

Rbl. 15.85

EDUARD
VILDE

PROHVET
MALTSVET

Eduard Vilde

PROHVET
MALTSVET

EDUARD VILDE

TEOSED

EDUARD VILDE

PROHVET
MALTSVET

ROMAAN

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN,
1954

Illustreerinud Evald Okas.
Kunstiliselt kujundanud Villu Toots.

Eduard Vilde

TA TULEB!

Sula. Kolmat päeva sula. Räästad aiva nutsid ja sülgasid. Ilm oli täis tossavat vett, nagu vanutataks kõikjal kangast. Niisugune vastlasula, mis kipub kõige paha pealt katet ära uhtuma. Halastavat katet, mille alla Kugli küla nii palju häbelikku inetust püüdis varjata. Heldet krohvi, mis kõik augud nii ilusti kinni mattis, kõik praod nii hoolsasti täis toppis, musta nii osavasti valgeks tegi. Juba tekkisid katustele tahmased kuradinäod, mille irvitavatest suudest paljad roovlatid nagu irevileaetud mustad hambad välja paistsid. Juba alanesid vallikõrgused hanged hurtsikute ümber ja jätsid ilma hooleks aru pidada, kuhu külge viimased kord ümber kukuvad. Juba tulid hangede tagant nähtavale need madalad mustavad avaused, mille kaudu inimesed nagu lume alla maetud kartulikoobastesse pugesisid, ja need kämblasuurused augud seinte sees, mis õhtuti tulega nagu hundisilmad üle valge lagendiku kiirgasid, kuna nad päeval nagu välja pistetud, kustunud nagu surnul olid.

Paks ja tihe ja valge oli vaip olnud, mis Kugli küla inetusi oli katnud. Nüüd rebenes ta lõhki, pudenes tükkideks, kõdunes silmanähtavalt õhemaks ja hõredamaks. Ta ei varjanud enam iku, ei peitnud häbedust.

Inimesed ei pannud seda mikski, aga lindudel oli häbi. Inimesed olid tuimad, linnud terased. Ja las tulla kevadel need linnud, kes on näinud teisi maid! Need tulid vaid kaastundmusest siia. Neil oli Kugli rahvast hale meel. Kugli kaastundlikud tahtsid ju ka pääsukest näha, löökest kuulda, ühes nuuksuda. Ja kui raske südamega nad sügisesel lahkusid, need kaastundlikud linnud, kes teisi maid on näinud! Nad läksid nuttes, sest nad ei teadnud, mis saab

kevadeks Kugli rahvast. Nad armastasid seda rahvast ta inetuse pärast, ja see on kõige kõrgem armastus. Seepärast püüdsid nad saabuda kevadel ikka võimalikult vara; ja et armastus neid sagedasti liiga vara teeles ajas, siis maksid nad seda vahel oma eluga. Kas see polnud ilus surm?

Kodused linnud, need olid Kugli inetusega juba harjunud. Need polnud ka palju paremat näinud. Nende teekonnad ulatusid ainult vallast valda, harvasti kihelkonnast kihelkonda, ja ainult mõningased olid läbi lennanud kahest või kolmest kubermangust. Ja mida olid nad näinud? Ainult Kuglisid. Siin Kugli, seal Kugli, igal pool Kugli. Enam või vähem. Üks päris Kugli, teine väga Kugli sarnane. Aga kuigi nad olid harjunud Kugli inetusega ega olnud palju paremat näinudki — terasemad inimestest olid nad siiski. Võib ka olla, et suvised linnud neile teistest maadest olid jutustanud. Või polnud nad mitte terased, vaid armastasid ainult näägutada? On ka säherdusi urisejaid ja nuri-sejaid. Need ei tea, kui kallis asi on leplik meel ning rahulik süda. Sest veel ei ilmu isa Jannseni «Perno Postimees», kust nad seda võiksid lugeda.

Istuvad seal Kiisa talu suure kuuse otsas kaks mõistlikku varest — see on p e a l t n ä h a kaunis mõistlikud. Üks vana, teine noor.

«Krrael Krrael Meie Kugli läheb aasta-aastalt ikka näotumaks,» ütleb noorem, kui ta silm kortsus kulmu alt mitu korda murelikult üle küla on lennanud. «Millest see küll tuleb?»

«Krrael Krrael See tuleb vaesusest,» vastab vanem kähiseval häälel, sest tal on niiskest ilmast köha ja nohu.

«Vaesusest? Krrael Oige küll. Meiesugune ei taha siin ju enam ausal viisil süüagi saada. Aga millest siis Kugli vaesus õieti tuleb?»

«Krrael Sa räägi siisuguseist asjust tasemini,» uriseb vanem mõistlik vares. «Eks näe, et meie all säuksub parv varblasi.»

«Krrael Sul on õigus, neid ei või uskuda! Need räägivad mõisas kohe ette, mis külas kuulevad. Pägana nuuskurid! Saadana salakuulajad! Oota, ma pillan neile midagi pähel!»

«Sitsitsit!» kuuldus alumiste okste pealt kombelise vihaga, ja varblastekari põgenes mõne astme alamale.

«Krrael Kust tuleb Kugli vaesus?» võttis vanem vares

jälle sõna, kui ta nina nuusates ettevaatlikult oli ringi vaadand. «Krrael Vaesus tuleb sealt!»

Ja ehk ta küll ainult tiiva otsaga näitava liigutuse mõisa poole tegi, näis noorem teda siiski mõistvat, sest ta ütles: «Krrael Seda arvasin isegi!» Ja lisas juurde: «Krrael Aga need seal all mutikoobastes ei märka seda!»

Kuid sel hetkel kajas kivimurru poolt lühike, lõikav ja noomiv hüüd: «Hea! Hea! Hea!»

«Krrael Psst! Hakid!» hoiatas vanem vares nooremat. «Neid on veel vähem uskuda kui varblasi! Need on ise ka perimehed!»

Nad nihkusid koomale kõikuval oksal ja pistsid nokad kokku. Aga et vanem vares juba veidi kehva kuulmisega oli, püüdis noorem siiski kaunis valju häälega varesekeelt rääkima, ja ta ütles:

«Krrae, vanamees! Kas see ikka nõnda on olnud?»

«Krrael Niikaua kui mina tagasi mäletan. Kullid ja hakid — need! Aga tulise pihta — kes sealt siis tuleb?»

Nad jäid üürikeseks ainiti kuusetuka poole halli õhku vahtima, pistsid siis nagu noolest mõlemad lendu. Varblased edevalt kisades järele, nagu ähvardaks ka neid mõni hädaohu! Kõrgelt, vinetava udu looritusest paistis ainult pisike tapp, mis aga kiiresti suurenes, kuni nähtavaks sai suur tugev kull, kes vaikides Kugli küla ja viimaks Kiisa talu kohal tõredaid tiire hakkas keerutama. Kukes õuedes tõstsid nii hirmsat hoiatuskisa, et kõik nende sulgnaised, kes räästa all esimest korda paljale maale olid jalutama läinud, silmapilk rehealuse värava alla kadusid.

Ja kus midagi ei ole, sealt pole kullilgi midagi võtta.

Seepärast rändas ta edasi, teades, et teisest kohast ometi on midagi võtta.

Mõlemad mõistliku näoga varesed istusid juba Kiisa talu suure kase otsas ja olid rahunenud.

«Krrael!» ütles noorem. «Kas siis Kugli, vaesekene, endale abi ei tahagi otsida? Ta peab ju ära nägema, et see nõnda enam ei või edasi minna!»

Vanem vares naeratas nukralt.

«Ta otsib abi.»

«Kust?»

Vanem vares ajas noka osutamisi taeva poole.

«Soo, sool!» ütles noorem. «Ja sealt on abi loota?»

Teine kehtas õlgu. «Krrael! Ma pole looduseuurija... Aga Kugli otsib veel kelleltki abi...»

«Kellelt?»

«Prohvet Maltsvetilt.»

«Mis elukas see on?»

«Krrael! Saad täna teda ise näha.»

«Kus?»

«Kiisal... Eks kae, kuidas Kiisa rahvas võõra vastu võtuks valmistub... Krrael! See on haruldane mees, keda täna näha saame. Kõik Järvamaa linnud tunnevad teda juba.»

Noorel varesel oli häbi, et tema teistest hariduses oli maha jäänud; seepärast vaikis ta ja hakkas seda terasemalt Kiisa talu poole vahtima.

Seal näis tõesti säherdune sabin-sabin valitsevat, nagu seisaks mõni pidulik sündmus ootel, nagu oleks haruldasi külalisi tulekul, pealegi palju, õieti palju külalisi. Sest ega Mikk ja Elts väikese Tiina ja punapealise Lülili priitahtlikul abil, pühapäevasesest päevast hoolimata, muidu õues lund ei oleks rookinud, nii et labidad ja luuad lendasid, et hange uppunud väravast tare ukse-esiseni laiemat teed rajada. Isegi lombak Mann oli teiste õhinal ametis; ta hävitas kühvliga, mis kaks korda suurem oli kui ta ise, aida ees seisvat lume-memme. Oli ju karta, et nii püha mees nagu Maltsveti-papa ei salli seesugust ebajumala-sarnast elukat ristiinimeste maja juures, liiatigi et see kahtlane isik, ammuli suu ja krillis silmadega nagu ta oli, liia märja pärast juba otsekui joobnu taaru vajus, kuna tal patusel ka veel pikk piip nagu varn põigiti hammaste vahel rippus — ebavoorused, mis püha meest tingimata pidid pahandama...

Mõlemad mõistlikud varesed nägid ka veel, kuidas sulane Jaan kitsas kijas korda ja ruumi püüdis teha — rauapuid, reejalaseid, vikatilüsi, kangasjalgu, peerulõmme ja mõnda muud talukraami, mis sinna oli seisma pandud, koomale kogudes, ja kuidas tüdruk Triinu tema järelt vana raagus luuaga nii hoolsasti pori ning prahti kasis, nagu pühiks ta nelipühi esimese püha hommikul kambri põrandat.

Ja kui terased varesed toa-ukse tahmasest valguseaugust oleksid võinud sisse vaadata — seda nad aga ei võinud, sest et sealt paks ja tihe suitsukeel välja lipsas ning sinakashalli lehviva loorina katuse ääre alt üles õhku lookles —, siis oleksid nad näinud, et toas ja kambri sama kasimis- ja

Sula. Kolmat päeva sulat... Paks ja tihe ja valge oli vaip olnud, mis Kugli külla inetusi oli katnud. Nüüd rebenes ta lõhki...

koristamistöö osalt käsil, osalt juba valmis oli. Seal talitasid pühalikkudel nägudel perenaine Liisu ise ja tema vanim tütar Anu, Lõhmuse talu noor perenaine, kuna neile alt saunaeit Viiru ainult nagu pahemaks käeks oli, sest et sel rinna küljes imev lapsuke rippus, kes kohe kurja kisa tõstis, kui tal «nolk» suust võeti.

Toast ja kambrist oli kõik juba rehe alla kolitud või sügavamini nurkadesse ning urgastesse topitud, mis muidugi nii kitsaid ruume veelgi kitsendasid, nagu kangasteljed, millelt kangas eile oli maha võetud, vokid, villakorvid, kanatool ja isegi sängid, ning kambrist, mis ju talvel ainult sahvri ülesannet täitis, kõik tühjad ja täied jahukotid, kalja-astja, silgutünn, vanad riided ja põrandale ning nurkadesse kogunenud kolud ja kraamid. Praegu olid naisterahvad põranda pühkimise ja majariistade seadmisega tegevuses. Kambri tagaseina, tillukese üheruudulise akna alla, mille kustunud klaasi noorik Anu niiske nuustikuga asjata püüdis elustada, paigutati puhtaks küüritud laud ja selle taha kõige parem pink, mis majas leidis, sest siin pidi ju palvemees aset võtma. Et aga laud ja pink aukliku savipõranda pärast visalt lonkasid, siis läks rohkesti kivikilde ja laaste tarvis ning palju sättimist, enne kui nad kindlamalt jalul seisis. Lugemislauast augu eemale, seinte äärde, pandi paar pikemat pinki ja mõned järid oma pererahva ja tähtsamate võõraste palveliste jaoks, kuna muu kogudus kambris ja toas võis püsti seista.

Et kamber, mis ju talvel külm seisis, toast sooja saaks, peeti yaheuks juba hommikust saadik lahti ning köeti pärast lõunat teist korda seda hiigel-ahju, mis oma helde soojuse kõik tuppa andis, kuna ta kambri poole vaid ilmatu paksu külma tagumiku pööras. Ahju oli täna, hoolimata pehmest ilmast, nii palju hagu kupatatud, et kerisekivid nagu liiga küpsed vaarmarjad alt juba tühjalt punama löid, kuna toas valitses vihusauna palavus, ehk küll ukseaugust vilumat õhku sisse imbus. Et lugemise kuulajad siin hea nahatäie higistada saaksid, iseäranis, kui neid palju tuleb, nagu võis eeldada, see oli kindel. Aga mis sest, kui aga kamber, mis talve läbi külm ja röske on seisnud, kuulsa palvemehe tarvis soojaks saab, et ta seal oma kallist tervist ei rikuks!

Kõik see suurepärase vastuvõtu-toiming, mis Kiisa rahva käed ja jalad kallil pühapäeval nii usinasti liikuma pani, oli jäänud sellepärast tänaseks, et peremehele alles hilja

õhtul teade toodi, Maltsvet soovivat täna Kuglile sõita, tul-
dagu temale Jaani kiriku juurde vastu. Juba mitu korda oli
Kiisa Mihkel, Kugli küla jumalakartlikum peremees, suuri
palvemeest ja hingeäratajat, kelle nime Järvamaal, eriti Koeru,
Jaani ja Madiise kihelkonnas, kasvaval aukartusel hakati
nimetama, ka Kuglile lugema kutsunud, aga et see paik
Maltsveti elukohast ja tegevusringist kaunis kaugel eemal,
Madiise kihelkonna kaugemas sopis asus, siis polnud kuulus
lugija seni veel mahti leidnud Kiisa peremehe soovi ja oma
töotust täide saata, kuni siis täna hommikul erutav tuleku-
sõnum siia oli jõudnud ning Kiisa Mihkel tuhatnelja Jaani
poole teele oli läinud.

Ta tuleb!

Teade levis ruttu külas ja kogu vallas, kõigepealt Kiisa
Mihkli enese kaudu, kes teel paljude kirikulistega kokku
puutus. Maltsveti nimi oli Kugli rahvale juba tuttav, teda
näinud olid aga ainult mõningased ja tema jutlust kuulnud
peale Kiisa peremehe ainult paar inimest. Missugune mõju
sõnumil külarahva kohta oli, seda polnud praegu veel mär-
gata, sest lugemiseni oli veel hea tükk aega, külatänav seisis
tühjana ning elutuna ja kirikulised olid veel saabumata.
Aga jumalakartliku Kiisa pere peal heljus nägematu, ent
tunduvalt nagu rõõmu ja lootuse ingel, tema ruumidest len-
das kuulmata tiivalöökidel läbi nagu pühaduse ja vagaduse
vaim.

«Ta tuleb!» sosistas vanaldane perenaine väriseval äre-
vusel tütrele, kuna ta parkpõskedel nagu õiepuna õrnalt ku-
mendama läi.

«Ta tuleb!» vastas Anu oma pehme, soniva häälega, ja
ta suured vagurad silmad said sügava, hingelise läike.

Nõnda vaatasid nad sagedasti naeratades teineteise otsa
ja kuulutasid endile vastastikku seda salapärase rõõmu, mis
nende rinda täitis, ilma et nad selle sisimat põhjust endile
oleksid mõistnud seletada.

Vanem vares suure kase otsas kõhistas endamisi naerda.
Ta naeris sügavas kurgu põhjas, nii et see nagu kõhtu
kugistatud luksumine kuuldus.

«Krrael Miks sa naerad?» küsis noorem.

«Ma ei naera, ma nutan.»

«Miks sa siis nutad?»

«Ma ei nuta, ma naeran.»

«Miks sa siis naerad?»

«Inimesed on nii tõlbid!... Kugli otsib abi, aga ise ei
teagi, et abi otsib.»

«Ei tea?»

«Krrael Ei tea. Nagu mähkmeis laps ei tea, et ta karju-
des kedagi kutsub... Kugli kutsub Maltsveti Juhanit...»

«Keda ta peaks siis kutsuma?»

«Jah, keda ta peaks küll kutsuma! Kas kotkast või kul-
liid ja hakkisid?... No jah — neid!...»

Ja vana vares naeris jälle naeru, mis oli nutt, ning nuttis
nuttu, mis oli naer. Siis jäi ta mõttesse ja hakkas, kui ta
oksa küljes oli nokka teritanud, tiiva-alust nokitsema.

«Vanakestel on oma iseärasused,» mõtles noor vares, kel-
lele teise jutt oli kaunis arusaamatuks jäänud, ning pööras
oma tähelepaneku jälle Kiisa pere poole, kus rookimis- ja
elutimislöö ikka veel kestis. Ta nägi, missuguse uudishimuga
majaloomadki seda pühapäevast tööd, mida ei peetud patuks,
pealt vaatasid ja kuidas nad imetsedes pead raputasid —
lehmad ja lambad kaevukünal, ühe silmaga Muri kojälävel,
kanad räästa all ja rõigav emis pruukosti kallal, mille Kiisa
Mihkli ruun, minnes hommikul teele, tema jaoks lauda ette
oli maha jätnud. Kõige uudishimulikum oli ühesilmaline Muri.
Kui ta õues Miku ja Eltse, Tiina, Lüllil ja Manni tegevust
juba küllalt igast küljest arvustades oli jälginud, hüppas ta
holpsti läbi suitsu ukse-august tuppa, et ka seal oma ainust,
aga terast silma proovivalt lasta ringi käia. Ja isegi laiska
harjaslooma ajas uudishimu pilgukest tuppa heitma. Varsti
ilmus tema pikk ilane torunina ukse-augule ja ta tegi kõhu-
rääkija toonil, kõige madalama bassihäälega, nii kaua lühi-
kesi pilkavaid märkusi uue tubase korra üle, kui perenaine
seda pahaks pani ja talle roobiga nina peale andis, nii et
ta kiunudes oma patused lõuad tagasi tõmbas.

«Krrael Lähme vaatame, mis teised abiotsijad külas tee-
vad,» ütles vana vares noorele, kui ta oma särki täidest
tühjaks oli otsinud. «Ma usun, terve Kugli on varsti jalul.»

«Lähmel» oli teine nõus. «Vahime iseäranis neisse pere-
desse sisse, kus on nooremaid.»

Vanem vangutas naeratades pead.

«Noorusel pole voorust! Noored ei märka veel abi otsida,
ei teadlikult ega ebateadlikult; nad on tugevad ja suudavad
tühja kõhtu kannatada. Ainult üksikud ootavad prohvet

Maltsveti, teised kõik Juhan Leinberg'i, kui nad teda ülepea ootavad. Noored on enim kügel kui palvemajas.»

«Vanamees, sa ära laida Kugli nooremaid! Krrael!»

«Krrael Ma ei laida neid. Ma ütlen ainult, kuidas nad on, ja panen nende peale palju lootusi tulevikuks.»

Nad lendasid pikkamisi üle Kugli küla ja vahtisid uuri-des sisse tahmastest ukse-aukudest ja kämblasuurustest kus-tunud aknarnutudest. Ja mis nad nägid, oli seesama, mida nad Kiisalgi olid näinud. Valmistati ette ning oodati, pisteti suud kokku ja räägiti vagast palvemehest. Siin soeti teist korda pead, seal pisteti uusi pastlaid jalga, teal toodi laulu-raamat laudilt maha või kinnitati hinge piibli lugemisega tähtsa õhtu vastu. Ja vanal varesel oli nii õigus: Need, kes sugešid pead, sidusid uusi pastlaid jalga ja ootasid Juhan Leinberg'i, need olid noored; need aga, kes võtsid laulu-raamatu laudilt või lugesid piiblit ja kõnelesid prohvet Maltsvetist, need olid vanad... Ja õhk oli igal pool täis pühapäeva, tasa imbuvat, vaikselt heljuvat, ihust ja hingest salaja läbi ujuvat pühapäeva. Linnudki tundsid oma hinges ja enese ümber seda mitte-eritavat, mitte-seletavat püha-päeva-õhku, ja vana vares talitses oma munisevat ning nää-gutavat suud, ja noorgi neelas oma edeva «krrael krrael» alla, kui ta midagi silmas, mis tema uudishimu äratas ja mille kohta ta muidu vanemalt seletust oleks pärinud.

Juba hakkasid esimesed kirikulised külasse jõudma. Nad tulid eemalt tumeda kuusiku alt, halli tossu ja valge lume vahelt, otsekui mustad ämblikud nähtavale, nii ükskhaaval kui ka lüheldaste rongikestena. Vahel kadusid nad hange-nõgudesse ja tee-aukudesse, kerkisid siis jälle üles ja suurene-sid ühtelugu, nii et laste suudest väravates aeg-ajalt ehakas rõõmuhüüe puhkes: «Näe, meie isa — näe, meie emal»

Oli kirikulisi, kes kõrtsist mööda sõitsid, oli ka neid, kes ei sõitnud. Viimased polnud seejuures süüdi, vaid nende ho-bused: need ei raatsinud kõrtsist eneste puhkamise tulul möö-duda. Teadsid vist ka, et peremehel on külm ning janu, ja mõistlik ori püüab peremehe tervist hoida.

Kõrts seisis pika, kitsa ja pereka küla käänepoolses otsas, kahe kirikute rist kohal. Ta oli kaunis avar kivihoone ja vanem kui kõik vanemad elanikud külas. Põliselt ja kind-lalt, nagu kirik ja mõiski, püsis ka tema oma paigal; olid ta müürid ju samast kõvast kivist nagu kiriku ja mõisagi

müürid, ja kes pörkas peaga kõrtsimüüri vastu, sai sama-müüri mütsu nagu pörgates kiriku- ja mõisamüüri vastu. Kõrts oli mõisa abikontor; maks, mis jäi talupojalt mõisa kontoris võtmata, võeti siin vastu. See oli ka viimane maks, mida tolleaegne talupoeg jõudis maksta.

Kõrtsmikuks oli Kuglil vana Tihane, kohaliku mõisa en-dine aidamees. Ta vaatas kõõrdi ja oli maias raha peale; seepärast ütlesid inimesed temast, ta vaatavat ühe silmaga vask, teisega hõbedat, kahega kokku kulda. Tihane paristas kõvasti hobuseid ning ostis ja müüs vilja. Millal ta vilja ostis, seda palju ei nähtud, aga müümist oli alatasa näha. Ta ostis kõige vähema mõõduga, isegi leivakoti-, kaap-kübara- ja kuuetasku-täisi, müüs aga ikka kulisid ja sälitisi¹. Tema külaliste seas oli palju neid, kes oma viinakortlit või olletoopi kunagi rahaga ei maksnud, aga võlgu ei jäänud nad kõrtsmikule ka mitte. Va Tihase Jaan öelnud ise kord heal tujul, niisuguste eest maksvat mõis; see olevat ju helde hädalisi aitama...

Kui kõrtsmik, hobuseparisnik ja laadalell tundis Tihane kõiki inimesi oma kihelkonnas, peaaegu kõiki naaber-kihelkonnas, poolesid tervel Tallinnamaal ja kolmandikku Riimamaal. Ja ta ei tundnud neid mitte ainult näo järgi, vaid teadis igaühest ka midagi jutustada, paljudest isegi hoolega hoitud saladusi. Oli mehel päris kõrtsmikumälu. Ta tundis inimese, kellega ta elus kord oli kokku puutunud, paari-kümne aasta pärast kohe ära, ja vestis loo, mis tema noor-põlves oli sündinud või mis talle poole inimese-ea eest oli jutustatud, nii värskest ja põhjalikult maha, nagu oleks see mõni eilne asi. Ta oli hea hambamees ja väsimatu jutu-puhuja, seepärast polnud tal raske külalisi kõita, ja isegi naised, kes meestele õhtul järele tulid, jäid vastu tahtmist kõrtsi konutama, kui kõõrdsilm leti taga mõnda vigurjuttu veeretatas.

Kõrtsis oli juba salk külalisi koos, nende seas ka paar kirikulist. Esimesed tulid siia pühapäevast pärastlõunat, ja kui jumal tahab, ka õhtut veetma; viimased muretsesid heale tujule, mis neil kirikutrahteris oli alanud, pikemat järke, et selle eest väljaantud raha mitte maha poleks visatud. Priiska-

¹ Sälitis — endine kohalik viljamõõdu ühik. 1 tallinna sälitis oli 24 tündrit, 1 tünder — 3 tallinna ehk 2 riia vakka. — Toim.

jaid ja prassijaid tolleaegsete kõrtsiliste seas veel ei olnud; seks puudus talupoegadel, hoolimata jookide odavusest, tarviliku aja kõrval raha. Toobi õlle või poole kortli viina sisse uputas talumees kogu oma nädalase mure, puhts seejuures üleaedsega terve õhtu juttu, tossutas toa suitsu täis ja sülitas põranda libedaks. Purju jäi ta küll ka, pealegi rutemini kui praegused kõrtsilised, aga see ei tulnud joodud vedelikkude paljusest, vaid nauditud toidu kasinusest. Inimene, kes aasta otsa elab ainult aganasest leivast, ei suuda puhtalegi viinale vastu panna, ammuks siis veel mõisa kurjale puskarile, millesse kukkudes kärbes kohe hinge heitis, nagu topsisõbrad ise väitsid.

Kugli kõrtsi seestpidine nägu oli tolle aja kohta tavaline. Porisest kojast, mille konarlikku kivipõrandasse külaliste pastlad lihvitud tee olid kulutanud, käis üks kaunis ruumikasse hoovi või rehealusesse, kus oõmajaliste hobused ja sõidukid ulualust leidsid, teine uks kõrtsi suurde tuppa. Mõlemad ukSED olid nii madalad, et lühemgi mees sisse astudes pidid kaela kõverdama, ning mõlemal olid nii kõrged läved, et jääb ajalooliseks imeks, kuidas nokastanud külalised neist üle said ja mõned siiski veel võisid tervete ninaluudega uhkustada. Vist võib seda alalise koduse harjutamisega seletada, sest talude ukSED olid veel palju madalamad ja nende läved palju kõrgemad.

Kõrtsi «suurtuba» oli meie mõõdupuu järgi vahest veidi kitsik, tol ajal aga räägiti Kugli kõrtsitoast: va Niitsami Needu, tigedaim eit külas, ajanud seal poole ööd oma vanameest vemblaga taga, ilma et teda ruumi suuruse pärast kätte oleks saanud. Ringi seinte ääres seisis pikad räpased lauad ja pingid, kus laadalised, linnalised ja muud oõmajalised talvel oma kuubede ja kasukate kattel magasid ja päeval leiba võtsid. Valgus paistis sisse ainult kahest pisikesest neljaruudulisest aknast, mis alati olid higised või härmas, kohmetult ja tusaselt luuravate, kõõrdi vaatavate kiirtega. Põrandast ei tohi öelda, kas ta oli enam savist või kivist: igatahes võis ettevaatamatu kõndija niisama hästi ta kivirahmudel kui savikühmudel komistada. Sein ja lage lubjati küll sagedasti, kahe ja kolme aasta takka kord, äga küllap vist võõpas talurahva must mure, mida siin käidi ihust välja tolmutama, nad ruttu jälle tõmmuks nagu tõrva-ahju, kuna piibu- ja peerusuits omaltki poolt kaasa aitasid.

Ukse kõrval seina ääres lõmitas nagu mõni kindlusekants rohutu suur laiale puusadega kiviahi, mille suu ees talvel, kui ta küden ja kui ilm väljas oli pakane, käe- ja nina-kuulajate vahel iga kord elav võistlus tõusis üksteise tõukamise ja tuupimise näol. Ohtul pisteti ahju välise nurga külge, «lõhki» kivide vahele uuristatud mokaade vahele, peerg põhama, sest va Tihane oli oma rasvaküünaldega kitsi, pannes ainult laupäeva- ja pühapäeva-õhtuti ühe ees-, teise tagatuppa vinduma — ta ise ütles «särama» —, pealegi ainult «ta», kui kõrtsiliste seas kukrult kobedamaid leidis. Tihase kuulajalad olid niisama lihtlabased, kui otstarbekohased: puutub sisse oli lastud oherdiga auk, ja lühter oligi valmis. Ahju laia keret mööda jalutasid ööd ja päevad tõmmu-panused vagusad prussakad, kes jäid vahel mõttes kuulutama, mida nägematu kilk leeloukal neile murelikult laulis.

'Tagatuba' ehk letikamber, kuhu viis längu vajunud piitade ja pikkade hingedega paks suitsunud uks, oli hoopis kitsik. Sinna tikkusid ka ainult rahakamad topsitajad, siis mõisa-kuulajad ja kõrtsmiku isiklikud sõbrad, kuna tellitud märpiko muudele anti selle letiosa kaudu, mille peal oleva «suure neljanurgelise seina-avause ette ööseks raske luuk lae küljest alla lasti. Nurgas, mille moodustasid mõlemad vinkli olevad letiosad, valitses ja talitas siis kõrtsipapa hommi-kust ööni vasksete kortlite, toopide ja pooltoopidega. Letikambri asetseks üksainus väikene, neljanurgeline laud, ja see oli Kugli uhkuseks ning tema vägevate auks — värvitud.

Ka «saksakamber» ei puudunud Kugli kõrtsil. See oli letikambri ja kõrtsmiku ühekambrilise korteri vahel, pikergune kitsas ruum, mida kõrtsmiku perekond ise tarvitas, kui kõrtsis ei olnud «saksu». Sellel oli koguni laudpõrandki all. Saksakambri peahiilguseks loeti aga üht elukat, mida tema noorpõlves, mis kaugele ennepuistsesse aega ulatus, soovaks oli kutsutud ja mille helde mõisahänna Kugli kõrtsile selle kasuliku asutise saja-aastaseks juubeliks oma kolikambrist oli kinkinud. Praegu tundus kahtlane, kas suure minevikuga mööbel nii uhket nime veel pälvis, sest temast polnud enam palju muud järel kui hobusetekiga kaetud suur auk, millesse istudes oli inimesel tunne, kui oleks ta oma habeliku kehajao mõne murdja lõugade vahele pistnud. See tunne tekkis muidugi augus varjul olevaist katkistest vedrudest, mille teravad orgid end istuja lihalikku õrnusse puuri-

sid. Muidu polnud endisel sohval viga. Puutoestki oli veel kaks kolmandikku alles, ja need linaseemne-sarnased punased putukad, mis magaja elu öösel nii kibedaks teevad, julgusid päeva-ajal ja tulevalgusel ainult harva sohva saladuslikust sisikonnast nähtavale tulla, et istujaid tülitada.

Vana Tihane, see eeskujulik kõrtsmik, polnud — kõige harjumuse vastu — mitte paks nagu kõrtsipapad, kes seisavad raamatus; temal ei «lainetanud» midagi ees, nagu küll mõnestki tema ametivennast pajatati, ning teda ei võinud keegi pilgata: «Joan, vii oma oam eemale, ma tahan teisi inimesi koa näha,» nagu keegi kord Männimäe Hansule oli öelnud. Vana Tihane oli kõhn kui kiisk, ja mida vanemaks ta sai, seda enam kuivas ta kokku oma villases kootud kampsunis ja lambanahast pükstes. Külamehed naljatasid, ta ei raatsivat süüa, sest suu olevat tal luiskamisest juba muidugi kulunud. Kuid sellega tehti Tihasele ülekohut. Ta ei vajanud otsekohe midagi, puhus aga natuke hambasse, ehk nagu meie ajal öeldakse, luuletas. Ning sedagi tegi ta vastu tahtmist. Tal oli ainult loomulik anne kainele tõsiasjale midagi juurde lisada, seda täiendada ja värvida — kas valkjamaks või mustjamaks, ükskõik. Tal oli kallist luulelendu, ja kui ta oleks meie ajal elanud, ta oleks kahtlemata romaane plaksinud. Nüüd aga pidi ta oma pärlid Kugli topsivendade ette heitma. —

Kõrtsiliste jutu praeguseks aineks oli muidugi Maltsvet. Tema tulek oli päevauudis, mis kõigi meeled ja keeled liikuma pani. Vana Tihase nägu oli veel naerusem kui muidu ja täna teati veel vähem kui harilikult, kelle otsa ta juttu ajades oma mustjate kõõrdsilmadega õieti vahtis. See oli saladus, millesse keegi ei pääsenud. Tihase silmad ei vahtinud kuhugi ja nägid ometi kõikjale. Tema lõbus tuju, mida ta sõbralik itsitamine avaldas, tuli aga tänasest lõikuselootusest. Teadis ju Jaan väga hästi, et usulise õhina kõrval iseäranis uudishimu täna õhtuks ka naaberküladest rahvast Kuglile kihutab, ja kus patuseid palju koos, seal pudeneb ka kõrtsmikule midagi kaukasse.

«Maitske nüüd jumalavilja ja minge siis pärast ilusti püha mehe lugemisele,» ütles Tihane manitseval toonil, kui ta Kriuka Mihklile ja Tooma-Jüri Reinule täie viinakortli nina ette lükkas. «Teate ju isegi, et inimene ei tohi ihukese kõrval ka hinge unustada!»

«Kuule aga kuule! Kõrtsmik juhatab inimesi kirikusse!» naeris Mihkel, oma suurt liikuvat kõrisõlme ja suuri kõntsa-karva hambaid näidates. «No nüüd on pandud sarviline hingedekarjaseks!»

«Sa ära laima kõrtsmikke!» hüüdis Tihane. «Kõrtsmikud on kõik vagad mehed. Õige prohvet võibki aiva kõrtsmik olla, sest et see kõige paremini teiesuguste pattusid tunneb. Või pole vaga palvemees Maltsvet mitte kõrtsmik olnud? Pealegi mitmekordne ja põline kõrtsmik!»

«Mölder ikkel! Tihane puhub jälle!» hüüdis keegi kõrtsiliste seast, et kõrtsmikki õrritada. «Maltsvet oli Einmannia möldriks, Koigis möldriks, Karkuses möldriks ja kõige viimaks Tallinnas möldri abiliseks. Kui õigust tahad rehkida, Joan, siis ütle, et Maltsvet oli põline vaga mölder, mitte sinusugune patune porujomnik.»

«Nii palju tead sina ka ilma elust ja suurtest meestest!» vastas Tihane kaastundlikul pilgul. «Kuule, Kassi Mats, kui sa Maltsveti elulugu tahad teada soada, siis tule ikke va Tihase juurde kooli. Tihane pole Maltsveti Juhaniga mitte ükski tosin kordi täkkusid vahetand ja ühest kortlist liiku rüüband, vaid on temaga ka ühe valla mees ja tema kauaaegne hea tuttav. Küll näed, kui siia tuleb, kas ta jätab vana Tihase juurde sisse astumata!»

«Ei näita sinusugusele viinavesistajale nägugi — pane tähele!» nõokas Kassi Mats naerdes edasi. «Maltsvet jo viina ei joo.»

«Ei joo viina?» imestas Kriuka Mihkel, kel juba varju peas oli, «mis saks tema siis on?»

«Joogu või ärgu joogu — igatahes on ta endine kõrtsmik, kes kandis nii kaua ligimeste, ihu eest hoolt, kuni ta nende hinge eest hakkas muretsema. Ja nõnna teen minagi kord. Sest mul on teie hingehädast, niisama hale meel, nagu mul teie lihalikud tarvidused südame peal seisavad.»

«Meie kopikad koal!» naeris Mats. «Aga kas tahad siis öelda, et Maltsvet mölder põle old?»

«Muidugi on old, aga kas mölder matti ei võta?»

«Uhesugused kröönijad mõlemad!» ohkas Tiitsu Madis nurgast ja sirtsas pruuni suutubaka-virtsa kaugele üle toa.

«Maltsvet on niisama hästi kohapidaja ja mölder kui kõrtsmik old,» kõneles Tihane edasi, ilma Madise haavavat ohet ja sülgamist tähele panemata. «Aga kaugelt tähtsam kui tei-

sed ametid oli tema elu kohta kõrtsmikuseisus, sest kui Maltsvet kõrtsmikuks põleks old, põleks ta ilmaski palvemeheks soand... Oodake, ma reagin teile ära, kuda kõik oli ja tuli... Meie mõlemad oleme sündind Norra vallas, Koeru kihelkonnas; tema on minust arvata kümme aastat noorem. Nagu minagi poisikesepõlves sain poolkogemata pärisvallast välja — proua andis mu oma väimehele teise mõisa koera- poisiks —, nõnda oli ka Maltsveti Juhan sattunud võerasse valda. Ma tean ainult, et tema lesk ema kõik oma neli poega, kellest Juhan kõige noorem, oli pärisäärri vallast kudagi välja toimetand, sest rahva seas liikusid jutud, et orjapõli, mis mõne aasta eest ära kaotati, mõisnikkude soovil tagasi kinnitatavat: keiser olla ää näind, et priipõli teeb moa-inimesed laisaks, nii et mõisnikud pidada nälga jääma. Mitmes vallas löid inimesed kartlikuks ja arvasid orjusest seeläbi peaseda, et oma vallast võerasse varjule pugesis, kuhu aga vasta võeti. Jutt oli muidugi vale ja teisest vallast ei leitud ka muud kui tööd ja orjust ja aganast leiba. Juhan aga oli läind Einmanni ja pidas seal pärast Maltsveti kohta. Sellest saigi ta oma nime Maltsveti Juhan...

«Ta priinimi olla Leinbärk,» tähendas Tooma-Jüri Rein vahele.

«Leinbärh neh,» kinnitas kõrtsmik kui endine saksateenija painduvama keelega. «Tema nime lugu tean koa kõige paremini. Nagu ütlesin, et neid oli neli venda. Aga nime järele ei tea keegi neid vendadeks pidada. Kõigil neljal on isesugused priinimed — kentsakas tükk küll!»

«Kuda see siis tuld?» küsis keegi noorem mees.

«Tuld nõnna. Kõik neli eland, kui mõisnikud talupoegadele liignimesi andsid, üksteisest kaugel lahus, teistes valdades. Nii soand igaüks isenime, sest üks ei teand ju, mis teine omale nimeks võttis või mis härra andis. Juhan ühe venna priinimi on Malts, teisi ma enam ei tea. Juhan luband omale esti võtta talu järele nime «Maltsvet»; seda soand üks vend kuulda ja soovind vennaga ühenimeliseks soada; asi läind aga teisiti, sest Juhan valind omale nimeks Leinbärh, mis tema meelest ilusam ning pehmem, ja teine vend soat «veti» vett vedama ja leppind ainult poole nimega: «Malts». Juhanit aga hüütakse tänapäevani Maltsvetiks ja suurem hulk rahvast ei teagi, et ta liignimi Leinbärh on. Kas näed nüüd, Kassi peremees, et mina teie palvemeest paremini tunnen kui te ise!»

«Aga tahad maha salata, et ta enam aega mölder kui kõrtsmik on old.»

Aga lora: ma ei salga midagi maha, vaid võin sulle näp- maha peal üles lugeda, kus ta möldriks, kus kõrtsmikuks oli. Maltsveti koha pealt läks ta Einmanni Uueveski peale möld- rik; tean sedagi, et ta võttis Einmanni aidamehe tütre naiseks. Aevata aasta kolme pärast läks ta sealt Kukevere Vanakõrtsi, maha vist iga terasem lapski teab —»

«Kas nüüd Vanakõrtsi uhket Juhanit ei tunneks!» võttis sõna Liugmäe Kaarel, pikk, musta pea ja rippuva lõuaga peremees, kes mõne minuti eest oli kõrtsi astunud ja leti poole astus. «Oli ju kõige suurem hobusepärisnik Ambla kihelkon- nas, ootis magasiaitadest rukkid üles ja ajas iga moodi raha kokku. Tegi teine aga koa toredust, kus võis, ega teda muidu...» Juhaniks hüütud, ja oli hea hambamees.»

«Tegi toredust? Kuulukse jo, et ta old hirmus ihnur,» ütles Tihane Peeter kõrvalt. «Ta ise reakind hiljuti kellegile, et kui keegi oleks temale süda-ööl asemel öeld: Kuule, Juhan, katuscharjal on pool kopikat, siis oleks ta kohe üles tõust, rüüd selga ajand ja katusele raha järele läind.»

Kõrtsilised naersid.

«Võib olla — ihnsus tuleb rikkusega,» ütles Tihane õigla- valt, «ja rikkaks sai Maltsveti Juhan alles Kostivere Loo kõrt- kuhu ta Kukeverest läks. Vanakõrtsis ma ei märganud tema ihnsusest midagi, ehk olgu siis, et ihnsuseks peetakse juba seda, kui kõrtsmik igale tahtjale palja lageda näo peale võlga...»

«Ega sinagi, vennas, vist ihnur ole!» tõmbas Tiku Toomas emalt nurgast suud mööda.

«Ei ole,» oli Tihase rahulik vastus ruttu valmis, «tule aga siia, Toomas, — kriiti mul jätkub, ja su nimi seisab minevast päripäevast saadik ikka veel tahvli peal alles.»

Tooma südametunnistus polnud puhas, seepärast naeris ta ainult ja vaikis.

«Kostivere Lool käis Maltsveti käsi õieti hästi — käisin teda ise seal kord vaatamas, kui silgurannast tulid,» vestis kõrtsmik võidumehe rahuga edasi. «Kahju ainult, et ta sealt juba mõne aasta pärast pidi lahkuma, — muidu oleks vist õige rasva läind.»

«Selle jätsid vahele, Tihané, et ta Koigis ka kord möldriks oli,» ütles see mees, kellele ei meeldinud, et Jaan vaga palve-

meest enam kõrtsmikukuks kui möldriks püüdis teha. «Ostis ju veel 47. aastal Aniste papa käest suure puust hollandi veski, vedas Koiki ja ehitas seal üles.»

«No minugipärast, kui see su hingele rahu annab ja kui sa möldrit pühamaks inimeseks pead kui kõrtsmikku, ehk küll jumal ise näeb, kellel õigus on,» õhkas Tihane ning tõstis oma kõõrdsilmad nii väga vaatega taeva poole, nagu näeks ta ühe silmaga Isa, teisega Poega.

«Kostiverest läind siis Tallinna Tiigiveski möldrile selliks või jahu-aidameheks,» jätkas Liugmäe peremees Maltsveti elulugu edasi. «Seal soandki viimaks prohvetivaimu ja hakand lugijaks.»

«Leinbärh ostis omale Tallinnas Torupilli kõrtsi juurde kaks maja ja põlnd Tiigiveski möldril Martensonil mitte selliks veskis ega aidameheks, vaid müüjaks möldri jahupoes Harju väravas,» õiendas Tihane. «Mispärast vaga Maltsvet patustele jumalariiki hakka kuulutama ja kuda prohvetivaim tema peale tuli, seda võite ka minu käest kõige õigemini kuulda. Sellest aetakse nüüd paljugi juttusi, aga ega kõik tõsi ole, mis inimeste suud jahvatavad.»

«No reagi siis ära — soab näha, kas käib minu teadmisega kokku!» hüüdis Taki Aabram, kes jutuvestmises ja luuletamises Tihasele palju järele ei andnud.

Ja vana kõõrdsilm algas:

«See old jüst päev pärast mihkkipäeva loata. Ligi kolm päeva ja kolm ööd seist Loo kõrts loadalisi täis — kaupmehi, hobuseparisnikka, talurahvast ja kõiksugu muid liiguvõtjaid. Ja Juhani sissetulek old hea. Puruväsind, nagu kõrtsmik pärast loata on, magand Maltsvet öösel magusat und, kui korraga heal hüünd: «Juhan, Juhan, minu vaga sulane, ärka üles!» ... Juhan lööb silmad lahti, näeb inglit oma sängi ees seisvat ja kostab: «Reagi, Issand, sest sinu sulane kuuleb!» Ja ingel reakima. Iga sõna old tuleleek, mis tal suust käind, ja ta paled särand nii, et Juhan silmi ei ole võind lahti hoida. «Juhan, minu vaga sulane,» öeld heal, «ma olen sind kõrgema ameti jaoks välja valind, sest ma tunnen sinu südame vagadust ja näen sinu hinge puhtust ja tean sinu ausat meelt, ja sa oled üks neistsinastest, kelle sees ei ole valet ... Voata, maailma ots on ligidall Juba ulatab inimeste patukuhi moa pealt taevani; seepärast peab kõik hukka minema. Tõuse siis üles ja kuuluta seda kõige rahvale ja peasta patuste hinged igavesest

hukatusest! Sest sina, Juhan, tead jo, kes valetab, kes varastab, kes petab, kes peksab keelt, kes teotab ligimese ausat nime, kes teeb kõrtsis kurja nõuga võlga, kes hakkab ülematele vasta — «ma näen ja tean kõik!» ... «Jah, ma näen ja tean küll kõik, sest ma olen kõrtsmik,» vastand Juhan, «aga kes õpetab mind, kuida pean patuste meeli pöörama? Kes annab mulle selle tarkuse ja vägeva sõna?» ... Ja ingel vasta: «See tarkus soab sulle omaks, kui sa teed, nagu ma sind juhatan. Tõuse kohe üles, mine kõrtsi taha lepikusse, kaeva suure sinise raudkivi äärest moa üles, ja sa leiad, mis sul on tarvis!» ... Juhan teeb, nagu kästud. Öö on pilkane pime, aga punane tuleleek, mis vilgub lepikust, näitab talle teed. Ta jõuab suure sinise raudkivi juurde, mida ta siin enne põle näind ning millel põleb punane lõke, ja hakkab kivi äärest labidaga kaevama. Mis ta ka ei kaevanud, Kuldkoantega ja kuldkirjaga roamatu leiab! Niipea kui võtab roamatu pihku, tuleb vaim tema peale ja ta tunneb, et ta on soand prohvetiks. Ta tunneb, et ta keelepaelad on lahtil —

«No need olid tal ennegi lahti küllalt,» ütleb Kassi Mats vahele, kuid jutustaja ei lase ennast eksitada.

«Ta tunneb, et ta võib juhatada patustele peaseteed, et ta võib ette kuulutada tulevaid asju, ja oma vaimus näeb ta, kuda tulevad lood taevas ja põrgus ja mis seal iga hinge ootab ... Näenda, armsad sõbrad,» lõpetas Tihane, «sai vaga kõrtsmik Maltsvet palvemehiks ja hingeäratajaks, ja kes seda valeks ajab ja teisiti reagit, teeb rasket pattu.»

Taki Aabram veeretas oma suure keha aeglaselt leti ligemale.

«Kui on patt vale asemel tõtt reakida, siis tahan mina selle pattu oma hinge peale võtta,» algas ta oma madala õlise häälega, pistes mõlemad põidlad kireva vöö vahele. «Tihase inglijutust põle muud õige, kui et Maltsveti Juhanil on imelik unenägu old, mis temale pööramist on toond, aga see unenägu või viirastus old, nagu Juhan mitmele ise on reakind, hoopis teist moodu, kui Joan meile puhus. Eks ma soa aru muidugi, miks kõrtsmik kõrtsmiku unenäo ümber moonutab, aga ega meie või lasta tõel jalgu taeva poole tõsta ... Kes lugu nõnna tahab kuulda, kuda ta tõesti on old, tehku kõrvad lahti ja argu lasku Tihast vahele reakida ... Voadake, mehed, kuda Maltsveti Juhan ärkamist soand ja kõrtsmiku patuelu maha jätt ... Ükskord, nelipühi-pühade aal, old Loo kõrtsis ööd läbi

suur purjutamine ja pillerkaaritamine. Kõik ümberkaudne rahvas old koos. Joodud kas või püksata, ja kõrtsmik õhutand aga veel takka. Teise püha lõuna-aal jäänd Juhan suurest väsimusest letile magama, ja nüüd old tal rabav unenägu. Näind mees, et kõrtsi pöranda all old pörgu, kus kõik tema tuttavad joodikud ja tantsijad väävlitules vingerdand ja valus kisendand ja hambaid kiristand. Teiste hulgas old tema enesegi hing, aga kõige palavamas paigas ja kõige suurema piina käes, sest üks kõrtsmik ole jo see, kes teisi inimesi kõrtsi meelitab ja patuteele juhatab...

«Oh sina igavene laimaja!» õhkas Tihane südame põhjast. «Aga luiska minugipärast edasi, küll ma sindki varsti väävlitule sees vingerdamas näen.»

«Unest ärgates old Maltsvet täis ehmatus,» jutustas Aabram tõsiselt edasi, «ja reakind koleda nägemuse sedamaid naisele ära. Luband kohe kõik kortlid ja toobid ja trehtlid mõisa viia ja nurjatu ameti maha jätta, et oma hinge pörgutule käest peasta. «Sest voata» — öeld teine naisele —, «ega minu hing muidu kõige kuumemas tules kõrbend, juba mind jumal ikka kõige patusemaks peab, patusemaks kui neid, kes purjus peaga üksteise karvu kisuvad, naisi peksavad, lapsed nälga jätavad, valetavad, petavad ja vargil käivad. Seepärast on vaja niisukesest pörguelust lahkuda!»... Naine kohkond jutust ära ja öeld: «Juhan, sa oled vist totraks läind! Kas meil põle kõrtsiga juba mitmed head tuhanded seisuraha korjatud ning lapsed linnas koolitud, ja sina tahad nüüd kõrtsmikuametit käest ära anda, kus meil ööd ja päevad raha kokku voolab, nii et süda põues naerab!»... Ei kedagi — Maltsveti nõu jäänd kindlaks. Kole unenägu seist tal liiga selgesti silma ees. Nelipühi viimasel pühal last oma tüdruku inimestele maksta viina ja õlut anda, niipalju kui aga keegi jäksand juua, ja pärast old kõik kõrtsi ümber joonult moas. Teisel päeval aga viind Maltsvet kõrtsi mõõdud ja tühjad viinavoadid ja õlleankrud mõisa ja öeld enese Kostivere kõrtsmiku ametist lahti... Mõisahärra teist noomima nagu nainegi: «Juhan, kas sa peast ogaraks oled läind? Nii kaua oled enese ja sakste kasuks auga kõrtsmikuametit pidand, öled rikkaks meheks soand, ja nüüd korraga tahad kõrtsi poolel oastal käest anda! Mispärast siis öieti?»... Juhan reakind siis koa härrale oma pörgu-unenäo ära ja öeld, ta süda vaevata teda väga, et ta nii palju inimesi õnnetuks teind ja hukatusse soat — kõik aina

ja patuse mammuna pärast... Ja nõnna läindki Loo kõrtsist ära, ja Tallinnas hakand pühakirja uurima ja palvemeheks juma, kuni viimaks Järvamoale tuli ja hakkas lugemisi pidama. Ta on pärastki veel mitu korda tunnistanud, et jüst kõrtsmelie patt teda taga ajand nõnna tegema, sest ta old meelest korraga nagu varas, kes mõisahärradel abiks old taluporgade taskust viimaseid vaevaga teenitud kopibahl välja norimas, ja ta tahta oma pattu vaese rahva vastu õnnel armuõpetuse kuulutamisega jälle heaks teha... Voata, Tihane, nõnna on lugu selle suus, kes tõtt tahab

Oabramil on õigus,» tähendas Liugnräe Kaarel. «Nõnna den minn seda juttu koa kuuld.»

Minu koa,» kinnitas Tiitsu Madis ja sülgas hammaste vahelt jälle musta.

«Ei, Tihasel on õigus!» hüüdis sellevastu Tiku Toomas, kes kõrtsmikuga, keda ta inhsuse pärast oli edevalt nõõganud, palle heale ialale tahtis saada, milleks tal sundivad põhjused olid. «Kuldkirjaga roamatust, mis Maltsvet moa seest leind, ole minagi kuuld, ja kuda ta võis roamatu muidu leida, kui meel ei juhata?»

«Roamat old jah,» tuli Tooma-Jüri Rein Tiku vanamehele appi: «ühed ütlevad — piibel, teised — Uus Testament, mõned aga, et olla hoopis isesugune prohvetiroamat, mida Maltsvet ükski oskab lugeda, kui talle vaim peale tuleb. Seda roamatut ei näidata ta ühegi inimesele. Kui näitaks, siis läheks vaim temast ära. Nõnna seista roamatus üleval...»

«Ei, seda öeld ingel ise Maltsvetile, kui ta tema prohvetiks toot,» öiendas Toomas.

Tühja kah!» hõikas Kassi Mats, see, kes Maltsvetti mõld-riks nimetas. «Kui juba üks neist juttudest õige on, siis muidugi Oabrami oma. Tihane tahab kõrtsmikka vägise jumalalusteks teha — eks me mõista, mispärast! Teate, mehed, megi, kes koera saba kergitab!»

Nõnda kestis vaidlus edasi ja mõlemad parteid suurenesid. Iga poolest käis lugu Maltsveti palvemeheks saamisest mõlemal lojul ja veel mitme muu teisendina rahva seas ringi, ja kui kummalegi jutustajale midagi võis ette heita, siis vahest ainult seda, et nad legendi veidi luhtavama luule või värvikamate sõnadega jutustasid kui muu, kainem rahvasuu.

Aga ka selle kainema rahvasuu asemikke oli kõrtsiliste seas.

Keegi lageda ja mageda näoga, aeglase jutuga peremees naabervallast võttis sõna.

«Kuda Maltsveti Juhan prohveti- või aapostlivaimu sai, seda ma ei tea,» ütles ta kuivalt, «aga seda tean küll, kuda ja mispärast ta Kostivere Loo kõrtsist ära läind. Kostivere parun old alati rahapuuduses. Laenand kõrtsmiku käest tihtipealegi raha. Juba old Juhanile kaks tuhat rubla võlga, aga taht vägise veel soada. Tuhad või viissada, seda ma ei tea. Juhan põle and, Saksa süda täis. Raksund ja paukund ja kihutand kõrtsmiku poolel oastal kohast välja. Juhan põle sealt mitte kohe linna läind, vaid kui õieti tean, Lehtse Nikijärvele kõrtsmikuks, sealt Karkusesse möldriks ja viimaks, kui lapsed suuremaks soand, siis alles asund linna elama.»

«Kas raha soand parunilt kätte?» küsis keegi.

«Jumal seda teab. Võib olla, et sai, võib olla, et jäi ilma.»

«Nõua nüüd saksa käest midagi tagasi!» tähendas Liugmæe Kaarel. «Kui tahab, siis annab, kui ei taha, näe, pühi suu puhtaks.»

Seepeale hakkas järgmine kainema suuga Maltsveti-tundja jutu sabast kinni. See oli vana Tongi Jaak, mölder ühest kaugemast vallast, tõsise olekuga, mõtleva vaatega hall mees, kes seni piipu toppides teiste arutust vagusi pealt oli kuulanud. Temast teati, et ta Maltsveti jutlust muudes kohtades Madise kihelkonnas juba paar korda oli kuulnud, ja arvatavasti peatus ta praegu Kuglil, et täna ka tema siinsest «lugemisest» osa võtta.

«Kõrtsi-isandal on õigus,» algas ta viisakalt ja leplikult, «rahvas lobiseb ausast palvemehest praegu kõiksugu juttusid — mine võtta kinni, mis tõsi, mis vale, või mis tõest ja valest kokku on jätkatud! Mis põhjuse pärast Maltsvet Loo kõrtsist ära läks, seda ma õieti ei tea ega ole tema käest ka järele pärand, aga vististi on kõige õigem, mis ta sellest Ahulas ükskord oma jutluses ääri-veeri mööda seletas, et kuda tema pühakirja hakand armastama ja mispärast ta ennast jumalale sulaseks ja tema püha sõna kuulutajaks töötand... Tallinnas old üks jumalakartlik mees, see lugend suure himuga piiblit, ja kui soand Maltsvetiga tuttavaks, käind talle nii kaua peale, kui se koa piiblit hakand lugema. Piiblit lugedes ja linnas vaiksemat kodust elu elades hakand Maltsvet oma vaimuelu ja hingeloo peale mõtlema, ja tal astund pühakirjas mitmed noomitused silma ette, mis teda äratand, nii kui et: «Tee aru oma majapidamisest» ja mitmed muud kirjasalmid. Hiljemini

paand mees raskesti jooksvahaigusesse, kus mitu nädalat kange valu käes voodis vaeveld. Seal olla ta siis oma häda ja valu ära tõotand, et kui taevaisa ta jälle terveks aitab, siis võtab ta kõigest ilmalikust talitusest täitsa lahti ja tahab üksnes Jumala auks ja ligimese kasuks elada, nõnnaviisi, et rahvast, kes tema mees magab ja kurja küüsis sipleb, Issanda sõnaga äratada, teda noomides, õpetades ja õigele teele juhatades.»

«Ja pidas mees sõna?»

«Sai terveks ja pidas sõna. Vist juba Tallinnas hakand hiljemini pidama. Krimmi sõja hakatusel, 1853. aastal, müünd aga oma majad linnas odava hinna eest ära ja tuld selle nõuga mõnede tagasi, et rahvale siin jutlust hakata pidama. Esti asund Ambla kihelkonda ja palund kirikhärra Paulseni käest luba palvetundisi pidada, aga Paulsen põle luband. Amblast läind ta Ambla kihelkonda elama, kuhu ta omale Ärvita valda veikse uksekohta ost. Sealt tuli Madisesse. Madise õpetaja käest sai viimaks palvepidamise loa. See tuld nõnni. Õpetaja loom old Orgmetsa külas lapsi loetamas. Maltsvet juhtund tal seal olema. Astund kirikhärra ette ja reakind ära, mis tal seal peal. Seletand, kudas ta selle mõttele tuld ja kudas talinõukod pimeduses ja kurjuses elavad, iseäranis liigjoomises ja kõrtsielus —»

«Ahah — kas kuuled, Tihanel!» naeris Aabram vahele.

«Noh, või nüüd kõrts kellelegi peale tuleb või soab kõrtsmik kedagi keelata joomast,» kostis viisakas ja leplik kõneleja Tihane asemel. «Heakene küll — õpetaja mõeld järele ja kost, et tal selle vastu midagi ei ole, kui Maltsvet külades palvetundisi hakkab pidama, aga maanitsend, et kui seda teeb, siis üldigu see täiesti pühakirja põhjal. Seda luband küsija kindlasti. Ja juba sealsamas teind kope proovi. Taluperesse, kus lapsi loetati — peremees on kiriku vöölmölder —, old kokku tuld hulk valla vanemaid inimesi oma lastega, ja neile pidand Maltsvet oma esimese äratusekõne. Rahvas kuuland, kuuland — siis voodatud imekspanemisega üksteise otsa, viimaks silmad kõigil vett täis, ja kui lugija lõpetand, teand kõik, et nad niisukest jutlust enne põle kuuld, ei ühegi kirikuõpetaja, ei ühegi saksa-isanda suust. Ja tõepoolest, sel mehel on vägev sõna. Hinge põrutab ihu küljest lahti. Võite mind uskuda, olen teda kuuld, ja kes ei usu, kuulaku teda täna ise. Ja kes

tema jutlust kord on kuuld, see tahab seda jälle kuulda soada. See on mees, kelle sõnad tungivad üdini.»

«Nojah, ta kuulutada jo maailma otsa ette!» ütles Tibukännu Peeter. «Eks see pöruta küll!»

«Kuulutagu ette, mis tahab, aga miks ta viinajoomist keelab!» pahandas Kriuka Mikk. «Eks igaüks tea, et viin on rohi, puhtast jumalaviljast tehtud.»

«Ei tohi viina võtta, ei tohi piipu tõmmata —» aitas Toomajüri Rein Mikkil nuriseda, «mis jääb meile ilma elust siis veel järele?»

«Vitsad.»

Kõlakas hääl, mis seda ütles, kostis eemalt ukse juurest; temast kuuldus nii palju vallalastud irvitust ja märkiminevat torkamist, et kõigi pilgud sinna poole pöördusid, kust ta tuli.

2

ÜKS JUMALAVALLATU.

Kaks uut külalist olid natukese aja eest kõrtsi astunud. Üks neist, keskmise kasvu ja tugeva kondiga noorevõitu mees, vana laenuhanka müts peas, puusas käed punase vöö vahel, seisis ukse laialt ning võimsalt ukse ees, et teist tema tagant peaaegu ei näht. Ligi ei paistnud. See nihkus alles mõni silmapilk hiljem tagasi, ja nüüd nähti, et ta oli väike küürakas mehike suure kõngis nina ja pisikeste, teraste nirkisilmadega.

«Vitsad ja tühi kõht,» kordas tema suurem ja tugevam sõbraline, kelle laialt punetavast näost ja elavalt keerlevaist hallidest silmadest kui ka pilkelisest, väljakutsuvast naeratusest tema paksude tiiraste huulte ümber oli märgata, et ta enese kirikuteel juba tublisti oli vinna võtnud. Kui talle keegi ei vastanud, astus ta mõne raske, tätsava sammu leti poole ja ütles: «Jah, noomijaid on meil nüüd palju. Üks kärgib iga pühapäev kirikus, palvemajas on terve kari haukujaid, ja nüüd lubab veel keegi külast külast ja perest peresse ning paugub kas või lubja laest maha. Kõigil on midagi keelata, ühelgi pole midagi lubada. Muudkui tee tööd ja palu jumalat!»

«See on jo koa õige,» ütles Tongi Jaak viisakalt ja leplikult nagu kunagi.

«Või õigel Palute jo küll jumalat — kas ta teile midagi annab? Kes teist on rikkamaks soand? Nagu minu äiapapa, kes praegu prohvetit veab! Küüned ja hambad alati taeva poole püsti — vaesemaks läheb iga oastaga.»

«Kas sina siis lähed rikkamaks?» hüüdis keegi.

«See'p see ongi! Palu või ära palu — nälga jääd ikkel. Mis see palumine siis aitab? Paremini ära raiska aegagi!»

Kärnaste lammaste hulka oli kärnane oinas ilmunud. Kõrtsilised, kes ühe vaga armuõpetuse-kuulutaja üle siinamaani ilma suurema aukartuseta olid mõtteid vahetanud, olid jumalakart-

liku ja palvetava rahva silmas küll ka halvaks peetud ilmalapsed, aga see siin oma pesemata lõugadega oli juba üleanetu patulaps, kelle peale ilmalapsedki õudse tundmusega vaatasid.

«Sa ää pilka jumalat, Taavet,» ütles isegi Kriuka Mihkel ja tõstis noomivalt oma jõllis silmi. «Pühakiri ise ütleb, et peame tööd tegema ja paluma.»

«Mis ma nüüd jumalast pilkan,» vastas teine irvitades. «Jumal on hea mees, ta laseb igaühte teha, mis keegi tahab. Aga imelik on, et mina pean tööd tegema ja paluma, aga need, kes mulle seda õpetavad, ei tee mitte tööd, vaid paluvad ja — söövad.»

«Nemad on seks välja valitud,» ütles Kassi Mats

«Sool Küll on aga Reaste-valitud! Ise reagite, et Kostivere kõrtsmik teeb jutlust palju paremini kui kõik Järvamoa kirikhärrad ja saksa-isandad ja hoolekandjad armsad vennad kokkul! Ja kui Maltsvet kõrtsmik põleks old ja rikkaks soand, siis ta oleks pidand praegu koa tööd tegema ja ta põleks old välja valitud ühtil... Mis viga sel teisi noomida, kel kõht täis!»

«Aga noomijaid ja jutlusetegijaid peab ometi olema. muidu lähvad inimesed hukka.»

«Mis nad veel lähvad — nad ollagi juba hukas, nagu palvemehed ühtelugu kuulutavad.»

«Siis vaja neid hukatusest peasta,» tähendas Tongi mölder pehmelt.

«Hukatus ja hukatus! — Ma ei mõista, mis hukatus see on, kui ma teen nädal otsa hommikust õhtani rasket tööd ja võtan laupäe õhta või pühapäe kõrtsis lonksu viina! Ja ei tea, mis patt seegi on, kui lähen seejuures kellegiga riidu ja kisun tal peast või habemest tuti karvu välja! Ja kui mõni tüdruk soab lapse — jumal hoidku, juba jälle patt ja hukatus lahti!... Jumala eest, Reinul on õigus: mis ma oma tööst ja elust soan, kui kõik on patt, mida nõder liha nõuab. Kas inimene põle lihalikuks loodud? Ega ta oma himusi ise ole välja mõeld! Ja nüüd kõik patt ja hukatus ja keelatakse kõvasti ära!»

«Isegi vargus!» nõokas Liugmäe Kaarel paljutähendava muige saatel ja Taavetit viiliti riivava pilguga.

«Jah, isegi varguse keelavad ära!» põhjas viimane rikkumata tujul edasi. «Nagu aus inimene meie päevil soaks ilma

vargusest läbi! Eks seda tea sina ja igaüks omast käest — üks enam, teine vähem.»

«Ka olla naisemeestele keelatud tüdrukute juures käia!» nalvab Kaarel, kellele Taaveti vastus nähtavasti ei meeldinud.

«Muidugi jälle ülekohtus!» naeris Taavet nupumehe iseteadliku rahuga. «Piiblis seisab, et pühameestel old peale pärisnaine koa liignaised, ja neil old pärisnaisi ise juba mitu, meil aga üksainus. Hoopis õigem oleks, et palvemehed keelaksid naisele mehele naise peksmise kõvemini ära, sest kui meil üksainus naine jõuab peksule vastu panna!»

Näin, et Lõhmuse Taaveti vastustel oli pihtaminev mõju, sest Liugmäe Kaarli nägu venis pikaks ning hapuks, ehk küll põlvlik naeratus ta suu viltu vedas ja ta pisikesed, vihast välkuvad silmad nagu toetust otsides kõrtsiliste seas ringi vaatasid. Kuid viimastel ei näinud himu olevat oma nina põletama võimatu; nad vaikisid, ainult Tongi mölder tähendas viisakalt ja leplikult:

«Olgu, kuida on, patused inimesed oleme ometi kõik, ja kui taevane isa soadab mehi, kes meid õpetavad ja õigele teele juhatavad — üks me pea temale selle eest tänulikud olema.»

Lõhmuse peremees laskis kõrtsmikku pealt rüübata, pistis sinu poolkorti oma küüraka kaasalise pihku ja jõi ise kõige viimaks. Siis pöördus pikkamisi nagu raske võll kõneleva vanamehe poole.

«Meid õpetavad ja õigele teele juhatavad,» kordas mees suud matsutades ja käega labaselt üle habeme äiates. «Kas mina siis tead või tean mina, mida nemad meile õpetavad, ja kas see ka tõesti õige tee on, mida nad meile juhatavad? Kust soand selle otsast kinni? Nad jo isekeskis selle pärast riius, mida nad õpetavad, ja üks ütleb teise tee rappa viivat. Saksa-isand ei salli Maltsveti, Maltsvet ei salli saksa-isandat ja kirikhärra ei salli kumbagi, nagu nemad kumbki kirikhärrat ei salli. Purelevad kui koerad. Saksa-isand ja tema hoolekandjad sõimavad Maltsveti valeprohvetiks ja kuradi sulaseks, Maltsvet siunab neid variserideks ja silmateenriteks, keda vaja piitsaga templist välja kihutada, ja kirikusaks sooviks, et nii uhed kui teised põrgu põhjas praeksid, sest et nad tema talleksi eluvee allika juurest ära eksitavad... Ütle nüüd ise,

Vennastekoguduse diakon Eestimaal (vt. lk. 44). — Toim.

Tongi vana, kes neist õiget teed juhatab ja kelle õpetust ma pean kuulda võtma?»

«Siin on Taavetil õigus,» ütles Taki Aabram. «Maltsvet läind jo Aniste papaga¹ kohe riidu, kui Tallinnast tuld ja taht siin lugemisi hakata pidama.»

«Reagitakse, et Maltsveti Juhan visatud vennastekogudusest välja,» lisas Tibukännu Peeter juurde.

«Seda riidu Maltsveti ja Aniste Thomsoni vahel tunnen mina kõige paremini,» ütles Tongi peremees rõhutat häälega, «ja kui õiglane tahan olla, siis pean tunnistama, et Maltsvetil on siin õigus —»

«Vist põle sind ennast veel hoolekandjate pinki tõstetud, et Maltsvetile õiguse annad,» tähendas Tiitsu Madis.

«Selle au järele põle mina millagi ahnitsend,» vastas Tongi vanamees pisut teravamal toonil. «Ma käin küll palverahva seas ja kuulan palvemajades nende lugemist, aga ise hoolekandjaks ja lugijaks soada, seda põle ma püünd, ja et ma ei valeta, võite sellest näha, et ma põle vennastekoguduse päris liigegi.»

«Sind põle vist vasta võetud,» hüüdis Tiku Toomas. «Kukkusid liisus läbi nagu mõni muugi. Ega möldri nimi üksi aita, peab ikke koa va nodi olema.»

«Koa see põle õige,» kostis Tongi mölder kasvava ärritusega. «Ma põle ennast liikmeks pakkundki, ei võind siis liisu alla minnagi. Mina olen inimene, kes võtab jumala püha sõna igalt poolt vastu, kust teda pakutakse, ja kes kuulab vagusi kõrvalt, kuda üks ja teine seda kuulutab. Ma tahan tõepõhja kätte soada, sellepärast otsin ja uurin seda, kus aga võin.»

«Ja see tõepõhi on nüüd Maltsveti peos?» küsis Lõhmuse Taavet, kes vaheajal oli toobi õlut välja tellinud.

«Seda ma ei tea veel,» kostis Jaak. «Kuulan alles ja panen tähele. Kui ma Maltsvetile õiguse andsin, siis ütlesin seda üksi tema riiu kohta meie kihelkonna vennastekoguduse peamehega.»

«Kuda see riid siis õieti oli?» küsis Kassi Mats. «Ma olen sest koa kuuld, aga nii enam undamisi.»

«Lugu hakkas nõnna, armsad sõbrad. Juhan Leinbärk ja Aniste Thomson olid nooremalt head kaubasõbrad ja ühe ameti mehed koa — möldrid mõlemad. Keegi nimetas siin

¹ Kohapealse vennastekoguduse peamees. — Toim

Leinbärk ostis Thomsoni käest kord veski ja vedas kott. Võib olla, et teineteisele koa hobuseid müüsid ja linnas ja linnadel ja Kukeveres, kui Leinbärk juba kõrtsmik oli, tihti. Kõik said, niisama pühapäeviti Madise või Ambla kiriku juures. Muidki sõpru oli Leinbärgil vennastekoguduses. Kui trada põle ta aga ise mitte selle koguduse liige old ja ei võidud teda sealt koa mitte välja visata... Kui nüüd Tallinnast Järvamoale tuli, laks ta Alpu Aniste möldri juurde külaliseks ja reakis talle ära, et tal nõu on palve-rahva hakata ja lugemisi pidada, aga hoopis uuel põhjal, et vennastekoguduse saksa-isandad ja lugijad jumalateenistust ei saavad, sest see ei olla pühakirja ja Õnnistegija käsu järele, et palvevennad kahel ja kolmel viisil jutlust teevad — lahtele lahtiste, teistele kinniste uste taga —, vaid palvemaja või jumalakoda pidada kõigile ühel viisil lahti olema, nii koguduse liikmetele kui ka neile, kes liikmed ei ole ja keda palverahvas ilmalasteks kutsub, sest Issand käsib kõiki ühtviisi kogutada ja oma juurde juhutada.

Selle üle tõusis nüüd vennastekoguduse peamehe ja Maltsveti vahel käre vaidlus, ja see läks päris riikuks, kui Maltsvet koa veel Thomsonit ennast hakkas noomima ja talle ütles, ta pidada kui palvemees ning koguduse juhataja ilmaliku ameti võimuse maha jätma, nagu Maltsvetki, ja mitte enam kauplemise, liia mati võtmise ja igasugu kavala kasupüüdmisega ammumat orjama ja kuldvasikat kummardama. Ta näitas, et jumalat ja ammumat ühtaegu teenida ei ole sünnis. Ühulagi aga soovis, nagu ütlesin, et palvemajades oleksid jumalateenistuse ajal ukсед kõigi patustele lahti, sest et Jeesus, kes on maa peal elas, kõik patused ja tõlnerid enese juurde lasi, tundes, et haigetel on arsti tarvis, aga mitte tervetel, ja uhked variserid enesest koguni ära tõukas...»

«See oli õieti öeldud — väga õieti!» hüüdsid paar häält kõrtsiliste seast, kuna mölder jätkas:

«Leinbärk ja Thomson olid varemalt old küll head tuttavad, aga vaimu poolest ei olla nad millaski hästi kokku leppind. Nüüd aga, kus Maltsvet vennastekogudust julges laita, kelle pra Madise kihelkonnas Aniste papa on, ja kus ta ka Thomsoni enesele tõtt julges suu sisse öelda, teda noomida ja ammunaorjaks ja variseriks teha — nüüd oli voadil põhi välja löödud! Endised sõbrad said verivaenlasteks, Thomson ajas Maltsveti toast välja ja Maltsvet läks vihaselt oma teed...»

Kuda lugu praegu on, teate isegi. Vennastekogudus ja tema palvemehed, kõigi tipus Aniste Thomson, kuulutavad Maltsvetti valeprohvetiks ja tema lugerniste kuulajaid valeusulisteks, ja Maltsvet ning tema poolehoidjad nimetavad jälle vennastekogudust variseride koguduseks, kes, tehes endid vagaks, reagiavad valet ja kelle südametunnistus on kui rauamärgiga põletud, kes endid paremaks ja õndsamaks peavad, kui teised patused on, ja pühakoja rõõvliauguks teevad, kust Kristus müüjad ja ostjad ja rahavahetajad piitsaga välja ajas... Nõnna on see riid ja lõhe Maltsveti ja Thomsoni ja nende karjade vahel. Leinbärgi nimegi muutsid palvemehed Maltsvetiks, mis on nende meelest halvem, sest enne hüüti Leinbärki enamasti õige priinimega.»

Lõhmuse Taaveti punetavad silmad läikisid. Ta pühkis suu õllevahust puhtaks ja ütles:

«No voata, Tongi peremees! Ise tunnistad nüüd üles, et need, kes meid noomida ja õpetada ja õigele teele tahavad juhatada, on ise karvupidi koos. Ja mispärast? Sellepärast, et nad isegi ei tea, mis on õige, mis kõver tee. Üks ajab teise õpetuse valeks. Minupärast noomigu nad üksteist vastastikku ja kiskugu nii, et nahatükid ja karvatutid lendavad, aga nii kaua, kui nad sedaviisi üksteisele ristiusu õpetusi seletavad, ärgu nad tulgu mind noomima!»

«Aga nad ütlevad jõe kõik, et nende õpetused seista pühakirja põhjal,» tähendas Tihane leti tagant vahele, kes nüüd, kus vaidlus tema käest ta külaliste kätte oli läinud, oma tulu pärast erapooletult suud pidas või ainult mõne värvitu sõna vahele heitis, mis selgemalt ühegi partei poole ei kaldunud. «Ja nad näitavad kõik piiblist, et seal nõnna seisab, nagu nemad õpetavad.»

Nüüd ütles see pooljoobnud jumalavallatu inimene midagi, mis ühed naerma, teised vanduma ajas. Lõhmuse Taavet ütles:

«Kas teate, mehed! Pühakirja põhjal võib igaüks uue usu teha...»

«Sina koa?»

«Mina koa. Ja iga usk on õige, sest nõnna ja nõnna seisab piiblis.»

Oh seda kära, mis nüüd tõusis!

«Kuule aga, — kuule kuradit, — tema tahab uut usku teha! Lõhmuse Taavet tahab uut usku teha!... Lõhmuse Taavet

Kaks uut külalist olid natukese aja eest kõrtsi astunud

lõpetab hakata prohvetiks... aapostlikuks... uueks Kristu-

Ummuv naer ühelt poolt, tige urin ja nohin teiselt poolt. Ühed

«Ust, häbemata koer!»

«Kott, laua alla!»

«No nüüd on Onhistegija väljas! Viimaks hakkavad kõik

«Ja lakalelled ja pikanäpumehed pealekauba!»

«Vake lurjus uksest välja!»

«Valja jumalateotaja nehl!»

Mitte need, kes seni leplikust vaidlusest Maltsveti üle olid
võtnud, polnud vihaseimad hurjutajad, vaid need, kes
olid pealt kuulanud või hiljem kõrtsi astunud, sest nende
oli nii palve-inimesi, kes praegu Madisest kahekordselt
umalateenistusest olid tulnud, kui ka neid, kes ei mõistnud
lupeda ja ainult kuulu järgi teadsid, mis pühakirjas seisab.
Need olid need ristis kätega ohkajad ja ägajad ja silmavee-
valajad, kes kirikus, iseäranis aga palvemajas, tegid, nagu
tahaksid nad teiste, mitte eneste patukoorma all laiaks minna
ja lumbuda. Kõige tüsedamad hüüded tulid kahe naise suust,
kes väljast ree pealt oma meestele olid järele tulnud, et nende
võimkustutuse üle valvata.

Kärnane oinas, kes vaenuliku tormi enese vastu oli välja
kutsunud, hoidis alal paksu nahaga lõuamehe julget rahu, rüü-
pär toobist muigava suuga õlut ja hakkas aeglaselt piipu top-
pima. Seejuures rändas ta terasekarva silm rahva seas ringi ja
naksas nagu nõel nende nägudest kinni, kes teda sõimasid.
Näis, nagu kirjutaks mees nende nimed salaja oma mäluraa-
matusse üles.

«Teie, jumalalapsed, kuulake enne, mis ma reagin, ja siis
alles hakake sülge ja sappi välja ajama,» ütles ta viimaks, kui
sünnavad hääled vähe olid vaikinud. «Te olete ometi kuul-
d, et Maltsvet õpetab uut usku. Praegu reagiti, kuida ta hukka
mõistab, et vennastekogudus kahte seltsi lugemist peab —
ilmalastele lahtiste ustega, oma karjale luku taga. See seisab
vennastekoguduse usus, et ta nõnna teeb, Maltsveti usus ei
seisa see aga mitte; Maltsveti usus seisab, et palvemaja ukse-
d peavad olema igaühele lahti. Ja kui sa nende käest nüüd lähed
küsima, miks üks nõnna, teine nõnna teeb, siis toovad kohe
piibli välja ja näitavad: näe, pühakiri õpetab nõnna või lubab

nõnna teha. Saksa-isand paneb sulle piiblisalmi nina alla, kus kästakse jumalalapsi ilmalastest, äravalitud rahvast pagana-
test lahus hoida, ja Maltsvet lööb raamatu teisest kohast lahti
ja loeb sulle ette, et jumalakoda ja jumalasõna olla ühel viisil
ja ühel ajal kõigi päralt. Kas need põle kaks usku ja õpetust,
mis mõlemad pühakirja põhjal seisavad, ehk nad küll teineteise
vastu reaktivad? Tehke nüüd oma leiva-augud lahti ja vas-
take, teie silmapöörivad!

Lõhmuse Taavet oli sel joobumise astmel, kus alkohol aju
mööduvalt terasemale ning kiiremale tegevusele sunnib, rääki-
jale julgust jagab, kõnele ladusa voolu annab. Seda umbsemad
olid tema vastaste keeled, ja kui kohmetuse pärast keegi ei
koetnud — peale ühe, kes nurgast hüüdis: «Mis nüüd sihu-
kese seale maksab vastata!» — kõneles patune inimene uuel
hool edasi:

«Maltsvet õpetab ja käsib uskuda, et viina ei tohi juua, see
olla pühakirja järele patt —»

«Jah, ma g u s a t viina ei tohi juua, ja t ä i s ei tohi ennast
magusat viina juua,» ütles nokastanud Kriuka Mihkel, targalt
näppu tõstes ja kulmukarvu kõrgele ajades.

«Nojah, sina jood jo kibedat, ega see patt ole,» nae-
ratas Taavet, «aga pane tähele, mis teeb kirikhärral Kirik-
härri ei keela viina joomist ühtigi, ei magusa ega kibeda
joomist, vaid joob kodu ise ja annab armulaua teistele juua,
ja igaüks teab, et ta muud ei tee, kui täidab pühakirja
käsku.»

«Kas ta lõhverdus peab kord lõuad!» kuuldus jälle kõrtsi-
liste seast.

«Ei pea,» vastas Taavet... «Te olete vist juba kuulnud, et
Maltsvet ei salli värvilisi riideid — need olla jälle patt. Ei sul
tohi punast ega sinist ega kollast ihu peal olla, vaid sinu riie
olgu hall või must või valge. Tüdrukud ja naised tehku oma
rätikutest ja seelikutest nüüd kratte ja hernehirmutisi! Ega
Maltsvet seda omast peast ei keela, juba ta piiblis ikka mõnd
kohta teab, kus niisuke keeld seisab... Ja naised ei tohi enam
oma juukseid palmitseda, juuksed pidada selja peal lahti olema.
Ta tuleb jo täna seie — minge ja küsige ta käest, miks naiste-
rahva juuksed lahti peavad olema! Küll ta teile piiblist salmi
ette loeb, kus seisab, et tal on õigus. Aga seda kõike ei keela
kirikuõpetajad ja vennaste lugijad mitte, ja need on õmetigi
koa pühakirja lugejad ja tundjad...»

«Tõnu vist koal» torkas keegi pisike rõugearmiline vanamees,
kelle silmad kihvtiselt nagu salvaval maol kiirgasid.

«Jah, Tõnu-Mardi Joagup, mina oskan lugeda, ja hea
tõku, kui mina koa õpiksid lugema, muidu jääd vanaks, ennegu
sõel tahed selgeks... Aga mu jutt põle veel otsas. Keegi tea-
ta teakida, Maltsveti Juhan olla Koerus või Joanis hiljuti
tõst pidand, kus ta koa k ä k i söömise kõvasti ära kee-
and — olla jälle raske patt...»

«Oh mina igavene valevorst!»

«Õige küll — tuletad mulle vorsti meelde: Maltsvet ei
lõuad koa mitte verivorsti süüa — ei k ä k k i ega veri-
vorsti! Seista jällegi pühakirjas!»

«Häbemata loril! Joonud inimese rumal mögal!»

«Küsi Visusti mõldri käest järele! Seal olla lugemist
õpetada nõnna õpetand. Aga veel enam. Maltsvet hakkab meid
tuleks tegema. S e a l i h a ei tohi enam keegi süüa, kes õnd-
kuse tahab soada. Kes verd ja sealiha sööb, läheb põrgu, kuigi
ta muidu viisakas inimene on... Mis muud, kui ajage oma
sõad nüüd järve või tapke ää ja visake koertele ettel!»

Kajasid uued viha- ja vande hüüded. Päril maru pääses aga
alla alla lahti, kui hukkaläinud inimene oma arutuse lõpetas
õpetada.

«Kel teist nüüd vähegi tolku peas on, peab aru soama, et
mul õigus on. Igaüks võib uue usu valmis teha, kes roamatut
hakkab lugeda. Kui mul rohkem aega oleks, ma teeks teile paar
tõukat uusi uskusi valmis, üks niisama «õige» kui teinel!»

Ilutseks valitses vaikus, sest selle inimese piirita häbematus
mõjus halvavalt. Siis aga järgnes uputav sõimuvaling, eriti
mõlema vana naise suust, ja siin ning seal nähti silmi välkuvat
ja rusikaid tõusvat ning üks mees astus juba paar ähvardavat
sammu usuteotajale lähemale...

Korraga sündis midagi, mis kõik liikumise seisma pani, kee-
led ja käed köitis, kõrvad aga kohmetult kuulama sundis.

Nagu laest või ahju otsalt, või ukse tagant, või koguni väl-
jast pilvest kostis tume, õõnes, salapärase hää, ja see hää
tõus pikkamisi ja selgesti:

«Poo risti! Poo risti!»

Tumm, tardunud vaheaeg järgnes. Iga silm oli tõstetud
ülespoole, iga silm vahtis isenurka ja kõrtsmiku kõõrdsilma-
d kätte nurka korraga. Ja uuesti hüüdis hää:

«Poo risti! Poo risti!»

Ainus inimene, kes julges häälitseada ja kes suutis rääkida, oli see väike küürakas mehike, kes Lõhmuse Taaveti seltsis oli kõrtsi tulnud. Ta tõstis oma kongis kullinina ja terased nirgisilmad üles kõrtsi lae poole ja küsis aukartusest väriseval häälel:

«Kes seal kõneleb?»

«Mina, suur prohvet Maltsvet!» vastas häälel.

«Ja mida sa soovid, püha mees?»

Kõrtsis valitses niisugune vaikus, et oleks kuulnud udusulge maha kukkuvat.

«Ma soovin, et teie selle joodiku mehe, kes minu usuõpetust näägutab, risti pooksitel! Ja kui teil põle risti käepärast, siis apdke talle haagrehi keretäis!... Aga selle väikese küüraka rätsepale leti ees ostke kortel viina, tema on vaga mees ja usub minu sisse, aga tal ei ole raha!...»

Surnud, tardunud vaikus püsis veel silmapilgu, ebausklik ehmatuse püsis veel natuke aega paljudel nägudel, siis aga pääses Lõhmuse Taaveti ja vana Tihase suust lagin lahti ning sellele järgnes varsti üldine naerumürin, mis toobid ja lehtrid letil põrisema pani...

See puhastas õhku. Vaenupilved kadusid. Väike küürakas rätsep, kelle kõhurääkimiskunsti, nagu teda ennastki, peale Taaveti ja Tihase ainult paar siinset inimest tundsid, piirati ümber ja temalt nuruti naerdes, et ta veel oma osavust näitaks, mille ta kellelki juudist ametivennalt oli õppinud. Võõras kunstnik, nimega Aadu Vikerpuur, keda Lõhmuse peremees enese juurde õmblema oli viimas, ei täitnud aga uudishimuliste soovi enne, kui talle kokkupandud raha eest kortel viina oli ostetud. Siis laskis ta prohvet Maltsvetti, Aniste papat ja Madise kirikuõpetajat üksteisega usuasjus vaielda ja riidu minna, kusjuures ühe hääle kostis keriselt, teise oma laua alt ja kolmanda kõne koguni Tihase õllevaadist.

Nali kestis nii kaua, kui keegi poiss kõrtsi uksest järsku sisse hüüdis:

«Maltsvet tuleb!»

Nüüd pistid nooremad kõrtsist rüsinale välja, aeglasemalt järgnesid neile ka vanad, et väliselt ükselt vaadata, kuidas kuulupalvemees Kiisa peremehega mööda sõidab. Isegi vana Tihane tuli leti tagant ja pugest välja teiste sekka. Kõrtsi jäid ainult Lõhmuse Taavet ja meister Vikerpuur, kes Maltsvetti mõlemad juba mõne korra ühes ja teises kohas olid näinud.

Vaest tuligi Kiisa Mihkli valge mära kõrtsi nurga tagant sõjaväe Reel, mille istmekohta tuliuis punasekirju vaip katetud. Seal olid kaks suure koguga meest, kelle nägusid pimediku tõttu selgemalt näha ei olnud. Kui regi kõrtsi eest mööda libises, pöördus teine sõitjaist oma habemiku näo rahva poole ja ütles: «Tere-tere». Sedamaid läksid meestegi pead paljaks ja ühtlik «tere-tere» sai külalisele vastuseks.

Inimeste olekust oli märgata, et nad haruldasest mehest luguvaad, raagitagu temast mis tahes. Näis, nagu paneksid nad tema peale lootusi, nagu ootaksid nad tema poolt midagi. Mis «midagi» oli, seda ei teadnud vist keegi üksi selgemalt, aga lühem nende hinges ainult sumeda tundena, salajase aimdusena, teletamata ilkamisena.

Nad tendsid ainult, et neil midagi on vaja ja et keegi peaks annuma, kes neile seda annab, mida neil on vaja.

Seal ilmus Juhan Maltsvet.

MALTSVET.

Veel ei olnud Maltsvetil Järvamaal kindlat, tema õpetuse ja tema isiku külge liitunud kogudust. See tekkis aegamööda hiljem. Aga tal oli nende paljude seas, kes tema lugemist käisid kuulamas, juba hea hulgate pooldajaid ja nende arv näis jõudsasti kasvavat.

Juba tema paljas nimi oli võimsaks tõmbejõuks. Selle kõla ei mõjunud mitte ainult palvelisse rahvasse, vaid ka nõndanimetatud ilmalastesse, kelleks loeti inimesi, kes usuasjust leigemalt, ilma erilise hõrduse ning agaruseta osa võtsid, inimesi, kes iga pühapäev kirikus ei käinud, või kuigi käisid kirikus, mitte iga kord ka vennastekoguduse palvemajas ei käinud. Maltsveti nimi mõjus nõnda, et nii palve- kui ka ilma-rahva seast needki, kes tema kõneosavust ja tema sõna võimu veel ei tundnud, — nagu salapärasel sisemisel sunnil — hulgana tema lugemistele voolasid.

Selle sunni kohta ei olnud nad, nagu tähendatud, ise sugugi selgusel. Keegi neist ei oleks teadnud öelda, et see sund ja tung valitsevaist oludest tekkis, kõigepealt nende ihulisest hädast. Nad olid inimesed, kes päästjat ootasid, õiget päästjat, ja seal ilmus keegi, keda nad päästjaks arvasid võivat pidada, sest et ta teisem oli kui need, kes endid seni päästjaiks olid tunnistanud, ilma et nad kedagi oleksid päästnud. Ihkamisi ja aimamisi otsisid nad inimest päästjaks, kes nende häda mõistab, kes nende viletsust tunneb, — nad otsisid oma meest. Ja Maltsveti Juhan oli oma mees. Ta pidi oma mees olema, sest ta hakkas neile päästjaile vastu, kes päästmist töötasid, aga töötust täide ei saatnud, kes jäid rahva suuremale osale võõraks.

Rahvas vaevles teo-orjuse alastamatu ikke all. Ta pidi viimase kui ihujõu kokku võtma, et mõisa nõudeid täita, ja see,

enesele järele jäi, oli aganane leib ning hall mure — hing, hinge ja ihu kurnav mure tuleviku eest, hirm ja selle eest, kuidas oma kohuseid mõisa vastu täita ja selle eest, et tal lünnast veepeal hoida, aastast aastasse üle elatada. Ja see närvetav enesepitsitus, see viimase rammu hingetu pingutus, mille taga ähvardavalt surmav nõrkus varitses, ei pida mitte ainult edasi kestma, vaid koguni kasvama, sest mõisa tal ei alanenud, vaid kerkisid. Kus mõisa silm veel midagi nägema, mis oli tööjõu, puhkuse, varalise kosumise nägu, sinna jõudis peale uus vajutis uue kohustise kujul, ja talupojale jäi raskete meeleheide. Ta võis teha, mida mõistis ja suutis —

tal ei saanud, haljamale oksale ta ei jõudnud. Kõige suurem mure, kõige raudsem hool ja mure ei viinud teda kaugele, kui et mõis temaga rahul oli ja et ta ise nälga ei surnud.

Talupoeg sellest lämmatavast seisukorrast välja saada ei tahtnud, et ta vähemalt kergenduste järele igatses, on ju mõistetav. Kuid seks puudus tal iga põhjendatud lootus. Nimelt ilma talupoega võimude suhtes. Viimasteks pidas ta peaaegu üksnes mõisnikke. Ta oli aastasadade jooksul harjunud nägema ja kuulma, et mõisnik tema maal kõik oli ja kõik tegi.

Mõisnik oli valitsus, kohus, politsei, tööandja. Nagu tema mõisnik ja käskis, nii oli seadus. Ja talupoeg nägi, et ka riigivalitsus, mida ta vaid nimepidi tundis, ainult seda tegi, mida mõisnik soovis ja soovitas, kui ta üldse midagi tegi. Ja et mõisnik midagi ei sooviks ega soovitaks, midagi seaduseks ei teeks, mis oleks talupojale tuluks ja seega talle enesele kahjuks, see oli ka harimata talupojale selge kui päike.

Sealtpoolt ei olnud siis midagi loota. Mõisniku ja riigivalitsuse poolt haigutas talupojale vastu troostitu öö. Aga elamiska vajatakse lootust, kannatamiseks lohutust. Hädalise elu otsib pilkase öögi seest helendavat päästekiirt, ta käsi ulatub kauguses valendava ölekõrre järele välja. Ja et lootust ning lohutust maa pealt, loomulikkude, nähtavate võimude poolt ei olnud leida, siis tõstis talupoeg silmad taeva poole üles, selle nägematu võimkonna poole, mis talle üksi veel järele oli jäänud ja millest talle öeldi, et see kõigist valitsustest üle kaub, isegi mõisniku valitsusest, ja et selle ees võetakse ka talupoega kuulda, jah, et see on veel ainus võimkond, kus ka talupoega kuulda võetakse.

Talupoeg pani oma lootuse täevase isa peale. See pidi ometi kõik abi saatma. Ja et see lootus tema ainus oli, siis oli

see suur ja vägev, sest selles sisaldus meeleheitlikkude inimeste terve inimlik-egoistlik pääsemise mõte, terve nende parem tulevik. Ja nimelt ootas talupoeg salaja oma hinge põhja loomulikku, ilmlikku, ihulikku, isiklikku abi — abi oma praeguses maapealses elus, abi oleviku kitsikuses, ja võimalikult v a r s t i s t abi, sest häda oli väljakannatamatu.

Nüüd mõistsid aga need, kes olid õpetanud talupoega taeva poole vaatama, kes tema lootused maa pealt, loomulikust ilmast nägemata ilmasse olid juhtinud ja kes tema hinge vaimselt toitsid, asja hoopis teisiti kui ihulikus hädas vaevlev talupoeg ise. Nemad ei rääkinud ilmlikust ja ihulikust abist, nende arvamisel põhjenes talupoja maine häda ning kannatamine jumala seadusel, see pidi nii olema, ja nad töötasid talupojale selle eest alles teises ilmas tasu, pealegi ainult sel tingimusel, et ta nende õpetusi karvapealt täidab, et ta oma ihulikus viletsuses ka veel aega peab leidma oma hinge eest lugemata käskude järgi hoolt kanda. Alles taevast pidi talupoeg parema põlve saama, siin aga oma saatust alandlikult, kaebamata ja nurisemata kandma. Maa peal ei olnud talupojal midagi nõuda. Nad õpetasid talupojale seda, ehk viimane küll oma silmaga nägi, et paljudel juba maa peal see paradiis oli, mis nendele alles taevast pidi osaks saama, kõigepealt mõisnikel ja kirikuõpetajail, neil, kes talupoega teise ilma õnnega trööstisid.

Nagu kirikhärra kirikus, nõnda rääkisid ka vennastekoguduse jutlustajad palvemajas. Opetaja noomis iga pühapäev rahvast pidada rahulolekut suurimaks vooruseks, maha jätta ilmliku vara püüdmine, olla ülemate vastu alandlik ja sõnakuulelik, mitte nuriseda orjuse üle ja näidata leivavanemaile rohkem usinust üles; kaebus talurahva laiskuse üle oli õpetajail alati suus. Nõnda siis kuulis talupoeg kirikus, et ta peaks õigusepärast veel rohkem tööd tegema, mõisale veel rohkem jõudu ohverdama, ja et see, mida ta oma hädaks pidas ja millest ta püüdis välja saada, õigusepärast veel suuremaks pidavat minema! Ja ometi otsis ta juba sellestki pääsu, pidades juba sedagi liiaks! ... Kirikust läks talupoeg palvemajja. Vahest teevad sealsed, lihtsamad valgustajad, kes rahva enese rüpest pärit, hädalisele õigust. Ei midagi. Ka seal kõneldi ainult hingehädast, ihuhädast mindi kas vaikides mööda või korrutati õpetaja noomimist sadamerahust, leplikust meelest ning sõnakuulelikust alistumisest ja käsutäitmisest edasi. Ka

siis tõeti, nagu poleks maapealne ilm ja ajalik elu kõige oma olemusega kõnelemise väärtki, nagu ei tähendaks ihulik kannatanu midagi, nagu teeksid need, kes valu pärast ägavad, ainult pattu. Alles nägemata tulevikuilm olevat ilm ja aeg elu elu, ja selle ilma asja seletati nii põhjalikult, nagu õpetajad ise seal mõne hea aasta elanud.

Kõik ei seisnud kooskõlas kannatava talupoja abilootustega. Kõik ei suutnud teda vaigistada. Ta tundis enese olevat õpetatud, maha jäetud, ilma õigete nõuandjateta. Ta kaotas aliduse niisuguste nõuandjate ning vaigistajate vastu ja hakkas nendele paremaid ootama. Neid, kes mõistaksid tema ihuliku häda, kes ei peaks seda mitte tühiseks, kes ei soovitaks selle muurenemist, kes ei räägiks ainult problemaatilisest tasust teises ilmas, vaid kes võiksid ilmutada midagi appitulekust, varjatust appitulekust juba siin maa peal.

Talupoja umbusaldust tema harilikku trööstijate vastu ei saanud toetada mitmesugused välised olud. Vahe nende ja tema vahel oli liialt lai ja liialt lõdev, nende olek tema vastu oli liialt kõrvaliku sidemeta, ilma vennaliku soojuseta, ilma ühendava kaastundeta. Need trööstijad seisid temast ülemal, ta pidi nende poole üles vaatama. Nad seisid temast ülemal seltskondlikult ja varaliselt, meelelt ja vaimult, ilma et nad oleksid vaevaks võtnud tema juurde alla tulla. Talupoeg märkas kõrvalt, käskivust, haistis ülemust, ja mis tegi tema usaldusele täieliku lõpu, oli see, et ta oma trööstijaid tundis ühenduses olevat nende võimudega, mis temale head ei soovinud, mille tõttu kõik häda tuli. Isegi need rahvalikumad lepitajad ja õpetajad, kes tema külje all töötasid, olles tema rüpest pärit, eraldusid läbistikusest talupojast, talurahva mustast paljusest, talavõrd, et ta neid enam omadeks ei võinud pidada, ning ka see eraldumine põhjenes osalt varalisel, osalt vaimsel ja meelelisel lahkolekul, ja niisugune vahe on alati vastastikuse usalduse haud. Kus ühisel usuväljal luuakse liike, ehitatakse kihre, ehitatakse klasse, seal ei kasva ühendusevili, seal mühab umbusalduse lämmatav umbrohi.

Isikud, kes endid rahva hingekarjasteks kutsusid, ei olnud seda mitte. Karjane seisab karja juures ja karja seas, kirikhärra aga troonis rahvast kaugel, kogudusest küündimata kõrgel. Karjase esimene kohus on hoolt kanda oma karja heaolu eest; kirikhärra mõtles kõigepealt ja enamasti ainult iseenele tuleviku peale. Oige karjane püüab karja hädas aidata, teda

vaenlaste vastu kaitsta; kirikhärra aitas hädal edasi kesta, sest ta hoidus talupoja vastaste poole, seisis nende kasude eest. Karjane ei olnud mitte lihtne karjane, vaid uhke härrasmees. Ta polnud mitte kaastundlik, heldemeelne sõber, vaid kõrk ja vali peremees. Talupoeg ei leidnud mõisniku ja kirikuõpetaja vahel muud vahet, kui et esimene nuhtles teda vitsadega, teine sõnadega. Esimene peksis, teine noomis. Muidu olid mõlemad mõisnikud, mõlemad suurmaaomanikud, orjade pidajad, suurperemehed ja suurihärred. Ja niisugustena nägi talupoeg neid alati käsikäes kõndivat ja ikka teedel, mis talupoja omadele ristamisi ja otsekohe vastu käisid. Mõisnik ja kirikhärra mõistsid teineteist, aga kumbki ei mõistnud talupoega. Nagu mõisnik, jäi ka kirikuõpetaja, talupoja hingekarjane, temale võõraks. Ja see võõrus oli seda suurem, et kirikhärra, nagu saksa mõisnikki, talupojale juba rahvuselt võõras oli. Karjane ei saanud hingega, hing karjasega sel keelel rääkida, mis mõlemale on ühine, omane, kodune — nad ei saanud vahetada hingehelisid, südamehäält, kui nad seda oleksid võinud ja tahtnudki. Nende vahel ei tekkinud seegi olukord, mis valitseb sulase ja herra peremehe, alama ja herra ülema vahel. Seks puudus kirikhärral liiga sagedasti see lähendav, lepitav, teed tasandav, vahesid varjav omadus, mida lihtsaks inimesesõpruseks, inimlikuks lahkuseks nimetatakse. Talupoeg läks õpetaja juurde niisama kartlikult tuksuva südamega, niisama roomates ja küürutades nagu mõisasaksagi juurde, ja teda lasti kirikumõisa niisamuti tagaukse ja tagatrepi kaudu nagu rüütlimõisagi. Ja kui kirikhärra arvas enesel asja olevat, siis kärkis ta talupoja peale niisama kurjalt ja käskivalt, nagu mõisahärra kärkis, kui ta enesel arvas asja olevat. Ning mõlemad arvasid endil ikka asja olevat, sest et nad säärast talupoja kohtlemist tema kasvatamiseks ja õpetamiseks pidasid. Ilma valjuseta pidi talupoeg nende arvates hukka minema — veel enam, kui ta nende arvates juba oligi...

Ja alamat, lihtsamat liiki hingekarjased? «Armupetuse» kuulutajad rahva enda rüpest? Kristliku venduse ja vennastuse õpetajad?

Nah, need tegid, nagu nende kõrgemad ametiasalised eel. Vahe oli ainult kraadiline. Nad tegid, nagu teevad kõik vaimulikud mehed, kõik kiriklased: nad muretsesid ahnuse ja kadedusega oma ühingu — hernhuudi usulahu — ja enda isiku võimu, tugevuse ja suuruse eest. Nad töötasid enese, mitte

rahva heaks. Nad eraldusid rahvast sellega, et jaotasid ta vaimse ja vaimse liikidesse — paremaiks ja pahemaiks, kõrgemaiks ja madalamaiks. Nad tõukasid rahva enesest eemale, et nad isiklikule auahnusele ja kasupüüdele oma vaimu ukseid ja aknad avasid. Rahva loomusunniline ümbritsemine ka nende vastu imbus haigutavast lõhest, mis oli nende sõna ja nende teo vahel. Nad nimetasid endid vendadeks ja õpetasid vendust, aga nende olek musta hulga vastu nad võõrasteks, nende tegelik elu hingas välja vahetegevust, liiklikku ja seisuslikku eraldamist. Ja mis veelgi kaalutavam kogu hernhuudi ususeltsi organisatsioonil puudus vendus ja vendusekaju; ta ei tundnud pooltki seda ühetaolust, millest vendus pole mõeldav; ta põhjenes otsekohe liigitamisel ja lahutamisel.

Armupetuse kogudus, mis aastal 1817 sai keiser Aleksander I poolt vaimulise loa Baltimaal palvemaja ehitada ja eestlaste ühingu laste seas kiriklikku tööd teha ja mis võistles võimsalt teatava kirikuga, oli kinnine ususelts, mille rüppe mitte igaüks ei võetud, kes soovis tema liikmeks saada. Vastuvõttu andis liisu kaudu. Inimene, kes soovis «vennaks» või «võõraks» saada, andis enese üles nõndanimetatud hoolekandjaile, keda oli igal koguduse-osal mitu, ja need panid kandidaadi vastuvõtmise ülemale ehk diakonile ette. Mõne aja pärast said nad teada, kas nad on vastu võetud või mitte. Juba see vastuvõtuviis ühes kiriklikus liidus, mis evangeeliumi mõtte järgi kõigile, iseäranis aga «patustele» pidi lahti olema, näitas, et tõugu vennalik ühetaolus hernhuudi koguduses valitses. Liidul vastuvõtmisel ei vaadatud mitte ainult valitava liikme «patust», mitte nii väga tema kombelise elu, tema hingelise elu peale, vaid ka — ja sagetlasti ainuüksi — tema varanduslikku seisukorra ja lahtise käre peale. Harilik nähtus oli, et mõned liikmekssoovijad üsna pea vastu võeti, kuna teised aastate kaupa pidid ootama ning paljud vastu võtmata jäidki. Ning viimaste seas oli ikka rohkesti vaeseid ja kehvikuid või neid, kelle annilahkusest ja ohvrimeelest head ei kuuldud, keda ei võetud sekka.

Seetõttu kirik ja tema teenijad ning toed tarvitsevad vara. Vara on võim. Ja võimu on kirikule ja tema kandjaile vaja, et ennast alati hoida ja edendada. Kirik ilma varalise võimuta ei suuda levida, ei suuda võistlejatega võidelda, sest see tekitab kulu, nõuab kogunemispaikade juurdeehitamist, jutlustajate

ning muude tegelaste ülalpidamist, nende arvu rohkendamist, kirjanduse väljaandmist jne. Aga ka eneste lähema, isikliku tulu peale olid hernhuudi vaimulikud isandad terased vaatama, niisama terased nagu kirikuõpetajadki. Nende taskud olid kõiksugu andidele ja kingitustele alatasa kutsuvalt avatud, ja kes tahtis nende silmas armu leida, tõusta, lugupidamisele jõuda, see teadis, mis tal oli teha.

Iga aasta pärtlipäeva ajal pidas kohalik diakon ehk «saksa-isand», kes elas Paunkülas, Harjumaal, oma aastapäeva. Seda pidustati peamiselt annetamise ja ohverdamisega. Suures voo- ris sõitsid «hoolekandjad armsad vennad» ja muud jõukamad koguduseliikmed Paunküla poole oma peameest austama ning teda kingitustega rõõmustama. Küll viidi sinna raha, küll veeti rahaväärilist tarbevara. Sinna rändas või- ja meepütte, sea- kintse ja püülijahu, villu ning linu ja kõike, mis kodu paremat leidus. Muidugi oli teatav osa andisid ka rahva laiema hulga käest korjatud, ja kes ise pidule ei läinud, saatis oma kingitu- sed teistega päralt. Nii mõnigi annetas ohvrimeelselt saksa- isandale, mida ta kodusel perel, lastel ja teenijail oleks tarvis olnud; nii mõnigi maius rändas vaimuliku mehe lauale, millest annetaja töötegijad aasta otsa, isegi suurtel pühadel pidid ilma olema.

Ametid vennastekoguduses olid au- ja ühtlasi auahnuse- ametid. Nende kättesaamine sõltus varanduse, seisuse ja soo tingimustest. Hoolekandjaks ja lugijaks ei võinud tegeliku pruugi järgi mitte iga aus, usklik ja kirjatundja «vend» saada, «õde» ammugi mitte. Hoolekandjaiks olid ainult jõukad ja liht-talupojast ülemal seisvad meessoost isikud — koolmeistrid, mõisasundijad, kaupmehed, kõrtsmikud, möldrid, käsitöölised, vallavanemad jne.; istus harva mõni liht-talupoeg nende seas, siis oli ta tingimata lahtise käega j o u k a s peremees, ei kunagi vaene vabadik ega sulane. Asjata sirutas kehv külamees käe seesuguse ameti järele, kui ta ka — õnne tõttu — koguduse liikmeks oli vastu võetud, ja asjata tegi seda iga isik, kellel madala seisuse kõrval oli vahest küll rahalist jõudu, aga kin- nine käsi. «Välispidiste heategude» peale pandi nimelt suurt rõhku ning sellega mõeldi eelkõige ohvriheldust ususeksi enese ja tema kõrgemate juhtide vastu.

Hoolekandjad istusid palvemajas jumalateenistuse ajal eri- lisel kõrgemal põrandal, koguduse vastas, neile määratud aupin- kides. Nad olid lihtkarjast eraldatud, kõrgemale seatud, nagu

õde ja õdede valvajaiks ja ülemaiks pandud, ehk küll ven- tu ühetaoluse põhimõtte sellega halvasti sobis. Ja nad istu- sel palmtava uhkuse ja iseteadvusega, nad lasksid vahe, oli nende ja «karja» vahel, võimalikult selgesti välja n läbi nägi oma silmaga, et vennad pole ometi mitte unel, vaid et on ülemaid ja alamaid vendi. Nagu kirikus olid paremad istmed, esirinnas, olid seisuslikult ja varaliselt kõrgemalt määratud, nagu seal vahet tehti saksakoori ja talu- a koori, rikka ja vaese surnu vahel, samuti oli lugu seski koguduses, mille liikmed ühetaolised vennad pidid olema. Mui- t rändas niisugune liigitamine jämedat auahnust ja seega pidid vagatsemist ning variserlikkust. Auahnusest püüti koguduse liikmeks, auahnusest tõusta hoolekandjaks. Vennastekoguduse liikmed olid määratud, nagu seal vahet tehti saksakoori ja talu- a koori, rikka ja vaese surnu vahel, samuti oli lugu seski koguduses, mille liikmed ühetaolised vennad pidid olema. Mui- t rändas niisugune liigitamine jämedat auahnust ja seega pidid vagatsemist ning variserlikkust. Auahnusest püüti koguduse liikmeks, auahnusest tõusta hoolekandjaks. Vennastekoguduse liikmed olid määratud, nagu seal vahet tehti saksakoori ja talu- a koori, rikka ja vaese surnu vahel, samuti oli lugu seski koguduses, mille liikmed ühetaolised vennad pidid olema. Mui- t rändas niisugune liigitamine jämedat auahnust ja seega pidid vagatsemist ning variserlikkust. Auahnusest püüti koguduse liikmeks, auahnusest tõusta hoolekandjaks.

Vennastekoguduse palvemajad olid ja on, nagu teada, ena- kirikute juures. Pool tundi pärast kiriku väljatulekut istusid hernhuutlaste palvemajas jumalateenistus, mida hüüti «lahtiseks lugemiseks». Sellest võisid osa võtta ka «ilma- lapsed», vennastekoguduse nimekirja vastu võtmata patused. Iga päevakohane jutlus, mis kirikus juba oli peetud, loeti üheski ära, kuna selle eel mõned salmid lauldi. Siis pidas lugija lühema või pikema, enamasti pikema kõne, milles ta rääkis ja siinsamas kuulnud jutlust omal viisil kordas. Jumalateenistus lõppes palve ja lauluga, mille viimase salmi puhul püsti tõusti.

Pool tundi hiljem algas nõndanimetatud «teine tund». Sel- les ei tohtinud ilmalapsed, vennastekogudusest eemalseisjad, osa võtta. Kui mitte veel kolmas tund ei järgnenud, siis lasti teisele tunnil kogudusse vastuvõetud liikmete kõrval vahel istuda, kes veel vastuvõtmist ootasid, kelle nimed juba kan- didantide kirjas seisis, kelle kohta aga liisuga tehtav otsus veel teostamata oli. Enamasti äga, muuseas ka Järvamaal, kestis palvemajas kolmekordset palvetundi. Teisele tunnil lasti

üksnes otsust ootavad liisulised. Muidugi võisid ka pärisliikmed, kui see nende liigi-au ei haavanud, sel madalamal lugemisel kuulajaiks olla, kuid mitte «Paabeli rahvas».

Kolmanda tunni järgnedes kogunes palvemajasse ainult «äravalitud» rahvas, enamasti vanemad inimesed, need, kelle nimed juba eluraamatus seisisid — vennastekoguduse pärisliikmed. Palvemaja ukseid pandi kinni ja mõni vend seati ustele vahiks, et ükski ilmalaps jumalapärast sisse ei pääseks! Ja et patuste silmad läbi klaasigi ei näeks, kuidas jumal oma lastega ja lapsed oma jumalaga asju õiendavad, kaeti ka veel aknad eesriietega kinnil.

Nüüd alles olid vennad-õed koos. Need seal väljas olid võõrad. Nad olid võõrad, ehk nad küll sama jumalat otsisid nagu vennad ja õedki, ehk nad küll kirikus ja palvemajas sama õpetust käisid kuulamas, mida «jumalalapsed» kuulasid. Lukutatud templist, kinnimüüritud Siionist kajas hale lauluheli, kostis härras palvekõmu, tõusis ulguv ja nuuksuv nutukahin vastu lage. Seal nuteti maailma pattude pärast. Nende pattude pärast, kes seisisid väljas, kelle eest hingeäratajate tempel oli suletud. Ja nutjad olid mõisa kepikandjad — kupjad, kiltrid, aidamehed, ka mõningad opmanid, need vagad vennad, kelle kepid äripäeval peremehe kukru kasul nende võimuse alla antud vendade seljas tantsisid. Ja seal nutsid ja palvetasid teiste pattude pärast kõrtsmikud, möldrid, mõisarentnikud, need vagad vennad, kes elasid ja kogusid rikkust oma põlatud vendade viimsest jõust. Nende jõust, kes kui patused ilmalapsed seal väljas seisisid, kelle eest jumalakoja ukseid ja aknad kinni olid, sest et neil vähem vara oli kui nutjail, vähem seda mammonat, mille teenimist nutjad pühakirja järgi ise patuks tunnistasid...

Talupoeg mõistis, mida temaga siin tehti, nagu ta sedagi mõistis, mida temaga kirikumõisas ja kirikus tehti. Ta mõistis seda, olgugi tajumisi ja undamisi, ja et ta seda mõistis, siis kaotas ta usalduse niisuguste abimeeste, hoolekandjate ja trööstijate vastu ning ihkas ja ootas oma südames uusi, paremaid. Ta igatses abimeeste järele, kes teda teatavate õigustega inimeseks, kannatavaks inimeseks peaksid ja kes inimesele abi juhataksid, mitte ainult hingele; kes ei tõstaks juhatavat sõrme mitte üksi kõrge ja kauge taeva poole, vaid osufaksid ka selle kindla pinna poole, mille küljes on inimene oma eluga kinni.

Nüüd aga ilmus korraga mees, kes väljendas selge sõnaga, mis talupoja põues tummalt oli kipitanud. Nüüd ilmus, kes julges talupoja seniseid abimehi ja trööstijaid ühelt poolt, iseäranis sellepärast, et nad endid temast paremaks, jumalale ligemaks pidasid, et nad rahva vara järgi liikidesse jaotasid, et nad ukseid, mis olid suletud, teiste eest kinni panid ja et nad endid ise end vendade vähesest rasvast nuumasid. Juhan Leinberg oma tegevust võitlusega talupoja seniste avitajate, hoolekandjate ja nõuandjate — tema seniste ebasõprade vastu.

Nüüd oli Maltsveti nimi saanud rahva seas tuttavama ja sellega ühes käis teade, uus usumees arvustavat kirikute kõrkust, lähenematust, vara-ahnust ja mammonat oma teravalt kui hernhuudi vendade templilukutamist, teiste liigitamist, nende variserlikku ebavagadust ja silmanutembutust. Teisi mõjusamaid ususeltse tol ajal rahvas ei olnud; baptistid ilmusid hiljem. Ja et teade tõele vastas, et sellest, et võitlus Maltsveti vastu arvustatud ja laide- tustest poolt sedamaid lahti pääses, et kirikuõpetajad ja «kolmanda» ning mõlemate abilised unt usumeest ühest pöödsid valeprohvetiks, rahva eksitajaks, kuradi sulatõlga, kelle õpetuste eest nad oma karjasid noomides ja õpetasid hoiatasid. Rahvas aga arvas, kõigest hoolimata, et oma mehe ära tundvat, seda enam, et ta hoiatajaid ei tundnud. Maltsvet oli küll olnud kõrtsmik ja mölder, oli olnud ja puskarit müünud ning sellega jõukaks saanud, ta ei olnud mitte enam kõrtsmik ega mölder, ta oli olnud maa-orjuse maha jätnud, teiste abil vara kogumise kõrkustest laenuud ja nõudis, et teised rahvaõpetajad ja rahvanoomitajad ühisama teeksid. See äratas talupoja tähelepanu, meeldis talupojale seda, soetas temas usaldust uue palvemehe vastu. Talupoja usaldus oli seda suurem, et Maltsvet ei olnud talupojale seisuselt ja rahvuselt võõras, nagu kõrk kirikhärra ja maksaisand oma viletsa eesti keelega, et ta oli talupoeg nagu nad ja ei tundnud mitte ainult nende keelt, vaid tundis ka nende elu. Aga ka uhke ei olnud Maltsvet, ei lasknud endas tõukust ega auahnust nõnda esile tükida, nagu vennastekoguduse lugijad ja hoolekandjad ning mitte vähem pastorid ja nende saksikud kõstrid lasksid. See kõik, hoopis vaatamata tema suure kõneande ja muude osavuste peale, tõstis Maltsveti rahva imevael põhjast pinnale, tegi tast ühe hoobiga vaimuliku

rahvamehe, kes pooldajaid kosiva ning koguva mõju poolest kõik tolleaegsed võistlejad ületas.

Veel suuremaks kasvas see mõju muidugi, kui tema nimi pärastpoole suure väljarändamisliikumisega liitus; kui ta nähtavasti seks avitajaks sai, keda talurahvas salaja oli oodanud, avitajaks, kes ei töötanud kannatavale talupojale mitte üksnes teises ilmas tasu, vaid arvas võimalikuks, et see oma põlve juba maa peal võib parandada, ja temale selleks teed näitas ning aitas abinõusid otsida.

See oli Maltsveti paljas nimi, mis täna ka Kugli küla ühes ta terve ümbruskonnaga kihama pani ning talu poole, kus ta oma häält pidi tõstma, teele ajas. See oli Maltsveti paljas nimi ja eemalt kuulnud kõla tema võitlusest rahva seniste hinge- ja hingekarjaste vastu, mis nagu äratav, kutsuv kellahelin külast külla, talust talu kajas ja isegi lootuseta tuimusesse vajunud hingesid virguma sundis.

Need seal Kugli kõrtsis, kes uue rahvaõpetaja üle viina ja õlle juures naljaga segatud lodevaid vaidlusi pidasid, olid need leigemad, kainemad vaimud rahva seas, kellel kirglikud usu- ja lootusetunded enam-vähem puudusid, kes untele nähtustele umbusklikult, arvustavalt, ära oodates vastu vaatasid, iseäranis asjadele, mille peale härdad, süttiva usuga hinged suuri lootusi panid. Aga nemadki ei suutnud vabaneda selle kõla mõjust, mis oli Maltsveti nimel; ka nende südame põhjas liikus salaja midagi ootuslikku ja lootuslikku, mis neid sundis kõrtsist lahkuma ja samme Kiisa talu poole pöörama.

Päris palavikuline liikumine valitses aga nende seas, kelle hingedes ainelised abi-ihked ühinesid usulise hõrdusega, kokku sulasid suureks, elavaks kireks, vastupanematuks tungiks täis vägevat lootust. Nende majades oli uhav lainetus. Südamed tuksusid, silmad läikisid, suud kogelesid palvesõnu. Naised ergutasid mehi, mehed naisi, vanemad lapsi, ehk küll igauks oli erk ja ärev isegi. Kõik olid endid minekuks ehtimas ja paljud ei mallanud õiget aega ära oodata, läksid liiga vara teele, et aga kodusest umbsest ooteõhust pääseda ja selle maja lähedale jõuda, kus neile täna nii haruldane toode pidi osaks saama, maja lähedale, kuhu nad nii palju väimistlemata ootusi ning lootusi kuhja kandsid. Küla tänav mustas juba inimestest ning Kuglile kokku tulevad kaugemad teed olid täis tõttavaid salgakesi ja üksikuid rändajaid nagu kiriku juurde viivad teed pühapäeva-hommikutel.

Talul oli vahest üksainus terve ja turd inimene, kes Maltsveti lüüesmarlo ei tahtnud minna. See oli Lõhmuse Taavet, see juhmunud lõuamees, kes kõrtsis oli kiidelnud, et temagi tükki võivad luua ning rahvale prohvetiks hakata, kui nad igapäevasest tööst rohkem aega jääks. See oli see mees, kes nõudis, et usumehed ja palvevennad teda ta pat- püüest alles siis tuleksid noomima, kui nad temale meele annaks ühist õiget teed teaksid näidata ja kui nad ise tükki tükki himudele on selja pööranud. See oli see mees, kelle peale rahvas näpuga näitas liia joomise, abi- tunde ja seitsmendagi käsu vastu eksimise pärast. Ja see oli selle jumalakartliku mehe väimees, kes täna proh- vetluse tõi, kellele rahvas rõõmu eest, mis talle osaks pidi minna, tänu võlgnes, kes Kuglile ja kogu ümbrusele võimalik- e teki oodatud päästjat palgest palgesse näha ja tema elu- u oma kõrvaga kuulda. See jumalapilkaja ning usuteotaja aga Kiisa Mikhli lihase tütre mees ja tema üleaedne.

Lõhmuse peremees rätsep Vikerpuuriga koju jõudis, lei- ta oma noore naise lapse kätki ees põlvili palvetamast. Ta poole vahtides ja ristis käsi krampplikult sosistava suu- tu vajutades palvetas Anu nii sügava seesmise õhinaga, et midagi ei kuulnud ega näinud, ei meeste sissetulekut ega- de kogusid. Ta oli väikese lapsega, kes hällis magas, tahtis üksinda; teenijad olid kõik juba Maltsveti lugemisele

lõpetanud mehe õlleniiskes habemes tuksus imelik muhe- kul ta udune pilk palvetaja liigutavat kuju silmas. Ses- ta oli ühevõrra põlglikku pilget ja vabandavat kaas- muut. Taavet jäi nagu seesmisel sunnil hetkeks ukse alla seisma, ta ei suutnud nähtavasti palvetajat eksitada, ning tapast hoides ka teist, hakkas ta käsi väikese küüraka rätsepa kinnast õlast kinni.

Nuud pööras noor perenaine pead, lähemal pilgul hüppas ta summutatud karjatusel püsti. Ta ehmus aga veel millestki muust kui meeste ootamata nägemisest. Natuke aega vahtis ta- nel kohmetusel oma mehe poole, ta suu otsis sõnu, siis ta häälega, millest välja värisis kurb, kaeblik tüdimus:

Taavet, sa oled jälle —»

«Täis,» täiendas mees.

«Sa oled kõrtsis jälle kiskund,» lõpetas Anu oma lause ja ta silmadesse valgus vesi.

Taavet äigas üle näo ja tõmbas verise käe tagasi.

«Näe kassipojukes! Kriimustand nina ääl Aga selle eest panin teise lendama nagu nahkhiire... Sa oleks pidand nägema, kuida ta kõrtsiuksest kaevukünani pilvede kõrgust mõõtis... Sihuke kinnas!»

Väike nokastanud rätsep turtsatas naerma.

Aga nähtavasti tuletas see verise põsega mehele vastikult meelde, et ta hooples, ja vabandaval häälesurumisel lisas ta juurde:

«Lase siis iga nadikaela enesele nina peale lädistada! Nii-sugune salakoi tuleb meest nõökama, nuputab minu ees oma rüvetand rusikat!»

«Kellest sa reagid?»

«Marguse Mihklist!»

«Ja sihukestega lähed sina, Lõhmuse peremees, kõrtsis kiskuma!»

«Sihukestega jah! Ausat meest ma naljalt ei puutul Aga kelmidele annan kitli peale, iseäranis neile nuuskuritele, neile silmajõllitajatele, neile, kes söövad ja salgavad...»

Noore naise suured lapsesilmad viibisid niiviisi nutva kurbuse ja hingelise etteheitiga mehe küünistatud näol, et meister Vikerpuur tundis kohustavat sundi oma seltsimeest vabandada ja noorikut vaigistada.

«Taavetil on õigus,» ütles ta oma nõtke kõhurääkijahäälega. «Teine läks ropuks, kippus pesemata sõnadega suisa peale. Ja kissi laseb siis omale rusikat nina alla toppida. Aga kulla noorik, terve asi oli jo enam nali. Kõik naersid, kui Mihkel nagu takutopp uksest välja ja kaevukünasse lendas...»

«Kas ta viga sai?»

«Mitte põrmu. Teg i aga, nagu oleks ristluu asemelt ära. Lonkas natuke — üks-kolmat, üks-kolmat — naerjatele ette. Aga ma nägin, kuida ta, kui sai kõrtsi juurest eemale, sirgelt hakkas kõndima nagu kurg kapsaaias. Põle tal tühjal viga ühtigi — viga sai, näe, üksi teie vanamees.»

Noorik astus tummalt kätki juurde tagasi, pöörates meestele selja. Seda pidas Taavet enda hukkamõistmiseks, ja et teise viha hävituseks vahel on tõhus ise saada vihaseks, siis hakkas ta tühiste, otsitud asjakeste kallal torisema ja mõnama.

«Kus see Ants siis on? Maja teenijatest tühi nagu kabel; ei tehta väljagi, et peremees pikalt teelt tuleb! Kes siis hobuse nüüd eest ära võtab? Ja pois — kus see on? Tiiut pole koa

lul nahal Taga paremaks läheb! Kõik lastakse kodust...
«...pühkidal Kas nad enne ja pärast lulli ei võind lüüa?»
«Lull minna lähen võtan hobuse eest ää,» ütles Aadu Vikerpuur kavatades.

«Võt kuul Kas sina oled minu sulane? Kuradi päralt, miks sa kodu ei ole?»

«Ma käskisin teenijad lugemisele minna,» ütles noorik, tõsise katkist sülle.

«Võt käskisid kohel Ei luband, vaid käskisid! Ja tead, et ma tulen hobusega teelt?»

«Ma ei teand, millal sa koju jõuad. Arvasin, et öösel. Aga pole veel enne lugemist tulema, siis — siis tahtsin hobuse siia võtta.»

«Mina? Sina ise tahtsid —?»

«Jaa.»

«Nohah! Arvasid muidugi, et tulen kápuli koju või norskan...
«...tulla tuva poole! Nagu oleksin niiviisi sea moodi ennegi ja tulid!»

Anu ohkas ainult. Aga see süüdistav ohkamine ärritas pool-loomu teda enam.

«Lugemisele! Kõik jooksevad, sabad seljas, Kukevere...
«...mõnu lugemisele! Mis sealt on soada? Sõnu, paljaid...
«...üks narrim kui teinel Parema võta kõõrdsilma juures...
«...põrkurit täis, siis oled justament niisama tark või niisama...
«...oleksid Malisveti Juhani piiblikäänutamist kuuld...
«...tunula eest, ma paneksin kõik inimesed parem tantsima,...
«...eta lööma ja loba ajama, kui neid unistaja palvetundi soa-
«...tul... Sina ise lähed muidugi koa?»

Anu mähkis last, kes oli ärganud, suurrätiku sisse.

«Jaa,» kostis ta tasa, aga kindlalt.

«Seda ma arvasin!» naeris Taavet pilkavalt, kasukat seljast kiskudes, kuna Vikerpuur uksest oli välja lipsanud, et oma ootust hobuse lähtirakendamise kohta täita. «Seda ma arvasin! Oled jo Kiisa Mihkli kábikenel Unikülast võivad jo üks...
«...tatajad tulla... Üks niisuke luusis ja luuras täna kiki-varvul...
«...kõrtsis ümber. Luges muidugi minu viina-suutäisi. Vaja jo...
«...mu naisele ja kogu külale õhates ja silmi punnitades kõrva...
«...mõistada, et Lõhmuse Taavet jälle kõrtsis käis ja nii ja nii...
«...seda lonksu kurku kallas. Nagu see tema asi oleks! Nagu oleks...
«...tegi teda minu valvajaks pand! Juudas niisuke!... Kui see...
«...kuradi vagadus inimest ausaks ei tee, mis on tast siis õieti

päikesekiir pimedasse nurka, tuhmilt istuva mehe peale. Ses vaates võitles hea kurjaga, heldimus hukkamõistmisega, mee-
heide lootusega. Äkitselt pani Anu lapsukese hälli tagasi ja
astus kergel, kuulmata sammul nagu kass üksiku mehe juurde.

«Taavet!»

«Mis sa tahad?»

«Tule kaasa!»

«Kuhu? Maltsveti lugemisele?»

«Jaa.»

«Mina? Mina Maltsveti lugemisele?» Ta tõstis pead ja
hakkas naerma laia, üleannetu lõuaga. «Mis ma seal peale
pean hakkama?»

«Kõik lähvad jo, Taavet, miks siis sina mitte?»

«Jaa, teie jumalalapsed, teie vagad ja jumalakartlikud, teie
lähete kõik — mis on minusugusel sealt otsida? Ega's lugemi-
sed ole patustele, ega's üleannetuid seal sallita!»

«Taavet!»

«Eil!» kärgatas mees kõmiseval rinnal, ja matsatades lan-
ges ta rusikas põlvkondi vastu. «Ma ei taha! Ma vihkan teie
igavaid jorutusil!»

Nooriku pilk põletas nagu sulatav tuluke. Korraga hakkas
Anu mõlema käega mehe pea ümbert kinni.

«Taavet, mõtle meie lapse peale!»

Ses hүүdes nuuksus kogu õnnetu inimhing — kartuses,
mures, valus, ahastuses lõhkev süda. Ja kui Taavet silmad üles
lõi, vaatas ta kahe sinakalt särava tähe sisse, mille kõne teda
vaikima sundis, mille hiilgus ta põrmu vajutas.

Nad mõlemad olid tummad. Joobnud mees tundis oma pea
ümber soojust, mis teda kainendas, ta tundis põse vastu lõõs-
kavat hingeauru käivat, mis teda toibus, tema põue nagu
haavu parandava, hinge ülendava eluõhuga paisutas.

Ta tõusis istmelt ja naine tõmbas käed tema pea küljest
tagasi.

Aga nagu oleks sellega hea vaim temast jälle eemale nih-
kunud, ilmus jumalakartmatu mehe viinaniiskesse habemesse,
ta lihavate himukate huulte ümber paigune, uskmatu naeratus,
ja astudes lapse hälli ette ning võttes räti vahelt välja pisikese
eluka õnnetu parema käe, ütles ta pehmelt, aga pilkavalt:

«Kas arvad siis, et talle kaks näppu juurde kasvavad, kui
ma Maltsveti lugemisele lähen?»

«Ei, aga jumal annab ehk meile andeks.»

See on minu seda sosistades. Ta oli hälli ette mehe kõrvale
lõuna nagu kass.

«Tule!» Ütle ikke õieti välja: sulle! Sest ega's sinu l-
õuna müüd ei ole. See on ju minu patu pärast. Eks?»
Taavet vaikis.

«Tule!» Eks ma seda tea jubal Vanemate patud nuhel-
laste kätte. Isa käsi teeb kurja, sellepärast on pojal viie
aastasel paljalt kolm, ja needki ühte kasvanud! Ma ei
aga arst tarkusest hästi aru: miks nuheldakse seda põrmu-
st, kui kurja teen mina, — miks teda väetit sellepärast
kui meil on tööd tegemast, et tema isa autut tööd on tei-
li laagrehiiki ei peksa iga kord ilma süüta inimest, aga
ütle, et jumal seda tegevat! Siis on jo teie jumal hullem
li laagrehiiki!»

«Mõtle jumal on ka sinu jumal, Taavet!»

«Ei, minu jumal on parem. Minu jumal annab mullegi
teie — ei tule tal meeldegi mu poega hakata karistamal
ja jumal annab mulle andeks, ilma et Maltsveti lugemisele
tule minema. Põle mul vaja kirikussegi minna. Patuste
al on hoopis teine mees kui vagade jumal... Oadu, mis
on see?»

«Oadu meister Vikerpuur arvas — ta oli praegu üle kõrge
jälle tuppa roninud —, seda võis lugeda ta rõõmsasti
võlt näolt.»

«Minu võin oma jumalaga rahul olla,» vastas ta ja näitas
juurde kahte rida harvu, teravaid oravahambaid. «Ma olen
kõik küll natuke vussi läind — ta hakkas inimest tegema
ja kogemata kaameli. Aga selle eest põle mul vaja mõisa-
t. Ma taga ähkida ega mõisarehes varta tõsta, ei ka liiva-
dela koormat kanda. Minu jumalal oli minuga tahes või
võimata hea nõu, et ta sättis mu inimese ja looma vahele.
Ma talle selle eest!»

«Aga mis kurja siis sinu isa või ema tegi, et sulle see küür
on kasvamas? See olla jo ikke vanemate patu märk, nagu meie
nad usuvad.»

«Min nad tegid? Käisid liiga tihti kirikus ja jätsid väikese
lõuna üksi Kuru mõisa niiskesse karjatsetuppa. Ohel püha-
deval, kui vaga karjane naisega jälle kirikus oli ja poisid
ast karja-Leenu ära viisid, kukkus Oadu kätkest ja murdis
praegu kaelaluu. Eks va jooksva kasvatand siis Oadukesele
hunnike kuklasse, ja rätsep oligi valmis!»

57

Nüüd ei olnud Kugli külas enam ühtegi tervet inimest, kes mitte Maltsveti lugemisele ei läinud!

Ka Lõhmuse Taavet, see jumalapilkaja ning usuteotaja! Ja rätsep Vikerpuur, kes polnud temast mitte parem!

Inimesed, kellega nad tänaval kokku juhtusid, ajasid suud lahti, aga siis pilgutati üksteisele silma ja mõni sosistas naeratades ning pead vangutades: «Jaa, jaa, jumal võib imet teha!» Ja sellega oli neil täiesti õigus, aga õigus polnud ainult neil mitte, kes lisasid juurde, et «Maltsveti vaim» meelitavat ka suuri patuseid hingeroale, sest selle vaimu nimi, kes Lõhmuse Taaveti lugemisele vedas, kõlas teisiti...

Ja Anu silmad hiilgasid.

Kui Tõnu-Petri Madis teda nõnda nägi — see seisis Kiisa pere väravas ja näis olevat Lõhmuse perenaist seal oodanud —, jooksis ta lagedast ja mahedast näost nagu välgujuga üle, ta pea tegi äkilise nõksatuse ja vagusaist tuvisilmist sööstis hetkeks nagu joake hõõguvat sulametalli.

Anu oli praegu ilus. Ilusam kui kunagi enne. Tal olid praegu silmad, mis võisid mehepõues jääd sulatada, mis võisid külmal ja tuimalgi mehel vere pähe ajada, silmad, mis võisid kõige karskema, jumalakartlikuma palvevenna silmahimupatusse kukutada.

Ja Tõnu-Petri Madisel, sel pühal mehel, oli äkitselt tundmas, kui oleks ta selle naisega Õnnistegija sõnade järgi abieli rikkunud oma südames. Aga ta ei lõõnud oma himuraid silmi mitte maha, ta vaatas edasi selle naise otsa, kellega ta abieli rikkus, ja tal oli tundmus, et abieli rikkumine on magus, meeleetu magus patt — patt, mida maksab teha, mida maksab hinge õnnistuse hinna eest teha... Ja ta oleks selle naise juurde astunud, tema käe pihku võtnud, seda suranud, surunud, kui Anu mitte tema joodik mees poleks kaasas olnud. Seda nähes oli Madise meelest, kui tõmmataks talle silmus kaela. Ta nokutas teretamiseks ainult pead ja andis tulijaile värava vahel teed.

Kuid tema kohmetus ei kestnud kaua. Pehme, helde, südamluk naeratus ujus korraka nagu päikesepaiste üle ta jumeka näo ja sel näol oli nüüd suur sarnasus mõne inimesesõbraliku vaimuliku mehe näoga.

«Voata, voata, meie Taavet koa,» ütles ta õrnalt, hakates kergesti kinni Lõhmuse peremehe käsivarrest, mis jõudsalt ja hellalt vigast last hoidis.

Jumal, kuis Taavet seda tegi, aga lähemat pilgul d Maltse kätt enam tema käisel.

«On mõistlik, see on ilus!» liblistas Madise soe hääl kireva juures. «Inimesel peab ikke midagi olema, mis ta pealt toetab, jalul hoiab —»

«Jah,» ütles Taavet, «muidu kukuks mõnigi kaine mees maale, kust joodik oma abiga julgesti üle läheb.»

«Inimene ei pea mitte suurelik olema,» jutlustas teine naine edasi, pistes västuse vagusi tasku, «ja jumalal on oma meel, kui meie, patused, tema ees vähegi põlvi nõtku kukalt painutame —»

«Krrael!» kuuldus korraka Kiisa pere suure kase juurest, kumlemad mõistlikud varesed olid kõrtsi juurest juba maale tulnud, sest noorem tahtis prohvet Maltsvetti õppida ja vanemat huvitas suur rahvavool.

«Õnnekutamine ja kuklapainutamine oleksid head asjad,» ütles kõige kelmimad inimesed kõige suuremad roomajad, «ja Lõhmuse Taavet niisama vagusasti ja niisama

«amen! Aamen! Aamen!» hüüdis seepeale salapärase hääle talu kaevust, ja meister Vikerpuri sinakaspunane nägu paistis kirju labakinda taha.

Tal oli muutunud nagu väikeseks usurändajate leedriks. Lõhmad majas ja maja ümber kubisesid oma küla ja talu rahvast, õues ja värava taga tänaval puristasid kivid, kumardunud võõrad hobused.

«Mustad rasked villikaabud, suured laiad rebase- ja kassimutsid, riideta kasukad, potisinised mantlid ja villased vööd, villased või takused kintspüksid, tõmmad hallid ja kollakad pastlad — nad liikusid läbi naiste kõrgete munajate tornmütsidega, neiude siniste ja siniste pärgadega, mõlemate igakarvaliste väikeste punaste pealisrätikutega, nende lühikeste pruunide kroogitud juustega ja triibuliste seelikutega. Kus oli suurem jõuk tihe-koos, seal imbus riietest potisinise värvi, tubase suitsu ja odava tubaka ja piibuõli ühendatud lehk kibevänge lõhnaena heljude õhku. See oli talurahva vaesuse hais, mis tundes saksad nina kinni hoidsid ja mille eest nad põgenesid, nagu kihutaks neid pitsitav südame-tunnistus taga. Hiljuti vene saapad rohkem moodi tulid, seltsis kõigi nende hõlme juurde härraste hirmutuseks ka veel tõkatihais, talu-

poega saksast veel enam lahutades, saksa ninale veel suuremal piina tuues. Siis pidi mõnigi mees, enne kui tohtis mõisa kirjutusetuppa saksa palge ette astuda, haisvad «kalavinskid» ukse taha jätma, või ta võis härra, proua või preiliga ainult pool-avatud ukse tagant ning teatavast kaugusest kõnelda. Kirikusaks kurtis aga igal pühapäeval pärast jumalateenistust, iseäranis suvisel palaval ajal, käärkambris köstrile ja kodus oma perekonnale, et see ilge talupojahais, mis kirikut täitis, tema vististi enneaegselt hauda viib. See kartus oli aga õnneks liialdatud, sest kirikhärrad elasid harilikult väga vanaks, ja et nende tervis mitte kõige pahem ei olnud, seda tunnistasid nende prisked põsed ning õnnistatud kehavormid ja mitte vähem nende suur rikkus järeltuleva soo poolest.

Et Kiisa talu ruumidesse pooledki palvelised ei mahu, seda võis ammu enne lugemise pealehakkamist näha. Tuba ja kamber olid seinast seinale higistavaid inimesi täis küllutud, nii et laest kukkuv nõel poleks põrandale saanud, ning uksest trügis ja rüsis ikka veel rahvast sisse, nii et mõnel kivil ses elavas müüris kiputi hing rinnust välja pigistama. Ei aidanud viimaks muu nõu, kui tõsteti kambri aken ja toa tagaseinas olev tahmane ruut välja — esiteks, et poollambunud higistajaile värsket õhku muretseda, ja teiseks, et neile paljudele, kes pidid välja jääma, nende augukeste kaudu ka lugemisest veidi osa anda; muidugi võisid välised salgad vähesel arvul, üksteist avauste eest ära rõhudes, lugemist ainult kordamööda ja katkestatud järkude kaupa kuulda. Kõigest pigistamisest hoolimata ei tahtnud aga ükski, kes murrus kas toas või väljas oli koha võitnud, paigast nihkuda, ja nooremad pidasid aknaugukeste ning suitsutoa ukse ees kojas päris võitlusi iga vähegi ligema kuulamiskoha pärast. Ainult palvemehe laua ümber kambris oli vähe lahedamat ruumi, kuid selle hoidmine maksis Kiisa peremehele ka vaeva küllalt.

Sel lool polnud Lõhmuse pererahval ning Tõnu-Petri Madisel teadagi kerge tuppa pääseda ja toast labi kambrisse jõuda. Väike küürakas rätsep jättis võitluse juba poolel teel katki, Taavet ja Anu, esimesel laps käel, suutsid endile ka ainult sellepärast teed rajada, et neid kui omi inimesi kergemalt läbi lasti, kuna Tõnu-Petri Madisele appi tulid tema palvemenimi ja südamesõprus, mis teda Kiisa peremehega ühendas, nii et ka temale tahapoole pääsemiseks — kas nunnas sedes või nurinata — ruumi tehti.

See perekond oli palvelaua kõrval nurgaistmeil istunud, Mikko, Elts, Tiina, Lüll ja Mann. Puna- ja valge põlvis lombaku Manni käest vennalikult kinni; nad pilkapõsed õhetasid ärevusest; Tiina peitis oma kättema seeliku kortsudesse ja Mikko, suur tugev ja jõukas, ilmel maha, nagu poleks ta millegagi võimatu ajasid aga pika, tugeva, hallis riides mehega, kes tema poole oli, tasakesi juttu, kui tütar ja väimees, kes tema kõrval istus, Mihkli suus jäi sõna pooleli ja Liisu tegi näo, nagu ta oma silmi uskuda, kui nende pilk Taaveti poole pöördus. Vist olid mõlemad arvanud, et jumalakartmatu ja jõukas Tihase juures pühapäeva-õhtut pühitseb, ja et ta korraga, laps hellalt käsivarrel, nende ees istudes, õemehe kulm läks varsti küllalt kortsu, kui ta väimehele tanud pilusilmi ja tema põsel tulipunast kriimu nähes, õhuparandamatu kiskuja teel niiske kuuekäisega kaudselt oli verest ära pühkinud. Ämm sellevastu võisid nad mõelda, kui tühjaks tütrele ja väimehele näkku, misiuures ta võiksest põschaava nagu tavalist nähtust tähelegi ei võetaks, kui ta Anu rõõmust hülgavaid silmi nägi, lihvatas ta oma õilmitsenud näo üle andestuse ning leppimise mõttega, ja ta tõmbas tütre kättpidi enda juurde, et ta ei head ja armast kõrva sosistada. Nende võtsid Taavetit vilult vastu. See oli loomulik, ja ta harjunud, see oli ikka nõnda olnud. Aga paljud, kes ta kohtamist pealt vaatasid, oli uudis näha, kui hea ja rõõmliku ilmunisel Kiisa lastesse. Nii suurtesse kui väikesesse. Nende nägudele ilmus see helkjas paiste, mille ta sõbra ootamata tulek. Tiina, Lüll ja Mann nihkusid oma istumiskohast lahkuma ja poetasid endid õemehe ümber kokku; Mikko andsid talle, kui Anu oli lapse oma sülele võtnud, oma parema selja taga käti ja tegid talle eneste vahel ruumi. Tiina tütarlaps, tõmbas teda koguni kõrvalestast ja ta istus seal näol, aga naerval suul sosistades: «Kellele sa tahad juures tupe peale andsid?» Ja Mikko kohendas oma nägu, niikaua kui see sai üsna lahke kuma, ning ta küsis, miks siis lugemine veel ei alga, kostis talle üheki uriseval üminal, Maltsvet ootavat vist nii kaua, kui maja lõhki aetakse ja mõni surnuks pigistatakse kasvataks palvemehe kuulsust... Onn muidugi ei võinud ta ka Eltsele, et isa nende üleannetuid tähendusi ei

kuulnud. Taavet aga muiutas pilkamisi suud ja äigas äia selja taga paitades üle Eltse kullakarvalise siidpea.

Nüüd pöördus võõras mees, kes pererahvaga magusat juttu oli vestnud, ümber, ja astudes sammukese lugemislaua poole, laskis pilgu tihedasti täidetud kambrist üle käia ning siit läbi ukse poolpimedasse tuppa tungida, kus kogudus, pea pea küljes kinni, nagu must liikumatu müür paigal seisis. Ainult summutatud aukartlik sosin ja üksikud ägavad ja ohkavad häälitsemised rüüna seest lasksid märgata, et sel müüril elu sees on, et siin visad, kannatlikud inimesed täis ihkavat põnevust midagi ootasid, mis neid igapäevasest hallist üksluisusest pidi üles tõstma, igapäevast muret ja vaeva unustada aitama, mis neile pidi jagama lootusi tulevikuks, troosti ja tuge tooma edasielamiseks kuni paremate põlvede tulekuni.

Laul põlesid puulühtrites kaks kaunis jämedat rasvaküüna. Nende kollakas, venivalt loitev valgus langes täie kumaga Juhan Leinbergi peale, kui ta tõsiselt ja rahulikult laua taha astus ja nagu jutusumina vaikimist oodates ühe käe piibli, teise lauluraamatu peale toetas ning silmadel kindla, mõtliku vaatega rahvakogu peal laskis puhata.

Maltsvet võis paar aastat peale neljakümne vana olla. Poole pea võrra suurem kui tema ümber seisvad keskmise kasvuga mehed, avaldas ta oma tugeva, täidlase koguga, oma võlvitud rinna ja sirge, kindla seisanguga jõudu, tervist ja küpsust. Tema lähedast mehisest näost, mis kõrge, vaimuka otsaesise läbi sai pikerguse kuju ja mida piirasid ruuge täishabe ning kõrvust saadik lõigatud tõmmupruunid juuksed, paistis meelekindluse ja tahtvisaduse kõrval see iseteadlik eneseusaldus, mille jagab vaimne võimisetundmus, teistest üle käimise teadvus. Seda mõju toetas ning kõvendas tema suurte sinihallide silmade vaade. Kõige lahkuse ning pehmuse kõrval oli sel vaatel midagi võimsat, võimuga võitvat, midagi hingeliselt autoriteetlikku, mis nõuab, pärib, käsib. Maltsveti pilk võis olla vahel nii läbitungiv, et mõned teda välja ei kannatanud. Ta püüdis kinni ja naelutas oma pilguga. Tema vaade, ta kehahoid ja peapööre väljendasid jahedat, kogutud rahu, ilmutasid seesmist tasakaalu, ja enesejulge, vaigistust jagav kindel rahu voolas ka tema häälest, kui ta kõnelema hakkas. See hääle oli paras tugev, puhta, selge, metallise kõlaga ja selle kõryahellitava, südantmeelitava pehme mõnuga, mis kuulajajasse ka siis ei jää mõjuta, kui

maltsvetil kasiin kõneanne on. Maltsvet aga oma suure loomuliku hõrrosavuse ja sõnavõimuga, oma ettekandega, mille tihedav, vaimustav vool takistusi ei tundnud, oli selle nõiduva tunde hulkade kõitjaks ja taltsutajaks nagu loodud. Ta ei tõusnud ning süttas, ülendas ning liigutas. See tungis ümber ärataja, ülesraputaja ja ühtlasi nagu meelitaja ning peataja loidusesse ja tuimusesse vajunud hingede sekka.

Ka tema näol vahetuv ilmemäng, see seesmist liikumiste avaldav kuma, veetles ja kütkestas. Tema palgel helkis iseäranis meelik, naerataav tõsidus, mis omandas sulatava mõju, kui kumaleja läks soojaks, kutsuvaks, paluvaks, ja mis ilmutas lapseklikku headust ning pehmust, kui ta erajuttu vestes oli lahkel, ladusal tujul. Ta võis aga ka väga tõsiseks, peaaegu süngeks saada, eriti kui ta oma jutlustes jumalariigi avatavaist vastaseist, iseenda ja oma õpetuse kahtlustajaist hoolis, või kui ta jumala viha patust pöördumatute üle, viimse kohtu koledusi ja muid pörutavaid sündmusi pühakirjast kapiotas, või kui ta usklike hulgas märkas isikuid, kellesse tema mõnad täiesti mõjuta ja kajata jäid. Tema pikad harvad hambad, mis mustjast habemest helevalgelt välja välkusid, näidid tema näole sääraseil korril peaaegu kohutava jume. Loolumatut tähelepanematust nähes andis ta oma vaatele kahtluse teravuse ja kõrgendas ning kõvendas häält nii kaua, kuni selle sundival kõlal soovitud mõju oli.

Ilukattelise välimuse poolest seisis Järvamaa prohvet talupoja ja linnamehe vahel. Ta kandis vesihalli kodukootud villast ülikonda. Väiksema, poolde reide ulatuva sarvnööpi-koos kuue pealt oli ta toas oma pika laia tumehalli mantel-kumme ära heitnud, mis talle kaunisti vaimuliku mehe 'auväärilise valulaadi andis ja mida väiklased vastased varsti prohveti-mantlikas hakkasid pilkama, ehk küll ka teised säherdust riidet kandsid, iseäranis talvel kasuka peal. Talupoja kintspükste asemel olid tal jalas pikad ja kaunis laiad säärikud, mis, ilma sidumata, parknahast pastelden maha ulatusid. Kaela ümber oli tal lihtne valge rätik, mille pealt ta mustvillase salliga ära võtnud.

Tema olekus polnud midagi poseerivat, ei midagi näitlejalikkude, ei midagi ebaloomulikkude, kui ta palvelauas koguduse sees seisis ja nüüd silmad rahva pealt ära pööras, lauluraamatu kätte võttis ning maha istudes hakkas sõna ette ütleva. Nii-õnna vähe oli tema hääletoonis mängitud pühadust, kunstlikku

hårdust, seda imar-venivat salvamistooni, mida köstrid, koolmeistrid ja era-palvemehed, kirikhärrade ebapruuki jäljendas, sagedasti tarvitavad. Tõsiselt, aeglaselt, vabalt tulid sõnad Maltsveti suust, ja kui nad hinge puudutas, meeli äratades, tähelepanekut soetades mõjusid, siis tuli see just rääkija kena hääle lihtsast, loomulikust kõlast. See sünnitas koguduses sedamaid selle hubase lootusjulge meeoleu, millele järgneb kerge, tänulik süttivus. Ja see tähendab kõnepidajale poolt võitu. Oma jutluses ja palves, nii noomiv ja tungiv ning mõttelt liialdav, kui ta neis sagedasti ka oli, hoidis Maltsvet iga jämeda ebatooni eest, põlgas vingumist ja ulgumist, pidas «põrutamises» mõõtu ning mõistis kõige lihtsamaid oraatorlikke vahendeid ning võtteid tõhusalt tarvitada. —

See oli harimata, oskamata inimeste ilutu laul, mis palvemehe kaunis võimsa baritoni juhtimispuudest hoolimata Kiisa talu tahmaste parte ja suitsunud lae poole kerkis — venitatult, jorutatult, kord liiga madalale, kord liiga kõrgele kistult. Ta voolas visalt ja tõrksalt tööorjade karedaist kõridest, eluraskuste läbi kokkupigistatud rindadest — kõridest ja rindadest, mille hää peamiselt tööloomi oli väljal harjunud valjult ning karmilt taga sundima, sest et sundijaid endid nüüsamuti taga sunniti. Ja siiski oli sel viletsal, iluvastasel, viltu ja võõriti kistud laulul oma muusika, oma luule, oma jõud ja elu. Temas hoovas end üles valus vaevlev rahva süda petliku lootuse tiivul, ihatava pääsu, iha sunnil luuletatud vabaduse poole — ägades, kaevates, nuttes, kuid kallast aimava uppujana pisarate tagant naeratades, rõõmuhüüet kokkupitsitatud südamest välja litsudes...

Laulule järgnes peale lühikese palvesarnase eessõna Maltsveti vaba jutlus, milleks ta piiblist tarvidust mööda ühe ja teise kohal võttis, et neid suure osavuse ja vaimukusega enda sõnade sisse põimida ja põhjenduseks kasutada. Isegi vastamisi käivaid mõtteid ja õpetusi, mille poolest pühakiri on nii rikas, mõistis ta haritud vaimulikkude kõnelejate kombel väledasti liita ja enese sõna võimul, elavaks ning elustavaks tõeks tõsta. Piibel näis Maltsvetil olevat suuremalt jaolt peas. Ta ei jäänud hetkekski kitsikusse, tarvitsedes oma seletuste tõenduseks ja kinnituseks mõnd parajat pühakirja-kohta, ta huuled voolasid üle sõna-sõnalt meeles peetud piibli-tsitaatidest.

Maltsveti jutlustel oli olude järgi oma eduline vahe; nad

„Aitu toatu, meie Tauset koda“

muutusi aegamööda, seejärel, kuidas tema õpetused teise-
neks, kuidas tema arvamused teatavas suunas täienesid.

Kui Juhan Leinberg oma palvemehe-tegevust Järvamaal
ajutas, ei nihkunud tema usulised arvamused ja piiblisele-
mused luteri usu dogmadest milleski tähtsamas asjas kõrvale.
Ta kõneles seda, mida palvemehed ikka kõnelevad ja mida
ka kirikuõpetaja kantslist kuulutas. Ta jutlustas koguni talt-
sult, täiesti valitseva kiriku distsipliini all seisvate usumeeste
mõttel. Tema palvetundide kohta oli neilgi võimudel, mis
rahva seas mingit mõttelist liikumist, mingit vaimset elu-
valdust ei sallinud, nii vähe kahtlust, et Maltsvet mõisadeski
võis lugemisi pidada, nõnda paar korda Ahula mõisas. Ka
kirikuõpetajad, kes oma võimu ja mõju pudendajate vastu
alati nii valvsad ja võitlusvalmis on, ei teinud temale esiotsa
takistusi, sest nad ei kuulnud temast midagi paha; nad arva-
sid vahest koguni, et ta neile äraeksinud või tuimaks jäänud
tallesid aitab lauta ajada. Igatahes ei pidanud nad teda kui
harimata talupoega enestele võistlusegi mõttes hädaohtlikuks,
võel vähem tuli neile meelde karta, et keegi, kes nende noomi-
mise ja mõisniku piitsa all on üles kasvanud, julgeks nende
vastu teisiti õpetades ja neid isiklikult arvustades välja as-
tuda. Ka kirikuõpetajate arvustamisega oli Maltsvet esiotsa
tagasihoidlik; kui ta seda tegi, siis tarvitas ta ainult kaetud
märkusi, üldisi ja kaudseid riivamisi. Vennastekoguduse
võimumeeste vastu alustas ta küll kohe võitlust, aga esi-
otsa, kui nende viha tema vastu veel nii suur ei olnud,
kuna Maltsveti mõju oli veel vähene, samuti kaunis taltsalt,
oma kirgliku õhinata. Veel ei heitnud vastastikune võistlus,
võistleja õel tagakiusamine õli Maltsveti tulde.

Kui Maltsveti lugemistel tema tegevuse esimesel järgul
mingit iselaadi oli, siis ainult selle poolest, et ta pani erilist
rõhku mõnele harilikule moraali punktile. Ta jutlustas kirg-
likuma õhinaga kui tavalised hingekarjased ja palvemehed,
muuseas viinajoomise, varguse ja sugulise kõlvatuse vastu.
Tungival noomimisel seletas ta, et kes viina, seda kurjavaimu
jooki, mitte tilgatumaks maha ei jäta, see ei võivat tast iialgi
lahti saada, ja kes tast lahti ei saa, see ei võivat jumalariiki
pääseda, vaid pidavat igavesti hukka minema. Neid kombe-
õpetuslikke noomitusi oskas ta nii võimsalt ette kanda, et
mitmed viinajoomise tõepoolest maha jätsid, ja juhtus sedagi,
et isikud, kes olid varastanud, oma patu üles tunnistasid,

varastatud asja omanikule tagasi viisid või selle rahaga ta-
susid, kui see neil võimalik oli.

Muidu liikusid Maltsveti jutlused harilikes roopais, ikka
selle vähega, et ta oma õpetustele elavama hinge sisse pühus,
et ta kõik, mis ta ütles, ütles tulega. Ta soovitas suure rõhuga
oma kuulajaile jumalasõna kuulamist ja lugemist kirikus ja
kodus, palus neid katekismuseraamatut kui ristiinimese ustavat
teejuhatajat alati kaasas kanda, et seda lugeda, kui aeg vähegi
lubab, käskis neid piiblist võimalikult sagedasti õppust, troosti
ning kosutust otsida ja kohustas neid hoolsasti kirikus ja vir-
gasti armulaua käima, nii sagedasti, kui aeg annab ja ter-
vis kannab.

Kuid aegamööda tärkas muude, tekkis vahe, sigines õpe-
tuslik lahk, mis rutulisel edul laienes, kuigi ta ulatuselt suu-
reks ei saanud. Muidugi piirdus see, nagu usulised lahk-
vähed kunagi, peamiselt kultusega, see on välispidiste vormide
ning viisidega, ja põhjenes kombeõpetuse teisenenud käsitu-
sel, suhteliselt pühakirja mitmekesisel, üksteisest lahku mine-
vatel või mitmesuguseid seletusi lubavatel õppelausetel.

Tubakasuitsetamise hukkamõistmise kõrvale ilmus keeld
uhkeid riideid ja ehteid kanda. Maltsvet leidis apostel Peet-
ruse esimesest raamatust koha, kus, iseäranis naiste kohta, on
õeldud, et nende «ehe ei pea välispidi olema ei juuste palmi-
tamises, ei kulla ümberpanemises ega riiete ehtimises». Et
vaesel kurnatud eesti talurahval sõna äärmises mõttes riide-
uhkust ei olnudki — karmist kalevist kuube ja takuseid pükse
võis seks vaevalt pidada —, veel vähem «kulda ümber panna»,
ehk olgu siis, et hõbedast sõlge, preesi ja kaclarahasid üle-
liigseks toreduseks loeme, siis hakkas Maltsvet oma usulises
mõttekitsuses riiete elavamatest värvidest kinni ja pani need
keelu alla. Värvid, mis tema silmas armu leidsid, olid ainult
must, valge ja hall, eriti ühetooniline, vaesust ja alandust
tähendav hall, mida nii lihtsalt, ilma kunstlikkude ning seega
ehtimishimu ilmutavate abinõudeta, mustast ja valgest võis
kokku seada. Ja ta haaras oma käsutähtsõhinas eesti talu-
naise ehteta juuksepatist kinni, et seda palmitusest valla
võtta, tähele panemata, et kogu uhkusekeeld heebrea kalamehe
Peetruse kirjas käib Hommikumaa naiste teatavasti üpris elava
ehtimishimu vastu.

Aegamööda andis teo-agar usu-uuendaja lisa. Ta leidis
piiblist veelgi õpetusi, mis ristiusu käskude ja keeldude hul-

luses olid välja jäetud, mida tema aga sündsaks arvas sinna
lisse võtta. Maltsvet ilmus õpetusega, et sealih ja vere söö-
mine on jumala ees raske patt. Ta võis seejuures tugineda
mõnede kohale pühakirjas, nii Vanas kui Uues Seaduses, ise-
äranis Moosese tervishoiulistele käskudele. Siga kuulub Moo-
se jurgi roojaste loomade sekka ja vere maitsmise mõistab
mõni rahva seaduseandja mitmel puhul selge sõnaga hukka.
Mõnemat enesevõitmist sealihast taganemine Maltsveti jüngril-
lalt ei nõudnud, sest lihasöömisest olid tolleaegsed eesti
talupojad vaesuse tõttu juba muidugi võõrutatud küllalt —
paljud nägid siisugust maiust eneste laual, ainult suurte pü-
hade puhul.

Uus järgnesid mõned taktikalised lahksammud, mis kasva-
di välja Maltsveti avalikult lahtipääsenud ja suuremat hoogu
võtnud vaenust kirikuõpetajate vastu. Need sihtisid muuseas
oli kirikus põlvitamise kui ka armulaua käimise vastu, mil-
leat Maltsvet kõigepealt ise loobus, kuna ta isiklikult ka
kirikukäimise maha jättis.

Uus järgul õiendas ta oma jutlustes arveid muidugi ka vas-
taste ja võistlejatega, pidas kohut kirikhärrade ja hernhuutlaste
üle ja kiskus nende isiklikud ning õpetuslikud nõrkused ja
võimed päevavalgele. Ta tegi seda niisama valjusti ning kibe-
dasti, nagu need tedagi igal puhul armuta vitsutasid, ilma see-
juures tõe ja ebatõe vahel palju valimata.

Suuremalt jaolt sel järgul hakkas Juhan Leinberg ka proh-
veti omadusel esinema, tulevaid suuri asju ennustades, ning
võttis vahel usulise vaimustuse tuhinas ise prohvetiks, ena-
mistati «teiseks Johanneseks» tunnistama. Iseäranis rohkesti
rääkis ta oma ettekuulutustes viimsepäeva märkidest ning suu-
rast tulevikusõjast, mis pidi Vene riigi hävitama. —

Järguliselt ja astmeliselt, nagu kujunes tema üldinegi tege-
vus, oskas ta targal taktikal ka oma loenguid mõju ja taga-
panne poolest kergitades ära toonida. Pidas ta kuskil esimest
korda palvetundi, siis ei toonud ta mitte kohe oma lahkõpetusi
välja, vähemalt mitte kõiki ega kõige käreidamaid. Ta ei jook-
nud mitte uksega majja, ei müksanud inimestele vastu pead,
trades, kui visalt rahvas kõigest endisest ning harjunust kinni
peab. Ta tegi lihtsalt elava, äratava jutluse ja jättis kõik välja,
mis oleks võõrastust võinud sünnitada. Järgmisel loengul läks
ta aga sammu edasi, põimis mõned oma lahkavõimised osa-
võimade kätte ja seletas ning põhjendas neid nii kaua, kuni

nad oma vööra näo kaotasid ja kuulajatele usutava tõena hinges omanesid. Järgmisel korral ilmus ta siis mõne uue punktiga, ja järk-järgult nõnda edasi, kuni ta nägi, et külvatud seeme idanes, et pandud nurgakivi paigal seisis. Suur kõneanne tegi talle uskujate ning poolehoidjate võitmise kergeks ja vastuvaidlejaid ei olnud tal lihtrahva seast karta, sest piibli tundmises käis ta kõigist üle.

Sellest proovitud taktikast pidas ta Kuglilgi kinni.

Tema esimene lugemine seal oli tol ajal, kui ta oma lahkõpetustega veel tagasihoidlikult, nagu katsetamisi esines, kui ta peaaesjalikult alles viina, tubaka, varguse, sugulise eksimise ja muude tavaliste pahede ja ebavooruste vastu võitles, kui ta, jättes kirikuõpetajad enam kõrvale, häält tõstis vennastekoguduse ukseelukutamise ning selle ühingu juhtivate meeste mammonateenimise vastu; muidu aga seisis ta veel enam-vähem kiriku tiiva all, olles ilma kindla koguduseta, ilma suurema tegeliku võimuta. Küll oli ta oma erikäskusid ja erikeeldusid mitmes kohas juba avaldanud, iseäranis seda, mis puutus riideuhkusesse, ihuehtimisse ja juuksepalmitamisse, aga veel puudusid tal need ennastsalgavad, fanaatilised pooldajad, kes tema õpetuste järgi, kaas-ilma naerust ja pilkest hoolimata, toimisid ja elasid. Veel ei käinud tema kuulajad üksnes hallis riides, veel ei kandnud naised ja neiud avalikult lahtisi juukseid, veel ei põlatud tegelikult verd ja sea-liha, ja vist ei olnud ka neid palju, kes Maltsveti mõjul enam piipu ei tõmmanud ega viina ei maitsnud.

Muidugi võis Maltsvet eeldada, et tema lahkõpetused, mida ta mujal oli ilmutanud, on Kugli rahvale kuulu järgi juba tuttavad. Siiski ei võtnud ta neist esimesel lugemisel muud midagi kõnesse kui ehtimisasja, ja sellegi küsimuse kaunis ettevaatlikul, pühakirja sõnaga kaetud kujul. Tal oli viisiks neid, kellel talt oli midagi küsida, seletust pärida, pärast palvetundi jutule võtta, et sel kombel üksikute isikute või väikeste ringikeste seas misjonitööd vagusamalt alustada ja pärast suure kogu ees seda julgema mõjuga edasi arendada. Nähtavasti pidas ta seda siingi silmas.

Maltsvet pidas pühakirja lausetest kokkupõimitud äratuse- ja manitsusekõne, nagu teisedki palvemehed seda tegid, nagu rahvas seda kirikuõpetajategi suust iga pühapäev kuulis. Ja siiski oli sel kõnel midagi, mis teiste omadel nii sagedasti puudus, mis teda teiste omadest eraldas, nagu kõrgemasse

lohtu tõstetud kõne oli ideeliselt selge, läbipaistev, ühtlane; mõt-
 e oli tal nagu helmed ühisesse paela lükitud. Ta oli pu-
 has meel igavaist mõtteta kordamistest, neist harunemata vas-
 taguust, millesse tavalised lugijad palvemajas end mässisid,
 ja tundis nagu kanad takus, ja tal polnud ka seda äraloetud,
 mähkaspeldatud kõne ärilik-kainet, õõnsat, masinlikku kõla,
 mis on paljude, rahva keele ja mõtteviisiga heitlevate pasto-
 rite jutlustel. Maltsvet teadis, mida ta tahtis ütelda, ja ta
 teadis seda nõnda, et ka kuulajad sedamaid teadsid, mida ta
 oli tahtnud ütelda; veel enam — Maltsvet ütles seda sõna-
 dekka, mis jäid meelde, mis tõid kuulaja silma ette pilte, kju-
 mul, elavaid näiteid. Maltsvet oli luuletaja.

«Teie, kes te siia Issanda nimel olete kokku tulnud» —
 ütles ta oma kõne lõpul, ja see oli ühtlasi tema tänast jutlust
 kindav kokkuvõte —, «teie kõik soovite ja palute, et jumal
 teid õnnelikus elus aitaks ja pärast oma riiki vastu võtaks, et
 ta teid siinse ilma hädadest päästaks, neid vähendaks ja
 kergendaks, ja siis, kui ta teid maapealsest hädaorust ära on
 kutsunud, teile igavese õndsuse väravad lahti teeks ja teid
 oma puha palge ette laseks, kus teie enam ei tunne tööd ega
 varva, nälga ega janu, vaesust ega puudust, haigust ega
 surma, vaid kus teid ootaksid igavene puhkus, igavene rõõm
 ja õnn, alaline pühapäev. Aga mõtelge ometi järele, armsad
 vennad ja õed Kristuses, kas on taevasel isal võimalik neid
 teie soovide täita, kui te oma senist elu patutuimuses edasi elate,
 kui te mitte ei näe, et te jääte seisatama, käe otsaette lööte
 ja eneste käest küsite: Kas seisab mu jalg ka sel kitsal kiriku-
 teel, mis taeva poole viib, ja mitte sel laial kõrtsiteel, mis
 põrgu kuristiku kaldal lõpeb? kas ma siis ka väärt olen, et
 Õnnistegija mulle paradiisiukse lahti teeb ja mulle oma au-
 jarje ümber paiga annab? kas ma alalise pühapäeva, igavese
 rahu- ja rõõmupõlve taevases riigis olen ka ära teeninud? Ei,
 vennad ja õed, te peate tunnistama, et vägede Jehoova teile
 veel mitte appi ei või tulla, ei teie maapealset elu kergendama,
 ei teile uksi teise, paremasse ilma lahti tegema. Te peate tun-
 nistama, et te oma majapidamisest aru pole teinud oma hinge
 ja oma Issanda ees, et te kinniste silmadega nagu peata ka-
 nad ümber hulgute pilkases pimedas patuorus, ja mis veel
 kurvem, et te laote tegusid tegude peale, mis on hirmsad
 Issanda meelest. Teie appihüüdmisega ühes karjuvad teie
 põlud taeva poole ja nende vägev hää lümmatab teie nõrga

palvehääle. Teie teenite kuradit. Teie teenite kuradit — osalt meelega, oma kurjusest, osalt rumalutasa, sest et teie ei tea paremat, sest et teile pole paremat õpetatud. Teie teenite kuradit iga popsuga, mis te oma piipudest tõmbate, iga lonksu viinaga, mis te kurku kallate, iga hiilgava asjaga, mis te oma ihu külge panete, iga punava ja sinava vöödi ja kirjaga, mis te oma riietesse koote, iga põimitud juuksekarvaga, mis teie peas jumala käsu vastu uhkuseks krussi on kõverdatud! Et te kuradit teenite veel iga muu teoga, mis jumala kümne käsu vastu käib, seda teate teie isegi ja seda olen ma täna teile teie oma elu järele pikemalt seletanud. Mida teie aga ise mitte ei näi teadvat ega patuks pidavat, mida teie tarvilisteks ja lubatud asjadeks arvate ja mida teie usuõpetajad ja hingeäratajad teile mitte pole keelanud, sest et nad ise sedasama ees teevad, mida teie järele teete, see on tubaka, selle kihvtist paha-retirohu tossutamine, see on viina, selle kuradilakke pruukimine, ja see on lihaliku ja ilmaliku uhkuse tagaajamine, mis ära neetud mammonaorjusest välja kasvab. Kõike seda mõistab kiri kas selge, otsekohese sõnaga hukka, või jälle näitab meile see kuri kahju, mis need asjad inimesele tema elus teevad, väga selgesti, et nad ainult põrgust võivad pärit olla, et nad on umbrohi, mis kurat ise teie sekka on külvanud.

Kui te seda ei teadnud, siis on see teie seniste vaimulikude teenäitajate ja hoolekandjate süü, keda Kõigevägevam ei jäta selle eest karistamata. Nemad ei pane kirjas neid käskusid tähele, mille alla neil endil iseäranis raske on paineduda, ja nad õpetavad teile üksnes seda, millest nad ei saa vaikides mööda minna, sest et siis käskusid ei olekski ega käskudega ühes ka mitte usku. Teie vaimulikud karjased orjavad ise ilma- ja lihahimusid, kummardavad ise uhkuse kuldvasikat; sellepärast ei või nad teile jumala pühast sõnast teatavaks teha kõiki õpetusi, mis teie silmad lahti teeksid ka nende eneste pattude nägemiseks, sest siis ei austaks teie neid enam, siis ei peaks teie neid kauemini õigeteks jumala sulasteks. Nemad kardavad pühakirjast täit tõtt välja lugeda ja teile kuulutada; sellepärast nopivad nad teie seast ainult need välja, kes poole tõega lepivad, ja peavad nendele palvetunde, aga kõik teised ajavad Issanda kojast välja ja panevad üksed nende eest lukku. Mitte teie süü ei ole, et te ei tunne kõiki Jehoova käskusid ja teete pimesi pattu, vaid nende süü, kes piibli üksnes sealt kohalt lahti löövad, kust variseridki ta

totitud, ja teile ainult seda õpetavad, mida variseridki õpetasid. Ja ma võin veel juurde lisada, et nad ka hooletud ning karmata sulased on Issanda viinamäel: nende seas on paljud, kes pühakirja õieti ei tunne, sest et nad vaevaks ei viitsi võtta, et nad uurida ega kõiki käskusid ja keeldusid välja otsida, nad prohvetid ja apostlid püha vaimu juhil sinna üles on pannud, ja nende hulgas on ka neid, kes igast asjast meie kallis sõnumimatus arugi ei saa, sest et taevast neile seks oma õpetust ja vaimu pole annud.

Aga patt jääb patuks, armsad hinged, ja igaüks peab oma pattu eest vastama — niihästi nemad kui teie. Jah, ka teie ei teadnud, et see on patt, sest jumala käsud on selgesti kirja pandud, nii et neid igaüks võib leida, ja Issand saadab, kui ta tahab, et tuimus ja vale maad võtavad, ikka jälle mehi, kes tema sõna neile, kes sellest ise jagu ei saa, täiesti selgeks ja õieti seletavad. Siin seisan mina, Issanda sulane ja jumala saadik, teie ees ja ütlen teile: Võtke kuulda Jehoova sõna, nagu see kirjas täieliselt on üles pandud! Ärge laske endid eksitada, ärge laske endid magama suigutada patu muresse nende läbi, kes Issandale mitte ustavad teenijad ei ole! Ja tõesti, mina ütlen teile: Kui teie soovite, et Jehoova isa teid peab aitama teie hingelises ja ihulises hädas, kui ta teid peab päästma kõigest, mis üleliliselt koormab teie vaimu ja liha, siis peate uuesti sündima, peate uuteks inimesteks saama, teie peate endi küljest vana Aadama maha koostama, nagu loom kevadel vana karva maha ajab; teie peate jätma maha pealaeni puhtaks saama vanast patukoorikust — te peate kõiki jumala käskusid ja õpetusi täitma ja peate lahku lööma neist, kes teile neid võõriti seletavad ning poolikult õpetavad ja kes ise sellegi järele ei tee, mida nad teile poolikult õpetavad! Vennad ja õed Siionis, kuulge minu muudmist ja ärgake üles! Ärgake üles, sest tund on tulnud, mil Issand teid kutsus! Ta kutsus teid minu kaudu ja laseb teile teada, et aeg on ligidal, kus ta ise ilmub kõige oma väe ning võimuga, kõige oma au ning hiilgusega, ja siis värise, lõdise, nuta ja karju, sa ärkamata, patust pööramata hing, sest siis tuleb sind põrgutuli ja igavene hukatus!»

Maltsvet oli rääkinud kõmiseval rinnal ja välkuval silmil; ta pani, iseäranis viimaseis lauseis, oma hääle selle õhuväga, sütitava, hingeni tungiva tuhina, mis hulgas vägisi kaasa

kisub, neid veab, nad pimesi voolu keerisesse paiskab. See mõju sai siingi kohe märgatavaks. Iseäranis näis imponeerivat see pühalik-kindel, kõikumatule usule rajatud iseteadvus, millega Maltsvet enda jumala käsutäitjaks ja saadikuks tunnistas. Ruumides valitsev vaikus muutus täielikuks hääletuseks, liikumata, katkemata, kokkusurutud hauavaikuseks, rahva ühiseks hinge-kinnipidamiseks. Siis, kui kõneleja peatus, järgnes nagu imestuse, hirmu, aukartuse ja tõrkava vaimustusega segatud liikumine, millele andis naisterahvaste summutatud nutu- ja ohkekahin nagu kuulda kaja.

Juhan Leinberg, näost kahvatu ja sügavtõsine, pidas väikese vaheaja, kusjuures ta läikiv silm tumma rahvahulga seers nähtavale tulnud elu nagu janunedes imes. Edasi kõneldes muutis ta oma häält ja rääkis nüüd nii soojalt, rõõmsalt, lootust jagavalt, et ta sõnad nagu naeratavat päikesepaistet tumeda kogu peale heitsid:

«Jumal on armastus. Jumal tahab meid aidata. Meid kõiki — kõige suuremaid patuseid meie seas. Meid kõiki, kes me vähegi tahtmist näitame endid uuendada. Jumal võib meid aidata igast hädast, ka kõige suuremast, hädast, millest me ise võimatuks arvame pääseda. Jumal võib meid k o h e aidata, viibimata. Jumal võib t e h a i m e t! Ärge unustage, et jumal võib teha imet, et jumala käes pole miski võimatu! Ärge uskuge, et imetegusid enam ei sünni — neid võib iga päev sündida, väikesi ja suuri. Jumal tõstab, kui tahab, praegugi veel mägesid paigast, tõmbab merest kuiva vahe läbi, muudab päeva ööks ja öö päevaks, hävitab riikisid ja loob uusi, äratas surnuid ja teeb haigeid terveks, viib oma äravalitud hinged, oma äravalitud rahvad Egiptuse pimedusest töötatud maa valgusesse. Vennad ja õed, jumal v o i b kõik ja t e e b kõik, kui meie tema vägevuse sisse usume, kui me oma hinged, täis leegitsevat usutuld, temale anname, kui me siin tema ette põlvili langeme, käed tema poole sirutame ja kõigest jõust kisendame, nõnda kisendame, nagu surmahädas kisendatakse: Isa, aita, aita meid! ... Kui me seda teeme, siis sünnib imel Vennad, õed, Siioni lapsed — kuulge, siis sünnib imel Kas tahate näha imet? Kas soovite, et see maa, kus me praegu koos oleme, õhku tõuseb, taeva laotust mööda edasi lendab ja teise, paremasse paika maha vajub? Kui teie seda tahate, siis ärgake üles, sündige uuesti, põletage oma hinged usu-leekides puhtaks ja kuulake minu suust, mis maa ja taeva

teile ütleb: Heitke põlvili tema ette ja paluge! Ja ta juba näeb, et olete uued ja ärksad, siis sünnib see teie mõtete soovite, siis tuleb teile abi ja pääste. Seepärast käed ristid, — käed risti, magajad, — suud palvele, ja tund on tulnud, kus Issand meie sekka on astunud ja seisab meie hulgas ja laotab õnnistades oma käed teile üle... Põlvil! Põlvil!

Ja tume müdin, nagu oleks äkiline tuulepöörang vana, kadunud maja ümber lükanud, nagu oleks kuhi raskeid kotte kukunud ja murdu maha langenud. Terve rahvakogu vajus ühel joobil põlvili, otsekui oleks mingi nägematu võim ta ümber rünnanud, justkui oleks igaüks tundnud, et päästja abi- ja armastus end tema üle välja sirutas, ja nagu oleks sellest kätkest voolav jumalik vägevus abipaluvad patused tolmusse löönud.

Ka Maltsvet ise laskus põlvili.

Ja põlvili laskusid ka need, kes seisid väljas uksel ja akna-ukade taga.

Ning põlvili kisti Lõhmuse Taavetki, see poole usuga patsus, ja tõrkumata laskis ta enese põlvili kiskuda, sest üks kiskujast oli see, keda ta nii väga armastas, ning teine selle kiskujale palvemehe sõnavõim, mida ta esimest korda endasse pooleldi vastu tahtmist — oli lasknud mõjuda.

Ja põlvili heitis lõpuks veel Aadu Vikerpuur, see kõhukihaja ning kõrtsiveiderdaja, see lorakapukas ja kõigeirvitaja, kelle meelest maailmas miski polnud tõsine ega püha, kelle suus ja südames elasid jumal ja kurat vennalikult kõrva. Aadu Vikerpuur heitis põlvili, sest et Taavet Lõhmus heitis põlvili. Ta ei tahtnud, et ta sõber pärast häbeneks...

Maltsvet palvetas.

Maltsvet ei mõistnud mitte ainult jutlust öelda, kõnet pidada, ta oskas ka palvet teha. Tema palvel oli murdvat jõudu, sulatavat palavust. Ta pani palvesse oma kirgliku hingetõuse ja oma kõnemehele ande, ja nõnda tõmbas ta kaasa kõik tuhinal kaasa — ujuva hõõrduse, talitsemata elamise, põrmuni ulatuva alanduse meelevalda.

Maltsvet palvetas ja terve rahvakogu palvetas kaasa nagu üksmeelne hing.

Fulge minu juurde kõik, kes teie vaevatud ja koormatud olete, mina tahan teile hingamist saata!»

Ta et nad olidki kõik nii vaevatud ja koormatud, et nad

olid kokku sulanud üheksainumaks rusutud, puretud, mahatallatud rahvahingeks, siis läksid nad tema juurde ning temaga kaasa seda võimu otsima, mis neile tema juhatusel hingamist tootas saata, lähenesid põlvedel roomates sellele nägematule vägimehele, kes, nagu tema sulane ja saadik kuulutas, võis teha imet, isegi nii suurt imet, et ta neid vaevatud ning koormatud hingesid, kes siin tema ees põlvitasid, nende hädast võis päästa.

Missugusest hädast?

Ihu- või hingehädast?

Kui neile keegi selle küsimuse oleks ette pannud ja kui nad õiglaselt, oma südamehääle järgi oleksid kostnud, siis oleks nende vastus olnud: ihuhädast.

Sest see oli ainus häda, mida nad tundsid, mida nad mõistsid, mis oli tõesti olemas. Keegi neist ei võinud öelda, et nende hing kuidagi hädas oleks. Ja kui see hädas oli, kui see valu ja piina tundis, siis ainult sellepärast, et ihu oli hädas, et ihu kannatas. Mis on üldse hingehäda? oleks igaüks neist oma südamehäälega küsinud. Sest see vastus, mis nad endile mõne kätteõpetatud usulise sõnakõlksuga ise oleksid võinud anda, ei olnud arusaadav ega tõenäoline; nad ei uskunud seda; nad tajusid, et see ei ole õige.

Nad mõistsid seda ainult sinnamaani, et inimene, kes midagi palub, peab olema alandlik. Et inimene, kes soovib, et talle head tehtaks, selle tingimusi peab täitma, kes temale head peab tegema. Maltsvet ütles, et jumal aitab ja päästab, kui see, kes abi ja pääsu ihkab, põleva usuga jumala poole pöörub, patutuimusest kahetsemisele ja meeleparandusele ärkab. Need olid jumala tingimused, mille täitmise eest ta võis abi ja päästet anda. Abi ja päästet millest? Ometi ikka hädast, mida inimene tundis, mida ta tõesti kannatas, ja mitte hädast, millest ta midagi ei teadnud. Sest palvemeeste sõnad teisest ilmast, igavesest elust, hingelisest õndsusest, mida inimesel patustpöördumise varal olevat vaja kätte püüda, on tegeliku eluga võitlevale, töö ning murega koormatud inimesele ainult sõnad, neile eriti tühjad sõnad; nad on mõisted, mis ripuvad liiga kõrgel õhus, kui et praktilise mõistusega inimene nendega võiks tegemist teha. Niisugune inimene ütleb enesele õigusega: Kui teist ilma on ja teised sinna sisse saavad, miks siis mitte ka mina? Ma pole pahem ega parem kui nemad. Taevasse tahan kord saada, aga häda mu hing

Ma tunneb ainult mu ihu. Ja sellest hädast tahan

saada.

Üks kurnatud eesti talupoeg, kes Maltsveti jutlust kuulis, ütles juba: Jumal tahab mind hädast aidata, kui ma oma enda temale pühendan. Võtku mu hing — siin ta on! Mul ei ole enam ei olegi kui see hing ja ma annan ta meelsasti hädast vabaks hinnaks ära. Võta, armuline päästja, võta see vaevatud ja koormatud hing, kui sa teda nii väga ihaldad ja kui ta juba muidugi sinu päralt peab olema!

Rahvahulk, kes siin põlvitas, oli võidetud — Maltsvetile. Kes seda jutluse ajal veel ei märganud, võis seda hiljem selgesti näha. Siin usuti sesse imesse, mida osav rääkija oli kuulutanud, ja et sesse usuti, siis oli igaüks valmis oma hinge imetegevale päästjale ohverdama. Igaüks soovis niisuguse õhinaga, et näis, nagu tahaks ta lunastaja käsi korrada, sellesama ühe palvega täita, nii et töötaoline ime kohe ning siinsamas võiks sündida, — et maja, kust talvehülk kostis, sedamaid õhku tõuseks ja teise, paremasse poole viirduks.

Uus imesse võitis rahvahulga Maltsveti poole. Maltsvet teadis, mis ta tegi, kui ta rahva hinges usku imesse uuen-
tis ja kõvendas, kui ta rahva pääsu igast hädast, ka
doolikust, niisugusele imele tuumaks andis. Maltsveti võidu-
mõnu silm võis näha, kui kirglikult nende vaevatud ning
koormatud hingede huuled tema palvesõnu kordasid, kui kuu-
malt nende käed ristis olid, kui härdalt nende rinnad õhka-
sid, ja ta kõrv võis kuulda, kuidas naiste nutmine iga uue eru-
tava lause ajal kramplikumaks läks, kuidas seesmine ärevus
nende põuest sõnadeks sidumata hääli välja pigistas.

Maltsvet lõpetas.

Tema pühalik «aamen» oli juba üle koguduse heljunud, aga veel põlvitasid kõik. Maltsvet ise oli juba tõusnud, aga tema võidetud hinged olid veel põrnu sees maas. Päästja nõuematu käsi näis veel nende peadel lasuvat, usk imesse tundis neid veel ja ikka veel oma alandlikkust tunnistama.

Nad tõusid alles aegamööda jalule, siis, kui nende võitja palvelauast lahkus ja vabalt nende sekka astus, kui ta jumala saadiku ja vaga usumehe pühaliku näo igapäevase inimese lahke ning sõbraliku näo vastu ümber vahetas.

Sedamaid oli Maltsvet hiilgavate silmadega vaimustatud inimestest ümber piiratud, kes tema käsi surusid ja talle tänu-

sõnu kogeldasid. Oli ka härdaid hingesid, kes talle pühaliku aukartusega lähenesid, et vargsi tema kuuepalistust puudutada. Ja isegi need, kes täna Kiisa talusse olid eelarvamustega, kahtlemistega, poolpilgates ilmunud, astusid ligemale, et mehele, kes nende sisemise inimese on liigvele äratanud, kes nende põues oli lootusehääli helisema pannud, sügavamalt silma vaadata.

Kõige kauemini hoidis Kiisa peremees suure palvemehe kätt peos. Ta vaatas oma hallide, rohkesti härdust ja anduvust, aga vähe vaimuerkust avaldavate silmadega ainiti Maltsveti otsa ja ütles pikkamisi, kusjuures ta suunurgad nutuselt tuksusid ja silmaääred vesiseks läksid:

«See oli magus hingeroog, magusam kui kärjemesi, misukest varsti jälle tahaks kuulda soada. Jumala sulane, tule meile tagasi, niipea kui vähegi võid! Tee minu kojale jälle au, aja saadan meie külast välja ja — ja — jumal õnnistagu sind selle eest!»

Mihkel oleks meeleldi veel midagi öelnud, aga ta oli nõrk kõnemees, kelle suust ainult usuline vaimustus need, tema kohta kaunis siledad sõnad oli välja litsunud. Ta pikk, suure kondiga, kuid kõhetu kogu seisis veidi otseti, nagu viltu vajunud versta-post, Maltsveti ees, ja kui ta viimase käe lahti laskis, äigas ta paar korda nagu midagi meelde tuletades üle oma nurkliku, kortsurikka näo, mida ümbritses põseäärne ja lõualune hallikas habe nagu karune pärg.

Maltsvet oli tema kätt tugevasti vastu pigistanud.

«Jah, armas vend, ma tulen siia varsti tagasi, sest ma näen, et siin on põld, mille peale julgesti ja suure lootusega võib Issanda seemet külvata. Püüdke aga, teie ärksamad usuvennad, hoolt kanda selle eest, et vaenlane õõsel liiga palju umbrohtu vilja hulka ei saaks külvata.»

Seejuures vaatas palvemees Kiisa peremehe otsa, aga kuuldes sõna ärksamaist usuvendadest, nihkus Tõnu-Petri Madis Maltsvetile nii lähedale, et selle silm ka tema peale pidi langema. Noor peremees punastas rõõmust, nähes, et kuulus lugija ta ära tundis ja talle käe vastu sirutas. Madis oli Maltsvetiga kord Jaani ja teine kord Koeru kihelkonnas lugemistel koos olnud ja temaga kummaldi puhul pärast palvetundi usuasiade üle mõtteid vahetanud.

«Näe, veel üks agar sõber, kes pahareti külvi võib takistada ja ohakaid vilja seest kitskuda, kui ta aga Issandale õiguse oma südames avab... Tere, Tõnu-Petri peremees!» Ja

Maltsvet noore usumehe kätt hoidis ja läbitungiva silmaga ta lühkesti, poolmanitsedes, poolmeelitades, näkku vahtis, et ta kergelt, ilma mingisuguse tunduva okkata: «Ikke veel saadate kujan üleval?»

«Jah, Vahast juba hoolikandjate aupingis?»

«Või mitte? Või veel mitte? ... See on nagu ülekohus... ol minu meelest... Mis sa ise arvad, Madis?»

Madis lõi silmad maha, esiteks pahemale, siis paremale poolle, ja kuna uus kerge punahoog ta jumekat nägu värvis, vahetas ta tasa ja litsutult:

«Tänavad vist veel nooreks.»

«Kui noor siis oled?»

«Kolmkümmend kolm.»

«Juhon Leinberg naeratas.

Ma tunnen hoolikandjaid ja lugijaid, kellele sa oma vana-aastat paar aastat võiksid ära kinkida. Muidugi peaksid sinule natuke va mammunat vastu andma ja sulle mõne kuupeema ameti kätte juhutama.»

Madis mõistis. Ta ülemine moka valkja habeme all värises taakeni. Kaheksa aastat vennastekoguduse liige, üks agara-õpetat lugemisel käijaist, palvemaja iga-pühapäevane kahekordne õpetaja, kirjamees ja kirjatundja, eeskujulike elukommetega teinud inimene, diakoniga mitme seakintu kaudu hästi tuttav — ja veel ikka mitte aupingis! Tõesti, see oli ülekohus, see pidi olema ülekohus! Madis ei olnud auahne, see on, ta ei tahtnud auahne olla, ei teiste ega iseenese ees, ja ta uskus, et ta ei ole auahne, ning ütles sellepärast teistele ning iseenesele, et ta ei tahagi hoolikandjaks ega lugijaks saada, et talle

küllalt sellest — olla vennastekoguduse lihtliige. Aga nüüd räägib, kui Maltsvet seda ütles, tundis ta, et talle on ülekohut tehtud. Ta tundis seda äkitselt niisuguse ägeduse ning mõrudusega, et ta käsi, mille Maltsvet lahti laskis, rusikasse tõmbus. Ning ühtlasi sähvis, kui ta nõnda häbi tundes suure palvemehe ees seisid, ta ajast valgusejuga läbi, mis talle uut teed näitas, teed, mis ka eesmärgile viis. Missugusele eesmärgile? Et Madis polnud auahne — ei tahtnud seda olla, siis ta ei teadnud, mis eesmärgi ta mõtles, küll aga teadis ta, mis tal praegu oli teha, ning ta vaatas Maltsvetile kindlal läikival pilgul silma ja ütles kähku:

«Ma astun vennastekogudusest välja.»

«Miks nõnda?» küsis Juhan Leinberg. «Millal see nõu sulle tuli?»

«Juba — juba ennemalt,» vastas Madis. «Ma ei taha seal enam olla.» Ja ta lõi pilgu jälle maha.

«Miks?»

«Ma näen, et nende usk ei ole õige.»

«Näed, Madis, näed?»

«Näen, ja tahan olla sinu järelkäija.»

Maltsveti pilk, millega ta uut järelkäijat mõõtis, väljendas rahulolekut, rõõmsat lahkust, aga mitte enam. Ta vaikis suure rahuga, nii et Madis pidi küsima:

«Kas võtad mind vastu?»

Tummalt sirutas Maltsvet talle käe.

«Ja lubad, et ma — et ma — —» Madisele tuli äkitselt meelde, et uus jünger peab olema alandlik; seepärast lõpetas ta oma küsimise veidi teisiti: «... ja lubad, et ma sinu juures käin sinu usku õppimas ja tallele panemas...?»

Maltsvet nokutas peaga ja pigistas ta kätt.

«Ja — ja —» Madisele näis olevat piinlik, et usumees tema vastuvõttu kiidu- ja õnnistusesõnadega ei teretanud; seepärast tuli järgnev lause komistamisi välja: «... ja kui ma olen sinu usus juba kindel ja tean kõik, siis lubad, et — et ma seda — seda koa teistele kuulutan...?»

Maltsvet pani käe rõhukalt tema õlale. Ta sõbralik lahkus muutus lahkeks tõsiduseks, kuna ta kulmude vahele, tugeva õige nina juurele peenike, aga sügav korts ilmus. Nagu oleks ta Madise suust seesugust soovi oodanud, ütles ta järele mõtlemata:

«Kulla vend, minu luba pole sul vaja. Õnnistegija ise valib meie seast need, kes teistele tema elusõna peavad kuulutama, ning jagab nendele oma vaimu. Palu tema käest luba, ja kui ta su palve täidab ja kui sa tunned, et sul teistele midagi on kuulutada, siis hakka aga julgelt peale!... Mida sa minu käest tahad õppida, seda õpetan sulle, kallis sõber, hea meelega.»

Kuna Madis teiste ligitungijate eest tagasi astus, jäi Kiisa Mihkel, kes Maltsveti ja Tõnu-Petri peremehe juttu norus peaga oli pealt kuulanud, palvemehe juurde paigale. Korraga ütles ta säraval pilgul:

«Ka mina astun kogudusest välja!»

... ja nad olid vantasid üksteise otsa. Lõhmuse Taavet, Kiisa peremehe jumalakartmatu väimees, ei suutnud üleannetut naerust tagasi hoida ja tõukas Vikerpuurile küüru külge, ning ta edev plika, tõmbas isa kuuest ning ütles poole häälega: polegi jo veel koguduses! Nad põle sind jo ikke veel

... astun välja,» hüüdis vanamees vihase vaiksusega. «Kas mul neid nüüd veel vaja on! Mis kurja ma tein, et nad mind vastu ei võta! Kas mina ja mu koda ei ole jumalat, kas ma ei ela kristlikku elu, kas mu käed ei puhtad vargusest, mu suu ja kurgulagi varest, mu niuded ei puhtad kurjast... Ja nemad ei võta mind vastu! Lasevad minust läbi, igavesti oodata... Variserid — silmateenrid — pilkajad, kes te olete! Mul põle teid tarvis! Minu usuisa, minu õnnistaja, minu lunastaja ja mu ingel seisab siin — ta nimi on Jeesus Kristus! Tema sisse tahan uskuda, nagu tema usub Talle, kes on Jumal. Variseridele aga hüüan juba tuleva pühapäeva suu kaudu: Taganege minust, sest teie olete valeprohvetid!»

Kiisa Mihkel oli muidu aeglane, külma rahuga talupoeg, kes naljalt ärevusse ei sattunud; Maltsveti jutlus ja palve olid ta aga niisugusesse, joovastuseni ulatuvasse meeleollu ajanud, et ta nagu iseennast enam ei tundnud ja korraga — oma talu- ja meister Vikerpuuri salalõbuks — kõnemeheks muutunud.

Maltsvet mõistis ka selle poolehoidjaga, kelle võitmises ta nende kohe kindel oli olnud, nõnda rääkida ja ümber käia, et ta end välja ei paistnud, kui koguks ta endale meelega jüngerd, kui asutaks ta enesele kogudust ahvatlustega. Ainult sulatav-soe lahkus tema pilgus, ainult ta käepigistus ütles: lühel Ta suust ei tulnud seda sõna otsekoheselt mõttel mitte. Ja just seeläbi täiendas ta oma jutlusega saavutatud võitu.

Muude seas lähenesid Maltsvetile rahva seast nüüd ka need, kes tema lahkõpetuste kohta lähemat seletust soovisid saada. Need oli kaunis rohkesti ja nende tipus seisid isikud, kes kugli kõrtsis olid Taaveti juttu Maltsveti erilistest õppemäärustest vihaseks vaks ajanud, iseäranis sealiha ja vere söömist puutuvaid keeldusid. Oma kõrvaga olid nad täna kuulnud, et talu- ja mees viinajoomise ja tubakasuitsetamise kõrval naiste muude palmitamise, värviliste riiete kandmise ja ihu ehtimise sarnaste asjadega hukka mõistis; kas ta aga tõesti nii kaugele läheks ja ka sealiha, verivorsti ja käki, see on talupoja maiused

suurtel pühadel, vande alla paneks, seda ilmuskumata asja tahtis igaüks tema enese suust kuulda, ja mõned rõõmutsesid juba joodiku lõunamehe häbist, kes targast jumalasaadikust säherdust rumalust oli kõnelnud.

Esimene, kes sõna võttis, oli Kadaka Mari, vanaldane, haigete silmadega naine, üks neid, kes kõrtsis kõige vihasemalt Lõhmuse Taaveti kallale oli kippunud, kui see Maltsveti uutest õpetustest rääkis. Mari näis praegugi veel ärritatud meelcolus olevat; seepärast esitas ta küsimused kogeldes, ilma hakatuse ning otsata, ja vadistas midagi valevorstist ja verivorstist, käkist ja sealihast läbisegi, nii et mitmete ümberseisjate nägudele hoopis pühadusevastane naeratus ilmus, kuna rätsep Vikerpuur, kitse kombel mõkitades, üsna kuuldavalt naerma hakkas. Ka Lõhmus, kui kaebealune astus arusaadava huviga lähemale, ehk küll noorik Anu, kartes tema patust suud, teda käistpidi püüdis tagasi hoida.

Kadaka Mari segasest mulinast hoolimata mõistis Maltsvet kohe, mis naisel on südame peal. Ta näis nagu oodanud olevat, et temale seesuguseid pärimisi esitatakse.

«Sa oled, armas õde, kellegi käest kuulnud, et ma patuks pean ja hukka mõistan igasugu vere ja ka sealihha söömise,» ütles ta heatahtlikul, õpetaval toonil, «ja sa arvad, et inimene, kes sulle seda rääkis, valetas. Aga ei, kulla perenaine. Kurjad keeled tõstavad minu peale küll palju valet ja laimu, nad mustavad mind, kus iganes saavad, ja püüavad minu sõnu naeruks teha; aga see, mida sa siin praegu valeks pead, on õige, kuigi seda sõnadega nagu «verivorst» ja «kakk» püütakse pilgata... Sa kuulsid, armas ristiõde, minu tänasest lugemisest, et kirjas on mitmedki õpetused, mida me ei täida, mille järele me ei ela, sest et meie usu tegijad ja puhastajad neid tähele pole pannud ja meile neid seaduseks pole määranud. Ühest niisugusest seadusest, mis on üles pandud apostel Peetruse 1. raamatu 3. peatükki, kõnelesin täna pikemalt. Seal seisab — ma kordan sulle pühakirja sõnu — 1. kuni 4. salmini naiste kohta sõnasõnalt:

«Nõndasamuti teie, naised, kuulge oma meeste sõna, et kui mõningad on, kes seda sõna ei usu, naiste elu läbi võiksid saada ilma sõnata õige usu poole võidetud, kui nemad teie puhast elu jumala kartuses tähele panevad; kelle ehe ei pea välispidi olema ei juuste palmitamises, ei kulla ümberpanemises ega riiete

aitamises; vaid südame salaja inimene, hukkamõistetuna ja vaikselt vaimu kombes; see on kallis jumala ees.»

«Ma kuuleme siin, et püha Peetrus naistele igasuguse ihuehtimise selge sõnaga ära keelab; muidugi käib keel ka nende kohta, kes naisteks tahavad saada, see on lohute kohta, sest eks ka nemad pea meestele, kellega nad eluleluseks heidavad, «puhta eluga, tasase ja vaikselt vaimu eluga» eeskujuks olema, et mehed «võiksid saada ilma sõnata õige usu poole võidetud». Ja kui ihuehtimine ja riitehtimine naisterahvale on keelatud ja patuks loetud — miks siis me ei keeldu mehele, kes naisega üks ihu ja üks hing peab olema?

«Mõnda siis rääkisin ma teile täna ühest uuest õpetusest, et õpetusest, mis meie vaimulikud mehed meile õpetamata on jätanud, ja ometi seisab see õpetus kirjas üleval, ja me teame, et see, mida kiri õpetab, meile käsuks ja seaduseks peab olema.

Just niisama seisab aga kirjas üleval, et inimene ei pea verd sööma, sest veri on looma hing. Ma tahan sulle, kallis õde, kes sa janu tunnend jumaliku tõe järele, mitu ja mitu salmi ühtlasi ette ütelda, kus vere maitsemine kindla sõnaga ära keelatakse, ja mitte üksnes Vanas, vaid ka Uues Seaduses. Kui sina või keegi muu teie seast tahab järele vaadata, kas ma õigesti räägin, see löögu pühakiri — seal ta seisab laual — ja annab teile kohtadest lahti:

1. salmes Moosese raamatus, 9. peatükis, 3. ja 4. salmis öeldakse Jehoova Noale ja tema poegadele: «Kõik, mis liigub, on elus on, olgu teile roaks, kõik annan mina teile nõnda kui lahke rohu. Kummatagi ei pea teie mitte liha sööma, tema hingega, see on, tema verrega.»

Ja Moosese 3. raamatu 7. peatükis, 26. ja 27. salmis on öeldud: «Ja teie ei pea ühtegi verd sööma, olge oma elumajade sees, olgu see linnust või lojusest. Iga hing, mis mingisugust verd sööb, see hing peab ära kaotatama tema rahva seast!»

Seesama keeld seisab veel viies salmis järjestikku Moosese 1. raamatu 17. peatükis, 10. kuni 14. salmini, — aga kas siis keegi ei tahaks raamatust järele vaadata, kas ma pühakirja sõnu õieti kordan, kas ma neid meelega või kogemata kuidagi ei muuda? Ma sooviksin, et teist keegi etteõeldud salmid piiblist veel kord valju häälega üle loeks, nii et ükski, kes tõtt otsib, kahevahele ei jääks. Kes tahab nii lahke olla ja minu palvet täita?»

Tõnu-Petri Madis ja Lõhmuse Anu sirutasid käed pea-
aegu ühel ajal piibli järele välja, aga Maltsvet näis ainult
viimast tähele panevat ja ütles julgustava naeratusega:

«Väga õige, armas noor õde: eks see olnud ju naisterahvas,
kes minu käest kõige enne uute õpetuste kohta seletust tuli
küsimä, ja üsna sünnis on siis, et teine naisterahvas nüüd tun-
nistajaks heidab, et antud seletused pühakirja järele ka õiged
on. Vagad naised on Issandale ikka ustavad teenijad olnud.
Loe siis meile ette, mis ma peast juba ütlesin, ja loe pärast ka
need salmid ära, mis ma veel tahtsin ütelda.» Ja ta kordas
juhatust, kust loetavaid kohti otsida.

Värisevate näppudega lehitses nobe noorik paksu raamatut,
ja ka ta pehme, hingeline hää väris, kui ta õhetaval palgel
hakkas lugema. Kõik kuulasid teraselt.

Anu luges sõna-sõnalt sedasama, mis Maltsveti suust juba
oli kuulnud. Siis järgnesid Maltsveti juhatust mööda veel
mitmed teisendid Moosese 3. ja 5. raamatust, nõnda kui:

«Ja igaüks Israeli sugust ehk võõraist, kes nende seas aset
on, kes mingi sugust verd sööb, selle hinge vastu,
kes verd söönud, tahan ma oma palet panna ja
seda oma rahva seast ära kaotada!...»

«Ja igamees Israeli laste seast ja võõraste seast, kes nende
seas aset on, kes püüab ühe elava lojuse või linnu, mis sünnib
süüa, see peab selle vere ära valama ja selle
mullaga katma.»

«Aga verd ei pea teie mitte sööma: maa peale
pead sa selle valama nõnda kui veel...»

Ja lõpuks: «Aga ole vahva, et sa mitte verd ei
söö, sest veri on hing, ja sa ei pea mitte hinge sööma lihaga!»

«Teie näete nüüd, kui paljudes kohtades ja kuisuguse valju
sõnaga jumal ise ja tema käskude kuulutaja Mooses veresöö-
mise keeldu kinnitavad, ja meie peaksime tohtima nii kõvast
keelust mööda minna!» hüüdis palvemees kõrgendatud häälel.

«Aga ma tahan teile ette tuua veel paar õpetusesõna Uuest
Testamendist, mis näitavad, et ka Uue Seaduse mehed vere-
söömise keelatud jõleduseks tunnistavad. Apostlite tegude
15. peatükis ütleb JakooBUS muu seas:

«Seepärast arvan mina, et neile, kes paganate seast jumala
poole pööravad, mitte ei pea tüli tehtama, vaid et neile peab
kirjutama, et nad hoiavad võõraste jumalate roojas-

... ja pordu-elu, ja äraläkastatud lojuse, ja vere

... ja vööra kordavad kõik apostlid ja koguduse vanemad,
... ja Antiookia- ja Siiria- ja Kiliikiamaa
... kirjutavad:

«Teie peate hoidma võõra jumala ohvrite ja
... ja äraläkastatud lojuse ja pordu-elu eest...»

... tahtsin teile järgmisel lugemisel pikemalt sele-
... Maltsvet juurde, «ja selle nõu tahan ka täide
... mul on hea meel, et teie juba täna jumala seaduse-
... selle õpetuse teada saite, mis teile nii uus ja võõras
... Ma rõõmustan, et te võisite näha, et ma teile
... omast peast ei õpeta, et ma teile käskusid ei anna, mis
... põhjal ei seisa, vaid et Kõigevägevam ise teile minu
... meelde tuletab, mis teiste tema sõna kuulutajate süü
... on hooletusse ja unustusse jäänud... Kas üsute nüüd,
... sõbrad, et iga looma vere söömine, ükskõik, mis näol,
... mida jumal keelab?»

Ja vaatas rahva seas ringi. Otsis kedagi, kes räägiks vastu,
... Ja vaata, seal ei julgenud ükski enam suud lahti
... Ja see vaikimine tunnistab, et suur piiblitundja jälle oli
... ka ilma pika sütitava jutluseta.

Aga veel keegi vaatas võidurõõmsalt rahva seas sõõri.

... oli pesemata suuga patune, keda jumalalapsed selle-
... olid valelikuks söimanud, et ta seda oli väitnud, mida
... prohvet nüüd kinnitas. Ja see mees tahtis oma võidust
... saada, tahtis vihase söimu eest, mis talle oli pähe
... tasu nõuda.

Lõhmuse Taavet pöördus korraka äia, ämma ja oma väga
... rahva poole ja ütles julge kahjurõõmsa irvi-
... saatel:

Noh, vennad ja õed Issandas, kellel on nüüd õigus? Kugli
... tahtsite mind kahe tunni eest ära süüa, kui ütlesin, et
Maltsveti-papa keelab verivorsti ja kääki söömist ja et ta seda
... pühakirja põhjal — noh, nüüd kuulsite isel... Minge
... nüüd ruttu kirikupapi ja Aniste papa juurde küsima, misu-
... pühakirjasalmide järele need vere söömist lubavad. Küll
... teile piiblist koa midagi ette loevad...»

Luttava ilmalapse ning patuõija ootamatu väljaastumine
... kinnitas silmapilguks kentsaka vaikuse.

Sel tusasel salgal, kes põlatud usupilkajale pidi õiguse

jätma, ei olnud talle midagi vastata; suurem hulk, kes kõrtsi-
vaidlusest midagi ei teadnud, vaikis uudishimuliku põnevuse
pärast, et kas ja mida suur palvemees niisugusele ütleb; ning
Lõhmuse omastel sulges suu kartus, et viinastanud lõuamees
jumala saadikuga sõnelema läheb ja neile häbi teeb.

Maltsvet ei tundnud meest, kes nii ilmliku näo ning suuga
tema ees seisis. Ta märkas tema olekust ja kõnetoonist ainult,
et tal on tegemist inimesega, kes vaimulikust meelest ja usuli-
sest hõrdusest eemal seisab ja eemal ka aukartusest vaimulik-
kude tegelaste vastu. Ta mõõtis teda karme pilguga ja vastas
rahulikult, aga kaunis teravalt:

«Miks peavad need inimesed mujale minema tõtt otsima?
Kes kirja järele õpetab, õpetab nõnda, nagu mina praegu
õpetasin. Ja kes mitte nõnda ei õpeta nagu mina, see ei õpeta
mitte kirja järele. Kirja sõna on selge.»

«Aga kirikhärra ja saksa-isand ja Aniste papa ütlevad jo
koa, et nad kirja järele õpetavad, ja nad ei õpeta mitte, et
verd ei tohi süüa...»

«Siis nad õpetavad võõriti.»

«Aga nad ütlevad, et sina õpetad võõriti!»

«Näidaku mulle seda kirjast.»

«Küll nad näitavad, kui lähed küsima! Kes on kuuld, ei
kirjatundjad kirjast ei või näidata, et nad kirja järele õpe-
tavad!»

«Jah, nad võivad mõnda kirjasõna kavalusega valesti sele-
tada — seda nad võivad, need variserid, need hundid lamba-
naha sees!»

«Aga nad ütlevad, et sina seletad kirja valestil!»

«Ütelgul Kes paneb laimaja suu kinnil! Aga mina ütlen
teile: Kel kõrvad on, see kuuleb, mis Vaim kogudusele ütleb,
ja kel silmad on, see näeb, mis on põlevate tähtedega kirja
üles pandud! Jumal ei lase ennast pilgata: tõde tõuseb, vale
vajub!»

Lõhmusel kerkis jälle hea vastus keelele, aga sel silmapilgul
asusid kuumad sõrmed tugeva pitsitusega ta käerandme ümber
kinni ja kiskusid ta tagasi; ja kui ta ümber vaatas, puutus ta
pilg kokku kahe sinise tähega; mis palavas palves keesisid, ja
ta kõrva tõusis tulise hingeõhu seest sosin: «Jäta järele, Tan-
vet, — jäta minu hinge pärast järele!»

Uhtaegu oli rahva seast nurisevat pominat kuulda, mis hur-
jutavateks sõnadeks ei paisunud küll ainult sellepärast, et

... kes prohvetiga julges vaidlema minna, oli
... ning Maltsveti sõbra lähem sugulane.

Taavet astus tagasi ja vaikis — mitte selle ähvardava
... , mitte nende naelutavate pilkude pärast, mis teda
... hulgast tabasid — ei, sellele üleannetule tegi alati
... enese vastu vihale ärritada — ta vaikis selle
... , kes teda oma «hinge pärast» oli palunud vaikida, ehk
... palve põhjendust ei mõistnud.

Maltsveti otsaesist tumestas kerge pilv, mis aga ruttu kadus,
... rahva meelestuju kohta täielikule selgusele jõudis. Seal
... nähtavasti ühtegi, kes selle ilmliku inimese uskmatuseni
... kahtlemist oleks tahtnud toetada.

Meie võime siis, kallid sõbrad, nüüd edasi minna ja järele
... mis pühakiri sealiha söömise kohta ütleb,» võttis
... Leinberg vabalt ja rahulikult, nagu poleks midagi sün-
... jalle sõna. «Enne lubage mulle aga seletuseks paar
... , mis mulle praegu meelde tulid. Teie ärge arvake mitte,
... see olen, kes teile uusi seadusi peale tahab panna,
... teile midagi käsib ja keelab. Mina ei ole mitte teie sea-
... , mitte teie käskija ega keelaja. Mina ei ole muud
... kui teenäitaja, seaduste ülesotsija ja nende meelde-
... . Seadused ise on kõik juba ammu antud ja kirja
... , ja nende andja on Looja ise ja nende ülespanijad
... endised väljavalitud sulased. Kes teist ei taha, see argu
... minu sõnu, see elagu endist elu edasi, see ehtigu oma
... ihu iga päev kas või kulla ning purpuriga ja söögu
... hingesid ja roojast liha, niipalju kui süda soovib.
... Aga katsugu ta siis ka toime saada jumalaga ja tema püha
... . Minu kohus on täidetud, kui ma teile ütlen: See ja
... on kirja järele patt, seda ja seda on seadus keelanud, ja
... ei aita seda, kes teeb pattu, ja jumal karistab seda, kes
... tema seadustest üle. Ma ütlen teile veel kord: Argu
... keegi minu sõnadest minu õpetusi, vaid teadku iga-
... , et ma üksnes Kõigevägevama seadusi, tema käskusid
... ja keeldusid õpetan ja teie oma hingede kasuks nende täitmist
... .»

«Aga piiblis on veel palju seadusi, mida ei täideta; miks
... need koa meelde ei tuleta ja nende täitmist ei nõua? Eks
... meid koa ohverdama ja poastuma!...»

See nõökav hüüe tuli kellegi teise karnase oina suust,
... oli nii väike, et ta lambakarjasse sootuks ära kadus, nii

et kuuldi ainult häält, mis nagu põrandalt, inimeste jalust kostis.

Kuid usklike kogu ei lasknud oma apostliteist korda eksitada. Nüüd ei olnud viha-avaldamisel enam takistavat pidet — väike küürakas rätsep karjuti sedamaid tummaks, keegi vaga naine vajutas talle koguni käe suu peale ning vaga naise veel vagam mees lubas tal küüru «tagant ette» lükata, kui ta veel kord katsuks oma «kasimata lõugu liigutada».

Maltsvet tegi, nagu ei oleks ta hüüdest aru saanud, ja kui rahva vaigistusevadin oli vaikinud, asus lohe asja juurde. Ta lõi silmad mõttes kambri lakke ja hakkas selge, tugeva häälega peast lugema:

«Ja Jehoova rääkis Moosese ja Aaroni vastu ja ütles neile: «Rääkige israeli laste vastu ja ütelge: Need on elajad, keda teie peate sööma kõigist lojustest, kes maa peal. Kõiki lojuste seast, kel sõrad ja kelle sõrad on ühest lahti ja kes mäletsevad mälu, neid peate teie sööma. Aga seda ei pea teie mitte sööma neist, kes mäletsevad mälu või kel sõrad: ei kaamelit, sest ta mäletseb küll mälu, aga sõrgu tal ei ole, see olgu teile roojane; ega mäerotti, sest ta mäletseb küll mälu, aga sõrgu tal ei ole, see olgu teile roojane; ega jänest, sest ta mäletseb küll mälu, aga sõrgu tal ei ole, see olgu teile roojane; ega siga, sest temal on küll sõrad ja sõrad ühest lahti, aga mälu ei mäletse ta mitte, see olgu teile roojane. Nende lihast ei pea teie mitte sööma ega nende raipesse puutuma, need olgu teile roojased...»

Nõnda on kirjutatud kolmandas Moosese raamatus, üheistkümnendas peatükis, esimesest kuni kaheksanda salmini,» jätkas Maltsvet, heites silmi jälle rahvakogu peale. «Ja ma küsin teie käest, kas võib üks käsuõpetus olla selgema sõnaga üles pandud kui see siin? Teie ärge ütelge mitte: Kuidas see siis on? Siia maani oleme sealiha söönud ja meie esivanemad on sealiha söönud, ja taevane isa on seda lasknud sünnida, aga nüüd korraga ei tohi me mitte enam sealiha süüa! Sest mõtelge ometi, kui kaua ei lasknud jumal maailma oma pattude sees elada, enne kui ta oma poja teda päästma ning lunastama saatis, ja kui kõrgele ei lasknud ta veel varem ajal inimesi kuritegude kuhja tõusta, enne kui ta hirmsa nuhtlusega ilmus ja kõik, mis elas, veeuputuse alla mattis! Jumal on kannatlik. Ta lepib patustega kaua, ta ootab, et nad meelepööramisele ärkaksid, ta ootab sadasid ja tuhandeid aastaid, aga siis siru-

... oma karistava käe välja ning kutsub nad oma... ja ma ütlen teile, see päev on ligi, kus ta... ilmub nagu varas öösel ja meilt aru pärib meie... kohta...»

... nüüd keegi uskliku karja hallist hulgast, keegi tudis... hall taadike, kes prohveti kõnet omakorda vahele... eksitas ja talle küsimuse esitas:

«Kas lähuvad need tõesti kõik põrgu, kes jänese- ja sealiha...?»

«Kui nad meelt ei pööra — küll vist,» tuli lahke vastus Maltsveti suust.

«Hoi — soo,» ütles vana Hiire-Jaagup rõõmsasti, «küll siis... kubiseb, sakstest ja kirikupappidest, sest ega... jäneseid söö ja sigu koa vähe, aga voat saksad!»

... lühike tasane mõkitamine sai jälle rahva jalust... kahjurõõmus vanarauk mõtlikult oma tudis... pead väänas ja siis uue küsimusega maha sai:

«... ina ise, vaga pojuke, sealiha ei söö?»

... vastas Maltsvet. «Ma põle sealiha ilmaski armas-... süüa, ka siis mitte, kui ma veel ei teadnud, et ta on risti-... roojane toit; minu kõht ei võtnud sealiha vasta, see... mul suust alla, justkui oleks mu hing mind käskinud... roale vastu panna.»

«Nojah, kellele sealiha ei meki, eks sel ole, jumal tänatud, ... la söömata jätta ja teisi söömast keelata,» arvas vana... heasüdamlikult, nähtavasti ilma mingi nõökamise...

... oli Maltsveti häälel lõikavam kõla, kui ta seepeale...

... ma sõin enne heameelega verileiba, ja mul oli vahel... viina järele, ja ka piibust tundsin kord lõbu, aga... kirjast lugesin ja ise oma vaimus aru sain, et see mitte... ole, mis ma teen, siis tegin enese neist himudest vägise... matsin nad maha, sest öeldud on, et kui sinu silm sind... taab, siis kisu ta välja ja heida enesest ära. See oli mulle... raske nagu igale inimesele, kes mõnest harjunud kom-... lööb. Aga usk annab jõudu ja usk teeb imet. Kes... kindel on, sel pole ka raske armsaks saanud himusid... jätta, kui jumal seda käsib ja kui te olete ära näinud, ... nad kuradist on.»

Nüüd ei võtnud enam keegi sõna; palvemees pöördus mingi

ilmliku küsimusega majaperemehe poole ja pikkamisi hakkas rahvas suuremast ruumist välja tungima.

Maltsvetil oli aga kauemaks ajaks veel jumalagajätmisega tööd. Ta pidi mitmekümneid käsi pigistama. Need, kes tema lugemisest iseäranis olid vaimustatud, need, kes arvasid tema käe puutumisest endile õnnistust kaasa saavat, need, kes enesetele oma arvatava tähtsuse järgi kohuseks pidasid kuulsat meest ainult käeandmisega jumalaga jätta, ja lõpuks need, kes pärast teiste ees tahtsid kiidelda, et niisugune mees andnud neile kätt — kõik need käisid vooris Maltsveti eest läbi ja sirutasid talle ahnitsedes ning võisteldes käed vastu.

Kui tuba juba veidi lähedamaks oli tühjenenud, valgus rahvas ka kambrist välja ning sinna jäid peale Maltsveti ja pere-rahva veel ainult viimase lähedamad omaksed, noor usumees Tõnu-Peetri Madis ja Tongi mölder, Kiisa Mikhli vana hea tuttav. Pere-rahva omaste seast oli aga väimees Taavet praegu üle läve lahkumas. Aadu Vikerpuur ootas teda toas.

«Sa lähed juba, Taavet?» küsis noorik.

«Mis ma's veel ootan? Ega mu kodu siin ole!»

Õige küll, ega tema mehe kodu siin ole, kus kõik ta peale võõriti vaataksid, kus tema pärast häbi tuntaks!... Ja Anu ise tundis südamekergendust, nähes teda minevat; ta sai kartusest lahti, et õnnetu mees ehk uuesti läheb kalli jumalasurelasega vaidlema, ja sai häbist lahti seista selle jumalakartmatu joodiku kõrval prohveti ees.

Nagu oleks patune aru saanud tema mõtetest, lisas Taavet üle õla juurde:

«Sina jääd muidugi seie? ... No voatal Mis mina's sulle ja teistele risuks jääksin! ... Ole rõemus, et lähen.»

«Ma — ma aitan emal süüa teha —»

«Jää aga emale abiks süüa tegema,» ütles Taavet juba sealpool läve, «ega mul selle vastu midagi ole, ja kui jätkub aega, siis paluge kõik koos koa minu vaese hingekeese eest...»

Anu astus talle tuppa järele. Tähele panemata tema pilkamist, sosistas ta kikivarvul tema kõrva poole:

«Eks sa's jäta Maltsveti-papa koa jumalaga! ... Muidu nii imelik ää minna... Ega te's vihased ole!...»

Ja kartes tema valju vastust, tõstis ta mõlemad käed anu-misi mehe suu ette ja sisistas keelavalt.

«Ei lähe mina teda kummardama ega koapama,» vastas Lõhmus soovitud tasadusel, «neid alpisid oli siin ilma minuta

«Iga nad ütlevad, et sina seletad kirja valesti!»

poln küllalt, ja eks sina küüruta siis tema ees meie mõlema
... Ule ukse head õhtat võin aga kõigile soovida, koa
... prohvetile...»

Ja äeda teinud, haaras ta käega Vikerpuri kaelata pea
... kinni ja mõlemad kobisid toast. Anu kuulis Lõhmust
... väljas naervat: »

Tota mul nüüd heategijat, keda hakka austama! Puistab
... tühje sõnu, nagu teisedki, muudkui natuke libedamini.
... inimest, kes sulle head teebl Tehku Maltsvet mulle
... head, küll ma teda siis austan!»

Ja kurbuv naine kuulis läbi ukse-august veel, kuidas õues
... varest raagus kase otsas kraaksuma hakkasid, ja tema
... meelest oli, kui kiidaksid need tiivustatud kaabakad taga tema
... mehe trotsivaid sõnu.

puistab sõnu, tühje sõnu...»

Krrael Krrael»

... tehku Maltsvet mulle head...»

Krrael Krrael Krrael»

Siis polnud enam midagi kuulda.

Pilkane pime vaikiv õö piilus ukse-august sisse nagu must
... hirmutis. Nagu varitsev vaenlane, kes tahab nisu sekka umb-
... kultu külvata...

SEEME.

Aga nõnda mõtlesid ja rääkisid ainult vallatud, ja neid ei olnud palju. Neid ei olnud rahva seas, kes palvetunnist lahkus, palju rohkem kui need kaks, või olgu siis, et me nende kilda arvame Altsauna Tõnise, kelle armsam jutuaime oli oma saatust siunata ja kes ka täna õhtul lugemiselt koju minnes närivale kahtlusele kõige hea kohta maad andis, kui ta last imetava Viiru vastu urises: «Ja ning ei... Nõnna või teisiti... Eks soa näha, kui soab näha!» Aga ta pidas suu, kui naine teda suud käskis pidada, sest ta oli sõnakuulelik naisemees... Ja lõpuks võiksime vallatute kilda arvata veel noore Pärtli perenaise, kes koduteel mitu korda pead raputas ja endamisi imestas: «Või siis palmitsetud juuksed ja kirju riie ja veri ja sealih! Või siis see ongi! Või siis patukoorem veelgi suurem!...» Ja ta muigas endamisi, kuni ta mees nii sügavasti ohkas, et ta enam muiata ei sõandanud...

Neid ei olnud palju.

Neist peale, kes Kiisa talus praegu suurele hingeäratajale ja usupuhastajale õhtusööki valmistasid, maitsvamat, kui nad ise vahest aastas korra suhu said, kes aidast ja käsikambrist kõik tulele ja lauale kandsid, mis nad kallile jumalamehele arvasid mookamööda olevat; neist peale, kes Kiisal muidu veel prohveti jalge ees täis usklikku joovastust koos olid, nautides tema hääle piima, tema sõnade mett — neist peale kuni kõigi nendeni, kes jalgsi ja hobusega läbi pimedade öö, üle lumehangede ja tee-aukude, läbi külma vihma ja röske udu kodu poole tõttasid, täitis kõigil üks ja seesama tuksuv, elustav tundmus rinda: nad olid kuulnud uut jutlust, vägevast kõnelt; nad olid mahla imenud lootusepuust, nende hinges oli ellu ärganud usk ime sisse!

Need olid muid midagi oodata.

Nende halli taeva külge oli nagu siretav täht ilmunud, mis need näitas. Nende pärismaa ei olnud nüüd mitte üksnes taevast, vaid usk imesse töötas neile paremat asupaika ning loodet ka sel kindlal pinnal, mis neil endil tundus jalge all.

Võte unustage, et jumal võib imet teha, et jumala käes midagi võimatu... Jumal tõstab, kui tahab, ka praegu elavaid inimesi paigast, tõmbab merest kuiva vahe läbi, viib need arvamatult hinged läbi õhu teise, paremasse paika... Jumal võib teid igast hädast, ka kõige suuremast, kohe aidata, vabastada... Ärge uskuge, et imetegused enam ei ole! Neid võib iga päev sündida, väikesi ja suuri...»

Need olid sõnad, inimesesõnad, aga tühjad ja paljad polid nad mitte sellele mustale hulgatele, kes neid läbi pimeduse, läbi vihma ja udu kui kallist saaki koju kandsid. Uppumata oli midagi pihku ulatatud ja nad kahmasid sellest kinni, mis pildamata, kas see oli kõis või ölekõrs, või udusulg. Neid ei paljas teadvus, et neil oli midagi pihus, paljas usk, et neil on midagi kätte ulatatud, hetkeks veepeale. Ja nende hoopis uhtus sel hetkel õnne- ja rõõmutundmus läbi — suur, rõõm, tänust ülevoolav, nagu tundmus, mis pääsu märkava uppuja hinge täidab.

Nad kõnelesid üksteisega sosistades, sest põnevus, mis jutlust ajal neid sidus, oli nüüd, kus ta oli järele andnud, nagu vaimseks väsimuseks, seesmiseks halvatuseks muutunud. Ka arvati, igaüks põues nagu püha saladust peitvat, millest valju häälega ei kõlba rääkida.

See oli lugeminell!...

Jah, see oli lugeminell!...

Iga sõna täis vägel!...

Nagu hõiskamine... hüüdmine!...

Nagu suure kella helin!...

Ja mis ta ütleb — hoopis teine kui kirikus!...

Hoopis teine koa kui palvemajas!...

Taevast põle mitte nii kõrgel, kui nad ütlevad!...

Ja jumal mitte nii kaugel!...

Sest ta võib ka meie päevil veel imet teha!...

Ja lihalikku inimest hädast aidata!...

Aidaku ihu, hinge üle pidagu pärast kohut!...

See on koa õige, sest mistarvis siis ihu ennast peab

talitsema, mistarvis ta oma himudest peab lahti lööma, kui tal sest midagi kasu polel... Taevasse teda jo sisse ei lasta...»

«...Tasu ihule, tasu hingele — nōnna on korras... Sest kus seisab, et jumal lõi ihu aina vaevanägemiseks?...»

«...Seda ta ei võindki, sest jumal on armastus. Ega temale ometi rõemu tee vaeva ja piina pealt voadata!...»

«...Ma usun Maltsveti sissel» hüüdis keegi tänava pimedusest valjusti, ja see kostis nagu karjatus kokkupigistatud ning äkitselt vallali puhkevast südamest.

«...Maltsvet on prohvet!» vastas teine hää! niisama valjusti, ja mõlemad hüüded, mõlemad hingekarjatused jätkusid kokku ühiseks lootusekissaks, mis läbi vihma ja udu ja pilkase pimeduse üle mustava küla heljus ning ühe rinna teise järel meeleheitlikule usule avas, üsule üleloomuliku ime sisse...

Ja nad rühkisid edasi üle hangede ja aukude, komistades, kukkudes ja jälle tõustes, ning vahetasid edasi oma mõtteid suure sündmuse üle, mis oli neile kuivanud soontesse uut elurõõmu ja elujulgust tilgutanud.

«...Ja kui nüüd õige kätte võtta ja paluma hakata... kõigest hingest paluma hakata... Maltsvetiga ühes... iga pühapäe... või koa iga päe... ühtepuhku... kas või ööd ja päevad... siis — siis ometi peaks midagi tulema... midagi antama...»

«...Peaks sündima ime...»

«...Mõni uus seadus...»

«...Mõni kergendus...»

«...Jumal tuletaks keisrile hädalisi meelde... unes või ilmsi... käsiks teda talurahva peale mõelda...»

«...Annaks talle armulikku meelt...»

«...Teeks ta südame heldeks...»

«...Aga saksad!l»

See ohkehüüd täis hirmunud kahtlemist, see hingest suhu tõusnud karjatus täis ehmunud umbusaldust pani usu imesse sedamaid kahvatama, tõukas lootuse palve võimu sisse kohe kõikuma.

Jumal võis olla vägev, keiser võis olla vägev, aga kõigist vägevam oli saks.

Jumal võis olla armulik, keiser võis olla helde, aga saks oli vali.

Jumala vägevust ja keisri vägevust talupoeg ei näinud, aga

saksa vägevust nägi ta iga päev. Ta oli seda näinud, niisama kui muutis tagasi mõelda, ta oli seda maitsta saanud ja loost jolveni.

Jumala armust ja keisri heldusest polnud talupojal tunnistust mitte kõige vähemaidki, sest need, millest rääkis papp tal kuu, tundis ta süda olevat valed, niisama valed nagu papi suust saks armust ja heldusest. Aga saksa valjusest oli talupojal tunnistusi, ta kandis neid oma ihul, terve ta elu kaugest minevikust kuni kõige uuema olevikuni oli üksainus kaebav, üppokarjuv, halastust paluv tunnistus...

Aga oma kokkunud kahtlemises, oma hirmunud umbusalduses otsisid nad ruttu jälle tuge ja troosti selle mehe sõnal, keda nad oma prohvetiks tunnistasid. Nad haarasid meelt ölekõrrest kinni, mis neile pihku oli ulatatud ja mida nad kõik pidasid.

Jumal v õ i b kõik ja t e e b kõik... Jumal tahab meid aidata — meid kõiki, kõige suuremaid patuseid meie seas, kui me tema vägevust usume, kui me oma hinged täis loovimevat usutuld temale anname...»

Maltsvet ütleb, et jumal on ometi kõigist vägevam, kui sakstest. Seda tahame uskuda. Aga kuigi jumal sakstele midagi muud ei või teha, nende südameid võib ta siiski pehmemaks muuta, neile armuheitmist ja halastamist õpetada. Ja rõõm me jo ei tahagi. Oleme täitsa rahul, kui sakste valjus väheneb ja nad aru soavad, et meil puudus ja kitsikus ja liiga ränk töö on, ja kui nad meie orjust sugugi kahandavad ja meie laevapalukest natukenegi rohkendavad...»

Ja seda teeb jumal, sest ta t a h a b meid jo aidata...»

...Seda ta teeb, sest meie usume jo nüüd tema vägevust sisse...»

...Ja meie a n n a m e oma hinged temale...»

Kui kerge oli seda hinda nii-suure vara eest lubada, nagu on pühaks ihulikust hädast! Aga korraga torkas neile meelde, et Jumal on ihu küljes kinni, et hinge ilma ihuta ei ole, sest see, mis Maltsvet jumalale käskis anda, polnud ju muud midagi kui tükk parandatud, puhastatud, senistest kommetest vabanenud ihul Himud, mis prohvet käskis maha jätta, ei olnud ju mitte hinge, vaid ihu himud! Ja liha öeldi nõder olevat. Kas suutis nõder liha taevase abimehe päästetingimusi täita?

Kes nende kohmetut mõttevahetust selle sügeleva punkti üle kainel meeolul oleks pealt kuulanud, see oleks naerata-

nud ja ühtlasi pisaraid põselt pühkinud. Lapsikus arutuses, mida nende vaesed, mõttevarast ilma jäetud pead välja haudusid, oli nii palju traagilist nalja, et see igat ükskõiksussegi kuivanud hinge oleks liigutanud.

«... Jaan, kas sa siis jäksad piipu maha jätta?»

Jaanil piip parajasti suus. Kohe, kui lugemistoast välja astus, oli pannud piibu tossama. Ehmudes kahmab teise nüüd piiku — oleks peaaegu hammaste vahelt kukkunud...

«Eks pea katsuma!»

Ohkab mehike ise.

«Või katsuma! Otsekohe maha peaksid jätma! Nüüd kohel... Viska teine siinsamas, kus tühi!»

Jaan pigistab piibu kramplikult pihu sisse.

«Eks siis viska, kui tubakas otsas...»

«Miks mitte kohe? Kas siis on parem?»

«No oota nüüd homseni!... Suu hakkab muidu vett jooksuma...»

«Kas homme ei hakka?»

«Naisel hea reakidal... Homme, — homme on jälle teine asi... Kas tead, mis homme on?»

«Noh?»

Jaan sülitab, sest ta suu jookseb juba praegu vett.

«Homme toon aida lakast vihalehti, hakkam neid põletama... nii äravõerutamiseks... Ega see patt ole...»

Naine on kahevahel.

«Ega tea, ehk on siiski...»

«Aga Maltsvet reakis tubaka põletamisest — selge sõnaga tubaka põletamisest... vihalehtedest mitte sõna... mitte poolt sõna...»

«Aga piip! Ta reakis koa piibust!»

«Ega's piip ilma tubakata patt või olla!... Nii palju aru peaks naisterahvalgi olema!... Piip — mis on piip? Piip ilma tubakata on nagu ihu ilma hingeta... tükk puud, ei muud midagi...»

«Aga tubakas põle jo koa muud kedagi kui rohulehed.»

«Noh, aga missuguse rohu lehed! Eks Maltsvet öeld: lehed kuradi taimelavast — kihtine rohi põrgu rabast — ohakad saadana rohualast! Voata, see on ometi vahel...»

«Aga vihalehed... kes teab, kuhu vihalehed...»

«Jäta nüüd vihalehed rahule! Vihalehed on kaselehed, ja

vihalehti pole jumal kusagil ära keeland — neid võid põletada ikka kas või süüa...»

«Peakime ikka Maltsveti käest järele küsima...»

Vuome jo teine kord küsida... Aga seda ütlen sulle, Toot, homaest soadik põletan aina vihalehti...»

«See mees kauples jumalaga piibu pärast, teine viina pä-
...»

«Aga seda va viina tarvis ole — see on õige, aga mis sa vennike teed, kui süda muret täis — viska üks ää — tun-
nud, et on nagu kergem...»

«Ja kui kauaks!»

«Õige küll — mitte kauaks... Aga ega's meiesugune teda tulla pruugi — kust seda rahakest võtta... Kui jumal helde mees on, siis ta meile seda ei keelaks... See on jo kõik, mis meile rõemu teeb, olgu pooleks tunniksil!»

«Aga sa kuulsid, et see on patt! Eks sa tea, et jumal meid ikka aitab, kui me pattu enam ei teel!»

Tõnis jääb mõtlema.

«Ta teadis seda ju — ta teadis, et avitaja tingimusi on vaja tunda, aga ta tundis ka oma nõrkust.»

«Hea küll — lihavõttest saadik!»

Tõnis, parem kohel!»

«...»

Tõnis, sa hakkad jumalaga kauplemal!»

Mees võitleb enesega. Viimaks, pikema arupidamise järel, otsustab raske otsuse suust:

«Kui just tahad — minugipärast!»

«Kas pead sõna, Tõnis?»

«Pea!»

Naine ei usu, aga püüab uskuda.

Kuid nüüd korraka pöörab mees lehe ümber.

«Oma juukseid ei tohi sa enam palmitseda, Ellu! Nüüd pead neid ikka lahtiselt selja peal kandma!... See on koa jumala püha käsk...»

«Mina, vana inimene...»

«Kas mina ei ole vanem?»

«Ellu on kitsikuses. Aga ta otsus on mõne aja pärast ometi muus.»

Prohveti tahtmine sündigu, kui sina koa tema tahtmist teadad! Niipea kui ma näen, et sa enam viina ei joo, näed mul palmitsemata juukseid selja peal rippumas...»

Jumala saadiku teiste nõuete üle ei peetud palju aru, sest nende täitmine oli suuremale hulgale kaunis kerge. Sealiha ja verd sõi talupoeg harvasti, ja kuigi see pühapäevadel, isearanis suurtel pühadel maitsev maius oli — ka ilma selleta võidi läbi saada, need toidud ei mänginud talupoja elus tähtsat osa.

«Ma olen kuuskümmend aastat vana ja ei tea mitte, kas ma eluaja kohta kuuskümmend naela sealiha olen söönd!» hüüdis saunamees Niine Mats, kui naine talle Maltsveti õpetust meelde tuletas.

Naine leidis selle küll liialduse olevat, ei võinud aga vanamehele arvude najal seletada, kui palju tema ja ta ise eluaja kohta sealiha oli tarvitanud. Palju seda tõesti ei olnud.

«...Tema õpetused on õiged ja nende järele tahame teha!»

«...Nende järele tahame elada!»

Nõnda oli Kugli elanikkude meeoleolu pärast Maltsveti esimest loengut. Vaimustus suure kõnemehe ja piiblitundja kohta tasandas selle teed talust talusse, südamest südamesse.

Imeks ei ole panna, et need kaks, kes tulid prohveti lähemast ümbrusest, Kiisa talust, tema jalge eest, kaasa tõid joovastusest mitte kaugel oleva tuju.

Tõnu-Petri Madis kandis Lõhmuse perenaise last — tema tungival soovil oli noorik lapse tema käele andnud —, ning noor naine, kes auklikul teel sagedasti komistas, hakkas tihti tema käisest kinni.

«Madis!»

«Mis sa soovid?»

«Anna mulle head nõu, kuida võiksime minu meest päästa?»

«Seda meest päästa? — Ää nüüd lapsejuttu ajal!»

«Ma usun siiski —»

Madis muiatas umbusklikult.

«Vaene hing!» ütles ta pehmelt. «Ma soan jo aru, et sa tema päästmist südamest soovid, aga kuida tahaksid seda peale hakata?»

«Kas sina nõu ei leia?»

Madisel käis ärevusehoog läbi terve ihu.

«Mina? Ma leiaksin! ...»

«Siis ütle!»

«Ma püüan teda ühel päeval noomida!»

Kuid noorik sirutas mõlemad käed ehmedes välja.

«Mittet! — Sina, Madis, mittet! — Kas sa teda siis ei tunne?» — Sind tema ei karda... Aga keda ta kardab, kelle sõna ta vast vähegi kuulda võtaks — kas tead, ...»

«Mittet!»

«Maltsvet!»

Moltu jäi seisatama, kohendades last käel; viimaks hakkas ta käisest kinni.

Moltu sa siis arvad, et mina teda noomida ega parandada

«Moltu... sa... ta ei usu jo sind!... Sa oled tema sõnaga inimene nagu kõik teised!... Ja tema... — põlgab sind!»

Madis liigutas kätt, millel puhkas laps, ühes teisega nii kiiresti, nagu püüaks ta protesteerida niisuguse väite vastu. Kuid sel pilgul tuli talle Anu noor, sale ja soe keha nii lähedale, et ta oma vastiku tundmuse unustas ning hoopis pehmuse meeleollu sattus.

«Eks reagi siis Maltsvetiga tema pärast — Maltsvet tuleb ju varem teist korda seie... Sa tead jo, et ma sulle aiva head ütlevin — sinu oma õnne ja so vaese vigase lapse pärast...» Ja Madis ohkas, enne kui ta lisas: «Peaks aga Taavet Maltsvetigi kuulda võtma! Lugemisel hakkas — kuulsid isegi — temale vasta...»

Aga ta kuulas tema jutlust teraselt pealt — mul oli nii hea meel,» tähendas Anu.

Ma tahan tema eest jumalat paluda — jumal võib jo imet teha,» sosistas Madis.

Ja mina veel — kuida tahan mina ise tema eest paluda — mul ja päevad!... Minu laps — mu vaene väeti laps —, anna ta nüüd mu oma sülle!»

Noorik sattus, kui talle ta last meelde tuletati, nähtavasse nrvusse, ja värisevate kätega ning poolvägisi tõmbas ta magava pojakese jälle oma rinnale. Näis, nagu peaks ta korruga ülekohtuks, et ta pisikese oma südame juurest võõra mehe kätele oli andnud.

Nad kõndisid natuke aega tummalt teineteise kõrval, kuni Madis — nad seisid juba Lõhmuse talu väravas — tasase, valvelise häälega küsis:

Ja kuida on sinu hingega muidu lugu? Kas sa oma südames koa tunned, mis sul nüüd teha tuleb, kus sa Maltsveti

lugemist kuulsid? Kas usud selle mehe õpetuste sisse ja tahad nende järele käia?»

Ja Anu kostis palava õhinaga:

«Ma usun, et see mees puhast jumalasõna õpetab ja et temast prohveti vaim reagi. Ei ta oskaks nõnna lugeda ega palvet teha, kui ta mitte tõsine jumala sulane ei oleks. Ma ei oska sulle muud öelda, kui et ma oma hinge tahan Issandale anda, nagu Maltsvet käskis.»

«Ja tahad kõik maha jätta, mis ta patuks luges ja mida meie enne patuks ei pidanud?»

«Jah, ma tahan!»

«Aga kas jätkub sul seks ka jõudu?»

«Jah, ma tunnen seda oma südames!»

Nooriku sõnadest kuuldus kirklik kindlus, ta muidu nii tasasel, pehmel häälel oli peaaegu kare ning lõikav kõla.

Madis hakkas ta käsivarrest kinni ja pigistas seda tugevasti.

«Siis võta mind usus oma vennaks ja ole minu truu ja ustav õdel. Meie kahekesi tahame Jehoovat teenida ja koos tema püha sõna lugeda, õppida, armastada ja neile kiita, kes usus leiged on. Me tahame koa sinu mehele peale käia ja teda aegamööda saadana orjusest välja kiskuda. Ja Maltsvet, see vaga mees, olgu meie juhataja! ... Kas tahad, Anu?»

«Ma tahan!»

«Siis jumalaga, õdel!»

Veel kord pitsitas Madis noore naise käsivart. Aga nagu oleks tal veel midagi südamel, nagu ei suudaks ta oma usu-õest ikka veel lahkuda, jäi ta tema ette seisatama, ilma kätt nooriku ihu küljest, mille soojus läbi riide ta sõrmedesse voolas, täiesti tagasi tõmbamata. Ta leidis aga sõna, mis ta nähtavasti tahtis öelda, alles siis, kui Anu, öeldes tasakesi «jumalaga», väravast juba sisse pöördus.

«Õde,» ütles ta poolsosistades ja temale pool sammu järele astudes, «kas sa siis koa tead, kuida sa oma tööd Taaveti kallal ja kogu oma elu parandust peale hakkama?»

«Meie reakisime jo praegu —»

«Jaa, aga see põle veel kõik ... Sa pead puhastama oma maja ja oma abielu — ja mitte üksi jumalasõna ja palumise —»

Anu ei mõistnud; ta jäi, pead liigutavat last kergesti kiigutades, tummalt Madise seletust ootama.

«Kui midagi tead majas olevat, mis põle ausasti soadud,

oma oma — siis katsu sellest lahti soada ... Sa tead, ei vargusest ütles? ...»

Käed nõksatasid, nagu oleks äkiline värin neist läbi

laidanud, ja — ja tahan kõik teha, mis tarvilikuks

ja koo selle üle pead valvama, ja kui tarvis, vägisi ja valmis keelama, et su mees sinu abielu ei roojasta, sest abielu on püha ... Sa ei tohi nõrk ega järeleandlik olla ega silmi kinni pigistada ega jälle ja ikke jälle andeks anda ...»

«Jah, — ja jah, — head ööd nüüd!» tuli pitsitatud hüüd, tekkis mahasurutud valus ohe nooriku huultelt, siis pööras ta ümber selja ja kadus Lõhmuse talu pimedasse õue.

Peetri peremees vaatas talle järele, vangutas pead ja ütles: «Seal läheb üks õnnetu, kes ägab koorma all, mille ta endale priitahtlikult peale võttis!» Ning ta lisas viskades juurde: «Ja ta oleks nii õnnelik võinud olla, aga ta ei tahtnud õnne vastal ...» Ja sammudes norus peaga kodu poole, pidas ta küll jälle kord selle ilmseletamatu mõistatuse üle mee, miks põlgab inimene käegakatsutava õnne ära ja võtab endale niisama käegakatsutava õnnetuse kaela!

Terve küla tundis seda mõistatust ja terve küla leidis talle mõistama vähe seletust nagu Tõnu-Petri Madiski, ning nende seas olid ka Anu vanemad.

Kes teab, kas Anu isegi, ja nimelt iseenesele oma tegu küllalt arusaadavalt oskas põhjendada — teistele ta seda ju ei suutnud.

Tal oli mõne aasta eest kosilane olnud, kelle iga tüdruk pimesi oleks vastu võtnud, sest nägusamat, ausamat, karskemat ja kainemat noormeest polnud mitmes vallas ümberringi, ning varalt ei jäänud ta teistest perepoegadest maha, kuna ta aga jumalakartuses ja melevagaduses neid kõiki ületas. Ja selle kosilase — ta nimi oli Tõnu-Petri Madis — põlgas Kiisa Anu rahulikul meelel ära!

Mispärast siis?» hüüdis see mees ja hüüdsid kõik teised.

Ta väristas ainult pead ja ütles, et ta ei võivat teisiti.

Ja siis ilmus see teine, kellest keegi head ei teadnud rääkida, küll aga halba, peaaegu üksnes halba, — siis ilmus see tüvendi ja kaardilööja, see õõhulkuja ning tüdrukutekütt, see jumalavallatu ilmalaps ja parandamatu patu-ori, kelle käed

ei olnud vargusestki puhtad, — siis ilmus Taavet Lõhmus, ja tüdruk võttis ta kosjad vastu!

Ta oli temale vanemate ja kõigi teiste inimeste hoiatuste mõjul tahtnud «ei» öelda. Ta enese mõistus oli talle tungivalt sellist nõu andnud. Aga kui ta tema ees seisis ja talle natuke aega silma oli vaadanud, nii sügavasti, kui ta hing teda oli käskinud, siis karjatas ta korraka «jaa»!

Ta ehmus isegi sest karjatusest, see tuli nagu kuskilt talle enesele tundmata peidupaigast, aga see oli nii ustav, nii käskiv, nii kõikumata otsustav, et ta selle karjatatud «jaa» tahteta orjaks sai. Anu südamele polnud teist häält, seepärast pidas ta seda, ja ainult seda, tõe hääleks.

Jä kui teised küsisid, miks ta «ei» asemel «jaa» oli kostnud, siis ei teadnud ta jälle muud vastata, kui et ta teisiti ei olevat võinud.

Ainult emale teadis ta väikese loo jutustada, kuidas ta juba kord ennemalt — siis, kui Taavet temale esimest korda «teisema silmaga» oli lähenenud kui muidu — oma südant kuulnud «jaa» karjatavat, veel enne, kui poiss temale mingi küsimuse oli ette pannud. Taaveti näos, hääles, pilgus, ta peas, lõuas, suus, rinnas, õlgades — kogu ta välimises ja sisemises inimeses peitunud midagi, millele on võimata vastu seista. Taavet olnud tema võitjaks, allaheitjaks, käskijaks loodud ja loodud ka tema — õnnetuks...

Vanemad panid vastu, andsid aga, mälgates tütre otsuse muutmatust, raske südamega järele, sest kumbki neist polnud küllalt valju loomuga, et oma lapse vastu, keda nad ta hea südame ja jumalakartliku meele pärast iseäranis helkalt armastasid, vägivaldse sundusega välja astuda.

Järeleandmiseks oli neil aga ka teisi põhjuseid. Need olid paraku ilmlikud, aga siin kurjas ilmas ei saa ju vagaduski neid arvestamata läbi. Kiisa rahval oli palju lapsi, tööjõust polnud puudust, küll aga leivast suure perekonna toitmiseks; mida varem siis vanim tütar — teised olid alaealised — uue kodu leidis, seda parem. Teiseks oli Lõhmuse Taavet, kelle vanemad paari aasta eest olid hauda pugunud, kaunis hea koka iseseisev peremees — selle poolest siis ees Anu teisest kosilasest, Tõnu-Petri Madisest, kes tol ajal veel isa leiha söi. Ja oli nüüd Taavet mis ta oli ja tegi ta mis ta tegi — nii palju head pidi temast ta vanemategi tunnistama, et ta tööd ei põlanud ja tööd oskas teha. Tema oli üks neist ini-

mi, kelle käes iga töö läheb, ka niisugune, mis teistelt õppimist ja harjumist nõuab. Taavet, see «pool meistri» mees, nagu teda kutsuti, tegi oma veo-, sõidu- ja tööriistad omal kult isel, oli enda tarvis raudsepp ja ratassepp, puusepp ja pottsepp. Nagu ta oma hobused ise rautas, nii kandis ta ka talupojadel enese tehtud soome saapaid, ja piipki ta suus, mille otsa olid külapoisid imestasid, oli ta isiklik talvine ajaviitetöö.

Taavet purjutas juba poissmehena tublisti, aga tema majandusest polnud selle kahjustavat mõju märgata. Ta oli olnud nagu kõik teised peremehed kohalikus vallas ja nagu talu enimesti kõik talupojad Tallinnamaal, aga ta polnud mitte kihvem kui perepidajad, kes mitte ei joonud, selle eest ei pidanud aga nõrgad majapidajad ja lödvad või saamatud tööterajad. Mis Taavet kõrtsis ära jõi, selle töid talle ta tööajast ja töö-osavus jälle tagasi, vähemalt suurema osa.

Nõnda pigistasid Anu vanemad tema ebavõõruse kohta tema silma kinni, ka süüde ja eksimuste kohta, mida nad muidu mitte poleks võinud andeks anda. Taavet oli paari aastat rahvaga ülekäte läinud, teda nimetati ühe sohilapse meheks, aga või siis niisugune patt on haruldane. Taavetit süüdistati pikanäpu-ametis, aga varguse pealt polnud teda keegi veel kinni võtnud. Nõnda trööstisid Kiisa isa ja ema endid ja ühendasid troosti leidnudki, kui mitte seda ühte, seda kõige raskeimat poleks olnud: Taavet oli jumalakartmatu, usu ja kiriku vastu külm, palve pilkaja, vagaduse naerja. Kui ta ometi niisugune poleks olnud! Kui ta ometi silmakirjakski enam kirikus ja palvemajas oleks käinud ning suu pühadesse asjadesse puutumisest oleks puhta hoidnud!

Kuid seda koormat, mis Mihkli ja Liisu südant kõige rohkem rõhus, aitas kergendada Anu, kes vanemaile säravalt loomuliku töötuse andis: «Mina tahan tema meelt pöörata, mina tahan ta jumala juurde juhata!»

Anu oli midagi töötanud, mida ta ei suutnud täide saata. Ta oli tegemist inimesega, kellesse ta oma armastusega teatava määrani võis mõjuda, kes aga oma arvamistest niisama visalt kinni pidas nagu oma senistest elukommetest ja kirgedest, mida kaas-inimesed nii väga hukka mõistsid. Kui vähe Anu oma töötust suutis teostada, selgus sellest, et Taavet naisemehena mitte ainult endist elu edasi ei elanud, vaid mõnes eksimuses, nagu joomises, ajuti veel kaugemalegi läks. Üks pöörutus teise järel tabas noort naist. Esmalt tabas ta

mehe häbistavalt teolt oma talu tüdrukuga, siis saadi Lõhmuse aidast võõra vara kätte ja peremees viidi kinni ning anti talle ihunuhtlust. Lõpuks — ja seda pidas noorik osalt oma mehe jõleduste otsekoheseks tagajärjeks — sündis talle vigase käega laps, kelle pärast ta jumala ja inimeste ees häbi tundis.

Anu andis talle kõik andeks ja lootis edasi — lootis ikka veel vanemaile ja enesele antud töotust võivat tõeks teha. Ta andis temale andeks, sest et ta «teisiti ei võinud», sest et see mees, nagu ta oma hinges tundis, ikka veel tema võitja, käskija, valitseja — temale «loodud» oli. Ja alatasa pidas ta aru ning otsis nõu, kuidas teda päästa, ja et ta midagi ei leidnud, siis jooksis ta ikka jälle uuesti palavas palves selle pilvetaguse päästja juurde, kes talle ainumaks abimeheks jäi. Kuid ka see, kes palumist nii väga nõudis ja palveid töötas täita, oli Anu palvetele kurt. «Võib olla, et ma ei «tee» seda õieti,» mõtles noorik, ja ta süda ujus rõõmust üle, kui nüüd suur usumees ja jumalasulane ilmus, kes tema palve võimusesse uuesti uskuma pani. «See mees teab, kuida jumala juurde võib pääseda — tema peab mind aitama!» oli õnnetu naise tänaõhtune otsus, mis teda elustas ja uute lootustega täitis.

Nõnda panid Kugli külas kõik, kellel vähegi usutundeid oli antud, oma lootused uue, paljutöötava prohveti peale, kes oma sõnavõimuga täna nende südamed oli võitnud.

Kas oli ka mees, kes Lõhmuse noorikule ta õnnetuses nii sagedasti vennalikult trööstijaks oli olnud, lootjate hulgas?

Kui see mees oma talu uksest sisse astus, ohkas ta. Näis, nagu poleks ta iseenese või teistega hästi rahul. Kas nokitses nurin ta hinges, et tema palvemehelist väärtust veel ei tahtud uskuda? Maltsvet oli midagi tähendanud, mis näis sellise hinnangu poole sihtivat, ja umbes sedasama oli ta selgema sõnaga ka selle naise suust kuulnud, kelle silmas ta heameelega suur usumees, suur hingeärataja ja noomija oleks tahtnud olla... Või oli ta lihtsalt nukker, sest et ta naise, keda ta süda ei suutnud unustada, teise majja oli pidanud laskma minna ja ise nüüd tuppä oli astumas, kus teda külm, tühi süng ootas?

See süng polnud mitte ikka tühi olnud, küll aga külm. Tõnu-Petri Madis oli mõni aeg peale Kiisa Anu meheleminekut naise võtnud, sest tal oli, kuna ta talu pärast isa surma enda kätte võttis ja kuna ema oli elatanud, perenaist

vana käega vaja. See oligi aga ka ainult perenaine. Tuntava käega, oli ainult süngi täide, mitte soe. Madis ei tundnud tema ega tema Madise vastu muud kui et nad on kaks paariheitnud tööinimest, kes valitud järgi pidid ühes süngis magama, ja kui juhtub, et tema. Madli kolis aga, enne kui ta tavalise tähtaja mehe sai, soetöve kutsel Tõnu-Petrilt Madise kiriku alla maa alla elama. Sest saadik oli Madis lesk ja peretööd kolinuid majas täitis vana tädi.

Tuleb veel,» sosistas Madis, kui ta oma tühja, külma süda heitis ja takuse vaiba üle kõrvade tõmbas, «kõik tuleb veel, ja nad peavad mind soama seestpidi tundma — seestpidi...» Ja tema koa — just tema...»

Lõhmata on, kumba ta mõtles selle «temaga», kas Maltsvet või Lõhmuse Anu...

Kugli küla tondisilmad vilkusid täna õhtul, haruldastelt kogu raskes märjas pimeduses. Nähtavasti oli elanikel pisi-kõrte tahmastes koobastes üksteisega palju, palju pühapäevast juttu vesta, juttu, mis nende laugudelt une, nende liikmeist tõusis, nende südameist tuima, roidunud rahu ära peletas.

Viimaks hakkas ometi üks hale silm teise järel kustuma. Kõige viimane oli see, mis Kiisa talust, sealt, kus prohvet naineja pidas, nagu peenike kuldne niit üle tänava ulatus.

Nüüd oli kogu küla tõrvakarva ööga suureks mustaks laenuks liitunud, milles elusad surnud und nägid jumala mõtetegudest...

ORAS.

Juhan Leinberg oli Kuglil veel teise lugemisõhtu pidanud ja kokkuvoolanud rahvamurd oli Kiisa talu pehkinud seintele teist korda liiga teinud. Maltsvet võis oma misjonitöö mõjuga seekordki rahul olla: teda kuulati põnevusega, temaga palvetati hõõrusega, mehed ohkasid, naised nutsid hinge põhjast nagu esimeselgi korral ja pärast palvetundi valitses rahva seas pea-aegu suurem usuline hõõgumine kui kolme nädala eest.

Järvamaa apostel oli seekord oma lahkõpetusi edasi seletanud, uuesti igasugu patukõlvatuste vastu võidelnud ja oma vastaste, hernhuutlaste üle iseäranis käredesti kohut pidanud. Ta võrdles neid kõige kelmimate isikutega, keda ta pühakirjast tundis, ja ta tundis neid sealt palju, ning hoiatas nende eest oma palvelisi niisama tungivalt, nagu need omi hingekehi tema eest palvemajas iga pühapäev hoiatasid. Vaen Maltsveti ja Aniste papa vahel oli aiva hoogu võtmas.

Kugli rahvas sai nüüd Maltsvetti sagedamini kuulda, kui mitte omas, siis naabervaldades, sest agar seemendaja Issanda viljapõllul oli külvirinnaga siia nurka pöördunud, kus ta head idanemist märkas. See oli ka ainult loomulik, sest rahvas siin kihelkonna-sopis kuulus kõige vaesemate ja rumalamate liiki; vaesus ja rumalus on ju emaihus kokku kasvanud kaksikud. Maad olid viletsad ja mõisaorjus ulatus üle pea. Kuglil ja ümbruses ei teadnud peremehed sõna õiges mõttes mitte, millal oma heina teha ja oma vilja koristada, sest kõik tööjõud oli viimase kui oimuliigutuseni mõisa päralt — kuulsa «vaba kontrahi» põhjal muidugi, mis endistele pärisorjadele priius e-tunnistuseks oli pihku pistetud. Väga aja- ning asjakohane oli seepärast kellegi külaluuletaja riim täis mõrudat völlanalja, mis siin kandis tol ajal suust suhu käis:

«Saksa päralt päevatöö,
talupoja päev on õõ.
Kes ei taha orjata,
jääb ka ilma õõta.»

«Jääb ka ilma õõta» — kasigu kohast välja ja kõngegu otse, sest parema otsimine mujalt oli mitmel viisil takistatud, praegu võimatuks tehtud, ja kes juba kohast välja apti, et pooldud enam mujale minnagi.

Et harimatus, rumaluse taimelava, niisuguses paigas, kus inimese neljajalgse tööloomaga ühele astmele maha on talletatud, eriti rammusalt väetust näitab, on enesestmõistetav. Kust tuleb inimese, kellel ei ole päeva ega ööd, kes tunneb ainult need ja kõhutäitmist, kes ei pääse kuhugi liikuma, kes ei näe ega kuule midagi, kes on nagu vai ühte kohta maa sisse talletatud, kelle ümbrus aastate kaupa ei muutu airtuma inimese poolt — kust võib niisugune inimene midagi omandada, mis avaks ta aju, teritaks ta vaimu, laiendaks ta pilku? Kust õpetavast haridusest, raamatutarkusest, polnud tol ajal veel juttugi. Kauges kaares ümber Kugli, paljudes valdades jaarstikku, polnud ainustki kooli, jah, Tallinnamaal oli reastikku kihelkondi, kus sõna «kool» oli tuttav ainult kuulu järgi, kui teda üldse tunti.

Muidugi oli kirjatundjate arv rahva seas sel lool äärmiselt väike. Lugeda veelgi mõistsid vähesed, kirjutamine aga jäi uhakute õnnelaste osaks, kes selle kunsti omandamise eest mõnele heale juhusele tänu võlgnesid. Maltsvetki, kui oma aja laps, oskas väga puudulikult kirjutada. Kõik tema õpitud teadus ning tarkus põhjenes piiblil, oli kokku otsitud selle veerandelt ja pani tema harimata pea kihama, nagu muinasjutt lapaukese pea kihama paneb.

Kui see sündis halja puuga — mis pidi kuivaga saamal tihavusk ja määratsev usk luhtavad ju harimatuse mullas kõige lopsakamalt. Siin oli siis pindala uuele, erutavat vaheldust pakkuvale usule rammusalt väetatud. Maltsveti pääsu ja imeid ennustavad palveõhtud said asjaks, mis tõi tuimusesse vajunud rahvale virgumist, mis pool-unes liikuvad tööorjad ules raputas. Paljude verstade taha, võorastesse valdadesse, tõtati Maltsveti lugemisele, eriti aegadel, kus väline töö talu-inimesele vähegi mahti andis.

Oleks aga ekslik arvata, et uus apostel kõik need, kes

tema palvetundidele kokku voolasid, kes endid tema sütitavast jutlusest liigutada, vaimustada või koguni joovastada laskisid, kes tema palvet kuuldes nii härdalt ohkasid ja nutsid, — et ta need kõik kohe ka oma ustavaiks järelkäijaiks, oma õpetuste täitjaiks võitis, keda ta sedamaid suureks, kindlaks, katkemata usuvõõga ühendatud koguduseks oleks võinud liita. Ei, nii ruttu ja nii siledasti ei läinud lugu. Säärast edu olid ühed ja teised seigad takistamas.

Esmalt on vaks vahet õpetuse õigekstunnistamise ja selle teostamise vahel. Kui Maltsvet palvetunnis osaval keelel oma lahkõpetusi viinajoomisest ja tubakapõletamisest, ihuehtimisest ja vere- ning sealiha-söömisest seletas, oli tema kuulajate seas vähe neid, kes valmis ei olnud hüüdma: «Mees, su õpetus on õige — ma tahan selle järgi teha!» Aga vaevalt oli osava kõnemehe meelitatav hääl, ta ahvatlev kõne kõrvast kaugenud, vaevalt oli äripäevane kainus vaimustuse ja joovastuse peale oma jaheda katte heitnud, kui palvetunnis antud töötus kahvatas, ununes või koguni veidra, naljaka maitse omandas. Palmitsemata juuksed — ühekarvalised riided — ilma viinata, ilma piibuta — siga tappa, liha metsa visata, veri maha valada — — oi, oi, vennike, kuhu sa sellega lähed! See oleks ju — otsekohe välja öelda — pöörane! Leplikult, viisakalt mõtleja aga tunnistas endale: Seda kõike ei suuda ma teha, mul pole jõudu igivanust harjumusist loobuda!

Maltsveti lugemisele läks nõnda mõtleja teinegi kord, ta käis virgasti vahest igal tema lugemisel ja pidas lugijat vagaks ning pühaks meheks. Aga tegelikku jüngrit, koguduse liiget ei saanud talt Maltsvetile mitte.

Ja siis naeru ja pilke kartus. Millise näoga sa lähed kirikusse, juuksed seljal vallali tuule keerutadal! Kuis julged sa öelda tuttavale, kes sulle oma kotist tubakat või oma kortlist va kibedat pakub: «Ma enam piipu ei tõmba, ei joo enam viina, sest ma usun — Maltsveti sisse!» Või veel tunnistada: «Ei ma söö enam sealihagi, sest Maltsvet tunnistab seda patuks!»

Paindlikesse iseloomudesse mõjuta ei jäänud ka vennaskoguduse palvemeeste hoiatused ja hurjutused, mida kirikuõpetajad hiljem hakkasid toetama. Nõnda lõi mõnigi vaimustatud maltsvetlane, kes oli esimeses tuhinas valmis «uut usku» vastu võtma, mõne aja pärast jälle kahtlema ning kõhelema. Ta käis küll Maltsveti lugemistel, kuulas teda isu ning innuga, ei heitnud aga tegelikult tema jüngriks, vaid jättis tema lahk-

l taumata. Niisugused kosutasid endid ainult Maltsveti elavast kõnest, lasksid tema kaasakiskuvat palvet avalt enestesse mõjuda, jäid aga muidu valitseva mõtte loona alla. Paljud võõrdusid Maltsvetist aegamööda ka mõnigi, isäranis siis, kui tema pooldajad avalikult välja astusid ja oma kummaliste kommetega, millel oli naerule kõdi- ja seelusemõju juures, suurt tähelepanu äratasid, eriti aga neid «maltsvette», nagu neid kutsuti, üldiselt taga hakati tundma, nii hernhuutlaste ning kirikhärrade kui ka mõisnikkude poolt. Sest painduvad iseloomud on enamasti ka arad ja mõttekülm iseloomud.

Kõigepealt hoolimata tekkis Juhan Leinbergile aja jooksul väike hirm, ja mitte ainult Madise kihelkonnas, kus tema tege-
li eriti pingne ja seega viljakaim, vaid ka Jaani, Koeru ja Ambja kihelkonnas. Paindlaste ja arglaste hulgast valiti need välja, kellel küllalt enesesalgamist, hingelist jõudu ja julgust ja usulist õhinat jätkus, ei võitlust, mis neid maha, tagakiusamist, mis neid ähvardas, vahvalt vastu võtta ja valmis olla oma arvatava tõe-aate eest, kui vaja, raskeimaile kannatustele alistuda. Kõikuvast, kõhklevast ja kahtlevast hulgast kooris end välja see fanaatiline tuum, mida ei täitnud mitte ainult märtrivaprus, vaid ka märtrirõõm, see võim, mis kannatamise ihaldatud naudinguks teeb.

Ka Kuglil ei olnud just palju neid, kelles Maltsveti seeme tõesti idanema hakkas, oraseks võrsus ja viimaks viljaks kasvas. Neid oli ainult mõned. Suurema hulga vaimustus ei saanud, vastupidav, ei tihenend ühel või teisel ülalmainitud põhjuseel tegudeks, kuigi see igal uuel lugemisel jälle nähtavale tuli. See oli kadakatuli, mis pahinal põles, aga kärmesti kustus. Seda sügavama ning tugevama juurega oli aga nende moningate pooldus-õhin ja sõnakuulmiskirg.

Kuimeses reas viimaste hulgas seisis Kiisa pererahvas. Oli Kiisa Mikhli armsam juhtsõna siiamani olnud: «Mina ja minu koda tahame Issandat teenida,» siis lisas ta nüüd fanaatiline kangusega juurde: «— ja Maltsveti sisse uskuda.» See — oma härdameelse naisega usus üks hing — oli Tõnu-Petri Madise kõrval esimene Kugli külas ja terves vallas, kes Maltsveti uued õpetused tegelikult maksma pani, kes tema käsusõnad teoks tegi, hoolimata «ilmalaste» ning muude vastaste naerust ja pilkest, hoolimata ka nende vastupanekust, kellele ta oma tahtmise peale sundis.

Kiisa peremees saatis radikaalse uuendustöö oma kotas ühe korraga toime.

Ühel hea hommikul toodi vana emis ja noor orikas laudast, ja üdist läbi tungiva kisaga lõpetasid nad halastamatu peremehe pika noa all oma kõlvatu elu — kui esimesed uuele usule pühendatud ohvrid. Nende roojaseks mõistetud kõhnad kehad, mida nad hobusejunnidega ausalt ja kasinalt olid toitnud, veeti pimedas metsa ja maeti liiva ning sambla alla, kuna nende «hinged, see on, nende veri», prohveti käsu järgi «maa peale valati nagu vesi ja mullaga kinni kaeti». See ohvritegu pani küll Jaani ja Miku, Triinu ja Eltse suud vihast vett jooksnud ja nende käed kiskusid end salaja rusikasse, kui nad oma raske töö ja vaevase toidu peale mõtlesid, kuid majaisa tahte vastu, millega pealegi perenaine nõus oli, polnud midagi parata.

Ilmalaste üldiseks irvituseks sündis aga nende ohvrisigadega järgmine mõistatuslik lugu: nad olid järgmisel päeval metsast liiva ja sambla alt kadunud, kuna samal puhul paarist naaberküla poolnälginud vabadikust teati rääkida, nad pühitsevat teist korda jõuluid, pealegi nii toredasti, et lapsed üksteist sealihapäntsakatega loopivat...

Samal ajal hävinesid ka värvikad riided Kiisa talust. Peaaegu viimase raha eest, mis majas leidis, toodi Paidest hea hulk kübaramusta, ja suurde värvipatta kasteti nüüd kõik, mis oli majas sinist ja punast, rohelist ja kollast, või mis oli triibuline ja vöödilise, või mida ilustasid värvikad kirjad. Ja seeinures ei tehtud vahet pererahva ega teenija riide vahel, sest Kiisa Mihkel pidas järeleandmatult kinni oma juhtsõnast «mina ja minu koda tahame Issandat teenida»; suurde värvipatta rändasid niisama hästi perenaise, peremehe ja laste kui ka tüdruku ja sulase usuvastased hilbud seelikust, kuuest ja vestist kuni pearäti ja pühapäevase vöö ning kinnasteni.

See ei sündinud aga ilma omapärase vahe-etenduseta.

Tüdruk Triinu ja peretütar Elts astusid protesteerides vahele. Mõlemad olid noored, ehtimishimulised neiukesed, keda see hävitav mustamistöö nende kaunimate ihukatete kallal täitis meeletusega. Kuna Elts, nooruke, oma ahastust südantlõhestava nutuga väljendas, unustas Triinu enese oma vihases valus niivõrd, et ta perenaise käest oma kirjumat kirikuseelikut, mida see parajasti patta oli lastmas, ära kiskuma jooksis. Nähes, et alumine pool riidest juba värvisse oli ulatunud, sai

ta taas tüdruk nii vihaseks, et ta seeliku vastu seinale virutas. Kui tüdruk oli aga peremees sel pilgult tuppa astunud ja tüdruk värvilist rõivast riiet laksatas talle vastu nägu...

Kuna Kiisa Mihkel oli sedamaid murjan ja mõneks minutiliseks pealekauba.

See järgnes mõlemale vastasele, kes prohveti käskude järgi vastu hakanud, nooming, mida nad vist hauani mälestasid. Mihkel tegi tüdrukud jumala ja inimese sõnadega nii vihaseks, et nad viimaks enam nuuksuda ega nooskudagi ei osanud. Vaheajal oli perenaine kõik riided, mis mitte valgeid või hallid ei olnud, süsimustaks värvitud ja mõlemad tüdrukud võisid nendes nüüd oma kadunud toredust taga leida, mida nad pisaraid valades ka küllalt sagedasti tegid.

Mõnede mustamisega käsikäes käis pererahva keeld juukseid peita ja lühivaid ehteid ihu küljes kanda. Nurka kõik riided ja helmed ja rahad, ja juuksed nagu linapöö piki selga lüües. Kõik tõrkumine ja puiklemine jäi asjatuks. Pererahvas kändis vaga eeskujuna ees, peremees aga hüüdis:

«Mina ja minu koda tahame Issandat teenida! Kes minu kodus all elab, peab jumala ja minu käskusid täitma!»

Ja kui pererahva lapsel polnud abi-armu kuskilt loota, leidis aga võtta kindlaks nõuks Kiisal viimast aastat teenida. Ta võttis meeleldi kohe ära läinud, aga see osutus võimatuks, sest ütlemissõna aeg oli möödas. Tahes või tahtmata pidi ta tahtumisele alistuma, niikaua kui ta Kiisa Mihkli Issandat teenivas kotas viibis.

Sama lugu oli Jaaniga. Noormees teenis teist aastat Kiisal. Mihkel oli ta oma vanima poja asemele pidanud võtma, kes oli noorannile vastuhakkamise pärast soldatiks pandud. Jaanil, hea poisil, polnud ju suuremat kurbust sellest, et perenaine tema hingeõnnistuse tulul ta punase vöö ja kollase salli mustaks värvitud, tema südant näris aga peremehe piibukeeld, kuna ta muukeelust kergemalt üle sai, sest et ta seda va kibedat niikui vähe ja vastutahtlikult oli tarvitanud. Piip aga oli talle armas, see oli ta truu seltsiline raske töö, ja kuigi ta seda ka paruni ja mõisasundijate eest pidi peitma, oli tal ometi koduski lõud vaba voli temast lõbu tunda. Ja nüüd võeti talt seegi rõõm.

Oige küll, ka peremees ise ei tõrjumanud enam piipu, nagu viinatilkagi enam suhu ei võtnud, mida küll ka enamalt äksnes harva oli ette tulnud. Aga peremees oli vana mees,

kelle surmatund võis lähedal olla, ja ta tahtis siis taevasse saada, kuna Jaanile jäi patust pöördumiseks aega veel küllalt. Või jälle: peremees oli kehv ja tahtis vagaduse abil jõukaks saada; Jaan aga oli vaene sulane, kes vaeseks saunameheks ka patusest peast võis saada, peremeheks aga naljalt mitte, hoolimata kõigest vagadusest, sest selleks oli raha ja muud varalist jõudu vaja.

Nõnda mõtles sulane Jaan ja vihastas väga, et ta oma piibukest nüüd ka kodus salaja pidi popsima, misjuurde ka veel nurin metsa veetud sealiha pärast ta hinge õhetama pani. Aga ka tema teenistuseaasta oli juba alanud ja ülesütlemise ning äramineku peale võis ta alles tuleval kevadel mõelda.

Palvevaim oli Kiisa peres juba ennegi võimsalt valitsenud. Nüüd tõsteti ta aga päriselt aujärjele, nüüd suruti iga eluavaldu, iga hingeline liikumine, iga mõte tema ainuvalitsuse alla. Jumala teenimine muutus jumala orjamiseks. Oli palvelugemine enne olnud enamasti pühapäevane ja äripäevil ainult õhtune toiming, siis ei lastud nüüd enam ühtegi hommikut ja õhtut ega ühtegi sööma-aega ilma palvetamiseta mööduda, ja laupäeva- ning pühapäeva-õhtuti peeti korrapäraselt täielikku jumalateenistust laulu, jutluse ja lakkamata palvetega, millest üleaedsete kutsuti osa võtma. Pühapäeva hakati nii põhjalikult pühitsema, et leele tuld ei tehtud ja lõunaks leent ei keedetud, vaid pühapäeva-lõunane leem söödi juba laupäeva lõunal ette ära ja terve pühapäeva jooksul tulid teenijate ja töötavate laste kurbuseks ainult külmad toidud lauale. Ime oli, et hommikuti lasti silmi pesta ja pead sugeda ning et majaloomi pühapäeval talitamata ei jäetud! Maltsvet pani ju hingamispäeva pühitsemisele suurt rõhku, ta oli sest oma viimaseis jutluses kõva noomimisega rääkinud; kes siis tema truu jünger tahtis olla, pidi seda tähele panema. Kiisal elati nüüd, nagu ütles ilmalaste pilges suu, «külmast kõrdist ja igast sõnast, mis Maltsveti suust läbi käinud». Ainus hääl, mis Kiisa talust veel välja kuuldus, oli vaga palve- ja koraalihääl. Kiisa Mihkel ja tema koda orjasid Issandat. Kiisa Mihkel oli oma maja templiks ja iseenese — preestriks teinud, Maltsveti Juhan oli ülempreester.

Muidugi pidid kõik kodakondsed majas troonivale vägevaimale palvevaimule end alla heitma. Kes heaga ei tahtnud, seda sunniti. Fanatism teeb kõige heldema inimese vägivaldlaseks, kasvatab vagusast tuvikesestki küünistava kulli.

U polnud kumbki halb inimene, ei peremees Mihkel ega perenaine Liisu. Tigedusest ja valjusest olid mõlemad juba lootanis viimane. Mihkel oli tuttav õiglase, lepliku inimesena, kes kellegi peale ei läinud, kellelegi meelega liiga ei teinud ja temale tehtud ülekohtugi pärast naljalt viha ei kandnud. Perenaist peeti tema südameheaduse, ta pehme, tasase hääle pärast päris kuldseks inimeseks. Ja ometi võisid nad mõlemad inimesi, kellega nad ühise katuse all elasid, kes neile ometi nii lähedal seisisid, pitsitada, siduda, ikke alla suruda, ja need need rahulikult näha kannatamas. Nad andsid väiklasele kuuale ja jonnile maad, võtsid tarbe korral ülekohtuse talupoja appi, iseäranis Mihkel, kuna perenaine, oma pehmuse ja hääle tõrjusevusetu, tema mõju all seisis ja majas nagu mehe olemata, nagu tema hääle kajaks oli.

Vaene Mihkel! Ta arvas kõige sellega enesele ja teistele head tegevat. Ta arvas ennast ja teisi hädast päästvat. Ta uskus, et selle kaudu kõigi käsi nüüd hästi hakkab käima. Pühvet oli seda ju tootanud!

Mihkel oli kehv ja kippus iga aastaga veelgi kehvemaks minema. Tema kuupäeva-koht, maade poolest kurb liivasalv, vaevata ülekohtuse hindamise tõttu liia orjuse ja abiteo all, kuna mõisamaksud, kodused tööd jne. terves vallas nälgimise kõrgumiseni olid kruvitud. Mihkel tegi mõisa kolmsada hobuse- ja kolmsada nelikümmend viis jalapäeva, ning heagi vilja-aastaga ja kõrdi ning aganate abilgi ei saanud ta leivast leiba, vaid nägi oma magasivõlga igal kevadel tõusvat. Tuli nüüd kaldus või mõni õnnetus loomadega, siis oli püstinälg majas, ja jüst Kiisa Mihkli kohta võis öelda, et õnnetus ei käi kive ja kände mööda, vaid inimesi mööda. Kui külas kuskil hobune hõppes või lehm pani kõrvad pea alla, siis oli see ikka Kiisal, ja kui rahepilv ka tervest külast mööda kaldus, ühte või teist Kiisa pere põldu ei jätnud ta ometi mitte riivamata. See oli nagu öeldud.

Oma õnnetuste ja oma kasvava vaesuse vastu püüdis Mihkel vagadusega võidelda. Tal oli nende kohta kaheharuline ebausklik arvamine: kord mõtles ta, et jumal nuhtleb teda mõne tavalise patu pärast, kord jälle, et jumal katsub teda armastada, sest keda jumal armastab, seda ta karistab. Et ta enesest mingit kummalist pattu ei teadnud olevat, ka naisel ja lastel mitte, siis pattas ta oma vanemaid ja vanemate vanemaid, sest nad oli öeldud, et jumal nuhtleb vanemate patud laste kätte

nii ja nii mitme põlveni. Kerkis aga ta sala-usu teine haru üles, siis pidas ta ennast meheks, kelle jumal on välja valinud, kellega Kõigevägevamal mingi hea nõu on. Üks kui teine usuharu sundis teda aga kirglikule jumalaorjusele, iseäranis nüüd, kus Maltsvet oma töotustega oli õli tulde kallanud. Mika vennastekoguduse esimehed selle uskliku hinge vastuvõtmisega nii kaua viivitasid, kuni ta tüdines ja nende vastase kaenlasse sattus, see jääb nende saladuseks, ehk olgu siis, et Kiisa Mihkli vaesus, ja üksnes see nende leiguse ainumaks põhjuseks oli.

Mihkli karistus- ja katsumis-usku aitasid kaks eriti kurba juhtumust võimsalt toetada. Esmalt sünnitas naine talle seitsme aasta eest tütrekese, kelle parem jalg oli kõver ja varvasteta, ning mitte kaua peale seda, kui ta Anu oli majast ära andnud, viidi tema vanim poeg Hindrek, kes mõisas teol käies opmanni ja paruni viha alla oli sattunud, soldatiks, ja ta pidi tema asemele võõra teomehe teenistusse võtma.

Veel sügavamini kui Mihklisse mõjusid aga need kaks õnnestust, iseäranis esimene, tema õnasse, soniva loomuga naisesse. Liisu oleks ehmatuse ja häbi pärast, et ta vigase lapse on ilmale toonud, heameelega maa alla vajunud, sest tavalise oletuse järgi võis see ainult jumala viha tähendada. Ning Manni sünnimisest saadik ei saanud vaene naine enam lahti arvamisest, et tema, just tema ise, mõne raske patu on teinud, mille eest taevane isa teda nii valjusti karistas. Ja et ta oma tegude seast naisugust pattu ei leidnud, siis arvas ta seda teinud olevat mõttes, ja talle tuligi midagi meelde, mis väga säherduse karistuseväärt patutöö nagu oli, sest ta oli veel pruudipõlves, pärast seda, kui ta Mihkli kosjad oli vastu võtnud, salaja teist poissi armastanud... Häbistav karistus, mis jumal talle oli peale pannud, rõhus Liisu hinge maha, tegi talt mehele, kelle vastu ta arvas eksinud olevat, sõnakuuleliku, tahtetu orja ja ajas ta viimaks usuliialdusele sootuks hõlma. Palvetamise ja jumalakummardamisega püüdis vaene ebausklik hing oma patuvõlga kustutada ja taevast karistajat lepitada. Isegi poja soldatiksminemisest leidis araks kohutatud inimene enesele süüd, ja kui mitte Lõhmuse Taaveti eksimused nii avalikud poleks olnud, oleks Liisu ka tütre lapse vigase käe enda võlaarvesse kirjutanud ja ennast paari palvega päevas rohkem kurnanud kui muidu.

Mihkel ja Liisu — nad tahtsid endile head teha, endid

aitama ja muuta, et nad seega ka teistele head teevad ja neid õnnelikuks teevad. Nad ei märganudki, et neid ainult nende enesearmastuse ja oma lastele ja teenijaile sedasama rõhuvat palvesun-
tust ja hauorjust peale panema, mille alla nad eneste tarviduste ja vajaduste olid heitnud. Nad kuulsid heebrea rahva enesepühitsemise kirjust, et jumalale on meeltmööda, kui teda keegi
... looga teenib, ja et nad jumala käest midagi tahtsid saada, siis pidid nad teda meelitama, talle head tuju tegema, ja et ka oli nende arvates vaja, et nad ka oma lähemaid kaastöölisi teda kummardama sunnivad. Mis sest, et need nurised ja tõrkusid! Nad olid noored inimesed, kes ei teadnud, mida nende hinge ja ihu õnneks tarvis läheb. Perevanemate
... oli aga neid õigele teele juhatada, sest nad vastutasid

... enda hakkas Kiisa talus maksma vaimulik vägivallavalit-
Muidugi mõtlesid mõlemad valitsejad oma fanatismi-
... et nende alamad mitte üksnes ei harju selle valit-
... vaid seda koguni hakkavad armastama, et nad palve-
... ja vagaduses nende enestega ühele järjele jõuavad, et
... nad varsti niisama kirglikud jumala-orjad ja Maltsveti-jüngrid
... nagu nende usklikud õpetajad ja valitsejadki. Nead ei
... pannud tähele, et sund teeb paremagi asja vihatavaks ja põla-
... et nad ilma selleta, ilma omavolita ja vägivallata, vaba,
... pealtlungimata misjonitööga vahest tõesti eesmärgile oleksid
... jõudnud. Nüüd aga soetasid nad eneste ümber silmateenreid,
... õpetasid noori rikkumata inimesi valetama, petma ja salgama,
... tatutasid neisse aususe ja avameelsuse asemele kelmust ja
... lust.

See oli oras, mis Maltsveti seemnest Kiisa talus tärkas.

Et maltsveti usk Kiisalt Lõhmusele teed leidis, seda polnud
... mureks panna. Noor perenaine oli vanematega alati usulises
... ühenduses seisnud, oli palvevaimus maast-madalast üles kasva-
... nud ja elas ses suhtes täiesti oma jumalakartliku isa, veel enam
... oma oma väga ema mõju all, kellelt ta niihästi oma õrna, soni-
... vana haledusse ja hürdusse kastetud iseloomu kui ka oma
... ihulise välimuse oli pärinud, kuna talle isa veri tugeva noodi
... tühikku visadust oli kaasa andnud.

Imaga ühendas teda ühes asjas pealegi ühetaoline saatus:
... nad mõlemad olid vigased lapsed ilmale toonud. Ebausklikul
... emal ei olnud raske ebausklikku tüdrit uskuma panna, et
... jumala karistav käsi oli neid mõlemat tabanud ja et see rist

ja häbi neile mingi haruldase patu pärast on peale pandud, mida nad ainult elava, leegitseva usu ja innukaima palveorjusega võivad lepitada.

Oige küll, Lõhmuse Jukukese vigase käe juures pidi süüdi olema kõlvatu isa — selle rasked patud olid ju avalikud. Aga hella südametunnistusega ebausklike põues on enam kui üks uss nakitsemas: Ehk on ema kah süüdi? Ja tõesti leidis Kiisa Liisu selle pitsitava küsimuse peale jaatava vastuse. Kahtlane oli juba, et Anu alles kolmandal abieluaastal maha sai. See pidi ometi midagi tähendama, sellega tahtis taevane isa sünnitajale vististi mingit märku anda. Ja ega see märk muud võinud tähendada kui seda, mida terve õnnetus tähendas: Sellega tahtis Kõigevägevam käima peale saanud ema teoksil oleva karistuse vastu ette valmistada ja ühtlasi nagu sõrmega näidata: Ära arva, et sina süüta oled, muist karistust langeb su enese patu peale! Ja see patt oli Kiisa eidele selge: eks läinud Anu vanemate keelu vastu autu, jumalakartmatu mehega paari ja eks põlanud ta vaga ning ausa mehe ära, kes seda Issandale palves kaebamata ei jätnud.

Ema oskas asja Anule nii usutavaks, nii käegakatsutavaks teha, et vaene noorik pidi talle õiguse andma ja tema arvamise enda omaks tegi, vähemalt ajuti, iseäranis palvetamise puhul, kui ta oma jumalaga üksinda oli ja tema vastu õiglane ning avalik püüdis olla. Teadagi, et selle karjatatud «jaa», mis ta kosjaõhtul Taavetile oli vastu paisanud, kurat ise ta südamest oli välja pitsitanud, nagu kurat talle ka nõu oli andnud Madise käsiraha tagasi lükata. Ja kui tal nüüdki veel tundmus oli, et mees, kellele ta on läinud, temale on «loodud», siis tuli seegi tundmus kahtlemata paharetilt, kelle küüsis muist nooriku südant seisis, või jälle: see mees oli Anule «ristiks loodud», nuhtluseks, sest et ta hingevaenlase sõna kuulda võttis.

Vaene noor naine oli enda emakssaamisele algusest peale kartusega vastu vaadanud, sest ema õnnetus seisis tal alati kohutava näitena silma ees. Liisu oli nimelt tütrele varsti peale viimase meheleminekut ühel tunnil, mil ta Anu valiku pärast jälle kord iseäranis rõhutatud meeolus oli, oma väikese patusaladuse, mis Manni vigase jala juures süüdi pidi olema, ära jutustanud ja lõpuks pisarsilmil ning ristis käsi ringutades hüüdnud: «Palu jumalat, Anu, palu õöd ja päevad põlvili jumalat, et ta sinule niisamasugust nuhtlust ei saadaks! Sest

see karistus on suurem kui minu oma: sa tegid jumalakartliku süüdi tunnetuks, mina aga pole kellegi õnne võtt!» Ja siis ta jätustada, kuidas Tõnu-Peetri Madis nutnud nagu see kui Anu Taavetiga kirikusse sõitnud.

Oma sonadel oli Anu kohta sügavam mõju, kui kumbki oleks olnud arvata. Alatasa pidi noorik salavärinaga oma tulevase lootele peale mõtlema, ta kujutles seda ebatahtlikult ikka mõne «kõhaliikmaga» ja ohverdas nii mõnegi vaikse öötunni mõeldes, et ema õpetatud palvet temale ette kanda. Mõte «põlvi jala või käega lapse peale sai talle aegamööda otse meele loopimajaks, kes talle enam rahu ei andnud, talle igal ajal «kõhale» peale tükkis. Väljakannatamatuks läks ta rahutus mõeldes, kui ta oma raseduse kohta kindlale selgusele jõudis. Nüüd seisis tal ema ehmunud nägu Manni sünniajast otse silma ees ja ema ahastushüüd: «Minu laps sündides «põlvi» helises tal nii lõikavalt kõrvus, nagu oleks hoiatav õnnetus alles eile olnud. Ja kui talle mõne kuu pärast sama õnnetu ussike kätele oli pandud, kui ta tema parema käe asemel punast kujuta tombukest liikmeta luu otsas oli näinud, siis tundis ta vere oma südames tarduvat ja ta suust läks meeletu karjatus kui see, mis tal seni kõrvus oli olnud.

Lõhmuse perenaisel oli siis mitu põhjust ennast Issanda karjatuks ümmardajaks pühendada, kõige hingejõuga tema meele anduda, usulampi oma majas heledasti põlema õhutada ja palvevaimu kõigile sisse puhuda, kes temaga ühe katuse all olid. Ülesanne, mille Anu oma arvatava süü tasumiseks enda peale oli võtnud, oli kõigepealt kolmekülgne: ta pidi enese hinge eest töötama, mis kuradi meelevalda all oli seisnud ja veel seisis; ja pidi meest, kelle pärast ta oli eksinud ja keda ta — muidugi va põrgu-peremehe sõgestusel — praegugi armastas ning kellest ta lahkuda ei saanud ega võinud, jumalale püüdma võita ja lõpuks pidi ta selle mehe südamerahu eest palvetama, kes tema eksimusest oli õnnetuks saanud, nagu ema väitis. Oma kolmekordsest ülesandest arvas õnnetu noorik alles nüüd, kus Maltsveti vägevad manitsussõnad ta seesmisele olid kihama pannud, õieti aru saavat ja seda alles nüüd võivat tarviliku jõuga täita. Maltsvetiga tuli tema ülesandele ometi veel üks haru juurde: vaesus hakkas majas võimust võtma, hoolimata peremehe tööosavusest ja perenaise hoidlikkusest, sest paar vilja- ning heinaikaldust aitasid auku, mis Taaveti

kõrtsilõbud majapidamisse kiskusid, viimastel aastatel suurendada, misjuures veel seltsis, et mõisas Lõhmuse Taaveti kui «plekilise» peremehe peale ikka enam kõõrdi harjuti vaatama. Anu oli hakanud kindlamini kui mõni muu jumala imetegevusse uskuma, ja see usk tegi õrna, pehme ning ara loomuga naise tragiks, vahvaks ja visaks võitlejaks, kuigi ta mitte oma vanemate sarnaseks valjuks sundijaks ja vägivaldlaseks ei saanud, milleks tal isa sõge, rumalusega ühendatud fanaatiline kangus puudus.

Lõhmuse noorik alustas misjonitööd oma kotas tasa ja targu, iseenesest peale hakates. Ta heitis helkivad ihuehted ja värvilised riided tasahiljukesi kõrvale, ilma kellegi tähelepanu äratamata, läks esimest korda üksinda palmitsemata juustega kirikusse ja hakkas õhtuti ning pühapäeviti neile, kes teda tahtsid kuulata, piiblist ja lauluraamatust ette lugema. Sealiha kaotamine majast ei seisnud tema võimupiirides; seepärast ei teinud ta esiotsa muud, kui jättis niisuguse liha, kui see lauale tuli, ise puutumata ning tuletas nii peremehele kui ka teenijaile vagusal viisil jumala sellekohast keeldu meelde. Ka ei puutunud ta omavoliliselt ei mehe ega teenijate värvilistesse ihukate-tesse, nagu tema vanemad Kiisal, vaid püüdis õrnalt manitseva, nagu paitava ja meelitava sõnaga ühe kui teise hingesse tungida. Ta oli kannatlik ja salliv, arvates ainult nõnda eesmärgile jõuda, sest tal oli vägev vastane majas, kelle vaimne jõud tema oma ületas.

Anu usulised püüded, nii kaugeleminevaiks kui nad Maltsveti mõju all ka muutusid, ei leidnud Taaveti poolt üllataval kombel mingit tõsisemat takistust, veel vähem vaenulikku vastupanekut. See mees, kes ennast oma ilmalapse-arvamistes kõigutada ei lasknud, kes põlvenõkutajaid ja palvepobisejaid naeris ja armastas õrritada, võis sellest hoolimata, ja ilma et ta seda ise oleks teadnud, usulise sallivuse poolest kõigile neile eeskujuks olla, kes Kristuse õpetuse järgi ligimese- ja vaenlase-armastusest nii palju kõnelesid, aga igal puhul valmis olid Lõhmuse kui eneste veendumuste vastase peale kive loopima. Need, kes õpetasid, et kui sind su vaenlane su pahema põse peale lööb, siis paku talle ka paremat, need, kes variseri sellepärast aitasid hukka mõista, et see ennast tõlnerist parimaks pidas, need, kes endid Talle jälgedes ütlesid käivat, kuna nende vastast vana Oelus ise pidi juhtima — need vagad inimesed oleksid Taaveti meeleldi lõhki kiskunud, kui ta nendega

ja palveamjuse vahel vaidlusesse sattus. Tema aga naeris ainult ja laskis muidu igaühte rahulikult oma teed oma kellegi peale viha kandmata, ilma kedagi oma vaenuldamata, ehk olgu siis, et mõni turtsuja talle rusikate ja sõnnusõnadega otse kallale tikkus, nagu toona küla kõrtsis, kus ta puhul ta ka enam nalja ei mõistnud. Peale selle oli suur vahe jäänud Taaveti ja kaine Taaveti torkimise vahel. Sooja ja külma loka ta kergesti teravaks ning haavavaks, kuigi ta roppu ja muu kunagi appi ei võtnud; kainelt oli ta pilkel peaaegu headumalik maik juures, ta laskis siis ainult nooltega, mille terav ots oli ära murtud või riidesse mähitud. Ta naeris, naeris ja tal oli karga: Tehke minupärast, mis tahatel!

Üks naisele andis ta usuasjus algusest peale vaba voli. Ta võis kodu ja vanemate juures palveorjust pidada, nii palja kui tahtis, võis kirikus ja lugemismajas käia nii tihti, kui talle meeldis; jah, Taavet laskis teda leplikul tujul enesegi kallale minna, ilma tema õhinale paisu ette panemata, nagu siga, kes hane nokanäpistusi suurmeelselt kannatab ja sellest teatava määrali lõbugi tunneb. Tõgav ja osatav muie tema silmis ja suus näis ütlevat: Kõnele peale, kulla naisuke, ma kuulan hea meelega su mahedat häält ja näen hea meelega su läikivaid silmi; sinu sõnad aga lähevad mul ühest kõrvast sisse, teisest välja!

Sallivus kestis ka nüüd, kus Maltsveti vaim veidraid muudusi tuues oli majja tükkinud, Taaveti poolt edasi. Ta naeris, nõelas ja pilkas jälle, tegi ka katset naisele oma lihtsa, aga terase mõistuse najal tõsiste sõnadega nende uuenemise veidrust ja asjatust ära näidata. Ta tunnistas Maltsveti meeleldi suureks jutlusepidajaks, kes sõnu nagu käisest raputab ja inimest vägisi kuulama sünnib, kuna ta aga tema arvates mitte see püha vaimuga salvitud prohvet ja jumala saadetud pühaja ei olewat, kelleks kergeusulised unistajad teda peavad. Aga kui miski ei aidanud, kehtis Lõhmuse peremees õlgu, käega ja laskis naist sel mäel liugu lasta, kust see endale parima jää leidis. Tal polnud midagi selle vastu, et noorik nüüd, oma isa eeskujul, koduseks preestriks muutus ja tema majast templi tegi, ei ka midagi selle vastu, et ta kirju riide asemel aina musta ja halli kandis, et ta oma ilusad kullakarvalised juuksed mõõda selga alla laskis ujuda, et ta ennem oma näppu oleks sõõnud, kui panni pealt sealiha suhu pistnud, ja et ta Libeda Leenu kosjaviina-pudelist, hoolimata kõigist palu-

mistest, moka otsagi niiskeks ei tahtnud teha, sest et Maltsvet oli viina kuradilakkeks tunnistanud. Lõhmusel ei olnud midagi kõige selle vastu — ta naeris ainult, raputas pead ja ütles poolkurval, poolhellal naljatusel, et see arunatuke, mis ta naisel seni on olnud, nüüd hoopis kokku olevat kuivamas. Vastu oleks ta Anu märatsemisele vist alles siis hakanud, kui see säherduse hulluseni oleks ulatunud, nagu oli Kiisa Mihkli sigade hävitamine. Seda nõuet Anu aga ei tõstnud, kuigi ta ses sihis mehesse õpetaval, manitseval ja meelitaval sõnal püüdis mõjuda, mis vaev jäi muidugi asjatuks.

Taaveti sallivusel oli aga veel rohkem pidet.

Ta teadis, et mees, kelle kosjad Anu tema pärast kord oli ära põlanud, seda naist veel praegugi polnud unustanud. Ta võis ka arvata, et Anu nii mõnelgi kibedal tunnil, mida tema oma joomise ja muude hukkamõistmisväärt tegudega talle küllalt sagedasti valmistas, hinge põhjas pidi kahetsema, et ta mehe, kelle kõrval ta rahulikult muretusel oleks võinud elada, tagasi oli tõuganud. Sellest hoolimata laskis Lõhmus Tõnu-Peetri Madist takistamata ja kaine pea korral teda viluse sõnagagi riivamata oma majas sisse ning välja käia ja oma naisega alatasa kokku puutuda, ka nelja silma all. Ta laskis seda sündida, vaatamata selle peale, et ta Madist kui inimest, mitte kui endist kaaskosilast, mingi eritlemata tunde põhjal ei sallinud. Ja et ta seda laskis sündida, tuli sellest tema iseloomusse istutatud, aga tema teadvuse eest kaetud aimest, mis teda käskis elada ja teisigi elada lasta, mis teda sundis vaba olema ja teisigi vabad olla laskma. See aime, mida kindel usk Anu truuduslikku vooresse aitas toetada, rõhus armukadeduse tema rinnas, kui see vahel pead tõstis, võimsasti maha ning lubas temal nüüd, kus Anu ja Madis püüa Maltsveti laulatusele usuliseks ühenduseks olid paari heitnud, rahulikult naeratada, leplikult õlgu kehutada ja suurmeelselt käega lüüa. Ja kui ta neid vahel nõokas ning torkas, siis tuli see õiglaselt heast südamest, ja kui ta joobnud peaga Madist siunas ja naist sõitles, siis kahetses ta seda järgmisel päeval ja püüdis viga seda kannatlikuma sallivusega jälle heaks teha.

Nõnda ei olnud Lõhmuse perenaise kodusel misjonitööl suuremaid väliseid raskusi ees, ja kui see ka selle kallal, kes Anul kõige enam südame peal oli, kelle päästmist see töö osalt pidi tähendama, esiotsa ei edenenud, siis oli noorikul usulialdaja fanaatilist visadust ja lakkamat lootust küllalt, et päästamata

... vaatamata eesmärgi poole edasi rühkida ja seemet, mis ... ikka jälle kõdunes, uuesti välja heita. Suurt ... poolvetilt eneselt loota. Juhan Leinberg oli toona ... et ta Taaveti meele pööramiseks oma sõna võimu ... andnud, et ta seda tulevikus tahtvat teha.

... tähendas tark mees —, et ta kutsutud noomi- ... inimese peale tungib, mis viimase umbusklikuks ... ärritaks, vaid meelepööraka, kes tahab mõjuda, ... kogemata ilmuma, juhtumisi temaga kokku saama ... mööda jutu sinnapoole juhtima, kuhu vaja. ... jumala sulasel õiguse olevat ja jäi tema tulekut ... ootama.

... parem õnn oli vagal perenaisel oma teiste kodakond-

... Lõhmuse perenaise taktika, mida ta koduste olude tõttu ... tarvitama, Kiisa pererahva omast üle käis, seda ... mis aegamööda Anu seemnest tärkas.

... ta oma mehe hinge sisse ei suutnud tungida, võitis ta ... enda ning seega Maltsveti pooldajaiks.

... Tiidu ja Antsu.

... kentsakas teenijapaar. Esimene vanatüdruk, teine ... Mõlemad tigidad, urisejad, raske töö ja rõõmutu ... alalises tusapilves liikuvas inimesed. Nende vastas- ... oli kassi ja koera vahelkord. Üks kriimustas, ... hammustas. Näaklemine ja nõökamine, urin ja porin, ... aga kokku puutusid. Ja sellega olid mõlemad aega- ... nii harjunud, et neil õhtuti uni peale ei tulnud, kui päev ... seeluure ei võtnud nende riid ... nii karedat laadi, et kooselu oleks saanud võimatuks või ... iseäranis tülitanud; pealegi oli nende kokkupuut- ... piiratud, sest teomees Ants käis viis päeva nädalas ... ja Tiidu poisiga täitis vaheldumisi «vaimu» kohu- ... töö hoidis nad päevad otsa lahus.

Kuna sulase ja tüdruku kodusõda peremehele ainult nalja ... ta aitas neid vahel ise mõne tühise asja pärast turtipidi ... ässitada —, leidis jumalakartlik perenaine mõlema ... kahetsemisväärt patuks ning oli mõlema lepita- ... juba algusest saadik tegev olnud, kuigi asjata. Ta tun- ... nende eest nagu vastutavana, sest tema oli nad kokku ... Ants, kes Lõhmuse talus juba mõne hea aasta teenis, ... endise, noorema tüdrukuga — sellega, kes peremehele

kiusatuseks oli saanud — väga hästi ühte leppinud. Niipea aga kui tuli Tiiu, kelle kauplemise Taavet oma patukahetsemistujus niisama naise hooleks oli andnud nagu oma armukese lahtilaskmise, algas riid, ja nii Antsu kui ka vanapiiga enese rahu oli kadunud. Süü selle eest võttis õrnameelne perenaine enda peale ning hakkas seda ühel või teisel viisil, enamasti jumala abiga, heaks tegema.

Kuid mis tal seni oli jäänud korda minemata, näis nüüd — Maltsveti abiga — õnnestuvat. Uus usk hakkas vanapiigale ja vanapoisile külge! Prohveti lugemised osutusid tõhusaiks mõlemale igaveses orjuses karuseks ning okkaliseks läinud tööloomale, ja veel sügavam mõju oli Anu vagusal, meelitaval, nagu emalikust armastusest juhitud kodusel misjonitööl. Üksluse töö ja ühetoonilise elu tõttu tuimaks ning puiseks kuivanud orjadele sattus midagi kätte, mis neid vapustas, nende meeled mõlkuma pani, mis neile uduseid lootusi ja seega teatava osa uut elu hingesse istutas. Neile tekkis midagi pähe, millega nende nürinenud aju aega viitis. Ja pikkamisi tärkas nende südames auahnus, see kirglik-usuliste vägev ja visa edasikihutaja. Nende silmade ees avanes võimalus üles kerkida hallist, tolmusest madalusest, kus nad seni olid kadunud olnud, ja teistele nähtavaks saada. Uue usu kaudu pidid nad külarahvale ometi silma paistma — niihästi neile, kes ise seda usku olid, kui ka neile, kes veel nii kaugel ei olnud, hoopis rääkimata sellest, et suur jumal ise neid nüüd selgesti pidi nägema, kuigi ta seni ei teadnud või oli unustanud, kes Lõhmusel teomeheks ja tüdrukuks on. Missugune magus tundmus seista Kõigevägevamale ligemal kui teised surelikud, olla «jumalalaps», kuna kõik teised ümberringi on põlatud ilmalapsed, kes kadedusega niisuguste äravalitute poole üles vahivad! Vaene tundmatu teomees ja vana mahajäetud vaimutüdruk, kellel ilmas enam midagi ei olnud oodata — nad tundsid endid korraga suurematena ja tähtsamatena kui kõik need, kes neist igapäevases elus ülemad olid. Ja siis veel ootel olev ilmlik ja taevalik tasu! Kes teab, mis hea nõu taevaisal vanapiiga ja vanapoisiga veel ongi, kes teab, kus nende õnn veel õitseb! Muidugi seisid paradiisiväravad nende ees ristiselili lahti...

Nad võtsid uue usu vastu.

Ja kohe sündis ime: nende vahelt kadus riid.

See oli esimene Maltsveti ime Kugli külas.

le, mis mõlema vaest arenemata pead täitis, lõi nende ümber ja tõmbas nad kokku; ühine tee, mille alla olid võtnud, tegi nad seltsilisteks ja sundis neid katt andma; ühine eesmärk, mille poole nad eneste jõudid, muutis vaenu nende vahel sõpruseks. Nüüd olid nad ühtlasi ja pühapäeviti leplikult koos istuvat, ninasid üksteiselt kokku pistvat ja «hinge asjade» üle väga juttu ajavat. Ühel ei olnud enam küüsi ega teisel hambaid. Ja ühel vahel jälle oli vingu — inimesed pole ju inglid — ja ühel ajal mõni «nurgeline» suust kukkus, siis oli see lähema sõbrapööranguga jälle unustatud — üks puhus teise muhule vastu peale.

Uue õpetaja ning ühendaja, noore perenaise vastu oli aga endal nii suur lugupidamine, et nad tema kuuldes igast sõnast, vähemast kui kõverast sõnast hoidusid.

Peale Antsu ja Tiiu oli majas veel kaks käsuaust: leerimata juttu lauk, keda ajuti mõisa, ajuti koduse orjuse peale tarvitati, ja tema õde Ellu, neljateistkümne-aastane tütarlaps, kes taluma ja välises töös oli perenaisele abiks, käis mõisas abivaimu ning täitis Juku sünnist saadik ka veel lapsehoidja kohuseid. Mõlemad olid Taaveti kaugemad sugulased ja vaeslapsed, kelle peremees nii armu kui tarbe pärast oma ulu alla oli võtnud.

Uue noori südameid polnud Anul raske võita, niipalju kui neid üldse oli võita. Nagu mätta alla pugunud vanemad — vaesed vabadikud — nad kõigest ainelisest varast olid ilma jäänud, nõnda ka igast tulusamast vaimsest pärandusest. Nad olid kaks umbse peaga, tõssi loomuga inimeselast — lükata ja tõmmata. Tegid, mis kästi, läksid, kuhu saadeti — kaks masinat, mis ajamisi ja juhtimisi töötasid.

Ka usuasjus täitsid nad ainult hea perenaise soovi, mis oli neile käsuka. Nad palvetasid, kui neile seda meelde tuletati, nad panid selga, mis neile anti, nad uskusid, mis neile öeldi. Nende iseseisvus oli nii vähene, et nad ka jumalakartmatu peremehe vastupidiseid käskusid karvapealt täitsid, nõnda näiteks vohmerdades suure suuga sealihaga, kui Taavet neile ümberpärasid kantsakad pihku pistis.

Muidu aga oli Lõhmus varsti ainus sealihaga sööja majas. Ta hea mees ei kurvastanudki sellest nii väga — hoopis vastupidi: nii ja naeris.

Et roojased loomad Lõhmuse perenaise usuvenna, Tõnu-

Peetri Madise talust kohe kadusid, kui peremees Maltsvetile jüngritruudust oli vandunud, oli kõigile enesestmõistetav.

Vaga Madis sooritas selle hävitus- ja templipuhastustöö aga palju mõistlikumalt ja tulusamalt kui Kiisa vanamees.

Ta ei läinud Maltsvetile ohverdatud harjasloomi mitte metsa matma, kust neid mõni nälgiv pops võis välja kaevata ja oma hinge hukatuseks koju toiduks viia, vaid ta — müüs nad ära.

Müüs ära, kui ta nende vere oli «maha valanud nagu vee ja mullaga kinni matnud».

Aga ta ei müünud sigu mitte nõnda, et talle jumala ja inimeste ees oleks midagi südamesse pakitsema jäänud.

Ta ei teinud pattu.

Talle ei võinud kõige usklikum maltsvetlane ega Maltsvet iseegi midagi ette heita.

Sest ta ei viinud sigade ostjaid mitte hukatusse, ta püüdis neid sellest päästa.

Madis vedas sead Paide turule ja ostjate tulles hoiatas neid kaupa ostmast, seletades neile pühakirja järgi, kui raske patt on sealihha söömine. Ta tunnistas neile ka õiglaselt üles, et ta müüb sead sellepärast, et ta ise seda pattu enam ei taha teha. Aga kui ostjad endid ei lasknud pöörata, mitte mingil tingimusel ei lasknud, kui nad tahtsid ennem põrgusse minna, kui ilma sealihata elada, ja kui nad olid Madisele vandunud, et nad teiselt müüjalt ometi sigu tahavad osta, kui Madis neile ei müü, siis — siis müüs Madis neile sead.

Sest need inimesed tahtsid meelega minna põrgusse. Neid hukatusest päästa oli võimata.

Teiselt müüjalt oleksid nad ometi sead ostnud.

Selle nälgiva popsi hinge eest aga, kes sead salaja metsast oleks ära viinud ja oma patukoormat nende söömisega teadmatult suurendanud, oleks Madis pidanud vastutama. Ta pidi ju teadma, et sead metsast ära viiakse, aga ta ei võinud teada, kes on viija, ja nõnda ei saanud ta katset teha viija hinge päästa, mis ehk vahest oleks korda läinud. Muidugi oleks siis patt Madise enda hingele langenud...

Tõnu-Peetri Madis oli neid isikuid, kes toevad kõik õieti, nõnda, et kellelgi neile pole midagi ette heita, et teisedki sellega, mis nad on teinud, rahul on.

Üks neid, kes jätavad kõik tegemata, mida võidakse laita. Mida teised võiksid laita. Ja mida ta siis ka ise peaks laitma.

Ta teab, mis oli õige, ja jättis tegemata, mis ei olnud õige. Ta ei ole selline, mis on õige, ja sellest, mis pole mitte õige, ei tea ta midagi. Aga et ta seda ainet üksi ei usaldanud — ta ei tahtnud teha ettevaatlik mees —, siis pidas ta enne, kui ta hakkas tegema, veel kaua aru, kaalutles ettevõtet kümme korda, nagu terane mõistus, mida seks on tarvis, oli tal ka.

Ta ei eksinud Tõnu-Peetri Madis peaaegu kunagi.

Ta ei eksinud ja kõik õieti tegi, siis seisis ta ausa loo juures.

Ta ei teinud seda a s a k s, siis alles mõistlikuks, tarkaks, korralikuks. Seda tehakse ikka, kui keegi ei eksi ega teinud midagi, mida võiks laita.

Madis ei olnud ka tõesti puhas nagu allikavesi.

Ta ei teinud kedagi ei olnud, kes tema au pealt täppi oleks võtnud, see ei tähenda veel palju. Tähtsam oli, et ta ise oma au pealt täppi ei leidnud — tema ise salajas, oma südame-
tunnistusega üksinda. Eemalseisja ei näe iga pisikest täppi, ise ei näe küll — salajas, oma südame-
tunnistusega üksinda. Madis ei näe küll mõnest oma teost soovida, et see oleks võinud olla, sest hea oli see muidugi, ja ta hinges võisid olla ka halvad himud, pahad tajud, patused soovid, ülekohutavad kavatsused liikuda. Aga täppi, mida näha oleks võidud, et tema ta ise täpiks oleks võinud pidada, polnud tal mitte, ja need halvad instinktid, mis tal vahel olid ja mis on igal inimesel ning mõnel inglilgi, ei saanud ju tegudeks; nad olid ainult tegude seeme, mida Madis ei lasknud idaneda, mis ta ei tahtnud hävitas, kui ta nende mürgist magusust mõne aja oli nautinud.

Madis ei unustanud ennast.

Madise kellad käisid sekundi pealt õieti.

Õieti käis tema ainekell, mis teda võõrini teo eest hoiatas, ometi ta mõistusekell, mis talle õige tee kätte juhatas, ja õieti ka ta südame-
tunnistusekell, mis kui ülemkontrollor tema seesmisi liikumisi valvas ja neid hädahohtlikel hetkil korraldas.

Madis oli aus mees. Ta ei teinud kellelegi ülekohut, vaid ühinele õigust. Ta ei teinud kellelegi paha, vaid sagedasti head. Ta oli üleaedsele ustav üleaedne, sõbrale truu sõber, teenijale õiglane peremees. Aga nagu teda esimese sõnaga nimetati ja alles teise ja kolmandaga mõistlikuks, tarkaks ja korralikuks, nõnda nimetati teda ka esimese sõnaga a s a k s ja alles tagumisega h e a k s inimeseks.

Ei teatud, millest see tuli.

See oli kord nõnda.

Ei küsitud ka, kas talle sellega ülekohut ei tehtud, kas see mitte tänamatu ei olnud.

Inimestel näis olevat niisugune tundmus, niisugune ülekohutune, tänamatu tundmus.

Veel enam: teda kardeti.

Ta oli aus mees ja hea mees, ta ei teinud kellelegi ülekohut ega kellelegi paha, aga teda kardeti.

Võib olla, et see sõna seda tunnet, mis oli inimestel, õieti ei väljenda, natuke liialdab, aga umbes kartusetaoline oli see tõesti.

Ei teatud, millest see tuli.

See oli kord nõnda.

Ei mõtiskletud ka põhjuste üle.

Oleks seda tehtud, siis oleks vahest va Kassi Matsile õigus antud, kes kord, kui peremeeste seas oli Madisest juttu, sülitas ja ütles: «Tont teab, ei mina seda meest salli.»

Küstiti: miks?

«Ta tüütu on — on — liiga aus!» purskas Mats täiest suust.

Ja Mats ise ei olnud sugugi autu. Ta oli rumal nagu laps, aga ka süütu nagu laps.

Madis oli liiga aus — igapäevastele, läbikaudsetele liiga aus, liiga korralik, liiga mõistlik, liiga eksimatu. Sellepärast kardeti teda, see on, tema seltsis ei tundud hubast lähedust, tema isik mõjus meelele pidurdades, suruvalt.

Ta oli liiga eeskujulik inimene ja sellepärast — nõnda näis — liiga vähe inimene.

Sest ega teine tema vastane, Kriuka Mihkel, muidu temast kõrtsis oleks öelnud: «Jah, oleks ta meiesugune, aga ta on enaml!»

«Kuda ta siis enam on?»

«Noh,» ütles Mihkel ja vangutas mõtlikult pead, «kui ta ei ole enam, siis on ta vähem.»

Ja teised pooldasid nähtavasti nii ühte kui teist arvamist, sest vastu ei rääkinud ükski.

Inimene, nagu on Madis, mõjutab teisi, olgu selle mõju nimel kuidas tahes. Kui ta mõjus välistesse ligimestesse pitsitavalt, rõhuvalt, siis mõjus ta enda omastesse ja teenijaisse valitsevalt, alistumist nõudvalt, orjakartust levitavalt. Ta ei teinud midagi.

... ta mõju tekitada, ta ei pööranud kodus valitsejat, käskijat, nõudjat rohkem välja kui teisedki peremehed ja peretöölised, valitusest polnud juttugi; aga see mõju oli olemas. Teda levitas tema isik. Ta paljas lähedus, ta silmavaade, ta häälekõla. Temast voolas nagu salajane jõud, mis teenijais ja teiste tema meelevald all seisvais inimestes sunnitud liitumist, mis nad tema tahte külge sidus ja nad selle

... ta tehti

... ta polnud Madisel raske uut usku oma majas maksuma

... ta

... ta soovida, oma eeskujuga eel käia, uuen-
... ta ja tarvilikuks tunnistada — ja asi oli toimes. Tema
... ta ning usuorjus oli ta kodakondseile juba ammu ennegi
... ta, nii et samm kaugemale ei tähendanud palju, ja
... ta mõtte ja südamega ta järel ei käinud, see tegi seda
... ta, et temale meeldida, et tema silmas armu leida.
... ta nad pidasid teda ta vagaduses ja ta paleuslikus aususes
... ta. Nad vaatasid tema poole üles, nad austasid, nad —
... ta teda

Võimalid tööjõude oli tal majas vähe: ainult mõlemad tüdru-
... ta ja Kai. Mõisa teomehe ja koduse sulase kohuseid
... ta tema kaks nooremat venda Rein ja Jüri. Majatalitust
... ta ta vanaldane tädi. Ema, seitsmekümne-aastane kurt ja
... ta raugake, söi juba kauemat aega täiesti armuleiba.

Kui perenaine suri, oli vanem neitsik Krõõt, Madise isa
... ta nukulane, endale julge lootuse pähe võinud, et püha mees,
... ta tema vagadust, ta ühel heal päeval Tõnu-Petri pere-
... ta tõstab. Et temale silma paista ja niihästi tema palve-
... ta kui ka peremehelist südant võita, laskis Krõõt oma
... ta ja tööusinusust võidu hiilata ning püüdis Madisele
... ta näjas olla ümmardajaks, ilma kellest see oma maja-
... ta ei oskaks endale ette kujutada. Ta oli Madisele
... ta ja Martaks ühtlasi. Ta istus palvetunnil tema jalge
... ta, neelates ta sõnu, ning oli vaimus valmis tema jalgu pesema
... ta neid oma juustega kuivatama. Ja ta muretses muul ajal
... ta hoolt ja truudusega tema ihutarviduste eest, siu-
... ta südame põhjas, et majas valitsev tädi oli talle mõnes
... ta takistuseks ees.

Et Krõõt maltsveti usu mehelt, keda ta niisuguste lootustega
... ta kummardas, keda ta nagu pooljumalat austas ja kartis, pimesi
... ta võttis, on arusaadav. Nagu ta tema soovid ta silmist

ära luges, nii märkas ta tema olekust ka mõju, mis Maltsveti jutlustel ning õpifustel Madise kohta oli, ja paindus ise ruttu selle mõju alla, et peremehest mitte maha jääda, vaid tema pöördele kutsumata vastu tulla.

Krõõda värvilised riided kadusid, ja üks esimestest, kes Kugli külast palmitsemata juustega Madise kirikusse läks, oli Tõnu-Petri Krõõt. Ja Tõnu-Petri Krõõt nuttis rõõmupisaraid, kui peremees sead Paide turule vedas ja neid sealt enam tagasi ei toonud. Terve päev kuuldi teda heleda, kaugeleekostva häälega laulvat:

«Meist meelehea on jumalal,
suur rahupõlv on taeva all,
kõik vaen on otsa saanud...»

Muidugi sõi Krõõda südant Madise usuvennaline ühendus Lõhmuse perenaisega. Näri va kadedusega pidi ta nägema, kui suurt lugu ihaldatud mees Anu palvevaimust ja usuõhinast pidas, kuidas ta asja otsis ja aega ootas, et noorikuga kokku saada ja oma hinge tema omaga pairitada palves ning juttudes jumala riigist. Küll märkas vana piiga, et tema usuline ärksus ei jäänud peremehele tähele panemata, et see tegi talle meelehead, kuid seda kõike võis soodsaimal juhul rahulolemiseks nimetada, kuna Madise tunded noore naise kohta vaimustatud austamiseni ulatusid — lugu, mis Krõõda kirgliku rinna valu ja vihaga täitis.

Ning auahne kadeduse juurde seltsis veel armukadedus.

Krõõdal ei olnud teadmata, et Madis oli kord Kiisa Anut kosinud, ja ta naiseline terasus ei jätnud teda kahevahele, et Madise põues oli praegu veel paik, kus Lõhmuse Taaveti naine salaja sees elas, olgu küll, et Madis seda teiste ja ehk enesegi ees salgas, et ta oma patust tunnet usuosõpruse ja palvevenduse vaibas püüdis lämmatada.

Teades seda tajumisi, kannatas tüdruk nii väga oma vastiku saatuse all, et ta vahel, olles üksinda, hambaid kiristas, rusikaid kokku tagus või oma punakaid juukseid katkus. Küll pak kus talle teadvus, et Anu on Madisele kättesaamatu, omajagu troosti, aga selle troosti sõi ära kartus, et peremees, mitte suutes oma esimest kullakest unustada, enam naist ei võtagi! Oli ju ta majatalituse eest tädi ja Krõõda enese poolt kõige paremini hoolitsetud. Pealegi lähenes Madis sellele vanadusejärgule, kus abiellumine, kaotades oma võluvuse, nihkub tagaseina ju

uude aegadele muutest heast juhusest. Ja vaene Krõõt ihaldas nii

peale Tõnu-Petri perenaiseks!

Et ta võimaligi saavutuseks muud paremat nõu ei teadnud, et ta oma lootused väsimata palveorjuses kõik jumala ja Maltsveti peale. Küll katsus ta tarvitada ka Maltsveti harilikku sõjariista — vastase kahtlustamist ja hirmutamist, ent see ei tahtnud siin hästi lõigata, sest vastasele ei tahtnud elu kaitsvaks kilbiks, ja Krõõta ahvardas — ta mõttis ta varsti — hädahoht langeda Madise silmas keele alla. Nõnda valis ta lõpuks siis ainult jumala ja Maltsveti oma abilisteks võitluses Tõnu-Petri perenaise nime ja teinud relvastas ta kõigi nende proovitud omaduste ja ihaldatava mehe nagu udusulgedesse sängitavad.

Krõõda igatsus enam perenaise kui naise nime ja juba järele, siis täitis noorema tüdruku Kaie südant ainult palav soov lüldse saada mehele, ja ka seda vaest, pidi taevane Maltsvetiga aitama. Krõõdal oli mees juba alandlik, Kaiele oli ükskõik, kes tuleb, kui aga keegi tuleb. Ta ei tahtnud tuleks, selleks võttis Kai uue usu õiglase ihaga

üks pentsik tüdruk — jumetu nagu vihmane sügishommik,

meest arenemata nagu väike laps — oli otsani täis ebausk.

Et ta oleks halli taeva alt naljalt nõidusenarrust ega lausumist leidnud, mida Tõnu-Petri Kai ei oleks uskunud. Ja mitte ainult uskunud, vaid ka proovinud. Ja proovinud selleks, et saada mehele — ükskõik kellele. Kas see oli liialine kiimatus või lapsik rumalus või mõlemad segi, jäi teadmatuks.

Maltsveti usk oma iseärasustega oli Kaie meelet nagu uus mõtte mõnusku. Lapselikul uudishimul sirutas ta käed tema mehe välja ja ebauskliku usaldusega pistis ta tema kui saladusliku pühaduse endale põue. Kui see, millesse ta enne oli uskunud, ei aidanud, siis pidi nüüd see aitama. Kuidas? selle kohta polnud tal vähemat kui selgust, selle üle ei murdnud ta mõttepilku pead. Ta jäi lihtsalt kosilast ootama, ta vahtis üle nia tänava poole, kas ta juba ei tule. Nüüd ta pidi ju tulema, ja — — kui ta ei tulnud, siis tuli jälle midagi muud katsuda. Kaie meelet oli kindel, et on jõude, mis ajavad poisid tüdrukule kosja — vaja ainult üles leida see salapärase poiss.

Nu kaval ta ometi oli, et ta uue usu külge seotud lootust kellelegi ei ilmutanud, vähemalt meelega mitte, kuigi ta ei

suutnud keelata, et Krõõt ja viimaks ka mõlemad poisid kodus sest aru said ja enestele salamahti pihku turtsusid. Peremehe silmas, kellel mahti ei olnud sügavamale vaadata, oli ka Kai usuagar maltsvetlane, kes talle rõõmu tegi, olgu peale, et tüdruk vahel oma lapsikute küsimustega ja ogarate tembutustega temalegi, vagale mehele, naeru peale ajas.

Madise mõlemad vennad täitsid, heites Maltsveti poolda-jaiks, ainult peremehe soovi, mida nad käsuks ning targaks ja tarvilikuks käsuks pidasid. Nad olid oma karakterikindla, tahtejõulise vanema venna ülevõimu all maast-madalast üles kasvanud, tema vaimse surve alla noorelt paindunud ning harjunud tema poole üles vahtima. Keegi ei teadnud, kui palju nende süda usu küljes üldse rippus ja Maltsveti õpetuse küljes eriti — nähti ainult, et nad tõsiselt ja tummalt kinni pidasid seadusest, mis valitsev vend neile oli andnud. Mõlemad vennad olid isevärki kurvameelse tumeduse poolest, mis nende oleku ümber nagu sügisene udu heljus, teineteisele väga sarnased, erinesid aga märksa Madisest, kelle nagu julget, magusa lahkusega kergesti ülepintseldatud iseteadvust peegeldas.

Nende tädi Truutu, kes majas perenaise-kohuseid täitis, oli neid jumalakartlikke eitesid, kes palvetunnis vägevasti ohivad ning ägavad, silmi niisutavad ja pead kõigutavad, igapäevases elus, töö ja talituse juures aga eneste ja ilmlikkude inimeste vahele mingit vahet ei jäta. Kõik omal ajal, näis olevat Truutu juhtmõte. Kui lasteta lesel polnud tal ilmas midagi, mis teda peale töö oleks elu külge köitnud, ning see tema ainus elupide hoidis teda niivõrd liikvel, et tal palju mahti ei olnud usuga sügavamalt tegemist teha. Nõnda oli ta liialdamise ja määramise eest teatava määrani hoitud, ja tema oli majas ainuke, kes Madisele esiotsa Maltsveti lahkõpetuste tegeliku täitmise suhtes veidi opositsiooni tegi. Et tal aga vaimne jõud puudus nende õpetuste kaitsjat ning levitajat lüüa ja et ta Madisele, kelle palvevaimust ta suurt lugu pidas, haiget ei tahtnud teha, siis heitis temagi varsti end majas maksmapandud uutele määrustele alla, seda enam, et Maltsveti jutlustel oli tema kohta umbes sama mõju mis huvitava näitemängul inimese kohta, kes raske kehalise töö järel harva kord lähed teatrisse meelt jahutama.

Ainus hing majas, kes jäi Maltsveti usust puutumata, oli peremehe elatanud ema. See oli pudenev muld, kellel enam mahti ei olnud pattu teha, kellele siis ka uus armuõpetus kaan

... tema kõrvad olid igale uuele õpetusele juba ta jalgad ei kandnud teda enam kirikusse ega palvemajja, et ta seal prohveti vastastele palmitsemata juukseid oleks loonud näidata. Talutoa suits oli ta silmadki välise ilma nägemise eesvärri nürinud, et ta muutusi, mis uus usk ta kodanliku valimusse oli kaasa toonud, enam hästi ei näinud, selle üle, mis ta nägi, ei mõistnud ta vaene kõdunenud aju enam mõtteid soetada.

Ta teadis ainult, et tal on suur, suur poeg, kellest jumalal on loomus, ja ta näo üle libises nagu surev ehahelk, kui see poeg, küed ristis, silmad lae poole tõstetud, laua ees põlvunud ja lausundat kõige pere pattude pärast püüdis lepitada.

Kõikl küla taludest, kus Maltsveti seeme oraseks tõrkas, aga veel mainida Pärtli ja Sanglepa, saunadest aga eriti Kiisa Altsauna.

Pärtli oli see oras paiguti väga laiguline ja — vaadates Maltsveti seisukohalt — umbrohuga rohkesti segatud.

Pärtli peresse tõi uus õpetus enam halba kui head, sest ta muutis pererahva vahel pahandust ja kiskus lõhe ka teenijate vahle — selle järgi, kummale poolele keegi hoidus. Kuna peremees Villem uuele usule sülle heitis, pani perenaine Juula meelt vastu.

Pärtli Villem otsis Maltsveti kaudu abi oma vaesuse, oma elu hädas vastu — muud sundivat põhjust tal! Kostivere kottamiku lahkuse vastuvõtmiseks ei olnud, sest kui jumalakartlik ja laitmata elukommetega inimene ei tarvitsenud tal oma hingekese pärast mures olla. Ta oli juba kõiki abinõusid katnud, et ennast haljamale oksale upitada, — ta oli teinud meel nagu hobune, elanud kasinalt nagu ihnuskott, maadelnud meelaga palves, et ta teda õnnistaks, nagu Jaakob — asjata. Ta näris näljakannikat oma viletsa neljapäeva-kohaga, ja sellegi kannika pidi ta ikka pisemaiks palukesteks murdma, sest laevataat ajas ta noorele naisele rohke sigidusõnnistuse karla. Viis aastat abielus ja neli last — üks väiksem ja väetim kui teine, aga igaühel leiva-auk nina all. Niisuguse sugulise viljakuse poolest ületas Pärtli Juulat Kuglil ainult veel Altsauna Villem: sellele võis peaaegu iga üheksa kuu takka katsikule meeldida.

Ehk küll mure oleviku pärast ja hirm tuleviku eest pidid Villemil ja Juulal ühesuurused olema, sattus esimene oma irra, lõdva iseloomu tõttu ikka enam jõuetusse meelenukrusse

ja nõutusse, kuna hävinematu elurõõm, Juula karakteri peajoon, noore naise nagu nägematu purde kaudu muremülgastest ja hirmulaugastest üle viis, kuhu tema mees kippus uppuma. Mõlema hingeline olukord seisis nende ihulise olekuga kõige lähemas ühenduses: Villem nõrga tervisega, vähese rammuga, külma ja palava all ühte viisi kannatav, Juula tugev, priske, õitsev ja terve kui põder, hoolimata alalisest rasedusest ja sagedast sünnitamisest.

Selle tüseda elurõõmu juurde, mille juuri toitis tugev tervis, tuli veel ajutäis ärgast, kainet inimesemõistust, mis Juulat ei lasknud haiglasse hingeolekusse, see on usulisse liigõhinasse vajuda. Juula oli Lõhmuse Taaveti pool-õde. Nad olid ühe isa lapsed. Nii ühele kui teisele oli arukas mees, kes kaua oli kohalikuks vallatalitajaks olnud ja keda ta terava nalja pärast veel praegugi sageft nimetati, oma vaimuomadused pärandanud — lahtise pea ja korralikult töötava aju.

Villemil puudus see. Nagu ta ihuliselt oli oma naise vastand, nii ka vaimselt. Ta ei suutnud iseseisvalt mõelda, aru pidada, selgust soetada, vahet teha — ta ujus selle vooluga, mis tema kaasa kiskus ja millest teised ütlesid, et see viib eesmärgile. See eesmärk Maltsveti liikumises pidi aga teiste arvates just see olema, mida Villemil kõige rohkem tarvis oli kätte saada: pääs hädast, hinge häda kõrval ihuhädast.

Kui mees ja naine oleksid tigidad, riikad ja ühekõvadused inimesed olnud, siis oleks nende vahekord kergesti niisuguseks saanud, nagu ühes naaberküla perekonnas, kus tüli Maltsveti õpetuse pärast läks nii kaugele, et mees ja naine uut usku teineteisele küünite ja rusikatega seletasid, mida lapsed ja teenijad pererahva eesküül isekeskis järele tegid. Pärtlil oli pahandusel piir. Villem oli küll pahur, aga mitte õel, ta oli küll isemeelik, aga mitte vägivaldne, ning Juulat tema vaimses tugevuses ja kanguses juhtisid mõistlik meel ja rõõmus süda, mis nii kestvale tülile kui tüütavale rumalusele olid vaenulikud. Siis andis targem järele. Vähemalt teatava määrani.

Nagu Taavet Lõhmusel, nii tõrjus Juula Pärtlil maltsveti usu veidrad nõuded enesest eemale, laskis aga meest ja neid teenijaid, kes pooldasid peremeest, oma rada käia, kuigi mitte ilma vagusa vastutöötamiseta. Niihästi Villemile kui ka teistele püüdis lastega koormatud elurõõmus noorik sõnakal suul ära seletada, kuidas pühakiri isegi paljaid väliseid kombeid hukka mõistab ja juba üksi uskliku meele ning laimatu tegudega

neid lepitab; ta katsus neile nende uusi kombeveidruse naljalt ja tõnol meervääristada ning see tänamatu töö nürjaruliste meele hallal kestis iga päev edasi.

Aga Pärtli Villem ei olnud mitte Lõhmuse Anu.

Tal puudus Anu pehme kannatus, heasüdamlik õrnus, meelest voolav sallivus, mille alla end siiski võidulootus

Villemil vaimne jõuetus ei keelanud teda naise vastu võitlema oma de relvadega, ja need olid: väiklane torisemine, meele pealekäimine, vinduv-mürgine süüdistamine, alaline rõvav ja tüütav ohkimine naise jumalakartmatu kangekaelsuse ees. See kõik oleks nõrgema iseloomu, kui oli Juula, varsti ära kurnanud ja seega kas allaheitmisele sundinud või naise elu üldiselt mehega põrguks teinud.

Juula pani vastu. Veel oli tal jõudu vastu panna. Veel oli tal tervist, elurõõmu ja eluvisadust. Ja kui ta vahel vaimset meelest, lohutust ja julgustust vajab, siis käis ta teise ilmalapsena, Lõhmuse Taavetiga, juttu vestmas. Nad olid head sõbrad kahekesi...

Võllapidiselt eeskujulikud maltsvetid elasid Sanglepa talus. Need olid peremehest ja perenaisest peale kuni karjapoisini ühel meelel ja vaimsel kooskõlal.

Uue usu võtsid nad vastu nagu kingitud hobuse, suhu vaa-

Ja nad võtsid ta vastu, sest et ta töötas neile tulu ja et nad meele maha ei tahtnud jääda.

Üks oli neile ennegi tulu- ja moe-asi olnud. Nüüd vahetati nad moodi, nagu moode ikka vahetatakse, ja valisid selle, mis töötas neile suuremat tulu.

Need olid need kavalad usklikkude seas. Nad püüdsid petta jumalat ja inimesi. Nad arvasid, et nende pettus on nii peen, nende vale nii varjatud, et jumal, Maltsvet ja usklik kogudus neid aru ei saa, seda ei näe.

Uue usu nõudeid ja tingimusi täitsid nad silmakirjaks, ükskõik välise ilma, üksnes nägijate ees. Keegi ei võtnud viina, ei poletanud tubakat, ei söönud sealihaga ega verd, ei käinud palmutatud juustega ega värvikate riidetega, kui oli võõraid silmi karta. Aga kui oldi üksinda või petised isekeskis, kui jumal ja Maltsvet ja usklikud nende arvates magasid, siis elati, nagu elavad patust pöördumata ilmalapsed, — siis maitsti, mis oli keelatud. Ja kuskil talus, peale Kiisa, ei lauldud iga päev nii

tulid?» pörutati talle vastu: «Kas mina võisin teada, et sa oled niisuke täitmata päits!» Ja Tõnis oli ikka see süüdlane ja ikka see võlglane, kes ei jaksanud oma kurja heaks, oma laenu tasa teha ning kes selle eest pidi oma vabaduse ja iseseisvuse ohverdama.

Tõnis istus vōlatārmis.

See mees võttis aiva oma laenuandjate sundusel uue usu vastu.

Kiisa Mihkel oma juhtsõnaga «Mina ja minu koda tahame Issandat teenida» luges ka Altsauna oma koja juurde ja arvas enese olevat selle elanikkude eest vastutava. Tahtis ta Issanda ja tema sulase Malisveti silmas armu leida ja igatsetud eesmärgile, hädast pääsemisele jõuda, siis pidi ta ka oma vabadiku meelepõgramise eest hoolt kandma. Et sundusele suuremat mõju anda, ütles ta Tõnisele, et viimane tegevat head ainult iseenele, oma ihule ja hinge, kui ta tulutõotava usu vastu võtvat. Ta võivat niiviisi viimaks veel võlatürmist pääseda. Hingeõndsus pealekauba.

Viis jälle, tema kodune laenuandja, kelle hing iseäranis perenaise sütitusel usutuld võttis, põhjendas endapoolset suundi selle ristiga, mis liialine lasterikkus talle peale on pannud.

«Ehk heidab siis taevane isa ometi armu mu vaesekese peale ja jätab paar oastatki vahele! Ja kui ei jäta — ehk annab meile rohkem leiba nende toitmiseks ja mulle parema terviseks!»

Kui Tõnis, see sündinud kahtleja, oma kulunud kõnekõlksuga vastas: «Ja ning ei... Nõnna või teisti... Eks son näha, kui soab näha,» siis võttis naine appi kurjad sõnad ja pisarad ning ässitas peremehe ja perenaise ta peale, ja kõik koos tümisid vaest võlgnikku nii kaua noomimistega, kuni ta pehme oli nagu narts ja kõik töötas teha, mida nad soovisid.

Ta võrukael pettis neid.

Ta tegi, nagu tehti Sanglupal.

Ta viskas Viilu nähes piibu ahju, nõutas aga salaja teise.
Peremehe nähes kallas ta viimase viinatilga lähkripõhjust
maha, noppas aga mõisa viinaköögist varsti uut ja käis peidu-
paigas keelt kastmas, kui süda oli vesine.

Ta vahetas kesiku patuste juures káhe lamba vastu ümber, andis aga sealihale tublisti vitsu, kui ta seda õnnekaupa kellelki sai, kes oskas suud pidada...

Viiu ei usaldanud teda hästi, pani ta seepärast valju valve alla. Varitses tema järele nagu karjane pahura looma järele.

6. Ja märkan Tõnis ja õppis ettevaallikuks nagu hirv, kaval-
 ta nagu rebane. Ta heitis ühte Kiisa Jaaniga, kes sama usu-
 elu ja meepoliitilise luure all kannatas nagu temagi,
 ja ta ei tahtnud toetada keelatud vilja maitsmises ja
 muu varjamises. Üks muretses teisele salakaubana tubakat,
 ja teine viinamarjakest, ja neil oli ühine peidupaik, kus nad
 olid teinud alimale eest oma salavara varjasid.

Siinmaka kaasteadjaks oli neil Mikk, uskliku peremehe mees järe. Seda kaasteadjat aga võisid nad usaldada. See oli mees vennalikult nende kelmuses, see muretses neile, kui nad oma nõu ja tarkusega kuivale jäid, kas või oma rahaga kinnisvõtte kätte, ehk ta küll ise polnud ei tubaka ega muu asja, ja toetas võimsalt nende passiivset vastupanu nende usule, mis oli nad kõik vaimse ja ihulise ikke alla pannud.

Kuna Mikk oli teist tõugu inimene kui ta isa ja ema, ehk kull hõlts ja teiselt loomuomadusi oli pärinud — Mikkilt visaduse, emalt hauduva tumeduseni ulatuva hõrduse, isa all töötava seesmise elu. Mis teda ta vanematest eraldas, oli tema arukas mõtlemisvõime, tema anne tungida kätust asja sisse ja asjast läbi, tema loomulik vaen pealiskasuse, liialduse ja veidruse vastu. Raske, aeglane, kohmanagu ta oli oma kehaliigutustes, oli ta ka mõtlemises, aga ta ei jätanud kord ühe asja oli läbi töötanud, peeneks lõiganud, et ta võis ta julge olla oma otsuse tões ja siis pidas ta võidetud võitlusest ka isemeelse kangusega kinni.

See seitsmeteistkümnenda-aastane poiss pidas oma vanemate eesohinat ja palveorjust, nagu see Maltsveti lahkõpetuste põhjal nähtavale tuli, veidraks meeletuseks, lapsikuks narruseks. Ta ütles enesele oma värske, terve poisiaruga: Kui jumal on todne mees — ja miks ei peaks maailma looja ning valitseja mees olema —, siis ei või talle niisugused tembutused meeldida, ta peab nende üle naerma või vihastama.

Selle oma veendumuse pidas Mikk salajas. Seks oli ta sunnitud. Mis võis tema, noor poisike, leerimata lapsuke, kes ihult ja hingelt seisis vanemate täieliku meelevald all, niisuguse ülvõimu vastu korda saata! Ta oleks oma elu isamajast veelgi suuremaks piinaks teinud, kui see juba muidugi oli. Ta oleks sattunud vihma käest räästa alla, igapäevased noomimisjutlused ja palvepitsitused, mis ta vaimu kurnasid ja meelt nürisid, oleksid rusa peksvaks raheks tihenened.

Teiseks puudus Mikul avalikuks vastupanekuks ja oma veendumuse eest väljaastumiseks tarvilikult tüse iseloomujõud. Ta ei olnud võitlejaks loodud, vaid kannatajaks. Visadust jätkus tal kannatamiseks, ei mitte võitlemiseks. Oma vastupaneku, oma vaenu ja viha vanemate usuveiderduste ja temale pealesurutud sunduse vastu sõi ta enda sisse, peitis oma tumedasse, kinnisesse rinda. Kui väga ta elas ainult seespädiselt, endaga üksinda, osutus muuseas tema sõna-ahtrusest. Kiisa Mikk, noor inimene, võis viibida pooled päevad lobisevate inimeste seas, ilma musta ega valget lausumata. Ja ometi võis tema pilgust, ta ilmest märgata, et ta ei olnud mitte vaimsalt surnud, et ta peas ja põues töötati.

Tema vaenulikkude seisukohta uue usu suhtes ja varjatud seestmist vastupanekut sellele jagas ta õde Elts kõigest südamest, kuigi jaolt teistel põhjustel kui vend.

Kas see usk oli õige või väär, mõistlik või meeletu, see üle murdis tütarlaps vähe pead, sesse küsimusse ei püüdnud ta oma pealiskaudse, küpsemata lapsemeelega süvenedagi. Elts tundis ainult, et vanemate majas valitsev usuliialdus kähvatas tema vabaduse, tallas maha ta meelelise elu, viskas ümber ja lõi katki kogu ta luulelise tütarlapse-ilma kõige ilu ja nõidusega, niipalju kui seda omab vaese külalapse ilm. Tal oli tundmus, kui oleks ta käsis ja jalust palvelaua jala külge seotud ja nagu piitsutaksid teda isa ja ema, kui ta oma oimu julges liigutada.

Ja Elts ihaldas kirklikul õhinal olla see tütarlaps, kes ta loomult oli: elumaias, himukas, lõbuahne, rõõmus! Elts ihaldas oma noort elu nautida naerdes, trallitades, tantsides. Elts tahtis elada oma elu, aga teda sunniti elama võõrast, temale arusaamatut ning sobimatut elu.

Keha ja vaimu poolest oma vanaduse kohta — ta oli Mikust ligi kaks aastat noorem — haruldaselt arenenud, suur, tugev, ilus ja terane, luges Elts ennast täiskasvanud inimeste sekka ja elas ning tundis niisugustega kaasa. Seda raskem oli talle järeltõlkida ja seda närvama vihaga täitis teda, et vanemad teda nagu rumalat ja vallatut lapsukest kohtlesid, kes käsu peale pidi põlvitama ja palvetama, rääkima ja vaikima, riides käima ja oma seltsilisi valima ja keda iga eksimuse pärast niisuguste määruste vastu kohe karistati, pealegi alandavate lapsekaristustega. Ta pidi kannatama, et tema rinnast hoolimatu käega püüti välja kitskuda kõik, mis seal vabalt võrsus ja liikus ja

„Poisid, võtke pühad neitsid kinni!”

oma kokku ei kõlanud vanemate vanaks elatud ja usuliialduse
mõeluse kasvunud südamete aimetega.

Aga ka Elta oli võimetu vastupanekuks ja enesekaitseks —
oma kui lapseks peetud emane olend veel kõige rohkem. Mõl-
tuga võis temake jumala käsuks kuulutatud vägivalla vastu või-
bida? Ta ninuke relv olid pisarad, aga need ei suutnud sul-
ada enamgi, veel vähem siis isa usutules teraseks karastatud
olend. I loopis vastupidi — neid peeti kuradi mõju all seisva
hinge tugevuse ja kangekaelsuse avalduseks ja nad tõid tütar-
lapsele karistuse kaela, mis sõnadest sagedasti tegudeni
ulatus...

Nonda kasvas Maltsveti nurmel hea orase seas rohkesti ka
kuluat ja känguvat, luhtas lusteid ja tungeljaid.

Muidugi oli ka peresid ja perekondi, kes tegid uue usu ühel
mõel, pahanduseta ja vaidluseta omaks kas oma nälgiva ja
alustava südame või teiste tuhina sunnil ning täitsid selle
tingimusi lapsik-uskliku truudusega, või jälle niisama masin-
likult, mõtlemata, nagu kiriklikke talitusi ennegi, sest niisugus-
ele on küllalt välispidisest teadvusest, et nad on koguduse
liikmed. Säärased pered ja perekonnad elasid rahus ja rõõmus
Maltsvetile ja tema usule, pannes sellele aineliselt ja aateliselt
kõige haljamaid lootusi. Ja nad elasid ka kiiduväärt välist elu,
olul virgad, kained, ustavad, puhta käe, puhta suu ja puhta
südamega. Nende omaduste tõttu õpiti maltsvetlastest kui ini-
mestest paiguti suurt lugu pidama; ka mõisnikud vaatasid
nende peale lahke või vähemalt salliva silmaga, ja nende usu-
hurd vastasedki, niipalju kui nad neid ja nende usuisa ilma ees
ka püüdsid reenata ning rüvetada, ei suutnud seda arvamist
niglaselt ja sallivalt mõtleivate kaas-inimeste seas hävitada. See
läks neil seda vähem korda, et maltsvetlaste hulgas ja nende
kullal tõepoolest sündis seda imet, et mõni joodik uue usu
mõjul loobus viinast ja mõni pahategija tunnistas oma süü
kahetsedes üles ning püüdis seda heaks teha.

Laigulise pildi, mida pakkus Maltsveti seemnest võrsunud
oras, tegid veel mitmekesisemaks need pool- ja kolmveerand-usu-
lised, kes uue õpetuse kombelisist nõudeist täitsid meelega ja
varjamata ainult mõnda, mitte kõiki. Näiteks oli perekondi ja
üksikuid isikuid, kes sõid sealiha edasi, ilma seda salgamata,
ja kes pidasid endid siiski headeks maltsvettideks; samuti lei-
dus üksikuid usklikke piibupõletajaid ja parajuslikke viina-
rüüpajaid ning naiste seas palmitsetud juuste kandjaid.

Need isikud noppisid Maltsveti õpetustest enestele need punktid välja, mille täitmisest nad — kas mõistuse juhil või sellepärast, et neil raske oli harjumustest lahkuda — küllalt arvasid olevat, et osa saada tulust, mida uus usk pidi tooma. Ja Maltsvet oli nii ettevaatlik ja mõistlik apostel küllalt, et ta üksikuid isikuid seesuguse kuhjata usu pärast eriti ei läinud karistama, vaid ta tegi seda parem üldiste sõnadega avalikkudes jutlustes.

Tema kogudus rajanes ja kasvas.

Juba oli Järvamaa rahva seas, iseäranis Madise, Jaani, Koeru ja Ambla kihelkonnas, mõni hea sada neid, kes endid avalikult tema järelkäijaiks tunnistasid ja seda ka tema õpetuste tegeliku täitmisega kinnitasid. Kirikuisse, kõigepealt Madise kirikusse, ilmusid naisterahvad palmitsemata juustega ja ilma mingisuguse ehteta ja riideuhkuseta — aina mustas ja hallis. Tähelepanekut, mida nad äratasid, naeru ja pilget, mida nad endi peale tõmbasid, ei pannud nad miksiki. Neid vahvustas ja tegi haavamatuks fanatismi murdumatu kilp.

VIII.

Kuid kõigil, keda maltsvettideks peeti ja hüüti, ei olnud see puudus neil, nagu puudus neil uue usu soomus. Maltsvettideks kutsuti, õigemini sõimati, ka neid, kes kodu taludes, kus perevanemad olid Maltsveti pooldajad, ja nende perevanemate lapsi, nii osavõimatud või koguni vaimulduid kui need uue usu vastu südames ka võisid olla. Ja maltsvettideks sõimati kiriku- ja hernhuudiusuliste ning nõndakutsutud ilmalaste poolt ka kõiki neid, kes uueusulistega läbi käinud, olid nende lähemad sugulased või sõbrad.

Vastaste põlguse all tuli iseäranis raskesti noortel inimestel, nohkkude teenijail ja lastel kannatada, kelle terveid, elumõeldud hingi Maltsveti õpetus ei suutnud vangistada. Need pöörusid kõikjal — töös ja lõbutsemisel — endatoliste vastaste kokku ning pidid siis nende torkimisele ja tõgamisele mõistatavaks olema. Neile lendasid vastu pead kõiksugu sõimude ja pilkenimed, mille seast hüüded nagu «Maltsveti nõiad», «võltskonnad», «hallivatimehed», «salgusortsilased», «prohvettide pojad» veel kõige taltsamad olid.

See põlgus mõjus näiteks Kõisa Eltsesse ja neitsik Triinusse nii, et nad kõiksugu kelmused appi võtsid, et pererahva soovi vastu pühapäeval kirikusse minemata jääda, kus nad pilkajatele oma leinariideid pidid näitama ja perenaise kõrval kõndima ning istuma, kelle palmitsemata juuksed veel erilise seltskonnaga ütlesid, kelleks neid tuli pidada. Eltsale ja Triinule oli see meene säärase kirikuskäimine nii valusasti lihasse ja luusse läinud, et nad otse hirmuga igale pühapäevale vastu vaatasid.

Et raske tööga kurnatud hobusekonte hoida, käidi kirikus enamasti jala. Mainitud esimesel pühapäeval, mil Kõisa Liisu lastiste juustega Madisesse läks, viies tütre ning tüdrukuga kaasa, seltsisid nende juurde veel Altsauna Viiru ja Lõhmuse

perenaine — mõlemal samuti vabalt lehviv juuksepeo seljal. Ja lõpuks heitis — maha surudes oma ilmliku vaenu Madise südameosalise vastu — usklike kilda ka, Tõnu-Petri Krõõt, et ilma ees end nendega ühiseks tunnistada. Tema kui vanapiiga oli oma lüheldasi hõredaid juuksetukke enne naiste kombel palmitsenud ja neid ühes pärjaga rāti alla peitnud, kuna nooremad tüdrukud juukseid vallali ja pärga soojal ajal rätikuta kandsid. Täna lipendasid Krõõdagi punakad salgud, võiga ohtrasti võitnud, nagu õlisse kastetud liivendavad rebase-sabakesed turjal.

Et nähtus oli siin nurgas veel uus, siis vahiti salgakest kogu teel nagu ilmainimet. Mehed ja naised, poisid ja plikad jäid seisma ja pistsid turtsuma; üks näitas neid näpuga teisele ning nõelavad pilkesõnad sööstisid nagu herilased läbi õhu:

«Näe, need tulevad Siinist!»

«Ja lähevad Jeruusalemma!»

«Ei tea, keda nad taga leinavad?»

«Noh, eks Moosest!»

Naer tasasest itsitamisest kuni laia hirnumiseni.

«Poisid, võtke pühad neitsid kinni!»

«Kes neid enam tohib katsuda, need jo nüüd prohveti käsutada!»

«Näe, Maltsvet-pand teised püha naiste valve alla, et ilma laste seas laiale tee ei satuks!»

«Vikerpuur, kurat, too kearid, leikame iisraeli naiste lakad maha — näe, hobused lähvad peruks!»

«Aga kust on siis see Tõnu-Petri Krõõt püha naiste sekka soand? Madis põle tal jo veel õnge läind!»

«Vaga inimeste asja nüüd reakida! Kui ta veel naine põle, eks ta siis ole liignaine. Tead jo, kui palju püha meestel neid va kallikesi oli!»

Nüüd tegi Krõõt selle ettevaatamata tüki ära, et hakka haukujaid oma neitsliku au kaitseks hurjutama.

See mõjus otsekui lõõtsatõmme sepikojas.

Nagu kari koeri, kelle sekka kaigas visatud, asusid poisid naeru ja kriiskamisega naistesalga ümber, ja nüüd ei olnud nende sõnadel enam piiri ega pidet. Mida üks ei mõistnud, seda mõistis teine. Iseäranis võeti vaene Krõõt nõnda õnneks, et tal vihapisarad silmis seisid. Ta ei märganud pärast enam muud teha, kui lorijate poole vahetevahel sülitada, mis iga kord suure naerulagina esile kutsus.

Elts ja Elts olid nagu keevast veest tõmmatud. Nad ei võinud ühni üles lüüa. Eltsel tilkusid hääbipisarad rispmeilt. Tema huuled olid vihast sinised nagu jõhvikad selle sunnitud, mis oli tema ilma naeruks teinud.

Elts otsustas neid veel suurem piinapitsitus. Seal irvitasid nad aegajaks silmad vastu, ühed jämeda uudishimu, teised julge rõõmuga. Neid vahiti nagu võõramaa loomi, nagu ahvisid muul leierkastil. Ja kirikust käis sahisev sosin läbi, imestades hundeist ja summutatud naerukõhinast kokku segatud.

Elts ja Elts olid enamasti suurema jõuguna ühte, millest iseäranis naisterahvad silma paistsid, kuna meeste hallid ja mustad hõkatted talupoja tavalisest riidest palju lahku ei läinud. Elts ja Elts oli see jõuk vahivaist uudishimulistest ümber piiratud nagu salk laadakomejante. Nähes kõiki neid nuuskivaid pilke ja muigavaid suid, oli Elts ja Triinu meelest, keda ka ümber oli veetud, nagu seisaksid nad kaagil. Nad oleksid tahtnud, kui kiriku pörand oleks suu avanud ja nad alla neelanud.

Vahitajate sosin ja sahin kestis edasi ka jumalateenistuse ajal ja sai vahel nii kuuldavaks, et õpetaja Hirschhausen kord jultust paar korda peatus ja oma närvliku pilgu pahasti üle koguduse laskis käia. Viimasel puhul nõudis ta koguni mõne noomiva sõnaga rahu.

Korraga tundis Elts, kuidas soe ja niiske suu tema kõrvale tuleks ja vänge puskarilõhna sees sõnad teda riivasid:

«Prohveti tibuke, kas nüüd ilmalapsi lakka ka veel lased?»

Ja Triinut tõmbas keegi käisest ning sosistas:

«Püha neitsi, kas sealiha ja verivorsti tahad soada?»

Sel lool polnud imeks panna, et kirikuskäimine ja üldse teiste inimeste hulka ilmumine Eltsale ja Triinule ning ühes nendega paljudele teistele noortele maltsvetlaste peredest ja perekondadest piinaks sai, millest nad püüdsid hoiduda. Nad said argadeks nurkapugejateks, hirmunud pagulasteks või tige-
daks kiusupunnideks, salalisteks küünistajateks. Nende elu oli muigutatud.

Elts ja Triinu võtsid appi kavaluse, et kirikusundusest vahel pääseda.

Juba nikastas üks laupäeva õhtul jala, nii et ta teisel hommikul koikus oigas, juba oli teisel nii kange hambavalu, et kirikusse ei võinud minna. Häda õpetas mõlemat haige osi nii osavasti mängima, et Mikkil ja Liisu endid mõne hea korra petta lasksid, enne kui kelmus välja tuli, mida muidugi ilmlopmata noomimiste ja kõvendatud kirikusundusega nuheldi.

Seepeale katsusid vaesed tüdrukud teistviisi õnne: nad hoidusid kirikus ja kirikusse minnes maltsvettidest võimalikult eemale ja pugesisid, kui vähegi said, pererahva ligidalt salaja mujale, kuhugi nurka, kus neid tähele ei pandud. See abinõu aitas mõne aja, ja kui ta enam ei aidanud, kui Mikkil vastasid, kes oma usku salgasid, jälle pehmeks noomis, siis hakati mõnd muud riugast välja mõtlema, mis neile pilkajate eest rahu pidi muretsema.

Kõige rohkem kannatada tuli aga neil noortel inimestel, kes mõisas teol käisid. Seal olid nad alati suurel hulgal koos ning üksteisega ligistikku, ja vaesed uueusulised, või keda sääraasteks hüüti, seisid vahetpidamata nagu rahe all, sest vastaste ülevõim oli suur. Mis nad mõisa väljal pesemata sundest kõik kuulda said, sel polnud aru ega otsa. Toored käed ei jätanud neid vahel kehaliseltki puutumata ja nii mõnigi maltsvetlane pidi oma usu või oma hea nime pärast vastastega kibedaid lahinguid lööma.

Ühel päeval juhtus Kiisa Triinuga mõisas midagi kohutavat. Tõbukännu noor teomees Mats püüdis Triinule juba pikemat aega läheneda, ilma et tal tüdruku juures õnne oleks olnud. Palju enam pidas Triinu oma pere sulasega õrnamat sõprust ning Jaanil keerlesid juba mõnda aega tõsised kosjamõtted peas.

Põlatud kosija viha ning armukadedus ajasid Matsi sellele alatule kättemaksule, et ta püüdis Triinut maltsveti usu kaudu igal võimalikul viisil piinata, kõigi ees naeruvääristada. Tema nõelapisted, mida tüdruk esmalt vastutorkamisega katsus ära tõrjuda, läksid iga päevaga valusamaks, kuni ta viimaks nõela asemel jämeda malgaga tütarlapse kallale tikkus.

Nüüd katkes Triinu kannatus.

Kui toores poiss ühel päeval hetnamaal keskhommikul sööma ajal kõigi kuuldes iseäranis jälki roppust suust välja ajas ning oma ohvri peale kallas, kargas Triinu äkitselt maani üles nagu vihane kass ja oli lähemal pilgul, rohekas vaht suuäärtel, küüntega poisi näos kinni.

Triinu poiss ei suutnud ega kavatsenudki tugevale ja karmale vihale veelgi tugevamaks saanud tüdrukule vastu tulla, ja nõnda kiskus Triinu ta näo, kaela ja poole rinda õnnepuht lohki, nii et poiss välja nägi, nagu oleks ta murdjate käes olnud. Sellest veel mitte küllalt, tühis Triinu ta veel oma karmade toonustatega nii mehemoodi läbi, et puretud poiss, keda kehaist verine, mõneks hetkeks otsekui elutult maha jäi. Kuid kook tuli nii ootamata ja sündis niisuguse tuhinaga, et kook loolmed, silk-leib hammaste all, ammuli suuga pealt tõukati, ilma et nad sõnagi oleksid märganud lausuda. Poiss hüüas üles, ja verine nagu ta oli, junkrule kaebama.

Tüdruku kutsuti mõisas sundijat, kes oli opmannist alam, kolmandast sugu ülem — nii umbes valitseja abiline. Mats ütles, mis ta tegi, minnes selle võimumehe juurde kaebama. Ta olnud ju junkru-Otu vennastekoguduse hoolekandja, keda Mõnsoni südamesõber ning «Maltsveti, valeusuliste» mees vihkaja.

See mees saatis korda, mida poiss soovis, Triinu sai õhtul ootamatult kaksikümme viis hoop. Haavatud vihamehel ei luba nuhtlemist pealt vaadata. Ka junkur ise seisis juures, loole ja sündis vahimeest taga «tublisti säru» andma, et tõelusest «valeusu kuradit ja Maltsveti nõidust» välja uhta. Junkur oli uhke oma jumalameelepärase teo peale, mida ta mõttes «usupuhastamiseks» ja «kurjavaimu väljaajamiseks» pidas.

Triinu koju jõudes oli tal nii võõras nägu, et teda ei tahtud keegi tunda. Ta silmamunad tungisid pealuust välja, alumine lõualuu katki näritud; et vaenlase kuuldes mitte oma valu muutuda, oli ta peksupingil vaikinud nagu sukk, selle asemel kui hambad sügavasti huulde lõõnud. Tüdruku vaade oli mehe meelse vaade, ta nägu surnu nägu.

Ja nüüd sündis midagi, mis muul ajal noorest tüdrukust olnu ja naeruväärt oleks olnud, praegu aga kohutavalt, hinge raputavalt mõjus. Triinu astus peremehe ja perenaise ning kõigi kodakondsete ette, kiskus riided üle pea, näitas neile oma meelt tagumikku ja karjus, meeletu hirmsast häbivihast:

Lugege siit oma uskul! Seie on te usk üles pandud! Kas te seda kirja lugeda? ...»

Ja ta keeras end ringi, et kõik pidid nägema tema sinist, matunud verega kaetud, risti ja põiki lõhkikistud ihu, ning tõendas kaugele üle tänava kostva häälega:

«Tulge aga ligemale, ärge häbenege ühti! Näete ju, mina ei häbene — mis teie siis häbenetel! See on ju teie usk, mida te näetel! Teie usk on minu persse peale kirjutud. Lugege Malta- veti käsulauda — kiri on selgel!...»

Ja nad vaatasid ja lugesid ning olid tummad — Mihkel lollaka näoga, Liisu ristas kätega, Elts värisedes nagu haava- leht, Mikk vihast tõmmu, Mann ja Lüll, ahastus silmis ning nutuga võideldes.

«Lugejate» seas seisis ka Jaan. Ta oli paruni asjus Paides käinud ja sündmusest mõisas alles siis kuulnud, kui Triinu juba koju oli läinud.

Jaan seisis ja luges õudset usulauda Triinu seljas ning ta suust tuli rõögatus nagu looma suust, kellele murdja tagaselja hambad turja lööb.

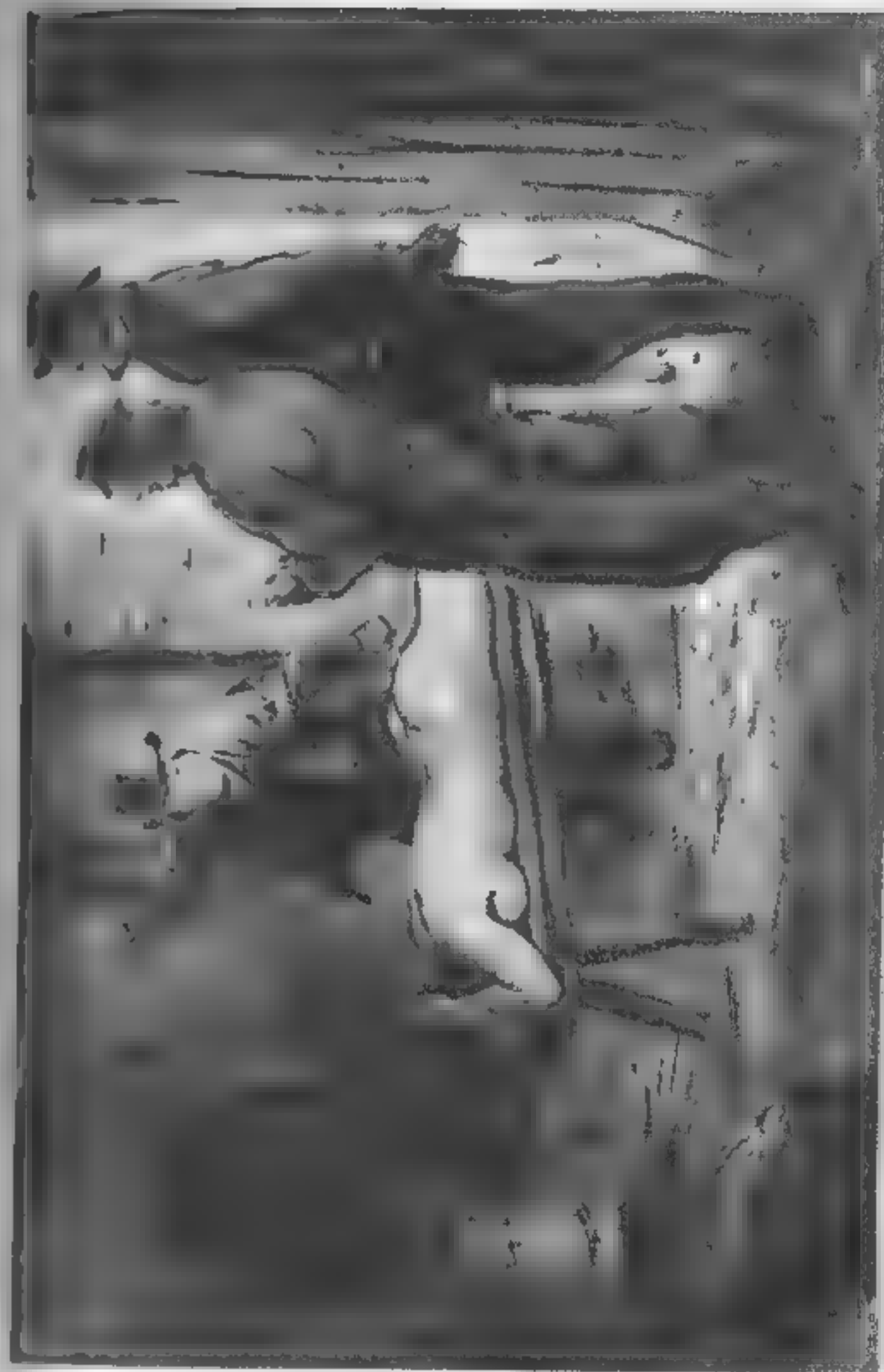
Tema oli see, kes astus Triinu juurde, kattis ta puretud ihu jälle riietega kinni ja viis tüdruku oma käte vahel ära, et ta maha heidaks ja laseks vitsaraod oma haavadest välja noppida. Ning Jaan ise hakkas vitsaraagusid tema haavadest noppima, sest Eltsel ei olnud südant ja perenaist ei lasknud haigr ligi. Ja kuna Jaan seda tegi ja tüdruk seda laskis sündida, sest neitsilik häbitunne oli mõisatallis ta seest ühes kuradiga välja pekstud, litsus Jaan kiristavate hammaste vahelt ühtelugu üksikuid sõnu välja, nagu:

«Hoobi peale viis! Haava peale kümme! Tilga peale kolm!»

Ja ta pidas sõna.

Ta oli muidu leplik, kannatlik, rahuarmastav inimene, aeglane viha võtmas, tagasihoidlik tülis, kiskumise vastane. Aga nüüd ei tundnud ta armu. Tema kõige kallimat oli häbistatud. Ta nägi, kuidas tüdruk sellest hingeliselt kannatas. Mitte mõisatallis saadud nuhtlus iseenesest ei õginud nii väga Triinu südant — see oli teo-orja kohta harilik sündmus, kuigi see Triinule esimest korda oli juhtunud. Tüdruku käed kiskus rusikasse palju enam teadvus, et vihatud vaenlane tema häbi oli pealt näinud, sellest rõõmu tundnud, teda parastanud ja hästitanud. Ning Jaan mõistis seda häbistavat tundmust ja see tundmus sai ka tema omaks.

Ta hakkas vastast varitsema, et teda parajal ajal ja parajal paigas kohata. Nõnda, et keegi neid arve õiendamisel ei eka- taks. Ta muretses endale tarbekohase malga — mitte liiga peene, mitte liiga jämeda. Seda kandis ta alati kaasas.

Triinu sai ohtul mõisatallis kakskümneni ens hoopt. Haavatud vihamehel anti luba nuhtlemist pealt vaadata ka järele ta seisis juures

Aga kunn ta vaenlast selle relvaga varitses, hakkas tal süda
kipitama. Tal oli tunne, kui oleks midagi, mis ei ole
tõnu. Ja ta nõutas teise just samasuguse malga, nagu tal juba
oli — mitte liiga peene, mitte liiga jämeda —, ja sidus
need kokku, ja kui ta vaenlast läks varitsema, võitis mõlemad
kannad.

Ja nii Matsiga ühel pühapäeva-hommikul vara, kui küla oli
võel vagune, Tibukännu kopli taga kokku. Mats tuli Liugmäe
Matsi juurest ehalt.

Peale hüüdis Jaan talle vastu ja kiskus nõõri mõlema teiba
mõnest lahti.

Mats peatus. Jaani nägu ja ta enda südametunnistus sundi-
sid teda seisma.

Võta see oma kätte ja kanna hoolt, et ma sind surnuks ei
loole ütles Jaan ja viskas teise malga vastasele. «Surnuks
ei taha ma sind lüüa, sest siis ei tunne sa karistusest maiku.»
Ja huudega: «Hoobi peale viisi! Haava peale kümme! Tilga
peale kortell!» kargas ta vastase kallale.

Mats oleks meeleldi armu palunud, — Mats oleks meeleldi
pistnud, — Mats oleks meeleldi appi karjunud. Aga ta
ei saanud, et nii üks kui teine oleks asjatu: Jaan poleks armu and-
nud, Jaan oleks põgeneja kätte saanud, appi oleks tulnud liiga
hilja. Seepärast võttis ta võitluse vastu.

Jaan ei olnud tugev poiss; kas ta vastasest jõu poolest üle
kann, oli kahtlane. Ent õige asi, mille eest ta enda teada väljas
oli, ja südant paisutav vaen, mida ta Triinu äraandja vastu
tundis, andsid talle mitmekordse rammu. Ja nõnda tegi ta oma
ahvaiduse tõeks: ta korrutas Triinule antud hoope viiega,
temale löödud haavu kümnega, ja verd, mis Matsil suust,
ninaast, kõrvust, peast jooksis, võis tõesti kortliga mõõta.

Matsil lendas malk juba esimesel ägedal kokkupõrkel käest.
Ja ise kukkus hoopide rahe all põlvili, siis käpuli, siis kum-
muli. Aga veel polnud ta võitlusvõimetu. Sest kui Jaan kum-
mardus, et kuulata, kas ta vahest liiga pole saanud, kähvas
Matsi võitleja äkitselt küljeli, hammustas Jaani pool kõrvalesta
maha ja pures ta pahema käe põidla ära. Ta oleks vastasel ka
muna otsast tüki ära näpsanud, kui Jaan pead parajal pilgul
poleks tagasi tõmmanud.

Ta võis siis veel välja kannatada. Ja valust vahutavasse
vihasse sattunud karistaja andis talle veel. Ta lõpetas oma
verise töö alles siis, kui vastane enam ei hammustanud ega

kriimustanud, kui ta püsis kinnisi silmi, kätt ja jalga liigutamata, vereoja sees selili.

Aga ta hingas veel ja süda tuksus tal. Jaan hüüdis karjapoissi, kes põõsaste vahel hirmunud näoga oli nähtavale tulnud, ja käskis tal koju minna inimesi kutsuma, kes Matsi ära koristaksid. Ja inimlik murdja temas, kes oli verd lakkunud, las kis teda löödud vastast hästitada, mispärast ta julmal irvitamisel juurde lisas:

«Ja ütle pererahvale, et ma Matsile maltsveti usku õpetasin. See oli nii kange, et rammestas mehe ära...»

Ise pöördus kodu poole, vaigistatud tusatunne ja ärarääkimata jätkus südames. Jätkus, nagu inimesel, kes on meeletul määral suguelu rõõmu nautinud...

Selle teo eest tõusis Kiisa Jaan kahe inimese silmis meheks, täieks meheks. Üks oli Mikk, teine Taavet Lõhmus.

Mikk vaatas talle oma pisikeste kurbade silmadega kaun tummalt näkku ja ta vaatest paistis nagu imestuse ning austusega võitlev kadetus. Siis pistis ta käe sulase verisesse pihku ja kohmas:

«Käid Hindrekust üle.»

Miku vend Hindrek, see, kes oli soldatiks pandud, oli nimelt opmanni, kes teda väikese künnivea pärast oli peksnud, mõne sõnaga julgenud sõimata. Seda peeti tol ajal vägi teoks. Kui siis Mikk arvas, et Jaan ületab julguses Hindreku, siis mõtles ta Jaani teo tagajärgede peale, mis pidid olema mõisajunkru kaitsealuse peksjale ette teada.

Lõhmuse Taavet, kes sünnimusest Tihase juures oli kuulnud, tuli Jaanile viinapudeliga õnne soovima. Terve ta nägu naeris juba eemalt.

«Ma põle veel tilkagi võtt — pidasin patuks ilma sinuta juua,» ütles ta ja ulatas pudeli Kiisa teomehe kätte.

See vaatas, enne kui pudeli suu peale pani, vargsi ümber kas majaülemust ei ole lähedal — vägimehest oli saanud jälle harilik inimene. Siis — neid varjas aida nurk — võttis ta vesise suu ja pööritava südamega hea lonksu karastusseks.

«Sinu töö on aga poolik,» rääkis Taavet edasi, kui pudel ka tema suu peal oli käinud — täna tööpoolest esimest korda

«Miks?»

«No kas siis Tibukännu Mats lasi tüdrukule kakskümmend viis anda?»

Taavet silmas läikis midagi ilusat, midagi õilsat, kui ta ta nägi, ning seejuures riivas ta pilk Jaani kinniseotud suu ja kinniseotud sõrme, ja ta otsaesine värvis end sinakas-punaseks.

«Tahvusi on kaks — ää seda unusta,» lisas ta, kui Jaan, kuulates mõtteid, vaikis. «Sina tühisid kaebajat, aga timuka ei ole veel terve. Ega sa ise selle käest naljalt pease.»

Jaan mõistis.

«Lehku, mis tahab,» vastas ta tuhmilt. «Selle vasta ma ei tea.»

«Sina üksi mitte, aga vast kahe-kolmekesi.»

Jaan vaatas nõutult maha. Kangelasevaim oli temast lah-
kunud.

Mulle järele, ja kui sul abi tarvis — näe, siin —» ja Lõhmus tõstis sulasele suure musta rusika nina alla, rusika. pullel oli sarnasust sepapaja leest võetud rauapära tolmaga.

Nad jõid jälle ja seepeale ütles Taavet toonil, nagu puutuks terve nii niisama hästi temasse kui Jaanisse:

«Nunid peame katsuma, et sa oma keretäie vallakohtus kätte saad. Sest ega see võllaroog sulle kingi!... Lugu sündis valla maa peal, õiguse järele peakski vallakohtu kätte minema. Aga kui nad mõisas meie oma hoopa usuvad! Talitaja peale vahivad muidugi juba alikulmu — lasta teine vihelda, mitte vaadata. Siiski — Andres on minuga sõbramees, ma tahan temaga reakida, ehk poetas su siiski oma käpa alla... Siis, vanahe, võid õnne tänada. Andres pilgutab Aadamale silma, ta patab sellele poolekruskase vitsakimpude alla — ja pärast võid tagumise otsaga kas või liugu lasta.»

Aga asi tuli teisiti.

Mõisas peeti Jaani süüd Matsi kaebust ja junkru ässitamist mööda peaägu mõrtsukatööks, mitte kahe külapoisi vastastikuseks kaklemiseks, ja vägivaldne maltsvet toimetati mõisajunkru käreda kaebusega haagikohtuniku kätte.

Seal muidugi ei mõistetud nalja. Haagikohtunik tegi, mida maakapoliitsei soovis. Otsus oli juba mõistetud, nuhtlus määratud, enne kui kaebealune kohtukulli ette ilmus. Ei aidanud midagi, et Jaan oma poolt kõrva ja poolt põialt näitas — ta ei saanud nelikümmend kepihoopi vastu võtma.

Poolsurult veeti mees vankrivahel koju.

Haagikohtuniku lõõgimees ei vihelnud, see virutas...

Kiisa talus põdesid nõnda lühikese aja jooksul kaks teeni ja haavu, mis nad pererahva usu eest olid saanud. Küll võisid Mihkel ja Liisu vist kurvad olla ja kahetseda, et see nõnda oli tulnud, küll võisid nad neid poputada ja turgutada, et nad varsti jälle selili saaksid magada?

Oh mil

Mihkel ja Liisu vaatasid nende haavu, nende lõhutud ihu, ja nende silmad särasid taevalikust rõõmust, ja nad hüüdsid, käed ristis ja silmad Jehoova poole pööratud:

«Ondsad on need, kes oma usu pärast kannatavad! Tänage Jeesukest, lapsed, selle õnne eest, mis teile osaks on soand, ja mõtelge Onnistegija valu peale ristipuu küljes! Teie haavad on teie uhkus; kuningad on teile kadedad nende haavade pärast!»

See oli nende tõeline arvamine; nende suu ei rääkinud mitte teisiti, kui nende süda tundis. Nemadki oleksid oma usu eest rõõmuga veriseid haavu ihul kandnud ja seejuures õnnelikult halleluuja laulnud.

Triinu ja Jaani valu ning tuska püüdsid nad lõpmata palvelugemistega tagasi tõrjuda kuradi poole, kellelt need tunded nende arust tulid. Seega tüütasid nad mõlemad haavapõdejad nii väga ära, et need üsna haigelt jälle tööle läksid, et aga mõlema lähedusest eemale saada.

Raske oli see iseäranis Jaanil, kelle sügavad haavad, hoolimata Triinu ennastalgavast ravitsusest, suvise palavuse tõttu jaolt mädanema ja ussitama läksid. Ja seejuures pidi tüdruk rohitsemist toimetama salaja, sest et ta selleks tarvitas viina, seda talurahva tähtsamat haavarohtu, mida aga perevanemad Maltsveti õpetusel «kuradi kihtiks» pidasid, ükskõik, mil viisil teda pruugiti. Jaani ihu paranes sel lool väga visalt ja veel järgmisil aastail tundus talle, et ta oma tervist veel mitte täielikult polnud kätte saanud. —

Vastaste näägutamist ja narrimist ei saanud aga mitte ainult noored kannatada, vaid samuti vanemad maltsvetlased, kuigi neile just näpuga nina alla ei tulnud ja pilkeid nii väga suu sisse ei öeldud. Kõiksugu nõokamiste keskpaigaks olid Kuglil muidugi Kiisa Mihkel ja Tõnu-Petri Madis; Päril peremees, Altsauna Tõnis ja teised järgnesid alles kaugemal reas.

Kiisa peremehe seatapmise ja metsa matmise peale tehti ilmatu pikk pilkelaul, mille meistriks peeti Aadu Vikerpüü.

«Oma talus ning mõisas suust suhu käis. Laulus kujutati kannatava naljaga, kuidas Kiisa Mihkel oma sigadele ohvrit nimel surmaotsuse kuulutab, kuidas ta oma pikka ohvriteo tarvis ihub ja õnnistab ning siis hüüdega: «Nüüd olete teie tulnud, põrgusse peate teie minema, põrgus ole teid kurat orgi otsas küpsetama» sigadele kõri kallale. Kõik see kirjeldati, kuidas Mihkel ja Liisu vere kõikide juubeldate needmistega selleks tehtud ohvrialtarile kallale läksid ja kuidas nad siis metsas sigade matust pühitsevad. Muidugi ei puudunud ka see osa, kus Tilli Aadam ja Rebasekakut, mõlemad nälgivad vabadikud, sead metsast ära viivad ja kuulus mitu päeva järgemööda suurt, rasvast nõretavat «põhpidu» peavad...»

Laul oli seda mõjusam, et ta oluliselt tõsiasjadel põhjenes.

Teine laimulaul ilmus hiljem Tõnu-Petri Madise ja Lõhmuse perenaise usuvenduse kohta. Torgati mõlema kooskäimisel tarveti seljataga, nende arupidamist pühadest asjadest, nende koospalvetamist varjatud urgastes ja maaliti Taavetile selle ta perekondlik tulevik: kuidas ta tuba täitub pisikeste maltsvetidega, kõigil «Tõnu-Petri konks näos», millega meeldib Madise veidi kongis nina peale, mille ta oma isalt pärimus...»

Selle salmiku, kujult esimesest nõrgema, oli luuletanud keegi oma küla poiss, arvatavasti Nahkru Kustas. Kuna Lõhmus peaskvilli kui külapoiste lora tähele ei pannud, vaid heal tujul naitas nalja pärast ettegi laulis ja Anu ise õnnelik oli, et ta oma usu eest võis kannatada, olevat Tõnu-Petri Madis laulnud, nagu räägiti, elavat tuska tundnud. Esimese meelepahaga lihtsalt tal koguni väike vandesõna vagast suust välja, mis muutis aiva õnnistusesõnu kõnele. Kuid see oli inimlikult arusaadav. Muidu oskas ka Madis oma usu eest kannatada, nagu ta seda hiljem näitas stoilise ükskõiksusega iga pilkava torkimise vastu.

Uut nalja- ja pilkelaulu ainet saadi Altsauna Tõnise traagilisest äpardusest: Viiru tabas teda piibupõletamise pealt.

Kuna oli ta vanameest piilunud, nüüd oli rebane lõksu lasknud.

Viiru pani imeks, et tubaka ja piibuõli hais ei tahtnud mehe ilrte küljest kaduda, ehk küll Tõnis piibu juba ammugi oli ära neednud ja ahju visanud. Kui eit, õhtuti tema kuube kinnisutades, hakkas teda usutama, seletas vana patune ära-

andlikku lõhna täna nii, homme teisiti. Kord oli teel keegi piibutõmbaja ta oma vankrile võtnud ja hais jäänud selle riidetest tema kuue külge; kord jälle olid jõledad ilmalapsed talle mõisas tubakatolmu ja piibuõli kiuste taskuisse raputanud, et teda jumala ja abikaasa ees kahtlustada. Viimaks tuli ta välja selle põhjaliku seletusega, mis pidi ta kehvasti valearvamiste alt vabastama, — et tubaka ja piibuõli hais olevat niisugune hais, mis riidetest kunagi ei kao. Oodaku eit nii kaua, kuni tema, Tõnis, aegamööda saab sootuks uued ihukatted, küll siis ka patune hais tema ümbert kaduvat, see on, kui mitte need nurjatud ilmalapsed temale uut vigurit ei mängi...

Noh, Viiu võis kaua oodata, enne kui Tõnis «sootuks uued» ihukatted sai! Oli ju mõni tema riidetükk vanem kui nende abielu, ja ikka veel mahtus talle paiku peale, ning mõni jälle, nagu palitu ja riidega kasukas, hoidsid oma voltides alal veel Tõnise õndsas isa nikotiinilõhna...

Hoolimata neist nii usutavaist vabandustest jäi Viiu kahtlus elavaks.

Uhel päeval rukkilõikuse ajal — nad on mõlemad mõisaväljal ühise tüki kallal töös — paneb Viiu tähele, kuidas Tõnis ikka sirts ja sirts läbi hammaste laseb, nagu inimene, kelle süda on vesine. Ta lõikab enese viljast nõnda läbi, et ta aegamööda põllukraavi äärde jõuab.

Korraga on Tõnis kadunud. Kraavist, põõsa tagant, tuleb märguandlik kõhatamine, nagu kükitaks ta seal inimliku tarbe pärast.

Sealpool kraavi, teisel tükil, lõikab munde seas Kiisa Jaan. Viiu paneb tähele, kuidas Jaan ääri-veeri mööda samale põõsale läheneb ja ka sinna taha kaob, sealt aga varsti kummargil, poolroomates välja tuleb ja lõikama hakkab, nagu poleks midagi sündinud.

Viiu põõsa taha vaatama. Naistel oma ninatargad aimdused! Aga põõsatagune tühi. Ei Tõnist kuskil.

Viimaks, pika otsimise järel, näeb, et rukki sisse viib värske rada. Sinna järele! Sealt leiab Tõnise. Vanamees rukkis kõhuli maas, hammaste vahel tossav piip...

No nüüd tuli etendus, mis väljataie lõikajaid ligi meelitas.

Esimese krapsuga oli tragi eit va patruorja karvus kinni! Teisega oli piip Tõnise suust tema küüsis.

«Kust sa selle said?»

«... — lleidsin...»

«Kust?»

«...»

«Tulki keest?»

«Tulki»

«Ja panid kohe põlema?»

«Ei — ei pand...»

«Kas hakkas põlema?»

«Joo — põles juba...»

«Tuleks rukki sees moas?»

«Jah...»

«Aga miks sa ta suhu pistsid? Miks sa teda tõmbasid?»

«Oma ehmatusekohmetuses ja hirmsas kitsikuses pillas ta niisuguse vale, mis üks oli tema süütunnistusega. Ta...»

«Tahtsin katsuda, kas see on piip, või ehk on mõni muu...»

Tõnis oma küljeluukese ees põlvili nagu vaene patune, Viidu piip, nagu timukal hukkamisriist, ülestõstetud käes, — oli neid mõlemad keset hällivat rukist.

Sin sündis midagi, mis kurjategija järsku jalale ajas. Viiu kael langes ja Tõnisel oli palava piibuga kops otsaes, mis tema ümariku muhu nagu sarveoltsa jättis.

Kodu reageerimine edasi! kostis valju kohtumõistja suust paljusaldav ähvardus, mis Tõnise üdi läbis.

Ja siis pidid Tõnis ja Jaan juuresolijate ringis pealt nägema, kuidas Viiu nende ühise sala-armukese, nende kalli piibukese, kahe kivi vahel puruks peksis, nii pihuks ja puruks, et paljas must tolm raudkivile maha jäi, mida hävitusesepä oli jaksiks tarvitanud.

Mis sündis Tõnisega õhtul kodus, selle kohta tunneb Kugli küla ajalugu ainult kuulujutte ja need lähevad üksteisest väga lahku. Nii palju on aga kindel, ja kurjategija auks ei või seda ütle mata jätta, et ta oma kaassüüdlast mitte üles ei andnud, vaid ta igast süüst puhtaks luiskas ja piibu ning sellega tehtud patu täitsa omaks tunnistas...

Et vaene Tõnis nüüd veel kõvema valve alla sattus, on aruandav. Nagu pealekauba pidi ta aga veel seda piina kannatama, et tema õnnetuselugu kõrteke ilmalastele kondiks suhu läks, mille küljest igaüks nalja- ja pilkekildusid püüdis ham-

Kui Maltsveti Juhan Harjumaal, Kostivere Lool, oli kõrta-
mikuks, kaubelnud ta agarasti konterbandiga. Ta võtnud ran-
nameestelt, kes vedanud Soomest, Rootsist ja Saksamaalt
salakaupa sisse — piiritust, soola, tuletikke jm. —, seda
kaupa müüa ja edasi toimetada, kui randlased ise sealt sünd-

Sis poogiti «valeprohvetile» külge veel lamedad eksimused

kuuenda käsu vastu. Muuseas tarvitavat ta temasse uskuvate naisterahvaste usaldust kurjasti, et nende kallal usu vaiba all oma lihahimu kustutada. Eriti maias olevat Maltsvet noorte naiste ja laulatavate mõrsjate peale. Viimastega pidavat ta laulatamise eel, enne kui nad oma meestega abieluliselt kokku on puutunud, pimedas ja lukus uste taga isearalist sala-palvetundi, kus ta nende neitsikkuse endale päri-vat, just nagu mõisnikud orjuse ajal endile nõndanimetatud «esimese öö õiguse» võtsid. Nende meelest, kes seda juttu uskusid, oli prohveti jõledus muidugi seda suurem, et ta oli naisemees ja laste isa.

Kuid kõigi nende laimavate süüdistuste peamõju oli see, et Maltsvet nende silmis, kes temasse uskusid, usukannataja-
ausse tõusis, niisama kui ta laimatud ja pilgatud pooldajad iseendid oma usu eest kannatavaiks märtriteks hakkasid pi-dama; ja nad pooldasid teda seda sõgedama arastuse ja truudusega, nagu nad ka isekeskis solidaarsusetunde kõven-datud sideme pitsitusel ikka koomale liitusid. Kõik see kinnis ja laim edendas ainult nende fanatismi.

Muidugi kasvas sel lool nende kannatamine, kes elasid maltsvetlastega lähedalt koos ja nende meelevalla all, ilma nende usulisi püüdeid omandamata. Need kannatasid välisilma laimu ja kiusu all niisama nagu majas valitseva fanatismi vägivalla all. Neil ei olnud tuge ega troosti kuskilt leida. Niihästi Maltsveti otsekohesed vastased, hernhuutlaste erakond, kui ka usus leiged «ilmalapsed» viskasid nad päris maltsvettidega ühte patta ja tõukasid nad enestest ära.

Oma hädas jooksis Kiisa Elts esiotsa sagedasti üle tänava Lõhmusele, et nuttes vanema õe kaela langeda ja teda appi hüüda. Nad olid ju ikka nii head sõbrad olnud, täis piiramata usaldust teineteise vastu, ja Anu armastas terast, alati naervat õekest kõige oma kuldse südame pehme õrnusega, niikaua kui viimane tagasi mäletas. Ta oli siis esimene, kellest Elts oma kitsikuses pidi arusaamist, abi, troosti, vähemalt aga kaastundmust lootma.

«Anu, nad teevad mu ogaraks oma utsitamisega,» kurtis ta nuuksudes; «nad peavad mind nagu hulluks koeraks, keda on vaja ööd ja päevad varitseda ning onni küljes kinni pidada, seotud suust ja kõrist ja jalust! Ma ei tee jo nii rasket pattu, et ma hommikust õhtuni pean paluma ja uluma ja ohkima, ma põle jo kedagi ära tapp ega paljaks riisund!»

«Aga kas minu vanemad on kedagi ära tapp või paljaks riisund? Kas mina olen kedagi ära tapp või paljaks riisund?»
Ja kuna ta nõnda küsis, käis ta käsi silitades tütarlapse rõõmsatva siidjuustest üle ja ta sinine silm vaatas sügavalt neel sinisemasse silma. Aga Eltsel oli tunne, kui ta see küsi, enne nii soe ja pehme, kalgim ja karedam, ja nagu oleks neel silmal võõras, osavõtmatu, kuhugi ääreta kauguses ja nägemata tumedusse vaatav pilk. Ja Anu hääleski oli midagi jahendavat, midagi selle õhu sarnast, mida hingab lihtne inimene vastu sooja ihu.

«Kas siis usk on üksi mõrtsukate ja rõõvlite jaoks? Kas peavad siis üksi suured kurjategijad paluma ja nutma?» lisas ta toonil, millel ka oli isevärki metalline kõma.

«Ih, Anu,» vastas Elts, ja see tuli nagu pitsitatud viharajutus tal suust, «minu arust on see usk, mis on meie isal ja emal, mõrtsukate ja rõõvlite usk! Mina mõtlen, et üksi mõrtsukatel ja rõõvlitel võiks olla niisuke usk, kui nad oma pattu jumala ees püüavad heaks teha. Inimene, kes põle tapp ega rõõvind ega põletand, õige ristiinimene, see ei pruugiks ennast niiviisi piinata, see jo oleks rumalus või hullus!»

Anu käis liikmeist raputav värin läbi seda usuteotamist, seda pühaduserüvetamist kuuldes. Pärani silmil, ristis kätel jäi ta lüües otsa vahtima ja hüüdis viimaks:

Kas see on minu õde, kes nõnna reagib! Kas see on viie-aastakümne-aastane tütarlaps, kelle suust ma niisuke si sõnu kuulen? Ma ei suuda oma kõrvu uskuda! — Elts, kas tead, kes see on, kes sinu seest need jõledad sõnad ütles?»

Eltsel seisid pisarad silmis, kui ta mõruda osatamisel kuulis.

Miks ei tea — kurat! Seda kuulen jo vanemate suust iga päev sada korda! Kurat on mu sees, kui ma naeran, kurat on mu sees, kui ma mõne naljasõna pillan, mõne ilmaliku laulu suhu võtan, elavalt üle läve hüppan. Kurat on mul tean kärmemas kehaliigutuses, kurat olla mul koguni silmis, kui ma vähe rõõmsamalt üle õue või tänava voatan. Ma olen niigi kuradit täis otsast otsani, — ime, et ma veel lõhki põle hõõrd! Ma olen kuradit täis ja olen siiski väga Kiisa rahva laps ja sinu õde!...

Anu astus talle ligemale, ikka ligemale, kuna ta käed värisid ja huuled tuksusid ning ripsmete vahele külmalt säravad parlid nagu kastetilgad ilmusid.

«Laps, kes õpetas sind nõnna reakima? Kelle sõnad need kõik on, mis su suust tulevad? Minu meelest on, kui lausuksid sa teiste käest kuulnud juttu järele. Minu meelest on, kui kuuleksin» — Anu kugistas nagu terava kalaluu alla —, «kui kuuleksin oma Taavetit reakima.»

«Võib olla, et need teiste sõnad on, mis ma reagin — Taaveti ja Miku, Jaani ja Triinu sõnad, sest need on targemad kui mina ja oskavad paremini reakida. Aga nagu nemad reagivad, nii mina mõtlen ja nii mina tunnen, ja ma tean, et neil on õigus. Kui mina omast peast üksi reagiksin, siis ma ei teeks sõnu — ma aina karjuksin...»

«Karjuksid? Miks sa karjuksid?»

«Karjuksin, sest et mul on häda! Karjuksin nagu tuleb karjutakse, kisendaksin, nagu sügavas vees kisendakse, uluksin, nagu kokkulangeva hoone all ulutakse — nagu appi hüütakse, kui tigedad koerad kallale kipuvad!»

Tütarlaps sattus säärasesse ärevusse, et ta haruldaselt kõrged, pingule puhkenud neitsirinnad pihiku rahutult liikuma panid ja purpurne veri ta tulvile täidetud huultest ja põskedest kippus välja pritsima.

Anu hakkas ta kätest kinni. Anu pilgus helkis üles säde-meke endist südametuld, segatud õrna mureleegikesega, ja ta hääles oli jälle midagi õelikku, kui ta küsis:

«Mis häda sul siis on? Mis häda võib sul olla, teades, ei keegi ei taha sulle kurja teha, vaid üksi head? Sinu vanemad tahavad sind peasta, — kas kuuled, Elts, nad tahavad sind peasta! Ja sina karjud appi!»

«Peasta — kust?» küsis Elts.

«Sinu hingehädast.»

«Mul ei ole hingehäda.»

«Sul on, aga sa ei märka seda ise, sa ei näe ega tunne seda.»

Ja Elts kostis teraselt ja täie vihaga:

«Aga mis häda see siis on, mida ma ei näe ega tunne? See ei ole jo siis häda. Ja kui mul häda ei ole, siis põle mul koa peastjaid vaja.»

Anu tõmbas ta kaenlasse ja kattis tema kuuma ning veroküllast paisuva patusuu oma kalgi ja kahvatu vagaduse käega.

«Aga teised näevad sinu häda, sinu vanemad näevad seda, ja neil on hale meel sinust, ja sellepärast tahavad sind peasta»

«Mõelge, et sa ise oma häda ei näe. Väeti lapsuke ei märka kunagi kunagi mitte, et ta kaevurakkelt sisse on kukkumas, ja ta mõeldab hundile, kes teda kiskuma tuleb, naerdes käekesed. Aga häda ole sellepärast olemata, et rumal laps teda ei tunne»

Kuul raheldes ja jalga sõtkudes ajas Elts vastu:

«Kui laps kaevu kukub, siis ta karjub, ja kui hunt last kiskub, siis ta karjub koa. Ta siis teab, et tal on häda. Tule mulle appi, kui ma karjun — mis te mind enne ei näe?»

Anu appi tulla, kui laps juba kaevus või hundi hambus on — mis, mu kullake, kas see liiga hilja 'ei ole? Kas sa nüüd ei taha, kui väga on sul teiste peastmist vaja?»

«Ei,» hüüdis Elts. «Mina ei istu mitte kaevurakkelt ja mina ei astu mitte hundile kõsaga vastu. Mina istun koduõues kindla põlve peal, kaevust kaugemal, hundist eemal; mul põle tahtmist kaevu ligi minna või hunti ligi lasta. Kuid isa ja ema ei taha mul peast kinni ja kisuvad ning rebivad ja tuuseldavad mind, ei asja ees, teist taga, ja ise ütlevad, nad peasta mind. Jätke nad mind nii kauaks rahule, kui ma põle veel üldi ligidalgil!»

«Sa oled iga silmapilk häda ligidal, sa oled püstijalu häda lähedal,» vastas Anu imelise hārda pehmusega, mis tema võõra rahulduse asemele tuli, kuna väikesed säravad pisarad nagu lahvabeda tilgad tal üle põse veeresid. Ja kui ta edasi kõneles, said ta suured sinised silmad mõistatusliku, läbitungivalt sügavuse. «Keegi ei tea, millal Issand ilmub, ta tuleb kunagi varas öösel, ja häda igaühele, kes põle tema vasta valmis, ja sina, laps, põle tema vasta valmis. Sa põle nii kaua valmis, kui sa Jeesuse pruudiks põle soand, kui sa ennast Jumalategijaga põle kihland. Sinu vanemad ja mina tahame sind selle pruudiks teha, aga kuri on sinu sees veel nii suur ja sügav, et sa ei taha sellest aru soada, nii vägav, et paned meile oma kõgeduses vastu. Sa ei tea veel, kui magus on olla Jeesuse pruut, kui õnnis on olla tema kaisus varjul, kui kallis on panna oma tema veriste haavade sisse. Kuri ässitab sind üles sinu lootustaja ja sinu peastjate vastu.»

Eltsel oli tundmus, nagu kistaks tal jalge alt viimane purdepott, millel ta veel vankuvalt on seisnud, nagu tõmmataks tema käsi tagasi, mis teda kaldale oleks võinud aidata. Ta vaatas õe salapäraseisse silmadesse, mida ta enam ei mõist-

nud, mis talle nagu põhjatu laugas kardetavas rabas vastu haigutasid, ja ta hüüdis südamevalu kramplikul küünistusel:

«Teie, peastjad, olete minu murdjad! Te murrate mu maha ja imete vere mul südamest. Ma ei tunne, et teie mind peastate, ma tunnen üksi, et te mind küünite ja hammastega kisute... Anu, laske mind elada!»

Nagu ahastusekisa surmani piinatud hingest tungis viimane lause tütarlapse kurgust, ja sirutades mõlemat kätt paludes ning vannutades õe poole, vajus ta tema ette põlvili.

Aga Anu nihkus temast tagasi, ikka enam tagasi. Ja mida kaugemale ta nihkus, seda külmemaks, kivisemaks tardus ta kahvatanud nägu, seda jäisemat õhku hõõgus kogu ta isikust välja ja mõistatuslik sügavus ta silmas, pehme hõõgus ta pilgus muutusid teravaks torkamiseks, pistvaks odaks. See pilk, mis õe pealuust ja rinnakondist püüdis läbi tungida, oli tütarlapsele jälle võõras, võhivõõras, veel enam — see oli temale vaenulik.

«Anu!»

Anu seisis liikumata paigal. Kui Elts endale suutis kujutada külmaks, kiviseks soolasambaks tardunud inimest, siis seisis see praegu ta ees. Ja soolasammas tegi suu lahti ning rääkis häälega, mis nagu kuskilt õõnsast sügavusest, nagu kivide ja kaljude vahelt tuli:

«Sinu sees elab kurat. Ta vahib sinu silmadest, ta hõiskab sinu häälest, ta paneb sinu kõrge rinna himudest paisuma. Ta on annud sulle oma ahned küüned sõrmede otsa. Kes karjub sinu seest nii koleda häälega, et põrgu vastu kajab: Laske mind elada! See oli saadan ise, see oli tema heal!... Ma näen sind vajuma, õde, langema, üle ääre kukkuma, ja seal all, seal sügavas, seal, kuhu sa lennates kukud, seal lõõmavad leegid nagu nilpavad keeled ja kostab kole naermine, hirmu nutmine ning hammaste kiristamine, ja sind võetakse tuliste hangude ja punavate harkidega vasta ja visatakse tulde, kus see kõige lõõskavam on... Õde, kas tead, mis on põrgu tuli? Kas tead, mis on viimnepäev?... Voata ometi, voata sinna alla, voata sinna põlevasse kuristikku, kus keksivad tuhanded sarvikud! Kas näed nüüd?»

Elts tundis enesel vere põue põhjas hanguvat ja ära rääkimatu hirm pigistas tal südame kokku. Nõnda polnud ta oma õde veel kunagi näinud. See polnud enam Anu, see oli

... see inimene või vaim, — see...

... ennast kõigest kehast ja äigas käega paar korda... et lahti saada pildist, mida ta nägi, mis ta sise... Ja et ta ometi Anu ära tundis, kuigi ainult... ja kehalaadi järgi, siis püüdis ta viiras... ära peletada, ja hirmu tagasi tõrjudes ning... kutsudes hakkas ta heledal, põrgulisel laginal...

Anu meelest oli see naer põrgulik. Tema ei... noorest tervest rinnast ahastuse väel välja... Ta ei uskunud, et õde teda pööraseks... sestas, sest ta tundis enese täie mõistuse juures olevat... tal oli see tundmus, siis pidas ta õde selleks, kes mitte ei... mida ta tegi ja rääkis. Oe sees valitses ju see võõras... keda tema kuradiks kutsus.

Klõne helke püsis ta nõutult, mis teha. Siis korraga sai ta... nagu terasega ülelöödud nägu soema paiste. Näis, nagu... talle pikkamisi jälle meelde, et inimene, kellest ta hirmu... ajal oli eemale nihkunud, on tema lihane õde, viie... aastane õrn tütarlaps. Saadana valitsus selle üle... veel liiga kindel, mitte jäädav olla. See valitsus pidi... abiga taganema.

Ja Anu vajus põlvili, tõstis käed taeva poole ning palus... kuuma innuga, et jumal tema vaese, õnnetu... õela pahareti välja ajaks ja enesele sinna templi... Anu palvetas nii meeleheitliku õhinaga, et tal higi... otsaotsa otsaesisele ilmus. Ja ta näis uskuvat, et ta... jumala palge ees, sest ta pilgutas närvlikult silmi, nagu... teda selle palge liiga ere valgus, ja ta näo ning... olukordadest oli märgata, kui kõneleks ta isikuga, kes seisab... tema lähedal...

Ja kuna Anu palvetas, pugus Elts toast. Tema, kes oli... tulnud abi otsima, läks minema abita. Abita ja troostita... kes seal käsi ringutas ja kellegagi kõneles, keda... näha, see ei mõistnud teda. See, kellelt ta oli abi... tulnud, tarvitsee ise abi ega võinud kedagi teist avitada.

Elts jooksis selle palvetaja juurest koju, ja kui ta sinna... leidis ta jälle palvetajad eest.

Ta võttis oma mõlema terve tugeva käega oma terve... pea ümbert kinni ja küsis, kas siis kõik inimesed on

hulluks läinud. Ja et ta mingit vastust ei saanud, siis kartis ta et ta ise on hulluks läinud. —

Lõhmuselt käis aga veel keegi teine troosti- ja meelejahutus otsimas. See oli Elkse vend Mikk. Kuid mitte Anu juurest. Mikk sai aru, et tema vanemate ja Anu vahel ei ole mingit vahet, ehk olgu siis, et Anu oli pehmem, lõdvem inimene kui isa ja ema. Anu ei tulnud vägivallega, Anu ei ähvardanud ei neednud, ei sajatanud. — Anu palvetas ainult, palvetas manitses ja palus. Mikk tuli selle suure patuse juurde, keda kogu küla nii kõlvatuks pidas — ta tuli Lõhmuse Taaveti juurde abi otsima.

Aga mis oli selle poisiga kolmveerandi aasta jooksul sünninud? Seni oli ta ikka märku andnud — oma tundeid ta ja kujutavate sõnade kaudu avaldada ei suutnud —, et tal kodumidagi paha on, et teda seal miski rõhub, pigistab, piinab. Ta oli seda väljendanud üksikute urisemiste, rõhitsemiste ja sülgamistega, sagedasti ka ainult tumeda näoga, kulmukortsutamisega, mahasurutud ägamisega. Ühel päeval aga mõistis Mikk korraga kõnelda. Ta tuli Lõhmusele, kutsus Taaveti toast välja ning hakkas temaga õues imeladusasti vestlema.

«Õemees,» ütles ta muuseas, «kas tead vähegi, millal see pöörane lugu kord lõpeb?»

«Misque pöörane lugu?»

«See — see palvejändamine meil, see tembutamine, see inimesetapmine? ... Sa oled mõistlik mees, Taavet, ütles, kas see ülepea lõpeb või peab ikka nõnna jääma?»

Taavet vaatas talle terasemalt silma, enne kui kostis:

«Seda ma ei tea. Kui need inimesed noored oleksid, küsivad, et nad lapsed oleksid, siis võiksin sulle küsida, et see lõpeb kord ja nende himu soab niisukesest hullustamisest täis. Aga nad on paraku vanad inimesed, ja neid parandada ja pöörata on raske. Näe, poiss, ma ei soa oma naisestki võitu, ja see on ometi veel noor.»

«No siis tapavad meid — sind ja mind ja kõiki, kes põlvnende killast?»

«Miks sa siis otse tapmisest reagid? Eks nad südant sõda ja hinge kurna, aga kas me siis ei jõua vasta panna? Sa oled jo mees, Mikk, kannata välja ja löö käega.»

Mikk raputas pead ja ta näo üle lendas tume murepily.

«Sina oled mees, sul on palju rammu ja mureta mees. Aga voata mind, — ma — ma ei tea, mis pean peale hakkama.»

«Nad meelest on, kui peaksin mõistuse kaotama ... Usk ja ... meelest teevad inimese hulluks. Kui nad mind usuga ... hulluks teha, siis vahest viinaga. Viina ja tubakaga.»
Taavet astus poisile nii lähedale, et viimase hingeaur talle ... Mida ta Miku elavast kõnest ja võõrast ilmast ... sai nüüd kindlaks: poiss ei olnud kaine, ta ... viina. Esimest korda märkas ta seda Kiisa Mikust, ... karskest poisist, kes viinaklaasi ikka nähtava jalkustundega oli tagasi lükanud, kui tema või keegi ... tema oli pakkunud.

«Näe, kuhu sina siis oma noka farta oled pist?» hüüdis Taavet allatusele, mis teda nagu külmavärin näis vapustavat.

Mikk naeris poolhäbelikult, poolhübematult.

«Pudelesse pistsin — pudelisse ja tubakakottil!»

Ja ta tõmbas põuest väikese musta täistopitud piibunossi välja, platis hammaste vahele ja küsis õemehelt tuld. Viimane vaatles teda tüki aega tummalt, enne kui küsis:

Aga mis see siis peab tähendama, poiss? Kes kurat su noka ja tubakakoti kallale ajas, mida sa jo ise ei sallind! ... koka ei mõtle, mis isa ja ema ütlevad, kui nad seda ...

«Mina nad mulle rohkem ikke võivad teha kui praegugi,»

Ja Mikk tõntsi naeratusega, heites hoolimatult käega. «Panna panevad — põlvili paluma, käed risti ja hambad risti. ... ma ise ei oska paluda, siis paluvad nemad. Ja mina pealt kuulama ja järele pobisema, mis nende suust on ... See jo mu igapäine orjus töö kõrvas. Palu kas ... mõistusenatuke peast!»

Aga mis abi loodad sa siis viinast ja tubakast soada?»

«Voata, Taavet,» — ja Mikk astus komistava sammu õemehel lähemale — «nad vihkavad viina ja tubakat, ja et nad viina ja tubakat vihkavad, siis — siis on vaja mul viina ja tubakat armastada, — kiuste vaja armastada, kuigi nad mu ... ajavad pööritama. Sest mida nemad vihkavad, ega ... või nii väga paha olla ... Kiuste, Taavet, — just kiuste ...»

Poiss hakkas korraka silmi pilutama, pööras pea ära ja tõmbas oma suure tõmmu käega üle näo. Taavet nägi, kuidas ta tõmmede vahelt paar piiska vargsi nähtavale tuli.

Natukese aja pärast võttis Mikk veidi pehmel keelel jälle ...

«Mu meelest on vahel, kui ei elaks ma enam oma kodu Voatan ringi — kõik nagu ümber moondatud... Ja nemad mõlemad — justkui võerad inimesed. Kas tead, Taavet, need põle enam omad silmad peas, ei omad näod ees. Vahivad mu peale justkui paksu kloasi tagant, või — või läbi jää... Vahivad mu peale, aga silmad näevad kedagi muud — otsivad nagu pilvi, või tähti taevast, või tonta... Ja kui nad kangesti palves on, kui isa, nagu ta ütleb, Jehoovaga palehigil võitleb ja ema Talle haavades puhkab või Önnistegija rinnast verd joob — siis ei taha neid enam ära tunda. Justku endiste nägude üle oleks tõmmatud teised... Hirm kipub peale... Karju kas või appi...»

Lõhmus tõmbas sügavasti hinge tagasi, nii et see nagu varjatud ohe kuuldus. Seejuures surus ta pahema käe püksivärvli vahele, nagu vajutiseks äkitselt torkava pistja peale.

«Sul on õigus, nōnna nad on — nōnna nad on kõik,» kohmas ta hämaral näol, ja Miku kujutus tõi Taavetile nii mõnegi nähtuse ta enda majast silma ette.

Anu hakkas talle aegamööda rahutust soetama. Rahutust, tuskat ja muret.

Mida elavamalt noorik oma vanemate ja Tõnu-Peetri peremehega läbi käis, mida sügavamale nende õlul, alalisel vastastikusel õhutusel palvetuhinasse ja usuõhinasse sattus, seda enam näis ta kõigest, mis tema ümber muidu elas ja liikus, võõrduvat, seda enam eraldus ta inimestest, kes tema tuhinast osa ei võtnud, tema hingega ühte ei elanud, seda kaugel male nihkus ta päev-päevalt oma mehest oma seesmise eluga. Ka Taaveti meelest oli sagedasti, nagu elaks ta vahetatud naisega, nagu poleks nende vahel enam endist ühtsust, endist sidet, endist usaldust. Ta ei tahtnud seda kaua uskuda, ta tõrjus siisugused mõtted kui liialdatud kartused või petlikud oletused enesest eemale ja rahustus lootusega, et siisugune temale arusaamatu vaimutaud möödub nagu palavikuhoo, nagu haiglane tuju. Aga aeg veeres ja Anu ei toibunud. Ta vajus sügavamale selle udu sisse, kust tema kuu mehele muutunult ja moonutatult vastu paistis, nagu Mikk oma vanematest ütles. Taavet ei leidnud Anu peast ka enam oma naise silmi, neid taevasselgeid sinisilmi, mida ta seni nii hästi oli mõistnud lugeda, ja mitte enam seda inimlik-sooja, temale nii hingeni tuttavat nägu oma pehme, sulatava paistega. Anu

...nagu saavad uus ilm ja see hingas välja võõrast, kaledat, ...õhku.

...Mikk õemehe sisemisi pitsitusi aimanud, pööras ta pooljulgestaval, pooltrööstival naeratusel tema poole ja ...

...Anu kodu põle koa enam taevariik, — tule, lähme ...

...otsimal»

...?»

...juurest.»

...kõrtsi?»

Mikk siis mitte minuga? Kas liiga noor või? — Ükskord ... selle tee ometi jalge alla võtma — oasta ees või taga ...

...mul kõrbe süda ja suul»

...pead selle tee võtma jalge alla — miks?» küsis

Mikk hakkas naerma — lohakalt, peaaegu toorelt. See oli ... jabur-inetu naer, mis poisi terve näo korraga vasti ... Seda märkas Lõhmuski, nii harjunud kui ta ...

...nägudega oli, ja ta kulm läks kortsu.

...küsid: miks?» kõneles Mikk edasi, hakates teise käsi ... kinni. «Ega's kõik või jumalalasteks ja püha Jüri kutsi ... soadal Minust seda ei soa, ajagu nad mind kas või ... äraneeetud sigade sisse või poogu kanteli külge üles ... jään juba ilmalaste kilda ja sinusuguste seltsimeheks, ... olen terve aruga inimeste seas... Tule, õemees, — ää ... ühti, — Tihane näeb oma leti ääres nooremaidki pinni ... kui on Kiisa Mikk.»

Lõhmuse südamele heitis rõhuv tundmus, hoolimata sellest, et tal enda seisukohalt võis noormehe meelsuse vastu niisama ... olla kui tema kutse vastu. Taavet oli teiste kõrtsisõpra ... sel põhimõttelisel arvamisel, et p ä r i s mees peab viina ... ja piipu põletama, et ta elu ilma elustava, erutava, ... juttu edendava, vahel ka muret ja meelepaha kustu ... rohuta oleks liiga üksluine ja tüütu. Ja ometi voolas tal, ... seda noort, värsket, puhast last, kes oma õitsvat elu ... ilma mingisuguse kibeda rohuta oli maitanud, midagi ... hingest läbi, mis teda laskis tõsiselt ja hoiatavalt öelda:

Mikk, ära kipu kõrtsil»

Poiss ajas silmad suureks. Hüüd tuli otsekui võõrast suust.

Miks?» küsis ta poolkogeldes.

Seal põle hea olla.»

«Põle hea olla? Ja seda ütled sina?»

«Jah, mina, sest mina tean seda.»

«Aga sa ise?»

«Mina — ma olen kõrtsiga õppind. Sina aga põle temaga mitte õppind ja sellepärast on parem, et jääd temast eemale, niikaua kui võid.»

«Aga just kiuste, nende kiuste —»

«Ei, oma kiuste, poiss, otse oma kiuste, ja seda on mõnigi noor poiss pärast kurjasti kahetsend.»

Ja kuna ta seda teise heaks ütles, oli Lõhmuse meelest äkki, nagu läbiks tema aju ta enesegi kohta arusaamise säde: ta tundis, et ta rääkis tõtt — tõtt, mille ta ise oli läbi proovinud. Kui oli ta viinaga ennast juba nii palju kiusanud, oma elu mõruda teinud, ennast igal viisil kahjustanud ja teistele enda kõrval, varemalt vanematele, nüüd naisele, kannatusi kaela toonud!

Ta hakkas Miku õlgadest kinni ja vennalik sõprus elas ta toonis, kui ta lisas:

«Ole nüüd mõistlik poiss, mine koju ja maga oma peatäis salaja välja. Kui nad haisu ninasse soavad, et sa oled lotu pudelisse pist, siis istud varsti veel teravamate orkide otsas. Püüa oma igapäevane Maltsveti rist välja kannatada, ehk leiame edaspidi hea nõu, kuida meie palvepahareti nende seest välja ajame, nagu nemad nüüd meie seest põrgukuradit välja on hurjutamas. Kõrtsi võime kahekesi koa minna, ega mina selle vastu ole, aga ootame, kuni ajad paranevad.»

Ja Mikk, hea poiss, kuulas sõbra nõu ja pugus oma usuvastase peatäiega peitu, enne kui ta oma jõledas ilmalapse olekus isale või emale silma puutus.

Sellele väikesele juhtumusele järgnes Lõhmuse peres veel samal õhtul teine, mis Taaveti meele maltsveti usu suhtes elavamalt mõlkuma pani kui kunagi enne.

Hoopis ootamata kombel ilmus selle usu isa, Järvamäe prohvet ise, Lõhmusele — kui teekäija, kes palus õõmaja.

Juhan Leinberg oli suvel kord juba oma truu jüngri Kiisa Mikkli patustpöördumatu väimehe ukse pihta koputanud, et viimase naisele antud töötust välja lynastada, aga paraku ei leidnud ta teda seekord kodust. Taavet tuli alles teisel päeval kuskilt kaugemast kõrtsist, kus ta meister Vikerpuuriga jaaniõhtut oli pühitsenud, niisuguses olukorras koju, et suur usumees, kes teda Kiisal oli oodanud, paremaks arvas edasi rännata ja oma äratamiskatse teiseks korraks jätta.

See oli õhel laupäeva-õhtul, paar nädalat enne mardipäeva. Lõhmuse pere sõi õhtust. Puhtaks küüritud valgel ristjalgadega puulaua suur pütt mustjat odrajahu-putru, mille silmast silmalt pulkis sula või nagu naeratah päike pilvest. Pudru-ut kõrval seisis piimapütt tilgastanud piimaga, mida vesise alampu juhmalt oli ristitud ja rohkendatud. Kodutehtud jämedad, hooletult õõnestatud puulusikad käisid kordamisi pudru-õõs, murtatades sinna koopaide ja kuristikke, ja sealt piimapiit, selle sini-rohekat pinda alalisel liikel hoides, ja viimaks lõpuks mitsutavaisse suudesse.

Amul peremees, perenaine ja teomies istusid, kõik teised sead püüti laua ümber, ka elatanud tüdruk Tiit. Tütarlaps Tiit, kellele laua äärde sündsast ruumi ei jäänud, ulatas lusika alla tatuja, perenaise ja Antsu vahelt pudrusse ja kastmesse, kui ikka neil kordadel, kui viimaseid oma lusikatega ees ei olnud ja läbipääs nende õlgade vahelt vaba oli; Ellul jäi mõnikord vahele. Aga lapsel aega küllalt süüa.

Hukkirehi oli üleval, tuba seepärast palav nagu vihusaun. Hoopis seisid higitilgad ninadel ja otsaesistel nagu õisveetõkud. Tiit pika terava nina otsast pudenes enam kui ühe lusikasse piima sisse, nagu poleks see juba muidugi varem küllalt olnud. Palavalt õhku täitis kuivava vilja, seinte ja parte külge jäänud suitsu ning higistavate inimeste naha lõhn. Poolkibe, poolvänge ja natuke läpastanud. Kitsikut allanurgelist ruumi valgustas jõuetult ahju ääres seisvas tulepühits põlev kasepeerg, mida Ellu söömise vahel käis nuuskama ja uuendamas. Seda hauavalgustust nõrgendas veel süsimust tahmvooder seinte, lae ja parte küljes, mis siit ja sealt talupidajalt nagu kivisüsi hiilgas. Sel valgustusel, mida meie mõtete järgi vahest selleks küündis, et inimene inimesele otsa ei jookseks, tehti terve talv tööd — kedrati, kraasiti, kooti, õmmeldi, nõeluti ja lasti pussid tubase puutöö kallal välkuda. Kõik päevane valgustus, mis ainult ukseaugust sisse pääses, olnud palju parem, pilvise ilmaga jaolt veel nõrgem. Talupidajad oma haigete silmade ja põdeva vaimuga kobas pimeduses, toomas suitsust ja vingust ja tahmast kokkupressitud õõs-õõ sees, kuna mõisad tuledest särasid ja küllahiilguvaid inimesi varjasid, kes alatasa aru pidasid, kuidas taluhurtsikust jäädavalt eemale hoida.

Heideldes, värisevaid varje sünnitades, ronisid peerutule lõhkuva leegikese halekollased kiired üle ruumi laiali, nagu

teed otsivad, looklevad putukad. Nad panid viduselt virvendama määratu suure nõgise ahju, mille pragudes koosolekul pidasid roostekarva prussakad ja mille keris mustas nagu granaatide hunnik. Nad ronisid üle aukliku ja mähkliku savipõranda, millel ei komistanud ainult talupoja pastlajalg, teomehe polud alla, mille põhjast sasituustid välja ulatusid ja mille pealt üle serva tükk lõhkist kasukahõlma ripendas. Nad tantsisid laisalt nurkalükatud suitsunud vokkide ratastes ning värtnates ja roomasid rehealuse ukse kõrval seisvat veetõrt mööda üles, põlastavat helki seina küljes rippuvaile tööriistadele ning varnas unistavaile närustele riidehilpudele ja kõvaks ning kujukutsuks vanunud kübaralätsudele heites. Ja lõpuks hakkasid nad õhukest sumedat võrku kuduma perevanemate sasiga täidetud abielusäangi peale, mille peatsist, halli karmi vaiba alt, õlekubu oma otsa välja torkas.

See elamu on kurb nutmiseni. Ta on vaene kerjamiseni. Ja Lõhmuse talu ei ole siin veel üks kehvemaid.

Ohtusõök jõuab lõpule; sööjad panevad lusikad lauale ja käed ristid ning löövad silmad palvevagaduses maha. Ainult peremees ei tee seda. Ta pühib suud ja otsib piipu. Nagu söögi eel, nii ütleb perenaine ka söögi lõpul sügava, pühaliku häälega mõned palvesõnad. Peremees tõmbab piibu peerust põlema.

Korraga hakkab koer õues haukuma, natukese aja pärast läheb üks lahti ning poolkummargil astub madalast august sisse Järvamaa prohvet.

Anu käed on veel ristis ja pea norus. Summutatud karjatusel hüppab ta järilt äkitselt püsti ja sirutab tulijale mõlemad käed vastu, imestuse, aukartuse ja õndsas rõõmuga. Lähemal pilgul on ta tema jalge ees maas, haarab ta põlvede ümber kinni, vahib säraval, joovastunud pilgul tema poole üles ja ta tuksuvad huuled sosistavad:

«Sa tulid, Issanda sulane, sa tulid ometi kord!... Tänu sulle, et sa meid vaeseid patuseid ei unustandi!»

Keegi muu kodakondseist ei tundnud võõrast peerutule nõrgal vilkuval paistel esimese pilguga, vaid üksi tema.

Ja õnnistades pani külaline oma prohvetikäed tema pea peale ning vastas:

«Issanda rahu olgu sinuga ja teie kõigiga! Aamen.»

Tekkis vaheaeg, mis oli nii tumm, et peerulõkke tasast

est tulnud laulu kõrval selgesti võis kuulda. Ja kuulda oli ka ta unustatud piibu visin.

«Sa oled küllaline, et endale teed rajada selle poole, kelle poole ta on tulnud, vaimuliku näo kõrvale ning sirutas, kui ta ta rest oli üles tõusnud, Taavetile käe lihtsal sõbralikkusel

«Jee, Lõhmuse peremees!... Vaene teekäija palub ööseks peavõtu ja küljealust, ja kui ei anta, siis lepib ja tänab ka, kui just pool tundi saab jalgu puhata.»

Ja peremees vastas, piip hammaste vahel:

Lõhmusel antakse igäihele ulualust, olgu juut või mustlane, otthumene või pagan.»

Ja kuna ta seda naljatamisi ütles, lendas Taaveti jämeda, toon talupojanäo üle jälle kord paiste, mis selle näo veetle- taks, peanagu jumekaks tegi. Tema sõnades heljus midagi, mis uuele tähelepanemisele sundiva seesmise tuuma ja jõu andis. Kui Maltsvet seda meest õieti mõistis, pidid ta teadma, et tal on tegemist vastasega, aga ausa ja õiglase vastasega.

See on õige, sest ka Onnistegija ei teinud vahet juuda ega ahla mehe vahel,» kostis ta kergelt, ilma pühaliku toonita, ta kubara varna pistis ja üleriide seljast tõmbas. Ja kui ta alla, hõõrudes kohmetanud käsi ja lastes silmi kõigi nende nägudele üle käia, kes teda nurkadest aukartliku uudishimuga vahtasid, ahju ääres pingil istet võttis, lisas ta jutu alustamiseks lihtliku küsimuse peremehe käekäigu ja majapidamise üle.

Mis muud, kui vaesus kipub majasse,» vastas Taavet, taludes tema vastu, vanast rauapuust tehtud järile. «Täna- vaene viljasoak jälle nii armetu, et ei tea, mida sööd ise, mis muud loomale.»

No rukis nähti siin nurgas heina-ajal jo üsna hea olevat.»

Läks korda, aga mis see aitas, kui tera varises peast põua põlvest maha, ilma et sirpi kätte jasti võtta. Mõisa vili oli koa mehe küps, ja ega see maha tohtind pudeneda.»

Vaesus kipub majasse,» kordas Maltsvet pikkamisi ja mõt- tes, kuna ta paar korda käega oma ruugest habemest üle tõm- las. «Ma tunnen majasid, kuhu vaesus sellepärast sisse ki- püb, et seal liiga vähe on jumalat.»

Meil just vastuoksa,» vastas Taavet, lastes piibutoosist all välja. «Minu majas on liiga palju jumalat, see aitab vae- susi kitsuda.»

Kuda nii?»

«Noh, ega ristas käed tööd tee. Kui inimesed mitu korda päevas palvet teevad, eks siis jää mõnigi ilmalik talitus jumala hooleks. Ja jumal põle veel kellegi põllul käind, rukist lei kamas.»

Vastane tikkus peale — usumees märkas seda.

«Peremees, peremees,» ütles ta kahetseva peavangutuse aga ikka veel naeratava sallivusega, «ei see ole õige jutt, mida mu kõrv nüüd kuuleb! Eks sa tea, mis pühakiri ütleb: Tee tööd ja palu jumalat! Ilma jumalata on kõik meie töö tühine.»

«Aga pühakiri ütleb koa: Keegi ei või kahte isandat teenida, — liiatigi nõnna, et ühe töö käib teise omast ikke ees. Teine isand jääb sedasi nälga, ja see isand, kes nälga jääb, olen mina.»

«No kulla vend,» ütles suur usumees, pöördudes kasvava elavusega uskumatu hingõ poole, «kumb siis õigem ja parem peaks olema: teenida mammonat või jumalat?»

«Mammonat?» hüüdis Taavet Lõhmus ja hakkas naerma. «Kas sa, kallis mees, siis aganast leivapalukest, mis inimesel hinge vaevalt sees hoiab, koa mammonaks loed? Noh, siis on see, mis sant kiriku-ukse ees korjab, koa aiva patune mammon!»

«Mitte rikkusekogumine, mitte kuldvasika-kummardamine üksi põle mammonateenimine, armas sõber,» ütles Maltset, tõmmates pead lingust, «vaid kiri nimetab mammonateenimiseks ka seda, kui inimene oma peatoiduseks tööd teeb ilma jumalat palumata, sest niisukese inimese kõht on tema jumal, ja see jumal on samasugune ebajumal nagu kõik teisedki.»

«Aga minu majas palutakse, nagu ütlesin, rohkem jumalat, kui tehakse tööd, ja see ei mõedu niigi palju, et oleks igapäevast leiba küllalt. Mis see jumalapalumine siis õieti aitab?»

«Inimene peab olema kannatlik, kulla peremees. Jumala õnnistus tuleb veel. Kas ei ütle püha Siirak: «Kes Issandat kardab, sel peab viimaks hea põli olema ja ta peab armu leidma oma suremisepäeval... Rohke tarkus on Issandat karta, ja see rõõmustab neid küllalt oma viljaga. Kõik tema koja täidab ta kalliste asjadega ja kambrid seega, mis ta sünnitab!»...»

Taavet nühhis naeratades lõuga.

«Siis ei tee jumal õigust, kui ta palujaile alles «v i i m' a k a» hea põlve annab, neile aga, kes mitte ei palu, sagedasti juba enne. Ma tunnen inimesi, kellel on jumala asemel alati kurni suus, aga hea põli on neil juba käes, ja need on need kõlga

„Aga ma tean inimesi, kes eluaja jumalat uppi karjusid ja siiski vaesuses ja oletsuses hauda läksid.“

okkamat. Kust see ometi tuli, vaga vend Issandas, et sina
me saad siis rikkaks, kui sa veel jumalat ei orjand ja teistele
palved ei pidand, vaid Kukeveres ja Kostiveres patune kõrts-
meh üld, patune nagu kõik teised, vahest niisama patune kui
kolmnäse peremeeski?»

Ka prohvet naeratas kannatlikult, kui ta habet silitades
kustas.

Jumala teed on imelikud ja tema tarkus ilmuurimata.
Talle ta katsub rikkusega, teist vaesusega. Sa näed ometi, kal-
lis sõber, et ta on mind mammona kaudu õigele teele, see
on enese juurde juhatand, ja kui ta sinule, vara põle and,
vaid vaesust, siis on tal ka sinuga hea nõu, kui sa aga tema
sõnu usud ja teda kardad ning armastad.»

Aga ma tean inimesi, kes eluaja jumalat appi karjusid
ja siiski vaesuses ja viletsuses hauda läksid.»

Kas sa siis arvad, et nemad ilma tasuta jäävad? Sa võid
olla, et nende päralt on taevariik ja et neile seal mitte
lõige pahem paik ei anta Issanda aujärje ümber. Kas sa ei tea,
et rikkus ei ole mitte igale inimesele õnnistuseks, vaid tihti kiu-
ratusepaelteks ja komistamiskivideks? Pea ikke meeles, kulla
vendi, et mis ühele õnnistuseks, võib teisele hukatuseks olla,
ja et taevane isa teab väga hästi, mis ta ühele ja teisele osaks
andab.»

Läavet toppis, ehk küll Anu silmad teda valjul hukkamõis-
tel karistasid, prohveti nähes uuesti piipu.

Kui sa, külamees, seda ütled, et mulle mu vaesuse eest tei-
me ilmas tasu antakse, siis ää nõua, et ma palveorjusega liiga
palju aega viidaksin,» tähendas ta ilmalapse südamerahuga.
«Lks sa tea kirjast isegi, et jumal annab patusele igal ajal
annu, kas või silmapilk enne hingeheitmist. Tuletan sulle
meelde kurjategijat ristipuu peal, kes jumala pojaga seltsis
mõltsamast otseteed taevariiki läks. Mis kasu on mul siis elu-
se eest põlvitamisest ja küüntetõstmisest ja palvepobisemisest,
kui üksainus sõna surmatunnul sedasama head teeb?»

Perenaine, sulane ja tüdruk — nad kõik vahtisid nurgast
sil kohkunud nägudega patuse peremehe poole, nagu ootak-
sid nad, et toapõrand lõuad lahti ajab ja uskmatu inimese
ain neelab. Anu värises algusest saadik ja ta ärevus kasvas
meeste jutu jooksul nii väga, et ta imeva lapse suust rinna võttis
ja väikese vigase Juku Ellu sülle pani. Ise tõttas ta võitlusest
võitma.

«Kas sa siis tead, milla su surmatund tuleb?» hüüdis ta välkuval silmal, ja ta noomivas toonis võbises midagi, mis usuisalt patuse jõledust püüdis nagu andeks paluda. «Surm võib sulle äkitselt tulla nagu välg pilvist, nii et sa enam viiksa, tadagi ei soa, ammuks siis veel jumalalt oma pattusid andeks paluda.»

«Seisab jo kirjas, et muud põle vaja öelda kui: «Isa, anna andeks!» Nii palju aega mulle ikke veel jääb, kui just rabandus elu ei võta... Aga et ma igatahes julge oleksin,» lisas Taavet kerge, suu ümber muheleva pilkega juurde, «sina teadke, et ma selle sõna juba ammu olen ära öeld — jumalalt on juba kirjas, et ma tema käest oma patud olen andeks palund.»

Tekkis väike vaheaeg.

Kuna Juhan Leinberg kõhatas ja käsi hõõrudes nähtavasti mõtteid kogus, nihkus Anu oma järikesega närvlikult ja piina ilmel meestele ligemale. Ants ja Tiit vaatavad aga tummalt ja tõbilt teineteise otsa, nagu ei saaks nad aru, miks prohvett nii suurt patust, nagu on nende peremees, ei hakka laia suuga noomima, et ta ometi kord vait jääks ja alla annaks.

«Sa igatsed parema põlve järele,» võttis Maltsvet jälle rahulikult ja sõbralikult sõna, «ning arvad, et jumala palumist et too sulle seda. Ütle mulle, vend, kust sa seda tead, et sinu palumist kuulda ei võeta? Kust sa seda tead, enne kui sa põle katset teind? Sest mis tähendab, et mõned palujad abi põle saand? Ma tean hulgakaupa teisi, kelle palveid täie mõelduga on täidetud, ja pühakirjast oled vist isegi lugend, kudas Issand Seebaot vaga inimesi ja oma ustavaid sulaseid igasugu hinge- ja ihuvaraga õnnistas. Mis kahju see sulle teeks, kui sa oma hinge Jeesusele pühitseksid ja mõne aja tema abile peale loodaksid, täis kindlat ristiinimese usku?»

«Jääksin nälga,» kostis Taavet kuival. «Sest kui mina kord veel neli-viis korda päevas palvetundi peaksin ja pühapäev iga töö nurka viskaksin, siis on käpaga katsuda, et puudus kaotab ja mitte ei kao.»

«Seda sa ei või enne teada, kui oled katset teind.»

«Niisukest katset ei või ma naljalt teha — oleksin ühe onnataga otsas. Eks siis need palveorjad siin, minu vaene eit kõige ees, näita küll, kui palju kasu see küürutamine ja vingerdamine toob: meie läheme ühtepuhku allamäge, abi põle kuukihimärgata.»

Maltsvet kanni käe raskelt Lõhmuse õlale.

«Jumal, ma tahan sulle suu sisse öelda, kust see tuleb. See pole sellist, et peremees ise ei kõnni usus ja palves nende abile. Peremees on perekonna pea, nagu Kristus on koguduse pea. Kuid võib naise ja ümmardajate palve üksi toime saata, et jumal oma õnnistuse majasse läkitab, kui peremees, kes endale saab, on uskmata ja kõnnib koguni radalt, kus hukkaläinud inimesed kõnnivad, need, keda maapäevad meenus nuhtleb.»

«Sest märkus ei rikkunud suure patuse jumalakartmata elu.»

«Ma pean mina, vaene kurjategija, jumalat paremaks kui teid, vaivad palujad,» pajatas ta piipu popsides. «Ma arvan, et jumal, kui ta meiesuguste asjadega ülepea tegemist teeb, teie palveid sellepärast kuulmata ei jäta, et nende seas üks on, kes mitte ei palu. Jumal jo ülekohtu ei salli, ja see oleks ühe ülekohtu, mis ta ise teeks.»

«Aga õnnistusest, mis jumal soadaks majasse, soaksid sina kord min, ja seda Issand ei taha,» ütles Anu.

«Hm,» naeris Taavet, «ja sellepärast laseb ta, hea mees, teid kogu puudust kannatada! Nagu jumalal võimalik põleks mind edetundest iga viisi nuhelda — kas või aiateiba sisse torgata või kerisekividel küpsetada! Küll see teie jumal on aga väeti ja nõutu elukas! Ei suuda Lõhmuse Taavetikestki korrapärast kannatada!»

«Jumala teed ei ole mitte meie teed ja jumala mõtted ei ole mitte meie mõtted — pea seda meele, sa uhke mees oma õnnikuse tarkuses!» Maltsveti toon võttis juba tõsisema, sügavama, pühaduse poole upitatud kõla. «Kust võid sina teada, et Issand sulle just sellega ei püüa südameukse pihta koputada, et ta sinu armast naist ja sinu vaest vigast last kui ka sinu ühtvaid ümmardajaid sinu nähes laseb puudust kannatada? Sinu silm näeb neid nende hädas ja sinu süda tunneb kurbust selle üle, ja see on sulle karistavaks manitsuseks, et sa oma hinge pööramise peale hakkaksid mõtlema. Oh, tee siis seda kord, kui sa kaastundlik inimene oled, kelle süda suudab veel pehmeks minna! Heida armu oma õnnetu naise peale, kes mitte ainult leivapuudust ei kannata, vaid ka seda palju suuremat valu, et tema mees. Õnnistegijast eemal seisab, Issanda püha sõna tühiseks peab ja oma lihalikku tarkust, mis on Kõigevägevama silmas rumalus, enamaks peab kui Jehoova

elusõna. Vend, hakka mõtlema, — tee aru oma majapidamisest, — pööra ümber, kuni on veel aeg!»

Ja kui kangekaelne patune kohe ei kostnud, vaid ise värki hahemeelsel muigel oma jalge vahele maha vaatas, hakkas prohvet talle oma suurest jumalasõnaladust piiblisalme ette laduma, mis pidid näitama, kuidas inimene ilma põleva usuta ja ilma ususeaduste täpse täitmiseta kõige oma maapealse eluga raisku läheb, teiste elu enda kõrval hukates ja armutult sinna sattudes, kus on ulgumine ja hammaste kiristamine. Ja et seda igavesti kestvate koledate otsa nii patusele kui ka usklikele võimalikult kujukalt vaimusilma ette maalida, võttis vaga hinge ärataja kõik oma fantaasia ja kõneosavuse pühakirjasõnadele appi ning andis viimsestpäevast, põrgu oludest, neetud hingede piinast ja kuradite ärarääkimata toorest talitusest nende kalla kirjelduse, mis ei ajanud mitte ainult Ellule ja Jaagule kanna naha ihu peale, vaid ka Tiile ja Antsule, perenaisest hoopis rääkimata. Seejuures laskis prohvet läbi paista, et viimne kohtupäev enam sugugi kaugel ei ole; seda tunnistavat mitmesugused märgid, mis pühad ettenäijad, nende seas Johannes oma ilmutamisraamatus, on kirja pannud.

Seda arutas ta enam üldises mõttes, ilma peremehe isikut otsekohe puudutamata, käänas aga siis, kui Lõhmus ikka veel vaikides pealt kuulas, otseteed eesmärgi poole, kuigi valitud sõnadega, ja heitis talle ette ta pattusid kainuse, karskuse ja võõra vara puutumatus vastu, väga piltlikult näidates, missugused kurvad tagajärjed niisugustel tegudel juba ilmlikus elus olevat nii tegija enese kui ka ta omaste kohta, hoopis rääkimata kohutavast saatusest, mis hinge teises ilmas ootab. Vaimulikkude viisil tuli ta, loogikast ja järjekindlusest hoolimata, ikka jälle asjade juurde tagasi, mis vastane end aegade seisuajast ja pühakirja enese sõnade põhjal juba oli ümber lükanud; vahe oli ainult selles, et ta jooksis ringi kord ühte pidi ja siis teistpidi ära. Nõnda jättis ta muuseas tähele panemata, et vastane arvas vahese palvetamisega ja kasinud jumalateenimisega piibliõpetuse põhjal niisama hästi läbi saanud kui teised lialise usuorjuse ja kõiksugu väliste kommete täitmisega. Usumehe viisil nägi ta usu alust ja tuuma ainult nähtavas tegevuses, tegelikus ülesnäitamises kõiksugu tsereemoniate näol — välispidises kultuses. Kujutleda enesele usku ilma kultusetähtsusest oli talle niisama võimata nagu kombelist elu ilma usuta. Ta ei mõistnud oma vastast, nagu see ei mõistnud

... vastastikku kaks võõrast hinge ning iseloomu, et kummagi on isesugused ained, tunded, ihad ja võimed. Et lahene kunagi teineteisele, sulatatagu neid kas või ühesse vormis.

Et nad seda oleksid teadnud, siis nad poleks edasi vaieldud. Aga et nad ei teadnud, seepärast ei jäänud suur patune sellele värgile vastust võlgu. Taavet Lõhmus ütles, kui ta juba talle oli vaikinud:

Kalamees, ma tahan sulle nüüd kõik ära öelda, mis mul endane peal on, ja kui mõni sõna sulle kanda käib, siis äära peruka, nagu mina ei löönd tagant üles, kui sa mind mõne sõnaga togisid... Maltsveti-papa, eks ole lugu nõnda:

«... sin, ja need seal, ja vahel koa see seal» — ta tähendas järgemööda oma naise ning Kiisa ja Tõnu-Petri poole —, «teie kõik tahate mulle oma usku nagu rangid kaela ajada, selle järele küsimata, kas rangid mulle koa kaela lahuvad. Ja mina tahan teile avalikult ütelda, et nad ei lahja mulle kaela. Nad on mulle liiga kitsad. Nad pigisakad mu hinge kinni. Teie rangid võivad teile endile head olla, mulle nad ei kõlba...»

«Kentsakas, et nõnda ikka need mõtlevad, kes lihahimusiid ajavad ja neist ei raatsi lahti lüüa,» tähendas Juhan Leinberg mõtlemisega, mis pidi sõnade teravust pehmendama.

«See pole õige, püha mees,» vastas Lõhmus. «Sest siis ei ole kõik need sinu karja talled olema, kes lihahimusiid orja, kes ei joo, ei riku abielu, ei käi vargil, ei tõmma piipu, ei muud veel. Või nad peaksid vähemalt palveinimesed, suured kirikus- ja palvemajas-käijad olema. Sa tead aga isegi, et see on sinu kogudus ja kui palju on neid, kes ilma mu usuta ja ilma alati kiriku- ja palvemaja-teed tallamata lihvusiid ei orja, vaid justament nõnda elavad, nagu sina ja papid nõuate... Näe, üks niisuke astub praegu uksest...»

Ililine külaline, kes pea usuvaidlusest veelgi palavamaks muutunud tupp pistis, oli Seenepalu Andres, kohalik talitaja, Lõhmuse peremehe üleaedne ja sõber.

«Ota oma iste, Andres, ja hoia oma jutt pärastiseks, meil on siin külamehega tähtsad asjad õiendada,» ütles Taavet, jättes naabri teretuse vastamata ja osutades piibuvarega järi poole, mille Ellu nurgast välja tõi. Ja kui Seenepalu peremees oli launud — pärast seda kui ta Juhan Leinbergile, keda ta

näo ja paari jutluse järgi tundis, kätt oli andnud —, pöördus Lõhmus jutuga jälle usumehe poole.

«Siin istub nüüd mees, kes ei orja lihahimuseid, kes põle piibu ega viina ega võera naise sõber, kelle peale ei või keegi näpuga näidata, et ta oleks miski seaduse vasta eksind või ligimesele ülekohut teind. Ja see mees ei ole mitte sinu usku, ta põle ka mitte palverahva usku, ta käib kirikus aina hõlmaga ning hommiku- ja õhtu- ja söömapalvet ta ei loe. Ütle mulle nüüd: Kust on see mees oma head eluviisid soand? Mis asi hoiab teda lihahimude eest ja kurja tegemast?»

«See on jumal, kes teda hoiab ja juhib.»

«Ja mind ei hoia ega juhi jumal mitte?»

«Sul põle usku.»

«Mul on niisama palju usku kui selgi mehel, ja temal niisama vähe kui minul. Me oleme täiesti üheusulised. Meie mõtted lähivad igas asjas, ka usuasjas, väga kokku. Selle pärast olemegi sõbrad. Küsi ta enese käest, kas ma valetan.»

«Ja tema käsi käib hästi?» küsis Maltsvet.

«Paremini kui Kiisa Mihklil ja Tõnu-Peetri Madisel. Ta on kõige jõukam peremees vallas.»

«Siis on jumalal temaga miski nõu.»

«Misuke nõu?»

«Seda ei või lihalik inimene teada.»

«Aga ehk on jumalal minuga koa miski nõu?»

«Võib olla.»

«Aga siis ei tohi sina jumala nõule vahele tükida ja minul püüda patust pöörata.»

«Kui jumal seda ei taha, siis ei lase ta seda korda minna.»

«No siis võid julge olla, et jumal seda ei taha,» naeratas Lõhmus, ja samasugune naeratus tärkas Seenepalu peremehel tiheda musta habeme seest ta punastele huultele. «Aga olgu kuida on, seda näed nüüd isegi, et kõik, kes sinu põlevale usule vastu puikleavad, põle mitte lihahimude orjajad, kellel raske on neist lahti lüüa. Sest küsi selle mehe käest järele, kas ta tahaks sinu usku heita. Ta ei taha. Rangid ei lähe talle kaela. Nad on koa temale liiga kitsad. Ja, mis veel tähtsam: temal ja minul — meil mõlemal on juba rangid kaelas. Teisi nende peale ei mahu. Ja omi teiste vasta vahetada me ei taha.»

«Ja teie rangid on?»

«Meie oma usk. See usk, mis lubab ühte lihahimudega, teist ilma nendeta elada. See lahe usk on meile niisama kallis kui

meie usk sinule. Sina aga tahad meilt meie usku ära võtta ja laida oma usku asemele...»

«Lõhmus, et minu usk on õigem.»

«Kas sa seda tead? Meie ütleme, et meie usk on õigem.»

«Ja pühakiri tee otsust.»

Pühakiri järele on mõlemad usud õiged. Pühakiri lepib nii palverahva palumisega ja ilma välispidiste kommeteta, teine aga nõuab ta alalist palumist ja kõiksugu välispidiseid kommetega. Mõlemad võivad valida, kuida süda kutsub. Aga kas tead, kas meil on meie usk sinu omast ees? Ta ei luba meid oma usku käest ära võtma. Meie ei ütle sulle ega sinu sõpradele mitte: «Kuulge, te lähete põrgusse, kui te mitte ei usu, nagu meie usume.» Ma lasen oma naist ja oma lapsi uskuda, mida tahavad, ja paluda, milla tahavad, ma ei lase neid oma riide ja juuse ja toiduga jännata, niipalju kui nad hindu on, lasen neid aega raisata ja olen nad pühapäevadeks teinud priiks teind, kuigi majapidamine soab rasket kahju. Aga võta, mis nemad teevad! Minu naisel põle hingerahu, ta ei muna põle tema usku, ja minu sulasel ja tüdrukul koa ei muna. Minu naine piinab ja painab mind hommikust õhtani, et ma tema usku heidaks ja tema jumalat kummardaks ja teeks talle kõik neid tükke, mida tema usk nõuab ja mis minu meelest on tühine ja rumal tembutamine. Ta tüütab mu südame ja muudes ja irades, nuttes ja õhates, et ma ei sööks enam midagi sealihha, ei pistaks piipu hammaste vahele, ei võtaks ühtegi viina suhu, ja kui ta oleks kuri inimene ja minust tugevam, siis soaks ta käest oma usu pärast koa veel sagedal temaga seda ei puudu, ei laida tema usku, ei urise ega ütle tema kallal... Kas näed, prohvet, et sinu usk on meie omast rohkem tükis pahem, olgu ta nüüd õigem või valtsim. Meie ei jätaks teid rahule, miks teie meid rahule ei jäta?»

Ma põle oma usku vägise kellelegi peale tuupind,» tähendas Maltsvet.

Vagise ei soagi. Aga sedaviisi küll, et sa laidad teise usu oma põhja ära ja kiidad oma usku taevani õigeks... Ja siis on sinu usul veel üks paha hoak, mis mind iga päe kriimustab. Sinu lambad põlgavad kõiki, kes ei ole nendega ühest karjast, ja peavad neid kuradi kasuloomadeks. Sinu usk, külamees, ei teind, et mul ei ole enam naist ega sõpru majas — sest teie õiged olid enne mu sõbrad —, vaid aina vastased ja vaenlased, kes mu peale jätkusega vaatavad, sest nad arvavad, et

ma pean kuradiga ühendust ja olen põrgu jaoks küps. Sina, prohvet, võtsid minult mu naise ja mu sõbrad.»

«Aga ehk kaotasid nemad sinu?»

«Ei. Sest mina olen see, kes ma enne olin, aga nemad on teised. Nad põle enam terved inimesed. Sa oled nad haigekesteind oma usuga. Ja kahju kannan mina... Kuule, küla mees,» — ning Taavet Lõhmus tõusis püsti, ta hääli kõmises ja värises — «sa oled mind ilma jätt kõige kallimast, mis mul oli ja mu südant rõemustas... Mul ei ole enam naist... See on sinu usu vili.»

Prohvet väristas tugevasti pead ja ta silmad omandasid sätendava läike.

«Sa eksid, mees. Mina põle sinult kedagi võtnud. See, kes lambaid oinastest lähutab, on jumal. Sinu ja su naise vahele on Kõigevägevam ise astunud, kuni sa meelt pöörad ja Issanda tahtmist täidad.»

«Nüüd reagid otsekohe pühakirja vasta, palvemees, kui sa mitte jälle mõnda salmi ei leia, mis sind silmusest peastab,» naeratas Taavet ning istus, kui ta põrandal korra oli ringi pöördunud ja nagu erutatud meele jahutuseks kapast oli välja joonud, jälle järile maha. «Kuda see võib olla, et jumal astub abielurahva vahele ja lahutab nende meeli, keda ta ise on pand koos elama ja kes peavad üks ihu ja üks hing olemas. Ma olen koa natuke piiblit sorind, ja seal seisab kuskil, Pauluse roamatus koguni, et usklik mees peab leppima uskmatas naise ja usklik naine uskmatas mehega, sest uskmatas mees on pühitsetud naise läbi ja uskmatas naine on pühitsetud mehe läbi.»

Aga prohvet ei jäänud kitsikusse; ta kostis, kuigi põigeldes.

«Kulla mees, jumal katsub kõik nõud ära, et patuse mehe pehmeks teha ja uskmatas hinge rusuks peksta. Sinu süda teeb haiget, et sinu naine, keda sa armastad, ei ole sinuga enam ühel meelel, nagu sa mulle kaebad. Selle südamevalu saatis sulle jumal, et sind usu poole pööramisele sundida. Muidu on aga püha Pauluse sõna tõeks tehtud, sest sinu usklik naine ei jäta sind, uskmatas meest, mitte maha, vaid lepib sinuga.»

Taavet vaatas Andrese otsa ja mõlema mõte oli vist: Visk, kudas tahad, ikka kukub käppade peale! Siis ütles Lõhmus:

«Aga sa pane tähele, et uskmatas mehel ei ole sugugi vaja usklikuks soada, sest Pauluse sõna järele on ta juba pühitsetud oma naise läbi. Paulus annab hoopis suurema priiuse usku-

» kui mina ja kõik need teised usuõpetajad kirikus ja palvetajad, ta jätub päris uskmatagi rahule ja tunnistab ta õigeks.»

» uskmata vastu:

«Aga hing, sa ei saa püha Pauluse sõnast õieti aru. See on tähendab üksnes, et abielu on pühitsetud uskliku mehe või naise läbi —»

» keda seal ei seisa.»

«Aga seal seisavad — vaata aga järele — tagajärel sõnad: et muidu oleksid teie lapsed roojased, aga nüüd on nad puhtad.» See tähendab ometi, et abielu on pühitsetud, ja ainult laste pärast.»

«Aga miks ei ole siis uskmata mees või naine pühitsetud, jättes et laste pärast?» hüüdis Lõhmus. «Miks sa keerad sõna sõna teisiti ja seletad undrehti?... Aga jääme asja juurde. Sa ütlesid, et jumal tahab mind selle südamevalu, mis mul mu naise pärast on, sundida sinu usu poole pöörama.»

» kuid mu naise käest, kas temal põle minu pärast palju suurem südamevalu kui minul tema pärast? Miks siis teda, keda hing, vaevatakse?»

«Usklikud tunnevad uskmata inimeste pattude pärast ikka valu. Mõttele jumala poja peale, kes ilma pattude pärast pidi surmavalu kannatama.»

» ja siis põle ju vagade ja patuste vahel mingit vahet: mõlemad kannatavad valu.»

Vahe on suur, armas vend: vagade valu lõpeb taevas, patuste valu kestab igavestil!»

«Aga ehk tahab jumal mu naist südamevalu läbi sundida minust usku vastu võtma? Ehk tahab ta tema kaelast sinu kätte rangid ära võtta ja minu laiad asemele panna?»

«Mees, sul ei ole usku!»

«Sa kuuled, et on.»

«See ei ole usk, sest et see ei ole õige usk.»

«Kust sa seda tead?»

«Seda näitavad sinu teod, seda tunnistab su elu!»

» nüüd oleme siis ennejutluse-laulu juurde jälle tagasi pöördunud!» hüüdis Taavet Lõhmus ja lõi naerdes käega vastu palve. «Pane siis nüüd tähele, külamees, mis ma sulle oma elust ja oma tegudest ja oma usust, ja sinu usust ja kõigi teiste usumeeste usust veel kord lühidalt katsun seletada, et kord lõpule jõuaksime... Mina ütlen sulle oma tundmist, et usul, olgu sinu või minu või kiriku usk, põle inimese

elu ja tegudega midagi tegemist. Voata, siin istub Lõhmuse Taavet, see jõdik, see varas, see abielurikkuja, ja seal istub Seenepalu Andres, see mees, kes põle mitte jõdik ega varas ega abielurikkuja ega miski muu kurja tegija. Ja meie oleme ühte usku. Meil mõlemal on see usk, mis ütleb: «Ja kui sina jumalat palud, ei pea sina olema kui salalikud, sest nemad armastavad kogudusekodades ja uulitsanurkade peal seista jumalat paluda, et inimesed peavad neid nägema.» Kui me ei palume jumalat, külamees, siis läheme «oma kambri ja paneme ukse kinni ja palume oma Isa, kes on salajas», ja meie ei lobise mitte palju nagu sinu-usulised ja vennaste-usulised ja kanged kiriku-usulised, «sest nemad arvavad, et neid kuulda nende palju lobisemise pärast»... Olgu see usk nüüd õige või vale, hea või paha, aga ta oleks pidand Lõhmuse Taavetist tegema samasuguse mehe, nagu on Seenepalu Andres, või Seenepalu Andresest niisukese, nagu on Lõhmuse Taavet. Aga eil Andres elab ausat elu, Taavet autut. Taavet tahaks hea meelega niisukest elu elada, nagu elab Andres, aga ta ei soa, ei suuda. Andresele pole see aga sugugi raske — ta ei oskagi teistmoodi elada. Ta ei soakski nõnna elada, nagu elab Taavet. Pakkuge Andresele viina — ta ei joo ennast täis, aga Taavet joob enese täis; kutsuge Andrest ilusa tüdruku juurde — ta ei lähe, aga Taavetile lööb veri pähe ja ta läheb, meelitage Andrest vargile — ta ei tule, tal pole seda tarvika, sest ta on jõukas mees; aga Taavet tuleb, sest ta ei jäksa vastu panna ja tal on puudus majas...

Ma tahan teile aga veel rohkem öelda — teile kõigile, kes te siin koos olete minu peale kaebamas ja minu üle kohut mõistmas. Ma tahan teile öelda, et mul on kade meel Andrese ja iga teise peale, kes nõnna elab nagu tema. Mul on sadame põhjas kahju igast peataiest, mis ma olen võtt, ja igast pahast teost, mis ma olen teind. Mul on meel hale oma naisest, kui ma teda oma tegudega olen kurvastand, ja tema silmavesi teeb mulle valu. Ma sünan ennast seaks ja luban oma elu parandada. Aga ma ei soa. Mul põle jõudu. Mulle põle seda jõudu antud. Andresele on antud. Ma jään seaks ja Andres jääb inimeseks. Ja niisuke siig on palju ja niisuke inimesi on palju. Ja neil on üks usk, aga nende teod ja nende elu pole mitte üks. Taavetist ei või soada Andres ega Andresest Taavet. Aga lugu põle mitte meie usus üksi nõnna, vaid iga teises koa. Ma tunnen kirikurahvast ja palverahvast ja mal-

...st, kes on ausad inimesed, aga ma tunnen koa omasugust ja pahemaid nende hulgas. Sellest näete, et usk ei tee mitte midagi. Kes jõuab, elab ausasti, kes ei jõua, elab... Ja kui usk mõnele jõudu annab, siis ei anna ta ometi... Ja neid, kellele ta jõudu ei anna, on tohutu palju, sest muidu elaksid moa peal inglid.

Ja nüüd ma ütlen ära, mis ma sinu usust arvan, prohvet. Sinu usk on nagu teisedki usud, ja piiblist on ta võetud ja vahetult ei või teda keegi tunnista, kes õiglane tahab olla. Sinu usk on kangem kui teised usud, kangem koa kui Aadama papa usk. Sinu usk on nii kange, et ta ajab meeled... nagu puskarine piiritus või kõige kangem tubakas. See ei segaseks ja aru pahempidi. Ta ajab keksima ja sipuma ja hundiratast lööma ja tiritamme kasvatama. Ja need, kes ta vaatavad, ajab ta naerule või haledusele — nõnda, et kellelegi süda on. Ma ei usu, et sinu usk vanaks igab ja ei kogurdus suureks kasvab. Seks on su usk liiga kitsas — ajab ja kägistab. Minu- ja Andrese-usulistest ei heida küll... sinu usku, ehk olgu siis, et kange lehk mõne uimaseks teha...

Taavet tahtis vahele rääkida, aga Lõhmus ei andnud sõna... vaid kõneles senisel kergesti vürtsitatud naljatoonil edasi: «Ma tean, mida sa tahad öelda. Sa tahad öelda, et sinu usk on inimese elu ja tegusi juhib. Olla jo mõned viina... jätt ja varastatud vara tagasi viind. Aga see sündis nii... tuhinaga, sinu kange usu vingus, kui oldi joobnud. Pärast jääb see ära. Siis, kui pohmelus mööda ja pead jälle... Ei jõua sinugi usk inimesi jäädavalt paremaks ega... teha, kui nad muidu oleksid — oma teod teevad... ikke ise, nii kuida kellelegi vaim käsib ja ihu nõuab...

Ja nüüd veel paar sõna minu tegudest, mispärast sa... — vist mu naise kutsunisel — tulid noomima. Ma ei... ega vähenda midagi. Ütlen sulle aga nii palju, et ma... oma raha eest olen joond, põle jätt võlga maksmata... purjus peaga tehtud kahju tasumata ja olen ligimesele... ülekohut püind jälle heaks teha. Ma põle hädasse jätt... kellelega eksisin, ega oma naist lepitamata. Ja kui... varastasin, siis võtsin ikke selle vara, kellel oli rohkem, kui ta tarvitas, ja kes seda mitte oma higivaevaga põld teenind. Lõhmasti võtsin mõisast... Ja nüüd põle mul enam midagi... »

Ta koputas piibu järi otsa vastu tuhast tühjaks ja pistis kampsuni taskusse. Siis hakkas ta rahuga pastlapaelu päästma, raputas jalanõud maha, võttis niisked porised nartsud jalgade ümbert ära ning jäi üleskääritud säärsukkadega, mis põlve ümbert kitsenahast kintspükste alla ulatusid, jalgu kuivatades ja soendades istuma. Ta oli oma paksud verekad huuled tulistanud mokahabeme all, mis üksikute harvade tortidena üle suu langesid ja mille vahelt, kui ta rääkis, suured, terved ja helevalged talupojahambad välja vilkusid, nii kõvasti kinni pigistanud, nagu ei tahaks ta täna enam sõnagi lausuda. Ja ka tema laiale, punakale, tursunud näole, millest väikesevõitu, halja raua karva silmad teravalt nagu naaskliotsad välja torkisid, heitis isevärki kinnine vari, nagu läbitungimatu kate, mille küljest nähtavasti iga sõna pidi tagasi pörkama.

Juhan Leinbergi pilk viibis natuke aega otsides, koputades, urgitsedes selle kinnilöödud näo, selle suure loperguse kivi kõvaduse peal küljes, siis lõi ta silmad nõutult maha. Nii suguse inimesega polnud midagi peale hakata. Maltsvetil oli tundmus, et ta selle mehe sisse kuidagi ei pääse, sest iga auk ja pragu oli kinni topitud ja iga pehmem koht näis puuduvat. Teravaim mõök ja piik, mis jumalasõna igaveses leegis sepsitud, ei suutnud tihedaid soomuseid läbistada, mis kuradilt laenatud patutarkus ja pörgust paritud kangekaelsus selle mehe hinge ümber oli kasvatanud.

Ja see mees oli kardetav oma patutarkuses ja pörgulises kangekaelsuses — kardetav isegi Järvamaa prohvetile. Sest see mees oskas kõnelda. Peaaegu nagu prohvet ise. Ta kõneles ajuti nagu raamatust. Nagu prohvetki raamatust kõneles. Nagu prohvet piiblist, nii kõneles tema kuradi testamendi. Ja vahel tuli talle nagu vaim peale. Nagu prohvetile vaim peale tuli. Nagu prohvetile püha vaim, nii tuli temale kuri vaim peale... Hada, kui see mees rahva sekka astub ja kõneleb! Hada, kui ta usklikkude maltsvettide keskel oma mitmeharaluse osava keele, mille saadan ise on talle suhu pannud, ussikavalusega välja ajab!

Ja Juhan Leinberg vaatas rahutult ringi.

Aga korraga tuli talle meelde, et see mees on joodik ja vaim ja abielurikkuja, ning see rahustas teda. Sest sel mehel ei võinud rahva kohta mõju olla. Kes usaldas niisugust? Tema elu ja tema teod mõistsid ta sõnad hukka. Oli otse õnn, et ta nõnda oli...

Aga korraks langes prohveti pilk teise uskmatu peale. Selle mehe, kelle elu ja teod olid laitmatud. Ja vägev himu hakkas ta katsuma, kas mitte see ei ole kardetav. Kas mitte ei ole ta lähiks korda tema karjast mõnd tallekest ära viia.

Selle poole ta pöördus, oli näolt kahtlane küllalt. Selles mehega piiratud tõmmus näos oli midagi allaütlevat ja sõnakuulmatut. Neis toomingakoore karva silmades põles midagi uhket, ülekaivat, midagi võitlikku. Ta kuul ta naeratas, teise jutu üle pilkavalt naeratas, siis oli ta valmis ta mingit põletavat vedelikkku välja. Vaim, mis mehe naost ja pilgust piidles, ei võinud hea vaim olla. See hingevaenlase jagatud ilmalapse-vaim, mis selle karjategijagi siin nii kangeks tegi...

Ja see, peremees, mis on sinu tõsine arvamine usu ja elusõna kohta? Kas sinagi tõesti mõtled, et usk ei ole patust inimest ega õpeta teda vahet tegema hea ja halva vahel?

Ta ütles, enne kui Seenepalu Andres, see autu sõbra aus vastusega valmis sai.

Vastusest aga märkas prohvet, et ta vastane oskab vastata. Aga ta märkas varsti ka, et ta ei oska kõnelda. Ja see teda.

Andres kõneles katkendiliselt, ilma vooluta, parajaid sõnu ja sagedasti mitte leides. Ta kõne oli mõnutu, kuiv ja kade. Tema peale ei tulnud vaim. Ja ta ei kõnelnud kunagi.

Vaimne kõneleja pole kardetav. Rahva seas ei tee ta suudki. Kahju võis ta teha ainult üksikute kallal. Nende kallal, kelle ta iga päev lähedalt läbi käis. Oma kodakondseid võis ta hõlpsalt õigest usust eemale. Aga neid polnud palju. Jumal ta arm!

Ma arvan, et usk võib olla hingele hea — kes seda nüüd teab? — aga ihu elab ikke omamoodi,» oli Seenepalu Andrese rahumehe vastus.

Miks sa nõnda arvad?» küsis Maltsvet.

Ma arvan, mis mu silm näeb ja kõrv kuuleb... Küsi inimese käest, kas ta usub jumala sisse. Ta vastab: Jah! Küsi lukumurdja käest, kas ta usub jumala sisse. Ta vastab: Jah! Küsi litsi käest, kas ta usub jumala sisse. Ta vastab: Jah! Küsi joomari käest, ja see vastab niisamuti: Jah!»

Nad valetavad.»

«Ei valeta. Paganad nad põle. Ebajumalaid ei kummarda. Käivad isegi kirikus ja palvemajades nagu teisedki...»

«Siis põle neil õiget usku.»

«Nii õige, kui see nüüd kellelgi on. Oma arust õige küll. Ja sellepärast just õige... Aga küsi nüüd inimesetapja käest. Miks sa tapsid? Vastab: vaenu pärast, või äkilise viha pärast, või röövimise pärast, või joobnud peaga... Ja küsi luku murdja käest: Miks sa vargil kaisid? Vastab: Hädä ajas, või himu ajas. Ja lits ütleb: Ei jõund kiusatusele vastu panna. Liha oli nõder. Ja joomaril niisama vastus valmis: Viin mekib mulle — ei soa himust võitu... Ja kõik teavad, et usk keelab seda —»

«Aga ei hooli sellest!» hüüdis Maltsvet vahele. «Need on jo just need vedelad, kellel ei ole kindlat, tugevat usku!»

«Noh, aga kust see vedelus neile siis tuleb? Ega nad seda ise pole teind. Eks vedelus ole loodud nagu tugevuski. Mõnad võivad parata, et nad vedeluse pärast ei jäksa tugevasti uskuda... Ja vedeluse ja nõtruse pärast teevad koa paha. Kui oleksid tugevad, ei läheks teised tükka tegema, mida pärast kahatsevad, või parandaksid meelt ja pööraksid ümber.»

«Nad ei taha.»

«Tahaksid küll. Eks sa kuuld, kuida Taavet tahaks elada korrapärast elu ja kuida tal kahju on, aga ei jäksa.»

«Ja siiski parandavad paljud meelt ja pööravad ümber, kui õige usk Issanda sisse nende sees on ärganud! Seda oleme jo nii küllalt näind ja näeme praegu ühtepuhku.»

«Noh, neil on siis nii palju jäksi. Neil, kes ei pööra, ei ole. Või neil põle muidu võimalik.»

«Miks mitte?»

«Ütleme: vabadik elab vaesuses. Nälg varuks. Läheb ja varastab mõisa-aidast vilja. Kahetseb. Võtab nõuks mitte enam vargile minna. Teenib jumalat. Aga vaesus jääb vaesuseks, nälg näljaks. Ja nälg on kibe. Läheb ja varastab uuesti... Kas tal oli võimalik meelt parandada?»

«Oli.»

«Siis oleks nälga surnd.»

«Parem nälga surra, kui varas olla ja pörgusse minna!»

«Noh, aga inimene ei sure nälga. Ei sure mina, ei sure sina. Suuga võib surra, ihuga mitte... Aga kas tead, kuida vargan oleks aus mees soand? Ilma suremiseta?»

«Noh?»

«Ei oleks talle lapi moad and, mis teda ja ta pere-
toita oleks toit.»

«Aga vargil ei käi mitte ükski näljatsed, vaid ka üleannetud, kellel kolt taia.»

«Lahuta raputas pead.»

«Igaüks niisukest vargaid. Põle naljalt kuuld, et jõukas vargas vargil. Petab küll, aga ei varasta. Võib-olla —
võib-olla. Olen juba teist aega talitaja — vargad, kes minu
võib-olla käind, olid kõik vaesed, enamiste näljas.»

«Noh aga joodikud? Kas neid ka ei upita usk patuporist
alja?»

«Ja joomise vasta ei aita ükski nõu?»

«Kõikmike aitab.»

«Ja see on?»

«Ainu müüdagu viina.»

«Prohvet hakkas teravalt naerma.»

«No kes seda jõuab keelata!»

«Ega mina tea. Aga ma arvan, et niikaua kui viina on, on
kõik joodikud. Ja ma arvan, et kergem oleks kõrtsisi ja viina-
kaupkonda kinni panna, kui joodikuid ilmast jumalasõnaga kao-
tada... Mu süda on alati täis kuuldes, kuida õpetaja kirikus
joodikuid hukka mõistab ja joodikuid noomib, aga ilmaski ei
ole, et saaks seda «kuradilaket» ei teeks ega müüks.»

«Mõnikult tõmbas Maltsvet oma prohvetihabeme läbi pihu,
kui kostis:»

«Mul ei oleks selle vasta midagi, kui viina enam ei tehtaks
eja müüdaks, aga inimene ei pea igatsema võimatuid asju.»

«Oli.»

«Ja nüüd oli kord talitaja käes naerda. Ta naeris selle terve,
tõura, rõõmsa rinnaga, mis mõne inimese naerule erilisel
võimaga mõnu annab... Maltsvetti pahandas see võidukas
naer, aga ta ei lasknud seda endast märgata.»

«Soo, või võimatuid asju igatsema! Ja sina õpetad aina ja
alka võimatuid asju ja nõuad, et libalik inime peab neid
tautma! Sa nõuad, et inime peab nälga surema, kui talle moa
pealt ega taevast leiba ei anta! Sa nõuad, et taluinime, kellel
pole aega ninagi nuusata ega oma asjal käia, peab mitu korda
päevas palvet tegema ja pühapäe iga töö seisma jätma, ja tead
anneti, et pühapäe vahel talupoja tööpäe ongi! Ja sa nõuad,
et tööinime oma ainsa parema ja rammusama toidu, sealihaga,

peab metsa vedama ja veel enam käppa imema, kui ta juba muidugi imeb!...

«Seda ei nõua mitte mina, seda nõuab usk, ja see seisab jumalasõnas ülevall» hüüdis prohvet näoga, mille üle ta välkuvad silmad varjutavat helki heitsid.

«Jumalasõnas seisab paljugi üleval, mida lihalik inime põlmaski täit ega täida ilmaski, sest see käib tema jõust üle. Ja kui sa pühakirja loed, siis sa ei tea, mis teha, ja mis tegemata jätta, sest üks koht käsib nōnna, teine nōnna teha. Kord öeldakse: Silm silma vasta, hammas hamba vasta, kord jälle, et kui sind keegi ühe pale peale lööb, siis paku teist koa, ja oma vaenlast peab koguni veel armastama. Kord öeldakse, jumala ees on kõik inimesed ühesugused, sealtamast kästakse kõiksugu ülemaid austada ja nende käskusi täita, olgu käsud õiged või ülekohtused. Kord öeldakse: Sina ei pea mitte tapma. Aga teises tükis kästakse hinge hinge vastu nõuda, nõidasi maha nōttida, ja pühad mehed peavad jumala nõusolekul sõdasi, kus inimesi hulgakaupa tapetakse. Viinagi kohta küsib tark Siirak: Mis on elu ilma viinata? See on koa loodud inimeste rõemuka! Aga sina keelad viinajoomise jumalasõna põhjal tilgatumaks ära!... Mida teab nüüd vaene nōder inimene usku ja teha ja mida uskumata ja tegemata jätta?»

Prohvet polnud oma tarkusega veel ammugi mitte õhtul, aga tal kipitses pōues tusklik tundmus, mis talle ütles, et mitte tema ei valitse võitlusvälja, vaid vastased. See tundmus nōgestas ja halvas teda. Halvas teda seda enam, et ta mitte polnud mõne enesevāirilise vaimuliku vastasega usu ja pühakirja üle disputeerima tulnud, vaid ainult üht vaest patust noomima. Ja nüüd oli sest vaesest patusest vastane tõusnud, kes temale mõjusalt vastu vaidles, pealegi pühakirja enese sõnadega — selle tarkusega, mida prohvet alama rahva seast üks arvas laiemal ja sügavamal määral tundvat. Ja see vastane ei mõistnud mitte ainult nōnda vaielda, et sõna peaaegu kauemini oli tema kui noomija käes, vaid ta ajas jumala saadiku ja Issanda sulase, kelle peale vaim on välja valatud, sagedasti kitsikusse. Ning sellest veel mitte küllalt — astus välja ka veel teine lihtlabane talupoeg näpistava ja kinnipüüdva sõnaga ning ootamatu piiblitundmisega. Ja selle vastase sõna vāartust ei võinud sellegagi vähendada, et ta oleks üleannetu patune olnud, kes oma kombelist jõledust igasugu kavalate konksudega püüab kaitsta. Mida see mees kõneles, tuli tal südamest, oli

tema hõlmele veendumus ja selle veendumuse oli ta pühakirjast kogunud... Maltsvet pidi enesele tunnistama, et ta oma vastanatega hernhuutlaste leerist, oma sõnaosavate ja piiblitundlike vaimulikkude vastastega palju kergemini oli taluma saanud kui nende mõlemaga, ja ta oli julge, et ta ka igale kirikuõpetajale oma teadmisega võidukalt võib vastu astuda. Ambla Paulseniga oli ta paar korda juba katset teinud, millega ta rahul võis olla.

Kuid nōrkus oleks olnud nōrkust, mis ta peale oli tulnud, sest ta ise, isēranis aga vaidluse pealtkuulajaile näidata. Viimaste silmis ei tohtinud ilmljk ebatarkus jumala vastumise üle võidurōõmu maitsta, patustpōōrdumata ilmalapsed arvallitud prohveti üle. Mitte ainult, et see viimase lugupeetavate usklike silmis võis kõigutada, vaid kes teab veel, kas mitte mõni sõna sellest nii meelitavast ja tõenäolisest patustõnnet ühe või teise kõrva rippuma ei jää! Paha küllalt oli juba, et jumalamehel mitte korda ei läinud mõlemat uskmatut, vähemalt aga seda suurt patust, kelle hinge päästmiseks ta oli välja tulnud, oma sõna võimuga rusuks peksta, teda armu poluva kahetseja näol oma jalge ette tolmusse sirutada. Ja sellegipärast hakkas Maltsvet uue hooga kõnelema. Ta mõtles: Kuid ma neid mõlemat pehmeks ei saa, siis parandan ometi pealtkuulajategi ees oma seisukorda. Ja viimne sõna jääb mulle. Sest vastased andsid oma vaikimisega märku, et nad on võitlusest tüdinenud.

See ei olnud nüüd enam vaidluskōne, ka mitte üksiku patuse peale sihitud noomimiskōne, mille Maltsveti sõnakas apostlisuus peab, vaid see oli pikk ja lai ja keeruline jutlus, see oli hiilgavalt piiblitundmisega, pühakirja taitaatidega. Ta algas Siiraku sõnaga: «Patune inimene ei sahi noomimist ja leiab oma kurjale tahtmisele ohtu», ja heietas ja sidus ning punus sellele teisel kirjasõnu nii kaua külge, kui sest sai pikk ja jame kõis tal sõlmi, vorpe, muhke ja katkeid. Nii mõnigi ettetoodud salmidest, lausetest, mõistusōnadest, võrdlustest läks märki, oli talgi valitud, osavasti kõnesse pōimitud, avaldas löövet ja haaravat mõju, aga nii mõnigi kukkus sihist kõrvale, oli sidevõtta ning pidemata ja aitas arutatavat mõtet tumestada, vassida ja roopast välja visata, nagu seda vaimulikkudele kõnemeestele tōlt juhtub.

Ja lõpul muutus Maltsveti jutlus palveks. Teadis ta ju, et palvesōnal ja palvetoonil on lapselik-uskliku hinge kohta kõige

suurem võim. Ja kui ta seda poleks teadnud, siis oleks ta seda Anu, Antsu ja Tiiu, isegi Jaagu ja Ellu nägudel võinud näha, mis kohe erksamaks, innukamaks, härdamaks läksid, kui kõneleja oma häälele pühalikuma ning pidulikuma kõla andis, kuna esimese kolme rinda salaohked tõstsid ja perenaise silmis õnnis sära põlema lõi. Seda meeleolu oskas usumees kasutada. Ta langes põlvili ja kiskus oma tallekesedki põlvili; ta tõstis ristis käed taeva poole ja ajas oma poolehoidjategi käed taeva poole. Ja nüüd ta palvetas lõõskaval palavusel kõigi uskmatu hingede eest halli taeva all, iseäranis aga nende mõlema eest, kes selle sammaldunud katuse ja tahmase lae all viibisid ja saadana kohutavast vägevusest, mis nende sees valitses, praegu nii selgesti märku olid andnud...

Toibunud oma õhinast, nägid usklikud, et üks uskmatu oli toast kadunud, teine aga magas sängis.

Prohvet noogutas pead, ja naeratus, mis ta näo üle veeres, näis ta karjakesele ütlevat: «Ennäe, Issand on oma sulase võidule viinud: üks vaenlane põgenes, teise löin uimaseks!»

Ja ta heitis asemele, mille vagad naised talle õlgedest ja oma kirikuriietest valmistasid, selle teadmise, et ta polnud hingesid võitnud, aga ka mitte kaotanud. Ja see oli siin patumajas kah asi...

Aga palju rahulikuma ja rõõmsama südamega heitis täna õhtul keegi teine usumees Kugli külas puhkama: Tõnu-Petri Madis.

Tõnu-Petri Madis oli prohvetite sekka läinud ja pidas täna oma esimese avaliku palveõhtu.

Ta oli oma otsuse täide saatnud: nüüd võisid nad teda see eest pidi tundma õppida.

Siamaani oli ta õppinud ja uurinud, end kõrge ameti vastu küpselt ette valmistanud. Ta oli piibli uuesti kaks korda läbi lugenud, ja mitte nõnda lugenud, nagu need loevad, kes sellega pärast kiidelda tahavad, vaid mõttega, sisse tungides, selgust otsides. Aga mis peaasi: ta oli õppinud hulga piiblisalme ja pühakirja-kohti sõna-sõnalt pähe, et neid loenguil tarvitada, nagu seda kõik jutluseütled ja palvetegijad teevad, et need nagu herneid kõne sekka rabada — siüh siia ja säuh sinna! Selles ei tahtnud ta kellestki maha jääda, isegi Maltšvetilt mitte: nii suur oli tema püha auahnus, mis võis jumala meelest ainult armas olla.

Ja kui ta enese tundis küllalt küpse olevat, — ja mis taht

ta enesel teadis herneid peas küllalt olevat, siis teatas ta külarahvale, et Tõnu-Petril on laupäeva õhtul palveõhtu, ja et Kiisa Mihkel ei teeks talle võistlust, palus ta loengu pühapäeva peale edasi lükata. Et aga Kiisa Mihkel ka pühapäeval tahtis lugemist teha — see mees läks loengu ngaramaks —, siis lepitati viimaks nõnda kokku, et Tõnu Mihkel jätab laupäevase lugemise küll pidamata, teeb aga pühapäevase kaks korda pikema.

Palju neid just ei olnud, kes noore palvemehe kutset täitsid, aga hirm vähe ka mitte. Pikkamööda sai tuba ikka täis. Üleõhtul tulid tutvuse pärast, teised uudishimu pärast, mitmed ka sõbrad sunnil, sest kui seda taevamannakest sajab, siis peab teadma natjane koguma, — öeldakse see ju hingele ja ihule hea olevat.

Ja Madis pidas lugemise maha.

Kõik läks hästi.

Sam ja seal tuli küll komistamisi ette, mõne sõna jalg jäi takku kinni, mõni hernes oli poolik või muutus suus mõneks nunka äratundmata ivaks. Aga ei seda pandud suurt tähele. Kõik turtus ainult Liugmäe edev plika ja Kassi talu koer, kes nitas lugijal paar korda kõhatada. Muidu kuulati vagu eest pealt ja palve puhul kuulis Madis oma kõrvaga, kuidas kaks naist ohkasid ja kolmas nina nuuskas.

Volusasti torkas aga uuele hingeäratajale südamesse, et tema kuulajate seas puudus üks, keda ta julgel lootusel oli oodanud ja kes ta mõtetele alles tiivad, ta sõnadele tulekeeled oleks toonud.

Kuhu jäi Lõhmuse perenaine?

Mis oli temale juhtunud, et ta ei tulnud?

Lugija pilk lendas iga pikema lause takka ukse poole, aga Anu vaga nägu, mis püha Maarjat kiriku altaripildil meelde tuletas, ei tulnud ega tulnud nähtavale.

Juba mõjusid kurbus ja meelepaha nii väga jutlustajasse, et ta kuningas Heroodese vaaraoga ära vahetas ning viina, mis Jeruus Kaana pulmas tegi, õlleks nimetas. Aga korraga — lugijal olid juba viimased palvesõnad suus — pistis oodatud hing oma ilusa vaga pea uksest sisse.

Nüüd pikendas Madis lõpupalvet nii, et see poolele jutlusele lähedale küündis ja mõlemad naised, kes olid ohanud, pea pea vastu magama uinusid, kuna kolmas, kes nina oli nuusanud, mitte kordagi enam nina ei nuusanud.

Selle eest sai aga lugijale suurem tasu osaks, kui kõik ohked ja ninanuusked kokku: Anu kuulatas hõrduse ning põnevusega, ja lõpuks — Madis oleks võinud vanduda, et ta nägi õieti — lõpuks hiilgasid tal pisarad laugudel, õiged, loomulikud, soolast veest pisarad, mis Madise palvevõim tal silmist oli pigistanud...

«Miks nii hilja?» küsis palvemees pärast jumalateenistust.

«Ei soand varem... Tema meil!»

«Kes?»

«Maltsvet!»

«Miks sa teda seie ei kutsunud?»

«Oli väsind... heitis magama.»

«Kas teadis, et minu jutlus on?» Madis pani viimast sõnade peale alandliku rõhu.

«Ei ma öeld... Mõtlesin, et lööd kartma, kui tema kuulab...»

«Mina kartma? Kuda sa seda võisid kartal!»

«Noh, esimest korda —»

«See on ükskõik. Kartust õige usumees ei tunne, ei tõi tunda... Kas ta praegu veel teil on?»

«Jäi ööseks meile. Läheb alles homme õhtu Kuglilt ää.»

«Hea küll, siis pean homme teise lugemise.»

Ja unustades Kiisa Mikhliga tehtud lepingu, andis ta rahvale teada, et homme õhtu veidi varem alal siinsemas paigas jälle palvetund saavat olema. Ka ei jätanud ta asjakohase toonitamisega juurde lisamata, et kuulajate hulgas, kui jumal elu ja tervist annab, saavat usuisa Maltsvet ise olema...

Aga Kiisa Mikhel hakkas oma palvetunni pärast nunnama, mis just samal tunnil pidi algama! Ja ka Mikhel tahaks, et usuisa tema tunnikesele au teeks.

Tehakse siis uus leping, et Madis loeb enne, Mikhel pärast ja nimelt ühiselt Tõnu-Petri talus.

Anu aga pigistab noore palvemehe kätt ning sosistab punastamisega, mis Madise hingesse tulelondi heidab:

«Oli magus palve, vend, Issand õnnistagu sind!»

See punastamine ja käepigistus süütab aga veel ühe põlema, muudkui põrgutulega:

Krõõt piilub nurgast ühele ja teisele otsa ning ta käed kinnuvad kronksu ja hambad puseriti.

Mida lõpsakamalt Maltsveti vili ihulises hädas siputava hari-naba talurahva seas kasvama lõi, seda kindlamaks arenes prohveti usk iseendasse ja oma jumalikku saatusse. Maltsvet oli olnud mitte see madalat auhust ja veel madalamat oma-auga taga ajav petis, kelleks teda vastased püüdsid teha, olgugi et ta kunni pidas Naatsareti usuõpetaja juhtsõnast: «Olge tarvil kui ussid, aga vagurad kui tuvikesed», olgugi et ta taktikas valdaval kavalusi tarvitas, et ta eesmärgi saavutuse tulul mõnikord hünarid ei valinud. Tema väikesed pettused sündisid aate-koel niil asja pärast, mitte ainelisel alusel ta enese pärast, ja ta ei läinud ta selle poolest eksis, ja ta eksis vististi, siis tuleb seda tema inimliku nõrkuse arvesse panna, ilma et see tema usuliste teete ausust kõigutaks. Et Maltsvet mitte isikliku ainelise au peal väljas ei olnud, kuigi ta seda eraelus silmast ei kaotanud, näitab lugu, et ta hädalistele vahel omast käest abi andis, nõnda hiljem kord Pikva mõisast ja Mustjõe kõrtsmikult nakkedid ostes ja nälgivaike vaestele jagades.

Juhan Leinbergi veendumus, et jumal on tema oma sõna kuulatajaks välja valinud, viltuvajunud usule kohendajaks saanud, tukkuma jäänud hingede ülesraputajaks määratud, veendumus oli aus. Ta tihenes seda kindlamaks usuks, mida juhan Leinberg oma töö tagajärgi, oma seemnest võrsunud vilja nägema. Inimesed uskusid teda, pidasid teda prohvetiks, ta poolehoidjate arv kasvas, talle tekkis kogudus. See ei võinud harilik inimene olla, kes selle tulemuse saavutas, vaid kregi, keda jumal on volitanud ja oma vaimuga salvinud. See pidi prohvet olema. Ja Maltsvet uskus ja tunnistas, et ta on prohvet.

Niisugune teadvus annab julgust ja vaimustust. Maltsvet paabus sellest teadvusest. Ja selle tõttu muutus ta tegevus

julgemaks, radikaalsemaks, fanaatilisemaks. Ta võis oma võitlusele juba laiemaid piire anda, sest tal ei puudunud enam seljatagune. Ta võis hoonet ehitavat kirvest juba tüsedamaiks hoopideks tõsta, sest ta tundis oma tugevust. Ja ta võttis kõigepealt hoogu hoopideks, mis ta oma usulistele vastastele tahis jagada.

Maltsvet tikkus vennastekoguduse palvemajadesse sisse, kutsudes hernhuudi mehi endaga vägipulka vedama. Ta tikkus kirikutesse sisse, kutsudes koguduste õpetajaid endaga sõrmkooku tõmbama.

Madise palvemajas sai ta kord oma verivaenlase, Aniste Thomsoni, kätte. See ilmarikas talu- ja vesiveski-omanik ning pärastine Albu mõisa rentnik, kes oli tuttav oma valjuse, ahnuse ja ihnsuse poolest, pidas parajasti kõnet rikkast ja vaesest, ülemast ja alamast, kes olevat jumala ees viimisel kohtupäeval kõik üheõiguselised ja üheväärilised. Palvemehe ossikas nägu kumas kristlikust pehmusest, ta kare hääl sulas ära ligimesearmastuse kärjemee sisse, ta tüse, lihav keha oli nagu kotitais vagaduse alandust. Korruga kostab viimastest pinkidest Maltsveti selge hääl üle ruumi:

«Soo, või jumala palge ees oleme kõik ühesugused, aga sinu nuumatud kõhu ees mittel! Varsti ajad alamad vennad püha kojast välja, paned ukseid lukku ja siis näitad oma valelikku vatsa ainult ülematele! Variser niisugune!»

Kohmetuse pärast, mida ootamata vaheletikkumine sünnitas, ei märganud Thomson ise, ei ka hoolekandjaist ega kogudusest keegi esimesel pilgul midagi vastata. Seda aga tarvitas tragi prohvet, et jätta sõna enda kätte ja välja kallata kõike oma arvustusesappi vennastekoguduse seadluste peale üldiselt ja Aniste papa peale eriliselt. Ta tegi seda lühikeses kokkuvõttes, aga seda nottivamate sõnadega, teades, et ta kõnepriius ei kesta kaua.

Muidugi ei jäetud talle vastust võlgu. Toomas Thomson ise astus, kui ta kohmetusest oli toibunud, ta vastu välja. Ja nüüd tekkis usuline vaidlus, mis isiklikkudest külgehakkamistest nõretas. Hoope lendas siit- ja lendas sealtpoolt. Thomsonile tõttasid teised hoolekandjad appi, koguduse enamik ol nende poolt — prohvet seisis üksi nagu kalju mässavas meres. Nii kõneosavuse, löövate sõnade kui ka pühakirja tundmise poolest käis ta vastastest üle ja et talle ka loogiline tõde asjas relvaks oli, siis polnud tal raske iga vastast, kes tuli

kohta ette tulla. See ärritas hernhuudi vendi seda suuremale võitlusele ja ikka tugevamaks läksid hüüded, valeprohvet pidagu juba ka kassu uksest välja. Inimesed, kes endid «süüta Tall» nimetasid, said ligimese peale, kes nendega ühel meelel ei olnud, said vastase peale, keda Tall käsib armastada, mis kurjaks, et oleksid ta peaaegu rusikate jõul uksest väljastatud.

Maltsvet ei nihkunud paigast. Ta hüüdis väljaajajaile ohkavalt vastu:

«Laganegu need, kes valet õpetavad ja Õnnistegija sõnad palge alla tallavad — mina ei tagane, sest minu mõek on evangeelium, ja see raiub teid pihuks!»

«Sa oled raturikkuja ning pühakirja teotaja!» karjuti talle vastu.

«Ii, ma olen templi puhastaja,» kostis Maltsvet ja lõpetas kõnetuse kuulsa sõnaga: «Ärge mõtelge mitte, et mina olen tulnud rahu läkitama maa peale. Mina ep ole tulnud rahu läkitama, vaid mõekal!»

Maltsvetund pidi enneaegu lõppema ja Maltsvet läks võidunohena, selg sirge, pea püsti, minema.

See ei olnud, nagu tähendatud, mitte ainus kord ega ainus palvemaja, kus ta vendadega vaidlema ja neid vitsutama tükkis. Ta oli seda siin ja mujal veel mitmel puhul, kuni ta Järva-maalt ära läks.

Kirikutes oli ta tagasihoidlikum. Räägitakse siiski, et ta õpetajaile mitu korda «alt vasta annud», kui arvanud, et jutlustaja kirjast kõrvale kaldub. Hüüdnud kohe täie häälega keset jutlust: «See pole tõsil Piiblis seisab teisiti!»

Seeaegune lugu juhtus ühel pühapäeval Ambla kirikus.

Kirikuõpetaja Paulsen oli mees, kes ajalikku elu võimalikult maitstati püüdis nautida, senikaua kui igavest käes ei olnud, talles suhtes ta oma ametivendadest muide mitte just palju ka ei läinud. Ta mitte ainult ei söönud ega joonud hästi, vaid tundis ohtrasti lõbu ka sellest soost, ilma kellela «hea ei ole elada», ja mitte asjata ei peetud teda kihelkonnas väga paljude laste isaks.

Võib olla, et kirikhärra Paulsen oli kodus hästivalmistatud elu maitsema, sest ta tõi jumalateenistusele kaasa kaunis laialdase meelestuju ja laskis jutlusse libiseda elurõõmsa lause, et mitte see ei või patt olla, mis inimese suust sisse läheb, vaid ainult see, mis sealt välja tuleb.

Maltsvet kuuleb seda, tunneb oma kainuse- ja kasinuse- õpetust kriimustatavat ja hüüab koguduse seast, nii et seda kiriku viimase nurgani on kuulda:

«Mees, ära õpeta ristirahvale lihahimusid! Kas sa ei tea, et see pühakirjas (seal ja seal kohal) selge sõnaga on keelatud!»

Üldine kahin kirikus. Kõigi pead pöörduvad hulljulge poole, kes kirikhärrale, ja pealegi kirikus keset jutlust, sõandab vastu rääkida, teda õpetades ja noomides!

Õpetaja Paulsen peatub, otsib silmadega segajat, tunneb ära Maltsveti, kellega ta usuasjus juba paar korda on kihvapidi koos olnud, ja tal on nõrkus ning ettevaatamatus temale kantslist avalikult vastata, temaga vaidlusesse minna...

Üks toob omad, teine omad piiblikohad ette. Kogudus kuulab põnevusega pealt. Ilmalapsed irvitavad, usklikud ei tea kummale õigust anda. Et vastane alla ei anna, püüab kiriku õpetaja jätta viimast sõna endale sellega, et käsib teda vaikida. Maltsvet vaikib aga alles siis, kui õpetaja läheb jutluses edasi ega ütle enam sõnu, mis «pühakirja vastu» käivad. Kiriku eest seisjast, kes Maltsveti pühakoja rahu rikkumise pärast tuleb sõitlema, ei tee prohvet väljagi. Ahvarduse peale, et kui ta nüüd suud ei pea, siis viiakse ta kirikust välja, kostab vahva mees:

«Minu võite te küll kirikust välja visata, aga minu sõna ei viska te mitte välja. Minu sõnast saavad rääkima veel järel tulevad põlvned.»

Maltsveti julgem ning tüsedam väljaastumine ei võinud tagajärjeta jääda. Teda hakati rohkem tähele panema ka nende poolt, kes madala haridusega inimeste usujagelustele muidu suuremat tähendust ei andnud, see on kirikuõpetajate poolt. Iseäranis aga ihusid Maltsveti peale vaenuhammast tema peavastased, vennastekoguduse ninamehed, ja Aniste Thomson kogus tasahiljukesi kiude, et neist ohelikku punuda mida vihatud vaenlasele võiks parajal pilgul kaela ümber tõmmata.

Üks sündmus andis tema nõule tegeliku pöörde.

Madise õpetaja Hirschhausen keelas aastal 1858 kohalikul vennastekogudusele ära palvemajas nõndanimetatud «teine tund» — lukus uste taga — piglada. Kirikuõpetajaile oli see lukutatud «teine tund» ikka pinnuks silmas olnud, sest et sähe

„Mees, ära õpeta ristirahvale lihahimusid!“

oma jumalateenistuse-viis luteri usu kiriku riitusega¹ ei sobinud ning et müstiline salapärasus, mis niisugusel palvetamisel oli, ikka rohkem hingesid kiriku hõlma alt ära meelitas, kui tahtis ainult selles mõttes, et lugupidamine pastori kahanes, lugupidamine hernhuudi diakonist ja lugijast aga kasvas.

Õpetaja Hirschhausen avaldas oma keelu vist konsistooriumi otsusele eeldusel, sest seaduslikult oli «teise tunni» pidamine ja liikmete liisu läbi vastuvõtmine vennastekogudusele Vene-maal juba 1834. aastast saadik keelatud, ehk seda küll siin ja seal edasi salliti, ning hernhuudi peavalitsus Saksamaal kaotas ukseelukutamise ja liisutamise aastal 1857 isagi ära, seades vennaste asemele nõndanimetatud «19 usutöötust», mis «vend» enne vennakssaamist pidi andma. Ka ei pannud mitte üksnes Madise pastor tähendatud keeldu oma kihelkonnas maksma, vaid seda sündis ka mujal.

Niipea aga kui õpetaja Hirschhauseni keeld ilmus, oli Madise hernhuutlaste meelest kindel, et selles on süüdi Maltsvet. Kui mitte muu, siis pidi tema kibe võitlus ukseelukutamise ja liisuhaitmise vastu olema kirikhärrasse mõjunud. Võib-olla oli neil sugu õigust, võib-olla kuulis kirikhärra Maltsveti hurjutamisest või koguni kõneles temaga sellest ja sai seeläbi ergutust. Aga nii vähe kui Maltsvet otsekoheseid samme selles asjas kirikuõpetaja juures astus, niisama vähe oleks viimane muutunud niisuguse lihtsa mehe mõjutusel midagi sellesarnast ette võtnud. Kuid selle peale palvevennad ei vaadanud.

Ja nüüd võttis nende esimees kätte ja läks kahte lindu ühe pauguga laskma. Oma kristlikus ja vennalikus armastuses ei tõstnud ta konsistooriumis kaebust mitte ainult kirikuõpetaja Hirschhauseni peale, kes ta ususeltsi voli oli kitsendanud, vaid ka Juhan Leinbergi peale, kes hernhuutide vastu ainult moraalselt võitles, nagu see ususeltsi temagi õpetuste vastu võitles. Ja sellest veel mitte küllalt, veeretas Thomson kirikhärra peale veel teise kaebuse, mis esimesega kuidagi ühenduses ei seisnud. Õpetaja Hirschhausen oli oma kogudusele soovi avaldanud, et rahvas jäta lauakäimise suvise kibeda töö pärast võimalikult sügise peale, kus igaühel rohkem aega oleks ennast pühatalituse vastu ette valmistada, misjuures muidugi mõjuv oli, et vaimulik mees, igatsedes ise puhkust, liiga sagedasti ja mõne vähese pärast ei viitsinud lauateenistust ette võtta. Et aga nii-

¹ Kirikutavandid, usutalitused. — Toim.

sugune soov, mis talupojale oli muidugi käsk, käib kiriku seaduse vastu, mis igatsejaid igal ajal armulauale käsib võtta, siis mängis vennastekoguduse esimees õpetajale kättemaksuks hea trumbi välja. Ja kaebus, mida hernhuudi diakon kõige jõuga toetas, kandis soovitud vilja.

Ollataval kombel tühistas konsistoorium kirikuõpetaja Hirschhauseni «teise tunni» keelu; lauarahvale antud määruse pärast sai pastor noomituse ning ta pidi selle tagasi võtma ja Maltsvet ning tema tegevus olid kiriku-ülemuse silmis tublisti kahtlustatud.

Mida see tähendas, seda õppis Maltsvet varsti tundma.

Jüripäevaks 1858 kuulutati uus Eestimaa talurahvaseadus välja. See pidi korraldama Tallinnamaa talupoegade rendi olusid, kahandama teo-orjust, kohendama nende kogukondlikku omavalitsust ja laiendama liikumisvabadust. Juba paljud aastate eest oli Eestimaa rüütelkond uue seaduse riigivalitsuse vajutusel kavatsusele võtnud ja tema pärast valitsusekomisjonidega kaubelnud ning tinginud nagu kurat hinge pärast. Seaduse sepsitsemist pidasid maapäev ja kohalik ülemus salajas, kartes, et rahvas sellest kuuldes läheb himukaks, teeb endale liiga suuri lootusi, satub ärevusse ja rikub kuidagi sakste rahaga. Nõnda ei teatud uue seaduse tulekust paiguti midagi, ja kui sellest kauge kõma järgi undamisi teati, seal puudus tuleku aja ja seaduse sisu kohta umbkaudnegi selgus. Igatahes oodanud talurahvas uut seadust, mis talle orjuse- ja maksu kergendusi pidi tooma, mitte mõisnikkudelt — nende kinniskätt ja südant tundis ta ju nii hästi —, vaid riigivalitsuselt või otsekohe keisrilt. Kuid seejuures ei unustatud sakste ning kohaliku saksa ülemuse suurt võimu, ja kartus, et see võim keisri ja riigivalitsuse hea tahte, kui seda tõesti peaks olema, nurja ajab, valitses talupoja südames nii mõjuvalt, et ta jättis uue seaduse tulekust küll ihkamisi kuulas, neid aga naljalt ei suutnud uskuda, vaid tuimuseks tardunud meeleheitel edasi elas ja viimaks ainult veel, nagu Järvamaal, jumalalt mõne ime kaudu pääsu ootas — jumalalt ja prohvet Maltsvetilt.

Uus seadus oli aastal 1856 raske sünnil viimaks ilmale tulnud, aga saksa ja eesti keelde tõlkimine võttis tegijatel läbipaistval tahtel nii palju aega, et seadus alles kakss aastat hiljem võidi välja kuulutada ja maksuma panna. Selle välja kuulutamise ja maksmapanemisega oli aga veider lugu. Kui magi puhul tegid kohalikud ametlikud organid raskeid vii-

te tühikuid tagajärgi, mis neil vigadel oli, pidid talupojad a järele pargitud laia turjaga kandma. Ametlikkude lehelõpetuse järgi pidi uus seadus 1858. aasta 23. aprillist juba maksma hakkama, ilma et juurde oleks märgitud, et uue seaduse kõigi määruste maksvus sellest tähtajast ei algas, vaid et teo-orjus ühes nõndanimetatud abiteoga — pent-oh lugu küllalt — endisel alusel nii kaua edasi kestab, kui talumaad on üle mõõdetud ja hinnatud. Puudulikult ja eba-ühelasele teatati uut seadust ka kantslitelt ning maakohtute poolt ja seletuste eest põigeldi kas uhkuse või tusase tuju pärast kõrvale.

Seal kombel ei olnud ime, et rahvas uue seaduse vastu umbuslikkuse muutus. Sest kas võis see õige asi olla, et keisri poolt antud seadus hakkab jaolt maksuma, jaolt mitte, ja just sellelt poolt mitte, mis üle jõu koormatud talupojale pisut orjuse leevendust pakkus, nimelt abiteo poolest! Miks ei mõõdetud talumaad siis maid enne seaduse väljakuulutamist ja maksmapanemist, kui aega juba küllalt oli viidetud! Miski ei seisnud lähemal, kui et talupoeg haistis mõisnikkude kelmust, kes olid keisrilt tulnud uue seaduse kas võltsinud või püüdsid tema täielikku maksmapanemist keelata. Võltsimise oletus oli seda kergem tekkima, et seadus kaugeltki seda ei pakkunud, mida üidini kurnatud talupojale vaja oleks olnud ja mida ta ootab igatses, kuna määratud kergendused, mis olid kavatsust kõiksugu konksude külge seotud, ligemal vaatamisel hoopis kokku sulasid. Maksmapaneku takistamise kahtlus leidis juba küllalt pidet sellest, et maade mõõtmiseks ja hindamiseks tervelt kümme aastat aega oli määratud, kuna saksad seda veelgi võisid pikendada, sest mis sa teed saksale, kui ta ütleb, et varemini ei saanud valmis! Ja tööpoolest ei uskunud seaduse tegijad, saksad, isegi, et terve kubermangu talumaad kümme aastaga mõõdetuks saavad, vaid see töö võis kesta aastakümneid, ka siis, kui teda kunstlikult iseäranis väga ei pikendatudki.¹ Kõige selle juurde tuli veel, et seaduse sõna ei olnud küllalt selge. Nõnda ei lausunud paragrahvis, mis teo-orjuse kõrgeima piiri ära määras, talupojale iseäranis raskest ja vihatud abiteost — sõnnikuveo, heina-, külvi-, äestamise-, lõikuse- ja muudest päevadest — nimepidi sõnagi, nii

¹ Umbes poolteise aastaga jõuti 555 vallast üle mõõta ja hinnata ainult — 81 — Autor.

et talupoeg, keda pealegi lugemisoskamatus seadust mõistmast takistas, arvamisele jõudis, et abitegu on kaotatud, kuna see erakorraline orjus oli korrapäraste kohustuste hulka arvatud, mis rendipäevade üldise summaga oli üles märgitud.

Sisu ja kuju poolest puudulik, maksmapaneku poolest vigane seadus sünnitas talurahva seas mõisnikkude vastu, kelle sõlmituseks seda arvati, laialist ärevust. Algasid rahutused, isearanis Harjumaal mitmes kohas. Abiteo vastu pandi toime streike, mis enamasti sõnnikuveolt ärajäämises väljendusid. Selle asemel nüüd, et eneste tehtud vigu tunnistada ja vaigistuseks rahvale nende parandamist töötada, võtsid mõisnikud väevõimu appi, et talupoegade vastupanekut murda. Haagikohtunikud hakkasid talupoegi, kes ei tahtnud enam vana seaduse peale «vanduda», valdade kaupa raskesti peksma, ja peksmiseks ning iga vastalise liikumise summutamiseks kutsuti tegevusse ka sõjavägi. Kuna mujal said haagikohtunik ja sõjavägi abiteo vastu tõrkujatega kergesti valmis, tekkis ühes paigas Harjumaal, Juuru kihelkonnas, päris väike ülestõus, mis Mahtra sõja nime all on tuttav.

Mahtra valla peremehed panid sõnnikuveo-kohustusele vastu, mispärast neid haagikohtuniku juurde vastutusele kutsuti. Mehed ei läinud aga lõvikoopasse, sest nad olid kunilda saanud, kuidas asetäitja haagikohtunik von Hagemeister Kose kihelkonna streikijaid Habaja mõisas, mis ümbruse karistuse paigaks oli valitud ja kuhu ka Mahtra mehi kästi ilmuda, halastamata valjusega oli lasknud nuhelda. Palju enam otsustati endid mitte lasta peksta, vaid selle vastu tarbe korral vägivaldne enesekaitse tarvitusele võtta, mille tõhusaks läbi viimiseks naabervaldade talupojad appi kutsuti.

Need tulid. Ja kui Mahtra mõisa osakond sõjaväge ilmus, et streikijaid ihunuhtlusega karistada ja käsutäitmisele taga sundida, leidis ta hulgakaupa kokkuvoolanud talupoegade poolt nii südi vastupaneku eest, et soldatid pidid sõjariistad tarvitusele võtma. Tekkis verine võitlus, mis mõlemalt poolt ohvreid nõudis ja sõjaväe taganemisega lõppes, kellest rahva hulk arvu poolest kaugelt üle ulatus. Vihased talupojad võtsid kaitseta jäänud mõisa, milles härraseid ei elanud, omal võimul alla ja hakkasid, kui nad viina-aidast liiasti olid jõudu joonud, mõisa hoonetes lõhkuma ja riisuma. Opmann, kes vaele omaks peksti, pääses hädavaevalt eluga. Mõisamaja peanagu

kuigi kõrvaliste hoonetega põles aga, ilma et süttimise põhjus oleks selgunud, maani maha.¹

Alas nii allaheitlikkude, tallvagade teo-orjade ootamatu vastupanek ajas mõisnikud vihaseimasse ärevusse. Kõikjale, kus abiteo vastu tõrkumist ainult kardeti, paigutati sõjaväge, keda talupojad pidid toitma, ja keppide ning vitsadega sunniti rahvast senist orjuse-iket edasi kandma. Kes vähegi pead tõstis ja suud liigutas, jah, kes uue seaduse nimegi veel julges edasi võtta, tunnistati mässajaks ja heideti mässaja nuhtluste alla.

Linnast südmetunnistusest ja madalast argusest voolav taaviha läks nii kaugele, et Tallinnas sama aasta heinakuul hulk Harjumaal Anija valla talupoegi, kes kubernerilt uue seaduse kohta ainult alandlikult seletust tulid paluma — peeti oma mõisahärra nõuandmist mööda —, võeti mässajateks vangid ja peksti Vene turul sõjaväe poolt avalikult poolmõrva.² Palju valjema nuhtluse alla pandi maidugi süüdlasid, kes olid Mahtra ülestõusust osa võtnud. Need anti sõjakohtu alla.

Need, kes peasüüdlased surmanuhtlusele mõistis. Seda nähtud «pehmendati» küll hiljem või ametlikus keeles — neile anti «armu»: nad said järgmise aasta küünlakuul Mahtra mõisa väljal lume sees kuni tuhat hoopid «kadalippu». Peale seda saadeti raskemad süüdlased «tühjale maale» sunnitööle või asumisele, kuna kergemad vähemate hoopide ja vangistusega pääsesid. —

Minuarguse närvliku argusevihaga talurahva 1858. aasta liinipuhul «mässajaid» ning rahva üleskõhutajaid otsiti ja tulid kergesti süütugi inimene sakste kahtluse alla langes, näitab lugu, mis tol ajal «Järvamaa prohvetiga» sündis.

Ka teda peeti talupoegade ülesässitajaks, teda, kelle riiki ei olnud pooltki siit maailma.

Maltsvetil puudus õige arusaamine ja selgem vaade ilmlikkude olude kohta üldiselt ja talurahva ihuliku hädapõlve kohta eriliselt. Ta silm nägi viletsust, ta kõrv kuulis kaebamist küllalt ja ta süda võis sellest haledust tunda. Aga oma arvuga oli ta tolleaegne talupoeg, kes ilmlikkude võimude poolt ei olnud ega parandust ei lootnud, teades, et saksad seda ei taht-

¹ Mõlemalt talurahva rahutustest, nende põhjustest ja Tallinnamaa talupoegade tolleaegsest seisukorrast minu romaanis «Mahtra sõda». — Autor

² Lahemalt minu romaanis «Kui Anija mehed Tallinnas käisid». — Autor.

nud, ja arvates, et see nõnda peab olema ning koguni jumala tahtmisel nõnda peab olema. Pealegi tumestas pilvepealne pühakirja-tarkus, usuliialduse-udu ta mõtlemis- ja arvustamis võimet nii väga, et tal ainelistest asjade kohta sedagi silma selgust ei olnud, mis kaine aruga terasel talupojal oli. Maks vet pani kõik abilootused jumala, jumala tuju ning tahte ja jumala poolt tulevate imetegude peale ja nõnda õpetas ta ka oma usulapsi nende hädas lootma. Kui vähe Maltsvet 1858 aasta liikumist mõistis ja kui vähe ta ilmlik rahvamees oli, osutub sellest, et ta rahutuste ajal oma poolehoidjate seas ringi rändas ja neid kõvasti manitses, et neist keegi liikumisest osa ei võtaks. Ja seda ei teinud ta mitte kaastundlikust kartusest, et vastupanijaid vali ilmlik karistus tabab, vaid mõne piiblikoha järgi, milles käsatakse ülemaid austada, nende sõna kuulda ja nende käskusid täita. Mõisnikke luges prohvet rahva ülemateks, kelle seaduste vastu eksimine pidi jumala vastu eksimine olema. Ja Maltsvetil läks tõepoolest korda oma talle kesi nii tasasteks manitseda, et nende seast ainustki tõrkujat ega vastupanijat ei ilmunud, kes oleks karistuse alla langenud.

Ja seda kallist meest, kes nii tänuvääriliselt oli mõisnikkude asja ajanud, võidi rahva üleskihutajaks pidada!

Säherduse sõgeduseni ulatus hirm orja eest, kes oma ahalaid raputas!

Sama aasta sügisel, mil rahutu tuksumine, mis talurahva hinge läbis, veel mitte vaikinud ei olnud, 26. septembril, võeti Maltsvet Albu vallas, Mõnuvere külas, ühes talus kinni, kus ta väikesele rahvahulgale lugemistundi pidas. Loos peitus kõige kenam enesepilge mõisnikkude ja kohaliku ülemuse kohta, sest prohvet õpetas talupoegadele parajasti sõnakal suul ülemate austamist, nende käskude täitmist ja pealepandud maksude nurisemata kandmist! Tal oli seletusel 13. peatükki Pauluse kirjast rooma rahvale, ja apostli manitsusesõnade pühalik kõla täitis ruumi, kui kinnivõtjad juba ukse ees varisid, et rahva vaigistajat rahva ässitajana sakste võimu alla võtta:

«Iga hing heitku ülemate alla, kellel kõige ülem meelevald on, sest ülemad ep ole muidu kui jumalast; aga kes ülemad on, need on jumalast seatud.

Kes nüüd ülemate vastu paneb, see paneb jumala sendmise vastu; aga kes vastu panevad, need saatvad iseennete peale nuhtlust.

Sest valitsejad ei ole hirmuks hea tegijatele, vaid kurjatele, aga kui sina ei taha ülema hirmu karta, siis tee head ja te saad sina kiitust temalt.

Sest tema on jumala teener sinu heaks; aga kui sa kurja teed, siis kardad, sest ta ei kanna mõõka mitte ilma-asjata; sest ta on jumala teener, kättemaksja, et seda nuhelda, kes kurja teeb.

Õnnetu on tarvis, et teie alla heidate, ei mitte üksipäinis õnnetuse, vaid ka südametunnistuse pärast.

Õnnetu makske ka maksu; sest nemad on jumala sulased, kes sulle selle eest muret kannavad.

Õnnetu tasuge nüüd kõigile, mis teie kohus on: maksu, kellele on; tolliraha, kellele tolliraha; kartust, kellele kartust; au, kellele au tuleb anda.»

Ja kuna külamehed murelikul härdusel jumala käsukirjast ja prohveti suust kuulsid, kuidas see on taevase isa tahe, et nemad mõisnaksale peavad abitegu tegema, ja et selle vastu tulemine ning tõrkumine on raske patt jumala seaduse vastu — sel hetkel astusid sisse need, kes «mitte ilma-asjata mõõka ei kannan», ja sidusid vaese prohveti kinni, nagu oleks ta rahvale öelnud: «Ärge heitke ülematele alla, sest nemad teevad teile jumala tahte vastu ülekohut! Ärge makeke maksu oma laandatele, sest nad koormavad teid jumala tahte vastu. Õnnetu e maksuga! Ärge pidage neid oma ülemateks ega isandateks, sest mitte jumal pole neile meelevalda andnud teile au, vaid selle on nad enestele ise vägivaldselt võtnud!»

Aga et prohvet nõnda ei õpetanud, vaid vastupidi, siis oli uurijatide ja eitede ehmatuse ning üllatuse kohmetult ja keeletult vaatasid nad prohveti sidumist pealt, ja kelle aju veel mõtles mõelda, see mõtles: «Nüüd peaks jumal imet tegema ja oma süütu sulase timukate käest läbi lae ära viima!» Aga jumal ei teinud imet ja prohvet ise ka mitte, ja nõnda pidi usklike hulgake värisedes ning pisaraid valades pealt vaatama, kuidas nende väga usuisa nagu mõni röövel kohtumeeste vahel minema viidi...

«Mis olen ma kurja teinud, et mind vangi võetakse?» päris Maltsvet.

Mehed kehtasid õlgu. «Aagrehi käsk.»

Vangi palgest valgus veri südamesse. Ta tundis seda «aagrihti». See oli tema vana väenlane, kes teda, kui ta Ambla lühelkonnas oma usutööd alustas, mõnegi korra oli kimbu-

tanud ja oma vitsakimpudega ähvardanud. Parun Rosen oli ta nimi ja Kukevere mõisas asus tema hirmuvalitsus. Aga palju enam kui vägevamat haagikohtunikku kartis prohvet ja kartis terve ümberkaudne rahvas tema veel vägevamat kirjutajat, härra Embecki. See oli mees, kes ei tundnud armu, kelle põu muid tundmusi ei soetanud kui tiirast himu hoope määrata, tiirast lõbu värsket, auravat verd näha, piinatute valu-röhitsemist kuulata. See auväärt isand, ise võsuke eesti orj-rahva kannust, oli haagikohtutes õieti see päris kohtumõistja ning otsusetegija, kelle käpa all terve kohtuaparaat töötas, sest haagikohtunikud ise, ilma õigusteadusliku ettevalmistuseta mõisnikud, ei teadnud seadustest ega kohtupraktikast sageli midagi. Embeck rändas, nõnda kuidas kohtuamet määratud aja järel ühe mõisniku käest teise kätte läks, «aagrehi» juurest «aagrehi» juurde, et nii ühele kui teisele paremaks käeks ja seadusetundlikuks leksikoniks olla. Enne Kukeveresse tulekut oli ta juba kuues või seitsmes haagikohtus teenistuses olnud ja mõistis oma ametit põhjalikult. Viimaks — nõnda jutustab rahvasuu —, kui Embeck oma «alamatele vendadele» juba must-tuhat hoopid oli välja jaganud, tõsteti ta selle tulusa tegevuse eest mõisnikuseisusse ja rautati ta priinimi ilusa halja von'iga ära.

Maltsvetile ei sündinud aga haagikohtuniku juures, hoopis vastu ootamist, midagi suuremat paha. Ta pisteti ööseks puuri ja viidi teisel hommikul Tallinna poole edasi, sest kui kardetav mässumees oli ta kõrgema kohtu alla määratud. Ainult pilgata ja narrida sai ta haagrehi-härra ja tema kuulsa abilise käest. Nad nimetasid teda irooniliselt prohvetiks, kohtlesid teda vigurdava aupakkumisega ja käskisid teda imet teha.

«Sinusugusel mehel nüüd suurem asi puurist välja lennata ja pilve peal Paidesse sõuda; eks meie jää siia uimaselt maha.»

Ja üks tukistas prohvetit habemest, teine näpistas teda ninast ning mõlemad naersid.

Aga just see pilamine tõi Maltsvetile märtrijulguse ja märtriuhkuse, sest see tuletas talle Naatsareti mehe kannatuselugu meelde. Ja vastuseks luges ta neile rõõmsa rahuga mõne evangeeliumikoha peast ette:

«Aga need mehed, kes Jeesust kinni pidasid, naersid ja peksid teda. Ja nemad katsid ta silmad kinni ja löid talle vastu silmi, ja küsisid temalt ja ütlesid: «Mõista kui prohvet,

kes are on, kes sind löi.» Ja palju muid asju rääkisid nemad tema vastu ja teotasid...»

Lõpuks, juba hakkab jutlust pidama ja ilma otsa ette kuulutamata torkisid mõlemad kohtumõistjad.

Lõpu Maltsvet luges puuris vagusi edasi:

«Aga nemad hakkasid tema peale kaebama ja ütlesid: Teda võime meie leidnud, et ta rahvast ära pöörab, ja annab rahvale palju nõu, ja keelab keisrile kohturaha andmast, ja ütleb muud Kristuse, ühe kuninga olevat...»

«Kuule aga kuule, nüüd tõstab ennast Kristusega ühe pulga peale» ütlesid seadusemehed.

Aga vang puurist:

«Ma võtsid maavalitseja sõjamehed Jeesuse enesega kohtu-kohta ja kogusid tema juurde kõik oma seltsi kokku. Ja võtsid tema riided seljast ära ja panid tema ümber purpurmantli. Ja panusid krooni kibuvitsust ja panid selle tema pähe, ja andsid pilliroo tema paremasse kätte ja heitsid tema ette põlvili maha, naersid teda ja ütlesid: «Tere, juuda rahva kuninga...» Ja nad sülitasid tema peale, võtsid pilliroo ja löid tema pähe...»

«Pea lõuad!» hüüdis maavalitseja sõjamees parun Rosen, «et lugu ei meeldinud talle enam.»

«Pilliroogu võid varsti saada,» lisas teine sõjamees Embeck; «aga pöörasid nad prohvetile selja ning jätsid ta rahule...»

Maltsvetil algas nüüd rändamine Heroodese ja Pilaatuse vahel, kui ta Kaivase juurest järgmisel hommikul ära oli saadetud.

Tallinnast, kus ta üle kuulati ja mõne aja kinni peeti, vint-entati teda Paide kaudu, kus ta elukoht nüüd oli, vangitapiga lüüa vedada. Vist ei leitud Tallinnas «sest inimesest ühtegi sõna», mis aga sealseid võimumehi ei keelanud teda raudu panemast nagu mõnd röövmõrtsukat. Pealegi oli hoolt kantud selle eest, et rauad meest hästi pitsitasid ja jumalast seatud ülemust, keda austama ta teisi nii agarasti õpetas, ka talle suurele meelde tuletasid. Ja kui Maltsvet inimliku nõrkuse tõttu jumala ja ta enda käsusõna unustades ülemuse seadluse vastu protesteeris ja seaduse teenritele oma käed ette näitas, mille tõttu rauad end sügavasti olid sisse löiganud, siis kehitati olgu ja vastati:

Käsk on, et peavad kindlad rauad olema.»

Vang toodi sama teed Järvamaale tagasi, kustkaudu ta

Tallinna oli viidud, ja nõnda peatus ta jälle Kukevere haag-rehi juures, kus teda rõõmsa hästitamise ja veelgi nõelavama pilkega vastu võeti kui enne. Teel Paide poole sai ta aga ka oma usulastega mitmes kohas kokku. Jooksid ju õnnetud «maltsvetid», kelle seas usuisa vangivõtmine tuulerutul oli tuttavaks saanud, temale teedel ja tänavatel salgakaupa vastu, et teda viimast korda näha, tema juhatusi kuulda ja tema õnnistust vastu võtta. Sest arvamine oli üldine, et Maltsvet on kadunud mees — oli ta ju sakste kätte langenud! Vangivahi nõusolekul läks tal korda sinna Mõnuvere küla talusse veel kord sisse astuda, kus ta hiljuti oli kinni võetud. Seal oli hulgake tema poolehoidjaid koos, keda ta nende usus püüdis kinnitada ja Issanda peale pandud lootustega lohutada ning julgustada. Jumalagajätt oli liigutav. Pisaratega niisutati prohveti raudus käsi.

Maltsveti nägu, vangipõlve ja kurnava teekäigu tõttu kõhn ning kahvatu, väljendas sügavat, peaaegu rõhutat tõsidust. Aga kui ta seda armastust, usku ja truudust nägi, mida temale osutati, heitis ta palgele nagu koidukumaga värvitud virma liste helk ja ta hüüdis liigutuseärevuses:

«Jeruusalema tütrede, ärge nutke mind, vaid nutke iseennast ja oma lapsi! Sest mul põle midagi häda, ma kõlistan rõõmuga oma ahelaid; tean ma jo, et ma neid Onnistegija pärast kannan, ja oma Onnistegija pärast lähen naeratades ka surma. Issand on minu karjane, mul põle ühtegi tarvis! Teie aga, vennad ja õed: Valvake ja paluge, sest teie ei tea päeva ega tundi, millal inimese Poeg tuleb! Hoidke, et te ei koormaks oma südant liigsöömise, ei liigjoomise ega peatoiduse muredga, ja et seesama päev äkitselt teie peale ei tule. Sest see päev on ligemal, kui teie vahest arvate. Mõtelge lunastaja sõnade peale — just praegusel kurjal ajal mõtelge jumaliku prohveti kuulutuse peale, kus on öeldud —»

Ja vaimustusetuhinal, mis talle peale tuli, sirutas ta käed, mille küljes ahelad kõlisesid, päevaloode poole ja kordas Kristuse sõnu viimsepäeva märkidest:

«Ja päevas, kuus ja tähtedes peavad imetähed olema, ja maa peal peab rahval ahastus olema ilma nõuta, et meri ja veevood kohisevad»... Sest kes teist põleks näinud seda imetähte taeva tähtedes, seal, kus päike õhta looja veereb, kes teist põleks oma lihase silmaga näinud kõigevägevama jumala põlevat sõrme, mis tuleleekidega taevalaotuse peale

... «Olge valmis, sest inimese Poeg tuleb sel tunnil, kui ta ei mõtle! Valvake ja paluge igal ajal, et teid väärt ei oleks ära põgenema kõige selle eest, mis peab sündima, sest inimese Poja ees!»... Kes seda säravat imetähte, seda tuletavat märki Jehoova vägevusest, seda põlevat noomimise sõna taevalae küljes ei usu, ehk ta seda küll oma patuse silmaga õhta näeb, ja oma hinge valmis ei pane Issanda tuleku vastu, see põle väärt, et temale silmad on antud ja meel ja meel, sellele tuleb Issand sel päeval, mil tema teda ei tea, ja sel tunnil, mil tema teda ei tea, ja lõhub teda ja annab temale osa salalikkudega: seal on ulgumine ja hammustamine...»

Luuletat taevalaotuses, mille peale tähendas Maltsvet, oli talle nähtav täht, mis ilmus pikema ootamise järel 1858. aasta septembris ja säras õhtuti pärast eha kustumist läänepoolsel taeva-vaibal, kaunis madalal, heleda paistega. See loodusenähtus andis, nagu kunagi, harimata rahva seas asja kõiksugu kohutavate sõnadest — sõja, nälja, katku — kartuseks, ja ka tuletavetisse, kellel puudus silmaselgitav «ilmlik tarkus», ei jäänud ta mõjumata. Tema tunnistas händtähe usutuhinas ja vaimustuseõhinas maailma otsa ennustavaks imemärgiks ning tarvitas teda oma koguduse usu ergutuseks ja hoiatuseks patu-õnnituste sisse tagasi langemise eest. Maltsveti arvamist on seda vähem imeks panna, et üks luuleline tähetundjagi välismaal hoides avaldas, komeet võivad, maakeraga kokku põrgates, selle hävitada — oletus, mis ajalehtedest läbi käis ja rohkesti teevad mõttemõlgutust sünnitas. —

Maltsvet võis Mõnuvere külast lahkuda trööstiva ja kinnitava teadmisega, et tal sinna karjake «põleva usuga» talleksi jätta jäi, kes tema sõna peale vandusid ja tema õpetuse eest kuu või tulde oleksid läinud. Seda märkas ta nende lapsik-ustlikkudest, hirmunud nägudest, kui ta viimse kohtu imetähest kõneles, nende tummast, alistuvast hädusest, millega nad tema manitsust kuulasid, ja sest vaimustatud üksmeelest, millega nad nuttes ning leinates teda läbi küla ja tükk maad temale saatma tulid.

See oli kummaline hall salgake halli mantliga habemiku mehe ümber, kes sel hallil viinakuu-hommikul üle Mõnuvere küla tänavaliiklus ja oma valjastamata ärevusega kõik ilmalapsed ja usuleiged hinged väravasse ja vainule vahtima avatles. Nii mõnigi nälja- ja pilkesõna veeres irvitavalt huu-

lilt, kui maltsvetid ja nende prohvet eemalt ära tunti, aga need suud jäid tõsiseks ning sulgusid, kui ahelate kõlin kuuldavaks ja prohveti raudus käed nähtavaks said. Nii palju südameaatorust ei olnud neil põlatud patustel ometi mitte, et nad õnnetut vangi oleksid naernud ja hästitanud — selline hingeavaldus jäi nende vagade ja pühade päralt, kes endid «jumalalasteks», «vendadeks ja õdedeks Issandas» ja «ilmasüüta Talle koguduseks» nimetasid.

Uhes mõisas astus keegi hernhuudi hoolekandja, sundija-kepp käes, Jühan Leinbergile vastu ja hakkas kaitseta vangi sülitades temale näkku, sõimama ja parastama.

«No kas su lõõg ometi kord täis sai, sa ahviprohvet, sa narri-laste narr ja tühjade tühil Kas näed nüüd, kui lühikesed jalad on valeõpetusel, olgugi et kurat ise su koolmeister oli! Ennää, käed on sul saadana sulasel kinni needitud nagu kord ja kohus, sest sa oled jo hullem kui murdja metsloom, — peaksid nad aga nüüd ka su ära neetud suu kinni needima ja su sinna saatma, kus sa oma valede sisse hallitad ja kõnged! Head teed, ahviprohvet!»

Ja teises kohas, ühe küla vahel, seisis koolimaja trepil koolmeistri naine, üks vennastekoguduse vagamaid õdesid nende liigist, kes pimedas särke vahetasid ja palvemajas oma ohkimise ning ulgumisega lupja laest maha pudendasid. Nii pea kui ta Maltsveti oli ära tundnud, jooksis ta temale, küüned püsti, vastu ja kallas talle niisuguse uputuse sõimusaasta kaela, et vangivedajalgi nägemine ning kuulmine kadus. Ja kui see veel ei mõjunud, sest Maltsvet karistas vaga õde niisama tumma põlastusega, nagu ta vaga venda mõisaõues oli karistanud, siis pani vihane jumalalaps käed toruks suu ette, pöördus küla poole ja hakkas külanaisi kokku pasundama:

«Kallid õed Issandas, tulge valeprohvetit voatama, — tulge sarvikut hurjutama, — tulge, kisume tal nõiapreestrikuue seljast maha, — tulge ruttu, tulge kõik — kõik!»

Pasun oli inglil hea küll, kostis kaugele üle küla, lõikas vangil ja vangivahil üdist läbi, raputas viimasel piibugi suust, kutsus ka mitmed pead ukse ja värava vahelt välja, aga maltsvet ei tahtnud siiski koguneda, ainult küla teisest otsast panid paar paksu naist jõnt-jõnt koolimaja poole jooksu, jõudsid aga nii visalt edasi, et pasuna-ingel neid ei läbenud ära oodata, vaid vihatud usuvastastele üksi järele traavis ja needid ning sajatas teda nii kaua, kuni va Voostri Villemi kannatus

lõikus. Vangivaht kahmas kamalutäie mulda maast ja särutas jõuga nii mõjuvalt pasunasse, et riist ummistuse pärast tahet ära luku ja varsti vait jäi...

Tühjaks pärast päevaloodet jõudis vang Kugli külla — põlstat ja puruväsinud, sest endiste päevaretkede vaevad olid veel liikmeis. Talupojad hoidsid oma kurnatud

keha nii väga, et vangide viimist enamasti jalgsi toime-

eti ainult paar vallavaht Tallinnast siiasaadik oli Leinberg kätte saanud. Mõnuveres tahtis küll üks tema jünger nõuuse ette panna, et teda kümmekond verstagi vankril edasi viia, aga prohvet lükkas pakkumise kindlasti tagasi, öeldes:

«Ma näen oma Issanda pärast hea meelega vaeva; ka Onnis-tatja luku jala Kolgatale, pealegi rasket risti kandes.»

Kuul korraka unustas Maltsvet oma väsimuse, ta roidunud keha loos elustav vool, ta jalg sai kergema sammu, ta silmad tund lukele. Loodepoolsel taevaserval oli sabaga täht nähtavale tulnud. Seal leegitses Kõigevägevama tulikäsi ja kirjutas punahikku tulekirja taevavõlvile. Seal säras Issanda imetäht ja kuulutas maailmapõrutavaid asju hirmunud inimestele.

Ja ta me võim, nõduslik vägi näis haruldasest valguse-kehast, mis nagu mõni taevalik lummutus, nagu teise ilma muudatu imemõistatus, nagu hiilgusekiirteks saanud käsusõna maa ja taeva vahel heljus, usumehe peale maha voolavat, tema kätte viipustavat, tema meeli sütitavat. Kuna ta üksisilmi tähe helleva, virvendava valguse sisse vahtis, selle pärani laia, ahutava, neelava pilguga, mis on omane õndsusesonivusse sattunud inimestele, liikusid ta huuled nagu palves ja ta käed, ta raudus käed, tõusid pikkamisi ülespoole, nagu tõstaks neid nägematu jõud. Ja siis hakkas ta kõnelema, esmalt tasa, andumisi, nagu unistades, siis häält tõstes, seda selgele val-jule kõlale paisutades.

«Aga teie saate kuulda sõdadest, ja tõusevad jutud sõjast: katke, ärge ehmatage, sest see peab kõik enne sündima, aga see ei ole veel mitte käes... Sest rahvas tõuseb rahva vastu ja kuningriik kuningriigi vastu, ja nälg ja katk ja maavärisemised on siis mõnes paigas... Aga kõik see on suure vaeva liikatus... Siis annavad nemad teid ära viletsuse sisse ja tipuvad teid, ja teid vihatakse kõigest rahvast minu nime pärast... Ja siis saavad paljud pahandud, ja annavad üksteist ära ja vihkavad üksteist... Ja paljud valeprohvetid tõusevad üles ja eksitavad palju ära, ja et ülekohus võimust võtab,

läheb mitmete armastus külmaks... Aga varsti pärast seda viletsuse-aega läheb päike pimedaks, ja kuu ei anna oma valgust, ja tähed langevad taevast maha, ja taeva vägesid peab kõigu tatama... Ja siis peab inimese Poja tähte taevas nähtama, ja siis peab ulguma kõik rahvasugu maa peal ja nad peavad nägema inimese Poega tulevat taeva pilvede peal suure värja auga... Ja tema läkitab oma inglid suure pasunahäälega, ja nemad peavad kokku koguma tema äravalitud neljast tuulest, ühest taeva otsast teise...»

Ta vaikis mõtteis, silmi tähe särast kõrvale pööramata. Aga hääled tema ümber hüüdsid ümina seest, mis järjest kasvas, et ta edasi kõneleks. Ja ta kõneles edasi, ta kõneles nüüd, mis vaim talle enesele sisse andis:

«Minu vaim näeb ja minu silm loeb Jehoova pitseri alt tema käsukirja. Kellel kõrvad on kuulda, see kuulgu, ja kellel meel on märgata, see märgakul... Enne seda, kui võetakse kuu pitser lahti, enne seda, kui sünnib suur maavarisemine ja päike saab mustaks kui karune kott ja kuu otsegu veri; enne seda, kui taevas taganeb otsekui üks kokkukeeratud paber, ja kõik mäed ja saared nende asemelt nihutatakse, ja kuningad, ja suured, ja rikkad, ja pealikud üle tuhande, ja vägevad, ja kõik sulased, ja kõik vabad mehed varjule poevad koobaste ja mägede kaljude sisse — enne kui kõik see sünnib, aga varsti pärast seda, kui Kõigevägevama sõrm taeva küljest kustub, peab hirmus verevalamine tulema. Ja veri saab voolama nagu jõed ja lainetama nagu järved, ja inimesed peavad vere sees ujuma puusani ja kaelani. Ja siis tõuseb lõunakuningas üles ja hakkab suure ning vägeva põhjakuningaga taplema, ja nende väed saavad olema nagu pilved taeva all ja nagu liiv kõrbes — ilmlugemata. Ja kui nad võitlevad, siis on, nagu pörkaksid maa ja taevas vastastikku, ja tuld on pool maailma täis. Aga Jehoova pöörab oma pale ära põhjakuninga pooli ja sel ei ole õnne, ja ta kaotab võitluse võitluse järele ega võida ühteainust võitu koledas tapluses. Ja siis tulevad veel seitse kuningat oma sõjavägedega ja heidavad endid hirmu verevalamise sekka, ja mõll ulatub paljudest riikidest üle, ja tulesambad ulatuvad tähtede kõrgusele. See pole aga veel kõik. Sõdijaid ilmub hommikust ja õhtust juurde, veel ilmub kuningat vaenuväljale, ja nüüd hakkavad kõik kaksteistkümmend kuningat põhjakuningale vastu ja hävitavad ta ära. Ja see vägev põhjakuningas, kelle hääl kostis üle ilma, kelle

käsi ulatus ühest taivaservast teise, kelle sõna pani kõige suured varusema, kelle riik oli laiem ja tugevam kui kõik riigid kokku — see on meie kuningas. Ja kui need kaksteistkümmend võorast valitsejat meie Vene riigi ära on võitnud, ja peab meie riik nii pisukeseks, et tema piirisid võib aknast üle silmata, ja tema alamaid on nii vähe, et neid võib sõrmega ära lugeda... Jah, kaun on küps, vili lõikusele valmis...»

Kuulijad seisisid prohveti ümber koos, ilma et ta nende tulehennist oleks tähele pannud. Kaks Kugli meest olid teel kuu mööda sõitnud, tema ära tundnud ja sõnumi tema tulla võtnud. Sedamaid võeti kätte ja mindi kallile usu-taale vastu, kelle vangivõtt ka siin juba teada oli: Kiisa pere-muud, Aksauna vabadik oma naise ja lastega, Lõhmuse pere-muud teenijatega, Tõnu-Petri peremees terve kodukonnaga peale vana ema, Sanglepa rahvas, Pärtli pool perekonda, Kadaka Mari ja nende kannul salk pool- ja veerandusulisi ning vaimude saabas trobikond uudishimulisi, noori ja vanu. Nad tulid prohveti juurde, kui see Issanda tulikätt taevatelgil üles hurmas imestas, kui Kõigevägevama vaim tema peale tuli, avades ta silmad, et ta võis näha tulevaid asju, tehes et ta keelepaelad, et ta neid asju võis vägeva, südameid puutava jutlusega ilmutada.

Ja kui ta jälle vaikis, ilma neid enda ümber tähele panemata, kuulsid hääled uuesti, et ta imeasjust edasi kõneleks, mida vaim temale näitas. Aga üks nende seast küsis:

«Jah, miks on sind raudu pandud?»

Ja kui seda küsiti, kõlisesid prohveti ahelad. Ja tema hinge näis mingi uus vool, tema vaimu mingi uus säde läbivat, sest ta lõi silmad särava taeva kõrguselt maha musta, porise maa peale ja tundis nüüd inimesed enda ümber ära, vaesed, viletsad talupoja-inimesed, kelle jalad porise maa küljes kinni olid ja kelle pead ei ulatunud särava taeva ligidale. Ja kuna ta kuulis oma ahelate kõlinal ja seda küsimust inimeste seast, ja kuna ta neid vaeseid ja viletsaid enese ümber nägi seisvat, hakkas ta jälle kõnelema ja kõneles nüüd, nagu teda enne-mini mitte ei kuulnud kõnelevat:

«Jah, kaun on küps ja vili lõikusele valmis, ja ka nende muud saab varsti täis. Sest keda Issand hukka tahab saata, seda lööb ta sõgedusega. Mitte kaugel põle aeg, kus timuka käest mõök võetakse ja tema enese kaela peale pannakse, kus

nuhtleja käest vitsad võetakse ja tema enese ihu peale lüüakse, kus suurte ja vägevate käest võimused võetakse ja väikeste ning madalate kätte antakse. Sest nemad ei tea, mis nad teevad; oma sõgeduses ei mõista nad tähele panna aega ja aja märkiseid. Nad löövad raudu inimesepoja, kelle jumal on välja valinud oma puhast sõna ja oma õiget seadust kuulutama; nad heidavad röövlite ja mõrtsukate kilda Issanda käskjala, kes on välja läkitatud uinujaid äratama ja neid suure kohtupäeva vastu ette valmistama; nad irvitavad ja pilkavad ja lohistavad linnast linna ja vallast valda tõepostlit ja õiguseprohvetit, kelle peale selle vaim on välja valatud, kes oli eile ja on täna ja kes saab olema igavesest ajast igavesti... Aga nemad ei tunne seda meest, sest nende silmi varjab pimedus. Neil ei ole enam jumalat, sest jumal on nemad ise; neil ei ole ligimesi, sest oma ligimesed on nad orjadeks teinud, orjadeks ja vangideks, kes köidikuid ja ahelaid kannavad. Oma vallatus ja üleannetus uhkuses ei näe nad, kes neile head teevad, ei seleta nende silmi, kes nende eest tööd teevad, kes neid toidavad ja katavad ja neile rikkust koguvad, et nad võivad praesida ja sööma- ning joomapidusid pidada nagu Belsatsar, Paabeli jõe kuningas. Oma pimeduses ja toreduses ja meeleletus õeluses ei pane nad tähele Jehoova kätt, mis praegu taeva seinas särab ja neile tulekirjaga sedasama kirjutab, mis kuningas Belsatsarile seina peale kirjutati: «Mene, mene, teki uvarsini!» Sest ka nemad on kaalutud, aga liiga kerged lootud... Aga jumal ei lase ennast pilgata ja ülekohtule tehakse ots peale, kui mõõt täis saab. Sellepärast kuulge, teie suured ja vägevad, — ja prohvet tõstis jälle silmad ja oma kõlisesid ahelad Jehoova tulikäe poole üles — «kuulge, mida kõige vägevam kohtumõistja teile oma sulase suu läbi kuulutab! Aeg on ukse ees, kus teie käest piitsad ja vitsad, kepid ja ahelad võetakse, kus teie küüsisid kõik kannatajad päästetakse, kus teie rikkus ja toredus rusudeks langeb ja kus teid end looga ja ikke alla orjama pannakse ja piitsa ja vitsa ja korpionide alla karistust kannatama nende väetite asemel, kes teid on orjanud ja teie hoopide all vingerdanud palju sadam aastaid...»

Ja kuna ta nõnda kõneles, vahtisid kõik pärani silmil üles Jehoova imetähe poole, mis tumesinises õhumeres säras ja sätendas nagu taeva valguskiirtest seotud määratu vihk, mille otsa helendav päike pistetud. Ja määratu kumm nende prade

Ja nad võtsid ta otsekui võidumehe endi keskel pidurongis külasse

peal, sügav-sinine ja läikiv nagu kuninglik kalev, oli täis augu-
lasi lugemata paljusel, millest läbi vilkus taevakoja sära alla
tuhimata ja pilkase pimedada maa peale. Ja pikuti läbi sinava
ja sarava hiigelruumi õhetas ning virvendas looklev rada, tae-
valk maantee, loodud ja valgustatud kehataile teekäijale,
sünnimata hingedele, kes sealt alla rändajate peale vaatasid,
kelle tee oli häda ja valu ja viletsus ja kelle nutuhääl üles
õnnile kõrvu ulatus...

Ja ta kõneles edasi ja nad kuulasid teda põnevil ning hinge
kauni pidades. Ja nende seas ei olnud ühtegi meelemärkajat,
ei usklikku ega uskmatut, kes teda poleks mõistnud ja kes
poleks aru saanud, et ta räägib tõtt. Veel kunagi enne pol-
nud ta sõnad olnud nii selged, nii pähe torkavad ja käega
hõlguvad kui praegu, kus ta neid suuri ja vägevaid kujutas,
kelle vallatu võimuse all nad ägasid ja mida ka tema ise
praegu oma ihu küljes tunda sai. Ja vaevaga talitsetud hõiske-
tund tungis nende suudest, kui ta kuulutas karistusi, mis
ulcannetuid pidi ootama ja varsti nende peale tulema. Ja neil
ei olnud kahtlust, et see tõesti sünnib, sest need riivatud olid
seda tuhandevõrra ära teeninud ja see seisis seal tulekirjas ülal,
mille taevase kohtumõistja kiirtekäsi oli ülemise ilma seinale
kirjutanud ja mida nende prohvet oskas lugeda...

Ja siis pöördus jumala käskjalg teiste süüdlaste poole,
kelle mõõt üle voolas ja kes nuhtluseks küpsed olid. Need
olid need variserid ja silmateenrid kantslites, kes õpetavad
armu, aga ise levitavad hirmu, kes jutlustavad alandust, aga
ise tarduvad uhkusesse ja kõrkusesse, kes kiidavad vaesust
õndsakstegevaks, aga ise orjavad mammonat, kes töötavad
vaimult vaestele jumalariiki, aga ise siunavad rahva rumalust,
kes nõuavad kasinust ja karskust, aga ise elavad lihahimudes...
Ja need, kes teda kuulasid, nii usklikud kui ka uskmatud,
mõistsid ka seda tema kõnet, nagu oleks see nende eneste
huultelt tulnud, ja nad mõtlesid oma südames: Peaks ta ikka
nõnda kõnelema ja peaks vaim talle ikka niisuguseid asju ilmu-
tama, nagu täna!

Ja nad viisid ta otsekui võidumehe endi keskel pidurongis
küllasse, ja kui keegi tema ahelate kõlinal kuulis ja tema rau-
dus käsi nägi, kiskus selle käsi rusikasse ja vandesõnad len-
dasid sinna poole, kus vägevad säravais lossides Belsatsari
põlve elasid.

Vang aga viidi talitaja juurde.

«Võta ta rauad ööseks lahti ja lasse talle pehme ase teha meie tahame talle süüa tuual» hüüdsid erutatud hääled.

Aga talitaja vastas:

«Ärgu teil muret olgu tema söögi pärast. Teil ei ole rohkem kui minul, ja mis minul on, seda peab ka tema soama.»

Ja nad uskusid talitajat, ehk ta küll nendeusuline polnud, ja jätsid oma kalli vangi tema hoolele.

Soe tuba ja lahked inimesed võtsid Maltsveti Seenepalu talus vastu.

Päratu keris-ahi oli küdemisega lõpukorral. Hõõguvad haosööd nagu punased kõdunevad ussikesed, kelle suudest siin ja seal sinakad mürgikeeled nõrgalt üles nilpasid, täitsid roosalt kumendavat kiviruumi madala kihina, kuna mustavast kerisest, ümmarguste tahmaste kivide vahelt, mille alumised pooled punakashallilt helkisid, õhuke loor sinist vingu välja lehvis ja süsimusta lae alla teed otsis. Rõõmsasti pragisev tuluke põles aga lees suure paja all, mis podisedes auruniiske koogu otsas rippus. Ja pajast, puise kaane alt, tungis looklevate aurujugadega välja kapsaleeme teravhapi lõhn, täites tuba ning kambrit ja poolt rehealust, hammustades ninasid, aga kõditades keeli.

Toas põlesid kaks peergu, üks ahju mokaade vahel, teine keset põrandat tulepihi hambus. Viimase ümber seisis paar järikest, ühe peal parandusel olevad hobuseriistad, teise ees koost lahtivõetud vokk, mida nähtavasti talvise töö tarvis korda seati. Kaunis sile savipõrand oli järgide vahelt täis puupuru ja kõveraid valgeid laastukesi, mille tekkimist poolvalmis kulp ja haljaks ihutud lusikanuga teisel järil seletasid. Tuba ise oli kaunis avar ja korralikud kõikud olid seinte ääres, kirju vaibaga kaetud lai säng ühes nurgas ja paar toega laudtooli — vist kambri suvine ehe — andsid talle jõuka-ohu ilme.

Kuna tubased inimesed — peremees, perenaine ja nende kõige vanem poeg ühes külalisega — väljast kostva müdina ja sumina tõttu olid lakanud töötamast ja kuulsale vangile olid kotta vastu tõtanud, kestis tegevus rehalas edasi, sest linade sahin ja lõugutite plagin summutasid välised hääled. Niipea aga kui toast valjem ja peaaegu erutatud kõma kostis, mille seast võõras mehehäääl välja kuuldus, vaikis üks lõugut teise järel ja praakil oleva ukse vahele, mis laiemale kinni, ilmusid kaks prisket tüdrukut ja üks poisinägu uudishimulikult

hüüdes kannisilmadega, pead ja põsed tolmust, linakiukeseid ja helvetest hallid ja kriimud.

Need toomärke kandis ka perenaine ise, kes aga praegu oli talu tegemisega ametis. Külalise tulekul kadus ta ruttu talust ja tuli sealt puhta põlle ja pühitud näoga jälle nähtavale. Peremees, kampsuniväel, käised veidi üles kääritud, astutunna hõbeprees, tõstis vangile ja ta vedajale toolid välja; see istus järele tagasi, mille ees parandatav vokk seisis. Külaline aga, Lõhmuse üleaedne, jäi, käed taskus, müts peas, keset tuba seisima, kuna Mart, Seenepalu viieteistkümnenda-aastane poeg, katkiste rangide juurest, mille kallal ta kinganõelaga oli tuginud õmmelda, pärani silmil prohveti käeraudade peale vahtis, nagu ei usuku ta, et ta näeb õieti.

Maltsvet oli õelnud sisse astudes tere õhtust, veidi kahelehel, kas pakkuda oma vastastele kätt, mida ehk vastu ei võetaks, sest see oli ju nüüd vangi käsi. Aga nad kõik olid talust tulnud ja tummalt ta vangikätt pigistanud, isegi Lõhmuse Taavet, see mees, keda ta kord ta patuse elu pärast oli noomimas käinud.

Korraga pani viimane täie suuga kurja:

Mes kurat nad siin u kätest siis nüüd rautavad?» hüüdis ta, kui ta salaliselt kiirgav terassilm mitu korda prohveti hallat kogust oli üle roomanud.

Maltsvet kõngutas roidunud naeratusel pead, ilma kohe vastamata. Tema asemel ütles talitaja habeme seest suud mooda:

«No voata, raudu hakkab juba priiks soama — talupojad arandavad ahju paistel tagumikke, — vaja siis rautada, ja veel on rautada, ja nahka võtta, kust veel ei ole võetud.»

Võostri peremees naeris ontaette, otsides taskust raudade vutit; tal oli nähtavasti hea meel talitajast, kes julges kurjal ajal sääraseid sõnu rääkida. Ka Maltsveti näost, mis nüüd täiesti ilmlik-kainet paistet väljendas, libises nagu kerge naeratus üle. Sellevastu oli Lõhmuse pale õel-tõsine ja ta tundis näis midagi hapnevat ning käärivat:

«Mis sina, mehike, neile prohvustele siis õieti tegid?» küsis ta, täitsates ühe jala pealt teise peale.

«Mis ma vennike tegin?» kohmas Juhan Leinberg viimaks, vahtides mõtlikult maha. «Ei muud midagi, kui õpetasin külalhvast sakste seadusi pühaks pidama.»

Kas tõesti?» Ja Lõhmus hakkas naerma ja naeris võõrik-

vihasel kahinal, kuni talle laskus peale tuli. «Ja nemad — nemad mõtlesid — nemad argpüksid mõtlesid — et — ei külamehi üles kihutada mõisu põletama —?»

«Vist küll... Ega mul muidu oleks neid külinaid käte küljes ja nii pikk tee jalge all...»

Taavet naeris ikka veel. Lugu, et saksad olid oma heategija ahelaisse pannud, näis talle meeletut lõbu tegevat... Korraga aga tõsines mees, astus Maltsvetile ligemale, ta silm kortsu tõmbunud kulmu all jäi ainiti vangi sinakaks tursunud kätele vahtima.

«Kuratl! Tehke ometi rauad lahti!»

Talitajal oli käsi võtme järele juba õieli, aga Voostri pere-mehe oma külmast kohmetanud käega ei leidnud seda taskust nii pea üles.

«Tulise pihta, kas neil siis paremaid raudu ei old?»

«Need õeldi olevat parajad küllalt,» vastas Maltsvet.

Nüüd leiti võti ja talitaja muukis pingul olevad rauad lahti. Nende alt tulid käerandmed nähtavale, millel inimese ihuga enam palju sarnasust ei olnud. Nahkvoodrita rauad olid lihast paiguti läbi lõiganud ja selle mustaks ning siniseks pitsitanud.

Lõhmus sülitas. Ta võttis mahalangenud rauad kätte ja hakkas neid sõna lausumata vaatlema, kuna vang valust õheta vaid käsivarsi üles ja alla kõigutas, kusjuures ta nägu ei suutnud kannatavat tundmust varjata.

Kõik toasolijad, nende seas ka praegu mõisast koju jõudnud teomees Mait, nihkusid prohveti ümber sõõri ja vahtisid, nägudes halatsev õud, tema surnud käsi. Nende juurde kogunesid veel, üks teise järel rehealuse ukse vahelt sisse pugedes, tolmused linalõugutajad.

«Mitte ei tunne, kas käed või puutombud varte otsas,» naeratas Maltsvet, tehes kätega liigutusekatseid.

«Tule ahju paistele, ma võian sul neid jooksva-eliga ja seon kinni,» ütles perenaise emalik-helde hääl. «Sa'p soa jo nendega süüagi, ammuks siis homme raudus edasi minna.»

Vang tegi näo, nagu tahaks ta kutset tagasi tõrjuda — kannatas ta ju meeeldi oma Onnistegija eest. Aga olgu nüüd, et hõõguv valu ta siiski nõrgaks tegi või et ta ei tahtnud lahke pakkumise eest tänamata olla — ta vaatas perenaise otsa ja asus siis, mõnd tänusõna habemesse ümisedes, tooliga kolde ette.

«... rasvaga keedetud — see põle kellegi võõraroog,» ütles Lõhmus mehele kõrva, kui ta tema istmest mööda läks, et ta ei unustaks seda. «Kas pean midagi panni peal tegema?»

«Mida siis?»

«Noh, sealihha ja muna peale.»

«Kas sa käest ää oled?» Ja Andrese näo üle lendas lõbus naer, kuna ta eite salaja põlvest näpistas. «Või sealihha ei mäleta —»

Lõhmus pistis nāpu suhu — õige küll, see külaline ju sealihha ei unustad! Ja ruttu otsustas ta mune keeta, paari järeleööd lambaliha-päntsakest pannil piima sees soendada ning mett lauale tuua. Kuskilt oli ta nagu kuulnud, et prohvet — piima ja mett — väga armastab. Vanema tüdrukuga perenaise-ärevusse sattunud eideke endale appi.

«Need läheks lahendamaks venitada...»

Lõhmus, kes ikka veel prohveti käeraudu pihus hoidis, oli selle poolvalju, uriseva märkusega talitaja kõrvale astunud. See vaatas raudade peale, mille liikmeid teine sõrmade vahel lahti hoidis, ja siis üleaedse otsa. Nende silmad puutuvad kokku.

«Sõnksid toime?»

«Noh, — kodu... Trumentisi vaja...»

«Eks katsu...»

Mõlema pominat ei pannud keegi tähele. Lõhmus poetas raudu ja ahela kõlinate oma pihku kerasse ja hoidis kätt selja taha, kuna ta end teiste prohvetivahtijate hulka segas. Noh, mis nad sulle siis Tallinnas õieti ütlesid?» küsis ta Maltsvetilt, kelle käte kallal Seenepalu perenaine õliklaasi ja luuste sidemetega juba oli tegevuses.

«Mis nad ütlesid! Tõstsid süüd — usutasid — ähvardasid — aga ühtegi tunnistust ei olnud. Ajasin ka vasta, mis võisin. Viimaks käristasid: «Lähed kindralkuberneri käsu peale vangitapiga Riigal! Küll sinust seal su mässuvorukid välja pingutatakse!»... See oli kõik.»

«Noh, kas nad sulle siis ei õeld, mis sa nende teada õieti oled teind või reakind?» küsis Seenepalu Andres.

Ei selge sõnaga midagi. Ma olla aga rahva kihama ajanud sakste ja jumala ja kirikhärrade vastu... Küsisin küll, et kuidaku, kudamoodi ja kus kohas. Ei paremat vastust kedagi. «Küll see Riias selgeks saab,» ütles viimaks kuberner... Siis saadeti teele.»

«Kas su naised-lapsed teavad koa juba?» päris perenaine, ja kaastundliku ohke pehme õhk käis vangile haige käe peale.

Maltsvet ohkas ka ise. Sügav vari heitis ta kulmude vahele, ja silmades, mis ahju tumepunase sõepuru sisse vahtisid, helkis midagi inimlik-nõrka, midagi inimlik-ilusat.

«Küll nad nüüd juba teavad, et mind Mõnuveres kinni võeti ja Tallinna viidi. Kus ma praegu olen ja kuhu mind edasi viiakse, ega neil sellest ole aimugi... Aga eks ma saan neid Paides varsti näha, kuigi vangikojas...» Ja ta peavajus veidi sügavamale.

«Mõisast soadeti sulle käsk, et pead Maltsveti õõseks mõisa kinni viima, kui õhta seia jõuab,» ütles Seenepalu teotamees, suur hiigelkondiga sitke poiss, korruga peremehe poole.

«Soo, kardavad vist, et kallis lind minu juurest plehku paneb,» naeris Andres.

«Opmann ütles, et sina oma pea ja varaga pead vastama, kui vang kudagi kaduma läheb. Parun laseb seda öelda. Parun karta, et maltsvetid vangi vägise vallale lasevad, kui meie vallast läbi läheb.»

Talitaja lõi käega.

«Küll nad soavad teda homme hommikugi näha, kui mõisast mööda läheb. Või minu pea ja vara järele maiad teha, sed! No oodakul!»

«Oleks aga siiski parem, kui täidaksid mõisa käsu,» võltis vang nüüd ise sõna. «Ma ei tahaks mitte, et sulle, armastatud talitaja, minu pärast pahandust tuleks. Olen omal jalal siin jõudnud, küll siis jäksan ka veel need paar versta mõisani ära komberdada... Ega muud, kui lähmel!»

«Jää paigale!» hüüdis talitaja. «Ega su himu nii suur olla mõisa külmades niiskes keldris öömaja pidada, ise puru väsinud ja haigel. Ärgu sul minu pärast kartust olgu. Küll ma enese eest oskan seista.»

«No aga mis sa neile ütled, kui käsu oled meelega täitmata jätnud?»

«Kurat, ma küsin nende käest, kas ma mõni metslane olen, et soadan haige, vigase inimese, kes enam oimugi ei jõua liigutada, südaöösel läbi vihma ja pori edasi!... Ärgu ole mul muret, ma mõistan nendega reaktida.»

Seenepalu peremees nähvas seda nii otsustaval toonil öelda et asja peeti lõpetatuks ja jätti pöörati teisale. Tummal, äärmiselt äralise tunnistava pilguga jäi vang kolde paistelt Andre...

...eda vaatama. Ta ei hakanud enne rääkima, kui ta kinnistatud kaerandmetega ahjusuu eest ära tuli ja oma järiga istus kõrvale istus. Ta tahtis seda meest tema vennalikkuse tõttu tunda, aga imelikul kombel ei mõistnud ta seda — suur rõõm ei leidnud seekord kohaseid sõnu, ja ta jättiski tänu avaldamata ning ajas juttu igapäevaseist ilmlikest asjust. Sellele mehele võimalikku juttu puhuda näis talle olevat niisama vähe, kui teda tänada.

Kui Seenepalu kodakond viimaks söögilaua ümber kogunes, Maltsvet nende seas silma ühe pealt teise peale ringi laskis, ta, laskis ta meel korruga rõõmsamaks, värskemaks. Talle meeldis nagu puhkust, kosutust, uut jõudu kurnatud liikmeis.

...ed luimestel tema ümber oli nii üleliia palju tervist. Rakendat tervist. Nii palju, et nad sellest ka teistele võisid jagada. Maltsvet vähemalt tundis, et ta sellest osa sai. Ta silm viitis peremehe habemikul näol ja ta meelest oli, kui voolaks talle tema mustja habeme seest julgust ning vaprust salaja avaldama; ta vaatas perenaise otsa ja ta meelest oli, kui tugeks ta hing sellest mõnusast, lõbusast näost sooja elurõõmu; ta vaatas tüdrukute, poiste ja Andrese kolme lapse peale — väike kaheksa-aastane Kusti ja kuue-aastane Kai olid praegu kuskilt naabritalust koju lipanud — ja prohveti meelest oli, nagu oleks ta nende punasest, terasest priskusest peekritäie hõivnemata noorust joonud. Tal oli korruga soe, pehme, hubane olla. Ta sai jutukaks ja naljakaks. Ja iga kord, kui nad mõne tema naljasõna üle rõkkaval lagonal naersid ja punaste huulte vahelt oma helevalgeid, valkuvaid hambaid näitasid, tuli külalisele himu seda laginat jälle kuulda ja neid hambaid muresti näha, ja ta ütles veel ja ikka veel midagi, mis nad murema ajas...

Lõhmuse peremees oli toast enne sööki kadunud, ilma et keegi oleks tähele pannud. Sellevastu ilmus varsti pärast õhtust Lõhmuse perenaine Seenepalule. Ja tema kannul Tõnu-Petri Madis. Ja selle kannul Kiisa Mihkel. Need usklikud ei suutnud kodus magama heita ilma usuisa veel kord palgest palgeste nägemata, ilma temaga veel mõnd magusat sõna rääkimata. Anul oli peale selle väike ülesanne täita. Kuna teised Maltsveti ümber kogunesid, astus tema vargsi talitaja juurde ja andis sellele kamaluga midagi pihku.

Talitaja urises. Ja midagi kõlises.

Isa jäi koju?»

«Kõrtsi läks...»

«Kõrtsi?»

«Jaa... Oli vihases tujus...»

Teisel hommikul viidi vang hobusega edasi. Kiisa Mihkel oli, ehk küll vangiveo kord Lepiku Jaagupi käes oli, vaeva priitahtlikult enda peale võtnud, vaeva, mis talle rõõmuks ja auks oli. Küll oli ka prohveti teine agaram jünger, Tõnu-Petri peremees, ennast ja oma looma pakkunud, aga ta astus tagasi, kui ta Mihkli suurt tuhinat nägi.

Hommikul, kui Kiisa Mihkli raudjas mära talitaja värava peatus, mustjashall kirikutekk vankril, tõttasid kõik küla maltsvetid sinna kokku usuisa jumalaga jätma. Ükski ei ilmunud tühja käega. Nad tõid vaesele vangile leiba, võid, mune, mett, lambaliha ja muud suupärast teemoonaks. Jumalagajätt kuju nes pidulikuks ja liigutavaks nagu Mõnuvereski. Valati pisaraid, suruti õnnetu käsi, suudeldi ta kuuepalistust ja peeti talle kogelevaid, aga südamest voolavaid lahkumiskõnesid. Ja kui vanker hakkas veerema, avanesid nende suud nagu kokkusulanud ühise tunde mõjul Luteri protesti- ja võitluse lauluks «Üks kindel linn ja varjupaik», mille haaravad ja sütitavad kihutusehelid usumehele kaua, kaua järele kajasisid.

Kui talitaja hommikul vangi käed oli raudu pannud, küsis ta temalt, kas rauad veel pigistavat. Aga vang pidi häämatunult kostma, et rauad tema meelest on palju lähedamad kui enne, hoolimata sellest, et haiged kohad täna veel valusamad olid kui eile.

«Siis on hea,» naeratas talitaja. «Selle eest ütle va Lõhmuse Taavetile teinekord aitäh.»

«Või tema siis —?»

«Tema neh. See mees oskab lukkusi lahti muukida ja käeraudu suuremaks viilida — tema käes käib kõik...»

Maltsvet vaatas oma saatjate seas ringi, aga meest, kelle käes käis kõik, ei olnud nende hulgas. Ja nõnda läks ta nimenema, ilma talle aitäh ütlemata. Aga teel, kui ta oma käel varsi raudades liigutas, tuletas ta teda enam kui üks kord meelde ja palus palves jumalat, et see tal mõne patu kohitu raamatus maha tõmbaks.

Edasi Paide poole läks prohvet Maltsveti teekond. Vastaseid ja poolehoidjaid nägi teel ta silm, sõimu- ja õnnistussõnu kuulis ta kõrv. Aga kui saabus õhtu, siis seisis Kõigevägevama imesõrm taevavõlvil ja selle taevalik sära pani van

...tuleks usumehe kõnelema ja hirmunud kuulajaile imeasju kuulutama.

...nagu võidaks siretav kiirtejuga, mis määratu vibuna ajmaruumis hõõgus, iga õhtuga suurema sära. Kaks kiirte kiir, nagu üksikud hõbedased jõhvid, sirgu-... laa saba seest kitsas vinklis ülespoole, kuna kõver... otsekui peen kude miljonitest tähekiirtest, alumise... omarguse pea küljes kinni oli, mis helevaiges, säten-... tava tule õhetas.

...tule õhetas jumalikul saatel jõudis prohvet Paide linna.

JUMALALAPSED.

Paides anti vangile paar puhkepäeva ja tema omaksed ning sõbrad said luba*teda vangikojas vaatamas käia. Vaatamas ja viimast korda jumalaga jätmas. Sest kõigil oli kindel arvamine, et nad*teda enam näha ei saa, ja Maltsvet isegi, kes tolleaegseid võimumehi tundis, kaotas lootuse tagasitulekuks. Et talle enesele ja ta usulastele näidata, kui suureks kurjategijaks ülemus teda pidas, pandi ta vangihooes ka jalust raudu. See suurem ahelate kõlin tema ihu küljes pidi talle küllalt selget märku andma, et tal ei ole enam midagi head oodata.

Tema naine ja lapsed — tütar ja kaks poega — olid esimesed, keda ta vangikongis vastu võttis. Mari Leinberg, täie, saleda kasvuga ja ruuge peaga vanaldane naisterahvas, kellega Maltsvet ligi kakskümmend viis aastat rahuks ja leplikku abielu oli elanud, kandis umbes poolteise-aastast pojakest käel. Pisike Johannes, prohveti pesamunake, oli tulnud tervelt kakskümmend aastat pärast vanema poja sündi ilmale. Sügava liigutusega võttis vang väetike oma kaele ja jäi teda märjalt silmal vaatlema, kuna tema vanim laps, tütar Juuli, nuuksudes täiskasvanud venna Gustavi käsivarre najale tugines. Ema ja Gustav kannatasid oma valu vaikselt ja tummalt. Esimene oli neid isikuid, kes oma tundmustele elavamat väljendust ei leidnud. Mari Leinberg'i ei nähtud, nii lahke jutuga kui ta ka oli, ilmaski naervat, ja vangikojas hakkasid tal alles siis pisarad üle palge veerema, kui ta mehele viimast korda kätt andis. Sügav, aga hääletu kurbus kõneles ka Gustav Leinbergi tõsisest, iseloomukast näost. See suur tugev noormees, kes Tallinnas tubliks tiseriks oli õppinud ja välimuselt isale kaunis'i sarnanes, pidi nüüd perekonna kaitsjaks ja eestkostjaks jääma — ülesanne, mille ta enda peale võttis tõeka, teovõim

mehe kaine kindlusega. Ta ei nutnud, pigistas ainult tugevasti ja usinalt isa raudu pandud kätt.

Nagu oma perekonnale, nii tuletas Maltsvet ka teistele ühelaagrijätkajale, sugulastele ja sõpradele, keda väike hulgake ühes kohas kogunes, palvetamise ja manitsemisega meelde seda, mille pärast teda nii õelalt taga kiusati ja mille eest viisat ka neil veel palju tulevat kannatada. Ta langes nendega ühes tummukambris põlvili ja saatis oma härdaime palvehääle tugevägevama poole, et see tema väikest kogudust võtaks kaitsta vanlaste viha ja iseenese nõrkuse ning leiguse eest. See palvetund vangihooes oli üks liigutavamaist, mis Järva- ja Põltsamaa prohvet kunagi on pidanud. Nad ei tahtnud talt lahkuda, nad holdsid nuttes ja nuuksudes ta kätest, riietest ning ahelatest kinni ja palusid teda ikka ja ikka veel rääkida, kuni vangikoja vahel tuli ja nad usuisast lahutas.

Nende usklike seas oli ka Maltsveti armsaim ja usinaim jünger, poolehoidja, täis ennastsalgavat truudust ja usuvõimust. See mees, nimega Ants Kõrge, püüdis Maltsvetile järele järgida sarnane järelkäija olla, jättes ajuti oma ameti maha ja rännates prohvetiga maad mööda ümber. «Paide Ants», nagu rahvas teda nimetas, oli Põltsamaalt pärit ja nooremas eas ühel Paide tohtril olnud kutsariks; hiljem hakkas ta kingsepatööd tegema ja toitis ennast Paides sellega. Pühaklubi tundmises kaunis vilunud ja rohke kõneandega, pidas ta lühikesel ajal Maltsveti mõttes lugemistunde ja leidis rahva seas head lugupidamist, seda enam, et ta loomult oli alandlik, siiralt, viisakas ja kommete poolest kõigiti korralik inimene.

Sel mehel näis midagi südames pakitsevat, kui ta ühes teistega vangikojas usuisa jutul oli. Ta valgetverd kuivetanud näos tihkus nagu vihane ärevus ja ta kõhn keha oli alatasa liikvel, nagu ajaks teda seesmine sund midagi tegema, ilma et ta ise selgusel oleks, mida. Kui ta teiste usklike poolest, kes Maltsvetiga elavas mõttevahetuses olid, vähe mahti sai, tõmbas ta põuest pakikese kokkukäänatud trükipaberit välja ja ulatas prohvetile pihku.

Loe, isa, mis need lambanahas hundid, kes endid jumalalastele ja süüta Talle koguduseks kutsuvad, sinust kirjutavad, ja siis käsi oma sulast välja minna ning neid nurjatuid kas või tulega üles otsida ja neile kõige rahva ees suu sisse öelda: Leie variserid ja valelikud, teie teotajad ja laimajad, kas teil pole häbi oma ligimese õnnetuse üle irvitada, kas teil pole

häbi vaese, ilma süüta vangi peale pori pilduda, oma vastast, kes on ahelates, jalge alla tallata!»

Maltsvet võttis paberilehed lahti. Need olid «Perno Postimehe ehk Näddalilehhe» viimased numbrid. Seda eesti aja lehekest oli raamatutrükkija Borm Pärnus 1. juulil 1857 Johann Voldemar Jannseni toimetusel hakanud välja andma. Ta ilmus täiesti kiriklik-tagurlikul sihil ja kõige kitsarinnalises mas köstrivaimus, olles täis madalat ilalakkumist ülemuse, mõisnikkude ja pappide vastu ning vaikides rahva taeva poole karjuvaist hädadest, mida halastamatu teoorjus ja ilmlikkude ning vaimulikkude sakste piiramatu vägivald soetasid. J. V. Jannsen, see endine saksik kõster, kes rahva seas elades talupoegade nutvat viletsust oma silmaga küllalt oli näinud, ei teinud katsetki nende eest avalikku häält tõsta, vaid ta jutlustas oma artiklis alatasa tumma rahulolekut, leplikku meelt, südame- rahu, himude talitsemist ja roomavat alandust kõigi rõhujate vastu. Muidugi näitas temagi, kes ta pappide kuuesabas ripus, nagu need ise, sõrmega üles sinisesse õhku, mille taga orjaikke ja kupjakepi all vingerdavale talupojale kord pidi kõige maise kannatamise eest igavene tasu hiilgava elupõlve näol osaks saama. Sel mehel, kelle mälestust meie-aegne alalhoidlik kodanlus temale omases isikukultuses «isa Jannseni» nime all kummardab, oli süda samal ajal, kus riigivallitsuselgi Balti talupoja kisendavast hädast hale meel oli ja kus võõraste rahvuste liikmed sule pihku võtsid, et püha Maarja maa väljakannatamata olusid põhjani hukka mõista — «isa Jannsenil oli samal ajal isasüda lehest kõik appihüüded välja jätta või neid rahuloleku-manitsustesse uputada. Ta jutustas oma lugejaile pikalt ja laialt kirikuõpetajate ametipühadest, mõisnikkude heategudest, saksa laulupidudest ja kõigest muust, muudkui mitte talupoja võimatuist rendi- ja orjuse oludest. Junkrutest, pappidest ja kodumaa vägivalla-ametnikkudest rääkides lisati ikka mõni küürutav ja kintsupaitav «armas», «aus», «kallis», «kõrge» juurde.

Ses lehes nüüd, mille soovitajad muidugi olid kirikhärrad ja mõisasaksad, põletati vaene Maltsvet valeprohvetina tule- riidal ära. «Perno Postimees» tõi vaimulikkude meeSte, vist vennastekoguduse ringkonnast Juhan Leinbergi kohta mitmeast numbrist läbi ulatuva ässituskirja, mis tema vangivõtu üle hästitavat rõõmu avaldas ning kõiksugu kristlikest toorustest kubises. Et tema usu vastu, mis ju piiblist kuidagi lahku

lõunul, midagi asjalikku ette ei võidud tuua, siis püüti vaimuvalt Maltsveti isikut, ta inimlikku au laimusoopaga rüevada.

Maltsvet luges, Antsuga üksinda kongi jäänud, vagast hõlmat jalgmisi armsaid südame-ilmutusi, mis toimetuse sisse- pahatusega algasid. Selles nimetati Leinberg'i «eksind loo- tude» ja «ahviprohvetiks» ning tähendati, et kirja läkitanud «ah» armast Järva sõbber». Kui siis kirjas eneses ära oli öeldud, kuidas Maltsvet avaliku pettuse, varguse ja sala- maha müügi tõttu Loo kõrtsis rikkaks saanud ja kuidas ta tallemaast Järvamaale elama asunud; kus ta «h ä b e m a t a h u e t» ennast prohvet Joanneseks tunnistavat ja pühakirja, millega ta on tuttav, «viltu pörata ja võeriti selletada», läks kolle jalgmises numbris — siin veidi lühendatult — nõnda

Noh, kuidas nüüd luggu pissukesse Muhamediga jäi? Lühelupaljas on tühhilpaljas ja ma panen vägga immeks, et aastal 1858 veel nii rummalaid innimesi on, kes sähhärdust petjat ja Jummalat sanna teutajat mitte tuhhilabbidaga tuast välja ei aia... O narrilaste narrilanel ja veel suuremad narra- lased, kes nisugguse seitsmemelega petja jutto uskvad... Ta kuulutab neile: minna ollen prohvet Joannes, — nemmad usuvad ja kummardavad; ta ristib neid, panneb paastuma ja annab riidid kandma, — nemmad tevad sedda; kirrikuid ja kiriku õppetust kässib ta pörane loom põlgada ja omma jamsi hõlmi järrele teha, — nemmad vaesed kerglased mõtleavad: «se on tale Jummalast ilmutud»; palvernajasid vannub ta ma põhja, et tedda seal omma lorri ei lasta lorriseda, — ta jüngrid pannevad käed kokko ja õhkavad: «suur on meie proh- veti»; ta kässib omma jüngrid juuksed mahha leikada ja Türk- laste ja Hina moodi pead paljaks aiada, — usklikkudel varsi käed käes prohveti käsko täitmas; pühhasst kirjast lobbiseb ta maa, et su vahhutab, ja kui südda täis tuleb, kirrub ta nago pärris Türklane, aga ta jüngrid ütlevad: «se on pühha viliha, nagu Mosesel kuld vasikast nähjes ka olli»; sööb ahvi- prohvet met ja leiba (sest mis sel vigga?), siis varsi laulavad tema jüngrid: «oh Joannes, oh Joannes, sa olled suur ja pühha mees!» ja ommeti on igga perrenaise luavars paljo pühham, kui sesinnane narrilaste prohvet, kes omma au otsides Issan- dat teutab. — Oi, oi pettetud petja jüngrid, kui nisuggune tule tallaja jubba teie mõistust ja usko võis ärra varrastada,

siis on teil mõlemist ni vähhe olnud, et igga kass sedda sabba peäl võis ärrakanda. Vist polle teie töt ial uskunud, et ni hõlpsaste sulla vallet vasto võttate...»

Ehk küll artikli autor praegu alles imeks pani, mispärast inimesed Maltsvetti tuhalabidaga toast välja ei aja, vaid tema õpetusi usuvad ja nende järgi elavad, jutustab ta järgnevaist lõikeis ometi, kui halvasti «ahviprohveti» käsi mitmes kohas käinud, nii Amblas, nii Koeru ja Madise kihelkonnas, kus rahvas talle kippunud pekka andma, nii et Maltsvetile ainult kiire põgenemine nõuks jäänud. Madises «olnud mehhike kord nii kimpus, et aknast välja karganud ja aia teivast abbi otsides pakku sanud»... Seepeale asunud ta Paidesse elama.

Maltsvet peatus lugemisel ning vaatas Antsu ja siis ukse ees seisva vahi otsa, kes viimase väljatulemist ootas. Usumehe nägu avaldas enam hämmastust kui meelepaha või viha.

«Ei mina oleks uskunud, et niisugust sõimu ja valet võidakse trükki panna!» hüüdis ta. «Seda kõik olen küll joodikute suust kõrtsis ja õelate palvevendade ja -õdede suust küla tänaval ja mõisaõues kuulnud, iseäranis nüüd, kus nad mind raudus nägid. Aga et see mustaga valge peal seisab — tõe poolest, ma ei tahaks oma silmi uskuda!»

«Oo, seal tuleb veel rohkem — loe agal!» vastas Kõrge, ja ta suu ümber seisis mõruduse ja jälkuse jooned. «Nüüd vestetakse minust looke ja mul on südamest kahju, et ka see peab vale olema! Ma oleksin uhke, kui see nõnna oleks old... Loe, isal!»

Maltsvet luges edasi:

«Siin ja ümberkaudu peavad nüüd mõnned mõistuse poolest väga kehvad innimesed ollema, kes savvi saiaks piddavad, isseärranis üks endine kutser Hans otsego varri tema kõrva käima. Selle mehhega olnud kord kenna luggu. Valle-prohvet võeti maal kinni, vidi hakenrichteri jure ja pisteti puri ja anto olli õige. Nüüd käinud Hans ta järrele ja ütelnud: «Ei ma menda tee kui Peetrus, kes omma Issandat ärrasalgas ja tulle äres sojendas; ma lähhan temmaga ühhes torni.» Sedda polle hakenrichter mitte lubbanud. Pärast, kui prohvet vahiti all Paide todi, ütles hakenrichter Hansule: «Hans, sul olli vimaks suur himmo mo puri minna, nüüd on seäl rumi, astu sissel!» Hans pididi maggushappo näoga vangki jäma ja prohvet vidi Paide. — Prohvet võib ehk küll väga immeke ja

huke panna, kust minna sedda keik tean? Agga mis tehha, pe tuppuid, seal näggiaiad...»

Paide Antsu nägu oli sügav-kurb.

«Kui kahju, kui väga kahju, et ma juures põld, kui sind omavere kinni võeti!» kurtis ta. «Ma olin nii tihti sinu juures, aga just sel korral mitte! Kas usud, isa, et ma oleks sinu tõul, nagu nad seal luiskavad, ja veel palju enam! Ma oleks sinuga ühes aagrehi puuri läind, kas või vägise, ja ma oleks sinuga ühes mooda maad vallast valda rännand, kas või palja jalu ja söömata ja joomata. Ja ma oleks teel pool rahva poole kisendand: «Vaadake, see on teie antu, keda ahelates Kolgatale veetakse, ja mina olen tema õige! Tulge ka teie ja käige tema järel, ja kui teid ahelatakse pannakse, siis olge kindlad usus ja ärge salake oma isa ja peastjat mitte äral Tulge kõik ja kannatage rõõmuga oma õpetaja ja oma usu eest, sest seda tasub meile üheks võetav!»... Ja ma oleks ühes sinuga Tallinna läind, ja nad oleksid mind raudu pidand panema nagu sindki. Ja ma oleksime ühes tagasi rännand külast külasse ja mõisast mõisast, ja ma oleks igal pool oma healt tõst ja karjund: «Vaa, meie põle midagi kurja teind, aga meid on mõrtsukate ja roovlite kilda heidetud meie usu pärast! Kui õige ja püha on see usk olema, mille pärast meid nõnna raskesti taga luiskatakse! Ja kui vägev peab see usk olema, et meie tema eest rõõmuga kas või surma läheme, hõisates ja lauldes: «Ehk oleks ilm täis kuradid, kes tahaksid meid neelda, ei karda meie uhkegi, küll jumal võtab keeldal!»...»

Ühevästi pigistas prohvet vaimustatud jüngri ärevuses värvilist kätt.

«Sinust, vend, usun seda,» ütles ta uhkusega segatud liigutusega. «Ma tean, et sa oleksid seda teind, mis su suu räägib, ja sooviksin, et mul sinusuguseid võitlejaid palju oleks.»

Siis ta võttis uue lehenumbri ja luges poolvalju häälega pikkanisi, mõnda sõna veerides, edasi, mis sinna jälle temast oli üles pandud ja mille peale ta silma juhtisid jämedamalt trükitud pealkirjad: «Paidest, Järva valle-prohvetist...»

Enimesena jutustati seal kuulu järgi looke, kuidas prohvet oma majaperemeest Paides püüdnud üle lüüa. Donati komeet oli läänegi-ilmas kõmulise oletuse esile kutsunud, et maakera, kui pörgates sabatähga, hukkub, mis pidi 12. jaanikuu

päeval sündima. Seda usuti ka Eestis. «Viimne päev» pidi olema ukse ees. Kasutades seda usku ning ka ise katastroofi ennustades olevat Maltsvet oma majaperemehe viimsepäeva hirmu täis ajanud, nii et see maja talle ta pealekäämisel pool hinnaga tahtnud maha müüa. Onneks ei olevat aga müüja käsi- raha vastu võtnud, kuna talle äkki meelde torganud, et ega siin temagi maja prohveti pärast seisma jää, kui kogu maailm hakkub. Ja nõnda jäänud prohvetlik pettur saagist ilma.

Edasi vesteti, ikka kuuldusi korrates, kuidas Maltsvet, ta vitades targu viimsepäeva kartusest tekkinud head konjunktuuri, ostvat taludes «õlgi ja muud kraami poolmuidu üles» et seda ise kallilt edasi müüa — arvatavasti neile, kes ennustatud suurmürtsu ei uskunud. Ka poogiti prohvetile polügaamilisi kalduvusi külge, oletades, et ta varsti hakkab õpetama, «mehel olgu naisi nagu kukel kanu». Ka tunnistanud see «lobasuu» oma paari aasta eest sündinud pojast, et «see laps olevat Pühast Vaimust».

Suure meeleheaga ning hästitamisi kirjutati lõpuks Maltsveti vangistusest, milline sündmus ekslikult Paidesse asetati, kuna see Mõnuvere külas, Madise kihelkonnas aset leidis. Vangivõtu puhul saanud vagast prohvetist metsik märatseja, kes kinnivõtjaid teibaga maha lüüa ähvardanud; «agga ne polle midagi aitnud, vaid pea olnud käed kinni ja su üksi lobbisemas lahti». Ja kui ta siis vangihoonest ahelais välja toodud, «on ta välja näitnud nago metsellajas, kel kõis kaenlas on»...

Ants Kõrge vajutas mõlemad käed Maltsveti õlgadele ja vaatas talle truuduskuumalt silma, kui viimane oli lehe käärt visanud.

«Ei ole sul tarvis ainust sõna kulutada nende laimuste valekstunnistamiseks, armas isa! Valemärk on kõigile neli lookestele nii selgesti otsaette litsutud, et ainult imeks jääb panna, kuida lehe tegija seda ei märganud.»

«Ta nähtavasti ei tahtnud seda märgata,» vangutas Maltsvet pead.

«Ma läheksin aga ihust ja hingest ja otsiksin need naruad laimajad üles, et neile näkku sülitada!» tuli Kõrgel kiristamis hammaste vahelt, kuna ta silmad olid naaskelteravalt

«Vend, sul põle vaja neid otsima minna — ma tean juba kes need tule- ja tõrvasülitajad on,» ütles vang. «See kiri tuleb Madise kihelkonna variseride ja ülempreestrite käest, need

... nagu «ahviprohvet», «narrilaste narrilane», «tühi-
... jne, olen ma just nende suust juba ennegi kuulnud, ja
... Ants Thomsonile vist mitte ülekohtu, kui ütlen,
... tema näpud sellest laimu-epistlist mitte puhtad ei ole...
... kui sa minu eest midagi tahad teha, siis seleta ini-
... kes neid lehti on lugenud ja kes mind ei tunne, mis
... variseride kirjas tõsi, mis vale. Rohkem põle vaja... Ja
... jaa jumalaga, sest vaata, minu valvaja on juba kanna-
... lüüa läinud.»

Nad muudlesid teineteist vennalikult, ja rinna põhjast tun-
... nuksust vägisi tagasi hoides lähkus usuagar kingsepp
... koojast. —

Haudlikult hoitakse vangistatud suuri kurjategijaid välise
... kokku puutumast. Maltsvetiga tehti Paides teisiti. Ta
... tentaval viisil kaagile. Teda püüti rahvale nagu mõnd
... murdjat puuris näidata. Kõik pidid jõledat vale-
... nägema, kuidas ta kätest ja jalust raudus oli, et sel-
... hirmu- ja jälkusevärinaga teistele jutustada. Päril
... inimesi lasti järgmistel päevadel vangihoonesse «hullu
... Maltsveti Juhanit» vahtima, kuidas ta kongis istub ja viha
... oma ahelaid raputab. Et Paides nendel päevadel just
... laat olema ja teadet vangi siin-olekust hoolega levitati,
... oli vaatamaskäijaid muidugi palju. Ilmatu rahvahulk
... aga uulitsal Maltsveti ümber kokku, kui teda kirikusse
... viidi ja kui ta sealt tagasi tuli. Kas teda sunniti
... minema või tundis ta ise, minnes tumedale saatusele
... ihaldust selle kirikliku toimingu järele, mille ta pikemat
... oli täitmata jätnud, see pole teada.

Praegu terve linnake ja hulk seal olevaid maainimesi
... ka siis kokku, kui Maltsvet ühes teiste vangidega kõli-
... ahelais Riia poole teele saadeti. See sündis keset talve-
... külmaga. Nuttes ja leinates piirasid vangisalgad
... prohveti omaksed, sõbrad ja poolehoidjad; irvitades ja
... vaatasid talle järele vastased.

Siis ei kuuldud Maltsvetist mõni kuu enam midagi. Ainult
... Postimees» tuletas teda 3. detsembril kahjurõõmsa
... meelde. Toimetuse konstateerib meelsasti, et van-
... prohvetile pistetud Paide vanglas pihku nood «Posti-
... numbrid, kus temast oli kirjutatud. See ajanud proh-
... «aevastama nagu minatubakas». Kui Maltsvetti tema
... häbematuste eest veel kord tüsedasti on hurjuta-

tud, seletatakse mees sealtamast nõdrameelseks, kelle eest korralikud ristiinimesed peaksid palvetama ning ise «tema teede eest» hoiduma.

Kuu aja pärast jõudis Maltsvet vangitapiga Riiga — pool nälginud ja haige pikast kurnavast teekäigust. Riias heideti ta külma niiskesse vangikotta ja lasti teda seal mõni aeg viinduda. Siis algas kohtulik ülekuulamine.

Aga Riias ei leitud sellel inimesel mingit süüd olevat — siin veel vähem kui Tallinnas. Sest siin, kus seisti Tallinna kubermangu sündmustest kaugemal, vaadati nende peale pisut kaunemalt, ja kindralkuberner Suvorov, kuigi ta oli Balti võimu meeste hea sõber, ei tundnud seda isiklikku vägivaldlase viha peadtõstvate talupoegade vastu nagu Eestimaa mõisnikud ise. Ilmliku ülemuse kohtulik uurimine ei toonud Maltsveti kohta, kes ennast südilt ja sõnakalt kaitses, midagi ilmsiks, mida rahva üleskihitamiseks oleks võidud pidada, kuna süüdistajad ise ainustki tõelikku tunnistust tema vastu Riiga ei suutnud saada. Nõnda mõistis ilmlik kohus kaebaluse mässaja süüist priiks. Seega oli peakaebus oma raskusega ära langenud ja Maltsvet võis, kogudes jälle lootust, saatusele julgelt vastu vaadata.

Oma vaimuliku tegevuse eest pidi ta seepeale Riia peakonsistooriumi ees vastust andma. Kõnekal suul jutustas ta ülekuulajaile ära, kuidas ta palvemeheks ning rahva usuliseks äratajaks saanud, mida ta õpetanud ja kust ta oma õpetused võtnud. Tal läks korda vaimulikule kohtule oma piiblitundmise tõttu selgeks teha, et ta kõige oma usulise tegevusega pühakirja põhjal on seisnud, kuigi mitte igas asjas täht-tähe luteri usu kiriku dogmade põhjal. Nõnda ei võinud konsistoorium teda ka usuliseks kurjategijaks mõista.

Riia vaimulikud mehed vaatasid leplikuma silmaga selle agara usumehe peale, kes omal viisil nende asju rahva seas ajas, tunnistades piiblit kõige tarkuse ainsaks allikaks, juhtides talupoegade lootused pilvede taha ja võideldes kadunud pärast vihatud Herrnhuti vastu. Selle töö tulu kaalus ju pikakese kahju, mis Järvamaa prohvet oma lahkõpetustega valitsevale kirikule vahest tegi, mitmevõrdselt üles. Kõigutades suutnud see lihtlabane, harimata talupoeg kirikumüüre omale mitte.

Niipea kui Maltsvet temale vastu puhuvat leplikku tuult märkas, asus ta välja niisama terase kui südika sooviga. Kui

tema muust mingit süüd ei leidnud — järeldas ta —, siis pidi ta nulle ka vormilise loa andma oma ametit endist viisi jätkata. Ja ta kandis soovi palve kujul ette. See täideti. Talupoja ootamise vastu! Konsistoorium oli öelnud a, et ta pidi ta ülema ka b. Muidugi lisati juurde kõva manitsemise, et Maltsvet, kui ta loast jälle ilma ei taha jääda, oma kohust kindlasti peab evangeeliumikiriku õpetuste ja seaduste järgi jäama. Teda hoiatati ülemuse uute kaebuste eest, et talupojad hoopis tõsisemad saavat olema, ja lasti ta siis kuu kohtu alt priiks. Veel enam! Talle näidati üles, et ta eriliselt armu ja lahkust: talle anti teeraha ja palgati kuu mees, kes ta Riias Paidesse, tema elukohta, pidi

Maltsvet sõitis Pärnu kaudu. Seal astus ta «Perno Postimühli» toimetusse sisse, et lehes tema vastu ilmunud sõimade laimukirjade kohta seletust pärida. Pikema sõnavahetuse järel vabandas Jannsen ennast sellega, et kirjad temale välistuhtkida saadetud ja et ta saatjaid usaldanud. Ta andis Maltsvetile nõu asja kohtusse kaevata ja laimajaid vastutusele võtta.

Selle jättis Maltsvet tegemata, arvatavasti sellepärast, et allkärge kohtuskäimise tee oli liiga ohakaline. Protsess oleks olnud pikalise ja keerulise töötamise pärast nõudnud palju raha- ja ajakulu, kuna tagajärg pealegi oli kahtlane. —

Kümnelakuu hakatusel 1859 jõudis Juhan Leinberg Paidesse tagasi. Ta tuli võidumehena, sellepärast oli tema poolehoidjate arv niisama suur nagu tema vastaste pahandus. Esimesed hõiskasid, viimased kiristasid hambaid. Nende väline tugi oli murtud — seda mürgisemaks hapnes nende seesmine erakondlik vaen võitja ning tema järelkäijate vastu.

Aga just selle pärast, osalt ka väliste takistuste kadumise tõttu, kasvas Maltsveti kogudus nüüd arvult jõudsasti. Mõne aja pärast polnud Järvamaal peaaegu ainust kihelkonda enam, kus tema usulapsi poleks leidunud, ja varsti ulatus liikumine võitmaul jõul ka Põhja-Harjumaale.

Nimelt siirdus Maltsvet Paidest naise ja kõige noorema lapsega Kolga-Kiiu valda ühe oma endise sõbra, Võnsi Juhani juurde, keda ta ühes ja asutas endale rannarahva seas, keda ta Loo kihelkonnast põlvest peale tundis, uue töövälja. Võib olla, et teda sinna kutsuti, võib olla, et ta enda süda teda endisesse elukohta tagasi meelitas, kus tal nii palju tuttavaid oli. Kuid

seepärast ei lõpetanud ta ühendust oma Järvamaa usulastega, vaid käis neid Kiiust aeg-ajalt vaatamas, neile palvetundi pidamas ja oma õpetamistööd jätkamas.

Võit vastaste üle ei andnud aga mitte ainult hoogu maltsvetlaste hulga kasvamisele, vaid ka nende usulistele liialdustele.

Maltsvet ise eel hakkas esinema ikka tusedamalt, fanaatilisemalt. Oli ta oma vaimulikkudes kõnedes esiotsa sõnakamate kirikuõpetajate taltsast jutlusetooni tarvitanud, mille ta neil oli teraselt ära õppinud, nii et Maltsveti ja mõne rahvaliku pastori jutluse vahel suuremat vahet ei olnud, siis pildus ta nüüd väntsakaid sõnu, põimis oma jutlusse ikka algupärasemaid kõnekäande, riskantsemaid võrdlusi ning paradokslikumaid väiteid ja laskis oma luhtava luule vabalt lendu, olgu prohvetlike ennustuste, olgu üleloomulikkude asjade kujutamise näol. Nüüd ei hoidnud ta ka enam kirikuõpetajate vitsutava arvustamise poolest poolt kätt suu peal, vaid tõn nende patud ning ebavoorused, nende valed ning kahekeelsused katmatult rahvale silma ette. Aineid seks oli tal küllalt, sest nagu mõisnik, nii orjas ka papp tol ajal oma madalamaid himusid ning ihasid palju avalikumalt kui praegu, kus mõnigi lugu neist, hoolimata kaitsvast tsensuurist, ajakirjandusse poeb, soovimata tähelepanekut äratades.¹

Maltsvetid isekeskis hakkasid oma usu- ja elukommete poolest kaas-inimestest ikka enam eralduma ja sellekohastest määrustest, mis osalt Maltsveti, osalt tema juhtivate jüngerite ning järeletegijate poolt ja koguduse enese sülest tulid, liialdavalt kinni pidama. Nõnda keelati viinajoomise kõrval ka koduse õlle joomine ära, sest et mitmed usklikud, kes viinast olid loobunud, seda rohkem õlut pinnisid. Peale tubaka suitsetamise mõisteti hukka ka tubaka nuuskamine ja põsespidamine. Täieliku pühapäeva-pühitsemise, vere ja sealihaga põlgamisega seltsis käsk paastuda. Palmitsemata juuste määrust kõvendati selle võrra, et naisterahvail keelati palmitsetud juustega mitte ainult kirikusse minna, vaid et nad ka kodus, igapäevase töö juures lahtisi juukseid pidid kandma. Mõnes kohas anti ka meesterahvastele juukseseadused, mis otsekohe vastamisi käisid üks nõudis pikki juukseid, teine paljaks põetud pead. Ei aidanud

mittekiat värvikate riiete ja igasugu ehete kandmise keeld — ei lask ka veel saabastega kirikuskäimine ja sunniti pastlaid taltsendada. Värvikaid riideid oli ikka veel mõnel maltsvetlastel — sellekohast eeskirja ei pandud nii täpselt tähele; need aga hävitati nad sootuks. Usu tuumaks kippusid saama enamusel inimestel ikka enam ja enam välised kombed ja elutaval. Teo taevaliku ja ilmliku paradiisi poole pidi viima kogu, karvade ja ihukatete kaudu.

¹ Mõeldud on muidugi romaanikirjutamise ajajärk, aastad 1901–1905. — Autor

KUGLIL.

Selle aja vältel, kui Järvamaa prohvet raudus usukannatajana viimast korda Kugli külas oli viibinud, oli seal mõndagi tähelepanuväärilist sündinud.

Kõigepealt külastas toonekurg jälle kord Kiisa Altsauna.

Viiu lootus, et taevataat temale ta kindla usu pärast Malt vetisse vähegi puhkust annab, vaese vabadikunaise peale voolavale sigiduseõnnistusele paarikski aastaks tõket teeb, ei läinud täide. Küll oli ta selle eest palvetanud, küll oma vana meest varitsenud, et see piibu ja viinaga jumala meelepaha ei ärataks — asjata! Paar nädalat enne jõulut, kõige kibedamal ketruse ajal, kus mõisa ja perenaise linu ja takku kogu saun täis oli, pidi Viiu töö seisma jätma ja temale nii tuttava haiguse sunnil söögi pugema. Ja nüüd tuli ilmsiks, kui vähe oli uus usk teda aidanud, kui vähe oli taevane isa ta palvetada tähele pannud. Talle kingiti ühe vantsiku asemel kaks korraga! Vaevalt oli ühe oo-ää kuuldavaks saanud, kui teine selle sama rahvusvahelise hüüdega isa ja ema teretas, muudkui madalama häälega. Sest see oli poiss, esimene aga tüdruk. Ja siis panid mõlemad oma torud üürgama — poiss viib pärast, sest et tüdruk temast teel oli ette tükkunud, tüdruk aga sellepärast, et ahne poiss tema eest sellegi toidunatukese nakkapani, mis ema ahtras, närtsinud rinnas veel leidis.

Isa ja ema aga — kummalgi väike mässaja käel — vahtisid nõutult ja abitult teineteise otsa. Mis liig, see liig!

«See kõik tuleb sinu kurjavaimu piibust!» kisendas Viiu nurgavoodist, ja palju ei puudunud, et ta oleks asemelt hüppanud ja vaese vanamehe läbi klobinud.

Tõnis seisis norus peaga, nagu poleks ta südametunnistuse tööpoolest mitte puhas. Ta vaeseke näis olevat hinge põhjama pörutatud, et see suur mees seal kaugel üleval, kellel oli valu

enda maailma-täis inimesi ja taevatais ingleid, mahti oli leidnud tema põrmukese väikesi, hoolega hoitud salapattusid tähele panna. Oma alandlikkuses oli ta ikka arvanud, et ega jumal Altsauna Tõnist tunne, ja oma kelmuses oli ta juurde lisandunud. «Likk kuigi tunneb, ega ta teda kõigi nende teiste saunilõhnu hulgas näe...» Ja et teda ei nähtaks, puges ta ikka nende vahele ja teiste selja taha.

Taule vabanduseks ei mõistnud mehike esimese ehmatusega mõeldud mõjuvat ette tuua. Ainult kalli piibukese kaitseks tegi ta nurga katse.

«Lä see piibust küll tule,» arvas ta, «aga voata, Siku Matsi puhkust sai tilk viina võetud — sinu oma loaga — mäletad veel... — voata, see —»

Või minu loaga — mis sa häbemata valetad!» kostis jälle loikum, mispeale vanamees rõhutatud pominaga reageeris:

«No vaata nüüd, kuida sa kõik unustad!... Ise ütleb veel: «No eks meki siis peale, kui nad nii väga sunnivad — oled ju rüütipoja pulmas!»... Ja nüüd — nüüd olen mina üksid!»

Tõnis pööras näo nurga poole ja Viiu meelest oli, kui oleks vanamehe süles olevale pisikesele kisakõrile midagi põse peale kukkunud. Seepeale vaikis ta. Ja nii tekkis piinlik-tumm vahe.

«Tõnis,» ütles Viiu viimaks, «anna nüüd poiss minule ja võta tüdruk.»

Ette toonis oli midagi, mis taadi lõuga tõstis, mis ta kõssi valunud turja sirgemaks ajas.

Ta torkas poisi ema kaissu, võttis tüdruku oma karedate kändide käte vahele ja toetas enese koiku servale istuma. Ja nüüd hoidis üks poissi, teine tüdrukut rinna vastu ja nende sõnad tunnistasid väetikeste lihakarva punavaid näokesi, mille all tillukesed tähekesed sinise läikega nagu lina-õilmed paistisid, ja nende suude ümber vinetas kummaline naeratus, millel etteheitliku, süüdistava mõrudusega enam midagi tegemist ei olnud. Näis, nagu oleksid nad kahju asemel kasu saanud...

Ja nende ümber, sauna savipõranda aukude ja lohkuude sees, püherdasid, roomasid, karjusid, kaklesid veel viis niisugust elukat, kelle tekkimise pärast nad teineteist olid sõidelnud ja süüdanud, ja neil kõigil olid ahned suud põigiti nina all, aga saunarahval nii vähe leiba varus.

«Tõnis, too hagu ahju, näe, poiss hakkab külma pärast luksuma.»

«Tüdruk koa juba näost sinine.»

Ja murelikult tõuseb taadike üles, sätib sinise tüdrukuemale teise kaenlasse ja läheb õuest hagu tooma, et nad väetid konnakesed haigeks ei jääks ja viimaks veel — ära ei sureks...

Neid surmale anda ei täi neil ometi mitte, hoolimata selles, et maltsveti usk ka seda nende lootust pole täitnud, et taevataat neile ühes näljaste võtukatega ka nende võrra rohkem leiba annaks. —

Teine tähtis sündmus Kuglil oli Tõnu-Petri Madise naise võtmine.

Madis oli sunnitud teist korda abielluma.

Seda nõudis tema au, tema elukutse. Tema palvemeheline elukutse. Tema kombeline au. Tema kui korraliku, viisaka, puhta inimese hea nimi.

Liikusid ju külas, vallas, pooles kihelkonnas laimujutud, suur usumees ja lugija, prohvet Maltsveti agaram jünger ja abiline Tõnu-Petri Madis elavat sohisõpruses teise mehe naisega. See sündivat usulise sõpruse varjava vaiba all.

Need jutud pidid vaikima. Madis oli nende all juba küllalt kannatanud. Muidugi süütult. Need jutud pidid vaikima ja igaüks pidi nägema, et nad on tühised. See jõe arvamine, mis Madise lugupidamist inimeste silmis nii väga alandas, mis talle nii palju uneta öid oli toonud, pidi kõigi silmade ees vaeleks saama. Igaüks pidi nägema, et Madis oli kiusliku lori ohvriks saanud, igaüks, kes seda lori oli uskunud ja edasi kandnud, pidi endale tunnistama, et ta on pattu teinud, et ta ausa inimese vastu on ülekohtune olnud.

Madis tahtis olla korralik inimene pealaest jalatallani. Temast ei pidanud keegi küünemusta võrra paha teadma ega arvama.

Sellepärast võttis ta naise.

Võttis naise ilma armastuseta, ilma tungiva tarviduseta — oma seesmist hääle vastu.

See pidi nõnda olema.

Ta pidi ohvri tooma.

See õnnelik, kelle väga palvemees oma au kaitsjaks ja elu seltsiliseks valis, oli Maasikmäe Mai, küpsemas eas peretütar naabervallast.

Nad õppisid teineteist lähemalt tundma. Madise lugemis-

11

Mai torkas «Maltsveti abilisele» eriti suure usuinnuga silma. Nad teavad naisterahvad alles pead kõigutasid ja ohkisid, talas tema juba palavaid pisaraid. Need veeresid tal nagu tavalubeda-tilgad üle mõlema põse — kiiresti ja kuulmatult. Ta ei arvanud ega nooskunud — kõik sündis vagusasti, hääletult, keegi hingest allikana üles. See liigutas Madist. Ta pidas seda õigusega tõsiseks, alandlikuks, südame põhjast voolavaks vagaduseks. Mai istus või seisis peaaegu liikumata paigal, ta silm oli kõneleja suu küljes kinni ja pisarad jooksid.

Madisele palvepidajale poleks see sügav, anduv hääldus meeldinud. Ent Madis arvas pealegi veel märkavat, et Mai tõendavilisi just tema suu küljes rippus, et Maie pisarad just tema lugemisel nii ohtrasti ning palavalt voolasid. Ja ta tundis teda sellele nii anduvale austajale lähenema.

Uus ta ei olnud, ei mõistnud ka juttu ajada, tõendas ainult talle, mis teine eel rääkis. Aga sest polnud viga. See-eest oli ta usinate, jumalakartlikkude ja kaunis jõukate vanemate laps, kelle Madis ise oli maltsveti usku pööranud. Nõnda olid asjad kõik joones, tingimused igapidi päri — korralik mees abiellus korraliku neiuga. Kõik sündis, nagu kord ja kohus.

Ja nüüd võis Madis oma kallima usuõega, sellega, kes ei mõistnud teda mitte ainult südamega, vaid ka peaga, vabalt läbi küia, ilma et ta au ning hea nimi kahju oleks kannatanud.

Päris siledasti ja ilma mingisuguse ärevuseta ei läinud aga Madise naisevõtmine ometi mitte.

Krõõt näitas küüsi.

Õigust tal seks ei olnud, sest ta ei suutnud ette tuua ainustki sõna ega tegu, millega peremees tema vastu oleks kohustatud ja muutud olnud. Ta ise oli teinud endale nii suuri ning sügavaid lootusi, et ta nagu pikse rabamist tundis, kui Madis Maasikmäele kosia läks. Ja nüüd ei tundnud ta viha ja ahastust enam piire. Esmalt sõimas ta püha mehe kõigi kuuldes armu-
tult läbi, siis püüdis teda väevallaga, hoides ust kinni ja tõrjutas Madist roobiga tagasi, sundida kosjakäiku katki jätma ja viimaks langes põlvili tema jalge ette ning palus ristis kätel, et ta teda mitte maha ei jäta, sest ta ei mõistvat ega suutvat elada ilma temata.

Peaaegu kahetses Madis juba, et ta pidi nii palava armastuse ära põlgama, ja tal poleks Krõõda äravõtmise vastu vist

palju olnud, kui mitte jälle tema au ja hea nimi keelates vahele poleks astunud.

Krööda õrn olek peremehe vastu, vanapiiga kõigile ilmutatud kindlad lootused, tema kiitlevad märguanded varstistest pulmades jne. olid ilmalaste kurjadele keeltele juttudeks asja andnud, kui käiks lesk mees oma truu ümmardaja juures vahel külge soendamas. Muidugi olid need jutud viimati ka Madisele enesele kõrvu ulatunud ja ta otsus oli kohe kindel, mõistliku naisevõtuga nii ühele kui teisele laimule korraga ots peale teha. Teadagi ei võinud ta Krööda Tõnu-Peetri perenaiseks teha, sest see oleks teotavat arvamust ainult kinnitanud. «Küllap tal oli tüdrukuga ikka midagi tegemist, ega ta teda muidu oleks hakanud koristama,» oleks siis umbusklik külasuu naernud.

Ja nõnda läks mõistlik mees, kui ta Krööda küüsis pääses, Maasikmäele kosja. Küll jooksis Krööd, unustades kõik oma neitsiliku au ja uhkuse, talle nuttes veel õueväravasse järele ning töötas teda naisena kümme korda hoolsamalt ja alandlikumalt ümmardada kui seni tüdrukuna, kuna ta laisa ja rumala Maiega suisa õnnetusse jooksvat — kuid kõik oli asjata. Ei mõjunud mehesse, kes oma head nime kõrgemaks pidas kui kõike muud maailmas, meelitused ega ähvardused.

Muidugi polnud Kröödal enam Tõnu-Peetri katuse all asu, kui uus perenaine jala üle läve tõstis. Murtud süda kihutas ta võõrsile. Madisel ei olnud midagi selle vastu, et armuhaigust põdev piiga, kelle poolt tema maja ja abielu rahule mõndagi ohtu oli karta, poolel aastal teenistusest lahkus. Võitis ta tema asemele ju Maie kaks tugevat kätt. Ja nõnda kolis Krööd Tõnu-Peetrilt ühe sugulase juurde nii kauaks «aplaagrisse», kuni mõni uus teenistusekoht leidub. —

Kugli sündmustest äratas aga kõige suuremat tähelepanekut see sügav-õnnetu lugu, mis juhtus Lõhmuse talus varsti peale Tõnu-Peetri Madise pulmi.

Lõhmusel ei olnud enam peremeest.

Peremees istus varguse pärast vangis.

Peremehel polnud ka enam talu, sest see pidi lähemal jüripäeval teise kätte antama, ja paari kuu pärast oleks Taaveti perekond olnud peavarijuta, kui mitte Kiisa Mihkel tütrele ja ta lapsele varjupaika poleks pakkunud.

1858. aasta sügisel, mõni päev pärast seda, kui prohvet Maltsvet vangina külast läbi viidi, ühel laupäeva-õöl, olid vargad kohaliku mõisa aidas käinud. Aida lukud leiti terved ole-

vad, need osutusid järeletehtud võtmete või muukraua abil avatavaks. Aidast oli mõni seakints rukiste seest ja mõnda muud kassat üra viidud.

Samal öhtul enne vargust sündis mõisa lähedal teine pahavõtt junkru-Otu peksti vaeseomaks. Kolm või neli meest, ühel tahmaga mustatud, piirasid karjamõisast koju ratsutava junkru metsa vahel ümber, tõmbasid ta hobuse seljast maha ja tõmbasid talle metsas pajuvenmaldega palja ihu peale korrapärase haagrehikeretäie, kusjuure üks mees pekstava pea, teine talvade peal istus.

Uleni verine, jäi junkur, kes lõpuks mõned head hoobid ka peale sai, meelemõistusetu maha, nii et peksjatel aega küllalt oli talutult pimedusse kaduda. Enamasti käpuli roomates läks junkur, kui ta minestusest oli toibunud, viimaks koju, kuna peksjad ta hobuse kes teab kuhu olid kihutanud.

Junkru-Otu oli üks neist vihatud mõisasundijaist, kelle valmis teomehed ja vaimud pani hirmu pärast värisema, viha pärast hambaid kiristama. Ise vaga palvemees, üks vennaste koguduse agaramaist hoolekandjaist, ei tundnud ta oma igapäevases ametis kellegi vastu armu, ja keda ta enese kadakane lepp ei jaksanud parkida, selle saatis ta tuttavasse talli vahimehe vitsakimpude alla. Et ta rasvaläinud laisa opmanni parem käsi oli, kes talle peaaegu piirita voli andis, siis kardeti teda palju rohkem kui opmanni ja parunit kokku, ehk küll viimane kõiksugu rüütlivooruste poolest, mille all talupoeg ja tööline higi ning verd valasid, tolleaegseist mõisasakstest kuidagi maha ei jäänud ja esimene ainult oma ülemäärase laiskuse pärast igale poole nina ei pistnud ega nii sagedasti keppi ei välgutanud, kui ta süda oleks õigeks pidanud.

Junkru-Otul polnud aimugi, kes teda peksis. Äratundmine oli pimeduse, meeste nõgist nägude ja nende täieliku suupidamise pärast võimatu. Vaenlasi aga, kes tema peale hammast võisid ihuda, oli Otul teomeeste seas nii palju, et ta kellegi peale eriliseks ei teadnud mõelda, — olid nad ju kõik ta kadakad ja tema käsul vahimehe pajusid maitsta saanud, paljud ka veel haagikohtunikude vitsade ja venmaldega tutvust teinud. Niisama vähe oli öelal, torm-uhkel junkrul peremeeste ja popside seas sõpru, iseäranis nüüd, kus vallas palju maltsvette leidus, kes teda mitte ainult kui valju mõisasundijat ei sallinud, vaid ka kui oma usu vihast vaenlast vihkasid.

Nõnda jäi asjatuks kõik otsimine ning nuuskimine peksjate

järele, kõik usutamine ning pitsitamine töörahva ja talupoegade seas, ja viimased naersid endale parastades pihku. Tagajärjeta jäi ühtlasi ka otsimine ning uurimine aidavarguse suhtes. Mõlemad roimad arvati kord ühendusse, kord lahutati nad kaheks kogemata ühe aja peale juhtunud teoks. Miks ei võinud öösel olla aidas käinud needsamad mehed, kes öhtul kuusikus junkrut peksid? Niisama hästi võisid aga ühed junkrut peksta, teised aidas käia — kas teineteise teades või mitte. Igatahes ei toonud aga vabadikusaunade ja taluperede läbiotsimine, mida mõisapolitseil vallapolitseil abil väga laialiselt ja põhjalikult toimetati, varastatud kraamist ei nahaäärekest ega tanguterakest ilmsiks, ja nõnda jäi nii üks kui teine asi viimaks soiku.

Korraga sündis midagi ootamatut.

Kevade poolt talve 1859 kippus nälg Kugli küla elanikkudele ja nende loomadele kallale. Kibe toidupuudus oli siin küll igakevadine harilik nähtus, aga nii suureks ei kasvanud häda mitte alati nagu tänavu, milles süüdi oli peaaegu täielik viljakaldus eelaastal.

Juba näärikuu lõpul elasid inimesed aina veest ja leivast, loomad mädanenud ja sammaldunud katuseõlgedest. Magasi-ait oli tühi, nii et hiiredki kannatasid nälga. Ehk mis leib seegi oli, mida inimesed sõid! Puhast leib oli üldse tundmata; seda ei saanud jõukamgi talupoeg headelgi vilja-aastatel hamba alla. Viljale pandi nii rohkesti peeni aganaid hulka, et möldril veskilael pikk hudi käes oli, millega ta aganatega segatud viljaprahti kolust alla torkis. Leib sai must nagu värske turvas või verikakk ja oli nii rabe, et püüdis labidal, kui neid ahju lükati, ära lagunesid ja tükikaupa üle ääre maha pudenesid. See oli tavaline leib. Häda-ajal, nagu tänavu, jahvatati peaaegu selgeid aganaid, ja leib, mis suhu pisteti, oli nagu peenike kokkuressitud kuiv põhk, nii et ära mine tulega ligi, muidu läheb põlema. Nälginud lehmad, kes enam oma jõuga maast üles ei saanud, muidugi piima ei andnud — lehmaks sai siis kaev, leivakõrvaseks vesi. Liha polnud kõige jõukamail ammusest ajast enam majas; silkude ostmiseks puudus raha. Kust pidi talupoeg raha saamagi, kui ta seda, mis tal vahest müüa oleks olnudki, mõisa valjul keelul müüa ei tohtinud — ei heina-uitu ega ölekört, puudest ja hagudest hoopis rääkimata, mida mõis, nagu ka loomi metsas ja kalu vees, omaks pidas. Ime oli, et talupojalt ka õhu eest, mida ta hingas, orjust ja abitegu ei nõutud!

Uel kurjal talvel, küünlapäeva ajal, sigines nüüd Lõhmuse küla alla korraga mitmesugust haruldast ning kallist toidut — kraami, mida ei olnud tolleaegse talupoja varakamist muidu üldse leida või ainult harvasti mõne rikka juurest. Seal oli suur suitsutatud seakints, väike kott puhast valget rukkijahu, märsitäis nisupüüli, paar karnitsat odratangu, pisut herned ja ilusaid kollaseid ube; lõpuks veel kaust härjapõhka.

Perenaine ehmus keeletuks, leides selle varakese aidast. Ta arvatas enese und nägevat. Ait eile öhtul igast toidupoolisest tühi nagu kell, täna hommikul kelgukoorem mõisnikuvara sees! Ta pidi silmi hõõruma, et viirastust ära peletada...

Kuna seisis ta üksinda aidas, vahtis ja püüdis mõtelda.

Taavet oli eile veskil käinud ja öösel hilja koju jõudnud. Veskile polnud tal midagi viia, ta oli läinud möldrilt jahu laenuks — ettevõtte, mille täidaminekule Anu oli kahtlaselt vastu vaadanud. Ja nüüd oli ta niisuguse saagiga tagasi tulnud!

Pikkamisi hakkas Anu aimama, siis taipama. Et Taavet saadust kraami möldri, kõrtsmiku ega kellegi muu käest ei laenuks — ostmiseks puudus tal raha —, see oli iseenesest kindel. Ta oli käinud vargil. Küsitavaks jäi ainult, kus. Ja korraga torkas perenaisele pähe, et opmann ja aidamees käidid sügisel, kui mõisa aidas käidi, külas just niisugust vargust, nagu see siin, taga otsimas, muuseas ka Lõhmusel. Nad kõnelesid seaskidest, leivajahust, püülist, nahast jne.

Perenaise vagas südames tardus iga veretilk hirmujääturaks. Kahvatu nagu surnu, huuled sinised, kõigest kehast värisedes, nii otsis ta mehe üles ja viskas talle süüdistuse näkku.

Taavet oli joobnult koju tulnud ja juba hommikul vara peaarandust võtnud. Raha tal ei olnud, aga viina sai ta ikka. Kui Tihane enam võlgu ei andnud, siis oli meeste seas, kes mõisas viinaköögi-päevi tegid, ikka neid, kes palujatele januse kuni peale ei löönud.

See on mõisa vara, mis sul aidas on!» hüüdis noorik kokkupitsitatud kurgust, kui ta heas viinatujus oleva mehe oli kõrvale kutsunud.

Mõisa vara neh,» vastas Taavet täieliku rahuga, kuna ta silmades kummaline kurjus ning salalik viha naaskliotsade teravusel kiirgama süttis. «Mõisa vara on jo kõik, mis su silm näeb, mõisa vara oled sina ja olen mina ise koa. Kas siis mõeldakse on midagi, mis ei ole mõisa oma?»

«See on vargus!» kähvatas karjatus naise nutvast hingest.

«Olgu vargus. Vargus on kõik... Kui kõik on mõisa oma, siis on kõik vargus, mis me suhu pistame... Inime tahab ometi süüa soada, kui ta peab elama, muidu ta ei jõua mõisa orjust teha... Voat sulle vargus!»

Anu vaatas ta otsa laial jäätunud pilgul. Nii jõe, nii patune, nii langenud, nii hukkaläinud polnud see mees tema meelest veel kunagi olnud. Talle tuli meelde hetk, kus Taavet esimest korda vargana tema ees oli seisnud. Siis oli ta kogelunud, silmad maha löönud, värisenud, palunud — Anu oli näinud pigistatud, muljutud, orgi otsa aetud kurjategijat, kellest ta meel heldis, kelle õnnetusest ta süda verd nuttis. Ainult oma kinnivõtjaile oli ta trotslikult vastu astunud, pea püsti, rind väljas. Nüüd seisis ta nõnda ka oma naise hukkamõistvate, häbistavate silmade all.

Anu rinnast kääris ja kees üles midagi võõrast, midagi, millel seal enne asu ei olnud, vähemalt selle inimese vastu mitte. Ja see tõusis tal kurku ja kurgust suhu ja vihises ning susises nagu mürgine gaas läbi hammaste välja üheainsa põletava, sööva sõnana:

«Varas!»

Teine raputas pead. Raputas veel kord pead. Siis vihises tal ta terasekarva naaskelsilmast, mis ta vastasel oli suust vihisenud:

«Ise varas!»

«Mina?»

«Sina!... Varas nagu iga varas!... Ega's vist vargus ole need püüd, pardid, tedred, hirved, mis me vana nui sängi põhjas on mõisa metst mitu oastat toond ja mis sinu kurgust niisama libedasti alla läksid kui minugi omast... Ega's ole vargus need kalad, mis mõisa järvest meie võrku pugesid ja meie laual aurasid, sinu oma keedetud ja küpsetatud...»

«Need olid jumala linnud ja jumala kalad...»

Taaveti hambad avanesid laiale irvitusele.

«Aidas on jumala vili.»

«Aga mõisa aidast varastud!»

«Linnud mõisa metst, kalad mõisa järvest varastud...»

Anu nihkus pooltuikuva sammu tagasi, asjata nilpasid ta vereta huuled sõnade järele.

«Ja varastud on me tarbepuud,» irvitas Taavet armutu

hinnaga, «need kallid saared ja tammed ja jalakad, ja nad on meil paigal silma all, ja sa ei niuksatagi...»

«Need on mõisa metst — need on jo mõisa metst — toodud... Mõisa metst toovad kõik —»

Voi toodud — nii kõlab kaunimalt — nagu vargale tulb midagi toomata koju... Aga ei tohi tuua — kõik on mõisa oma — ja sellepärast on nad varastud...»

Ja naised olevat tundmas, kui libiseks maa tal jalge alt. Ta najatas kambris, kus nad vastastikku seisisid, pool-istukile tuhja kalja-astja veerele.

Aga kust peab siis tarbepuud söama — kogeles ta, jättes sõna pooleli.

«P see on — kust peab söama!» hakkas varas kähinal naerma, kuna vänge viinalõhn naisele näkku paiskus. «Kust sa söama, kui kõik on mõisa oma? Taevast ei anta, moa pole võtta — mis muud, kui varasta! Sellest jo jutt ongi! Sina aga ära tee rumalat vahet ja ää ütle: Seda võid varastada, seda ei või mitte varastada. Kui juba varastad, siis varasta kõik, mis sul tarvis...»

«Aga mitte aidast luku tagant! Seda nuhtleb jumal.»

Taavet asus naise õlgadest kinni ja raputas teda.

«Võta ometi mõistus pähe ja pea aru, mis sa reagid! Sul oli jo vanast üsna terane pea, — ega need palvenarrid sult siis veel viimast arukübet ole võtt! Voata, mina olen lallis, aga ol naja niisukest putru suust nagu sina kaine peaga... Kui jumal vargust nuhtleb, siis nuhtleb ta iga vargust, ja kui ta, kui mees, lubab varastada, siis ta lubab kõike varastada. Ja ta lubab varastada...»

«Ei, ta keelab!»

«Ta lubab varastada!» kordas Taavet hambaid kiristades. «Kui ta ei lubaks varastada, siis annaks ta nii palju, kui elamiseks tarvis läheb, aga kas ta annab? Ei. Ta laseb ühtesi otuda külla otsas, teisi imeda näljakäppa, ja tuleb ja toob nälgijatele pealekauba veel viljaikalduse!... Jumal lubab varastada, sest ega muidu kõik varastaks — kõik, naine! Või kas saksad ei varasta? Kust nad on kõik soand, mis neil on? Meie käest. Meie käest on nad oma rikkuse varastand, ei, rõõvind, ja rõõvivad meid iga päev veelgi. Nemad võtavad meilt palju, meie näppame neilt vähe. Kõik on vargad, või vargaid pole olemaski. Kõik võtavad, kust soavad, ja Lõhmuse Taavet võtab koa, kust soab.»

Anu hoidis ristitatud käsi krampplikult suu ees, kuna ta suured silmad pärani aetult, haigutavalt, mõistmatult seda inimest eneste raami püüdsid mahutada, inimest, kes oma patu-uhkuses ja roimarikõvaduses nagu kalju tema ees seisis — süsimust, raudne, liikumatu.

«Ja nüüd mine, võta aidast ja too lauale, mis seal on — see on meie...»

«See ei ole meie.»

«See on meie!» kärgatas Taavet Lõhmus.

Nõnda polnud ta naise peale veel ilmiski kärgatanud.

Pikkamisi, madala selge häälega, millel oli jääkülm metallikõla, hakkas Anu nüüd kõnelema:

«Ma ei täida sinu käsku. Ma olen ikke sinu sõna kuuland, sest sa oled minu mees, aga seekord ma ei kuula sinu sõna. Sinu käsk käib minu usu vastu. Minu usk on mulle püham kui sinu käsk ja püham kui kõik käsud moa peal. Sa võid mind minema kihutada, maha lüüa, tükkideks kiskuda — ma ei täida sinu käsku. Siin ma seisan — tee minuga, mis tahad.»

Ta seisis sirgelt, rahulikult, hoopi ootava julgusega mehe ees, kelle rusikas kord tõusis, aga ruttu jälle vajus.

«Tahad siis ennem nälga surra?»

«Jaa.»

«Ja tahad lasta koa teenijad nälga surra?»

«Jaa.»

«Aga kui need põle sellega rahul?»

«Nad on rahul.»

«Aga kui mina põle rahul, et mu teenijad nälgivad?»

«Siis anna neile ausat leiba. Varastatud leiba nad ei söö. Nad on minuga ühte usku.»

Taavet lõi pea maha. Ta näis millegi üle mõtisklevat. Siis vaatas naise otsa — läbitungiva, südamesse ulatuva pilguga — ja pööras talle sõna lausumata selja.

Toas pani ta kasuka selga, mütsi pähe, ja tõstes jalga üle läve, hüüdis kambri poole raske, pool-hoiatava, pool-ähvardava häälega:

«Ma sünnin oma leiba üksil!»

Ta seadis sammud sauna poole. Taskus kõlksus tal poolik pudel viina.

Lõhmuse talu maa peal asus nüüd väike saun, milles elas õnneliku naisemehena endine Kiisa sulane Jaan oma noore naise Triinuga, endise Kiisa tüdrukuga. Lõhmus ise oli neile,

Samal õhtul enne vargust sündis mõisa lahedal tene pahategu
junkru Olu peksi väeseomaks

kut end end vaga Kiisa Mikkli usuikke alt päästsid ja tema teenistusest lahkusid, nõu andnud ehitada tema maa peale omu, milleks mõis luba ega ehitusepuid ei keelanud — muidugi tubli orjuse vastu. Lõhmuse ja Jaani vahel oli sest saadik, kui viimane oma vihamehel, Tibukännu Matsile, naha peale all andnud, see sõprus tekkinud, mis aegamööda kindlama elule omandas, kuna mõlema vaated ja arvamused nii usu- kui ilmlikkudes asjades hästi sobisid. Nende ühenduse loomulikuks kaasliikmeks oli muidugi ka Triinu, Jaani priske noorik, see tüsed, julge, tervise loomuga naisterahvas, kelle kaine mõistus niisama vähe usuliialduse alla syyts painduda, kui ta eluvärsket meelt saunanaise vaesusemured jõudsid maha lüüa.

Nende kolme seltsi heitsid veel, kuigi salamahti, Kiisa Mikkli poeg Mikk ja Kiisa Altsauna vabadik Tõnis. Need poegsid, iseäranis viimane, enamasti siis Lõhmuse sauna, kui naistid ligi ei olnud, kuna nad Lõhmusel vabamalt koos käisid sest seal oli ju perenaine teenijatega seda usku, mida neile taheti peale sundida. Lõhmusel said nad siis kokku ka Seene- palu Andresega, selle ausa ilmalapsega, keda usklikud maltsvetid ta ilmliku meele pärast küll vihkasid, kelle külge nende hammas aga muidu ei hakanud. Seenevalu Andres kinkis oma sõpruse inimestele, kellel oli midagi peas või midagi põues. Ta armastas neid, kes vähem rääkisid, aga rohkem ütlesid, kelle sõnadel oli pea ja saba, kelle vasar käis naela pihta. Ja ta armastas neid, kellel oli sooja südameverd, kelle rinnast kerkis midagi võltsimata inimlikku üles. Oma valiku kohta ei olnud ta igakord isegi selgusel, andes vaid südames tuntud ligi- tõmbele, mis säärase isiku poolt tuli, rahuliku meelega järele, ja nii täielikult, et teda selle isiku mõned kombelised nõrkused ja puudused sugugi ei eksitanud, seda vähem, et ta sellistele nõrkustele ja puudustele ilma tavaliste eelarvamisteta vaatas. Sellel põhjenes talitaja sõprus Lõhmuse Taaveti ja kõigi teis- tega, kellega ta läbi käis. —

Longus päi lähenes Lõhmuse peremees väikesele uuele sau- nale, mis nagu lunde jäänud riidake puid all lepiku serval kükitas. Taaveti nagu oli tume, kaks sügavat kortsu seisis tal kuldude vahel ja vahetevahel peatas ta sammu, et hauduvas mõttes lumehange vahtida, mille talvise päikese magneesiumi- tule-sarnane kahvatu paiste särama pani. Muljuv, südant ringi keerav valu täitis korraka varga põue. Nagu aiateibad ja hoo-

nete sarikad küünlakuu pakase käes raksusid, nii tundis Taavet oma hinges midagi kärisevat ning pragunevat; meeleldi oleks ta valjusti karjatanud ja see karjatus oleks kajanud nagu hoonete raksumine halastamata külma pitsitusel.

«Otsas!»

Selle sõnakesega, mis tal otsekui verine ohe kokkupitsitatud hammaste vahelt välja tungis, väljendas ta kõik oma aimdused ja tundmused.

Ta oli paaril viimasel aastal vargusest hoidunud, säärasest vargusest, mida ta kaaselanikkude õigusetunne varguseks, kuritööks pidas. Mõisa metsast varastas ta puid, mõisa kuhjadest heinu, mõisa rõukudest vilja, mõisa väljalt kartuleid, nagu iga teine; mõisa metsas käis ta salaja linde laskmas, järvest kalu püüdmast, viinaköögist viina näppamas, nagu mitmed teisedki. Aga lukud oli ta rahule jätnud. Hoolimata kõigest hädast.

Lukud, riivid ja aknatrellid oli ta rahule jätnud, sest iga kord, kui talle kiusatusemõte lähenes, kerkis talle silma ette hirmus pilt, kuidas ta oma noore naise ees oli seisnud, kui teda esimest korda võõra vara omanikuna tabati. Vaade, mis Anu tema peale oli heitnud, see vaade täis rõõgatavat valu, täis õigivat ahastust, kerkis talle iga kord vapustaval selgusel silma ette, ja ta pistis põgenema iseenese ja oma võrgutaja eest. Ta lükkas ühe plaani teise järel edasi, teadmata aja peale edasi.

Tagasi hoidis teda ka naise usuline uuestisünd, Anu maltsvetiks saamine. See uus usk pani võõra vara puutumise iseäranis kange vande alla. Missuguste silmadega pidi inimene, kelle hing ainult veel sellest valjust, julmast kombeusust elas, alles nüüd varga peale vaatama! Taavet värises selle peale mõeldes. Sest see naine oli, hoolimata kõigest, mis neid vaimset lahutas, tema kallim, tema ainus vara ilmas, ilma milleta ta ei tundnud oma elul väärtust ega otstarvet olevat. Teda kaotada, teda veel rohkem kaotada ta ei suutnud.

Selle kartusega seltsis vahel veel teine, seltsis kartus, mis kadus ja ikka jälle tagasi tuli, mida ta ei uskunud, aga ikka jälle uskuma hakkas, mis ta hingest nagu välguksäde välja kargas, kustus ja uuesti üles hüppas — kartus, et naine oma sõgeduses nii kaugele läheb ja mehe karistavale seadusele vargana üles annab. Oli ju maltsvetlaste seast leidunud isikuid, kes oma pahateod ise üles tunnistasid ja varastatud vara omanikule tagasi viisid.

Taavet oli kiusatusele vastu pannud, kuni ta enam ei suutnud.

Julm elügisel seisis tal nälg ähvardavalt selgesti silma ees, temal ja paljudel teistel külas. Tühjad aidad, hagerikud ja lahus kõnelesid arusaadavat keelt. Midagi pidi sündima, vähe-malt inimeste heaks. Küll püüdi ta salaküttimisega puudusele vastu töötada, käis oma saaki linnas rahaks tegemas, nõutas mõisa kartulikuhiadest ja mõisa rehest peksu ajal toidule pisut jätku. Kuid see kõik oli liiga vähene; kogumine ja karjamine pidi edasi kestma. Ja nõnda tärkas ta peas meelitava, kutsuva kiusatusena üles mõisa ait oma varandustega.

Võrgutav mõte edenes nõuks, nõu küpses teoks. Teo kordamist toetasid viha ja viin.

See mees vihkas hinge põhjast kõike, mis oli mõisas ja seisis omaaega ühenduses.

Ta vihkas saksa ja tema sundijaid, vihkas seadusi ja käskusi, mis neilt tulid, vihkas orjust ja maksusid, mis mõis talupojale peale pani, vihkas rikkust ja vara, mis talupoja higi ja veel sinna ladusse kogus. See polnud ainult isiklik viha — seks oli ta liiga suur ja sügav —, see oli vanematelt ebateadlikult päritud ja iseenese elust kuhjani täidetud vägev klassiviha. Ta silma vastu, hammas hamba vastu! Pured sa mind, siis hammustan ma sind. Nülid sa mind, siis kriimustan ma sind. Võtad sa minult kõik, siis võtan ma sinult, niipalju kui saan. Sinu oled tugevam — saad rohkem, mina väetim — lepin vähesega. Aga ma ei jäta, mis ma võin saada. Lõvi saagi kallale roomab ka uss...

Hoolimata uuest seadusest, mis pidi orjuse- ja maksukergendusi andma, lasti ka kohalikus mõisas kõik vana viisi edasi minna — jah, sügisel kuulutati koguni renditingimuste raskendamist, mis pidid lähemast jüripäevast peale maksma hakkama. Talupoegade härrastele palvetele olid paruni kõrvad kurdid. «Die peatel» kostis igast tema sõnast raudsel valjusel välja.

Seejuurde tuli veel, et mõisas maltsvetlaste tagakiusamine kest saadik suurema hooga edasi kestis, kui «Järvamaa valeprohvet» oli ahelates Riiga viidud. Nagu teiste talude orjad, nii tulid ka Lõhmuse teenijad mõisast tihtipealegi kurtmisega koju, et junkru-Otu ja tema võimu all olevad alamad sundijad uue-usulistel ühel või teisel viisil liiga teinud, mis toorest narmimisest ja sõimamisest kuni meeletu peksmiseni ulatus. Mõni päev peale seda, kui Maltsvet Kuglilt läbi viidi, andis junkur Lõhmuse vaimutüdrukule, elatanud inimesele, kepiga niisuguse loobi pähe, et õnnetu õhtul ainult teomehe abiga koju sai.

Taavet vahutas vihast. Süütu Maltsveti vangistamine ja halastamatu käterautamine oli ta juba enne seda vihasesse ärevusse ajanud, mille vastu ta viinast ohtu oli otsinud. Nüüd jooksis ta, käed rusikas, sauna Jaani poole ja küsis sellelt, kas tal Triinu keretäis veel meeles on.

«Meeles neh.»

«Kas mäletad koa, mis ma sulle ütlesin, kui sa Tibukännu poisid olid tühjaks teinud? Ma ütlesin: Ää unusta — prohvusi on kaks! Timuka kest on veel terve. Kui sul abi tarvis, siis ütle aga... Näe, nüüd on minul abi tarvis... Ja Triinu keretäis on sul veel meeles...»

Jaani oli nõus. Kangelane ta ei olnud, aga Taaveti seltsis oli ta vähemalt mees. Ja siis tuli veel juurde mõlema sõber ja austaja — Kiisa Mikk. See oli kohe kangelane, kui ta õemehe nõu kuulis.

Peeti siis aru, plaan küpses parajasti, kui Lõhmusele midagi täiendavat meelde tuli.

Üks tee, kaks asja.

Hakka nüüd junkrunäru pärast üksi suurt vaeva nägema.

Hoolimata viljaikaldusest on mõisa-aidas sügisel mõndagi, mida talupoeg õnnistatudki aastal näha ei saa. Ja lukkudega saab Taavet, see meistrimees, kergesti toime.

Nõu peeti kokku ning ka vaga Altsauna Tõnis, kes jumala ja Maltsvetiga oma kaksikute pärast, kes ilma leivakotita olid ilmale saadetud, riisus oli, kutsuti appi. Ja kui pudelist külalt julgust oli võetud, mindi ühel öhtul hästi ettevalmistatult tööle.

Töö õnnestus.

Junkru-Otu, kelle teed ja käigud olid teada, läks lõksu.

Paar tundi hiljem, kui karistatud sundija sängis ägas ja mõisarahvas sündmust ärevusega arutas, käidi aidas ära. Tõnis, kes varitseja ning veomehe osa mängis, ajas Lõhmuse hobuse peidupaigast aida ette ja kraam toimetati õõ jooksul naabervalda heade sõprade juurde varjule. Kui uurimine ning otsimine omades külates oli lõpetatud, toodi saak koju ja jagati ära. Mikk, kes oma osaga midagi peale ei tohtinud hakata, annetas ta vaesele Tõnisele, kes oma seitsme vāntaikuga juba sügisest saadik pūstināljās vaevles. —

«Noh, õemees, mis sina siis siin norutad? Nägu mehel ees nagu kõntsatiik sügisese ilmaga!»

Kuna küsi patsatas Lõhmuse õlale, puskarine hingeaur käis talle pūške mõõda ninna.

«Ah Mikk!» ärkas Taavet tusasest unest.

Mikk neh.»

«Voi juba hommiku aegsasti —»

«Nagu sinagi... Pūhapāe hommik... Eile õhta sai natuke kuuja tehtud...»

Pois, sa hakkad mul päris jooma kohe...»

«Ega vähemalt läbi soa!»

Nad vaatasid teineteise otsa ja naersid. Mõlemad olid viinastunud. Nende punavatel punsunud nāgudel, nende rasvavallil läikivatel silmadel oli palju sarnasust. Lõhmus vahtis, vahtis ja raputas siis pead.

Kuradi maltsvetid!»

Mis nad sulle tegid?»

«Mitte mulle — sulle.»

«Mis mul viga? Trimpan kas või nina siniseks!»

Nojaa — sina trimpad, vanamees palvetab... Kuradi maltsvetid!»

Ja kuna ta taskust pudeli võttis, suu peale pani ja siis küdi pilku ulatas, uuris ta silm märja, närvlikult rāndava pilguga tugevaks noormeheks sirgunud naisevenna nāgu, mille soniva tumeduse viinavaimud veider-rōōmsaks, irvitav-lollakaks muutsid.

See hing oli teele sattunud, kust raske on ümber pōōrduda.

Mõlemad olid Jaani poole minekul.

Teineteisest kaelustavalt kinni hoides, astusid nad sauna, kus vabadik oma noore naisega — viimasel rinnalaps kael — laupāeva-ōhtuse külma pudru kallal nokitses.

«Peal» hüüdis Mikk ja tõmbas pōuest väikese puskaripudeli, kuna ta teise käega Jaani lusikast kinni haaras. «Ää tee pottu — võtta enne alust!»

Ja nüüd asusid kõik kolm kitsas saunakoopas haisva lohutaja ümber kokku ja hakkasid oma rōōmude ja murede üle mõtteid vahetama.

Mis — ta ei taha?»

Ei taha — kas raiu või tükkideks!»

«Kurat, ma kāgistan ta āra!»

Ega ta siiski taha.»

Mikk lõi rusikaga lauale, kuna tal ühes silmas viha, teises nāgu kaastundmus seltsimehe vastu pōles.

«Saadana maltsvetid! Rikuvad mõistliku inimese ära! Kui see nõnna paar oastat veel edasi kestab, siis vii kõik maltsvetid hullumajasse.»

«Aga mis sa's nüüd teed?»

«Söön ise.»

«Ja teised?»

«Tahavad nälgida.»

Üldine pearaputamine.

Noorik Triinu kahvatas korraka.

«Ega nad pöörased ometi lobisema hakka!»

Kõik vaikisid. Lõhmus vahtis maha. Ruumist värises midagi tontlikku läbi. Hall, tuhkur paiste heitis nagu tihe peen ämblikuvõrk inimeste ja asjade üle.

«Ei ma usu,» kõhmas viimaks Taavet häälega, mis nagu kaane alt tuli.

Kuid see kägistatud meeleolu ei kestnud kaua. Viin päästis kurgud, rinnad, südamed jälle valla ja tunni aja pärast kostis Lõhmuse saunast rõõmus, muretu jutuvadin vaheldumisi naeru ja laulujorutamisega.

Oli ju nälg mõneks päevaks eemale hurjutatud ja janukustutust jätkus pooleks päevaks. —

Kuna uues saunas seda lustikat murepidu pühitseti, külastas Lõhmuse perenaine Tõnu-Peetri talus oma armast usuvenda.

Ta viibis seal paar tundi ja tuli äranutetud silmadega tagasi.

Neis silmades kiirgas nüüd midagi vägevat ja ühtlasi halasamatut. Seal oli nagu märtrikangus murdja saagihimuga ühendatud.

Pool tundi hiljem sõitis Lõhmuse perenaine, väike koormake reel, mõisa poole.

Tema usulise vastase saatusekell oli löönud.

Anu tegi, mida tema usk temalt nõudis: Anu läks prohvet Maltsveti õndsakstegevate õpetust teostama.

... Ei, teda hukka saata ei tahtnud ta mitte. Ta uskus usu ja vagaduse imetegevate võimu. Ta pugest kõige oma hingega usuluulelisse eeldusesse, et tema tegu meeldib jumalale ja liigutab inimesi. Liigutab inimesi nõnda, et nad valavad halastuse pisaraid, avavad suu armuheitmissõnadeks, sunnivad südame andeksandmistegudele.

... Ei, seda ei tee parun mitte! Ta on ju inimene. Kõik tema valjus sulab pehmuseks, tema kurjus hõrduseks. Ja kui

ta nuku ei austa, siis austab ta inimlikku voorust. Ja kui inimlik vaim ei pehmenda, siis ometi alandlik, põlvitav palumise. Ta on ju inimene, kellel tuksub põues inimlik süda...

Ja Lõhmuse perenaine viis võõra vara oma aidast selle noorikule tagasi, nagu tema usk seda käskis prohveti suu kaudu. Lõhmuse perenaine läks mõisa ja andis oma mehe kurjategijana üles.

Püha hullus pühitses võidupidu. Püha hullus lõi pillerkaari. Püha hullus katkestas sideme mehe ja naise vahel, lõi küüned inimlikku ajju, inimlikku südamesse ja jõi verd...

Parun ei saanud tükil ajal sõna suust. Ta vahtis peaaegu tühjade pilkudega seda mustas riides kahvatanud naist, ja kui see tema ette põlvili langes, silitas ta oma pekist lõuga ja ütles viimaks:

«Vaata, vaata — või sinu oma mees! Noh, see on hea, et sa tulid seda ütleva, ja veel parem, et sa töid varguse tagasi.»

Anu ütles ristis käsi tõstes:

«Ega parunihärra talle kedagi tee? Ega parunihärra teda kohtu kätte anna?»

«Kelle kätte siis?» vastas parunihärra silmi suurendades.

«Kelle kätte siis vargaid peab andma?»

«Arm, parunihärra, arm!»

Vargale armu? Anu, sa oled ometi mõistlik inimene — kuida võib vargale armu anda?»

«Aga ma arvasin — ma lootsin —»

«Kuida sa seda võisid loota? Eks sa tea, et on seadused, mis kurjategijat karistavad! Jah, oleks ta veel kuskilt mujalt varastanud, aga mõisast — mõisast oma armuliku härra varal! Kuida see võib karistamata jääda!»

Parunile näikse lõbu tegevat, et nägus paluja tema sääri, tema reisi triigib. Ta paneb oma tüma valge saksakäe armulikult noorikule pähe, tatsutab hõltselt tema põske, aga aru ei anna ta ometi mitte, kuidas kurjategija võiks ilma karistuseta jääda. Kõik, mis ta võib teha, on see, et ta kohtuhärradele karistuse kergendamist tahab soovitada — mitte roimari enese, vaid tema hea naise ning vigase lapse pärast.

Ja seega jumalaga! —

Veel samal õhtul on Lõhmuse peremees vang.

Tema äraandja on keeletu ja meeletu.

Seda ei kavatsenud ta hing ette näha.

Ta ei julge silmi tõsta selle kurjategija ees, kes seotult tema

ees seisab ja käe jumalagajätmiseks välja sirutab — leplikult,
täis andeksandvat suurust, täis kõrget, õilsat inimlikku heldust,
täis kristlikku kaastundmust.

Ta ei ütle muud kui: «Jää mulle naiseks!»

Siis viiakse ta meeste vahel ära.

Ja tema naisel pole ainust sõna temale kaasa anda, hooli-
mata kõigest jumalikust vagadusest mitte ainust trööstivat
sõna!

Oma jõuetuses langeb ta põrandale kummuli.

Ja teised peavad ta üles tõstma.

„Armu, parunihärra, armu!”

PUURILIND.

Maailm täis valgust.

Seda jumalikku armastusevalgust, mis teeb inimesed suuremaks, kõrgemaks, paremaks. Seda sigitavat, sütitavat kirevalgust, mis ajab südamed pakitsema, üle voolama, mis lööb leeke soo ja soo vahele, sundides neid vastupanemata tõmbel ühinema.

Maailm täis armuvalgust.

Nii kaugele, kui silm ulatub, üles ja alla, edasi ja tagasi — lõõsk. Sulatis hõbedast ja kullast ja kõigest, mis särab.

Nii kaugele, kui silm ulatub — hiilgus. Siretis kalliskividest ja pärlitest ja kõigest, millel on tuld ja sädemeid, ja kõigist värvidest, mida seletab silm.

Lõhnad imbuvad virvendavasse sinasse, lõhnad kõigest, mis sigib, tärkab, kasvab, elab. Magusad, mörud, vänged, võluvad — lõbu, õnne, kiimalust soetavad. Metsavaik ja aasamesi ja mulla hingeõhk — nad sulavad pilveks, heljuvad tuulekese hellal heidutusel üle maa ja vee — loodus armatseb.

Kuis nad roomavad, hüppavad, jooksevad, lendavad, ujuvad — kõik see miljardiperekond mitmekesiseid lapsi, kes sündinud ühe ema sülest.

Pulmad!

Armastuseõndsus!

Sigituselust!

Jumalik-magus õnnepõlv!

Uppumine ja eneseunustamine õndsas kaisutuses, rind rinna vastas, süda sulanud südamesel!

Ja Kiisa neid on nii üksinda.

Ta vaatab ringi, ja ärarääkimata igatsus täidab ta põue. Tuksuval südamel aimab ta seda õnnepõlve enda ümber, aimab seda nii selgesti ja vägevasti, et võib seda endale oma himura

luulevõimuga kujutleda piltides täis värvihõõgu ja eluverd — nii et ta arvab seda ise kaasa elavat.

Aga ta kannatab puudust. Fantaasia ei toida nälgijat, nii suurt nälgijat nagu tema. Seks on ta liiga terve, seks voolab ta soontes liiga palju värsket, elupurskavat verd.

Mis aitab raudus vangile, et ta endale luuleunelmas vabaduse kõige meelitavamate, luhtavamate värvidega kuni tõe selguseni fantaseerib! Häda, kui ta unest ärkab! Sajakordsel raskusel langeb tõe kaine teadvus ta hingele, tuhatkordne nälj ja janu tikuvad talle purevate kiskjatena kallale.

Kiisa neid ärkas ja karjatas näljavalu pärast. Kiisa neid ärkas ja karjatas vabaduse puuduse pärast. Hambaid kiristades hammustas ta meeletus vihas oma ahelaisse, lõi küüned sügavasti oma nälgivasse südamesse. Ja siis himutses, ihaldas, igatses ta oma hõõgivate meeltega edasi ja vajus uuesti unenägudesse täis petlikku sära.

Lõhnava laane poole, hauduva metsa poole!

Küla oli tal ammugi seljataga, see inetu küla täis haisvat viletsust, rumalust, hullust, kurjust. Seal ta mustas lepiku vee- rel oma madalate tahmaste onnidega — nagu needemärk keset paradiislikku valgust. Kuis vihkas ta kõiki neid, kes selles põrgu-ahervarres elasid ja teda vangistasid, näljutasid, lasksid janunedal! Kuis vihkas ta praegusel hetkel oma isa, ema ning õde ja kõiki neid, kes nende ajudega mõtlesid, nende silmadega vaatasid, teda nende jalgadega tallasid!

Vanne neile!

Vanne neile timukaile, kellel ei olnud aru peas ega armu südames vaese lapse vastu, keda sunniti elu emaliku rinna asemel täis joovastavat piima tühja nisa imema!

Nurmel tantsis õhk ja õhus tantsisid tiivustatud olendid pulmatantsu. Ja ristikehinast, tatrapäõllult, herne- ja aasalt täis lille-elu imbus üles uimastavat nõidust. Ja siis tuli mets oma tiira, kaisutava haudumisega, oma ahvatleva, võrgutava vaikus- sega. Elts jõi isukalt seda vaigu-, sambla- ja puulõhnaga tiiv- nestatud vaikust, aga peatuma ei püsinud ta jääda, miski vedas teda edasi nagu allika aimdus janunevat hirve. Ja kuuskede all, mille oksad rippusid täis halle habemeid, laotusid sammal- vaibad, värsked, läikiv-rohelised, nii et kahju oli mööda minna ilma nendel istumata.

Kuid Elts tõttas edasi.

Sinnapoole, kus mets läheb tihedamaks, kus tee poeb nagu

lõiklev kangialune rohelise võlvi alt läbi. Kuhu jalg teda viis, keda ta ei teadnud. Ainult edasi! Tuksuval südamel, hingel hingel edasi kiimleva teadmatuse poole! Peatuda, puhata, olla liikumata — juba mõte selle peale kiirendas ta igenevat sammu.

Viimel peatus ta üürikeseks siiski, et ringi vaadata, kuulata, husta — nagu otsides kedagi. Ta kuulatas hinge kinni hoides ja piilus läbi puude jahimehe kirklikult luurava pil- ga. Ja veripunased huuled, eluhimulised nagu ta suured alused silmad, näisid iga kümne sammu pealt küsivat: Kas siis veel ikka kedagi ei tule? Kas siis veel ikka midagi ei juhtu?

Kas siis tema veel ei tule?

Kes?

Tema!

Missugune tema?

Seepeale poleks ta teadnud vastust anda.

Ja ta rühkis piiludes ja kuulatahes edasi, kõrge rind pingul löökemiseni, vägev tuksumine oimudes ja põues, ja kui ikka ei tulnud, hakkas ta teda hüüdma...

See oli hõbedane hääl täis puhast, pehmet metallikõla, mis lõi kas armastuse-unes vaikivast metsast läbi ja heljus kaugelt kaugelt kahandatud jõul tagasi. See oli hääl, tungil kutsuvast hingest täis magusat õrnust, hääl kutsuvast ja ühtlasi pakku- vast hingest.

Tule — tule ruttu!

Aga keegi ei tulnud.

Mets itsitas endale halli habemesse ja vaikis.

Kiisa neid aga tõttas edasi.

Kuusikusse segines haljaid kaski, tüved valged nagu lubja- tud sambad, lehed läikivad nagu õliga võitnud. Ja roheline kalev nende jalgel üle külvatud punaste, siniste ja valgete õitega.

Aga Eltseke ei nopi neid, ei punu neid pärjaks, et seega oma peakest ehtida. Ta tõttab neist üle, tallab neid maha, sest tal on rutt. Tal ei tarvitsegi ehtida oma peakest — on see ju ehitud muidugi, ehitud kullapasimusega, juustega, mille ilu peale võiks uhke olla mõni vürstlik piiga.

Tule — tule ruttu!

Aga ta ei tule.

Ja edasi läheb kiire retk läbi rohelise templi, mööda haljaid võlvialuseid, üle pehmete sametvaidade.

Kuid peal!

Hüüdjale tuleb vastus.

Kutsele tuleb täide.

Elts võtab peopesad kõrvadele abiks, seisatab ja kuulatab. Metsast aga kostab pikaks lõngaks venitatud helil:

«Uhuuu — ma tulen! ... Metsapiiga — uhuuu — ma tulen!»

Metsapiiga ei mõista, kas tuleb hüüe ligidalt või kaugelt. Ta näib tulevat ligidalt ja ühtlasi kaugelt.

Metsapiiga vaatab ringi — kedagi pole näha. Mets haub ja armatseb. Hallid habemed ripuvad liikumatult, vaik särab tardunud õnnepisaratena, lehed naeratavad neitsilikul lustiläikel, alt rohelisest süngist pilvitub üles sigiduse elulõhna, suruvad ja sumisevad parved kõiksugu tiivulisi elukaid peavad kiirtekullas rahvapidu. Ainult töölistel pole aega pidutsemiseks, neil mustadel töölistel maas oksa- ja okkaprahis, kelle sotsialistlikud riigid täis virkuses kihavaid töotajaid nürde püramiididena kerkivad üles kändude ja õonestatud juurte najal.

«Metsapiiga — uhuuu!»

Kord kostab see ligidalt, kord kaugelt eemalt. Kord lähemast põõsast, kord tõrva-ahju juurest. Kord puu otsast, kord maa alt.

Päris nõiatemp.

«Uhuuu — kes sa oleed?»

«Uhuuu — see, keda hüüaad!»

«Uhuuu — kus sa oleed?»

«Uhuuu — eks sa otsii!»

Metsapiiga väristab pahaselt pead. Niisugune narrija! Niisugune ninapidivedaja! Niisugune petlik suksutaja!

Äkitselt jooksevad tal hirmupinnud üle selgroo... See pole õige asi... Metsahaldjad! ... Laanetondid! ... Mõni linnuks, oravaks või põdraks moondatud inimesel... Mõni mardus, kooljas, kodukäijal...

Ja ta pistab jooksu nagu ehmunud hirv. Raod praksuvad tal jalge all, oksad vitsutavad teda vastu nägu, okkad ja ohakad kriimustavad ta käsi...

Aga ta seisatab varsti jälle. Lagisev naer, mis talle üleanne-
tult järele kajab, paneb ta peatuma, sunnib teda tagasi vaatama.

Ta kiljatab.

Õnnetu vahib haldjas, haldjas pika halli habemega, välkuvate silmadega, valendavate hammastega. Haldjas või härjapõlvlane. Sest ta on väike. Habe ulatub tal vööni. Käed põlvini. Pea istub kaelata kõrgete teravate õlgade vahel. Nõnda vahib ta haljast sarapuu-põõsast nagu roheline raami seest välja, ning kübar on tal täis ämblikuvörke, hõlmad ja sääred täis takjaid.

Metsapiiga — näkineitsi — Murueide tütar, — ära kardana!»

Ta viipab kätega ja hirnub naerda.

Põgeneja seisab nõutult. Nüüd, kus ta näeb teda oma silmaga, ei karda ta teda enam. Mis sihuke tervele tugevale inimesele ikka võib teha! Metsapiiga pole jäneseprüks. Ta tunneb jõudu oma noortes liikmetes ja vetruvat väledust. Aga mis teha? Kas jääda või minna?

Mis sa must tahad?»

Sa kutsusid mind.»

Sind mittel»

Jah, keda siis? Näkineitsi jääb vastuse võlgu. Sellepärast hakkab metsavaim talle lähenema.

Korruga taipab Kiisa neid kogu viirastust, jookseb haldjale vastu, kisub tal halli sammalhabeme näolt, ja nüüd seisab habemeta härjapõlvlane ta ees, ja see härjapõlvlane on — küürakas rätsep Vikerpuur!

«Krants niisuke!» naerab Elts, aga selle hõbeheleda naeru hulka segineb nagu petetud lootuse tuska. «Krants niisuke oma narkimisega!»

Kõhuraäkija tõmbas kübara peast, pani käe südame kohta, kummardas sügavasti ja ütles:

«Palun andeks, aulik näkineitsi! Aga ma kuulsin mitu korda hüütavat: «Aadu, tule ruttuuul!» Ja et ma ikke tulen, kui neid mind kutsuvad, siis tulin nüüdki... Või kas mina poiss ei ole?»

Ta naeris, nii et ta valged pikad oravahambad nähtavale tulid, aga ta pisikesed terased silmakesed ei sobinud hästi selle naeruga. Neist vilkus korraks vargsi kiireke hammustavat kurbust välja.

Metsapiiga riivas teda mõtlema, nagu mujal viibiva pilguga. Ta silm libises vigase mehikese kõhnast kahvatust näost, ta suurest kongis ninast ja väikesest karmist lõuahabemest kergesti üle, et siis tema õnnetu küüru peale peatuma jääda, mille

ümarik ots, sest et Aadu neiu ees poolpõigiti seisis, nagu jäme sarv riide alt välja tükkis. Neiu vaates ei olnud põlgust, aga seda enam võis lugeda sealt kurtvat kahetsust. «Miks siis just see ja mitte keegi teine!» hüüdis ta pettunud silm. Tema suu aga vastas poisi küsimusele:

«Miks mitte. Oled küll poiss. Aga kust sa siis tead, et kutsusin poissi?»

«Noh, taga parem.» vastas Vikerpuur, «keda siis noor priske tüdruk niisuguse ilusa ilmaga metsas muud hüüab kui poissil... Ütle aga nüüd ilusti ära, keda sa siis õieti hüüdsid! Ää karda, et edasi reagin.»

«Hüüdsin, keda ma ei tunne,» vastas Elts tõsiselt, sonivalt läikiva pilguga. «Hüüdsin mõnd kauget võõrast. Hüüdsin, kes ei kuule. Hüüdsin, kes ei tule.»

Ja ise ohkas ja näeratas ühtaegu.

Vikerpuur vaatas maha, näpp mõtlikult nina küljes.

«Jaa, ma tean — o m a poistega sa suurt ei seltsi. Oled koa liiga hea nende jaoks...»

«Soo? Kas tõest?» Ja miski nagu paitus puudutas küüraka põske.

«Liiga hea neh. Sest kes seal Kuglil siis õieti on? Poisid nagu nahad. Sulle peaks keegi tõllaga järele tulema.»

«Lobasuul!»

Ja Kiisa neid, kellel nii suur rutt oli olnud, jäi juttu ajades seisatama. Ta silm viibis peaaegu sooja pilguga Vikerpuuri kahmetul näol, ja mida kauemini ta tema peale vaatas, seda elavamalt helkis isevärki säde ta silmateradest üles.

Vikerpuur laskus küljeli rohu peale.

«Vaia natuke pühapäeva pühitseda. Kui lusti ja aega on — eks kükita koa natuke. Võiksime kahekesi juttu ajada ilma elust ja inimeste kurjusest... Aga ütle mulle nüüd kord, kuhu sa's õieti tahad minna. Teised kõik kiigel — sina kolad üksi metsas ringi.»

Elts laskus esmalt põlvili, sättis siis enda korrapäraselt istuma, viimaks heitis käsipõseki kah küljeli.

«Või see esimene kord on, kus ma pühapäe metsas ringi kolan!» vastas ta üleskeeval mõrudusel, kuna ta oma pärilvalgete hammaste vahel kanarbiku vart krõmpsutas. «Eks sa või arvata, et ma Kiisa Mihkli vangikojast pühapäegi paar tundi eemal himustan olla. Seal jääb jo hing kinni ja süda kuivab rindu ära...»

Ja kui soad välja, siis pistad kohe metsa... Miks sa's nooremate hulka ei lähe?»

«Minna ma ei tohi. Varsti on käsk järel: Tule ilmalaste koost ära, muidu —»

«Lakka vastal!»

«Lakkan vahel vasta koa. Aga kui kaua sa seda noomimist alla jõuad kuulatal! Sind torgitakse nagu nõeltega hommikust õhtuni. Muudkui anna jälle alla... Metsas aga, Aadu, metsas oled prii nagu lind. Metsas jookse nii kaua, kui kukud loomadades maha. Metsas ei saa sind ükski keelaja kätte.»

«Kas tead, Elts, sul kuluks õige mehele minna!»

Neiu noori liikmeid läbis tuksatus, nagu oleks neid mees puudutanud, ja veri sööstis tal palavalt ning punavalt põske. Ta posuvad huuled liikusid, ei öelnud aga midagi. Ta pigistas ilmad kinni ja pööras näo põletava päikese poole.

Sul kuluks mehele minna, siis peaseksid kloostrist või vangikojast, kus sa vindud, kord välja... Tõepoolest, Elts.»

«Aga kellele minna?» Elts lõi silmad jälle lahti ja nende niske sära sees ujus ahastus. «Isa ja ema ei anna mind muule kui mõne maltsvetile — seda on nad jumalale vandund ja mulle kinnitand —, keegi teine ei tohi jalga üle Kiisa läve tõsta... Parema aga juba kaksijalu pörgussel!»

«No ei tea, kui tuleks keegi aus ja tubli ja rikas ilmalaps, kelle sa ise vasta võtaksid?... Eks nurumine aitaks koa...»

Elts raputas pead.

«Ennem sulab kivi pehmeks, kui need järele annavad... Sa ei tea neid, sa ei puutu nendega igapäe kokku... Nad põle enam inimesed, nad on nagu kurjast vaimust vaevatud. Neile kas reagi midagi või ära reagi — kõik on nagu seinale. Neil põle ilmas muud enam kui nende hull usk. Ei liiguta neid nutt ega palve... Ma arvan, nad võiksid mind rahulise südamega üksi otsi küpsetada, kui ma nende usule liiga teeks, ja ise laulaksid aukiituse-laulusi...»

Eltsel voolasid sõnad nagu kõrvetav vedelik üle huulte — tšakas tilgas ujus libe tema hingest. Ta lõi käed ristamisi pea alla ja sirutas enese selili, kuna ta tumeuldsete ripsmete vahelt suured pisarad välja tikkusid, pisarad, mis mõrud nagu sapp pideld olemas.

Küürakas rätsep oli tumm ja tõsine. Ta silmitses laugude alt vargsi tüdruku õitsvat nägu, mille õrnal roosilisel kumal piirand nagu kastetilgad siretasid, ja kuna ta nõnda vahtis, ilmu-

sid ta kahvatanud palgele vargsi suured punased täpid ning ta vaates algas kirjeldamatu võitlus kõiksugu seesmiste vägede vahel.

Tükil ajal ei lausunud kumbki sõna. Neid nuttis ja noor-meel kuivatas vaimus ta pisaraid. Äkitselt pöördus neid jälle noormehe poole, lõi pilgu talle silma, nägi ta vaadet täis mõistatuslikku võitlust ja kiskus silmad nagu plahvataval hõõrsumisel pärani. Ta suugi jäi, näidates kaht kumavat hammasterida, pool-ammuli.

See kestis ainult silmapilgu. Siis langes loor, kuigi läbipaistev loor, kummagi näo ja pilgu ette. Läbipaistev oli eriti neiu loor.

Ebataadlikult nihkus Elts mehele lähemale. Ta tegi, kui vaataks mujale, särav sina ta laugude all puged aga piidlemisi ja uurimisi ikka jälle seltsilise peale. Ja ses pilgus lõi lõõmama naiselik iha, see loodusejõuline sisetung, mis unustab valiku, mis lepib teise soo lähedusega igal kujul, mis sundis Eltsle arvamise peale: Miks mitte tema? Kas ta mees ei ole? ... Ja korruga leidis ta, et Aadu ei ole sugugi nii näotu poiss, et tal on üsna korrapärane nägu, selged terased silmad, mõnus tark nägu, vurrud moka peal, punane suu... Isegi ta suur kongis nina, mille pärast teda muidu pilgati, oli äkki meeldiv — nii julge ja mehine... Ja ta nihkus mehele veel lähemale ja naeratas talle vastu, ilma et ta ise oleks teadnud, et ta seda tegi. Ja ta naeratas nii kiusatuslikult, et Aadu Vikerpuur värinat, mis ta liikmeist kuuma joana läbi voolas, niisama vähe suutis varjata kui kuuma verelainet, mis tal südamest palgesse uhtus...

Ja mets varitses muheldes, täis kiimalust, ja vahtis põnevusega, täis õnnelikku uudishimu. Ohk oli raske, halvav ja uimastav nagu oopiumijoovastus, ja midagi laiska, vedelevat, hooletut roomas inimeste soontest läbi, magus ja lõbus nagu kangesti keelatud pätt...

Kuid korruga pörkas neid tagasi. Metsast kostis püssipauk ja Elts silm oli Aadu küüru puutunud...

Elts raputas ennast, sirutas surnud liikmeid ja nühhis käega otsaesist... Tema liigutused puhusid mehe peale vilu õhku, nende vahele sigines nägematu, aga selgesti tunduv varf...

Metsast kostis teine pauk. Elts hüppas püsti.

«Ma pean minema,» kangutas ta sõnad nagu vajutise all välja ja naeratas. «Ma pean nüüd minema...»

Ja kui seepeale käis kolmas pauk, kadus ta, veel kord naeratas, lähemasse tihnikusse nagu viirastus, nagu unelm. Ja ainult tema naeratus, see äraandlik, julm naeratus lõi vaese vigase mehikese põsele tantsima nagu külm tundelehk...

Kui ta märkab, et temale ei tulla järele, ei ratta neid enam järele, vaid pöördub padrikust välja ning jalutab aeglaselt, loodivate sammudega läbi metsa — käänates suunda kord sinna, kord tänna, kuis tee on vabam ja vaade kaugem.

Viimase paugu kaja väriseb veel nagu surev ohe läbi laane.

Üks lind karjatab paar korda kaugel eemal ja vaikib.

Kuusest kuuske lendab punasabaline orav pika ujuva hüppena ja naerab kurgu põhjast pitsitatud salalise kudrutusega.

Hall jänes lippab, tehes suuri kaari, läbi põõsastiku kuulmatul, nagu mahapuutumata sammul, ja kaob korruga nagu maa põhja.

Sarapikus lõõb õõbik luksuma, jätab aga viisi äkitselt katki, nagu oleks tal noot eest ära võetud.

Suur must mõtus istub männi otsas nagu kirikupapp kantla. Ta tõstab vahel tiibu nagu kirikupapp käsi, ei tõuse aga lendu, kui tüdruk tast eemalt möödub.

Mesilased, herilased, kärbsed, parmud sihvivad üksteisest läbi, nii et nende teedest jääb õhku kihav vörk.

Kägu kukub, teine vastab. Oma laulule saadavad nad valatu kädistuse järele, mis kajab nagu kuivanud raagude murdmine.

Pärvi tetri tõuseb pöörinal põõsast ja kaob nagu hall rahepilve lähemasse tihnikusse.

Suur must ronk ujub peaaegu liikumata tiivul üle latvade; ta lühike kuiv kraaksumine kõlab nagu roostetanud laeva-ahela rin.

Kõigest sellest ei kuule ega näe Kiisa neid midagi. Ta jalutab edasi, pea täis mõtteid ja siiski ilma kujuka mõtteta, süda täis tundeid ja siiski ilma selgema tundeta.

Korruga jääb mets seisatama, tehes oma süles ruumi väikesele ümmargusele aasalagendikule, mille keskelt allikas välja keeb ja kitsa niriseva oja kaudu oma märjusest eemale saadab. Sügav-roheline rammus rohi katab lätte kaldaid, lilledega nagu lga karva sädemetega üle külvatud.

Metsa serval seisab vana pikaleheline hiigelpaju nagu tulba otsa tehtud kõrkjakuhi. Ta heidab laia ja tihedat varju. Puu

alune on kaetud halja muru ja pehme kollaka samblaga, millest paju jämedad juured nagu vägevad voolmed igasse külge laiali jooksevad.

Paik meeldib Kiisa neiuile ja ta on nii väsinud. Lõdvalt laseb ta oma suured tugevad, tervisest paisuvad lükkmed maha, toetab pärjata pea puu jämedamale juurele ja suleb silmad naerataval haigutamisel. Paar minutit liigutab ta veel suud, käsi ajab põselt mõnd kärbest, puus otsib paremat paika — siis puhkab ta liigutamata, kõrge rind hakkab korrapäraselt tõusma ja pool-avatud suust puhub hingeõhk nohinal välja.

Vahest pool tundi on möödunud.

Akitselt tuksatab magaja keha kokku, kaks segast, kohkunud silma löövad lahti ja suust puhkeb karjatus. Keegi tõmbab oma käe neiu pahema rinna küljest tagasi.

Elts vahib võõrasse mehenäkku. Sellest näost kiirgavad kaks himuralt põlevat silma, punavad tarkavate vurrutuitude alt kaks ahnet huult ning silmadest suuäärteni ulatub kramplik, õhetav kiimalusenaeratus, mis kogu näole annab peaaegu verehimulise ilme.

Kiisa neid kähvatab istukile. Võõras mees kükitab teise põlve peal tema ees.

Mees kannab rohekashalli jahikuube, rohelist, kõvera mõtusesulega ehitud kitsast kübarat, läikivaid lakksäärtega saapaid ja külje peal jahitaskut, mille võrgust paistavad läbi lindude mustad ja hallid süled. Püssi on ta paju tüve najale toetanud.

Nad vahivad teineteisele natuke aega silma. Tüdruku meelest on, kui oleks ta seda noort, peent poisinägu juba enne näinud — mitte just seda, aga umbes niisugust. Ta unine aju peab valgukiirusel aru, kus ja millal. Enne kui ta selgusele jõuab, nihkub noormees talle veel lähemale, hakkab tema valgest lihavast lõuast paitavalt kinni ja naerab naeru, millesse värisevat ärevust püütakse peita.

«No kas oli hea uni ka? ... Ma vaatan, vaatan — ilus tüdruk magab puu all — mis muud, kui katsuma! ... Mis on su nimi?»

Ta rääkis venitatud, hoõletult moka otsalt pillatud keelt saksiku rõhu ja sõnade pitsitamisega. Pahema käe oli ta toetanud puusa ja kübara lükanud kuklasse; nähtavasti püüdis ta seega külmavereleist rahu lasta välja paista.

Elts jättis küsimuse esiotse vastamata. Ta võitles veel kohkunud umbusuga. Siis tikkus tal veri korraka põske, kirju sega-

alus panni ta pilgu virvendama, ta tahtis hüpata püsti. Aga võõras surus ta puusapidi maha tagasi.

Ara karda — ega ma sind hammustal» naeris ta liialdatud hõlpsalt. «Ma ei tee sulle mitte midagi paha ... Ütle ometi, mis sinu nimi on.»

«Elts.»

«Kust vallast?»

«Kasimast.»

Mis? Minu omast vallast! Ja ma ei teagi, et minu vallas on nii ilus tüdruk?» Ning noormehe lõuaotsast silmanurkadeni tõusis magus, rasvane juga, mis ta näole andis liha nägeva valtsu himupaiste. «Kust perest?» lisas ta kasvaval põnevusel.

«Kasimast.»

«Kasalt? Kas peretütar või tüdruk?»

«Peretütar.»

Või Kiisalt! ... Seal elada ju maltsvetid. Kas sina ka oled maltsvet?»

Elts väristas pead. Ta põsed hõõgusid. Noormehe nägu paistis talle nagu läbi punase varju silma. Ja korraka tundis ta seda nägu, tundis seda pead. Ta oli teda näinud vaid teiste katete all, kõige viimaks väikese rohelise mütsi all. Ja nüüd tuli talle meelde, et nende mõisa noorhärja, keda ta mitmel ajal, nooremalt ja vanemalt, oli juhtunud nägema, oli praegu tüdruksõber.

«Või mitte? Aga kust see siis tuleb? Vanemad on maltsvetid, Kiisa Mihkel koguni suur palvetegija, ja tütar mitte maltsvet?»

«Ma — ma ei taha ...»

«No see on ka õige ... Sihuke ilus ja paks ja tüma tüdruk ei või ometi nii rumal olla ... Need ju päris hullud. Teevad tükka, et naera lõhki ... Aga miks sa siis hallis riides oled? Mitte punast pärgagi peas. Must rätik, must põll ... Kas leiad või — või oled ometi maltsvet?»

Elts laskis silmad oma kurva välimuse üle käia, mis suvise värvisäraga tema ümber ja ta enese õitsva nooruse ning iluga nii suures vastuolus seisis, ja nähvas häbi ning mõrudusega.

«See on isa-ema käsk. Muid riideid mul ei ole.»

«Oh sa vaenel! Ja tahaksid heameelega ilusti riides käia?»

Tüdruk pitsitas huuled kokku.

«No muidugi — sinusugune kena — sinusugune pagana kena laps!»

Ja noor parun jäi õiglase imestuse ja otsekohese kaastundega ta otsa vahtima, pilguga, mis tüdrukule kuuma ning ärrääkimata lõbusa voolu südame põhja paiskas.

Korraga lõi Elts silmad laialt ja säravalt noormehe otsa. See vaade tuli nagu plahvatus lõhkemiseni paisunud hingest. Ja noormees tundis plahvatuse kuuma õhku endale vastu nagu löövet.

Pilguke aega vahtisid nad teineteisele tummalt, imevalt silma, siis sirgus paruni käsi välja, haaras neiu kõrgest rinnast ahnelt kinni ja pigistas seda.

Kuid see oli vägivald. See oli omavoliline võtmine, mitte kosiv kutsumine. Ja see sähvatas neitsile ta puhtasse hingesse. Tugeva tõukega vabastas ta enese pealetikkuja toorest käest ja hüppas püsti. Ta silmast välkus meelepaha. Sõna lausumata tahtis ta jõhkrale puutujale selja pöörata.

«Elt, jää paigale!»

Ka parun oli tõusnud jalule. Toon, millega ta seda ütles, oli lepitav, peaaegu paluv. Ta hakkas plika õlast kinni ja pööras ta ettevaatliku tõmbega täiel kehal enda poole ümber.

«Ära nüüd kohe jookse — ega ma siis paha pärast — see tuli nii kogemata — — kes siis tohib nii turtsakas ja pirtsakas olla!»

«Mis noorhärрад siis minust tahavad?»

«Tahan sinuga paar sõna juttu ajada... Ole mõistlik laps ja istu seie puu alla jälle maha — seie minu juurde... Kas istud?»

Parun hoidis külatüdruku karedat päevitunud kätt oma luu valges siidpehmes pihus, ja Eltsel oli tundmus, kui ümbritseks ta sõrmi soe õrn libe madu. Aga ta ei vabastanud neid oma sõrmi sellest kaelustusest, ta tundis sest salahirnu kõrval vastupanemata lõbu, isevärki ülmastavat nõidust. Ja ta laskis enese kättpidi rohu peale maha vedada, võttis istet saksa põlvede vastas ja jäi laiaval pilgul tunnistamisi ta otsa vahtima.

See oli mees.

See oli mees, nagu Elts teda enesele kujutles. Ta oli terve. Ta oli tugev. Ta oli noor. Ta oli ilus.

See oli mees, kellel polnud viga küljes, kelle kogust ja

kogust võis silm üle käia ilma puuduste ja näotuste vastu poohkama.

Eltsel surises veri südamest soontesse, soontest pähe ja peast tõmmiselt jälle südamesse tagasi.

«Ole mõistlik, Elts, ma võiksin sulle ehk kuidagi head teha... Ma olen helde härra ja teen heameelega head... Kas sooviksid — no ütleme — mõnd ilusat riiet? Või siidrätikut? Või ilusat suurt hõbesõlge?... Ka mitu rida helmeid ja hulga rublatükke võid saada... Ma põle mitte ihnus härra, Elts.»

Tüdruku suu ümber lõi üleshelkiva sära kannul kohe kurblik kibeus tuksuma.

«Täna noorhärрад. Aga mis ma siisuguste asjadega peaksin peale hakkama? Näidata ei tohi ma neid ometi kellelegi.»

«Ah soo — vanemad ei luba... Õige küll: maltavetid on nii hullud...»

Noorhärра laskis enese küünarnuki najale küljekile ja näis kiresti nõu otsivat. Siis lõi ta endale kahe esimese näpuga vastu otsaesist ja leitud mõte laotas ta näo üle kaval-röömea meenupaiste.

«Elt, pagana pilta, mispärast siis sinusugune ilus tüdruk ei tuis vanemate juures hallitab! Tule mõisa teenima!»

Tüdruku silmast sähvatas helk, mis ilmutas, et mõte tuli mõttele vastu, et kutse jooksis kokku sooviga. Ja lapselik-õnglaselt vastas ta:

Ma tahtsin noorhärрасid just hakata paluma, et noorhärрад võtaksid mulle sakste juurde koha. Ma paneksin kas või isegi kodunt tulema, kui aga sest pörgust peaseksin.»

Sel hetkel kajas eemalt metsast imelik heli, mis sundis mõlema kuulatades üles vaatama. Oli, nagu hüüaks tormilind, ja nagu röögataks põder, oli ka, nagu karjataks inimene. Kumbki ei mõistnud seda poolägavat, poolpaluvat, poolhoiatavat häält endale seletada, ja kumbki jõudis viimaks rahustavale otsusele, et kõrv oli teda kuidagi petnud.

«No vaata, seda head võiksin sulle teha! Ma tahan su pörgust peasta.» Ja noormees hakkas tüdruku jämeda, lihava põlve ümber tugeval pigistusel kinni.

Elts ei pannud seda tähele. Ta nägu lõkendas ja silmad vaatasid äreval põnevusel lahkele saksale näkku.

«Aga kas mõisas on siis kohta?»

«Kui ei ole, siis teeme.»

«Kuda siis?»

«Noh, kihutame ühe eest ära.»

Ja noor parun naeris tüdruku ennatust, kellel polnud meele, et saksa käes on kõik võimalik!

«Seda ma ei tahaks, et saksad minu pärast kedagi hakkaksid lahti laskma,» tähendas Elts vähese mõtlemise järel tõsiselt ja aralt. «Ma parem ootan veel, kuni keegi ise ära läheb, või ehk noorhärрад teaksid juhatada mulle koha kuhugi teise mõisa?»

«Kuule, Elts, jäta see kõik minu hooleks ja tule aga mõisa, kui sulle käsk tuuakse.» Seejuures nihkus üliõpilase käsi tüdruku põlvelt paitades ja pitsitades ülespoole. «Ma pole oma toatüdrukuga juba aegmugi enam rahul — läheb teine vanaks ja kondiseks, lõugab ka juba vastagi. Sinusugust, Elts, on mulle hädapärast vaja...»

«Kas siis noorhärрадele tüdrukuks?»...» Ja Elts liikmeist käis läbi nagu kohkumise vapustus.

«Minule muidugi — kellele siis? Kas arvad siis, et ma su teistele annan?»

Noore paruni pikad läikiv-valged hambad tulid punaste huulte vahelt välkudes nähtavale ja ta nägu ning terve pea sarnanes silmapilgul liha kallale asuva kassi omale.

«Aga noorhärрад on jo kodust palju aega ära?»

«Jaa, ma lähen sügise jälle Tartu ja tulen jõuluks koju. Aga sest pole viga — ega ma sind sellepärast lahti lase. Sa oled siis teiste teenijatele nii kaua abiks, kui ma tagasi tulen, ja tuleva kevadest saadik jään päriselt seie — siis olen studerimisega valmis.»

Tüdruku põsed hõõgusid rõõmlikku ärevust välja, siiski ohkas ta rind äkitselt.

«Ei tea, mis isa-ema ütlevad!»

«Mis neil siis ütelda on!»

«Ehk ei lase.»

«Kuda nemad võivad keelata?» Noor parun ajas silmad suureks ja kulmukarvad üles. «Kuda nemad võivad keelata, kui mõisast tuleb käsk?»

Oige küll, keelata nad ei võinud, kui mõisast tuleb käsk, ja Elts oli ju isegi võimalikuks arvanud sel viisil kodust pääseda. Aga ta süda läks siiski raskeks — talle tuli meelde võitlus, mis lahkumise eel tingimata pidi süttima, sest Kiina Mihklil oli kahel põhjusel raske tüdruku majast ära saata: es-

teks oli tal teda kui tugevat tööjõudu majapidamises väga tarvis ja teiseks pidi ta tema hinge eest värisema: kes teab, mis tüdrukust kurjas ilmas saab, kui ta enam vanemate usulise valve all ei seisa!

Kui see nüüd kõik nõnna läheb, nagu aulikud noorhärрад lubavad, ja ma tänan noorhärрасid väga koha eest ja tahan ikka truu teenija olla...» Elts hakkas lapselikult punastades kogeleva ja «noorhärрад» katsusid armulikult tema puusa; aga aga võttis neid uut hoogu ja lõpetas oma palve: «Kui mulle siis mõisast sõna saadetakse, et tulgu ma teenima, ja talle käsk, et lasku mind minna — ärgu siis noorhärрад jumal-pärast enne ega pärast kellelegi hingaku, et meie seda metsas olune kokku rekind ja et ma noorhärрасid koha pärast palustan, ja et ma ülepea sellest midagi ette teadsin. Sest kui isa seda kuulda soaks, ei mul siis ole head oodata — ei tea, mis teeb, enne kui mind minna laseb. Võib-olla ehk, uputab mu ennem kaevu ära, kui laseb mõisa minna.»

Noor parun töötas kõik teha, mida Elts soovis, — ta oli ju nii hea härra. Ja täis lahkust ning heldust lõi ta käe külatüdruku piha ümber ja sirutas sõrmed ta kaenla alt nii kaua, et nende otsad Eltse heljuvat rinda puutusid.

«Meie kaubad on siis koos,» ütles ta, kuna ta alumine paks huul värises, «nüüd anna mulle selle peale ka ilus magus musu.»

See oli jälle ennem palve kui nõue, ehk küll kerge naljatööni taha varjatud. Terane taju näis noorele rüütlile ütlevat, et ta kohmaka üleannetusega oma asja ei tohi rikkuda, et ta siin viisakusega kaugemale jõuab kui hoolimatusega.

Elts punastas juuste juurteni. Ta laskis oma pikad varjukad ripsmed silmade ette ja ta rinda, mida noormehe sõrmed puudutasid, kergitas värisev tõus. Tal ei näinud palju selle vastu olevat, et noormees teda oma külje vastu surus, ja ka tema palve täitmise vastu ei suutnud ta muud kuuldavale tuua kui tühise pealiskaudse naljatuse:

«Ega parunihärрад ometi külatüdruku musu tahal!»

Aga parunihärрад tahtsid. Nad olid linnas värvitud huultega libusidki suudelnud, miks siis puhas, süütu külatüdruk ei kõlvanud, kui seda lõbu keegi ei näe ega tea.

Aga sel hetkel, kui nad noorusetuhinaga külatüdruku kaenlasse tõmbasid, tema paisuvat rinda oma külje vastu muljusid ja oma ahnet suud tema maasikpunastele huultele tahtsid

suruda, kostis metsast jälle see mõistatuslik hääl, seekord lõikavalt, piitsutavalt, ulguvalt nagu aurulaeva hädavile.

Nad kähvasid teineteisest lahku ja jäid kohkunult kuulatama. Paruni kulmude vahe tõmbus kortsu ja hammaste all sisises vandesõna. Pahaselt raputas ta pead. Ta oli seda pahasem, et ta imelikku kiljatust ka nüüdki veel ei mõistnud seletada. Ümberringi polnud ainustki elavat hinge näha — ei inimest, ei looma, ei linnukestki oksal.

Eltä hüppas püsti.

«Ma pean nüüd minema, parunihärrad!»

Neiu ringi piiluvad arad silmad ilmutasid ta rahutust, mille põhjus ei seisnud vist ebausust kaugel.

Kuid noor parun võitis oma julguse ja rahu ruttu tagasi. Mis see ikka võis olla! Mis võis temal, selle maa ja metsa omanikul, oma vägevuses karta olla! Ja ta häbenes veidi, et ta käed oli tüdruku küljest valla lasknud.

«Ära mine veel, Elts. Viidame veel kahekesi aega.»

«Keegi võiks näha.»

«Tühja kah! Tule seiel»

«Ei, parunihärrad, maha ma enam ei istu.»

«Siis lähme edasi.»

«Kuhu siis?»

«Teise kohta.»

Ja ta hüppas üles, hakkas tüdruku käsivarrest kinni ja talutas pooltõrkuvat tihedama metsa poole, kus lepa- ja sarapuupõõsad, noored kuused ja kased läbipaistmata padrikuks ühinesid.

Nad kõndisid esmalt pikkamisi, külg külje vastu pigistatud, siis kiirendasid sammu, mida lähemale nad tihnikule jõudsid, ja hakkasid viimaks jooksuma, sest uuesti, juba kolmandat korda, kajas võõrik kisa neile kõrvu.

Aga näha ei olnud midagi. Ja neil oli teineteisega nii väga, nii sügavasti tegemist, et nad ei jäänud enam vahtima ega kuulatama, vaid rühkisid edasi, ikka kaugemale roheline tiheduse sisse, halja peidupaiga soppi.

Põsk surus end põse vastu, suu suu ligemale, nende kuum hingeõhk sulas kokku, nende südamete tuksumine kasvas ühte, nende veri voolas nagu ühistes soontes maruselt ringi...

Korraga astusid nad nagu koopa suust sisse. Rohekas videvik võttis neid vastu. Mahajajutatud sõnajalad ja kõrvalepööratud lepaoksad sirgusid nende järel jälle kokku, jättes

„Mis sa minust siis tahtsid?“
„Nägin sind poisiga“

olul ainult vaikese avause otsekui naeratava suu. Ja nad olid üksinda selles salapärases rohelises pimeduses, selles meelergava metsalõhnaga täidetud katussängis. Üksinda oma meelne liha ja mässava verega.

Nagu maa alla olid nad vajunud. Midagi polnud neist kuulda. Lõike kudus koopa suu ette virvendavat võrku, puu ja põõsas vaatas sonival vaikusel pealt, leht sosistas lehele midagi koiva, aga nii hiljakesi, et putukadki nende peal seda ei kuulnud.

Elt! Elts!»

...kesti kuuldav, otsiv hüüe, aga ta ei leia enam kõrvu

Elt! Elts! Elts!»

Nii tungiv, nii murelik-kartlik hüüe, et ta ei võiks jääda vastuseta. Aga ta jääb vastuseta.

Ta tuleb liiga hilja.

Vastajat ei ole enam. Vastaja on välisele ilmale surnud.

Ta elab ainult veel enesele, oma lihale, oma verele, oma naljale ja janule.

...Ja härrad peavad sõna... ja härrad ei jäta mind, august peastmata...?»

Nagu mätta alt, nagu kinnimuljutud suust, nagu kokkusurutud rinnast puhkeb, imbub sosin üles, täis kirglikku õrnust, täis palavat usutamist, täis paisuvat õnnelootust. Nagu viimane kinnitav sõna tehtud lepingu, kokkutingitud kauba juures. Kauba juures, millega mõlemad pooled on rahul.

Vastus, mida ei ole kuulda, peab olema rahustav, sest kusiv suu vaikib ja ainult kudrutav toon, nagu lendu tõusva linnukese kurgust, ja kuum ohe, nagu lõbumaiuses heljuvast rinnast, poeb lepalehtede ja sõnajala-peade vahelt välja. Siis on kõik vaikne.

Hüüe Eltse järele aga on läinud kaugemale. Veel paar korda kostab ta nõrga kajana eemalt, siis kustub. Otsija jätab otsitava, kes ennast ei lasknud leida, kadunuks...

Pool tundi hiljem juhtuvad nad kogemata kokku. Metsaneid, kelle silmad on sissepoole pööratud, kelle meeled veel ainult seesmist salaelu elavad, jookseb kõhurääkijale vastu rindu. Nüüd ta alles ärkab. Kähku, loomusundlikult kahmab ta oma sasitud pea, oma kortsutatud rinnaesise järele, silitab, kohendab ja võitleb kuumal verelainega, mis talle palgesse sööstab, talisutab virvendust, mis ta pilgu selgust segab, ja silmapilk hiljem näitab ta oma valgeid hambaid.

«Ah sina! ... Või sina! ...» Ja ta lööb kõhurääkijale potsti õlale, ja julge olek, mida ta avaldab, on imehästi võltsitud.

«Sina, koer, huilgasid! Sina, krants, hõikusid! ... Seda arvasin kohel!»

«Ja ei vastanud ...»

«Mis sa minust siis tahtsid?»

«Nägin sind poisiga ...»

Kerge seespidine nõksatus. Hetkeline võitlus verelainega, pilgusegadusega. Uuesti äigab metsaneid pea, rinna ja viimaks põlle järele. Aga sealtsamast valguvad jälle ta valged hambad punaste võrede tagant ning ta häälel on sootuks vaba kõla, kui ta nipsab:

«Noh, mis siis?»

«Põlnud õige poisil!»

«Soo? ... Noh, või mina teda käskisin tulla! ... Tuleb vasta, hakkab juttu ajama, pärib ühte ja teist — jookse siis ära saksa eest! ... Oma saksa eest! ... Kust sina siis meid nägid? ... Silmad sul koa nagu kassil! ... Ja või ta siis mulle mõni poiss oli —»

«Mis siis?»

«Ta — ta —»

«Mis siis, Elts?»

Ja nüüd on ta sunnitud küürakale kõhurääkijale silma vaatama — viimase hääl sunnib teda. Aga ainult ühe vaate vahetab ta temaga, siis põgeneb ta pilk leppapöösasse selle hinge-põhjani, südame viimase voldini tungiva tera eest, mis küüraka silmast teda tabab. Ta pole niisugust vaadet enne näinud, vaadet, mis ühtaegu lööb ja paitab, karistab ja hellitab, tapab ja kutsub ellu. Ja ta vajutab käe südame vastu, nagu püüdes selle karjatamist surmata, ja pigistab hambad kokku, et neid tagant enam midagi kuuldavale ei tuleks selle — selle kohtu-mõistja ees, — ei vale, ei tõde ...

Lähemal pilgul sahisid pöösad. Metsaneid on kadunud. Nagu oleks tuulehoog ta kukile võtnud ja ära kandnud. Ja väike küürakas rätsep Vikerpuur seisab üksinda sihvakate sõnajalgade vahel otsekui põialpoiss — seisab, vahib, pigistab oma kaelata pead käte vahel ja kiristab hambaid.

Vaene Kiisa Elts sai nädalapäevad salaja väriseda. Seks oli tal kaks põhjust. Esiteks kartis ta, et lobasuu Vikerpuur, kui mitte kainelt, siis ometi nokastanud peaga külarahvale kihva pistab, kuidas ta Kiisa neitsikest noore paruniga met-sas «kamandavat» nägi — rohkem ta ilma valeta vist väila ei võinud —, ning teiseks näris ta hinge hirm, et kas mõisast ka tõesti käsk tuleb, kas noorhärja ei unusta sõna pidamast.

Mitu korda tundis ta tungi Seenepalule Aadu juurde joosta — küürakas rätsep oli nüüd seal pikemaks ajaks asu-paiga võtnud — ja teda paluda, et ta suud peaks. Ent iga kord jättis ta nõu jälle katki. Tal oli võimata selle mehe ette astuda, tema vaate alla sattuda. Ta süda hakkas tuksuma, kui ta selle peale ainult mõtles, ta tundis pühapäevast põgene-miskribinat jalgades, kui ta endale küüraka kaht silma kujut-les. Onneks kartis ta asjata. Päev läks päeva järel mööda ja Elts ei kuulnud kellegi suust mingit pühapäevase juhtumuse poole sihtivat märkust, ei sõprade ega vastaste poolt. Ja mida rohkem möödus päevi, seda enam hakkas ta kartus kahvatama, seda kindlam julgus juurdus talle südamesse, et lobasuu Vikerpuur ei lobise. Seda asja mitte. Ja viimaks pidi ta ise-nese üle imetlema, kuidas ta seda ülepea oli võinud karta. Kuidas ta Vikerpuurist seda oli võinud mõelda. Poisist, kes — kes ... Jah, noh — Elts ei teadnud tõesti mitte sõnadega öelda, miks inimene, keda ta lobasuuks nimetas, tema asja ei võinud välja lobiseda, kui ta kõik muu ilma ette kandis. Ja viimaks ei teadnud Elts enam, miks ta Vikerpuuri üldse lobasuuks oli pidanud. See usaldus väikese topsivenna ja vi-gurivända vastu asus mõne päeva jooksul nii kindlasti Eltse südamesse, et tal nüüd veel ainult selle teise kartusega tege-mist oli.

Aga asjatu oli, jumal tänatud, ka see. Kask tuli. Noorhärja, aus mees, pidas sõna. Kask tuli laupäeva õhtul, Kiisa Elts olgu esmapäeva hommikuks mõisas. Saksad olevat Elsast head kuulnud ja nimetavat ta armulikult — nii umbes kuuldus käskjala aukartlikest sõnust — noore parunihärja isiklikuks toatüdrukaks. Noor parunihärja kihutanud senise tüdruku ära — läinud teine hooletuks ja vastaseks. Kas Kiisa peremees oma last ning teenijat ära tahab anda, sellest mitte sõnagi.

Eltse oli tegemist, et rinda kergendavat hüüet, mis tal silmist sööstis, teiste eest varjata, kui vahimees käsu oli esile toonud. Ja kui siis, pärast käskjala äraminekut, Kiisa talus torm lahti pääses, poolvaimulik, pool-ilmlik torm mõisavanema hoolimatu käsu pärast; kui isa ja ema teineteise võidu tütre hinge pärast hädaldasid, mis mõisas, kus Maltsveti õpetust nii väga vihati ning põlati, tingimata kuradi küüsi pidi minema, ja kui nad oma häda kaebasid, mis kahe tugeva kae kaotus nende majapidamisele toob, siis ei tundnud Elts, üleannetu, sest muud midagi kui selget puhast kahjurõõmu, aina hästitavat ning parastavat südamelõbu. Nagu vang, kes pääsenud põgenema, lõbu tunneb oma valjude vahtide ahastusest. Need vanemad olid oma usuviha-tõves õnnelikult nii kaugele jõudnud, et nende lihane laps suuremat rõõmu ei tundnud, kui neist lahti saada, nendest eemal olla, ja et ta selle rõõmu eest maeratahes kõige kõrgema hinna maksis, hinna, mis temasugusel üldse oli maksta.

Kiisa Mihkel kavatses esimese tuhinaga mõisa minna saksu paluma, et nad oma käsu tagasi võtaksid ja valiksid Eltse asemele mõne teise. Aga nõu jäeti küpsema kaalutluse järel katki. Mihkel, kes oma vaesuse ja oma usu tõttu elas mõisaga põneval jalal, kartis saksu vihastada; tema palvet oleks võidud mõisavanemate käsule vastupanemiseks pidada, ja siis oli veel pahemat karta kui ilmajäämist tütredest. Nad tundsid oma härraseid. Oli ju ka Lõhmuse Taaveti lugu neil veel värskelt mees.

Eltse pidi minema. Aga et veel päästa, mis võimalik päästa, et tütre hingele võimalikult vastupidav kiip kaasa anda, et tema patusele lihale tubli vaimulik soomussärk ümber põmmata, tehti tütreaga enne, kui ta lahkus, veel seitse usu- ja palveimet ära. Terve pühapäev, mis oli mõisa käsu ja Eltse lahkumise vahel, pühendati sellele nii kibedale tööle. Veel kunagi enne polnud tütarlaps nii palavas palveleilis olnud, veel

kunagi enne polnud teda usulisel tapapingil nii armuta vaevatud ega kurnatud kui sel päeval. Isa lõpetas, ema algas. Nad hakkasid teda Issanda poole hüüda põlvili ja püsti, kummuli ja intuli; nad toppisid talle kõik oma manitsuse- ja noomimisetagavara nagu pulgaga kõrvust sisse, sundisid teda kõiksugu pühalikke töotusi andma ja vandeid vanduma. Kui tütarlaps viimaks pääses, oli ta tüma nagu narts, vaeseomaks puretud, ruuks pekstud, luuta ja üdita. Viimast korda oli ta püha piinaratta alt läbi käinud.

Onneks jõudis hirmus pühapäev õieti viimaks mööda ja järgnevat öö oli lühike.

Esmapäeva varahommikul kõmpis Elts, väike pamp käsi- ja jalaga Tagura mõisa poole. Niipea kui ta oli Kiisa väravast väljas, hakkas ta tõttama, otsekui kartes, et teda kodupiiril veel kuidagi võidaks kinni pidada. Tiina ja Lüll, kes teda olid saatma tulnud, jäid vainule varsti maha ja ainult Mikk, kes, vikat õlal, heinamaale läks, sammus temaga pikema tüki teed kaasa — tummalt, tuhmilt, viduste kulmude alt järgest maha vahtides. Sõna lausumata, palja käeandmisega tahtis ta ka, pöördudes teisale, öde jumalaga jätta, aga äkki tuli tal midagi meelde, mis avas ta tusase suu.

«Ega teil mõisas va kibedast puudust ole — hoia minu tarvis... Saksad põletavad ka head tubakat ja peeni sigareid — pane tallele.»

Ta seisis öe ees longus peaga, poolviiliti, kulmude alt piiludes. Selles seisangus, kogu tema olekus sisaldus midagi, mis hingesse lõi, mis südant kaastundmusega näpistas.

Eltse ripsmetesse tikkus märga.

«Mikk, sa ära joo nii palju!»

Aga sedamaid pööras poiss talle selja. Ta lükkas oma jändriku kogu lähema põõsa taha ja kadus.

«Hea küll, Mikk, ma muretsen sulle, mida soovid!» hõikas Elts talle järele, kahetsedes, et ta teda oli haavanud.

Veel ühe jumalagajätjaga puutus ta kokku teel mõisa poole. See näis teda oodanud olevat. Ta istus kuusiku vahel tee ääres künnu otsas ja popsis piipu. Hommikune päike paistis talle puude vahelt serviti selga ja tikkis ta küürule värisevaid rõngaid. Teda nähes peatas Elts tahtmata sammu ja kuum hoog käis tal selgroost läbi.

Aadu Vikerpuur jäi tee äärde vagusi istuma, nagu teades, et Kiisa neid tast peatumata ei möödu. Ja tõesti astus Elts,

kui ta silmapilk, nagu kutset oodates, oli seisatanud, ka ilma kutseta tema juurde.

«Juba mõisateel?»

«Jaah.»

«Kuulsin neh, et lähed Kiisa põrgust Tagura taevasse.»

«Kas hakkad pilkama või?»

Aadu tõusis künkalt üles ja pistis tüdrukule käe pihku.

«Kui pilkasin, siis mitte paha pärast... Mul sust kahju, Elts...»

«Miks?»

«Noh, et lähed külast ära... ja koa muidu veel...»

«Noh, ega ma võerale moale lähe... Kus ilma ots' see Tagura siis nii on!»

Vikerpuuri nirgisilmad vaatasid mõttes maha. Ta suu ümber tuksles midagi, ta näo üle roomas midagi kramplikult kiskuvat.

«Võerale muale? Lähed küll võerale muale... Ja kes teab, kuida su käsi seal käibki... Ehk näed peagi, et läksid pihtide vahelt tangide vahele —»

«Või see mu oma minemine oli,» püüdis Elts hiljakesi vahele heita, jättes aga sõna punastades pooleli.

Aadu kulm oli kortsu läinud; ta väristas kergesti pead ja tegi käega nagu keelava liigutuse.

«Olgu kuida on ja tulgu mis tuleb, aga —» laia ja sügava vaatega lõi ta äkitselt silmad tütarlapse näole — «ja seda tuln sulle just ütlemagi: kui sul kord head nõu tarvis läheb, ää siis Aadust mööda minel. Võid julge olla, et sul sõbraga tegemist on.» Ja teise vastust ära ootamata pigistas ta Eltse kätt ja lisas naeratusega, mis nagu märja sees ujus: «Mine aga siis nüüd peale — viimaks jääd veel hiljaks ja saad uute leivavanemate käest tapeldal!»

Eltse meelest oli, kui peaks ta Aadule nende sõnade peale midagi ütlema, midagi selleväärilist, midagi tänulikku pakutud sõpruse, midagi usalduslikku kingitud usalduse eest. Aga ta ei saanud midagi kõlbavat, midagi sündsat suust. Mis talle meelde tuli, oli nii tühjake ja lapselik. Tal oli tundmus, kui lasuks tema peal mingi sellest väikesest vigasest mehikesest tulev vajutis, mis ei lubanud teda vabalt, julgelt ja ladusalt mõelda ega suud tarvitada. Ta ei mõistnud siis muud teha, kui veel veidike peatuda, oma jalaotsa peale maha vaadata ja kõhatada.

«Na jumalaga siis,» pidi ta viimaks ütlema, leidis aga seltskondlase sõnast midagi liiga labast, mispärast ta temale vaikides ainult käe sirutas, seda teist korda laskis pigistada ja siis ruttu üles tolmuse tee poole pöördus.

Näis korraks, nagu tahaks Aadu teda saatma minna; aga et neid nii väga tõttama hakkas, siis istus Vikerpuur kännu otse tagasi ja vaatas talle, varjates käega silmi päikese eest, nii kaua järele, kui kaugeneja suur, täidlane kogu teekäänaku taha kadus.

Mõisas algas Eltsele hoopis omapärane elu. Ta ei leidnud enam mitte ainult võõrsilt, vaid peaaegu uuest maailmast. See elu sarnanes oma ebaloomulikkuses unenäole, viirastuslikele kummitusele, olles meeli nõiduv, kogu tema seesmist elu ümüstav. Ilma vastupanekuks jõudu ja õiget tahet leidmata sattus ta esimesest päevast, esimesest ööst peale nagu joobunud olekusse, ja see olek kestis edasi ilma kainendava vaheta, ilma üürikesegi ärkuseta.

Noor parun lõi kas ta haruldasel osavusel kaheks inimeseks, kaheks pooleks inimeseks. Päeval oli ta tema teenija, öösel tema naine. Oigusepärast oli ta küll öösitigi ainult tema teenija, tema ori, aga Eltsele ei saanud see tunduvaks ega teatavaks, vähemalt mitte esimesel ajal. Sest noor elumees oli osav tema pilku pimestama. Kuna ta päeval, teiste nähes ja kuuldes, tema vastu täieliku peremehe- ja herra-oleku välja pööras, mille Elts ka väga loomulikuks ja tarvilikuks leidis, kallast ta tema peale öösiti, kui nad üksinda tema toas olid, nii rohke karika õrnust, päris viisakat õrnust, kinnitas temale nii ustava suuga oma sooje tundeid, et tänulikule tütarlapsele esimesest päevast peale midagi südamesse juurdus, mis polnud kaugel tõsisest armastusest. Ta oli ju nii noor ja seepärast rikas, põhjatu rikas armastusest! Tal oli seda ju oma terves, õitsvas ihus nii palju, et ta sellest küllalt võis raisata! Parun Hektor aga teadis, mis ta tegi. Ta teadis, et kingitud ihu on magusam kui ostetud, kui vägisi võetud. On rohkem luulet juures, kui tunded mängivad kaasa — prael on vürtsi. Võib olla, et tal oli momente, kus ka tema noor süda ilusa, terase, puhta, hingeliselt nii rikkumata lapse vastu õiglast, ausat soojust tundis — säherdusi momente on isegi üdini rikutud, küllastunud elumaitsjail. Aga suuremalt osalt oli tema õrnus, mis vahel koguni tormiliseks võis minna, mängitud, näideldud, kuigi imehästi, imeloomulikult näideldud. Kui osav näitleja ta

oli, ilmes ka sellest, kuidas ta, et saladust kodakondsete eest varjata, Eltse teiste härraste nähes kohtles. Ta võis tema vastu olla nii kõrk, ninakas ja kare, et Elts vahel ei mõistnud uskudagi, et see sama mees on, kes teda, kui nad üksinda olid, nii õrnalt kaisutas, nii palavalt suudles, talle nii hurmavaid sõnu kõrva sosistas.

Noorhärja elas üksinda mõisa teisel korral, kahes suures kambris, mille kõrval olevad teised ruumid võõraste tarvis tühjad seisid. Et tema päralt olev teenija igal ajal tema helistamist kuuleks, oli viimase tarvis alumisel korral, aga trepi kõrval, väike poolpime kambrike, kuna teised tüdrukud ja vanaldane peremansel alumise korra teises otsas, trepist kaunis kaugel elutsesid. Eltse ja Hektori öine kooskäimine oli siis, kuigi mitte just ilma takistusteta, siiski kaunis lahe. Nende lihtne kokkulepe määras: kui majas ei ole külalisi ja alumisel korral kõik juba magavad, siis ilmub Elts. Leiab ta noorhärja ukse lahti olevat, siis on ta soovitatav — ta võib sisse astuda; on uks aga lukus, siis on noorhärja väsinud või mittedobivas tujus — Elts võib tagasi minna. Tabab teda keegi sel käigul, siis ütleb, ta käinud lampi noorhärja eeskojas kustutamas. Oigusepärast tuli piinlikum ettevaatus ainult Eltse poolt, kes saladuse ilmsikstulekut nagu tuld kartis. Noorhärja vaatas asja peale kaunis muretult. Kui ta kedagi tõsiselt pelgas, siis ema ja õdesid, vana parunit juba vähem ning teenijaid kõige vähem.

Ja kõik läks hästi.

Eltis ilmus, leidis ukse lukutamatuna ja tohtis sisse astuda. Või: Elts ilmus, leidis ukse lukus olevat ja pidi tagasi minema. Kõik nii, kuis «härjad käskinud», nagu peremees ette kirjutanud, nagu saks seaduseks teinud...

Nagu tumbledale aimdusele enda seisukorrast, pisut nagu udusele tajumisele enda ja noore paruni vahekorrast jõudis vaene orjalaps alles mõne aja pärast. Siis, kui tema isand ja käskija, tema ihu ja hinge peremees, tema kallal oma esimest himutuhinat juba oli rahuldanud, tema lihast oma esimese isu juba oli kustutanud. Siis, kui ahmija enese sedapuhku täis tundis olevat ja roog tema maiust enam küllalt ei kõditanud. Siis, kui ta oma isu kunstlikult hakkas ergutama ning virgutama, kui ta oma orjalt voodis nõudis tegusid, tema keha kallal pani toime talitusi, mille peale viimane kaineil hetkil jälkusega mõtles. See kõrgesti sündinud ja kõrgesti haritud inimene,

kelle perekonnas ja seltskondlikus ümbruses nii mõnda loomuliku asja ei tohtud mainidagi, kus juba teatavaid ihukatuid häbenemisvääriliseks peeti, kus naisterahvas hommikurüües ja meesterahvas vestiväel — täiesti kaetud ihuga — ei tohtinud end teineteisele kombelistel põhjustel näidata, — see kombusega imetatud ning suureks kasvatatud inimene tarvitas siis, kui teda ei nähtud, loomu- ja kombevastaseid tootumisi, millele see madal, jäme, harimata inimeselaps, keda ta tootumisi sundis kannatama, õiget nime ei mõistnud anda — inimeselaps, kes elus naljalt asja ei leidnud, mille nimetust ta poleks võinud suhu võtta, kes külas oli meestega koos saunas käinud, ilma sellest midagi karskuse- ja puhtusevastast leidmata. Pilksusel, kus Eltsele säherdused jälkused meelde tulid, nagu kurgust kerkisid, tundis ta aimamisi, mis ta nüüd õieti oli. Ta tundis, et ta ei olnud selle mehe naine, mitte tema armuke, mitte tema origi, vaid — vaid midagi palju madalamat, alatumat. Siis nuttis ta ja tundis õudu temast ja iseendast. Aga sellest meeolust pääses ta oma painduva, alatasa vetruva, mõjudele lõdvalt järele andva iseloomu tõttu varsti jälle üle, suutes ruttu unustada, end unustama sundida, ja nõnda läis ta edasi põlves, mis oli madalam ning alatum kui ihuline ja hingeline pärisorjus.

Ta suutis ka veel enam kanda ja kannatada. Ta suutis oma ihu veel enam häbistada, oma hinge veel enam lasta rüvetada, ilma põrgust, kuhu ta teisest põrgust oli sattunud, pääseteed otsimata, ilma otsimiseks tüsedamat tahet ja jõudu leidmata.

Kui noor parun Kempen sügisel Tartusse läks ja proua mõlema tütreaga talveks Tallinna Toompeale elama kolis, päris isa poja naise ja orja kõigi õigustega endale. Ta tuli ja võttis. Ei olnud seal küsimist ega kosimist. Tuli ja võttis nagu isevalitseja ning orjaperemees. Proovivaid pilke oli ta juba juvel noore rõõsa tütarlapse peale heitnud, pilke, mis mõjuis Eltsesse, nagu oleks teda käsitsi jultunult puudutatud ja talle ühtlasi näkku sülitatud. Ent kaugemale vanamees veel ei tikkunud, seks oli majas liiga palju silmi. Võib ka olla, et ta, kartes pahandust, poja armukadedust ei tahtnud äratada, kelle saladus tema eest polnud varjule jäänud. Aga niipea kui õhk puhas ja ori jõude oli, pani ta temale käe peale. Nüüd oled minu! Nüüd oled pärisperemehe oma! Ta leidis selle nii enesestmõistetava olevat, et ta tüdruku esialgset vastuseisu

enam imeks kui pahaks pani. Ning selles ei leidnud ta midagi näotut, midagi musta, et ta oma lihase lapsega ühte ihu jagas ja et ta tegi seda varastamisi, hoopis rääkimata olukorrast, millesse ta astus oma abikaasa suhtes. Aga ta sai veel rohke-magagi valmis. Ta jagas saaki pojaga ka siis, kui see jõuluks koju tuli, jagas seda temaga nii-öelda ööde kaupa, vaheldu-misi, — esiotsa salaja, siis, kui noor parun oli päevaks või paariks kodust ära, kuskil naabermõisas võõrusel, või lühike-seks ajaks Tallinnas ema juures. Ja kui asi pojale avalikuks sai, kui viimane kahtlaste märkide tõttu Eltselt tunnistuse välja pitsitas, jõudsid mõlemad aumehed, isa ja poeg, oma kombeli-ses vabameelsuses nii kaugele, et nad tummal kokkuleppel teineteise võistlust vagusi sallisid...

Oli Eltse vahekorda noore paruniga tundmustel põhjenev õhuke luuleloor ühekülgseltki katnud ja kaunistanud, oli Hek-tori välispidine kesiv viisakus tema puhtusetunnet vähegi hoidnud, tema pilku inetustest üle aidanud libistada, siis sei-sis see temale pealesunnitult olek vanamehe suhtes igast varja-vast ja vabandavast kättest paljas, irvitas talle kõige oma mus-tuse ja roppusega alasti vastu. See inimene tuli palja toore omavoliga, tuli ainult peremeheliku vägivallaga, nõudes, käskides, sundides. Nüüd alles hakkas tütarlaps mülgast, mil-lesse ta siin majas oli sattunud, seletama — mülgast, milles ta nii isa kui ka pojaga kordamisi püherdas. Jah, ka po-jaga — selle pojaga, kes tema ihu mitte üksnes oma lõbuks kõiksugu kirjeldamatute jõhkrustega ei rüüstanud, vaid seda ka teisega — ja kellega veel! — ilma kahju- ning kadedus-tundeta suutis poolitada!

Aga läks veel aega ja läks veel midagi muud tarvis, enne kui Elts selgusest, millele ta oli jõudnud, hakkas tegelikke järeldusi tõmbama ning silmad abi poole ringi löi.

KARJANE JA KARI,

Vaevaht oli Maltsvet Kolga-Küü asupaiga võtnud, kui tema õpetuse seeme, mida ta agar ja väsimata oli külvama, ka Harju rannamail jõudsasti hakkas idanema. Varsti oli «lugija-papa», nagu teda siinpool kutsuti, nii Kuusalu kui ka naaberkihelkonnis kuni «taga Tallinnat» niisama tuttav kui Järvamaal, ja kõikjal tekkis temale vähemal või suure-mal arvul usklikke poolehoidjaid. Oli paiku, nagu näiteks Leesi küla Kolgas, kus peaaegu kõik elanikud tema järelkäi-jajaks heitsid, ühed suurema, teised vähema innuga. Nagu Lirvas, nii tekkis ka siin leigemate sekka vaimustatud, joovas-tatud liialdajaid, kes liikumisele omalt poolt, igaüks oma lähe-mas ümbruses, aitasid hoogu anda.

Maltsveti sõnakas suu tegi ka siin rannarahva seas imet, pani lödvemadki pead kihama. Leidus siingi inimesi, kes ätsid viina, tubaka, sealihaga ja värvikad riided maha, tun-nistasid vargusi üles, painutasid oma ihu ja hinge Maltsveti peaduste alla. Maltsveti vägev sõna pannud isegi Eeriku Jaanil, kellest naerdi, et ta muud ei kartvat kui suurtükikuuli ja see kisa, «räästad tilkuma», kui ta seda Suugu Tõnu talus, Leesi külas, esimest korda kuulnud. Ja üks naine visanud Uuri küla väljale oma villase suurräti maha, hüüdes: «Mis ma ellega enam teen, kui ta ütleb, et inimesel pole muud tarvis kui puhas särk puhta hinge peal!» Ja Tammiku Jaan tund-nud, kui ta Lõpeveskil prohveti sõna läbi «ärkamist» saanud, enese hinge nii põrutatud olevat, et ta Maltsveti ette ilmunud ja temale vana süü üles tunnistanud, mis ta jumalamehe vastu toinud, kui see veel Lool kõrtsmikuks oli. Ta varastanud tol ajal Juhan Leimbergi tagant raha, mis see hobuseparistamisel peale saanud. Nüüd, kus Maltsveti jutlused ta südames piina-

tule olid süüdanud ja ta hinge oma usu poole pööranud, läinud ja viinud ta varguse kahjusaajale kopikapealt tagasi.

Aga mitte ainult prohveti sõna ei teinud imet, vaid ka prohvet ise. Vähemasti väidavad seda tänapäevani rahva suus liikuvad legendid, mille tuum on seda tõenäolisem, et tähendatud imeteod loomulikul alusel põhjenevad. Lapselik-sõge usk, mille Maltsvet harimata rahva seas enda prohvetiomaduse kohta äratas, nõudis talt imetegusid. Ime on ju usu armsam laps. Mis usulooja, mis prohvet, mis jumalast valitud ja valgustatud apostel see siis on, kes ei oska imet teha! Seisad Kõigevägevamaga otseühenduses, kõneled temaga suu suu vastu, ilmutad tema kāske ja tahteid, oled jumalik käskjalg Johannes II ega suuda imet teha! Ja Maltsvet, ihu ja hingega oma ülesande küljes, ei võinud usklikkude nõuet täitmata jätta, kui ta peaaajale, oma usuuuenduse-tööle, mille vajadust, tõsidust ja pühadust ta uskus, kahju ei tahtnud teha — kahju oma tööle ja kahju oma autoriteedile. Pisut vaga pettust kulus seks muidugi ära, aga küllap jumal selle andeks annab, pidades silmas otstarbe pühadust.

Maltsveti imeteod olid väikesed ja lihtsad. Oma vanapõlves, kui ta enam prohvetiametit ei pidanud, sest et «vaim olla temast lahkunud», vaatas ta naeratades nende peale tagasi ja jutustas neist õiglasel ülestunnistusel ühele heale sõbrale Ambla kihelkonnas, kelle lähedal ta oma viimased elupäevad veetis.

Säherduse ime saatnud Maltsvet toime Kolga rannas oma kainusetöö tuluks. Seal elanud joodik perekond. Maltsvet, kes saanud majas tuttavaks, hakanud mehe ja naise kallal kohe parandus- ja pööramistööle. Naisega olnud tal õnne: see heitnud varsti uue usu poole ja jätnud viina maha, aga mees lasknud prohveti sõnad kõrvast sisse, teisest välja ja teeninud viinakuradit edasi.

Kord juhtunud Maltsvet jälle nende poole minema. Mees olnud kodust ära. Naine toonud parajasti aidast leivajahu. Maltsvet astunud temaga aita. Seal tunginud viinahais prohvetile ninna. «Teil on siin viina,» tähendanud ta perenaisele teraval toonil. See püüdnud esmalt küll salata, aga kui Maltsvet talle meelde tuletanud, et jumala ees ei jää midagi nägematuks, tunnistanud eideke üles, et mees alles eile toonud ankru viina koju — viin oli tol ajal odav, ankur maksis ainult rubla — ja et patune kaup asetsevat aida nurgas.

«Naine, vala viin ankrust maha!» käskinud seepeale Maltsvet.

Naine hakanud vastu punnima, et kuidas tema seda tohtivat teha. «Tuleb mees koju ja leiab ankru tühja olevat, siis loob mu surnuks!»

«Ütle, et mina sind käskisin ja et jumal kahju temale kolmekordselt ära tasub,» vastanud Maltsvet.

Kui aga naine veelgi vastu seisnud ja viina-ankrut hoidnud, kähmanud Maltsvet selle nurgast kaenla alla ja kallanud õue kakünasse tühjaks. Kutsunud siis sead künale ja naise vaatama, kuna ta ankru aita tagasi viinud.

Sead luusunud küll rõhitsedes ringi ümber küna, aga pole nina sisse pistnud. Maltsvet hüüdnud koera künale, kuid ka see pörganud pead väristades tagasi.

«Kas näed nüüd,» öelnud jumalamees perenaisele, «siga ei söö ja koer ei laku, aga sinu mees ühab seda pörguvett omale kurku ja sina ise oled sedasama teind! Kas sa ei teeks hästi, kui valaksid viina iga kord maha, kui su mees seda jälle toob? Ära karda, et sellest kahju saad. Küll sa näed, jumal tasub seda teile kolmevõrra.»

Öelnud, lükanud viinaküna jalaga ümber ja läinud oma teed.

Koju jõudnud, leiab peremees varsti, et viina-ankur tühi, ja hakkab naise silmle: «Kuhu sa, kurat, viina panid?»

Ega naisel muud ühti, kui tunnistas üles, kuhu viin jäänud.

Mees kirunud prohvetit kuni teise hommikuni, siis hakanud Viitna laadale minema. Tõmmates aidas kuube selga, leiab ta selle taskust oma üllatuseks kolmerublase paberraha. Ta ei mäleta raha ilmaski olevat kuuetaskusse pannud ja küsib naise käest, kas vahest see pole pannud. Ei, ka mitte. Nüüd tulevad aga naisele meelde Maltsveti sõnad, mida ta naeruks pidas ja mehele ei rääkinud, ning kaht kätt kokku lüües hüüab teine: «Eks ta ju öeld, et jumal annab meile kahju kolmevõrra tagasi! Viin maksis rubla ja nüüd on kolm rubla asemel!»

Kui Maltsvet mõne aja pärast sinna tulnud, et oma imele tagajärge tähele panna, jutustatud rahalugu ka temale. Muidugi kinnitanud ta, et raha tulnud otsekohe jumala käest, nagu tema ette kuulutanud, mida mees ja naine siis ka uskuma jäänud. Ja et prohvet neile edaspidisekski jumalalt kolmekordset tasu tõotanud, kui nad viina ja kõik muu kõlvatuse maha jätavad, siis kadunud viin sealt majast sedamaid ning

asemele võetud maltsveti usk. Imetegijat aga, kes selle rõõmustava tulemuse tõttu oma kolme rubla vististi mitte ei kahetsenud, oodatud sinna alati kui tõsist jumala sulast ja armast külalist. Ses peres pidanud Maltsvet hiljem sagedasti loenguid ja seletanud pühakirja.

Rahva usk temasse sundis teda vahel õnne katsuma ka haigete tervistamisega. Vähemalt ühest loost on ta ise pärast jutustanud.

Kuskil mõisas olnud kutsari naine haige. Tohtrid ega rohud pole tema haigust suutnud parandada. Kuuldud siis, et Maltsvet tegevat imetegusid. Kohe hakanud haige tema järele igatsema ja lasknud ta enda juurde kutsuda. Prohveti tulekut saadud teada. Seepärast olnud tema saabudes palju rahvast haige juurde kogunenud. Teda nähes sirutanud haige naine talle käed vastu ja hüüdnud: «Oh, sina suur prohvet ja jumalamees! Ma pole siin küll eluimas oma silmaga näinud, aga ma tunnen sinust kohe, et sa oled see prohvet Johannes, kes mu terveks teeb!»

Maltsvet tõstnud käed õnnistades haige poole ja öelnud rahvale: «Minge välja!» Ja kui rahvas toast läinud, lasknud ta suure pesuriistaga sooja vett tuua, pannud akendele katted ette ja jäänud haige naisega hulgaks ajaks üksinda. Ta pesnud tõbise «seest» ja väljastpoolt kurjast vaimust puhtaks», nagu ta ise pärast seletanud.

Ja tõesti — naine saanud terveks! «Tema usk oli teda aidanud.» Kõik kiitnud jumalat ja tema suurt prohvetit, kes oma nimele jälle uut hiilgust juurde võitnud...

Kord jälle pidanud ta rahvale lugemistundi ühes peres, kus ta iseäranis usu ja palve väge seletanud. Ta ütelnud, et kes jumalalt tõesti kõigest hingest ja kindlas usus midagi palub, selle palvet ei jätvat ta mitte täitmata, sündigu see kas või imeteo näol. «Kui me jumalat nõndaviisi palume ja ta meie palve kuulda võtab, siis võib ta siia selle talu õue alla vihmaloiku kalu saata meile maitsvaks roaks!» hüüdnud prohvet oma kõnes. Nüüd hakanud kõik paluma ja palunud kaua aega, et jumal neile sesse loiku kalu saadaks. Kui juba küllalt olnud palutud, läkitanud prohvet paar meest vaatama, kas jumal palve juba on täitnud. Ja ennäe imet — loik kubiseb kaladest! Mehed keeletud, vahivad ristas kätel seda õnnistust! Püütud siis kalad loigust kätte ja valmistatud pidusöök, millest kõik kõhud täis söönud.

Et aga prohvet eelmisel ööl salaja kotitäie värskelt püütud kalu sinna loiku lahti oli lasknud, seda ei teadnud ime uskumist muidugi keegi.

Nagu Maltsveti enese, läks ka tema koguduse olek valitseva kiriku vastu ikka väljakutsuvamaks. Maltsvetid käisid küll veel kirikus, hoidudes eemale palvemajust, aga näis, nagu armuksid nad sinna ainult, et oma vaenu seal pruugil oleva kultuse vastu meelevaldusena üles näidata. Iseäranis pahanud nad kirikuõpetajaid ja kogudust sellega, et nad palvetamise puhul enam põlvili ei laskunud, ei «Issa meie», ei muu palve, ei ka pihi patutunnistuse lugemise ajal. «Kui keik koggodus ennast Jummal ette alandab» — kirjutas «Perno Postimees» neist kõneldes —, «siis jävad hallikue mehed, musta mütsi eided ja valge vaiba plikkad püsti seisma, ei tahha enam pattustega ühhes palluda. Au kitusse laulo piddavad nemmad valleks ja pattuks, sest kuidas võida Jummalal meist pattustest mele hea olla, ja kos olla rahho ma peal? Pihtil ei tunnista nemmad ennast ka mitte pattuseks, vaid ütlevad selle asemel: «Kristus om minno ellol!»... Jummalal armo võttes ei lasse nemmad mitte põlvili, ei tänna ka perast selle eest, vaid lähvad ommas juhmusses naggo pörsad mollilt omma teed. Kui õppetaja koggodust õnnistab, siis pööravad nemmad selga: se neile ei kõlba...»

Muidugi ei jätnud ka kirikuõpetajad neid kantslist noomimata. Seda sündis iseäranis Kuusalus ja Madises mõnda korda. Aga et nad vastupanekut leidsid, siis oli tagajärjeks eda suurem segadus. Leesi kabelis ähvardas kirikuõpetaja Ahrens kord, et kui maltsvetid põlvili ei lasku, siis ta «Issa meiet» ei loe. Nõudis kolm korda, et kõik laskuksid põlvili. Asjata! Siis käskis ta vihaselt neid, kes ei taha põlvitada, kirikust välja minna. Mindigi viimaks, aga üks vahva naine, kabeli võõrmündri Suugu Tõnu teinepool Eeva, jäi üksinda veel seisma. Kirikuõpetaja lõkendaval näol kantslist maha. Kutsus võõrmündri appi vastast välja ajama, aga — vastane ju selle enda naine! Mõne teise mehe abiga tõrjub papp siis visa vastase pühakojast välja, kuna Suuga peremees Tõnu Salström varsti võõrmündri-ametist vallandati.

Juba järgneval pühapäeval oli kabelis sama segadus. Jutlust luges sel päeval õpetaja asemel «laulumees» Jaan Tootse. Tal oli kirikhärra Ahrensi poolt kõva käsk «seadule vastupanemist» mitte sallida. Jälle jäänud maltsvetid

palve ajal püsti. Sedamaid hakkavad valmistellitud isikud neid välja ajama. Klaukse Jaagup, hea kõriga mees, avab ukse ja käretab: «Kasige välja, sead!» Pikema ajamise peale saadi siis seegikord maltsvettidest lahti.

Opetaja Ahrensi süda oli Maltsveti peale nii täis, et ta Klaukse Jaagupile, kes prohvetiga vahel käis vaidlemas, kõvasti ära keelas temaga tegemist teha.

Veel tüsedamat laadi olid uueusuliste vaenulikud meeleavaldused Madise kirikus, milleks seal veel järgnev lugu välise põhjuse andis.

1860. aasta suvel parandati ja kohendati Madise kirikut. Kaunistuseks pandi akendele ülemisteks ruutudeks värvilised klaasid sisse. Seda pidasid maltsvetid, kelle silmis iga värviline ehe oli jõe, muidugi raskeks patuks, ja vihane ärevus pääses nende seas lahti. Veel enam ärritas neid aga teine muutus. Kanteli kõrval, kiriku suure ruumi ja altarikoori vahel, oli seni olnud palk, millel seisis ristipoodud Kristuse puust nikerdatud kuju. Sellest kujust olid Maltsveti järelkäijad alati suurt lugu pidanud ja sügava aukartusega tema poole üles vaadanud. Parandamise puhul võeti nüüd see kuju ühes teiste nikerdistega, mis tegid kiriku nii umbseks, et altarilt laulukoorile sugugi ei paistnud, maha ja viidi kabelisse hoiule. Ühtlasi kinkis endine Albu parun kirikule altariehteks Kristuse hõbedase, ülekullatud kuju.

Kõik see sünnitas maltsvettide hulgas maru. Nüüd olevat kirik ebajumala templiks tehtud, seletati, ja sinna Kristuse asemel Aaroni kuldvasikas üles seatud. Rahvast sunnitavat hõbedat ja kulda kummardama, mitte enam ristipoodud Onnis-tegijat, kellest lauluraamatus seisab: «Su risti alla langen ma seks nuttes ennast põlvili.»

Oma protesti väljendasid nad nüüd seega, et nad palvetamise ja pihi ajal kõik püsti jäid, hoolimata papi kõvast käsust ja noomimisest. Ühtlasi panid nad — enamasti naisterahvad — igal pühapäeval väikese usurännaku kirikuaia kabelisse toime, et sinna kolisse visatud puust kujule oma austamist avaldada. Ja kui see soovitaval sihil veel ei mõjunud, hakkasid nad ähvardades kirikuõpetajale peale käima. Nad lubasid tal sõjaristi¹ kaelast ära kiskuda, kui puust kuju kirikusse tagasi ei tooda. «Ega kirikuõpetaja sõjamees ole, et tal sõjarist kaelas on, ja ega me sõjamehe ja kuldse Kristuse ees

¹ Aastail 1853—56 peetud Krimmi sõja mälestusrist — Toim

hukka kummardama,» ütlevad nad Pärnu eesti ajalehe järgi. Oma nõuet toetasid nad lõpuks veel sellega, et ei läinud enam nrmulauale. «Neile ei kõlvata sõjamehe õnnistuse jagamine, lihtigi veel altari ees, mille peal seisab kuldne Kristus!»

Opetaja Hirschhausen andis neile niivõrd järele, et ta puust kuju jälle kirikusse laskis tuua; ühtlasi teatas ta aga segadustest konsistooriumile ja selle mõjul surus ilmlik ülemus varsti jälle oma käpa Maltsveti usuliikumise peale. Maltsvettidel keelati ära koos käia ja lugemistunde pidada; neid, kes oma majas säherdusi koosolekuid salliksid, ähvardati karistusega. Kõige vägevama haagikohtu poolt ilmus käsk Maltsvet sedamaid kinni võtta, kui ta kuskil palvetundi tahab pidada. Arvati nimelt, et Juhan Leinberg isiklikult kõik tõusnud segadused lavastas, ise oma kogudust ässitades igal pool kirikuseadustele vastu hakkama. Sel arvamisel oli ka sedavõrd põhja, et Maltsvet vaenulikkudele meeleavaldustele vastu ei seisnud, ei Kuusalus ega Madises. Ta käis Kiiust nii mõndagi korda Järvamaal oma kogudusi vaatamas, ka Madise segaduste ajal, aga ta ei keelanud ega laitnud kusagil säherdusi vaenuavaldusi, oli siis nendega nõus.

Politsei keelul oli aga see tagajärg, mis tal loomulikult pidi olema. Maltsvetid tundsid endid olevat oma usu pärast taga kiusatud, tõusid endi meelest vagade usukannatajate kilda, ja — liikumine võttis seda võimsamat hoogu. Palve-koosolekuid hakati nüüd öösiti salaja pidama ja see andis neile rahva silmis seda salapärasema ning seega seda kütkestavama mõju. Tabas kedagi ilmlik karistus, siis kiitis seesugune ennast õnnelikuks ja ehtis oma pead püha märtri auvalgusega.

Peale Maltsveti enese, keda tema karja talled kohtu püüdmise eest suure enesesalgamisega varjasid ja kaitsesid, olid eriti agarad säherdusi öiseid koosolekuid pidama tema juhtivad jüngrid rahva seas. Neid oli tal mõlemast soost. Ühed said oma kõneande, ususüdiduse ja kihutusevirkuse kaudu laiemalt tuttavaks, üle maa, niikaugele kui liikumise lained ulatusid, teistel oli ainult kohalik tähtsus. Esimeste kilda tuli lugeda teadagi eespool-kirjeldatud Ants Kõrget ehk «Paide Antsu», siis üht meest, keda hüüti «Kerna möldriks», ning üht tüdrukut, keda kutsuti «lugija Mariks». Päris apostliametisse, Maltsveti avalikkudeks asemikkudeks, hakkasid nad küll alles siis, kui vana prohvet kodumaalt ära läks; aga õhutavat ja juhtivat tööd rahva seas tegid nad tema abilistena juba ta seal-oleku

ajal, iseäranis liikumise hoovõtmise järgul. Piiblitundmise ja kõneosavuse poolest jäid nad meistrist muidugi maha, aga teatava usulise luulelennu ja väsimata kihutustöö kaudu võitsid nad omamõtteliste seas rohkesti lugupidamist.

Palvemees, keda Kerna möldri nime all tunti, oli keegi Kaarel Kustav Silejev, Tallinna «altlinna prii». Ta etendas ka maltsvetlaste väljarändamises hiljem juhtivat osa.

«Lugija Mari» — selle nime sai ta küll alles pärast Maltsveti Krimmi rändamist — tegi eriti naisterahvaste seas vagusal viisil «äratamis-» ja «peastmis-»tööd. Ta oli Kurisoo sepa Jüri Kusneti tütar ja alles kaheksateistkümmend aastat vana, kui ta Orgmetsa vallas, kus ta peremeest teenis, oma entusiastliku hingega uue usu mõju alla sattus. Igal koosolekul, igas palvetunnis püüdis ta olla, ja et see talle kui teenijale võimalikuks sai, tuli ainult sellest, et ka ta leivavanemad maltsveti-usulised olid. Sellevastu pidi Mari oma usu pärast omaste kiusu kannatama. Ta vanem õde Kai oli kindlal arvamusel, et Mari on nõiutud. Maltsvet oli kinkinud tütarlapsele laulu- raamatu — ise ta ei jõudnud seda vaesuse pärast osta. Ühel pühapäeval tekitas Madise kiriku ukse ees väike juhtumus selle raamatu pärast teatavat kõmu. Kai püüdis õe käest kalliks peetud raamatut vägisi ära kiskuda, et seda ära põletada, sest just selle raamatuga pidi valeprohvet olema Mari «ära teinud». Et Maltsvet paljudelegi laulu- ja katekismuseraamatuid kinkis, siis leidis säherdust arvamist ka teistel, uuest usust puutumata jäänud inimestel, ning mõnigi, kelle omastest keegi Maltsveti nõiduse alla oli sattunud, püüdis kingitud raamatut kui nõidusevahendit kõrvaldada, et õnnetut päästa.

Et liikumine ikka enam märatseva laadi omandas, nii üksikutel kui ka hulkadel päris vaimuhaigusena esinedes, seejuures polnud Maltsvet muidugi mitte süüta. Sattus ta ju ise ikka sügavamale pühakirjalise müstika ummikusse ja püüdis niisõelda kõnelda keelt, mida ta ei mõistnud. Ikka julgemalt hakkas ta muuseas maailma varstist otsa kuulutama kõigi nende koledate eeltähistega, mis ta piibli luuletajate kirjadest leidis, nagu verevihmad ja rohutirtsud, sõjad, katkud ja näljahädad. Kuna ühelt poolt väidetakse, et ta olevat maailma otsa ja viimse kohtu vastu, mis salaja ning ootamata tulevat nagu varas öösel, käskinud ainult valmis olla, sest et see olevat ligidal, räägivad teised, et ta mitmel puhul ka aja kindlasti ära määranud, ja mitte ainult aasta ja kuu, vaid ka päeva ja tunni

pealt. Kui ennustus jäänud täide minemata, siis põhjendanud ta seda mitmel viisil, muuseas ka sellega, et ta patustele pöördumiseks armuaja pikendust palunud, mida jumal kuulda võtnud. Kindel on igatahes, et mitmed usuhaiged viimsetpäeva kõiksugu veidrail kombeil ning oludel päeva ja tunni pealt, nuttes ja ulgudes ootasid, millest nii mitmedki lood rahva suus veel praegu liiguvad.

Papid ja mõisasaksad, siinsed kultuurikandjad, kes tuttavasti oma teeneid rahvavalgustuse alal väga kõrgesti hindavad, löid käed risti rahva rumaluse üle ja rahetlesid talle aiva sõimu kaela. Kirikhärrad tegid seda kantslist, sakste ajakirjanduslikud käsilased lehtede veergudel. Ja isa Jannsen oli virk neid õimukirju järele trükkima ja neile omalt poolt veel pipart murde lisama. «Vaata, mis rumalus teeb!» oli pealkirjaks ühel pikal hurjutus-artiklil, mis maltsvetide kirikusegaduste puhul «Perno Postimehes» ilmus. Selle asemel, et rumaluse päikeselgeid põhjuseid kõnesse võtta ja nende kõrvaldamist nõuda või vähemalt soovitada — selle asemel, et majanduslike hädade kõrval vaimuvalgustuse täieliku puuduse peale näidata ja sellekohaseid parandusi ning uuendusi tarvilikuks tunnistada, oli lehel, mis rahva häälekandja, rahva sõber ja nõuandja tahtis olla, süda — temale rumalust, laiskust, tuimust, õnakuulmatust jne. ette heita. Kunagi ei astunud Jannsen, see rahva isa», saksa lehtede süüdistuste vastu välja, ei seletanud, ei vabandanud, ei kaitsnud rahvast nende eest. Kus ta ise otsekohe kaasa ei hurjutanud, seal lõi ta silmad taeva poole ja öhkas: «Paraku, paraku on see nii! Aga nüüd võtke ometi mõistus pähe ja parandage endid, et sakstel enam asja ei oleks meie üle pahandada ja kaevata!»

Veel kuuekümnendail aastail ja hea tükk hiljem ei olnud Eestimaal nende poolt, kelle käes oli maa kõigekülgne valitsus, rahva hariduse eest niihästi kui midagi tehtud, ehk küll 1856. aasta talurahva-seadus üldise kooliõpetuse määrusega hülgas. Oli ridamisi terveid kihelkondi, kus ei leidunud ainustki kooli, ja õnnelikkude sekka kuulusid need kihelkonnad, milles töötasid kaks või kolm vallakooli.

Ja mis koolid needki olid. Tarkuse-õpetajatena toimisid enamasti inimesed, kes ise vaevalt lugeda ja vahel ka varesejalgu oskasid teha — mõni endine vanaks jäänud mõisakokk, toapoiss, kutsar või aednik.

Peetri kiriku juures Järvamaal väikeses Ataste mõisas, asus

kubermangu kohta küll üks seminarinimeline koolmeistrite-kool; aga palju ei võinud neid õppejõude olla, keda see asutis soetas, sest neid polnud naljalt kuskil leida, ja needki, kes sealt välja tulid, ei küündinud oma teadmisega lugemis- ja puudulikust kirjutamisoskamisest kaugemale. Muidugi tuubiti tolleaegseis koolides üksnes pühakirja lugemist, vaevast, viletsat, masinlikku veerimist ja päheõppimist. Ühtegi ilmlikku kooliraamatut ei olnud. Kõik «teadus» pigistati välja ainult aabitsast, katekismusest ja kiriku-lauluraamatust. Masingu «Piibli loodki», mis oma vaimulikkude jutukestega oleksid lugemise vähegi huvitavamaks teinud, polnud veel kohustuslike kooliraamatute hulgas. Kirjutus ja arvutus olid kõrvalised, mittesunduslikud õppeasjad, kõik muud ained täiesti tundmatud.

Mis ime siis, et rahval puudus vähem kui silmaseletus, lihtsaimgi arusaamine teda ümbritseva looduse ja kogu ilmliku eluvalla kohta. Mis ime siis, et ta selles ebausupimeduses, millega ametlikult ja süstemaatiliselt ta aju täideti, sõgedana ümber kobas, vahel oma hingeahastuses tiritamme kasvatas ja muid narritempe tegi. Mis ime siis, et leerilaste seas ikka ainult mõned üksikud olid, kes lugedagi oskasid, kuna suur hulk kirjatähte ta välise kujugi järgi ei tundnud.

Kirikuõpetaja noomis niisugused muidugi mehemoodi läbi ja jättis nad karistuseks «kinni», kuna ta küllalt teadis, et lugu teisiti ei võinud ollagi, sest ega inglid taevast tulnud talupoegi lugema õpetama. Aga ta ei soovinudki, et see teisiti oleks, et kõik leerilapsed lugeda oskaksid. Keda ta oleks siis endale kolmeks nädalaks pikemalt tööle jättnud? On ju vaimulikud härrad alati olnud väga praktilised majapidajad, kes oskavad aatelist külge ainelisega imeosavasti ühendada. Andes rahvale teadust ja tarkust, kutsuti tolleaegse mõisahärra ja kirikhärra kartust mööda hädaoht esile oma piiramata meeleva, oma absoluutset valitsusevõimu rahva kohta kaotada ning oma alandlikult alistuvast palgata orjast ilma jääda.

Oi, kuis nad juba ärevusse sattusid, kui neile teisest küljest varsti sellesarnane majanduslik hädaoht üsna vähesel määral ja ajutise, mööduva nähtusena lähenes!

SARAATOV JA SAMAARA.

1860. aasta kevadel ja suvel ärkas Tallinnamaa talurahvas paiguti liikvele nagu õhust püütud jutt, et kroonu jagavat kuskil kaugel riiginurgas inimestele, kes sinna tahaksid asuda, maad — maksuta või niihästi kui maksuta. Kuulu järgi pidi ka veel prii küüt ja majapidamise sisseseadeks raha-abi antama. Esmalt heljus nimi «Saratohv» õhus ja veeres huultelt, siis tuli juurde «Samara» ja neid nimetati ühe hingega; siis jäeti esimene kõrvale ja suus helises enamasti viimane igal toonil.

Jutt pidi olema Liivimaalt sisse imbunud, ehk seda küll keegi õieti ei teadnud tõendada, sest mõne aasta eest oli sealt, iseäranis Tartu maakonnast, rahvast neisse Volga kubermangudesse rännanud. Et jutud tol ajal pikkamisi käisid, polnud ime, sest talupoeg elas kotis, ja et sõherdused jutud pikkamisi käisid, oli veel vähem ime, sest et saks nad õhust kinni püüda ja surmata laskis. Ja kui talle keegi kurjategija kätte juhtus, kes loomakest elusalt püüdis edasi viia, sai see teadagi «aagrehi-keretäie».

Kuid iga suud sulgeda ei läinud tal ometi mitte korda. Jutt elas, liikus, sütitas. Oi, kuis ta sütitas! Nagu säde sajab kuiva põhku.

Kui inimesele ling kaela ümber on tõmmatud, nii et tal sinine surm silma ees tantsib, ja kui kuskilt sirgub käsi silmust lõdvendada töötades — kes ei ulataks siis kaela sellele kaele rõõmuröögatusel vastu!

Maksuta või vähese maksu eest maad! See oli ju priiuse kuulutus! See oli ju orjapõlvest pääsemise töötus! See oli põrgust taevasse minek! Sest seal ei pidanud talupoeg mitte ainult vabanema tööst, mille palk oli nälg, vaid ka saksast, sellest oma peremehes, kes näljale ka veel peksu juurde lisas!

«Saratohvi! Samara!» — «Samara! Saratohvi!»

Kus need imemaad õieti on, seda ei teadnud muidugi keegi. Aga nende nimed olid nii magusad, nagu pillihääl kõlasid nad kõrvus ja vaese kägistatud talupoja silma ette kerkis midagi maapealse Eedeni sarnast — maa, kus saab süüa, maa, kus pole saksa!

Kas jutt on ka õige? Kas tast pool osagi õige on? Ja kui on — kuidas siis saksa küüsisist sinna pääseda?

Lähem asi oli muidugi vastuse nõutamine neile küsimustele.

Eestimaa uus talurahva-seadus laiendas talupoja liikumisvabadust; ta võis nüüd, kui mõisniku ja kogukonna vastu kohused täidetud, kui ta kummalegi võlgu ei olnud ja saksale oma talu, peremehele oma teenistuse seaduslikuks tähtjaks oli üles öelnud, ühest kubermangust teise rännata, milleks tal kubernerilt pass tuli paluda. Aga kui paljud tundsid siis seda seadust! Lihtne kirjaoskamatus pani seaduseraamatule rahva kohta seitse pitsi peale, kuna teda sagedasti rahva eest ka varjul hoiti. Ja kui teda keegi tundiski, siis ütles seesugune enesele õigusega: Seadused on talupojale, mitte saksale. Millal on saksa seadustest hoolinud! Kui ta neist vägivaldselt üle ei astu, siis teeb ta seda konksudega. Neist ei ole tal puudust. Seadus isegi on täis konkse; kui talupoeg neid ei leia, küllap mõisnik nad parajal pilgul välja nuusib. Muuseas tuli selle peale mõelda, et tee passi saamiseni käis mõisniku kaudu. Ega kuberner muidu passi anna, kui talupojal kohaliku saksa ja muude ametikohtade poolt «õiged kirjad» on ette näidata. Sealjuures võidi siis konksutada, niipalju kui kulus.

Seaduses eneseski oli väljarändamisele pandud paras pais, mis liikumisvabadusest hea osa ilusti tagasi võttis: ühest kogukonnast võisid saja hinge pealt ainult viis teise kubermangu asuda.

Hakati siis kikikõrvul kuulama, uurima, teateid koguma. Järvamaalt, Madise kihelkonnast, olid mõned mehed salaja Tartus käinud Saraatovi ja Samaara juttude kohta selgust nõutamas. Need tulid tagasi kinnitustega, et lugu olevat õige: maad antavat. Iseäranis teadis seda väita Männiku Aadu Orgmetsast, kes ka hiljuti Tartust koju saabus. Mitmed Tartu kaupmehed, isegi need, kes kohtuhärradega sõbrad — jutustas Männiku peremees —, olevat rääkinud, et mindagu aga teele, maad ei keelatavat ja minemist ei võidavat ka mitte keelata, ei peremehele ega sulasele. Kes tegevat takistusi, langevat

koguni suure trahvi alla. Maad antavat tervelt viisteistkümmend tiinu hinge peale ning pealegi nii kallist maad, mis lammutamata igal aastal head vilja kannab.

Tähendas keegi Männiku peremehele, et talupoeg seaduse järgi mõisale aegsasti üles peab andma, kui ta vallast tahab välja minna: peremees jaagupipäeva, teeniv inimene mardipäeva ajal, siis sai Männiku vana pahaseks ja vastas, et tema teadvat seda paremini; oma teated saanud ta ametlikust kohast, ja lisas juurde, et need mehed, kes kohtuhärrade juures käinud, võivad nüüd hakata rahvast väljarändamiseks üles kirjutama. Nimekirjad tulevat Samaara kroonumaade valitsusse saata, ja siis selle eest muretsevat, et rahvas kodumaalt kroonu kulul istamata võib välja rännata.

Noh, see kõditas alles kõrvul Vabadus päris käpuga katla! Ei võinud saksa peremeest keelata kohta sügisel käest andmast, ei peremees sulast kibedal tööajal minema panemast! Ja jumalamuidu saad päratu lahmaka maad kätte, mis headult Kaananist palju tagasi ei anna! Ega muud, kui vaja katset teha.

Katsetegijad olid salk noori mehi Orgmetsast, kes keset kibedat heina-aega võtsid kätte ja läksid Tallinna poole teele, et kubernerilt väljarändamiseks passe nõutada. Mehed olid valinud talvetee, mis viis Madise kiriku kaudu üle Kõlvandu ja Alaveresse välja — osalt sellepärast, et see tee oli lühem, osalt ka, et kutsuda ühes teisi noori mehi, keda oli suures Kõlvandu soos¹ mitmest vallast koos heina tegemas. Nende retk palaval tööajal, kuna rahvas kõikjal vikati ja reha küljes ligistas, äratas muidugi imetsevat tähelepanekut, ja kaasalisi nad vist palju ei võitnud. Kuid see nende tuju ei rikkunud. Rõõmsasti, noor rind heade lootustega täidetud, rändasid mehed hullates ning nalja heites kauge kubermangulinna poole edasi.

Arusaadaval põnevusel jäid teised kodus nende käigu lõppu ja tagajärgi ära ootama.

Mõne päeva pärast kuulduski, et poisid linnast tagasi jõudnud, paraku mitte nii rõõmsatenä, nagu nad olid läinud. Öösel — kas rõhutud meelega pärast või juhtumisi —, öösel olid

¹ Harjumaa rajal, Alavere ja Ravila valla piirkonnas, 18 versta Orgmetsast, umbes 12 versta Madise kirikust. Siin oli ka Orgmetsa valla heinamaa: näide, kui kaugel pidi talupoeg käima endale heina tegemas. — Autor.

nad Kilvandu niitudest läbi pugunud, ilma inimestega kokku andmata, ja kui kodus nende peale tormi joosti, siis andsid nad hoopis longus vastuseid.

Kubernerihärra võtnud nad üpris karmilt vastu. Noominud poisse mõrudasti, et kuidas nad võinud kibedal tööajal hulkuma minna ja mõisa ning peremehe päevad võlgu jätta — kurjaks eesmärgiks teistele. Mingu aga kannapealt koju tagasi, palugu oma raske eksimus leivavanemalt andeks ja tasugu võlg. Muidu — haagrecht ja vitsad!

See oli jäine veejuga esimese kuumade päevade peale. Ta mõjus nõnda, et asi esiotsa soiku jäi. Kuid mitte kauaks. Käis ju kubeneri vastus ainult teenijate inimeste kohta, kes tahtsid üles ütlema peremeeste juurest lahkuda. Paned aga seadust tähele ja ajad asja, kuidas kord ja kohus, siis pidi ju hoopis teine otsus olema oodata, siis ei võinud kuberner passi arvata-vasti keelata. Või siis katset korrata seaduslikul teel.

Nõnda siis tuli, et jaagupipäeva ajal 1860 ütlesid paljud Tallinnamaa taluperemehed oma kohad üles ja hakkasid Samaarasse rändamise vastu valmistuma. Nagu raputav tuulehoog käis üle maa. Väljarändamiskäik oli käes — mõisnikkude suureks ehmatusks ja vihaks. Seda liikumist olid saksad kartusega ette näinud ja seepärast uue talurahva-seaduse arutamise puhul kõigest hingest liikumisvabaduse laiendamise vastu seisnud, mis aga valitsuse ja vabameelsete vajutusel ometi määruseks sai. Kõige lihtsam abi väljarändamise vastu oleks olnud muidugi talupoegade töö- ja maksukoorma kergendus, aga sellest ei tahtnud mõisnik enne ega pärast midagi kuulda — nii kaua mitte, kui järeleandmatu vajadus talle sunduse peale pani.

Madise kihelkonnast oli Männiku-vana, Orgmetsa jõukaim peremees, uuesti käinud Tartus selgust otsimas, temaga seltsis ka veel mõned teised, nagu Kurisoo metsavaht Aadu. Sõnumid, mis nad töid, olid jälle head. Metsavahi-Aadu pidi olema koguni «tähtsad vene keeli kirjad» kaasa toonud, mis asja niihästi kui kindlaks tegevat. Ja tuginedes nendele kirjadele, hakkas ta väljarändamishimulisi salamahti üles kirjutama, mille eest ta vaevapalgaks väikest maksu võttis.

Aga mees tegi arve ilma saksata.

Tema-mehike oli neid väheseid, kes saksa kah seadusealuseks ja seadusetahtjaks pidasid.

Aadu toiming oli haagikohtunikule, kes üsna ligidal, Ahula

mõisas, elas, ninna torgatud, ja see mõisnikkude ametlik hirmukepi-kandja sirutas küüned sedamaid Aadukese järele välja. Metsavaht kutsuti tuttava peksukohtu ette, kus ta oma Tartu-sõidu ja rahva üleskirjutamise üle aru pidi andma. Isearannis püüdis kohtunik, härra von Grönewald, metsavahist välja pingutada, kes rahvale Tartus kurja väljarändamishimulust annab ja kus on need tähtsad kirjad, mis Aadu Tartust olevat kaasa toonud.

Aadu salgas, hoolimata kõigist ähvardustest. Asi otsustati esipuhku seega, et metsavaht sai käsu kardetavad kirjad nädala jooksul haagikohtuniku kätte viia, muidu langevat ta nuhtluse alla. Et aga Aadu, vahva mees, käsu täitmata jättis, siis astus haagikohtunik sammu edasi ja pani metsavahi majas läbiotsingu toime. Haagikohtunik mitme mõisast kaasavõetud mehega ilmus sinna, pani maja vahi alla ja nuuskis kõik nurgad ning urkad, kõik kastid ning kirstud läbi. Uute pitsituste ja ähvarduste peale oli Aadu tähendanud, et ta, saabudes Tartust koju, andnud kirjad naise kätte. Naine aga kostis, tema ei mäleta-vat, kuhu ta nad pistnud. Otsing jäi tagajärjeta. Pika noomimise järel andis ametnik Aadule veel neli päeva aega kirjad kohtusse tuua; ei tegevat ta seda mitte, siis ootavat teda kui rahva eksitajat ja petjat ihunuhtlus.

See imelik mees kutsus aga ennem hirmukohtuniku viha enese vastu välja, kui et inimesi oleks üles andnud, kes tema kaudu rahvale teed olid juhatanud mõisniku alt pääsemiseks; ta tõmbas enesele ennem verise karistuse kaela, kui et seda arvata-vat pääsemisteed sakste asemikule ning huvide kaitsjale ilmutas. Ja see saladus, mida ta nii vaprast varjas, need kallid kirjad, mida ta nagu oma hingeõnnistust hoidis? Need ei olnud muud kui paar pisikest paberilipakat, millele mõned Tartu ja Samaara linna uulitsanimed ja majanumbrid olid üles tähendatud — isikute aadressid, kellelt väljarändajad oma ettevõtteks head nõu ja juhatust pidid saamal. Nii väga kartis talupoeg saksa ka siis, kui ta teadis enese seaduslikul teel olevat, nii kindlasti uskus ta tema vägivalda, mis ei hooli ühestki õigusest, kui aga midagi on märgata, mis saksa tulude vastu käib.

Et Aadu ka viimaseks tähtajaks oma salapäraseid kirju kohtuniku kätte ei viinud, siis oli ta saatusekell löönud. Talle mõisteti viiskümmend hoopu. Kuid sellega polnud asi veel lõppenud. Südi mees pani karistusele vastu. Viha ülekohtuse

nuhtluse üle ajas ta nii kaugele, et ta haagikohtu peksuhoones priitahtlikult peksupingile ei heitnud. Seda loeti muidugi avalikuks vastuhakkamiseks. Karistusealune viidi uuesti kohtulaua ette ja mõisteti talle veel viiskümmend hoop juurde. Siis nüüti ning pureti ta ihu ära saja löögiga. Ehk küll Aadu oli umbes kolmekümne aastane ülitugev ja terve mees, pigistasid hoobid tal kurgust siiski nii kange valukisa, et ta mõneks ajaks hääle kaotas.

Et haagikohtunikul tööpoolest vähematki seaduslikku õigust ei olnud väljarändamist keelata ja väljarändamishimulisi taga kiusata, selgub loost, et kroonu poolt Samaara kubermangus tol ajal tõesti sisserrändajatele maad anti ja sinna asunikke sooviti. Seda maad oli tervelt kolm miljonit tiinu. Ta oli mõne aja eest jagamiseks üle mõõdetud ja hinnatud. Küll ei antud maad maksuta ega saanud asujad kroonult mingit abi, aga see ekslik oletus mõnes kohas rahva seas, mida ametikohad seletuste teel igatahes võisid ümber lükata, ei teinud väljarändamist, liiati veel selle paljast kavatsust, veel mitte seadusevastaseks. Pealegi oli Balti kubermangudest, iseäranis Liivimaalt, Samaarasse juba viie aasta eest, enne veel, kui maa oli asumiseks määratud, ja hiljem talupoegi keelamata elama asunud. Alus, millel algav väljarändamisliikumine põhjenes, oli siis täiesti kindel, nii et haagikohtunikul mingit õigust ei olnud metsavahi-Aadut rahva eksitaja ning petja pähe vastutusele võtta.

Aga saksad teadsid, mis nad tegid. Kuigi Samaarast maksuta asumaad saada ei olnud ja sisserrändajatele kroonu poolt rahalist ega muud ainelist toetust ei antud, siis olid asumistingimused, võrreldes Balti teoorjuse-oludega, ometi niisugused, et sakstel paljude maksu- ja tööturjade kaotust oli karta. Väljarändamisliikumine võis Eestimaa orjapidajate kukrule, tööjõudude vähendamist soetades, hädaohtu tuua. Samaara kubermangus anti maad põlisele rendile, kas kogukondade (külade) või perekondade peale, ning rent oli iga 15 tiinu eest, mis hinge kohta välja mõõdeti, ainult 6 ja 7 rbl. aastas. Et maa oli elamiseks kõlvuline, seda näitasid seal olevad suured saksa asundused, kus ligi 100 000 saksa kolonisti elas, suuremalt osalt priskesti. Kuigi need juba kauema aja eest ja veelgi paremail tingimustel sinna olid asunud, siis rändas neid nüüdki veel sisse, aga eesti talupoega ei võinud ju ometi mitte rohkem hellitatud ja loiumaks töötegijaks pidada kui sakslast.

Kuidas olid sellevastu rendiolud Eestis! Viletsa maa eest, karjamaaga läbisegi, oli 4, 6 kuni 8 rbl. ühe tiinu eest raharenti maksta, teoorjus veel eraldi! Ehk kus selle töö ots, kui terve rent oli ainult orjusega tasuta! Nälgiv talupoeg, kes rendil ainult aganaleivaga hinge sees pidas, pidi enesele ju lihtsalt ütleva: «Hullem kui siin ei või mu põli kuskil enam olla, küll aga võib ta parem olla, kuigi ehk ainult sedavõrd, et mõisa kepid mu kurnatud seljal enam ei tantsi.»

Muidugi võisid mõisnikule ainult need talupojad väljarändamise teel kaotsi minna, kes suutsid kuidagi nii palju ainelist jõudu kokku kraapida, et pikka teekonda Volga äärde omal kulul ette võtta ja endale seal elamahakkamiseks kõige tarvilikumaid abinõusid muretseda. Ja seesuguseid ei võinud liiga palju olla. Aga mõisniku taskuhuvid olid tuttavasti imeõrnat. Ja miks ta ei pidanud ka neid kahju eest kaitsma, kui see talle ta piiramata meelevalla pärast talupoja üle nii kerge oli.

Raske nuhtlus, mille ohvriks vaene metsavahi-Aadu oli saanud, kohutas väljarändamishimulised tema ümbruses nii väga ära, et nad oma eestvõtjat, kes sängis oma vemmeldatud ihu põetas, vaatama ja trööstimagi ei julgenud minna, kartes, et nemad kui temameelsed kurjategijad sama saatuse osaliseks võiksid saada. Kartus polnudki põhjendamata, sest haagikohtunikud siin ja mujal, nagu ka mõisnikud üldse, lasksid kõvasti kõiki valvata, kelle poolt nad väljarändamismõtte liigutamist kuidagi eeldasid või aimasid. Avalikult, paljude või mitmete kuuldes ei tohtinud asja enam mainidagi.

Aga veel teisigi rattaid oli mõisnikkudel liikumise vastu käima panna: papid ja sulemehed. Esimesed kollitasid rahvast kantslitest, teised ajalehe veergudel väljarändamise eest. Saratovist ja Samaarast maaliti pilte, mis pidid ihukarvad püsti ajama, kuna kallist kodumaad ilutuledega valgustati. Armas, kallis maarahvas — kuidas ta võis ometi nii sõge ja pöörane olla, uskudes valelikke ja petiseid, tahtes kodumaa pühale pinnale selga pöörata, kus armulikud mõisavanemad ja kõrged maa-ülemused ööd ja päevad töös olid, et rahva põlve parandada ja kohendada, ehk see juba muidugi hea küll oli, parem kui kuskil mujal! Mitte kellegi muu kui kalli maarahva enese ja tema õnne pärast tulevat teda väljarändamise eest hoia-
tada — sakstel ja kirikhärradel jooksvat süda haledusest verd, teades, mis saatuse talupoegi Samaaras ootab. Nad minevat ääretule viletsusele ja otseteed nälgasurmale vastu...

Uks hea saks, kellele Tallinnamaa talupoegi ähvardav õnnetus vist unerahu ei andnud, oli Samaara kubermangus ümber rännanud ja avaldas oma tumedaid tähelepanekuid Tallinna saksa lehes. Kirjas joonistati Samaara asunikkude oludest maal, milles leidus mõndagi asjalikku tõtt, aga palju rohkem sihilikku liialdust. Ja ruttu trükkis sakste taktipulga järgi laulev «Perno Postimees» mitmest numbrist läbi ulatuva sünge kollituskirja nime all «Samara peegel» kalli maarahva kasuks ära. Kuna saksa lehe kiri toonilt asjalik-kaine ja pealetükkimata püüab olla, kukub eesti lehe toimetaja, mõistes ülemate soovi, kirjale juurde lisatud pikkades märkustes väntsakal ja vängel viisil talupoegi, keda karjuv häda kodust lihtsalt põgenema ajab, pilkama ja narritama. «Samara, jah Samara, see on maa, kuhho meie hing iggatseb! Oh, et pea jubba seal olleksime, sedda õnne maitsmas! Pissut vaeva, palju õnne, kerge töö ja rohke saak!» Nende sõnadega juhitakse sisse saksa kiri, keda nimetatakse ustavaks ja õiglaseks meheks, tõmmatakse siis «Samara-haigust», mis pannud inimestel «pea ümber käima», ja osatatakse neid, kes arvavad, et saksad neile, keda nad keelavad välja rändamast, mitte head ei soovi, vaid et neil talupoegi tarvis on ja et nad neid sellepärast tagasi tahavad pidada. «Siin tahtvat teised meie higgist uhkest ellada ja rikkad olla, agga mis seal (Samaras) teme, on keik meie oma!» laseb Jannsen pilgates talupoega öelda, nagu oleks mõte, et saks elab talupoja higest, veider vale. Selle «rahvamehe» seisupaik rahva häda suhtes tuleb veel kord kujukalt nähtavale saksa kirjale lõppmärkuseks juurde liidetud sõnades, kus muuseas seisab: «Meie polle middagit mailma tonud, ei vi siit ka midagi ära, ja meie hauaks on Jumala ma iggalpool hea küllalt; siiski ikka veel armsam ommal maal, kus meie vanne matte vannemad hingavad...»

Muudkui ole aga rahul, sest ega sa maailmast midagi ära ei vii, et otsid endale paremat põlve ja rohkem leiba!

Uhtaegu saksa lehe Samaara kirjaga trükkib «Perno Postimees» veel pika pilkelaulu ära nime all «Õnne-ma kirri», milles trallilaulu toonil vitsutatakse parema elupõlve igatsejaid, kõigepealt muudugi väljarändamishimulisi.

Kuid kõik keelud, karistused ja muud sakste poolt veeremapa pandud rattad ei takistanud väljarändamismõtet edasi elamast, mis levis salaja seda mõjuvaramalt ja teostus peagi. Nende Tallinnamaa talupoegade arv, kes kodumaa orjatolmu pastlailt

raputades Volga kubermangudesse välja rändasid, ei olud mitte just rohke. Aga varsti tuli uus voolus ja see viis vihastel parunitel ohtrama hulga alati-sõõrutatavaid töö- ja maksujõude ära — seekord teise riiginurka. —

Tähelepanemisväärt oli nüüd usumehe Maltsveti seisupaik selle liikumise kohta.

Maltsvet oli väljarändamise vastu.

Nagu ta 1858. aastal seisis talupoegade põhjendatud abiteo-rahutustele vastu ja ajas seega mõisnikkude asja, sõitles ta 1860 ka Samaarasse asumise mõtet ja aitas jälle sakste purjedesse tuult puhuda. Tahes või tahtmata.

Liikumise kohta, mis mitte tema koguduse rüpes algust ei võtnud, vaid terasemate, hakkajamate «ilmalaste» seas, oli see vaimulik «rahvamees» esimesel hetkel nõutu ning kohmetu, ilma nähtava seisukohata. Tuhin näis talle midagi olevat, mida ta lästi ei mõistnud, mis tema silmaringist välja ulatus. Ja teisiti ei võinud see ollagi. Tema vaade ilmlikkudele asjadele ei seisnud mitte ainult tagurliku aja üldise mõju all, vaid ühtlasi kõige kitsamas usulises kammitsas. Tema usulise õpetuse järgi, mis ju ka kõigi ilmlikkude, kõigi ihulikkude asjade kohta kui ainus õige seadus pidi maksma, võis ainult jumal oma lapsi, kui need tarviliku täiuseni on patust pöördunud, paremale ilmlikule põlvele viia, ja oodatavasti pidi see sündima mõne ime läbi. Siin aga tahtsid inimesed, patused inimesed endale ise elukergendust nõutada. See ei võinud õige olla. See käis ju tema õpetuse vastu. Ta mõtles järele. Ja seal torakas talle veel midagi meelde. Midagi väga inimlikku. Ta tundis enese seisvat rahva — tema arvates rahva parema osa — resotsas, olles tema juhataja, nõuandja, tema prohvet, kes jumalaga otseses ühenduses seisis. Ja tähtis liikumine, nagu oli seda väljarändamine, ei tulnud mitte tema poolt! Ta algas koguni veel tema usust eemal seisvate, änkamata hingede eest! Kas võis ta säherdust liikumist õigeks tunnistada, ilma enda mõjule rahva seas, oma juhataja-meelevallale kahju tegemata? Eil! Ja niipea kui ta sellele selgusele jõudis, oli ka ta otsus kindel, võtta seisupaik väljarändamise vastu, alustada võitlust liikumise vastu. Pidi ta ju ka kartma, et äge tuhin temagi karja kaasa kisub, kui ta mitte aegsasti vahele ei astu.

Jah, oleks mõte Maltsveti enese poolt tulnud! Teine tubakas kohel! Eks ta oleks siis kui jumalik ilmutus õige ja hea olnud.

Ja kui Maltsvet näeb, et tuhin tõesti ta karja ähvardab

kaasa kiskuda, hoolimata tema võimsast keelust ning hoiatusest, ja kui ta taipab, et väljakannatamatu elukord rahvast põgenemisele sunnib, siis laseb ta mõtte enesest välja minna — kuigi varjatud viisil kellegi vaheisiku kaudu —, ja nüüd on väljarändamine jumala tahe, jumala käsk ja seega õige ning hea...

Mõni päev pärast metsavahi-Aadu peksu ilmus «lugijapapa», nagu Maltsveti usulapsed teda sageli kutsusid, mõne aja takka jälle Orgmetsa valda, kus peale teiste tema koguduse liikmete ka ta venna Malts'i perekond — poeg ja kaks tütar — rendikohal elas, kuna nende isa Purdi mõisas valitseja-ametit pidas. Maltsvetti oli Samaara liikumine Orgmetsa ja üldse Järvamaale kutsunud. Niipea kui ta venna tallu sisse astus, kogunes sinna mõni kümmekond tema järelkäijat, sest kõma prohveti tulekust oli tuulekiirusel läbi küla jooksnud. Siin tuli siis peagi Maltsveti vaade ja veendumus väljarändamisküsimuses huvitaval viisil ilmsiks.

Tavalisel kombel pidas ta oma usulastele, kes rõõmlikus ärevuses ta ümber istusid, kõigepealt jumalateenistust, jagades neile oma sõnaka suuga rohkesti hingemannat. Lugemist ja palvetamist jätkas usumees lõpuks pika manitsuskõnega väljarändamise asjus. Osavasti mõistis ta usulisi ja praktilisi põhjuseid, mis väljarändamise vastu kõnelesid, ühte põimida ja neist mõjuva hoiatuse võõrale maale minemise vastu siduda — ettevõtte vastu, mis mitte jumala tahtmises ei võivat olla, sest et ta selleks mingit märku pole andnud. Sellepärast ärgu võtku keegi tema usu poolehoidjaist ja selle seadluste pühakspida-jaist Samaara-teekonda ette. Meie esivanemad olevat siin maal jumala tahtmisel elanud ja oma igapäevast leiba saanud, ka meie pidavat siia jääma, ja kes võivat siis teada, mis meid võõrsil ootab, kas elu seal mitte veel rängem ja leib aganaseks ei ole. Kes teab, kas mitte paharetil nõu ei ole meid, puhtale usule äratatud tallekesi, selle tuhina läbi, mis rahva seas valitseb, lahku ajada ja laiali pilduda! Kui jumalal nõu oleks oma lapsi teise, paremasse elupaika viia, siis ei jätvat ta seda parajal ajal mitte ilmutamata ja siis võidavat teele minna julge meelega ja rõõmsa südamega, sest siis viivat tee Kaanani poole, mitte aga kuhugi tumedasse ja tundmatusse ilmanurka. Väga võimalik, et taevane isa patust pöördumata inimlapsi nende karistuseks kuhugi laseb minna, kus neil palju kannatada tuleb. Meie aga jääme Kõigevägevama käsku ootama.

Scepeale läks rahvas koju, peale mõnede Maltsvetile lähedal elajale, nagu ta vennapoeg Kustav Malts ja selle kasuvend Juhan Paju, kellega seltsis veel õnnetu ärapektstud metsavahi-Aadu, kes oli ilmunud Maltsveti loengule, ilma et ta ise oleks maltsvetlane olnud. Vesteti koos juttu, mille aineks oli peamiselt väljarändamine, ning Maltsvet küsis Aadult, kui see oma peksuloo talle üksikasjalikumalt oli ära jutustanud, nähtava sügavama huviga, et kas siis Aadu tõesti peab õigeks ja targaks, et eestlased jätaksid maha oma isade maa, mis neid seni põlvest põlve siiski on toitnud, kuigi mitte hästi, ja lähedasi kaugele võõrsile, kus neile kõik tundmatu ning teadmatu on, — vahest ehk otse näljale vastu.

Aadul ei olnud häält vastamiseks; ta oli selle, nagu ta ise ütles, haagikohtuniku peksupingil valu pärast ära karjunud. Kähinal, sageli kõhatades, kostis mees, et ega temagi uisapäisaminekut heaks ei kiitvat, kuid teated, mis ta Samaarasse ja Saraatovisse väljarändamise kohta Tartust saanud, olnud siiski nii tõenäolised, et peaks minema seda kroonu poolt pakutavat maad Volga ääres vaatama ja kuulama. Tal olevatki kindel nõu seda edaspidi teha, sest siia veel elama jääda tunduvat talle võimatu.

Kui Aadu oli läinud, heietas Maltsvet oma kahe noore sugulasega jutulõnga edasi. Väljarändamise agaraks pooldajaks osutus Kustav Malts, kes pani temale küsimuse ette, kas saab siis rahva seas tärnanud võimsat iha, siinsest hädapõlvest pääseda, veel summutada? Kes suudaks rahuneda mõttega vana viisi elama jääda maale, kus niigi palju pole vabadust, et hädaline tohiks endale paremat elukorda teisest kohast otsida.

Maltsvet oli suikunud mõttesse. Aeglaselt silus ta näpuga otsaesist ja pajatas alles pikema vaikimise järel: Võivat ju ka see aeg tulla, kus «meie» oma praeguse kodu maha jätame ja kuhugi mujale läheme, kus on vabam ning lahedam elada, aga kus oleks seesugust maad ja paika leida?

Kustavi kasuvend Juhan Paju, jõuka peremehe poeg ja ainus pärija, kes seni vaikides oli pealt kuulanud, ütles scepeale kindlasti:

«Mina seie küll ei jää, soagu elukohta kust soab! Mis põli see siin on, kus meil kõigil käsi samuti võib käia nagu sel vigaseks pektstud Aadul! Eks old minulgi nõu sinna kaugele minna moad kuulama; sedapuhku muidugi ei usalda teekonda ette võtta, aga tegemata ei või see jääda.»

Et aeg juba hiline oli, siis lahkus ka Juhan Paju ning Maltsvet ja ta vennapoeg vestlesid kahekesi edasi raskest ajast, rahva rändamistuhinast ja Samaara lagendikkudest, mille kohta neil kummalgi suuremaid teadmisi ei olnud. Viimaks juhtis Kustav Malts jutu Krimmi poolsaare peale: Ta oli hiljuti «Perno Postimehhest» lugenud, et tatarlasi Krimmist tuhandete kaupa Türgimaale ära läinud, maha jättes oma lambakarjad, viljaväljad ja viinaistandused, mis nüüd muidugi kroonu päralt jäävad. Kas ei oleks vahest see eestlastele sünnis paik elamiseks?

Nähtava huviga küsis seepeale Maltsvet: «Kus kohas Venemaal siis see Krimmi poolsaar on?»

Ei olnud nooremalgi mehel maateadust palju tallel, aga just sel ajal olid meie esimesed õpperaamatud ilmunud, nagu «Kooliraamatu» 7. jagu ja ühtlasi väike eestikeelne «Eropamaa kaart». Nendest oli siis Kustav pisut geograafiat omandanud ja võis lellele seletada, et Krimmi poolsaar asetseb Vene riigi lõunapoolses otsas, Musta mere ääres, kus hiljuti raske sõda oli ja kus peale hea vilja ka viinamarjad ja melonid kasvavad, mida noormees kord mõisa triiphones oli näinud, kuna ta kallitest viinamarjadest ning viinamägedest pühakirjast palju oli lugenud.

Ta puistas siis kõik oma kasina teaduvara Krimmi kohta Maltsvetile välja ega võinud uneski aimata, et neil kõrvalise jutuna pillatud avaldustel üpris tõsised tagajärjed pidid olema, mis võimsasti ühte osa meie rahvast ja noormeest ennastki puudutasid.

Mõttlikult vaikides kuulas Maltsvet vennapoja juttu pealt. Viimaks kohmas ta, silitades habet, et võivat olla ju võimalik, et seal meie tulevane elupaik on, kuid selle üle otsustavat jumal.

Siis keelas Kustavile kõvasti sellest asjast ühelegi rääkimast, mitte oma kõige ustavamalegi sõbrale. Säherdune jutt ei tohtivat levida, et uusi segadusi sünnitada. Temale võivat see õnnetust tuua, nagu seda hoiatades metsavahi-Aadu lugu näitavat, ning asjale endale suurt kahju teha.

Pidagu noormees meeles sõna, mille Kristus oma jüngritele ütles: «Olge mõistlikud kui ussid ja vagurad kui tuikesed.»

Tema kõva keeld ja kogu ta olek panid Kustavi kohe mõtlema. Selle taga oli midagi. Maltsveti peas oli nähtavasti midagi idanema lõõnud, mingi võimas mõte ning kavatsus. Ent ta vaikis sellest.

Nüüd rühkis Maltsvet paigast paika käia omausulisi vaatamas, õpetamas ja neid kõige õhinaga kinnitamas, et keegi neist Samaarasse rändamise tuhinast osa ei võtaks. Aga tasa ja targu lisas ta suud mööda juba juurde, et «meie» siit maalt vahest ikka ära rändame, ent mitte nüüd, vaid siis, kui seks paras aeg saabub, mida jumal ilmutamata ei jätvat.

Varsti oli kõikjal jutt lahti, et Maltsvet omausulistel kõvasti ära keelanud ühestki väljarändamisliikumisest osa võtta. Muidugi meeldis see sakstele üliväga, ja nii mõneski mõisas, kus Maltsvetti enne oli narriks ning kelmiks söimatud, kiideti teda nüüd mõistlikuks ning ausaks meheks, ja peagi oli tal jälle luba käes rahva seas ringi käia ja palvekoosolekuid pidada! Maltsveti usk oli korraga — kuigi lühikeseks ajaks — jälle lubatud usuku tõusnud!

JUMALA ILMUTUS.

Prohveti vennapoeg, terane noormees, oli tõesti märganud ja õieti aimanud: Maltsvet lahkus Orgmetsast tiine peaga ja tema tulevane mõttesünnitus, pidi väljarändamise ning Krimmi poolsaarega ühenduses seisma.

Oma usulaste seas nüüd laialt ringi käies ei võinud Maltsvetile nende meeoleolu salajaseks jääda: ilmalaste seas elule tärpanud elukorra-muutmise üd¹ oli ka neile vägevasti külge hakanud. Maltsvet pidi veenduma, et tema vastuseis sellele võimsale voolule pikapeale ometi ette ei löö. Ja et ta voolu põhjuseid kuidagi maha ei saanud salata, ka piiblist midagi ei leidnud, mis rahvastele keelaks oma asupaika muutmast — hoopis vastupidi: pühakiri kõneleb ju suurtest rahvarännakutest prohvetite ja muude usklike vägimeeste juhatusel —, siis oli vaja aega tähele panna ja tekkinud voolule alistuda. Kuid nõnda, et usk ja prohveti au selle all ei kannataks. Tarvis vool usu roobastesse juhtida, ta teisest, ilmlikust voolust eraldada ja enda prohvetliku juhatuse alla võtta. Tarvis temast teha jumalik, jumalast määratud ja ainult jumala ärganud lastele juhatatud ettevõtte. Samaara asemele Krimm. Samaara ilmalastele, Krimm uuendatud usu tallekestele.

Seks aga on jumala ilmutust vaja.

Mida imelisem, mida salapärasem see ilmutus, seda parem usule, seda parem prohveti lugupeetavusele.

Ja ilmutus ei jäänud tulemata.

Ning imeline ja salapärase oli ta ka...

Mõni nädal pärast seda, kui prohvet Järvamaal käis, tuli talt korraga päratut põnevust ning ärevust sünnitav kutse, tulgu kõik tema usulapsed 19. mihklikuu päevaks Harjumaale, Ranna

¹ Uid (uiu, uidu) — värskest pähe tulnud mõte, idee. — Toim

valda, Tiskre külasse kokku; Kõigevägevama vaim kuulutavat neile seal ühe vaga naisterahva kaudu tähtsaid, kõigi koguduse liikmete ellu puutuvaid asju.

Lühike, aga sisukas. Saladuslik ja paljutöötav.

Kahinal levis prohveti ja kogudusepea kutse usklike seas, sähvides sinna ja tänna nagu välgu säde. Kiirkäskjalad kandsid ta vallast valda, külast külla. Ja kõikjal, kuhu ta jõudis, hakkasid südamed tuksuma, rahutuses, põnevuseärrituses, ja pead pisteti kokku ja suud pandi arutama, mõistatama, pärima. Midagi iseäralist, midagi suurt oli tulekul, seda aimas igaüks, ja et kedagi ei olnud, kes vähematki seletust oleks võinud anda, siis puhus ja paisutas vaba fantaasia oodatava veel suuremaks, kuni ta oma suurusega maa ja taeva täitis.

Muidugi ei jätanud keegi kindla-usuline, kel see vähegi võimalik oli, kes polnud vigane, haige või vanadusest liiga väeti, prohveti kutset täitmata, mis oli ju ühtlasi jumala kutse. Päril tõeline usurandamine algas Järvamaa küladest Tallinna kaudu Tiskre ranna poole, mille Kõigevägevam oli oma ilmutuse paigaks valinud. Kel ei olnud hobust, rändas jala, kepp käes, leivakott seljas. Maltsvettide hall ja must riietus, ehteta naisterahvaste lahtised juuksed, kõikide pühalik-tõsised näod andsid nende vooridele ja rongidele välimuse, mida ei võinud vaadata ilma teatava liigutatud huvita. Rahvas jooksis ka igal pool, kust nad läbi läksid, murdu tänavale, et neile nii kaua järele vahtida, kuni nende vaga laul ühes nende teatraalse rivistusega kaugusesse kadus...

Tiskre küla, kus usuisa ise külalisi pidulikult vastu võttis, kihises määratud päeva õhtul ligidalt ja kaugel kokkuvoolanud rahvast nagu mõni imetegev usurändepaik. Mitmed mured kölasid läbisegi ja paljude tundmata nägude seast leidis üks ja teine ka tuttavaid, keda ta kuude ja aastate eest viimaks oli näinud. Avar talu, kuhu jumaliku ilmutuse vastuvõtuks koguneti ja kus see äravalitud inimene elas, kelle Jehoova oli oma lihalikuks vahendiks määranud, ei suutnud enesesse pooltki osa usklike mahutada, nii et suurem hulk pidi uste ja akende taha jääma.

Hingetõmbetu põnevus, värisemiseni ulatuv aukartus valdas rahvahulga suuremat jagu. Kahvatud näod, millest silmad kuiva, kõrbeva läikega laialt välja vahtisid, ridanesid vaevalse valgustuse kollakal kumal üksteise külge — nagu ringid elusaid

vahakujusid. Sinakad, veretud huuled tuksusid, liblistasid, kas seesmise ärevuse sunnil või palvesõnade liigutusel. Liikumata paigal, nagu kokku liitunud, ühte sulanud, seisis elav müür ruumis, kui prohvet palvelaua taha astus. Ja vaikus heitis kogu üle, nagu oleksid südamedki tuksumast seisatama jäänud.

Maltsvet pöördus mõne tasase sõnaga, sügav-tõsiselt, auliselt ja kõrgelt, ühe naisterahva poole, kes lugemislaua lähedal, tema kõrval oli istet võtnud.

Kes kogudusest seda veel ei teadnud, see teadis seda nüüd, kelle suust ta tänasel õhtul taeva ja maa kuninga ilmutust pidi kuulma.

Naisterahvas, kelle näole nüüd kõigi pilgud nagu ladusse laskusid, oli madala kasvuga, tüheda kehaga, ruugepealine tüdruk, aastat kolmkümmend vana. Tema, igapäevane ja lihtne, halli tavalise riidega kaetud, ei osutanud oma ilmingus kõige luulekamalegi midagi kummalist, midagi mõistatuslikku ega müstilist. Ainult ta silmades, mis tõmmukast kohmetanud näost rahutu, kergesti väriseva pilguga välja vaatasid, pesitses mingi elu, mis terasemat vaatlejat võis kütkestada.

Suur tund algas laulmisega, millele järgnes Maltsveti palvelõne. Seks valis usumees iseäranis pühalikud, töötusrikkad, hinge rõõmu- ja lootusehelinatega täitvad sõnad. Ta püüdis meeli tume-salapäraste aimete ja tunnete võrku kududa, südameid sootuks ime-usu noiduse alla manada ning järgukaupa ikka vapustavamaid sõnakäänusid tarvitades seda kuumat, nagu plahvatuselõuga täidetud meeleolu esile kutsuda, millest iga arvustuslik kainus on haihtunud. Pühalik-värisevale aukartusele sundiv oli tema teade, kuidas vaim talle märku andnud, et jumal oma lastele väga neitsi Miina Renningu suu läbi tahab kuulutada, mis püha nõu tal nendega on ja mida nad peavad tegema, et Kõigekõrgema armulikult abil pääsu leida rõhuvast ihulikust hädast, millest nad välja igatsevad. Sedamaid, kõikide usklikkude silma nähes, heitvat jumala vaim väga neitsi Miina peale ja avavat tema suu Kõigevägevama ilmutuse sõnastamiseks.

Ja see sündis nõnda.

Kuna rahvakogu hingetult vaikimisel oma imejanused silmad äravalitud neitsi poole pööras, langes see krampide vapustusel istmelt maha. Kogu ta keha tuksus, võbises, kiskus end kokku, võitles ja heitles nagu mõne vägeva seesmise võimu käes. Ta silmad surmkahvatus näos pöüdselt hõõguva, ülespoole vahtiva

pilguga olid esmalt pärani lahti, siis vajusid laud koomale, nii et ripsmete vahele jäi kitsas, valendavalt hiilgav praoke.

Aegamööda vähenesid visklevad, raplevad krambid, lõppeid viimaks hoopis ja väga neitsi liikmed tardusid kangeks ja kõvaks, nagu oleksid nad puust. Kõik elumärgid olid kadunud ta kehast.

Koguduse seas leidis neid, kes soovisid oma usku tegelikude tunnistustega kinnitada, mille vastu prohvetil midagi ei olnud. Need astusid selili maas lamava eluta keha juurde ja katsusid teda kätega. Mõned püüdsid teda pigistamise ja näpistamisega elule äratada, misjuures tõe otsimises ka nii kaugele mindi, et tolle järgi pärast siniste laikudena väga neitsi ihu pealt leidis. Aga kõik katsed jumala vaimu meelevaldalla all olevat keha inimliku võimuga loomulikku olekusse tagasi kutsuda jäid asjatuks. Pitsitamise- ja näpistamisvalu vastu oli tardunud ihu täiesti tuim; ei ainustki liigutust, ei vähemat kui tuksatust tulnud nähtavale.

Mõne aja pärast nähti surnu suud liikuvat. Surnu hakkas rääkima. Esmalt sosistades, siis ümisedes, siis ikka selgema ja kõvema häälega, kuni ta rääkimine voolavaks kõneks edenes. Kõneks, millel ei olnud vahet, ei äärt ega otsa. Kõnejõeks, mis peatumata ja väsimata rohkem kui kaks tundi voolas! Näis, nagu ei tahaks see kord avatud suu enam vaikidagi. Näis, nagu oleks see elutu keha saanud sõnade purskkaevuks, mille voolul pole otsa, sest et ta on ringjooksul...

Väga neitsi Miina kõnes oli mõnda, millest aru saadi, aga palju rohkem, millest mitte aru ei saadud. Seal kuuldus lauseid, millel oli mõistetav loogiline mõte sees, aga palju rohkem niisuguseid, mis inimese aju pilkasesse pimedusse jätsid. Seal oli põrgu sees, ja oli taevas sees, ja ka terve maailm oli sees. Aga vägevam kui kõik muu oli pimedus, mis kattis maad ja taevast ja põrgut...

Aga kes poleks teadnud, et ilmutuste keel on ikka niisugune. Kõik ilmutajad on nõnda kõnelnud. Et nendest aru ei saada, tuleb sellest, et lihalik inimene oma lihaliku ajuga ei suuda jumaliku mõttesügavuseni tungida. Ja seepärast oli väga rumal Kiisa Mihklist, et ta endale sõrmenukiga ühtelugu vastu pead kopsis, nagu tahtes oma nõtra ajukest kiiremale töötamisele ning seega Miina sõnade paremale taipamisele sundida. Ja veel umalam oli Kadaka Marist ja paljudest teistest naistest, et nad otse nende kõnekohtade juures, mis jumalikkude vaimu kõige

enam täis olid, oma ägamist ja puhkimist suurendasid, justkui nad oleksid neist taipu saanud.

Mida aga ilmutusesaladustest kõik selgesti mõistsid, mis kõigile selgete sõnadena kõrvu kostis, oli see, mida Kõigevägevam vaga neitsi Miina suu läbi prohvet Maltsvetist lausus. Ta tunnistas kõige koguduse ees Maltsveti oma äravalitud sulaseks, kellele ta pühalikult ülesandeks tegi tema rahva siit neetud orjariigist ära viia, välja siit kurnavast piinapõlvest kaugele lõunamaale, kus manna maad katab ja mis piima ning mett jookseb, otsekui Mooses iisraeli rahva kord Egiptusest Kaananimaale viis. Ja selge sõnaga tunnistas jumal maltsveti-usulised oma äravalitud rahvaks, kes tänini elanud karjamaal, nüüd aga tema armust pidi marjamaale saama. Seejuures ei jätanud ettevaatlik taevaisa oma rahvast mitte kahevahele, et eitevõttel on ka oma raskused, et tema lapsed peavad palju vaeva ja viletsust kannatama, palju suuri takistusi ära võitma, enne kui nad õnnemaale jõuavad. Aga olgu nad julged: võit olevat nende, kui nad aga usus kindlaks ja palves väsimatuks jäävad...

Niipea kui ilmutusekõne oli lõppenud, lõi surnu silmad lahti ja ta tardunud liikmeisse pugese elu. Pilk, millega ta ringi vaatas, oli pikast sügavast unest ärkaja pilk — segane, kohmetu, imetsev, meeldetuletav. Näis, nagu tuleks vaga neitsi vaim kaugele, kaugele teelt ning tunneks võõrastust, leides ennast jälle vanas patuses ihus. Miina terves olekus oli midagi haiglast, roidunud, puretut.

Võttis aega, enne kui usklikkude hulk oma pühalikust, tumma aukartuse ja piirita imetusega süvendatud kohmetusest toibus. Veel värisesid Jehoova ilmutuse sõnad, nii tumedad kui nad ka olid, nende lapselikkudes hingedes pühal kajal järele, veel tunti Kõigevägevama lähedust õhu liikumises, veel arvasid joobunud silmad nägevat püha vaimu heljuva valgusena üle ruumi lehvivat. Siis aga, kui toibumus ja kainus juba olid maad võtnud, koguneti maas istuva imeneitsi ümber ja hakati talle kõiksugu küsimusi ette laduma, eriti selle kohta, mis tunded tal olnud, kui jumala vaim tema ihus asus ja kõnelmiseks tema keelt tarvitas.

Aga neitsi Miina ei teadnud tunnetest midagi rääkida. Ta ei teadnud üldse mitte, mis temaga oli sündinud, ei ka maikugi sellest, mis ta oli kõnelnud. Vaim tulnud — arvas ta — tema peale, võtnud ta täiesti oma meelevalla alla, saatnud ta enese

vaimu teadmata paika ja pahvatanud nõnda oma ilmutuse ilmasse. Lugu oli selge nagu päikesepaiste. Oma jumaliku nmeti ja au täielikus hiilguses seisis prohvet Maltsvet nüüd keset kogudust. Pilk, mille ta pikkamisi üle peade laskis käia, näis hüüdvat: «Kas kuulsite nüüd oma kõrvaga? Kas peaks teie seas veel ükski olema, kelle hinges veel kahtluse kübetki peitub minu ja Kõigevägevama vahekorra kohta?» Ja mida ta pilk ütles, seda ütles varsti ta suugi.

Tema olekus oli midagi kirjeldamata võimsat, peaaegu suurt ja kõrget, kui ta säraval palgel ja häälega, millest nagu ülevoolav võidurõõm kõmises, nüüd pikaks kõneks sõna võttis. Oldisel vaimustusel, mis paljudel joovastuseni küündis, seletas Maltsvet, et nüüd on igal tema usulastest jumala enese püha suu kaudu kindel tunnistus käes, kuidas taevane isa seda usku hindab, mida tema, Maltsvet, rahvale on õpetanud ja mida vastaste poolt nii õelasti taga kiusatavat, ning tunnistus käes ka selle kohta, kelleks jumal teda, selle usu kuulutajat ja alustajat, peab. «Meie teame tänasest pühendatud õhtust saadik, et me tõesti oleme jumala lapsed, tema äravalitud rahvas, ja teie teate, et teil on juhatajaks jumala tõsine sulane, jumala enese valitud, õnnistatud, ametisse kinnitatud mees. Kuulge siis, Issanda omaks tunnistatud hinged, oma juhataja sõna, pange tähele tema nõu, tehke, kuida tema teid õpetab. Meie peame maha jätma maa, kus meid rõhuvad ülekohus ja vägivald, häda ja viletsus, kus prassivad orjakepi-kandjad ja hooravad valeusu-õpetajad imevad rahva verd ning üdi ja tasuks selle eest peksavad meid keppide ja sõimusõnadega. Mitte kergemaks ei lähe meie piinapõlv siin, vaid raskemaks. Keppide asemele tulevad korpionid, orjuse juurde ahelad. Seepärast ära siit parema, soema, viljakama, vallalisema asumaa poole, mille jumal meie jaoks ise on valinud ja kust ta paganad juba eest ära on ajanud, nagu ka vanasti Kaananimaal sündis! Tehku lahti ennast igäiks oma siinsest kodust ja valmistagu ennast ruttu suure lahkumise vastu ette!»

Vaimustus Maltsveti sütitava kõne järel oli vägev, tormiline. Jälle kord oli usuisa sõnu rääkinud, mida kõige tuimem ja tõntsimgi talupoja-pea mõistis, mis oli igäihe hingest nagu ära loetud, — ta oli rääkinud rahva ihulikust hädast ja sellest pääsemisest. Ja nii ligidal pidi olema see pääs, ja jumal ise, kes kuuldavasti on saksastki vägevam, võttis enda kätte päästetöö, mille kordaminekus siis ju keegi kahevahel ei võinud

olla. See oli evangeelium, mis talupoja rinda rõõmuhelinaga täitis, mis ta südame hüppama ja suu hõiskama pani. Paljud nutsid, mitmed suudlesid üksteist, Kiisa Mäkel laskus nurka üksinda põlvili ja tõstis ristis käed tänupalves taeva poole. Maltsveti ümber kogunes aga ringmüür, millesse prohvet pea-aegu pidi lämbuma. Teda tänati, kiideti ja õnnistati. Vägev hosianna viirukipilvedes tõusis talu tahmase lae poole...

Maltsvet oli jõudnud eesmärgile. Hiilgavalt.

Väljarändamisliikumine, mis oli talle ootamata tulnud, mille kohta ta oma üllatuses oli väära seisukoha võtnud, mis seepärast võis tema usule ja talle enesele lugupidamise kahanemise, iuhtiva võimu kaotuse kahju tuua, — väljarändamisliikumine oli saanud maltsvetismi usuliseks asjaks ning Maltsvet ise tema juhtijaks ja algatajaks. Nüüd oli kõik jälle hea, — jah, nüüd alles algas nähtavalt prohvet Johannes II tegevuse ja kuulsuse hiilgav ajajärk, mis kõik senise varju jättis!

Maltsvet võis rahul olla jumala ilmutuse näidendiga, mille ta selle eesmärgi saavutamiseks oli lavastanud. Ja julge võis ta olla, et keegi tema usklikust, sõge-usklikust karjast näiteseinte taha ei märganud vaadata. Mitte ainult, et tema tallekestel seks terane silm ja tarvilik nupp puudus, vaid terve toimepanek oli võrdlemisi väga peenikest laadi ja appi tuli Maltsvetile miski, mis oli tõesti imesarnane, mida Maltsvet isegi pidi imetaoliseks pidama, sest et ta seda oma teadusepuuduses ei suutnud seletada.

Usuhaige tüdruk Miina Renning ei olnud täna õhtul esimest korda säherduses ekstaatilisest võõr-olekus. Ta oli juba sagedasti varemaltki hetkil, kus ta vaim usulistest kujutlustest ja mõttemõlgutusest liiasti oli joovastatud ja keema aetud, kramptide vapustustel maha kukkunud ja letargilises tarduses, transis, kõnelema hakanud, mis talle ühelt või teiselt poolt enne oli sisendatud või mis ta endale ise asjaomasel meeleokul sisse oli imenud. Tema loomuvastane olek ja võime põhjenesid kahtlemata hüпноосil. Maltsvet oli temast ammugi kuulnud ja teda vaatamas käinud, viimast korda varsti peale seda, kui ta Järva-maalt koju läks, väljarändamisküsimus hauduvas peas.

Midagi ei seisa lähemal, kui et kaval prohvet, kellel oli jumala ilmutust teatud otstarbeks tarvis, Miina Renningu endale meediumiks ja tööriistaks valis, kelle hingehaiguse salapärase avalduseviisid talle tuttavad olid. Ta pani tähendatud ilmutuse sihil tüdruku kallal sugestiooni toime, kõneles talle

usklikkude väljarändamisest kui jumala poolt tarvilikuks arvatud asjast, seletas talle ka uuest asumaast, niipalju kui ta sellest oli kuulnud ja nagu ta seda endale kujutles, ning istutas nõnda kogu mõtte tüdrukule, kes oli tema usklik pooldaja ning vaimustatud austaja ja seisis tema vaimse ning hingelise mõju all, valmilt pähe. Miina pidi selle lähemal korral ekstaasi langedes kuuldavale tooma, see oli teada. Tõenäolik on, et nad terve ilmutusenäidendi teineteisega enne ka kokku rääkisid ja üksipulgi ette valmistasid, kui Miina oli mõttele võidetud. Kuid tingimata tarvis polnud seda mitte. Oli küllalt, et Maltsvet kui sugereerija oma palveväega Miinat kui meediumi mõjutas — muidugi ilma et kumbki enda omaduse kohta selgusel oli —, ja näidend algas ning soovitud ilmutus voolas hulga muu sisendatud mõtetemulina seas Miinal suust. Seejuures pole võimatu, et Maltsvet tüdruku minestusekõnesid, nagu tervet tema mõistatuslikku olekut sel puhul, mida ta enesele seletada ei mõistnud, isegi jumalik-vaimulikuks nähtuseks pidas. Oma asja ning eesmärgi tulul aitas ta ainult tagant lükata ja juhtida.

EGIPTUSES.

Vaimustusetiivad kandsid äravalitud rahva Tiskre rannast kodustele nurmedele tagasi, aga seal võttis kaine memmeke mure nii mõnegi kortsus kulmul ja hämaral näol vastu.

Vaga neitsi ja prohvet olid Egiptusest lahkumise jumala soovil küll igauhete pähe pannud, aga olid lähemalt jätnud ütle mata, kuidas rahvas Balti vaaraode küüsist pääseb.

Kas salaja põgenedes? Kas vägisi minnes? Kas mõne suure ime abil, nagu oli see, mille Mooses Punases meres korda saatis?

Sellest polnud kumbki musta ega valget lausunud. Selles oli jumala ilmutus puudulik. Küll aga oli räägitud suurtest takistustest, mis usklikele tuleb võita, ja sellest tegid kained pead järelduse, et imetegude abi peale üksi ei või julge olla, vähemalt mitte igas asjas ja mitte iga üksiku suhtes. Ja kes ajus juba kainetele mõtetele aset andis, see mõtles kõigepealt enda vaarao peale.

Prohvet ja vaga neitsi olid sellegi ilmutamata jätnud, millal õieti tuleb lahkumine. Nad ütlesid: varsti. Olgu aga igaüks valmis. Aga mis tähendab varsti? Vaba inimene saab «varstiga» valmis, kuid Maltsveti lapsed olid orjad balti Egiptuses — nad olid eesti talupojad, kes saja sitke sidemega olid saksa külge seotud.

Kas tohib rendikohalt, kas tohib teenistusest ühel heal päeval lihtsalt ära joosta?

Oli ju küll neid, kes arvasid seda võimalikuks, kelle usk jumalasse ning tema prohveti imeabidesse osutus nii kindlaks, et nad muu peale ei mõelnudki kui tunni peale, mil ingel pasunaga ilmub ja usklikele teele tuututab. Nagu mõni nõdrake puu otsas ood ja päevad lõdisedes püimispäeva ootas, kui Maltsvet seda oli ette kuulutanud, nii vahtis nüüd mõnigi tänavat

mööda alla või õhku mööda üles, kas ei ilmu mingi jumalik veoriist Kaananisse igatsejaid peale võtma...

Mõne aja pärast oli kuulda, prohvet määranud suure teekonna alguse kevadeks. Rahva seas, kus ta pärast jumala ilmutust loenguid pidanud, kõnelevat ta ikka kevadest.

Kevadeni oli küll veel hulk aega, aga mitte nii palju, et maltsvetlane oma ülesütlemiskohust saksa vastu seadusepärast oleks võinud täita. Ja nii siis tuli, et peremehed, kes oma kohad jaagupipäeval, see on 25. juulil, oleksid pidanud üles ütlema, seda nüüd alles miiklipäeva ajal läksid tegema.

Oh seda känkimist ja paukumist, oh seda häbistamist ja hurjutamist, mida nad armuliste härrade käest kuulda said! Küll neid ähvardati vitsade ja keppidega, küll neid visati välja «kunturitest», ja häda sellele, kes julges veel suud tarvitada! Selle tee läks kohe talli poole. Kuid leidis ka saksa, kes võtsid ülesütlemise vastu. Need kas olid julged, et nende kohad, vaadates maata rahva määratu hulga peale, ilma rentnikkudeta ei jää, või nad pidasid väljarändamislükumist mööduvaks hüluseks. Ka teadsid nad ju väga hästi, missugused raskused talupoja minemapääsemisel ees seisis. Suuremal hulgal puudus kaugemale rändamiseks juba aine line jõud, kõigil puudus vene keel ja kõige vähemgi teadmine kaugemate maade kohta, ning lõpuks ei võinud väljarändamine liiga suureks minna, sest et sakste tehtud seadus, nagu juba mainitud, talle arvuliselt kitsa piiri pani.

Kuid osa mõisnikke ja ülemus kartsid segadusi ning rahunusi. 1858. aasta oli neil veel meeles. Ja et lahkumislükumine äkitseks niisuguse tormilise hoo võttis ja vareti teada saadi, kes tormi oli puhuma pannud, siis sirutati küüned Juhan Leinbergi järele välja. Mees, keda mõne nädala eest mõisades veel oli armulikult kiidetud ja kelle palvetundide vastu antud keeld oli tagasi võetud, oli uuesti sakste viha alla langenud. Nüüd läks Lääne-Harjumaa haagikohtuniku poolt vali käsk välja Maltsvet kinni võtta ja tema karistava käe alla toimetada.

Algas suur Maltsveti püüdmine, mis jäi aga niisama tagajärjetuks nagu mõni aeg varemalt. Prohvet elas küll haagikohtuniku härra von Tritthofi enda vallas, Kiibus, aga kinnivõtmise puhul ei leitud teda kunagi kodust, ja kui teda teisest kohast mindi tabama, kus teda kindlasti teati olevat, siis oli ta ka sealt nagu maa alla vajunud. Haagikohtunik unustas,

et apostlil on jüngrid ja kogudus, kes ennemini ise nuhtluse alla läksid, kui eneste meistri ja usuisa välja andsid.

Maltsveti peideti ning varjati kohtu püüdjate eest igal mõeldaval viisil, sagedasti suure meeletteravuse ja vaimuerkusega. Nõnda ajanud Jaaguri Jaan prohveti, keda külas parajasti otsitud, heinakotti, tõstnud selle reele, istunud ise otsa ja sõitnud temaga püüdjate silmade alt mööda Leesi külla, kus Maltsvet seepeale palvetundi pidanud.

Hoolimata sellest tagakiusamisest, või just selle tõttu, õhutas Maltsvet rahvast ikka agaramalt väljarändamisele, julgustas argu, trööstis ja kinnitas sakste poolt ähvardatuid ja kimbutatuid.

Kainemad mehed lahkimishimulistest võtsid asja enam või vähem korraldatud plaani järgi käsile. Nad ütlesid enestele, et vaja on vaadata enne koht välja, kuhu minna, kui uisapäisa minema hakata ja üksnes jumala abi peale loota. Mida üksikud Krimmi poolsaarest teadsid, põhjenes ainult ajalehe teatekestel ja oli enam kui tume. Uue asumaa kohta oli seepärast eelkõige tarvis ustavat selgust muretseda isikliku järelevaatuse kaudu. Kodumaalt väljapääsuks vajati aga passi, ja et seda kubernerilt saada, pidi igamees mõisahärralt võtma kohaotsimise kirja. See oli, kui koha ülesütlemine oli korda läinud, järgmine südant tuksutav, aga tarvilik samm.

Orgmetsa vallas, Madise kihelkonnas, kust Järvamaa väljarändamishükkumine juhtivat hoogu sai, astusid Maltsveti vend ja vennapoeg, iseäranis viimane, kahekümne kahe aastane Kustav Malts, liikumise etteotsa.

Viimane oli oma aja kohta kaunisti hariduslikku vaimu ja silmateritust saanud ning seda ise, nende vaevaliste abinõude varal, mis olid olemas, püüdnud arendada. Mõisasundija pojana sündinud, oli Kustav lapsepõlve Koigi vallas, Peetri kihelkonnas, veetnud, kus ta isa, kui ta viimaks Mets-taguse mõisas, Jaani kihelkonnas, pikemat aega oli aidameheks olnud, rendikohta pidas. Ses vallas oli haruldasel kombel olemas kool ja samal haruldasel kombel oli kooliõpetajaks mees, kes oli läbi teinud Ataste «seminari». Koigi külakoolis õppis siis noor Malts, kellel lugemine oli juba kodust käes, kirjutus- ja natuke arvutuskunsti, koguni geograafiat ja ajalugugi, nii palju kui koolmeister neid isegi mõistis. Koigist, kus mõisnik oli rentnikkude elu orjuse rohke tõstmisega liiga kibedaks teinud, asus Kustavi isa Krimmi sõja eel Orgmetsa valda talu-

kohale. Seal käis ta käsi aga viletsa maa ja kõrge rendi pärast nii halvasti, et ta endale mujalt pidi teenistust otsima. Ta hakkas Purdi mõisas valitsejaks, jättes talu meheks sirgunud poja hoolele ja aidates oma palgast renti tasuda.

Mardipäevaks läks Kustav Malts isaga Orgmetsa mõisa kohaotsimise loakirja saama. Sinna kogunes ka teisi tähesaajaid mõnikümme meest. Parun Magnus von Vietinghoff, endine ohvitser, tigea, äkilise loomuga keskealine saks, kes oma tormide vihatujude poolest oli niisama tuttav kui ropu suu ja ülbe vandumise poolest, võttis mehed urisedes ja turt-sudes vastu. Aga kellegi peale polenud ta nii sapine kui mõlema Maltsi peale. See tuli muidugi sellest, et need olid väljarändamis-apostli Maltsveti ligisugulased, keda saks järeldamisi tema kaassüüdlasteks pidas. Kargas meestele, iseäranis Kustavile, keda ta nähtavasti kardetavamaks pidas kui vanameest, kohe ninasse ja hurjutas nad mehemoodi läbi. Kas olevat neil aru peas minna laia ilma hulkuma, tühja tuult tallama, ja kuhu nad tahtvat koha jätta! Ei nad saavat temalt mingit loatahte.

Kuid mehed ei lasknud endid kohutada, nagu oli saksa nõu. Visalt nõudsid nad loatahte edasi. Nüüd pidas parun vanale Maltsile kurja noomituskõne ja nõudis, keelaku ta pojale «rändamishullustus» ära; vanamees ise jäävat niikuinii ilma loataheta, ehk olgu siis, et ta kohale enne uue peremehe otsib, mis hiljem ka sündiski.

Sellest oli juba märgata, et parun loatahte, vähemalt pojale, enam otsekohe ei tahtnud keelata, vaid ainult isa keeldu appi hüüdis. Nüüd seletas noor Malts seda südimalt, et ta oma nõust mitte ei tagane, kuna isa ega parunihärra ei võivat teda seadusliku õigusega minemast keelata, mispärast ta loatahe palve juurde jäävat. Kui siis isa Kustavi nõuet oli veel teetanud, kirjutas saks viimaks loatahe vihaselt välja, miihästi noorele Maltsile kui ka teistele palujatele.

Juba järgnevail päevil sõitis Kustav oma ja teiste loatahtedega Tallinna, et neid kubeneri kantseleisse passide saamiseks ära anda. Ainult kahe kuu peale, 1. jaanuarist kuni 1. märtsini, lubati passid anda. Tahtjad pidid need eneste ringkonna haagikohtuniku kaudu kätte saama.

Nõnda jõudsid jõulud passide ootel kätte. Mõni aeg enne jõulut oli Kustavil Maltsvetiga, kes oli Albu vallas peidus — teda otsiti kõikjal suure agarusega taga ning kuulu järgi oli ta pea peale hindki pandud —, väljarändamise asjus kuskil

väikeses külas läbirääkimine ja nõupidamine, kus plaanile püüti juba vähe kindlam kuju anda. Üldse mängis salakoosolekuil, mida prohvet oma poolehoidjate seas kõigi nuhkimiste kiuste korraldas, nüüd väljarändamis-asi pea-osa.

Mõni päev peale pühi tuli haagikohtunikult Orgmetsa röömustav teade, et passid kuberner käest on sinna saabunud.

Jalamaid läks noor Malts oma passile järele, mille ta ka viiekopikase maksu eest kätte sai. Kõik teised passisaajad koos kutsuti uut käsku mööda 3. jaanuariks 1861 haagikohtusse. Seal ootas neid vilets väiklane konks, mille saksad rändamishimuliste kiusamiseks ja takistuseks vaheajal olid välja mõelnud.

Haagikohtunik andis ametlikult teada, et tema peremeestele ega sulastele kohaotsimiseks enne passisid ära ei anna, kui toogu igauks mõisast armuliku härra käest tunnistus, et ta mõisale midagi ei võlgne, kuna teenijad endi asemele senikauaks teised pidavat palkama, kui nad ise «hulkumas» on!

Kuula aga! Nagu poleks mõisnik ikka midagi leidnud, mida ta peremehele võis võlaks lugeda, ja kust pidi teenija endale asemiku võtma!

Kuid asi polnud nii paha, kui näis. Saksad olid jätnud pogril, millesse nad lahkujaid ajasid, pisikese tagaukse lahti, millest nad kahju ei kartnud.

Teatati ühtlasi, et passi omanikkudel olevat luba valida eneste hulgast volinik, kelle minekul mingit takistust ees ei ole, ja oma passid selle kätte anda, kes siis kõigile lähed asukohti otsima. Kuid volinik pidavat seks kohtu poolt ametlikult kinnitatama.

Mõisahärra nõu, mille täidesaatjaks oli haagikohtunik pandud, oli läbipaistev: Võib-olla tuleb üksik volinik pika ninaga varsti tagasi! Keelt ei oska, riik suur ja võõras, passiaeg lühike, rumal harimata inimene, kes kergesti kimbatustesse satub — ongi jälle kodus! Lähuvad aga hulgakaupa, peavad nõu, on julgemad, ergutavad üksteist — siis võib asjast tõesti midagi välja tulla.

*Ning kohtunik määras meestele voliniku valimiseks mõne päeva aega ja kõik läksid minema.

Kohalikud lahkumishimulised jagunesid nii väljarändamise eesmärgi kui ka usulise meelsuse järgi kahte liiki. Ühed olid Samaarasse minejad, mitte-maltsvetlased, jõuka Männiku pere-

mehe, tema kahekümne seitsme aastase poja ja metsavahi-Aadu juhatusel; viimane oli küll peksta saanud, aga mitte meelt parandanud. Teised olid maltsvetiusulised, kellest ei teatud, kuhu nad lähevad, kas Samaarasse või mujale, sest et nad eneste reisisihti salajas hoidsid. Esimesi võis olla umbes viiskümmend kuni kuuskümmend perekonda, viimaseid tervelt kaheksakümmend viis.

Järgmisel päeval peale haagikohtuniku juures käimist sõitsid maltsvetiusulistest viis meest, nende seas Kustav Malts, Harjumaale, Kiiu valda, prohveti elupaika, et nõupidamiseks ühendusse astuda sealsete omausuliste väljarändajatega, keda oli viisteistkümmend perekonda. Nende volinik oli jõukas peremees Abram Nort, Maltsveti südamesõber ja tema usuliikumise peatugi Kolga rannas ja Kuusalu kihelkonnas üldse.

Lõpeveski Abram, nagu teda ta veskikoha järgi kutsuti, oli noid toleaegeid talupoegi, keda tema rikkuse pärast väga laialt, üle mitme kihelkonna tunti, sest talupoja rikkus oli ju tol ajal niisama kuulmatu kui härrasmehe vaesus. Suur ta kulalahunnik just ei olnud — seda määrati kolme kuni nelja tuhande rubla peale —, aga kui juba paarisaja rubla omanikku jõukaks talupojaks loeti, siis oli Abram muidugi Krõõsus¹ omasuguste seas. Tema laialine tutvus põhjenes osalt ka tema tegevusel, mis teda paljude inimestega ligidal ja kaugel kokku viis: ta polnud mitte ainult paljutarvitatud vesiveski mölder, vaid ka suur kaubitseja ja hobuseparisnik. Lõpeveski koht, mida ta pidas, oli suur ja varustatud heade heina- ning karjamaadega, asetsedes veerikka jõe ääres. Maltsveti usku heites oli Abram hobuseparistamisest, mis talle eriti patuse ärina tundus, loobunud.

Lõpeveski oli Maltsvetile, niikaua kui ta Kiius elas, teiseks koduks. Siin käis ta armastatud majasõbrana juttu vestmas, siin käis ta kallikspeetud usumehtena palvetunde pidamas, siin alustas ta, asudes randa elama, sedamaid misjonitööd veskiliste seas, kes siis tema õpetusi ümbruses laiali kandsid, siin istus ta puhketundidel ja naljatas lastega lahkesõnalise külaonuna, neile vahel seletades, kuidas vana logisev Lõpeveski käib — ikka: «Võtan kätte — kukun maha! Võtan kätte — kukun maha!»

¹ Liiüdia kuningas 6. saj keskelt e. m. a., legendide järgi määratu liikas — Toim.

Aabram Nort, see laia jutuga, tragi loomuga, aga kitsa silmaringiga mees, oli kindlausuline Maltsveti jünger, kes Juhan Leinbergi prohvetiomaduses niisama vähe kahtles kui selle jumaliku ilmutuse tões, mis rahvast üles väljarändamisele kutsus. Aabram ise oli Tiskres juures olnud, kui jumala vaim vaga piiga Miina peale tuli ning Maltsveti rahva juhatajaks tunnistas, ja usku, et kodumaalt lahkumise ettevõtte põhjeneb taevaisa pühal tahtel ja käsul, poleks temalt keegi suutnud võtta. Oma terve, värske mehejõu — ta oli alles kolmkümmend üheksa aastat vana — pühendas ta seepärast sellele, tema teada pühale asjale.

Maltsveti juhatusel peeti Kiisus, kui järvakad olid sinna jõudnud, maakuulamis-saadikute teekonna ja kõige kohta, mis asjasse puutus, põhjalikult nõu. Väga kidane küsimus oli teekonnakulude küsimus.

Kuna Lõpeveski Aabram oma kristlikuks kohuseks pidas reisi viieteistkümneme Kolga perekonna eest, kes enamasti kõik suurt kehvast põdesid, enda kulule võtta, oli lugu järvakatega kaunis täbar. Neist polnud keegi nii villakas, et võida omaga pikka kulurikast retke jalge alla võtta. Ühel ja teisel oli küll mõnisada rubla, aga need ei raatsinud endi väikest varandust ära raisata. Rahavõtt passide pealt, mida ülemus kergesti pettuseks oleks võinud tunnistada, oli kahtlane ning aeg säärase korjanduse ettevõtmiseks oli ka liiga kasin.

Nõupidamisel, mis terve päeva kestis, valiti Järvamaa seltsi maakuulajaks noormees Kustav Malts, kes teekuludeks oma väikese kapitali, kõigest 116 rubla, pidi ohverdama. Puuduse puhul lubas Aabram Nort lisa laenata. Kolmandaks kaaslasena pidi neile tulema Ranna valla maltsvettide volinik, nagu oli kokku räägitud.

Sellel koosolekul otsustati lõplikult ka küsimus, kuhu maad minna otsima: mitte Samaarasse ega Saraatovi, vaid Krimmi ehk «soojale maale», nagu seda maad rahva suus varsti hakati nimetama. Kustav Malts kandis siin meestele veel kord ette, mida ta kallist vilja- ja viinamaast oli lugenud, ning meeldiv kirjeldus aitas otsust ruttu küpsetada.

Maltsvetlaste püüd oma ettevõttele iselaadi anda, seda ilmalaste väljarändamisest eraldada, soetas siin veel otsuse kogü asja kõige hoolega salajas pidada; isegi «o m a d» inimesed, nende suur kogu, ei pidanud rändamise eesmärki enne teada saama, kui saadikud maad Krimmis on juba välja võtnud.

Noore Maltsi volinikuks valimisega oli kodune rahvas muidugi rahul — polnud neil ju sündsamat meest endi keskest esitada. Määratud päevaks, kohe pärast kolmekuninga-päeva, mindi haagikohtuniku juurde Ahulasse volinikku üles andma ja temale asjaomast kohtulikku tunnistust nõutama.

Rahvast oli kokku tulnud kolmest-neljast kihelkonnast — kõik selle haagikohtu-ringkonna väljarändamishimulised, nende seas ka rohkesti haagikohtuniku härra von Grünewaldi enese valla mehi, kus maksveti usul palju tunnistajaid oli.

Härra von Grünewald — ta isa oli olnud Eestimaa kuberner enne kindral von Ulrichi, kes Toompeal istis praegu valitsusekeppi hoidis — oli ennemalt oma valla ja üldse talupoegade vastu olnud võrdlemisi inimlik saks. Aga niipea kui ta haagikohtuniku timuka-ametisse sai ja oma seisusevendade tulude eest otsekoheseks vastutajaks tõusis, laskis ta vitsa ja keppe tantsida nagu «aagreht» muistegi.

Maltsvetid kutsuti esimestena kohtulaua ette. Kelle olevat nad volimeheks valinud?

«Kustav Maltsi.»

«Astugu ettel!»

Jäakülma, poolpilkava vaatega möödab kohtunik poisiohtu noormeest.

«Kui vana sa oled?»

«Kakskümmend kaks.»

«Kes su teopäevad ära teeb?»

«Ma ei ole teomees ega peremees, vaid peremehe poeg. Mul on jõudeaega.»

«Aga kas su isa lubab sind siis luusima minna?»

«Lubab.»

«Seda ma tahan kuulda saada. Kas ta siin on?»

Isa oli õnneks seal ja ilmus laua ette.

«Kuule, mees, kas sa tõesti nii õgar oled ja lased oma poisi minna Venemaale kuukama, kus ta sinu ja oma rahakopikad ära raiskab asja peale, millest midagi välja ei tule?! Ega sa ometi narriks ole läinud!»

Vana Malts seletas, et ta ei võivat poega keelata, sest viimane olevat juba mehevanuses ning rahvas soovivat, et ta läheb.

Näol ja toonil, mis nii isal kui ka pojale värina üle ihu ajas ja neile silmapilguks vitsad ja kepid vaimuvaate ette moondas, tähendas kardetav ametnik sõrmega ähvardades:

«Sa võid teda küll keelata, vanamees, aga sa ei taha! . .
No sa pead seda kahetsemal!»

Haagikohtuniku ähvardustega pipardatud noomimine kestis veel mõne aja edasi, ja mitte ainult volimehe ja tema isa, vaid ka volitajate eneste kallal. Aga kui ta nägi, et ükski saba jalge vahele ei tõmmanud, et read kinniseks ja näod kindlaks jäid, siis lõpetas kohtusaks viimaks oma sapise õnsemise ja võttis ametliku toimingu käsile. Otsekohest keeldu nii suurte hulkade vastu ei julgenud ta nähtavasti läbi viia — võib-olla ei puhunud Peterburis tol puhul just mitte balti tuuled; ka oli ju temal, nagu paljudelgi sakstel, kindel arvamine, et asi ometi luhta läheb, teiste takistuste vastu puruks pörkab, mis harimatul, nagu pimedast kotist välja lastud talupojal pikal teel ees seisavad.

Nõnda kirjutati siis kohtulik tunnistus, mis läbi kaheksakümne viis perekonna-pead Kustav Maltsi volitasid enestele riigi seesmistest kubermangudest asukohta otsima, ning iga passi külge kinnitati väike sedel, millel oli tähendatud, et see pass on asumaa voliniku kätte usaldatud.

Keeruline passiküsimus oli seega küll õnnelikult, ilma kepide ja vitsadeta, otsustatud, aga raske kivina langes noore volimehe hingele mure, et kuidas ta nii lühikese ajaga, milleks passid määratud, ilmakaugete tee jõuab ära käia. Pealegi olid sellestki ajast juba mitmed head päevad kaduma läinud. Väheste raudteede ja viletsate maanteedest pärast said juba lühikesedki reisid, mõnesaja versta kaugusele, nädalatepikkusteks teekondadeks, aga siin pidi vähema kui kahe kuuga määratu riigi teises servas edasi-tagasi ära käidama ja seejuures veel maad otsitama! Et noor volinik tee kaugust kindla verstade-arvu najal ei teadnudki, see tegi ta kartuse seda suuremaks. Mis siis — ütles ta enesele —, kui passiaeg korraga keset teed lõppenud on? Vähest enne veel, kui silm asumaad on näinud? Mida ei või inimesele kõik teel juhtuda! Siis nabitakse sind muidugi kinni ning saadetakse vangitapiga koju, ja siin ei oota «hulgust» teadagi mingi rõõm.

Kustavile tuli peaaegu hulljulge mõte. Ta võttis südame rindu ja sõitis oma mõisahärra palvele. See võis passiaega pikendada, kui ta ainult tahtis. Ja et ta seda tahaks, püüdis noor Malts olla ta vastu võimalikult alandlik. Paljude kummarduste ja kaapimiste saatel kandis ta õrnas teoorja-toonis oma palve ette, et auline ning armuline parunihärra, kelle käes

ju kõik on võimalik, oleks nii helde ning jätkaks passiajale lisa.

Ja ennäe imet — ettevõtte õnnestus!

Lõvi juhtus olema heas tujus. Heas tujus olev lõvi on vahel suuremeelne. Suuremeelne hiire vastu. Ja teda meelitas hiire alandlikkus. Ja nalja tegi talle see noor ning naiivne hiireke ka, kes omal tarkusel kaugele maale tahtis rännata teistele hiirtele küllasalvi otsima. Niisugune pojuke! Sihuke poisu!

Ja lõvi silitas habet, mille alla ta oma muige peitis, ja ütles, kui ta hiirekese palve oli ära kuulanud, ežiotsa ainult:

«No mine aga peale, ja kui sa õigeks ajaks tagasi ei jõua, ega ma sulle siis kohe naha peale hakka andma!»

See oli juba natuke. Hiir võttis julgust ning seletas pikemalt, mis takistused talle kõik teel võiksid juhtuda, kuidas ta võõras kohas haigeks võivat jääda, et politsei hakkaks teda kimbutama, kui pass vananenud, ja nõnda edasi. Olgu parunihärra ikka nii armuline ja andku oma lahke luba passil kirjalt.

«No kui palju sa siis lisa tahaksid saada?»

Kaheksakümne viie perekonna kahekümne kahe aastase volinik mõtles järele.

Küsid palju — ehk vihastab; küsid vähe — ehk teed endale kahjul

«Eks parunihärrad võiks ehk vähemalt poolteist kuudki lubada,» otsustas noormees viimaks.

Lubatigi, ja veel lopsti, nii et paluja hammustas mokka, et miks ta kahte täis ei küsinud. Parunihärra haruldane lahkus küündis koguni veel nii kaugele, et ta toiming, mis nõudis haagikohtuniku poole sõitmist, lubas sedamaid ette võtta.

«Mine aga haakenrihtri-härra juurde, ma sõidan sulle sinna kohe järele,» ütles ta.

Nõnda suhtus lõvi nooresse hiirsesse. Hiirepojasse, kes tegi talle nalja, kelle ettevõtte üle ta endale habemesse itsitas. Aga silmapilk muutus ta hea tuju, nähes vana hiirt, kes talle sellisama palvega lähenes. Mõirgaja kulg lõi kortsu, pale hämarus ja hää, mis tal kurgus kõmises, ei kuulutanud midagi head.

Samaarasse rändajate volimehel. Madis Männikul, oli nimelt kentsakal kombel kah pähe tulnud Seidla ja Orgmetsa härra juurde minna passiaja pikendust paluma, ja ta oli ühes

maltsvetlaste noore asjaajajaga parun Vietinghoff'i palge ette ilmunud.

«Mis sina tahad?» tühistas lövi talle vastu, kui mees pärast Kustavit ette astus.

«Palun parunihärra käest koa passi pikendust...»

Juba tuligi mõirgamine. Harilik mõirgamine, mida talupoeghiired mõisalõvide suust ikka kuulsid.

«Sinuga pole mul midagi tegemist! Tee, et oma koivad kasid!»

Ja vaene Madis oligi väljas.

Mis sa vennike veel ootad — viimaks võtab kahekuulisege passi käest, kui mitte veel pahemat ei sünnil

Madis oli parunile kui agar väljarändamise õhutaja metsavahi-Aadu kõrval tutta küllalt, kuna Maltsid asja vagusi olid toimetanud. Võib siis olla, et see sütitaski paruni viha v a n a hiire vastu erilisel põlema.

Kustavi vastu pidas parun sõna. Vaevalt oli esimene paari tunni pärast Ahulasse jõudnud, kui ka parunihärra tõld trepi ees peatus. Arvatavasti oli parunil härra von Grünewaldiga ka milleski muus asjas sel päeval tegemist, külapoisi pärast üksi poleks ta sõitu, nii tujus kui ta ka oli, vist mitte ette võtnud.

Varsti kutsuti noor Malts ette ja täideti ta soov ilma pikema pärimiseta. Tunnistuse, mis ta passiaega kuue nädala võrra jätkas, pidi ta kohtusaksa käsu järgi kubeneri juurde viima, kus siis passile sellekohane märkus pidi tehtama.

Süda rõõmu täis, andis noormees nii oma saksale kui ka haagrehi-härrale sügavasti au ning tänas neid. Kuid veel pidi teda pisike kimbatus ootama, enne kui ta ukse enese järel kinni võis panna.

«Sa näed nüüd, poiss, kui armulikud ja lahked meie sinu vastu oleme olnud,» võttis kohtunik lõpuks kergel pilkel sõna. «Sul polnud mingit õigust passiaja pikendust saada, aga meie tegime seda siiski. Sa võiksid meile siis nüüd ka ütelda, kus see kallis Kaananimaa õieti on, kuhu sa Maltsveti kogudusele lähed asupaika otsima.»

Häda! Selle küsimuse vastu polnud noormees sugugi ette valmistatud. Õigust rääkida oli võimata — tuli ju saladust Maltsveti käsul nii kõvasti varjata, et isegi väljarändajad, kes oma passid Kustavi hoolele olid andnud, teada ei tohtinud ega teadnudki, et nende volinik Krimmi läheb; nad arvasid teda nagu teisigi volinikke Samaarasse reisivat.

Jahmunud noormees punastas ning vastas kohmetanud vaikimise järel kogeldes, et ta ei teadvat isegi veel õieti, kuhu suunda teekond läheb. Tallinna pool olevat paar teist vanemat meest, kes tulevat kaasa — need teadvat, kuhu külge pöörduda.

«Sa valetad!» kärgatas seepeale haagikohtunik. «Ma näen ju, et sa seda tead, aga ei taha ütelda. Mine aga, kuhu tahad, meile on see ükskõik! Küll sa tuled hiljem või varem pika ninaga tagasi, hilp ees, tallukas taga. Aga siis ma sunnin sind ütlema, kus sa hulkusid ja aega raiskasid. Küll ma su keelepaelad siis lahti teen!... Võid minnal!»

Noormees oli muidugi rõõmus, et lõvikoopast seegikord palja kriimustusega pääses, eriti rõõmus aga, et tal nüüd passiaja pikendus taskus oli, mis talle uut julgust pika teekonna tarvis jagas.

Juba järgmisel päeval võttis ta omaste ja volitajate õnnistamisest ja õnnesoovimisest tee jalge alla — kõigepealt Tallinna poole, kus ta mõlema seltsimehega, Kolga rahva voliniku Abram Nordi ja Ranna valla maltsvetlaste saadiku Hindrek Selbachiga pidi kokku saama.

Kustavi esimene toiming Tallinnas oli teadagi kõik kubeneri juurde, et mõisahärra poolt armulikult lubatud ajajätaku lasta passile kirjutada. See tehti varsti ja ses suhtes oli järvakate saadik oma seltsimeestest, keda ta kokkulepitud paigal kohtas, märksa õnnelikum. Kaarle Hindrek ja Lõpeveski Abram sügasid kõrvatagust — neile polnud mõttesse tulnud säherdust armu, nagu Kustavile oli osaks saanud, nuruma minna. Nüüd aga ei olnud enam midagi parata. Teadmata oli ka, kas nende lövid nii heal tujul oleksid olnud, et nurumist kuulda võtta. Mehed otsustasid südilt ka oma lühikeseajaliste passidega teele minna.

Muidugi oli nüüd kõik joones, aga üks asi puudus — keel. Kuhu sa lähed ilma vene keeletal Kümne näpu abil võid enesele küll hädavaevalt süüa ja juua nõutada, aga kuidas sa ligi poolteisesajale perekonnale maad ja asumistoetust muretsed. Ettevõtte sarnanes hüppele pimedusse.

Ega muud, kui keelemeest otsima. Onneks leiti niisugune. Keegi Tõnisson, väljateeninud sõdat, kes teenistuses oli «undervitsa»¹ auni tõusnud, oli valmis meestele tõlgiks kaasa minema,

¹ Unterohvitser, allohvitser. — Toim.

nii kauaks, kui neil teda tarvis on. Palka viiskümmend kopikat päevas ja prii küüt. Tõnisson ütles enese vene keelt selgesti rääkivat, sest juba noorelt saanud ta kroonuteenistusse ja see väldanud ligemale inimea.

Keelemure oli seega kõrvaldatud. Aga teine, raskem, kerkis meestele südamele, kui nad oma ettevõtte üle veel kord lähemalt aru pidasid.

See ettevõte oleks olnud lihtsam, kui need perekonnaisad, kellele nad maad läksid otsima, oleksid rahamehed olnud. Kui neil läbistikku niigi palju jõudu oleks olnud, et teekulusid kanda ja maksuta maa peale omade abinõudega põlluharijatenas elama asuda. Aga volimehed teadsid, et kaugelt suurem osa verist vaesust põdes. Tehes kõik oma vara, mida poleks hädapärast vaja olnud kaasa võtta, müügi kaudu rahaks, oleks ehk suurem jagu jõudnud teekulusid kanda, aga kuidas siis uuel kodumaal peavarju, loomi ja tööriistu saada? Ainult väike kogu oli niisuguseid, kellele see küsimus liiga suurt peamurdmist ei tarvitsenud teha.

Kroonu abi oli tingimata tarvis. Selle saamine polnud aga kuidagi kindel. Samaara kohta väitis üks, et saab, teine arvas, et ei saa. Krimmi kohta oli kõik teadmata. Et abiraha saada, seks pidid volinikud kõik rattad käima panema, ka kõige raskemad. Tume umbusk põues, et saksad oma suure mõjuga asja ometi kuidagi võiksid nurja ajada, salakartus südames, et vene ametnikud palveid tarvilikul määral ei täida, jõudsid volimehed viimaks otsusele, mis ei jätnud julguse ja ettevõtmisvahvuse poolest midagi soovida. Nad tahtsid minna otsekohe — keisri juurde. Oma palvega astuda isiku palge ette, keda riigi-isaks kutsuti ja kelle isalikust heldusest neile kantslist ja ametlikkude inimeste poolt nii palju oli räägitud. Lubab riigi-isa oma helduses neile ise maad ja asumis-abi, siis ei või saksa mõisnikud ega vene ametnikud neile enam takistusi teha, siis läheb kõik nagu lepase reega — ruttu ja kergesti...

Julge, ülijulge oli mõte — mitte ainult sellepärast, et keisri juurde minek oli liht-talupoja meelest juba isegi vaese patuse tikkumine jumalikku pühadusse, kusjuures ta värisedes pidi mõtlema, et ei tea, missugused keerubid ja secravid talle teel tuliste mõõkadega vastu soosavad. Julge oli kavatsus, vaadata ka käigu koduste tagajärgede peale. Eks nad ju teadnud, kuidas oli käinud eesti talupoegade käsi, kellel julgust oli olnud kohtuasjus kuni Peterburi senatini või kõigekõrgema

läheduseni tungida, et endale õigust otsida, mille balti mõisnikkude kohtud olid jalge alla tallanud. Halastamatu peksu ja pika vangistusega oli neid selle roima eest koduste võimude poolt karistatud.

Balti mõisniku alaline piinlik püüd oli olnud maa tõsiseid olusid riigivalitsuse ja kogu ilma eest võimalikult varjata. Oli ta neid olusid ju igal pool kõige paremaiks, otse eeskujulikkudeks kiitnud ja laskis ta neid ju eemalseisjaile — kõrgemale ülemusele, vene ametnikkudele ja välismaale — roosilisel valgusel särada, et võida hoobelda: «Ja seda olen kõik minna teinud, minna oma kõrge kultuuriga!» Ühtlasi oli sel kombel kõige paremini hoolt kantud selle eest, et riigivalitsus Balti seesmistesse asjadesse ei segaks, et ta seadusandluse ikka edasi säärase eeskujulike maaisade kätte jäta. Talupoeg pidi siin sakste kujutuste järgi, nende varju ja valitsuse all elades, kõige õnnelikum inimene olema jumala halli taeva all, või nagu parunid ise ütlesid, talupojal olevat põli nagu lõugul rasvas.

Kõige selle pärast ei pahandanud saksa miski nii väga kui et tema talupoeg mingi palve või kaebusega kõrgemate võimude, liiatigi veel tsaari enese poole pöördus, et ta ennast üldse pealinna ametikohtadele näitas. Tohtis siis nii õnnelikul inimesel olla midagi paluda või kaevata! Kes seda tegi, oli rahutu elukas, valelik laimaja — oli mässaja. Ja niisugust oli muidugi tarvis karistada. Karistati ju vanast hallist ajast saadik iga talupoega, kes julges saksa peale koduski kohtus kaebust tõsta.

Et majesteedi ette otsekohe suusõnalise palvega ei pääse, vaid et selleks läheb võimalikult targasti kirjutatud palvekirja turvis, see oli meestel teada. Vaja siis hankida osav vene kirjanee, kes suudaks tähtsa töö sooritada. Leitigi niisugune. See oli keegi väljateeninud major, kelle juurde saadikud juhutati ja kes üsna lahkesti lubas meestele, teo ja nõuga abiks olla. Ta oli juba ennegi talupoegadele ja muile kirjatundmatuile palvekirju nii kõrgemaisse ametikohtadesse kui ka kõigekõrgema nime peale valmistanud.

Major pistis siis paberisse, mis meestel oli südame peal: et keiserlik kõrgus oleks nii armuline ja annaks neile 145 eesti talupoja-perekonnale, kelle volinikkudeks on palujad, loa asuda Krimmi poolsaarele kroonu maa peale elama ja et asu-jaile antaks nii sinna rändamiseks kui ka elama hakkamiseks

valitsuse poolt ainelist toetust. Palvele lisati sappa koguni veel väike nõogats Eestimaa uue talurahva-seaduse vastu. Tähen-
dati, et veel palju rohkem Tallinnamaa talupoegi sooviks Krimmi asuda, aga rahvast keelavad üks 1856. aasta seaduse punkt, mis lubab valla kohta ainult viiele hingele sajast riigi seesmistesse kubermangudesse elama minna. Rahvas, kes elab Eestis kitsikuses, kuna tatarlaste poolt mahajäetud Krimmis olevat tühja maad küllalt, oleks tänulik ja õnnelik, kui keisrihärra nii armuline oleks ja võtaks muuta selle paragrahvi, mis nii väga väljarändamist takistab...

Ja tõesti — vana hea majorike pani kirja ka selle lapselik-
vaga soovi. Kas ta sellest ise mingit tagajärge lootis või tahtis olla mees-
teele ainult lahke palvetäitja, sellest ei räägi ajalugu.

Lõpuks andis ta saatikuile veel pika õpetuse, kuidas nad pealinnas riigi-isa lähedale pääsevad ja temale saavad palvekirja ära anda. Kui ta kirja suure ümbriku sisse oli pistnud, selle mitme aukartust äratava punase pitseriga kinni pannud ja keiserliku majesteedi nime vägevate tähtedega peale kirjutanud, lausus ta:

«Selle kirjaga lähete siis hommikul enne kella üheksat Talvepalee ette ja ootate seal nii kaua, kui keisrihärra välja astub. Liiga kaua pole teil oodata, sest keiserlikul kõrgusel on viisiks ikka umbes kella üheksa paiku paleest ilmuda. Teie näete, et kiri on nüüd kinni pitserdatud. Nõnda ei tohi te teda aga keisrile ära anda, vaid lahtiselt. Kinni panin teie palvekirja sellepärast, et ta enne keisrihärra kätte saamist mitte mõne teie vastase pihku ei satuks. Te peate teadma, et Peterburis keisri ümber, kõrgetel riigiametitelt, on palju siitmaa mõisnikke, kes alati peavad teraselt silmas ja kannavad selle eest hoolt, et nende talupojad palvekirjadega riigivalitseja ette ei pääseks. Näevad siisugused teid palee ees kirjaga, siis tulevad nad muidugi kohe pärima, kust oled ja mida tahad, ja kui kiri oleks lahti, võtaksid nad selle ära ja toimetaksid teid sinna, kus te mõni aeg enam kuud ega päikest ei näe. Kinnist kirja aga, mis keiserlikku nime kannab ja mille pitserid nad peaksid lahti murdma, ei julge nad teilt ära võtta. Nüüd peate aga, kui majesteet ilmub ja teid tähele paneb, kärmed olema kirja ise lahti murdma. Kähku laskute üksteise kõrvale põlvili ja hoiate lahtist kirja nii kaua kõrgel, kui see teie käest keisri enese või tema adjutandi poolt ära võetakse.»

Saadikud kirjutasid enestele majorihärra õpetuse muidugi

hoolsasti kõrva taha ning sama päeva õhtu eel, 12. jaanuaril, viideti posthobustega Peterburi poole edasi. Ilm möllas tuisata, pime öö tuli peale, aga jaamast jaama rutati püsivalt edasi — veel üks päev ja öö, kuni kolmanda päeva õhtuks pealinna jõuti. Parani silmil vahtisid kolm eesti talupoega, kes ainult kodumaa väikesi linnu ja linnakesi olid näinud, postikibitkast seda miljonite tuled valgustusel säravat hiigellinna, mille määratamad ehitised, nende toredus ja rahva ilmatu kihin suurtel laiadatel uulitsatel nende imestavaile silmadele otsekui mõni muinasjutuline uus maailm esines.

PIDALITÖBINE.

Väsinud rändajal, kes viinakuu hakatusel 1860, videviku eel, Kugli külale lähenes, pakitses süda rinnus nii väga, et ta vahetevahel jäi seisatama, tõmbas sügavasti hinge ja kobas käega põue mööda, nagu tahaks ta elukat, kes ta südant nii väga pitsitas ning küünistas, tabada ja metsa visata.

Tundmusele, mis ta hinge kallal vägivalda tarvitas, ei teadnud ta nime anda. See koosnes mitmest üksteise vastu käivast jõust. Lõkendava rõõmuga heitles vinduv kartus, naeratava lootuse peale rõhus tuhmilt hauduv umbusaldus, lõbusa ettekujutuse kustutas hirmuga segatud kahtlus nagu nõrgise käega. Ja siis algas võitlus ümberpöörduvalt. See oli see teadmatuse erutav, vintsutav, õgiv tundmus, mille soetavad enese sünnitatud aimdused, head ja halvad aimdused, üksteise vastu üles ässitatud. Aga seda närivat pakitsust tunneb ainult rind, millel on võimsaid tundeid, milles elab, liigub, käärleb midagi, millel on jõudu mässata, tormitseda...

Üksainus põhjus täitis rändaja põue selle suure nimetu võitlusega. Üheainsa elava täpi ümber keerles kõik see märatsev lainetus, mis ta hinge tahtis matta, mis ta jalgadest jõu võttis, nii et ta, kätt südame vastu surudes, pidi seisatama.

Kuidas ta meel nüüd peaks olema?

Mida ta nüüd minust peaks mõtlema?

Kuidas võtab ta mu vastu?

Mida loen veerandi tunni pärast ta silmast? Mis otsuse mõistavad ta silm ja suu minu üle?

Need ei olnud uued küsimused, mis ta enesele esitas. Ta oli neid juba rohkem kui poolteist aastat peas veeretanud — nii kaua, kui ta temast oli lahus olnud. Aga praegu, kus suur silmapilk nii lähedal seisis, olid nad nagu uueks saanud, nende sisu oli elavaks, põnevaks muutunud.

Pole õige, et aeg ja lahusus panevad armastatud inimese ununema, südames ja mõelus kahvatama. Hoopis vastupidi — see inimene võidab endale lahusus ning ajaga põues ja peas kuju, mis on säravam, ihaldatavam, nõiduvam kui kunagi enne. Kahvatab, kustub ja kaob ainult kõik see, mis leidis temas ja tema juures vähemmeeldivat, mitesobivat. Tema kuju ümbert hävineb vari ja järele jääb selge, kuldne valgus.

Oh, et see nõnda oli!

Sellest just see kartus, see kahtlus, see umbusaldus rändaja rinnas.

Nõnda oli inimene, keda ta armastas. Ent kuidas oli ta isel? Kuis kadus tema tume isik selle helendava kuju kõrval, kuis pidi ta pelgu pugema selle sära eest!

Ma ei ole ju väärt, et ta on mu naine! Ma pole väärt, et ta mõtleks minu peale, et ta mu vastu võtaks nende silmadega, selle suuga, nagu himustab mu süda!

Taavet Lõhmus mõistis enese priiks paljudest süüdest, mida pidasid süüks seadus ja ilm. Aga süü, mille ta Anu vastu oli korda saatnud, võttis ta enese peale — endamisi vähemalt. Ja ta läks patukahetsuse-heikil ja igatsusetundidel koguni nii kaugele, et ta nende arvu märksa rohkendas, et ta enda arvesse süüsid pani, mis süüd ei olnudki, mida Anu isegi süüdeks ei pidanud. Ta kaebas enese peale hoolimatuse, valjuse, külmuse pärast, mis polnud aga naisele sugugi tunduvas saanud.

Kui keegi talt praegu oleks küsinud, kas ta peab patuks seda, mille pärast teda aasta ja kuus kuud vangis oli peetud, siis oleks ta kostnud: ei. Aga ta oleks juurde tähendanud, et ta loeb endale raskeks süüks seda, miks ta asja nõnda ei toimetanud, et naisel poleks sellest kannatada olnud — miks ta vargusesaladust ka naise eest ei varjanud. Ta ohverdaks pool oma elu, kui ta võiks need kaheksateistkümmend kuud oma minevikust kustutada, et kuritööd uuesti ette võtta ja nõnda toime saata, et Anu! sellest ei tarvitseks silmi niisutada ega südant valutada lasta.

Kuidas ta meel peaks olema?

Kaks korda oli naine teda selle aja sees Tallinna vangikojas vaatamas käinud. Aga tema olekust, tema sõnadest ei selgunud selle veerandtunnikese vältel, mis neile koosolemiseks anti, midagi ilmekat. Ta seisis vangi ees, laskis silmad tema hallist rüüst üle käia, vaatas tumedas ruumis ringi, ja

kui ta pilgu viimaks mehe näole heitis, varjas selle pilgu selgust hall vesi ja veel mingi tihe hall loor, millest Taavet ei suutnud läbi tungida. Ja tema suu, see ei mõistnud muud kuuldavale tuua kui: «Palu jumalat, Taavet, palu ööd ja päevad jumalat!...» Vangi ärevus jällenägemisest oli aga nii suur, et ta niigi mitut sõna suust ei saanud, et ta määratud aja enda rahustamisega ära viitis ja alles siis midagi oleks leidnud öelda, kui juba lukutatud uks jälle nende vahel seisis. Ja kuidas oli ta kuude kaupa enne juba varuks mõelnud ja valmis seadnud, mida ta temalt tahtis küsida, mida temale rääkida!...

Tema meelest oli, nagu poleks ta teda terve aeg näinud ega kuulnud, nagu oleksid nad kõik need kaheksateistkümmend kuud üksteisest täiesti eemal olnud. Sellest see pakitsev pinevus, millega ta tema meeilmutusele vastu vaatas. Tal oli kindel nõu kohe, esimesel jällenägemistunnil, tema hingesse tungida, kõigist katetest läbi, mis usuline haigus ja võib-olla mõned muu mõjud sellele olid ette kudunud.

Sahistas taist päeva vahetpidamata külma peenepiisalist sügisvihma sadada. Surmakujud tantsisid selle otsatu nutu sees üle udust tossava aasa ja nurme, põgeneval jalal üle mustavate kalmuridade hõljudes, metsa taha kadudes ja uutele hallendavatele kooljakujudele maad andes. Leinavaikus oli nii sügav, et rändaja iga kord kohkudes üles tuksatas, kui mõni vares kurtva kraaksumisega kuuse ladvast lendu tõusis. Poristel teedel oli vähe käijaid. Taavet jõudis Kugli esimeste hurtsikute juurde, ilma et talle ükski omapoolseist inimestest oleks vastu tulnud.

Esimesed tuletäpid, tillukesed nagu jaaniussid, löid siin ja seal vilkuma, värisedes märjas pimeduses, nagu võideldes neid kustutava tuule vastu. Hurtsikute lõmitavad kogud venisid laiemale, kaotasid oma viimased teravamad piirjooned ja sulasid pimedusega ühte.

Siin ja seal hakkas koer haukuma Taaveti minnes õueväravast mööda — tema esimesed teretajad. Ta tundis nad kõik häälest ära. Ja koera hääle järgi teadis ta, missuguse pere juurde ta kord-korralt jõudis. Midagi rõõmlikku, midagi julgustavat, upitavat lihvas ta hingest läbi neid klähvivaid toone kuuldes. Pannakse tähelel mõtles mees ja naeratas. Ja kui Seenepalu Muri haukumise korraga seisma jättis ja sõbralikul vingumisel saba lipatades rändaja juurde keerles, läbis

liigutusevoog Lõhmuse südame. Ei puudunud palju — ja ta oleks koera pea, mida ta tänulikult silitas, suu vastu litsunud.

Muri tundis ta ära ja rõõmustas ta tulekust — kas pidi see heaks märgiks olema?

Ta tõukas oma jämeda kepi tugevasti porisse ja astus edasi — ennast nagu kergemal sammul tundes.

Kuid varsti kuulis ta koera häält, mida ta mitte ei tundnud, ja see hääle oli vihane. Ühest õuest tormas, hüpates määratu holpsuga üle aiamulgu, suur must raksuja põlevate silmade ja paljaks kistud hammastega välja. See oleks külamehe märjast hõlmast räginat kinni hakanud, kui teda võõra jäme kepp poleks viimasel pilgul taganema sundinud. Kibedal pealetikkumisel, hoides pead salalikult maha ja keha hüppel, järgnes ta vihaselt haukudes teekäijale, ja see sai talt alles siis rahu, kui ta temale väikese matsu nina peale oli andnud, nii et ta kilkaval kiunumisel aia taha põgenes.

Taavet peatas sammu ja lõi pilgu tumedale lasule sealpool aeda, mille teisest otsast kollane tulisilm välja kiilus. Talle lõusis rinnast midagi kibedat kurku. Siin, kus teda nii tagedalt teretati, oli tema kodu. Tema endine kodu. Ta teadis juba, et seal ammugi võõras valitses, ja selles teadmises ning pimeduse pärast pidi ta talust tähelepanemata mööda minema. Must koer aga sundis teda seisatama ja andis ta mõtetele mõru pöörde.

Üheainsa laia kõrvetava hooga käis tal kõik hingest läbi, mis teda selle mustava tahmakoopaga seal aia taga ühendas. Seal olid asunud tema vanemad ning vanemate vanemad, ja jutud ning lookesed nende minevikust, mis hambuta suud talle olid vestnud, mõlkusid tal poisikesepõlves nagu magusad muinasjutud meeles. Teadis ta ju enesegi olevat ühe neist Lõhmustest, kelle tugevusest või osavusest, tarkusest või virkusest veel järeltulevatele põlvedele teati rääkida. Ja seal ei asunud nüüd mitte enam Lõhmused. Viimane Lõhmus hulkus kerjajana, peavarjuta hulgusena, Lõhmuse väravast mööda ning kadestas hunte ja rebaseid, kellel on pesad ja augud. Ja sellest Lõhmusest ei teatud muud jutustada kui ainult musta. See Lõhmus oli inimeste killast välia tõugatud... Ta peast vilksatas läbi ta lühike, aga õnnelik lapsepõlv nagu kitsas päikesekiir; teda oli kiidetud teraseks, väledaks, hea pea ja veel parema südamega lapseks. Kuis oleks kaunis olnud, kui ta ses eas oleks võinud ilmast kaduda! Ema

paitav käsi peas, isa naerata silm põsel. Nende hea pojana. Nende pa lapsena, keda vaadates nende truud südamed löid sulama. Aga nad olid pugenud mätta alla teadmise, et nende Taavet kõnnib väära teed, libiseb hukatuse poole, ja nende kustunud silmad leiti olevat märjad... Kui ta neid silmi veel kuidagi oleks võinud kuivatada!

Ja lõpuks tuli talle meelde see eluke — lühike, aga lai võot säravat valgust —, mis ta Lõhmuse hurtsiku õlgkatuse all oli Anuga ära elanud. Iseäranis esimesed kaks ja pool aastat, kuni vigase lapse sündimiseni. Kui Taavet õnnemõistet enesele kujukalt tahlis vaate ette manada, siis mõtles ta selle aja peale. Nad olid sel ajal teineteist kõige paremini mõistnud — pea ja hingega. Ka peaga. Küll oli Anu siis juba jumalakartlik inimene olnud ja tema loomulik mõistus ei ulatunud tavalisest taluinimese mõistusest üle. Aga vaimsest põdemisest, millega usuhaigus ta sisemised jõud kõdunema pani, oli ta vaba, ja mis tal peas puudus, seda tasus ta ohtrasti hingeliste ja ise-loomu kullateradega. Taavetit õnnistasid, soendasid, toitsid ta imeväärne headus, heldus, ohvrimeelsus ja see lapselik-vaga ja lapselik-puhas viis, kuidas tema neil omadustel põhjenevad arvamisest elu kohta ta suu kaudu avalikuks said. Anu ei kõnelnud tarkust, aga ta kõneles armastust, halastust, andeks-andmist. Ja mida ta hing tundis ning suu kõneles, sellest läikisid ta silmad, need kaunid silmad, millel Taavetisse selle kõige kurjematelgi tundidel nii suur mõju oli.

Seal, ses hurtsikus, mille üle sügisene pimedus oma musta tiiva on heitnud, oli ta Anuga õnnelik olnud. Kus on hurtsik, kus ta veel niisugust elu võiks maitsta? Mõne päevagi? Mõne tunnigi?

Ruttu tegi ta minekut. Kiisa pere, Anu praegune asupaik, kerkis talle silma ette. Nagu kare käsi hakkas ta südame ümbert kinni ja pigistas seda. Vägisi hurjutas ta pealetormavad mõtted minema, surus nad jällenägemis-ootuse põnevuse alla ning kõndis tee kuni Kiisa talu õueni peaaegu joostes ära. Väriseva, kobava käega avas ta madala ukse, ja kui ta sisse astus, ei seletanud ta silm esimesel pilgul midagi peale peerutule, mis talle kollaka kumana nagu läbi paksu udu vastu paistis. Siis alles hakkas ta varjusid, kogusid, kuiusid märkama. Esiotsa venivates joontes. Aegamööda tundis ta nad aga ükshaaval ära.

Seal istus Kiisa Mihkel tule juures, lauluraamat põlvedel.

Tema lähedal perenaine Liisu, keldates takku. Vokki vuristas ka Tiina, kuna Maril olid sukavardad käes. Jüri näis olevat peerulõmmu kallal ametis. Mikku toas ei olnud. Ja toas ei olnud ka seda, kelle pärast külalise süda põues nii vägevasti peksis, et kogu ta keha nagu pörutust tundis. Eltse ei tulnud talle meeldegi.

Nad kõik olid märksa vananenud. Nii vanad kui noored. Ja vananedes kuivanud. Nagu puud liiga lahjas maas. Vanadel oli rohkesti mulda näos ja noortel rohkesti vanadust. Mihkli pikad juuksed hallendasid juba nagu kuusesammal ja murekraavid kulmude vahel ning ninna nurkadest suu äärteni ulatuvad vagadusevoldid lõikasid sügavale ihusse. Liisu kogu nägu oli kokku tõmbunud, krimpsu kiskunud, kolletuks kõdunenud nagu kuivatatud õun; ta silmade ümber oli nii palju lõdvenenud nahajoakesi kogunenud, et peaaegu üksi veel terad välja paistsid — isevärki luurava, torkava pilguga. See nägu oli usutule ja murepõua kätte nagu kõrbenud.

Need nähtused, mille külaline ühe vaatega, sekundi vältel, ebatahtlikult enesesse vastu võttis, täienesid niisama kiirelt, kui ta silm, mis hoopis muud isikut otsis, lennol veel kord kolme noort inimest riivas. Senise vangi meelest oli, kui näeks ta kolme kaasvangi enese ees. Kahvatanud, kuivetanud, nälginud. Inimesed vähese leivaga ja veel vähema õhuga. Need kolm on üles kasvanud, Lüllist on Jüri, Mannist Mari, Tiinast noor tüdruk saanud. Aga nad on kasvanud ainult kuiva kondi poolest, mitte selle poolest, mis kondi ümber ja kondi sees on. Verevaene Tiina — kitsa nääpsunäokesega — ja punapealine Jüri — kõvera kuklaga tedretäheline poisiköölus —, nad on nagu pimedas keldris pikaks veninud, putkestunud kartulikasvud, ja ainult lombak Mari oma madalama, masajama kehaga tuletaks nagu veidi elujõudu meelde, kui ta vistrikkudega kaetud nurgelisest näost vähegi elavust paistaks. Aga seda pole ka teistel. Vaimselt on nad niisama keldritaimed nagu Marigi. Nüriilt, tõntsilt, peaaegu lollakalt vahivad nad tuppä ilmunud mehele vastu, ilma tükil ajal äratundmismärke ilmutamata.

Läheb aga ka aega, enne kui mõlemad vanad teavad, kellega neil on tegemist. Võõra teretuse võtavad nad vastu, enne kui teda lähemalt hakkavad vahtima. Tema häält ei näi nad tundvat. Siis tõstavad pead ja keeravad kaelu ning tunnistades roomavad nende pilgud kogu mööda alla ja alt jälle üles.

Mees on närune, porine, märg. Jalas on tal katkised vene saapatükid, säärteni paksu savise mudakorraga kaetud. Seljas laia kraega sinihall mantel, räbalas, lõhkiste hõlmadega, narmendavad otsad vöö vahele pistetud. Ta nudiks piiratud pead katab vana pleekinud suvemüts, millel nokk on eest ära. Kaela ümber on võimata paksult midagi seotud, millest ei saa aru, kas see on kokkukeeratud takune särk, jahukott või midagi muud, kuid sall ega rätt pole see mitte. Ja nende räbalate seest vahib välja nägu, millele rohkem kui poolteist aastat loomataolist ahela- ja kütke-elu oma mitmesugused pitserid on vajutanud.

Kuna nad teda vahivad ja tunnistavad, jääb üks ja siis teine vakk seisma ning vaga peremehe põlvelt kukub lauluraamat maha, mille ta üles tõstab, kuid seejuures unustab ta raamatut suudlemast, mida ta muidu ikka teeb. Ja kui nad ta ära on tundnud, tekib sügav vaikus, ja ainult kõige noorem lidistab huulte vahelt pooltotral üllatusel: «Taavet!»

Tulnukale ei astu ükski vastu, keegi ei siruta talle kätt, ühegi näole ei ilmu teretavat helkigi.

Ja ta on nende perekonna liige. Ja ta on neist aasta ning kaheksa kuud eemal olnud. Ja ta oli seal, kus elavad õnnetud.

Isegi lapsed, kelle sõber ta enne oli, ei lähene talle. Isegi nende palgetel ei seisa midagi peale kartliku võõrastuse.

Õnnetule näib koguni, kui nihkuksid kõik koomale, nagu tagasitõrjumiseks, vastuseismiseks ühinedes...

Ja nüüd märkab ta, kuidas äia ja ämma silmades — pikkamisi, nagu võtab tuld väävlitikk — lööb midagi kiirgama ja kuidas nende närtsinud ja põudunud nägudele uued kurrud sigivad, krimpsud ja krooked, mis seesmisest käärimisest märku annavad. Ja see käärimine peab olema vaenulik.

«No mis sina, külamees, siit perest otsid?»

Pikkamisi ja rahuga tulevad sõnad jumalasulase suust, aga nad on mürgisse kastetud.

«Oma naist.»

«Oma naist? Kas sinusugusel siis ka veel naine on?»

Ta mehike oskab noomija tooni väga hästi tabada. Pilkava, torkiva, targutava noomija tooni. Pikaldane sõna, venitav lause — ja nii ülalt alla.

«Kes ta mult siis ära võttis?»

«Eks see, kes kärnased lambad tarvetest lahutab.»

«Noh, siis põle veel mingit lahutamist olnud ja parem oleks.

Mihkel, kui sa mulle ütleksid, kus ma oma naisega võiksin kokku saada.»

Väikese mürgise vaheaja järel:

«Või seda kokkusaamist siis nii hädasti vaja on... See võib ju aina lühikeseks silmapilguks olla, ja eks sellega soa edaspidi kord aegu, kui juhtub...»

Lõhmusel suriseb veri kuumalt südamest, paiskub läbi soonte ja tõuseb pähe. Tuba ta ees kõige inimestega kaob üürikeseks jälle uttu, punakasse uttu.

Mida tahab see inimene sellega öelda? Kas Anu vahest otsusele on jõudnud — Aga ei, ta ei taha ärevusse sattuda selle mehe ees, kes teda oma kristlikus vagaduses juba esimesel jällenägemishetkel nagu koera hakkab piitsutama.

«Kas meie kokkusaamine jääb lühikeseks või venib pikaks, eks see ole meie mõlema asi,» vastab ta välise rahuga. «Sinu käest ei küsi ma ju muud, kui et kus Anu praegu on.»

Kuna Mihkel põlgliku jonnakusega vaikib, võtab Liisu sõna. Ta käbarane nägu kisub kokku nagu siili nahk ja mõlemad silmakesed kortsukeste sees süttivad sädemeteks. Ta ei oska vanamehe kombel sõnadega vinduda, asja ümber ringi hiilida, targutavate mõistukäänetega mängelda, vaid kopsatab asjale otsekohe pihta.

«See jäägu küll viimaseks korraks, Taavet, et sa oma jalad meie läve üle tõstad. Siin on maja, kus elab jumal ja tema püha sõna — jõledatel ei ole siin aset, varga- ja röövli pesaks ei lase meie oma koda teha...»

Ta lõug hakkab tudisema, ja voki tagant tõustes paneb ta oma vagad käed rinnale kentsakalt risti.

«Ja oma naisest reagid. Sinusugusel ei või meie majas naist olla. See, kes meie juures elab ja — jumal paraku — enne sinu naine oli, on meie jumalakartlik tütar, kellel ei tohi kurjategijate ja jumala pilkajatega tegemist olla. Sina arvasid vist, kui kuradikorterist välja said, et lähen aga nüüd Kiisale naise juurde — eks äi ja ämm anna ulualust ja kõhutäidet temale ja minule. Aga eksid, mees! Varastele, lakarditele ja jumalapõlgajatele ei anta Kiisal õomajagi! See oleks patt, mida taevane isa meile andeks ei annaks.»

Ei ulualust, ei kõhutäidet, ei õomajagi väsinud, nälginud inimesele! Ja seda ütleb taevase isa nimel see hea südamega, helde loomuga inimene! Taaveti suu ümber lööb tuksuma müie, mis on pigemini heldiv kui mõru

«Kulla ämm,» vastab ta peaaegu pehmelt, «ma põle ju teie käest süüa ega juua, ei peavarju pikemaks ajaks ega õomaja tänaseks ööks palunudki! Minu suust põle muud sõna tuld, kui küsisin, kus Anu on.»

«Sa näed, et teda põle kodu,» võtab Mihkel jälle sõna. «Ja mis sa ta järele nii väga pärid, kui kuuled, et temast sinule enam naist ega sinust temale enam meest ei soa. Jumala ja meie tahtmine seisab teie vahel. Sellepärast, mees, annan sulle nõu: mine ära meie silmist — sinu nägu juba on meile hirmus — ja voata, kuida sa oma raiskuläind eluga toime saad... Astu uksest välja!»

Sõbralikku vastuvõttu ta nende inimeste poolt küll ei oodanudki. Aga et nad ta vastu ööd tänavale vihma ja külma kätte viskavad, et nad tal veerandtunnikest jalgugi puhata ei luba oma katuse all, et nad tema vastu kõige algelisematki inimlikku kaastunnet üles ei näita, seda poleks ta ometi mitte uskunud. Ta vaatas ühe pealt teise peale ja ta rinnas tuikas tundmus, mis oli kaugel eemal vihast ja põlgusest. Ta nägi enese ees kaht inimest, kes ei teadnud, mis nad tegid — ta nägi enese ees kaht haiget. Seepärast pööras ta neile sõna lausumata selja — iga vastus oleks olnud asjata suukulutus — ja astus uksest välja.

Välja värava taha jäi ta aru pidades seisatama. Kust leida Anu? Nähtavasti kiuste ei tahtnud nad talle öelda, kus on nende tütar. Et ta pole kodumailt eemal, et ta elab Kiisal nagu ennegi, see oli nende sõnadest selgesti kuuldunud. Järelikult pidi Anu külas ja kuskil teises peres olema.

Taavetil ei tarvitsenud kaua pead murda, et otsusele jõuda, kust talust naist kõigepealt otsima minna. Muidugi talust, kus ta «usuvend» elas. Ja kähku pööras ta sammud Tõnu-Peetri poole.

Niipea kui ta tänaval uuesti külma pori oma jalgade ümber ja kalki vihmamärga pea ning keha ümber tundis, levis ta põues ärarääkimata rõhuv tühjuse- ja üksindusetunne. Raputav värin läbis ta liikmed ja pani ta hambad lõgisema. Ta meelest oli, kui hakkaks tal ihu tarduma ja hing sellest ihust hirmul välja kippuma. Pimedus ta ümber lõi pilkaseks, läbitungimatuks, ja kaugelt eemalt kuuldus nagu nutlik ulgumise Ahastav küsimus: «Kas ma üksi, tõesti üksi olen?» puhkes ta hingest ja pitsitas tal kurgust karjatava ohke.

Tõnu-Peetri kambri aknast paistis tuluke. See vedas üle

mustava õue, üle raagus sirelipõõsaste ja üle nõrguvate aia-roigaste vasekarvaliselt kumava valgusevöödi. See ei võinud olla ahju küljes põlev peerutuli, seks oli ta liiga hele, vaid akna taga, laual, pidi küünal põlema. Ja ligemale astudes nägi Lõhmus, et ta oli õieti oletanud. Rasvaküünal rahutult loitleva leegikesega tuli aknaklaasi tagant selgesti nähtavale. Lähema vaatega märkas ta kaht inimpead tulukese juures. Et akna-kese pisikesed ruudud vihmast märjad olid ja kõik, mis klaasi tagant paistis, sume oli, siis ei tundnud Lõhmus kumbagi inimest ära. Vastuseismatu tung ajas teda aknale ligemale. Ta vaigistas koera, kes tema peale oli haukunud, meelitamise ning taskust leitud leivakoorukesega ja astus siis üsna akna-kese lähedale. Sügava pimeduse pärast pidi võimata olema teda toast näha; pealegi hoidus ta natuke valgusepaistest kõrvale.

Ta polnud eksiteel, otsides naist siit talust.

Usuvenna juurest.

Seal ta istus.

Ja seal istus ka ta usuvend.

Nad istusid kõrvuti väikese akna-aluse laua taga ja olid tegevuses kõhuka raamatu kallal, mis nende ees lahti seisis.

Muidugi piibel.

Anu luges — tema häälekõla oli läbi akna summutatuna kuulda — ja peatus vahetevahel, et usuvenna poole üles vaadata ja tema vahelerääkimist kuulata, mispeale nad lühemasse või pikemasse mõttevahetusse sattusid. Nähtavasti püüdsid nad loetavaid pühakirjakohti endile vastastikku seletada. Mees akna taga tundis oma põlvi nõikuvat, kui ta pilk esimest korda naise pead tabas. Ta tundis selle pea ära, enne kui ta nägu nägi. Mõlema käega asus ta tugevasti oma kepi ümbert kinni, sest pähe sööstnud kuum veri tegi ta silmad kirjuks. Ja siis järgnes tundmus, millest ta ei teadnud, kas see oli hingeline või ihuline. Ta sees lõi midagi põletavalt valutama, midagi hakkas nagu rebenema ja lõhkema. See tundmus astus puredes ta kallale, kui ta naise pea pealt mehe peale vaatas. Mõlemad pead olid nii ligistikku, et ta ühte nähes ka kohe teist pidi nägema.

See kõik oli alles midagi aimesarnast, midagi ettenägevat, tekkinud nende mõlema sõbralikust koos-istumisest, nende peade ligistikku olemisest. Aga veel mõni silmapilk — ja varitseja akna taga hakkas tegema tähelepanekuid ja koguma

tähiseid, mida ta nagu tuliseid süsi hunnikusse kuhjas, kuni neist armukadeduse mürgine lõke üles leegitses.

See mees seal — missuguste silmadega vahib ta enda kõrval istuva naise peale!

Need on silmad, mis imevad, õgivad, neelavad...

Ja kuidas vastab naine neile pilkudele? Kui ta näo usu- venna poole pöörab, kui ta laud üles lööb, siis lendab midagi hülgavat, säravat, midagi vagusas, rõõmsas tules põlevat rips- mete alt välja selle mehe himukalt naeratava suu poole...

Aga varitseja kogub veel enam süsi.

Kui Anu loeb või kui ta jutu sees, arutatavat piiblikohta veel kord üle vaadates, silmad raamatule langetab, siis nihkub Madis' temale sagedasti ligemale, tehes, nagu vaataks temagi raamatusse, ja siis puutuvad nende õlad, puusad, vist ka põl- ved kokku. Ja vahel tikub see mees naisele nii ligi, et tema otsaesise parempoolne nurk Anu lõuga puudutab. Ja nüüd puutuvad mõlema põsedki kokku, aga see võib ainult selle- pärast sündida, et naisel midagi selle vastu ei ole, et ta seda ei püüa keelata, sellest hoiduda.

Ei, ta on sellega nõus! Ta võtab selle lõbuga vastul

Veel enam: ta teeb sedasama ka isel

Sest kas polnud praegu tema see, kes lõi pea mehe põsele nii ligi, et need kokku puutusid, kui ta raamatu teise ette lük- kas, et selles temale üht kohta näpuga näidata!

Kes neid mõlemat seal nõnda näeb istuvat, ei või teisiti arvata, kui et nad pruut ja peigmees või naine ja mees on...

Varitseja hingest mühab hetkeks midagi läbi, mis tal akna käsib puruks lüüa ja selle naise sealt karvupidi välja kiskuda.

Aga ainult hetkeks.

Vapustusele, mis ta sisemuse mässama ajab, järoneb vas- tand: nõrkus, lõtvus, ärarääkimata rusutud olek. Ta tunneb enese olevat nagu läbi pekstud, jalge alla tallatud, tumaks muritud. Ja kirjeldamatu kurbus asub ta hingesse, see jõuetu kurbus, mida tunneb vahel pikaldane põdeja, kurbus, mis nutab ja nuuksub ja halatsust mangub.

Lõhmus astub akna kõrvalt ära, tuigub, kobamisi kepiga teed otsides üle porise õue ja astub Tõnu-Petri väravast välja, ilma talusse sisse astumata, ehk ta siit küll oma naist tuli otsima.

Kuhu ta jalad teda nüüd kannavad, seda ta ise ei tea. Ta kõnnib ainult, kõnnib nagu liikuma pandud masin. Ta ei

märka, et ta vahel kraavi või vihmaloikudesse väärab, kus külm porine vesi tal peaaegu põlvini ulatub; ta ei pane tähele, kui ta siin ja seal rinnaga vastu aeda või väravat pörkab, sest pimedam kui väline ilm on ilm tema sees.

Mitte ainult, et tal mingit mõtet peas ei ole — tal pole ka enam mingit kindlamat tundmust rinnas. Kõik on nagu valu- jõuetusse hangunud, nagu halvatud — hing ja ihu. Tal pole aimugi, kui kaua ta nõnda mööda tänavat, mööda vainut, mööda küla ääri ümber vantsib. Korraga tunneb ta janu. Janu millegi järele, mis uputab, mis sellegi tumetuima käärimise, mis tal südame all veel laisalt liigub, kustutaks, uinutaks. Ta tunneb vastuseismata himu viina järele.

Ja kuna ta meelemärgusele ärgates ringi vaatab, leiab ta enese kõrtsi ligikonnast. Need kaks valgustatud akent seal on Tihase lõbuallika omad — ta tunneb nad ära enam vaistlikult kui silma nägemise järgi. Ja tõtates seab ta sammud nende akende poole.

Kõrtsi ees, ukse lähedal, seisavad kaks märga, külmetavat hobusekonti, pead norus. Akendest paistev nõrk valgus langeb nende väsinud peadele ja tülpinud kehadele. Rahvast ei või kõrtsis palju olla, sest valjemat häälteköma pole kuulda. Seda parem. Lõhmus ei tahaks kellegagi sõna rääkida. Oleks hea, kui ta võiks üksinda olla, tummalt nurgas istudes uimastust ja uputust segi maitsta.

Ta leiabki kõrtsi suures toas peale kõõrdsilma ainult kaks inimest eest, keda ta kumbagi ei tunne. Vist võõrad läbisõitjad. Nad seisavad leti ees, üks viina, teine õlut rüübates, ja ajavad va Tihasega laia juttu. Lõhmuse sisseastumist ei panda tähe- legi. Nähtavasti on kõrtsmik mingi naljaloo vestnud, sest kõik kolm naeravad täiest suust.

«Mine nüüd kirikupappisid reakima — üks niisama hea kui teine!» lisas viinarüüpaja kuulnud jutu jätkuks. «Kui sa neid reastoolis¹ kuuled maanitsusi maha puistama ja palveid taeva poole vihtuma, siis mõtled: ega see mees ise teagi, mis patt on, see elab jumalaga nagu vend vennaga, päris peaingel ise, ja nutab aina meiesuguste vaeste pattude pärast. Aga näe!»

«Jah, nagu meie Paulsengi Amblas,» võtab õllejooja piipu toppides sõna. «Kirikus kuula aga teist! Küll ta teab, mis on must, ja küll ta teab, mis on valge. Koguduse juures muidugi.

¹ Räästool e. reastool = kantseel. — Toim.

Mees joodikuid vitsutama, mees hooraclu hukka mõistma, mees kasusse läind tüdrukuid hurjutama. Aga mis ta ise teeb! Kogudus teisel kasulapsi täis, nii poegi kui tütreid. Ei tunnegi mees kõiki oma liignaisi enam, nii palju on neid... Ega tea, kas olete kuulnud, mis meie hingekarjasega mõne aja eest ühe sohilapse pärast juhtus? Lugu, et naera katki! Kogu kihelkond nüüd käre täis...

Tihane ega teine kõrtsiline ei tea, millist juhtumust Ambla mees mõtleb, sest õpetaja Paulseni kohta käib palju kõditavaid jutte ringi. Seepärast paneb mees, kui piip tossama hakanud, suu käima.

«Eks õpetaja võta ühel pühapäeva-hommikul kõstrega seltsis rahvast lauakirjutusele. Ilmub koa Kukevere mees Kernu Juhani kirjutusele. Mees astub laua ette.

«Soovid lauale?» küsib kirikhärra.

«Ei, õpetajahärra. Palun last ristida.»

«Kelle laps see on?»

Selle ja selle tüdruku laps.

Kui lapse nimi ja vaderid üles tähendatud, järgneb viimane küsimus:

«Mis on lapse isa nimi?»

Mees vaikib.

Õpetaja küsib veel kord.

Mees vahib nagu abi otsides kord tema, kord kõstri, siis rahva peale, maigutab mokki, nagu tahaks midagi öelda, aga sõna ei tule tal suust.

«Kas siis lapse isa teada ei ole?» pärib õpetaja kärsitult.

«On küll.»

«No miks sa siis ei ütle?»

Ei midagi — mehel suu jälle kinni.

Nüüd katkeb küsija kannatus, ta kärgatab: «Ma küsin, kes on lapse isa?»

Viimaks ometi pääsevad Kernu Juhani keelepaelad valla, ta vastab kartlikult:

«Õpetajahärra ise, nagu tüdruk tunnistab...»

Oi sa jagaja! Kõik kuulavad kikikõrvul, ja kui vastus Juhani suust kukkunud, valguvad kõigi pilgud kirikhärra peale kokku.

See on näost punaseks ja siniseks läinud. Viskab sule sõna lausumata lauale ja kaob teise tuppa... Rahva seas aga kõhin ja sosin: «Ei tunne mehike enam oma naisil Või need Marid

ja Liiaud, Juulad ja Maied siis kõik meeles seisavadki...»
Ja põnevusega oodatakse, mis sünnib edasi.

Natukese aja pärast ilmub hingekarjane kirjutusetuppa tagasi, kogeleb häbemata valest ja teotusest, ähvardab haagrehiga ja ütleb viimaks Kernu Juhani:

«Juhan, sa tuled pärast jumalateenistust minu jutule!»

Juhan teeb, nagu kästud. Kardab natuke ka — ähvardati ju haagrehiga. Siiski võtab südame rindu ja mõtleb: «Mis ta mulle ikka võib teha! Tüdruk tunnistab — ega mina süüdi ole.»

Õpetaja võtab Juhani jutule. Seisab kõigel oma vägeval laiusel mehe ees ja küsib sügava häälega, nagu tõrre põhjast:

«Ütle ometi, Juhan, kuida sa julgesid hulga rahva ees oma hingekarjasele niisukest häbi teha ja tema peale niisukest jõledat rumalust reakida?»

Mees väidab, et tüdruk ise seda kindlasti tunnistavat.

«Soo?» Ja õpetaja pöörab näo kõrvale. «Noh, kui ma kui lihalik inimene seda rasket pattu olengi teinud — ja ma tahan jumalat paluda, et ta selle mulle armulikult andeks annaks —, siiski poleks sina pidanud sihukest sala-asja rahva ees välja lobisema. Häbi sulle selle eest!»

«Aga õpetajahärrad nõudsid nii valjusti, et ma pidin lapse isa nimetama...»

«Vait! Sa oleksid varem minu juurde pidanud tulema ja mulle seda nelja silma all teada andma. Nüüd aga läheb rumal jutt üle terve kihelkonna laiali...»

Tihane ja teine kõrtsiline itsitavad.

«Vaata sulle tüki! Ja oleks siis veel noorem mees või lesk!» tähendab viimane. «Kui õieti arvan — ma nägin teda alles paari kuu eest Amblas —, peab ta kaugelt peale viiekümne olema, ja proua teisel kodu nagu ahi.»

«Na viiekümne viie ümber,» kinnitab loo jutustaja, tõmmates vööd pingumale ja tehes minekut. «Võite isegi arvata, mis ta veel siis tegi, kui noorem oli.»

Mõlemad teekäijad lähevad, kui nad Tihase on sõbralikult jumalaga jätnud, minema, ja nüüd alles märkab kõrtsmik lähemalt uut külalist, kellest ta elava jutu pärast seni ainult nagu variu oli näinud.

Viimane istub käsipõsekil pika pingi viimasel otsal poolpimedas ja vahib oma jalge ette maha. Miks ta oma kõrvetava janutunde maha surus ja teiste kõrtsiliste eest siia nagu peitu puged, seda ta ei tea vist isegi. Meeste juttu ta ei kuulatanud,

ainult nende hääled tungisid talle nagu kaugelt eemalt kõrvu. Näib, nagu oleks ta teiste äraminekut oodanud, sest nüpea kui vaikus teda ümbritseb, ärkab ta, ajab enese pikkamisi ja kangelt püsti ning hüüab peaaegu vihase karedusega:

«Kortel viinal!»

Vana kõõrdsilm vahib poriga kaetud nārusele külalisele tunnistamisi ja nagu umbusklikul viivitamisel vastu. Hääli oli ta kõrvale nähtavasti tuttav. Ta tunneb aga endise Lõhmuse peremehe alles siis ära, kui see täiel kogul leti ette, ahju lõugades põleva peerutule valgusesse on astunud.

Kõõrdsilma olek väljendab vilu tagasihoidu. Ei ta siruta oma endisele sagedale külalisele kätt vastu, ei tereta teda suusõnal, vahib aga ristamisi ühe silmaga siia, teisega sinna seina ja teeb, nagu poleks viina tellimist kuulnud. Hakkab viimaks koguni, kui ta nii suud mööda on tähendanud: «Näe, see ju kaugelt inime,» letil viina- ja õllemööetudega klõbistama.

Vangist tulnud varga vastu ei olda ju teisiti, liiati kui sel räbalad ihu peal ning teadmata on, kas ta viina jõuab kinni maksta.

Lõhmus mõistab ja põlglik naeruvõru liigub hetkeks ta suu ümber.

«Tihane, kas ma jäin sulle oma ajal midagi võlgu?»

«Ei — ei vist.»

«Ma maksaks nüüd ää» — ja viskas kolmerublase letile.

See on kõik ta vara. Vangist välja tulnud, tegi ta peale nädala sadamas tööd, et teeraha teenida ja mitte just ilma kopikata koju jõuda.

Vaevalt on Tihane raha näinud, kui viinakortel klõbiseb ja ääreni täis nõrgub. Ja kõrtsmiku kuivetanud näol on märgata nagu koidu võitlust õõ vastu. Kätt ei anna ta nüüdki veel, aga juba tuksub ta jutukas suu, otsides ainet, ning mõlemad ristamisi vahtivad silmad saavad selle mõnusa läike, millega ta oma naljatustele oskab ilmet anda. Krabinal võtab ta letilt paberi ning teeb selle nõidlikul rutul hõbedaks ja vaseks.

«Või jälle kodumail tagasi — no see on mõistlik!» algab ta käsi hõõrudes, mis tegevus viimaks, kui külaline jutu sabast hästi ei taha kinni hakata, sõrmède naksutamiseks muutub. Tihasel on see ajaviide väga selge. Tal naksub iga sõrm. Ta võib neid naksutada ükshaaval, ilma et ükski naksu võlgu jääks, ja kõiki koos valju raginaga.

Lõhmus võtab kortli ilma kõrtsipapale pealt pakkumata.

Ta polnud eksiteel, — sides naist siin tatust

See on tema kättemaks. Ta rüüpub esiti kergesti, siis võtab lonksu, mis tühjendab mõõdu pooleni.

Lähemal hetkel, kui elustav vedelik oli kurgust alla valgunud, sisikonda kõditava, sütitava käärimise ja pitsitamisega täitnud, lööb jooja silmas kerge vina sellest lõbuhelgist läikima, mis alkoholitarvitajale joomise puhul on tavaline, ja ta külmast kohmetanud näkku ilmub veidike värvi.

Hakatus oli hea. Ruttu haarab ta kortli uuesti pihku ja joob laial sõõmul tühjaks.

«Toop õlut!»

Ta sülitab viinakibeduse põrandale, ja kui ta vahutavast toobist hea janu on joonud, hakkab ta vanast põiekotist piipu toppima. Ta silmade elav hiilgus ja põskede laiguline puna annavad märgata, et sisemine küte ikka enam mõjule jõuab.

Ja keelepaelad — need lõdveneivad ja pääsevad varsti hoopis vallali.

«No mis Kugli pool siis nüüd koa kuulub? Vana viisi kõik?»

Ta on julge, et ka Tihase suu nüüd, kus ta kõrtsilisel raha teab olevat, paisu ei tunne. Ja ta ei eksi. Kõõrdsilm laseb rinnuli letile ja avab vesivärava. Et ta iseenele kõige ligemal seisab, siis alustab ta juttu enda käekäigu seletusega.

«Eks siin ole mõndagi vana viisi, aga palju rohkem siiski uut viisi. Endised head ajad on mööda — seda näen omast käest kõige paremini. Maksa kõrget renti — lisatakse aiva järjest juurde — ja kõrts tühi nagu kirik äripäeval.»

«Inimestel vähe raha?»

«Vähe neh — vaesus alatasa kasvamas. Ja küla maltsvettisi täis, kes on viina vande alla pand. Ja mitte ükski viina — ka ilmsüüta õllemärjukesel. Ei pista need jumala tallekesed enam jalgagi kõrtsiläve üle — olla maapealne põrgu ja mina ise va sarvikuna sees... Ja või see meil ükski nii on — maltsvettisi kõik kohad täis... Ela või ole siis nõnna!»

«No eks sa ole seda va nodikest Kuglil juba küllalt kokku aand,» tähendab Lõhmus suitsupilve seest. «Võid omale vist juba karjamõisa osta.»

Tihane tõrjub käega ja teeb nukra näo. «Tühja kahl Põle seda nodi nii ränka, kui arvatakse. Eks ma oleks siis jo ammu kergema põlve peale läind... Aga ma tahtsin juurde lisada, et lugu veelgi hullemaks kipub minema. Inimesed nagu pöörasid — tahavad meie moalt ära minna ja nurmed-niidud elust

tühjaks jätta! Eks sa ole vist juba kuulnud — visatakse kohad käest ja valmistatakse kihinal-kahinal sinna minema, kus moa ja taevad kokku puuduvad...»

Türmi-elanik pole sellest midagi kuulnud, ka Tallinna sadamas tööl olles mitte

«Kuhu nad tahavad siis õieti minna?»

«Eks ikka sinna soojale moale. Üks ütleb Saratohvi, teine Samarasse. Maltsvetid unistavad Kaananimaast. Vana prohvet pidada nad Egiptusest ära viima töötatud maale, kus piima ja mett jookseb... Kas sa seda siis külas veel ei kuulud? Kiisa rahvas ju koa minekul. Või põle sa veel külasse saandki?»

«Ei ole,» luiskas Taavet, kuna ta kulmu üle pilveke lihvas. «Vesta aga kõik ära, mis siin ligi kahe aasta sees kõik juhtus — mulle on see kõik uudis. Astusin sinu juurde kõige enne sisse.»

Ja et kõõrdsilma tasu mitte liiga vähene ei saaks, nõuab ta veel poole «hunti» ja laseb teda seekord pealt rüübata.

«No hulle tükka oleme siin selle aja sees küll palju näind — ega ole kõik enam meeski,» lausub Tihane suud pühkides. «Varsti peale seda, kui sina ära läksid, pidi kord jälle viimnepäev tulema. Prohvet olla oma püha suuga uuesti kuulutand. Endised kuulutused ei olla sellepärast täide läind, et Maltsvet patustele veel armuaega palund. Nüüd aga olla Issanda tund ukse ees. Mõnel oli kuu, teisel nädal, kolmandal koguni päevgi teada, milla taevast tuld ja tõrva hakata sadama või suur veeuputus kätte jõuda. Ka meie külas kahin suur. Paluti ja uluti ööd ja päevad. Naised muidugi kõige ees. Naised ja abiprohvetid, nagu Tõnu-Peetri Madis ja sinu va ai. Mindi juba mõni päe lauldes ja halleluuja hüüdes vainule ja pärast küla taha karjamaale kokku Issanda tulekut ootama, kes pidi tulise vankriga pilvedest alla sõitma. Kõige naljakama tembu tegi — ää pane pahaks! — sinu va äiapapa Kiisa Mihkel. Eks tema roni üks õhta, kasukas seljas, oma suure kuuse otsa oomajale. Uteld mees ise, et jumala vaim käst teda seal vägede Jehoova tulekut oodata, aga ilmalapsed naeravad, et taht oma lihalikku elukest veel kas või tunni või poole võrra pikendada, sest ta arvand maailma otsa veeuputusega tulevat. Kutsutud teist küll puu otsast maha, aga ei tule! Jäänd teine terveks ööks — mõned reaktivad koguni, et kaheks või kolmeks ööks — kuuse otsa, kuni viimaks nälgi ja kange külm mehikese maha ajand —

«Et jo talve-eg... Viimnepäev jäi muidugi seegikord tulemata ja nüüd on sellest lorast jälle natuke rahu old.»

Aga mõne aja pärast tulnud uus jampsimine. Ja Tihane ventin pikalt ja laialt ära Madise kiriku Kristuse kujude loo. Naiste seas, kes puust ristikuju kõrvaleheitmise pärast kõige suuremat kära teinud, olnud «paraku» ka Lõhmuse naine ja anu. Viimasest ei võivat seda nii väga imeks panna — Mihkel olevat ta vaesekese oma palvehullusega nõdraks teinud —, aga et Anu, see vagane, mõistlik inimene, nii sügavale jampsimisele võis sattuda, seda tulevat päris kahetseda. Ema ja tütar olnud siit nurgast esimesed, kes kirikus palve ajal püsti jäänud ja teisigi sundinud püsti jääma, kes usurändamist kabelis oleva vana risti juurde aidanud toime panna ning ähvardus-tega kirikuõpetajale peale käinud, et ta puust Onnistegija jälle vanasse kohta seaks, muidu kistavat tal sõjarist rinnast ja kirikumantel seljast.

Lõhmus ootas ärarääkimata põnevusel, kas puudutab kõõrdsilm Anu ja Tõnu-Peetri Madise vahekorda. Aga seda ei sündinud. Kas läks kavalpea meelega või kogemata sellest asjast mööda — kes teab.

Ta jõudis oma jutuga nüüd maltsvettide Tiskres käimise ning vaga neitsi Miina ja tema jumaliku ilmutuse juurde, mis maltsvettide väljarändamistuhinale põhjust oli andnud. Naljakalt kujutas ta jaburat retke, millest ka Kiisa rahvas Anuga oli osa võtnud, ning oskas Miina Renningu tervet ilmutuse-etendust nii naeruvääriliseks teha, et isegi Lõhmus, kes kõrtsmiku jutukast suust hoopis teisi asju igatses kuulda, huvitatud kuulatamisse sattus.

Tihase meelest oli kogu ilmutuse-asi Maltsveti väljamõeldud komet, kelmi tüdruku abil toime pandud pettus. Olevat ju Miinaga, kui ta jälle kord kangeks tarretanud ja siis taevalikke asju hakanud jutustama, proovi tehtud, kas ta tõesti eluta ja tundmuseta on. Ja siis tulnud välja, et ta võrukael aina tembutanud.

«Rannas elada keegi maltsvet, nimega Idu Juhan,» vestis kõrtsmik, «kelle usk old nii kõikuv, et ta kord ise taht järele katsuda, kui palju Miina tempudes tõtt on. Kui Miina surnuks kukkond, siis ajand teisele võimalikult ligi, et hästi näha. Tuba old pimedavõitu ja Juhan võtt nõuks katsuda, kas ta südagi ei tuksu. Aga et kätt põue ajada ei saand, hakand teise jalgu katsuma: need peavad jo surnul külmad olema

Katsund labajalgu, siis sääri, ajand käe riiete alt edasi ja katsund ka põlvi. Mõteld: on ta nüüd surnd, siis ta ei karda mingit katsumist; aga kui ta miskit kohta ihu küljes kardab, eks tal siis ole hing sees... Koband siis käega veelgi kõrgemale — — korraga kargab surnu püsti ja hüüab vihaselt: «Hurjah, häbemata!» Ja usklikkude poole: «Teie seas on pilkajaid, sellepärast kadus vaim mu pealt!»

«Hee, kurat, su vigurid olema!» öeld Idu Juhan ja pöörand sest päevast peale maltsveti usule selja.»

HALASTAV ÖDE JA JEESUSE PRUUT.

Lõhmus kuulis kõrtsmiku suust siis veel seda, et Maltsvetti ulmuse poolt juba jälle kimbutatavat. Nagu paari aasta eest, nii pidavat saksad teda nüüd jälle rahva ülesässitajaks, nimelt «soojale moale» rändamise õhutajaks. Püütavat teist igalt poolt, aga kätte ei saadavat, sest ta tallekesed olevat nobedad ja kavalad teda peitma. Ka siinsele talitajale antud kõva käsk «mässaja» vangi võtta, kui ta Kuglile peaks ilmuma. Tema jüngritele keelatud palvetundide pidamine siin ja mujal ära, aga või see aitavat — salaja peetavat koosolekuid nüüd sagedamini kui seni avalikult.

Et asjade juurde jõuda, mis tal südames pakitsesid, püüdis Taavet jutupuhujat üldiste seletuste juurest enam üksikute kohalike isikute poole viia. Ta hakkas ühe ja teise külaelaniku käekäigu järelle pärima, et nõnda, ääri-veeri mööda, eesmärgile jõuda.

Kuidas siis Pärtli rahvas elavat? Mis tema tragi poolõde oma usutõbise vanamehega tegevat.

Kuulis, et Pärtli Villem vaheajal päris totraks läinud. Tal käivat «tojud peal». Nägevat teine päise päeva ajal tonte ja kõiksugu muid viirastusi. Vahel väitvat, talle tulnud lepikus leegitsevate riietega ingel vastu, kes teda käskinud oma usupõlgajast naisest lahti lüüa, kui ta tahtvat õndsaks saada; teinekord jälle näinud katuseharjal vanasarvikut istuvat, kes suure isuga ta patust küljeluud süüa nosinud, nii et Juulast ainult veel labajalad järel olnud. Sellest hoolimata saanud seesama Juula hiljuti jälle priske pojaga maha, sest vanamees ei olevat ingli käsku tänapäevani täitnud. Kentsakas mehikel Ei tegevat enam muud, kui palvetavat aiva; töö jätvat kõik patust pöördumata naise ja teenijate hooleks. Palvetamise ajal minevat, nagu ta rääkivat, kämbalalaiune tükk taevast lahti ja

ta nägevat ning kuulvat läbi augu selgesti, kuidas Isa, Poeg ja Püha Vaim säraval aujärjel istuvad ja inglid nende ümber kannelt lüües halleluuja laulavad...

Sanglepa omadest teadis Tihane vesta, et need langenud kindlausuliste maltsvettide, iseäranis kohalike abiapostlite põlguse alla. Leitud teiste lauvalt mineval jõulul kogemata hea kantsakas sealiha ning mõni aeg hiljem joonud peremees enese kuskil pulmas nii raskesti seda neetud põrgulaket täis, et pea-aegu enam omal jalal koju pole saanud. Aga mis veel halvem: purjus peaga laimanud mees kõvasti maltsveti usku, mis ei lubavat inimest rõõmu tunda elust, ja laulnud pulmas selle usu peale tehtud pilkelaulu kaasa, nii mis laksub. Nüüd hoiduvat kõik maltsvetid temast ning ta jõledast majast eemale ja mõlemad «lugijad» külas, Tõnu-Petri Madis ja Kiisa Mikkell pannud nad prohveti nõusolemisega «vande alla».

Kentsakal kombe ei olewat samasugune saatust Altsauna Tõnist veel mitte tabanud, ehk küll kurjad keeled ammu juba kinnitavat, et ta salaja nii kärke kui ka tubakat tarvitavat. Aga see tulevat vist sellest, et Viiru, tema vana teinepool, põletavat ta patud oma lõõmava usutulega ikka jälle tasa. Kiisa Mikkell ja Tõnu-Petri Madisel ei olewat oma lugemistel külas agaramat ohkijat ja silmavee-valajat kui Altsauna Viiru. Iseäranis kindlaks ja kõikumatuks olewat Viiru usk seeläbi saanud, et tal viimasel paaril aastal, peale kaksikute sündimist, enam last pole olnud. Seda olewat ta uue usu kaudu jumalalt palunud, ja ennäe — palve täidetud ometi viimaks! Oma piibu ja vahel salaja lõmpsatud viinatilgakese pärast saavat aga va Tõnis kannatada küllalt, nagu ta ise mõnikord sõpradele kurtvat.

«Ega mu naisevennaga selle poolest vist paremat lugu ole,» tähendas Lõhmus vahele.

«Muidugi mitte,» naksas kõõrdsilm aimest, mis töötas olla nähtavasti põnev, elavalt kinni. «Ma usun, nad teevad selle hea poisil varsti päris lolliks — toat ja eit muidugi. Hulgubki juba, pea norus ja silmad moas, nagu mullust lund otsides ümber. Ohtuti ja pühapäeviti ei leia teda kodunt. Teeb töö ää, sööb ja kaob. Istuda teine siin ja seal üleaedsete juures — Altsaunas, Jaani ja Triinu juures Lõhmuse saunas, Seene-palul — tundide kaupa nurgas, ilma et suust rohkem tuleks, kui just küsitakse. Aga see põle me. Nad on temaga juba kõiksugu tükid ää teind. Togind teist kodu nii kaua, kui poisil

koos kon üle maksa läind. Hakand vanamehele vasta. Tõm-mund tal nälaka käest ja hüind: «Kui sa minusse veel kord pöördud, siis lõõn su vasta põrandat, ja kui sa koa kaks korda mu na oleksid!» Mikkell peab nõu ära ja läheb vallakohtu palvele, et see poisile õpetuseks hea keretäie annaks. Aga talutaja, mõistlik mees, vasta: «Jäta täismees togimata, ei ta sulle siis vasta hakka! Usku ei või sa talle ometi malakaga anda ühtal! Ole sina oma usku, jäta tema ta oma usku. Kohus karistab neid, kes teistele liiga teevad, mitte neid, kes oma nälga vägivalla eest kaitsevad!»... Mikkell pika ninaga tagasi. Aga ta arvab jumala ees oma kõhuse olema poja hinge, maksku mis maksab, peasta. Ja nõnna võtab hullu aru pähe ja tahab poisil tänavu sügise soldatiks panna. Üks poeg juba soldatiks, enesel töötegijat hädasti vaja; Mikk töömees, nii et olid teist sarnast tulega — ja tema tahab poisil lasta münd-rinse toppida, et aga oma pöörast usujonni ajada ja poisile nii rasket karistust peale panna, et see oma hinge peale mõt-leva hakkab... Võtabki kätte ja läheb mõisa parunile ette panema, et see tema ülekatte läind poja nekrutiks toimetaks. Aga poisil on mõisas hea eestkostja, kelle sõna nii vana kui noore paruni ees maksab. Ehk tead juba isegi, Taavet, et Kiisa Elts läks varsti peale sinu äraminekut mõisa teenima.»

«Tea»

«Nojah. Elts palub venna pärast saksu ja teeb neile selgeks, et Miku äraandmine oleks püstihullus, ja parun peseb siis ka vanal usuvannal, kui see talle oma soovi ette veeretab, tublisti pead ja soadab ta kus tühi. Aga vist põld Elise eestkostmist vajagi. Parunid, nii vana kui noor, vedasid Kiisa Mikkeli peale juba muidugi ninavingu, mitte üksi ta maltsveti usu ja lugemisetundide pärast, vaid et ta käis nende kallist toatüdrut ja neid endidki vahel mõisas tülitamas. Tema ja ta naine kordamisi. Eks Elts läind, kui vanemate pesast pääses, väga ilmalikuks. Viskas mõisas hallid ja mustad patukahelsemise-riided seljast, pani enesele mamsliehted ümber, üks värvikam ja toredam kui teine, hakkas sõrmuseid ja kõrvarõngaid kandma ning juukseid palmitsema. Aga või see Mikkeli või Liisu hinge sisse mahtus! Nende laps oli jo, nagu nad ette kart, mõisas kuradi küisi sattund! Väia käia teist noomimas, vaja ta vaest hinge püida pahareti käpust peasta, enne kui hilja on! Mõisas teati juba: niipea kui Mikkell või Liisu jalad sisse pistab, läheb urin-porin lahti, mis ei taha lõppeda. Tüd-

ruk oli iga kord, kui ta nende hingenäpistusest läbi käind, nagu ära puretud. See põld sakstele, kes jälile said, mitte meelepärast, ja nii vana kui ka noor parun — see aitab jo nüid mõisa valitseda — ajand nad poar korda minema. Aga või see aitas. Mihkel võtab ühel heal päeval südame rindu ja läheb saksu endid noomima, et miks need tüdrukule kõiksugu põrgust saadud ehteid kingivad, mis hinge hukatusse ajada. Julgeb koa tüdrukut koju tagasi nõuda. Noh, muidugi tehti teisele jälle tulised jalad. Seekord ja veel ükskord hiljemalt. Siis, kui ta mõisas käis nende juttude pärast...

Tihane jättis lause nii kahtlasel toonitamisel pooleli, et Lõhmus sunnitud oli küsima:

«Mis juttude pärast?»

«Näh, reagitakse, et Kiisa Elts mõisas —» kõrtsmikule tuli korraga kõha peale, ja kui ta sellest võidu sai, tegi mees veel väikese tõrkuva peatuse, enne kui jätkas — «et Kiisa Elts on mõisas enam prouaks kui toatüdrukus... Ühed ütlevad, et noor parun temaga väga sügavasti sõbrustada, teised loravad, et patune vanasaks ise ta noorest priskusest lugu pidada...»

Kõõrdsilm jälgis vist oma sõnade mõju pealtkuulaja näol, sest ta piiluvad silmad vahtisid sellest näost ristamisi kaugele eemale, kuna ta suu jälle vahet pidas. Et aga Lõhmus mingit märku ei ilmutanud, nagu puudutaks asi ärritavalt tema sugulasestundeid, siis lisas kõrtsmik, mis veel oli lisada:

«Augutakse veel enamgi. Küll vist mõisateenijate käest on lori laiali läind, et Eltseke olla nii isale kui pojale lugupeetud küljesoendajaks. Mõlemad olla maiad ta peale. Mine tea. On inimesi, kes vannutavad, et lugu on nõnna — see ja see teenija näind oma silmaga ja kuuld oma kõrvaga; on aga koa neid, kes vähemalt seda valeks ajavad, et isa ja poeg eneste liig-naist teineteisega vennalikult jägavad — Elts olla noore paruni kallike-üksi...»

Lõhmuse viinast punetav pale oli viduseks lõõnud; ta vahtis leti ette maha.

«Kuradi maltsvetid!» litsus ta hammaste vahelt välja, kuna ta tige pilk nagu auku põranda sisse puuris.

«Õige neh — päris õigel!» Tihane oli nüüd selgusel, et kõrtsiline temale ta juttu mitte pahaks ei pannud. «See tüdruk tuleb Maltsveti hinge peale — Maltsveti ja samuti Mihkli ja Liisu hinge peale! Eks ole jo teada, et tütarlaps sellepärast läind heameelega mõisa, et aga kodusest usuleilist peaseda.

...nool preit teist jo nagu vangis — muudkui palu ja ulu, ja ...nool nool teine enam kui süia. Noor inimene — või see on ...nool me...»

Et külaline rohkesti viina ja õlut kihva pani, siis ei tulnud kortanikul jutuaineist veel ammu mitte puudus kätte, ja Kiisa Elts järgnes terve rida valla elanikke, kellest Tihane, see ...nool inimese kujul, ühte ja teist kuulamisväärt uudist teada pajatada. Nõnda sai Lõhmus muuseas veel kuulda, et Seenevalu Andres, tema sõber — see tema ainus sõber, kes mitte ta kõrtsisõprade liiki ei kuulunud — talitaja-ametist tanavu suvel järsku lahti lastud, muidugi mõisa poolt, kus teda luga pehmeks ja lõdvaks ametnikuks peetud, kes vallarahva ülekäte laskvat minna. Olevat teine peksuasjus ülearu kokkuhoidlik ja mõisa võlanõuete vastu enam kui leige. Peetud meest laagrehi juures paar nädalat kinnigi ja hädavaevalt pääsenud veel va tuttava karistuse alt, kusjuures kõõrdsilm käega hoo-pide ladumist jäljendas.

Tihane tahtis nüüd veel Tibukännu rahvast midagi jutustama hakata, aga pealtkuulaja kannatus oli lõppenud. Ta tegi ajata ootamisele, et kõrtsmik iseenesest midagi Anu ja Tõnu-Petri Madise vahekorrast ilmutaks, otsa peale ning pahvatas küsimuse välja:

«Mis siis minu eide vaga usuvend koa teeb? Kas käivad teised ikke veel virgasti koos piibli peal ninasi kokku pistmas?»

Tihane naeratas peenelt. Kuna ta pikkamisi pead pööras ja küsijast pilgu viiliti mööda laskis, liikusid ta ninasõõrmed justkui nuusutaval linnukoeral.

«Nagu reagitakse,» vastas ta aeglaselt ja tagasihoidlikult, otsekui inimene, kes ei tahaks kõnelda, aga siiski kõneleb. «Eks pühakiri ole suur ja nõua seletamist, ja et mõlemad on lesed, vaja siis koa troosti otsida...»

Et oma sõnade kaheharalisust varjata, ütles ta seda võimalikult pealiskaudselt, ükskõiksel toonil.

«Lesed?» küsis Lõhmus, ja ta liikmeid läbis halvasti peidetud nõksatus. «Kas siis Madise teinegi naine jälle surnd?»

«Mitte just surnd, aga niihästi kui surnd,» vastas Tihane hinge tagasi tõmmates, nagu hoogu võttes uue huvitava loo puhumiseks. «Tõnu-Petri perenaine iäi mõne kuu eest pimedaks. Silma valgus täiesti kustund. Mõlemad silmad... Eks see ole nüisama hea kui surnd...»

«Kuda see siis tuli?»

«Väga raske rõugehaigus... Mustad rõuged... Voakus elu ja surma vahel — peases küll, aga pimedalt...»

Ja Tihane jutustas haiguseloo pikemalt ära ning kujutas lõpuks, kuidas õnnetu naine nüüd päevad otsa nurgas järil istuvat ja sukka kuduvat — ainus töö, mida ta veel võivat teha, ja ta ainus ajaviide selle lõpmatu öö pimedusel, mis teda nüüd ümbritseb.

Lõhmusele torkas midagi meelde. Tuhmilt, nagu läbi une. Kui ta väriseval ärevusel Tõnu-Peetri akna taga seisis ja virvendaval silmal mõlemat kokkupuutuvat pead vaatles, märkas ta tumedas tagaseinas riivamisi, umbkaudselt üht tumedat kogu, mille kohta ta selgusele ei püsinud saada, kas see on elutu või elus. Nüüd, tagantjärele, kus teadmine appi tuli, selgus talle, et see kogu oli inimene ja see inimene — Tõnu-Peetri Mai.

Ennää, kui kavalasti oskavad nad oma asja ajadal käis tal piste läbi pea ja südame. Usuvenna naine on ju juures, kui nad kahekesi pühakirja uurivad ja palvetunnikest peavad — kes neist siis paha tohib mõelda! Ja tuhmi valu hulka, mis ta südame-augus puuris ning käärís, voolas ojake kõrvetavat viha, kukkus joake kuumu kibedust. Ta sülitas ruttu ja tugevasti, nagu oleks talle sest sisemisest mörudusest midagi keelele kerkinud. Siis korraga tundis ta rinna nagu lahendamaks minevat, käärimine andis nagu järele. Ja valu ning viha aset täitis äkitselt mingi muu tundmus. «Ma maksan neile kätte!» surises ta hingelisest sisemisest läbi, «ma kisun neil vaiba pealt, mille alla nad endid petlikult peidavad, ma teen nende vahekorra avalikuks, nii et nad mu ees häbi peavad tundma!» Ja kummaline ahne lõbu täitis ta meelt selle peale mõeldes, kuidas Anu ta ees seisab, silmad maha löödud, ning peab tunnistama, et ta on komistanud, et ta mehe ja oma usu vastu on raskesti patustanud. «Minule pole tal siis enam midagi ette heita,» rõõmustas Taavet, «sest ta pole minust enam parem, ta on minuga ühevääriline; minu peale kahetsedes alla vaadata tal enam ei maksa.»

Ja ta leidis korraga, et nõnda on üsna hea, et ta võib niisuguse olukorraga väga hästi leppida. Ja selle rahustava kergenduse peale, mis kättemaksu-mõte talle tõi, tellis Taavet uue mõõdu viina, ning seda rüübates oli ta nagu salalik-rõõmus nagu kahjurõõmsal inimesel, kes teisele mingi augu on kaeva-

nud, ja ta silmad läikisid nagu saaki nägeval kassil. Viin muutis talle järsku paremini kui siamaani.

Paar minutit hiljem sähvatas ta kuumast peast erutav meeleheitlik labi. Ta oli juba kõigi käekäigu järele pärinud, oma lapse, oma vaese vigase pojakese järele polnud ta aga veel kordagi küsinud. Niisugune unustus! Kust see ometi võis tulla? Kinsal oli ta silm ainult naist otsinud, mitte last, kes talle ka me pilku ei puutunud, ja Tõnu-Peetri aknast sisse piiludes oli ta jälle ainult Anu peale mõelnud, mitte ka oma Juku peale. Lõhmusele — seni mitte sõna väikesest sandist!... Lõhmus lõi emale käe pähe ja kobas ning sügas kuklatagust. Tal oli häbi. Anna kohmetuks tegi teda see tundmus. Ta oli enese peale pahane ja ühtlasi kohkunud. Teel, enne Kuglile jõudmist, oli tal poiss sagedasti meeles olnud, emaga ühes, ikka emaga ühes; linnas oli ta tema jaoks peotäie präänikuid ostnud, need olid tal põuetaskus, ja viimasest kõrtsist oli ta veel värsket snia mõelnud võtta, — aga nüüd, seitsaadik kui ta Kugli kruntikonda jõudis — poiss peast nagu pühitud!

«Tihane, kas mu laps on veel elus?»

«Ei ole surmast kuulda old.»

Ahaa, siis ta oli vist emaga Tõnu-Peetril kaasas, muudku ei ma ei näinud teda, mõtles Lõhmus, ja ta suu, mis küsimisel pool-lahti oli jäänud, matsus jälle kokku ning ta põnevalt vahetivad silmad pugesis enam laugude alla. Vajudes leti ligemale tõmmatud pingi otsale, jäi ta korraga nii mõttesse, et kõõrdsilm enam uut jutuainet ei otsinud, vaid hakkas tasakesi vilistades rahasahtli kallal talitama.

Nad on ju üks, sellepärast vist... kobas mõte Taaveti peas. Nagu ühte kasvanud... Mõtleb ühe peale — teine tal nagu käsi või jalg küljes... Nagu teise vari... Kurat, ja siis see südamevalu teise pärast! Nagu kinni mattis kõik... Unustada — kuidas võisin ma tema unustada, — ta oli mul ju ikka meeles...

«Kõrtsmik, kas saia on veel?»

«On.»

«Anna paarikümne kopka eest — pärast unustan ära.»

Raske kerega jäi nüüd Lõhmus leti ette istuma ja salalikult kasvava januga jooma. Pea väsis, mõtlemisest, rind tüdines regamööda tundmisest, järele jäi midagi udust, umbset, heljuvat, mis aga sünnitas lõbu, kehalist ja vaimset. Joojal oli

tunne, kui õõtsuks ta soojadel, pehmelt paitavatel lainetel, puhates tinarasket väsimust. Tal oli hea olla. Ja ümberringi kuuldus mõnus suigutav kohin. Ja see poolvalgus, mis teda piiras, ja kõik, mis talle selle seest kujutult ja kehatult silma paistis, oli sõbralik ta vastu ja näis naeratavat. Vahetevahel tuksatas tal veel midagi põues, kerkis pitsitava joana alt üles, nagu valust soiku jäänud hammas end ajuti meelde tuletab. Aga see kadus ruttu ja soe lõbu laienes... Ja kõrtsmik nägi joojat naerunäol enda ette maha vahtivat, joojat, kelle pale oli seni nii tume ja tusane olnud, kelle südamel nähtavasti mingi kivi oli lasunud. —

Kõrtsiuks käis — keegi astus teretades sisse. Oli naisterahvas. Takune tekk ümber, millel vihmapiisad läikisid. Tuli ja pani laia kõhuga pudeli letile. Teki serv puudutas niiskelt Lõhmuse kätt.

«Tere õhtast, Mall,» vastas Tihane, kes tüdruku enam pudeli kui näo järgi ära tundis. «Mis pidu Kassil siis täna õhta jälle on?»

«Perenaise vend Aravetelt.»

«Või külalised... Kas täis või pooleli?» Ta laskis pudeli käes küllakile.

«Täis ikke.»

Lõhmus vaatas üles. See pehme villane hääli oli talle tuttav.

«Näeh, Mall — või sina!»

Tüdruk lõi silmad ka tema peale — vaatas — tunnistas ja — punastas.

«Kas oled siis jälle Kuglil?» hüüdis Taavet, pöördudes kogu kehaga tema poole.

«Jah, kevadest soati.»

Veidi tõrkuvalt pistis tüdruk kae Lõhmuse väljasirutatud pihku.

«Nojah, nojah,» naeratas Tihane, kummardudes pudeliga viina-ankru poole, «üks näeb endist peremeest, teine endist teenijat — ega liigud jää vist tulemata...»

Niiske käsi, mida Lõhmus pihus hoidis, oli tüma ja kerkiv nagu värske sai, ja viinastanud mehel jooksis midagi särisevat rinda mööda südamesse. Ta laskis pilgu, milles sädemed süttisid, naisterahva näost ja tervest kogust undishimulikult üle käia. Pehme ja paisuv oli kõik, mis talle Malle küljes silma puutus. Tüdruk oli paksemaks ja ümmargusemaks läinud sest saadik, kui Lõhmus teda viimast korda oli näinud, ja näost

latemaks ning louast lotti. Praegu oli Malle nägu kiiresti poikava verrega nii üle ujutatud, et ta väike laiavõitu nōbinina punaste arvete punase seest välja valendas, kuna ta vagusate, kergelalvea silmade sina eriti sügav paistis. Midagi soentavat, lootavat, ligimeelitavat imbus sest turdtervest, verevõõrlikast kahast Taavetile vastu, ja Malle kätt ikka veel kinnihoidis ta temale pinki mööda ligemale.

«Tulu joome nehl!» hüüdis ta siis Tihase poole, kuna ta oletaval näol rõõmsa ärevuse paiste levis. «Otsi Mallele midagi magusamat... Ja saia anna koa veell... Või sina Kuglil tagasi — mõne hea oasta pärast!» lõi ta silmad jälle tüdruku peale, «ja Kassil teenid nüüd, Kassi Matsi juures? ... No reagi koa, kuida su käsi kõik see aeg on käindl!» Ja tugevasti pigistas ta Malle kätt, kuni tüdruk selle ta pihust viimaks lahiti poetas.

Parem reagi, kuida sinu käsi käib,» sai Taavet vastuseks.

See vastus ajas Tihase salaja naeratama; Lõhmus aga, kes tüdruku otsa vaatas, ei leidnud ta vastusest midagi torkavat. Lõhmus nägi kaht sinist silma enda peale maha vaatavat, oma lõppenud näost ja katkenud riidetest üle käivat, ning neis silmades ei seisnud pilget ega põlgust, vaid midagi hoopis selle vastast, midagi, mis vaese hulguse põue sooja, tänuliku tundega täitis.

«Mis nüüd minu käsi koa võib käia,» vastas ta naeratusega, milles enesepilge püüdis häbi maha suruda. «Tulen praegu trellide tagant ega tea, kuhu pea pean maha panema, sest kes niisukest pidalitõbist tahab vasta võtta. Joon siin Tihase juures praegu julgust, enne kui küla vagade hulka õandan astuda... Rüüpa, Mall, — mul nii hea meel, et jälle tuttavat nägu näen!»

Kõrtsmik oli klaasi punast viina tüdruku ette pannud, mõne timpsaia ulatas juurde. Tõrkumata võttis Mall klaasi, lõi endise peremehe vaskse kortliga kokku, ja kuna ta jõi, ilmus ta tõntsi nina ja paksuhuulelise punase suu ümber kelmnaljakas naeruvine, mis ta näole nii omane ja loomulik näis olevat. Mall oli oma kohmetusest nähtavasti võidu saanud.

«Küisalt sa vist küll ulualust ei soa,» ütles ta, pühkides õlgadele vajunud teki otsakesega suud, «ja teiste maltsvettide juurest ehk koa mitte, aga eks sa lähe ilmalaste poole, need patused on ligimese vasta vahel heldemad.»

Tihane naeris ja Lõhmus ise naeris ka. Viimane tõmbas

Malle kättpidi pingi otsale istuma, nad jõid jälle, ning Taaveti sunnil hakkas tüdruk nabinal saia sööma, kusjuures ta helevalged hambad punaste huulte tagant taoti nähtavale välgasid.

Nüüd sattus Taavet suurde lõbutujusse. Ta nägu naeris ja silm hiilgas. Ta tellis veel kibedat ja veel magusat ja ka õlletoopi laskis ta uuesti täita. Ja kui Mall minekut kippus tegema — ta viinapudel seisis letil ammugi valmis —, siis palus Lõhmus teda ikka veel silmapilk kannatada ja oma vana peremehega juttu vesta — küll va Kassi Mats jõudvat oma võõraga trimbata — terve öö veel ees. Lõhmus oli nüüd täielikult sellele alkoholist sünnitatud hingelisele järjele jõudnud, kus haiglaselt ärritatud aju enam tõtt ei räägi, vaid luuletab, sonib — lihtsa, labase tõe- ilma asemele omavoliliselt viirastusliku pette-ilmakese manab. Taavetil ei olnud enam naist, kelle järele ta süda igatses, kelle pärast ta armukade oli, kelle peale ta valus vingerdava hingega mõtles — ta armastas nüüd seda paksu tüdrukut, kes ta kõrval istus, kellega ta kogemata kokku juhtus, kellest ta veerandi tunni eest ei teadnud, kas teda on veel ilmas — tüdrukut, kellega ta mitme aasta eest oma armastatud naise vastu oli eksinud, nii et ta selle peale kaineil hetkil alati häbi ja kahetsusega oli mõelnud. Praegu leidis ta selle «armastuse», selle võimsa tungi, mis ta lihast ja verest palavalt läbi voogas, mis ta pea kihama ajas, kõigiti sündsä ja luulelik- ilusa olevat. Ta oli liigutatud. See inimene oli nii hea ja lahke tema vastu — kas võis ta teisiti, kui tänulik olla ja teda armastada? Magus pakitsus täitis ta rinda. Ta silmad tõmbusid niiskeks. Meeleldi oleks ta Mallele kaela langenud, nii õnnelik oli ta...

Tüdruk vestis latusasti juttu, riputas üsna mõnusat naljakest sekka ja laotas oma olemisega välja seda lõbu, mis mõne inimese isikuga on lahutamatu ühendatud. Vabalt, julgelt istus ta pingil oma võõrustaja kõrval, pirtsakuseta rüüpas ta klaasist viina, toobist õlut ning pistis saiatükke suhu, kuni ta viimaks tõusis ja kindlal otsusel minekut tegi. Naerdes seletas ta, et tal nüüd juba muidugi keretäis soolas on. Ta ümmargused põsed lõkendasid, ta silmadel oli elav sära.

Ka Taavet tõusis istmelt.

«Oota, Mall, ma tulen koa... Lähme koos küllasse... Tun- ned ehk paremini teed...» Ja värisevate näppudega andis ta kõrtsmikule raha

«Nah, oleksid koa minu juurde võind öömajale jääda,» talendas Lõhmus, andes sahtlist peent tagasi.

«Ole terveks, — katsun mujale sisse soada, — vahest Seene- palule...»

Nad andsid teineteisele sõbralikult kätt. Mall oli juba uksest väljas, kui Lõhmus, jalgel kaunisti taarudes, üle kõrge laevakobi ja ukse enese järel natuke liiga paukuvalt kinni tõmbas. Kojast välja saades sirutas ta käed otsimisi välja, sest tumeõõ oli ta valgusehelgist tulnud silmadele pilkane. Ta ei saanud kiiresti kinni. Soojad lihavad sõrmed löid ta randme ümber kokku.

«Ara komista, Taavet, siin on kival!»

Lõhmus laskis ennast juhtida, talutada, ta ei lausunud sõna. Nad jõudsid teele ja kõndimine sai korralikumaks. Nüüd pani Taavet käe, mille tüdruk oli lahti lasknud, talle pulka ümber. Mall laskis seda sündida. Natuke aega sammusid nad vaikides. Taavet surus tüdrukut paar korda külje vastu. Läbi takuse teki, mis Malle ülemist keha kattis, arvas Lõhmus seda ärritavat, nõiduvat elusoojust tundvat, mida Malle tugev terve keha välja hõõgas.

Mall, kas ehk magad veel väljas?»

Tahtsin veel viimast ööd magada — oli seni haruldane see — mis siis?»

«Siis ehk võid sina mulle öömaja anda — ei tahaks hilja öhta enam kedagi tülitada...»

«Kus? ... Minu juures lakas?»

«Neh... Ehk oled üksi...»

Taavet komistas, Mall kahmas vaba käega ta hõlmast hoolikalt kinni

«Aidalakas olen küll üksi...»

«Siis ehk läheb —?»

Mall ei vastanud kohe. Nagu peaks aru. Ta kõnnak muutus pikaldasemaks, oli nagu takistatud...

«Aga su naine...?»

«Mul ei ole naist... Niisugusel hulgusel ka veel naine. Olen nagu lind oksal...»

«Vaene mees!»

Äkiline tuulepuhang, külm ja märg, paiskas neist üle. Nad liginesid koomale. Taavet tundis Malle sooja pead oma kaela lähedal.

«Olime kord sõbrad, Mall...»

«Olen su peale vahel mõeld, Taavet...»

Nende hääled kostavad nagu sosin tuules ja pimeduses, nagu ohked õhust.

«Siis jah?...»

«Tule!... Aga — ma ajan su enne valget üles...»

Tõnu-Peetri kambriaken oli juba pime, Kiisal kustutati praegu tuli.

Tuul mühises üle vainu. Koerad haukusid. Kuskil hirnus hobune valjusti ja kirklikult.

See kõlas otsekui õnnehõise keset hauduvat kurbust.

Järgmisel hommikul vara ilmus Taavet Lõhmus Seenepalule, kus ei tahtud teda ära tunda — nii muutunud, nii võõraks oli ta näost läinud. Vastuvõtt oli lahke, nagu seda Lõhmus sõbra ja tema hea naise poolt teisiti ei oodanudki. Nende silmist võis lugeda: õnnetu on tulnud meile majja — tema eest on vaja hoolitseda. Ei nad pärinud palju järele, ei nad teinud sõnu, nad lasksid pilgu tast üle käia, vaatasid üksteisele otsa, ja juba teadis kumbki, mida kõigepealt on tarvis. Kui nad ta keha söögi ja joogiga olid kinnitanud, tõid nad talle puhta särgi ja terve kuue selga ning peremees ütles enne veel, kui külaline oli küsinud: «Niikaua kui sul muud asukohta ei ole — pea minu kodu omaks. Äia juurest sa ulualust vist ei soa — seda kuulutati ammu ette.»

«Ei soa — käisin juba,» kohmas Lõhmus. «Kas tööd mulle koa annad?»

«Annan.»

«Enne lase mind pool päeva magada — ma olen väsinud.»

«Maga, milla tahad — tee tööd, milla tahad.»

Taavet tõmbas keha toanurka rukkivihkude peale maha. Rehi oli ülal, tuba palav. Kõik kodakondsed kadusid kartuli maale. Taavet jäi üksinda tuppa. Kilgid leelõukal olid ta ainsad seltsilised. Kilgid oma unise lauluga ja pakitsev süda ta põues oma valuga.

Lõhmuse süda pööratas, pea käis ringi ja silmade ees tantsisid kollased võrud. Ohtul joodud alkohol oli ta ihuliselt ära purenud, öösel tehtud väärtegu ta hingeliselt maha võtnud — mis järele jäi, oli jälkus. Jälkus iseenese ja terve ilma eest. Ta põlgas ennast, ta oleks enesele näkku löönud, enesele vastu silmi sülitanud. Kui madal ta oli, aga tahtis teise üle kohut mõista, teisele häbi teha, talle kätte maksta! Mille eest? Mis

õnnetust oli tal teise süü kohta? Paljas alatu arvamine!... Ja korraga seisis Anu kuju tal silma ees — puhas, karske, kerge. Ta laskis tema ees pea longu ja kukla küüru. Mitte tema polnud kohtumõistja, vaid see puhas naine. Tema oli lahealune, süüdlane, põrmusse vajutatud süüdlane... Ja seev igatsus selle puhta, karske naise järele voolas ta hingest läbi, vastupanemata tung paluda talt andeks, teda lepitada, teda korraga ta põue. Ta oleks aserelt tõusnud ja teda otsima läinud, kui ta mitte nii jõuetu ja roidunud poleks olnud, kui ta poleks mitte nii valutada poleks lõhkunud ja kui tal mitte seda pehmet koera tundmust ihus poleks olnud, mis teda sundis ennast inimeste eest peitma, nurka pugema.

Ta püüdis magama jääda, aga uni ei tulnud. Ja kui see viimaks tuli, magas ta ainult halbade, piinavate unenägudega varustatud pool-und, millest ta ikka jälle üles kähvas. Ta kuulis ennast rääkivat, ilma oma sõnadest aru saamata, ta aju soetas mingi mõtte, mille üle ta naerma pidi, millest ta aga lähemal pilgul enam midagi ei teadnud. Mall torkas talle läbi unevõrre mitu korda meelde, tiirad mälestused, ebapuhtad kummitused tärkasid ta vaimus üles — tärkasid ja kadusid. Ta tõusis ja äigas käega tõrjudes üle silmade, ja siis tõi lühike unerammestus talle jälle pisut rahu.

Ta võis olla tundi kolm vihkudel pikutanud, kui ta silmad äkitselt lahti löi. Miski oli teda äratanud, midagi välist. Esimene vaatega ei näinud ta midagi, kollane virvendus pimestas teda. Siis võpatas ta istukile. Tema aseme ees seisis Anu — nagu läbi udu nägi ta seda. Lähemal hetkel tungis ta suust pooleks hammustatud hüüd. Ta nägi juba selgemalt.

Anu! Suur hämmastus näis olevat tal sõna suust välja tulnud. «Anu — sa tule! kutsumatal!»

Ta ärevalt hakkas ta end asemel nihutama ja kohendama, kuni ta, tõusmist rahutult katkestades, põlvedele peatuma jäi.

«Ja Juku!» sosistas ta, silmates naise käe kõrval väikest kõhna poisikest. «Anu ja Juku mõlemad!... Tulete mind vaatama!» Ja kähku haaras ta naise käest kinni, pigistas teda ja surus selle oma kuumas otsaesises vastu, agramt, nagu ta tuleks talle midagi muud meelde.

«Ma kuulsin, et oled tagasi, ja tulin,» ütles Anu

«Ja tulid!» kordas Taavet, tõstes silmi argse läikega tema poole üles. «Ja su vanemad ütlesid, et sa ei taha minust enam teadagil!»

«Sa oled minu mees, ja see siin on meie laps, ja jumal põle meie abielu veel mitte lahutand. Minu hingepeig aga on üleval...»

Anu kõneles selle poolpühaliku tõsiduse ja rahuga, mida Taavet temast tundis, sestsaadik kui noor naine usulisse põdevusse oli sattunud. See lahutav viludus, mis tema toonist Taavetile vastu puhus, paistis tal ka näost ja tegi kogu ta oleku mehele võõraks — nähtus, mis ikka ja jälle kordus, täites Lõhmuse hinge meeleheitelga.

«Kui sa mu oma meheks tunnistad, Anu,» ütles ta ja tõmbas vigase käega pojakese oma külje vastu, «siis tuled ometi jälle minu juurde, kui ma endile uue asukoha olen leind?»

Anu väristas pead. «Ei. Seda ei luba minu hingepeig. Ta ütleb mulle: Niikaua kui sinu mees on roojane, hoia temast eemale, et ka sina roojaseks ei saaks! Paremini on, et üks hukka läheb kui mõlemad!»

«Aga kui ma ennast puhastan?»

«Siis ma tulen... Aga sa ei puhasta ennast, Taavet. Kurat sinu sees on liiga vägev. Eks sa ole mulle töötand oma igapäevaseid elukombeidki parandada, aga kus see on!»

Nüüd voolas süüdlase suu üle uutest töötustest ja vanne- test, ta haige hing pitsitas tal kõige härdamad palved, kõige julgemad tulevikulootused üle huulte. Ja mida kauemini ta seal vaese patuse kombel kõneles, mida õiglasemalt ta ennast süüdistas ja hukka mõistis, kogu oma iseteadvuse ja uhkuse tolmusse tallates, seda inimlik-tuttavamaks ja inimlik-pehmemaks muutus Anu nägu, ja kui ta viimaks sõna võttis, oli ta häälel, ta kõnetoonilgi jälle endist kõla pisut sees.

«Kui sa seda kõik teeksid, Taavet, — kui sa välispidigi inimeseks saaksid!» hüüdis ta niiskel silmal. «Sinu hinge kallat hakkaksin siis seda suurema lootusega tööle.»

«Ja sinu ja minu vahel ei oleks enam mingit vahet?» päris Taavet januneja õhinaga.

«Minu hingepeig jääb meie vahele, niikaua kui sa oma pead Jeesuse sülle põle pand,» vastas Anu. «Aga ta annaks mulle oma helduses luba sinuga koos elada, kui sa mitte enam nii roojane põle ja kui ma temale-töötan sinu hinge peastmiseks rohkem teha, kui ma seni olen jäksand.»

Kurblik vari lendas Lõhmuse näo üle, aga ta teadis, et tal tuleb sellega leppida, mis ta praeguse hooga on võitnud. Ja tänuhki, põu vaba pakitsevast plinast, surus ta Anu kätt

... talle alandlikke sõnu, mispeale ta poja käsivarrele tootis ja temaga tuba mööda, nagu rahu kogudes, edasi-tagasi läbi hakkas.

... Anu usuvennast, kelle pärast ta eile õhtul oli kaine kaotanud, polnud tal nüüd muidugi enam julgust.

... polnud tal ka oma õisest süüteost rääkida, mille ... oma ülestunnistatud üldise patukoorma sekka

... Puhastus, mis ta enesega tahtis ette võtta — see- kond puhulika kindlusega —, pidi ju ühes teiste roojuslega ka ... ta hingelt ära pesema.

ABIMEES.

Aadu Vikerpuur oli juba kolmat kuud Tagural mõisateenijale riideid õmblemas: esiti aidamehele, siis kärnerile ja kutsarile, ja veel mõned ootasid järke. Meister oli võtnud endale terase õpipoisi, kes pressrauda soendas, nõõpauke tegi ja juba üle ääre löömisega toime sai; nõnda edenes rohke töö, mis tal mõisas oli osaks saanud, hästi ja tuli ka rahakeest. Kuid see kõik polnud iseäralik. Iseäralik oli ainult, et teenitud raha Vikerpuuri punga peatuma jäi. Laupäeva-õhtuti ja pühapäeviti ei nähtud teda naljalt enam kõrtsis ning «sellipäevale» esmaspäeviti näis ta täiesti lõpu teinud olevat.

See tähendas kahtlemata midagi, aga mida, seda ei teadnud keegi. Meister Vikerpuur, see lorikapukas, oskas oma saladusi hoida, kui ta aga tahtis. Pärjajale vastas ta mõne naljatusega, vältis muuseas, et ta valmistuvat kainuse harjutamisega maltsveti usu vastu ette, mis tema hinges juurduma loonud. See tähendab: inimesed pidasid ka seda vastust naljaks, sest et see nende meelest naljakas näis, aga kes teab, ehk oli tõsi. Usk teeb ju imet, ja maltsveti usk oli nii paljude kallal imet teinud, miks siis mitte ka meister Vikerpuuri kallal! Tõele ligemale küündis inimeste arvates mõte, et Aadu hakkab enesele pesa ehitama, et ta südame külge on maltsveti usu asemel mõni nugissilm rippuma jäänud. Aga uudishimulistele, kes sinnapoole sihtivaid märkusi tegid, pööras meister Vikerpuur oma küüru nina alla ning kaebas, et ennem pääseb kaamel nõelasilmast läbi kui tema oma turjamäega tüdrukut silmast sisse, ehk olgu siis, et tüdruk ise kah on küürakas, kuid säherdust, kes talle ka natuke meeldiks, ei olevat ta seni veel leidnud.

Oma eluga mõisas näis Aadu väga rahul olevat, mis tema alahselt heast tujust selgus ja ka sellest, et ta endale

ikka uut tööd juurde nõutas. «Kes nüüd ei tule, see mind oli praegu ei soa, ja siis valate pisaraid, sest Vikerpuuri vastu ometi keegi teine tööd ei tee,» seletas ta vahel mõisateenijale. Ja et see õige teati olevat, et Vikerpuuri tehtud kinnised ja kasukad ikka nagu selga valatud olid, siis ei meeldinud meistri ähvardav manitsus tagajärjeta: uusi töid lupsis poode tulla ja Vikerpuuri mõisajäämine jätkus nädal-nädalalt üha edasi.

Teda naljahammas, kõhurääkija ning jutukas seltsiline naudivat ta mõisas muidugi veel erilist lugupidamist, iseäranis nooremate seas, kes ilma temata varsti enam ühtegi kiigepeokest ega põispallikest ei mõistnud pidada. Aadu ees ja Aadu taga «Minge Aadu järele!» öeldi, kui kord lõbu ei tahtnud tulla. Olgu poiss või tüdruk — Aaduga oli igaüks sõber, Aadu oli kõigi usaldusmees. Usaldus tema vastu tekkis tahtumata. Isegi kõige õrnemaid südamesaladusi usaldati tema hooldele ja küsiti talt nõu, ning mitte ainult poiste poolt. Sest naljahammas Aadu leidis ka tõsisid silmapilke, ja siis rääkis ta sõnu, mis jäid meelde, ning andis nõu, mille järgi tege mist kellelgi ei olnud kahetseda.

Selle usalduse peale vaadates, mida mõisa nooruse poolt Vikerpuurile üldiselt vastu kanti, tundis ta teatavalt tundidel seda suuremat kurbust, et toatüdruk Elts tema vastu nii kindel oli ja temast, nagu ta arvas märkavat, koguni eemale jäänud hoiduda. Ja ometi oli ta Eltsiga kauemini tuttav kui nii mõnegi muuga ja oli talle kord oma vennalikku sõprustki pakkunud, mida mitte tagasi ei lükatud. Ja mis peamisi: Aadu märkas, et Eltsel oli midagi viga, et tal midagi südamel lasus, et ta midagi varjas, et tal oleks asia olnud oma rinda kergendada ja — vahest ka nõu küsida. Millest mõisaja külarahvas enamvähem salaja mögasid ja mida Aadu paraku headel põhjustel uskus, uskuma pidi, see üksi ei võinud see olla. Sest Aadu oli näinud teda rõõmsamana, muretumana, julgemana ja oma olemises vabamana — siis, kui ta mõisa oli õmblema tulnud. Muutus oli sündinud mõne nädala eest. Ta hakkas noort tüdrukut sellest ajast peale harvemini nägema, iseäranis harva teiste seltsis, ja kui ta teda nägi, siis torkasid talle silma Eltse kahmetu näokarv, ta arglik vaade ja seesmine rahutus. Vahel pani ta tähele ka tumedaid võrusid ta silmade ümber ja ta punaseid, tursunud lauge. «Ilma hädata ei nuteta, ei saadeta öid uneta

mööda,» ütles enesele Aadu, ja üks salajane aimdus idanes ta peas üles, üks ikka kindlamaks edenev oletus istutas end tema põue. Ta ootas, et Elts temale läheneks, ja kui ta mitte end otsekohe ei ilmutaks, siis ometi kaudseltki oma kannatamise põhjusest kuidagi märku annaks. See veidi liialine lootus, mis Aadule sellest oli sisse juurdunud, et ta ennast ise puhtal südamele Eltse usalduse vääriliseks pidas, ei tahtnud aga täide minna. Aadu tegi seepeale paar korda katset neiuale ise läheneda ning võimalikult õrnalt ja märkamata ta valusat kohta puudutada, aga ka see jäi asjatuks. Elts salgas iga häda ja viga, mängis imekspanemist, näitles mureta meelt, naeriski, ja ainus tagajärg oli, et ta Vikerpuuri eest veel enam hakkas kõrvale hoiduma. Viimane otsustas oodata, kannatlikult oodata. Miski pihus talle sisse, et tund tuleb, mil Eltse suu tema vastu lahti läheb. Tal ei ole ju kedagi muud, mõttes ta, — need seal külas on talle võõramad kui mina — veel enam, nad on ta vaenlased, keda ta kardab, pealegi kui on õige, mida ma oletan... Ja Aadu ei püüdnud tüdrukule enam ligi tükida, ta surus igatsuse tema järele, mis võimsalt ta rinda täitis, vägisi maha ja vaatas loodetavale ilmutuse-tunnile isevärki vagadusega vastu. Salaja pidas ta teda aga silmas. Nii eemalt. Ja teraselt kuulatas ta kõrv, mida teised temast rääkisid, mis märkusi tema kohta siin ja seal suust pillati.

Ja ennäe — oodatud tund tuli.

Eltis oli otsinud ja leidnud, et tal tõesti kedagi ei ole peale selle vigase mehikese, kelle juurde ta oma hädas ning ahas tuses põgeneks. See inimene oli temale oma südame avanud, sooja, usaldusväärilise südame, ja talle oma nõu ning abi pakkunud, kui tal seda kunagi peaks tarvis olema. Nüüd oli tal seda tarvis — kui kunagi, siis just nüüd! —, miks ei pidanud ta väljasirutatud käest kinni hakkama. Kui kellelgi temaga kaastunnet, halastust oli, kui keegi teda õiglaselt aidata tahtis, siis pidi see inimene olema, kelle silmast ta seda tunnet enese vastu oli lugenud, mis öeldakse mägesid võivat tõsta. Kaua oli ta enesega võidelnud, raskesti oma naiseliku häbiga heidelnud, kaua kõheldes aru pidanud, kuni ta sellele selgusele ning kindlale otsusele jõudis. Värisedes nagu tagasihutatud jahiloom, ilmus ta siis ja puistas oma lõhkemiseni koormatud südame selle oma ainsa usaldusmehe ees välja.

Talle oli emaks saamas. Ta kandis oma sugulise orjapõlve oma andame all. Oma orjapõlve ja esimesel tuhinal lõdvale lastud loomulike himude vilja. Hädaoht, mida ta oma meelehääle kõrguses, oma nooruslikus muretuses tükil ajal ei märganud karta, mis tal ainult kiire pistena vahel harva südamest talle oli mahvinud, oli viimaks ometi käes. Ja nüüd tormasid aastandlikud tunded ta hinge kallale: häbi, hirm, mure — tunded, mida ta erakorraline, haiglane keheline olek aiuti ette suurendada, nii võimsasti suurendada, kohutavaks teha, et talle vahel kõige mustemad mõtted pähe tükkisid.

Nüüd kurtis ta oma häda Aadule, tunnistas oma vaimliku saladuse üles. Ta tegi seda nii otsekoheste, lapse-likkude sõnadega, ennast nii õiglaselt süüdistades ja hukka mõistes, et teist sügav liigutus valdas. Peale häbi ilma ees lasta tütarlaps iseäranis oma vanemaid. Ta näis kindel olevat, et isa oma usuhullustuses ta sedamaid maha lööb, kui ta lugu kuulda saab. Ja siis ema ja õe südamevalu, mille peale mueldes ta mõistus kippuvat segi minemal... Et temast juba nii halba räägiti, seda ta teadis, või õigemini — aimas. Aga ta oli ennast trööstinud ja sellega vabandanud, et rääkimist ju tunnistused puuduvad. Noori naisterahvaid laimatakse nii sagedasti. Ja nüüd — nüüd oli tunnistus tulekul, vastuvaidlemata selge ja kindel!

Küürakal rätsepal oli õnnetule ainult üks nõu anda: mingi mehele, enne kui kardetav tunnistus käes on! Abielu heidab ilma silmas seesugusele häbile katte peale.

Aga kellele? Kes niisugust tahab!

Selle küsimuse järel vaibus Aadu Vikerpuur kauakest-vasse vaikimisse ja sügavasse mõttesse. Tõstis küll mitu korda silmi ja liigutas suud, nagu tahaks hakata vastust andma, aga jättis ikka katki. Ja nagu oli teisel kohmetu, suu nii aralt naerukil, pilk nii nõutu ja abitu, pikk nina nii umbusklikult longus, et Eltse lootus tema nõu ja abi kohta kahvatama lõi. Viimaks hakkas mees ometi kõnelema, tasa ja kogeldes. Ta ütles esimese hooga ainult:

«Kui sa minule tuleksid, Elts...»

Ja lisas siis, nagu koormat tagasi lükates, juurde:

«Voata, Elts, mina tahaksin sind soada... Ma olen seda enesele pähe võtt... Ma ootasin sind...»

Tüdruk vahib talle tummalt, pärani silmil näkku.

«Mis on old, see on old — sinna põle parata... Ja see

põle minu asi... Ega ilmas inglid ela — patused inimesed oleme kõik...»

Ja kui tüdruku suust ikka veel musta ega valget ei tule, jätkab rätsep:

«Elts, ma ootasin sind... Arvasin isegi, mida mulle praegu kurtsid... Mõtlesin siis: enne ei kõlvand — nüüd ehk hakkab kõlbama. Mul kühm seljas, temal südames... Viinagi jätsin maha, et vahe väheneks, ja ootasin... Vahe jo veelgi suur — eks ma seda tea küll — aga — sul saaks hea olema minu juures, seda olen enesele kindlasti ette võtt — hea ja mureta... Ja ma sulle paha sõna ilmaski ei ütleks — mossis nagu ei näitaks... Ja tööd jäksan teha...»

«Sina... sina...» Tüdrukul purskavad pisarad silmist, hää jääb kurku kinni... «Aga sa kuulsid jo, kui ropp ma olen... Või — või pilkad mind...?»

Tõsiselt, julgelt, rõõmliku ärevuse pärast värisedes tähendab Aadu:

«Ei pilka... Mehesõna... Ropp oled nii kaua, kui jääd sinna seapesasse. Kui soad välja, oled puhas... Mulle oled puhas...»

«Aga nende laps — —!»

«Laps on laps... Lapse kasvatame üles... Lapsel ei pea minu juures viga olema...»

Eltse meelest on, kui peaks ta põlvili langema selle imelikule inimese ette, kes tema jõledust tunneb ja ennast temast ometi halvemaks peab, kes niisugusele kõlvatule pääsemist pakkudes ise veel alandlikult palub, kes valmis on iga ohvrit kandma, et aga sellele langenud inimesele varjupaika ja head põlve muretseda... Ta tahaks temale vastata, ta ohvrit tänukarjatusega vastu võtta, aga ta ei saa sõna suust... Just sel hetkel, selle mehe truu karske pilgu all, tunneb ta alles täiel määral jätkust enese eest, ja nagu kiuste tantsivad ta mälust need roppused läbi, milleks ta oma ihu seal suures patumajas pikka aega on lasknud tarvitada.

Aadu võtab ta kuuma käe hellalt pihku; tasa ja põolnukra naeratusega:

«Ei sa soa mu küirust vist üle — —?»

«Aga nüüd kõhvab tüdruk ellu.»

«Sul ei ole küiru — küir on üks minull... Ja kui sa arvad, et sa mind minu küiru pärast võimaks ei hakka põlgama — seda oleks mul raske kanda —, siis võta mind!»

Kui sa minule tuleksid, Elts

Nüüd on kord poisi käes asjata otsida sõnu. Ta nägu koidab ja silmad siretavad. Nagu pühalik halvatus on ta peale lütnud. Ta seisab selle suure ilusa tüdruku ees, kes nüüd on tema oma, ja teeb näo, nagu ei mõistaks ta nii kalli varaga midagi peale hakata. Vaatleb teda ainult. Silmitseb oma varasemalt. Puutuda temasse ei sõanda... Tüdruk aga sosistab rõdunult, kummalise naeratusega, mis on magusa väsimuse märke:

«Ma tulen sinu juurde peitu, Aadu!... Puhkama tulen...» mispeale nad niiske rohu peal istet võtavad — nad on mõisa puistikus — ja juhivad jutu praktiliste asjade poole.

Aadu on lähemate sammude ja terve ligema tuleviku kohta kava valmis, mida ta nugarilt¹ arutama hakkab. Kindel on, et Elise vanemad vastu punnivad. Nende väimees võib ju ainult malsvet olla. Aga Aadu loodab nendega valmis saada. Ta hakkab malsvetiks, kui muidu ei lähe. Silmakirjaks muidugi. Viina ongi juba maha jätnud, võib ka piibu maha jätta. Pruudi mahasaamiseni on veel mõni kuu aega — sellest jätkub. Aadu oskab Mihklile ja Liisule juba hinge pihta rääkida. On vastuseis ülemääraselt kõva, siis peab neile tütre oleku ilmutama. Muidugi võtab Aadu isasüü enda peale, mis saab usutavaks, kui Elts seda omalt poolt kinnitab. Paha on, aga pole parata. Mõlemad kahetsevad südamest oma eksimust ja lubavad seda jumalalt hõrdasti andeks paluda. Julgesti lepivad vanemad sellega, olgu võitlus nii pikk ja kibe kui tahes... Sakste poolt muidugi pole takistust karta — saladuse nendepoolne osa on ju sedaviisi kõige paremini hoitud... Siis papi juurde ja pulmad!... Kuhu elama asuda? Juba on kohtki valmis vaadatud. Kuski selle kihelkonna kaugemas vallas. Ilus uus saun, kartulimaaga, praegu tühi saunamehe surma pärast. Vii peremehele käsiraha ning asu igal ajal sisse. Ja raha Aadu on ja tuleb iga päev juurde...

Pruudi silmast kukkus peigmehe kae peale suur soe pisar. Aadu Vikerpuuril ei olnud enam küüru seljas.

¹ Agaralt. — Toim.

KEISRI PALGE EES.

Tallinnamaa talurahva kolm maakuulajat, Aabram Nort, Hindrek Selbach ja Kustav Malts oma tõlgiga, olid Peterburi jõudes korteri võtnud lihtsas odavas sissesõidu-kohas, «Tallinna võorastemajas» Uuel uulitsal. Järgmisel päeval puhati reisiväsimust ja käidi pealinna uhkemaid paiku vaatamas. Silmitseti muuseumis ka suurt Talvepaleed, kuhu saadikutel nii tähtis ja võib-olla kaelamurdev kõik ees seisis «Täna oleme veel vabad, ei tea, kuidas homme lugu on,» mõtlesid mehed. «Ehk istume siis juba kuskil pimedate müüride taga ja vahime üles akende poole, millel jämedad raudvarvad ees, kust meid siis hiljem nagu kurjategijaid ahela otsas kodumaale tagasi viiakse — haagikohtuniku nuhtlusele vastu...»

Selsamal päeval said mehed Samaarasse rändajate saadikutega kokku. Neid oli kuus isikut — kolm Eesti-, kolm Liivimaalt. Esimesed — Madis Männik, metsavahi Aadu Mihhailov ja Koigi kõrtsi Jaan Amblast — olid Krimmi minejaile muidugi tuttavad, Riimaa mehed aga, kelle seas üks hästi vene keelt oskav koolmeister leidus, kõik võõrad Ka nendel oli palvekiri valmis, mille nad samuti nagu krimlasedki otsekohe keisrile tahtsid ära anda. Tehti otsuseks see toiming järgmisel päeval ühisel ajal ette võtta.

Kuid autor annab nüüd siin sõna pigemini Orgmetsa saadikule Kustav Maltsile, kes palvekirjade äraandmise lugu seda viisi kirjeldab:

16. jaanuaril 1861 oli siis see tähtis päev, mis minul kui ka vist teistel seltsimeestel surmani meeles seisab (või seisis). Sel päeval astusime sammu, mis eestlaste Krimmi rändamise kohta otsustavaks sai.

Ilm oli sompus ja külm kare — öeldi 27 kraadi olevat; tahtis aga ka nina ära näpistada. Muidu polnud just häda —

mul meil ju küned-kasukad ülestikku seljas ja suured vene saapad jalan, millele hea tort õlgi oli sisse pandud. Nõnda tõttasime mööda Nevski prospekti edasi, tuhkjast lumi krõuk-
ne saapataldade all. Külmast hoolimata muutusid meie pead muidugi kiirest käimisest ja kartusest, et jääme vahest hiljaks. Min tunded minu seltsimeestel olid, seda ma ei tea, aga minu meelest oli, kui laheksin mõne üleilmliku kohtu

Talvepalee ette jõudes nägime kohe oma teisi seltsimehi. Olime parajal ajal tulnud. Teretasime kodumaa mehi ja palusime neist ettevaatlikult sammu kümme eemale, palee avastava ligemale, kust keiser öeldi välja tulevat.

Moni minut hiljem ilmus meie juurde keegi kõrge väe-
ohm, vaskne kiiver peas, mille otsas suur jöhvidest tutt kõi-
lum. Meid teravasti silmitsedes küsis ta meie käest vene keeli
muidugi. Vastasime, et me vene keelt ei mõista ja et meil on
tolk. Viimane oli endale nägusa ohvitserimantli ostnud ja ta
rinda ehtis teenistuse eest saadud Anna ordu kullatud au-
raku. Seepeale küsis väeülem meilt tõlgi kaudu, kust me ole-
vat ja mida tahtvat. Saanud kuulda, et oleme Tallinnamaa
talupojad ja tahame keisrihärrale palvekirja anda, nõudis
ta viimast kohe näha. Meie näitasime talle aga, et palvekiri on
kinni pitseeritud, ja tähendasime, et me kirja üksnes keiser-
likule majesteedile tahame ära anda. Seepeale nõudis väe-
ülem tungivalt, et me temale ütleksime, mida me kirjas palume.

Silata ei maksnud, sest härral oli palju politseiametnikke
lahedal, kes tema vastu suurt aukartust üles näitasid. Tunnis-
tasime siis tõlgi kaudu, et me endile Krimmi poolsaarele asu-
miseks luba tahame paluda. Injetsedes küsis ta meilt:

«Kust te siis teate, et Krimmis on jõudemaa ja et sinna
asujaid on tarvis?»

Vastasime, et ajalehest oleme lugenud.

Härrat hämmastas nüüd teade, et eesti keeles on olemas
ajaleht. Ta ruttas aga kohe kinnitama, et teade ei olevat
tõsi; Krimmi poolsaarele ei olevat rahvast sugugi vaja, seks
puuduvat seal vaba maa. Nõudis siis palvekirja lahtitegemist,
sest et me kirja ainult lahtiselt võivat keiserlikule majesteedile
ära anda. Õnneks polnud väeülemal liiga palju aega meiega
peeldada, sest keiser oli iga silmapilk oodata.

Kes aga nüüd see suur väeülem oli ja mis õiguse ja ots-
tarbega ta meie asja järele nii tungivalt päris? See oli Peter-

buri linnapealik von Patkul, nagu pärast teada saime, — mees meie kodumaa mõisnikusoo rüpest. Et ta kui kõige vägevama politseivõimu kandja meile kardetavaks võis saada, see selgus alles hiljem.

Lähemal hetkel anti palee vahtkonna poolt teada: keiserlik majesteet tuleb! Sedamaid seadsime endid korda; käristasime palvekirja ümbriku maha, ja kui keiser uksest välja astus, lasksime põlvili ja üks meist hoidis kirja pea peal, nagu oli sellekohane kohustus. Kõrge kasvuga mees, lihtne ohvitserimantel seljas, kullast läikiv kübar peas, astus jalgteed mööda, mille ääres me põlvitasime, edasi. See oli keiser Aleksander II. Linnapealik oma ametnikkudega jäi aukartlikult, käsi kübara ääres, eemale seisma. Meie silmad olid nagu manatud mehe külge, kes pidi meie riigi-isa olema. Ta pani meid tähele. Jõudnud meie juurde, vaatas ta tõsiselt, võib-olla ka imeks paneva silmaga meie peale ja ütles selge häälega: «Tulge minuga!» mis meie tõlk meile kohe ära seletas.

Silmapilk olime jalul ja sammusime, hoidudes temale nii ligi kui võimalik, ta järel kuni Talvepalee teise otsa, kust keiser suurest toredast keerdrepi üles astus. Meie kärmesti tema kannul, kartes, et politsei meie tee vahest kinni paneb. Ka teine maakuulajate-salk kobis järele.

Talvepalee ülemisel korral kästi meid suurde ootesaali paigale jääda, kuna keiser oma tubadesse läks, mille uste juures vahid seisid.

Mida meie südamed tundsid, seda ei oska ma hästi kirjeldada. Kõik see määratu suur tore loss, need säravad ruumid, hulgad ülemaid ja alamaid ametnikke ja teenijaid hiilgavates, värvikates riietes — kõik see tegi meie silmad segaseks. Ja siis veel see teadmine, et oleme vägeva riigivalitsuse katuse all, ja tema helisev, paljutootav sõna: «Tulge minuga!» Kõik see pani meid sügavat aukartust tundma. Aga ka politseiülema kardetav kuju ei kadunud meie vaimusilma eest.

Natukese aja pärast tuli keegi teine politseiülem sama teed, kust meiegi olime tulnud, üles meie juurde. Vist muidugi linnapealiku käsul. Ta nõudis meie palvekirja näha, mida meie nüüd muidugi enam ei võinud keelata. Seepeale kirjutas ta meie nimed oma taskuraamatusse ja küsis, millal me Peterburi olime jõudnud ning kus korteris oleme. Kui me küsimused ära olime vastanud, andis ta meie palvekirja tagasi, mille

... labu lugenud. Järg tuli nüüd teiste eesti saadik, kes ei teadnud oma korterit öelda, millega politseiülema rahul ei olnud; siiski andis ta ka neile nende palvekirja tagasi ja laks oma teed.

... muidugi, rõõmsad, et kardetav isik minema pani. ... kokku — meid oli ju kaunike sellis, üheksa ... ja sosistasime oma asjust jutustada, kuidas keegi ... Läävima üks saadik, Joosep Viru, va ladus mees, ... minu vastu võru murdes:

... noor veli, vanasõna ütleb: «Annas jumal kuningat kuulda, es mitte nätta.» Nüt kae tõist silmaga vai katsu

... toodi meile alt kohutav sõnum. Palee-ametnikud ... et politseiülem hulga kardavõidega¹ all palee ukse ... ja meid ootavat. Andsid meile aga nõu, et kui ... adjutant välja tuleb palvekirja vastu võtma, et neid ... kätte läbivaatamiseks anda, siis pidavat meie ... kohe politsei varitsemisest teatama ja kaitset paluma, ... võivad meie käsi halvasti käia. Et need sõnad meid ... täitsid, on iseenesest mõista.

Vürsti ilmuski sealt uksest, kust keiser oli sisse läinud, tema adjutant. Olime keisrit välimuselt üsna lihtsana näinud, siis kandis tema kindralist adjutant, üks vanaldane vürst, ... toredamat kullast säravat mundrit, kuna ta rinda üleni ... aumärgid katsid. Adjutant võttis meie palvekirjad ... ja viis nad keisri kantseleisse. Meie aga jäime põne ... kartuse ja lootuse vahel vaakudes, otsust ootama.

Võis vist küll olla tund aega möödunud, mis meie meelest ... pikkune oli, kui jälle suured tiib-uksed avanesid ja ... adjutant, meie palvekirjad käes, sisse astus, meid kolme ... nimepidi enese ette kutsus ja meie tõlgi kaudu järgmist kuulatas.

«Teie soovite Krimmi poolsaarele elama minna ja palute ... keiserliku majesteedi käest luba. Majesteet on teie palve ... kõige armulikumalt kuulda võtnud ja soovib teile õnne seal ... elama hakkamiseks. Teie saate sealt kroonu maad ja abi asu ... museks. Aga teie ülete oma palves, et teie kauge tee pärast ... ei tahaks enne sinna minna maad ja kohti vaatama. Keisri-

¹ Politseikordniku ehk linnavahi tsaariaegne rahvapärane nimetus, *вене городово́й*. — Toim.

härri ei arva mitte heaks, et teie terve rahvahulgaga sinna lähete, enne kui maa on vaadatud ja asukoht välja võetud...

Siis lisas ta veel: «Teie nimetate oma palvekirjas, et Eestimaaalt üksnes viis hinge saja pealt tohtivat välja rännata. Keiserlik majesteet ei tea, kas ja miks niusugune seadus on olemas. Seda küsitakse Eestimaa kubernerihärri käest järele. Keisrihärri annab luba kõigile minna, kes aga soovivad ja jõuavad»

Lõpuks küsis adjutant, kas meil ehk veel midagi suusõnal on paluda. Uuendasime siis oma palvet maa vaatamamineku suhtes, põhjendades, et see meile kui kehvadele taluinimestele asjata kulu teeks, kui nüüd talvisel ajal peaksime nii kaugele sõitma. Hoopis kergem oleks, kui me kevadel rahvaga ühes joonega sinna lähöksime, kuna me maaga, mis riigivalitsus meile annab, vaikides rahul oleksime.

Aga see palve jäi täitmata. Seletati ära, et Krimmis on ka palju kõlbmata — kivist ja soolast maad, seepärast pidavat me ise endile kõlbliku asukoha välja valima; ja see oli täiesti õige, nagu hiljem osutus. Lõpuks lubati meile meie palvekirja peale veel kirjalik vastus anda, kuid enne kolme päeva ärgu meie seda oodaku. Meie aga tähendasime alandlikult, et meie aeg sugugi ei luba oodata, sest et meie passid maa-kuulamistekonnaks ainult poolteise kuu peale on välja antud. Adjutandihärri arvas selle peale, meie võivat küll ära reisida, kirjalik vastus meie palve peale saadetakse Eestimaa kubernerihärri kätte Tallinna.

Tänasime alandlikult kummardades adjutanti — olime oma asjaga valmis! Jäime aga veel vaatama, kuidas läheb lugu teiste seltsimeestega.

Nende vaeste käsi käis halvasti. Nemat olid oma palvekirja palju kaebusi lasknud sisse kirjutada, nimelt, et nende taludele pandavat palju tegu ja renti peale, et mõisnikud karistavat neid iga vähema kui süü eest kangesti, eriti raske ihunuhtlusega jne., ning sellepärast paluvat nemad, et neile luba antaks kroonu toetusel Samaara kubermangu kroonumaadele asuma minna... Mitte ainult nende palve ei lükatud tagasi, vaid mehi noomiti ka veel valjusti, öeldes:

«Miks te tulite siia keisri majesteeti kaebusega tülitama! Miks te ei kaeba, kui teile ülekohtu tehakse, oma kubernerile, kindralkubernerile, ja kui vaja, senatikohtule? Ka ministrihärriale võite kaevata, aga mitte keisrihärriale. Keisrihärrialt võib

ühuse midagi paluda. Nagu näiteks: need kolm meest seal paluvad endile luba Krimmi poolsaarele asumiseks — vaat

meil on palve, ja selle võttis keiserlik majesteet armulikult vastu. Mehed olid ootamata tõrelemisest nii ehmunud, et nende mehe keele mõistja midagi ei märganud vastata. Oma sõnad laskis adjutant meie tõlgi kaudu neile ümber panna, kes seda ka kogu soldatiagarusega tegi. Mehed seepeale paluma ja nõudul vabandama, et kaebused pandud palvekirja ilma nende teadmata; palvekirja tegija olevat süüdi, kes neist vist õieti midagi ei ole saanud. Aga mis see veel aitas. Ühtlasi teatasid meile hirmu olevad mehed tõlgi kaudu adjutandile, et poliitsei neid all ootavat ja vist kinni tahtvat viia, kuna nad endil minna ei tea olevat, ja palusid kaitset. Kindralihärri vastas, et nende kartus olevat asjatu — palvekirja pärast ei võivat neid keegi kinni viia. Mingu aga rahuga. Ometi saatis ta ühe valiohvitseri meiega ühes alla — vist vaatama, kui palju meie kartusel põhjust on.

All trepi ees oli aga tõesti enam kui tosin politseinikku oma ülemaga. Meie hoidusime seltsimeestest, kes ülemuse meelepära alla olid langenud, eemale. Seesama politseinik, kes meie nimed ülal oma taskuraamatusse oli kirjutanud, tundis meid ära ja laskis meid vabalt minna. Teistele aga saadeti kuus kardavoid kaasa, nähtavasti vaatama, kus nad korteris on. Meie olime muidugi otsata rõõmsad, et kimbatusest nii õnnelikult pääsesime. Ohtu oli juba käes, kui me laskis joudsime, kus me jumalat tänasime, et kardetav kõik kõigiti rahuldavalt oli möödunud.

Meie talitus Peterburis oli siis nüüd toimes ja lühikese nõupidamise järel arvasime kõige paremaks Tallinna tagasi pöörduda, et kubernerilt vastust meie palvekirja peale ühes keiserliku väliarändamisloaga, mis meie arvates õige kiiresti sinna pidi saadetama, vastu võtta.

Teise päeva hommikul kauplesime ühe Rakvere voorimehe, kes meid taas kodumaale pidi küütima. Pärast lõunat sõitsime välja. Oli juba pimedik, kui Narva väravasse jõudsime. Seal pidasid värava vahisoldatid meid kinni, öeldes, meie järele olevat küsitud. Imetsedes päris meie tõlk, kes meid taga küsinud. «Üks politsei ohvitser,» vastas soldat.

Meie tõlk oma ohvitserimantlis, suur tressidega tserkessimüts peas, hüüdis julgesti:

«Ah jaa, see oli minu sõber! Ma olin temaga natukese aja eest juba koos... Pašol, isvoštšik!»

Ja juba olimegi väravast läbi! See külmavereline vastus päästis meid kahtluse alt ja kimbatusest. Aimasime, et politsei meid uurab, mis tal küllalt kerge oli, sest et meid välimu- selt, iseäranis riietelt, venelaste seast kohe ära võis tunda, kuna meie tõik oma tähtsas mundris veel õieti silma paistis. See aimdus ajas meid ruttama ja alles kolmkümmend versta pealinnast eemal julgesime öömajale jääda. Et meie kartus tühine ei olnud, selgus hiljem, kui ma kevadel sama tõlgiga Krimmi reisi otstarbel jälle Peterburi tulin.

Käisime sel puhul oma talvises võõrastemajas, nõndanime- tatud «Tallinna häärberis». Võõrastemaja juhataja, keegi endine Tallinna isand, kes meid kohe ära tundis, võttis meid üsna tusaselt vastu. Rääkis, et nemad jaanuarikuus, peale meie seal-olemist, meie pärast tüli ja pahandust olevat saa- nud. «Kui teie talvel siit ära sõitsite,» jutustas ta, «tuli tund aega hiljem politseipriistav hulga kardavoidega meie hoovi, pani vahid väravasse ja nõudis teada, kus need Tallinnamaa mehed on, kes siin juba mitu päeva viibivad. Kui meie neile vastasime, et küsitavad tunni aja eest voorimehega välja sõit- sid, ei ustud seda, sest et teid Narva väravast ei olevat nähtud läbi sõitvat. Kõik meie numbritoad, peale kolmekümne, otsiti läbi, siis veel kõik kõrvalised kohad, nagu hobusetallid jne., ning viimaks ka veel voorimeeste regede alused!... Kui nad midagi ei leidnud, kutsuti mind politseisse ja võeti minult alla- kirjutatud tunnistus, et otsitavad mehed on meie hoovist ära sõitnud. Minule anti aga ühtlasi kange noomitus, et miks ma niisuguseid kahtlasi inimesi ilma politseile teatamata enese juures korteris olen pidanud, kes kõrget riigivalitsust ja isegi keiserlikku majesteeti on julgenud tülitamas käia! Ma vaban- dasin ennast muidugi sellega, et minu võõrastemaja on tee- käijate avalik öömaja, kuhu voorimehi ja reisijaid alati sisse ja välja käib, ilma et nad mulle ütleksid, mis asju neil pea- linnas on ajada.»

Isanda kartus politsei eest oli aga nii suur, et ta meid seekord enam oma häärberisse korterisse ei võtnud! Eks me märganud nüüd küll, kui hädaohtlikuks kodumaa sakstele meie väljarändamisplaani ka Peterburi ülempolitseimeister, herra von Patkul, pidas. Et tema meie püüdja oli olnud, see oli meile iseenesest kindel.

Arvanud kodumaale tagasi, andsid saadikud endi volita- talle laenu tagajärjest aru, ning põnevusega jäid maltsveti- mused Tallinna kubeneri käest keiserlikku loakirja ootama. Tund, kus nende ettevõttele teatav põhi ja pide oli muret-atud, et saanud nad ka kauemini enam oma väljarändamise- ootust, vaid tunnistasid, et nemad mitte Samaarasse ei lähe, vaid «onjale moale, kuulsasse Krimmi, kus viinamarjad kas-uvad».

Kõhnal lüks sõnum üle maa laiali ja äratas talurahva seas suurt huustust. «Maltsveti tallekesed tahavad Krimmi minna!» teatas üks suu teisele. «Nende saadikud käinud Peterburis, kauge kroonu annud loa!... Koguni keisri ees käinud!» lisa- ul teised. Kuid see teade leidis ka rohkesti umbusklikke, kes rida tuhjaks naiste loriks seletasid. Talupoegi lastakse nüüd kinni ette — kuhu sa selle aruga lähed!... Maltsvettide pühinõttelised vastased leidsid aga asja neile uut naeru- ja pilkerahet kaela saata; nad püüdsid tervet lugu irvitades meenuvääriliseks lolluseks teha ja põlguse alla heita, ning üks laenu- ja söimujutt teise järel lasti lendu.

Sakste seas tekkis uus tuhin tusast ärevust. Nende asja- ajajad ja kasude kaitsjad kantslis hakkasid «kalli maa- rahva» kallal veel suurema hooga tööle kui siiani. Kiriku- õpetajad — kirjutab Kustav Malts oma mälestustes — noo- mised kogudusi valvata ja paluda, sest kurat olevat nüüd rah- vast vägevasti eksitamas, nagu neid viletsaid eksinud hinge- aldkl, kes oma kalli kodumaa ära põlgavat, ja hoolimata oma mõisavanemate ja õpetajate isalikust hoiatusest, vale- prohvetist pimestatud silmadel suisa õnnetusse ja hätta kippu- vat, et ihu ja hingega hukka minna... Nõnda ja veel palju tüsedamate sõnadega jutlustati kogu talvel ja kevadel ka larva-Madise kiriku kantslist. Seekord ei olnud Madise kiri- kul pärisõpetajat, sest pastor Hirschhausen oli pikema hai- guse järel kevadel hingusele läinud ja need rahva noomijad oli võõrad kirikhärrad, kes Madises aeg-ajalt jutlust käisid ulemas. Eriti püüdis üks noor kandidaat, naaberkihelkonna laani õpetaja Gebhardi poeg ja pärastine järeltulija, kes Madise aseõpetaja kohuseid hakkas täitma, oma muidu nii magedas jutluses rahvast võimalikult rohkesti kuradiga kol- litada, kes oma abilistega talupoegi meeletule väljarända- misele eksitavat.

Et maltsvetiusuliste saadikud Peterburis tõesti midagi olid

toime saatnud, tuli sakste suureks meelemõruduseks peagi ilmsiks, ehk küll maltsvetid ja nende saadikud ise seda otsust palju varemini ootasid ja selle viibimine neid juba kartusega täitis. Nad ei teadnud ju, kui pikk bürokraatlik tee säherdusel ametlikul kirjal oli ära käia. Viimaks ometi, küünlakuu keskmisel päevil, tuli kuberner käest haagikohtunikudele teade, saadikud mingi kuberner kantseleisse vastust kuulama, mis keiser nende palvekirja peale 16. jaanuarist on andnud. Ühtlasi kirjutati, nagu väidab saadik Malts, haagikohtunikudele ette, see paragrahv talurahva-seaduses, mille järgi valla liikmetest ainult viis protsenti välja võisid rännata, tähele panemata jätta ning Krimmi asumiseks kõigile luba anda, keda kindlad kohustused sellest tagasi ei hoia.

Minule anti mõisa poolt talitaja kaudu käsk kohe Tallinna minna — kirjutab Orgmetsa saadik. Kuidas oli aga kuberner teade meie parunihärra silmad lahti kiskunud! Suure tuhinaga kutsunud ta oma vana opmanni enese juurde ja rääkinud temale nagu ilmainmet, et noormees Malts kahe teise talupojaga Peterburis käinud, koguni keisri ette tikkunud ja palvekirja ära andnud, milles nad mitte üksnes maltsvetiusulistele, vaid ka teistele talupoegadele luba palunud Krimmi elama asuda. Ja mis kõige hullem — keiser lubanud! Vana valitseja küsinud imestades, kuidas on see võimalik, et talupoeg keisri ligidale pääseb, mispeale parunihärra seletanud, et küllap neil head nõuandjad olid. Lisanud veel, et töökas eesti talupoeg Krimmis paraku väga hästi võivat elama hakata, kui talle kroonu poolt maad ja abi antakse; sõja ajal väeteenistuses olles õppinud tema Krimmi olusid tundma ja leidnud maa viljaka olevat. Neile, kodumaa mõisnikkudele, minevat aga muidugi väga kahjulikuks, kui rahvast palju ära läheb, õhanud parunihärra...

Sõitsin nüüd viivitamata Tallinna, kus teised seltsimehed mind juba ootasid. Kohe läksime koos kuberner juurde. See võttis meid aga hoopis karmilt vastu. Tema silmas olime suure kuritöö ära teinud. Kindral von Ulrich, saks nagu teisedki saksad, heitis meile mõrudalt ette, miks meie keisrit oma palvega olime tülitama läinud. «Eks te läinud otsekohe Krimmi, kui teil see nõu juba oli, ja võtnud sealt maa välja, kui seda teadsite saada olevat, aga mis oli teil asja keisri käest küsima minna!»

Vastasime, nii hästi kui mõistsime, et meil ju kroonu maad

ja kroonu kätt abi vaja oli, mida ometi riigiisalt pidime saama, ja et keisrihärä seda mitte pahaks ei pannud, seda võivat kubernerihärä vastuskirjast näha.

Kõneldi, kes meile palvekirja oli kirjutanud. Luiskasime, et Peterburis laskime kirjutada. Kui meile keiserlik vastus tuli, anti, kästi meid minna, sest soovitud luba meil ju nüüd olivat. Kuid meil oli veel midagi südamel, midagi väga murelikku. Tähenndasime, et meie passiaeg on vastuse ootamisega möödunud, ja palusime endile uusi passe. Aga sellega olime jälle kuberner käpa all. Külmal vastas ta, et sellega ei oleval tul midagi tegemist, seadus ei lubavat meile see aasta uusi passe enam anda. Kordasime palvet, tähendades, et meie juures süüdi ei ole, et kirjalik vastus meie palvekirja peale nii kaua on kinni peetud ja meie aeg on ära viidetud, et keisri luba meile suusõnal juba ammugi kätte anti. Selle palve ettekandjad olid iseäranis minu mõlemaid vanemad, kelle passiaeg oli toona pikendamata jäänud ja kellest teine oma sõnu ka veel seeläbi püüdis toetada, et ta kubernerihärrale tavalisel talupoja kombel, ta reite ümbert kinni hakates, alandlikult au pakkus. Nad kurtsid kurvalt, kuidas nad püüa kohad juba käest on ära andnud, tööloomad ja majakraami ära müünud ja kuidas neil nüüd kuskil paika ei ole, kus teise aastani oodata.

«See on teile paras, teie seadusetegijad!» hüüdis kuberner meile kahjuröömsalt. «Te ise olete selle häda eneste peale toonud! Ma ütlesin juba mineval suvel neile rumalatele, kes minult käisid passe saamas: «Praegu on teil veel kohad ja olete peremehed, aga tuleval aastal olete sulased ning teo- ja noonamehed!» Kas näete, kui õigus mul olil... Ja nüüd minge!»

Viimase sõna peale astusin mina paar sammu ette, võtsin oma passi taskust ja ütlesin:

«Austatud kubernerihärä, mulle on veel enam kui poolteist tundi aega passil määratud; paluksin teada, kas neil teiste inimeste passidel, mis minu kätte on volitatud, sama õigus on?»

Srepeale vaatas kuberner suuril silmil minu otsa ja küsis:

Kes sinule pikema aja lubas kui teistele?» Tema-mees oli minu passiaja pikenduse unustanud:

Andsin talle passi järelevaatamiseks kätte. Kuberner kantseleidirektor, vana härra Hieckisch, kes juures oli, kõneles

kubernerile mõned sõnad saksa keeli, mispeale üks noorem ametnik selle kirja härra von Ulrichi kätte tõi, millega meie parun ja haagikohtunik minule äraoleku-aega olid juurde andnud. Kuberneri ja kantseleiülema vahel algas nüüd saksakeelne mõttevahetus, mille lõpul kuberner mulle ütles:

«Need rahva passid võid ühes võtta, neil on sama õigus mis sinu passil. Aga rahvast ei tohi sa kedagi enesega teele kaasa võtta... Ja nüüd mine, kuhu tahad!»

Läksime tuttavate juurde korterisse, murekoorem südamel. Mida pidime nüüd peale hakkama? Minul oli küll luba minna, «kuhu tahtsin», aga kuhu pidin ma, noor ja asjatundmata poisike, üksinda minema, kuna vanemad ning jõukamad ja nõukamad olid sunnitud maha jäämal. Ei midagi — teised sellisimehed andsid mulle nõu teatud tõlgiga üksi Krimmi minna ja asjad, kuidas iganes võimalik, õigeks ajada. Küll ei olnud umbes kahe tuhande versta pikkune teekond tol ajal, kus puudusid raudteed, kellegi nalja-asi, aga ettevõtte oli tähtis ja aeg kasin, sellepärast tegime selle nõu otsuseks. Sellisimehed Selbach ja Nort andsid mitmed passid enesle käest minu kätte, välja arvatud oma isiklikud passid. Ka andis Nort mulle sada viiskümmend rubla reisiraha, aga et ma selle summaga teadupärast ei võinud läbi saada, siis pidi veel mõni teatud rahamees abi andma, kuna volimehed raha rahva käest, kolm kuni neli rubla passi pealt, tagasi pidid korjama. Ühtlasi uuendasime kauba endise tõlgi Tõnissoniga.

Meie senisest plaanist oli kriips läbi tõmmatud ja raske ning hädaohtlik teekond üksi minu peale langenud.

Üsna kogemata leidsime midagi, millest me oma ettevõttele minu teekonna puhul kergendust võisime loota. Meie Tallinna tuttavate juures teatas meile üks teenijatüdruk, et nende härra poeg Krimmis, Perekopi linnas, kohtuametnikuks olevat. Sellelt ehk võivat meie oma asjas head nõu ja juhatus saada. Kohe läksime tüdruku juhatusel tema härra juurde, et sellelt ta poja aadressi paluda. Aga võta näpust — härra salgas poja ära! Ei temal ole Krimmis poega, kelle juurde meie võiksime minna nõu küsima. Pika ninaga saadeti meid tagasi... Ent natuke hiljem saime teada, et härra peale meie äraminekut prouaga täis härmastust aru hakanud pidama, et kust need võõrad talupojad ometi peaksid teadma, et neil poeg Perekopis on! Ja kas ei sunniks neile ehk kirja kaasa anda, sest kui nad sinna lähevad, siis otsivad nad poja ometi üles, mis pole yäike-

ne hõlmus talle. Seda kuuldes julgesime uuesti härra palvele astuda. Ühtki siis nii lahke ja kirjutas meile kirja kaasa, milles ta meile poja aadress soovitas.

Teadaolul kartuse pärast ülemuse ees oli see vana härra oma poja kättemaks olemise ära salanud. Polnud ta ju keegi muu kui Perekopi kantseleidirektori Hieckischi vend, kes ise seal samas kantseleis ametis oli! Kuberner pidas meid meie väljastatavuse pärast kurjategijateks — kuidas tohtis siis keegi meie ametnikkudest niisugustega soodustamisi tegemist teha! Härra Hieckischi kartus paistis küllalt selgesti välja ka sellest, kui ta meile kõvasti kinnitas, ei ühelegi inimesele hingata, et tema kuidagi meie asja on aidanud edendada. —

Veel sama päeva õhtul, vastu ööd, tuisust ja pilkasest pimedusest hoolimata, sõitis noor Maltis tõlgiga linnast välja kodu poole, seniseid reisiseltsilisi kurbadena maha jättes. Teise poeva lõunaks jõuti Orgmetsa. Seal kuulis noormehe oma suures lohutuseks, et onu Maltsvet, Krimmi rändamise peadruutaja ja terve liikumise vaimne juht, kellega ta asja üle veel tõsiselt tahtis nõu pidada, olevat nende külasse ühe jõuka sõbra juurde tulnud. Muidugi pidas Maltsvet ennast siin, nagu ka mujal igal pool, võimalikult salajas, sest teda otsiti taga nende tulega. Temale ja ka mõnele muule ustavale tuttavale anti Kustavi kojutulek suud mööda teada ja kutsuti nad nõu- ja abile, mis ettevaatuse pärast pidi hilja öösel sündima. Kui noormehe isa kuulda sai, et maakuulamise hädaohtlik teekond nüüd Kustavi peale üksi on jäänud, ei tahtnud ta poja hoolimisekest midagi teada ja keelas reisimiseks oma luba, selles, et Kustav on ju tema ainus poeg ning vanemate ainus tügi, keda tema sel viisil «kadumise peale» ei võivat ära lasta. Kuid Maltsvet astus vennale vastu ning pidas talle väikese, aga mõjuva kõne:

«Armas vend,» ütles ta, «et sinul kui isal õigus on poega minemast keelata, et sa tema pärast hirmu tunned, seda pole alata ega imeks panna. Aga pea meeles, et meie asjal ja ettevõttel jumala tahe aluseks on. Kas sina tahad siis jumala tahtele meelega vastu astuda ja tema tööriista oma inimlikus nõrkuses pooliku töö pealt seisma panna, kätt adra küljest kiskuda, kui töö parajasti joonde on minemas? Mõtle, et kui jumala tahtel meile me ettevõtteks loa on annud ja et me saame saja uskliku perekonna kõik oma lootused sellele ettevõttele on pannud! Tahad sina need lootused, mille täide-

mineku eest takistused hakkavad kaduma, nüüd nurja ajada? Kui sa seda ei taha — ja sa ei tohi seda tahta —, siis lased oma poja rahuga minna!»

Sellega oli isa vastupanek murtud. Pisarsilmil andis ta pojale oma loa ja õnnistuse. Tema troostiks kuulutas aga Maltsvet nüüd korraga, et tema tahtvat Kustaviga ühes Krimmi reisida, sellepärast olevat ta siia tulnudki. See teade rahustas isa, veel enam aga poega. Paremat kaaslast ei võinud ju viimane enesele soovida. Suurem osa vastutust langes ju nüüd tema pealt selle vana, targa, eluvilunud mehe peale, kes pealegi oli koguduse pea ja maltsvettide väljarändamisliikumise hing. Mis ettevõttest nüüd võis korda minna, see pidi korda minema...

Veel samal ööl otsustati teele minna. Ruttu toimetati kõik tarvilikud ettevalmistused. Kõige eel seati rahaasjad joonde. Kustav Maltsil endal oli veel sada rubla, Aabram Nordi käest oli ta sada viiskümmend saanud; seda arvati tema ja tõlgi tarvis liiga väheks. Seepärast lisas keegi jõukas mees sada viiskümmend rubla juurde, mis väljarändajailt tagasi pidi korjama, ja nõnda tõusis summa neljasaja rubla peale, millest ka Maltsvet kui teine maakuulaja osa pidi saama. Kui tarvilitud riided ja teemoon reele olid pakitud, oli pool ööd juba möödas. Tasa sohises talvine sõiduk vaiksest, uinuvast külast välja öise pimeduse sisse, kandes prohvet Maltsveti ja ta vennapoega Narva linna poole, kuhu neid üks kohalik pere-mehe oli lubanud küülda.

Päikese tõusu ajaks oldi Orgmetsast juba versta kakskümmend viis eemal, ja mida kaugemale kodupaigast jõuti, seda kergemaks läksid reisiite südamed. Sest kartus takistuste eest piinas neid Noorel Maltsil isiklikult poleks küll vist palju karta olnud, seda enam aga Maltsvetil ja Maltsveti pärast ka temal ning teistel. Oli ju Maltsvet taga-aetav põgenaja. Saadaks ta kätte, siis võidaks ta kaaslasti tema abimeeste pähe kimbutada ja samuti kinni võtta nagu teda, ning teekond oleks sedapuhku nurjas. Õnneks oli kartus asjatu. Ilma mingi äparduseta jõuti Narva, kust küüdimees nad veel Jamburini edasi viis, millega neil balti parunite riigi piirid juba veerandsaja versta võrra selja taga olid. Jamburist saadeti küüdimees tagasi ja palgati voorimees, kes mehed Peterburi sõidutas.

Siit läks teekond Nikolai raudteega, mis hiliuti kui Venemaa esimene pikem raudtee valmis oli saanud, Moskvan edasi.

Kust jalle väealine, pikaline ja kulurikas hobusetee algas. Voorimehe troika väsinud hobusekontidega viis reisijad Orjolti, kust samuti voorimehega Harkovisse sõideti, kuhu alles rohkeema kui kalenādalase vintsutava reisi järel jõuti. Ajaviitlikke takistusi tegid reisijaile muuseas Venemaa jõed, mis oma talvise jaakaant, vihaselt mässates ja vahutades, parajasti voolu olid saatmas. Eriti suur, laiaks paisunud Dnepri jõgi, millest mitu korda tuli üle sõita, pidas oma jääminekuga maakuulajaid päevade kaupa kinni, sest et üleviimine parvede ja purgastega, vahel aurupaatide vedades, niisama puudulik kui hoolatlik oli. Sõites Harkovist peale enamasti posthobustega, saabusid reisijad 5. aprillil 1861, ligi poolteise-kuuse teekonna peal, viimaks Krimmi pinnale, Perekopi linna. —

Nonda pääsesid need maakuulajad õnnelikult kodumaa orjaperemeele kaugeleulatuvate politseiküünte vahelt. Neil polnud aimugi, mis vaheajal nende seltsimeestega sündis, kellele koos nad näärakuul Peterburi Talvepalees palvekirjad olid ära andnud.

Neile «segadusesunnitajaile» ja «keisritülitajaile», kes olid tulgenud tsaari head tuju nurinaga oma viletsuse üle ja oma armuliste mõisavanemate peale kaebamisega rikkuma minna, vaputas linnapealik von Patkul oma vägivaldse käpa peale. Lendas ju see balti junkur väga hästi, et ta seega oma sugulaste seisusevendadele kodumaal, kelle tulud ka temale pühad olid, viisakat meelehead teeb. Kõik viis saadikut, Samaarasse rändajate volimehed, võeti pealinnas kinni, pandi raudu ja saadeti vangitapiga tulema — kolm Riimaa meest Tartu, mõlemad Järvamaa mehed, metsavahi-Aadu ja Männiku Madis, Tallinna poole. Seotud kätega veeti neid siis nagu nuuri kurjategijaid kodumaal mõisast mõisa, ja kui nad oma valda jõudsid, haaras haagikohtunik nad enda võimu alla ja laskis neile rikkalikult tuttavat, junkrukultuurile vastavat nuhtlust jagada. Oma hävitamatu väljarändamishimu eest pidi metsavahi-Aadu seda karistust lühikese ajaga juba teist korda kannatama, paraku ilma vähemaidki meeleparandusetunnuseid ilmutamata.

Paremini kui neil meestel käis ka Rannavalla ja Kolga volinikkude käsi, kes lõppenud passiaja tõttu pidid Krimmi teekonnalt maha jääma. Need leidsid hea nõu, kuidas enestele ja oma volitajatele liikumisvabadust nõutada ning Balti ülemuse meelevaldalt veel enne pääseda, kui maakuulajad Krim-

mist tagasi jõuavad. Hindrek Selbach sõitis Rannavalla viieteistkümne perekonna passidega Jamburisse ning võttis enese ja need inimesed selle linna alla üles. Sedasama tegi Aabram Nort Kiiust enda ja paari teise perekonnaga ning oma sulastega. Nad olid nüüd Peterburi kubermangu Jamburi kreisilinna väikekodanikud, kes igal ajal passi võisid saada ning minna, kuhu süda kutsus

KUGLI TALV.

Nagu paljud muud, olid ka Kugli küla maltsvetiusulised petenud mihklipäeva ajal 1860, pärast Tiskre neitsi väljandamis-ilmutust, mõisa läinud oma kohti üles ütlema. Taguraparu ei olnud karkija. Ta ajas oma asju talupoegadega vagu-samalt, kuid sellegipärast mitte lõdvemalt kui teised mõisnikud. Karkimise asemel pilkas ta parem, haukumise asemel susises, hammustamise asemel nõelas. Kui ta mehi ühel ja teisel viisil oli nõõganud, niihästi nende usu kui ka nende Kaanani-tekonna pärast, misjuures ta enesele lõbusalt habemesse itsitas, näis ta nad selle otsusega lahkesti minema, tema tahtvat asja ole järele mõelda, et selgusele jõuda, kas mehed liiga vara või liiga hilja kohti on tulnud üles ütlema. Üks jaagupipäev olevat juba möödas, aga teine veel ees — mine nüüd tea, kuidas siin õigust teha!... Kes tahtis aru saada, teadis, et parun Kempen oli meeste mittedeadusliku ülesütlemise tagasi lükanud. Siiski mõndi mõne aja pärast jälle «usku katsuma». Saks seletas nüüd, ta olevat järele mõelnud ja leidnud, et mehed on liiga hilja üles öelnud. Ta tahtvat aga aru pidada, kas ta nende liiga hilist ülesütlemist ometi ei peaks vastu võtma. Otsus jälle edaspidi. Ei aidanud palved ega reiepaitused seegikord midagi. Ja veelgi leidus mõni mees, Kiisa Mihkel eesotsas, kes paruni viguri peale jälle sisse kukkusid. Läänud kolmat korda maks palvele, kuulsid nad, et saks vaheajal teisele arvamisele on jõudnud: ta pidavat nende ülesütlemist liiga varaseks! Antagu talle kuni tulevase jaagupipäevani mõtlemisaega, siis tahtvat ta neile kindlasti öelda, kas ta nende palvet võib täita või mitte...

Sellega oli Kugli meeste lootus otsas sel aastal veel passe saada ning otsas ühtlasi takistamata mujaleasumise lootus. Ehk olgu siis — nagu unistasid Kiisa omad ja mõned teised —, et

jumal nad ilma passita ja härra loata, kas või läbi õhu, töötatud maale viib. Kes küll niisugusele imele vastu ei vaadanud, jäid siiski ärevuse ja põnevusega ootama, kuidas asjad kujunevad ja mis saab nendega, kellel oli korda läinud kohti üles öelda ning kubernerilt mõisnikkude loatahtede vastu passe saada. Läheb nende ettevõtte õnneks — mõtlesid nad —, küllap me ehk siis jumala abiga ka nõu leiame, kuidas Egiptusest pääseda, kas või salaja, kui muidu ei aita...

Mis puutus Kiisa pererahvasse, siis oli Mihkli ja Liisu usk imedesse praegu kindlam kui kunagi enne. Uued tähised jumala vägevusest kinnitasid seda usku. Kui suur pidi näiteks see jumal olema, kellel korda läks Aadu Vikerpuri patu-unest äratada ja usklikuks maltsvetiks teha! See käpuga katsutav ime oli sügise! sündinud. Aadu Vikerpur, see lakard ja üleannetu tükimees, see pühaduse pilaja ning vagaduse naerja, see jumalalaste nurjatu irvitaja sai korraga «pöörast», heitis enesest ära umbusu ja ilmalaste patukombed, mis on jõledad Issanda ees, ja astus alandlikult, oma pattusid südamest kahetsedes, «armu saanud hingede» kogudusse. Aadu Vikerpur jättis maha viina ning tubaka ja sealiha, mille peale ta seni nii maias oli olnud, ja oli valmis kas või palja vee ja leiva juures, muidugi ka hallis riides, jumalat tões ja vaimus teenima...

Uut usku ja puhastatud armuõpetust oli ta eriti Kiisal käinud õppimas, sest ta pidas Mihklit ja Liisut, nagu ta neile suusisse ütles, kõige ärksamaiks ja arukamaiks prohveti jüngeriks. See tunnustus oli Kiisa abielupaarile muidugi pandiks, et Aadu uue usu sügavast tõest õieti on aru saanud, mis jälle tagatise andis, et ta meelepööre on õiglane ja tõsisel ärkamisel põhjendab. Miski polnud seepärast loomulik, kui et nad ta usalduse ja rõõmuga oma vaimulikuks vennaks vastu võtsid — esiti vennaks ja pärast ka veel pojaks. Pojaksvõtmine oli ju nagu teise jala järeletõmbamine. Tõsine ristiinimene peab ikka teise jala järele tõmbama, kui ta esimesega õige sammu on astunud, ja seda pidid ju eit ja taat omastki esimesest sammust tunnistama.

Vikerpuri asi läks nende juures paremini, kui ta oli lootnud. Usk tegi imet. Niipea kui nad ta endi-usulise teadsid olevat, kustust korraga ta patune minevik ja kadus ta küür seliast. Tal polnud vaja Eltse kurja saladust neile ilmutadagi. Nad võisid vahest esimese joonega imetseda ja võõrastada, kuidas Elts,

see oma ilu ja nooruse peale uhke tüdruk, vigasele vanapoisile otsekohti minna. Aga kui nad seda tütre enda suust selge sõnaga kuulati, siis oli ka nende imekspanemisel ots peal ning järele polt jumala tahe, mis vahel on ni ilmuurimatu, ja jumala teod, mida sageldasti on nii imelikud... Et tütar nende kurbuseks muutis ja kommele poolest ilmalaste kilda kaldus, siis oli neil usua hea meel, et ta usuvennale mehele saab, kuigi alles hiljuti armunud, kes temasse ta hinge kasuks mõjumata ei või jääda — loodud, mida Aadu agarate töotustega omalt poolt püüdis kinnitada. Ainus usklik liige perekonnas, kelle meelest lood vahest muut kahtlased võisid olla, oli Anu. Kuid see hea inimene, kes end enda hingega nii palju tegemist oli, ei seganud end asjasse. Mikul ja Taavetil aga, peigmehe sõpradel, kellele Aadu oma ettevõtte kohta seletust andmata ei jätnud, polnud muidugi Vikerpuri kui oma tulevase õe- ja kälimehe vastu muidugi. Nõnda läks kõik nagu lepase reegä, ja juba enne märtpäeva peeti pulmad — osalt Kiisal, kuhu mõrsja, teenistusest loobudes, paar nädalat varemini oli tulnud, osalt peigmehe kodus, Albu vallas, uues nägusas saunas.

Noorpaarist polnud seepeale tükil ajal kõppu ega kappu kuulda. Näis, nagu magaks ta oma noore õnne udusulgedes magusat talveund. Ainult Kugli kõrtsis tuletasid lobisevad ilmalapsed, va Tihane eesotsas, ühte ja teist vahel irvitades meelde. Muidugi oli neil hambus iseäranis Aadu usuvahetuse ja naisevõtmise lugu, mille kõrval ka nooriku minevikku riivati, niipalju kui see mõisaga ühenduses seisis. Muuseas loriti, kui kahju olnud Vikerpuril kõhurääkimist, mis Kiisa Mihkli ja teiste kirjatundjate poolt kah raskeks patuks tunnistatud, maha jätta. «Viina ja õlle, tubaka ja sealiha — kõik olen Maltsvetile juba ohvriks viinud, nüüd ütle lahti ka veel viimasest ajaviitest, mis endale ja teistele lõbu tegi!» — nii mõelnud küürakas rätsep kurvalt ja püüdnud kõhurääkimist vagade vastu kaitsta. Seespidine hääl olevat ju südame hääl — seletanud mees — ning seda häält tappa ei olevat inimesel luba. Kuid ei ja ämm ning needsinatsed teised kirjatundjad jäänud oma hukkamõistva otsuse juurde kindlaks. «Ega tea, ehk on «vana-leiva» väljaheitmine koa veel patt,» öelnud Vikerpur seepeale sügava tõsidusega ja ajanud asja nii kaugele, et hakatud kirjast järele uurima, kuidas on õieti lugu selle pahanimelise asjaga...

Esimese elumärgi enesest andis noorpaar Kuglile alles kevade poole talve, ja nimelt — varrulekutsega. Kiisa talus olnud

veidi liiga varasest kutsest tuska ja ärevust märgata. Aga varrul tehtud kõik jälle heaks. Aadu seletanud äiale-ämmale, see pisike tüdruk mähkmetes, see'p see patukoorem olnudki, mis oma rõhumisega tema ja Eltse südame maltsveti usu vastu muhedaks teinud; poleks seda olnud, poleks prohveti kogudusel ka Aadu Vikerpuuri ega tema noorikut truudeks, ustavateks liikmeteks olnud. Kui suur rõõm aga taevas valitsevat tõsiste patuste meeleparandusest, seda võivat äi ja ämm piiblist järele vaadata...

See Aadu Vikerpuuri patustpöördumisega sündinud ime andis Kiisa rahvale asja nüüd seda suurema õhinaga veel teist sellesarnast imet taevast maha paluda, ja nimelt oma vanema väimehe heaks. Et tütar Anu neid selle palumise juures kõigest hingest toetas, on iseenesest mõista. «Kui jumal ühe kallal imet teeb, miks siis mitte ka teise kallal!» ütlesid nad enestele, ja nüüd ei tulnud neil enam ainustki palvet südamest ja suust, millega mitte Taaveti patune nimi poleks sidemes olnud. Ehk küll Lõhmus, äia ja ämma poolt ära põlatud, Kiisa uksest välja visatud, naisest lahus elas, pidas nende tütar teda oma meheks. Sellest veendumusest ei suutnud nad Anu, kõigest pealekäimisest hoolimata, ära võõrutada; neil ei läinud korda tütre põues viimast tundmust selle mehe vastu hävitada, viimast mõistatuslikku liidet, mis neid kahte ühendas. Nõnda ei saanud nad ka nende läbikäimisele tõket teha, seda vähem, et Anul oli seks vastuvaidlemata mõjuv põhjus käepärast: käis ta ju Taaveti kallal misionitööd tegemas, tema vaest patust hinge päästmas. Ja tal läks korda vanemaid viimaks arvami-sele pöörata, et nendegi kristlik kohus on sellest päästetööst agarasti osa võtta, mis muidugi palvega, aga mitte hukka-mõistmise ja needmisega võis sündida.

Mõned tähised andsid neile lühikese aja pärast asja lootuseks, et nende palved on päralt jõudnud, et kui mitte kõik ei peta, taevase isa poolt toimepandav ime juba teoksil on... Sest kust see siis muidu tuli, et Taavetit juba teist kuud keegi polnud kõrtsis näinud, ei ka mujal «jommis peaga»?! Ta müras Seenepalul kõiksugu meistrimehe-töid teha, nii et pea otsas auras, mispärast tal raha kõrtsi tarvis ei võinud puududa. Ja siiski kaine! Kaine nagu mõni maltsvet! Lõhmuse Taavet mitu nädalat kaine! Kui see mitte ime polnud — vähemalt ime hakatus — siis polnud imesid olemaski!...

Veel enam tõstis vagade hingepäästjate lootust teine tähis,

mis järeleandmist sündmusest välja hiilgas. Ühel heal päeval sai Lõhmuse korraka kohalike ja ümberkaudsete maltsvettide kiide-ud kangelaseks. See polnud midagi vähemat kui vana proh-veti pöördumine ta püüdjate küüsis, mis ta korda saatis. Paar nädalat peale jõulut ilmub Maltsvet, kes oli nüüd alalisel põge-misel paigast paika, ühel õhtupoolel Kiisale. Lõhmus on ta tutkut Seenepalu õuest näinud — ta tunneb Juhan Leinbergi naba remalt ta kõnnakust ja kõrgeast kasvust ära. Tundi pool-tesil lühem — on juba pimedaks läinud — pistab lõõtsutav mees pea Kiisa ukse pealt sisse ja hüüab Maltsveti poole, kelle ümber väike palveseltskond koos on, põriseva bassihäälega:

Vaga mees, korja oma koivad ja käbarad — juba hurda-koerad külas! Praegu tulevad Tõnu-Petrilt välja!

Algab ehmunissegadus. Keegi ei tea, kuhu prohvet peita. Ühelegi ei tule meelde peidukohta, mis oleks leidmise eest abegi variatud, ka usuisale enesele mitte. Ainus, kelle pea oludel kikki jääb, on hoiataja ise, Lõhmuse Taavet.

«Tule seie, lugeja-papa,» kostab ta rahulik hääle üle ukse, ma upitan su õues suure kuuse otsa, — ega sind seal oksade vahel pimedas keegi näe ega tea otsida! Teie teised aga pugege ukseavaal igasse külge laialil!»

See on päästev sõna, mida iseäranis tagakiusatud prohvet enesele teist korda ei lase öelda... Lõhmuse upitusel ronib ta vedamaid Kiisa õues kasvava vana auväärt kuuse otsa, mille ühedad lopsakad kahuoksad talle pimeduse kaasabil head varju pakuvad, — sama kuuse otsa, mille tipus Kiisa Mihkel va kõõrdsilma lobina järgi toona viimsetpäeva oli oodanud...

Ja tõepoolest — tulevad, otsivad, otsivad nagu nõõpnõela, pööravad elumaja kõigi kõrvaliste urgastega, hagerikust ja aidast kuni sealaudani, pahempidi ja lähevad ometi pika ninaga minema, ilma et ühelegi suurt kuuske aida otsas meelde tuleks!

Naerdes ronib prohvet puu otsast maha, kui hädaoht on möödas, ja hakkab oma keppi otsima, mille ta ärevusega kotta oli unustanud ja mis talle, nagu ta kuuse otsas kõpitseva süda-mega kartis, kergesti äraandjaks oleks võinud saada. Kuid patustpöördumatu ilmalaps, kes püha mehe päästis, on ka ta kuulsa kepi aegsasti varjule viinud. Seenepalu poiss toob selle prohvetile hilja õhtul päästja ülesandel ilusti kätte.

Legendaarne, nagu mees ise, on nimelt ka ta kepp. See kepp on sirgest puust, ilma käepidemeta, kaunis pikk ja jäme ning pealt mustaks vaabatud. Usklikud ja ka mitteusklikud, kes

keppi salapärase aukartusega silmitsesid, teadsid rääkida, et ta keskelt pooleks käivat ja et ta pealmine jagu õones olevat. Ses õones aga hoidvat prohvet oma raha — kepp olevat kuldtükke pingul täis. Tema peatähtsus pidi olema aga selles, et Maltsvet temaga, nagu Mooses või Aaron, imet tegevat.

Kui keppis, mis keskelt tõepoolest lahti käis ja õones oli, tõesti midagi rahaväärilist peitus, siis polnud sellest kardetava varga kaudu küll midagi kaotsi läinud, sest muidu oleks prohvet, kes Kuglilt alles järgmisel õhtul lahkus, sellest midagi rääkinud. Küll aga rääkis ta elaval imekspanemisel Lõhmuse kui enda ning oma õpetuse vastase päästvast teost. Seni olid teda ikka ainult ta karjatallekesed igal mõeldaval viisil politsei paelaheitjate eest hoidnud, peitnud ja nende silmustest salaja lahti nabinud. Kuidas tuli aga nüüd see paindumatu ilmalaps, kellega usumehel pealegi kibeda mõttelisi kokkupõrkamisi oli olnud, säherduse teo peale? Kas usuisa seda nähtust ise ka imede sekka luges, on teadmata, aga tema jüngrid Kuglil hakkasid sest saadik märksa teise pilguga Lõhmuse, selle joomari ja pikanäpumehe peale vaatama, kuna Kiisa rahva hinged rõõmsast usust paisusid, et ta nüüd ometi «aru pähe ja Issandat südamesse» hakkab võtma. Seda lootust ei suutnud neis kõigutada ka lugu, et Taavet «lugeja-papa» välja naeris, kui see teda teisel hommikul ta kristliku teo eest tänama läks.

«Kas sina või mõni muu — see mulle ükskõik,» seletas Lõhmus täiesti ilma mingi meelemuutuse ilmutamiseta, «sest eks ma tea ju omast käest, mis vangitorn ja ahelad tähendavad! Neid soovin sinule niisama vähe kui kellelegi muule, kes ei jõua ülemate tehtud seadusi täita.» —

Pentsik oli see Maltsveti otsimine ja püüdmine küll: mees liikus igal pool rahva seas ringi, pidas palvetunde palvetundide, koosolekuid koosolekute järel, kord oli teda siin, kord seal nähtud, mõnikord sattus ta tagaajajaile otse nina ette — aga ikka pääses mees õnnelikult. Et haagikohtunikud, kõigepealt Kukevere parun Rosen ja tema järel Ahula von Grünewald, Maltsveti pea peale, nagu rahva seas väideti, maksu olid pannud, siis ei võinud ka eranuuskuritest puudust olla. Kuid sakste ja nende haagikohtunikute meelemõruduseks ei aidanud see kõik midagi. See meelemõrudus kohras ka «Perno Postimehhe» veergudes, kui leht prohveti peitmise kohta näiteks kirjutas: «Naesed... hoidvad vanna mees ka, nago kulda, väga kalliks. Kui kulli märkavad lähedal olevad, siis toppivad,

...tõttule enam ei saa, tedda ride-kirsto, ja kaitsevad vanna... mõlikme-last, ning numavad tedda keige parrema... ja rosa korega; mehhed vedavad tedda naggo... hoonakoorma sees ja muu kraami al varjul, ühest... piddavad tedda kartuse ajal põrmando al ja... uksikute perrede sees soo ja rabbade taga. Kui... ule kegi tedda ammo näinud ollevad...» «Pestimees» prohveti peitmisest nõndaviisi siunales... enamasti õige Viimase ajal varjas end Maltsvet... Albu vallas, Mägede ja Mõnuvere külas. Julgeim... tal Mäesauna Jaani juures Mõnuveres. Selle... laudpõranda all oli nimelt kelder, kuhu põranda... luugi kaudu pääses. Nii mõnigi kord oli prohvet... alla vajunud, kui hädahüüd kajas: «Juba tulevad!»... taga-aetule kogemata õnn appi. Kord sõidab... sõbraga ühest külast teise. Õhtul pimedas tulevad... haagikohtuniku kirjutaja kahe mõisasulasega, neile... vastu.

Kui kaugel külamehed olete?» küsivad.

«Eks ikke Ahula poolt,» vastavad mehed.

«Ehk olete kuulnud, kas see Maltsvet veel seal peaks olema?»

Meheid julgesti vasta: Eile olevat teine küll veel seal olnud, aga kas täna ka veel, seda nad ei teadvat.

Pundjad tuhknai edasi, et ehk ometi õnnestuks väledat toolu veel enne eemalelendamist tabada... Muidugi leiti Ahula Mardi talu, kus Maltsvet oli lugemist pidanud, nagu ka terve Ahula küla püütavast elukast tühjana. —

Kalulemata oleks ta pikapeale ikka nende küüsi langenud, kui ta mitte küünlakuu lõpul 1861, kus ta juba peale aasta kirjutat redupõlve oli elanud, vennapoja seltsis Krimmi külla poleks läinud. Maltsveti Krimmi-minek polnud siis mitte lihtne maakuulamisteed, vaid ühtlasi väga hädaline põgenev kodumaa võimumeeste eest, kellelt tal polnud enam asu ega armu loota.

Teadagi, et prohvet põgenes Venemaale passita. Seda kuberneriga käest saada oli tal, nagu arusaadav, võimatu. Kuid sellega leiti nõu. Kustav Maltsi kui väljarändajate volimehe laos oli teatavasti hulk rahva passe. Need kõik olid märgitud ametliku pitseri alla pandud kui volimehe passiga ühenduses seisvad dokumendid — peale ühe passi. See oli Kustavi oma. Isa oli nimelt oma passi ise välja võtnud ja see oli

markimata ning ilma pitserita. Seda passi võis siis Maltsvet hästi tarvitada, seda enam et mõlemad vennad suuruselt ja välimuselt teineteisele kaunisti sarnanesid. Kuid mingit karust passi pärast ei tarvitsenud meestel ollagi. Seesmistes kubermangudes ja ka Krimmis polnud passinõue nii kibe. Pealegi oli maakuulamise volitatud asjatoimetajaks, kellel tuli allkirju anda ja passe ette näidata, Kustav Malts ning Maltsvet oli ainult tema kaasreisija. Nende tõlk Tõnisson kui välja-teeninud soldat reisis oma kroonupassiga.

Maltsveti otsimine kodumaal jätkus veel kaua peale seda, kui ta juba Krimmis varjul oli, sest tema minekut hoiti ta jüngrite poolt, vähemalt esiotsa pikemat aega, hoolega salajas, kuna jälle kohtud juttu, mis nad tema äraminekust rääkisidki, ei usaldanud uskuda. Nagu teda edasi otsiti, niisama sajatati ja laimati teda ka vastaste poolt edasi, veel siis, kui prohvetil kodumaa pori kingadelt juba ammugi maas oli. Jannseni leht soendas, rääkides Maltsveti asjata püüdmistest ja tema jüngrite «jõledusest», kõik vennastekoguduse vagatsejate seas liikuvad laimujutud tema kohta üles, et ilmlikku ja vaimulikku ülemust, kelle hooletuse ja leiguse üle ta ridade vahelt ja ka avalikult nurises, ikka enam tema ja ta poolehoidjate vastu tegutsemisele ässitada. «Judid ja harjavenelased naeravad ja pilkavad jubba meie usko,» — hüüti lehes — «ja ikka on alles meie usso üllevaatajad selle ülle vait! Kelle kahjuks se vimaks langeb, kui umbrohhi vilja ärra lämmatab? ...» Maltsveti peale isiklikult tõsteti muuseas süü, «temma üllekätte läinud loom» elavat porduelu, «kuhho tihti peale tabbatud». Mitte ainult kirikuõpetajate lasteristimist ei tegevat tema kodus «ueste ülle», vaid ka paari-laulatamisi. «Kus üks noorpaar temma ussolistest laulatatud saab,» — seisis lehes — «seal on pettis käepärrast ja laulatab neid südda ösel ueste ülle, linnotab prudi ja viib tedda peigmehhe jurest isse kambri ja — — — olgo räkimatta... Kui vägga tihti pulmi on ja vannamees isse iggale pole ei ullata omma sadana tempusi teggema, siis on temmal abbiessi selle tarvis (ühhe pulma perresse tulnud kord 4 niisugust abbipreestrit korraga), kes siis, kui tembud tehtud, enne koito, naggo rebbased linno lauda juurest, ärrakaddunud. Pärrast neid pimmeduse tempusi olla norik õige mehhe naene; kõik teised, kedda temma laulatanud ja linnotanud ep olle, nimetab ta häbbemata patto koer — pardonaesiks .. Temma omma naene, kes tedda

pärast jamsiks tunnistab, ellab temmast eemal, ja ... ta ropp innimesse loom peab ennast teiste naeste ... temma öolda, kirjas seisvad, et temal, kui ... so volli olla, teise mehhe naesega ellada! ...»

... auguste jämedate luiskamiste kõrval Pärnu lehe ... ka tõstasju kõneldi, siis olid need enamasti ikka sihi- ... kollitamise otstarbeks tugevasti värvitud.

... suutnud niisugused kirghkust sallimatusest õhe- ... ametikkumised ühtegi hinge maltsveti usust taganema ... ehk küll kirjad seks otstarbeks — «et ükskord ... hullustamisele ots peale tulleks» —, öeldi avaldatud ole- ... loopis selle vastu liitus Maltsveti kogudus ikka ühis- ... kokku ja seisukoht valitseva kiriku vastu sai ... la teravamaks.

... Madises — aga ka mujal — tuli see selgesti ... Vaenulikud lahusulised meeleavaldused kirikus ... edasi, ehk küll Kristuse puukuju maltsvettide nõudel ... jalle oli üles seatud ning jumalateenistust pidaval ... langekarjasel enam Krimmi sõja põlatud mälestuseristi rinnas ... rippunud. Senine õpetaja Hirschhausen, närvipõdur ini- ... oli nimelt raske vihasamise tagajärjel pikaldaselt hai- ... jaanud ning tema ametikohuseid täitis, peale ajuti käiva e- ... pastore, noor aseõpetaja Gebhard. Nagu enne vana, ... vihasasid maltsveti-usulised nüüd ka noort hingekarjast iga ... sellega, et nad jaid istuma või tõusid püsti, kui ... kõik palvetades põlvili langesid. Kui neilt küsitud, miks ... ka noore kirikuõpetaja ajal ikka veel põlvili ei lange, ... nad (Jannseni lehe järgi): «Egga meie ommeti ... kirikus ei hakka põlvili maha heitma, mis puust ja kul- ... Kristusi täis on.» Sunsetel maltsvettidel, või ühel osal ... neist, olnud nimelt see arvamine, et teatav õnnistegijakuju on ... ilust, ja mitte puust. See selgunud ühe kirikuvöörmündri ju- ... kes kuju uuesti ülesseadmist toimetanud ja pärast seda ... hind, «et temma, kui ta kättega pühha kujo külge hakkanud, ... vaga ehmatanud, sest temma ni hästi, kui keik muud usklikud, ... motelnud sedda ikka ihho ollevat, aga nüüd olnud aiva üsna ... pu.» See maltsveti usku heitnud kiriku-eestseisja «visatud» ... seepeale teise vöörmündriga, kellel sama süü olnud, ametist ... ara.

Ka issameie-palve ja vastulaulmise vastu avaldasid maltsvetlased vaenu, nagu kaebas «Perno Postimehhe» Järvamaa

kaastööline. Nende prohvet olevat neile seletanud, «et koori-
lauljad ep olla muud, kui õiskajad ie-metsalised, kellele all
orrust karvane pärdik vastu karjuda»... Oma vaenulikkude
seisupaika kiriku vastu ilmutasid paljud neist, ja mitte just
väga vaimukehvalt, ka sellega, et nad tuttava aukiütuse-laulu
kolme viimast rida nõnda laulsid:

«Meist meelehaigus jumalal,
suur riiupõlv on taeva all,
kõik rahu otsa saanud.»

Ühtlasi tekkis paiguti ikka enam kultuslikke lahkumisi
juurde. Nagu ristimisi ja laulatusi oma usu järgi «üle tehti»,
nõnda tuli ka sellelaadilisi laualevõtmisi ette, ja sündinud lap-
sukesi pandi, et neid Jeesusele sarnasemaks teha, peale ilmale-
tulemist kõige esmalt sõime heinte peale. Vana-õeluse ausat
pärinime «kurat» ei julgenud mitmed maltsvetid enam suhu
võtta, uskudes, et sarvik kohe sinna ilmub, kus teda nimeta-
takse; «kuradi» asemel öeldi «paha», kui teda vaja oli raama-
tut lugedes või juttu ajades nimetada.

Madise noore aseõpetaja pikad ning pipardatud karistus-
jutlused jäid kangekaelsete vastaste kohta täiesti mõjuta, või
mis õigem, see mõju oli vastandlik: noore papi turtsumine,
kes püstiseisjaid vahel koguni Siberiga ähvardas, andis vaenu-
avaldustele ainult veel hoogu.

Haagikohtunikkude keelu kiuste — see keeld tunnistas
maltsvetlaste kooskäimised ja palvepidamised karistusväär-
listeks — paisus liikumine 1860. ja 1861. aasta talvel ise-
äranis elavaks ja tüsedaks. See ei muutunud ka, kui usuisa
talve teisel poolel ise kaugele maale reisis. Ei sinna poolegi,
vaid tuhin läks «abiprohvetite» õhutusel, kes oma lõõtsad
nüüd alles õieti puhuma panid, seda suuremaks. Neil mõle-
mast soost abiprohvetitel, kes maad mööda ümber rändasid,
nagu Kerna mölder, Paide Ants ja lugija Mari, või eneste
lähemas ümbruses töötasid, nagu neitsi Miina Tiskres,
Tõnu-Peetri Madis, Kiisa Mihkel, Lõhmuse Anu ja teised
Järvamaal, — neil kõigil oli nüüd oma hõõguvaile põrgu- ja
taevakirjeldustele uus aine juurde lisada, mille tõmbevõim
kõigest senisest, kaugelt üle käis. See oli «Egiptuse orja-
põlvest» lahkumise ja «töötatud maale asumise» aine. Kõik
torud ja viled pandi selle ukse ees seisva suursündmuse kuulu-

... ja soovitamiseks üürgama. Sagedasti uppusid kõne-
lased tulla oma kuulajatega müstilis-salapärasesse luulemerde,
mis tundeid kihises, eriti kui nad arutasid võimalusi, kuidas
... minema pääseda — mil kombel, kust kaudu ja mis
... varal pikk teekond, mille kaugust keegi ei teadnud
... tuleb sooritada. Iga palvetund sai ühtlasi miitin-
... kuu väljarändamise heaks mõjusat kihutustööd tehti.
... kindel troost täitis seejuures väikest tagakiusatud ko-
... meie usuisa ise on meie eest väljas, et meile uut, pa-
... otsida — nüüd pole meil enam midagi kahelda
... karta, nüüd läheb kõik hasti!

Maapostlite mõju rahva kohta, iseäranis Ants Kõrge,
Kustav Silejevi ja Mari Kusnetsi oma, polnud sel
... eelsel ajajärgul, kus kogudusepea ise oli eemal,
... vähene. Igal pool võeti neid sirutatud kätel vastu ja
... hinge pihta puutuvast sõnast nende kõnedes oli kül-
... et kuulajate pingul-olevat palvevaimustust äratada. Mine-
... ja elukommetelt isikud, kellele midagi ei võidud ette
... iseloomudelt ligitõmbavad ja lugupeetavad, võitsid nad
... usaldust ning sõprust. Meeldis Kõrge iseäranis oma
... sõbraliku, igast üleliigsest iseteadvusest vaba olekuga,
... pehme alandusega, mis ta kuivetanud näost paistis, sa-
... nagu see ta vagusast soravast kõnest kuuldus, siis ära-
... pikk Silejev, hüüdnimega Kerna mölder, enese kohta lu-
... pidamist oma kindla, iseseisva karakteriga ning sügava
... tundeusega, mis ta meelt ning mõtteid juhtis. Tasane, pehme,
... hingeline, aga palvejoovastuses elavaks ja sütitavaks õhkuv
Mari Kusnets, kes avalikkude loengutega alles pärast Malts-
veti kodumaalt lahkumist välja astus, meeldis Kuglil Lõhmuse
Anule nii väga, et see palve lõpul kõigi ees nuttes Marile
... langes, tema mustjat käharpead suudles ning temalt
... tust ja õelikku sõprust palus. Ka Kõrge ja Silejev käi-
... talve jooksul mitu korda Kuglil ja nende lugemised mõju-
... iseäranis Tõnu-Peetri Madisesse nii ergutavalt ning julgus-
... tavalt, et ta otsuseks tegi ka oma küünla nüüd koduse vaka-
... ära võtta ja ta valgust natuke kaugemale lasta paista.
... hakkas teistes ligikonna küldes äratusetunde pidama,
... nuttes Kugli enam oma kalli usu-õe Anu hoolele, kes sel talvel
... ka esimest korda julgust leidis lugijana suuremate palve-
... lkade ette astuda. Ja maltsvetid olid kõigega leppivad ja
... kõige eest tänulikud usklikud; nende nälg taevase manna jä-

rele oli nii suur, et nad toidu headusest palju ei küsinud, vaid vilja nime all ka lusteid ja liiva vastu võtsid. Ei küündinud Madis ega Anu nii kõneande kui ka kirjatundmise poolest, hoolimata nende alalisest piiblitustimisest, Paide Antsu ega lugija Marigi kõrguseni; siiski läksid nendegi eest usklike hursikud ja südamed igal pool meelsasti lahti, kui nad aga koputasid.

Kuglil, nagu igas muus paigas Madise kihelkonnas, kus uue-usulisi elas, saadeti see talv ülendatud meeleolul lausa palvetades mööda. Liikumine ilmutas nii sügavajuurelist, visa laadi, et «hullustamise» lõppemise lootused kinklikes ringkonnas kõikuma löid. Ilmlikule survele politseivõimu poolt otustati seepärast veel agaramat vaimset võitlust kõrvale seada. Seni olid õpetajad kirikutes ja lugijad vennastekoguduse palvemajades Maltsveti külvil vastu kõik teinud, mida teha jõuti ja mõisteti, kuid ilma soovitava tagajärjeta. Nüüd tuldi piiskopikohtus, nagu rahvas konsistooriumi kutsus, otsusele veel teisi abinõusid katsuda. Läkitati mõned sõnakad palvemehed erilisel välja maltsvetlastele pühakirja ja kiriku-usku «õieti» seletama, nendega vaidlema ja neile lahkõpetuste ekslikku alust ära näitama. Loodeti, et neil rahva enese seast valitud usumeestel korda läheb, mis ametlikkudel hingekarjastel kantslitest ei tahtnud õnnestuda. Ühtlasi võttis konsistoorium ka ise otsekohe sõjakäigu lahusuliste vastu ette.

Viimasel lihavõttepühal 1861 ilmus superintendent teiste konsistooriumi liikmetega Madise kihelkonda maltsvetiusulisi käsile võtma. Seidla mõisas löid «piiskopikohtu vanemad» oma leeri üles ja seadsid usulise kohtulaua paigale. Maltsvettidele oli kutse läinud sinna koguneda, et kõrgele kiriku-ülemusele oma usu kohta seletusi ning vastutust anda ja seda ametliku tõetule ees kaitsta.

Maltsvetlased võtsid kutse, õigemini väljakutse, ootamata tragilt vastu. Peale paarisaja uskliku tuli Seidlasse kokku, kõik valmis oma usuliste arvamiste ja tõekspidamiste eest välja astuma — isegi piiskopi ja tema mitte vähem tarkade abimeeste vastu. Mõnel oli piibel kaenla all — sõjariist, millega nad, nagu kohtuvanemad varsti näha said, mitte halvasti ei mõistnud ümber käia. Võitlusehinnuliste meelepähaks ei lastud aga kõike seda rahvahulka «ülempreestrite» laua ette, vaid ainult mõningaid, keda kirikhärrad heaks arvasid teiste seast välja valida. Liikumise agaramad juhid ja sõna-

...nagu Kõrge ja Silejev, need just ei olnud, tal oli mehed, kellel teiste kohta siiski mõju arvati olevat ja kelle vaar-asku vahest liiga sõgekirglikuks ei peetud.

Lühjaks tööks ja vaimunärimiseks jäi niihästi see kui ka
on mainitud teine võitlusekatse. Ei suutnud väljaläkitatud
maltsveti usku maha sõnelda ega piiskopi kohtu-
el teha surnuks seletada. Suur kirjaseletamine ja kohtu-
menetlus ei lõppenud mitte maltsvettide jännijäämise
tõttu, nagu oli loodetud, vaid viimased lahkusid
koost selle ülendava teadmisesega, et nende mõningad me-
hed olid tervelt kuue või seitsme kõige targema papi vastu
allunud. Oli neil ju korda läinud näidata, et iga
punkt Maltsveti lahkõpetusest mõnel pühakirja kohal
peeti, kusjuures neile veel see lõbu osaks sai, et piiskop
leegi tema nõunikudest piiblit vähem tundis kui need
talised koolitamata talutaadid. Kirikhärri kahtles nimelt,
kas ta ja see sõna tõesti piiblis seisab. Maltsvetlane aga
otustas talle piiblist, et see nii on. Nagu eestikeelset piiblit
kodus laskis õpetaja enesele saksakeelse piibli anda.
Panti aga ka selles niisama olemas, nagu väärusulised
mõeld, sest vaimulik mees jäi tusaselt mõttesse... Muidugi
puuduvad kirikuõpetajail puudust kätte sõnadest, millega malts-
vete lahkuskü ekslikuks teha ja piiblikehti, millele nende
õpetused olid asetatud, teisiti seletada. Kuid sõnadele pandi
poolt sõnad vastu, seletustele löödi seletustega pähe.
Võimaseks otsustajaks jäi ikka, mis piiblis sõna-sõnal
tähtsatelt seisis, ja mis seal seisis, see andis maltsvettidele
oma põhjo õigust, kui neil oma usulistest erinevuste kaitseks tar-
vis. Superintendendi tungiv manitsuskõne ja konsis-
tooriumi ühine noomiv nõue, et eksinud tallekesed oma karja
jumalast seatud karjaste juurde jälle tagasi pöördiksid,
leidis Maltsveti järelkäijate poolt ainult eitavat peaaraputa-
mist või pilkavat naeratamist. Vaimulik ülemus sõitis tühjalt
tagasi.

SAADIKU KIRI.

Maltsvetiusuliste lootus, et nende Mooses ja Aaron Kaananimaa õnnelikult kätte leiavad ja oma rahva kevadel Egiptusest sinna viivad, oli nii kindel, et paljud juba aegsasti pärast nende äraminekut pika teekonna vastu hakkasid valmistuma, iseäranis kõik need, kelle passid maakuulajate käes olid. Kui nemad ei saavat minema, siis ei pidavat enam lehmale vasikat ega hobusele varssa sündima ega tahtvat nemad kauemini elada — kinnitanud nad (Pärnu eesti lehe sõnade järgi). Hakati loomi ja kõiki asju, mida võimata oli ühes võtta, tükk-tükilt ära müüma, ja mida ligemale kevad jõudis, seda agaramalt aeti asja. Ehitati ja rautati ka juba laudadest kaste, kuhu kaasavõetavaid tarbeasju taheti sisse pakendada. Ettevalmistujate seas leidsid ka rohkesti neid imeusulisi, kes oma talu või teenistust polnud üles öelnud, kellel siis ka reisimiseks passi ei olnud — neid, kes mõtlesid: kui minek lahti, ega jumal ja prohvet siis meidki maha jäta! Niisugused unistajad said tükiga valmis, et jätsid kevadel põllud kündmata ja vilja külvamata. Kellele seda enam tarvis, sest ammu enne sügist oleme töötatud maalt!

Kõiksugu jampsijutud ja luulekujutised, mille munemise ning väljahaudumise eest Maltsveti määratseva mõttelennuga asetäitjad, teatud abiapostlid, hoolet kandsid, tõusid vurinal lendu. Ennustati, varsti tulevat sõda ja hukavat kõik, kes siia jäävat; ei olevat siis muud kui tuhk ja muld järele jäämas. Neile, kes hiljaks jäävat, pidavat juba «mööök kanda lööma». Kõige hiljemalt jaanipäevaks olevat sõda käes. Selle tähisteks osutuvat külm kevad, lehtede visa puhkemine, marutuuled, äkilised surmad jne. Mõnede ettekuulutuse järgi ei pidanud sel kevadel lehti puusse ega rohtu maha tulemagi... Pääsu egiptuse orja- või paabeli vangipõlvest kujutlesid endile säherdused sonijad muidugi võimalikult üleloomulikuna

Enne kättemuuseas oli veel arvamine, et üks suurvürst on andnud Maltsvetile paar sõjalaeva laenab, millega see oma kodumaele Tallinna alla järele tuleb...

Alustatavalt reisivat siis suurvürsti saatel merd mööda troonu külul ja küüdil Krimmi poole, muist aga prohveti sõnul julatusele maad mööda, kuid kasakate ja muu sõjaväe saatel, kuna mõisnikud teemoona ja vallad küüthobuste eest pidavat hoolet kandma. Muidugi väitsid luulekad ennustajad, et need kõik pühakirjas seisvat.

Ennustused jutud läksid seda õitsyamaks ja värvikamaks, mida kauemaks maakuulajad ära jäid, pealegi ilma enestest looguist kuulda andmata. Juba teati nende passiaeg mööda olevat, juba jõudis jüripäev kätte, kus need, kes oma kohad ei oleks öelnud, uutele rentnikkudele ruumi pidid tegema, ja ikka veel ei ilmunud saadikuid ega tulnud nendelt vähemalt kirjalikku teatckest. Lugu läks vaestele ootajatele seda tüdeldamaks, et paljud, kes kohtadest ja teenistusest jüripäeval olid jäänud, teiste juurest ulualust pidid otsima ja näljale hakkasid vastu vaatama. Mis oli saadikutega sündinud? Oli neid mõni õnnetus või koguni surm tabanud? Vana Maltsi mure muut ninsa poja pärast oli suur. Juba leidsid leinamõtted ta mõlunud südames maad.

Korruga, lehekuu lõpul, kutsuti Kustavi isa mõisa paruni juurde. Parun Vietinghoff teatas Maltsile, talle olevat ta poja käest Krimmist tema, paruni kaudu kiri tulnud. Kustav oli kirja saksa nimel ja aadressil saatnud, kartes, et kiri ehk taluinimestele korralikult kätte ei lähe.

See oli rõõmusõnum vanale Maltsile, mis teda nii sügavasti lugutas, et ta kirja ei suutnud lugeda, vaid palus parunit see enesele armulikult ette lugeda. Seda tegi saks hea meelega, sest ta enese uudishimu oli suur teada saada, mida see kollamokk seal kaugel seni on korda saatnud ja kuidas maltsvetile asumaa saamisega lugu oli. Ette arvates, et ka parun talu võiks lugeda saada, oli noormees targu natuke mokamääret saksa tarvis sisse pannud: ta laskis teda passiaja pikenduse eest viisakalt tänada, mislubi temale, maakuulajale, alles võimalikuks saanud oma asju ajada, ehk küll seegi lisaeg paraku juba otsas olevat.

Mida kaugemale mõlemad mehed pika kirja sisusse tungid, seda enam näisid nende tunded seejuures lahku minevat: kuna paruni nagu nurgeliseks ja hapuks venis, helkis talu-

poja pale ümarikule naeratusale. Polnud ka ime: kiri tegi selgeks, et asumaad saab ja asumiseks abi ka. Koht oli leitud, kuhu hea hulgake «kallist maarahvast» parunite orjusest ära võis minna. Piima ja mett ei jooksnud selles Kaananis kaugeleki mitte, aga vili pidi seal hästi kasvama ja orjust ei pidanud olema. Eks sest olnud talupojale rõõmustamiseks ja saksaale pahandamiseks küllalt! «Vaata poisimolkust, kuhu ta nina ka nuuskima ulatub!» võis parun Vietinghoff endale mõttes habemesse uriseda.

Aruande järgi, mille noor saadik oma pikas kirjas isale ja teistele kohalikkudele väljarändajatele eneste teekonnast ja tegevusest läkitas, kujunes maakuulajate senine käekäik umbes järgmiselt. (Et kirjas, mis saksa pihust läbi käis, Maltsvetti kui kaaslast ei olnud nimetatud, on iseenesest mõista.)

Kui saadikud aprillikuu esimestel päevadel pika vaevalse reisi järel Krimmi poolsaarele hakkasid lahenema, ei mallanud nad enam õieti õemajagi pidada, et aga rutemini kallile pinnale jõuda, millist silmapilku nad rõõmuväriatel, nagu lapsed jõuluõhtul, ootasid. Vankril istudes hoidsid mehed silmad võimalikult laiali, lootes, et peagi poolsaare metsad paistma hakkavad, millele kaks kätt taheti vastu sirutada. Nende lootust kinnitas see, et neile suured voorid tatarlasi vastu tulid, kes kõikõugu putksirgeid puid, mis redelipuudeks, rehavarteks, lattideks jne. on kõlvulised, Venemaa poole vedasid. Aga varsti küllalt hakati märkama, kuidas on lugu Krimmi metsadega. Mäed, mida nende vilumata silm pilvedeks pidas, hakkasid eemalt küll paistma, aga mitte ainustki metsatukka. Ka põnevusel oodatud Perekopi linna kohta olid nad endile ekslikke kujutlusi teinud, nagu peagi selgus.

Sealt, kus Must meri Aasovi merele läheneb ja laia lagendiku korraga kitsaks pigistab, paistis reisijaile must kogu madalaid maju vastu — vist mõni küla. Ei tahtnud mehed oma silmi ega kõrvu uskuda, kui nad postipoisilt oma küsimise peale teada said, et see olevat — Perekopi linn! Perekopi linn, mida nemad vaimus olid viinamägede ja õitsvate viljapuude varjust lootnud leida, seisis nende ees inetul rohuta soolalagendikul otsekui Soodom Surnumere ääres! Sõna lausumata, tundes soojast ilmast hoolimata külmavärinat, vaatasid mehed üksteise otsa. See oli ju nagu vihma käest räästa alla sattumine!

Troostitu tundmus ei vähenenud saadikute põues ka siis,

lõunapoolsid. Põletamata telliskividest majad, suuremudkatustega, tänavasarnased prügitamata või halvasti prügitatud uulitsad — see küla oli maakonna pealinn Perekopi! Leidus küll ka linnalaadilisi ehitisi, nagu mõned koolimajad, kirikud, paari jõukama kaupmehe ärihooned, aga neid oli külataoliste hoonete kohta liiga vähe.

Õnneks oli küla elu — selle ilu või inetus võis põlluharvane asi olla —, kuid see ümbrus! Ei paistnud siin silma, mis haljendavast metsarikkast Eestist tulnud oleks seda oleks pakkunud, mida nad olid tulnud arvanud eest leidvat — head põllu- ja heinamaad. Mehed ulaluse väikeses odavas iisraeli mehe võõrastele lüksid reisijad kohe kodumaa saksu üles otsima, kes neile toitu ja tarvilike juhatustega pidid toetama, milleks nad soovituskirja kubernerikantseleidirektori härra Hieckischi kaudu kaasas oli. Leidmine polnud väikeses linnakeses üldiselt vahelduses muldkatusega majas võttis neid seltskondlikult rääkiv lahke proua vastu, tähendades, et nemad siin juba paar nädalat varem oodanud, nagu neile vanemad Tallinnast teatanud. Härrat, kes oli kohtu-uurija, polnud kodus; ta oli ametiasjus maale sõitnud.

Proua püüdis kodumaa mehi, kes temale oma murelisi ja huvitavaid mõtteid Krimmi looduse kohta ilmutasid, sõbralikult troostida. Asi ei olevat nii täbar, nagu esimesel pilgul tundus. Ka nende meelest olnud koht, kui nad kahe aasta eest siin olnud, vastik ja õudne, aga juba olevat nad kõigega harjunud. Nõnda kuiunevat lugu nendegagi. Pealegi olevat kaugemal lõuna pool, Simferopoli linna ümbruses, ilusamaid maastikke, metsade lähedal, mäestikust voolavate jõgede ääres, suurte puuvilja-aedade ja viinamägedega ning rammusa loodusega. See vaigistas pisut mehi, kelle peas juba otsus tekkis kohe ümber pöörduda, kui ka Perekopist kaugemal oleks meeldivamat loodust leiduma. Käidi seepeale linnale ümbrust lähemalt silmitsemas, aga mis kõrb oli, see ei meeldinud.

Järgmisel päeval oli kohtu-uurija Hieckisch (kelle nime ta kirjas ettevaatuse pärast samuti mitte ei nimetatud) kodus; ta rõõmustas meeste päralejõudmisest ja soovitas viia, et nad asugu oma volitajatega Krimmi elama. Kohe loovustas ta saadikuid kohaliku ispravnikuga, kes neile Krimmi asumise tingimused ja määrused trükitult kätte andis.

Nende lugemisel läksid meeste südamed üsna kergeks. Seal töotati ju asujaile üsna mõnusaids asju — abisid ja kergendusi, millega enam kui rahul võis olla, kui aga maa elamiseks vähegi kõlvuline oleks. Kroonumaad lubati 12 kuni 15 tiinu iga meeshinge peale, iga pere ehk abielupaari kohta pakuti 100 rubla raha jäädavalt, ilma tagasimaksuta, siis veel aasta leib ja viljaseeme, misjuurde oli tähendatud, et kui vili kolmel esimesel aastal peaks äparduma, siis saab veel iga kord kroonult leiba ja seemet, mis aga sel puhul hiljem pikka mööda tuleb tasuda. Pearaha- ja kohtumaksudest pidid asujad priid olema tervelt 8 aastat, väeteenistusest 3 aastat. Hoonete, kaevude ja tiikide ehituseks ning veel mõneks otstarbeks pidi kroonu kergendusi andma. Samasugustel tingimustel võtsid ka mõisnikud asujaid eneste maadele. Ispravnik tähendas maa-kuulajatele kirjalikult üles umbes kümme külla, kus head viljamaad olevat ja kus tatarlased enne Krimmi sõda väga jõukalt elanud.

Saadikute kurtmise peale, et nende passiaeg juba otsakorral olevat, vastas maakonna-kohtunik, et sellest ei olewat siin midagi viga, ning teatas, et meeste õnneks tulevat paari päeva pärast Perekoppi Tauria kuberner, kelle jutule nad siis asumise asjus pidavat minema. Kubeneri tulekust lubas ta neile kohe teatada, mis ka sündis.

Aprillikuu 9. päeval saabus kuberner, kindral-leitnant Žukovski, Perekoppi. Varsti lasti kolm eestlast ette kutsuda, kes talle oma soovid kuuldavale tõid. Araks hirmutatud balti talupoegade esimene palve käis ka siin kohe lõppeva passiaja kohta: ärgu hakaku ülemus neid sellepärast kimbutama ega karistama! Kuberner vaigistas neid sõnadega, et nad nii kaua, kui nad Krimmis viibivad, tema kaitse all seisvat. Asumise suhtes käskis ta neid aga kubermangulinna Simferopolisse oma kantseleisse tulla, kust ta neile tarvilikud kirjad lubas välja anda. Kui ta meestelt ühte ja teist Baltimaa olude üle oli järele pärinud ja neilt ka kuulda saanud, et nad valjarändamise asjus otsekohe keisri poole olid pöördunud, soovis ta neile head teed ja õnne. Saadikud leidsid, et neid siin ametnikkude poolt, kubernerist kuni kantseleikirjutajani, hoopis inimlikumalt koheldi kui kodumaa ametikohtades; karedust, kõrkust ja ninakust, millega nad Eestis olid harjunud, ei saanud nad siin peaaegu nähtagi.

Reisiväsimusest vaheajal väljapuhanud mehed võtsid see

ette ringrõidu neisse Krimmi küladesse, mis neile kui asukohad ära olid tähendatud. Armjanskist — Perekopist lõuna pool olevast alevist, mis suurust ja maade ning kaupluste nägususelt kreislinna märksa võis, palgati tatarlane kahehobuse-vankriga, kes maa-kuulajad kuni Karassubasari linnani pidi küütima. Selle linna ühe tolmase meeste meeli lugu, et üks Narva mees, kes kätanud sõja ajal seal väeteenistuses olnud ja kellega saadi-kuul Krimmi tulles kokku puutusid, oli seda maa-ala, kus nime-kuul linn asus, väga kiitnud.

Loekond polnud kaugeliki lõbus. Maa oli elanikkudest tühj, ainult tühje, lagunenud tatari külasid seisis teede ääres. Hooned olid endile moonaks. Armjanskist üksnes leiba ja õunad heeringad kaasa võtnud, lootes, et eks küladest saa toitu osta. Aga sellega olid nad endid täiesti petnud. Mitte ainult nälja, vaid veel enam januga tehti teel tütvust. Kuiva leiba ja soolast kala närides vaevlesid teekäijad varsti kange janu käes, aga vett ei olnud kuskilt saada. Vanades, tatari-keele poolt mahajäetud külades olid küll kaevud, kuigi ilmatu ja kivid, ja meestel pudel tinakuuli ning 25 sülla pikkuse nõõri võtmiseks kaasas, kuid vesi neis kaevudes oli seistes juba mändiks läinud, et ta joomiseks ei kõlvanud. Oli ka kaevu-keid, kus pudel nõõri lüheduse pärast vette ei ulatunud. Ühte kolkusessesse mitmekümne sülla sügavusse kaevu sulpsatas pudel, kuna nõõri ots noore Maltsi näpust kogemata ära lip-
pats, hiljem sisse kukkuda.

Äärmisepäeva hommikul sõideti Armjanskist ära ja jõuti teisel päeval õhtuks Džurtši külasse. Kõige vähem lagunenud oli hurtsik valiti oomajaks, tehti tuli üles, toodi vanast põhu-
hunnikust küljealust põrandale ning saadeti õõ tühja kõhu ja piinava januga mööda. Hommikul hakati paika — Džurtši oli üks neile ülestähendatud asukohtadest — lähemalt silmit-

Majahagerikud külas, suuremalt jaolt veel kaunis terved, olid enamasti saviplonnidest ehitatud, seest ja väljast valgen-
datud, näotud väljast, aga seest kaunis puhtad. Väiksem osa maju oli Krimmi kollasest saetud kivist, katused aga kõigil mullast. Mis puutus küla ümbrusse, siis esines see, nagu Perekopigi legendik, igal pool pika tiheda kulurohu ning sellega segi kasvanud noore halja rohuga kaetud ilmatu sõõ-
dina, kust puud ega põõsast kuskilt silma ei paistnud.

Kibe janu ajas mehed varakult teele, et otsida küla, kus joodav vesi kaevus on, sest ka hobused kannatasid väga vee- puuduse all. Säherdune küla pidi küüdimehe jutu järgi olema kaheksa versta eemal asetsev Tokulšak, kuhu sõideti paar versta kõrvale jääva Kiat-Orka küla kaudu, kus aga maa- kuulajatele ka paremat ega pahemat silma ei hakanud, kui seni teistes paikades oli nähtud.

Suure postmaantee ääres seisvas Tokulšaki külas oli vangima ja ning selle juures kaev hea veega. Enama kui kahe- kümnenelja-tunnise janunemise järel võisid inimesed ja loomad endid siin jälle karastada. Ka kehakinnitust võeti nüüd korra- päraselt. Hobustel oli kõikjal küllalt värsket rohtu, muudkui et nende söötmisega kulus rohkesti kallist aega. Teise päeva õhtuks jõuti Sört-Karaktšora küla ja Skirmundi mõisa kaudu suurmaaomaniku, sakslase August Lustigi juurde, kuhu öo- maiale jäadi ja kellega asumise asjus läbirääkimisi peeti.

See saksa suurkrundiomanik, nagu neid rohkesti saksa asunikke seas Krimmis oli leida, ütles endal nimelt mitu tühja küla olevat, kuhu ta asujaid soovis. Ta lubas sisse- rändajatele elamahakkamiseks, nagu kroonugi, anda leiba, viljaseemet ning rahalist abi ja nõudis endale kümnel esime- sel aastal vilja pealt ühe kümnise, heina pealt kaks kümnist. Iga asunik võivat endal karielajaid mõisa maa peal 20—30 tükki pidada, mille eest tal mõisale aastas 10 jalapäeva oleks teha, iga lamba karjamaa eest aga 8 kopikat tasu maksta. Need tingimused pani Lustig kontrahitaoliselt kirja, mille ta oma allkirja ja pitseriga kinnitas ning saadikuile kaasavõt- miseks ära andis.

Enne edasisõitmist käisid saadikud saksa asuniku tühje külasid vaatamas. Hooned neis olid samasugused nagu teis- teski seni nähtud tatari külades, muudkui vahest vähe terve mad ja kindlamad. Ei elamute ega maastiku poolest paist- nud siingi midagi meeldivat silma. Öitsvast ja luhtavast Kaananist, kuhu prohvet säraval näol oma rahva oleks võinud viia, polnud, nagu Malisvet pead raputades pidi tunnis- tama, siiamani veel juttugi.

Sõit läks Karassubasari poole edasi, kuid tatarlase hobuste väsimuse pärast nii pikkamisi, et alles laupäeva õhtuks linna näole jõuti. Veel oli kümme versta sõita, aga seks pidi ühe vene talupoja käest hobused palgatama — tatarlase viletsad loomad ei saanud enam paigast.

Chopi kohtu-uuri ja Hieckisch oli meestele soovituskirja teinud, milles oli oma tuttava ametivenna nimele, kes oli kohtuametnikuks, ja selle juurest leidsid reisi- tol peale lahke kostituse söögi ja joogiga ka mõnusa öömaja. Aga kui mehed teisel päeval linnas ja selle ümbruses veidi muutunud olid, nägid nad, et nad siia tulles olid eesmärgist hoopis kõrvale kaldunud.

Siin oli linn, Simferopolist ida pool, Jaila mäes- tiku talal, asetses ju oma tatari laadi majade ja muhamedi- ku kirkulega väga meeldivalt kena oru sees, kärealt voolava jõe ääres, keset ilusaid viljapuu-äedu. Aga vilja kas- vatamiseks olid ümberkaudsed maad hoopis kehvad, enamasti kivised, valge savipinnaga, mis kuivaga kivistaks pahtub. Sest põllumees ei arvanud niisuguse põlluga midagi võivat peale hakata.

Teisel hommikul — see oli palmipuude püha! — läks saa- likudel korda soodsa kaubaga osta paar hobuseid ühes riistade- ja vene vankriga, et kord ka oma küüdiga odavamalt reisida. Ohtul Karassubasari välja sõites jõuti teiseks hommikuks kubermangulinna Simferopolisse.

See oli juba linn. Asetsedes Krimmi suurema jõe Salgiri kallastel, laia oru sees, pakkus Simferopol oma linnakohaste kiviehitiste, rohkete kaupluste, seitsme kuni kaheksa ristiusu kirkuga juba usaldustäratavat vaadet kui seni nähtud teised Krimmi linnad. Turul nägid kolm eestlast oma rõõmuks ka- nuda külte- ja tarbepuid, pealegi sadade koormate kaupa. Siin polnud nad ju mitu nädalat enam näinud. Sest nii Pere- kopis linnas kui ka maal köeti ahjusid puude puudusel kuiva- tatud lamba- ja veisesõnnikuga.

Meeste esimene asi Simferopolis oli muidugi kuberneri juurde minna, nagu neid Perekopis oli kästud. Kuberner tundis maakuulajad ära ja laskis neile kantseleidirektori kaudu ametliku kirja valmistada, millesse meeste teekonna otstarve oli ole- tähendatud ühes käsuga kubermangu ametikohtadele — saadikuile nende toiminguis võimalikult abiks olla ja neile et hiljagi viisil takistusi teha. Nähtavasti oli kohalikul ülemusel olav soov elanikkudest tühjaks jäänud maad töövõimsate inimestega jälle perendada ja elustada. Seda ei nõudnud mitte üksnes kroonu, vaid ka kohalikkude mõisnikkude huvid. Sel- lest peamiselt see lahkuse ja helduse mahl loodetavate asunik- kude saadikute peale tilkuski.

Kuberneri kantseleist mindi kohalikku kroonumaade vahit-
susse. Siin aga ei sobinud asjad enam nii hõlpsasti kui se-
nistes ametikohtades. Nõuti meestelt Lõuna Venemaa kindral-
kuberneri luba siia asumiseks ja maade väljavõtmiseks. Saa-
dikute tähenduse peale, et keiser ise neile selle loa juba on
andnud, mis aga kirjalikult Eestimaa kuberneri kätte lainud,
vastati õlgu kehitades, et see võivad ju õige olla, aga kus on
tunnistus? Ilma selleta ei võidavat neile siit kroonu maad
anda. Meestele pandi aga ette, kas siit Peterburi telegrafer-
rida või kindralkuberneri poole palvekirjaga pöörduda, mil-
les võiks olla mainitud, et palujad säherduse loa juba varemalt
keiserlikult majesteedilt saanud.

Nüüd oli hea nõu kallis. Meestel polnud õiget usaldust
ühte ega teise ettevõttesse, kartes iseäranis rohket ajakulu.
Tehti seepärast otsuseks kindralkubernerile küll palvekiri kir-
jutada, aga see temale mitte postiga saata, vaid ise kätte viia.
Kindralkuberner aga resideeris Odessas. Nii seisis meestel
korraga kaunis pikk maa- ja mereretk ees.

Palvekiri, mille eest kolm rubla võeti, oli Simferopolis
varsti valmis tehtud, ja peagi oldi teel Eupatooria linna poole,
kust aurulaev mehed üle mere pidi viima. Mööda Salgiri jõ-
orgu loode poole sõites nägid reisijad umbes kaheksa verst
kaugusel linnast üsna ilusaid maa-alasid, külasid ja mõisa-
sid suurte viljapuu-aedadega, vesiveskeid jne., mis neile kodu-
maad meelde tuletasid ning ihalduse mõttesse tõid: «Peaks
meie endile Krimmis ometi niisuguse asupaiga leidma! Oh,
et kroonumaade peal ka midagi sellesarnast oleks!» Kara-
Kijati küla juurest läks tee kahte harusse. Mehed pöördusid
pahemat kätt mere poole, sest teine, otsekohe põhja poole
minev haru oli Venemaale minev suur postitee.

Tänini olid ilmad olnud kuivad ja tee hea, aga nüüd kor-
raga hakkas vihma sadama ja maakuulajail oli varsti tege-
mist kimbatusega, mida sadu Krimmis ja Lõuna-Venemaal
teekäijatele ikka toob. Teed on sillutamata, mispärast nad
põhjani poriseks lähevad; pori aga on saviolluste pärast nii
sitke, et mässib vankri rattad kinni. Selle hada tegid ka Malts-
vet ja ta kaaslased läbi. Ei aidanud viimaks muu nõu, kui
küürutati lõdisedes terve öö, kõik kaelani märjad, unetu
porise vankri ääres, mis edasi ei tahtnud liikuda. Alles koidu
ajal, umbes kaheistkümnepäeva pärast, jäi vihm üle, nii et
värisevad hobused edasijõudmiseks jälle ette rakendati. See

tegi kuuvala hiljem meeste riided ära, tee muutus liivaseks
ja seepärast käidavamaks ja lõuna ajal jõuti õnnelikult
aastavõitu.

Teisel päeval juhtus laev minema Odessa poole. Mere-
retk võttis aega Kustav Malts ühes oma tõlgi Tõnissoniga
ja Maltsvet kui «mitteametlik» maakuulaja jäi hobustega
lõuna poole seitsimeeste tagasilulekut ootama.

Teisel sõidu järel, mis tõi nii noorele Maltsile, kes esi-
mõel korda laeval oli, kui ka enne vett mööda reisinud vanale
ohvriks raske merehaiguse, jõuti teise päeva hommikul päi-
ma poole Odessa sadamasse. Oli just suur reede, mida
mehed voorastemajas reisiväsimusest puhkamiseks ja mere-
haigusest korumiseks kasutasid.

Teisel hommikul, lihavõtte laupäeval, mindi varakult kind-
ralkuberneri kantseleisse. Palvekiri viidi varsti kuberneri kätte,

olad vahe aega hiljem enda ette kutsus. Ka kindral-
kuberner krahv Stroganov laskis oma palge lahkesti eesti
maakuulajale peale paista. Teda huvitas iseäranis küsimus,
kas oleks Eestimaalt palju sisserrändajaid loota, kas peale
selle aegade, kelle passid saadik Maltsi käes on, veel rohkem
rahvast Krimmi tahaks asuda. Saadiku vastusega, et see selts
et küll viimaseks ei jää, sest et elu Eestis väga kitsik ja
oluv on, näis krahv väga rahul olevat. Sedamaid andis ta

ametnikule käsu tarvilikud kirjad saadikule valmis
olud. Juba paari tunni pärast olid viimasel paberid käes —
tahvne kiri kindralkuberneri allkirja ning pitseriga ameti-
kohtadele ettenäitamiseks, nagu see, mis Tauria kuberner oli
andnud, ning kinnine pakk dokumentidega, mis kroonumaade
vahitusele Simferopolis kästi ära anda, kust saadikule siis
aastavõitused maadekirjad pidi välja antama.

Kuulsal meelel toimingut rutulise kordamineku üle tõtta-
ol mehed sadamasse järele kuulama, millal lähem laev Eu-
patooriasse sõidab. Paraku said nad aga teate, et enne tulevat
nädala laeva ei lähe, nii et nad oma meelepahaks peaaegu
 terve nädala Odessas pidid veetma, kuna neile ometi iga tund
kallis oli. Hea veel, et ülestõusmispühad, mil nad Simferopo-
li ametikohtadesse sisse poleks pääsenud, selle nädala peale
oli.

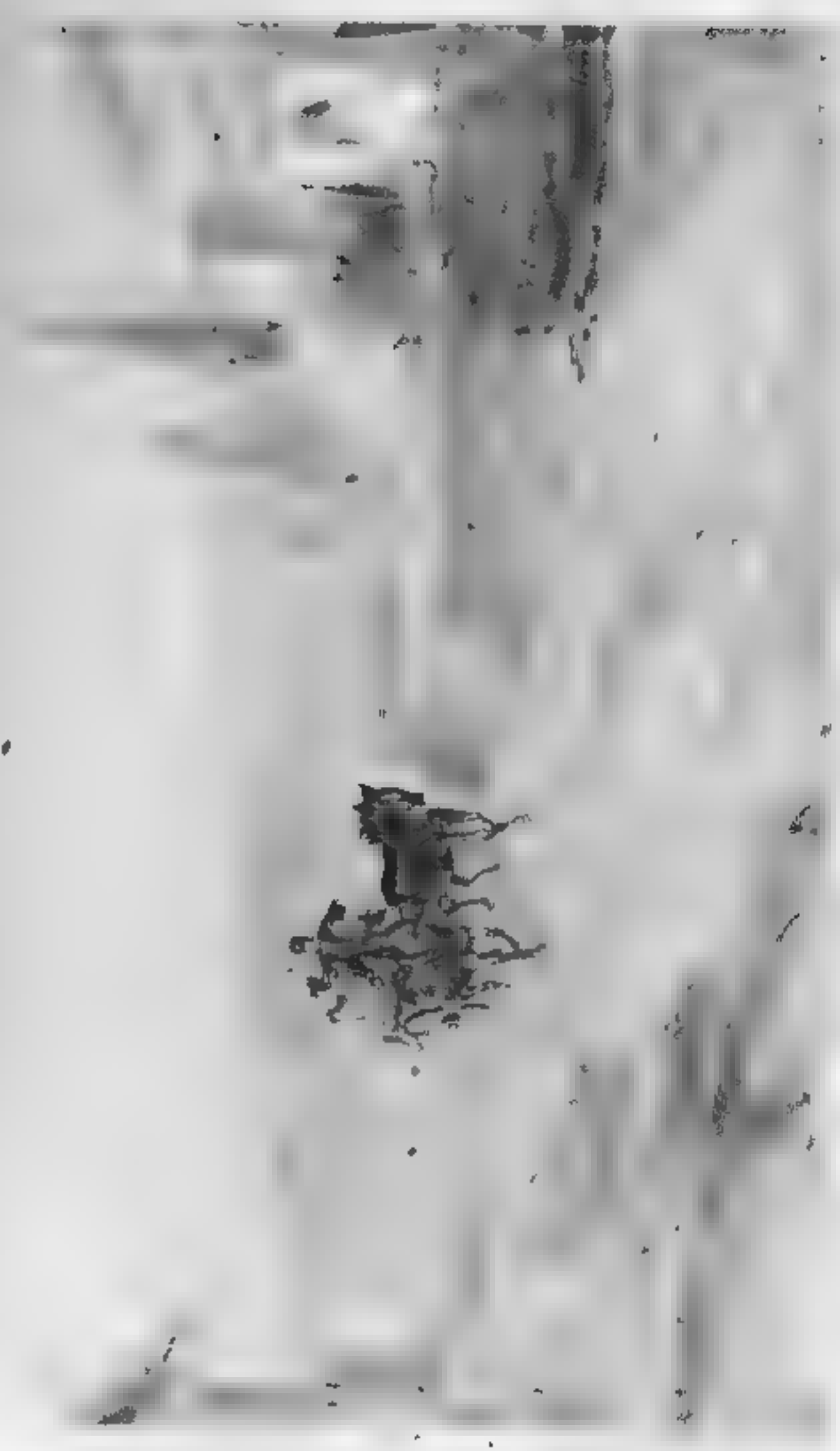
Järgnenud Eupatooriasse tagasi; kuulsid mehed oma vanemalt
reisikollega, et neil vaheajal õnnetus olnud: teine, tugevam
hobune oli ööl vastu esimest püha lõppenud. Et tatarlastel

seekord juhtusid ristiusulistega ühel ajal pühad olema, siis ei leidnud Maltsvet naljalt inimest, kes surnud looma võõraste maja hoovist ja linnast oleks välja vedanud, kuni ta selle töö eest viimaks viis rubla pidi lubama, mis kahjule veel lisaks läks. «Tabuunist» — hobusekasvatusest — oli ta seepeale kolmekümne rubla eest noore õpetamata hobuse ostnud, kellelega sõitjad palju vaeva nägid, enne kui nad Simferopolisse jõudsid.

Siin viidi nüüd kindralkubernerilt saadud paberid kroonumaade valitsusse, kus seepeale asujate päralt antavate maade ning külade nimekirjad valmistati, mis tervelt 36 000 tiinu kroonumaa ning umbes 40 küla kohta käisid. Need kohad jagunesid suuremate ja väiksemate osadena nelja Tauria maakonna — Simferopoli, Eupatooria, Perekopi ja Feodosia peale. Saadikud võisid neid vaatama minna ja endale nende seast valida, mis neile meeldis ja kui palju neil mees- hingede arvu järgi tarvis läks.

Nende paberite kättesaamisel tuli aga iseloomulik takistus, mis meestel jälle kolm päeva tuksi pani. Seni olid nad ametikohtades imelikul viisil ilma rataste määrimiseta läbi saanud, mis abinõu nad ka oma talupojalikus teadmatuses õieti ei tundnudki. Nüüd aga pidid nad selles kaunis kibedat õppust saama. Paberite valmistamine oli ühe lauaülema hoolele antud, kes tööga, nagu pärast selgus, juba esimesel päeval oh- joonde saanud, aga pabereid meestele ära ei andnud. Alles siis, kui kantseleiülem saadikuid juba kolmandat päeva kantse- leis nägi ootavat ja neilt küsides kuulis, et neile pabereid ikka veel pole kätte antud, tuli igavale ootamisele viimaks lõpp. Ametnikule tehti väike ninanips, mispeale kirjad meestele silmapilk pihku siginesid. Ametniku mõrust näost võisid mõist- matud kergesti näha, miks rattad kolm päeva veereda ei taht- nud.

Siiamaani olid asjad aetud, kui Kustav Malts sule kätte võttis ja koju kirjutas. Millisele lõppotsusele saadikud peale maade vaatamist jõudsid, sellest ei seisnud kirjas veel midagi.

Sõit läks Kurassubasari poole edasi

VALGE LAEV.

Maare maakuulaja aruanne sai täielikult tuttavaks ainult tema laele ja selle ligemaile ning kaugemaile üleaedseile. Need elavad malsvetid kuulsid enamasti ainult kirja kahtluse kaja mitme suu kaudu, kuna mitmed jäid sellestki ilma. Vaadliku andmeist juurdus muidugi igale vaevatud ja koormatud väljarändamishimulisele talupojale, kuulis ta neid nüüd rahulikult või poolikult, eriti see meelde, mis tema ihkamisele vastu tuli, ja see oli: Maad Krimmist saab — abi kroonu annab! Kõik raskused ja halbused, millest kiri asumaa kohta rääkis, kuivasid selle julgustava teadmise kõrval kokku, seda et talupoeg enesele ikka ja ikka jälle pidi ütleva: Parem kui siin ei või ju kuskil mujal ka olla, küll aga

Paraku tuli maakuulaja hea sõnum, et maad ja abi saab, vabalt liiga hilja. Ta ei leidnud enam palju kaineid inimesi, kes seisukorra peale iseenda tulul külmavereliselt ja aruhoolevalt oleksid vaadanud. Ta leidis eest hulga õnnetuid, kes lüüdi tõttu, mis neid oli tabanud, olid pea kaotanud või usuhae hullutamise tõttu, millist tööd määratsevad «abiapostlid» nende kallal tegid, olid vaimse sõgeduse teele sattunud.

Maikuu teisel poolel 1861 võtsid malsvetiusulised kätte ja hakkasid kõige toru ja trossiga Tallinna poole rändama. Rändajate seas ei olnud mitte ainult need perekonnad ja vallalised inimesed Järva-Madise kihelkonnast, kelle passid Kustav Maltsi käes olid, need kahetsemisväärt peremehed, kelle mõisnikud jüripäeval taludest, uute rentnikkude eest, olid välja ajanud, ning teenijad, kes oma leiva olid kaotanud, vaid ka palju väljarändamishimulisi Järva- ja Harjumaalt, isikuid, kellel passe ega üldse seaduslikku võimalust ei olnud kodumaalt minema pääseda, inimesi, kes kõik oma lootused

ja terve tuleviku imedele olid rajanud, kohapidajaid, kes kevadel vilja olid külvamata jätnud, oma loomad ja maa kraami olid maha müünud, kindlas usus jumala sisse, ke vaga neitsi ja prohveti suu läbi oli lasknud kuulutada: Kevadel lähete Egiptusest Kaananimaale, ja kes prohveti abistuste kaudu nüüd laskis juurde lisada, et minekutund olevat tulnud. Ja kohapidajate kõrval siin veel teenijad, kes on kohast jäänud või peremehe juurest lihtsalt ära tulnud.

Araminek Kaanani pidi sündima Tallinnast — selles olid imeusulised kainematega ühisel arvamisel. Kõikuvad ja mitmekesised — tõtsist mittemidagi-teadmisesest kuni kõige mühavama luuleni — olid arvamised ainult selle kohta, kuidas araminek kujuneb.

Vähem-luulemeelsed ütlesid endile ja teistele, et nemad lähevad Tallinna oma ammuoodatud maakuulajatele vastu, kuna neil ju kodupaigas enam muidugi ulualust ei ole. Saadikud võivad-iga päev Krimmist tagasi jõuda; mis siis muud, kui nende juhil teele uue kodumaa poole! Et passide maksuvus aprillikuus juba oli lõppenud, et mõisnikud kas või paljakiusu pärast neid seda seadusekonksu pidi hakkaksid tagasi pidama, see mõlkus vahest mõnel üksikul küll murelikult meelles, nõrkas aga meeliülendava teadmise alla, et keiser ju ise oli neile väljarändamiseks loa andnud ja Krimmi ülemus nende saadikud lahkesti ning heldesti vastu võtnud. Küllap tulevad siis maakuulajad tagasi kõiksugu voli-, loa- ja õigusekirjadega, mille peale sakste ja koduste ülemate hammas ei hakka. Kõige kindlam ankur, mis lootuselaevukest pidas, oli muidugi ikka keiserlik luba.

Luulemeelsete ümber heljus udu, sonijate ümber mühaaur. Mida nende silm nägi, oli hall, täis siniseid ja säravaid imesid. Nende vaateringis vahutas ja kobrutas kõik. Nad nägid taevas üles helkivat imetähte, mis neile teed töötatud maale pidi näitama; nad nägid merd pooleks rebenevat, et äravalitud rahvale läbipääsuks tarbe korral kuiva jalgrada soetada; nad nägid pilve tulevat rändajaid peale võtma ja edasi kandma; nad nägid suurt valget laeva lähenevat, saadetud jumaliku ja ilmliku ülemuse poolt, usklikke Kaanani raturanda vedama. Kõike seda ja veel palju muud nägid nad oma luulesilmaga, silmaga, mille nägemist määras ja juhtis usuhaige vaim näliapõduraks kehas. Prohveti kauaks viibimine, ikka kärsitumaks muutuv ootamispalavik, aseprohvetite-

tatuse kummendav ajukiitmine — kõik see pani need vaesed kühmud, neda suuremas ärevuses, et «väikeste prohvetite» poolt ennustatud tähtajad, mil usuisa neile oma imeanduse pidi järele tulema, ikka ja ikka jälle luhta läksid, et nad küll, nagu ka kõik muud pakatavad kujutused ära-õnnetu laadi kohta, otsekohe piiblist pidi võetud olema.

Nad need hobusega ja jalgsi Tallinna poole rändavad muusiklased kogunesid seal Lasnamäe alla, suhkruvabriku toona hüljvale loodmaale. Sinna asus leer, mis juurdetulijate ootus ühtlugu suurenes, kuni mitusada inimest mõlemast soost ja loost vanusest koos oli, hulk endisi perepidajaid ja endisi sõnu. Põlva maa peal, lageda taeva all saadeti päevad ja ööd mööda, söödi, magati ja palvetati. Tuled tehti liiva sisse ja küteti ja keedeti leent; turule sõitvate talupoegade käest osteti toiduaineid, viimaste vaipade ja riidehilpude sees varustati lastelapsukesi õise külma ja niiskuse eest. Seal Lasnamäe lagendikul, mere ääres, kujunes tükk mustlaste-elu laige väliapidise romantikaga ja ainult selle vahega, et tege- laste ihukatted värvidest ei hõisanud, vaid olid hallid, ühe- meelised hallid, nagu eesti teo-orja põline mure, või vahest ikka mustad, nagu talupoja leinav minevik ja olevik.

Näed hallid ja mustad inimkujud seisid hommikust õhtuni seal lagedal rannaservikul ja nende igatsevad silmad tõmmuks pööratunud nägudes vahtisid ainiti mere poole. Nad ootasid laeva. Valget laeva. Laev, mis neid tuli päästma, pidi olema valge, helevalge, valge kui jumala päike taivas... Selle laeva peale oli kõigi usk ja lootus viimaks ühinenud. Laeva peale, mille kroonu jumala käsul neile järele läkitab, et need soojale maale viia, kus usuisa neile asukohad on valmis otsinud.

See laev oli usulisest luulevahust tekkinud, ent Tallinna kaldal aegamööda pisut reaalsema kuju omandanud.

Valgest laevast olid «valge pilve» ja muude imeliste sõidukite kõrval kevade jooksul teatavad väikesed prohvetid ja aseprohvetid oma tossavais jutlustes sonima hakanud ning usklike hulgas olid nende pettekujud siia kaasa toonud. Siin aga, kus ühe nurga inimesed teise kandi elanikkudega ja ühtlasi linlastega kokku puutusid, kus kainem luulelisele teraselt noku vahtis, kui ta kuival küsis: «Noh, kas hakkame maad või merd mööda minema?», kus mõni linnaelanik, kas pilgates või mitte, tähenduse tegi, et «kui kroonu teile maad ja abi

annab, küll ta teid siis ka omal kulul päralt viib, ja vist ikka laevaga» — siin sai puhtjumalikust imelaevast juba kroonu aurulaev, üks neist ujuvaist majadest, mille sarnaseid mere poole vahtivad maltsvetid reidil mitmeid nägid seisvat. Linna-saksad, kes ootajaid Lasnamäe all hulgakaupa nagu ilmaimeid käisid vaatamas, võisid nendega nalja heita, neid nõõgata ja tõgada oma laevajutuga, sest neil ei võinud ju teadmata olla, et teekond laevaga Krimmi — ümber terve Euroopa, Vahe mere ja Musta mere kaudu — on lausa rumalus; aga vaestel põgenejatel, kellel selgemat aimugi polnud, kus õieti nende Kaanan asub ja missugused teed sinna viivad, — neil oli tõsi taga, kibe tõsi.

See laevausk oli juba mõni päev varemalt, kui maltsvetlased suuremal hulgal Tallinna alla jõudsid, kuskil mujal veidrat vilja sigitanud: Kolga rannas. Sealsed «armu saanud hinged» ootasid valget laeva oma randa. Kas see vaga ootus-lootus üksnes Tiskre neitsi Miina või ka mõne muu siitpoolt «nägija» ennustusel põhjenes, sellest pole kindlamat teada; Miinast aga räägitakse, et tema olevat kolklaste imelaeva ema, kuna salapärase sõiduki ootamise loost rahva sekka jargmised mälestused alale on jäänud.

Valge laev pidanud Leesi küla alla tulema. Tema ennustatud ilmumine jäänud aga, nagu Järvamaa prohveti tagasi jõudmine, üha täide minemata. Kui juba küllalt olnud oodatud, tulnud korraka sõnum, et laev teatud päeval ja tunnil Aegna saarele saabuvat, kus ta usklikud peale võtvat. Alanud kohe kibe minek sellele saarele, nii kibe, et mõnel jäänud kas või söök pooleli ja ühel naisel leivadki «seadesse». Maha jäetud kõik ilmlik vara, mis mitte ennemalt juba ei olnud ära muudetud või mida viimasel pilgul kätte kahmata ja kaasa võtta ei jõutud. Et mahajääjad ilmalapsed ja vist ka kainemad palveinimesed seda äraheidetud vara enestele hakkasid kormitama — palju asju olevat äraminejad neile ise «jumala nimel» andnud —, seda pole raske enesete kujutleda. Üks vanake tänanud ja õnnistanud poegi, kes minema läinud: «Oo, kallid poju kesed, kuidas jätsite ometi hea kaljakese aina minule!» Isa vaadanud põlevail silmil, kurdas teised mahajääjad ära läinud inimeste varandust laiali kandnud, ja ohanud: «Oh, oleks ma kümme aastat noorem!» Keegi vabataoline naabruses saanud ühest Leesi talust hulga häid uusi kalavörke ja hüüdnud saagiga koju jõudes: «Jah, sealt tuleb sulle abi, kust sinu meel

... Sest seljatais vörke oli vaesele lesele ju terve

... mineku eel pidanud usklikud veel lühikese palve-
... kulus ühes peres, kus kirglikult jumalat palutud, et laev
... tulemata ei jääks ja et taevaisa neid saarelt enam
... tulla. Pühalikult lauldes purjetatud siis laevu-
... ja lootuslikult minema.

... Aegnasse, arvanud keegi pime naine, et juba
... ollaksegi, ja hakanud õnnistama: «Nüüd, kallid maa-
... mul viimaks käes!» Aga valget laeva, millelt ingli-
... usklikkudele vastu pidanud hüüdma: «Teele, tee, arm-
... lunge!» — seda laeva polnud kuskil näha.

... päev, oodatud teine ja kolmas — ei ikka veel
... Aeg läinud igavaks ja nälg tulnud kätte. Mis muud,
... aga jälle kodu poole purjetama — kui kaua sa
... kõhuga lageda taeva all ikka ootad!

... vaadanud inimesed, kuis üks puri teise järel
... tagant paistma hakanud. Juba tulevad, ehk küll alles
... päeva eest palvetasid, et jumal neid tagasi tulemast
... ilmalapsed rannas võtnud neid muigavail suil ja pist-
... vastu.

... laevaootajad kogunenud nukralt, nagu vette kaste-
... kanad, Jüri Jüri tuppa ja norutanud seal peaaegu päeva
... kui parajasti keegi Tammistu mees, tulles soolakoormaga
... randa jõudnud ja koosolevate meeste peale hakanud
... paukuma: «Mis kurat te siin vahite, suud ammuli, kui mulle
... ei tule soola maale kandma!» Paukunudki mehed koost,
... talle üksteise järel appi tulnud salakaupa varjule toime-

Salakauba veo ja varjamise suhtes olid kõik randlased, usu
ja muude vahede peale vaatamata, vennad täis muremure
... üksteist. Oli ju salakaup kehva kalasaagi puhul
... ainuke sissetulek, sest põldu oli neil nii vähe ja seegi
... armetu ja kõva rendi all, et see nende ülalpidamisele pea-
... mingit alust ei andnud. Kõvast valvsusest hoolimata
... salakaupa, iseäranis soola, rohkesti sisse, mida siis kau-
... maa sees, enamasti Järvamaal, käidi rahaks tegemas.
Kui suur rannarahva üksmeel ja ühistunne seejuures olid, tun-
... nähtus, et konterbandivedajate kinnivõtmisi tollivahtide
... hoopis harvasti ette tuli, nii harvasti, et säherdusest juhust
... poolest imest kaua räägiti.

Kui Aegnast tagasi oli tulnud, hakatud endist varandust üleaedsete ja teiste omandajate käest jälle tagasi koguma, kuid peaaegu poolest jäänud ilma. Ka lesk vabataoline saanud kasu ära viidud kalavõrgud omanikule tagasi tuua, mida ta ka teinud. Koormat selga võttes ohanud vanake: «Mis meie rõõmuks arvame, läheb hädaks, vaevaks peagel!»

Seepeale saadud kuulda, et teised maltsvetid kõik Tallinna alla läinud valget laeva ootama, kuhu see tingimata tulevat, ja see erutanud ka Kolga usklikke, isearanis luulemeelsemaid nende seas, nüüd sinna rändama. Et kõik see rändamine ja ajaviitmine parajal tööajal sündis, siis pani kartus mõisniku eest, kellele päevad teha, mõndagi leigemast usklikku aru pidama ja viivitama. Aga imeusulised olid karmid neid vaigistama. Kui Mäe Mart Leesi külast näiteks kunagi tähendanud, et ega mõisnikud neid vist minema lase, mispärast iga minckukatse osutavat asjatuks, võtnud üks väga naine piibli ja seletanud sealt, et raske uni tulevat sakste peale, mis neid nii kaua kütkestavat, kuni kõik usklikud siit hädaorust ja orjapõlvest on ära pääsenud... Nõnda siis kogunes hea hulk ka Kolga ranna inimesi Tallinna Lasnamäe alla, ja laeva ootamine teiste omausuliste seltsis kestis edasi.

Oodati ja oodati. Vahiti ja vahiti.

Oodati päevast päeva, nädalast nädalasse. Vahiti koidu ärkamisest eha kustumiseni. Alustati igal hommikul uue lootusega ja lõpetati hilja õhtul, kui väsimus ja tüdimus laud kinni vajutasid. Üksteise võidu püüti hommikul võimalikult vara ärgata, et esimesena üle magava leeri hüüda: «Ta tuleb!» Üksteise võidu katsuti õhtul võimalikult hiljaks üles jääda, et ehk ometi korda läheks voogude tuhmil turjal, suvise öö poolikus pimeduses, valendavat imelaeva silmata. Oli ka nooremaid ootajaid, kes ööselgi, ja enam kui üks kord, asemelt üles hüppasid, et kivilt või kingult mere poole püüda, pimedikust läbi ujuva pilguga.

Laeva ei tulnud!

Päev järgnes päevale, öö ööle, nädal nädalale — laeva ei tulnud!

Juba siginesid ootajaile vaevataid selga, juba lähenes palju dele nälg, juba kippusid haigused lastele kallale, juba hakkasid paljude silmad tõntsilt, kustunult mustaks põlenud nägudest, lohku vajunud põskedest vahtima — laeva ei tulnud!

Tekkis kahtlejaid. Esiti üksikuid, pärast salgakesi. Aga

lühike oli rohkem. Ja siis tõusid leeri üles prohvetid ja õhtul, meel, kelle hõõgivate ennustuste ajal rahvas siia oli kogunud, kelle suud täis olid imedest ja salapärastest töödest. Need pidasid palvet ja lasksid oma visamat, suuremat, rõõmavat suhu kahtlejate peale voolata, neid julgustades, õnnistades, nute töölustega ergutades. Ja ennäe — kahtlejad lastud jälle! Nad ootasid uuesti. Mari oli palvejoovastuses hinganud: «Laev tuleb!» Miina oli pühas halvatuses sosinud: «Laev tuleb!» Paide Ants ja Kerna mölder, Madis, Anu ja kõik need teised — nad lugesid seda raamatust mitmel pool keerulisel keelel välja ning kuulutasid: «Laev tuleb!» Igaüks pidanud ta siis tulema! Nähtavasti tegi Kõigevägevam mees rahvakese usukindlusega katset. Kes tohtis siin alla

lühike oli.

lühike oli.

lühike oli esimesena üks naine.

See naine oma noore saleda kehaga kõrgelt ja sirgelt keset leeri ning kõik temas ja ta küljes osutas kirglikult mere poole — laad, silmad, vallali lehvivad juuksed, pingule paisunud rinnad. Ja suu tõi kuuldavale otsekui pasunahüüu, mis rökates üle kogu uinuva leeri levis:

Laev tuleb! Laev tuleb! Laev tuleb!

Hüüdja oli Lõhmuse Anu Kuglilt. Ta oli palveis viis ööd pühjapannu valvanud, et rahva ees esimeseks saada, kes tõeks saanud imet kuulutab. Ta võbises õnnest ja värises uhkusest. Iga sõnoneke ja närvikiuke tema ihus kuumas õndsusest.

Ja leeri tuksatas virguma — praegu siit, varsti sealt. Ning arganud, kes seda noort saledat naist ihu ja hingega mere poole osutavat nägid, teadsid kohe, mida ta näeb, ilma tema pasunahüüdu kuulmatagi, ja nad kõik nägid ühtaegu valget laeva.

See lähenes, hüglasuur ja hunnitu, hõbedase öö rüpest majestätlikul sõidul, lõhestades laineid vägeval rinnal ning jättes maha vahujooni, mis pimedikku valgustasid. Ning komandorullal seisis tema ise, ootajate prohvet ja päästja ning viipas neile võidurõõmus mõlema käega tervitusi...

Nad kõik nägid teda ja ta laeva, niipalju kui neid esimese nägija hüüdel unest oli ärganud, ning vajusid põlvili, ristitasid käed ja nutsid rõõmu pärast valjusti.

Aga seal seisis nende hulgas pikk kõhetu vanamees halli

habemevõruga kõrvast kõrvani, keegi kolklane, ja see hüüdis korraka:

«Ma ei näe laeva!... Mul on meremehe silmad, aga laeva nad ei näe!»

Oli, kui heidaks põlvitajate üle tumehall pilvetiib. Akki ei viiksatanud keegi enam. Oodati nähtavasti, et lood avab suu ja neelab selle uskmatu.

Kuid mees seisis paigal ja kordas oma meeletut väidet. Põlvitajaist püüdis keegi pilkamisi naerda, aga sel naerul polnud laja. Ning jälle keegi siunas uskmatut sõgedaks, aga see teda ei pööranud.

Ja nüüd — nüüd korises ühest ja siis teisest ja siis kolmandast pettunud rinnast:

«Laeva ei ole! Laeva enam ei ole!»

Tõusti kõikjal jälle püsti ja vahiti pingul mere poole, mida juba kerge koidik suudles. Ning kiiresti kasvas nende arv, kes kahvatuil huulil tunnistasid, et nemadki ei näe laeva — ei näe enam. Küll kisendas laeva esimene nägija, too noor naine Kuglilt, kes end Jeesuse pruudiks nimetas, kaugele üle leeri, et pime, pime mõlemast silmast on igaüks, kes ei näe laeva, nagu tema teda näeb! Aga kui osutus, et viimati kõik olid pimedad, kiljatas äkki too noor naine, langes kummuli põrnu ja nuuksus krampides, et laev ei paistvat temalegi enam.

Laeva, mida ei olnud, nähti hiljem veel paar korda. Aitas, et üks nägi, siis nägid teda ka teised.

— — — — —
Leeritais halatsemisväärt kannatajaid!

Aga keegi ei tulnud ega tunnustanud seda. Keegi ei tulnud ega öelnud kuuldavalt tervele maale: «Vaadake neid kannatajaid! Neid on nii kaua puretud ja imetud, kuni neil veri soonest, üdi luudest ja mõistus ajust lõppes! Ja need, kelle küüned ja kihvade vahelt nad on läbi käinud, on need, kes endid «armulikkudeks härradeks», «heldeiks mõisavanemateks» ja «inimese- ja rahvasõpradeks» lasevad kutsuda! Need on need, kes õiguse, kombluse ja hariduse eest meie maal endid palgehigi sees ütlevad hoolitsevat! Need on need, kes talupojale priiuse, selge sula inimesearmastuse pärast priiuse ütlevad kinkinud olevat! Vaadake siia, ristiinimesed, ja aidake häält tõsta.

¹ Siit alates kuni sõnadeni «priiuse ütlevad kinkinud olevat!» (kolmas lausel) esineb tekst siin taastatuna esimese trüki järgi. — Toim.

„Laev tuleb! Laev tuleb! Laev tuleb!”

...vastu ja tema ohvrite eest! Ja mitte üksnes nende
...est, keeda te siin põrmus näete vingerdavat, vaid kogu selle
...lild real, kelle rüpest see salk viletsaid on pärit!»

«Oh ei — keegi ei kõnelnud nõnda!»

Kodanikke mõlemast soost vooris linnast jalgsi ja hobusega
...tel iga päev vaatamas käia: linnas levinud sõnum, seitsesada
...arvamaa prohveti jüngrit ootavat Lasnamäel pilve, mis pida-
...vat nad töötatud maale viima, oli kangesti linlaste uudishimu
...hilitanud. Nad tulid lõbu ja nalja pärast neid «pärdikuid»
...stutsema ja oma lastele näitama. Nad imetsesid nende halle
...ja muisti riidevatte, naersid nende naiste ja tüdrukute lahtisi
...märkeid, itsitasid nende kohtlaste vastuste üle, kinkisid nende
...el lõpuks vaskkopikaid ning timpsaiu ja pöördusid linna
...tupast — heal tujul, nagu koju minnes lõbusalt näitemängult.
...Nahtust ja oma elamustest said nad kohvi- ja õllelauas veel
...kannaks huvitavat juttu vadistada. Nad leidsid enesestmõiste-
...tavaks, et osa inimesi on vaesed ja rumalad ja et see osa koos-
...neb talupoegadest. Nõnda tahtis jumal, see oli tema korraldus.

Li, nendest ei tulnud ühelegi meelde protesti tõsta, mitte
...lepi!

Ka kohaliku saksa lehe «Revalsche Zeitung'i» toimetaja «pat-
...eris» ilusal lehekuu-päeval, kepp käes, Lasnamäele veidraid
...pilve» ja laevaootajaid vaatlema. Tuli, nägi, läks koju ja kirju-
...tas pikad kirjad «alama rahva» põhiatust rumalusest. «Kes
...meie linnast nüüd seda teed välja läheb, mis suhkruvabriku
...le viib,» jutustas saksa ajakirjanik «Perno Postimehhe»
...talle järgi, «see leiab seal taluinimesi tee äärest, kes üksisilmi
...mere poole vaatavad, kui paneksid nad tema suurust ja ilu
...imeks. See on sedamaid natuke võõras näha, sest kust võtab
...meie talurahvas aega, lusti ja nii palju mõistust jumala loodud
...asju tähele ja imeks panna? Näeme neid aga iga päev uuesti
...asamas paigas vahtivat ja ootavat, siis tahame ometi teada,
...mis see tähendab. Mis asja vahivad ja ootavad need pärdikud
...inimesed? Pärdikud ep ole nemad küll mitte, aga oh! nemad
...on vaesed eksitatud, petetud inimesed, kes nüüd seda vihavilja
...hakkavad lõikama, mis rumaluse jampsimine on külvanud, kes
...muudagi muud ei usu kui pettust! Samaara haigus ja vale-
...prohvetid ning muud petjad on nende meeled segaseks teinud
...ja pead ümber käima pannud, ja nõnda on nemad nüüd oma
...jõleduse ohvriks saanud, mis neile hirmus raske saab olema...»

Muidugi ei leia seegi mees sõna sõitlemiseks nende vastu,

kelle eest need inimesed siia on põgenenud. Kõik süü langeb petjate, eksitajate, valeprohvetite ja talurahva enese andeksandmatu rumaluse peale; poleks kõiki neid, asjad oleksid ilusti korras — talupoeg rahul oma põlvega, mille headuse kohta pole kahtlust, tänulik jumala, tänulik sakste vastu.

Mõne humanitseva krokodillipisaraga lausete vahet niisugades hästitab see hea härra õnnetuid veel taga. Tema küsib «eesti rahva sõbra ainus troost» on, et häda neid vale rumaluse-unest ärkavad. Inimesele, keda uskmatu meel teiste vastu täidab, ei aita muu asi, kui häda läbi tarvaks saada...

Ent siiski leidis keegi, kes protesti tõstis. Vihast värisevat, kaastundest hõõguvat, hoolega kogutud teadmiste rajatult võimsat protesti. Mitte just selle käputäie maltsveti usku põgenijate, vaid teo-orjuse ikke all vaevleva terve eesti talurahva eest, kellele tehtav ülekohus ja vägivald mehele karjatava ja huriutava sule pihku pigistasid.

Kas oli see vahest keegi oma inimene? Mõni eesti talupojasoost võrsunud rahvasõber? Vahest koguni tuttav rahvamees ja rahvaaisa Johann Voldemar Jannsen, kelle silmad ehk ometi viimaks rahva häda kohta enam lahti ja haleduses niiskeks olid läinud, selle vaese töötava rahva häda kohta, kelle kasuks ta ju oma osavat sulge ütles liigutavat?

Oh ei! See, kes protesteeris, oli keegi võõras. Ei see olnud eestlane, ei saklane. Ei see olnud keegi tuntud rahvamees ega mõni kodumaa rahvasõbralik seltskonnategelane. Ei ta seisnud eesti talurahvale soo, seisuse ega ameti poolest kuidagi lähedal. Ise nimetas ta ennast oma protesti all «kellekski, kes ei ole eestlane ega tema isand». See oli keegi Baltimaal elav vene kodanik, kelle silmad niiskeks läksid, kelle rind haavatud õiguse- ja õiglusetundest kees, see oli Tallinna ülemkooliõpetaja Blagoveštšenski, kes sel ajal sule kätte võttis ja vägivallast ning viletsusest, mida eesti talurahvas kannatas, saksa keelt raamatu kirjutas nimega «Eestlane ja tema isand». Ta kirjutas raamatu keeles, mida «eestlase isandad» kõige paremini mõistsid, et nendesse võimsamalt mõjuda, aga ta pidi laskma raamatu välismaal trükkida, sest et Balti tsensuur, nagu kõik avalik võim, oli nendesamade isandate käes, kelle vastu ta leegitsevate kaebustega välja astus. Oma piiramata võimu tarvitades keelasid Blagoveštšenski süüdistustest vihastatud orja isandad raamatu Baltimaal ära ja panid kauplustes olevad

raamatid püüreri alla. Aga nad olid teda lugenud ja hoobid juba launud. Seda tunnistas nende avalikkude häälekandjate avaldamine, see osutus viimaste vingerdavaist katseist võimatuks teisvaid tõsiasi valeks ajada.

Alude lugu ei puhul aga rahvaaisa Jannsen? Mida kirjutas ta sellest rahva ainus avalik eestkostja ja häälekandja?

Ta noomis. Muidugi mitte isandaid, vaid orje. Ükski papp ei võtnud ja ühegi saksa lehe toimetaja ei saanud noomimise, noomiva, rahvaliku noomimise poolest tema vastu. Ta peksis juba sinna juurde täie suuga jumalat. Iga kirjutis, mis ta lüüa tollepeale majandusliku ja usulise liikumise vastu oma avalikku, algas häbistamisega ja lõppes palvetamisega. Jumalale ja rumalus olid üldkahjulikud ebavoorused, mille pärast ta rahvast rihmas ja mille hävitamiseks ta jumalat üldi laudas: «Issand, kui sinna ei valgusta, kes peab siis

Neil on selge rummalus,
Ei see ennesest ei lõppel»

Mulguat aga, kust need tõved tekkisid, ei jätnud ta mitte ainult nähtavale toomata, vaid püüdis seda palju enam agarasti selgitada. Jannsen teadis ja nägi seda mulgast nagu iga teinegi, aga ta mitte üksnes ei vaikinud sellest, kuna ta oleks pidanud vaikima, vaid ta püüdis seda lausa salata.

Korral Samaara- ja Krimmi-liikumise aega ja noil nädalail, mil maltsvetlased Lasnamäe nõlval oma päästelaeva ootasid, ilmus «Perno Postimehes» juhtkiri, mis üha iseloomustavat valgustust sellele heitis, kuidas rahvamees Jannsen rahva tollepeale polvest mõtles. Töötava pealkirja all «On Eesti rahval heasti oma põlve üle kaebamist ehk mitte?» lasti artiklis küsimuse üle kaht mitteperemeest kahekõnet pidada, sest need olid «enamasti sulased ja muud teenijad inimesed», kes oma põlve üle kaebavat, kuna peremeeste rahuldav käekäik, olgugi et mõni neistki kurdab, aksioomina võetakse.

Pikas, sõnaküllases dialoogis paneb Läänemaa mitteperemees kaarel oma orjust rängaks ja tänamatuks, küsides: «Mäherdune on meie söök ja jook, mäherdused meie riided, elumajad ja hingamiskohad? Pörsastel pahnas on sagedasti parem.»

Mitteperemees Hans aga, tema üleaedne, arvab sootuks teisiti. Tema on «töö kallis asi» ning «taevaisa polla mitte rumalasti launud, kui ta ütelnud: «palehigis pead sa oma leiba sööma»».

Kuigi töö ei ole kerge, aga milleks sellest «ägada ja ogada»! «Rahhote südda ja nurriseja su, need on iggas põlves inimesse keige raskem ikke.» «Õnnelik ello ei tulle mitte rikkusest ja hõlpsast põlvest, vaid rahhulikkust südamest. Sepärrast teme tööd ja tänname Jummalat, kui meil tööd tehha on» Eke see ole jumal ise, kes su mõisnikku ja peremeest orjama pan. Ja «jumal on kõik targasti teinud ja igaühe oma koha peale seadinud». «Rikkal on vaest ja vaesel rikkast,² üllemal allamat ja allamal üllemat tarvis.» Kui vähe eriti peremeestel asja on nuriseda, seda näitab Hans Kaarile arvude najal. Peremeest lastakse aastas loomi ja põllusaadusi enam kui neljasaia rubla eest müüa, kuna rent talu eest, seitsekümmend viis rubla kopikatega, ning muud aastakulud tuludest kaugemale maha jäävad nii et õnnelik rentnik otse kapitali võib koguda. Tugines see näide tõel, siis oli siin tegu, nagu näpuga katsuda, väga haruldase erandi sihiliku üldistamisega, nõnda kui tolleaegsest valjarändamisliikumisest osutub, mille kandjaks enamikus just peremehed olid, pealegi peremehed võrdlemisi viljakast Järvast ei mitte kehvast Läänest, kust pidi pärit olema «Perno Postimehhe» külluses elav talurentnik.

Ent artikkel Jannseni lehes oli ju selleks avaldatud, et valjarändamisliikumist katsuda halvata, tehes teda kergemeelsuseks, peremehe seisukohast koguni hulluseks. Ja rohuks jutlustati «rahhulist süddant». «Tehkem keik Eesti mehhed tännoga ja vaggusi omma tööd, ja keik nukker meel ja nurriseminne seisameistest kaugel.» Sest veel on «taevase ja mapealse aujärje peal armolessi silmi, kes sedda nävad ja ommal ajal seädust mõda parrandavad». Artikli sappa riputatakse järgnev «Lääne lautsalm», mida soovitatakse pahe õppida:

«Olle rahhul, tark ja rummal,
«Sega, mis sull' annud Jummal.
«Kuida mitmel ommad head,
«Nenda neil ka ommad vead.
«Midda ennam kaebad hädda,
«Sedda rohkem tunned sedda
«Parrem te sa tööd ja palu;

¹ Süt alates kuni sõnadeni «kui meil tööd tehha on» (kolm lauset J. V. Jannseni «tarkusesõnu») esineb tekst siin taastatuna teose esimese trüki järgi. — Toim.

² Lause esineb siin taastatuna esimese trüki järgi. — Toim.

«Tuhja kaebdust, hinge vallu,
Sedda jätta hopis mahha;
Egga Jummal sedda tahha.
Kis sull' ihho, hinge annab,
Se so eest ka murret kannab
«Rahhul, römus olle sa
«Omma tö ja põlvega...»

«Tuhja kaebdust, hinge vallu, Sedda jätta hopis mahha; Egga Jummal sedda tahha. Kis sull' ihho, hinge annab, Se so eest ka murret kannab. «Rahhul, römus olle sa «Omma tö ja põlvega...»

«Tuhja kaebdust, hinge vallu, Sedda jätta hopis mahha; Egga Jummal sedda tahha. Kis sull' ihho, hinge annab, Se so eest ka murret kannab. «Rahhul, römus olle sa «Omma tö ja põlvega...»

«Tuhja kaebdust, hinge vallu, Sedda jätta hopis mahha; Egga Jummal sedda tahha. Kis sull' ihho, hinge annab, Se so eest ka murret kannab. «Rahhul, römus olle sa «Omma tö ja põlvega...»

Süt alates kuni sõnadeni «Jakobsoni mõök välkuma hakkas» (lõike lõpuni) esineb siin kriitika J. V. Jannseni kohta taastatuna esimese trüki järgi. — Toim.

polemiseerib siis veel süüdistuse vastu, et talurahva häda põhi-
justajad laiskus ja rumalus olevat, võttes endale aluseks veel
muid «Perno Postimehes» varem ilmunud artikleid, milles oli
rahva seas maad leidnud usu- ning väljarändamisliikumise
«sajatatud».

Muidugi ei jätnud toimetus Harjumaa mehe kirjale juurde
täheksamata, et ta sellega rahul ei ole, vaid et tal «mitme asja
poolest teised mõtted on», ning varsti trükkis leht nähtava meele-
heaga ära kellegi Läänemaa tagurliku vagatseja vastuse selle
kirja peale, milles palvevennalise kõlksurikkuse ja mõttetühju-
sega sajatamiskirju kiideti, nende ümberlökkajat ja hukka-
mõistjat aga laideti.

SAADIK TAGASI.

Maanurme laevaootajate päevitanud näod vaatasid veel ikka
hinnatult mere poole, kui kolm päeva enne jaani Tallinna
rannale lahenes väikesevõitu aurik, mis maltsvetiusuliste noo-
rõuat maakundajat ja ta keelemeest peal kandis, kes Krimmist
tagasi jõudsid.

Maltsvet, nende vanem reisiseltsiline, oli arvanud paremaks
pöördumise jääda.

Prohvet ei ilmunud mitte ise Issanda valitud rahvast Egiptu-
st tootatud maale viima! Usu- ja koguduse-isa ei tulnud oma
kõrvalt keegi mitte enda isiklikul hoolet ning kaitsel senisest
hulmest pidulikult ja pühalikult uude varjupaika viima!
Ta taganes osast, mida ta selles iseenese poolt elule õhutatud
ettevõtteks oleks pidanud etendama, juhtivast ja juhatavast
asust, ning ohverdas au, uhkuse, kuulsuse, võimu, mis talle
saadaks oleks saanud, kui ta oma osa lõpuni oleks etendanud,
kui ta oma ettevõttele, mis jumala poolt pühitsetud pidi olema
selle tipu Issand ise tema oli seadnud, viimase sammuni
tõusks oleks jäänud!

Tuli sellest, et ka prohvet Maltsvet kõige eel oli inimene
ja alles jumalamees ning kangelane. Ka prohvet Maltsvet
kent aiva veega ja mõtles valmis vaimu ja nõdra lihaga:
«On häbi, aga tervisele hea» Või: «Parem olla vaba
Maltsvet kui raudus Mooses.» Hirm parunite eest, hirm hoo-
pöle, ahelate, vangla, Siberi eest andis prohvetile nõu sinna
minna, kuhu ta oli pelgu pääsenud. Mistarvis nende küüsi
tagasi minna? Küsimus liht-inimlikult niisama õige ja mõistlik
kui tema tegelik vastus. Ja inimlik-loomulik oli ka argument.
Mulle Maltsvet ennast võis vaigistada: Küllap nad jõuavad
teategi juhtimisel siia, kui nad tulla tahavad ja kui neid tulla
lastakse. Vist oli kainendavalt, julgust kahandavalt Maltsve-

usse mõjunud veel lugu, et ta Krimmi mitte selle mett ja piima jooksva Kaanani ei leidnud olevat, nagu ta usklikkudes arvatud lootuste järgi pidi olema, vaid paraku — esimese nägemise järgi — mitmes tükis halvemana, kui mahajäetav maa oli. Mis siis, kui rahvas selle asumaaga rahul ei ole, kui ta viha prohveti vastu süttib, kui nad teda pettuses või vähemalt meelekerguses hakkavad süüdistama! Ei, parem olla ettevaatlik ja vähema auga leppida.

Noore maakuulaja ning tema kaaslase näod ilmutasid, et neil vaevarikas, kurnav teekond seljataga oli, teekond, mille väsimusest nad ajutise puhkamisega suuremates vahejaamades mitte polnud võitu saanud. Nad olid maikuu viimastel päevadel tulema hakanud, sõites esiotsa omade hobustega. Aga varsti jäi noorem hobune haigeks, nii et mehed pidid ta Harkovi kubermangus kahe rubla eest ära müüma, mispeale ankele hobusega edasi sõideti. Ent kõigest söötmisest ja turgutamisest hoolimata võttis pikk teekond rohke palavusega ka selle looma naha viimaks maha, nii et reisijad ta ühes vankri niidriistadega Orjoli kubermangus rubla kuueteistkümnega eest maha müüsid. Nüüd rännati mõned jaamavahed jala edasi, seljast rasked talveriided, millega küünlakuul oli tulnud, ja reisipambud. Kuid kehva toidu ja palavuse pärast lõppes meeste jõud varsti ning jalad laksid rakku. Ei olnud midagi parata, kergeks kuivanud kukru peale vaatamata palgati jälle vortimees, kes nad Tuula linna küüti, kust ühe jahuvedajaga vahekeese maksu eest Moskvani edasi saadi, millega teekonna rangem ja tüütum osa lõppes. Kui siin natuke puhatud ja saunas end rohkem kui veerandaastasest reisimustusest puhastatud oli, sõideti raudteega edasi Peterburi ja sealt laevaga Tallinna poole.

Vahetlevad vastuoksuslikud tundmused, elustav rõõm ja rusuv mure, täitsid Kustav Maltsi põue, kui Tallinna tornid paistma hakkasid: rõõm pärast õnnelikult sooritatud pikka teekonda jälle armsate omaste juurde jõuda, mure ja kartuseadusevastase kauaksjäämise pärast raske karistuse alla langeda, sest juba jürikuu 15. päeval oli lubatud passiaeg lõppenud. Küll olid noormehel kaasas Tauria kuberneri ja kindral kuberneri kaitsekirjad, aga või need balti parunite riigis maksid ja mõjusid! Haagikohtunik vitsakimpudega kerkis vana saadiku vaimusilma ette, ajas tal hirmuhigi otsaesisele ja tappis ta rinnas ikka jälle maha ülestuksatava õnnetunde haljendava kodumaa jälleenägemise üle.

Siin, leidis Kustav sealt kohe palju omakorda tuttavaid reisi, keda ta nii uulitsal kogemata kui ka ühes teataval palgas kohtas. Isegi tema isa oli linnas teda vana ja vana poja rõõmlikul liigutusel vastu. Nendelt kuulsat maakuulajat, mis kodumail vaheajal oli sündinud ja et vanaaegsed ning suur kogu muid uue asumaa igatsejaid ja vanu hadalceris vaevlevad, õhkavatel suudel ja niiskete silmadel prohvetit ning ühes temaga kroonu päästelaevu

oma kodumaa politsei eest, kes Lasnamäe leeri peale arvatult mitte lühike silmaga ei vaadanud, vapustas ka prohveti kuulde, noorema maakuulaja südant nii väga, et ta oma omaast ja tegevusest mitte otsekohe sellele suurele rannatõelisele rahvahulgale, kes nii kaua otsatu põnevuse ja nii palju kannatades saadikute tagasitulekut ning otsust oma saatuse kohta oli oodanud, ei rutanud aru andma ega rääkimist viima, vaid üksnes sellele omaste, sõprade ja tuttaste turgude ära jutustas ja ette näitas, mis ta asumaa asjus karmimast oli kaasa toonud, kuna need siis hiljem ükshaaval oma kuhu tema teateid rahva sekka edasi kandsid.

Minu saadik nõnda öelda käegakatsutavat kaasa tõi, need ametlikud või ametlikult kinnitatud paberid, millest võis näha, kui palju ja kus kohal Krimmis maad on saada ja mil määral kroonu või ka mõisnikud asujatele abi annavad. Viie maakrundi-omaniku kaubatingimused, Perekopi ispravniku poolt kinnitatud, olid kroonu maakirjade hulgas. Mingit sõltumatut lepingut mõne väljavalitud ning väljavõetud asupaiga kohta polnud saadikul ette näidata, sest mõlemad maakuulajad olid, kui nad enda arvates küllalt sündsast kohta ei leidnud, sellele jõudnud, ei mingit küla ega krunti oma seltsi nimele loovutada lasta, vaid koha valik ja otsus terve asja üle rahva enda hoolde jätta. Lugu maakuulamisega oli Krimmis pärast loetud kirja ärasaatmist nimelt nõnda kujunenud:

Simferopoli kroonumaade valitsusest olid meestel küll 16000-tiinuse maa-ala ja umbes 40 küla kohta asjaomased küsimused kües, aga nüüd tuli häda: kuidas paberile tähendatud maad võhivõõral maal üles leida? Selleks puudus meestel laiem teadmine. Neile ei tulnud paraku meeldegi enestele meeliskumat Tauria kubermangu kaarti muretseda, mille järgi loovutamine ja leidmine lihtne oleks olnud. Selle asemel läksid mehed Simferopoli turule ja kaupmeeste juurde kuulama, kus

ja kui kaugel see või teine koht on, millega asjata palju aega kulus. Et Simferopoli maakonnas asetsevad maatükid väga väikesed, ainult 200—360 tiinu suurused olid, siis hakkas meeste peale üks kaugem koht, nimega Aituhan, millel pudel kolm küla ja 5000 tiinu maad olema. Aga võta kinni, kus see Aituhan on! Terve päev kulus järeleküsimisega. Üks tatarlane ütles sinna viisteistkümmend, teine kakskümmend tundi teed olevat. Nüüd päri jälle järele, kuni saad teada, et tatarlane tunni peale umbes viis versta arvutab. Viimaks leiti isik, kes seletas, et Aituhan olevat Simferopolist viiskümmend versta ida pool. Meeste küsimise peale maa headuse ja vee sügavuse üle teatas tatarlane, maa olevat kaunis hea, aga kaevud kakskümmend viis sülda sügavad ja needki kuivavad suveajal ära, nii et veepuudus tegevat sagedasti liiga. Saadikud soovisid paika siiski vaatama minna, aga et tatarlane vähemaga kui viis rubla päevas neile teejuhiks ei tahtnud tulla, siis jäi minek lihtsalt katki — võib-olla suureks kahjuks maatahtjaile.

Sõideti siis lähemaid kohti vaatama, kõige eel kaksteistkümmend versta Simferopolist eemal olevasse ilusasse Sarabudakülla Salgiri orus. Kuid paar päeva varemalt olid vene sisseläbimised seal maa juba ära võtnud, samuti paar teist ligikonnas asetsevat väheldast maatükki. Pöörduti seepeale kaugema lagendiku poole, nähes teel, et Krimmis on küllalt ilusaid kohti, mis aga kõik mõisnikkude või muude omanikkude kaevud olid. Odavasti ja hõlpsasti osta oleks paremat maad küll saanud, aga kehvad kuni verivaesed eesti väljarändajad, kes kroonu abi ja toetust vajasisid, polnud ju kellegi ostjad.

Perekopi ja Eupatooria lagendikkudel leidis vabu kohti ja külasid palju, aga kurvad lagunenud külavaremed ja arutu sügavad kaevud peletasid mehed, kes asjade peale kodumaa silmadega vaatasid, ilma et nad oleksid saanud maapinna viljakandlikku väärtust söödi järgi igakord õieti hinnata, ikka jälle tagasi. Kaevude sügavuski ajas meeste, kes kodus kuhu kuni nelja sülla sügavuste kaevudega olid harjunud, peaarev ebauskliku jälestuse peale. Kui Kustavi näpust ühe kaevu mõõtmisel 25 sülla pikkune nõor, mille otsas pudel tinakuuharppus, lahti lipsatas, kestis tükike aega, enne kui kaevust sülla pärane kohin kuulutas, et pudel ja kuul olid vette jõudnud, millest mehed mõtlesid, et see ju inimese eemalt võib siiski kiskuda! Seepärast ära siit koledast paigast! Saadikud ei tund

siis kuhulikkude sõna, et kus vesi sügaval, seal leib madalal. Et ei mõeldud aimatagi, et eestlased mõni aeg hiljem veelgi kaevudest vett vinnavad ja tarbe korral kõie otsas vett andis isiklikult niisugusesse sügavusse alla sõida-

Et laste teekond külast külasse. Ligi neli nädalat rännati külast külast ning tühjunud asulaid mööda ümber, kuni jõuti jälle Džurtši küllasse jõuti. Lagendikku kattis nüüd harva ja vagev rohi; harva mõne küla ümber, milles mõned elanikke leidis, nähti põllulappisid, kuid oli kõik haljenud. Džurtši küla vahel kasvas nii kõrge hein, et reisi ajal ei saanud suurt suurt kaare maha jätta, aga niitjaid polnud veel.

Džurtšist sõitsid saadikud joonega Perekopi linna tagasi, kus kuule, endid ei ühegi seni nähtud paiga külge siduda, mitte vahest rahva etteheidete alla sattuda. Kohtusaks Džurtšist oli vaheajal juba kartnud, et meeste mingi õnnetus on puhtunud, ja telegraafi teel Simferopolist nende järele küsinud, mispeale ta vastuseks saanud, et nad Odessasse läinud, et nad nagi ta neid tervetena jälle enese ees. Varsti võttis mehed saadik ühes tõlgiga kodutee jalge alla, jättes vanema, keda pandiks tagasituleku eest, Krimmi maha. —

Kustav Malts oli ajaloo kodumaa meeste värvimata valimise ette kandnud ja püüdis Krimmi asumise mõtet lõpuks ära lasta. Kuid kavatsuse katkijätmisest ei tahtnud mehed midagi teada. Kõik ütlesid nagu ühest suust: «Kui Krimmis võib elada võib, kui sinna nälga ja janusse otsekohe ei sure, siis ei jää meie mõtteski enam siia sakste vaevata ega piinata!» Nii suur oli talupoegade, ka peremeeste igakülgne kannatanus, et nad kõik mee, piima ning viinamarjade lootused maha jättes ja aru pidamata valmis olid asumaale rändama, mis kodumaast looduse ja kliima poolest ees ei olnud, vaid saadiku järgi koguni märksa taga. Saadik ei meelitanud, ei avatunud neid, ta tõrjus neid tagasi, ja ometi jäid mehed minekumõttele truuks! Selles sisaldub ka vastus küsimusele, miks talumaal rändajad, kõigi ametlike ja mitteametlike hoiatuste ning kollituste kiuste, endid väljarändamisest palju ei loobunud tagasi hoida. Mitte peiste poolt õhutatud sõge tuhin ei ajanud eesti talupoegi oma kaasikuid ja kuusikuid, oma nime ja aasu, oma allikaid ja ojasid, oma kinkusid ja orgusid, millega nad põliste sidemete kaudu olid ühte kasvanud, Ida-

ja Lõuna-Vene igavate, pöudsete stepilagendikkude vastu vahetama, vaid kodumaal teise nime all edasivalitsev päris orjus ühes kõigi selle põlve õudsustega.

Et passide maksvuse-aeg ümber oli, kusjuures saadikud asu- maa rahvaseltsi nimele välja võtmata ja kinnitamata olid jäänud, siis tekkis nüüd murelik küsimus, kas lastakse neid tänavu veel Krimmi rännata, kas määratakse neile uut passiaega mineku jaoks? Vastasel korral pidi araminek tulevase aasta peale lükatama. See aga oleks paljudele olnud raske hoop, nimelt neile, kes oma kohtadest tänavu kevadel olid ilma jäänud ja praegu Lasnamäel peavarjuta konutasid. Et saksad rahvast üldse võiksid ja saaksid ära rändamast keelata, seda kartust püüdis maakuulaja Malts summutada, sest ta oli nü Krimmis kui ka Peterburis tähele pannud, et valitsus tühjaks jäänud Krimmi lagendikkudele asujaid elavalt soovis.

Muidugi seisis Eestimaa kuberneril käes otsus, kas ta rahvast tänavu veel pikendades passiaega või andes uued passid, lasch minna või mitte. Kõik tema juurde oli seepärast saadiku lähem kardetav ettevõtte, seda kardetavam, et senisest passiajast kau- gelt üle oli astunud. Juba järgmisel päeval läks Kustav Malts mõne mehega kuberneril kantseleisse.

Vaevalt oli ta ennast lasknud teatada, kui vana tuttav direk- tor Hieckisch ilmus ja nähtava rahutusega seletas, et täna kubernerihärra jutule ei saavat, tuldagu homme. Teisel päeval võttis ta Krimmi saadiku ise ette, ilma teda kuberneril juurde laskmata. Vaene vana isandake oli nimelt hirmu täis, et kuber- neri ees kuidagi võiks ilmsiks tulla, et kantseleidirektor Hieckischi vennapoeg, pealegi tema enda soovitusel, niisuguste kurjategijate asju Krimmis — pisut teed juhatahes — aitas ajada, nagu need väljarändamishimulised Tallinnamaa talu- pojad olid! Seepärast eemale kubernerist säärased! Ruttu ja hoolega luges direktorihärra kõik kirjad läbi, mispeale ta seda paberit nõudis, millel seisab, kuhu rahvas asujateks on vastu võetud ja üles kirjutatud.

Kui Malts talle kostis, et niisugust ei olegi, läks direktori- härra pale kardetavalt pilve. Tuli rahet äikesega. Valjusti kurjustades ja noomides seletas vanahärra Hieckisch, et kõik asjad ja kirjad korras olevat, aga kõige tarvilikum ja tähtsam töö olevat tegemata jäetud! Araminekust tänavu ei võivat järe- likult juttugi olla, juba sellepärast mitte, et mõisnikud, tugev- seadusele, ei lase inimesi, sest et nende passiaeg on lõppenud,

ent muidugi, kuna kuberneril luba pole tänavu enam uusi passide aega vanade passide aega pikendada. Alles järgmisel aastal võidakse jalle uusi passe saada, aga kuhu nendegagi minna, kui muukoht pole välja võetud!

Kas maa on välja võetud või mitte, olevat direktorihärra kelle peale, et Krimmis maad küllalt saada, nagu näitavad paberid näitavat, täiesti ükskõik. Asjata! Direktori- kantseleis: seadus ei lubavat uute passide andmist, kuigi see, et mõisnikkude käest seks uued load kuberneril oleks — tingimus, mille täitmine, nagu saadik teadis, oli muudkui võimatu.

Siis laskis kantseleidirektor Hieckisch kukkuda küsi- mused, kas maakuulajal iseenese kohta ei oleks mingit palvet saada. Noormees märkas, mis talle seega taheti mõista, ja palugu ainult endale uut passil. Direktorihärra põues aga ainult ikka sama kartus, et väljarändajate saadik, kui ta kodu ja haagikohtuniku tema tabavad ja teda hakkavad kimbu- tama, ometi midagi Hieckischi-härra «heateost» võiks viiksa- tada. Seepärast vaja talle anda võimalus sakste võimkonnast ennast pageda.

Ja Kustav Malts paluski endale uut passi.

«Kas lähed Krimmi tagasi?» küsis direktor tähendusrikkalt.

Noormees eitas; ta olevat senisest teevaevast liiga tülinud ja tüdinenud. Siiski olevat tal nõu kodumaalt lahkuda, ja ometi tahtvat ta ennast Peterburi kubermangus Jamburi või Krimmlinna alla üles võtta.

«Kas näis kantseleidirektor rahulduvat, sest ta andis saadi- kule kõik paberid tagasi ja käskis teda teisel päeval täpselt kell kümme jalle Toompeale tulla, aga mitte kantseleisse sisse astuda, vaid kojas oodata.»

Kui lossi kell teisel hommikul kümme löi, oli Kustav kant- seleis eeskojas juba platsis. Varsti ilmus keegi noor kirjutaja. Kustav ootaja nime järele, võttis, kui ta seda oli kuulnud, põuest ühe paberi ja ütles seda Maltsile pihku pistes: «Siin on pass, mis direktorihärra sulle saadab, ja nüüd võid minna.»

Noormehe isiklik asi oli läinud seega paremini, kui ta ilalgi oleks julgenud ette arvata. Seaduse nõudel oleks ta pidanud minna, kus ta teekonnalt kodukubermangu tagasi oli jõudnud, oma elukohta minema ning seal esmalt mõisahärra ja siis haagi- kohtuniku püha palge ette ilmuma oma reisi üle aru andma

Nende otsustada jäi siis, mis tuleks teha hulgusega, kes passi ajast üle võõrsile oli jäänud. Et see otsus umbes samasugu seks oleks kujunenud, nagu see, mis metsavahi-Aadule ja Männiku Madisele osaks oli saanud, selles polnud palju kahlust. Saksad olid ergud seadust tähele panema, kui see talu pojale nuhtlust määras.

Nüüd aga oli noormees kõigest sellest pääsenud ja liikumist täiesti prii. See oli rõõmus sõnum, mille ta omastele, isäranis suures mures olevale isale viis, kes poja vabaduse eest palju enam oli värisenud kui poeg ise.

Aga see sõnum, mis Kustav väljarändajale viis, oli seda pahem. Pääsetee oli nende eest suletud tuleva aastani — loomulik pääsetee, kuna usk ja lootus ka mõne üleloomuliku tee kohta, olgu jumala, olgu mõne suurvürsti armust, oli kahvatanud, sest saadik, kui teati, et prohvet ise tagasi ei tulegi, ei kroonu laevadega ega mõne imetegeva Aaroni keppiga, — sest saadik, kui teati, et prohvet väga inimliku karituse pärast Krimmi oli maha jäänud. See oli paha sõnum isäranis neile õnnetuile, kellel enam peavarju ega põllulappi ei olnud, ei ka rahalist jõudu, millega ennast nii kaua üle elatada. Önn, kes saab saksa loal omaste ja tuttavate juures endale ja oma perekonnale ulualuse, et viletsasti makstud palgatööga vähemalt otsekohe nälja vastu võidelda; häda aga kõigile, kes saksa kiusu alla langevad, kellele ei anta paika, kuhu nad võiksid oma pea panna! Neil oli ainult kepp ja kott varaks või midagi veel pahemat.

Maakuulaja ei teadnud meestele muud nõu anda, kui kevadel uued passid välja võtta ja oma hobuste ning vankritega Krimmi poole teele minna, ja nimelt mitte Moskva ja Harkovi kaudu, nagu nemad, kui jalamehed kolmekesi olid teinud, vaid ligemalt teed Tartu ja Kiievi kaudu, mis olevat perekondadega ja oma küüdiga reisijaile soodsam.

Raske surve heitis sellest päevast saadik Lasnamäe leeri hingedele.

Näod, mis olid õhetades mere poole vahtinud, vahtisid nüüd tuhmilt maha liiva sisse; silmadest, mis salapärasele laevadele olid vastu siretanud, oli läik kustunud ja nad täitusid veega, halli soolase veega, nagu see, mis seal petlikus meres lõõtsua. Veeks, uduks, auruks oli kõik haihtunud, mis nende rinda raugemata kannatusega, visa aprusega oli paisutanud, mis neid näljast ja janust võidukalt oli üle aidanud.

... ei tule! Laev ei tule! Abi ei tule — ei jumalalt, ei

... ei tule!
... ei tule!
... ei tule! põhjamaa-öö oma helkja, hõreda vaiba, kootud
... ei tule! musta laagri üle laotas, jäid vaiba all
... ei tule! ja silmad kortsus kulmude all ärkvele. Ohked,
... ei tule! nagu õnnetusepilved, kerkisid kahvatanud
... ei tule! halli taeva poole, ja neile järele saadeti tossu-
... ei tule! manaid, topaseid nutukahinaid. Vahelt sekka kar-
... ei tule! valjusti, kiljati kuskil äkki, üks ilmsi, teine piina-
... ei tule! ja mõni lapsuke hakkas tihkuma, virisema või
... ei tule! häälel valjemini nutma. Merevood aga müha-
... ei tule! lallast loksuda — uniselt, roidunult, nagu endale
... ei tule! unisev lootuseta rauk haua äärel...

... ei tule! linna politsei ja tegi laevapootajate leerile otsa
... ei tule! mida ta seni oli armulikult sallinud, et linna-
... ei tule! mitte nii ruttu nende lõbusat vaatamängu, nende jalu-
... ei tule! ja lustisõitluse kogemata leitud huvitavat cesmärki
... ei tule! Politsei tuli ja ajas malsvetid laiali nagu salga
... ei tule! kelle tembutusi mõni aeg naerdes oli vaadatud. Kes
... ei tule! kes mõne põhjuse pärast kannapealt minema ei saa-
... ei tule! tihiti vangiks ja saadeti vahi all kodu poole, kus pal-
... ei tule! laste pilke kõrval mõisavanemate vitsad ootasid

SUGUVEND JEGOR ANTONOVITS, TEMA SÖBI GAVRIL IVANOVITS JA MAJESTEET RUMALUS

Et väljarändamismõte, hoolimata nii sakste teenistuses olevate ajalehtede ja pappide hurjutamisest kui ka politseilistest takistustest, rahvas seas ikka edasi elas ja sügavamale kippu juurduma, siis kutsuti liikumise summutamiseks ka riigivalitsuse teatava määrani appi, ära nähes, et rahvas pappisid, ajalehti ega kohalikku ülemust ei usu. Tuttav «Pibli luggude» ja muude eestikeelsete raamatute kirjutaja Masing, endine Saaremaa kirikuõpetaja, kes nüüd oli Peterburi saksa Mihkli koguduse pastoriks, avaldas sisemiste asjade ministri Valujevi volitusel lehekuus 1861, just sel ajal, kus maltsvetiusulised Tallinna rannas leeris olid, pika ametliku seletus- ja hoiatuskirja Samaarasse rändamise vastu, mis ka eesti lehes «Perno Postimees» juuni algul ilmus.

Kuigi kindlat ametlikku seletust Samaarasse asumise tingimuste kohta, misüle rahva seas osalt ekslikud arvamused liikusid, oli talupoegade silmaselgituseks kahtlemata tarvis, siin jääb ometi tähelepandavaks, kuidas Masing, kes ennast oma kirjas «marahva vannaks sõbraks» tunnistab, väljarandamise ja selle põhjuste peale vaatab. Ka tema meelest tahavad inimesed püstilolluse ja lapsiku kergemeelsuse pärast kodumaa maha jätta, kus täiesti rahuldavad olud valitsevad. See osutus pikemast eessõnast, mis ta ministri seletusele, mille ta eestikeelde oli tõlkinud, tippu seadís. «Ma-rahva rummalus on hirmus suur!» hüüti selles eessõnas. «Tõtt nemmad ei ussu, aga igga vallejuttu võtavad rõmuga kuulda.» Siis räägiti kümnest Järva-Jaani, Koeru, Peetri, Kose, Paide ja Lihula kihelkonnast, kes tulnud Peterburi, lasknud siin endile venekeelse palvekirja teha ja pöördunud sellega ministri poole. Palvekirja kirjutaja, nurjatu, aga pannud kirja sisse omast peast kaebusi talupoegade raske põlve üle, see on, kirjutanud kirja «täi-

lli juttu». Sest kui meestelt asja «ministri-herra läbbi» küsida, siis ei ole mees ei ühtegi kaebamist, ja ei teadnud ka minnaad isegi, mis nende kaebtusse kirja olli ülles pandud.

Ministri seletuses anti siis eesti väljarändajaile teada, et Samaara kubermangust maad saab, kuid et kroonu sinnaasumiseks ja seal elama asumiseks mingit abi ei anna. Igal sinnaasumaval perekonnal pidavat seepärast olema vähemalt kaks-sada rubla hõbedat. Ka ei antavat maad hinnata, vaid «maad võetakse eest — sedda möda kuidas põhhi ja surus — on 1000000 rubla 5 rubla hõbedat aastas mehe hinge peält võetud maks». Lõpuks määrati seletuses veel ära maakuulamine ja väljarandamise väline kord. Et vallast saja hinge peält võetud viis võivat välja rännata, nagu Tallinnamaa talurahva-koostöö määras, seda kitsendust seletuses ei puudutatud, kusjuures kohalik ülemus sellest määrusest hiljem ka suurt kinni ei püüanud.

Samaarasse asumine kestis vähehaaval edasi, Krimmi rändamistega tehti hakatust. Esimesiks minejaiks, kes suvel kohe peale jaanipäeva Krimmi teekonna ette võtsid, oli Lõpeveski Abram Nordi pisike selts Kolgast ühe keeleoskajaga, kellel Narva mehega. Nende minekul polnud mingit takistust, sest et nad kevadest saadik Jamburi linna hingekirjalised olid. Laevaga sõideti Tallinnast Peterburi, raudteega sealt Moskvasse. Siin osteti hobused ning vankrid ja jõuti Harkovi kaudu umbes kuue nädala pärast õnnelikult ja heal tervisel koju.

Varsti peale seda, jaanikuu viimastel päevadel, läks teele teine, suurem selts Krimmi rändajaid. Need olid enamasti need Rannamõisa, Tiskre küla inimesed, kes nende volimehe Andrek Selbachi hoolitsusel talvel, kui passiaeg ähvardas ümber saada, Jamburi linna alla olid üles võetud — kokku viieteistkümmend perekonda. Nendega seltsisid siit ja mujalt veel mõned perekonnad, kellel oli õnneks läinud kevadel mõnest passiluba saada. Nende seas oli isikuid Tallinna Rae vallast, Aimrest, Vigalast, Kiiust, isegi Tallinna linnast. Nendega ühes paisus seltskond kaksikümmend kolm perekonda või umbes sada kaksikümmend hinge suureks. Abram Nordi salga ke pidi selle seltsiga esmalt ühes reisima, ei läbenud aga mõnda päeva oodata, kuni Tiskre rahvas ettevalmistustega loonle oleks saanud, ning läks varemalt teele, lubades suure-

mat seltskonda Moskvast oodata; paari päeva pärast oli ta aga ka sealt edasi läinud.

Rannavalla väljarandajate kilda heitis nende soovil ka senine järvakate saadik ning maakuulaja Kustav Malts, kelle ära reisimisel kuberneril kantseleidirektorilt saadud passi tõttu mingit takistust ees ei olnud, kuna tema vaesed volitajad Lasnamäe loolt pidid politsei ajamisel koju tagasi hulkuma. Isa nõus olekul täitis Kustav Tiskre rahva soovi, hakates seltsile nõu andjaks ning teejuhiks, kuna ju tema käes ka kõik asumaa kohta käivad paberid olid, mis seltskonnale maaotsimist võisid kergendada. Et maad Krimmis küllalt saada oli, siis ei tarvitanud Kustavi süda suurt kipitada, et ehk jäävad Järvamaalt järele tulijad randlaste pärast asupaikadest ilma.

Imeilusa ilmaga sõideti Tallinnast aurulaevaga ära. Kui ankrud üles vinnati ja laev korstnast paksu musta suitsu väljajades liikuma hakkas, täitsid väljarandajate kalda poole vahtivad silmad pisaratega. Kahju oli neil selleltki nii viletsalt kodumaalt lahkuda! Vahest mõjus nii mõnelegi usupõduralle hingele rõhuvalt ka see lugu, et lahkumine nii hoopis teistsüüdis, kui oli ette kuulutatud ja ette kujutatud — nii labaselt ja kainelt, ilma mingi pidulikkuseta ja igaühe oma higinäpikopika eest, kuna pealegi ka oodatav Kaanan mitte see ei tõotanud olla, mis särava lootusena usklikkude meeles oli mõlkunud. Lõbus laevasõit vagusal, siledal merepinnaal, kauni päikesepaiste saatel, tegi nooremate meeled küll varstigi rõõmsamaks, aga vanade rinnast tõusid seda raskemad ohked, mida kaugemale nihkusid Tallinna tornid ja Tiskre kõrge kallas, kuni viimaks ainult Oleviste kiriku pikk sihvakas torn veel taeva poole sirguma jäi — üksikuks märktulbaks selle armsa paiga kohta, kust reisijad arvatavasti igaveseks lahkusid.

Need olid tüsedad, turrad tööinimesed tõsiste nägude, aeglase, külmavereliste liigutuste ja vähese jutuga, inimesed, kes oma jämedates hallides või mustades riidevattides laevalage täitsid, suuremalt jaolt tõmmuks päevitanud, võitlusest tuule ja veega, saju ja külmaga panetunud kalamehed, kelle suured, muhkude ja kühmadega kaetud käed nende igapäevaste tegevuse karedusest kõnelesid. Jõukamaid isikuid, neid, kellel teekuludele ja uues kohas elama hakkamisele liiga murelikult ei tarvitsenud vastu vaadata, nagu Rannavalla rahva volimees ja asjatoimetaja Kaarle Hindrek Selbach, Trahteri Hindrek

aga, selle vend Tooma Toomas, Härmu Kottlep Tahvert, ja Lasnamäel, — neid oli vähe; teised enamasti kõik need peale nimenäekste, mis nad oma müüdnud loomade, majade ja tööriistade eest olid saanud, uuele kodumaale üksnes a treivil ja tugevad luud-liikmed, oma kõvad käed, võimsad jalad ja mustakad jalad, väga mitmed aga ka ainult need, ja kõik nooremad inimesed, kes seni omaste või võõraste ja teemistuse olid olnud ja kelle hoiukopikad sõidukulust pealt mitte üle ei ulatunud.

Lasnamäe kehvemate kilda jagunes ka see salapärase isik, kelle oli multivetiusuliste väljarändamisliikumise käima pannud, kellele oli jõudsa hoo ja visaduse andnud. See oli väga neitsi, kes, teatud jumaliku väljarändamis-ilmutuse avalduse järgi, see usklik piiga, kelle hing käis vahel taevas ja kelle tapant tulles taevalisi asju kuulutas — seesama, kellele Mart tähendanud, kuuldes tema hinge taevast: «Häh, korat, mes ta sealt siis veel tagasi tuli, et kuid ennast sail!»

Kui neitsi Miina hämara, udutava näo, ta sissepoole vaataste mõtlikkude silmade järgi arvata, siis oli ta üks neist, kes lahkusid Egiptusest lahkumist ja töötatud maa poole teelemineks hoopis luulekamana oli ette maalinud, luulekamana välisvärvidelt ja suurepärasemana kogu sisemise värgi poolest. Miinal võis olla tundmus, kui oleks tema taevalikult särav õnnetus täna vette kukkunud. Potsti vette kukkunud ja nagu vana ainsal kustunud. Vaikides kükitas Miina oma vähelise rünnaja kehaga laeva suure luugi äärel, hoidis oma tõmmupuukaelist pead käte vahel ja vahtis nagu nõutult ning ennatanult enda ette maha. Kes temaga tahtis rääkida, pidi teda valjusti hüüdma, nii sügavas mõttes oli ta, kuid süüdi oli ka tema kassin kuulmine.

Ilma et ükski seltskonnast merehaigusega tutvust oleks teinud, jõuti teisel päeval priskelt Peterburi, kus ühes voorimajas, Oluhhovi silla juures, peatuspaik võeti, et sealt järgmisel või järgmistel päevadel Nikolai raudteega Moskva poole edasi

Paraku pidi aga palju, palju Neeva vett merde voolama ja vanad rändajad pidid kõiksugu mörudused ära maitsma, enne kui edasisõitmispaev viimaks tõesti tuli.

Teisel päeval peale väljarändajate saabumist Peterburi ilmus nende juurde voorimajja keegi eesti mees, kellega Hindrek

Selbach ja Kustav Malts juba talvel, kui nad saadikutena te
tavat palvekirja käisid ära andmas, juhtumisi olid kokku pöö
tunud ja pisut tuttavaks saanud. See mees, kes ennast Jeger
Antonovitsiks nimetas, ütles enese olevat ühe kindrali juur
kutsariks, kuna tal ennemalt — nagu ta tähtsalt ja iseteadlikult
juurde lisas — au olnud keiser Aleksander II-t, kui see alle
aujärjepärija oli, samas ametis teenida.

Kui Jeger Antonovitš nii selgesti eesti keelt poleks rääkinud
siis oleks raske olnud teda suguvennaks pidada, sest välimuselt
oli mees koguni võõrast laadi. Oma tugeva, jämeda, tõneta
kehaga, mida kaunis head venemoelised riided katsid, sarnane
ta väga mõnele suurvene väikekaupmehele. Ta kandis kroon
tud kuube tumesinisest kalevist, sametist pükse, punast saia
pükste peal, läikivate säärttega saapaid ja mustast kalev
nokkmütsi. Aga mitte ainult ihukatted ei andnud talle ven
laadi, vaid ka ta näo välimus, ta suur must täishabe, ta läikiv
mustad juuksed ja mustad välkuvad silmad veidi tõmmuk
habemesse pugevas näos. Vanaduselt oli ta keskealine, vahest
kolmekümne viie lähedal.

Suguvend Jeger Antonovitš, sorava jutuga, temperamentliku
loomuga ladus mees, avaldas oma elavat rõõmu nii suure hulga
sugurahvaga kogemata kokku juhtudes ja hakkas kohe osavot
likult järele pärima, milline tee ja nõu rahva pealinnal on to
nud. Kui ta kuulis, et näeb enda ees Krimmi poolsaare
rändajaid, kelle saadikud talvel Peterburis sinna-asumise luba
käisid palumas, lendas ta silmist paar vennalikku sädet rahva
hulga üle ja ta sõnakas suu hakkas peagi laialt magusal jutul
häid uudiseid välja laduma.

«Jaa,» ütles ta, «luba Krimmi asuda saite küll ja seal
antakse teile ühte kui teist toetust, aga kas teile kroonu poole
ka prii küüt ja tarvilik teeraha lubati?»

Mehed eitasid.

«No vaadake! See oleks ometi ka tähtis kergendus! Ja seda
võib saada, kes aga palub.»

«Eks me palvekirjas talvel old seegi üleval,» tähendasid
mõlemad maakuulajad, «aga vastuseks, anti, et seda ei soa»

«Ei soa nüüd!» ütles Jeger Antonovitš naerdes, näidates
oma valgeid hambaid musta habeme varjust. «Kõik võib saada
vennad, kui aga osatakse paluda, kui veeretatakse palve õiget
teed minema... Ilmas pole miski võimatu, peab aga teadma,
kuidas peale hakata, peab olema häid nõuandjaid...»

... ja need läksid kikki. See kõlas ju nagu pilli
... milledle järgneb mäng!

... hea mees ja anna nõul Näid ju teadvat, mis
... palve märki jooksebl!»

... Magus muusika, mis kerge kukru ning raske
... silmad hiilgama, südamed tuksuma, suud
...

Antonovitš, tore mees, hakkas pikalt ja laialt jutus
... just see vana auväärt kindralihärra, kelle teenis
... on, võivat väljarändajate seltsi maksuta küüdi ning
... kõige paremini aidata. Olevat ta ju suur talu
... 1844. aastal «vene usu väljalaotamise» puhul
... Baltimaal viibinud ja Liivi- ning Eestimaa talupoe
... tundma õppinud, oma silmaga nähes, kui
... neid piinavad. Kui aga Krimmi rändajad ise
... valmis olevat teda paluma minema, siis võivat
... ning helde härra küll aidata neile kroonult abi

... tahtsid kõik ja olid ka valmis suurt inimese
... paluma. Mis sa veel ootad, kui vähegi lootust on suur
... teekuludest vabaneda! Ja kui mitte täiesti, siis vahest
... Ehk viib kroonu oma raudteega maksuta Moskvassegi!
... vaja katset teha — see ju peale natukese aja palju
...

Jeger Antonovitš oli lahkesti valmis asja kõige esmalt enda
... oma leivaisale ette panema ja lubas suguvendadele
... teisele päeval teate tuua, mis kindralihärral või
... oleks teha. Kui ta siis veel iidamast-aadamast lõbusat
... oli vestnud ja mõne nägusama suguõega naljasõnu ning
... pilke oli vahetanud, lahkus ta truusüdamliku käe
... väljarändajate seltskonnast, jättes sinna endast
... hea arvamuse.

... pidas sõna. Juba järgmise päeva hommikul ilmus mees
... kuid mitte üks. Temaga ühes tuli keegi väike, kõhn,
... valgetverd noormees, kelle valge mütsi ees helkiv
... teda kroonu ametnikuks sundis pidama. Jeger Anto
... esitles teda väljarändajatele kui Gavril Ivanovitši, kind
... sekretäri. Eesti keelt sekretärihärri ei mõistnud, aga
... väljarändajate seas olid mitmed, kes vene keelt oskasid,
... väljateeninud soldat Mart Toomasson Tallinnast oma
... aastase linnas koolitatud pojaga jne., siis pani

kindrali kirjatoimetaja oma pilli vene keeli hüüdma, kuna selle meeldivad helid seltskonna oma meeste tõlkida jäid.

Sekretärihärja, kellel hästi kulunud kalevist erariided seljas olid ja kelle valge ametnikumüts puhtuse suhtes paljugi soovitud jättis, oli nobe jutumees nagu Jegor Antonovitški. Kõnele kahiseval häälel, nagu inimene, kes on harjunud kurku tuntu kõrvetava «veekesega» loputama, ja lastes oma halle, rahutu pilutavaid silmi teraselt üle nägude lennata, pidas ta kula meestele, seistes vildakult ja kõssis nende ees, pika padiseva kõne sisemiste asjade ministriumist, selle küüdi- ning abirahma määrustest ja oma kindralihärrast, kelle mõju ministritest kuni keisrini ja kogu selle suguvõsa ulatuvat. Gavril Ivanovitši seletuse jargi pidi olema kindel, et sisemiste asjade ministrium polnud asujatele mitte ainult prii küüdi määranud, vaid ka rohke teeraha, muudkui vaja ainult see hea and õigel viisil välja paluda.

Igale kahtlevale vahelt-tähendusele meeste poolt oskas Gavril Ivanovitš osavasti vastu löua.

«Aga sisemiste asjade ministrihärja laskis ju alles hiljuti Samaarasse rändajatele teada anda, et kroonu ei võta ministeeriumi teekulu enda kanda,» ütlesid väljarändajate vene keele mehed.

«Jaa, see kais Samaarasse rändajate, mitte Krimmi rändajate kohta,» vastas küürakas isand, oma valkjaid vurrusid kukkides. «Samaara on ligemal kui Krimm, sinna koguneb sisse rändajaid naaberkubermangudest isegi küllalt — mistarvit sinnamehikale siis küüdi ja abiraha andal Aga Krimm, vaadake, — Krimm on kaugel riigi viimases tipus, sinna pääsmine on vaevalisem ja naabrusest pole sinna sisse rändajaid palju oodata, kuna rahvast on tühja maa peale hadasti tarvis. Vaadake, sellepärast on Krimmi asujale kroonu poolt tarvilikud teekulud määratud.»

«Aga miks seda pole siis teada antud? Kubernerid, kindralid, kubernerid, kroonumaade valitsus Krimmis — ükski ei lausunud meie maakuulajale maksuta küüdist sõnagi.»

Jegor Antonovitš ja Gavril Ivanovitš naeratasid peenelt talupojaliku mõttekitsuse üle.

«Mispärast teada ei anta? Miks sõnagi ei lausuta? ... Tule jumal appi — kui seda avalikult välja helistatakse, igaüks nina peale seotaks, siis — nõnda kardetakse vähemalt ülemal pool —, siis poleks väljarändamisel varsti enam aru ega otust igauks tahaks kroonu kulul ja kroonu taskurahaga välja randa

... kellel endal raha küllalt, rikkad inimesed...

... sest peetakse abiandmist enam nagu salajas

... elukes need, kes seda paluvad, mõjuvalt ja

... kellel toendas kutsar Jegor Antonovitš sekretäri-

... et iga kahtlus ning umbusk häviks, mille nii

... taluinimeste südames esimese hooga soetas,

... Ivanovitš lõpuks mehi jalamaid kindralihärja

... kutsa, kelle suust nad siis nõu, mis kõrgel

... anda, kohe isiklikult võiksid kuulda.

... aga arvati paremaks see kõik teisel päeval

... suguvend Jegori juhatusel, kes meestele voori-

... järele tuli, teostati.

... andi elas kuskil kaugemas uulitsas, suure nelja-

... ülemisel korral. Kohe võtis ta võõrad talupojad

... nagid laua taga umbes seitsmekümne aastast

... kes tulijaid lahkesti vastu võtis ja nende

... kutsis. Sekretar Gavril Ivanovitš ja kutsar Jegor

... kindralihärja teenistuses olevad isikud, kes mees-

... olid heitnud, seletasid kindralihärrale seepeale

... ara, millise palvega Tallinnamaa talupojad tema

... tund.

... harra, raugake, mõistis kohe ja andis meestele sele-

... Jegor Antonovitši ja Gavril Ivanovitši väidid aina

... kroonu andvat ühest riigipaigast teise rändavaile

... kule, kui nad tühja kroonu maad omandavad, tõesti

... ja muud tarvilikku abi; tema teada olevat see maksev

... korraldus

... kas siis siis veel kahelda, mõtlesid mehed, kui kõrge-

... kindralihärja, keda suguvend Jegor keisril sage-

... kes võõrusel kaivat ja nagu sõber sõbraga ladusat juttu

... seda ise meile oma kõrge suuga kinnitab! Oleks ju

... kohus nüüd veel kaksipidi-mõtetele kuidagi maad

... l.

... meeste meeled head! Paluvad armulikku kindralihärrat

... veel nende asjale ülemal pool pisikese soovitava sõnaga

... kaksiks olla, mida aga kõrge härja vajagi ei arva olevat,

... abiandmine on ju seaduse põhjal muidugi korraldatud;

... tal puhul, kui just mingit ootamata takistust peaks olema,

... ta ju meeste palvet ka taita.

... tund nu lihtne ei olnud asi targemate arvates ka mitte, et

mine aga riigipanka, renteisse või kroonumaade valitsusse ja lase endale küüdi- ja teeraha iga passi pealt välja maksta! Kroonu asjad käivad kirjalikult. Maksab ainult kirjutatud sõna. Räägitud sõna võid saapasäärde pista! Pikal poognal puhtas vene keeles selgesti, suuresti, asjalikult ja alandlikult kirjutatud palvesõna — vaat seda oli nii sekretärihärä Gavril Ivanovitši kui ka eesti venna Jegor Antonovitši asjatundliku ja mõõduandliku arvamuse järgi tarvis, et eesmärgile jõuda, ja esimene oma väleda ning osava sekretärikäega oli kohe valmis talumeestele säherduse palvekirja sisemiste asjade ministri härrale äraandmiseks valmistama.

Väljarändajate seas järgnes arupidamine, mis imelikul viisil pikemaks vaidluseks laienes. Leidus nimelt mehi, kes palvekirja pikaldase käigu vastu õudu tundsid. Heade abimeeste poolt väideti küll, et asi juba mõne päevaga pidi valmima, aga see arvamus leidis teiselt poolt pearaputamist. Suurem hulk näis paraja ootamisega nõus olevat. «Mis sest, et nädal või paar kaotsi läheb, kui aga kroonult palutud abi saamel» olis nende seletus.

Ootamajäämise vastased olid iseäranis senine maakuulaja Kustav Malts, vana sõdur Mart Toomasson oma naise ning pojaga ja jõukas Kiiu valla mees Juhan Kleinberg oma perekonnaga. Neil oli nõu seltsi suurest enamikust lahku lüüa, kelle meeled nagu nõiutult kroonu abiraha poole mõlkusid, ja seda maid edasi reisida. Kuid sellest kartsid palvekirja pooldajad oma asjale kahju, nimelt, mis puutus Maltsi lahkumisse. Nad nõudsid tungivalt, et Malts oma Krimmist toodud ametlikkude paberitega neile siin peaks abiks olema, ilma milleta ei arvatud võimalik olevat ministrilt toetust saada.

Malts ja ühes temaga ka teised lahkudatahtjad alistusid viimaks rohke ning elava sõnavahetuse järel enamikule Krabi nal kirjutas seepeale Gavril Ivanovitš, kelle käsi paberit mooda aina lendas, ministrihärrale ilusa korrapärase palvekirja, millesse üles tähendamata ei jäetud ka seda, et abi paluva seltskonna saadik Krimmis juba asumiskohad on järele vaadatud ning kohaliku kindralkuberneri ja asjaomaste ametikohtade poolt tarvilikud paberid kaasa on saanud.

Oli palvekiri väljarändajate korteris valmis tehtud, minneda sekretärihärä juhtimisel, kes ütles ministeeriume ja nende departemange ning kantseleisid nagu oma kuuetaskuid tundvat, ära viima. Seks oli vaja päris väike teekond teha, sest sisemiste

Igale kahtlevale vahelt-tähendusele meeste poolt oskas Gavril Ivanovitš osavasti vastu lüüa

...nõutustest, lisaku platsi äärde, võis väljarändajate
...umbes neli versta olla. Aga et kõik poolpidu-
...ehitud lootuse rõõmsate lilledega, siis ei pandud
...Raha, raha oli oodata!

Ministritekumli tegi ja talitas küürakas Gavril asjatundja
...ja rahuga. Kaasas olevad talupojad, kes argsel
...hoones ringi vaatasid, viis ta udest sisse,
...paljudest eeskodadest padinal läbi, kuni ta
...paigutas, kus nad tema tagasitulekuni pidid
...Sekretarihärra ise läks palvekirja ministrile ära andma,
...«puhamas paigas» — ühes kaugemas ruumis —
...Ootesaalis silis Gavril Ivanovitš hoolega oma
...võimalikult vormi, kohendades oma
...haava habet, oma võiku pead ja haiglaselt läikima lõõnud
...kui ta, palvekirja pühalik-tähtsalt kolme sõrme
...seesmiste ruumide poole kadus.

...kestnud kauem kui arvata pool tundi — juba ilmuski
...missuguse rõõmsa, head töötava näoga! Seletas mees-
...ladusalt, kuidas ministrihärra, eksellentse Valu-
...lahkesti vastu võtnud ja kohe oma ametnikku-
...andnud asjaomased paberid sinna jaoskonda muret-
...väljarändajaile abirahasid makstakse, nimelt sise-
...ministreeriumi 2. departemangu. Ametnikud mui-
...hakanud kohe kribinal-krabinal töösse, et ministri mää-
...paberile manada. Nõnda ei oleval siis meestel oma asja
...enam midagi karta ega kahelda, see käivat kõik oma
...seaduslikku rada, muudkui — nii umbes oli mõista —
...aga tulekul olevale nodile rahakottides ruumi! Päeva
...muidugi ikka aega, enne ei maksvat saagi järele
...siis aga olevat asi toimes.

...seletusele, mis meeste teadagi rõõmliku ärevuse
...lisas va tubli Gavrilike moka otsast väikese tähen-
...juurde, mis nagu idul olev seemneterake pehmesse mulda
...See tähendus tuletas külaonudele meelde, et sekretäri-
...peaks mitmepäevase hülgava töö eest ometi midagi
...nii rublat viisteistkümmend — hml!

Aga iseenesest mõistat! Iga töölegija on ju oma palga väärt!
...külaonudki pea peale ole kukkunud... Ja nabinal läksid
...lahti ning auga teenitud palk näeratas Gavril Ivano-
...sedamaid pihu peal. Mis viga anda, kui hea noos tulekull
...kõnala kogemata, nagu taevast pillutud! Viisakalt tänades

läks väike isand rahaga minema. Jälleenägemiseni kolme päev pärast! Seniks head tervist!

Va hea mehike, see küürakas Gavril — väle ja tragi toimetama, nagu polekski teiste asil Otse vennalikult... Ja vabavõõrad, nagu kõik talle olemel... Kuid ka Jegor Antonovitš seda päris heategijat, ei tohi unustada — teda kallist, kes alati tee kätte juhatas, mida mööda võidi vanker veerema panna, kes oma vaeva eest veel kopikatki tasu pole nõudnud! Tänu ka sellele kuldse südamega mehele!

Oma tänulikke tundeid suguvenna vastu üles näidata seks andis viimane rahvale mahti küllalt, sest ta tuli nüüd iga päev väljarändajaid vaatama, viibis tundide kaupa neid seltsis ja löbustas neid oma ladusa, ainetepuudust tundmata jutuga. Iseäranis huvitavaid ja põnevaid asju teadis ta oma peremehest, vanast kindralist rääkida, tema vägevaist tegudest sõja- ja rahuajal, keisri usaldusest ning sõprusest tema vastu ta toredatest märkidest ja oma lõbusast teenistusest mis kuulsa ja üle riigi austatud kõrge käskija juures. Mitte kujutama — värvikalt, siretavalt kujutamata ei jätnud Jegor Antonovitš ka oma kolmeaastast aurikast ametiaega keiserliku korpuse, suurvürst aujärjepärija, nüüdse tsaari Aleksander II juures. Muidugi oli kutsar Jegor oma keiserlikust soost peremehe poolt nii rohket usaldust ja lugupidamist nautinud, tema juures nii suure au sees seisnud, et see terve eesti rahva peale läiget heitis ja sellele asja andis oma poja Jüri peale ulk olla — misjuurde tähtis eesti poeg hellalt oma läikiv-must, habet silitas ja oma välkuvate silmadega sädemeid pildus.

Jegor Antonovitš püsis kindlasti sugurahva usalduses seda märkas ta neist imestavatest, usu ja sõprusega täidetud õiglastest pilkudest, mis igast küljest tema peale vahtisid, kui ta oma Peterburi imelugusid vestis. —

Määratud päeval ja kokkulepitud tunnil kõmbiti jälle sekretäre ja nende asjade ministeeriumi juurde kokku — väljarändajate asja ajajad ühelt ja kindral Librandi kirjatoimetaja teiselt poolt. Kuna talumehed jälle üldises ootesaalis paika võtsid, rühkus Gavril Ivanovitš kohe ministri kantseleisse minna.

Ta tuli seekord juba mõne minuti pärast tagasi ja mitte muu sāraval näol nagu esimene kord. Kui ta meestepele märku andnud tema järel välja minna, teatas ta neile uulitsal, nad tulnud liiga vara — asjad ei oleval veel korras. Kuid ega need võidavat imeks panna. Niisugune väike, tähtsuseta asjake riigi

lugevuses, tema lugemata paljude suuremate asjade hulgas! Üsna arusaadav, et see kõrvale nihkus ja unustuse vattus. Aga nüüd olevat asi ametnikkudele jälle tähtsatud ja pidavat juba homseks joones olema. See t loomne tagasi, mehed!

Mehe tuli ja mehed läksid. Ka väsimata Gavrilike oli tähtsal. Kõik kordus hakatusest otsani nagu kahel esimesel päeval. Aga ei paremat midagi. Väljarändajate asi seisis abinõu kohal. Gavril kehtitas pahaselt oma kondiseid, millest üks seisis madalamal kui teine.

Aga ei ta olnud sellepärast nõutu ega viivituse põhjuste poolehoidumise. Neid hakkas ta meestepele pikalt ja laialt seletama, nagu ta oli. Tema seletustest selgus ootavatele umbes see, et kroonu asjad käivad aeglaselt, nagu sakste lauljalalt. Säherdune ametlik paber rändavat roomates pikka aega ringteed, enne kui küpseks saab, see on, enne kui tal juba küllalt pitsereid ja allkirju seljas ja sabas on. Jaoskondade ümber ta jaoskonda, kantseleist kantseleisse, lauast lauale, Ivan Ivanovitši käest Andrei Andrejevitši kätte jne., ja nii kõigil, kelle juures ta peatuvat, olevat temaga aega kulut ja kõigis laualaegastes ruumi tema jaoks küllalt. Seda teadvat tradituma ja selle vastu pidavat varustatud olema igaüks, ja loomadega asju ajab, liati pealinna kõrgete ametnikkudega. Mõeldagu ikka: sisemiste asjade ministeerium!... Mehed kuklatagust sügama.

«Aga kuida sellega siis soab? Meil põle ju aega oodata... ja kui õieti mäletame — härrad ülesid hakatusel, et poari päevaga pidi kõik valmis olema...»

«Jana, vennad — võibki olla paari päevaga valmis! Oleks vist juba olnudki... Aga see on jälle teine küsimus. Selle vastus seisab uuel leheküljel...» Ja sekretärihärri tõi oma pika terava nina alt mõned puseriti seisvad kollased hambad nähtavale, kuna ta lai suu tähendusrikkaid volte sünnitas. «Ühe omaga,» lisas ta juurde, kuna ta pikavarrelised käed ratta keeramist järele tegid, «asi võib ka kiiresti, väga kiiresti korda...» Ministeeriumides on lugu ikka nõnda, et toimingud laavad kas aeglaselt või kärmesti. Midagi kolmat ei ole — peamala eest, midagi kolmat ei ole...»

Külamehed pistsid ninad arupidavalt kokku; üks pilutas teisele mureliku kulmu alt vargsi silma.

«Määret vaja!... Reagib võidmata ratastest, nagu kuul-

da... » tõusis ringist üminä. Ja korraga oli kõigile selge, miks abiraha paigast ei tahtnud liikuda.

Noh, sellele võis asjatundja õpetust mõõda ju parandada. Sedamaid ja sealsamas võeti asi nõupidamisele ja otsustusele. Miks siis mitte! On öeldud a, peab ütlemä ka b. On makstud ja oodatud — peab veel maksuma ja ootama.

Et agaramad abiraha soovijad kentsakal kombel ka seltskonna jõukamad pereisad juhtusid olema, siis pandi tarvilik arvutatud summa, viiskümmend rubla, kohe kokku, ilma et see suurele seltsile kuulutama oleks mindud. Küllap kroonu maksa kõik ilusti tasa. Teadagi pidi mainitud summa ametnikule kellel asja otsustamises suurim mõju, meeleheaks saama, ja Gavril Ivanovitš, kes ütles seda härrat selgesti tundvat nagu oma venda, võttis endale ülesandeks raha tema kätte viia.

Gavril Ivanovitš näitas raha vastu võttes nägu, mis ütles umbes nii: «No vaadake, velled, nüüd võib asjale hoopis teie hoogu ennustada! Et teie, matsid, ka ise, ilma teiste tagant torkimiseta, midagi ei mõista!»

Ütles näoga nõnda ja läks võiet mõjusale ministeeriumi ametnikule ära viima.

Järgmine kuulamiskäik ministeeriumi oli mõne päeva pärast. Minuti pealt, nagu kunagi, oli Gavril Ivanovitš jälle seal, et asjaajamist nii-öelda meeste endi silmade all toimetada, nagu seni. Täna teadis ta neile julgustuseks öelda, et palve juba esimesest jaoskonnast väljas ning õnnelikult teises olevat, millel oli võide mõju nagu käpuga katsuda. Mehi ootetuppa jättes läks Gavril nüüd ka hoopis teisest uksest ministeeriumi seest mistesse ruumidesse kui varem.

Ent ka teises departemangus istusid lihalikud ning surelikud vene ametnikud, kes teadsid, et kroonu asjad käivad aegamööda, hoolimata võidest, mis osaks saanud ühele rattale ühes jaoskonnas. Sekretärihärja tuli nimelt teatega tagasi, et asi ei olewat uues jaoskonnas täna veel tahe, aga homme homme vististi. Seepärast: Tulge hommel!

Homme ja ikka jälle hommel!

Sest ka järgmine ja mitu järgmist hommet muutusid tühjades tänadeks, mis niisama tühje hommeid sünnitasid.

Külm higi tõusis väljarändajail otsaesisele, hall hirm hakkas neil silmist paistma... Päevadest ei saanud mitte enam päevad, vaid nädalatest kippusid saama nädalad! Ja elada nädalaid, pikki nädalaid, suurlinna võõrastemajas ning kullil!

abirahadel — see hakkas jõukamaidki juba kahvatama

abiraha hankimine kestis seejuures hoolega edasi. Aga ka üheksa kaitsealustele kasulikkude asjade peale mõllesid üheksa heategijad Jegor Antonovitš ja Gavril Ivanovitš.

Ühel loal päeval, rohkem kui paar nädalat peale rahvaseltsi pealinnat, küsis viimane endale näha väljarändajate passe, olid Kustav Maltsi käes. Jegor Antonovitšilt oli sekretäri-õhustada saanud, et noorel maakuulajal olevat passe, millede peale olevat paraku ümber. Muidugi ei keelanud Kustav dokumente seltskonna ustavale abimehele näitama. Kui Gavril Ivanovitš nad ükshaaval oli läbi vaadanud, avas ta oma vana rõõmustavaks kuulutuseks. Passid olevat praegu veel juba kõlvulised, kinnitas ta. Et nad üldse nii vähese aja jooksul on välja antud, olevat balti sakste ja nende kubernerite teinud. Üldise riigiseaduse järgi olevat iga passi maksvuse-õhustada aasta, kuna seda aega ministrihärja igatahes võivat pikendada lasta. Niipea kui passid ministrihärja juurde viidud, läheks tema poolt kohe kõva käsk Tallinnamaa kubernerile, et rahvast, kes ülekohtuselt määratud passiaja lõppemise tõttu teele ei võinud minna, takistuseta lastaks Krimmi rän-

da. Oli ju õieti armas teade, mida kõik maltsvetlased, kellel õnnestunud ju osavõtlik meel omausuliste suhtes, elava meele-õhustada kuulsid. Mis muud, kui passid ministeeriumi! Mäher-õhustada rõõm nuttes koju jäänud inimestele, kui neile korraga näin läheb: «Võite tulla, ükski ei või teid enam keelata!»

Õnnestunud neile tegema oli igaüks seltskonnast valmis.

Kõigi heakskiitmisel anti siis passid — neid oli kokku üheksa saja kahekümne, sest enne Aabram Nordi ja Hindrek Maltsi käes olnud passid olid Maltsi omadele hiljem lisaks saanud — Gavril Ivanovitši hoolet, kes nad varsti külameeste õhustada nähes ministrihärja kantseleisse ära viis. Tagasi tulles ütles ta lühidalt ja kräbedalt, nagu ametlikkudel inimestel vii-õhustada oma kähiseva häälega:

Vastu võetud. Mõne päeva pärast toimetatud!»

Aga nii libedasti ei pidanud seegi vanker ametlikkudel teele-õhustada veerema. Ikka jälle jäi ta mõne kivi või kannu taha kinni.

Kui need tähtajaks öeldud «mõned päevad» möõdas olid ja Gavril Ivanovitš jälle kord kantseleist tagasi tuli, tõi ta ühes juba uudise, lugu ei minevat muidu, kui olgu iga passi tarvis

neljakümne kopikane tempelpoogen. Milleks seda vaja, seda seletas ta ka, aga nii sügavalt, et külamehed sellest muud ei taibanud, kui et tempelpoognaid tarvis on ja et tükk maksa nelikümmend kopikat. See tegi passide arvu kohta välja justament viiskümmend rubla. See summa oli maksta, kui alustatud ettevõtte ei pidanud nurja minema. Ohates ja kukalt sügavalt tõmbasid Selbach ja Malts, mõlemad rändamisjuhid, pungad põuest ja lugesid kumbki kakskümmend viis rubla Peterburi asjatoimetajale käe peale. Ja see läks ning viskas ka selle ohvri ministriumis moolokile lõugade vahele. Vähemalt arvati, et ta seda tegi...

Kuid ega asjad sellepärast veel toime saanud! Gavril Ivanovitši ohvrimeelsest, tüdimata ja väsimata agarusest hoolimata oli nii üks kui teine asi ikka jälle pooleli, justkui oleks vana õelus ise rattaid salaja peatanud, veerema pandud vankrite nägemata valtaid ette lasknud. Ja rahutus ning mure närisid külameeste südame kallas, minnes päev-päevalt, nädal-nädalalt suuremaks ning aplamaks, nagu kasvavad lõugud puu sees.

Jälle möödus paar nädalat. Paar musthalli nädalat, kootud petlikkudest hommetest ja piinarikastest tänadest nagu koest ja lõimest. Korraga sõitis tore tõld väljarändajate voorimaja hoovivärava ette ning esile astus noorevõitu härra hiilgavas vaatemundris.

Tal oli tegemist Eestimaa väljarändajatega. Uhkesti lennutas ta hoovis käsu välja, rahvaseltsi vanemad juhid astuema ette. See sündis muidugi tarviliku rutu ning alandlikkuse ja arusaadava ärevusega. Kui mehed mütsita ta ees seisisid, hakkas väeülem neile nende teekonnasse puutuvaid küsimusi esitama. Iseäranis päris ta rõhuga, millal mõtlevat seltskond minema hakata.

Õnneks oli vend Jegor seal. Pisut enne univormitud härra ilmunud oli ta äkitselt oma sõprade hulka siginenud, nagu aimates, et teda siin tarvis on. Vaevalt oli ta tõllast astuva härra poole pilgu heitnud, kui ta summutatud häälel täis rõõmlikku imetlust hüüdis:

«Vaeh! Ministrihärra adjutant! See tuleb muidugi teie asja pärast! Nüüd, mehed, olge aga mõistlikud, kui soovite, et te käsi hästi käik!»

«Mis siis reakida või paluda?»

«Parem kui rääkimine ja palumine on andmine,» muigas kindralihärra kutsar oma musta habeme seest. «Ma annan teile

...saanud. Palvige seda meest, kui kähku soovite minema...
...karta kartust, et ta vastu ei võta. Ma tean, tal on raha...
...ilma. Ärge laske head silmapilku kasutamata mööda

...nõud olid pikaks veninud. Juba jälle võiet!
...sõbrakesele vähe tohi anda!» kerkis ohkav küsimus...
...mugast.

«Muidugi mitte,» arvas Jegor Antonovitš. «Mida enam...
...seda libedam sõit — teate isegi.»

...aastupidamiseks aega jäänud — kes siis kõrget härrat, tal tõld lahtise ukse ja kärsitute hobustega selja taga, tohib...
...lata! Mis muud, kui rahad kribinal-kribinal kotikes-
...kukku ja sügaval kummardamisel, palja pea ja paluva
...adjutandihärrale pihkul Et kõrgesti austatud suur väe-
...malherra võtaks nii helde ja armuline olla ja toime saata,
...vanused ootajad, kes pealinnas juba rohkem kui kuu aega
...võimaseid kopikaid on söönud, ometi kord kroonu abiga
...tutud asumaa poole minema saaksid. Jumal õnnistagu kõr-
...härrat, kui ta vaestele taluinimestele hädas abiks on!...

Ministri «adjutant» võttis raha, mida oli kaunis summake, ja...
...mõeldud vastu, nagu oleks ta mingit seaduslikku maksu sisse
...nõudnud. Jahedal ükskõiksusel laskis ta paberid näpust kuhugi
...teekonna kaduda. Siis oli tal lahus talupoegadele teada anda,
...võimade palveasi ministriumis nüüd viibimata otsusele jõud-
...tal, et nad oma teekonda peatselt võivad jätkata.

Uues ja sõitis oma üürilõllaga, millele talupoegade lohut-
...tutud näod uuel lootusekumal kaua järele vaatasid, toredasti
...minema

Tallinnamaa talupojad hakkasid aegamööda aru saama, et...
...õnnad «varsti» ja «kohe» Peterburis midagi hoopis teist kui
...nende kodus tähendavad, midagi «varstist» ja «kohest» kaugel
...emal olevat. Vähemalt nende abimeeste ja sõprade suus. See
...ult leidis, mis abiraha ootajail nüüd ikka sagedamini ihukarvad
...põletas, mis nende põues kurja aimduse sigitas, mida nad
...aga, nagu mõnd sohiasja, teistele ei usaldanud teatavaks teha,
...jah, mida nad iseenestelegi selgemalt silma ette ei tihanud
...lõata. Hirm ärkamise eest laskis neid edasi uinuda, kartus tõe
...peat silmi ikka edasi kinni pidada. Ja valelik vend lootus, kes
...neile ikka uuesti kõrva sosistas, et kõik ometi veel õnneks võib
...minna, tõmbas neile suigutava vaiba peale.

Nõnda oli söödikutel hea neid imemas käia. Ka siis imemas käia, kui nende usk «varsti» ja «kohe» sisse juba kolikuma oli lõõnud, kui kogu nende lootus vaid juuksekarva otserippus. Virgasti käisid nugilised neid imemas. Üks teise järele. Täna Jegor Antonovitš, homme Gavril Ivanovitš, ülehomme vahelduseks mõni «suur» ja «kõrge». Ja kui siis töötajad «varstid», «kohed» ja «viibimatad» täide ei läinud, ikka uude täide ei lainud, ei kaotanud ükski töotajast rahu, ei muutnud näokarva, ei lõõnud küsijate ees silmi maha, vaid nad kordasid neid sõnu müüriahuga ning kaljukindlusega ja noomisid, kui oli tarvis, kärsituid, kes ei läbe oodata, kuna asi on «varsti» — «kohe» — «viibimata»... joonde on minemas.

Lasnamäe laevaootamine kordus siin kroonu abiraha ootamise näol. Nagu seal üksisilmi mere poole, nii vahiti siin samaste asjade ministeeriumi poole. Vahe oli ainult selles, et ootamine läks siin palju pikemaks, palju kulu- ja vaevarikkamaks kui seal. Lasnamäe laevaootajail oli «korter» prii, Peterburi abiraha-ootajail maksis ta kallist üüri. Lasnamäe laevaootajad ostsid toitu odavalt, Peterburi abiraha-ootajad — kalli hinna eest. Esimesed elasid värskes õhus ja piiramata ruumides lähedalt ning vabalt. Viimased olid kokku tuubitud kitsaist madalaisse ning tumedaisse ruumidesse nagu kalad karja Lõpuks polnud laevaootajail tohutuid võiderahasid maksta, täitmata verekaanisid imetada nagu abiraha-ootajail, mis nende hingerahu palju õelamalt mürgitas kui asjata ootamine ise enesest.

Sooime voorimaja Moskva värava ja vaksali juures, kuhu Obuhhovi silla sissesõidukohast nelja nädala pärast oli ümber kolitud, lootes, et pea raudteega saab edasi reisida, muutus päev-päevalt ja nädal-nädalalt hädakoopaks, milles ägamine ja ohkimine, kurtmine ja kaebamine, silmavesistamine ja jumala palumine enam otsa ega äärt ei tundnud. Oli nagu katkuhaigema peale saja kahekümne valus vingerdava haigema, nagu laevatais merehädalisi, kellele päästev rand ei taha paistma hakata. Hingelise häda kõrval kannatati rohkesti ka tõsiste ihuliste haiguste all, milles süüdi olid Peterburi halb suvine õhk ja Neeva vesi, mida toorelt joodi. Kõhutõbi asus vanadele, iseäranis aga lastele kurjalt külge. Haigete äga, tõbiste laste nutt ja virin tumestasid veel rohkem seda muluvat südant-pitsitavat õhkkonda, mis voorimaja räpases tumeduses juba muidugi oli valitsemas.

... loidas palvetati palju ja kirglikult. Nagu inim-... hädaga, nii võiti taevalist abimeest palvega. Palvetati üksikult. Nõuti taevaisalt mingit, kas... väärtimalki märki, et mis sest hirmsast ootamispiinast... tuleb. Käidi vaga neitsi Miina peale, et ta... endasse kutsuks ja selle kaudu ilmutaks, kas... hulgal on oodata või karta. Kuid tühine, mis loik olema! Kõigevagevam ei andnud oma lastele... uhtegi arusaadavat märki ja vaga neitsi kõneles, et... teda varjas, nii segaseid asju, et ükski inim-... mõista ega seletada ei jaksanud. Pilkane pime-... senigi katteks tuleviku ette.

... veel aega, enne kui koitma hakkas.

... raba.

... hakkas kohutavalt koitma.

... tervelt kaks kuud ehk kaheksa seitsmepäevast... hädakoopas abiraha oodatud, kui tähele pandi, ... Jegor oma sõpradest hakkas eemale hoiduma, ... ja heategija Gavril Ivanovitš oma kaitsealustele... niigematuks muutus. Kuulsa kindrali kuulus kutsar... valandajate korterisse ainult veel harukordadel, oli... kasinama jutuga kui enne ja pani iga kord varsti jälle... Sekretärihärrest, kes enam nägugi ei näidanud, teadis... onult öelda, ta läinud kuhugi «toimetuse peale», kus... ei võivat kokku saada. Ja siis järgnes aeg, mil sugu-... Jegor Antonovitš ise abiootajate silmaringist samuti... nagu kadus sõber Gavril Ivanovitš eel. Käidi teist paar... otsimas, aga ei saadud näolegi.

... löid abiootajate silmad kirjuks. Värvikas virvenduses... pikk rida arvusid, süsimusti arvusid, mida nähes ja liites... ihukarvad püsti tõusid. Neist arvudest kogunes... mis üheksasaja rubla ligidale ulatus! See summa oli... Jegori ja Gavriili kaudu abiraha muretsejatele mee-... Juurde arvata muidugi veel, mis maksis saja kahekümne... kahekuune ülalpidamine kallil suurlinnas... Mis siis, ... määratu suur ohver on toodud ehk — asjata, — ... kui — —. Jäädi ammuli suul üksteise otsa vahtima, ... nao ja siniste huultega. Kohmetus oli nii raske ja väl-... et möödus paar päeva, enne kui suudeti mõtteid mingi... muretseva või abitöötava kavatsuse poole koguma hakata.

Kuidagi viisi oli teada saadud, et luteri usu õpetaja Laland Peterburis olevat neid väheseid vaimulikke, kes ka alama inimesele lahke näo ning teoga vastu tuleb. Otsustati siis minna temale oma häda kaebama ja temalt head nõu paluma.

Õpetaja Laland leidis loo nii pururumalaks, et ta melnende totra usalduse ja juhmi meelekerguse pärast kukkus päris pahaselt noomima, mida süüdlased ka, pead norus, vastorääkimata lasksid sündida. Aga ära tundes, et sõitlemine ja tõrelemine vacstele lollikestele nende raha tagasi ei too, vaputas õpetajahärra kübara pähe ja läks, täites meeste palvet, nendega seltsis teele, et kindral Librandi ja tema sekretäri Gavril Ivanovitši käest asja kohta seletust pärida.

Vaevalt olid aga külamehed oma kaaslastele maja näidanud kus saatustlik kindral oma kirjutaja ja kutsariga elas, kui pastoriühärrale korraga teised mõtted tulid. Nähes suurt tumedat hoonet, peatas ta nähtava kohkumisega sammu ja seletas siis, et ta sinna mitte ei võivat sisse astuda — see olevat liiga kardetav siin suures linnas. Nähtavasti pidas vaimulik mees maja mõneks varga- ja röövlipesaks, kus inimene ilma jumala tahtmata mitte ainult ühest juuksekarvast ilma ei või jääda, vaid koguni tervest peast... Ei läinud ega läinudki sisse.

Aga ta asus meeste teise nõuga appi.

Et kindlasti teada saada, kuidas õieti on lugu nii kroonu poolt antava abiraha ja küüdigas kui ka Gavril Ivanovitši kaardi-ministeeriumile ses asjas sisseantud palvekirjaga, muretses pastor Laland meestele uue palvekirja, mis ministriile sedamaid kätte toimetati. Selles päriti järele, miks ennemalt sisseantud palve ikka veel täitmist pole leidnud, kuna ootajaile ka eitaval vastust ei ole antud.

Vastus, mis sisemiste asjade ministeeriumist nädala jookkul tuli, lõi väljarändajate leeri nagu pikne sisse. Äikesepilve ohküll nähtud ja kardetud, aga meeletuks ning keeletuks uimastav oli hoop ometi. Lühidalt ja kuivalt teatati ametlikus vastusesiteks, et ministriühärra teatavate väljarändajate käest mingisugust palvekirja ei ole saanud, ja teiseks, et Krimmi asutajale kroonu poolt ühtegi küüdi- ega teeraha, ei anta, küll aga saavad nad Krimmis kohaliku ülemuse käest asumiseks abi ja toetust, kui nad on päralt jõudnud ja asukoha välja võtnud.

Kui üldine halvatus, mis ministri seletuse ettelugemisele järgnes, oli vähe tagasi andnud, pääses väljarändajate palav, umbes pesas otsatu nutmine ja kaebamine lahti. Mitte ainult

et nutnud ja nuuksunud, vaid ka meestel seisid pisarad tulised, kibedad kahju ja kahetsemise pisarad. See

hõrgetas ja meeleheide, mis sellele palju järele ei andnud, vahitasa Laxnamäe lool, kui politsei ja soldatid õnnetud ootajad nende petlike lootuste unenäost lahti kiskusid ja tootel võmmimisel laiali kihutasid, küsimata, kust need need meeste peavarju ja toidust peavad otsima.

Üheksa nädalat ja üheksasada rubla!

Õnnetu talupoegade kohta terve suur varandus kelmide võitlusest!

Õnnetu rüu oli vaesemaid raskesti koorinud, jõukamad aga peale selle veel taskud pealinna võllarogadele tühjenda-

õnnetus mõjus kahjukandjaisse nii uimastavalt ja arasalt, et nad ei märganud või ei sõandanudki tõsisemaid kurjategijate kättesaamiseks ja vastutuselevõtmiseks. Sel kombel jäi neile mõnigi punkt suures pettuseik-õnnetu tegeleste vastastikusel vahekorras tumedaks. Näi-õnnetu lähemalt selgumata, kas elatanud kindral Librandi —õnnetu tõrpoolest pidi olema — oli kelmide otsekohene kaaslane ja anglovaline, või tarvitasid Jegor ja Gavril tema nime ning õnnetu ainult selleks, et talupoegade usaldust enestele võita, õnnetu kindral oli kroonu abiraha suhtes ekslikul arvamusel, õnnetu mõlemad kelmid kuidagi teadsid. Teada said väljarändajal aga, et see tore mündimees, kes «ministri adjutantina» tõl-õnnetu nende korteri ees oli käinud, ei olnud keegi muu kui kind-õnnetu Librandi poeg, alati rahahädas olev priiskaja ohvitser.

Õnnetu õnnetus pidades võis maad anda oletusele, et isa Librandi õnnetu pettusele ennem ligemal kui kaugemal. Et Gavril Ivanovitši — oli ta nüüd kindrali sekretär või mitte — kogu oma uskelduse sisemiste asjade ministeeriumis talupoegadele ainult allmakirjaks ette vigurdas, oli seletusetagi selge. Ülijulgesti õnnetu lahase jämedusega olid nad oma tüki välja mänginud, talupojalikku ligimese usaldust ja teadmatust õieti hinnates ja tulusalt tarvitades.

Õnnetu ahastuses tegid petetud abiraha-ootajad niisama meele-õnnetu hõlliku kui asjatu katse oma kahju ometi veel kroonu rahaga hinni katta. Nad saatsid kindralkubernerile Odessasse, tuge-õnnetu Kustav Maltsi paberitele, telegrammi, paludes kui Krimmi poole teel olevad asujad, kelle saadik hiljuti seal käis etteval-õnnetu ndustavaid samme astumas, ülemuselt teekonna lõpetamiseks

rahalist abi. Aga Odessast tuli vastus: «Kui tulete Krimmi, võtate asumaa välja, siis saate kõigile sisserrändajale määratud abiraha ja leiva — enne ei anta midagi...»

Seega seisis vaesekesed küsimuse ees: kas selle vähese rahalise jõuga, mis veel järele on jäänud ja mida teekonna äraamiseks vahest hädavaevalt küündis, edasi minna või aga kodu poole tagasi pöörduda? Igaüks luges oma rublad-kopikad veel kord hoolega üle, siis tehti pikema arupidamise järel otsus ometi edasi rännata, saagu mis saab ja tulgu mis tuleb! Mitte irvitavate sakste ikkesse kodumaale tagasi minna oli koost meelest palju kohutavam kui mõte pika vintsutava teekonna järel ilma kopikata Krimmi jõuda ja seal ainult kroonu toetusel viletsat viisi elama hakata.

Mihklikuu esimese nädala lõpul jättis seltskond pealinna oma õudse piinapaiga, jumalaga ja sõitis Nikolai raudteel mööda Tveri linna. Taheti nimelt Peterburist saadud hea nõu järgi teha ja Volga jõge mööda lõuna poole edasi reisida, mis töötas nii sõidukulu kui ka teevaeva — võrreldes hobusekuidiga — märksa vähendada, ehk küll tee pikemaks kasvas. Tveris mõeldi aurulaevale istuda ja kuni Tsaritsõni linnani odavat ning lähedat jõeteed kasutada.

Hoolimata rusuvast koormast, mis kannatatud kahju pärast kõigi hingedel lahus, tõusid ometi kergendavad ohked põuest, kui pealinna tume majaderäga silmist suitsu ja udu sisse kadus. Aurutõlla kiire liikumine jagas reisijaile elustavat tunnet, et nad jälle olid vabad, vabad priitahtlikult kaela võetud vangid põlvest, väljas räpaste, haisvate voorimajade hädakoobastest, kus nad rohkem kui kaks kuud olid hinge- ja ihupiinade karm vaevelnud. Tundmus — olla liikvel, jõuda edasi, käsi ja kott vabalt võida sirutada — vähendas usklike rinnus ka seda rõhuvat arvamust, nagu oleks jumal oma lapsed maha jätnud arvamust, mis viimaste sündmuste mõjul oli paliudele vägev põue pugenud. Araks ning kahtlevaks muutunud hingedele tuli nüüd jälle nende prohveti sõna meelde, et tee uude asupaika viivat läbi suurtest hädadest, ja uus usk, uus lootus, uus julgus voolas neile südameisse.

VIITEEDEL KRIMMI POOLE.

Laevaseltsi kontoris Tveris algas elav kauplemine juba pärast. Lepiti kokku, et iga inimese pealt on 10 kop. sõiduraha maksta, kraami eest, mida perele võeti, võeti rohkem oli kaasas, veel peale selle. Sõidu- ja laenu Venemaa vetel tol ajal veel kibekallis, sest et võistlus laevaühingute vahel oli

laenuajate paberraha oli Peterburis nii otsakorralt kahanenud, et suurem osa sõidu- ja kraamiveo-hinnast pidi peene hinnaga makstama, mis värisevate näppudega taskuist ja nartsu- kokku otsiti ja mille lugemine hulga aega võttis. Päratu hõbedat, 1400 rubla ümber, kogunes kontorilauale paber- rahale kõrvale, mida ka mõni sada oli.

Siis selgus, et nii mõnigi perekond kui ka üksik isik ei saanud ligimeselt laenuabi tarvituses, kui ta tahtis edasi liikuda. Pärast pidi paar perekonda Läänemaaalt, kellel teekonnale kopikaid ei jätkunud ja kes kaaslastelt laenu teel tarvikuid ei saanud, vesiseil silmil Tveri linna maha jääma, hõimilt saatusele vastu vaadates. Nad vaesed olid seltskonna suurele enamikule, kui kaugemalt inimesed ja mittemaltsvetlad, kes siiski scisid siis reisiseltsiliste inimlikust kaastundest ja ühistundest kaunis eemal; aga üldine rahapuudus oli nii suur, et Läänemaa perekondade mahajätmine seltsist ei saanud saadud. Nad väetud jäid silmi pühkides kaldale, kus teised, õnnelikumad, emakese Volga heljuval sõjal minema ootsusid.

Õnnetuselaste meeoleu toibus ja kosus veeteel veel rohkemal määral kui seni raudteevagunis. Nagu sõit suitsuta ja tolmuta, nii oli ta ka merehaiguse paha hädada, selle poolest siis raudtee- ja ka meresõidust märksa ees. Isukalt hingasid Peter-

buri voorimaja türmielanikud nüüd puhast, karastavat maad õhku, mis Volga õnnistatud kallastikult voolas, kõiksugu siseti lõhnu nurmelt, aasalt, aiast ja metsast kaasa tuues Linnaleveid, külad kirjutas reas ja alati vahetlevas pildis ujusid rannajate silmade eest mööda, kord päikese paistel kullaselt kumades, kord sinakat või lillakat uduloori lehvitades või ootamatult kuuhõbedas salapäraselt nagu muinasjutu imed siretades. Kõik need mitmekesised lõbusad mõjurid, meelte kaudu randajate sisimale elule ligi pääsedes, tilgutasi nagu palsamit nende puretud hingedele, võidsid nagu salviga nende seesmisi haavaid ravida. Aga ka ainelisest küljest oli Volga teekond õnnelikum, kui oli teatud ette arvata.

Sügis täie sülega küllustas Volga kallastel. Naeratades pakus ta oma küllast ka vaeseile eesti väljarändajatele ühte ja tervet odavat ihupidet. Igasugu aia- ja põllusaagi kõrval pakuti väheste hinna eest iseäranis rohkesti kalu müüa, mis eestlaste kergetele kukrutele oli suureks lohutuseks. Ja mida kaugemal maa sisse jõuti, seda odavamaks läks toidukaup, mida iga suuremas peatuspaigas käidi sisse ostmas.

Veidi tüütavaks ja aega ning raha raiskavaks sai reisijatele laeva liiga pikaline seismine suuremate linnade nagu Kostroma, Nižni-Novgorodi, Saraatovi ja teiste juures, kus päevade kaupa paigal oldi, viimase linna all koguni kuus pikka päeva. Saraatovis tuli Eestimaa reisijatele külaliseks surm, nagu oleks ta ette kavatsenud, et siin saab matmiseks hästi asukohta. Kaks lapsukest arvasid paremaks endile ligemalt asumaad otsida kui nende vanemad, ja nad leidsid selle Saraatovi surnuaialt. Peterburi õnnetusepõlv oli väetikeste tervisele ohtu purenud, Volga rammus õhk kustutas nende eluküünlakese.

Ilma mingi muu tähtsama vahejuhtumuseta jõuti meeltlähutava, huvitava teekonna järel Tsaritsõni linna, Volga teekonna lõpule. Siit oli vaja maad mööda lääne poole pöörduda, et Doni jõe edasikandvale turjale pääseda. Seltskonnal seisis ette arvata kaheksakümne versta pikkune tee üle lagendiku, tee, mis raha kasinuse pärast jala pidi ette võetama. Hea, et kraamiparv, mida paraku rohkem oli kaasa võetud, kui mõistlik oli, hobuseid ja vankreid jõuti palgata, millesse ka lapsed ja nõrgemad naised mahutati.

Õhtu eel mindi kaunis pikas ning kehakas vooris teele. Seltskond oli Volgal veel mõne kaaslase võrra kasvanud: need olid Virumaa inimesed, keegi Ants Reinstein nelja pojaga Hahab,

Madis Koort Rakvere vallast. Nad jätkasid teekonda poole, mille nimi rahva suus oli laialt tuttav, ja jõudis Malisveti jüngritel väljarändamise eesotsas. Kokku juhtudes viimaste suure seltskonnaga Virumaa mehed himu kah Krimmi poole. Nad olid ennast, et reisimine teiste kaasas seltsimaks ning et nad kuma nad Samaarast, oma esialgselt mõttesse, et nad just midagi iseäranis meelitavat ei teadnud. Nad loodeti Doni äärde saabuda, mis aga läbi õõtsunud Varske õhinaga mindi küll teele, aga mida rohkesti randajate paljaste jalgade alt läbi käis, seda enam krebekelt hakkasid viimased kõnelema. Peterburis ei tulnud olemine maksis nüüd end kätte; samuti oli seal juba laeval jõude seismine käimariistad ära hellitanud. Ootus jõuti voorimeestele veelgi järele, aga hommikuks jäid nad juba nii haigeks ning läksid villi, et nad vankritest ei lakkasid jääma. Sel kombel jõudsid tugevamad ning tugevad voorimeestega seltsis õhtuks aegsasti Doni äärde, viimased alles poole öö ajal — longates ja aietades, arvades või haigelt päralt said. Mitmel oli harjumata reik, et nad nii ära võtnud, et taldade küljest nahk üleni maha tuli. Doni jõe mööda sõideti jälle aurulaevaga, mis aga märksa kauem ja mõnutum oli kui Volga laev. Sõit ulatus Taganrogi kuni Aasovi mere ääres, kus reisijad paar päeva pidid ootama, enne kui nad edasisõitmiseks võimaluse leidsid. Et kõigi jaoks juba peaaegu tühjad olid, siis pidi mahti otsitama, kuidas vahetada odavamini edasi saada. Sel sihil palgati viimaks kreeklase kahemastiline soolalaev, mis pidi seltskonna Krimmi poolsaare idasoppi, nimelt Kertsõ linna viima.

Arvakese siseruum, kuhu reisijad mahutati, oli umbes seitse korda pikk, kolm lai; et inimestest tarvilikku raskust ei olnud, nad võeti ballastiks liiva. See oli ühel esmaspäeva-õhtul, kui nad roniti ja sõiduki sisemuses, liivalademel, leer üles löödi. See oli või sõpruskond valis endale liiva peal aseme, seades selle hästi korda, kui kellelgi võimalik oli. Alles teise päeva hommikul ajal tõmmati purjed üles ja kaunis tugeval tuulel libises laev brikki väledasti üle Aasovi sinavate voogude.

Paraku polnud see enam vagune, ühetasane, ujumisetaoline, nagu Volga ja Doni pinnal. Purjelaeva sõiduväleduse eest tuli vilumata sõitjail kallist hinda maksta, mõnel kas või laeva veejumalale ohverdada. Juba öösel jäid lapsed ja

mõned naised laevukese elava õõtsumise tõttu, mis ühtelugu võimsamaks kasvas, «pöörusesse». Tormist polnud esote küll juttugi, aga kui palju siis niisugusel hea purjelootsiku surusel sõiduriistal tarvis oli, et lainetel tantsima hakata. Mõnest täiest tuulest, nagu meremehed ütlesid, piisas juba. Sõit laevasiski võrdlemisi hästi ja reisijate kaunis heal tervisel, kuni tuul kolmandal päeval üsna väheseks vaikis ja ilus päikesepaisteline ilm merehaiged toibuma pani, selle eest aga laeva edasijõudmist takistades, sest seegi nõrk tuulelehk, mis veel puhus, oli laevale enamasti vastu.

Sel skond pidi aga veel mõndagi nägema ja läbi tegema enne kui ta jala jälle kindlale pinnale toetas.

Ei puudunud naiteks palju — ja peale 120 eesti väljarandaja oleks Aasovi merel tulesurma labi otsa saanud.

Laeva kõõgis sulatas kokapoiss suure katla sees rasva. Korraga annab kapten poisile käsu suure masti otsa ülemist purjeminna seadma. Poiss läheb ja jätab rasvakatla tulele keema.

Korraga plahvatab katel üleni põlema. Silmapilk põleb katel lahinal ka kõik muu tuldvõttev kraam. Mõlemast kõõguksest löövad koledad tulekeeled välja, ka tekil kõiki tulekahjetele asju süütamisega ähvardades. Laev on taies purjes — miski ei seisa lähemal, kui et pahinal ülespoole nilpavad leegid ka õlitatud purjedesse hakkavad, mis siis nagu taku koonlad oleksid põlemas olnud. Ühtlasi oleksid aga siis tõrvatud mastid ja kõied leekides seisnud ja seega varsti kogu laev oma puise kerega...

Ehmatusest keeletult vaatasid väljarandajad pealt. Näginud laevalael olid enamasti mehed, kuna naised ja lapsed, asudes all siseruumis, õnneks ei aimanudki, mäherdune hädaoht kõlko ähvardas.

Tänu madruste kainle meelemärkamisele, agarusele ja rutule pöörasid nad hirmsa õnnetuse kõrvale. Kohe kahmati laeva ämbrid kätte, tõmmati merest vett ja kustutati tulelõõgast kiirelt ära. Kõik oli nii ruttu tulnud ja lakanud, et hirmunud talupojad mälestuse nagu silmapilksest jubedast viirastusest kaasa võtsid, kui nad alla laevaruumi lugu naistele laksal jutustama. Muidugi tõusid nüüd viimastel ihukarvad puhtu kuuldes, kuidas nad praegu olid parimal teel olnud kopsakalt Aasovi mere kaladele roaks saada...

Vaevalt oli see hädaoht möödas, kui nurga taga juba tõi niisama tõsine varitses.

hõõguva päeva õhtu eel paisus tuul kõvaks ja hakkas kreek-laulaevakest nagu silgukarpi vintsutama. Tuul lõõtsus laeva poolvõutu ja võttis aegamööda ikka enam võimust. Laevakuu kõige oma piina ja jälkusega tikkus väliarändajate laevade vahel sirutas ta naised ja lapsed maha, aga laevale hakkas merega vilunud mehigi, nooremaid ja vanemaid, haigeks jääma. Laeva kitsas kõht, hulga tuulitud, sai varsti kirjeldamatu näo, ja ägastamisel polnud otsa.

Laeva mürmus lugu aga alles kesköö ajal. Põrguliseks muutunud laevaks. Maru ulgus ja mõirgas pilkasel pimedusest suuri laineid üle teki ja hüpitask sõiduriistakest ühtlasi ühelt küljelt teisele, nii et mastid ja kõik ta kere laeva pooleksmurdumist ja põhiaminemist näis igaüks võtma olevat. Surm seisis igaühel nagu suu ääres. Et laevaruumi ei pääseks, olid luugiaugud kinni maetud ja otu kippus aga seesolijale all lämmatus peale. Laeva laevakuu sees muidugi juba valitsev halb, umbne õhk muutus mürmu, isearanis aga merchaigete tõttu, kes oma väljastpoolt põrandale liiva sisse lasksid, sõna äärmises mõttes ohutamatuks. Sarnasus Ameerika muistse orjalaevaga oli täielik. Terved või vähemhaiged hoidsid endid kinnist millegi küljes kinni, et laeva meeleheitlikke hüppamisi ohuga ühes teha; vaesed merehaiged aga, kes laevakuu ja hunnikus koos olid, siis jälle üksikult läbisegi laevakuu lebasid, said kuriasti vintsutada, vapustada ja mürmu kinnist, häda- ja hirmukisa, palveümin — kõik see muutetas, pool-lämbunud kooris üles kinniste luukide taga taga torm nagu õel-pilkavaks vastuseks oma vihast laevakuu tõstis ja ühe vahutava hiigellaine teise järel üle laeva ja keerleva laevukese paiskas, nii et see mõneks minutiks kobrutavate voogude sisse nagu pisike pilpake kadus.

Laeva rõõmu kodumaa orjaperemeeste ringkondadele, kui laevalais nende põgenenud orje kauge Aasovi mere põhias laeva oleks leidnud! Kuis oleksid nad käsi hõõrudes talupoegade vastu hästitanud ja parastanud: «Jah, vaa, oleks me keelanud ja hoiatanud neid küll, aga kas nad kuulavad meid kuulasid! Ajasid säravat seebimulli taga nagu kopsad ja jooksid uisapäisa merde! Seal nad puhkavad nüüd, kaladele roaks, teile aga õpetuseks: Kes vedelat elu otsides

oma leivavanemad kergemeelselt maha jätab, see teeb jama. mida jumal nuhtlemata ei jäta!»

Hoolimata hinge vapustavast surmahirmust, leidis mõne vastaste kahjurõõmust mõne mehe põues siiski maad, ning ohust pääseda, vastaste kiuste ellu jääda, nende vihaks olemärgile jõuda, asus suure jõuga nende südame ümbert kum ja aitas neid ähvardavat surma vahetevahel unustada.

Maru aga kestis raugemata veel edasi.

Korraga — mis see tähendab?

On's see hädaliste nutu ja hirmukisa ahastav kaja, mis meilt sealt ülalt, laevalae poolt, siia alla kõrvu kostab?

Undavad ja huilgavad kaebtoonid — pikale venitatud vahel maru mürast katkestatud, tõusvad ja vajuvad, heleda kõrgele kerkivad ja jämedalt madalale rauguvad, nagu häda, valu ja sügavat haledust vahel valjuks kiljatavaks kumdamiseks paisudes...

On's see alumise häda ülemine kaja? On's see tormi- ja vooludemässu pilge selle häda peale? Või on see ülemiste muremiste hädakarjumine, kellel hukatus lausa silma ees seisab, surmale otse suhu vahivad — inimeste surmakisa, keda praegu oma kurku on kiskumas?

See p see küll on! Laevamehed ülal tekil kuulutasid hukatust! Nad pidasid endid kadunuks, olid heitnud merde lootuse. Ja seega oli tulnud kõigile viimne tund...

Väljarändajate tumedale hunnikule all laevaruumis hõljaku nagu surmavari. Ühisele valjule karjatusele järgnes raugemine sumin ja sahin — pooluimane, tasase nutuga segatud palvetamine. Sosistades, ümisedes, ägades paluti Kõigekõrgemat, et ta tuult ja merd võtaks vaigistada ja oma valitud hingekehi, kes ju tema enda tahtmisel uue kodumaa poole teel olid, surma armulikult päästa. Et usklike pariskodumaa ja õige asupaik, kus neil õieti üksnes hea on, päästja enese juures juba olema, seal, kuhu sõber surm neid praegu tahtis viia, — nad ei tulnud palvetajail meeldegi. Igauks hoidis hinge ja tunde sellest va põlatud ja hukkamõistetud lihalikust elust kum nagu poleks teist paremat olemaski, nagu kaotaksid nad selle patuse eluga elu üldse ja seega kõik, mis neil kaotada on. Isegi väga neitsi Miina, kelle hing «teise» ilmaga ning ta tähtsamate tegelastega teatavasti ühenduses ja sagedas labirintses seisis ja kes selle parema ilma ilust ja lõbust palvejoovatuses imeasju teadis rääkida, — isegi see väga neitsi Miina

polvill ja kummuli, käsi ringutades ja jalgu siputades taht, et see teda mitte nii vara täiesti enda juurde ei toobi, kuna taevalikku hülgusekotta selle püha põlve peale, ta teistele nii väga oskas kiita. Ta vaene kannatas meelalt merehaiguse kui ka surmahirmu all palju raskemini kui ta varem, vähem «armu saanud» malsvetlane; kuna ta ei laskud enamasti tumedalt ägasid ja oigasid, tõukas ja tõukis omatel tundidel kiljatusi ning karjatusi suust, nagu on arvuk isegi ta väga hinge kotti pistmas...

Ta ei tahtnud sedapuhku veel mitte õndsaks saada, palju tuli kreeklase soolalaevas ilmsiks.

Ta oli seepärast rõõm, kui surmahäda eksitusest viimaks möödi. Ahastuses heitlevad hinged, kes surma vastu valitud, panid nimelt tähele, et ülalt laevalaelt tulevad hädakõltsed, kindlas korras ja järjes, edasi keetsid, kuna nad viisi üles ja alla ning ühelt küljelt teisele õõtsus, ja jätmata ja ilma vett suuremal hulgal sisse laskma. Hukatus ei võinud siis veel käes olla, madrustel ülal veel surma suu ääres seista. Aegamööda saadi aru, et mehed — nagu vastuseks reisijate meeleheitliku kisa ja kummutuse peale, mis alt laevaruumist neile kõrvu kostis, — hakkasid keeli laulma olid hakanud! Julgete meremeeste kaebtoonilist marulaulu olid väljarändajad oma hirmu surmalauluks pidanud...

Alles hommiku poole hakkas maru vaibuma ja laeva kiikumine jäi surmakartjate ja merehaigete troostiks aegamisi vähenema. Elurõõmu vägev vool pani hirmutatud südamed jälle hõljuma ja uuel julgusel tuksuma. Ehk küll enamasti kõik merehaiguses jõuetult pikali olid, peeti siiski liigutavaid tänuks laulud jumalale surmahädast päästmise eest. Hirmukisa oli muutunud tänu-kogelemiseks, ahastusenutt vagusaiks rõõmuks muutunud. Emad surusid silmi kuivatades oma lapsed vastu, abieluinimesed pigistasid õnne soovides teineteist ja sõber hakkas jälle pisut sõbra järele vaatama, kuna ta hirmutundidel ainult ja üksnes enese peale oli meelunud.

Tormile järgnes otsekohe vastandlik halbust. Väiksem kui eelneki kadus, ilm jäi nii vaikseks, et laeva edasiminekut ei nad sugugi tunda. Lõdvalt lotendasid purjed mägede küljes, seepeet muutus peegliks, mille seisvat läiget ükski puhang ei kahandanud, ülevalt kumas selge, sinine taevasklakamata

naeratusel maha. Ja laevuke — see kōtutas nagu uinuma jäänud part vee peal, ilma pead või saba pööramata.

Säherdune vaikus ei kestinud mitte tunde, vaid mitu päeva ja ööd. Laupäeva hommikul oldi Kertši linnast ainult veel kümme versta eemal, aga õhk püsis nii liikumatuna, et laev seisis paigal, nagu oleks ta ankrus. Nõndaviisi vältas see veel päeva ja öö. Alles pühapäeval pärast lõunat märgati Kertši sadamas laeva abitut olekut ja paadimehed ilmusid appi. Neli sidusid inimestega täidetud soolalaeva kōitega oma lootsikute külge kinni ja sõudsid ta õhtuks sadamasse. Terve nädala olid kestnud sõit üle väikese Aasovi merekesse ja toonud reisijatele kardetavamaid seiklusi kui nii mõnigi pikk mere-teenekond.

Nädalase vintsutuse ja viletsuse järel taas kindlalt maad jalge all tunda, see oli väljarändajale päris kosutuseks, nendele sama kui teadmine, et üldse nende retk niihästi kui lõpule jõudnud, sest see oli ju Krimmi pind, mis neid nüüd kandis. See rõõmlik tunne ei hävinenud ka, kui reisijad rannas ringi vaatasid ja neile õitsvat elu- ning olukorda uuel kodumaa silma ei paistnud.

Mida vähem saavutatud Kaanan Kaanani sarnaseks osutus, mida selgemaks sai Tallinnamaa talupoegade ja kalameestest meelest, et leib ja liha siingi suhupistmiseks laual valmis ei seisa, et elanikke ka siin ainult töö ning vaev ootab, seda kaimamatel peadel hakkasid nad asumisasjast kinni. Kertši linnas reisiväsimust puhates arutati juba agarasti küsimust, et asukoht tuleks vist kuhugi mere äärde nõutada, et kalapüüki põllu pidamisega tulusalt ühendada, nagu see senisele rannarahvale omane oleks. Kertši linn Krimmi poolsaare idapoolses soojas Aasovi ja Musta mere vahel, oma tähtsa kalandusega, teinud äranis heeringapüügiga, pani eriti Rannavalla kalameeste meele, et led kohe elavalt sellises suunas mõlkuma. Nad oleksid kas võinud siiasamasse jäänud, kui siin oleks asumiseks maad saadaval olnud.

Mõne päeva pärast sõideti Kertšist aurulaevaga Feodosia linna. Siin õnnestus seltskonnal, kelle rahaline jõud nüüd hoopis otsas oli, kroonu käest nii kauaks prii korter saada, kuni sünis asukoht on leitud, välja võetud ja ametlikult seltskonnale peale kinnitatud. Neli meest läksid saadikutena kubermangu linna Simferopoli poole tee, et kroonumaade valitsuses Kustav Maltiga seltsis asju ajendada. Viimasega saadi poolteel, Karassubasari linnas kokku, sest noor Malt ühes kolme

seltskonnaga oli Kertšist paar päeva varemalt ja maad Simferopoli reisinud. Pealegi hoopis uut moodi, eest- ja vene tundmata küüdiga — kaamelitega. Tatari voorikahle paari Krimmi kaameliga viis väikese seltskonna eesotsas Karassubasari. Siit kõmbiti, kui Feodosia linna oli kohatud, jala Simferopolisse.

Kroonumaade valitsuses arvati, et eesti asujate saadik Kustav Malt kevadest saadik, mil ta maade kirjad välja

Krimmis on olnud, ja pandi imeks, et ta ametikohale asutamise asjus vähemat kui teatust polnud andnud. Kõhuti arutati ära, kuidas lugu oli ja miks maakuulaja vahekohtumisel oli käinud. Meeste seas oli paar isikut, kes vene keelt mõistsid, nii et eritõlki polnud tarvis. Need olid Rannavalla mees Kotlep Tahvert ja Kolga krahvi Stenbocki endine kummitõrner Hendrik Seiman. Nad andsid maadevalitsusele teada, et esimene seltskond sisserändajaid Eestist püüd päralt saada, ning palusid, et neile, kui vähegi võimalik, asukohta mõni mere ääres asetsev koht juhatataks.

Arutati. Mereäärne maa-ala, 1150 tiinu suur, mida seltskonnale soovitati, seisis enne juba Kustav Maltile antud maadekirja ülal, aga see oli üks neist, mis maakuulajatel kevadest tunda tundmatuse ja kaardi puudumise pärast oli leidmata jäänud. Asus ta ju koguni teises küljes sealt, kust saadikud juba oma pead olid maad otsimas käinud — versta nelikümne eemal Simferopolist lääne pool.

Arutust oli ta nimi. Mehed, kes kohta sedamaid vaatama läksid, leidsid eest mahajäetud tatari küla, mille mustad ja madalad, mullaplonnidest ehitatud ja muldkatustega kaetud majad seisid küll veel suuremalt osalt üleval, mis aga talude poolest hellitamata eestigi talupojale midagi troostu ei pakkunud. Kuid majade suhtes polnud sisserändajail midagi palju valida — need olid, nagu nad teadsid, igal juhul eladesugused viletsad; selle paiga muud külied, mis mittemugavalt tulu töötasid, said seepärast otsustavaks. Maapind näis olevat ning küla külje all lainetav meri töötas leivakõrvast andma. Kalastust silmas pidades polnud asujail teist merelähedast kohta võtta. Kasutõotav oli ka küla asend mitme suurema ja väheema linna ligidal ja vahel: põhja pool Eupatooria, lõuna pool Sevastopol, idas Simferopol, ja kahe viimase vahel veel Bahtšisarai. Ligidastest müügiturgudest saaduste tarvis ja ostukohtadest polnud siis puudust. Koha ümbrus oli

aga ka jõukate asunduste ja perekate küladega elustatud mis asujaile lootust andis tõcks ning teenistuseks sel pulal kui häda neile kallale kipub. Nõnda oli Simferoopoli ääres olev suur sakslaste asundus Kronenthal viieteistkümne versta kaugusel. Veel ligemal seisis Alma jõe äärsed külad, nagu seitse versta eemal olev Burluk, Krimmi sõja aegse Alma lahingu ajalooline koht. Mis puutus elumajade armetusse oli korda, siis trööstiti end sellega, et see halb pole ju jääda. Hurtsikud olid ajutiseks tarvitamiseks parandatavad ja hiljem võidi ju aega- ja jõudumööda uued peavarjud ehitada.

Nõnda valiti seltskonna asemikkude poolt Samruk Rannavalla rahvale asukohaks ja uueks koduks.

Kui tarvilikud kirjalikud asjad ametikohtades olid toimetatud, läksid saadikud Feodossiasse oma perekondadele järele. Maha jäi nende noor seltsimees Malts, kes rahalise teenistuse järele ringi vaatas, sest pikad teekonnad olid niihästi ta punnataiesti tühjendanud kui ka riided ta ihu pealt otsa kulutanud. Varsti leidis noormees Simferoopoli ligidal ühes mõisas koha, kuhu hiljem veel üksikuid eestlasi — paar meeste- ja kolm naisterahvast — teenima läks. Esimeste seas oli ka maakuulajate endise tõlgi, väljateeninud soldati Toomassoni poeg Tal linnast, kes teisi eesti kaasteenijaid teenistuses vene keele poolt, mida ta hästi oskas, tarbe korral aitas. Ta oli mõisas toa poisiks.

1. novembriks 1861 jõudis asujate seltskond Feodossiasse Samruki külasse. Meestel oli õnneks läinud peale prii korter, senises ootekohas kroonult ka veel maksuta küüti kuni asupaigani välja pingutada.

Tulpinud ja tüdinenud ilmatu pikast, vaeva- ning ärevusest rikkast teekonnast, teretas asujate hulk uut elupaika, nii voolal ja hämaral näol kui see neid ka vastu võttis, siiski sügava rahuldusega. Oli neil ju nüüd jälle kodu! Oli nende pärast ju nüüd jälle kohake, kus nad võisid kestvalt peatuda, vabalt liikuda, kõigepealt rändamise rasket väsimust puhata ja erutatud hinge tagasi tõmmata! Ja veel rahulikumaks läks nende meel selle peale mõeldes, missugusest elupõlvest nad, jõudes siia tühja tatari külasse, olid pääsenud. Balti teo-orjus astus neil seljataga! See meeldetuletus heitis lohutavat, elustavat julgustavat helki pimedatesse pool-lagunenud tatari muld hurtsikutesse, kuhu asujad nagu põldhiired aukudesse pugusid. Küll ootas neid siingi alaline ränk töö, mis võimalikul

asundust puudusega paari heitis, aga see töö ei läinud peale kõik ahnele mõisnikule tuluks ja siin ei olnud vahuneest vitsadega, haagikohtunikku mõlemale poole maksumaksja selga puremas. See teadmine, et nende hädameelsete pisarad ja lämmatas beaded, kelle põue end esimesel ajal pinav kojuigatsus pealtada, —

Ja loomusekuul algul oli esimene, väiksem seltskond eesti keelel Krimmi jõudnud — Lõpeveski Aabrami kaastööline, kuuks perekonda. Nende teekond — omade ja vankritega — oli kõigiti õnnelik, karme ja vaeva täis olnud: varsti leidsid nad uuel kodumaal ka elupaiga. Nad asusid Simferoopoli linnast versta viis põhja pool, kuhu kaunis kohas asetsesvasse Aktaši-Kijati külla. Seal oma, tööjõudude poolest rikka perekonnaga — kolme poega ja ühte tütar, kellest ainult noorim poeg veel lapsealine oli —, Nort ostis endale väikese koha jõe kaldale, kuna teised perekonnaliikmed sai mõnede juurdetulijatega kokku hiljem võtsid kohaliku mõisa maid kümnise peale ja tegid selleks, tuhje elumajasid eest leides.

Lõpeveski Aabramilt sai küla, mille senine tatari nimi eesti keelele raskusi tegi, uue nime: teda hakati Aabrami küllandina.

Lihtvel ise, kelle karjast esimesed talled nüüd uuele kodumale olid jõudnud, ei valinud endale jäädavat asupaika, vaid omandamiseks puudus tal pass. Esiotsa teenis ta mõnda lühemat aega ühe tatari tuuleveskis mõldrina. Kui lühike oli talle lahke kohtu-uuri ja härra Franz Ilieckisch omandanud Hiljem asus ta Aabrami külla oma hea sõbra ja abikaasa jüngri Nordi juurde elama.

See igatsus oli vägevam kui himud. See igatsus sõtkus himud põue pönja ning hakkas valitsejaks. Tema valitsus oli mu tärklik, et Lõhmus Anust lahusolekut otsekui valjakannatamata hada tundis. Ta kannatas puudust temast ilma olles. Ta kannatas nälga. Ja mitte ainult naise hingelise seltsi järele ei näl ginud ta, vaid selsamal määral tema kehalise läheduse, tem ihu järele. Nii hädasti kui ta tema sõprust, usaldust, tervet tema seesmist elusoojust tarvitses, et elust maiku tunda, ni väga tarvitses ta ka tema hingeõhku ja häälekõla, tema vaate helki ja palgekuma enda ligidal, nii vastupanematu oli ta ihaldus tema ilusat keha, tema kauneid liikmeid jälle kord abielu sängis enda ihu vastu suruda. Mitte üksnes hingeliselt ei olnud Anu kauase eemaloleku mõjul Taaveti, meelest nagu aatelsi maks tõusnud, luulelisema laike omandanud, vaid ta oli ka ihuliselt ihaldusväärilisemaks saanud. Lõhmus oma kiimälsuse erumatud fantaasiaga kujutas endale abielulist kokkupuutunust temaga nagu mingit mõrjsaöö sarnast või veelgi enam, kui

«Tule sina parem Seenepalule, Seene-

palul lahendamad ruumid kui Kiisal ja töökoht mul juba valmis seatud. Pererahvaga tegin kaubagi juba ära — võime neile jääda, nii kauaks, kui aga tahame.»

«Aga Kiisal oleme omaste juures,» oli Anul vastu öelnud. «ei me tülitä ega koorma teisi inimesi ega ole kellelegi riisumises.»

«Sest põle Seenepalul koa mitte juttu,» sai ta vastuseks. «muidu põleks Andres ja Leenu meile korterit ise mitu korda pakkund. Ja ega me seal armu pärast ela, et teistele riisumise oleme: ma tasun kõik ära — olgu tööga, olgu rahaga, ja kuida just soovitakse.»

Anu kutsumine ei sündinud, nagu Taavet väga hästi märkas, ilma kindla nõuta, mida ta aga väga kavalusega, meelepärase ettevaatlik käskis olla, salajas püüdis pidada. Anu elav pool oli nimelt meest Seenepalu ilmlikkude tuulte käest Kiisa talu palveõhustikku toimetada, lootes sellest ta hingele kõige paremat. Jumala ime abil oli see hing juba poolel poõrdel — nüüd oli vaja tagant lükata, et ka teine pool poõret teostuks. Et aga haigeid on, kes hea meelega rohtu ei taha võtta, siis on vaja see joogi või söögi sisse peita...

Kuid Taavet polnud haige, kes laseb ennast tüssata, ja nõnda lõppes vaidlus viimaks tema võiduga. Seda enam, et Anugi tema poolt ettetoodud põhjendusi mõnevateks pidi tunnistama. Aga Seenepalu polnud mitte ainult neile elamiseks ja Taavetile töötegemiseks tõesti kohasem kui Kiisa, vaid Anu pidi, kui ta õiglane tahtis olla, ka veel kartusele maanduma, et Taaveti läbisaamine äia ja ämmaga, kes väimehe mõne kuu eest alles uksest olid välja visanud, vahest mõne kõige paremaks ei kujuneks. Minevik andis seesuguseks aimduseks asja. Vaenulikust vahekorrast haige ja tohtrite vahel oli aga esimese paranemisele kõige pahemat karta.

Taavetile ja Anule — iseäranis Taavetile — algas Seenepalul seepeale põlveke, mis mehe iharaile kuiutlustele hõlmini küündis, põlveke, mis magususe poolest nende abielu esimesele kuudele võrdne oli. Önn uuendas ja noorendas neid. Palveorjuses tardunud Anugi lõi sulama ja andus nautimise tunnetele taoti tingimusteta. Kuiv, puipe usuline koorik tema südame ümber puhkes vahel poolvågisi, ja siis tundis Lõhmuse enesel naise olevat, naise, nagu see noorikuna oli olnud, ja nagu Taavet soovis, et ta ikka oleks. Taavet märkas endal ligidal siis jälle midagi inimlik-lihtsat, midagi naiselik-soojat.

et libelik-tuttavat. Ja neil hetkil mõistsid nad jälle teineteise hingeline ja vaimne vahekord tasandus ning ühis-

sa need püikesepaistesed pühapäevad ei olnud vältavad, ja palul tulid jälle pilvitavad äripäevad. Nende järel tuli ta koju, milles nad teineteist ei näinud ega kuulnud, milles talu teisel kobamisi otsis, ilma teda tabamata. Oli Taavet talu variseval rõõmul peast läbi lennanud: saab ta Kiisa talu hulgast Seenepalu tervete sekka, niisuguste turdade, kelle tugevate inimeste seltsi nagu Leenu, Andres ja nende tal, kull ehk hakkab jälle toibuma, kosuma ja selgima, — pidi ta mõni nädal hiljem endale tunnistama, et loodetud mõju Anu kohta oli ainult mööduv, ainult silmapaev.

Ja hävines ruttu vastandlikul mõjutusel, mis tuli Anu talu maltsvetlaste ja nende fanaatiliste juhtidega, kes talu labikäimisest vanematega, Tõnu-Petri usuvannaga, ja Mariga ja teiste kirglike palveinimestega. See müstiline mõju oli selleks eelsoodunud naise kohta palju võimsam. Seenepalu rahva tugev-terve, aval-kaine eluproosa mõju, sam ka kui Taaveti katsed tema ajus tekkinud tumeduse- ja mõistusetulega hävitada. Anu sattus varsti jälle, ikka enamaks ja lühemaks kahanevad hetked välja arvatud, oma elu ellu, mis koosnes fantastilise meelelise orjusest.

Ja siiski ei kaotanud Lõhmus lootust, et Anust saab kord ta inimene, nagu Anugi lootust ei kaotanud, et Taavetist saab kord inimene. Pentsik paar! Neid paare, kes kuidagi õhkkunde normide alla ei sünni. Hoolimata nende vahel teatavast vaimsest lõhest, ei suutnud nad teineteisest lahus olla, ei raatsinud teineteisest ilma jääda, tundsid vaigistamata teineteise läheduse järele. Nad pigistasid silmad kinni ja vaenuliku vahe kohta ja hoidsid käed üle lõhe koos. Nad olid nagu kaks põdejat, kes teineteist ravides kannatlikult teineteise paranemist ootavad, hoolimata kõige halvematest mõjudest.

Kevad tuli ja tõi kaasa nähtusi, mis Lõhmuse oma naise vaimutervise paranemise ootuses ägama panid. Sest need nähtused rääkisid paranemise asemel selgel keelel haiguse süvenemisest.

Maltsveti usu avalikkude tegelaste seas, kes 1861. aasta suveks hävitavat sõda ennustasid, oli üks agaramaist Lõhmuse Anu. Ahvardava sõja sonisid need usutargad, nagu

teada, piiblist välja, selle tumedamailt veergudelt. Enne sõja eest, pidid «armu saanud hinged», õige- ja puhtaloomelised maltsvetid, Kaananimaale ära pääsema, kuhu prohvet oli läinud neile asupaiku valmis vaatama. Kahtlust õnneliku pääsu kohta tohtis niisama vähe olla kui sõja tuleku kohta. Kahtleja tegi pattu jumala ja tema sõna vastu. Seisis ennustus pühakirjas üleval, pealegi mitmes kohas, mitu prohveti kirjutatuna. Niisugusele uskmatale pidi taevase valitseja karistus osaks saama, sõja «nelja teraga mõök» pidi ta maha raiuma, nagu see mõök ka äraminekuga hiljaks jäävatele usklikeledele veristades pidi «kandu lööma».

See õpetus saatis teatavasti korda, et paljud usu-agarad, maltsvetid, valmistudes äramineku vastu, oma loomad, tööriistad ja majakraami kevade eel ära müüsid, sagedasti võid leiva eest. Ja seda ei teinud mitte ainult need, kellel talud korrapäraselt olid üles öeldud ja valjarändamiseks pasid olid nõutatud, vaid ka need, kellel äraminekuks iga loomulik võimalus puudus. Aga see sõja- ja kaanani-õpetus saatis veel enam korda. Needsamad talupidajad, kellel kohad üles ütle mata, äramineku-load mõisnikult ja passid kubernerilt saamata olid, jätsid kevadel põllud harimata ja tõuvilja tegemata. Oleks ju nende seisukohast ka lollus olnud vaeva näha ja seemet raisata, kui kõik ometi maha pidi jääma, pealegi laastavaile sõjavägedele jalge alla sõtkuda.

Enesestki mõista, et Kuglilgi juhtivad maltsvetid nende usuliste karutüki-tegijate hulgas olid ja et Kiisa pererahvas kelle tütar üks sõjamõtte pea-õhutajaid oli, nende seast ei puudunud.

Küll püüdis Lõhmus hoopigi, mis ta naise vanemad sõgeduses enestele tahtsid anda, ära hoida, milleks ta nii Anule kui ka sündsäl juhul Mihklile ja Liisule sõideldes ning hoid tades peale käis, et nad ilmkuulmata rumaluse tegemata jäta sid. Küll katsus ta neile pähehakkavalt ära seletada, missugune seisukord neid ootab, kui loodetud ime neid kevadel mitte Kaananisse ei vii ja kõikhävitav sõda tulemata jääb. Asjata! Nad kõngutasid tema jutu peale ainult pead ja muigasid põlglik-pilkavalt. Mis nüüd temasugune ärkamata ja armu saamata ilmalaps ka jumala kavatsustest ja taeva teedest tead vat! Mida võivat pime rääkida valgusest ja uskmata hing õnnistusest! Ega temake ometi pühakirja sõnu suutvat ümber lükata ja prohvetite ilmutusi valeks ajada!

...mud parata — hullus pidi käima oma teed.

...kett kevade lähenemisel hakati müütama, mis müü- ott, ja kui põllud lume alt välja tulid ning kuivasid, pol- kitud enam atra ega äket, millega neid harima minna, ...mida neile peale riputada. Kõik oli «mehele ...ja enamasti nii odavalt, et Taavet Lõhmuski oma ...kukruga äia varast mõnda võis omandada. Kaerad, ...kartulid, linad — kõik jäid maha tegemata, nii et ...tänuse poolest Tõnu-Peetrilgi, kus ju usukindluses ...maha ei jäädud, Kiisale järele ei jõutud.

...aga see kündis muide Madise tahtmata. Kuna Madis pike- ...teekonnal viibis, olid teenijad kodus omapead, na ...ja luusse kasvanud kombe järgi, kevadist põllutööd ...tegema. Kui peremees koju jõudis, leidis ta oma ...hõlmuseks, et kartulid olid maha pandud ja sugu kaeru ...otigi oli seemendatud. Tema nurin ei teinud sündinut ...sündimatuks... Nõnda jutustas Madis ise igauhele ja ...vaga nukker, et tal kodus asjata jumala vilja oli raisatud, ...poraku pealegi eksiarmusele maad võivat anda, nagu ...Tõnu-Peetril kõikumatu usk pühakirja ilmutusse. ...ahh, väga kahju!

...jürgnes meeletuse kroonimine.

...hõim valgest laevast ja prohveti tagasitulekust oli saabu- ...

...Mia muud kui teele Tallinna poole!

...Veel püüdis Lõhmus vähemalt Anusse mõjuda. Ta kulutas ...muudu suud. Naisel puudus iga taip tema sõnade jaoks. ...lapselik-õiglast võõrastust ja ehmatust küsis Anu talt ...vastuse asemel, kas ta siis ikka tõesti tahtvat maha jääda, ...naisest lahku minna, sõjakoleeduste kätte sattuda, elu kao- ...tada... Ning tõsine valu paistis tal näost ja kuuldus häälest ...küsides.

...Taavet vaigistas vaesekest. Vihaselt oma kuklatagust küü ...stades ja haledalt naeratades vastas ta:

...Mine aga peale, küll ma sulle järele soan, kui juba sõja- ...mudnat kuulen. Panen kas või palja jalu punuma. Aga enne- ...segu minema pühkida, nagu köstri vasikas kolm päeva enne ...vilma karjast koju joosta — seda teha on mul häbi. Ole ...julge, et ma ei taha sinust ilma jääda, ja niisama julge, et ...teineteist varsti jälle näha soame — olgu Kaanani, olgu ...ilmutuses.»

Taavet soovis küll, et naine Jukukese koju tema juurde jätaks, ja lubas poisi tervelt ning priskelt talle sinna ka tuua, kuhu ta hiljem ise soovib. Aga et Anu lapse mahajätmisest midagi ei tahtnud teada, siis loobus Lõhmus soovist. Ja nüüd järgnes Anu poolt korrapärane lahku- jumalagajätt, umbes säärane, nagu saadaks ta meest sõlt Pisaraid, õhkamisi — kõike oli. Muidugi temalt üksi. Lõhmus — see naeris. Mitte väljastpoolt, vaid seestpidi. Naerukralt, nagu naerdakse vaese nõdrameelse tembutusi...

Läks teele perekondi, läks vallalisi. Talupidajaid, saunamehi, teenijaid. Hobusega ja jala.

Kiisalt läksid kõik peale Miku. See oli minekupäeval kadunud nagu tina tuhka. Kõik otsimine jäi asjatuks. Tuli alles välja, kui voor Kugli mailt juba ammugi oli kadunud. Tõukudes, viinapudel põues, Sanglepale...

Altsaunast läksid kõik. Tõnise usk valge laeva ja ähvardava sõja sisse polnud küll kuigi suur; ta ümises nagu kunagi. «Ja ning ei... nõnna või teisiti... eks soa näha, kui soad näha.» Aga seda suurem oli Viuu, tema koduse valitseja üm millega Tõnise kaasaminek sai endastmõistetavaks. Ja peab selle: kui peremees läks, ega saunamees võinud maha jääda. Tõnu-Peetrilt läksid kõik. Isegi pime perenaine viidi kaasa. Peremehe elatanud emaga, selle pudeneva mullakesega, olid lugu muidugi täbar olnud, kuid see oli heaks arvanud paar nädalat enne teekonda sõja eest mätta alla pugeda. Nõnda pääses teine reisivintsutustest.

Veel paarist perest läksid kõik, aga Pärtlilt peremees üksi. Peremees ilma naise ja lasteta. Ainult sulasega. See hoidis peremehe poole, nagu tüdruk hoidis perenaise poole ja koju jäi. Kes teab, kui kindel sulase Mardi laeva- ja sõjauks just oli, aga ta arvas, et ega mõned töötä päevad või koguni töönädalad ta tulpinud teomeheliikmeile kahju võiks teha. Pärast juba teed käia, kui adra taga tuigerdada.

Kui nad siis kõik olid läinud, mõtles Lõhmuse Taavet endamisi: «Siamaani ma ei tahtnud Tihase lori uskuda, et Kiisa Mihkel toona kuuse otsas kolm ööd-päeva viimsetpäeva oodanud, aga nüüd usun.» Ja kui mõni aeg hiljem kellestki, Kujumäe Antsust naljatati, et ta oma toa taga haopinu otsas poodanud, mis rahva töötatud maale pidanud viima, siis polnud Taavetil enam raske ka seda uskuda.

Kiisa Mikugi meelest, kelle olid maitsetid juba nii t

...nult, et ta neist naljalt midagi enam imeks ei panna. Ta arvab valge laeva teekond liig. Ta nohises Taaveti vastu. «Kragitakse ikke, et viin ajada inimest hulle tükka...»
«Nae, usk käib viinast kaugelt üle! Ei oleks sugugi...»
«...kui lahksid teised Tallinnas jaluli merde ja hakkaksid...»
«...mõnda vett püha moa poole rändama, kui näevad, et tulemata jääb.»

Küll nad pööraksid ümber, kui vesi juba suuni ulatab,»
...Lõhmus vastu.

«Miks nad arvavad — kas tulevad koju tagasi, kui mõne aja...»
«...on merde vahtinud, või ehk võtavad kätte ja hakkavad...»
«...mööda minema?»

«Kas neid ilma passideta laseb! Küllap linnapolitseid neile...»
«...hoopis teist teed kui Kaananisse juhatab! Ega saksad...»
«...tõttinuta jäta, ja kuberner elab jo Tallinnas.»

«Nojah, parajasti kibe tööaeg... mõisapäevad jäetakse...»
«...ei nad kaugemale jõua,» kohmas Mikk ja laskis lausele...
«...olike järgneda, nagu ei tunneks ta omaste tagasituleku...»
«...võimalusest midagi vähemat kui meelegahead.»

Aga linnaülemus oli laevaootajate vastu kannatlikum, kui...
«...eeldada. Nädal läks mööda — ei tagasituliijaid veel ke...»
«...dugi. Lehekuu jõudis lõpule, jaanikuu tuli kätte — ikka veel...»
«...liti «pärdikuid maitsette» linna piirkonnas. Linnas käijate...»
«...est, hiljem ka «Perno Postimehest», mis Tihasele käis, ...»
«...nadi kodus teada, kuidas Kaananisse rändajad Lasnamäe...»
«...d leeris elavat ja ikka veel usklikult prohvetit ja tema...»
«...va ootavat.»

Uhel päeval otsis Taavet Lõhmus Kiisa Miku üles, kes...
«...peviliisena ühe peremehe juures tööl oli, ja ütles temale:

«Kuule poiss, me peame Kiisal tööle hakkama.»

«Mis tööle?»

«Tööle, mis teised tegemata jätsid. Ega moa ikke paljaks...»
«...jaada. Muidu peate sügisel hambad varna panema...»

Mikk nühhkis sõrmenükiga oma uduseid silmi.

«Tahad Kiisa väljad vilja alla panna või...?»

«Neh! Vähemalt nii palju, kui kahekesi väikese abiga veel...»
«...jõuame. Nae, kauemaks jäävad ära, kui ma mõtlesin, ja külvi...»
«...erg jõuab lõpule. Hea veel, et see külma kevade pärast nii...»
«...kaugemale on nihkunud.»

«Aga mis sina siis sellest soad?»

«Nooh, omaste asi,» vastas Taavet. «Ja ega ma seemet

Mikk otsis rippuval pilgul midagi maast, enne kui ta saamatu pomina lõpul küsis:

«Kust me siis süüa soame?»

«Kas sul siis kõik on, mis tarvis?»

«Mis ei ole, seda muretsen.»

«Aga kuida jääb mõisaga?» küsis ta. Mikul ei olnud nähtavasti midagi õemehe ettepaneku vastu ta nagu läks pealegi elavamaks, mis näitas, et asi teda huvitas et ta meel nagu tuhmist raskusest pisut kergenes.

«Mõisa peame vaigistama ja võlga vähendada püüdma,»
kostis Lõhmus. «Kui oma töö vähegi korras, ega siis muud
kui lähme kahe mehega teole — üks hobusega, teine jala.
Võiksid koa opmanniga isa eest reakida. Õnneks olla meil

464

... ja hommikust peale asusid mõlemad Kiisa põl-
leade ilmadega edenes see esiotsa kaunisti, aga

— Ikk oleks parem, kui läheksime teisele appil käis mõte Taa-
— lprant läbi. Aga enne kui ta sellele aru pidades lähemale
— tuli talle midagi paremat, täielikumat meelde. Homme on
— lõpuhl laupäev. Mis siis, kui teeksime pühade ajal väikesed
— üld? Päeva Kiisal, teise Pärtli! Ega teisel pühal küll nal-
— taheta tulla, aga eks viinake mõnda ikka meelita! Kolman-
— pühal talgulisi teadagi küllalt. Teeme siis teisel pühal seal,
— ja vahem... Vaene Juulal Enesel jälle rinnalaps kätkis,
— d... Siku vihmruga adra tagal

...sonda peeti hädatalgud, kuhu piiratud hulgal osavõtjaid
...nõu, kummaski peres pühade ajal ära — Pärtil enne, Kii-
...parast Kuiv ilm, mis mõlemal päeval valitses, edendas
...hoogsasti, nii et selle tagajärgedega kõigiti rahul võidi
...lla, Kuna Pärtil Villem ja Kiisa Mikk, küla kehvemad

peremehed, käed süles Lasnamäe loopealsel luulelaeval. Ootasid, tegid ilmalapsed kodus nende töö ära, püüdes neid ja nende perekondade peatoiduse eest hoolt kanda.

Lõhmuse Taaveti ettepanekul ei unustanud talgulised ka peremehe kõrval ka ta saunameest. Oli ju selle paluko palju kitsam kui esimese oma Taavetil polnud vaja rõõnata töölisi Altsauna Tõnise kartulimaa pärast suurt paluda ja meelitada: nad tundsid selle vaese, lõdva mehikese vastu, oma naise ja Kiisa pererahva usu ohvriks oli saanud, isegi palju osavõtlikkust, et nad tema heaks talgutööd jatkasid valgest kevadeõöst lisa võtsid, kui päev lõppes. Tõnise kartulid pandi ilusti maha ja pisut otrigi siputati põllunurka. Enne jättis Lõhmus muist Kiisa maad tühjaks, kui laskis seennu saunameest ilma jättes, otsa saada.

Kohe pärast pühi hakkasid Taavet ja Mikk päev päeva kõrval mõisas käima, esimene oma hobusega. Leivakoti pani Mikk Seenepalu perenaine, piima said nad Lõhmuse lehmamullikalt ja Seenepalu kaevust.

«Kiisa toadi rehknoot läeb suureks, ilmasuureks!» narts Taavet vahel naisevenna vastu. «Aga küll ma mehe maksu panen, oodaku aga!»

Mõisas sülitati muidugi tuld ja tõrva maltsvettide pööritamise hulkumise pärast keset kibedaimat tööaega ning ähvardati kõigutamisega karistustega kõiki, kes mõisapäevad võlgu jätsid. Natuke leplikuma silmaga hakati ainult Kiisa talu peale vaatama, kui sealt korraga kaks tugevat töömeest ilmusid, valmis olles vana võlga tasuma ja uue eest hoiduma. «Võib olla, et peastate Kiisa Mihklil seega koha ja naha,» tähendas opama Miku vastu, kui see talle mainitud töötuse andis.

Viimaks tulid maltsvetid.

Alles jaanipäeva ümber!

Longus ja lidus.

Pugedes ja hiilides.

Nagu pekstud penid

Laevaootamine oli nende näod mustaks vaabanud ja lühikesed nende luudelt ära kuivatanud, nii et ilmalapsed neid enam ei tahtnud ära tunda... Tummalt, prunditud huulil ja viiliti vaatega lonkisid nad väsinult tänavale kogunenud vahtijate mööda, jättes nende teretusi vastamata, nende pärimisi kordamata.

Kui Kiisa rahvas oma lõppläbi-põldusid nägi haljendavat

et kõik ruttu vaatama, mis seal nii ilusti haljendab. Leid-
tasid ja kartulipealsed. Katkusid ühte ja teist pihku, et kas
on oman ja kartulipealsed? Olid! Kahtlemata olid!

... nad seisma ja vahtima ega märganud mäagi

Kusa, Mihkel kübara peast, pani käed risti ja
... centrale põlvili.

... ja Anu temale järele.

... oli vaheajal kodus imet teinud!

... oli Kiisa Mihkli suviviljad maha teinud!

... oli Kusa Mihkli oma armsamaks sulaseks tunnista-

... oli Kusa Mihkel ja tema maja Issandat teenisid!

... korraga tuli punase peaga Jüri aida tagant ja hüüdis:

... Altsauna rahval koa kardulid ja odrad moas!»

«Miks — temal koa? Niisugusel leige usuga maltsvetil

... Iga see siis...»

Altsauna vaatama — õigel!

Kah Issanda äravalitud sulanel... Altsauna Tõnis kahl...

... aga, kõige oma perega, kõige oma pudulaste kar-

... ta seisab ammuli sui sauna taga kartulimaa ääres, ja

... ta kullalt on vahtinud ja alumist lõuga riputanud, paneb

... korraga täiest suust:

«No ke kurat mulle siis seda head on teind!... Vist mõni

... rumal!»

... lumala peale see maltsvet ei mõelnud...

LIIGUB SIISKI!

Tallinnamaa mõisnikkudele ei jäänud muidugi mitte teadmatuks, et esimene arvukam seltskond maltsvetiusulisi talupojades kes endid nende käpa alt olid teadnud lahti poetada, juba päeva ajal Tallinna kaudu Krimmi poolsaare poole oli teinud läinud. Aravalitud rahva paljupilgatud põgenemine Egiptosest Kaananisse oli seega tõepoolest alanud, Volga äärde rändamise kõrvale oli «väljavanderdamine» Musta mere ääres tekkinud. Võidi mineval aastal sakste ringkondades veel rumalale, usuhaigete talupoegade tühist tuju ja totrat tuhinat näeda, millest midagi välja ei tulevat, siis seisti nüüd juba tõsisel ees, millest pilkamisega enam mööda ei saadud. Usulisest liikumisest oli majanduslik liikumine saanud. Oigemini: usulise liikumise majanduslikud vedrud olid nahtavale tulnud. Aateli jampsimise kesta alt puhkes esile aineline tuum. Sonitud, loletatud Kaananist sai käpuga katsutav, jalaga tallatav Krimm. Ja see nihkus ähvardavalt Samaara kõrvale. Ei, ta kipus Samaarast kardetavamaks saama.

Sest Krimmi asumise tingimused olid Samaara omadest märksa paremad. Kes Samaarasse tahtis minna, pidi tolles talupoja kohta üsna villakas mees olema; tal pidi kõige vähemalt kaks- kuni kolmsada rubla hõbedat kalitsas kõlitsama, vähegi korralikuks elamahakkamiseks kulus aga mitu head sada. Krimmi võis aga juba hädavaevalt see asuda, ta jaksas teekulud kanda, ja nii palju kraapis peremeeste kõrvad mõni saunamees ja sulanegi kokku, iseäranis kui ta jala talu reisida ja teel tühja kõhtu kannatada. Kroonu aitas asuda elama. See oli tõmbejõud, mis Samaaral puudus, tõmbesid mis mõisnikkudele kurja kahjuhaisu ninna aias. Sest mis keel peale maltsvetiusuliste ka teisi talupoegi Krimmi rändama, kui avarad asumistingimused tuttavaks said! Ja et nad tulla

...le eest kandsid peale maakuulajate ka sinna juba ...nd mulgesti hoolt. Nõnda võis Krimm kergesti ...da, milleks Samaara sakste õnneks mitte ei saanud: ...davate tööjõudude kardetavaks kahandajaks. Seks ...da enam saada, et õhin Samaara suhtes ka muil ... kroonu abiandmise puuduse pärast leigenema ...d sinnarännanud perekonnad, kes lagedal stepil ... peale hakata või kellele ametnikkude hoo- ...d kätte ei mõõdetud, tulid kodumaale ... ja laitsid sinna rändamise ära. Niisama tuli maakuula- ... Samaarast petetud lootustega koju: kuiv, lage sööt oli ... ilma nii ära kohutanud, et neile maapinna viljakus ...ud lepitavad asjaolud tähele panemata jäid. Muidugi ei ...d Samaarasse asumine nende üksikute laitjate mõjul ...tsku — vähemale salgakeste ja üksikute perekon- ...te laupa tilkus sinna väljarändajaid ikka edasi minna —, ...d alama-asumise üldine õhin oli oma jõu ja tuseduse kao- ...d.

Saknad aimasid Krimmi poolt paha.

Tal kuu kui Maltsveti-liikumine nende meelest puhtusulist ...d kandis ja ilmlikkude asjadega tegemist ei teinud, mis ju ...d olid, vaid ainult taevalistega, nii kaua olid mõisnikud ... vastu sallivad, ükskõiksuse pärast sallivad. Sest mis puu- ...ne talupoja hing, kui aga ihu mõisnikule paha ei teinud! ...veti usu vastu võitlemine jäeti pappide hooleks, ilmlik ...d hoidis mööga tupes.

See ülemus astus aga rünnakuks kohe rivisse, kui vaimulik ... ilmliku lapse sünnitas, kui maltsveti lahkusu seest talu- ...de väga lihalik himu parema elukorra järele välja ...d, nende patune iha parunite ikke ja piitsa alt eemale pää- ...da.

See kahiulik iha ei ähvardanud orjapidajatele esiotsa, õige ...d, suurt hädahohtlikuks saada. Ei Saraatovi ega Samaara, ei ...d pooli poole sihitud tuhin. Liialine vaesus ja liialine harimatus ...d kõvad kammitsad olevat. Asumaad olid kaugel, sinna ...amiseks oli vaja raha ja teadmist, ja need puudusid talu- ...jal. Peale selle polnud puudust igasugu politseilistest takis- ...tustest, mille mõju peale oldi julge: mõisahärra luba väljarän- ...damiseks, väljarändajate kitsendatud norm, tülikas, aiaviitlik ...ssisaamine, liiga lühike passiaeg jne., kuhu juurde lisati ...gikohtunikkude kimbutamised. Need ei olnud küll «seadus-

likud», aga mõisnikule tarvilikud ja seepärast niihästi seaduslikud. Nõnda vaatasid saksad esiotsa, ehk küll kooli- ja urisedes, siiski ilma suurema viha ja ärevuseta talupoegade äraminekuhimulise liikumise peale; nad tundsid end olevat «tavaliste abinõude», «koduste rohtude» kaudu kergest tarviliku määrani kaitstud. Sõre, võimetu väljarändamine ei võinud, vaadates maata inimeste määratu hulga peale, midagi veel häda teha, nii vastik kui see nende peremehe meelele ka ei tulnud. Niipea aga, kui nad aia sees suurt auku märkasid ja talupoegade panid, et põgenevad orjad seda auku tarvitama hakkasid, hakkasid üksikutele kippusid salgad, salkadele hulgad järele tegema, et neile see paljas võimalus jäi — sedamaid laskis orjapüüjamees koerad lahti ja avas orjajahi. Tavalise, seadusepärase vägivallavalitsuse asemele astus hirmuvalitsus erakorraliste abinõudega.

Olid haagikohtunikud ennemalt maltsvetiusuliste palvetunnet ära keelanud, millega kaudselt ja kaetult muidugi nende väljarändamismõtet püüti tabada, mida palvetundidel õhutati, milleks mainitud kohtute poolt nüüd avalik ja otsekohene keeld välja, mis iga kooskäimise ning nõupidamise väljarändamisasjus kuriteoks tunnistas ja selle raske nuhtluse alla seadis. Hoolimata sellest, et väljarändamine sakste eneste tehtud seaduses oli lubatud! Kangete ähvarduste all anti talitajatele kaal valvata, et säherdusi koosolekuid enam avalikult ega salaja ei peetaks, kuna isikud, kes keelust üle astuvad, tulevat haagikohtunikule viibimata üles anda.

Mis liiki nuhtlus süüdlasi ootas, seda võis iga talupoeg ise arvata; sellest olid mõned «Samaara mehed» eelmaitse pühakätte saanud ning seda eelmaitset püüdsid mõisapolitseid kohtu neile Krimmi igatsejaile jagada, kes Lasnamäe nõlvakul laevate oodates mõisale teopäevi olid võlgu jäänud või muid kohustusi sakste vastu olid unustanud.

Aga mõisnikud eksisid eeldades, et hirm viitsade ja keppude eest on suurem kui himu nende alt pääseda. Nad ei mõistnud ka tühja kõhu mõju inimese kohta õieti hinnata. Väljarändamisliikumine ei jäänud haagikohtu keeldude ning ähvarduste ja mõisapolitse'i prooviveristuste tõttu mitte soiku, vaid kasvama veel. See osutus varstigi sellest, et mõisadele jaagupäevade 1861, iseäranis Järvamaa valdades, jälle rohkesti talusid ülesõeldi, kuna neist kohapidajatest ja kandimeestest, kes talu minema ei pääsenud, mitte ükski mõisaorjusesse tagasi ei läinud.

Et kõik niinult aega ootasid, millal nad uute passidega laevast välja saaksid. Albu mõisa kogunes, pealegi ammu enne hari- ja passiloo-saamise tähtaega, juba juunikuu algusest kokku, kes mõisavalitsuse käest kärsitult nõudis, ja kui nõudjate soovi ei täidetud, nad teisel päeval paljude muudega seltsis haagikohtusse, et nad niisama tühjal peal pidid tagasi pöörduma.

Lasnamäe laevaootamise haledal nurjumisel polnud talupoegade liikumise kohta halvavat tagajärge. Oleks võinud arvata, et visamad imeusulised maltsvetlaste seast selles nurjumise jumala hoiatavat sõrme näevad «Egiptusest» mitte midagi, kuna kaineid jälle äranägemine, et taevaisa ega prohveti poolt äraminekuks mingit abi ega toetust ei tule, ka tõrkonda teadmata ilmanurka ette võtmast oleks võinud loota. Aga midagi sellesarnast ei tulnud nähtavale. Kui Lasnamäe seiklusest kahju sai, siis usk imedesse ja uskumatajasse. Paugu sai Maltsveti prohvetlik kuulsus, nagu nad need väikesed prohvetid, kes olid laevausu maltsvetlaste sekka kandnud ja õhkuma puhunud; paugu sai kõik see karmid palvelik-luulelik ehtevärk, mis väljarändamisküsimusel laevlaste silmis ümber oli. See kirju, lipendav-lapendav õhk havis nende pilkude ees, aga asi ise jäi järele, mis paljalt, kainealt, labaselt seisis ta nüüd nähtaval. Paugu suure tahvli pealt võidi lugeda: «Kes orjuseviletsusest luba pääseda, see võib seda, aga üksnes omast jõust. Abi ei anna oodatagu taevast ega maa pealt!»

Nõnda oli ka «äravalitud rahva» vaimulik Kaanani-liikumine selleks saanud, mis ta õieti ja üksnes oli: majanduslik vajaks, kõhuküsimuseks. Ja et ta selleks nende eneste meele oli saanud, et tema ümbert vaimulikud ebahilbud raha ei langenud, siis hõõrusid maltsvetid oma nägemahakanud sõnad hästi selgeks ja asusid nõnda ettevõtte kallale, nagu alati oli kohane: kainealt ja asjalikult. Talu või teenistus ei anna ajal üles öelda — mõisast luba, kubernerilt pass võtta — annab Krimmis ära kuulata — siis oma küüdi ja kuluga minema! See oli eeskava, mida hakati samm-sammult täide viia.

Et maltsvetlaste Krimmi-liikumine säärase ilmliku pöörde oli saanud, siis hakkas ta aegamööda ka isikuid huvitama, kes sellest ususeltsist vaimselt eemal seisis. See huvi oleks võinud elavaks saada, kui Krimmi olude üle rahva sekka õiglasi ja

põhjalikke teateid oleks läinud, kui laialisemalt oleks kuulda saadud, kui odavasti Krimmis maad võis rentida ja osta, määrat kroonu asujaile abi andis, kuidas on mullapinna hõlvus jne. Niisuguseid teateid, aga hoopis küündimatalu määral, oli üksnes maltsvetiusulistel ning nendestki ainult vähesel kildkonnal. Seepärast sattusid mittemaltsvettidest ainult need, kes olid ja needki pooljuhtumisi, Krimmi-liikumise sekka.

Üks niisuguseist oli Lõhmuse Taavet Kuglil.

Miski polnud loomulik, kui et temasugune mees, kes kodumaa seaduste ja nende tegijatega eluaja karvupidi kokku puutunud, siit kuhugi mujale igatses, kus vähegi lahendamata probleeme valitseksid. Valjarändamise kõmin äratas seepärast kohe tema tähelepanu, kui see talle möödunud sügisel, väljaspool vabariiki, müüre, kõrvu tuggis, kõigepealt kõmin Samaarasse rändamisest. Aga esialgu ei võinud ta asjale lähemale astuda. Sest oli ta, vangust tulles, liiga paljas mees. Teiseks halba Samaara kohta hiljem halba kuulduma, mis pidi, kui seal osagi tõsi oli, ettevaatliku mehe mõtlema panema. Krimmi liikumine jälle esines algul nii tõlbi usulise narrusena, et Lõhmus sellele ainult käega võis lüüa, seda enam, et «armu saad hingede» kallist Kaananist ja tema oludest niihästi kui mulda teada polnud.

Kuid järgnes aeg, kus nii üks kui teine põhjus maksma hakkas. Lõhmus leidis valjarändamiseks ainelise jõu ja Krimmi kohta valjarändamiseks julgustavaid teateid.

Seenepalu Andres lubas talle raha laenata.

«Kui sa senist viisi edasi töötad,» ütles see tõsine sõber ühel päeval Taavetile, «siis koguneb sulle pool teeraha kevadise isegi kotti ja poole võid minu käest soada. Äi ehk jõuab suu seemne ja hobuse hinna koa tagasi maksta.»

Viimast Taavet ei lootnud, sest vaga Kiisa Mihkel oli varemalt niihästi kui otsas, aga sõbra laenupakkumise võttis ta tänuga vastu.

«Ole meheks, kuid ega ma tea, milla ära jõuan tasuda,» ütles Taavet.

«Tasu, milla jõuad,» oli Andrese vastus, «häda mul ei ole ja ilma ma ei jää.»

«Kust sa seda tead — hakkad ehk jälle jooma?» naeris Lõhmus.

«Jood, mis jood — eks sa siis pea jälle vahet,» naeris nüüdki, tuli ükskõikse rahuga Seenepalu peremehe meele habeme seest.

Andres endal külge väljarändamistaud ei hakanud. Polnud tal juhtus hea koht käes olema, kus ta käsi võrdlasti käis.

«Lõhmus kui ma kindlasti ei tea, et mõjal palju parem on, kui ma seda suurt tüli ette võtta,» oli tema arvamine. «Ma kui ma edaspidi kuulen, et mind soojal maal naerate, tahan kohe järele!»

Laenuks laenuks saavutas Taavet Lõhmus ainelise jala- ja talle võimalikuks tegi ümberasumisasjale läheneda. Taavet ettevõttest seda agaramini kipni, et talle mõned katsetused selgeks teinud, et ümbruskonnas naliat rõisa ei ole, mis tema kätte veel renditalu oleks usaldanud. Seks ta kui milmeti karistatud varas liiga tuttav. Kaugemale minna vastu oli jällegi Anu, kes ei tahtnud omastest lahkuda. Anu niikorda siis juba õieti kaugale, Musta mere äärde, kus tal vähegi elada saab, — sinna, kuhu ka Anu omaksed niisugused tahtsid minna.

Laenuks kohta lõi Lõhmus endale teateid Orumetsast, Kustav Malmi isa käest. Maltsi peremees andis talle poia kirja, mis talle lugeda ning lisas suusõnal juurde, mis ta Kustavilt kuulnud Krimmi oludest veel oli kuulnud.

Teated osutusid niisugusteks, et Lõhmuse otsus sealsamas ja lähemal kindlaks sai. Ja see oli: Edasi, julgelt edasi!

«Sest Lõhmus ütles enesele: «Kui sealne maapind üldse ei olegi söödavat kasvatab — ja nägijate jutu järgi kasvatab, siis võib saak seal mitu korda vähem olla kui siin, aga selle mehe kõht saab ometi täis, sest tal pole suuremat osa oma elust orjuse ja maksude näol maa omanikkudele ära anda. Kolmkümmend kuni viiskümmend kopikat tiinu eest renti ühe ningisuguse orjuse ja abiteota! See oli ju nagu «jumalamaad» kodumaa rendihindade kõrval! Ja mõisniku vägivaldalt lahki! Ei vahimeest vitsadega ega haagikohtunikku keppliga! Selle hinna eest võis ju kaubasse veel enamgi halba võtta kui luge maa ning sügavad kaevud ja vahel sekka mõni liiga pöördne suvi viljaikaldusega!»

Ilust päevast peale oli Lõhmus Krimmi rändamise õhutamise kallas. Hooimata sellest, et tardusulisemad maltsvetid tema kui musta minevikuga patulapse peale mitte just lahke silmaga ei vaadanud, tõusis ta oma vallas siiski lükkavaks ning julgivaks jõuks ärarändamise asjus, sest tema nupukat terasust

märkasid ka «armu saanud hinged» ning jätsid ühe või te toimingu meelsasti selle ilmalapse kavatseda ja sooritada.

Tähtajaks, mil mõisadest passiluba anti, oli mardipäeva aeg. sest siis võis mõisaülemus järele vaadata, kas lahkuv peremees kes koha jaagupipäeval oli üles öelnud, ka talivilja uue rentnultuluks korralikult ja hea seemnega on maha teinud. Kuberner saadi passid seepeale alles uuel aastal kätte.

Hoolimata kepikohtu ähvardustest, ilmus mardipäeva hommikul 1861 Järvamaa mõisadesse rohkesti passitahtjaid, kes endid seal mingi kärkimise ega turtsumise läbi oma ettevõtetest loobuma sundida ei lasknud. Muidugi oli iga äramineja enne oma kohuseid mõisa vastu võimalikult hoolsasti püüdnud täita, et mitte sellest küljest peatamiskonksu ei leitaks: talu või talustist oli korralikult üles öeldud, maksud makstud, orjus tasuta. Suurem hulk lubaküsi jaoks olid muidugi need, kes saadud passikonksu tõttu tänava kevadel minemata olid jäänud. Kõik saadud loakirjad toimetati sedamaid kubeneri kantseleisse Tallinna, kus herra von Ulrich mossis näol nad direktor Ilieckischi kätte viskas. Kubeneri ilmet ei olnud raske lugeda, et ta «neile koertele» ennem keppi kui passi oleks andnud...

Kuna ettevõtte hulkade asi oli, mitte üksikute oma, ja asumaal maal maad seltskondade peale jagati ning minek sinna aru saadavail põhjustel hulgakaupa koos pidi sündima, siis ei saanud ärarändajad kuidagi mõnda tungivast vajadusest ettevõtte korraldamiseks üldine koosolek ära pidada. Oli ju muuseas tarvis läbi rääkida ja ühisele otsusele jõuda, mil kombel tuleb asumaa Krimmis sisserändajate jaoks enne rahva teele minekut välja võtta: kas on vaja passid seks otstarbeks postiga asjaomasesse ametikohta saata või aga saadikute kaudu. Viimasel puhul oli vaja saadikud ära määrata, nende mineku üle mõtteid vahetada, teekulud jagada jne.

Ei jäänud siis muud nõu, kui otsustati koosolek salaja pidada, saagu mis saab. Paar julget Albu meest astusid avar etteotsa. Ühe üksiku koha peremees, va tubli Pearn Hein, oli valmis nõupidajaile oma katuse all, Mägede peres, koosoleku paika andma. Salamahti läks Albust teistegi valdade väljarändajate teade koosoleku ajast ja paigast. Sügisese pimeduse varjul, talvekuu algul, koguneti seepeale määratud õhtuks talu hiljukesi Mägede tallu ja peeti koosolek «kinniste uste taga» niisama tasahiljukesi ära

koosolekumise viis muuseas otsusele passe mitte postiga andma laskida. Mitte ainult et postitalitus polnud tol ajal võimalik, vaid terve toiming ilma omapoolse volimeheta, kes enesel asja kohta huvi oleks, näis meestele käsituks. Albu mees juba tahtis suuremat kulu kanda ja passid saadikute kaudu laskida. Leidis ka ustavaid mehi, kes valmis olid kohuseid eneste peale võtma. Üks Albu valdajate kellele hiljem veel paar «priitahthikku» kaaslast juurde võttis, mees Ahula vallast. Uue aasta algul, kui passid jaad üles olid, pidid mehed teele minema, et Krimmist, kus nad juba joones, tarvilike dokumentidega koju tagasi tulla. Seepeale siis rahvas kodumaalt pidi lahkuma.

Taavet, kes koosolekul nii enese kui ka äia ja naise meele eest oli, sai seal veidi ootamata kombel oma teadavate Aadu Vikerpuuriga kokku.

«Hing, või sina koa Kaanani meeste hulgas!» naeris ta, «et küüraka rätsepa kätt. «Mis sinul siis siin viga elada, kui meesad- ilma hulkuma tahad minna? Oled jo prii nagu lool olus ja kerge mamslitöö peall!»

Aadu pisikesed silmad kiiskasid rõõmust sõbraga kokkuminekule üle. Ta lõi enese, kui nad peale nõupidamist minekut talu toant õue astusid, otsekui takjas Lõhmuse käsivarde.

«Iga mul enesel suurt hulkumishimu oleks,» kostis ta, «seemne igav torkimistöö seal, mis siingi. Aga näe, naine ei taha meesest maha jääda.»

«Või Eltsel vanematest nii kahju?»

«Mitte vanematest — Mihkel ja Liisu võiksid minna, kuhu tahaksid —, aga õdedest-vendadest on kahju.»

Ja sina, mees, kohe valmis naise toju täitma... koguni mees tahtmise vastu!» naljatas Taavet.

«Kuhu sa, hing, ikka peased!» tuli küüraka kurgust kuiv hää, millel oli sarnasust käo kädistamisega peale jaanipäeva.

«Ja et ma nüüd sind, Taavet, koa minejate mestis võtta, las ta rõõmsalt, «siis olen naise tojuga üsna rahul.

«Siis sin ikke peale hakata, kui need koa ära lähvad, kellega sa mõistliku sõna juttu sai puhuda!»

Aga miks sa mind siis sinna veski poole rebid minu laheb ju siit lepiku äärt mööda alla!» hüüdis Lõhmus, kes, nagu teisedki osavõtjad, jala koosolekule oli ilmunud, mis

muidugi selle ettevaatuse pärast sündis, et rohkearvuline kakk tulek vähem tähelepanemist ärataks.

«Sinugi tee läheb otse Vikerpuuri mõisa!» seletas Aadu otsustaval käsutoonil. «Voata mul isandat! Uksainus koo oasta kohta — oli vist kevade — tuleb meelde sõbra ukse nina sisse pista, siiski veel juhtub, et põle teist kodugi, ja ma arwab, et tema enne kahte-kolme päeva Albu mailt Kugli pool pääseb. Mul pealegi töö-vaheaeg. Küll ma sulle näitan!»

«No mul koa naine kodu... ja...»

«Ei su naisel ole kodu viga kedagil. Külap teised Kuel mehed reagiivad, kuida nõupidamine läks ja mis seal otsust tegime... Sa ära mind vastureakimisega ilmaaegu pahand. Taavet, ega ma sind lahti ei lase. Just täna ei lase...»

«Mis sul siis täna on?»

«Kurat, mul värske õlut kodu ja noor siga tapetud!... V põle koa kaugel — soadan poisi kohe järele.»

«Viinad — õlled — sead! — mis pagana maltsvet sedaviisi oled!» hakkas Lõhmus naerma.

«Ma olen seda mõistlikku seltsi maltsvet,» vastas Vikerp, «kes poastub ja palub, kui tarvis on, ja siis jälle jumala and sid maitseb, kui enam põle poastuda ja paluda... Ega on sina — taevas hoidkul — teist lõugu maltsvetiks ole hakand!»

«Mis siis oleks?»

«Kahiu oleks, vend, kuradi kahju oleks! Sinuga on nii hea juua! Ühegi inimesega põle nii hea kortlit ja toopi tõsta kui sinuga! Märjukesel nagu teine maik... Olen teistega ka sund — siis, kui ära olid, ja nüüd, kus eemal oled —, mu sinna poolegi! Ma vist põlekski ennast enne naisevõtmist võrutada jäksand, kui sel ajal sinuga tihemini oleksin koll puutund...»

«No kui see sulle nii suurt meelega teeb, eks ma võin tulla su märjukesi ja ossikesi hävitama!» otsustas Taavet lühikese arupidamise järel. «Va kibeda poolest olen viimane oke küll pool maltsveti oled — koa just sellepärast, et oli häda tarvis —, aga sinuga hulga aja takka jälle kord pattu teha kes sellele suudab vastu panna!»

Ja haarates teineteist seltsimähelikult kaenlasse, juhiti nad mud «Vikerpuuri mõisa» poole.

Sinna viis tee esmalt põigiti üle lagendiku, mille keskel väikese kõrgustiku laugul, hollarli tuuleveski seisis, pööras aga siis paremat kätt alla noore lehtmetsa poole, mille poolraapi

o lagend Madise kiriku torn paistis. Terve maastik oli loovaldusega üle ujutatud. Nagu helendav sirp rippus taun plal tõmmusiniise kummi küljes. Kõik asjad, mis lagen- tona kriitikalvatu kuma all seisis, heitsid pikki, veidraks tul, nagu ehmunud varje maa peale: veski mõistatuslike tga, viljarõugud lõmitavate kõhtudega, heinakuhjad tera- vustatega, millel mütsid otsas, puud, hooned, roigas-aiad, lohad ja kogud varjasid selja taga nagu midagi varit- puluvat, hüppel olevat. Kui mõlemad sõbrad metsa j- l- ad, torkas neil ühel ning samal hetkel ühesugune hpanek peast läbi: hulk puid oli nagu paatunud verrega etud, nende hõre leherüü täis roostepunaseid laike. Taht- ta vaatasid mõlemad mehed suurendatud silmil vargsi ast, mida nad aga järgmisel pilgul häbenesid.

«Küll on puudel tänavu sügisel punast!» kohmas Aadu.

«Igaam punast kui kollast,» ümises Taavet.

«Jusku lihuniku põlled ripuvad...»

«Ometi verised särgid tolgendavad...»

«Lõhedane paiste nõrgus sõredast, kasina lehestikuga kaa- qst lobi nagu sõelast, et seda heledamal kumal nende puude q» peatuma jääda, millel paksem lehekuub seljas. Need qd olidki enamasti punased või punakaskollased. Ja kor- qn oli lõhna tunda, metsast salaja imbuvat lõhna, mis selle qvika harmoneeris. Nagu oleks see lõhngi mõlemale samal qd tunduvaks saanud, nii äkitselt ja ühtaegu vaatasid qd jälle ringi — vilksti paremale, vilksti pahemale

«Mida näha, kas jääb salajaks,» pomises Lõhmus mõtteis.

«Hulk inimesi — ei tea,» sosistas Vikerpuur, küsimata tea- da, mida seltsimees mõlles.

Sammusid seepeale vaikides edasi. Vaikides ja maha vahti- des Mõlemal midagi rõhuvat südamel. Teadmata, kust see tuli Nagu õhust. Nagu kuupaistest. Nagu sealt nende veri- punaste puulehtede seest...

«No eks sa reagi siis koa, kuida sa selle püha abielupõlvega tahud oled,» võttis Taavet mõne aja pärast naljatooni üles, «et sellega nende meeoleule heitnud varju ära peletada.»

«(Ji, vennike, see on üpris magus põlv!» kostis Vikerpuur, tema püüdele selsamal toonil vastu tulles. «See on nii umbes kõige parem, mis inimesele elus võib osaks soada. Ma olen õnnist ja hingest naisemees.»

«Iseäranis ihust?»
 «Hingest koal»
 «Siis lepid naisega koa päeval kokku?»
 «Igal ajal! Mul jo hea naine.»
 «Eks igamees kiida oma kitsel!»
 «Mul on naine, Taavet, et otsi teist sihukest peerutulega!»
 «Ei sa ole veel sugeda soand teise käest?»
 «Kui oleksingi soand — ega ma sellepärast teda
 pahaks hakkaks laitma. Niisuguse naise käest võta hoobid
 tänulikult vasta...»
 Lõhmus raputas naerdes pead, heites tunnistava pilgu kuu-
 raka näole, mis õnnelikul muigel poolkuu kalgi valguse si-
 vahtis.
 «Või peksugi eest annaksid teise käele sund! Mis tüki-
 sulle siis nii ilmatu hea on?»
 «Igas tükis.»
 «Noh, nimeta ühtegi!»
 Aadu mõtles, mõtles — ei tulnud aga mehikesele midagi
 meelde.
 «Ega seda siis nõnna oska teisele ette vuristada nagu isa
 meie-palvet. Tead ja tunnend aga ise, et on hea, olgu mis taha
 tahes! Hea on hea ja magus on magus — sinna ei või keegi
 midagi parata... Või kas sina ei tea, mis on hea ja magus?»
 «Tean muidu küll. Aga kust sinu Elts on hea ja
 magus — —»
 «Eks mina tea jälle seda!» lõi Vikerpuur vaidlusel sõna
 tagant. Mõlema naer kostis kaasikust rõõmsa mõnuga tagasi.
 Nad võisid umbes pool tundi sammunud olla ja lähenevad
 juba kaasiku lõpule, kui neile selja tagant korraka kabjaplaani
 kõrvu kostis Keegi ratsanik sõitis neile kaunis kiirel traavil
 järele. Varsti jõudis ta nende kohale. Mehed nägid raud-
 hobuse seljas, punase teki peal pikkade juustega ja viltka-
 buga talumeest istuvat, kelle tinanupud musta kuue ees kuu-
 paistel nagu varitsevad silmad läikisid.
 Jalamehed andsid, teine teisale astudes, ratsamehele teed.
 See vaatas kähku ja teraselt kord ühe, kord teise otsa, tõuk-
 siis hobusele saapakannad kubemesse ja sõitis, ilma teretatamata
 või muud sõna lausumata, meeste vahelt läbi edasi. Raud-
 rauad löid kivide küljest sädemeid. Ratsalise uute vene
 baste sääred, mis ainult poolest saadik olid mustatud, valend-
 sid hobuse tõmmu naha pealt tükike aega.

«... ja see sinu õhta hilja veel mööda metsi kuukab?» urises
 «... talvep.»
 «... ta oli?»
 «... lund teist?»
 «... õieti — va talitaja Jüri võih? Oli nagu tema
 ...»
 «Valk neil... Kurat teab, mis ta jälle nuusib!»
 «... haisu teine...?»
 «... ole uskuda!»
 «... meeste meeleolu pisut pilvitama ja nad astusid vai-
 ... niikaua kui raudja kabjaplaginat oli eemalt veel
 ... Siis lõi neile metsast välja jõudmine ja Aadu sauna
 ... tulek teised mõtted. Vikerpuur sai armsa külalise
 ... lustakaks ja pani oma jutu-usina suu lõbusasti
 ... Tundmine, et ka Elts Kugli külalise tulekust aiva-
 ... tunneb, elustas head mehikest nii, et ta meeleldi kepsu
 ...»
 «Võtku saun, mida Aadu ise oma uhkuses Vikerpuuri mõi-
 ... kutama, oli aset väikese küla viimase pere taga, põllumaa
 ... põõsastega kaetud aasa rajal, kitsa allika-oja ääres,
 ... ja katuseõlgede helkjas karv tunnistas, et hooneke
 ... aus. Ka kambriaknakese neli tülukest ruutu, millest
 ... tulekuma paistis, näisid veel selged olevat. Oues oli
 ... hagi pinus, et Lõhmus pisikest pilget ei suutnud
 ... hoida.
 «Kandle, Aadu, su hea ja magus naine ei võta sind vist
 ... magamagi.»
 «... nii?»
 «... sul muidu nii külm oleks!»
 «... ja tähendas käega haopinude peale.
 «... sooja me armastame,» vastas Aadu, «aga mitte ise
 ... parast. Sa ää unusta, et meil koa pisikest peret on.»
 «... selle eest nii suur mure?»
 «... eest neh.»
 «Taavetil kribeles jälle midagi nõckavat keelel, midagi, mis
 ... preili hellitavasse hoidmisse puutus, aga ta neelas
 ... alla, sest sõbra Vikerpuuri hääles oli liiga palju isalikku
 ... ja sulavust...»
 Nad astusid saunauksest sisse — Aadu äreva hüppega eel,
 ... oma laia raske kondiga aeglaselt järel. Umbne soo-
 ... vol lõi neile ukseavausest paksult vastu.

Lõhmusele kippus naer peale, kui ta vihtlemispalavus
kõetud ruumis ringi vaatas.

Tuba pakkus põõnutava puhkamise, lebava laiskluse
hubast vaadet.

Kõik elanikud olid laatsakil, nii kahe- kui neljajalgseid.

Kolde ees pikutas küljeli, väljasirutatud koibadega, k
suust väljas, Aadu poissmehepõline koer, va ühe silma
Pouka, kes vanadusest ei viitsinud võõra peale enam haukuda.
Leplikult tema lähedal, kambrilävel, kõtutas kedrastes süst
noor kass kiiskavate väävelsilmadega. Ahju kõrval, vana kass
katüki peal, puss käes, aeles tukkumisega heitlev peerusüüta
Vikerpuuri õpipoiss Siim. Kiisa luukur Mann, õel kevad
saadik lapsehoidjaks, sirutas end seinä ääres koikult lakke va
tivate tühjade silmadega. Pildi tusedaks keskpunktiks oli na
ter Aadu auväärt abikaasa oma tütrekesega, või nagu ta meel
vahel tuttavate vastu nimetas, Vikerpuuri proua ja preili.

Need mõlemad laisklesid laias abielusängis, mis ukse vastas
olevas seinas, ahju lähedal seisis. Proua suvatses seda tü
õoriides — sargi ja takuse seeliku väel, rinnad, kael, saad
paljad. Ta laiskles laialt, pehmelt, paisuvalt oma paksu v
õitsva kehaga, oma jämedate, ümmarguste liikmelega. Prou
like — see siputas tal nagu tõuk külje all, musiva, lutsutava
suukesega ema suure kerkja rinna otsas rippudes, enesel te
jala varbad mänglevate sõrmekeste vahel.

Pereisa ilmunisel ei olnud vähemat kui erutavat mõju k
nende põõnutajate ja pikutajate kohta. Küllalt, et p
pead või tõsteti vähe silmi. Oli selgesti märgata, et pereme
siin majas ei kardetud, valitsuse valjust ei tunnud. Liigutavat
elu tuli laiskleiate kehadesse rohkem alles siis, kui külalt
märgati, kui Lõhmuse teretav hää peremehe selja tagant, uk
esisel valitseva poolpimeduse seest kuuldavaks sai. Pouka p
ras enese, valju niuksatamisega haigutades, kõhuli ja liigut
nuusutades ninasõormeid. Must kass tõusis üles ja tõmb
keha ringutades looka. Siim ahju kõrval maas hakkas k
kima — kerkima, kuni ta viimaks õnnelikult istukile sai, m
des lahtise suuga vahtima. Mari hoobas enda selja pealt l
jeli, ja kuna ta silmadega külalist tunnistas, nabis ta par
käega vargsi pead sügada.

Täiesti end.sesse olekusse jäid aga «proua» ja «preili»
Need ei lasknud endid oma naite-osades sugugi e
Lohuste põskedega nosis väike piimakaan valge paisuva m

meel, ilma sisseastujaile ainustki pilku kinkimata. Ime-
tustele küll silmad vastu, tundis vaiguse peeru lõken-
dust. Vüura ka peagi ära, jäi aga mugaval hooletusel
b, peremehe valged hambad ja laia laisa naeratamise
võitu vastu läkitades.

«Hea põli olema, Elts,» ütles Lõhmus, jäädes
«...atama ja lastes pilku emast ja lapsest üle käia.

«...viga ole!» naeris noorik ja sirutas talle käe üle
«...oma katmata rinna heasõbralikult pihku.

«...õpid viimaks laisaks.»

«...veel õpin — olen gil!»

«...Aadu, sa ää lase naist hukka minnal!»

«...prouat tohi keegi sundida,» kostis rätsep, ajades
haukumist aukartlikult kõrgesse. «Kes omaale proua võtab,
...andma, mis on proua kohus»

«...lõulad nüüd!» muigas noorik Taaveti poole. «Ja
...muna — võid uskuda — väga rahull!»

«...vabastasid endid peakatetest ja üleriistest. Kuna
...sepeale sängi lähedal järi peal istet võttis ja
...pattu vestes piipu hakkas toppima, päterdas Vikerpuur
...alust kohast teise, munas kana meelde tulctades. Tema
...hulid sõpra külalisena oma katuse all näha ja talle oma
...onne näidata, oli liiga suur. Võttis kaunisti aega,
...ta külalise võõrustamiseks märkas samme hakata

«...eel toimetas ta kälile kambrist kobrutava õllekapa
...tuli väkese lähkriga, rahakott pihus, ja hüüdis:

«Siim, viks poiss!»

«...viks poiss, väänas ahju äärest pikkamisi kacla

«Kas tahad viis kopikat teenida?»

«Tahan küll!» Ja juba poiss jalull

«Siis mine ja too viina.»

«Jät ehk juba kinni?»

«Tis sest! Eks koputa kõrtsmik ülesse ja ütle: Serviku
...Vikerpuurile tulid võerad — viina peab soama!»

Proua nühhis une silmist ja läks naerdes parunihärra käsku
«...»

Mari, hea laps, sa tee tuli ülesse — ma raiun sulle kohe
«...puid.»

Mari kobis haigutades ja ikka veel kuklanappa sügades
dult, seejuures pikal mokal tasakesi porisedes:

«Nii kauaks jäädakse siis ära! Oota pool ööd ja kui
siis veel tuld tegemal! Ei tea, milla inimene peab magama!»

«Sa ää pahanda ühtigi — näe, mis siin on!» Ja per-
tõstis tüdrukule kolm punapõselist õuna nina alla.

Plika suu sedamaid kinni. Võttis õunad ja hakkas pol-
leelõukale seadma.

Kirvest, millega ta mõne puuhalu oli peeneks lõõnud, nü-
tagasi visates lähenes Serviku parun seepeale poolhiilides p-
sängile. Väike preili oli tissimise juba lõpetanud, ta n-
oma pisikeste, vähisõrgade kombel liikuvate sõrmekes-
pehme valge nisa kallal, mis talle oli kätte jäänud.

«Võeras kaebas teel, et ta kere olla väga hele,» talle ol-
Vikerpuur nii suud mööda sängi poole.

«Eks sa anna talle siis süüal» tuli sealt vastus.

«Nooh, ega's võerale külma või anda... Harva, nap-
tuleb...»

«Sunnid mind siis vist üles tõusma ja süüa tegema?! Ja
valetab, et ega prouat ei tohi sundida!»

«Tasun koa proua vaeva ausasti ära,» vastas Aadu ol-
likult, kobas siis pisut aega oma varna riputatud kuue kallal
tuli kamalutäie pinnidega tagasi, mis ta prouale ja p-
sängi viskas.

Naerdes hakkas noor naine oma lihav-ümarikku hülgeke-
mis Taavetile hetkeks Malle meelde tuletas, asemelt hoobam-
Ta väanas, kui ta siputava lapse seinä poole oli asetanud, to-
gutaval haigutamisel oma vähe kaetud ülemist keha, nu-
mõlemad rinnad sargiaugust välja tikkusid, ja sirutas lühike-
seeliku alt paljad jalad ahvarlevate säärted otsas üle voodi
pikkamisi põrandale... Mehi noorik ei häbenenud. Eks
elanud ka juba kolmandaga abielus.

Natuke aega hiljem algas Vikerpuuri mõisas pidu

Toapoiss tuli viinaga, proua kandis hea pannitäie sealih-
verivorsti lauale, majahärra täitis kapa uuesti õllemärjuga...
Siis asusid kõik lauda — härrased ja teenijad. Ja pidu-
peaaegu hommikuni.

Oli aga lõbus. Nii lõbus, et Siim ja Marigi une unusta-
Seda nalia, mis Serviku parun ja Kugli külaline tegid.

Kui tõsisemad jutud olid aetud, hakkas viimane loo-
vestma, mis kuulajail iga kord naeruvee silmist võtsid Aad-
jälle moondas kõiksugu nägematuud rääkijaid võinatus-
kohtadesse. Ta va patune laskis Aniste papat kuupalt lo-

ika jutune pidada, millele Kerna mölder poludi alt vastu
ta pani Madise õpetaja parsilt rahvast Samaara ja
muud parast noomima ja kõster Friesi, Aniste papa väi-
le kanatoolist aukiitust laulma. Vahetevahel ajas suupilli,
peale ta samuti meister oli, ja viimaks, kui pidutaju oli
longel, virutas põrandal vene tantsugi, nii mis kannad
naut. Kõik külalise auks ja omaste lõbuks...

muud talitis hommikul minema hakata, aga kes see laseb!
lakkal peaparendust võtma — võeti õhtuni. Ja siis — noh,
oli koguminekuks liiga hilja...

Ile päeva jooksul sai Lõhmus mahti kälimehe noort abi-
ning tema majas valitsevaid olusid paremini tähele panna.
ta ta nagi, ajas talle tihti naeru peale. Serviku saunas elas
muud proua, aga härrat siin ei elanud. Härra oli proua
muudaja. Kõige alandlikum ümmardaja. Ümmardaja, kes
muud muud lõbu, kui oma käskijat hellitada ja poputada.
ta tegi talle kõik ette ja taha — priitahtlikult, ilma käsku ja
ei nutamata. Taavet poleks palju imeks pannud, kui Aadu
dela Eltsale hommikul seeliku selga pannud ja sukad jalga
omamund — võib-olla tegigi ta seda, kui nad kahekesi olid —
... poleks imeks pannud, kui ta temale sängi süüagi oleks
... nulle ta ise oli valmistanud. Noorik tuletas nurganaist
... kelle armsa elukese pärast mees alaliselt mures on.

... sulle puru koa teeb?» küsis Taavet, kui nad El-
... ükski toas olid.

«Küll ta teeks, kui ma tema puru sööks,» naeris noorik

... ta

«Siis oled oma põlvega üsna rahul?»

«Jaa, õemees, ma saan ju puhata.»

«... sa's nii väsiind olid?»

«Olin väsiind!»

Ja noorik ei naernud enam. Ta priskest näost lendas verev
... üle. Pilgu oli ta ripsmete alla peitnud.

Iluvitav oli Taavetile ka Aadu ja väikese «Maie-preili»
... kui sõbralik vahekord.

«Näikse teine sulle õige asjaks olemal» tähendas ta kord,
kui ta tütrekest põlvel õnnelikult hüpitais, kuna ema ja teised
... kondsed eemal olid.

Ime küll — ma ju tema võlgnik!» oli Aadu vastus.

Võlgnik —?»

«Võlgnik neil! Ega's mul ilma preilita prouat oleks!»

ALBU VERESAUN.

Kui Lõhmus järgmisel hommikul Servikult lahkus, ei teadnud ta arvata, et sõber Vikerpuur tema külaskäigu nii ruttu tasub. Aadu ilmus juba teisel päeval Seenepalule. Aga mattoõõmsa külalise naeratava näoga, vaid tõsiselt, vidusel otsuseis.

Ta tõi halbu uudiseid Albust.

Mägedel peetud koosolek oli ülemusele ilmsiks saanud. Aadu oli haagikohtunikule palavalt ette kantud. Äraandjat polnud palju vaja otsida. See seisis teisegi valla inimestel, kes Albu olusid ainult eemalt tundsid, kohe mõttes, sest Seenepalu peremees ja Lõhmus hüüdsid enne veel, kui Aadu mehe nime oli maininud, nagu ühest suust:

«Ega vist keegi muu kui va Vilkl!»

«Tema neh,» vastas Vikerpuur. «Nägime teda ju Taaveti iseseisva koosoleku õhta nuuskimisekäigul... Juba teine hommikuvara kihutand teine Ahulasse aagrehi jutule.»

Albu talitaja Jüri Vilkl polnud mitte ainult kui sakste roomaja ning oma ametis kui mõisa ja haagikohtuniku teenalane, vaid ka kui maalevalitsuse üliagar käsutäitja üldiselt tuttav, vaid ka kui maalevalitsuse isiklik õel vaenlane. Ta vihkas neid kitsarinnaliste vagatseja visa sallimatusega, sellesama väiklase fanatismiga, mis vennastekoguduse juhtivad vaimudki. Muidugi vaatas ta siis ka nende väljarändamisliikumise kui karistusevaart jõleduse peale, mille vastu võitlemises ta ülemust püüdis toetada, seega enam, et ta kui ilalakkuja sellest enesele ka isiklikku tulu lootis. Sest kes käib vägevatega käsikäes, on nii mõnegi nende poolt tuleva kurja vastu teatava määrani kaitstud. Ka oli Aadu ahnele mehele muidugi kõdiks ülemate suust enda kohta kuulda.

«Oleksite võind küll parem mõnda teise kohta kokku minna.»

«Hiljuti muuskuri piirkonda,» arvas Seenepalu Andres.

«Oli ju kõik täiesti salaja toimetud — ustav inimene viis talu inimesele kutse, üksik talu, kuhu kokku tuldi, õhtune koosolek,» vastas Vikerpuur rõhutult.

«Kas nad on tulekul?» küsis Lõhmus.

«Ma muud kui peasüüdlaste nahk vastaku! Peasüüdlasteks on muidugi Mägede peremees, kelle katuse all koosolek ja Jõugu Toomast, kes inimesed kokku kutsus. Jüri koa mees tunda. Kurat teab, kes talle ninasse pistis. Juba Aadu kaks käes tunahomme aagrehi ette ilmuda. Eks ole ta, mis neid seal ootab!»

«Kurat, nende eest peaks midagi tegema!» hüüdis Lõhmus. «Kui kunn ta käed otsaesise vastu löi.»

«Hiljapärast ma just tulengi,» ütles rätsep. «Võite isegi öelda, et Pearn ja Toomas on hirmu täis. Kardavad elu ja vaba eest, sest ega kerget nuhtlust ole loota — saksad ärakõrgetate peale jo väga vihased. Tulen Pearn ja Tooma nimel Aadu tooma — nad paluvad südamest, et kõik need, kes koos olid, tulekamal päeval koa aagrehi juurde lähöksid, nendega»

«Ja siis?»

«Noh, arvavad, et palve ehk aitab, nende endi ja kõigi teiste eest.»

«Aagreht annab nüid armu!» tähendas Andres pead vanatades.

Kui mitte päris armu — seda ei looda mehed isegi —, aga ta loodab ometi natuke hoopisi...»

«Kas soate ehk viimaks kõik!» hüüdis Andres. «Nüid nad ei tea, kes kõik koosolekul olid, aga siis näevad teid oma silmaga, ja igaühte ootab tuline saun, ilma et Pearn ja Toomas muhtlusest peaseksid...»

Taavet ja Aadu vaatasid arupidavalt teineteise otsa.

«Aga midagi peame ometi ette võtma,» tähendas esimene «hüüva ärevusega. «Neid üksi veristaja küisi saata, pealegi meil ei ole meid kõigi eest — see ei oleks vist õige...»

«Ja et nad meid nii väga paluvad kaasa minna,» lisas Aadu. «Ja sellest omale head loodavad, siis...»

Muidugi, muidugi, — ma ei taha jo paluiate lootust aidata. «Aga ajada ega teie nõule, kui te seda ise heaks arvate, vastu ei võta,» ütles Andres vahele, «vaid püüdsin aga otsusele»

soada, kas teie selle nõu asemel midagi paremat ei võiks leida. Aga ma näen ära, et midagi muud ei ole. Vägise te neid nuhtluse alt peasta ei soa — peate siis juba palvega vähemalt katsetki tegema.»

«Pearn arvas veel, et peaksime kohtuhärrale hästi meelel püüdma tunnistada ja seletada, et me koosolekul miskit kurja nõu ei arutanud, vaid aina aru pidasime, kas see maksab meil ära minema hakata või mitte ja kuida seda tuleb ette võtta. Ja kui hästi alandlikult palume ja kinnitame, et me teinekord enam kohtu käsust üle ei astu...»

«Kurat, ega minulgi palju lootust selle kiunumise peale ole,» lõikas Taavet rätsepa jutul saba maha, kuna ta rüütskaga põlve peale lõi. «Mis aagreht sest kuulab, kas me hädas või kurja nõu pidasime — tema meelest on ju kõik kuri, me me sakste keelu vastu teeme. Aga ma arvan, Pearn ja Toom palvet ei tohi me täitmata jätta. Olid nemad head mehed ja kandsid hoolt, et meie oma asja pärast nõu saime pidada, siis peame meie koa mehed olema, kes neid hädas üksi ei jätaks. Ma ei tea küll, mis me Ahulas õieti peame reakima või tegema, aga süda ütleb, et sinna peame minema, tulgu valmis tuleb.»

«Siis ole hea mees, Taavet, ja anna kutse teada koa teie oma küla inimestele, kes Mägedel käisid,» ütles Vikar puur minekut tehes; «mul on veel mitme kaugema juurest sudida ja pean koju minnes pika ringi tegema.»

«Ei sa peata meil siis ühtigi?»

«Põle aega, vennas! Teiste asi kipitab südames.» —

Ehk küll teisedki koosolekust osavõtjad haagikohtuniku südame pehmendamisele suuremat lootust ei pannud, teadsi, kui väga väljarändamishimulised maltsvetlased sakste valla all seisis, leidis karistusekartjate palve siiski igal pool vastu kõla ning suurem osa oli ilma pikema arupidamiseta valmis neljapäeval Ahulasse minema — vabatahtlikult lövi koopas. Ei sundinud väljarändajaid mitte üksnes lihtne ühistunne ning inimlik kaastunne seks taga, vaid nende seas oli küllalt neid, kes asja peale usulisest küljest vaatasid, kes endid oma usu pärast tagakiusatuna tundsid ja kellele tegi meeleheide oma usu ning selle tunnistajate eest välja astuda ja ka kannatada, kui vaja. See suruski talupoja otsatu kartuse haardet kohtuniku eest, kes neid ju kui oma keelust üleastujaid kohtu süüdlasteks pidas, mitte Pearnat ja Toomast üksi, nende

ja meelitas nende suust julge töötuse: «Me tu

meil viiskümmend meest kogunes kohtupäevaks

kohtu kaebealused, hirmu pärast näost hallid, tõmbasid kaela hõõguv hinga, kui nad armupalujate salka nägid. Neil oli tõesti see uppuja ölekõrre-usk, et see kohtuniku ees võiks vabandada, mida rohkem neil meeldis, et kohtuniku südant palju suid ennem kui hõõrutada kui nende eneste kaks. Ühe ja teisega kaela kõneldes, siin nõu andes, seal nõu küsides käisid nad loomas meeste seas ringi, kes salgakeste kaupadega käisid, sest kohtu algamiseni oli veel aega. Muistis maltsvettide musthallist kogust sel puhul nii mõnigi palvesõna ja appihüüe tuhkru taeva poole, kus nad uskusid, kes ju võimu poolest haagikohtunikustki üle saaksid, kelle tahteta varblane katuselt ei langevat. Kui kohtuniku ei tihka teha ja mõlemat nuhtlusealust peksupinnale kätel ära ei kanna, siis võis ta omeli nii palvetajate usklikkude palvele kohtuniku kohta soovitavat mõju

teha. Nõu kogunenud maltsvettide rohke hulk ei jäänud kohtuniku ümbruses mitte nägemata ja kohtunikule meelde. Selle eest kandis muude seas hoolt juba Jüri Vilk, kes varsti varitsev nuuskurinägu kord siit, kord sealt nähtavalt tuli. Aga kohtus tehti, nagu ei pandaks halli- ja musta-kohtu tahelegi. Mõlemad kaebealused kutsuti, kui härra von Grönewald kohtulauda oli ilmunud, varsti ette ja kohtupidamist algas.

See oli lühike ja lihtne, sest et kumbki oma süüd ei salanud, aga lühike ja lihtne oleks see ka vastasel puhul olnud, kui kohtu haagikohtunik tol ajal karistuse alla tahtis mõista, et ta mõistis ta salgamisest ja headest tunnistustest hoolimata karistuse alla. Ka polnud kohtualusel kaitsjat, kes kohtuniku kallist aega oleks viitnud.

Pearn ja Toomas kaitsesid endid ise, niihästi kui mõistisid, et niipalju kui kohtunik sallis. Palju seda sallimist just polnud, sest härra von Grönewald, see endine karm ohvitser, ei talunud midagi nii väga kui käsualuste «lougamist». Ohvitser oli ta soldatitelt tumma käsutäitmist ja sõgedat alistumist nõudnud, haagikohtunikuna nõudis ta sedasama oma

käpa alla sattunud talupoegadelt. Siiski said mõlemad ka alused endi vabandamiseks mõne alandliku sõna ikkagi. Nad juhtisid muuseas «kõrgesti austatud aagrehihikohi tähelepanu sellele, et väljarändamine pole uue talurahva duse järgi mõisniku loa ja kuberneriga poolt antava pa ju keelatud. Kooskäijatel olnud mõisalood seaduslikul välja võetud, sellepärast arvanud mehed, et nad oma mineku üle koos ka nõu võivad pidada. Oli ärarändamine batud, siis pidi nende arust selle üle nõupidamine ka luba olema. Ja oli nõupidamine lubatud, siis ei võinud Mape Pearnast ülekohus olla, et ta ärarändajad oma tallu kokku tulla, ning Jaagu Toomast mitte kuritegu, et ta me tele kokkutuleku aja teatas.

«Aga minu keeld!» kärgatas haagikohtunik vastu. «kooskäimine ja nõupidamine oli teile minu poolt kõvasti latud!»

Missugusel õiguslikul ja seaduslikul põhjusel haagikohtu valitsuse poolt lubatud väljarändamise vastu säherduse erik oli andnud, selle järele ei julgenud kaebealused muidugi m pärida, et lövi mitte ärritada.

«Me mõtlesime,» kogelesid nad, ikka sama lõnga kat tades, «me mõtlesime, et kui me miskit kurja nõu ei p miskit nõu, mis seaduses on keelatud, ja koa mitte mal usu palvetundi ei pea, mida saksad ja kirikhärrad ei vaid oma kodustest asjadest reagime, üksi oma kodustest dest, oma äraminekust või siiajäamisest — —»

Aga juba pani uus kärgatus meeste suud kinni:

«Jätke oma rumal vale! Kas teil oli minu keeld teada mitte?»

«Oli teada.»

«Ja teada oli teil ka, et haakenrihtri-härra keelud ja ka peavad teile pühad olema?»

Jaatav vaikimine.

«Siis olete häbemata vastahakkajad, kes kohtu ees lahtigi ei tohiks teha!»

Nüüd katsusid mehed härda palumisega õnne. Aga kohtunik tegi, nagu ei kuulekski neid. Neile selga pöörates valitas ta kirjutaja Embeckiga mõne sõna saksa keeles, soris üht raamatut laual, kõndis, käed püksitaskus, paar kord valjusti kriuksuvate saabastega üle toa ning viskas siis, jalg meeste poole pöördudes, kohtuotsuse neile lühidalt näkku.

Ilu kähuas korraga nende kogusse, liikvele ärkas äkitselt terve salk

«Tada viiskümmend hoop! kummalegi!»
Kui mehed veel midagi julgesid niuksatada, mürtsus neile kohtunikult tagant kõrvu:

«Vait, vastased koerad! Või tahate kakssada täis saada?» —
Näpen kui raske karistusemääraga kohtuotsus välias ootab, oli teatavaks saanud, astusid mõned mehed kohtutuppa, koosolekust osavõtjate nimel haagikohtuniku-härrale nuhtluse heaks palvet esitada. Oli nimelt paremaks arvatud, et terve suure meestesalgaga kohturuumi tikkuda, mida kohtunik oleks võinud ähvarduseks pidada või muidu võõriti, et vand esiti väiksema saatkonnaga õnne katsuda.

«Ah, teil tarvis on?» küsis härra von Grünewald oma valikut pead tõstes, kuna ta oma suure tugeva keha hoolenud augu meeste poole väänas, kes alandlikult, kübarad näpus, ukse ette olid seisma jäänud.

Mehed lähenesid kohtulauale ja üks vanaldane, Orgmetsa, võttis sõna. Kõigiti mõjuvalt, sisemise soojuse ja halduse kandel tõi ta palve mõlema verise nuhtluse alla mõistetud seltsimehe eest kuuldavale. Pearn ja Toomas olevat ju teiste ärarändajate soovil, ainult sõbraliku lahkuse pärast seda teinud, mis neile nüüd raskeks süüks on saanud, ja ilma neid nimamata, et säherdune kokkutulek ka nii valjusti keelatud võiks olla, koosolek, kus tuttavad inimesed üksteisega oma maiapidamis-asjadest juttu ajavad. Haagikohtuniku poolt õnnetule pealepandud nuhtlus võivat neil, kes mõlemad on mehed ja perekonna-isad, tervise maksta, nad hauda viia. Nõpärast näidaku kõrgesti austatud kohtuhärra nende vastu armu üles, kinkigu neile karistus või vähendagu vähemalt haiguste arvu. Seda paluvat temalt alandlikul ja nutval südamega kõik muud keelatud koosolekust osavõtjad, kes täna siia on kokku tulnud.

Kui teised mehed ütlesid, mis kellelegi lepitavat ja liigutavat meelde tuli. Nende nägudelt, nende silmist, nende kehast paistis välja nii palju ligimeslik-kõrget, nii palju tungelik-õilist, et see iga teise kohtumõistja suust vähemalt mõne heldiva, kahetseva sõnagi oleks kuuldavale meelitatud.

Härra von Grünewald vaikis.

Läiselt, põlgliku rahuga, pilkljku iseteadvusega.

Leodaalhärra rind ei olnud vastuvõtlik soemaile, inimlikumale tundmustele orjade kohta, kes valitseva võimu vastu

olid sõandanud näppu tõsta. Joovastunud viha vastaseks saanud mahasurutu vastu süttib vägivaldlase põues põlema ja teid täidab tiirane himu niisugusele kätte maksta — mida mitte kumalt, seda lõbusam. Midagi sellesarnast oli lugeda ka mõne palgelt, kes siin isevalitsuse kulli kaitsel, relvastatud keppide ja vitsakimpudega, enda ja oma seisusevendade ainelisi tulusid kaitses, nende ainuvõimu puutumatust valitsuses maa ja rahva üle kindlustas.

Junkur von Grünewaldi pilk andis armupalujaile varemgi vastuse kui ta suu. Ja ses pilgus oli rohkem sees kui ta sõnades.

«Minge aga koju, mehed, ja oodake, kuni ma teid ise kutsun,» ütles ta rahuga, mis meestel nagu külm nuga südame läbi lõi. Ja kui nad veel midagi tahtsid viiksatada, pööras ta jalga vastu maad ja ta käsi näitas neile nii ähvardavalt, et nad paremaks arvasid toast välja kobida.

Väljas olijad lugesid juba nende nägudelt, mis vastused nad tõid.

«Kõvaks jäi?»

«Nagu kivi... Ei võta jutukski.»

«Mis ta siis ütles?»

«Kuulutas koa meile endile kohtupäeva ette.»

Mehed astusid nõupidamiseks kokku. Jõuti otsusele oodata, kuni kohtunik toast välja tuleb, ja siis palumist korraldada. Terve rahvakogu, viiskümmend meest, pidi valju meele südame peale palvetega tormi jooksuma.

Ei kestnudki kaua, kui haagikohtunik pealekaebajaga, Allu talitaja Jüri Vilguga, ning mõlema nuhtlusealusega kohtu toast välja astus. Kohe piirasid maltsvetlased ta ümber ja uuendasid mitme ja mitme sõnaka suuga oma palvet. Kohtunik kuulis nende hääli värisevat, nägi pisaraid nende silmis, pani tähele nende alandlikku vabisemist tema isiku, tema vaimu ees — ta jäi kõvaks!

Sõna lausumata tahtis ta nende vahelt läbi minna, küünarnukkidega enesele teed tehes, nendest üle mujale vahtides. Aga palujate visadus oli suur, lakkapatu nende lapsik lootus, et ju saksa ja haagikohtuniku põues ikkagi süda taksutab. Nad läksid selles visaduses ja lootuses nii kaugele, et langesid vägivaldlase ette põlvile. Kõik peale mõne üksiku, kes seda põues põlema löönud viha pärast teha ei suutnud...

Nad põlvitasid, pead paljad, mõisa porises õues rüü-

... tõstsid ristis käed tema poole ja palusid ning anu-
... jumalat. Aga nüüdki veel polnud tal nende jaoks
... annust pilku, millel midagi tundlikku, midagi
... pärit olevat juures oleks olnud. Tema nägu
... kõrki tuska, ta tundis enese tülitatud olevat;
... meelepaha varjutas ta otsaesist ja kiskus ta
... kortsud. Tummalt sammus ta põlvitajate sõõ-
... lähemast palujast oma pikkade koibadega üle astu-
... otseskohe peksuhoone poole, kus nuhtluse soo-
... duse kallal pidi algama.

... veel paluda?

... ikka veel selle inimese südant ja hinge otsida?

... otsida, mida ei ole?!

... alapaigad oma kohtlases lapsikuses, oma rumalusesüütu-
... otustasid edasi otsida, kuni viimase silmapilguni... Nad
... maast üles ja mõisnikkude seaduslikule, volimehele
... pradega järele minnes nurusid ning mangusid edasi,
... mitu korda enne kogeldud lausekatkeid ja üksikuid
... korrates...

... haagikohtunik oma kaaslastega oli jäänud nuhtlusehoone
... rüüma. Kuna peksumees sisse astus, et nuhtluseaparaati
... seada, andis härra von Grünewald nuhtlusealustele
... lühikul ja kindlal toonil käsu neile järele minna.

... mindis. Mõlemad ohvrid, nägudel surmakarv, järgnesid
... kaval sammul timukale. Ükselt vaatasid nad veel korraks
... meeste poole tagasi. Pearnä suu liikus, nagu tahaks ta
... hüüda. Tooma käsi tõusis, nagu tahaks ta veel kutsuda.
... kumbki ei saanud oma mõtet enam arusaadavaks teha,
... haagikohtuniku käratav hää tõukas nad kuurialuse vära-
... lusse. Maltsvettide sekka maha jäi ainult õnnetute vii-
... ne vaade. Aga see vaade pani vere meeste südames kää-

...
... Armupalujate alanduses vingerdava salgaga sündis korraga
... süda.

Keegi ei põlvitanud, keegi ei küürutanud, keegi ei palunud
... Keegi ei seisnud vägevaima kepikohtuniku ees enam
... peaga. Nende põlved ja seljad löid sirguma. Nende
... palvekäed kiskusid end rusikasse. Nende kahvatanud nägu-
... hakkas roomava alanduse asemel midagi mehisemat, jõu-
... mat paistma. Oli näha valkuvaid silmi, oli kuulda kirista-
... vaid hambaid. Summutatud sünge toon, teadmata kelle suust,

hammaste alla muljutud vihase urisemise sarnane, käis läbi.

Kas märkas kohtunik seda muutust?

Kui ta seda oma silmaga ei märganud — pööras ta ju sel poole selja ja tegi, nagu poleks neid inimesi olemaski. Siis aias ta vist midagi. Sest niipea kui esimene oli Pearn Hein, kuuri all paljastatud ihuga pingile oli astunud ja peksumees vitsakimbu kätte oli haaranud, astus herra von Grönewald talitajaga uksele vahti. Laialt jäid mõlemad avause ette seisma, nagu lahutavaks tõkkeks armupalujate nuheldavate vahele.

Aga see tõke oli liiga nõrk.

Ta võis vagusaid talleksi tagasi hoida, mitte vihaseid inimesi. Mitte inimesi, kelle hingelise sisemuse oli kivine haldamatus mässama pannud.

Vaevalt olid nuhtluseruumist esimesed matsuvad loomad ja pekstava esimesed valukarjatused kuuldavale tulnud. Senised palujad nõudjateks, senised kannatajad võitlejateks, pealetikkujateks muutusid. Elu kähvas korraga nende kogemuse liikvele ärkas äkitselt terve salk. Ilma et ükski juhiks oleks heitnud, ilma et kellegi suust kutsuv, ergutav hüüe oleks tulnud, teadsid silmapilgul kõik, mis neil on teha. Raskesti kõlg külje vastas, häält tegemata, sõna lausumata, vajus tõu jõuk peksuhööne ukse poole, puhus hirmukohtuniku ja andja piitade vahelt ära ning piiras peksupingi nende ohvri ja timukaga ümber.

Lähemal hetkel oli kinniseotud mees pingilt lahti päästetud ja peksumehel vitsakimp käest kistud. Vitsakimp lendas Jüri Vilgul, kes sulase Jaan Vilde käest rüsinas hea määga oli saanud, nii et ta ruumi sisse tuigerdas, vihinal üle poe. Timuka tõukas Taavet Lõhmus tagasi, nuhtlusealuse võitluse tema lahtipäästjad, Liiva Mart, Jaan Vilde, prohveti Tõnu Malts ja mõned teised, eneste keskele...

See kõik sündis nii kähku ja niisuguse innuga, et apu ei olnud mad tegelased, need, kes nuheldava peksupingilt lahti päästetud, selgemalt silma ei hakanud. Ainult Maltsveti vend Maltsi peremeest Maltsi, keda Ahula saks näolt hästi tundis, oli herra von Grönewald tähele pannud. Viha pöördus kahvatanud, aga vastuhakkajate ülevõimu tõttu targu tagasi hoidlik, vaatas ta eemalt Maltsi peale ja ütles surutud häälel ainult:

«Lõpu, mis sa nüüd tegid!»

«... minema, kutsudes talitajat kaasa.

«Need sammused mõlemad üle õue härrastemaja poole. Mõnele pugest tööta jäänud peksumees.

«... oli põgenemine.

«... kohtunik oli talupoegade nägudelt küllalt lugenud, küllalt mõistnud. Ta oli selgusel, et ta oli piirini tulnud, kus ka jalge alla tallatud uss vägivallale hakkab viingerdama, kus alati alistuv kannatuski katkeb, käsulikkorjameel üldse lõpeb. Ja ta arvas paremaks taganeda. Maapuhku. Kehajõulise ülevõimu eest. Seniks, kui ta loomulise väe ning võimu on korraldanud ja võitlusele...

Kuna päästjad ja päästetud mõisast lahkusid ja igasse külge läksid, oli haagikohtunik oma truu sulasega kohtuniku juurde saabunud, kus sedamaid kibe kirjutamine algas. Alustati mässajate nimekirja valmistama.

«... mõisniku keeli oli see, mis Ahulas praegu oli sündinud. Selge, puhas, võltsimata mäss. Mäss, nagu kõik need mässud.

«... oli mõisniku keeli see, kui mõni aasta varemalt Mahtra talupojad võõriti mõistetud seaduse pärast ei tahtnud endid teha vigaseks vemmeldada. Mäss oli see, kui Anija talupojad paar kuud hiljem sellesama vigase seaduse kohta kohtuniku käest läksid seletust paluma. Ja mäss oli, et nüüd salk taluse kihelkonna talupoegi, kes olid tulnud haagikohtunikku otsustimehe pärast põlvili paluma, selle kohtuniku südamevalduse tõttu hetkeks enesevalitsuse kaotasid.

«... talupoja vastuhakkamine mõisnikule ning tema poliitika, vaid mäss ülemuse, mäss valitsuse vastu!

«Riiklik kord» oli hädaohus!

Valitsuse autoriteet oli vankumas!

«Pärast «tarvilikud abinõud» käsile, et riiki ja valitsust uuesti hoida!

«Need tarvilikud abinõud aga olid — sõjavägi...

«... samal päeval läks Ahula mõisniku von Grönewaldi kirkaskjalaga Eestimaa kubernerile Tallinna nõue läkitada sedamaid sõjaväge Järvamaale — mässama hakanud talupojandajaid «vaigistama»...

Härra von Grünewald oli asjalik-tõsine, pannes selle ametlikult paberisse.

Ja kaine peaga oli ta ka.

Ja mitte liiasti ärritatud.

Osna rahuliku, kindla käega kirjutas ta, saadetagu temale sõjaväge appi. Ning pani kirja suure, kodus lõigatud koon ümbriku sisse, tilgutas hulga ametlikku lakki peale, võttis päratu pitseri otsa ja saatis kulleriküüdiga linna. Kõik need kord ja kohus, kui riik on hädaohus, kui valitsus on hädalise äärel...

Miks ka mittel! Teadis ta ju, kellele ta kirjutas. Teadis ta ju, et mees, kes kirja loeb, teda mõistab. Et sellele ei ole meeldegi kirja lugedes naeratada, pead vangutada, suuri asju teha.

Härra von Ulrich teadis ometi, nagu härra von Grünewaldki, mida tähendab mõisniku keeli «mäss» ja et mässajate vastu saadetakse sõjaväge. See mäss aga pidi härra von Ulrichile seda mõistetavam olema, kuna see oli vana rändajate mäss, nende kuritahtlikkude isikute mäss, kelle kahjulikkude püüete vastu teiste sakste seas ka kubernaer härra von Ulrich võitles.

See mäss tuli ju nagu kutsutud!

Nüüd võis hakata Krimmi-haigust hoopis tõsisemalt võtma. Nüüd võis talupoegade seas niisugust hirmu sünnitada, et nad Krimmi peale ainult veel värisedes mõtlevad. Mõnda mõjub see kõrvalt ka Samaara-tõbistesse ja üldse kõigile põgenemishimulistesse orjadesse...

Haagikohtunik saatis mässu suhtes veel palju muid kirju sel päeval välja. Need läksid ümbruse mõisapolitseid sinna, kust isikud, kes Ahulas täna olid mässu tõstnud, peavad olid Mõisapolitseidelt nõuti, nad võtku mässajad, kelle nimed üles anti, jalamaid kinni ja saatku seotult Allmõisa. Sest Albus, kus salakoosolek oli peetud, arvab härra von Grünewald mässupesa olevat, mis siis ka hirmu sünnitamispaigaks kohane oli. Mässajate nimekirja oli enne seda Jüri Vilgu abil juba kokku seatud. See mäluga juudas oli kõik mehed salgas ära tundnud, loomulikult haagikohtunikule enesele harva mõni tuttav nägu oli silma puutunud.

Kohe peale seda algas Järvamaa valdades, eriti Mad kihelkonnas, lõõtsutav kihutusjaht mässuliste maltsvet-

te kodust ei leitud, see otsiti pelgupaigast üles, ja seadeti seotud kätel, nagu riigikukutajad kunagi, Albus. Aga ei püütud mitte üksnes neid, kes Ahulas «mässajad» kinnud, kes haagikohtuniku peksukuuris riigi- ning kihelkonnakorra olid ümber lükanud, vaid ka paljusid teisi, kellel kurilahtlikku jõledust hinge taga ei olnud, kui et nad ei oleks välja rännata. Mõisnikkude rõõmus klaperjaht hõlmas kõigi kodukoldest tüdinenud isikute kohta, kes nende liikumises vähegi tuttavaks olid saanud. Teadeti ka, kas haagikohtunik oma kiirkäsule sellise näpunäite andis, et oleks pannud või arvasid mõisahärrad isegi nüüd paraja aja tulnud olevat nende isikliku hõlma alt äraigatsejaile nende erakorralist õpetust anda.

Nad sattusid niisugusesse sadismivaimustusse, et paljud neistele nel puhul ka kodus peksupeod valmistasid. «Peaaegu kõik need peksti maltsvette», jutustas autorile üks Madise talupoeg. «Ei olnud muud vaja, kui et sa maltsveti keegi vastane su suust Krimmi või Samaara nimega kuulnud olevat.» Purdi mõisas olnud peksujoovastus nii suur, et keegi hallilt rietatud möödamineja mõisa juurest kinni võetud ja ühes teistega vaeseomaks pekstud. Pärast tulnud aga, et võõras mees maltsvetiusuline ega Krimmi-himuline ei olnud. Tema ihu olnud nõnda lõhutud, et ta Paidesse tohtri käele veetud, kus tal vitsaraod liha seest välja võetud. Tohtri koju sõites surnud mees teel ära...

Niisugune metsik tagakiusamine puhus maltsvetiusuliste seas tõugu märtrivaimustuse, kannatamisõndsuse leegitsema. Nad olid tulnud ega kaevanud, nad rõõmustasid. Nad olid õnnelikud, et said oma usu eest vastaste õelust ja piina maitsta. Nad võrdlesid endid esimeste ristiusulistega ja kahetsesid, et nad ei oleks, et sakstel lövisid ja tiigreid käepärast ei olnud, et nad ei oleks neid heita. Albus mõisa poole liikus seotud maltsvetiusuliste salku, kes teel valjusti ja säravalt silmil laulsid: «See on tõest' ukse ees». Salk hüüdis salgale, üksik üksikule ülgustavaid sõnu ja pühakirja-salmikesi vastu. Albus mõisa ees kaotas korraga ühest suuremast jõugust, milles ka palju neist kaasa tulnud naised oli, tuttavast Luteri võitluslaulust alustades: «Ja oleks ilm täis kuradeid». Üks suur, halli habemega mees sirutas käe kõrgilt ja väljakutsuvalt nende ees seisva mehe poole ning hüüdis, vaprustepisarad silmas, kõmiseval häälel:

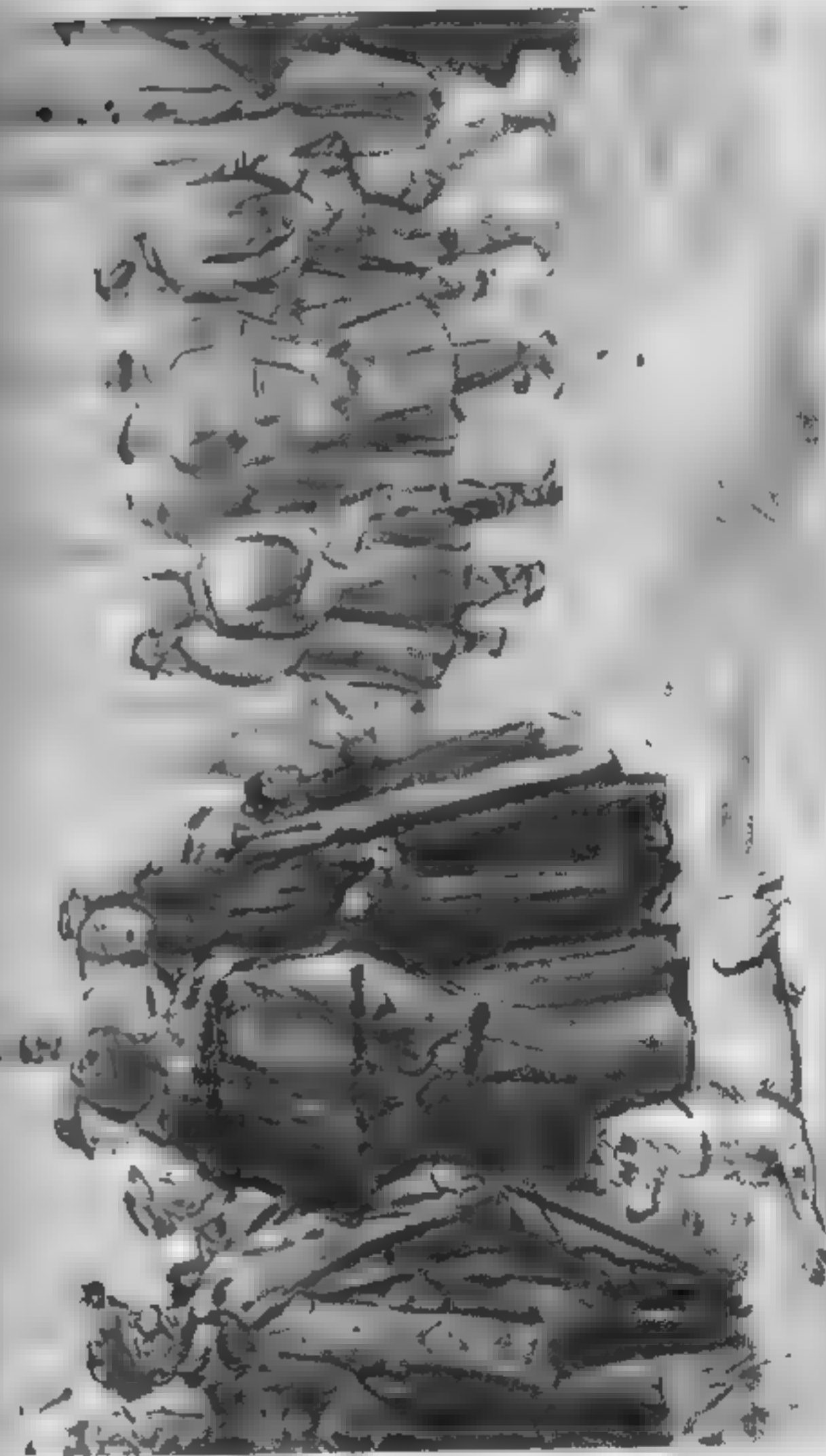
«Rusudeks pudened siiski, sa Belsatsari loss, aga mu jääme elama!»

Igast küljest Alpu veetavaid vange oli haagikohtunik lühikult vastu võtmas, käies kohaliku mõisniku von Lilienfeldi neid toast vahetevahel vaatamas. Härrad ilmusid enamasti pärast sööma-aegu, sigarid suus ja näod lõbusasti õhetanud. Teineteisega sõbralikult juteldes silmitsesid nad mõisa puu- ja aia teel, kahe kaserea vahelt, kuidas ühe ja teise valla «mässajad», käed selja peal, mõisa- ja küla-ametnikele vastu päralt jõudsid. Vahel seltsis nendega ka mõni naabermõisnik, kes mööda sõites oli peatuma jäänud, et mässu mahalöömise töö käigu järele kuulata, ja isegi prouasid, preiliseid ja suurtar- maid lapsi näis lugu nii elavalt huvitavat, et nad härrade- niisugusel jalutuskäigul maha ei raatsinud jääda.

Vangid pandi kõik ühte hoonesse kinni, mille härra von Lilienfeld lahkesti oli vanglaks andnud. See oli mõisa rüütelkoda. Teda hüüti — ja hüütakse ehk praegugi veel — Kukunoosi (ehk Kukenoosi) reheks. Ta seisis üsna mõisa ligikal, talu- ja majandushoonete seas. Ühelt poolt vaatab ta härrastemaja ja selle ümber oleva väheldase puistiku poole, teiselt poolt üle Albu väljade lagendiku, mida kuusikud ja kaasikud eemalt kolmnurgana piiravad. Sealalt männiku servalt tuleb ligikaudselt olev Madise kirik nähtavale; rehest paremal käel, veel lähemal, tõstab kuusikutukkadega kaetud mägi oma madalavõlvitud turja.

Vangikojaks tarvitatav rehi jäeti kütmata. Mis sest, et oli mardipäeva aeg, et talvekuu lumesaju ja mõnekraadilise külma- maga oli kätte jõudnud! Või mässajatele veel sooja tule! Muidugi peeti vange ka pimedas. Kuna päeval väravate pragudestki mõni kiir sumedat valgust sisse pääses, elati hämariku- hommikuni päris kotis. Või mässajatele veel valgust!

See kõik polnud aga nii väljakannatamatu ega mõisnik- poolt nii iseäranis ebainimlik. Elasid ju ka ta loomad, talu- meelest talupoegade ümber ühel astmel, kütmata ruumid- ja videvikust valgeni pimedas. Kohtlemise vahe oli aga selles, et pimedas külmetavaile talupoegadele süüa ega juua ei antud, millest ometi pahemaidki loomi ilma ei jäetä. Kõik need inimesed peeti näljas ja janus — ilma leivaraasut- ja veetilgata, kuni saabus sõjavägi Tallinnast, ja see kestis kolm kuni neli päeva. Kedagi, ka vangide omakseid, kes äärmiselt toitu või jooki oleksid tahtnud viia, ei lastud rehe ligi. Mitu

Härrad ilmusid enamasti pärast sööma-aegu, sigarid suus ja näod lõbusasti õhetanud. Teineteisega sõbralikult juteldes silmitsesid nad, kuidas ühe ja teise valla «mässajad» käed selja peal, päralt jõudsid.

It taheti neile mõisnikuorjusest ärakippujaile maitsta
 kulda peremehe käsi karistab. Seda nõudis saksa kul-
 da seda nõudis ristiusk, seda nõudis härraste kuulus «sü-
 dambus»...
 maaelu elu valitses vangistusepäevadel ja -öödel Kuku-
 n... Usuõhinaga täidetud maltsvetlased vangide seas
 olid riotsa kirglikke kiitlemiskõnesid oma kannatamisest,
 taast julgustades üksteist prohveti- ja apostlikeeltel ning
 olid hõõguvaid, määrtsemiseilini kuumendatud palveid.
 tundes torkas nende seas jälle ellu nad lootsid mingi
 tuleva üleloomuliku päästmise peale, vähemalt aga
 selle kannatamise eest mingi suur taevalik tasu järgnema.
 vastu rääkisid lihtsal inimlikul vihakeelel mõned
 ukunad ja päris ilmlikud, kes asjas midagi jumalikku, mi-
 t... midagi õnnestavat näha ei tahtnud ja kes mingit
 imet ega tasu ei oodanud, vaid kes, nagu Lõhmuse
 lausisid: «Ärge reakige jumalast, vaid reakige kura-
 dine inimene on teise kurat ja saks on talupoja kurat.
 te ole sellest kuradist küll juba kuulnud, oma vanemate
 vanemate-vanemate käest põlvest põlveni. Ta peaks teile
 tav olema! Aga kas jumal on appi tulnud? Kas ta on imet
 tulnud? Kas ta on kedagi kuradi käest palve peale ära peast?
 e negage selget asjal Kurat nuhtleb meid, sest et meie
 orjusest tahame ära minna. Põleks meil seda nõu, siis
 leks meie täna Kukunoosi rehes külma, nälja ja janu käes
 j... ootamas. Kepid saame kätte, mehed, pange tähele!
 te saame nad, ilma et jumal meie peastmiseks väikest
 megi liigutaks. Aga seda ma ütlen teile kõigi kuradite ni-
 l, mehed: Kes meist elama jääb ja veel oimu jaksab liigu-
 da — va jalaarts, va krae oleks ta, kui ta mitte saksa or-
 at ära ei läheks ja teisi hulga kaupa kaasa ei viiks! See
 ju paraku kõik, mis me väetikesed jõuame teha!»
 Ja tüepoolsest — näis, nagu hakkaks säärane ilmlik asja-
 l... ka usumeeste seas viimaks maad võtma, seda enam,
 da piinavamaks läksid nälja ja janu, mida kangemaks tarre-
 tas külm liikmed, ilma et kuskilt abi oleks tulnud, ilma et
 teavad või maised väed oleksid halastust näidanud. Ela-
 mad usulised ja palvelised meeleavaldused soikusid, tume
 vaikus heitis usklike kogu peale, aga ses haudavas vaiku-

Lause esineb siin taastatuna esimese trüki järgi — Toim

ses kääris sapp, imbus mahatallatute viha rõhujate va
rusikasse tõmmatud käte ja üksikute, kokkupigistatud
maste vahelt väljatõugatud vandesõnade kaudu
tulles.

Võimetute vingerdav viha vägevate vastu.

Seda mürgisem, mida võimetum.

Aga ta ands õnnetuile visadust ja uhkust külmetada, ei
gida ja januneda, ilma vaenlaselt armu mangumata, ei
ei pöördunud enam leiba ja vett anudes lukutatud varav
taga seisvate vahtide poole. Vahel sirgus mõni käsi värava
lume järele välja, kuni lumi, niikaugelt kui käed välja ulat
sid, otsa lõppes. Oõsiti magati hunnikus paljal põrandal, keha
keha külge liidetud, üksteist vastastikku oma veresooju
soendades. Nõnda nuheldud, oodati nuhtlust, mis veel kaasa
pidi saama, mis neilt ka veel selle verenatukese pidi nõu
mis aeglaselt, pooltardunult nende soontes liikus...

Nõnda jõudis õhtu, mil trummipõrin ja pasunahäääl vana
eluta hunnikusse jälle liikumist tõi. Väsinud pead tõusid, t
dunud silmad avanesid, lõdisevad huuled sosistasid timuk
kes päralt olid jõudnud. Oodati, et näljarehe väravad lah
mal pilgul lahti lendavad ja igamehe rinnale püssitikk so
gub... Aga ei. Nad unustasid, et sakstel on viisiks talupo
gade vastu väljakutsutud sõjaväelisi «karistussalku» koo
pealt pidulikult vastu võtta ja võõrustada. Varsti kuuleks
mõisa õuest Kukunoosi vangikotta hääled, mis vangidele teat
andsid, et nende karistajaile eelseisva raske töö tarvis rohk
ihu- ja hingelüsedust jagati. Võõrkeelsed rõõmuhõisked, na
mine, trallilaulud karedaist kõrdest tungisid värava vahe
sisse ja teatasid nälgiijaile, et karistajate pidulaud on rikk
likult kaetud.

Kulud jagas mõisnik vennalikult talupoja ja enese vahel
Viin toodi toobriga Albu mõisa viinaköögist, ka leiva andi
mõis, aga liha võeti külast.

Juba päev varemalt oli talitaja Vilk oma abilisega Mõnu
vere külasse, Teistepere talusse ilmunud, mille rentnik, Jaan
Mõnuvere ehk Teiste Jaan, oli jõukamaid Albu perem
Vilk teadis küll, et Jaan ühes teiste maltsvettidega Kukunoo
rehes rasket peksunuhtlust ootas, siiski oli tal süda tem
hirmunud naisega, kes pisikeste lastega nuttes kodu
veel peiarlikku tembutust teha.

Ta kutsus perenaist lauta.

«...mõis?»

«...olevat kohtu poolt käsk Teistepere loomad üle lu
kulu järgi olevat neid talupoja kohta liiga palju.
...al laudas midagi on nuuskida, siis mine aga üks,»
...perenaine ega läinud temaga kaasa.

...le kukkus talitaja oma abilisega lauta, kust nad varsti
...suure musta härjaga jälle nähtavale tulid. Vilk ve
...ma kuukest, tema abiline lõi vitsaga tagant.

...ar sus tahendab?» hüüdis perenaine uksest. «Kuhu
...harja viite?»

...oodal on seda tarvis,» irvitas talitaja talle vastu, mis
...etletuseks juurde lisas, et härra käskinud härja mõisa

...perenaise vihase hüüde peale, et see ei ole ju mitte härra
...kehitas talitaja pilkavalt õlanukke ja tähendas muu-

...talitaja härra õiendab Jaaniga mõisas rehknoodi. Neil
...teemiselega vastastikku tegemist.»

...Härra võeti mõisa ja tapeti seal tulekul olevate soldatite kosti
...d. Liha oli rammus, mis tunnistas, et karistajate moona
...ad polnud teadmata, kuhu lauta tuleks sammud juh
...Härra pilkeks saadeti looma nahk hiljem Teiste pere
...le ara, kes sööjate hoopidest sängis põdes, aga härja
...ei räägitud varem ega hiljem sõnagi.

...d hommikul peale väesalga päralejõudmist, kui soldatid
...mõisniku katuse all hästi olid puhunud, algasid vang
...muudetud rehe ees suure kohtupidamise ettevalmistu

...liha koorem tugevaid, siikeid vitsa, metsast värskest rainu
...d pundi pinusse. Nende kõrvale kanti kuuepangeline too
...võna pooletööbise tõsteriistaga. Siis lähenes väesalk
...mõõpõrinale ja pillihelinal, juhataval ohvitseril paljas mõök

...luge eel asusid karistajad ülema käsul puskaritoobri
...et sellest enestele julgust tõsta — julgust inimeste veris
...ks, kellest nad midagi paha ei teadnud. Viinatoobrist
...tõhus võim tulema, mis nende rinnas jälkuse oma töö
...liha maha suruks, mis nende silmadele kaed ette paneks, et
...ei näeks, mida nad teevad, mis nende kõrvad kur
...teeks, et nad oma ohvrite kisa ei kuuleks.

...Jouge, lapsed, teie töö on raske!» hüüdsid helded saksad
...patsutasid sõdureile isalikult õlale.

Kes neid nõnda, lahkusest nõretavail nägudel, lihtsoldatid, nägi vennastuvat, pidi arvama, et armsamaid, südamlikumaid inimesi ei olegi.

Kui soldatite nägudest juba loom välja paistis, see küsis, kes neile viinaga sisse joodeti — viinaga ja selle vaipa, nad olevat kurjategijaid toodud nuhtlema —, siis alpu Albu veresaun.

Pooljoobnud sõdurid seati sõõri, reheväravad tehti lahti ning ükshaaval hakati nalginud vange nende küüsi vedama.

Oõsel oli lund juurde sadanud, poole küünra paksune vaip kattis maad — surnulina, mille talvisest udust läbi toov giv päike pani kergesti siretama. Varsti punab tema suu tal päikesele vastu...

Rehest välja toodud ja peksjate ringisse tõugatud ohvrid rebiti riided seljast, need laotati lume peale ja sellele astuti tõmmati alasti inimene kummuli. Soldat istus talle pea, tema jalgade peale. Siis astusid lööjad tegevusse, mees kummutas poole, kepijamedused vemblad käes.

Hoope ei loetud. Kask oli anda igaühele nii kaua, kui ta veel elumärke avaldab. Hoopide arvu järgi sai vähem pöörduda see, kes ennemini ära minestas. Vaadati aga teraselt seljale, et veel elavat surnuks ei peetud. Lõõtmine lõpetati alles siis, kui pekstav jääkülma vee all, mis talle ta verest nõrgustatud ihule kallati, enam silmigi ei liigutanud. Niisugune vaigistatav mässaja visati peksjate ringist välja, eemale lume peale, ta verest tilkuvad riided loobiti talle järele. Mis temast jätk saab — hingeheitmiseni pekstud alasti inimesest lumes murekraadi külmaga —, selle järele ei küsitud.

Uus mässaja ettel

Ja jälle toodi rehest üks välja, ja uued peksumehed hakkasid ta kallal tööle. Iga ohvriga vahetati ka peksjaid, kes enne viinatöõbri juures ikka jälle värskelt vahvustati.

Töö läks võrdlemisi vaikselt.

Pekstavad ei karjunud palju.

Ja pealtvaatajad — nuhtlusealuste naised ja muud omad, kes neid olid tulnud koristama, — ka need ei tõstnud suuremat kisa.

Pekstavad ei karjunud sellepärast palju, et neil seks koolalt jõudu ei olnud. Nad olid enne juba näljaga poolvaiksed tehtud. Ainult allasurutud, summutatud toonid, ümin ja kisa suutsid nende piinatud kehade teed välja leida.

Pealtvaatajad, nülitute omaksed, ei tõstnud sellepärast kisa ja ilgusekisa, et määratu verepulm, mis nende silmade ees ja punetas, nende hingelised jõud halvas, nende ohvralloost uinutava hooga üle käis. Neile oli nagu notiga loodud. Nad ei jaksanud seda, mis nad nägid, selgemalt näha. Nagu hirmasa unenäoga ühendatud luupainaja muljus olid need ja rinnust.

Naised, emad ja õed olid ärapekstud selgasid küllalt tihti. Enamasti igaüks neist ja paljud mitu korda. Aga nad ei näinud pärast peksmist. Ja nad olid neid näinud. Aga nüüd vaatasid nad oma, silmaga pealt, kuidas need tapatööd tehti. Kuidas seda hulkade kallal tehti. Kuidas keha keha järel, lõppeda tahtmata reas, luudeni purustati, kuidas punane aurav veri valgele lumele nõrgus, kuidas see, kui paik üleni verise lihaga täitus.

Alida tähendas sõja võitluspaik kuulidest surmatud ja haavatud luimestega selle tapapaiga vastu! Siin olid langenud kõik kistud...

Lõõmuse Anu vahtis — vahtis, ja tal oli tundmus, nagu etaks maapinda ta jalge alt ära rebida, et punasele merele, ta ta ees lainetas, voolu tema poole avada. Ta kuulis seda kohutavat lähenevat ja lõi käed silmade ning kõrvade ette. Nõnda seisis ta kaua. Aga uputus ei tulnud. Maapind kõikus, ta ei taganenud. Ta tegi oma silmad ning kõrvad jälle lahti ja nägi nüüd läbi kollase udu, kuidas tema mees halli ringi tõugati. Udu hõrenes Anu silmade ees, nagu oleks äkiline õhuvool teda lahutanud, ja kõik seisis korraga selgemalt, rõõmumates joontes ta vaate all. Anu arvas Taaveti näos, kuidas jooni võivat lugeda, ja talle jäi sellest näost meelde, kui sügavas mustavate aukude põhjas ta silmad kiiskasid...

Siis mõndis midagi, mis Anu põlved nõtkuma pani. Taavetile loojas sõõris mingi tume asi pähe, mis ta kübara maha tõukas ja ta näkku märja, punase paiga jättis. Siis rebiti ta ihu peeneks ning tõmmati ta maha punavasse rappa...

Samal hetkel kadus viimane jõud Anu põlvedest, ta vajus maha, nagu oleks mõni terariist tal jalad alt maha nülnud. Käed löua alla toetatud, jäi ta põlvitama ja vahtima. Pealt vahtis ta peksupaiga poole, rahulikult, üksisilmi — näis, nagu loeks ta mehe selja peale sadavaid hoope. Siis tõstis silmad pikkamisi taeva poole, ikka kõrgemale, ikka kõrgemale ja ta näole ilmus asjata otsija kärsitus. Oli, nagu püüaks ta

pilguga millestki läbi tungida, kattedest, mille paksus ta vana
tama pani...

Kui ta jälle maha vaatas, oli Taavet peksuringist kaugel.
Ta oleks tema keha läinud otsima — see mõte vilksatas ta
peast läbi —, aga ta ei jaksanud maast tõusta. Seks pundi
tal kehajõu kõrval veel mingi muu jõud. Ta suutis ainult
silmil vahtida — sinna, kus tapeti, ja üles taeva poole, k
elas see, kes ütles: «Sina ei pea mitte tapma!»

Ja seepeale nägi Anu — ikka haruldasel selgusel —, k
das tema vana isa peksule toodi. Ta nägi, kuidas Mihkli po
hallid juuksed õhus lehvisid, kuidas nad tal üksikute salla
dena üle näo langesid, kui tal kaabu peast oli kõõlad, ja k
das ta vana kõhn keha, mida riiete mahakiskumisel toon
ning vapustati, nagu kuivanud puu tormi käes võbises, kuni
jõuetult maha langes...

Nüüd ei põlvitanud Anu enam üksinda. Ta leidis end
kõrvalt oma ema ja vanima õe. Ja veel muid naisi ja neid
sid sigines varsti nende kõrvale põlvitama. Ja viimaks leidis
mehigi, keda jalad enam ei kandnud, verepulmaliste vend
elatanud isasid. Ja kõik tegid, nagu Lõhmuse Anu eel oli te
nud: vahtisid üles ja vahtisid alla ja pärisid ülalt järele, k
das see all kõik võis sündida — kindla keelu, selge seaduse
vastu! Ja miks seaduseandja oma vägevusega vahele ei astu
ega veretööle lõpetust ei tee, mis ju ise valjul kaebel tem
poole üles kisendab.

Nad ei saanud vastust.

Kinniseks, läbitungimatuks jäi taeva hall, kalk rind ja
seks, osavõtmatuks ta udus vidutav tusane pale. Päike oli tuu
halli rünka taha pugunud, nagu ei tahaks temagi nende va
kete pärimist õiguse järele kuulda, nende asjatut otsimist
näha...

Siin all aga sammusid ülekohus ja vägivald oma vana
rada edasi. Joobunud meeletus võidurõõmus. Määra ja p
tundmata. Ohver ohvri järel veeti altarile — pidulikult, rohk
val pillimängul ja trummipõrinal. Pühitses ju ülekohus va
vallaga pulmi. Hõissa, pulmad! Viitsu küllalt, viina küllalt
verd küllalt!

Lõhmuse Taavetile ja Kiisa Mihklile järgnesid mõned
Ahula ja Orgmetsa mehed, siis tuli inimesi Jänedalt, Seidlalt
Orinalt, Väiniärvest, kuni rida juhtumisi jälle mõne Tagu
mehe kätte jõudis

leiti malsvettidel oli suvest saadik «keretäis soolas»
nagu käimise pärast, sest et saksu, kes välismaal viibi-
kohtumõistjateks ei olnud, kuna laisk ja arg opmann nii
pole nuhtlemist omal volil ei tihanud ette võtta. Nüüd, kus
an suur üldine arveõiendamine algas, tarvitasid Tagura
meel, kes alles hiljuti olid koju jõudnud, parajat aega,
et oma valla mässajaid ja mässumeelseid — nii neid,
et ootamatult taga nõudis, kui ka neid, keda nad ise
ohtu loogesid — Albu veresauna saata, või nagu noor
meesid keerutades tähendas: «Vene parkalitele par-
alle parkimise eest ei hoidnud nad oma endise ühise
valla ega vendagi, tema mehes! Hoopis rääkimata. Ka
Mihk, kes õemehega seltsis suvel virgasti oli hoolt kand-
nud, et ühespäevad jumalapärast tasa saaksid, ja kellele
nagu oli töotanud, et see ehk isa naha päästab, — ka see
mees noormees, kes ei malsvet ega väljarändamise õhutaja
ole, pidi Albu saunast läbi käima. Aitas küllalt, et ta
õnnul minevate malsvetlaste perekonnast pärit oli.

Nagu saatuse alla langes kohe seepeale ka Aadu Vik-
puur. Nagu mõisniku tasumisviha halli vanaduse ees ei peatu-
nud, nii ei peatunud ta ka vigase inimese ees. Et joobnud peks-
uril halipuna palgesse ei tõusnud selle sandikese nõrka tervist
al rohkem rikkuda, polnud ime, aga see puna jäi ka nende
sõltjate põske voolamata. Kui kasin oli selle väikese vigase
ees tuksuv elu, osutus sellest, et Vikerpuur juba umbes
kümnenenda hoobi all hingetult maha jäi.

Tähts oli, kui Aadu rehest välja toodi, õe kõrvalt üles hüpa-
nult ja peksuringile ligemale astunud. Ta jäi, kätega mee-
lelti kurudes, seisma ja vaatama. Korraga hakkasid ta silmad
sõlt jooksuma, ta rind lõi nuuksudes vabisevaks. Aga vist ei ol-
nud see üksnes valu-, vaid ühtlasi vihanutt, sest trummipõri-
miste midagi karjudes raputas ta peksjate poole mõlemat
kätt.

Aadu järel tulid, vaheldumisi mõne muu oma ja võõra valla
mehega, vemmalde alla Tõnu-Petri Madis, Pärtli Villem,
Kadaka Toomas, Altsauna Tõnis ja isegi malsvetlaste seast
mõnugi välja tõugatud Sanglepa peremees. Viimase kohta oli
mõnikas arvatavasti kuulnud, et ta kord Samaaraga tegemist
olenud...

Mis Albu rehe ees novembrikuus 1861 meeletu vemmel-
damise poolest toime saadeti, selgugu sellest, et umbes vee-

rand tuhat soldatit terve päeva, hommikust õhtuni, val
pidamata töös olid, välja arvatud üksnes lühike lõuna
Ja valmis ei saanud nad õhtukski veel. Nii rohkesti olid Ja
maa saksad oma alamate seast riigikorra ja ülemuse
leidnud!

Puruväsinud soldatid seletasid õhtul, et nad oma töö
ööst lisa ei taha võtta — seks puuduvat neil jõud. Võib ka
et tülgastus, hoolimata kõigest puskarist, neile ometi vana
hingepõhjast kurgulakke oli tõusnud. Nad polnud vist ka
nii palju verd ja inimliha koos näinud, nende jalad polnud
ilmaski niisuguse punase virtsa sees sõtkunud, nagu täna
päeva.

Väesalga ülem toetas soldatite puhkenõuet ja haagikolu
pidi sellega leppima.

Aga salgake kardetavaid korrakukutajaid oli veel ka
mata. Nende nuhtlemist ei tahtnud saksad homseks
teadmata, mäherdusel põhjusel. Ja nõnda otsustati siia
mõisa poolt lõpuni jätkata.

Kõigile oli tänasest küllalt — sakstele mitte.

Tapatragöödia viimane vaatus mängiti teises teatris — All
mõisa tallis, rasvaküünalde valgusel. Mõisa peksurehed
lesid seal vemmeldajate osa. Vist oli neilegi viina-aida
täna hästi lahti olnud, sest nad etendasid oma osa hiilgavalt.
Sellest teadis peale teiste Visusti küla mees Juhan Pehk
rääkida, kes mõisatallist niisuguses olekus ära koristati, et
pärast elu ja surma vahel vaakudes mitu nädalat sängis
des...

Välises peksupaigas valitses kuni hilise ööni õudne
ming: korjati poolsumnud inimesi lumelt, mähiti neid rietele
ja laoti regedele või kanti kätel ära. Pekstute naised ja mehed
omaksed olid töös, et seda natukest elu, mis nende armastel
veel oli jäetud, siit hirmukohast koju päästa.

Pimedus musta kõhuga haudus punasel paigal. Pimedus
mis tiine oli verelõhnast, valuägest, nutetud ja nutmata
raist. Nagu värskest täidetud päratu sõjahaud mustas
esine lumisest ümbrusest välja. Soe veri oli lume sealt
vasti ära sulatanud.

Härrastemaja aknaread aga särasid tuledest. Önnistat
isuga söödi seal kordaläinud päevatöö järel õhtust. Söödi
löödi klaasid kokku ning sooviti üksteisele tervist.

Niisugune vaigistatud mässaja visati peksjate ringist välja,
eemale lume peale.

PÄRAST SEDA.

Et nuhtlusealuseid Alpu hakati tooma, oli haagikohtunik see hoolega järele vaadanud ja küsinud, kas ka peasüüdlas vangide seas on. Peasüüdlasteks salakoosoleku pärast ilmselgelt teatavasti Pearn Heina ja Jaagupi Toomast ning kolmandana Tõnu Maltsi, kelle haagikohtunik Ahula vastuhakkajate seast oli ära tundnud. Rüsinasegadusel, mis peksutavate päästmise puhul Ahula nuhtlusehoones valitses, olid nimelt teised «peamehed» niihästi kohtunikule kui ka Alpu olukorrale ning peksumehele silmade vahele jäänud, ja nagu kiirelt selgus, ei võinud nägijad sellegi peale vanduda, et just Tõnu Malts üks neist oli, kes pingilt nuhtlusealuse päästis.

Peasüüdlasi toodi Alpu ainult kaks: Pearn ja Jaagup. Kolmandal oli, nagu Orgmetsa püüdjad kohtuniku suureks abipahaks seletasid, korda läinud peitu pugeda. Otsimine läinud asjatuks.

Molemad kättesaadud mässupead eraldati kohe teistest vangidest ning saadeti ahelas hoolsa vahi all Tallinna poole, sest nende üle pidi kaelakohus otsuse tegema. Õnnetud peamehed seega küll peksunuhtlusest, aga nende värisev süda ei olnud õieti, et neid selle asemel midagi hirmsamat ootab.

Aga kolmaski peamees sattus seaduse küüsi. Tõnu Malts otsustas enese ise kuristikku. Ta tuli ja andis enda haagikohtunikule vabatahtlikult kätte. Kuhu võis ka taluinimene tol ajal põgeneda, kus ennast pikemalt varjata!

Sedamaid laskis kohtusaks ta ahelasse panna ja Tallinna toimetada.

Nagu osutus kaelakohtusse saadetud karbekirjast, mis vangile seal ette loeti, tunnistas haagikohtunik Tõnu Maltsi «mässu peajuhatajaks». Seda ei pannud Tõnu imeks. Oli ta ju malts-võeti usu ja Krimmi-liikumise ellukutsuja lihane vend, väljarändajate volimehe ja maakuulaja Kustav Maltsi isa ning

oma nurgas kui üks agaramaid ja julgemaid väljarändajaid eestvõtjaid sakstele, nende seas ka haagikohtunikule, isiklikult tuttav.

Kuid kohtu ees võttis Maltsi protsess parema poörde. Kaebe-akti järgi oleks võinud loota Mõlemad kaebajad ja need tunnismehed, Jüri Vilk ja haagikohtunik peksumees, olid oma tunnistustes ebakindlad. Nad väitsid küll, nagu ka von Grünewald isegi, et Malts olnud peksuhoonesse tunnistuse seas üks esimesi, aga kas ta nuhtlusealuse lahtipäästmises tegi midagi, oli olnud, seda ei võtnud kumbki oma vande peale. Sel lool Tõnu Maltsile kohtuotsus osaks, mis oli märksa pehmem tema kahe kaaslaste oma: ta mõisteti kaheks aastaks vangistada Onnetule Pearnale ja Toomale tõi aga kaelakohtu karistuse määr uue kodumaa. Küll mitte selle, mis nad endile ise end mõttesse võtnud, aga siiski kauge asumaa, muudku ei saanud nimi oli Siber. Nad saadeti mitmeks aastaks «tuhjale maa» vangitöösse ja pärastisele eluaegsele asumisele.

Ka Maltsi ei jäetud Tallinna või mujale kodumaale. Tõll aegsed vangitööle mõistetud inimesed saadeti Tallinnast enamasti Novgorodi linna, ja sinna viidi ka «Järvamaa maameeste peamees». Tema vahva naine, Kustavi võõrasema, kolme lapsega läks temaga sinna kaasa. Kuid vabadust ei pidanud vaene mees enam näha saama. Onnetus, mis teda pikseleegoni oli tabanud, ning raske vangipõli murdsid ta tervise ja ka elu. Juba järgmisel suvel asus Tõnis Malts igavesele kodumaale, mõne jala sügavusele musta mulla alla. Oma poeg ei saanud ta enam näha. Krimmis viibiv poeg sai võõrasema isa surma sõnumi. Maltsi naine mõlema lapsega pöördus Tallinnast kodumaale tagasi. Lastest suri teine teel. Ema läks Tallinnas uuesti mehele, sulges varsti aga silmad igaveseks. Ja mitte kaua hiljem korjas surm ka tema viimase lapse. Nõnda lõppes selle perekonna kurbmäng.

Pearn Heina ja tema seltsimehe edaspidisest saatusest ei ole midagi teada. Nad läksid ja kadusid. Nagu paljud enne neid paljud pärast neid. Siberi kõht oli lai. Sinna mahtus leegida kannatajaid.

Kes aga nüüd arvab, et Albu verekohtu ja Tallinna kaelakohtuga maltsvetlaste süü oli lepitatud ja kustutatud, eksib. Moraalsele karistusele Siberi ja vangikoja näol saadeti veel kõva ainele karistus järele.

Nuheldud nuhtlusealustele käsutati soldatid kaela. Nend

ja saunad muudeti kasarmuteks. Mehi, kes neid olid nuhtlunud, pidid nad nüüd veel toitma ja nendega oma aegade jagama. Ning hästi pidid nad neid söötma, et nad ei magatama — nõnda oli ülemuse kõva käsk. Ja mitte et nad ei pidanud see määratu koorem vaeste, kurnatud inimeste seljas lasuma, vaid tervelt pool aastat — kuni

talv oli see, mis viletsad pidid üle elama!

Enamasti olid väga mitmed kevadel oma talud ja kindlustuskohad kaotanud. Helled inimesed, usuvennad ja vennad, andsid neile küll peaväetist ja suvel ning sügisel ka heina-, lõikuse- ning koristustööd. Ometi oli nende puudus töggi ajal nii suur, et nad mõnda soid ja rabasid sötkudes pidid marju koguma — pohli, murakaid, mustikaid ja jõhvikaid — ja need kopikate eest müüma, et endid oma hädas vähegi aidata. Kuid aga tahtsid need õnnatud pikal talvel peale hakata, kui nende töö oli lõppenud? Mida oli tolleaegsel talupojal, kes ei oma perega alalise puuduse ja näljaga võitles, üleliigsetele inimestele teenida anda? Kestvast armuleiva andmisest võis tal vähem juttu olla.

Nende hädaliste juurde seltsisid veel need talupidajad ja talunikud, kes usulise totruse tõttu olid kevadel tõuviljad ja teigemata jätnud ning loomad ja tööriistad ära müünud. Nad olid küll veel oma peavari, aga see oli lage, niisama tühi nagu nende aidad viljast ja kukrud rahast. Aina suurte võttega oli peremeestel korda läinud oma kohuseid mõisa talu täita ja uue peremehe heaks talivilja maha teha. Talupojaks, karedaks talveks — polnud neil midagi varuks. Nad irvitas aknast ja uksest sisse.

Ja hirmupilti täiendada, järgnes Albu veristamine, mis talu ja saunad põdejatega täitis. Naised, emad, õed noppisid nende puretud ihust vitsaraokesi, võidsid neid koduste rohtudega, põetasid neid nädalate kaupa ja pidid mõnegi mõisa talu — linaharimise, ketruse, kudumise — unarule jätma, mis karistusetondi näljatondi kõrvale asetas.

Ja siis veel sõjavägi niisuguste hädahurtsikuissel! Tugevad mehed, kasarmus vaevaliselt söödetud soldatite isuga talv täis kirjeldamata kannatamist, aga mõnda saadeti ta ometi. Kannatajad pigistasid hambad risti, surmapõlguse ja eluvihaga, ja elasid talve üle. Nad hammustasid endil kas või

sõrme otsast ja sõid kas või savi põranda seest, aga oma võttest nad ei taganenud, rõhujaile seda rõõmu ei toonud. Ühine õnnetus, ühine kannatamine, ühine nälg liitis nad ühte deks kokku, kes üksteisega leivakoorukest laual ja särki jagasid.

Ärarändamis-ettevõtte hakkas uuel aastal tegelikult omandama. Passid anti kubernerite kantseleist takistamata, nagu sügisel pärast peksu mõisadest ka loataheda neile, soovisid ja kellel mõisaga midagi tegemist polnud, keelanud olid välja antud. Oleks võinud kõige eelmise järgi ette et sõjaväelise valve all seisvate «mässajate» kinnipidamiskiusu pärast veel mõned konksu tarvitatakse. Aga seda ei olnud. Saksad olid ometi viimaks ära näinud, et need olnud ei lase endid mingist terrorist enam tagasi pidada, nad ei kas või elu. Tõenäoline on ka, et nad Peterburi ülemvõimade kartsid. See soovis, nagu teada, riigi tühjematesse paikades elanikke; sellele soovile kunstlikkude, väljamõeldud tõkete, nagu oli «Järvamaa mäss», kestvalt vastu töötada ei olnud parunite meelest nähtavasti tulus.

Kohe peale passide kättesaamist, uuel aastal, läks välirändajate poolt esimene volimees kahe kaaslasega Krimmi poole tee, et seal oma volitajaile, keda oli umbes nelikümme perekonda, maad välja võtta. Saadikuks oli Kaar Määrmann, Kangussaare peremees Albu vallast; tema seltsilisteks heitsid mõlemad tuttavad maltsveti usu jutlustanud Paide Ants ja Kerna mõlder. Tartu—Pihkva—Kiievi kaudu posthobustega reisides jõudsid nad küünlakuu algul Krimmi. Ükski neist kolmest ei mõistnud vene keelt, aga loodasid mehed ometi.

Krimmis olevad suguvennad olid järelerändajate tulevaste asukohtade leidmiseks silmad juba ringi löönud ning Kaar Malt oli neile enne paar kirja kirjutanud, soovitades neile Krimferoopoli linna ümbert mõisnikkude maid, mida, sest et need jõgede ääres asetsesid, mitte veevaeses langendikus, arvu kroonu maadest soodsamaiks. Määrmannil oli rahva poolt voli kaasas Krimmi eestlaste nõuande järgi mõne mõisniku kaup ära teha. Leitigi, kui saadikud olid päralt jõudnud, et äranis Samruki meeste toimetusel, sünnis koht. See oli Hõluküla küla vene naimõisniku Belovodskaja maa peal, Albu hinguga paigas. Mõisnikkude asumistingimused olid ka omadega teatavasti umbes ühesugused. Varsti oli kaup teh-

kehtetult kinnitatud ja sisserändajate passid ning punktijad Simferoopoli kameraalhoovis toimetatud. Seega mõnede perekondade side kodumaaga seaduslikult katkestamisel võisid sealt kui Krimmi elanikud lahkuda, siit saadikud seal ette näidates.

Kohe Ants Kõrge kui poissmees kohe Krimmi jäi ja seal hakkas, pöördusid Kaarel Silejev ja Kustas Määrmann kodumaale tagasi, et hiljem oma perekondadega teiste rändajate seltsis kaugelt teekonda uuesti ette võtta.

Kohe nädalat hiljem läks tee teise rahvaseltsi volimees, Ants Valkmann Ahulast, ümbes viiekümne perekonnaga. Temal oli tõlgiks kaasas sama vana kroonulõunakõn, kes Maltsveti ja selle vennapoja seltsis Krimmi kolme aastal juba oli kaasa teinud. Nemad valisid tee, lõunakõnile juba tuttav oli: Peterburi ja Moskva kaudu. Alku saadeti ka selle saadiku kaubad suguvendade kaasa. Ruttamise sundivaks põhjuseks oli muidugi see, et kodust peatselt ja takistamata tulema; ei olnud Krimmi jõudes valitud maaga rahul, siis jäi neile veel hiljem oma tahtmist mööda uus koht omandada.

Neile seltskonnale kaubeldi ära mõisaomaniku proua Laila Dalaieva käest Simferoopoli ligidal, Salgiri jõe ääres oleva Kara-Kijati küla maad. Sedamaid reisis ka Valkmann kaupmeeste dokumentidega Eestimaale tagasi.

Algas äraminejate seas nüüd kibe ettevalmistus pika looma vastu. Kõigepealt püüti rahaks teha kõik, mida ei olnud kaasa võtta. Loomad, majakraam, tööriistad — nii- ja seda vara kellelgi veel omaks oli — müüdi ära, enamasti vähesel hinnal, või anti üsna muidu tuttavale ning teadetele, kes maha jäid. Igatahes püüti kukrut kauge teekonnata tuleviku vastu võimalikult paisutada.

Kerge see ei olnud. Müüa oli vähe ja hinnad äärmiselt madalad. Juhtus olema kehv aasta nagu eelminegi. Saadi täiskasvanud härja eest rublat kümme kuni viisteistkümmend, hobuse eest viis kuni kuus rubla, hobuse eest mitte palju rohkem kui naha hinna. Ja nüüd veel ärarändajad, kes ostjaid pidid otsima, et aga varast lahti ning minema saada!

Kõpikakogumise kõrval käis reisivankrite valmisseadmine, kinniseadmine, ihukatete kordaseadmine. Vankritele kinnitati riidest kummid peale ja täideti nad kraami ja koludega, mis taheti ühes võtta.

Nõnda valitses maltsvetlaste majades igal pool elav kabin. Möisadest vaadati seda pörnitaval pilgul pealt, maltsvettide vastased talurahva seast, kes nende ette peale pappidelt ja palvevendadelt omandatud eelarvande vaatasid, vangutasid naerdes pead.

Väljarändajad olid lahkumise lehekuu peale määratud Kümme-kond perekonda, kes ettevalmistustega varem said ja arvasid vähema hulgaga parema olevat reisida, juba mai algul teele. Kuu keskmisteks päevadeks jõudis rahvaskond, kelle juhiks oli Kustas Määrmann, nii kaudu et lahkumise peale võis mõelda, kuna maakuulaja Ants Määrmanni seltskond, kes veel eeltalitusi sooritas ja kogunemas paari nädala võrra teistest maha kippus jääma.

Määrmanni rahvas oli enamasti Madise kihelkonnast, nad veti usu peapaigast, pärit. Kui äraminekuks kõik valmis seatud, tuli lahkujale meelde seda kohta minna jumalaga jätma, kuhu nad oma manalasse kolinud kallimad olid jätanud. Mõte leidis muidugi üldist vastukaja ning rohket vul kogunes maltsvetlasi Madise surnuaiale, et viimast kord omaste haudadel palvetada ja armsaist mullakünkaist matust kaasa võtta.

Ka kirikuõpetaja paluti surnuaiale.

Sama õpetaja, kes neid kantslist nii teravalt oli sõidelnud, nii haavavalt noominud ja kelle vastu nad ise nii sageli vaenulikkude meelt olid avaldanud! Sama kiriku esindaja, mis õpetustesse nad oma lahkusuga prao olid kiskunud, mida tal laites olid arvustanud, mis nende meelest küllalt õieti täiesti pühakirja alusel ei põhjenenud! Need lapselik-pehmed kohtlased talupojahinged, kes lahkumishaleduses kõik vaen ja viha unustasid, soovisid, et nende vastane neile mõne palv sõna ütleks, nende jumalagajätmist vaimuliku kõnekesega publikumaks ja pühalikumaks kaunistaks...

Kirikuõpetaja Gebhard ei jätnud nende soovi täitmata. See soov meelitas teda. Näis ju, nagu oleks lahkumiskõne senised vastased tallekesed endisesse karja tagasi arvanud. Seestpidi rõõmu maitstes niisugusest alistumisest, pidi neile haudade vahel pika ja ülilähke lahkumiskõne. Ta hakkas neid lahutas, ilusti mõnda minnes sidus ta neile tumpvõid südamele — «oma kallist evangeeliumi-usust» ka kaugel sil truudusega kinni pidada ja selle usu põhjal oma hinge vaimuelu eest ärksalt hoolt kanda... Ja kui peaks võimda

et uus elukoht neid nende lootustes petab, et igatsus unustatud põlise kodu järele nende südameis ärkab, siis olgu aga nad julgesti ümber ja tulgu tagasi! Siinsed vaimulikud ülemad ja vanemad olevat valmis neid armuga jälle vastu võtma ja neile tööd ning leiba mu-

hutada. Selle odava tule-
sõnaga noor kirikhärra täielikult. Tema viimased sõnad need kõlasid ju pilkena talupoegade kõrvu — ujusid il veldi jahutades sellest mõjust üle, aga üldiselt võis ta kuul olla, sest ta nägi nüskeid silmi ja norus päid. Hulga nagu karjane kunagi karja tipus, sammus ta kalmiskirikku juurde tagasi.

Uus tärkas lahkujate, iseäranis naiste seas soov ka veel tulla, igauhele nii tuttavasse pühakotta sisse astuda. Need ju ühtegi nende seas, kes mitte mitme ja mitmete abielulaseid kaudu selle nende aatelise elu keskkohta tungutalud tornhoonega ühenduses poleks seisnud. Selles, mis aatelisel seliandikul seisvas tõsisel tuhmis ehituses olid nad kirikliku täisealiseks-tunnistamise neile sisse imetatud abielulasega selle kombe eest, millega seda toimetati, vastu tulnud; siin olid nende käed abielulepinguks pühalikult kokku pandatud; siia olid nad oma lapsukesed ristimisele, oma surnud matmisele kandnud. Kirik oli ju ka, kõrtsi ja laada kõrval, raskesti töötava ja üksinduses elava talupoja tähtsam meelelahutusepaik, kuhu ta nädala või paari takka ilmus, et näha nägusid näha, teisi hääli kuulda, et kaugema tuttavaga vastastikkude oma muresid ja rõõmusid südamest veeretada.

Nahitava meeleheaga täitis vaimulik mees ka selle soovi.

Kui kõster ukse oli avanud, kogunes lihtsasse, väheavarasse ruumi, millesse väljas siretav kevadine valgus imekitsaste gooti akende kaudu märksa sumendatult pääses, must-hall hulk andlikult vaikivaid inimesi, kes esiotsa keset kirikut jäid koguna seisma, et silmi üldiselt ringi lasta käia, ja pühalikamisi salgakesteks jagunesid, kes ühte ja teist üksikut oma isiklikkude erihuvide järgi veel viimast korda hakkasid vaatlema.

See mindi, silmad kalkvel, vaikides kirikust, et salgakeste laupa jälle oma külade poole pöörduda, mis kaasikute ja lausikute piiratud nurme- ja aasalagendikkudel endid kevadise päikese käes soendasid.

Paar päeva hiljem algas väljarändajate teeleminek, nende suur päev.

Kogunemispaiigaks oli Orgmetsa küla valitud.

Paremat päeva ja paremat paika ei võinud enam olla, et lahkujaile kodukoha haljendavast ilust kõige meelitu pilti mälestuseks kaasa anda.

Naeratavast taevast säras jälle nooreks saanud päike koolikul armastusel alla, kõike, mis tema määratusse mõjuvalt küündis, palavalt suudeldes ja iga elulise olendi sisemust rõõmul sulama pannes. Nagu kollakasroheline õrn suits, läbi põimitud kullakiududega, esines algelisel puhkemisel olev hestik metsas ja põõsastikus. Esimesed lilled, ühed need nagu taeva küljest pudenenud värviraasud, teised läikivkõrred nagu päikese seest tilkunud kullapiisad, panid aasa rohelise põlle värvikalt elama ja ilutsema. Ja et ka ülal sinikuldne õhuriigis õitkuu hõiskav elu ei puuduks, laskis lõo, tõustes alla kõrgemale päikese poole, oma õnneliku imestusega täidetud aukiituse-laulu heliseda, nii valjusti, nagu kardaks ta, et tal suv süda tal muidu põuekese purustab.

Orgmetsa küla, asendilt kaunimaid Tallinna-Tartu maantee ääres, paistis Tallinna poolt tulijale silma, nagu asuks keset õitsvaid rohuaedu. Ligemale jõudes nähti siis, et lopsakas toominga-, pihlaka- ja lepametsake, mis kolme mehest peret kaisutas, selle vaate terve küla kohta silma tõi. Aga kuigi tagapoolsed talud — küla suurem osa — pikas reas enamasti paremal käel maanteest — mitte suuresuguse luhtava haljuse sees ei peitunud, siis oli neil kaugem tagasein, mis pildile mitte vähem värskust ja veelisemõnu ei andnud. Küla selga paremal käel kaunistas noor aasamets, mille tagant kerkis kuusemetsa tõmmu rind. Talu pool maanteed jooksid väljad nii kaua lagedalt edasi, kuni nad jälle kokku puutusid metsaga, mis neile suures kaugen nagu väljasirutatud kätel, vastu tuli.

Siia paika, küla lõunapoolsesse otsa, hakkas varasest hommikust peale Järvamaa rahvast kokku valguma — küll jala, küll hobusega, küll noori, küll vanu. Äraminejatega ühes tulid hulkade uudishimuliste seas ka nende saatjad, mahajaavad sugulased, sõbrad ja head tuttavad, et lahkujatega veel tunnistust juttu vesta, ja kui voor liikuma hakkab, neil viimast korda kätt pigistada ja silma vaadata. Viis ju tänane päev nad arvavasti surmani üksteisest lahku. Sest need, kes nüüd ühes

olid otsustanud kodumaale paigale jääda, ehk olgu siis, et armastused tõesti maale satuvad, kus piima ja mett jookseb.

Orgmetsa päike tõusis, seda perekamaks laks kogunemisele. Ja ikka pikemaks venis järjest jätkuv vankri- ja lastega, lükkis end üksteise järel rongi. Kõik olid

peale kuuekümmne vankri, täidetud teemoona, ihu- ja lastega, lükkis end üksteise järel rongi. Kõik olid kühakadeks: redelitele olid püstitatud loogad, millele olid üle tõmmatud. Aga nõnda sünnitatud katuse- ja et olnud muidugi küllalt avarad, et laste ja raukade val ka muid rändajaid enestesse mahutada. Iga vähegi vankri ja kõbusam pidi jalgsi käima, omadel taldadel Lääne- ja Musta mere äärde kõmpima. Ei jätkunud veoloomi, et neid iga perekonnagi peale, vaid enamasti jagati ühte vankrit ja kummivankrit kahe kuni kolme perekonna vahel, kes olid õnnelikud, kui nad oma riidekompsud ja leivatuul kellelegi vankrile said panna, kuna verivaesed vabadikud, kellel oli pisikesi lapsi, pidid vaatama, kuidas neid palvete ja muusikaga vankrile sai ära jagada. Umbes viissada hinge olid rändajaid Järvamaa valdadest, iseäranis Madise kihelkonnast, nende seas veel kuusteistkümmend perekonda kaheksa- ja üheksa hingega Harjumaalt, Kolga vallast, kogunes Määr- ja Võõra voori, ja neid oleks ligemalt ja kaugemalt rohkemgi olnud, kui mitte tuimus ja teadmatus, hirm kauge maa eest

visi armastus kodukolde vastu paljusid minna-ihkajaid, kes tagasi hoidnud — nüüd ja ka edaspidi.

See sissejuurdunud koduarmastus tegi ka vahvatele minekuks lahkumise ärarääkimata raskeks ning haledaks; ta pitsis naistele kui ka meestele pisarad silmist ja pani nad kühakades mahajaajate kaela langema, kui voori tipust minekuks laulud kajasisid. Vaimuliku laulu helidel «Aamen, au Isale» hakkas verstepikkune rong Orgmetsa küla otsast liikuma. Selle kirikulauluga, mis lahkumistunnete väljendamiseks oli vahe sünnis on, aga millest sündsamat koosviibijad ei tundnud, kisendas rusutud, hinge põhjani liigutatud rahvahulk oma valu rinnust välja. Oma valu ja oma protesti nende vastu, kelle ahnuse ja vägivalla julm piits neid sundis kõik maha jätta, mis neile siamaani armas ja kallis oli olnud.

Aga sel rindalõhestaval tunnil leidis ometi ka pilkajaid, kes irvitades «hullude maltsvettide» voorile järele vahtisid.

Need olid need ringid ja isikud talurahva seast ja teenistusest, kelle käsi aineliselt paremini käis või kes selt pappide, vennastekoguduse palvemeeste ja oma liikkude mõisavanemate» pimestava mõju all seisis, need uskusi kavalat õpetust, et orja ja orjaperemehe huvilised, et isegi valjus ja kurjus, mida ori peremehelt saab, on temale kasuks, sest et see tuleb jumalast. Need need ringid ja isikud, kellele isa Jannsen oma «Perno Permeest» kirjutas, kellele ta sisendas, et Albu rehe ees surnuks vemmeldatud orjad «passuna ja trummi manitenitud kombel vae läbbi nuhheldud saivad»...

Juba kaks nädalat hiljem pakkus Jarva-Jaani kirik sama põgenemispilti, nagu seekord Orgmetsa küla otsa pisut väiksem vöör, unibes viiskümmend vankrit suur, mita saja hingega, hakkas sealt Ants Valkmanni juhtimisel Krimmi poole liikuma. Need, kes talve otsa olid kärganud ja naernud, et ega sellest jampsimisest ometi midagi tule, pidid nüüd nägema, et ärarändamine suuremal mõõn tõepoolest käes oli, ja neile jäi ainult veel see kahjurõõmik, ehk küll kahvatu ja kindlusetu enesetroost, et minejad ei vahest päralt ning pöörduvad teelt tagasi.

Mõisniku ainelist hinge läbis ehmatusetuksatus. Eks olnud hulk tööjõudu, mis seal maalt minema veeres! Ainult nende näol, kes vankrite kõrval kõndisid, vaid ka need näol, kes vankrite peal virisesid või ema rinna otsas rippusid! Tuhandele isikule lähenev hulk maksuta tööjõudu!

Polnud siis ime, et Roosna-Alliku mõisnik parun Stadelberg oma peremehe-aule liaks ei pidanud Valkmanni võõrde kakskümmend versta järele kihutada, et oma valla lahkuvad liikmeid meelitustega ümberpöördumisele ahvatleda — napp rasvaga hiiri püütakse.

«Ma olen teile ju ikka hea härra olnud,» hakkas ta meiläikivast tõllast kõnet pidama, «kes teid liia töö ja maksu pole koormanud ega teile muul viisil ülekohut teinud. Aga ma tahan teie vastu nüüd veelgi parem ja heldem olla, kui te aga mõistuse pähe võtate ja tagasi pööratel!»

Kuid need mõistmatud ja tänamatud väristasid kangekaelolepead. Nad olid härra headust ja heldust nii küllaldaselt maitse saanud, et nad selle eest põgenesid.

Ja siunates laskis parunihärra oma traavlite ninad pull Roosna-Alliku poole keerata...

KAKS, KES NENDE ASEMEL HÄBENESID.

Allu nuhtluseväljalt vedasid Kiisa Liisu ja Lõhmuse Anu lauluslikul sügisel kolm pekstut ühisel reel koju. Kaks neist pead, kolmas oli vagune kogu tee, nagu ta ka hoopide all oli olnud. Aga hoopide all oli ta trotsimisi vagune, reel peast. Ta oli rohkem verd kaotanud kui mõni muu, sest ta oli näos suur haav oli. Selle sai ta soldatilt, kellele ta oli minnes kogemata jala peale astus.

Kodus põdesid kõik kolm mõne aja sängis, kõige kauem Mikkel kui elatanud mees. Tema oli ka ainus kolmest, kes heledasti valu üle kaebas ja öösiti oma ägamisega kõigi talakondsete silmast une võttis.

Mikk ähkis mõne päeva ja öö, siis näis ta korraga nagu puutombuks muutuvat. Kinniste silmadega, imelik jälkuseilme näol, lamas ta asemel, ilma kellegagi sõna rääkimata, ilma midagi tahtmata. Kolmel päeval ei võtnud ta toidueinet vastu, muudkui jõi hommikust õhtuni külma vett. Küsimused jättis ta enamasti vastamata ja iga märgu selle kohta andmata, kas ta neid kuulis või ei.

Vahel, kui ta enese ilma nägijateta arvas olevat, lõi ta silmad lahti — tuhmid rasvaläikega silmad — ja vaatas ringi. Illiline totter-nutune vaade see oli! Ja suuääred venisid viltu nagu inimesel, kelle süda läilusest pööratab.

Taavet Lõhmus sellevastu oli vihane haige. Ta vandus iga õlgutuse puhul, mis talle valu tegi, pani ka musta kurja igatsele vastu, kes ta käekäigu järele küsis. Teda kuuldi, kui ta meeneses oli, hambaid kiristavat, ja vahel nähti, kuidas ta oma pead kahe rusika vahel muljus. Ta hinges näis säherdune kaarivat, et tal vahel kollane vaht suu ääres seisis, tundus niisugune viha keevat, et see talle võimalikuks tegi oma kehalist nõrkust ja valu täiesti unustada.

Esimene ennast jalule ajama oli Mikk.

Kaks soldatit elutsesid juba majas.

Mikk kolas, teadmata kus, mitu päeva töötanud ringi. Ta ei võim poleks suutnud teda mõisa teole ajada. Ema ja isa... dimine oli nagu puupakule rääkimine. Siis tuli ta ühel... joobnult koju. Ta oli nii täis, et enam üle läve tuppa ei... nud, vaid ukse ette maha kukkus, kust ta sisse pidi kantama.

Vanemate noomingud teisel hommikul pörkasid talt... tagasi. Ta vaikis esmalt nagu sein, urises siis midagi arusa... matut, sülitas ning pani kodust jälle minema.

Sel öhtul ei tulnudki ta enam koju, vaid alles teisel hommiku... kul, ja jälle näoga, mis küllalt selgesti tunnistas, kus ta... olnud ja mida teinud.

See kestis nõnda veel mõne päeva. Nagu pärast selgus, oli ta iseenese vähesed kopikad ära joonud. Taaveti käest pa... korda raha laenanud, siis oma noa, saapad ning mõne muu... asja ära müünud ja kõige viimaks salaja isa kehva kukru kal... lal käinud.

Aga vastutusele ei saanud nad teda võtta.

Nad leidsid ta paaripäevase otsimise järel aidalakast. Ta oli enese seal üles poonud. —

Esiotsa näis, nagu poleks sündmus Taavet Lõhmusesse, kus juba ka jalul oli, suuremat mõjunud. Ta käis surnut vaatamas ja tuli rahulikult, norus peaga, ümber küla ringi minnes, kogu tagasi. Kodus istus ta käsipõsekil paar tundi, hakkas... Mikule puusärki tegema. Ainult söögi-isu oli tal kadunud ja juttu ei tahtnud ta kellegagi ajada, ka oma naisega mitte. Vaikselt, sõnakehvalt võttis ta seepeale matusest osa.

Järgmistel päevadel nokitses ta aida kõrval väikese sara all kus ta töökoda paiknes, vankrit parandada, millega ta kevadel «kaugele tee» tahtis minna. Koppis ja puuris ja saagis seal päeva kolm-neli tasahiljukesi, pidades pikki vaheaegu ja imedes ühtelugu piipu. Siis kadus ta ühel päeval pimediku algul kui ta Juku oli enese juurest tuppa saatnud, ja tuli alles hilja öösel tuikudes koju.

See oli viimase aasta sees esimene kord, kus teda nii rämp... peatäiega nähti. Ta oli selle aja kestel küll vahel viina võtnud aga vahvasti mõõtu pidanud. «Tüma keel» — see oli keel mis ta kõrtsist või laadalt vahel harva kaasa tõi.

Järgmisel hommikul varu pani ta kodust jälle minema, et lõunaks samal õnnetul olekul nagu ööselgi tagasi ilmuda.

... ei teinud ta asja kellegagi, hoidis silmad Anu pealt... kõrvale, kobis tuikudes nurka ja jäi sinna ettepoole... peaga järile istuma, iseäralik mürgine pilkenaeratus... Vaikis, vaikis, kuni hakkas endamisi kõnelema.

«Häh, häh, häh!... Oi, oi, oi!... Poeg lakardiks — tütar... teised lapsed tainapeadeks!... Ja kõik jumalast!... alust ja pühakirjast ja prohvetitest ja apostlitest — häh, häh, häh!... Ela nagu hullumajas!»

Ja natukese aja pärast:

«Häh, te prohvsed siin ja seal!... Mis ühed õgimata jäta... l, teada õgivad teised!... Ühed neelavad pea, teised keha... hingekese tagajärell... Kuda siis!... Kõik õigel... Kõik... Ära sa tee suudki lahti!... Neil jumal, neil jälle...»

Vaikese vaheaaja järel:

«... õigem sedasil... Mis sa kauemini tolgendad nende... Kaua sa oma seljast lased kausta võtta... Oksainus... annus nahkl! Las purelevad nüüd su raisa kallal!... Muudku mine ja tee niisamuti...»

... astus tema juurde ja pani oma õhukese käe ta pea... Taaveti juuksed olid niisked külmast rasvasest higist, ... ka ta otsaesist ja nägu kattis. Nagu oleks see puuduta... mure mõruduse Taaveti hingest ära imenud, sattus ta järsku pehmesse haledusse, mis ta enese praegu avaldatud sõnadele pool vastu rääkima:

«Oleks ta, rumal poiss, mullegi märku and — oleks ta ühe... õnnagi sinnapoole pilland!... Oleks ta natuke kurt ja kae... and!... Teadis küll, mis ma talle olin... Aga ei. Vait nagu... Vahib aga jalge vahele, kui sa ta otsa voatad... Ja... ja teeb lolli tembu ära... Narriike... vaene narrikel!»

... veti punetavad silmad läksid märjaks, vist sellepärast... ta näo nurga poole. Seejuures silmas ta seina ääres... sängi, tõusis üles ja väänas keha maha.

... need head inimesed ikke hukka lähevad... ikke kär... ümises ta veel, vaikis siis ja jäi norinal magama,... pisarad ripsmete otsas.

Ta vajus seks talveks oma endisesse ellu tagasi. Ükski võim... ei suutnud teda pudeli eest hoida, ei sõber Andrese heameheli... nõuanded ega Anu kurb nägu. Ta pidas vahet ja tegi tööd, hord lühemat, kord pikemat aega; aga kui tuju peale tuli, siis... ta kas või südaööl aknast välja.

«Kas on nemad siis ainumad patused ilmalapsed meie kol-
konnas või meie vallaski? Kas põle teisi nendesuguseid na-
sid ja tuhandeid? Miks jäeti need kõik nuhtlemata ja un-
üksi neid? Ja meiega ühes? Siis, kui meie usku katsuti? V-
dake, see on pimedus, millest ma läbi ei pease. Hoopis val-
maks läheb tee mu ees, kui ma omaks võtan, mis minu u-
ütleb —»

«Mis tema siis ütleb?»

«Taavet ütleb, meid peksid saksad, mitte jumal. Ja saksad
peksid meid sellepärast, et me nende tööst tahame ära võtta
ja et nad sellest omale kahju kardavad.»

Targemad pidid tunnistama, et see on «ka» õige, aga nad ei
lisasid juurde, et nuhtlemine ei võinud ilma jumala tahtmu-
sündida, et jumal oli saksad oma tööriistaks valinud.

Anu leidis asja kõigest hoolimata segase olevat. Ta ei sa-
nud kuidagi sellest mõistatusest mööda, et tema mees, vend
õemees olid nende sekka sattunud, kellega jumal usupro-
tahtis pidada. Temal oli jumala tarkusest ja õigusearmastusest
kõrgem arvamine. Tema meelest oleks pidanud Kõigeväges
selle verise usukatse selgelt, puhtalt, kindla, labipaistva pla-
järgi korda saatma, nii et iga «armu saanud hing» oleks sa-
nud enesele öelda: «Ma näen Jehoova kätt, mis minu poole
on langenud!»

«Minu hing on palju ja valjusti jumala poole hüind,» ütles
ta, «et ta minule või kellelegi teisele meie seast või nendest
kõigile selgesti teada annaks, kas me oma usuga õiged oleme
oleme, kas meie tema seadusi ja käskusid õieti oleme mõist-
õieti oleme täit, kas meie temale armsamad oleme kui tema
tema lapsed. Ma karjusin tema poole iseäranis palavalt, kui
kui meie inimesed Kukunoosi rehe ees hirmsate hoopide all
ägasid. Ma vahtisin kisendava hingega üles taeva poole ja
mõtlesin: «Nüid peab miski ilmutus tulema, seda silmapilk-
ei või taevane isa tarvitamata jätta! Ja kuigi me silmad ei
miskit imet ei näe ja kuigi me oma kõrvadega midagi ei kuule-
siis ometi kirjutab Kõigevägevama käsi meie südamesse, et
tal meile on ilmutada...» Ei ühtigi! Minu hing jäi tühjaks ja
ka teistest põle keegi lausud, et jumal neile midagi kuul-
tas... Kas mäletate, kuda me Lasnamäe all laeva ootasime?
Laeva ja oma usuisa? Nad ei tulid. Ja ülevalt ei öeldud meile
mitte, miks nad ei tulid, ehk me küll kõik seda põlvilgi palu-
sime, iseäranis mina ööd ja päevad — nii pöörase innuga, et

*Ja näpud nabistasid palmutsehes juuste kallal, mis olid kanes
kaunis vihus seljalt rinna peale siginenud*

hantu viirastusi nägema... Otelge nüüd, kust me teame, et
teada õige on ja et meie hinged armu on soand.»

Talle vastati palju, seletati palju, põhjendati, kinnitati, töö-
eti palju. Teda sõideldi nõdrausuliseks, kannatamatuks, tuule-
mõeldaks. Alandlikult võttis ta nende süüdistused ja etteheited
süü, palavad pisarad veeresid tal üle põskede. Aga kui ta
et laikus, võttis ta oma hinges näriva ussi tapmatult kaasa ja
oli tundmus põues, kui ei oleks need targemad temast mitte

«...
«... tahan oodata ja otsida,» ütles ta neile, ja läks koju
majas sõna.

Laavet Lõhmus aga oli oma kodusest hingepäästjast vaba-
mood

Pime ei võinud pimedale teed näidata.

Või ei võinud pime nägi ja le teed näidata?

Ja valik vapustavat tõenälgateise järel ärritas nooriku hinge
ning ajas teda rahutult metsas ja väljal ringi lentsima — kõik-
jal, kus ta võis üksinda olla oma otsinguga, oma võitlusega.

Juhtumisi, ühel pühapäeval, leidis ta enda Madise kiriku
ehedalt. Talle tuli meelde, et ta vist juba aastat kaks pole
asukas käinud. Ehk leidub viimati sealt midagi, mis aitab
valgustada, teed juhatada äratundmisele? Ja Anu otsustas
minna jumalakotta, kus muidu käisid väär-usulised — nii ilma-
lapsed kui ka variserid ja silmateenrid. Nii pingule tõmbas see
otse nooriku hinge, et ta kirikule joostes lähenes ning uksest
sisse sisse tikkus, teistele sisseminejaile liiga tehes.

Anu vaatas ja ootas ja otsis. Ja siis tuli ta üle pettumus,
tuhk labane pettumus. Ning südame alla pugus kaledus.

Ta oli tulnud laialt päikesepaistelt soojal hädusel siia, aga
need paksud müürid ning rasked võlvid hingasid talle nii kal-
dalt ja tuhmilt vastu, et teda jäine võbin läbis. Ja kui ta vaate
laskis ringi rännata, oli ta meelet, kui näeks ta paljusid ese-
meid täna esimest korda selgemalt, nende õig el kujul ja väli-
muusel. Ta silmitses peaaegu hämmastunult neid tuhkrust tol-
must sünnitatud kaari ja vööte valgeil krohvseintel, mis otsekui
tuhkult moonutatud inimnäod, lõustad, millel ämblikuvõrgud
veidraste habemetena lõugade otsast rippusid, ta peale maha
põrnitasid. Peaaegu naeru — tusase, vastiku naeru ajasid talle
peale nikerdistega ehitud kantsli küljes, sambakeste vahel seis-
vad valged puukujud oma pentsikute, irvitavate nägudega; ja
ka inglitegi peadel, mis karniiside otsi ja vahesid täitsid, oli

täna nii võõrik, nii ebapühalik, nii magelabane ilme, et ta ei saanud leida, ihaes pühakojapärast meeleolu, tagasi võpatas. Ta näis silmad üles Kristuse suure kuju poole, mis kiriku püüruumi ja sellest kaarvõlvelise värava kaudu lahutatud oli. Püüruumi vahelkohas keset tala seisis. Ent seegi pühitsetud kohale mahavõtmise vastu maltsvetlased, nende seas ka Anu, isegi, omal ajal nii kirglikku meelepaha olid avaldanud, et nad ei saanud Anu põue täna pühalikkude tunnetega paisutada. Ta ei saanud malt, ükskõikselt, puiselt rippus nikerdatud ja võõbatud Luutaja oma risti küljes — niisama tehtuna nagu see teinud maalitud Jeesus seal väikesel mustunud altaripildil, kelle jalal Maarja leinates seisis.

Anu seisis ja vahtis, kuna ta selgroogu mööda üles ning alla otsekui võõras, õhtu külm käsi roomas. Ihaes sellest hirmust vabaneda, püüdis ta vägisi laulu ja orelit kuulatada, lüütes pilku altari ees asetsevasse, kivikalmu kiinduda, mille all olevas võlvruumis ühe mõisniku esivanemate paar kõduma nagu seda sarkofaagi kaanel puhkava rüütlil ja tema kaardiraidkujul osutasid. Ent noorik ei suutnud ka helidesse süveneda, ülev meeleolu jäi tulemata, see pühalik magusus, mida ta hirmu muidu kõigest usulisest talitusest oskas leida ja nautida, ei ilmunud teda vallutama. Ei, hoopis vastuoks, kõige pühalik vaba ja pühalik-tõsise asemel tükis talle peale — naerulugu.

Kõik, mis ta siin nägi ja kuulis, tundus talle korraga asendena, mida tuleb võtta naeruks, aiva naeruks. Ja mille pärast ei maksa pead murda, ei südant vaevata, ei meelt mõlgutada. Ning kähku, nagu oli tulnud talle uide minna kirikusse, tuli ta näüid mõte sealt lahkuda — kärmesti lahkuda.

Väljas eredal päikesepaistel hakkas talle kohe silma ta maltsvetlik riietus — hall ja must. Ning ta leidis naeratada, et seegi on naeruks, aiva naeruks. Ja äkki oli tal nagu häbi riietusest, millega ta seni oli kõige ilma ees uhkustanud ja süürustanud — ta hakkas tõttama, peaaegu jooksmas, et teda ei nähtaks.

Ja näpud nabistasid palmitsedes juuste kallal, mis olid kaetud kaunis vihus seljalt rinna peale siginenud. Ent see sündis ebatavaliselt, üsna ebateadlikult, sest jõudnud koju, oli nooriku imetus suur, kui ta endal kaks korralikku patsi üle õlgade leidis.

Kodu leidis Anu eest isik, kes «tegi aru oma majapidamisest»

... ja hoidis pead kahe käe vahel ja vahtis ainiti maha määratud paberrahale, mis tema ees laual asetsesid.

... ja kõik, mis talle ta hoolega kogutud teerahast oli järele jäänud — rublat kümmel. Ja kevad oli käes ning teised kõik

... ja ta nautis kodu Türgimaa naabruses!

... naine, mis ma olen teind! hüüdis ta Anule vastu. «Kui sa ei ole, mees,» vastas Anu. «Kuid ära nii väga ahasta, kõik teeme rumalusi, kõik, kõik...»

«Mina koa?»

«Võib olla, et mina koa... Aga õnn sellele, kes seda taipab,» vastas hilja. «Mis sul teerahast puudub, võid ehk Seene-Andresele laenuks saada.»

VERST VILETSUST.

Määrmanni verstopikkuses vooris valitses, kui lahkumise kurvastusest oli võitu saadud, esimesel paaril nädalal võrdmisi mõnus meeleolu, iseäranis selle aja jooksul, mil veel rahva elamispiirides oldi, kus veel oma keel tee äärest kostis, olgugi teistes murrakutes, ja kus veel tuntud näod ja enam-vähem enne nähtud riidemoondisid silma puutus. Tallinnamaa külades ja mõisades uudishimuliste seas, ilmatu rongi lähenemisel tee äärde vahtima ja imetsema jooksid, veel isikuid, kes neid kui maltsvetlasi ära tundsid ja vavat naeru ning torkavaid tähendusi tagasi ei suutnud hoida. Siis muutus lugu selle poolest varsti, kui nad Liivimaa poole üle olid saanud ja mida kaugemale nad Tartu poole jõudid. Rahvas, kellele ajalehe lugemine üldiselt veel oli tundmatu, teadnud siin Maltsvetist ega tema usuliikumisest midagi, arvatud muidugi mõned üksikud, kes sellest juhtumisi peot kõrvaga kaugelt olid kuulnud või kes juhtusid «Perno Postimehhe» lugejad olema. Liivimaa rahvas võttis seda vaeste villetsate põgenemisrongi igal pool ainult kaastundliku imetlusega vastu, ja kui ta nende saatuse üle nende suust lähemalt kuulis, tõmbus mõnigi silm nüiskeks ning mõnigi kulm vihaseks kortsu, sest tunti ju, et need õnnetud sellesama rõhuja eest pagemisel on, kelle ikke all nemad isegi ägasid. Ja südamega ühes läksid nii tartlaste kui ka võrukeste käed lahti ja nad jagasid oma piskut nende armetutega, kellel enam koduga ei olnud, või nad võtsid müües toidu eest hinna, mis muidu andmisele ligi jõudis.

See aitas rändajate julgust ja meelevärskust säilitada.

Hulganisti pikkamisi sammudes — voor liikus 25 kuni 30 versta päevas edasi — ei hakanud jalavaev esiotse ka liialt tunduvaks saama, seda vähem, et teed olid võrdlemisi head ja

...ilmsed ilmad ilusad. Ainsad jalakõndijad, kes juba enne talu varusid, kelle jalad kõva maantee alt võttis, hoolimata nendest toredatest kingadest, olid Lauri Jaani mõlemad —

...talupoja armastus oma loomade vastu on tuttav. Loomad tema neljajalgsete lapsed. Tolleaegne eesti talupoeg pealegi, kellele vara palju ei olnud, mille küljes ta süda oleks leidnud, ja kes oma vähemate neljajalgsetega talvel pere-koostööks ühises ruumis elas, taotses oma loomadest ikka nagu kodakondsetest kõnelda, kelle elu ja tervis talu jaoks vähem südamele ei olnud, kui tema enda perekonnaliikmete oma.

Siis ei raatsinud ka Lauri peremees Jaan Paju Orgmet-... oma punikut ja päitsikut maha jätta, kui ta muu pere-koostööga Krimmi hakkas rändama. Nad olid tema pailapsed, ja mõlemad tulid ikka hästi lühikese vahega plima, tõid ilusaid kingad ilmale, olid rohke anniga ega teinud pere-eidele ühtegi muret. Ostjaid oleks olnud, aga need pakkusid nii madalate eest nii kasinat hinda, et Jaan terve perekonna jaoks ühtki lühidalt otsuseks tegi puniku ja päitsiku «soojale» kaasa võtta.

Aga kas nende sõrad neid ka nii kaugemale suudavad kanda? Nad olid ju pikema teega harjunud kui karjamaale ja sealt koju tagasi tulesed laadalgi käinud, sest nad on enese kasvatatud.

Mis muud, kui kingad jalga! Korrapärased ummiskingad kõrvast pastlanahast. Ega siis ole enam maantee kõvadust ja kivide teravust tunda.

Ueldud — tehtud. Jaan sepi-... lehmadele kingad, kuid ega need kohe jalga antud. Enne pidi palja jalu käima, kuni jalad valusad, alles siis jalad kinni.

Kõik oleks muidu hea olnud, aga kingadel oli väike viga: nad ei aidanud lehmade jalgu tõsta. Enne hakkas päitsik, siis punik edasimineku vastu torkuma. Kõik manitsused ja meelitused ei aidanud midagi. Viimaks panid Tartu eel niisuguse streigi toime, et Lauri pere kummvanker kippus voorist maha jääma. Ei olnud midagi parata — Jaan pidi nad teel peatama, kes neist veel vähema hinna maksis kui kodu-... tahtjad.

Ilma puniku ja päitsikuta edasi minnes pühkis Lauri rahvas edasi. Aga mitte narri hinna pärast — ei, vaid nad olid kaks liget oma perekonnast kaotanud.

Esiotsa oli veel midagi leivakotis ja lähkris; esiotsa oli pungas, millega neid ikka uuesti võis täita, ja esiotsa oli täidet veel tee äärest saada. Sellest siis tuli, et ühised ajad tee ääres haljal murul või rohelise metsa all, milleks võtsid ja sõpruskonnad kokku heitsid, üsna rõõmsad olid, äranis noortele. Küll algas iga sööma aeg tõsise, puhkavalvega, lõppes aga sagedasti seda lõbusama naeruga. Mõlkusid mõtted raskustele, mis veel ees seisisid, kuid tekkis pidi ometi kord lõpp olema, mis kõik vaeva tasus, — mis siis liialt muretseda! «Ohka mis ohkad, aga vahel naera!» — sai Vikerpuri Aadu ütlus elurõõmsamate juhtsõnaks. Nad samad toiduvõtmiseks tekkinud sõõrid jäid ka õiseks puhkamiseks kokku. Magati muidugi lageda taeva all, vanade laudade, kuubede ja vaipade sees, külje- ja pea-aluseks kapuarohtu ja puuoksi. Nagu verstepikkune elurikas küla, mille lapsed neteks poolteise sülla pikkuste «laanitsatega» katusevõlvide all olid, tekkis iga kord tee äärde, kui voor peatuma jäi. Tänaval liikusid inimesed ja hobused läbisegi, lapsed päterdusid naerdes või nuttes ringi, kaasajooksunud koerad otsisid oma inimesi või nuuskisid toidu järele ümber...

Väikeseks rõõmsaks seltskonnaks olid liitunud need perekonda Tagura valla inimesi, kes olid esimese vootõu minema saanud: Lõhmuse Taavet naise ja pojaga, Kiisa talu vas viie hingega — eit, taat, Jüri, Tiina ja Mari, Altsauna abielupaar oma seitsme orelivilega viieteistkümnendast lastest viienda eluaastani ja Tõnu-Petri peremes pimedat naise ja mõlema vennaga. Madise vana tädi Truutu oli ta elatamisel emale paar aastat hiljem mätta alla järele pugenud. Nendega olid siis veel, peale «Serviku paruni» ja tema proua ning tutreka Mari Kusnets, tuttav lugija neitsi, ning Kerna mölder, see sama tuttav maltsveti usu levitaja, kes Määrmanniga ühes maakuulajana Krimmis oli käinud. Need mõlemad heitsid muidugi sellepärast Kugli inimeste kilda, et neid Tõnu-Petri Madise ja Anu Lõhmusega elav vaimne sõprus ja mitmekesine ametivendus ühendas. Küll sisaldas see ring halvas mõttes seisvaid ilmalapsi, kes armu saanud hingedele muidugi meeldinud; kuid ühine ettevõtte ja ühine saatus lükkasid kõik vaimsed ja meelelised vahed tagaseina. Nagu nad külg külge vastas koos leiba võtsid ning magasid ja üksteise kannul udu ning sama teed kõndisid, nõnda seltsis ka iseloom iseloomuga meelsus meelsusega enamvähem leplikult ühte, ja mõlemalt poolt

lõõnapi püüdest hoiduda sõnade eest, mis seda head läbiõhku oleksid võinud rikkuda.

Enne sõnastamist olid Kugli küla ärarändajaist peale nende vallaliste inimeste maha jäänud ainult Kadaka ja üht rahvas. Nad pidid pooleliolevate ettevalmistuste pärast allamõnu seltskonnaga järele tulema.

Kõnelt ringikese eriliseks lõbustajaks oli Aadu Vikerpuri, keda keha, aga väsimata hingega väike mehike, kelle terav oli peksust saadik kaunis põduraks läinud, peaaegu nii nagu poduraks nagu Kiisa isa oma, kes alalist valu ristluudes talpoos kurtis ning enam vankril kõõgutatas, kui vankri taga. Aadu ajas oma koobakate jutukestega, oma kõhulõu ja lõikavate naljatustega isegi vagad inimesed vahel ette, tahiku või ärgu tahiku. Tema kuulajate ja naerurõõring koosnes aga noortest inimestest, Kiisa ja tema suurtest ning väikestest lastest ja nende sõpradest ning ringi ilmlikumaist liikmetest, nagu Täavet, Tõnis, ja mitmed ajutiseks nende juurde seltsinud vallalised noored.

Endagi, et vagatsevad isikud ringis endile ka oma maitset muretseda ajaviidet ja meelelahutust muretsesid. Pühalik-magus, rõõmlik ohkav, salvimistooniga Madis, tõsine, iseteadlik, talle sõnaga Silejev, tasane, pehme, nagu alati mures olev tark, kirglik, juhm, igavesi vassinguid suust pilduv Mihkel ja lõhesti silmavett valav ja pead kõigutav Liisu — nad istusid talle sagedasti eraldatud sõõrikesena koos ja arutasid usu- ja hingeasju. Vaikivateks osalisteks olid neil taoti Altsauna tütar ja Lõhmuse Anu. Esimene pidas end nii kõrgete asjade üle kaasaraakimiseks liiga rumalaks, ent viimane — see ütles tahvat õppida. Tema, kes mõne aja juba meistriametit oli pidanud ja teisi õpetanud! Anu oli seltskonnas see, kes mõlemas kildkonnas istus, vaimulikus ja ilmlikus, ja mõlemas vaiksena. Kõik peavangutused ja pealekäimised vaimulikult poolt ei saanud teda selles eksitada ega endisele aktiivsele elule tagasi kutsuda.

Lõunapäeva-õhtuti ning pühapäeviti, mil pikemat puhkust pidi kogunes terve rahvahulk jumalateenistusele, mida enamasti Kerna mölder, Madis ja Mari pidasid. Siis lauldi kaasaõnnitlusi lauluraamatust vaimustusega sinava taeva poole ja üksteist sisemist karastust, lohutust ning julgustust teekonna raskuste vastu palavaist palveist.

Nõnda elati ja oldi umbes esimesel kolmandikul sellest kuust
nest nädalast, mis reisi peale kulus.

Siis aga hakkas leht pöörduma.

Siis hakati juba tundma, mis tähendab tallata nädala
kaupa hommikust õhtuni kõva maanteed, magada vägev
lageda taeva all ja niiske maa peal ning süüa külma, kuiva
kehva toitu. Mis tähendas teed käia, kus sada versta oli un
seesama mis senistel teekondadel kodus vahest kümme versta
kus teekonna eesmärk ei tahtnud läheneda, ehk küll versta
päratul arvul selja taha jäi.

Kõige eel hakkasid jalad vaeva tegema. Esiti laksid val
nii et tõmba õisveega täidetud nahk kogu talla alt ära
hakkasid jalad paistetama. Paistetasid üles nagu kakud, et a
pista maha, kui hommikul asemelt tõusid. Muidugi takas
see voori edasijõudmist, mille liikumine ikka aeglasemaks
kuna ka väikesed, lahjad, ilma viljasuuruseta elavad h
kondid jalust kannatama hakkasid, seda enam, et teed sta
gis, juba Pihkvast peale, halvad olid ja ikka viletsamaks
pusid minema. Mida haigemaks jäid aga inimeste jalad, se
enam said hobused oma koormatele lisa, sest ka vanemad
mesed ja suuremad lapsed, kes enam käia ei saanud, ma
tati viimaks kibitkadesse.

Teiseks valusaks asjaks muutus toiduküsimus. Mitte ainult
et paljudel vaesematel hakkasid näpud punga põhja puutuma
vaid kellel raha veel oligi, ei saanud selle eest paiguti midagi
osta, sest et inimestel midagi müüa ei olnud. Eesti talupo
leidis vene saatusevenna varaliselt niisama armetu olevat, k
ta ise oli, paljuti aga veelgi armetuma. Ta nägi vene talupo
samasugustes mutimulla-hunnikute sarnastes hurtsikutes elava
nagu ta ise elas, aga ihukatte ja kõhutäite poolest oli ta e
lasest veel taga. Kevadine aeg laskis vene talupoja va
veel õieti karjuvalt välja paista. Kõik tagavarad olid otsa
mis põllul ja aias kasvas, ootas sügist. Paiguti näis, nagu el
sid need nārudega kaetud inimesed ainult kuivast leivast ja k
kidest, mida leivale koorimatult juurde hammustati. Ei silku
piima, ei ivakest ühte ega teist jahu. Leib aga oli parem
eesti must aganakäkk.

Vene rahva heldet, kaastundlikku südant õppisid eesti val
rändajad rohkel määral tundma. Kus midagi oli, sealt anti
tisel käel, ja mitte raha eest, vaid armuannina. Sest vene
nägi enda ees õnnetuid. Kes sunnitud oli oma kodupaiga m

Sis hakati juba tundma mis tähendab tallata nädalale kaupa hommikust
õhtuni kõva maanteed

jalma, jalgsi kaugele võõrsile rändama, see oli õnnetu, keda
ei vaja aidata ja toetada. Nagu lapsukesed jooksid nad küla-
le lühkantsi rongile vastu, löid risti ette, piirasid võõramaise
ahvaluulga ümber ja hakkasid pärima, kust nad tulevad, kuhu
hevad ning miks nad oma isaisade maalt ära rändavad. Ja
siis nad siis paari vepe keele mõistja kaudu kuulda said, mis-
põhjused on sundinud selle rahvahulga põgenema ja
maalt ilma jääma, siis piilusid nad endi mõisade poole,
nõukutasid taibates pead ning ruttasid oma hurtsikutest õnnetuile
tooma, mis neil tuua oli.

Enamasti olid need värsked kurgid, sibulad ja sibulapealsed,
nõukord ka leib ning vahel natuke piima laste tarvis.

Kurkidega ei mõistnud eestlased midagi peale hakata. Nad
sai neid mõisa rohuaedades kui «sakste asju» küll näinud,
aga süüdnud ei olnud nad neid mitte. Tühja kõhu sunnil ham-
mustas see ja teine küll tüki otsast ära, aga toiduks ei pida-
vad ta seda rohelist junni mitte. See venelaste heasüdameline
om ei jäi siis enamasti kasutamata.

Linnade turgudelt sai toitu osta, muu seas nii soolatud kui
ka värsket kala; aga Venemaa linnad on üksteisest kaugel,
nende pikkadel vahedel said rändajad tühja kõhtu tublisti kan-
natada, paljud viimaks ka sel põhjusel, et nende raha otsa
lõppes.

Selle ja ka terve raske, korratu reisielu tagajärjel hakkasid
lõngused väljarändajaile kallale tikkuma, iseäranis kõhulõbi.
Lõimesed, kelle seast see haigus piinaohvreid nõudis, olid lap-
sed; siis järgnesid ka täiskasvanud. Nõrgemaid ja väiksemaid
lapsi hakkas varsti ka surmale sülle varisema. Altsauna abi-
elupaar kaotas oma «seitsmest» esiteks mõlemad kaksikud ühe
õudala jookstil ja siis varsti veel kolmanda. «Jumal on andnud,
jumal on võtnud, jumala nimi olgu kiidetud,» trööstisid voori
palvelegijad Viiut ja Tõnist. Sellest hoolimata oli mõlema
kurbus suur — seda suurem, et nad laste hauad võõrasse kohta
pidid maha jätma. Tõnisele tuli naist vägisi kalmukeste juurest
ära rebida, kui voor liikuma hakkas.

Surnud lapsed maeti tee äärde vene surnuaedadele ja mat-
jaks olid vene preestrid. Paljaste peadega, osavõtlik haledus
näol, seisis vene talupojad eesti matuseliste hulgas ja saatsid
voori õnnistusesõnadega külast edasi.

Aga ka vanadusest väetimate järele hakkas vikatimees hii-
lima. Üks esimestest, kelle ta maha niitis, oli Kiisa Mihkel.

Kõhutõbi pures tema eluaegsest kehvast toidust nõrgendanud keha, millest Albu peksuhoobid veel viimase jõu ning tervise välja uhtusid, nõnda ära, et ta silmanähtavalt närtsis, kuni Mogiljovi ja Kiievi vahel oma laste käte vahel viimast hingetõmbas.

Vaene mehike ei saanud töötatud maad, millest ta lapse-usus kogu viimase aasta oli unistanud, enam näha. Selle näis tal kõige suurem kahju olevat. «Peaks ma ometi vana tahagi veel jõudma ja läbi pulkade voadata soama,» soovis ta mõni tund enne surma. Aga ei. Mehele, kes oma kogu elu nii truusti Issandat oli teeninud, ei antud seda arvatavat osa osaks.

Uhes suures vene külas, Dnepri jõe ääres, paigutati ka temale pörm õigeusuliste kalmistule.

Ja edasi liikus viletsusevoor, kuni ta ühe või teise pärast, kes surmas oli kolletanud, uuesti pidi peatuma. Mihklile järgnesid varsti paar teist vaevatud ja koormatud, kaks elatanud saunaväikest, kes mõisnikule hulga orjavaid poegi ja tütreid olid sünnitanud ja talle ise eluaja päeva- ja öötööd olid teinud. Oma armuta peremehe alt olid nad surmale suhu jooksnud.

Kiievi eel oli voor ühe vene surnuaia kõrval puhkust pidi. Kui ta sealt edasi hakkas veerema, panid lapsed hõlpsalt taadikest tähele, kes paistetanud jalgadega surnuaia kalmistukünka otsas istus.

«Toat, voor läheb juba!»

«Minge aga, lapsed, minge, — ma puhkan ja tulen järel!»

Ta ei tulnud järel.

Lastel läks ta meelest, ja kui tema puudumist märgati, olid juba nii kaugel, et keegi teda enam otsima ei läinud.

Häda teeb tuimaks. Ja surm oli igapähe enesel peaaegu kättesaadav.

Ikka rohkem käimisvõimetuid haigeid tekkis võrdlematult vähestele vankritele, mille eest ka veel hobuseid kärvas — õnnetus, mis aega ja raha maksis, sest kevadise tööaja tõttu ei tahtnud vene talupojad hobuseid müüa.

Üks raskematest haigetest oli Aadu Vikerpuur.

Ta oli kannatajaid nii kaua oma rõõmsa meelega lõbustanud, kuni ta haige kõht enam ei kõnelnud ja naljad tal keelel kõngesid.

Ta puhkas päevad ja ööd kääras, kinniste silmadega söömata oma kibitkas, mida ta ühe Albu vabadiku-perikoni

ja osalt Altsauna rahvaga pidi jagama, ning jõi ainult kergatud piima. Suure vaevaga sai ta mõne sõna rääkida, et need ei olnud siiski mitte kaebesõnad, mis ta rääkis, vaid julgustusesõnad teistele kannatajatele. Visa oli selle vigase mehe lootus elu peale ja tema usk elu paranemisele. Tema meelest pidi nii pimedat ööd järel viimaks heleda päev tulema.

Et ta ravitses teda suurima hoolega. Oma vedela laiskuse oli ta taieasti kõrvale heitnud, iseäranis Aadu haiguse puhul. Ta pruust oli sauniku naine saanud ja halastaja-õde peale saanud. Sest Elts luges mehe praeguse haiguse ja ka selle vana põhjused, tema põdura tervise minevasest sügisest saadik, enda süüks. «Teda pekstakse minu pärast!» oli ta alati Kükunoo si ree ees karjatanud, sest tema oli ju see, kes Aadule väljarändamisnõu oli peale sundinud, sest et ta omas elus ei raatsinud jääda, kuna mees, kelle käsi kodumaal ei halvasti ei käinud, nähtavasti elukorra muutmise vastu oli. Ja nüüd, kus see mees, kellele ta oma puhtaks pestud elu võlgnes, hirmsa ihunuhtluse tagajärgi põdes, pidi Elts oma õigustades ikka jälle seda enesesüüdistuse-hüüet kordama: «Ma põeb minu pärast!»

Ta ei teadnud ega küsinud, kas see oli armastus, mis tema selle vigase, näotu inimese vastu sügisest saadik nii hellaks ning hoolikaks muutis, mis temast võtja asemel andja tegi; ta tundis ainult, et see inimene on temale palju rohkem teinud, ja ta alati hakkas värisema, kui ta tema surma peale mõtles — surma peale, mille ta siis kui tasumata jäänud võla igavesti oma süüarvesse pidi kirjutama.

Aga Aadu ei surnud, ehk ta elu küll nagu niidi otsas rippus. Tema haigestumised vooris teekonna edasikestmisel kasvasid, talas Vikerpuur lõunapoolses kuumas ja kuivas kliimas toibuma ning terasemaks minema. Juba kerkis tal mõni naljama kõrbevale keelele ja juba võis ta oma kurnatud keha kergema toiduga turgutada.

Nadal venis nädala järel mööda, juba jõudis kümnes nädal täis, lehekuule olid järgnenud jaani- ja heinakuu — ja ikka ei olnud teel!

Kümme nädalat ilmarvamata vaeva ja piina! Kümme nädalat nälga, haigust ja surma.

Inimesed olid nagu puutompudeks muutunud. Neil jätkus ainult veel nii palju vaimset jaksu, et nad imeks panna

märkasid, et neil ikka veel elu sees tuksus, et nad veel liikunud nad ühte jalga teise järele suutsid tõmmata. See sündis masinlikult, nagu mõne vööra jõu sunnil, ja nende meeli unenäoline udu. Nad olid iseenestele ja vastastikku üksteisest nagu vöörad olendid, endisest hingelisest ja kehalisest olid välja sattunud. Ei märgatud Määrmanni ja Silejevi käest küsidagi, kas on veel palju maad, kas ta ei hakka juba tulema, see igatsetud maa, et ta jäledale piinakäigule lõpu teeks.

Sõna «Krimm» oleks vaesed kuutõbised jälle veidi inimeste kule olemisele kutsunud, aga ikka veel ei hūütud seda ikka veel olid teejuhtidel teised nimed suus.

KÖRBENUD KAAANANIS.

Alles augustikuu esimestel päevadel kuulutas kõrvetava päikese paistel särav lai vesi väljarändajaile, et mannermaa lõpp on saanud, et ses sinavas meres, mis palavuse all raskesti kannatavaile põhjamaalastele jahutavat viludust ja karastavat soolalohna vastu hingas, asub maa, kus nad edaspidi tahtsid elada ja mis neile nähtud häda ja viletsuse pidi tasuma. See uudis sündis igaühte, kes veel jalul oli, viimast jõudu kokku võtma; ja põued põnevusega, tuhmid silmad uuendatud elu-vaatusega täidetud, sammuti Perekopi kitsusest üle.

Teejuhid ütlesid inimestele, et nad nüüd on Krimmis.

Aga keegi ei tahtnud seda uskuda.

Nad olid ju kõrbes!

Enne kui lage, aga vähemalt rammusast rohust haliendav Krimm tuleb — mõtlesid rändajad —, on vist ribake tõmmult kollendavat kõrbet või kõrbesarnast nõmme. Aga kui sellest üldse ei saame, siis tuleb Krimm, päris Krimm, roheline Krimm!

Ent kui edasi rännati ja kõrberiba lõppeda ei tahtnud ja teejuhid ikka peale kinnitasid, et see ongi Krimm, mitte mõni kõrbe ega nõmm, siis tuli rahvahulga üle nagu halvatus. Jäädi seisma ja vaadati pärani silmil ja pärani suul keeletult ringi.

Nii kaugele, kui silm ulatus — maa ja taeva kokkupuutumiseeni — — veepeegel-tasane lagendik ilma puu ja põõsata, ilma kingu ja oruta, ilma oja ja allikata, ainult kollakashalli kuluga kaetud, kõrbenud, põlenud terve maa ja iga taimeuiduke tema peal! Elutu, liiketu, kandvaks pinnaks tardunud hall meri, mis hõlpsa tuhjuse, õõnsuse, hääletusega täitis, mis südame kadunud-oleku õudsel hirmul värisema pani...

Ja see pidi olema nende Kaanan!

Siia oli nende usuisa ja prohvet neid asuma kutsunud, selle maa pärast ärarändamisliikumise ellu õhutanud!

Kas see ei olnud vanasarviku lummutus, tema tehtud rästus?

Kodumaa kaasikute ja kuusikute vahelt, järvede ja jõgede äärest, kinkudelt ja nõgudelt tulnud eestlastel ei olnud ju armu, mis tähendas lõunamaa põud. Säherdune mitmekuune ja kõrvetava kuumusega, nagu ta sel aastal Krimmis juhtus ja sama. Põud, mis mulla seest iga niiskusepiisa välja imes, taimelise elu surmab, maapinna suurte pragudega lõhki karrab ja suured jõed peaaegu tilgatult tühjaks joob. Ka mõnede maakuulajale, kes talvel siin olid käinud, oli ärarääkima kurb vaade, mis neil nüüd silma ees scisis, uus ja pörutav tulnud ehmatusärevuses kellelegi meelde mõelda, et iga aast pole ju põua-aasta, et siin ei elaks inimesehingegi, kui see ikka niisugune oleks. Esimene mulje ihuliselt ja hingeliselt koonatunud rändajaile, kes nähtud vaeva eest siit puhkust ja kord mist olid lootnud leida, oli nii sügav, et uimastusele ja halvatu sele määratu vihahoog järgnes.

See käis kõigepealt Maltsveti vastu

Mitte ainult ei langenud Maltsveti prohvetlik ja usumehel pühadus sel hetkel rusudeks, mitte üksnes ei hävinud tema ümbert jumalasulase ja äravalitud apostli aupaiste, vaid tema lihtnimlik väärtus ja ausus vajusid üleni tolmusse...

Sel mehel oli süda olnud hulka rahvast meelitada kõrbe nälja ja janu kätte surema! See mõte oli kõigi meelest kolunud

Unustati ära, et Maltsvet sest saadik, kui ta Krimmi olnud, et tema vennapoeg, rahva volitatud saadik, tema pool andel või nõusolekul asujate tarvis maa mineval aastal ju sellepärast oli välja võtmata jätnud, et Maltsvet ja tema rahva rahulolematust kartsid, kuna Kustav Malts niihästi suusõnne Tallinnas kui ka enne ja pärast kirjalikult Krimmi olnud maltsvetlastele tõepärase pildi oli kujutanud. See kõik unustati ja peeti meeles ainult, et prohvet oli kodumaal kallitest vilnamägedest ja paradiislikest viljapuuaedadest kõnelnud ja et tema see oli, kes rahva kuulsa Tiskre ilmutuse abil kihinal kahinal liikuma oli õhutanud. Ta oli oma kogudusele eeskuju sarnase Kaanani silmade ette võlunud, ja nüüd seisis see kogudus Surnumere soolalagendikul!

Mitte vemmaltki polnud siit leida, millega valeprohvet oleks võidud läbi sugeda — nagu keegi kolklane hiljem hõvõllanaljaga kurtis...

Muidugi ei jäänud rahva viha Maltsveti kõrval ka tema... ja poole leegitsemata. Arvati, et see oma teadetes... olude üle — kas Maltsveti mõjul või omast peast —... oli tarvitanud ja väljarändajate hilisemate saadikute eest... oli aidanud varjata. Tal oli Järvamaa inimeste seas peaaegu... vastaseid, kes talle pahaks panid, et ta mineval... rannarahvaga eel oli Krimmi läinud ja selle selts... kelle saadik ta oli, maha jätnud.

Lõlasi rännates mööda tühja, paljast lagendikku, leidis... rahvahulk ikka uusi andmeid, mis teda põlgliku mõrubaegs täitsid.

Jouiti tatari külade juurde ja nähti, missugustes urgastes... elati. See oli ju nähtus, mis isegi Eestimaa suitsusaunadest... vabadikkudel silmad laiaks kiskus. Pikad, madalad, tulnulisel, upakile ja sorakile vajunud hallid saviosmikud,... segamini, ilma tänavata, ilma õuegedadeta; suured... tuhamäed nende seas — tume kogu troostita... ja viletsust! Ja niisugustes koobastes, mille inetust ei... roheline ümbruski varjamas ega vähendamas, pidid ka... elama hakkama! Oli neil ju teada, et nad Burluki külas... majadesse pidid asuma.

Päikese põletav lõõsk sünnitas rändajaile alalist suurt janu. Aga kuskil polnud vett, millega seda kustutada, millega haigete lastegi kõrbevat kurku niisutada. Külades leidis kaevusid, põhjatu sügavaid, millesse tinaga raskendatud pudel nii kaua vajus, et andis otse oodata, enne kui ta veepinnaga kokku puutus. Aga vesi, mis välja vinnati, oli haisev virts. Ühes pool... lagunenud, mahajäetud külas nähti, kuidas kuldnokki sadade kaupade kaevust üles lendas. Janunejad arvasid, et linnud kaevus... käivad, ja otsisid sealt ka endile kurgukastet. Nad tõmbasid aga pika kõie otsas allalastud pajaga mitu virtsase ja kõntsase vee sees ujuvat surnud linnupoega üles, kes täiel müdanemisel olid. Nüüd nägid nad, et lindudel on kaevurakete vahel pesad, kust poegi esimestel lennukatsetel oli kaevu kukkunud ja otsa saanud. Muidugi pidid hädalised oma janu ka siit ilma kustutamata edasi kandma.

Nais, nagu tahaks saatus neid nii kaua taga kiusata, kuni nad kõik nälja, janu ja haiguste kätte hääbuvad.

Kui viimaks Burlukki jõuti, leiti hurtsikutest, mis mõisnikuga tehtud kontrahi järgi eesti sisserändajaile olid elamiseks määratud, senised elanikud, tatarlased, veel eest, kes väljamine-

mise peale ei mõtelnudki. Mõisnikuproua Belovodskaja, nende vastu midagi ei suutnud ette võtta, oli seega hõlpsalt murtiaks saanud. Nõnda puudus surmani väsinud ja näljane randajatel ja nende haigetel peavarigi, mille järele nad ei ja poole kuuse teekonna jarel nii väga igatsesid. Nad olid loodud Alma jõe äärde, mille kallastikul küla asus, jääma — ikka veel lageda taeva all!

Kuid see polnud õnnetuse tagedam osa. Meeleheitel ja palju enam see lugu, et siin inimestele ega hobustele ka kõige kallima hinna eest toitu polnud saada. Põud oli heina sööda hävitanud, vili oli armetult ikaldanud. Belovodskaja poolt saatis leeri küll mõned korrad armu poolest odraleiba, aga ei ulatunud nii suure rahvakogu nälja kustutuseks. Ilma pead an'i mõisast ka rohtu, aga et haiguse põhjused alles jänd neid tuli veel juurdegi —, siis polnud sellest mingit abi.

Kõhutõbi võttis rahva seas hukkaläinud joogivee meel varsti uut hoogu. Vett võeti Alma jõest. See tähendab Alma jõe polnud enam olemas, selle oli kuiv ja kuuni poole õhk ammugi tühjaks teinud, ainult tema põhjas, kivide vahel niris veel kitsas sooneke vett, aga see polnud joogivesi, vaid soe ja maotu vedelik, mis ainult piinatud januneja kurgust all läks.

Kõhutõbi kurnas täiskasvanuid kasvava võimuga, lapsi hakkas nagu kärkseid surema. Näis, nagu tunneks Alma jõe kallasmaa, mille mullapõues Krimmi sõja verisemast lahunenud saadik nii palju inimesi puhkas, jälle himu surma kätte nautinud ihude järele. Umbes kaks nädalat oli rahvas sinn loonud ja vähemalt kümme väiksemat ja suuremat last maeti lahunenud paiga ligidale, kõvaks põlenud Krimmi mulla alla.

Varemalt Krimmi saabunud sugurahvas elas küll ligidalt Samruki küla polnud kaugemal kui seitse versta —, aga seal poolt abi oodata oli asjata, sest et samruklastel enestelgi ei olnud asjast puudus käes oli, kuna nad ainult kroonu abil elu suutud jätkata. Tänavune kuri ikaldus tabas neidki raskesti. Tervemad seltskonnast said küll mõisaproua Belovodskaja käest pisut rohtu tist tööd — nad pandi mõisa aeda maad kaevama ja rohtu kirkuma, kusjuures vene proua, kes neid iga päev käis vaatamas, nende töövirkust imestama õppis. Aga sellest ei piisanud pikapeale häda kustutuseks, liiatigi, et siitki raha eest ju toitu ei olnud saada.

Nõnda võtsid õnnetud ühtelugu kasvava haiguse ja nälja

et vaimaks nõuks hobused jälle vankri ette rakendada ja minnata — Simferoopoli linna poole, kust ometi raha saadetakse, et ka peavarju, vähemalt hai-

lookusekuu teisel poolel jõudis verstepikkune hädalistevoor Simferoopoli linna turule ning äratas seal Krimmi rahvuselt mitmekesiste elanikkude seas kõige suuremat tähelepanu.

Linnas rahvas, ülemad ja alamad — venelased, sakslased, mustlased — jooksid uudishimulikult kokku võõrast ja võõrad põhjamaa-rahvast laial silmal vahtima, rahvast, kes kaotuse ja riidelise välmusega kui ka oma sõiduloomade ja sõiduriistadega nende imetlust äratas. Mehed pikkade mustade põlvini ulatuvate lühikeste pükstega, pikad sukad ja pöördetega seotud, mustadel voltkuubedel, kaeluse otsast tihedalt rida tinanuppusid ees; naised poole ki ümra kõrguste mustade mütsidega, mille alt enamasti helkjad juuksed väljasid, ning tumedate, värviita ihukatelega; siis pisi- ja kummivankrid, millel väikesed hobusepruntsid ees — see oli Krimlastele ennenägemata uudis ja silmalõbu.

Aga mitte üksnes uudishimu ja imetlust ei äratanud eestlaste hädalistevoor, vaid ka kaastundlikku halatsemist. Küll polnud Simferopolis, nagu muudiski Krimmi linnades, puudust nadis- ja näljastest inimestest, neid leidis iseäranis rohkesti mustlaste ja tatarlaste seas; aga see viletsus, mis nende elu järele tulnud rändajate nägudelt ja ihudelt paistis, hakkas siin pitsitades südame ümbert kinni. Mitte ainult polnud Simferopolis teekond kõige oma reenumise ja krõõnimisega need inimesed riidehulpude poolest kerjajate sarnasteks teinud, vaid ka nad ka haiguste ja nälja läbi kurnanud ja paljasteks hõlpsasevarjudeks kuivatanud, kellel polnud enam liha luudel ja verd soontes, kellest suurem osa vaevalt veel jaksas jalul seista, kuna nende vankritel huljana haigeid lamas, kes enam kätt ega jalga ei suutnud liigutada. See oli nähtus, mis kõige lühemat rinda puudutamata ei jätanud, ja nii mõnegi silm uudishimuliste vahtijate seast tõmbus niiskeks. —

Olemus oli sunnitud hädalistele appi tõttama, vähemalt peavarju poolest. Kuberneril käsul andis linnavalitsus ühe linna ühes oleva sõjaväe-kasarmu eesti sisserändajatele ajutiseks korteriks. Sinna koliti siis kõige oma häda ja viletsusega sisse. Esimest korda veerandi aasta pärast magati jälle katuse all ja kindlate seinte vahel!

Aga see tervislik abi tuli liiga hilja ja oli poolik. Mitte kes-
 nes korterit polnud ju haigetele vaja, vaid ka korrapärast
 ning head ravi. See puudus aga. Mis ime siis, et kõhutõbi
 selle kõrval ka muud haigused endid peavarju abil üksi su-
 peletada ei lasknud, vaid just kasarmus palju kurjema haig-
 levisid, sest et suur rahvahulk siin hunnikus koos pidi elama
 ruumis, mis nii paljudele oli liiga kitsik. Varsti täitus korter-
 väljakannatamatu õhuga, sest et raskemad haiged eneste
 heiteid eemale ei suutnud kanda. Kasarm ei muutunud puu-
 üksnes viletsaks hädalaatsaretiks, vaid ka haisvaks peldikol.

Siit hakati põdejaid linna haigemajadesse toimetama. Vaa-
 olid kõik hospitalid haigeid eestlasi täis. Aga ka siin sai haig-
 vadele tõbistele ainult puudulik rohitsemine osaks, jaolt ju-
 sellepärast, et haiged ümbkeelseile tohtritele ja talitajaile
 häda ja soove ei mõistnud väljendada.

Nüüd alles hakkas sõber surm eestlaste seas lõikust pidama.
 Ei möödunud peaaegu päevagi, kus mitte üks või teine kum-
 tud tööori, kes oli Balti sunnitööl palja hinge ja tühja kõhu-
 tulema pääsenud, silmad uuel kodumaal igavesele unele poli-
 kinni pannud. Oli päevi, kus kaks ja kolm eestlast korra-
 haigemajast surnuaiale veeti ja musta mätta alla maeti. Ni-
 mõõdeti siin lapike hingemaad kätte, mis parem oli kui kod-
 Vene riigi asumaad: ei see nõudnud tööd ega orjust, pakk-
 aga lõpmata puhkust kõigest seni nähtud vaevast...

Umbes niisama hädarikka teekonna järel jõudis paar nädal-
 lat hiljem Krimmi teine voor eesti väljarändajaid Ants Volk-
 manni juhtimisel. Muidugi polnud nende inimeste ehmatust
 põlastus kõrbenud Kaanani üle mitte vähem kui Määrma-
 rahva oma. Aga veel hoopis erilised hirmutused, mis varu-
 tulijaile nägemata olid jäänud, astusid nendele uuel kodumaal
 vastu, hirmutused, mis neile sellest kodumaast otse hinge-
 tava esimese mulje peale sundisid.

Voor lähenes õhtu eel Kara-Kijati külale, rändajate tuh-
 vasele asupaigale. Õhk oli selge, ainult hõre põuaudu hõ-
 imekerge, läbipaistva loorina üle lagendiku, kuna päike pik-
 misi leigeneva palavusega sinava võlvi alumiselt poolelt alla
 säras. Kõik maa ujus veel eredalt sätendavas valguses, no-
 vaid nõrgalt algavat kullakuma sisaldas.

Kõrreaga ajas kirdest pilverüngas üles, mis ruttu kasvades
 kiirusega lähenes. Varsti lõi taevas, mis praegu veel sel-
 ti ning sügavalt oli sinanud, tuhmiks, isevärki tõmmuhall
 must heitis üle maa. Kõik tõstsid silmad üles, ka haiged
 vankritel, et kahinal tulevat pilve, mis vististi kosu-
 val ukesevihma põues kandis, tänulikult teretada. Janunes
 maapind ja kõik, mis tema peal inimese, looma ja taime
 elutses, jahutava, karastava joogi järele. Tule, vihmuke,
 ole ometi kord ja anna sellele kõrbeks neetud maale vähegi
 vett!

Aga must pilv ei toonud vihma. Ta jõudis tumedal mühi-
 nel Kara-Kijati küla ja eestlaste voori kohale, ta muutis tae-
 valaotuse pilkaseks pimedaks, tõmmates päikese ette paksu
 tulle, nii et kõikjal sünge öö valitses. Kuid piiska vett, ei ka
 tallest rahet ei kukkunud alla.

Ja ometi hakkas sadama! Tihedalt... rängalt... uputa-
 valt... lämmatavalt...

Sadama hakkas paksu mustja rahena midagi, mis põhjamaa
 talvel ihukarvad ilgel hirmul püsti ajas. Sadama hakkas elu-
 taid luomakesi. Raheterad, mis langesid — nad elasid, nad
 rünnasid, hüppasid, lendasid!... Ja nagu varsti nähti: nad
 olid ahned sööma, õgima, hävitama! Mitte kosutust ei kalla-
 nud päratu pilv kolletanud kõrbepinnale maha, vaid veel suu-
 temat kadu, aina rüüstamist ja laastamist. Mis külas ja küla
 ümber veel vähegi rohulible või puulehe kahvatanud nime
 kandma sünnis oli, see kadus silmapilgul, nagu tulega hävita-
 tunn. Ja kus enam midagi polnud, kus maapind mustama lõi,
 punike ja puhmake raagu jäi, sealt tõusid jäledad söödikud üles
 ja lendasid kihiseval parvel sinna, kust veel midagi vähegi
 rohkeat ja haljakat paistis. Kõik kohad olid neid täis —
 majade katused, tänavad ja aiad, rändajate voori vankrikatu-
 sed, inimeste pead ja riided...

Mitte piima ja meega ning kalli marjaviinaga ei võtnud töö-
 tatud maa jumala äravalitud rahvast vastu, vaid egiptuse nuht-
 lusga!

Rohutirtsude õudset hävitustööd, millest nad seni ainult
 piiblist olid lugenud, pidid nad siin nüüd oma silmaga näha
 sadama — juba esimesel päeval uues kodus!

Ja nad pidid kuulma, et see nuhtlus tänavu suvel juba mit-
 mendat korda üle maa käis, et juba mõni nädal varem sama-
 mugused rõõvikutepilved idast olid üles ajanud ning põuast

järelejäänud poolkõrbenud rohule teistkordse ning täieliku kadu toonud. Nad kuulsid, kuidas tirtsud, kui nad välja enam midagi ei leidnud, jõgede ääres olevate viljapuu- ja duviljaäedade peale lennanud ja need lühikese ajaga puruks daks teinud, kuis nad isegi tubakapõllud paljaks söönud, hõmata selle taimne vihast maigust, mis muidu kõik teised lmad temast eemale hoiab...

Rahva ahastus küündis meeleheiteni.

Seisti ristis kätel söödikutesaju sees ja vahiti pärani alla ringi.

Ei jätkunud hingejõudu ega meelemärku oma tundu sõnadega, kuuldava häälega väljendada.

Või see ärapõlenud kõrbelagendik, kus taevast vihma asemel röövikuid ja söödikuid sajab, oli see kiidetud maa, mille pühvet ja tema abilised olid usklikkudele asukohaks valinud!

Kas olid need mehed hullud peast, või aga ühteheitnud lapsed, kellel rahvaga oma isiklikul tulul mingi kuri nõu oli?

Aga enne veel, kui viha Maltsveti ja teiste maakuulajate vastu ehmatusekohmetuses oleva rahva südameis õieti põlema süttida, juhtus midagi, mis hirmu ja ärevuse unehoole keerutas. Vaevalt olid inimesed, kui hobused olid rakitud võetud ja vankrite külge seotud, külas öömajale jäänud, vanad liikmed istmetele toetanud või asemetel välja sirutatud, kui väljast korraga luust ja üdist labilõikav röökimine koost. Keegi ei teadnud, missuguse looma kõrist küll selline kolmatav-kole ja ärarääkimata inetu kisa võib tungida, — säherdusloom oli kõigile tundmatu.

Hirmsale röökimisele järgnes sedamaid suur müra ja tüüri hobuste tampimine ja puristamine, nende jooksu müdin, ümber kukkuvate vankrite ragin ja kolin...

Igaühe lähem mõte oli: mõni lõunamaa kiskja on hobust kallale tikkunud ja murrab neid!

Osmikutest välja tormavail inimestel seisis, niipalju kui pimedus lubas näha, pilt täis hirmusegadust silma ees. Vankrite külge seotud hobused olid lõhkumas; ühed olid endid lüüa kiskunud ja jooksid ringi, teised rebisid vankrid kaasa, kippusid need ümber kukkusid — üks upakile siia, teine sinna. Hobused ja vankrite rāgas aga jooksis kodumaa karu suurune mure ringi ja rōckis mis jaksas, rōckis hāālega, mis inimestel põgenemishimu jalgadesse kihatas.

Pimeduse pärast võis metsalise nägu ja tegu niisama

ha, kui mahamurtud hobuste arvu kohta selgusele jõuda. Pakkamööda hakkas tõde tõusma, mõistatuslik sündmus ilusama, ahastuse alt naerata nali pead pistma.

Uledast võõramaa murdjast sai nüüd naabermõisa süütu noor eesiläkk, kes väikestele eesti māradele kosja tulil. Aludugi ajas ta selle asja oma liiga julge ja väga ülbe kosjanna, mille sarnast karsked eesti mārakesed enne polnud näinud, ise haledasti nurja. Selle asemel, et temale häbelikul mõjul õrnalt vastu tulla, pistsid kohkunud kaunikesed kõik kogu oma ruunatud vendi ja lallepoegi, kellele säärane rōõ-õõõõ kõrv samuti enne nägemata oli, kaasa kiskudes.

Nimetamisväärt kahju polnud hobuste ja vankrite omanikele õnneks sündinud.

Aga sündmuse heal lõpul ning naljal polnud rõhutatud inimeste kohta mingit meeltlahutavat mõju. Ükski suu ei veninud naerule, ükski silm ei hakanud rōõmsamalt ringi vaatama. Oli ju kõigil alles rusuva tundmusena meeles see äratõukmata kurb vaade, mida asumaa kõrbepind pakkus, ja need õgivad rōõvikud, mis neile natukese aja eest nii kohutava ettepaneku olid andnud. Palju enam hakkas mure vajutuse alt viha võimsalt üles keema, kibe viha nende vastu, kellest rahvas end arvas petetud olevat.

Sel meeleolul leidis Kustav Malts seltskonna eest, kui ta juba Kara-Kijatisse sugurahva juurde saabus. Kaks noormeest, kellel oli teada, et Kustav ühes ligidal olevas mõisas teenib, olid kohe õhtul läinud temale sõna viima, et rändajad on päralt jõudnud, nende seas ka Kustavi kaks alaealist õde, üks kuuteistkümmne, teine neljateistkümmne aastane, kes venda, oma tulevast tuge, näha igatsesid. Peremehelt leiba ja muud toidukraami kaasa saades — mõisas oli juba tuttav, et sisse-rändajad valusat puudust kannatavad — läks Kustav oma külalistega sedamaid mõni verst eemal asetseva küla poole teele. Tema sammu kiirendas teade, et ta noorem õde teel külmetamise tagajärjel haigestunud.

Nii rōõmus kui jällenägemine omaste ja lähemate sõprade ning tuttavatega ka oli, ei jäänud noormehe süda õnnetu seisukorra ja ahastusliku meeleolu tõttu, milles ta rahva eest leidis, mitte vapustamata. Ja varsti pidi ta ka etteheidete ja süüdistuste-rahe, mis talle rohutirtsude tihedusel kaela sadas, kannatlikult vastu võtma. Seltskonna tuju oli nii meeleheitlik, et tõsi-õõõõlt nõu peeti — vähemalt jõukamate ringides — mõni päev

puhata ja siis kodumaa poole tagasi pöörduda. Vannu neeti maa põhja terve ettevõtte ja tema algatajad.

Malts kaitses ennast muidugi, nii hästi ja nii visalt, ta suutis. Tal oli hea sellele näidata, et ta rahva mõõdunud tal Krimmi üles kirjutamata jätnud ja kodumaale kõik kirjalikult teada andnud, mis temale siinseist oludest oli silma paadunud või jutustatud; seega oli otsustamine igauhe enese osjal saanud. Pealegi olid rahva poolt hiljem kaks teist sanded Krimmis käinud, kelle sõna ometi peale jäi.

Nüüd pöördus haiglane meelepaha nende mõlema kui pöördoinaste peale. Valelikud ja petised, kes rahva suisa hooatassinud, olid nüüd Määrmann ja Valkmann! Leiti, et need oma juttudele Krimmi oludest palju varjavad värvi ja niisama palju kaunistavat võõpa olid peale võidnud. Kuigi nad puud ja põõsastest õigusega suu olid pidanud, aga miks ka hooatassid söödikuist? Nad kõnelnud palju rohust ja viljast, halatlegendikust, rannusast põllumaast, aga miks nii vähe hooatassid põuast, mis rammusa mulla kõvaks kiviks teeb, heinatvilja põlenud kuluks muudab?

Vähe rahustavat mõju oli sedapuhku Kustavi tööastatpüüetel, kes katsus seletada, et ju mitte iga aasta pole põuadeega sigi rohutirtsusid. Sisserändajate õnnituseks olevat tannavune suvi üks viletsamaist pikema aja kohta, nagu siinsed elanikud tõendavat. Sellevastu olnud läinud aasta väga hea nannikalduuseaastale järgnevat harilikult ikka jälle saagirikkol kasvuaastad ilma põua ja söödikuteta. Viimased ilmuvat annoharukordadel.

Täna jooksis selline lohutus suuremal osal veel kõrvast astateisest välja, ja põuedes urgitsev viha, näriva mureussi sünnitotsis visa hoolega ikka uuesti süüdlasi, et nende peale tannavälja kallata. Nõnda jõudis järg ka jälle vana prohveti ennatkätte, keda teel, kui sisserändajate silmade ees Krimmi koolavanes, juba küllalt kurjal mõttel oli meelde tuletatud.

Nagu samal puhul esimeses vooris, nõnda oli ka siin saadnud: oma koguduse enamiku silmis kärises Maltsveti prohvetlik ja usuisalik pühadus katki.

Prohvet alanes korraga, sest et ta usklike ihulisi tannadeid ei suutnud täita, et tema võimuses ei seisnud oma jannrite kõhu tulul imet teha, — ta alanes nende silmis lihtatpatuseks, ekslikuks inimeseks, kuivas kokku õige pisikotigapäevaseks elukaks; veel enam — ta vajus paljude meel

luma, kergemeelse või koguni pahatahtliku petjana oma astutuse ees tolmu ja põrmu sisse.

Ulk näitas jälle kord, kui lähedalt ta kõhuga ühenduses astub, kui väga ta seitsinatsest kurjast ainelisest ilmast astub on.

Enne süü kinnitusest tõukas rahvale veel see lugu vastu ast, et usuisa ja Kaananisse rändamise peaeestvõtja oma astutajaid uuel isamaal polnud vastugi võtmas. Maltsvet astus, nagu see ka esimese voori päralejõudmise puhul oli astutajad saanud, rahvast hoolega eemale. Sellest ei võidud muud astutada, kui et ta südametunnistus puhast polnud, kui et ta oma astunud kogudust kartis. Maltsvet tunnistas enese nähtavasti astutajate pankrotiks. Ta mõistis enese kogudusepea ning oma astutajate rahva saatuse juhtija ametist ara redus-olemisega lahti.

Ja lõppuoldest — see arvamine ei läinud märgist mööda.

Maltsvet kartis rahva meelepaha; sellepärast ei tõtanud ta oma karjakeest Kaanani pinnal õnnistades vastu võtma ega astutama. See oli seesama inimlik-väiklane kartus, mis oli astutajate koguduse tipust peitu ajanud, enne kui suur põgenemine Egiptusest, mis ju usklike arvamise järgi tema astutajal pidi sündima, teoksile oli võetud. Maltsvet võis astutajale selgesti kujutleda, missuguseid tundeid kõrbeks põlenud astutajate rahva rinnas äratav, ja ta võis enesele kindlasti öelda, astutajate kõigepealt nii armetult petetud lootuste eest vastutavaks astutajaks. Aga tal ei olnud julgust rahva ette astuda ja tunnistatada: «Mina pole mitte targem ega püham kui iga teine teie astutajal. Mis mina teile omal ajal kodumaal Kaanani piimast astutajast meest ja jumala imedest kuulutasin, ei tulnud mitte jumala, vaid minu enese suust. Näen, et olen eksinud. Pidage astutajal ekslikuks inimeseks, nagu teie isegi oletel»

Ja eksliku, teadmata inimese seisupaigalt oleks Maltsvet astutajast niisama mõjusalt suutnud kaitsta nagu tema vennapoeg ja Määrmann ning Valkmanni. Ta oleks rõhutat rahvast astutama hästi ja oma kõneosavuse tõttu veel pareminigi võinud astutamida, et praegune kõrb ei jää ju kõrbeks, vaid võib juba kavadel jälle haljendavaks, viljarikkaks maaks muutuda.

Kuid prohvet arvas enda rahvale paremaks koguduse vihatpille alt kõrvale hoiduda ja alles siis nähtavale ilmuda, kui astutajal möödas on.

Ta elas sel ajal linna ligidal, Sevaštoopoli maantee ääres olevas Puškino mõisas, teenides seal öövahina. Aabrami kü-

last, oma sõbra Nordi juurest, kust ta läinud talve ja elas, oli ta natuke aega enne kodumaa rahva päralejõudude ettevaatlikult siia asunud. Oma öise teenistuse eest sai ta söögi kõrval kaheksa rubla kuus palka — raha, mis talvaste kasinate tarviduste jaoks täiesti küündis.

Siin elas Juhan Leinberg vagusat, üksikut elu, vältides avalikku väljapaistmist. Öösel mõisa hoonete vahel pikkade ringi sammudes oli sel langenud suurusel mahti Krimmi taludele, mis tõmmusinisest taevast eredal sädelusel ta peale tõlvahitsid, siitilma kaduvikku kurta — kaduvikku, mis ei pöördunud ka teisest, kõrgemast ilmast pärit olevate võimude ees. Aga oma lähemate sõprade ja tuttavatega kodumaa rahva seas nendega, kes teda pigemini kahetsesid kui sõitlesid, astus ta mõne aja pärast läbikäimisse, mida aga ka kaunis hääletas sündis. Nende kodustes, perekondlikes ringides võttis ta sõprade peale vahel ka lühikeseks palvetegemiseks sõna, aga üldiselt säherdustes pisikestes ringides ja siingi mitte sageli Raha suuremate hulkade sekka, kelle vaenulik meeleolu hädarohke talve tõttu tema vastu muutumata püsis, ei astunud ta kordagi.

Oma täielikku üksindust, mis talle pikapeale ometi naeruhuvaks minevat, püüdis ta seeläbi kergendavalt muuta, et ta oma naist ja mõlemat poega Krimmi enda juurde kutset. Kuid need ei täitnud tema kutset. Nad kartsid pikka talve ja kehvemat elukorda, kui neil kodumaal oli. Leinbergi viimane poeg hakkas Paides tislormeistriks ja võttis ema ning noortest vennade endi majja, pakkudes neile muretut elu.

Maltsvetil oli ka pisut muud põhjust kui sugurahva vabanemine, mis teda sundis pooleldi peidus, nagu kadunult elama ja talve talle nõu andis iga avalikku väljaastumist vältida, kui tal ka nõuks oleks tulnudki.

Balti saksad polnud teda kui väljarändamisele kihutatuna unustanud.

Tallinnamaa mõisnikud ihusid kahju pärast, mis orjapõlv põgenemine neile oli toonud ja veel töötas tuua, tema poole kibedasti hammast. Nende tasuviha ulatus kauge Krimmi. Selsamal 1862. aastal jõudis Balti kindralkubernerilt Riia Tauria kubermangu ametikohtadesse nõue — passita «kurjategija» Juhan Leinberg kinni võtta ja Eestimaaale saata.

Maltsveti õnneks käisid aga mõlema kubermangu maaduslikud huvid tol ajal vastamisi: Tauria mõisnikkudel ja kroonul oli tööjõude hädasti vaja, kuid Eestimaa orjapõlv

ei tahtnud omi kaotada. Mine nüüd võta tööjõudude kinnipidamiseks viija kinni nende käest, kellele sest kasu tulilõikamine ülemus teadis väga hästi, mis süü pärast Tallinnamaa mõisnikud Puškino mõisa ausat jõuati taga nõudsid; sellepärast ei jätke keegi, kes ju vormitaitmise pärast ikkagi otsimisele saad, napunäite, kuidas seda toimetada. Otsiti meest, aga ei leitud. Tuttav asi. Ja Riiga läks mõne aja pärast — ning see mees neg oli õieti pikk — ametlik-kuiv ja ametlik-tõsine vass. «Juhan Leinbergi nimelist kurjategijat Tauria kubermangus ei ole!»

Krimmi härrased kaitsesid Eestist saadud töö- ja maksuandlusid Balti härraste tasuviha vastu aga veelgi südimalt, mis neile teaduseks ei või mainimata jääda.

Kolga mõisa omanik mõtles oma Krimmi läinud tööorjale sellega kätte maksta, et ta nendest üheksa noormeest solatundrisse tahtis toppida. Kaks aastat järgemisi nõuti mehi, kuni 1862. aastal olid Krimmi tulnud, siit taga; nad pidid Kolga valla eest — et krahvihärra tööjõud mitte veel rohkesti ei kahaneks — väeteenistusse minema. Aga et Krimmi tugevatest töökätest niisama suurt lugu peeti kui Kolgas, siis otsiti mehi suure hoolega sealt, kus neid ei olnud. Nõnda leidsid nad nii esimesel kui ka teisel sügisel kinni võtmata. Et tagasiinõudmise alt pääseda, pöördusid mehed kohaliku ülemuse nõuandel palvega ministri poole, et nad kui asunikud väeteenistusest vabastataks, mis ju ka asumistingimustes oli lubatud.

Palve täideti. Kolga vald pidi enese eest ise mehed andma.

Krimmi ikalduseaasta annetas eesti sisserändajale talve, mis kõiksugu puuduste ning hädade poolest kodumaa kehviand aastad ületas. Kumbki mõisnik, kellega asumislepingud olid tehtud, ei suutnud oma kohustusi rahva vastu täita. Esiteks ei olnud elumajad, nagu kontraktides oli määratud, senisest elanikkudest tühjad; teiseks jäi leivavili — selvert nisu või rukkeid perekonna peale —, samuti talivilja seeme neilt saamata. Kuigi neil arusaadavalt võimata oli ikalduse pärast viletsust kannatavaid tatarlasi vastu talve hurtsikuist välja ajada, siis väitsid mõlemad naismõisnikud pisut vähem mõistatavalt ka veel, et neil ei olevat jõudu uutele asujatele vilja muuta. Neil endil tarvilikku jagu vilja küll ei olnud, aga ka

tarviliku rahasumma, mille eest vilja oleks võinud osta, ütle-
nad endil puuduvat.

Sel lool ei jäänud asujatel ega ka maaomanikkudel mu-
nõu, kui lepingust kriips läbi tõmmata. Taganeti kontol
vabal kokkuleppel. Kohtulikul teel oleksid kahjustatud a-
vastaselt poolelt vahest sugu tasu saanud, aga kes nad
kõiksugu hädadest pehmeks pitsitatud eestlastest kohtuskada-
peale! Tuli veel õnneks lugeda, et Kara-Kijati omanik, ju-
Dalajeva, oma sisserändajatele võimalikuks tegi sinna-
talvekorterisse jääda, milleks tatarlased neile oma hursid
ruumi pidid andma. Et elu neis kitsikuis ja madalais
onnikestest, mis nüüd elanikke kahekordselt täis olid tuul-
lõbus ei olnud, on kergesti mõista.

Teised eesti asujad löid, kui nad sügise olid soldatite
sarmus või haigemajades põdedes ära elanud, Simferopol-
linnas või selle ümbruses — kus aga keegi sai — hädise tal-
korterit üles.

Viletsus oli kõikjal suur. Mitte ainult toidust, vaid ka
ahjuküttest oli kõige pigistavam puudus. Küll andis kinnis-
sügisel iga täiskasvanud hinge peale pisut rukkeid, aga seda ei
piisanud kuigi kauaks. Jõudis mõni endale lehmamullika
siis tikkus talle sedamaid põhupuudus kallale. Heinad olid
kõrges hinnas — nelikümmend kuni viiskümmend kop-
puud. Ahjukütteks polnud puuvaeses Krimmis ühte ega te-
tarvitavat ainet võtta: ei õlgi ega sõnnikut. Põllud olid
liiga vähe kõrt kasvatatud, kui et seda, nagu muidu tavale-
ahju oleks võidud loopida, ning loomade arv küttesõnniku
saamiseks samal põhjusel liiga väheseks jäänud. Külma talve
ja tühi kõht olid haiguste kõrval nüüd eestlaste alalised puu-
navad kaasalised uuel kodumaal. Õnneks polnud talv sel aastal
küll kuigi pikk ega kare. Enne jõuluid oli mõni nädal külm
ja lund, siis algasid pehmed ilmad, kodumaa mihklipä-
aegsete sarnased, mis kestsid kevadeni.

Hädaliste saatust püüdis ka kodanlik era-heategevus armu-
andide näol kergendada. Simferopoli saksa koguduse kiriku-
õpetaja Keuchel, kes tuli-õnnetuile osavõtliku lahkusega
ja kelle kiriklikkude ametitalituste alla eesti asujad hil-
heitsid, võttis abi muretsemise enda peale. Ta korjates
kodanikelt, eriti oma koguduse liikmeilt, nälgiatle ja pool-
jaile raha-andisid. Häda kustutuseks oli aga «heldeid»
nähtavasti liiga kasinasti, sest pastor Keuchel oli sunnitud

laenu teel abilaeka sisu eest hoolitsema. Sel puhul käis üks
kodanik nii mõnestki oma kristlikust klassivennast hea-
sõnliku meele poolest üle, millest veel elus olevad esimesed
väljarändajad autori Krimmis käimise ajal väikest ise-
loomulikku lookest mäletasid.

Kord laenas kirikuõpetaja Keuchel ühelt juudi rahvusest
«pöökriit», kelle majas ta elas, viiskümmend rubla raha, et
seda hädalistele jaotada. Et ta aga laenu määratud ajaks
ei jõudnud maksta, siis palus ta võlauskujat veel mõni
kuud kannatada. Juut küsis, milleks vaimulik isand raha oli lae-
nanud, ja kui ta kuulis, et see puudust kannatavate eesti asu-
jate heaks läinud, tähendas ta ilma pikema arupidamiseta,
et ta antud summat siis enam laenuks ei lugevat, vaid selle
võlga kinkivat. Israeli mehe annetis oli märksa suurem
kui paljude ristiusuliste kodanikkude omad, ehk need temast
küll rikkamad olid.

Ka eestlaste kodumaalt mõtles heasüdameline kirikuõpetaja
abi nõutada. Seks otstarbeks kirjutas ta sinna vaeste asujate
viletsusest liigutava kirja. Vististi ei aimanud aus mees, keda
Krimmis natuke teisemad olud ümbritsesid ja kellel oma ame-
tite antelisemad arvamised olid kui tema ametivendadel pühal
Maarjamaal, mil viisil tema kirjast Baltis kapitali lüüakse.
Ta ei aimanud, et tema kirja kõigepealt abinõuks tarvita-
takse, et sellega mõisnikkude orjadele väljarändamise eest
kõlli teha, püüdes neid sundida raske ikke alla paigale jääma,
kuna abi muretsemine seejuures jälgiks variserlikuks kometiks
võttus.

Juubeldaval kahjurõõmul kuulutas Järva-Madise papike
uuel pühapäeval kantslist oma kogudusele, kuidas need vaesed,
«kõnnud hinged, kes valeprohveti ja pahareti kihutusel oma
kalli kodumaa maha jätsid, nüüd võõrsil suures hädas ning
viletsuses elavat ja kuidas nad iga päev siia tagasi tuleksid,
kui neil vaestel veel nii palju jõudu oleks. Küll nad kahetsevat
nüüd, et nad oma endisele priskele elule siinsete leivavane-
mate ja ülemate varju ning kaitse all kergemeelselt on selja
pooranud! Küll nad nutvat oma korrapäraseid eluhooneid,
oma viljakandjaid põldusid taga! Aga see kõik olevat nüüd
liiga hilja. Seepärast võtku talurahvas õpetust nende petetud
hingede õnnetusest, ärgu uskugu võrgutajate petlikke meelitusi
ja hoidku igaüks kinni oma kallist kodust, mille peal jumala
õnnistus hingavat...

Oma hästituse- ja hoiatusekõnele lisas väga hinge- ja mahemagusa palve juurde, et kogudus oma helled kaard teeks ja Krimmi õnnetute heaks andisid ohverdaks, mis kiriku ukse juures «pekid» olevat välja pandud.

Palvet täideti muidugi. Umbes viiskümmend rubla tuli M. disse koguduse poolt kokku, mis Krimmi õpetaja Keucheli kätte läkitati, kes raha hädalistele ära jaotas. Aga et rooma sõnum väljarändajate viletsusest võimalikult üle maa levil talupoegadele ka mujal kananaia selga ajaks, juhiti palve Keucheli kirja sisu ka ajalehtedesse. Peale saksa lehtede lehes sellest hõiskaval parastamisel iseäranis Jannseni «Postimees». Jälle kord tõrvati «ahviprohvet» kui kuradi teenistuses olev rahyaeksitaja ja avalik petis süsimustaks, aga rumalale ja sõgedale rahvale, kes valelikku enam oli uskunud kui oma ausaid mõisavanemaid ja hingekarjaseid, pilluti õhkeid ja süüdistusi kaela. Et ka teiste kihelkondade ajakirjutajad ajalehtede kaudu laialikantud asja kirikus samal ajal kõnesse võtsid, on küll enesestmõistetav. Paremat vett ookeanile ei võinud ju vaimulikud ega ilmlikud saksad ette soovida...

Muidugi ei elatanud sellised armuanni-korjandused Krimmi eestlasi ületalve. Nad olid ainult piisad kuumale kivile ja nad osaks kõigepealt põdejaile ja päris nälgi-jaile. Kes vähegi kätt ja jalgu jõudis liigutada, pidi tööd ja teenistust otsima. Seal oli Krimmis õnneks teataval määral saada. Et aga tööjõud korraga rohkesti pakuti, siis tegid Krimmi tööandjad, need tööandjad säärasel puhul kõikjal teevad: nad tarvitasid otsijate õnnetut seisukorda ja kruvisid tööpalgad maha. Seal sündis eestlastele nii linnas kui maal, ja meestele niisama kui naistele.

Nooremad mehed, kellel tervist oli, rändasid poola- ja lõunaranda, eriti Jalta linna ja selle ümbrusse, kus viinamööd talve läbi tööd annavad. Oli siin päevapalk enne kuuskümmend kuni kaheksakümmend kopikat olnud, siis pidid eestlased ainult kahekümne viie kuni kolmekümne kopikaga leppima. Teadestki palgast püüdis igauks veel, kas või võõrrihma pingutades, hoiukopikaid koguda, et kevadel paarikümne rubla oma omaste juurde tagasi minna.

Tüdrukud, kellel vähegi tervist oli, olgu peretütar või ümmardaja, hakkasid enamasti kõik linnas teenima — alpuhas mis palga eest. Teadagi, et palka pigemini vähem kui

loom määrati, milleks ohtra tööpakkumise kõrval ka veel alamaile heaks põhjuseks oli, et tüdrukud kohalikku keelt osanud.

Aga ka linna ümbruses elavad eesti pereisad olid, vana- lapse peale vaatamata, sunnitud endile tööga rahalist sissetulust nõutama, et pealekippuva nälja vastu võidelda, iseäranis pereisad, kellel rohkesti «peenikest peret» oli. Eesti tüdrukud, kes Krimmi põlluharijateks olid tulnud, pidid nüüd tüleroopoli linnas talve otsa nurgameesteks ja puuraiujateks muutuma. Vara hommikul mindi, õhtul pimedas tuldi — nagu tüdruksid teomehed mõisaorjuses. Ka käidav tee — viis kuni viisteist versta — oli umbes selletaoline.

Tüleroopoli turul ei müüdud mitte, nagu põhjamaa linnades, lühikesi, raiutud halgpuid, vaid kahe sülla pikkusi ja mõnelgi pikemaid lõhkumata rahnusid. Ja et linn, millel oma kolmekümmend tuhat elanikku oli, ka ainult puudega küttis ja keetis, siis jätkus eestlastele puuraiumistööd küllalt. Muidugi tüüplaid nad tatarlased, kes muidu seda tööd tegid, sel talvel kõrvale. Nad olid ka odavamad või neid palgati sellepärast enamini, et nad haruldased hädalised olid. Kauples kodaniku- lüüra või -proua turul koorma puid — kohe ilmus eesti taat, kättes vöö vahel, ja pakkus ennast puulõhkujaks. Nii mõnigi tüdruk sai keele puudusel palkajalt vahel tüssata, aga eks hädaline pea kõik kotti pistma.

Paljudel puuraiujatel käisid naised abiks kaasas — enamasti nooremad ja need, kellel väiksemaid lapsi ei olnud, aga ka vanemad, kellel olid kodus lapsed, kes siis kogu päevaks naabrinnase hoolele jäeti. Naised aitasid meestel saagida, kandsid saetud ja raiutud puid kuuri ja ladusid virna, teenides sel kombel mehe kõrval endile vähemalt igapäevast palu- kest. Enamasti anti puuraiujaile, kui töö vähegi kestvam oli, palga kõrval ka lõunasöök — kui mitte enam, siis ometi kausi- tuss sooja leent leivaga. Nõnda võisid taat ja eit teenitud raha õhtul suuremalt jaolt perekonna toitmiseks ja katmiseks kogu viia.

Eestlaste tööusinus ja tööausus leidsid Krimmis varsti laivat kiitust. Juba proua Belovodskaja Burlukis, kes eesti väljarändajatega ainult kahe nädala jooksul kokku puutus, oli mainitud omaduste üle oma päevaraamatusse imestavaid märkmeid kirjutanud, mis ta palju aega hiljem ühele eesti maisterahvale, kes teda teenis, oli ette lugenud. Kord andnud

ta hädalistele nende palvel mõisa aias kaevamistööd. Ta n... nud, et sellest tööst neile paariks päevaks jagub. Aga... samal päeval peale lõunat olnud töö valmis ja inimesed p... nud uut! Proua Belovodskajale kui vene tööandjale oli... virkus suureks uudiseks. Balti tööandjad sellevastu, kes... virkuse vilja nii kaua olid maitanud, ei jõudnud kullalt... laste laiskust alati siunata... Nagu teisedki eesti palgajad... maal ja linnas, nii seisid ka eesti neitsikud Simferopolis... heas lugupidamises, mis hiljem nende palkade kohta ilms... kergitava mõjuta ei jäänud.

Üldiselt olid teenivate inimeste palgaolud Krimmis kodu... maa omadest mitu ja mitu korda paremad. Seda said iseäranis... need nooremad inimesed maitsta, kellel varem või hiljem... õnneks läks mõisades kehtvat teenistust leida, nagu K... Malts ja mõned teised. Neist teenijaist said mehed kohe... mesel aastaks seitse rubla, tüdrukud neli rubla kuus talvist palga... kuna kevadel meestele kaks rubla ja tüdrukuile rubla... lisa juurde pandi. Seejuures oli toit rohke ja hea. Puhast... leib, värske lihaga rammus leem, nael seda head liha inime... kohta olid lõunaks iga päev laual. Hommikuti ja õhtuti... teed valge saiaga ja muu kõrvalisega. Missugune peaaegu... muinasjutuline vahe siinsete ning kodumaa palga- ja s... olude vahel! Viimastega võrreldes olid eesti teenijad... poolest Egiptuse näljaorjusest Kaananimaa mee ja piima... juurde sattunud. Nad said siin, ülalpidamisest hoopis r... mata, ühekuuse teenistuse eest rohkem palka, kui Eestis... kõige tublim töömees aastaks, vaatamata sellele, et neil... keele puudusel mõnigi töö ja tegu halvasti läks.

Kuidas oli siis tol ajal lugu kodumaa teenistuse tingimustest... Aastasulane, kes käis viis kuni kuus päeva nädalas mõisas... ja pidi seal kupja kepi all päikese tõusust loodeni raskust... orjama, sai aastapalgaks neli tallinna vakka rukkeid ja... vakka otri. See tegi tolleaegse hinna järgi välja umbes... rublal. Aga kes siis sulase vähese viljanatukese eest... hinda andis. See läks enamasti poole hinna eest kohalike kö... papade müügisalve. Palga kõrval sai sulane küll ka teata... jao riidet: villase kuue, kaks paari pükse, kaks särki, kol... paari sukki ning jalanõudeks raagnahast pastlad, mille... iga ta sagedase hoolsa lappimisega pidi pikendama. K... nende ihukatete väärtus võis olla neli kuni viis rubla. Ku... oma pisikesest palgast pidi sulane, kes ju pühapäeval ka...

...nagusam ja siledam tahtis olla, endale ise saapad, vesti... ja mõned muud asjad muretsema. Ime oli, et säherduse... üldse välja saadi — raha tallelepanemisest ei võinud... juttugi olla. Veel vaevalisem oli lugu leerimata sulas... kümne- kuni seitsmeteistkümne-aastastega. Need... peremehelt peale puuduliku riide mingisugust palka... peremeest ainult kõige viimasemal inimlikult... tasutingimusel — et mitte nälja või külma kätte...

...tüdrukud. Nende palk raske töö eest kodus ja... oli: kahe aasta kohta üks kutib, kahe särki ja kahe... seeliku tarvis riidet, kaks naela villu ja paar pastlaid... kuu peale! Raha mitte kopikat. Saadud riidest ja villa... pidid nad endile ihukatted «oma ajaga», see on püha... päevadel valmis tegema, nii et nad isegi tarvilikust puhkeajast,... mehed nautisid, pidid ilma jääma.

...nende tööorjade toit? Mida pandi teomehele ja vaimule... ja lähkrisse, kui algas jüripäeval mõisatöö, mis nad... nädalaks igast soojast suupistest ilma jättis? Mida... kuud kui must aganane leivapäts ja sool! Lisati küll vahel... paar naela tulisoolast silku juurde, aga enamasti üksnes «suure... ajal. Suur asi oli, kui päeva kohta toop jahukõrdisest... puumavedelikku lähkrisse lasti.

...oli sulasel talvelgi vähe kergem põli, siis ei pääsenud tüd... ruk kunagi alalise pitsitava tööikike alt. Suurem mõisaorjus... vältas mardipäevani; siis jäi «vaim» koju. Iga kolme nädala... takka oli aga üks nädal mõisas «korral» käia, see on mõisniku... kariloomi söötmas. Peatöö oli tüdrukul aga nüüd kodus. Ta... oli perenaiselega ühes, peale talu oma koduse töö, mõisaprouale... hulga linu ja takku peeneks lõngaks ketrama. Et ketrus kõige... lühem küünlapäevaks pidi valmis olema, kuna oma töö kah... järke ootas, siis võeti lühikestele päevale ööst lisa, ööst, mida... viltsa peerutulega valgustati. Juhtus proua lõngast vea... hõlma — kogemata võis ta ka ainult halvas tujus olla —,... kelle oli perenaisel hea noos trahviketruust kraes, mille ta tüdru... kutege kevadeks varatselt valmis pidi vuristama.

Niisuguse ilma palgata, vaheta ja otsata orjatöö alt oli... eesti teenija Krimmis vähemasti palgatööliselt saanud, kellel... oli midagi kõhus ja kukrus ja kelle seljal ei tantsinud kupja... lepp. See oli edusamm, mis pani kindlasse teenistusse hakanud... vallalised inimesed väljarändamisviletsuse varsti unustama.

KADUVAD KAED JA PUDENEVAD PUHADUSI D

Haigus ja surm olid talve esimesel poolel ka Kugli toomaste seas virgasti tegevuses.

Kõle elu Siitferoopoli kasarmus, kõhutõvega ühendatud murdis maha kõigepealt Kiisa verevaese Tiina ja kassakuklaga, pmaapealise Jüri. Nad pugesis kauase vaevlemise järel isa manu mätta alla, kuigi selle teadmisega, et nad «töötatud maad», mida Mihkel nii väga oli näha igatsenud, olid näinud — oma elu hinna eest.

Nädal hiljem pani Altsauna Viiu haigemajas oma petunud silmad kinni. Ta oli kauase truu palveorjuse eest taevast Kaananil viinamägedel kindlasti tasu lootnud — vaeleks tal kõik! Nii vaeleks, et prohvetki oma usulastele nagu ei jube nud näidata, neid sõnadegagi trööstima ei tõtanud! Viiu lüü ja jättis Tõnise, selle kõige ilma võlgase, enda igavese vaevlasena maha. Ehk olgu siis, et Tõnis oma võlga sellega pühakahandada, et ta laste eest hästi hoolt kandis, laste eest, keda Viikul ainult veel kolm maha jäid, sest paar tundi enne teda taodus veel üks eide kallimaist tõve küünte vahele.

Kugli usklikest arvas ka Pärtli Villem paremaks, kui kurvast Kaananist sedamaid edasi rännata — maale, kus kogu süüa ega ihu rüet ei taha. Maale, kus ei ole vastaseid, nõi ega sõnakuulmata teenijaid, kelle tigiduse käes ta seni nii palju viriseda ja vinguda oli saanud. Vaga Villem suri Kugli Kijati küla tatari hurtsikus, «keset paganaid», keda ta usklo hing põlgas, kellest ta aga oma üllatuseks pidi nägema, et tal tema ja ta haigete laste vastu üpris helded ja avitajad olid justkui oleksid nad olnud maltsveti usku ristiinimesed! Taat vanamees koppis Villemile vanadest laua-otsadest puusarni kokku ega võtnud selle eest vaese lese käest, kes nelja eide ealise lapsega leinama jäi, punast kopikatki.

Need olid Kugli surnud. Haiged olid esimesel ajal enamasti kõik, üks kergemalt, teine raskemalt. Aga kuna teised kilmis haigeks jäid, sai Vikerpuuri Aadu, imelik mehike, enn just terveks. Ta kosus ruttu ja oli juba Burlukist linna tohudes üsna väledasti jalul. Nõnda võis ta «proua» ja «preilhenne» eest, kes kasarmus üldisest saatusest ei pääsenud, seda patemini hoolt kanda, mis ka päris naisterahvaliku osavusega annus. Pealegi tuli talle hea mõte, mis vahest mõlema elu päästis. Ta viis haiged linnast välja, Aabrami külasse, kus ta kellegi lasteta eestlase majas korteri leidis ja korteriga ühes ka mõneks ajaks tööd küla jõukamalt sugurahvalt. Oma ulu alla võttis ta hiljem, kui Tiina ja Jüri olid linnas surnud, ka oma pödura ämma ja selle vigase tütre, nõnda et tal seda rahliku peale iseenda veel kolm täiskasvanut jäi toita, kuni talle mõne nädala pärast linnas lapsehoidjana teenistust leidis.

Eltse noor tugev keha võitis haiguse varsti. Väike Mai elutas kauemini palaviku käes, tervenese aga viimaks ka. Sorile valitses Vikerpuuri majas suur rõõm, millest Aadu peale mitte kõige väiksem osa ei langenud. Oli ju Eltse rõõm ka Aadu rõõm. Tagura parunite tütar aga oli leidnud isa, kellega ta võis rahul olla...

Kasarmu-elanikkude seas, kelle tõbi kõige viimaks maha talus, oli Lõhmuse Taavet.

Emamees oli teel ja tüki aega ka hädakorteris igale nõrke- misele vahvalt vastu pannud. Tüdimata oli ta teistele, keda haigus oli tabanud, kaua aega avitajaks olnud, oli teel haiged lapsi kandnud ja kasarmust raskeid tõbiseid haigemajadesse toimetanud, kuni ta ühel heal hommikul ise võimetult uksemele jäi. Kõhuhaiguse juurde, mis talle liiasti vaeva ei teinud, seltsis korraga neeruhaigus, mis pikemat ja raskemat põdemist laskis karta.

Kui Taavet haigemajja oli viidud, ei teadnud õnnetu Anu, kellele omaste surm juba küllalt uimastavaid hoope oli andnud, oma ahastuses, kuhu oma pead panna, kuhu oma pödur laps ähvardava surma eest varjule viia. Sest kauemini kõhutõbistega täidetud kasarmusse jääda oli võimata. See oleks tähendanud väikese Juku, vahest ka ema enese elu ohverdumist. Ühtlasi lähenes neile toidupuudus, sest kaasavõetud raha oli lõpukorral ning lootus, et Taavet hakkab teenima, oli ükitselt nurja läinud. Mõttest — õemehelt Aabrami külas peavarju otsida, pidi Anu ka taganema: oli Aadul ju küllalt

sööjaid kaelas ja tema kitsas korter ei võtnud rohkem elanikke vastugi. Ühtlasi ei raatsinud Anu põdevast mehest nii kaupmeemale minna. Kuigi ta iga päev haige juurde ei pääsenud, siis kuulis ta ometi haigemaja talitajailt igal ajal, kas Taavet veel elus.

Ses seisukorras võttis noor naine tänulikult vastu käre, mis talle abi pakkudes vastu sirutati. Tema sõber ja usuveel Tõnu-Petri Madis, kes oma naise ja mõlema vennaga sama ajani ka kasarmus oli elanud, üüris endale, kui elu läks vähe kannatamatuks, linna servalt odava korteri, kuhu ta ka lühikese perenaist ta haige pojakesega kutsus. Nagu Anu korterit, nii oli Madisel perenaist vaja, sest Madis tahtis Jüri ja Reinuga — nad kõik olid tervisel — tööl hakata käima. Kõige sobis siis kõige paremini ja Anu võttis sõgikeetja ning too kasija ameti Madise juures, kuhu ka veel hoolekanne pöördus. Maie eest juurde tuli, rõõmuga enda peale.

Uues pelgupaigas sai ärakannatatud hädadest vintsutatud naine oma lapsega vähemalt korralikult süüa ja magada. Olgugi et kahe pisikese kambriga madal korter — ühe talu pudukaupmehe väikeses vanas majahurtsikus — oli kuue kuue mese jaoks kitsik küllalt. Madisel, sel püüdlikul ja hoidlikul mehel, oli veel kaunisti raha, kuna nad kolmekesi ka puuramistega nii palju teenisid, et majas juba sellepärast toidu lõppemist karta ei olnud. Madisel endal ei tarvitsenud päev päeva kõrval oma konti vaevamas käia, ta taotses kahe-kolme tundi päeva takka päevaks või paariks koju jääda, et kõhu kõrval ka oma hingekeese eest hoolt kanda, nagu ta Anule seltsis. Mõne aja pärast sai ka korter avaramaks, sest Rein ja Jüri läksid vanema venna nõuandel teiste noormeestega poolsaali lõunaranda paremini tasutud alalist tööd otsima, mida nad Alupkas varsti ka leidsid.

Madis oli oma palvevaimu ja usulise õhina, hoolimata kõigist välispidistest vapustustest, alal hoidnud. Näis koguni, kui ta hakkas ta kahtlema lõõnud usu-õe hinge tulul oma palvekerisesel ohtramalt leili visata kui kunagi enne. Maltsvetti ta iseäranis kaitsma ei hakanud; ta mõõnis, et prohvet Kaanani süda on eksinud, et ta inimlikus nõrkuses rahvale enam on püüdnud ilmutada ja töötada, kui jumal talle ülesandeks oli teinud. Aga Jehoova tahtmine jäi Madise õpetuse järgi ilmuks, nagu kunagi, ja jumala teed, mis ei ole inimese teed, imelikuks, nagu ennegi. Tema, Tõnu-Petri Madis, tundvat vi-

mael ajal sagedasti Kõigevägevama lähedust ja tema hing kuulvat Issanda häält, mis hüüdvat: «Sina, minu ustav sõber, ära hoolt kanda, et minu rahvas mitte meelt ei heidaks ja umbusu sisse tagasi ei langeks! Kuuluta kõigile, kes hädas ja kiusatuses kõikumatuks jäävad, et mina neile võidukrooni annan andal!»

Skeptiliselt saanud Anu võttis kuulutuse, et jumal on nüüd Madise Kirsipuu ametlikult apostlikult nimetanud, kaunis ettevaatlikult vastu, nii kõditavana kui Madise lohutuse- ja lootuse- evangeelium talle ka kõrvu kostis. Et ta aga tõe järele janu- ney õppi ja ning otsija oli, siis kuulas ta vagusi ja vastu rääkimata pealt, mis kuuldavasti «ustavaks tunnistatud» jumala- tulaal temale oli rääkida, võttis tema seltsis ja tema juhti- misel ka pühakirja uurimisest jälle osa ja pidas temaga koos lohutuseid palvetunde. Selleks tundis Anu end seda enam ko- lustatud olevat, et see sündis ju kõigepealt tema eksiradadele sattunud hinge pärast, mille päästmiseks Madis suurimat püüdegarust üles näitas.

Nõnda kordus neile Krimmis, Simferoopoli tatarlase ka- tu all, veel kord see põli, mille nad Kuglil Tõnu-Petri talus kahekesi olid läbi elanud, iseäranis sel ajal, kui Lõhmus van- ga oli. Nagu siis, nii istusid nad nüüdki õhtuti ja pühapäe- vi teineteise kõrval laua taga, piibel ja lauluraamat ees. Kumbki luges lühema või pikema lõigu ette, mille üle siis teletavaid mõtteid vahetati, kuni tunnike palve ja laulmisega loppes. Madise pime naine aga istus kogu aja ahju kõrval noogas, elutud silmad ainiti sinnapoole pööratud, kust mehe pühalik-magus hääl kostis, ja kõrval terasel hardunud kuula- tamisel. Ta ei lausunud peaaegu sõnagi vahele; ainus avaldus, millega ta enesest märku andis, oli sage sügav ohkamine ning pool-lämbunud «jaa, jaa» ning «oo, oo», mille vahele ta ena- masti keele ja ülemiste igemetega sünnitatud «sõisutamise» paigutas... Anu, vigase käega pojuke — see mängis vagusa poi lapsena põrandal või ilmus vahel ema kõrvale ja surus end nagu kassike tema külje vastu.

Kõik, nagu ennegi, ja ometi teistil!

Nimelt Anu meelest.

Anu oli ainult poole hingega asja juures.

Ta tahtis täiega olla, aga see ei läinud tal korda. Sellest järgnes ainult vastik sundusetunne, mis talle piinavalt südame peale rõhus.

Anu tegi iga õpetuse ja seletuse taha, mis Madise pühakirja mitmemõtteliste, sagedasti tumedate paikade tuli, nüüd punkti asemel küsimismärgi. See võib ju näonda, aga niisama hästi ka teisiti — mõtles ta, ja ta kaldus vastupanematult ikka selle poole, et see on pigem teisiti. Ta ei kahelnud pühakirja sõnas, seks puudus tal julgus ja vaimne jõud; aga ta kahtles selle sõna inimlikkuses, tuses, sellest õieti arusaamises, milleks ta enesel selgeid, kuid laid põhjuseid küllalt teadis olevat.

Kas see ei olnud pikk rida haledaid valeksminemisi, annitud läbikukkumisi, käpuga katsutavaid eksimusi, mille peal maltsveti usk ja kõik temast väljakasvanud ilmutused ja kutsutused tagasi vaatasid! Kas polnud kõik need õpetused ja kutsutused, mis Maltsvet, tema abilised ja Anuke ise pühakirja mitme aasta jooksul olid andnud, viletsa enesepettusena ja teiste petmisena avalikuks saanud!

Nad olid ennustanud viimsetpäeva, aga viimnepäev ei tulnud.

Nad olid ennustanud sõda, aga sõda ei tulnud.

Nad olid ennustanud imetegusid, aga imeteod ei sündinud.

Nad olid enestele Kaananit ennustanud, aga sattusid Kanaanisse.

Nad olid pattust pöördumata ilmalastele egiptuse nuhtlusi ennustanud, aga need nuhtlused tulid neile enestele kaela.

Nad olid viina, tubaka, sealihaga needmisega, palmitsete juuste ja värviliste ihukatete põlgamisega otsekohe vanajumalale sülle tahtnud ronida. Vanajumal oli nad enesest maha raputanud.

Seda oli peaprohvet isegi sunnitud tunnistama, sest ta ei tulnud oma rahvale mitte seletama, miks kõik teisiti sündis, ta oli kuulutatud ja pühakirjast välja loetud. Tal ei olnud säärase seletust. Ta suu oli kinni, sest et vale oli välja tulnud.

Kõik need tunnetused olid, Anule tõekama rõhuga, usulise vana selgusega Krimmis peale tikkunud, siin, kus maltsvetile suur usuline luuleloss, nimega Kaanan, lõplikult kokku langenes, mattes ülempreestri ja kõigi tema abiliste prohvetlikku kirjatatundlikku ustavust oma rusude alla. Ärapõlenud Krimmi nägemisel, inimeste nälgimise, põdemise, suremise pealtvaatamisel oli Anule nagu pähe pistetult meelde tulnud, mida rahvale omal ajal publi ja jumalikkude ilmutuste nalal oli kuulutatud — iseäranis siis, kui Krimmi üle ilmlikud teated ajlesid.

Missuguse maapealse eedeni olid ennustajad ja nad pühakirja sõnadest välja moondanud ning usklikkude silma ette seadnud ja missuguste jumalikkude imede tühjalt rohitud rahvas Egiptusest tootatud maale lendama, ja pehmele kõigist raskustest ja puudustest!

Anu ajule sai nüüd ka märgatavaks, kui uhked nad sellele usku peale olid olnud, mis nii palju lubas, aga nii vahepeal, kuidas nad «ilmalaste» peale põlglikult, vennastekogulike variseriusuliste peale vaenulikult olid maha vaadanud; nad olid oma usku enda mõju all sejsvaile inimestele, oma lastele ja perele, olid peale sundinud, sagedasti vägisi. Anu korraga silma ees, mis sündis Kiisa talus Eltse, Miku lastega, talle kerkis mälestusse joobnud Taaveti mõru meenutused, kes on teinud oma poja joodikuks, tütre lollideks, teised lapsed lollideks, neile oma usku nagu pulgaga lasku ajades. Ja Anu jõudis küsimuse ette, mis vahe on siis nende maltsvetiusuliste ja hernhuudi «palverahva» vahel, keda enesed just usulises kõrkuses ja sallimatuses, teiseusuliste võrkumises ja põlgamises olid süüdistanud? «Mingit vahet ei ole leidat!» hüüdis õigusetunde hää Anu toibuvast hinges. Kumbki usk ei täida evangeeliumi põhilauset, mis käsib ligimist armastada nagu iseennast ning keelab teise üle kohut mõistmast!

Seda ära tundes ei olnud Anul enam raske üles tunnistada, et umbasti maltsvetiusulised kui hernhuutlased tegid ülekohtu inimestele, keda nad ilmalasteks, ärkamata ja armu saamata luudeks kutsusid. Nagu neil õigust ei olnud oma usku nende omast paremaks ja õigemaks pidada, nõnda polnud neil ka õigust iseenest nendest paremaks ja õigemaks kiita.

Sest mida olid siis maltsvetid oma tegude poolest ligimesele vastu ilusamat ja üllamat korra saatnud kui näiteks Seene-palu Andres Lõhmuse ja tema perekonna vastu? Mees, kes sellepärast talitaja-ametist lahti lasti, et ta kaas-inimeste vastu küllalt südamega ei olnud. Või kel oli õigus Aadu Vikerpuri peale üleöla vaadata, inimese peale, kes hukkaläinud tüdruku oma naiseks tegi, et selle eksimust varjata, tema head nime parasta, kes lõõtsutades külast külla jooksis, et kahele maltsvetile, keda haagikohtuniku nuhtlus ähvardas, avitajaid kutsuda, kes raskel Krimmi teel oma kitsast vankrit nendega jagas, kel hobust või sõiduriista ei olnud!

Ja lõpuks Lõhmuse Taavet! Vaatamata kõigi tema pat-

tude, tema usutuimuse peale — kas ei olnud ta Õnnistuse õpetuse peanouet, tema ligimesearmastuse käsku, sageli paremini täitnud kui nii mõnigi usu- ja palveagar maltavet? Kas polnud ta oma vastastegi vastu, kes temale vaenuhamba olid näidanud, kaastundlikku meelt ja abiandlikku süda ilmutanud ning seega Kristuse raskema õpetuse järgi käinud armastades ka oma vaenlast? Eks olnud see Lõhmuse Taavet, see «patu-unest ärkamata hing», kes Maltsveti, enese noormija ning hukkamõistja, vangivõtjate eest päästis, nagu kord ennemalt vangistatud prohveti käeraud lahendamaks pistas? Eks olnud see Lõhmuse Taavet, kes Kiisa Mõõd põldudele vilja maha külvas, kui Mihkel ise Lasnamäel paljudele imelaeva ootas ja oma perekonnale näljahäda oli kätt tõmbamas? Eks aidanud ja toetanud Taavet teda pärast veel laenudega, mille tagasisaamiseks tal lootustki ei olnud. Ja seesama Mihkel oma naisega oli Lõhmuse Taavetile näidanud, kui see nende juurest väsinud rändajana pimedal viimasel öhtul öömaja tuli otsima! Nad olid talle oma vaenu ja põlgust igal parajal puhul näkku salvanud — tema tegi neile head, kui nad hädas olid... Ja mõnda muud selle sarnast tuli Anule oma mehest meelde, kuni ta viimaks Krimu teekonna juurde jõudis ja veel kord oma silma eest laski mööduda, kuidas Taavet verstade kaupa popside põdevaid lapsi kätel kandis, kes vankri pörutamist ei kannatanud, kuidas ta nõrkenud inimesi kasarmust välja «oma asjale» talutas, põdejaid haigemajasse, surnuid matuseaiale aitas viia ise haige haigete seas.

Kes tihkas sellele inimesele lugupidamist keelata? Anu usu-uhked, palvekõrgid maltsvetid tegid seda, ja Anu ise oli nende killas olnud.

Nagu iseenesest sigines Anu pähe nüüd küsimus: Kui võtsid need inimesed ilma põleva usuta, ilma leegitseva palvevaimuta niisuguse inimese ja ligimesearmastuse, kuna nii mõned vagade ja pühade kirjas seisvad maltsvetid sellest puudusid? Kui see usutulest ei tulnud, milleks siis usutuld on talvis? Kui palveorjus inimest paremaks ei teinud, milleks siis palveorjust pidada? Võimata oli Anul ennast nüüd veel sundida arvama, et need, kes kangesti usuvad ja palju palvetavad, aga oma tegudes jumala nõuetest maha jäävad, ennemini taevariigi pärivad kui need, kes pühakirja käskusid ilma säärase palveagaruseta täidavad.

Et Anul nüüd seesugused mõtted peas keerlesid, siis ei võinud Madisega peetud lugemisõhtud talle enam endist hinge-lobu, seda magusat vaimulikku mannat pakkuda, nagu kord kindumaal. Kui ta neist õhtuist siiski osa võttis, siis ei tulnud talle varsti enam sellest, et ta oma südames kokkulangevale maltsveti liialduse-usule pühakirjast uusi tugesid otsis, vaid sellest, et ta oma muutunud arvamistele ikka kindlamat alust püüdis ehitada, ja selleks andis talle sisult nii mitmekesise pühakirja kõrval äge maltsvetlane Madis oma auklike selektustega kõige paremaid ehitusepuid. Anul ei tarvitsenud teda vaidlusteks välja kutsudagi — Madis kandis oma tarkuse juba piisavalt külgetiksamise tõttu täie koormaga turule. Senise usuga nii tugevasti lüüa saanud Anu oli nüüd üldse ja meelega ettevaatlik oma avaldustes; ta ei astunud Madise ees lausa vastasena välja, ta hoidis oma ketserlikud mõtted peamiselt enesele, et «otsides ja õppides» seda selgemale ja lõplikule valgusele jõuda. —

Äga veel ühe asja poolest ei olnud need piiblitunnid Madise majas endiste sarnased. Nagu õpetus, mida Madis esitas, nii oli Anu meelest ka selle mehe isik teise paika nihkunud —emale ja madalamale. Jumalamehe kuma oli ka tema nagu Maltsvetigi pea ümber kustunud — Anu kõrval istus lihtne igapäevane inimene, kelle kohta vaimustusega segatud aukartus endise «usu-õe» südames enam maad ei leidnud. Aateline ühistunne oli kadunud ja sellega koos teatava õrnuseni ulatuv vaimne sõprus. Sest ainult säärast sõprust oli Anu selle mehe vastu tundnud, ainult säherdune side oli neid ühendanud.

Sel lool hakkas Anu mõnda, mis tal enne hoopis nägemata oli jäänud või mida ta kui tühist asja meelega tähele ei pannud, nüüd vastikult tunduvaks võtma, tusaga märkama või vähemalt tajuma.

Madisel oli viisiks, kui nad pübliga teineteise kõrval laua taga istusid, Anule rääkimiseõhinas ligidale nihkuda, nii ligidale, et nende liikmed üksteise külge puutusid, et nende põsed — või vähemalt viimaste soojus — teineteise oma vahel rüivasid. Madise käsi heitis sageli usu-õe õlale, käsivarre, isegi reie või põlve peale, hakkas mõnikord hetkeks ka Anu piha ümber «vennalikult» kinni.

See kordus nüüdseil kops-istumistel. Ent mis Anule enne poolteadmatuks, meelde võtmatuks oli jäänud, torkas talle nüüd pähe ja ühtlasi südamesse. Talle tehti midagi, mida ta

ei sallinud, mis teda pahandas. Ta uskus ju, et see ei saanud meeleka, et see oli Madise harjunud komme — ta pidi seda vähemalt uskuda. Aga et see talle ei meeldinud, siis hakkas ta sellest märku andma, end puutumise vastu kaitsma. Ta vabastas enese Madise käe alt, kui see ta puutuks, ta nihkus temast eemale, kui Madis temale liiga lähedale tuli. Ja kui asi paraneda ei tahtnud — Madisele ei meeldinud see tumm vastupanek lähelepanematuks jäävat —, hakkas Anu ühiseid lugemisõhtuid seega vähendama, et jäi neist ühel või teisel põhjusel ära.

Mis enne vennalik ja seega loomulik oli olnud, oli nüüd korraka Anu meelest korravastane ja ebaloomulik.

Seesama Anu, kes toona usuvenda ennast palvetuhinas tundnud, deldagi oli lasknud, nagu seda maltsvetlaste seas liikumise ajal palavuse ajal ette tuli, pani nüüd juba pahaks, kui sama naine mense põlv tema põlve külge, ta käsi või jalga tema käe või jala vastu puutus.

Aga veel enam. Seesama Anu oli vaikides ja peaaegu vaikuses kuulda võtnud Madise salapäraseid, usulise jutu sekka pillatud ja pühakirjalise mõistutumeduse sisse varjatud tähendused, mis sinnapoole sihtisid, et nemad mõlemad õigupoolest pärast jumala poolt määratud paar olevat, et jumalal nendele veel mingi sellekohane kavatsus on, millest ta temale, Madisele, unenägudes on märku andnud. Need unenäod, mida naine ei vends ei jätanud usu-õele muidugi pikalt ja laialt jutustama, olid küll kaunis mõistatuslik-keerulised, aga nii palju selles neist Madise valgustavate tähenduste abil ometi, et neil meelmal, temal ja Anul, olevat midagi ühist, neid siduvat, kokkujõmbavat, millele taevaisa targu nende lähelepanekut püüda juhida. Säherdusi unenägusid oli Madisel iseäranis siiski olnud, kui Lõhmus vangis istus ja Tõnu-Petri perenaine olipimedaks jäänud...

Madise ja Anu piiblitundidele aga tuli mõne aja pärast muil põhjustel täielik seisak.

Madise naine jäi haigeks. Soetõbi võttis ta maha. Pärast Mai, kes reisiraskustest ja kõhutõvest õnnelikult oli üle saanud, nagu Lõhmuse Taavetki, sattus nüüd, paar nädalat pärast jõulusid, kardetava haiguse küüsi. Nõnda pidi Anu perenaine ameti kõrval ka veel haigepõetaja kohuseid täitma. See, kormas teda seda enam talitusetööga, et Madis, kes kopikad ruttu nägi kahanevat, jälle sagedamini tööle hakkas kanna

Aga veel midagi tuli juurde. Taaveti pikaline haigus võttis samal ajal raskema pöörde. Oli mees juba korra üsna kõbulaadseks saamas, et suurem hädasoht näis seljataga olevat — tuli talaku kuri muude. Nüüd pidi Anu koduse haige ja majatalu-ühe juurest ka veel kauges haigemajas mehe järele käima kuu-kuu, kellest ta päevagi ilma teateta ei raatsinud jääda. Kui taluolukord varsti kardetavamaks läks, jäi Madis küll sagedamini koju, sest Anul oli võimatu üksi läbi saada, kuid pühiliste ja palvetundideks ei jätkunud kummalgi enam aega.

Madis ilmutas mõlema haige pärast suurt muret ning väga muutunud olekut. Põnevusega astus ta Anule iga kord vastu, kui see hospitalist tuli, et Lõhmuse käekäigu järele pärida. Hoolikalt istus ta oma haige naise sängi ees, et selle soovide ja tarviduste eest muretseda, kui Anu muus tegevuses oli. Ja kui hädasti mõistis ta mõlema eest palvetada, kui liigutavalt ta taevaisalt ellujäämist paludal. Täis enesesalgamist unustas ta kes kristlikus armastuseõhinas hoopis, et ju mõlema suremisega see kõige lihtsamalt võimalikuks sai, millest jumal temale unenägudes kui oma nõust ja tahtest oli märku andnud...

Näis tõepoolest, nagu tüüriks saatusekäsi säärase sihi poole. Ikka mustemaid sõnumeid hakkas Anu haigemajast tooma. Kord oli ta mehe meelemõistusest eest leidnud, teine kord ei tahtud teda seaduslikul tunnil tema juurdegi, kuna haigetalitajad ja velskrid nuuksuva naise järelepärimiste peale ikka kahtlaseks hakkasid õlgu kehitama.

Kodune haige jälle hõõgus viimaks ööd ja päevad niisuguses palavikus, et ta enam selget silmapilku ei näinud. Kohutavad, taputavad unenäod vaegasid ta vaest aju, panid ta muidu nii tumma suu metsikult sonima, sundisid ta liikmeid rahutult vanklema ja heitlema.

Ühel päeval, kui Anu Jukuga oli jälle hospitalisse läinud ja Madis majakese ees keedupuid lõhkus, tegi vaene haige oma unipsimissõgeduses midagi ootamatut.

Lüües silmad töö pealt korra üles, nägi Madis oma haiget naist särgiväel üle õue kõndivat — ruttu ja kindlal sammul, nagu oleks ta korraka nägijaks saanud.

Nähtus oli Madisele nii pähekopsatav, et ta, kirves pihus, sammuli suuga vahtima jäi. Korra tegi ta küll nõksatuse, nagu tahaks õnnetule järele joosta, aga sealtsamast peatas ta samm. Tõmbas jala tagasi. Tõmbas kutsuva käe tagasi.

Laskis silmad välgukiirusel ringi käia. Surus pea lidusse. Vaevalt nagu endasse kokku. Seisis nagu inimene, kes ootab lahustumise hetkel hoop, mille eest pääsemine on hiljaks jäänud, väikelist kohutavat sündmust, mille ärapööramine on võimatuks saanud...

Mai jooksis vehklevail kätel ja lehvivail juukseil, vahis sargis päikese paistel kumendades, otsekohe Salgiri poole, mille kõrge kallas oli üksikule majakesele üsna ligidal. Nagu nagu tunneks vaene tõbine palavikuviiirastuses end taga-aetud seest ta suust tungisid arusaamata sõnade seas lühikesed ehmatuskiljatused, kuna ta väntsuv pea kord ühele, kord teisele õlale lendas, nagu püüaks ta oma kustunud silmadega end kannul oleva vaenlase poole tagasi vahtida...

Viimaste päevade sula ja soe vihm olid mäestikus hulga lund veeks muutnud, mis nüüd kaunis kõrgelt jõe täitis ja ägedal jooksul mühisedes allapoole voolas. Kallas aga langetas sealt kohalt, kuhu palavikus määratsev haige pimesi tõttu järsult alla, nii et õnnetu otsekohe Salgiri sogastesse voogudes pidi sadama, kui ta jala üle kuristikku tõstis...

Sülda kümme — sülda viis — sülda kolm oli haige kalda veerelt veel eemal, aga ikka veel seisis Madis halvatusena paigal hoides kätt silmade üle, pidades keha hüppel, hingamist peataval põnevusel vahtides... oodates...

Ta oli näost kahvatu... värises igast liikmest... silmamunad tikkusid peast välja... Jälle tuksatas ta kord edasipoole, aga jalad näisid tal olevat maa külge kinni kasvanud...

Kuid ei.

Nüüd äkitselt pani Madis jooksu.

Nüüd viimaks pääses ta halvatuses... liigutas väledalt seetardunud liikmeid... tundis selgesti ja kindlasti, mis tal oli teha... Paar inimesekogu, kes eemalt, naaberhursikute poolt jõe lähenedes, olid ta meelemärkusele äratanud, ta jalad napp küljest lahti kiskunud... ta hädalise päästmisele ajanud.

Aga Madis jäi hiljaks.

Vaevalt oli ta suu valju karjatuse välja tõuganud, vaevalt olid ta jalad mõne sammu jooksnud, kui haige naine julm kõrge kaldaveere taha kadus — väljalaotatud kätel, lehvivail juukseil, rõõmuhüüd arvatava pääsemise üle huultel...

Kuid Madise ja mõlema juurdetõotanud tatarlase silmad

...õnnetu valendavat keha Salgiri sopakarva voogus. Kõik kolm jooksid piki kallast allajõe, arvates, et vee valus vool ta kukkumispaiast kiiresti edasi kandis. Ent mühavalained ei tõstnud teda kuskilt silmapilgukski nähtavale.

Nad olid tuhinaga temast mööda jooksnud. Ta polnudki velle kukkunud. Nad leidsid ta, tagasi pöördudes, kõrge ja äärmiselt alt astmelise kaldarünka madalamalt servalt, mis kühuna oli veel veest väljas. Ta lamas seal verise suuga õhult kividel, ainult jalad põlvist saadik vees.

Lõlmuse perenaine oli parajasti koju jõudnud, kui nad ta jõe kandsid. Madis andis Anule, kes keeletul pärimisel õnnetu pealt meeeste peale vahtis, sündmusest mõne lühikese, ülevõetava sõnaga seletust, ilma et lai arusaamatus Anu näolt üldse lahkunud.

Kui vanem tatarlane, kel natuke arstilist teadmist oli, kindlaks oli teinud, et õnnetu süda tuksub, kuigi nõrgalt, ja et ta parem käeluu kahest kohast on murtud, otsustati, iseäranis Anu pakilisel nõuandel, haige sedamaid haigemajja tohtri alla toimetada. Kuna Anu talle mõned hädalisemad hilbud ümberpaat, nõutas noorem tatarlane vanema käsul kuskilt naabrusest tulnu kandraami ja võttis vaevaks Madisele teise kandjana võtta minna.

Madis jõudis paari tunni pärast tagasi.

Mida arst Maie oleku kohta oli arvanud, sellest ei teadnud ta midagi selgemat rääkida, sest et tohter oli venelane; viimase näost paistnud aga midagi, mis head lootat paraku ei lubavat.

Madis oli kurb ja rõhutatud, nagu kord ja kohus. Ta istus mõne aja tummalt teises toas, kus Anu teda paar korda raskesti kuuljalt ohkavat. Siis tundis ta tarvidust Anule lähemalt seletada, kuidas hale sündmus oli juhtunud. Ta tuli ja hakkas madalal, paiguti väriseval häälel jutustama.

Tema vinnanud maja linna poolses otsas olevast kaevust vett. Ilma midagi paha aimamata, sest haige jäänud pikema sonimise järel vaikselt ja nähtavasti uinudes sängi. Millal õnnetu majauksest välja astunud ja üle õue jooksnud, seda ei olevat Madis kaevu juurde naha võinud, sest maja nurk seisnud varjatu ees. Alles siis, kui ta ämbriga ukse juurde jõudnud, silmanud ta eemal kaldakõrgustikul valges riides inimest, kes jõe poole jooksnud. Et see Mai võiks olla või üldse keegi jökkelepuhaja, seda ei olevat tal silmapilgukski pähe tulnud. Ämbrit silmas viies näinud ta aga jahmatuseks haige aseme tühjana.

Muidugi pistnud ta nüüd valgele kujule tulisejalu järele, aga alles poolel teel, kui Mai üle kaldaveere sügav kadunud.

Teisi nägijaid ja appiminejaid majas ei olnud, sest majaperemees, kes ühekordse savihoonekese teises otsas oli oma kahe pojaga sel ajal, enne lõunat, iga päev turul käinemas.

Nõnda oli siis neil mõlemal, niihästi Anul kui Madil, armas haige hospitalis, kelle elu pärast neil asja oli vartel ja kelle heakäekäigu järele nad püsimate käisid kuulamas. Paluti palju ka jumalat nende eest, ja liialdatud usuorjuse taganema löönud Anu näis kartuse ning mure pitsitusel seda puhku jälle endise õhina ning tuhina sisse tagasi vajuvat, nõnda et palvevend Madis tast tõsist meelehead tundis. Madis näis, ehk ta seda küll püüdis nagu varjata, suures rahutuses olevat, sest Anu kuulis teda öösiti asemel uneta kõhvitava kurna ta päeval kohkunud näol toas või maja ümbruses rüüskas, kuni tuli tund, kus nad oma haigete järele läksid kuulama. Terve nädala jooksul ei läinud vaene mees kordki välja tööle.

Anu hingehirmule mehe pärast tuli varsti lõpp.

Taavet sai haiguse hädaohtlikust tipust õnnelikult üle üsna tohtri ootamise vastu. Küll oli ta nõrkus suur ja kord kartused seepärast veel mitte täiesti asjatuks saanud, aga muud heledamalt ja soemalt hakkas lõunamaa päike pärast pööripäeva paistma, mida pikemaks läksid päevad, seda toekamaks tohtor haige, seda tervema läike said ta silmad, seda värskema värv ta kõhnaks kuivanud nägu. Elu pöördus ta kurnatud keha pikkamisi tagasi — seda tundis ta ise, seda märkas Anu kogu ta olekust.

Suur õnnetundmus lõi noore naise põues pakatama. Ta sattis iga päevaga ikka elavamasse rõõmutujusse, mis ta südametähele nagu soojade, kaisutavate voogetena üle uputas. Ta sai tähtsuse, sai õrnaks, sai soojaks ja heldeks igaühe vastu, kellele ta kokku puutus, nagu tunneks ta enese teiste võlglaste olevat.

Iseäranis Madis sai noil õnnepäevil seda soojust ja õrmatust maitsta. Tema kahekordselt, sest et kaastundmus tema loomuse sügavasti rõhutatud kannataja vastu tuli Anu muile tundeliseks.

Mida rõõmsamaks aga läks Anu mehe paranemisest, seda raskema vajutise alla näis Madise süda sattuvat. Anu mõtles

lootust talle enam söök ei maitanud, kuidas ta palvetamisestki võlgu ja missugune tuhm mõrudus paistis tal näost, kui ta enda arvas tähele panemata olevat.

Sest Maie käsi käis halvasti.

Küll ei olnud ta kukkumisest elukardetavalt viga saanud — ta eluorganid leiti terved olevat, nii et murtud käeluu oli õnneluse ainus pahem tagajärg —, aga soetõbi ise pures vaest naist edasi, kord osutades pööret paremuse poole, siis aga kiiresti hoogu võttes.

Anu, kes Madise kurbuse muidugi Maie raske haiguse arvamusel kirjutas, pani liigutatud südamega imeks, kui väga tema senise usuvenna süda selle pimedate naise külge oli kasvanud. Varemalt poleks ta seda hästi uskunud. Nad olid küll väga vagusi, väga viisipäraselt, täiesti kristlikku «kohust ja korda» mõõda teineteise kõrval elanud, ent ka ilma nähtava suhtetundelise sõpruseta ja silmapaistva õrnuseta. Nõnda võib mõeldagi, otsustades teiste üle, vahel eksida!

Anu süda voolas kahetseval kaastundel üle, kui ta Madist mõnda ta kurbusekoorma all nägi kannatavat. Ta tõttas teda mõistma, julgustama, püüdis tema meelt lahke jutuaajamisega lahutada, ta mõtteid ühel ja teisel viisil mujale juhtida. Õelikult pani ta kae talle õlale ja virgutas teda vahvale lootmisele.

Tema püüetel näis aegamööda ja ajuti tagajärke olevat. Madis hakkas talle terasemalt ja lootvamalt silma vaatama, ta näis löi helkjam paiste elama, ja kord võttis ta Anu õeliku hää, mis jälle tema õlale oli heitnud, ja suudles seda liigutatult, palavalt... Ta lükkas ka veel Anu käise tagasi ja suudles tema valget ümmargust käsivartki.

Ühtlasi teadis ta asja sel puhul Anu arvamist Maie ja tema vahekorra kohta pisut õiendada. Ta andis pikema, Anule paiguti liiga sügava seletuse, mille lühike sisu oli; et see olevat ainult elav, sügav kristlik ligihesearmastus, mida ta süda vaese pimedate kannataja vastu tema raske haiguse pärast tundvat, mille aga mehe armastus naise vastu. Nagu jumal temale ammugi märku andnud, olevat ta selle inimese naiseks-kosimiseks eksinud, sest et ta taevaisalt küllalt hoolsasti nõu polnud küsinud. Nende paarimine ei olevat mitte taevast ette kavatsatud olnud. Seda olevat Issand temale mitu korda ilmutanud, ühtlasi temale ära tähendades, missugune teine naissoost isik taevase paaritaja määramisel temale oleks sünnis olnud ja — selgi olevat...

Anu mõistis, et Madis oma endiste salapärase unenägemise poole sihtis, mispärast ta tema seletuse vaikides vastu võttis.

Taevalisal aga näis kristliku ligimesearmastuse all nii kannatavast mehest niisama hale meel olevat nagu Anu. Seepärast kinkis ta vaesele pimedale, kelle haigus Madist väga rõhus, elu.

Mai tegi Taavetile järele. Ta ohverdas haigusele oma juu-
vallalised juuksed, millega ta seni oma puhastatud usku tunnistlenud, aga oma elu võttis ta tema küüsisist ära. Sõna hakkas temast lahkuma, ta kipsi sees lahas olev küüsi paranema.

Madis ütles, tuues hospitalist tervisesõnumeid, — ta palve olevat aidanud.

Ta oli Anu vastu väga rõõmus. Aga kui Anu teda ilma et ta seda teadis, leidis ta tema hoopis vähem rõõmu olevat. Madis näis nagu raskeil, keerulistel mõtetel ja hauduvat, sest sagedasti pidi Anu teda teisest toast paar korda hüüdma, enne kui see teda kuulis ja sööma läks. Ta oli hakanud unustas palju ning vajus vahel keset elavat juttu äkitselt vaikusse...

Ühel ööl juhtus Madis Kirsipuule midagi väga imelikku.

Midagi nii imelikku, et ta suure ärevusega teise tuppa ruttas ja Anu üles äratas.

Istudes Anu sāngi äärele, hakkas ta sosinal jutustama, mis sõna täis pühalik-saladuslikku aukartust ja imetlust.

Peaingel Gaabriel käinud praegu tema juures!

Mitte unes, vaid ilmsil!

Tema lebanud lahtisi silmi voodis, kui tuba lõõnud korraga valgeks ja ingel säraval näol ning hiilgavate tiibadega seisis sõngi ees. Valgus olnud nii räige¹, et Madis pidanud silmi käega varjama.

Madis peatus, nagu oodates, et Anu midagi küsib. Aga ku viimane oli vait nagu keeletu, sosistas ta õnnearinatel edasi.

Ingel kuulutanud temale midagi.

Ja andnud talle ühe käsu.

Taevase kuninga nimel, kes ta on läkitanud.

Imelik kuulutus! Veel imelikum käsk!

Aga ingli sõnad olnud nii selged ja kindlad, et midagi kaksipidi-mõtlemist ei võivat olla.

¹ Väga hele, ere, käre. — Toim.

«Mis keelt ta siis reakis?» küsis Anu väga rahulikult.

Puhast moakeelt!» väitis Madis.

Ja nüüd hoobas ta nagu hinge põhjast peaingli kaaluva kuulutuse ning käsu kuuldavale.

«Madis, sinu poeg peab armu soand rahvale õiget teed juhatama, ja ta soab suur olema Issanda ja kõige rahva kōneldud ingel armsa häälega.

«Aga minul ei ole ju poega,» vastanud Madis, «sest Jehoova on minu abielu jätnud ihusugutal!»

«Sinule soab poeg sündima, kui sa selle äravalitud naise juurde heidad, keda Kõigevägevam sulle on juhatanud!»

«Aga sel naisel on mees ja minul on naine!» kostnud Madis lunge põhjani ehmudes.

Ärgu tundku sinu ega tema hing häbi Kõigevägevama püha laisku täites!» hüüdnud ingel. «Mis jumal tahab, on õige, ehk sa küll patusele inimesele kõver paistab. Mine rahuga, Madis Kirsipuu, ja täida alandlikult, mis Kõigevägevam sulle kohutaks on teinud!»

Tõstnud veel käskivalt säravat sõrme ja kadunud...

Madis vaikis, kõigest kehast vōbisedes.

Nüüd pidi Anu rääkima.

Aga Anu vaikis ka.

Seepeale sigines Madise käsi — hõõguv-kuum — Anu puliale rinnale.

Anu lükkas käe ära ja ütles õelikult:

«Mine aga magama, Madis, sa oled vist haige. Mis sa mulle reakisid, oli jamps.»

«Sa ei usu siis —?»

«Ei,» naeris Anu, «mitte šutsugi.»

«Aga ma võin vanduda —»

«Ää vannu ühtiigi. Ootame parem ära, milla ingel minu juurde koa tuleb. Ega jumal siis mullegi nii tähtsat asja teada andmata jäta.»

Selle vastu ei olnud nüüd Madisel tõepoolest midagi öelda. Vähemalt ei tulnud talle midagi mõistlikku meelde. Ta istus veel veidike paigal, Anu tundis ta kätt vaiba serva küljes näppivat, siis tõusis mees sügava ohkega üles ja läks oma tuppa.

Madis ilmutas järgmistel päevadel tõesti haiglast olekut. Ta oli näost kolletu, käis longus peaga, rääkis vähe ja maha vahti-

des, paastus nagu venelane, luges kinnise ukse taga palju pöökirja ning magas öösiti rahutult.

Anul oli teisest päris hale meel. Niikaua kui uus öine sünnimus ta meelt muutis.

Ingel Gaabrieli asemel ilmus Madis ise veel kord uskmatule Anule.

Aga seekord ei olnud tal enam midagi jumalikku ilmutada vaid midagi väga ilmlikku ja lihalikku.

Madis tuli ja heitis Anu kõrvale sängi. Ta asus oma tungivate käsivartega ehmunud naise ümbert kinni ja surus ta soo-
pehme keha vägivaldselt enese vastu. Ise aga hakkas paluma
tungivalt, palavalt, iharuse krampide käes vabisedes...

Ainult üks öö!

Ainult üks tund! ... Uksainus kordki!

Kas tal siis südant ei olevat!

Kas ta ei olevat märganud, kui kaua ta tema hinges jule-
elab ja valitseb! Kas ta ei olevat tähele pannud, kui raske ta
ta palju aastaid juba on kannatanud! Kas ta ei aimavat, mis
suguse parandamata haava vaene mees rinda on saanud, ja
des temast omal ajal ilma! Kas ta ei mõistvat kõige selle
temale pisutki tasul! Miks ta nii armuheitmata inimest piinava-
kes ainult tema pärast elavat...

Tema palved ja etteheited uppusid kuuma sosinasse. Ta
janunev suu leidis Anu huuled ja imes enda verekaani ahnuse-
nende külge kinni.

Aga see kestis ainult silmapilgu. Siis läks Anu kord-
ennast vallali rabelda — kõike jõudu kokku võttes.

«Jõle inimesel! ... Silmateener! ... Kasi minust!»

«Mitte enne, kui sa mu palve täidad!»

Ja uuesti lõi ta oma pitsitavad käsivarred tema ümber kokku.
Ning et Anu kisendada ei saaks, mattis ta tema suu teist korda
oma tiiraste huultega kinni.

Kuid korraga äratati märatsev mees meelemärgusele.

Anule tuli abi, kust seda ei mõistnud oodatagi.

Väike Juku Reinu koikus oli ärganud, kuulis rüselemist ja
ägamist ema sängist ning pistis suure häälega karjuma.

Silmapilk oli Madis jaluk.

Talle torgati nagu tikuga pähe, et ta kombeline ja nõu-
lugupeetud nimi, ta usumeheline vagadus on hädaohus.

Jumalapärast — mitte nägijaid, mitte tunnistajaid! Mitte
seda pisikest lastki nägijaks ja tunnistajaks!

Ingel Gaabriel, asemel ilmus Madis ise veel kord uskmatule Anule

Ja Madis kadus nagu vari.

Vigase käega, aga terve kõriga väike Juku oli suure mehe palku peletanud...

Teisel hommikul seisis Anu ees vaene patune, kes oma eksimust pisarsilmil kahetses ja andeks palus.

Kurat saanud valvamata minutil tema üle võimuse, uimastanud ta meele ja mõistuse, matnud jumala hääle ta südames kinni, pannud ta komistama ja kukkuma.

Isaaranis härdasti palus ta seda, et Anu asjast ühelegi ei litugaks, ei Taavetile, ei kellelegi muule, kes õnnetut vähegi teab ja tunneb. Sõnad, millega ta seda palus, tulid südamest — õiglusest, kartuses ja ahastuses värisevast südamest. Nad ütlesid, et Madis kõike muud ilmas suudaks kannatada, kuid mitte seda, et temast halba räägitakse...

Nii haledaile palveile ei suutnud Anu hea süda muidugi vastu seista. Mitte ainult ei leppinud ta saadana, paeltesse sattunud õnnetuga ära, vaid ta andis talle ka ustava kinnituse, et ilin sellest pahast vääratusest midagi ei pidanud teada saama. Ta võttis Madiselt aga töötuse vastu, et ta järgmistel öödel, niikaua kui Anu veel tema katuse all viibib, vanakavala kiusatusele mehisemalt vastu paneb.

Anu oli tahtnud nimelt kohe, samal hommikul, tema juurest minema panna. Madis leidis, kui ta teise tuppa astus, tema kompsud juba kokku panduina. Aga mis võis olla kahtlust-aralavam, kui niisugune äkiline põgenemine! Seepärast ruttas paluja vandesõnaga kinnitama, et Anul ei ole enam midagi karta. — teist korda ei pistvat Tõnu-Petri Madis pead mitte pahareti silmusesse!

Anu vaatas kurvalt selle inimese otsa.

Tal oli temast kahju, sügavasti kahju.

Siin kukkus jälle miski kildudeks, mida Anu nii kõvaks ja kindlaks oli pidanud.

Ta oli selle mehe inimlikust aususest, kombelisest puhtusest, sügavast jumalakartusest nii suurt lugu pidanud. Ainult austamistundega oli ta tema poole üles vaadanud. Ta oli temas korraliku, õiglase, mustust ja alatust põlgava mehe eeskuju näinud, ta oli enam kui üks kord kõigest hingest jumalat palunud, et tema Taavet ometi niisuguseks meheks saaks!

Ja nüüd seisis tema ees inimene, kes neist patukottidest, neist himudeorjadest, keda ta ise nii sagedasti oli hukka mõistnud, mitte parem ei olnud, vaid pahem!

Sest kuna need põlatud hinged avalikult pattu tegid, eluviisisid ja oma arvamisi kellegi eest ei varjanud, puudus inimene patustada salaja, silmakirjaliku aususe, puhtuse vagaduse katte all.

Ja veel enam: ta võttis usu, oma kalliks ja kõrgeks peetavaks usu appi, et selle varjul madalate lihalikkude himude kustutaks alatut pettust toime panna!

Ja see inimene oli tegev olnud, et teisi patuporist üles tõsta, et neid oma põlevama ja kangema palveusu najal uuele, paremale elule upitada! See mees oli alati Lõhmuse Taaveti pead nüpuga näidanud ja tema vaese hinge pärast nii suures mure olnud!

Tõepoolest — kui Anu hingesse veel viimaseid riismenatu kesi sellest õigemast, puhtamast ja kangemast usust oli järele jäänud, mida Maltsvet ja Madis õpetasid, millel pidi jumal võim olemas inimest paremaks teha, siis oli ta neist jätke viimasest õöst saadik vabanenud.

Heledamalt ei võinud valgus talle enam pähe paista!

Ja seejuures ei teadnud ta veel mitte kõike...

ASUMAS JA KOSUMAS.

Kui Lõhmus haigemajast terve mehena välja tuli, pakkus Madis Kirsipuu ka temale enda juures vennaliku lahkusega peavarju.

Madise olekus ei olnud midagi, mis oleks pooliki aimata lasknud, et majas midagi oli sündinud, et tema ja Anu süütusvõimalikku vahetorda mingi tuuleke oli puudutanud. Lõhmus teadis Madise eest, nagu ta Madist ikka oli tundnud: korralik, auastlik, pühalik, palvelik. Ta kõneles pikkamisi, rahulikult, õpetlikult, poolmagusa, poolsulava palvemehhäälega. Julgelt ja otsekoheselt vaatas ta Anule ja Anu mehele silma, iga tema lugutus avaldas südamerahu ja hingelist tasakaalu.

«Ela nii kaua siin, kui aga ise tahad — üüri teeb Anu kokamistega tasa,» ütles ta Taavetile.

Aga tema peavarjust ei tundnud Taavet ega Anu suuremat lõbu. Seepärast lugesid nad enestele kahekordseks õnneks, kui Lõhmusel juba mõne päeva pärast korda läks ühe vene tollas-vepa juurest tööd leida, mis neile võimalikuks tegi linna sees enestele pisikest korterit üürida.

Kohal, mille Taavet endale kellegi vene keelt tõnkava eestlase vahelträäkimisel kauples, kujunes palga poolest varsti kaunis heaks, kui umbkeelne meister ära nägi, et uus «sell», kelle ta endale ainult abitööliseks oli palganud, mitte üksnes tööarmastaja ei olnud, vaid ka tööoskaja oli, vähemalt, mis veidi lihtsamasse töödessa puutus. Asjaomastest «ametisõnadest» ja «äri-lausetest» hakkas ta peatselt ka aru saama ning küsimuste peale viimaks juba «da, da» ja «nemaa» vastama, mis tema tuleviku kohta ka keelelisest küljest kõige paremat lubas loota.

Pisikese perekonna eest oli siis sedapuhku hoolitsetud.

Kevadine linnurõõm valitses nende tillukeses üürikambris, kus nad neljakesi pesitsesid — nemad kolmekesi ja õnn neljandana.

Midagi uut, noort, pruutlikku heljus kosutava õhuna, tava lõhnana nende ümber, pani nende silmad läikima ja naeratama.

Lõhmusel oli midagi imeks panna.

Paar esimest päeva läksid mööda, ilma et ta suuremat okei märganud. Aga siis hakkas ta meelest olema, nagu... puuduks midagi... Nagu poleks majas mitte kõik endi korras.

«Kuradi päralt, Anu, miks sa siis enam jumalat ei palu? tuli talle äkitselt meelde.

«Eks ma tänan teda nüüd,» naeratas Anu.

«No seda põle ma koa kuulda!»

«Ma palun ja tänan nüüd tasahiljukesi.»

«Miks siis?»

«Olen aru soand, et kisendamisest põle kasu kedagi.»

«Soo?»

«Ja ühtepuhkusest kisendamisest ammugi mitte.»

«Anu, sa oled vist arust ära!»

«Ei, aru on mul nüüd just peas!»

Taavet vahtis nagu tundmatule inimesele otsa. Mõõtis talt ülalt ja alt, pahemalt ja paremalt poolt, ilma targemalt saamata.

Anu hakkas naerma.

See oli see pehmelt ja puhtalt helisev kellukesehääl, mille rõõmsast kõlast Taavet nii kaua oli ilma olnud, mida ta oma abielu paaril esimesel aastal viimaks oli kuulnud ja mis ta nüüd armsa ärganud mälestusena südamest labi lõikas.

«Kas sa üleannetu siis enam «armu soand hing» ei ole?» hüüdis ta kõigest kõrist.

«Ei,» helistas Anu kellukest edasi, «ma olen nüüd ilmaliku nagu sinagi.»

«Jumal hoidku! Kes su siis hukka ajas?»

«Eks ikka need prohvetid!»

Lõhmusele ei tulnud seepeale muud midagi meelde, kui talle talle pai nagu lapsukesele.

Näis, kui õnnistaks ta teda patuteele astumise eest...

Mõni hea nädal mööduis, siis hakkas Anu meelest olema nagu poleks majas kõik endises korras.

«Kas sa's enam kõrtsis ei käigi?» küsis ta ühel päeval mehelt, kui asi iuba liiale läppus minema.

«Ei. Ma hakkasin jälle natuke maltsvetiks.»

Kui kauaks siis?»

Nii kauaks, kui võlad tasa. Võib-olla ka kauemaks.»

«Noo, vahel võiksid ju ikka lonksu võtta, on sulle ju nii

«Naine veel armsam...»

Nüüd silitas Anu Taaveti pead.

Nende elujärg kosus kevade poole nõnda, et nad Vikerpuri kuormat ühe sööja võrra võisid kergendada. Nad kutsusid ema eneste juurde. Varsti sai Aadu perekond ka Marist lahti, kes loka ühe Samruki eestlase majja tüdrukukuks.

Kiisa eit oli murtud inimene. Mehe ja kolme lapse surm mõne vähese kuu jooksul, kõigi tema usuliste lootuste nurjamine Kaanani asjus olid ta vaimset ja kehaliselt ära murinud, temale korraga hauras mitme aasta võrra ligemale lükanud. Tema muldu nii liikuva suu ees rippus nüüd enamasti lukk; ta armastas üksi olla oma surnutega ja oma jumalaga, kes oli heaks arvanud tema vastu nii kare olla; ja kui ta vahel juttu tegi, siis avaldas ta, täis väsimust ning tüdimust, sagedasti soovi, Mikule ja Mikule, Tiinale ja Jürile peatselt järele minna.

Rõõmlik, lootuslik õhkkond, mis teda ühe kui teise väimehe majas ümbritses, ei näinud temale meeldivat. Ta raputas oma vanema tütre muutunud oleku üle arusaamatult ja mitte ilma lahuseta pead, kuigi ta teda tõsisemalt noomima ei tikkunud, milleks tal nähtavasti sisemine ramm puudus. Linnas elades hakkas ta varsti ühe inimesega seltsima, kellel umbes needamad tüdimusetunded ja pääsemisesoovid olid mis temalgi. Ta käis sagedasti külas Madis Kirsipuu pimedade naise pool, kes nüüd jälle terve ihuga, aga tühja, haiglase hingega nurgas istus ja sükkas kodus.

See vaeseke pidi sedapuhku päevad otsa jumalaüksinda olema, sest Madis, tema ainus kaasaline, käis vahetpidamata virgasti tööl, et oma punga tühemusi täita. Pimedade inimese viimane ajaviitlik meelelahutus, teiste inimeste kuuldav selts, oli Maielt seega võetud. Peaaegu terve päeva oli ta kõrval-elavatest tatarite naabritest, nende häälekõlast ja kõndimiskõbinast ilma. Seejuures kannatas ta sagedasti tühja kõhtu, puuduliku toitluse nõrgestavat mõju. Tema haiguse käest pääsenud kurnatud keha nõudis tungivalt rohket ning rammusat rooga; selle asemel pidi ta terve päeva kuiva leiva ja vähese külma kõrvalisega leppima, mis Madis talle hommikul lauale jättis. Madis kaebas suurt rahakulu, mis neilt kõige kitsamat kokku-

hoidu nõudvat, ning teiseks polnud ju ka kedagi, kes sööki oleks keetnud või küpsetanud.

Tuli Kiisa eit Maie vaatama, siis istusid mõlemad, süda vardad näppude vahel, tundide kaupa teineteise vastas, kutsusid endi igavust ja tüdimust, valasid rohkesti pisaraid ja rääkisid palju surmast. See kurbuse jagamine oli nendele lohutuseks. Teineteisest lahkumisel oli mõlema süda kergem ja meel lahedam. See kestis nõnda kuni kevadeni. Siis asus Maie naisega maale elama. Sest nüüd algas eestlastel kibe koha otsimine, millest Kirsipuu kõrvale ei tahtnud jääda. —

Kevad tuli ja tilgutas õnnetute eesti asujate haigetele südamele ja mõrudele meelele parandavat, lepitavat palsamit. Sest sügisene kõrb, mis neile oma troostitu tühjusega jälestuse oli peale ajanud, arenes nüüd nende silmade all haljendavaks lagendikuks. Nad nägid rohtu kasvavat, oraseid võrsuvat viljapuid aedades lehte ning õilmesse minevat, ja see tähendas leibal Krimmi pind soetas ometi midagi, mis inimesele ja loomale elamislootust andis.

Mõisnikkudega kalja kahasse tehes oli eestlastel käsi hädavasti käinud, seepärast pöördusid nad kevadel jälle kroonu poole ja palusid endile sellelt maad. Antigi meeste saadaval-olevate kroonumaade kirjad jälle kätte, mispeale nobe otsimine ning valimine algas. Kohtade vaatamaskäimine, iseäranis kaugemal, kergenes nüüd selle tõttu, et paljudel olid hobused ja vankrid omast käest ja kõigil aega küllalt.

Maakuulajate poolt läinud aastal vaadatud paikadest olid paar sündsamat vahetajal juba teiste asujate kätte läinud Nõnda Tokultšaki ja Džurtši küla. Esimeses elaski juba salk sugurahvast — Liivimaa eestlased Kodavere kihelkonnast, Alatskivi vallast.

Kuidas olid nad siia saanud? Lugu oli järgmine.

Kui esimene Tallinnamaa väljarändajate seltskond Hindrek Selbachi ja Kustav Maltsiga 1861. aasta suvel Peterburis Jegor Antonovitšilt ja Gavril Ivanovitšilt rändamistarkust oli õppimas, käis nende juures üks Hindreku-nimeline Kodavere mees, üks neist Liivimaa saadikutest, kes talvel enne seda ühes Tallinnamaa meestega keisrile asuma suhtes palvekirja olid ära andnud. Teatavasti tahtsid nad tol ajal Samaarasse rännata; nende palvekiri lükati aga tagasi, sest et see sisaldas kaebusi mõisnikkude peale, ning saadikud ise läkitati Peterburi linnapealiku käsul vangitapiga kodumaale.

Nimetatud Hindrek, kes Peterburis vist jälle väljarändamistarkust oli ajamas, leidis sealt nüüd Tallinnamaa sugurahva üles ja sai Kustav Maltsilt teateid Krimmi asumise tingimustest, mis kuulusi kuuldes, et nemad, Ranna valla seltskond, juba ongi läinud Krimmi poole.

Kohe läks Hindrek koju tagasi ja korjas väljarändamistarkused kokku; juba samal sügisel mindi Krimmi poole. Vooris oli umbes paarkümmend perekonda.

Mitmesugustel põhjustel ei saadud aga sel aastal enam minna, vaid jäadi talveks Odessa linna. Üks põhjus oli muudugi vaesus.

Odessas käis nende käsi üsna hästi, paremini kui Tallinnamaa eestlastel aasta hiljem Simferopolis. Mitte ainult ei andnud linnavalitsus neile maksuta talvekorterit, vaid Odessa riiklik kodanlik seltskond laskis ka eraviisil oma armupäikest eesti talupoegade peale paista. Korjati nende heaks toitu, riideid ja raha, mida rohkesti kokku tuli, nii et neile annukraami ja ihukatteid iga nädal koormakaupa toodi. Mitu rubla kogunes peale selle kolmest kontserdist, mis hädaliste heaks linnateatris toime pandi.

Nagu Tallinnamaa eestlased Simferopolis, äratasid alatskivilased Odessas oma välimusega elanikkude uudishimu. Lühemikud vene laadi mehed kandsid pükste peal alla põlve ulatuvaid jämedast riidest pikki särke, mis köidikutega olid kinnelt kinni seotud. Särgi peale tõmmati maani ulatuv hall pime kuub, kuna pastlapaelad säärt ristamisi kuni põlvini ümbritsesid. Naisterahvaste riided lähenesid kaunisti vene rahvastele. Oleks võinud arvata, et need inimesed kuskilt Venemaa servast on pärit, kui nende keelekõla venelasele mitte nii võõras poleks olnud.

Üsna priskel järjel asus see Peipsi-äärne rahvas 1862. aasta kevadel siit Krimmi ja valis endale Tokultšaki küla elupaigaks. Kroonu andis pere peale sada rubla asumisraha, kaevude peale kah summakese ning aasta leiva. Nõnda hakati vordlemisi jõukalt elama, ja et veekaevude kõrval ka viinavabrikas ei puuduks, pandi kõrts külas käima.

Ent Liivimaa eestlase silmale ei tahtnud Krimmi lage sööt paremini meeldida kui Tallinnamaa sugurahvale. Juba samal kevadel lõi alatskivilaste peades mõte kihelema paremat asukohta otsida ja senine maha jätta, olgu küll, et kroonuga kaup oli tehtud. Vili jäeti kas maha tegemata või pandi silmakir-

jaks, et kroonu tähelepanekut mitte äratada, ainult väike põllumaad seemne alla.

Julguse ja visaduse puudust asjaajamises ei võinud Riia maa meestele keegi ette heita. Kurtes, et nende koht elamises ei kõlbavat, nõudsid nad maadevalitsuselt endile maid, nad küll enne kroonu päralt olnud, nüüd aga juba olid ära antud või kroonuametnikele ja muile ülemuse soosikuile ära kingitud nagu näiteks üks maatükk Feodossia linna juures, mis kuulsale maalijale Aivazovskile annetati. Mehed olid oma huvide eest nii agarasti järelejätmalt tegevuses, et ametikohad vana tühimust tundsid ja neid juba vangistusega ähvardasid. Nende nõuded uue asukoha suhtes jäeti muidugi täitmata. Selle eest aga jätsid mehed kroonule maamaksud võla nime all ilusalt maksmata.

Et looke täielik saaks, olgu juurde lisada, kuidas asi 1861 aastal lõppes.

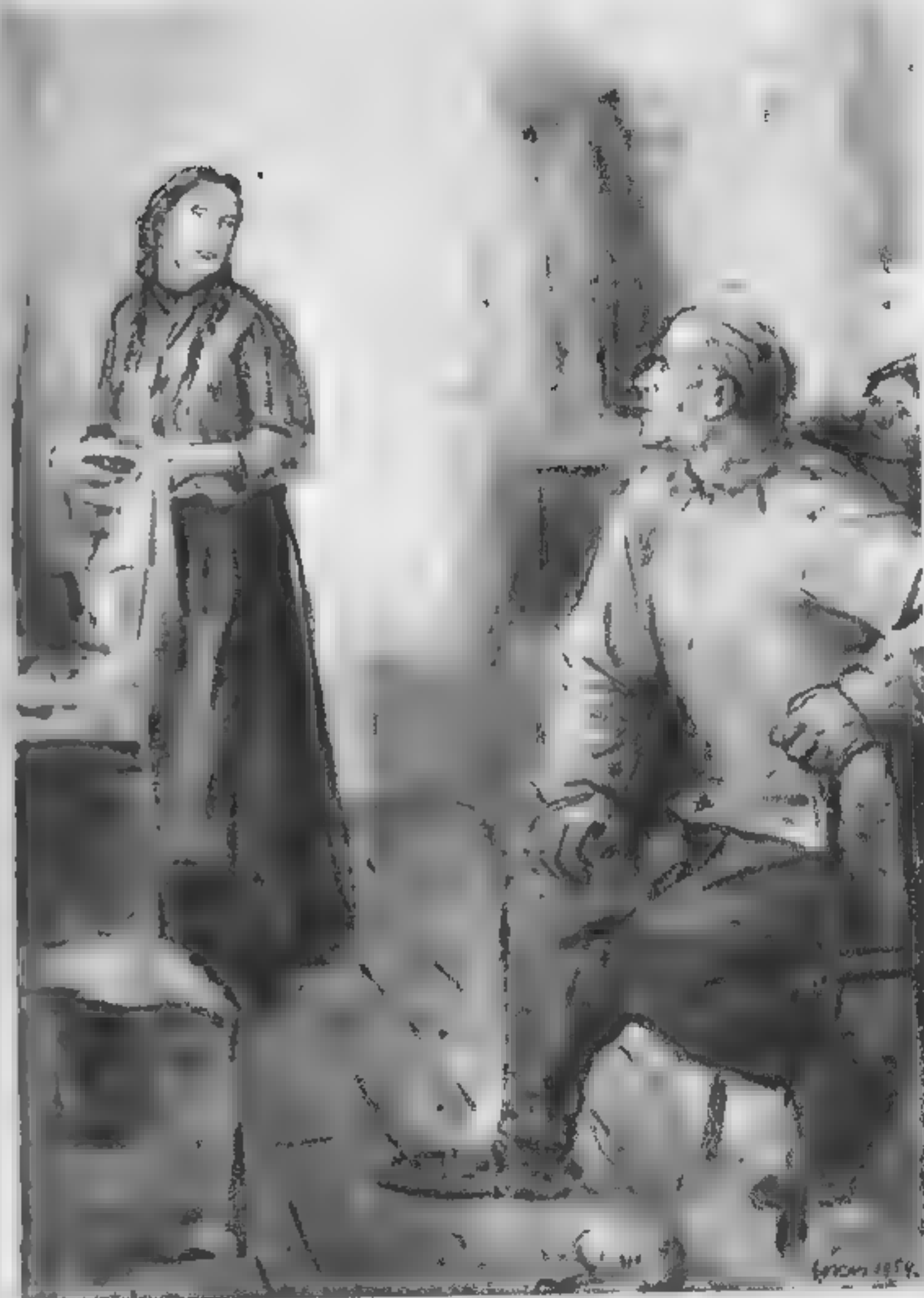
Nõu — Tokultšakist kõige võlgadega minema panna, lo paremat asupaika heaga ei saa, oli meestel ammugi juba valmis, kuid selle teostamine viibis kuni mainitud aastani. Juba oli ärarändamiseks kõik ette valmistatud ja reisivankritel kibitkad peal, kui korraga Simferopoli abikuberner ja Perekopispravnik mõnekümne ratsasandarmiga külasse ilmusid. Seal juba oli kroonumaade valitsus asunikkude kavatsusest haisninna saanud.

Mehed aeti kõik küla vahele kokku, sandarmid seati ringi nende ümber ja neid ähvardati nuhelda. Oodati vist vastuhakkamist mis veriseks karistamiseks otsekohest põhjust oleks andnud. Aga mehed ei hakanud vastu. Nad istusid kõik vagusi maha ja käskisid endile hobustega peale ajada, kui kõrge ülemus soovib...

Kolm päeva olid ametnikud külas, et rahvast igal viisil ähvarduste, noomituste ja nõuandlike seletustega sundida paigale jääma. Kui lugu oli protokolli pandud, raiusid sandarmid reisivankrite pealt kummid maha ja läksid oma käskijatega minema.

Aga viimased eksisid, kui nad arvasid, et Tokultšaki mehed paigalejäämiseks nüüd küllalt tümaks on tehtud. Vaevalt oli politsei silmaringilt kadunud, kui vahvad pikasärgimehed oma kibitkad ära parandasid ja gmeti minema panid.

Nad rändasid Kaukaasiasse, kus nad Kubaani jõe ääres

"Anu, sa oled vist arust ära!"
"Ei, aru on mul nüüd just peas!"

kaupaiga võtsid. Kas kroonu neilt võlga nõudis ja kas ta selle lätte sai, on teadmata.

Oma üleaedseile Tokultšakis, nii mõisnikkudele kui ka teistele asujatele, ei jätnud nad endist just mitte kõige paremat mälestust. Naabrid kurtsid, et nad tihti nende omandusse on puutunud, mispärast nendega nii mõnigi kord kohtuskäimist olnud. Kohalikule mõisnikule pidanud nad trahvi maksuma, sest et nad küla tühjaksjäänud hurtsikute küljest puud ja muud materjali «võõrandanud». Juhtunud mõnikord võõrad lambakarjad küla ligidal stepis olema või koguni nende maa peale saltuma, siis actud kari õõseks külasse ja võetud mõne «rasvase voonakese» näol, mis «kasukasiilu» all oli varjule viidud, omavolilist tasu. Ja muud sellesarnast.

Tokultšaki mahajätmisega ei ilmutanud vahvad alatskivila-
red aga suuremat tarkust. Mennoniidi usku sakslased ostsid pärast neid koha ära ja elasid seal hiljem koguni jõukalt, sest maa oli hea ja kandis vähegi korrapärasel harimisel parimat vilja. Aegamööda makstav ostuhind oli ka võrdlemisi odav — kümme rubla tiin. Mennoniitide hoolet ja usinusel sai Tokultšak üheks kõige ilusamaks ning õitsvamaks asunduseks Krimmi legendikul. Toredaid hooneid ümbritseb imekena viljapuudemets, millest iga pere pool tiinumaad ja enam omaks nimetab. —

Džurtši küla Perekopi maakonnas olid vene asujad 1861, aasta enne Järvamaa eestlaste päralejõudmist, ära võtnud. Kroonu poolt ehitati neile külla sedamaid kirik, mis peale viie tuhande rubla maksuma tuli, ja puhastati nende kaevud. Aga ka venelased ei saanud Krimmi stepis, mis neile kuidagi meeldima ei jäänud, asumisega toime, ja panid juba aasta pärast minema. Nõnda sai koht priiks ja järvakad — enamasti need, kes Valkmanni vooriga sügisel Kara-Kijatisse olid tulnud — panid temale kae peale.

Maad oli 1451 tiinu, mis 80 meeshinge peale ära jaotati, nii et umbes 18 tiinu hinge kohta tuli. Aasta leib ja 100 rubla raha pere peale hoonete ehitamiseks lisati kroonu toetusena juurde. Varsti peale kauba kinnitamist asusid uued elanikud külasse elama, võttes korterit viletsates tatari hurtsikutes.

Samruki asujate kõrval oli siis ka see osakond eestlasi jääda asukoha kroonu pinnal kätte saanud. Nende eeskuju järgi legid varsti mõned teised salgad, kes tarviliku maa-ala nüü-
samuti Perekopi maakonnast leidsid.

Nõnda pakkus Kontši-Šavva küla, mille päralt oli 180 tiinu maapinda, 47 mehele hingemaad, millest järelkult 20 tiinu isiku peale jagunes. Ka need asujad olid suuremalt Järvamaa inimesed.

Umbes 80 hinge ehk 16 perekonda Harjumaa sisseandjaid, kõik Kolga vallast pärit, nõutasid endile natuke hiljem 1864. aasta kevadel, asukohaks Sõrt-Karaktšora küla, kuhu maad jätkus 30 tiinu meeshinge peale. Need inimesed võtsid esmalt, 1863. aasta kevadel, Sarabusi kroonu aladel poola nädalat ringi; kivine sööt ja neljakümne sülla sügavusel olid vesi peletasid nad aga minema, mispeale nad läksid Japankülla mõisniku maa peale kümnikkudeks, kuni seepeale Karaktšora asundus neile silma hakkas.

Veel ühes tatari külas, Kijat-Orkaas, leidis eesti asunikud varjupaik, kus iga revisjonihinge maajagu koguni 33 tiinult tõusis.

Kroonu ei olnud maa andmisega nimelt mitte ihne. Seal oli ju ka küllalt ja ta oli nii odav. Ilma sellekohasest nägudest asumisseadustest kinni pidamata — seal räägiti umbes 12 kuni 15 tiinust hinge kohta — jagati maa nõnda välja, kuidas teda küla päralt just oli ja kui palju või vähe juhtus hiljem olema. Oli maad rohkem ja saajaid vähem, siis mindi edaspidi algsest määrusest kaugelt üle. Nõnda kõikus maaosade arv 18 ja 33 tiinu vahel, kusjuures ka maa väärtuse vahesid täpselt silmas ei peetud.

Džurtši asundusele, kus kõige vähem maad hinge peale jagus, juhtus ses suhtes aasta hiljem hale äpardus, milles süüdi olid vanemate külataatide kitsas silmaring ja asujate märgist mööda viiv ahnitsemine. Küla kaotas seega järgmisel viisil ligi 900 tiinu maad.

1864. aastal palusid kaheksa eesti perekonda, kes katsid Simferopoli ligidale mõisniku maa alale olid jäänud, kroonumäest maad. Neile anti luba mõnda kroonu külasse asuda, kuni juba eestlaste käes on ja kus maad on rohkesti, näiteks Džurtši asundusse, sest seal pidi olema peale 1000 tiinu veel jõudu maad.

Aga Džurtši mehed vastu. Neil enestelgi olevat maa vähe — kuidas võivat nad siis rahvast veel juurde võtta!

Seepeale saadeti kroonu maamõõtjad paigale asunduse maad üle mõõtma. Ja mis tuli välja? Mitte ainult ei leitud maad küllalt olevat juurdetulevate perekondade jaoks, vaid ligi 900

tiinu oli veel üle! See maalahmakas löigati nüüd küla krundi küljest ära...

Küll oli veel võimalik seda maad küla külge tagasi saada, nimelt pisikese ostumaksu eest. Sest kroonu andis asujaile ka muugiviisil maad, kümme kuni viisteistkümmend kopikat tiin, jukuaegse tasumisega¹. Aga Džurtši mehed lükkasid selle hea aruuba külmalt tagasi ja lisasid seega esimesele ebatarkusele teise juurde — samm, mida nad hiljem kibedasti said kahetada.

Sest räägitav vaba maa anti järgmisel aastal enampakkumise teel rendile ja mehed pidid ärapõlatud krundi eest, mida neil ju ometi tarvis oli, nüüd ligi — 400 rbl. aastas renti maksma! Pealegi tõusis rent aegamööda, sest iga kolme aasta takka oli uus väljapakkumine. Kolm aastakümnet hiljem oli rent juba üle tuhande rubla tõusnud! Nõnda olid Džurtši mehed selle maa eest mitte väga pika aja jooksul kaugelt rohkem rendiraha pidanud maksma, kui oli tema ostuhind, nimelt umbes 6 rbl. tiin, ning maa oli ja jäi kroonu omaks.

Küll soovisid Džurtši asunikud seda maad hiljem osta — ei, kui nad juba kõrvatagust märkasid sügada, aga seda nüüd enam ei müüdnud. 1864. aastal tuli nimelt ministeeriumilt määrus, asujaid mitte enam endistel tingimustel kroonumaadele võtta, vaid neid maid üksnes enampakkumise teel rendikaubaga aru anda, millest kroonule oli rohkem tulu loota.

Teiste eesti külade asunikud olid ses suhtes terasemad: nad võtsid ülejäävad maad kohe eneste kätte, mis väljaostu teel pärastpoole nende pärisomanduseks said.

Ministeeriumi määruse tõttu jäid kroonumaast ilma ka need eestlased, kes esimesel kevadel Simferopoli linna ligikonda, mõisnikkude maadele kümnikkudena ja rentnikkudena olid katseks elama asunud. Nähes, et kroonumaade omandajad õige lühikese ajaga kosuma hakkasid ja elujõule tõusid, palusid nemadki hiljem endile kroonult asupaika. Aga seda ei antud enam. Juba oli kroonumaa saamine otsas. Nad pidid kümnikkudeks ja rentnikkudeks edasi jääma või eraomanikkudel maad ostma, milleks neil aga esiotsa raha puudus.

Sääraseid kümnikke elas umbes kümme perekonda Aktatši-Kijati ehk Aabrami külas, kuhu tuttav Abram Nort, see rik-

¹ Näiteks maksis Karaktšora asundus oma maa eest, ostes selle 34 aasta pärast välja, 14½ kop. tiinust. Ostuaeg oli tervenisti 40 aasta peale määratud! — Autor.

kaim eesti asunikkudest, endale teatavasti väikese päriskeha oli ostnud. Need kümme perekonda tegid endile söötis oleva mõisamaa peale põldu, mille viljasaagist nad mõisale kümme maksid. Loomade pealt, keda iga asunik 15 tükki võis pida, tehti kümme jalapäeva suvel heina- ja viljakorjamis-ajal. Lamba pealt võttis mõisnik 8 kopikat aastas. Väljas stepi tehtavast heinast sai mõisale kaks saadu kümnest, madalmaa lühaheinast, mida aga kaheksa kuni kümme saadu päevas võeti maha niita, kolm kuni neli saadu. See oli kõik, mis kümnele Krimmis mõisnikule oli maksta ja teha — see oli Krimmi teo-orjus.

Teine väiksem seltskond eestlasi, seitse kuni kaheksa perekonda, asus neilsamul tingimustel linnast lõuna pool, ühe kuni kolme raiimi (juudi) maa peal, Putke külas. Need perekonnad, olles teistest asujatest vähe jõukamad, põlgasid kroonu maid, nagu paljud muudki, iseäranis sellepärast, et need olid linnast kaugel — 30 kuni 80 versta.

Võrreldes tingimusi, millel talupoeg Krimmis maad sai — olgu kroonult, olgu mõisnikult — nendega, mis kodumaa suurkrundi-omanik talupojale peale sundis, pidi eesti asunik enesele juba esimesel aastal ütlema, et ta Egiptuse orjusest küll mitte Kaanani piima- ja meejõgedele polnud pääsenud, küll aga pärisorjusest märksa vabamale põlvele. Eks tal olnud ju nüüd seljataga need mitmed kurnavad teo-, abiteo- ja korra-päevad, mis ta mõisnikule läbi aasta, hobusega ja jala, kõige oma tööjõududega pidi tegema — maalapikese eest, mis ta maal ja ta perel vaevalt hinge sees hoidis ja mida talle aeg ei antud õieti haridagi. Eks tal olnud seljataga kõik need mitmesugused krõönivad maksud, mis mõisnik talle töö kõrval veel peale veeretask, kõik need «kümneviljad», need «kohtu loomad», need heinad, õled, puud ja lõngad, kõik need jaama-kirikuõpetaja- ja köstrimaksud ja kõik see talvine kodutöö, mis tema naiselt, tüdrukel ja tüdrukutelt õogi riisus. Ja eks tal olnud lõpuks seljataga kepid ja vitsad ja kogu see inimsus-vastane vägivald, mis nii toorel näol ei julgenud kuskil nähtavale tulla kui selles saksa junkrute võimuvallas.

Raske oli küll neil väljaimetud ja ärakurnatud inimestel kellelt määratu teekond ja hädarikas talv veel viimase jõu oled võtnud, uuel asumaal elama hakata, hoolimata kroonu toetusest. Krimmi neitsilik stepipind, millest adrasahk vist kunagi läbi polnud lõiganud, nõudis palju loomajõudu ja häid töö-

riistu, mille muretsemiseks aga eesti põllumeestel hakatuses rahalised abinõud puudusid. Küll ei olnud tööloomad tol ajal kallid — hea paar härgi maksis 40 kuni 50 rubla, tööhobune 25 kuni 40 rubla —, aga kes vähegi põldu tahtis teha, sel pidi neid neljajalgseid töölisi rohkesti olema, ja siin ei kuulunud kukkur sõna. Oli ju ka veel piimaloomi vaja, ning lehm maksis ikkagi oma 15 kuni 20 rubla.

Sel lool ei olnud ime, et esimestel aastatel ainult nii palju põldu harida jõuti, kui päevast päeva ja pihust suhu elamiseks just tarvis läks. Vähemalt viis paari härgi ja hobuseid tuli rakendada suure pöörus-adra ette, kes tahtis kõva ja tihket stepisööti künda, ja selgi viisil jõuti päevas ainult kolmeveerand tiinu ära künda. Ei jäänud siis asunikkudel, kel tarvilik loomade arv puudus, muud nõu üle, kui kahe-kolme perega ühte heita ja loomad kokku ühe adra ette rakendada. Nõnda tehti töö maikuu jooksul järjekaupa ära. Sellega oli aga põllumaa valmis. Sügisel külvati seeme — $\frac{1}{2}$ setverti tiinu kohta — peale ja äestati raudaketega maha; kordamist ei olnud tarvis.

Muidugi puudusid asujail ka kõik need paremad tööriistad, mis neile hilisemal aegadel võimalikuks tegid sadasid tiinusid lühikese ajaga vilja alla panna ja viljast koristada. Vili niideti kõik vikatiga ja riisuti kokku käsirehaga. Nii jõuetu ja tüütu kui säherdune viljakoristamine ka oli — kodumaa kohta, kus aina sirp lõikuse tööriistaks oli, tähendas see ometi edusammu. Ka selle poolest, et vaevaline seljakõverdamine ära jäi.

Vähesel määral haritud viljamaa pärast oli asunikkude sisetulek esialgu veel nii kasin, et noored inimesed pidid talvel väljast teenistust nõutama. Mehed käisid tööalalt Jaltas ja mujal lõunarannas, kus hiljem jälle head palka maksti, kuna tüdrukud võtsid linnas või mõisades teenistust. Suvel aga olid kõik jälle kodus põllutöö.

Põllutegemise ja põlluharimise kõrval käis hoonete parandamine. Kohendati ja korraldati vanu pool-lagunenud tatari onnikesi, niipalju kui jõuti, sest uute majade ehitamise peale polnud esimestel aastatel veel mõelda. Onneks ei lasknud pehme kuiv kliima paremate ulualuste puudust liiga väga tunduvaks saada. Ühtlasi puhastati ilmatu sügavad kaevud kohe hakatusel ära või ehitati uued.

Et vallalistele meestele kroonu maa peal küll hingemaa ära määrati, aga mitte kroonu asumisraha ega leiba ja seemet

kätte ei antud, siis pidi iga noormees, kes oma maa-alal talu elama hakata, tingimata kaasakest otsima.

Neid polnud õnneks raske leida. Oli ju kodumaalt eelvooriga hea hulgate neiusid kaasa tulnud, nii ärarändajate tütreid kui ka teenijaid tüdrukuid. Neil oli linnas küll palju liselt kaunis hea teenistus ja palju parem põli kui kodumaa talutöös, aga elu umbkeelsete hulgas ja keelepuudusest tekkivad teenistusetakistused tegid neiuidele siiski enam kui soovitatavaks tanu alla ja oma inimeste sekka tagasi saada. Nõnda oli iga tüdruk rõõmus, kui kuskilt külast eesti Jüri või Jaan talle kosja tuli.

Kirikliku talituse poolest ei olnud paariheitmisel takistusi ees. Opetaja Keuchel, kes eestlased oma karja külge võtta ei mõistnud kui Krimmi sakslane küll mitte sõnagi eesti keelt kuigi ta Tartu ülikoolis oli jumalatarkust õppinud, vaid ainult sugu läti keelt. Kuid see vaimulik mees sai säärastest raskustest üle. Lähikäimises eestlastega tarvitas ta vene keelt, aga et viimased seda üldsuses ka ei mõistnud, siis ajas ta tõlgur läbi. Selleks oli enamasti Kustav Malts, kes nüüd linna linnadal, Aabrami külas elas, ja oli aasta jooksul teenistuses hooliga vene keelt õppinud, nii et ta sellega varsti kaunis lühidastigi asju võis ajada. Kirikuõpetaja ise aga harjutas ennast eesti keele lugemise kätte; peagi oskas osav mees kirikuagendast ja muudest eestikeelseist vaimulikest raamatuid selgel sõnal ja sündsäl rõhul imestavale kogudusele jumalasõna kuulutada otse nõnda, nagu oleks ta ise mõistnud, mida ta kõneles.

Paaride laulatamist toimetati lühidalt ja lihtsalt. Pruut ja peigmees läksid ristimistähtedega, mis kõigil kodumaalt kaasa olid võetud, ja paari tunnismehega kirikuõpetaja juurde neid palusid endid laulatada. See sündis sedamaid, ilma kantel mahakuulutamise ja muude harilike vormitäitmiseta. Nõnda nägusad mõrsjaehted enamasti puudusid, nii puudusid kehadel paaridel sagedasti sõrmusedki, mida laulataja oma talituse juures teatavasti vajab. Kord juhtus ühel pruudil küll olema vana kulunud hõbesõrmus, kadunud ema pärandus, aga peale mehel polnud niisugustki. Opetaja Keuchel, hea mees, laskis sõrmuse pärast paari laulatamata ei tahtnud jätta, läks kiriku oma korterisse ja tõi sealt mõne oma perekonnaliikme kanda väikese kuldsõrmuse, mille ta peigmehele sõrme pistis. Sõrmus sai vahetuse teel muudugi pruudile ning — jäigi sellele kingituseks laulataja poolt...

Eestlaste kiriklikke tarvidusi täitis kirikuõpetaja Keuchel tavaliselt pühapäeviti pärast saksakeelset jumalateenistust. Siis läidi armulaua, laulatusel, lapsi ristimas ja ka harilikku «hingerooga» võtmas. Nii takistav kui kirikhärra keeleoskatus ka muiduses asjaajamises oli — lugeda oskas ta ometi paremini kui nii paljudki kodumaa papid eesti keeli jutlustada, vähemalt tulid sõnad tal soravalt suust, ilma selle kangu- tamise ning kugistamiseta ja ilma nende lauseveidrusteta, millega vaimulikud isandad Eestis koguduse kõrvu haavasid.

Kiriklike toimingute juures oli pastor Keuchelil sageli abiks seersama noormees, keda ta ka yahelträäkijaks tarvitas — Kustav Malts. See täitis kirikus kõstri aset, eriti mis puutus lauarahva vastulaulmisse ja laulmisse üldse. Asjaomase oskuse oli Kustav kodumaalt kaasa toonud, kus ta nooremail aastail Madise vanal kõstril koorilauljaks oli olnud. Kiriku käsi- raamatust pidi noor Malts õpetaja Keucheli soovil, seistes altari kõrval, lauarahvale vahel ka pihi-mänitsusekõne ette lugema, kuna pastor tähtsamad kohad ise luges.

Nõnda oli senistele lahkusulistele maltsvetlastele valitseva kiriku süles jälle pesake tekkinud, mille nad rahuldusega omaks võtsid. Maha maetud olid igasugused protestid ja demonst- ratsioonid tuttavast riide- ja juukseseadusest peale kuni kirikus palve ajal püstiseismiseni ja suusõnalise vastuvaidlemiseni.

Krimm sai maltsveti usule hauaks, ja mitte üksnes seni nä- tud põhjustel. Petetud ainelistele lootustele, mis temale esimese lammutava paugu andsid, järgnesid põhjendatud ainelised lootused, mis hävituse täielikuks tegid.

Eesti asunik hakkas varsti märkama, et Krimmi mullapind ilusat nisu kasvatab. Mitte igal suvel ei põletanud põuapäike legendikku surnud kõrbeke, mitte igal suvel ei käinud rohu- lirtsude pilved nurme ja aeda laastamas, mitte igal suvel ei olnud vesi maapinnalt tilgatumaks kadunud. See paisutas sü- dant rõõmsate aimduste ja ootustega. See istutas asujaile võim- sad huvid põue ja pähe. Ja neil ootustel ja huvidel ei olnud enam midagi tegemist usuga. Need olid puhtasti teisest ilmast pärit — siitsamast maisest ilmast, ilma mingi võõra seguta.

Maad oli küllalt. Ja maa oli odav. Mida rohkem maad harid, seda rohkem nisu saad. Ilusat kollast nisu, mida nii kerge on kullaks muuta. Mis muud, kui püüa võimalikult palju maad harida, et võimalikult palju nisu saaksid. Püüa nii palju nisu saada, et oled ise sõonud ja jääb kaupmehele kulla vastu

vahtamiseks ka midagi. Mida rohkem, seda parem. Niisugastest huvidest aga hakkas uus usk välja kasvama — usk, mil keegi kirikuõpetaja mõni aastakümme hiljem, seda oma seaduse kohalt hukka mõistes, nisu-usuks olevat nimetanud.

Kui needsamad inimesed kodumaal meeleheitlikul majanduslikul seisukorral olid, siis heitsid nad lahkusule, mis nad kangema palveorjuse ja mõnede väliste kommete hinna eest jumala avitava sõpruse pidi muretsema, ohinaga kaenlale. Nüüd aga, kus nad ilma mingisuguse jumaliku imeabita, millesse nad olid uskunud, päris omil jalul ja mööda harilikke inimeste tehtud maanteid suurte viletsuste järel teise, üsna kaunasse ja loomulikku ilmanurka olid jõudnud, kus hea aeg ainult parem vili kasvas kui endises kodus ja kus maad rohkem ning maksusid vähem oli — nüüd ei olnud sel palaval palveusul, sel meeleheitlikul imedelootmisel nende ajudes enam maad. Võib olla, et lugu oleks teisiti olnud, kui nad Krimmi kohe külla otsa oleksid sattunud — ilma suurema töö muu vaevata. Võib olla, et nad seda siis jumala iseäraliseks muuotsekoheseks armuanniks oma äravalitud lastele oleksid püüdnud. Aga neid ootas Krimmis niisama raske kui kaine töö. Nad pidid esimesel ajal ka siin mitmesuguste puudustega võitlema, millest neil ainult aegamööda võimalik oli pääseda ja kosumisele jõuda. See mõjus nende usulisse meelsuse kainendavalt, võõrutavalt, uinutavalt, just nii, nagu siin paistma hakkav lootus usina töö läbi haljale oksale tõusta nende ainelistesse instinktidesse ergutavalt, tagasundivalt mõjuma. Palvevaimu asemel puges nüüd ärivaim seniste maltsvetlaste sisse. Ja see kasvas sel määral, kuidas nende ainelised lootused täide hakkasid minema.

Sellest ärivaimust ei jäänud Maltsveti koguduse senised juhtivadki vaimud puutumata, nende seas prohvet ise.

Aabram Nort, Maltsveti tähtsam ja agaram jünger Kõlerrannas, oli kodumaal, uut usku vastu võttes, hobusevahetama maha jätnud, sest et see jõe pidi olema Issanda ees. Aga seesama Aabram Nort hakkas Krimmis varsti jälle hobuseid vahetama. Nüüd ei olnud see enam patt.

Ka teised hingeäratajad ja abiprohvetid riputasid usulise kihutusetöö enamvähem varna, ükski neist ei rännanud enam sihilikult piibli ja lauluraamatuga, avalikke palvetunde pidades, ringi. Selle asemel hakkasid nad virgasti saakitöötavaid põldu harima või hea palga teenima. Ants Kõrge, see hoidlik

mees, jõudis enesele pikema teenistuse järel maja osta Simferopolisse, kus ta vanas eas veel naise võttis ning mureta kodanikuna surmani rahulikult elas. Silejev ja Madis Kirsi-son heitsid linna ümbruses põllumeesteks ja kogusid endile talumisti varandust, kuni viimane hiljem Kaukaasiasse edasi rändas. Tiskre neitsi Miina teenis esmalt Samrukis oma sugulaste juures mõne aasta, mispeale ta sealsamas mehele läks ja tubli perenaisena veel kaua Kaarel Torbeki kodust majapidamist juhtis. Avalikust usutegevusest taganes samuti Mari Kusnets, kes Krimmis oma venna ja õemehe juures elas, kuni need 1883. aastal Kaukaasiasse asusid; mõni aeg peale seda suri endine «lugija Mari» neiu põlves.

Aineline ja äriline vaim ei jätnud, nagu tähendatud, ka Maltsveti ennast riivamata. Võib olla, et rahva muutunud meeleolu nii temasse kui ka ta endistesse abilistesse ses suhtes edendavat kaasmõju avaldas, sest kurtidele kõryadele ei maksa ju kõnet pidada.

Kui Maltsvet ligi aasta Puškino mõisas öövahiks oli olnud, läks ta ühe Eestimaalt varemalt Krimmi asunud arsti, dr Fischeri juurde, kes seitse versta Simferopolist eemal, Jalta maantee ääres elas, sama ameti peale. Siit hakkas Maltsvet sugurahvaga, kelle meelepaha tema vastu juba jahenema löi, meäranis Aktatši küla inimestega, natuke sagedamini kokku puutuma. Seda kasutas ta muuseas, et ärilisel teel oma sissetulekut pisut kohendada. Endine mativõtja tõstis temas jälle pead. Mitte ainult ei müünud ta asunikkudele hea vahekasuga lehma ja ühte ning teist muud, vaid ta oli ka ühes majaostus olitra tulu eest vaheltsobitajaks.

Maja ostja oli Jaan Mõnuvere, seesama endine Albu peremees, kelle must härg omal ajal maltsvettide peksjaile Albus piduroaks küpsetati, kuna ta ise ühes teistega veresaunast pidi labi käima. Kui Mõnuvere endale Krimmis pesapaika otsis, soovitas Maltsvet, kes teatavasti aasta varem siia tuli kui rahvavoorid, talle ühe sakslase maja osta, mis Aktatši küllasse mõisniku maa peale oli ehitatud. Mõnuvere ei olevat esiti nõus olnud, sest ta tahtnud linnast üht majakestega krunti osta, andnud aga viimaks järele, kui Maltsvet talle peale käinud, et ta kui põllumees parem ikka küllasse jäägu. Maltsvet, kes vene keelega juba sugu toime sai, lubanud kauba müüjaga tasuta valmis teha, milles keelepudus ostjat ennast oleks takistanud. Nõnda saanud sakslase maja 350 rubla eest Mõnuvere omaks

Umbes aasta pärast puutunud viimane ja mõned teised test lased, kes juba natuke vene keelt tõnkasid, sakslasega kokku ning kuulnud viimaselt, et tema maja 250 rubla eest Maltsvetile kui Mõnuvere volimehele müünud, mitte aga 350 eest ning viimaselt saanud ta ka ainult selle summa. Oma väärt kinnitanud sakslane usutava kõvadusega.

See oli äriline tehing, nagu on ärilised tehingud ikka. Maltsvet oli vaheltkaupleja ning tahtis oma kasu saada. Et ta juures natuke valet tarvitas — missugune meie ärimees ei tarvita äri tehes mitte valet? Kui Maltsvetile ta tegu moraliselt pahaks pandi, siis muidugi sellepärast, et ta veel vaimuliku mehe lõhnas seisis. Pahakspanijad olid ka kõige eelneed, kes mativõtjale olid matti maksnud — Jaan Mõnuvere ja neli-viis teist meest, kes Juhan Leinbergiga äriliselt olid kokku puutunud.

Need pahased mehed pidanud kurja nõu endise prohveti juurde käest võetud kasu vägisi tagasi pitsitada. Kuul sellest saanud Maltsveti lähemad sõbrad külas haisu ninna tõotanud teda hoiatama. Kui mehed Maltsveti elupaika jõudnud, olnud ta sealt juba ära ning hoidunud hiljem Simferopoli ligikonnast eemale.

Järgneval ajal elas Maltsvet, teenistusest vaba, kord siin kord seal sugurahva juures, kõige viimaks Džurtši asunduskus temal, nagu Aabrami külaski, olid mitmed vanad head sõbrad. Rahva laiemate hulkade poolt ei olnud tal enam otsekohesteid vaenuavaldusi karta, sest mida paremale järjele asujate majanduslik seisukord jõudis, seda enam ununesid aladistused prohveti vastu, kes töötuste ja ilmutustega oli apardanud, ja seda leplikumalt hakati tema kui eksliku inimese peale vaatama.

Ta elas ainult neli aastat Krimmis, pöördus siis kodumaale tagasi — aastal 1865. Otsekohest põhjust andis talle sellega lugu, et tema perekond, nagu teada, temale siia järele ei tahtnud tulla, kuna ta passi puudusel Krimmis pealegi iseseisvamaapidajaks ei võinud hakata. Aga ka vaimulikul põllul olnud tal siin enam midagi teha, kui ta seda ehk veel oleks tahtnudki. Prohvet oli oma uskujad, apostel oma koguduse kaotanud. Küll valmistas temale see pisike ringkond liigemaid sõpru, kes talle veel ustavaks olid jäänud — enamasti vanemad naisterahvad —, üsna liigutava jumalagajätmise ja täitsid ta reisivankrit virgast kõiksugu vitsikute ja lännikutega.

Rahva enamik nägi teda aga jahedal ükskõiksusel Krimmist lahkuvat — maalt, mille ta oma kogudusele ja iseendale oli valinud.

Et seniste usumäratsejate hulka jamsiriismeid maha jäi, et üksikud isikud kauemat aega veel endisi unistusi alal hoidnud, kuigi rohkem endamisi, see oli erandlik nähtus, mis muutunud meeolelu üldsust ei teisendanud. Mitte ainult, et neitsi Miina Samrukis veel mõnda aega maailma otsast ja viimsest kohtust kõneles ning usulises ekstaasis ka vahel hingetuks jäi; mitte ainult, et Paide Ants pisikeses sõõris endist imede-usku teatava ajani püüdis säilitada, vaid aasta või paar peale Maltsveti lahkumist tõusis Aktatši külas koguni uus prohvetike üles, kes peotäie nõdrukeste poolt mööduvalt ka uskumist

See prohvetlik äbarik oli keegi hoopis põrunud peaga inimene, nimega Jaak Siberg. Ta põdes raske soetõve läbi, ja kui ta ihuliselt oli tervenunud, leidis, et ta vaimselt haigeks oli jäänud. Ta pidas ennast prohvetiks ja Moosese-sarnaseks imetegijaks, lubas rahva kuival jalal läbi Musta mere Jeruusalemme viia, peksiski kord Alušta all oma prohvetikuuega merd, et see kahele poole tõuseks ja tema «kogudusele» kuiva kõnnitee soetaks, kriipsutas oma toa seinad mõistatuslikke varsejalgu täis ning tegi ja kõneles kõiksugu muid vaimuhaige inimese totrusi, mida tema vähesed uskujad muidugi jumala alapäraseiks ilmutusteks pidasid, mida nad eneste kasina tarkusega püüdsid seletada.

Kui vaesekeste nõdrameelsus ikka selgemini hakkas esile tulema, toimetati ta küla mõistlikumate elanikkude poolt hullumajja, kuhu ta poolteiseks aastaks jäi. Siis aga võtsid tema poolehoidjad ta sealt enda vastutusel välja ning toitsid teda ja ta perekonda nii kaua, kuni Jaak 1880. aastal suri. See toitmine sündis lahtisel käel, nii et «prohvet» oma perega päris opmanni-elu elas; ja täiesti usutav oli, kui üks tema jünger, Mart Kirspuu, pärast kurtis, tema üksi olevat Jaagukesele peale tuhande rubla ohverdanud. Niisugune ohvrimeelsus oli seda tähelepandavam, et Mart ja tema naine ise olid kehvad teenijad inimesed. Paide Antsul, kes sõgedat sonijat samuti jumala tõlgiks pidas, kulunud tema peale ka mõned head sajad. Igal reedel võttis «prohvet» oma koguduselt kõiksugu ande vastu, mille seas, sest et jumalamees oli maias, mesi, suhkru-saiad ja muud magusad asjad tähtsat osa etendasid.

Jaagu jüngrite mõistuslikku tasapinda kujutab kõige paremini lugu, kuidas nad oma prohvetit matsid. Nad panid puusärki valges ohvitserimundris, mõök vöö, «tärniga» müt peas, ning linna surnuaial olevale hauale lasksid nad püstist rist, mille peale kolmes keeles, vene, saksa ja eesti keeles kirjutatud: «Siin hingab jumala rahus Taaveti kuningas».

Hiljem vilksatas mõnede peas küll helgike üles, et nad tüssata on saanud, ja siis kahetses üks oma meepotikest, teine oma suhkrusaiakesi. Aga nüüd polnud enam midagi parata: prohvet oli kõhu täis söönud ja arve jumala maksta jätnud.

Need olid viimased kramplikud tuksatused, mis endisest võimsamast usuliikumisest veel järele olid jäänud. Krimmi eestlaste seas leidus küll hiljemgi veel, iseäranis vanemate inimeste hulgas, vagatsejaid, aga need olid seda laadi, nagu vagatsejad kõikjal meie talurahva seas — inimesed, kes häduslikust valgusest on sootuks ilma jäänud. Märatsevad liandused aga olid «Taaveti kuningaga» lõplikult maetud, rahva enamikust aga juba ammu enne — siis, kui salvedesse hakk kogunema kuldset nisu.

JÕUPROOVID.

Valjarändamine Krimmi jäi peale seda, kui 1861. ja 1862. aastal tulnud rahvavoorid olid päralt jõudnud, seisma. Maad oleks Tauria poolsaarel enamale kui kümnele tuhandele perekonnale jätkunud, aga seda ei tulnud saama.

Muude põhjuste kõrval, nagu viletsad passiolud, pikk tee, ettevõtlikkuse puudus ning naeruväärne paiste, mis sel maltsavettide ettevõttel «ilmalikkude» silmis oli, mõjus rahvasse tagasihoidvalt iseäranis veel see, et Krimmist oli esiotsa aiva halba kuulda. Mitte ainult ei löödud kodumaal esimeste väljarändajate hädatalvest ajalehtedes ja kantelites lärmi, vaid üksikud inimesed ja perekonnad, kes võõra maa tundmata oludes midagi ei märganud peale hakata, pöördusid kodumaale tagasi ning laitsid seal Krimmi sootuks ära. Et need, kes rahva kahanemisest kahju said, ei jätnud niisuguste tagasipöördujate laidusõnumeid ka kaugemale välja helistamata, on arusaadav.

Üks säherdustest tagasiminejatest oli keegi Kaarel Sollenbach, kes oli kutsarina eluaeg saksu teeninud ning kõige viimaks Ahula mõisniku von Grünewaldi juures teenistuses olnud. See mees, kelle Krimmi kurb nägu ära kohutas, keeras, 1862. aasta sügisel siia jõudnud, kohe otsa ümber ja jõudis juba novembrikuul Ahulasse tagasi. Seal läks ta sedamaid endise leivaisa jmrde, kelle lahkes vastuvõtus ta julge võis olla, ja rõõmutas teda tumedate lookestega Krimmi koledusest ning väljarändajate hädast.

Oi, need olid lõbusad sõnumid sakstele! Härra von Grünewald teatas neid ringkirjaliselt viibimata oma naabritele, need jälle omadele, kuni terve maakond teadis, et Krimmi rännanud talupojad ei ole uue asumaaga sugugi rahul, nii et tulevad varsti robinal tagasi. Mõisade sundijad aga kandsid selle

eest hoolt, et rõõmusõnumid ka küladesse ulatusid ja seal
likku õudu sünnitasid.

Et saksad krimlaste tagasitulekut uskusid, näitab
looke, mis Seidla paruni ja tema rentniku Mart Jalaka
peale kutsari-Kaarli kojujõudmist sünnis. Jalakas, kellel
olnud 1863. aastal Krimmi rännata, oli eelmise aasta jaanuari
päeval mõisas oma kohta käinud üles ütlemas. Parun
nud ja hoiatanud teda elavalt. Lubanud viimaks Mardi
ligi poole võrra alandada, kui ta aga paigale jääks ega
halba eeskujut ei annaks... Kui nüüd Sollenbach Krimmi
halbu sõnumeid kaasa tõi, jättis Jalakas väljarändamisest
katki ning läks mõisa oma kohta paruni poolt töötatud
vama rendiga endale tagasi kaupleva. Aga võta näpust
parun Vietinghoff'il olid nüüd koguni teised jutud ja
mused! Ta tähendas Mardile külmalt ja kuivalt, et rahvas
vat Krimmist tagasi, mispärast ta panevat kohtadele hea
renti — juurde!

Perekondade seas, kes järgmistel aastatel, peale kutsari
Kaarli, kodumaale tagasi rändasid, olid mõned lugupeetud
isikud, mis koduse rahva kohta Eestis mõjuta ei võinud
jääda — kõigepealt Maltset ise. Temaga ühel aastal lahku
Visusti Juhan, liignimega Pelikan — seesama Väinjärve
peremees, kes Albu mõisa tallis, pärast teist maltsvettide
lemist, mõisa peksumeistrilt nii rängasti sai vitsutada, et
pikka aega haigevoodis haavu põdes. Ka see haiglaselt
tud hädaldaja ei saanud Krimmis kuidagi hakkama. Ta
siin ka surmale oma üheksa-aastase tütre, mis temasse
rõhuvalt mõjus. Naise vastuseisemisest hoolimata kolis ta
rikkale vägivallamaale, mille mälestusi ta oma ihul ka
jälle tagasi, kus ta hiljem Ambla kihelkonnas elas ja «Põl
vanamehe» nime all laiemalt tuttav oli.

Aga ka tähtsaim ja rikkaim isik Krimmi läinud maltse
usulistest, mees, kes siin külale nime andis — Lõpe
Aabram, ei suutnud uue kodumaa pinna külge kinni kasvada.
Temal oli teistest Krimmi suguvendadest enam kui kümne
korda rohkem kapitali, aga ta ei raatsinud, kartes ärilisi ka
jusid, sellega midagi peale hakata. Aralt hoidis ta raha kodu
ilma seda intressile või muul viisil kasu peale panemata, no
laskis enesest kõik võimalused võileiva eest maad osta või
tida tarvitamata mööda minna. Näiteks pakuti Kara-Kl
mõisa, millel oli 2200 tiinu maad, suur viljapuu-aed, kolm

paari kividega vesiveski ja küla 25 kümnikuga, tol ajal rendile.
Ja missuguse hinna eest? Ainult 900 rubla eest aastas! Aabra
mil oleks nalja-asi olnud mõis rentida, aga ettevõtte käis eesti
kulataadil, kelle pilk kodumaa talukoha piiridest eemale ei
ulatunud, uimastavalt üle silmaringi. Ta pigistas rahakoti tuge
vasti küünte vahele ja jäi käpuga katsutavast kasust ilma. Paar
aastat hiljem rentis üks venelane mõisa, mille eest ta rahuga
nüüd juba 1400 rubla renti maksis. Kaheksa aastaga pani see
mees tuhandeid kokku ja sai rikkaks.

Nort ei saanud oma väikesest, kümne tiinu suurusest päris
kohast niigi palju, kui tema suure perekonna ülespidamiseks
tarvis läks. Ehk küll tööjõuliste laste poolest — kolm poega
ja tütar — rikas, haris ta siiski ainult vähe põldu ning pidi
nel kombel oma seisukapitalist igal aastal majapidamisele
juurde lisama — kahju, mida ta hobuseparistamisega poolki
tasa ei jõudnud teha.

Veel üks asi tegi Aabramile ta elukoha vastikuks. See oli
külm töö, mis selles jõemadalikus valitses ning teda, ta pere
konda ja kõiki muid Aktatši küla elanikke kuude, isegi aastate
kaupa vaevas. Nii terve ja kosutav kui Krimmi legendiku stepi
õhk muidu on — kopsuhaigusi tuleb siin näiteks koguni harva
ette —, sai jõeäärne kliima eesti elanikkudele ometi enam kui
piinavaks, sest kes kaua külm töö põdesid, jäid pärast vee
lõppe, mille tagajärjeks oli enamasti surm.

Aabram kiratses kuus aastat oma kohakesel elada, siis
1867. aastal, oli ta himu Krimmist otsani täis. Ta müüs oma
talu 600 rubla eest Kustav Maltsele ja rändas kodumaale
tagasi. Et tal veel oli paar tuhat rubla endisest varandusest
ürel, siis ostis ta endale Harjumaale päris koha, kus ta käsi
hiljem jälle paremini hakkas käima.

Tema talukese omandaja Maltse, kes vaheajal oli abiellunud
ja mõisateenistusest ühe aasta pärast Aabrami külasse rentni
kuks asunud, oli mõne aastaga juba nii palju nodikest kogu
nud, et tal koha ostuhinnaks 400 rubla oma raha oli, kuna ta
puuduva osa laenas. Küll oli Kustavil Samrukis ligi 30 tiinu
pärismaad, aga nõu seal elama hakata oli ta rahapuuduse
pärast omal ajal katki jätnud. —

Krimmist tagasirändamine jäi nüüd küll seisma, aga seisus
oli ka ühtlasi kodumaalt Krimmi rändamine. Alles 1869. aastal
tuli jälle uus voor eesti väljarändajaid, paarkümmend pere
konda, Tauria poolsaarele asumaad otsima.

Nende tulekut oli juba suurendatud liikumisvabadus soodustamas, mis Baltimaal seadusandlikul teel maksma pandi 1856. aastal antud talurahva-seaduse kõige jämedamaid alakohtu-kühmusid. veidi maha viilides oli muuseas 1863. aastal passimäärusi sedavõrd muudetud, et passid, nagu siseriigete nüüd aasta ja poole aasta peale välja anti, mitte enam kolme kuu peale, kuna mõisnikud õiguse kaotasid talupoega välja võtta ja välja minemast keelata või takistada. Talurahva seast tõusnud alatised kaebused niisuguste orjapõliste kitsenduste üle, mis talupojale oma kubermangust väljapääsu niihästi kui võimalikuks tegid, olid Peterburis aegamööda ometi mõjunud. Uuend Tallinnamaa väljarändajad tulid juba aastapassidega Krimmi, nii et neil seal aega jäi asukohtade järele ümber vaadata. Muudugi kergendas nende asumist märksa ka see lugu, et nad hulga sugurahvast juba eest leidsid, kes neile nõuandmise ja teejuhatamisega abiks võis olla.

Eesti talupojad oleksid Krimmis võinud lühikese ajaga juba kale majanduslikule järjele saada, kui neil vähegi rohkem rahalist jõudu ning selle kõrval sugu enam ettevõttevaimu ja ärilist meelt oleks olnud, ilma milleta ju kapitalistlikus ilma redelist üles ei saa. Kaks teed olid nende ees lahti päratud: seda, kui kroonumaad muidu enam päriseks ei antud: maad kas rentida või osta. Rendihind seisis palju aastaid 30 kuni 40 kopika peal tiinu eest, ostuhind 5 kuni 8, kõige rohkem 10 rubla peal. Maapinna hind oli sellepärast nii madal, et suurkrundi-omanikkudel puudusid töötavad käed, mis nende omandusele väärtuse oleksid andnud. Neil ei olnud oma kapitalistliku meelevald all küllalt varata rahvast, kelle kätte nad oma maa kasu kandma oleksid võinud anda, kelle loomulikku vajadust elada nad enese kasuks oleksid võinud tarvitada, nagu seda eestlaste endised peremehed ja muud mõisnikud perekate riigiosades tegid. Krimmi maad, mis kroonu kõrval olid vene ja tatarite aadlike ning kaupmeeste päralt, ei toonud neile puhta agraarlikus mõttes talupoegade ja põllutööliste puudusel peaaegu mingit kasu. Nende raha-allikaks olid ainult lamba- ja loomakarjad ning hobusekasvandused; aga ka neid ei olnud kaugeltki kõigil suurkrundi-omanikel, vaid ainult harva mõnel. Nõnda seisis Krimmi lai legendik ühest äärest teise pika rohu all söötis ja mõisaomanik ootas kündvaid ja külvavaid proletarilasi, et nende tööst seda tulu omandada, mida teised maaomanikud paremates paikades nii rohkesti kaukasse toppisid.

Rahapuudus tegi eestlastele võimatuks Krimmi neitsilist mulda kohe laiemalt vilja alla panna, sest kui palju sa mõne päari hārgadega, harksaha, puuäkke ja mitmete muude isamaade tööriistadega põldu jõuad soetada ning harida, kuna paremate ja rohkemate abinõude muretsemine aasta-aastalt pidi edasi lükatama! Ühtlasi oldi esiotsa kliima ning siinsete põlluharimisviisidega harjumata ja vilumata. Aga kõigest hoolimata oli juba esimese aastakümne vältel edu ja kosumist märkuda ning mitte üksnes kroonumaadel olevates asundustes, vaid ka mõisnikkude rendi- ja kümnisekülades. Appi tuli palgelis rubelevaile asunikkudele tolleaegne, sündsam kliima, mis ei olnud veel nii pöudne kui praegune. Kõrge rohi, mis lagendiku suuremat osa kattis, hoidis veel niiskust alal, vihma tuli saadama ja lund rohkem, mis pika rohumetsa alla kauemini peatuma jäi, kuna nüüd tuuled lume madalalt pügatud viljaväljadelt merde puhuvad või orgudesse koguvad, kust ta sulaga jõgesid ja ojasid mööda liiga ruttu ja kasu saamata merde voolab.

Tähelepanдав kosumistunnus mõisnikkude maadel elavate eestlaste kohta oli, et paar väiksemat seltskonda 1870. aastal juba kaks mõisa rendile võisid võtta. Mõisad asetsesid ligistiku, 18 kuni 20 versta Simferopolist ida pool, Aasovi mere poole viiva suure tee ääres. Väiksema mõisa — 700 tiinu suur, ilusa uibuaia ja väikese vesiveskiga — rentisid seitse Putke küla perekonda 700-rublase aastarendi eest, teise, suurema aga, millel oli 1700 tiinu krunti, ka vesiveski ning kõrts, kuusteistkümmend perekonda Aktatšist ja mujalt 1000 rubla eest.

Viimane mõis, nimega Kadiköi, oligi juba rendil armeenia kaupmehe Käes, kes tema eest ise ainult 500 rubla maksis; nõnda lõi see mees enesele, rentides mõisa edasi, eestlastelt teenisti 500 rbl. aastas kasu välja. Aga veel enam. Eestlased, kellel julgus ja selle kõrval ka kõvem rahaline jõud puudusid, jätsid mõisa hooned, veski ja kõrtsi ning 100 tiinu maad armeenlasele, sest et muidu neil oleks olnud 400 rubla rohkem renti maksta! Ja sealjuures tõi kõrts üksi 150 rbl. renti sisse! Nõnda kerkis vaheltrentija kasu kõige vähemalt 900 rubla peale, millise vahesumma eest ta terve mõisa eestlaste kätte oleks andnud.

Et viimastest ainult kolmel peremehel küllalt jõudu oli sajatiinulist maatükki harimisele võtta, siis kutsusid teised kolm-

teistkümmend perekonda, kellele see liiaks läks, endile ühe ühe abirentniku lisaks.

Kui jämelabasel näol tulid ilmlikud kasupüüded endale «jumalariigi taganõudjate» meelsuses nähtavale, seda nägi selle mõisarentimisloo järg ja lõpp.

Juba esimesel suvel mindi vaheltrentnikuga aineliste tulude pärast karedasti tülli. See ei sündinud mitte üksnes sel äärmiselt loomulikul põhjusel, et kummagi partei küüned olid oma olemusest ja vaid eestlased edendasid tülinorimist meelega, sest et neil ei olnud taga tülise taskupoliitiline plaan varjul oli. Nad püüdsid armeenlase elu võimalikult hapuks teha, lootes, et mees ühel heal põhjusel jagelemisest tüdineb, maad ning majad maha jätab ja läheb kooli, kus tal suured majad hea sissetulekuga on. Pahemini mõeldes, kui tal puhul aga võis korda minna, et ta oma osa mõisast hästi müües vasti mahajääjate kätte annab.

Lugu läks aga teisiti. Armeenlane laskis enese küll vahel kangutada, aga mõisa, veskit, kõrtsi ja enese käes olevat maad ei andnud ta mitte kangutajate kätte, vaid rentis nad Kustav Maltsile 400 rubla eest. Viimane oli nimelt külmtõve pärast sunnitud oma ostukohast, mida ta aastat neli oli pidanud, loobuma, andes viimase saja rubla eest rendile. Muidugi sattis nüüd Malts, kelle läbi Kadikõie meeste nõu oli nurjunud, võitluse viha alla. Kõiksugu hõõrumised ja kadestamised olid mõisarentniku ja külarentnikkude vahel igapäevased asjad. See kestis nõnda kolm aastat, siis tuli lõpp. Kadikõie meestel ei olnud läinud mitte üksnes korda oma varaliseks tuluks Maltsist laenu saada, vaid ka kolmeteistkümnest abirentnikust, kes neil kolme aastat olid rendikontrahti aidanud pidada, keda neil aga nüüd enam tarvis polnud, sest et nad endi seljast juba rohkem võid võid leidsid.

Nelja-aastane rendiaeg oli 1875 lõpule jõudnud, ühes sellega ka armeenlase rendileping mõisa omanikuga. Viimane tuli Kiievest, kus ta elas, Simferopolisse, et mõisa uuesti rendile anda. Eestlased olid kontrahi üles öelnud, sest et mõisaval mõisamaja ühes rohuga soovis enda kätte jätta, kuna rent 1400 rubla, endiseks pidi jääma. Aga kui paremat kohta ei leitud, otsustasid Kadikõie mehed pakutud lepingu vastu võtta.

Seda tehti nüüd õieti omapärasel kombel. Abirentnikkude sõna lausumata sõideti ühel ilusal ööl kokkuräägitud nõu järgi linna ja tehti mõisaomanikuga leping nõnda, et senised abirentnikud, nende seas ka Malts, jäid kaubast välja. Nõnda

nõnda eest oli õnnelik oldud, et teiste abil mõisa võidi võtta; nüüd aga, kus omast jõust aastarenti juba jõuti ära maksta, heideti abimehed ukse taha. Minge, kuhu tahate! Või see meie asi on, kas uut asukohta leiate või mitte! Kustav Malts aga oli ees olnud, kes meestele nelja aasta eest seda mõisa soovitas, kes nad ühele nõule sobitas ning asja pärast rohkesti aega ja vaeva kulutas. Sama tänu, mis teistele, sai nüüd ka temale maksta...

Väljatõugatud perekonnad otsisid enestele jälle kümnisekohad — siit ja sealt, kust keegi juhtus saama. Ühist rendikohata ei jõutud võtta, sest selts oli vähene ja kohad suured. Malts aga kutsuti naabermõisa rentnikkude hulka, kelle seast üks osaline oli surnud, teine aga pahategude pärast välja heidetud.

Eesti asunikkude majanduslik kosumine, esimesel aastakümnel veel võrdlemisi visa, võttis järgmisel aastakümnel juba suuremat hoogu. Noorem sugu, lõunamaa kliima ja võraste oludega juba harjunud, nihkus juhtivamale paigale, pani uue eluõhu lehvima, hakkas suuremat terasust, agarust ja nobedust orjaaegsete vanade sekka soetama, elustades nende kängu — jäänud vaimseid jõude, neid enestega kaasa kiskudes. Juba hakati paremaid põllutööriistu nõutama, põlluharimist laiemal määral ja põhjalikumal meetodil arendama ja pärismaadel uusi ruumikamaid ning nägusamaid eluhooneid ehitama — nii seniste tatari hurtsikute kui ka esimesel aastakümnel vähese jõuga ehitatud väikeste majakeste asemele. Ühtlasi tehti hakata koolide asutamisega, kõige esmalt Kadikõie külas 1872. aastal, sest sealsete elanikkude seas leidis mees, kes oli kooliõpetaja-kohuste täitmiseks kõlblik — Tallinnas algkoolist läbi käinud Jüri Thomson, selle vana soldati poeg, kes oli maa-kuulajatel Krimmis tõlgiks olnud. See mees hakkas esiotsa oma ainsas kitsas elutoas asunikkude lapsi õpetama, sest et külas sündsat ruumi kooli tarvis ei olnud; hiljem seati mõisa pereköök koolipidamiseks korrale, nii hästi, kui see võimalik oli.

Teise aastakümne lõpul tärkas ka nende asunikkude seas, kes rentnikkude ja kümnikkudena mõisamaadel asusid, mõtte ostu teel pärismaad omandada, iseseisvaks krundiomanikeks hakata. Selle mõtte algatajaid oli esiotsa ainult kaks-kolm meest. Teised kõik panid niisugust ostunõu naeruks; neile ei tahtnud pähe mahtuda, miks talupoeg peab maad hakkama

ostma, kui seda tühise hinna eest küllalt sai rentida. Endise põlisele renditalupojale oli ostetud maa, pärisoht, võttes mõiste, ta ei suutnud ennast maa omanikuna kujutleda. Ka tulnud talle meelde karta, et maahind, seega siis ka rendihind võiks tõusta, sest kuni Türgi sõjani¹ seisis maade hind Krimmis muutumata.

Niipea aga kui sõda oli möödas ja kartus kadunud, et tulla lane võidab ja vahest Krimmi poolsaare ära kahmab, algas Tauria kubermangus elav maaostmine, mida iseäranis saksa asunikud niisuguse tuhinaga sooritasid, et maapinna hind korraga kahinal hakkas tõusma. See nähtus ergutaski mõned tatarlased eestlased üles ja lükkas neile ostunõu nii-öelda nina alla. Kulus aga veel aega ja vaeva, enne kui neil korda läks tatarliku rahajõuga varustatud seltskonda kokku meelitada, sest kohad olid suured; allä tuhanda tiinu polnud neid saada, sest rohkem aga tuhanda kuni kümne tuhanda tiinu suurus. Küll oli nii mõnelgi eesti rentnikul tuhat rubla ja rohkem kapitali kogutud, aga seda ei raatsitud nii tumeda äri peale, nagu nemad meelest oli maaostmine, käest anda. Esiotsa, 1878. aasta algul ei heitnud keegi Kustav Maltsi, Otto Kure ega Ants Kriigi nõusse, kes ostuplaani ülesvõtjad olid. Alles aasta lõpul, kui maade rutuline ostmine ja nende hindade kerkimine igaühele vastu pead tõukas, kasvas ostuhimuliste selts juba kümne mehe suuruseks.

Kuid seegi selts hakkas nii aral ning kitsavaatelisel kõhelisel ja nii vähese üksmeelega asjast kinni, et mitu head kohta, mis kõige kasulikumatel tingimustel saada olid, meestel nana eest ära võeti. Nõnda möödus enam kui aasta, ilma et ühegi kaubaga lõpule oleks jõutud. Siis viimaks, küünlakuul 1879 hakati ühe kauba otsast kindlamalt kinni.

Utškuju-Tarhani mõis, 2460 tiinu suur, 23 versta Simferopolist lääne pool, 15 versta Musta mere rannast, oli 42 000 rubla eest müüa. Hinnast nõuti 12 000 rubla kohe kätte ja 10 000 rubla kolme aasta pärast kuueprotsendilise intressiga, puuduv summa, 20 000 rubla, jäi Hersoni põllupangale endi pandivõlana tasuda. Selle mõisa ostis eestlaste selts, kes vaheajal ometi kahekümne nelja mehe arvuliseks oli kasvanud. Maa jagati kahekümneks osaks, iga osa 125 tiinu suur; keegi tait ei jõudnud võtta, pidi poolega leppima. Suurem jagu, kuu

¹ Vene-Türgi sõda 1877—78. — Toim

teistkümme meest, omandasid täied osad, kaheksa pere-
meest aga pooled, 62½-tiinused. Ostjate seas olid mitmed, kes
alles 1869. aastal olid Krimmi rännanud. Küll ei olnud Tar-
hani krunt kaugeltki nii hea vilja- ja heinamaa kui Perekopi
maakonnas mitmed kohad, millest ostjad viivitamise ja kokku-
leppimatuse pärast olid ilma jäänud, aga paremat ei olnud
enam saada.

Maa peal asusid ühes külas kaksikümme viis peret tatar-
lasi, teises kümme peret venelasi; ehmatusega kuulsid nii esi-
mused, kes seal juba mitu põlve olid elanud, kui ka vene asuni-
kud, kes ka juba kümmekond aastat Tarhani pinda olid hari-
nud, et nad pealetulijate eest peavad taganema ja endile uut
paika otsima, kus oma pead toita. Eestlaste kapital kangutas
siin maa päriselanikud, tatarlased, toitva mullapinna küljest
lahuti, nagu seda tegi sakslaste, venelaste ja teiste muulaste
kapital muis Krimmi kohtades veel suuremal määral. Nõnda
laksid tuhanded ja kümmed tuhanded tiinud mõningate inimeste
või koguni üksikute kapitalistide kätte, kes aladel, mis enne
suurtele rahvahulkadele peatoidust andsid, nüüd üksinda oma
perekonnanaga elavad, kuna ajutised palgatöölised nende töö ära
teevad.¹ Rahvas aga, kes siin oli sündinud, põliselt elanud ja
kamasse mullapõrnu lootis puhkama saada, kuhu ta esivanemad
on sängitatud — see rahvas tõugati hulkuma, lisaks «odavate
tööjõudude» maata ning koduta tagavaraväele.

Tarhani ostjad olid maa eest, mille tiinu hind paar aasta-
kest tagasi alles 5 kuni 8 rubla oli olnud, juba 17 rubla maks-
nud. Järgmistel aastatel vedrutasid aga krundihinnad veel jär-
kemalt kõrgele, nii et 1882. aastal, mille peale eesti asunikkude
suur maagost langes, juba 44 rubla tiinust nõuti, kuna maini-
tud eestlaste poolt 42 rubla taheti maksta.

See oli halekuulsaks saanud Kuntaugani mõisa ostmine.

Kadiköi ja ühe naaberküla eesti rentnikud himustasid seda
6500 tiinu suurust maalahmakat, mis asetses kolmkümme
versta Simferopolist lääne pool, kümne versta pikkuselt Musta
mere ääres, meeleldi omandada, sest maa oli hea ja mõisal
palju hooneid ning päratud viljapuu- ja viinamarja-aiaid, kuigi
viimased ühes hoonetega omaniku hooletuse pärast korratutes
seisis. Aga jõukamaid ostuhimulisi kogunes nii suure krundi

¹ Võiks meenutada, et käesoleva teose kirjutamine lõpetati aastal
1908. — Toim.

kohta liiga vähe — mõlemast külast paarkümmend meest ja üksikuid siit ja sealt veel mõned. Korraga ilmus neile tütarsõbrad maalikunstnik professor Köler Peterburist, kellest oli kuulnud, et ta Krimmi maad soovivat osta ja kellel pidi rohkesti raha olema, meeste kutsel ostuosalisena appi. Kaup tehti lehelõpetusega 1882 raskeil, osalt meeletuil tingimustel, milles süüdi oli Köleri kui juhtiva ostja asjatundmatus. Maa hinnast 213 000 rubla, mille seas oli 90 000 rubla. Hersoni põlluparanduslaenu — pidid ostjad kohe 24 000 rubla ning juba kahel aastal kuu pärast 50 000 rubla ära maksma, kuna 109 000 rubla protsendiga jäi kaheksa aasta peale tasuda. Kaelamurdevõti aga eriti see punkt lepingus, mille järgi ostjad kaubast tapetud loomade või selle murdmise puhul pärast eelkontrahi lõppu maksid jatele 48 000 rubla kahjutasu pidid maksma. Mitte müüja poolt ei tulnud see määratu karistusemäär — need oleksid ka rahaga üksi leppinud —, vaid pea-ostja Köleri poolt, kes kindlasti arvas, et kõrge karistusemäär ostjaid taga kihutab talvilikku rahasummat innuga kokku kraapima, mis selle eest hoiaks, et tema meelest nii kasulik kaup nurja ei lähe.

Õnnetus ei jäänud tulemata. Selgus varsti, et Köleril, kes oli suurema osa maast, 3700 tiinu, oma nimele lasknud kirjutada ja keda peeti rikkaks meheks, rohkem raha ei olnud kui ainult paari tuhande rubla ümber. Ta oli kaupa tehes kergemeelselt laenude peale lootnud, muude seas ühe väga uduse laenu peale. Tehes üksikute isikute ärilist era-asja tolleaegse mõtteviisi järgi rahvuslikuks ettevõtteks, pöördus Köler kodumaal Aleksandri kooli asutamise peatoimkonna poole sooviga, et temale selle kooli heaks ülemaaliselt korjatud kapitalist laenataks Kuntaugani mõisa peale 30 000 rubla. Kirikuõpetaja Hurt, peatoimkonna esimees, oli esiotsa laenu poolt, lõi aga, kui ta kuulaskuidas lugu väljaostmise tingimustega oli, laenu vastaseks, mille tagajärjel Aleksandri kooli asutamise komiteedes ning eesti ajakirjanduses äge suu- ja sulesõda laenu eest ja laenu vastu lahti pääses, kuni Köler sunnitud oli laenusoovist taganema.

Kui 19. jaanuaril 1883 saabus eelkontrahis äramääratud maksutähtaeg, oli küll väiksemal ostjail, igatüüpi maaosa korraldust mööda, tarvilik raha koos, mitte aga pea-ostjal Köleril. Hukatus oli seega kõigil käes. Veel pääseti sellest üürisest seelabi, et müüjad maksutähtsini paari nädala võrra edasi lükkasid, kuid rajades ostulepingu nüüd veel raskemaile tingimustele.

Selle aja sees läks õnnetutel korda Tarhani asunikudelt maa pantimise kaudu 20 000 rubla võlgu saada, kuna tarhi sõprade käest ka 10 000 rubla laenas. Aga mõne aasta pärast tuli asjale ometi hale ots. Ostjad ei jõudnud müüjate omade kohuseid täita ja kaotasid mõisa. Hädavaevalt olid Tarhani mehed vaheajal suurema osagi oma laenust tagasi saanud.

Aasta enne Kuntaugani ostmist, 1881, oleksid needsamad inimesed enam oma jõu kohase, 2200 tiinu suuruse mõisa märksa kergemal maksutingimustel ja 29-rublase tiinuhinnaga hõlpsalt saanud, kui nad mitte «oodata» — ikka veel «oodata» — poleks tahtnud! Nõnda läks neil see tulus koht — Savišereki mõis Tarhani asunduse lähedal — hakkamatuse tõttu ja üksmeele puudusel vett vedama.

Nõndanimetatud «Kuntaugani kurbmäng» jäi Krimmi eestlaste viimaseks suureks ning ühiseks maaomandamiskatseks. Mis arvukamad rahvaseltsid siamaani kroonult või mõisnikkudelt pärismaaks olid saanud kaubelda, see oli kaubeldud. Juurde tekkis aja jooksul ainult veel eesti rendikülased, iseenamist Pereköpi maakonda — terve rida. Rendikülades ei tulnud mitte üksnes need, kes pärismaad enam ei leidnud, vaid neisse hakkas ka rohkesti pärisasunduste üleliigseid elanikke, asunikkude poegi ja väimehi, siirduma, kes tahtsid endile iseseisvat majapidamist soetada. Ostmiseks oli Krimmi maad paljudele varsti liiga kalliks läinud ning sündsamad kohad ostupalavikul ka juba ära võetud. Ostuhindadega ühes kerkisid muidugi ka rendihinnad. —

Moodsad välismaa põllutööriistad ja -masinad aitasid eesti asunikkude majanduse nende siia-asumise kolmandal aastakümnel tõusta. Nende vahendite varal oli neil võimalik sõõniseisvat maad ikka rohkem vilja alla panna — nii oma pärismaad kui ka sellele lisaks võetud rendimaad. Olid nad jõudnud esimesest siiani peremehe kohta ainult kolm kuni viis tiinu põlluks harida ja ära seemendada, siis külvas peremees nüüd juba kolmkümmend kuni viiskümmend tiinu vilja täis — ta asjandus oli kümne võrra kasvanud. Nõnda oli pärismaa varsti tervelt põlluks saanud ning naabruses olevatelt suurkrundioomanikkudelt mitmed tuhanded tiinud juurde renditud või kümnisele võetud. Polnud ka ime: neli paari veoloomi võisid uue kolmateralise adraga juba kaks kuni kolm tiinu päevas üles künda ning ameerika niidumasin, kaks või kolm hobust

ees, võttis päevas kuus kuni kaheksa tiinu vilja maha. Põu-
mad mehaanilised abinõud tegid ka vilja peksmise, mis Krim-
mis kuivatusrehte ei vaja, ning tuulamise kergeks ja rutuliseks.
Krimmi peremeeste pungad paisusid. See tõi kaasa korjatud
datud nõudeid elumugavuste suhtes. Hakati uusi, paremaid
elahooneid ehitama. Uued alevisarnased külad, korraliku plaani
järgi ehitatud, tekkisid vanade asemele või kõrvale, kaldu
poole laia sirget peatänavat. Endiste tatari hurtsikute ning a-
tiste väikeste talutared aset hakkasid täitma nägusad, avatud
ruumidega kiviehitised, milleks Krimmi kollane kivi, endi-
merepõhja karploomakeste sünnitus, head materjali pakkun-
kuna katused sagedasti üsna kallitest välismaa kividest tõu-
Valguse ja puhuse kõrval hakati ka eluruumide ehitelise do-
ceest hoolt kandma. Uuemad Krimmi eestlaste elumajad
rõõmustanud silma mitte ainult helevalgeks lubjatud sisemise
ja välimiste seinte, võõbatud põrandate ja kõrgete akendega
vaid ka mitmesuguste ilunõuet ilmutavate krohv- ja värvkau-
nisistega, karnisidega ja lac- ning põrandamaalilistega. Muu-
kolmas aastakümne selle poolest veel tegemata jättis, sed-
täiendasid järgnevad paar aastakümnet. Muidugi seisis elu-
miste sisustis, mööbel ja muud tarbeasjad, kaunistunud ruum-
idega kooskõlas, ja nii mõnigi endine eesti suitsutare- ja sa-
põranda-elanik istus nüüd pehmel sohval, sirutas jalad kaunilt
põrandavaibale ning käskis poega või tüdrit ajaviiteks harmo-
niami või klaverit mängida, kuna talle tema vastas seisvast
suurest püstpeeglist isandamehe priske ja lõbus nägu vastu
vaatas, kes müüs sügisel kolme kuni nelja tuhande rubla eest
nisu...

Elumajade ümber istutati suuremad ja vähemad viljapu-
aiad, mis legendiküladele, kuigi kasinal määral, halja n-
ning majadele roheline raami andsid. Eestlane, kes kodumaal
peaaegu ainult õuna kui tavalist küla puuvilja paari marjat-
kõrval tundis, noppis siin nüüd aprikoose, mureleid, mandl-
persikuid, kreeka pähkleid ja aivaasid oma aiapuudelt ning
põõsastelt.

Jõu kasvamise arengul ei unustatud muidugi ka korralikke
avalikke hooneid muretsesemata. Noorsoo harimiseks ehitati
koolimajad, jumala palumiseks, et ta viljavoot võtaks õnni-
tada, palvemajad — kõik enam-vähem otstarbekohased kivi-
hooned. Köster-kooliõpetajateks palgati kodumaalt parema
haridusega jõud.

Endistest Eestimaa teoretnikkudest, vabadikkudest, sulas-
test, eriti nende järeltulevast põlvest, said Krimmis kapitalist-
liku arenemise teel iseseisvad põllupidajad ja krundioman-
ikud, kes oma aastasi sissetulekuid tuhandetega arvutasid.
Endistest pekstud, piinatud, väljaimetud tööorjadest ja nende
lastest kujunesid tööandjad, kes nüüd proletaarlike töö-
jõudude najal ise rikastusid. Nende suure ja raske töö tegid
väheste koduste teenijate kõrval ära rändavad ukraina põllutöö-
lised, need maavaesed väikevene talupojad, kellele kuuls-
a «priiusega» hingemaa nime all põline nälg osaks anti. Need
mimesed, kellel elamiseks vähe, suremiseks palju, ilmusid keva-
del nagu kihulasteparved Tauria lagendikku, et oma ainust
vara, endi tööjõulisi liikmeid, vähese leiva ja palga eest neile
müüa, kellel on olnud võimalus kõigi töötavate käte päralt ole-
vast emalikust maapinnast teatavat osa endale «päriseks»
omandada.

Muidugi ei käinud kõigi eesti asunikku käsi nii hästi
nagu neil, kes taipasid parajal ajal kroonumaad võtta või
eramaid osta. Pärast Türgi sõda alatasa kerkinud rendihinnad
ja kümnisettingimused ei lubanud nii mõndagi neist jõudu
koguda, nõnda et ühed 1872. aastal, mil kodumaal Kaukaa-
siasse rändamine liikvele tõusis, ja ka hiljem sinna asusid,
kuna teisi, nende seas ka pärismaa omanikke, hiljem Ameer-
rikasse välja rändas.

Nende väheste eesti sisserändajate hulgas, kes Krimmis põl-
luharijateks ei hakanudki, olid mõnede vallaliste inimeste kõr-
val, kes linna teenima jäid, ka Taavet Lõhmus ja Aadu Vik-
puur.

Esimene töötas aastat kolm vene meistri juures, siis oli ta
ameti ja selle kõrval vene keele niivõrd ära õppinud, et võis
«oma käe peale» hakata. Iseseisva tõldsepana, väikeselt ala-
tes, ehitas ta paari õpipoisi ja ühe selli abil mõne aasta Simfe-
roopolis Krimmi lineikasid, britškasid ja tatsankasid, asus siis
Sevastopoolisse, kus tal õnneks läks tulusa kaubaga vana, hea
nimega töö-äri omandada, mille senine jõukas omanik rahu-
põlvele asus. Sest Taavet Lõhmus oli tööandjana varsti väi-
keseks rahameheks saanud. Kuna ta sellipõlves, kõige usinuse
ja osavuse peale vaatamata, ainult nii palju oli teeninud, et
ennast ja oma perekonda lihtsal viisil võis toita ja katta ning
üikshaaval mõnd tööriista tuleviku tarvis muretseda, kogunes
talle meistripõlves juba esimese paari äriaastaga nii palju kau-

kasse, et Seenepalu Andrese võlg sai tasa ja et talle esimene hoiusumma väärtpaberina kappi sigines. Kolm-neli järgmist aastat tegid talle aga juba võimalikuks mainitud tõldsepa-töö koda Krimmi elavas sadamalinnas omandada.

Ja seejuures oli Lõhmuse perekond viimase seitsme aasta jooksul kolme toidu- ja riidenõudja poolest kasvanud, kuigi nende nõuded esialgselt veel suured ei olnud. Nagu oleks lõuna maa pehme, päikeseküllane kliima Taaveti ja Anu abielu sigidust annetanud, lõppes korraga pikk vaheaeg, mis vigase käega Juku sünnile oli järgnenud, ja Anu hakkas mehele iga paari aasta takka varrude-rõõmu valmistama. Põrsajärel tuli tüdruk, tüdruku järel jälle poiss, ja kõik terved nappurikad ning kõigil käe küljes oma kümme seaduslikku sõrme ja jala otsas kümme korrapärast varvast. See oli rikkus, mis Juku paar puuduvat näpukest ohtrasti tasus. Nagu näis, oli taevataadi meelepaha isa Lõhmuse pikkade näppude üle hahatunud, kui temal kui kapitalistiks arenenul enam tarvis ei olnud neid keelatud kombel välja sirutada...

Joomakiusatusega sai meister Lõhmus seda kergemini toime mida jõukamaks ta läks, mida täiem oli ta ümmarguseks kosunud kõht. Ta käis trahteris nagu teisedki meistrid, napsitas ja veinitas ka kodus nagu muudki ausad linnapapad, aga ta ei sattunud enam ööde ja päevade kaupa järgemööda mulkasse — ka seda polnud tal enam tarvis...

Suur oli Anu ema imetus, et jumal inimestele, kes temast väljagi ei teinud, õnne ja vara jagas. Mida enam väimees selle ja õpipoisie töösse võttis, seda suuremaks kasvas ta sissetulek, ja kõik ilma palveta, ilma sagedase kirikus- ja laualkäimiseta! See polnud ju enam kellegi õigus! Isegi Anu, kelle jumala kartusest ja palvevaimust eit enne nii suurt rõõmu oli tundnud, elas nüüd «nagu pörsas laudas»: mida priskemaks ja paksemaks emandaks ta läks, mida uhkemaid riideid mees talle ostis, mida paremad road ta lauale kandis, seda ilmlikumaks läks ta meel. Kuid vara — see kasvas neil! Kasvas ilma jumala õnnistusega!

Liisu sai sellest ebaloomulikust imest veel mitu aastat imetleda, siis tuli Liiva-Annus talle järele. Aga tal oli imetlusevõime veelgi suu ümber, kui nad ta kirstule kaane peale panid!...

Tõnu-Peetri Madisega puutusid Lõhmused ainult ühe korda veel kokku — siis, kui Madis Kaukaasiasse rändamise eel neid Simferopolis käis jumalaga jätmas. Ta oli mõnus ja

ingus nagu kunagi ja tegi lahkumise nii pehmeks ja sulaks, nagu oleks tal vend ja õde maha jätta. Tema pärastisest käekäigust ei kuulnud Taavet ja Anu enam midagi.

Ka Vikerpuri Aadu vahetas küla linna vastu varsti ümber. Ta elas esiti mitu aastat Simferopolis, kus ta kodus suuremale meistreile ja valmisriiete-kauplustele tööd tegi. Siis asus ta, natuke korjandust taskus, Feodossiasse, kus ta enda, nagu mõber Lõhmus eel, omale jalale seadis. Ta käsi ei käinud küll mitte nii hästi kui Taavetil, siiski kuuldi teda — ta kirjutas vahel Lõhmustele Sevastopolisse — rahuloldavalt elavat.

Suur rõõm oli talle juba Simferopolis seeläbi osaks saanud, et «proua» Elis teatud «preilikesele» pisikese noorhärja seltsiliseks nõutas — väikese Vikerpurikese, kellest õnnelik papa kindlasti teadis, et ta seda liignime õigusega kannab. Aadu rõõm oli nii suur, et ta sedamaid voorimehega, kaks pudelit Krimmi punast taskus, Lõhmuste juurde sõitis võrratut sündmust teatama. Ja rõõmuga võistles uhkus. Mitu kuud nähti teda väga püstaka ninaga käivat, ja kui talle keegi tuttav uulitsal vastu tuli — olgu eestlane või venelane, juut või tatarlane —, pidas ta tema kinni ja juhtis jutu kohe oma abikaasa peale, kes nüüd nii väga kodu külge olevat seotud, sest et tal titt rinna otsas rippuvat. Ja missugune veel — sündides üksteistkümmeend naela, üksteistkümmeend margapuu naela raskel. Ja siis laskis ta ennast kui isa imestada, kellel üheteistkümne-naelane poeg kodus — sündides üheteistkümne-naelane!

Küll oli endine Pärtli perenaine raskeid lapsi ilma toonud, millest Kuglil omal ajal palju räägiti, aga temagi kõige rängem poiss oli ainult kümme naela kaalunud. Kahju, tõesti kahju, et kõik Kugli inimesed nüüd teada ei võinud saada, et Vikerpuri poiss oli veel terve naela võrra raskem!...

Mis puutus Pärtli Juulasse, siis kestis tema viljakus Krimmiski edasi. Pärast Villemi surma läks ta varsti teisele mehele — ja kellele? Ei kellelegi muule kui Altsauna Tõnisele, kes ju samal ajal oma Viist oli ilma jäänud. Mõlemad lesed, kelle lasterikkust surm küll märksa oli kahandanud, heitsid teineteisega lausa kaastunde sunnil ühendusse: üks ei saanud mehta, teine naiseta edasi, sest kummagi lapsed ei täitnud majapidamises veel iseseisva abilise aset, ehk neist vanemad küll juba töövõimelised olid. Nõnda ühendasid nad iseenestega ka oma kodused tööjõud, ja nüüd oli asi korras. Tõnis pidas tol ajal Simferopoli ligidal kümnisekohta, kust

ta hiljem ühte Eupatooria lähedal olevasse rendikülasse. Tema oli üks neist asujaist, kellel korda ei läinud kroonida ega mõisnikumaad päriks omandada, millest osalt ka tulust ta kunagi iseäranis jõukale järjele ei kerkinud. Selle naljaka põhjuste seas polnud vist see kõige viimane, et Juula, tema muudu nii tragi teine perenaine, palju oma tervisest, ajast ja tööjõust nurgavoodisse pidi jätma. Üleliigsest lasteõnnistusest ei pääsenud paraku Tõnis ega Juula ka uue abielu kaudu.

Krimmi rändamise juhtivaist tegelastest pööras üks, Kustav Malts, hilisemal ajajärgul põllutööle selja ning heitis Sinimäe roopolis jõuka majaomanikuna linnakodanikuks. See sündis 1889. ja 1897. aasta vahel, mil viljasääsk Krimmi põllumehi kaheksa aastat järgemööda viljaikaldusega kahjustas. Kui Malts äparduse all mõne aasta oli kannatanud, kaotas ta jõu- guse, müüs oma koha Tarhanis ära ja asus linna, kuna tema Samruki maaosa endiselt rendile jäi. Hiljem, kui häda- aeg möödas oli ja põllupind jälle rohket saaki andis, sai Malts seda müüki kahetseda, aga nüüd polnud enam midagi parata. Kustav Malts oli neid nooremaid sisserändajaid, kes veel priskel tervisel maailmasõja ja vene revolutsioonide ajad läbi elasid. asudes Krimmist alles 1924. aastal Toonelasse, kuhu ta tasuva teadmise kaasa viis, et emake Eesti viimastest feodalismi ja- nustest on vabaks saanud.

JUHAN LEINBERG.

Kui Maltsvet aastal 1865 Krimmist Eestimaale tagasi saa- bus, oli mõisnikkude viha tema vastu raugenud, sest et välja- rändamine oli soiku jäänud. Ilma sakste ja nende ülemuse poolt kimbutamist leidmata võis endine «rahvaässitaja» nüüd jälle vabalt igal pool elada ja liikuda, seda vabamalt, et ta enesest avaliku väljaastumisega enam märku ei andnud.

Ta asus esiotsa naise ja noorema pojaga koos pikemat aega oma vanema poja, tislernermeister Gustav Leinbergi juures Paines. Ses linnas oli ka tema kõige vanem laps, tütar Juuli, tõldsepal Plingil mehel. Siit käis ta küll vahel kauemaks ajaks ära, ühes ja teises kohas oma endiste, kodumaale paigale jää- nud tuttavate pool külalisena peatudes. Endisesse püsimata rändamiselusse, millest ta nähtavasti ei suutnud võõrduda, sat- tus ta alles hiljem, siis, kui ta naine Mari 80-ndatel aastatel suri ja ta noorem poeg Johannes, kes ka tislერიks õppis, täis- realiseks oli saanud, kuna ta tütrest, kes mehega Peterburi kubermangu, Luuga linna oli elama läinud, juba mõni aasta enne abikaasat oli surma läbi ilma jäänud.

Nüüd algas vanale Maltsvetile ajajärk täis sagedast koli- mist ja ümberasumist. Kuhugi ei läbenud ta kauemaks jääda. Kord elutses ta Kolga rannas, kord mõnes Järvamaa kihel- konnas, ja mitte ainult ei vahetanud ta nii siin kui seal ühte- puhku valda vallaga ja küla külaga, vaid ka peret perega. Kui jõukas mees, kes oma hoiurahast lähedasti võis elada, ei lan- genud ta kellelegi koormaks; palju enam sai ta oma mõnusa jutu, hea nalja ja alalise rõõmsa meelega, mille alusteks ta muretu elukord ja hea tervis olid, igale kodakonnale meeldi- vaks seltsiliseks.

Kuigi ta oma prohvetlikku minevikku aus ja ustavuses püüdis pidada ja oma usumehelist meelsust alati armastas

välja pöörata, ei teinud ta hingede pööramisega endises propaganda mõttes enam tegemist. Ta luges peres, kus ta maanuk sena juhtus elama, küll korrakindlalt hommiku-, õhtu- ja suupalvet, vahetas ühe ja teisega sagedasti mõtteid usuasjade ja pühakirja üle ning vaidles, kui oli vaja, jälle oma arvamiste ja seletuste eest. Aga see oli ka kõik ja see sündis ikka väikeses koduses ringis või mõne üksiku tuttavaga. Isiklikult jäi Maltsvet valitsevast kirikust niivõrd lahku, et ta armulaua ega pühapäevasel jumalateenistusel ei käinud; ta andis enesele «jumala-armu» ja oli ka muidu iseenese «hingekarjane». Kuul teisi inimesi ei keelanud ta kirikus ega laual käimast, nagu ta ka neid, kes tema jumalamehelise väärtuse sisse uskusid, säherdusi üksikuid leidus siin ja seal ometi veel —, ei keelanud tema jagatud «sakramendist» osa võtmast, mida ta neile kellelegi pakkumisi peale ei sundinud. Maltsveti vaen ja julgus kirikuõpetajate vastu jäi endiseks.

Tema algatusel ja kaasjuhtimisel teostunud Krimmi rauddamist ei pidanud ta sugugi äpardunud ettevõtteks, olgugi et ta valitud asumaad enam prohveti keeli eedenitaoliseks Kanaaniks ei kiitnud. Polnudki tal ju õieti asja nurjaminekust rääkida, sest rahvas jäi uuele kodumaale paigale ning enditele hädasõnumitele järgnesid aja jooksul rahulolemisteaded.

Oma viimased kolm eluaastat, 1884 kuni 1886, veetis hall pea Ambla kihelkonnas, eriti nõndanimetatud «Pruuna kottides». Esiotsa elas ta Halliruuna talus, siis lühikeste järkude kaupa Hundikõrtsi, Kongi ja Pärtli peres. Tema siinsest elust teab keegi kohalik elanik Freimann, kes oli tol ajal laps, oma isa ja teiste vanemate inimeste jutu järgi, kes Maltsvetiga läbi käisid, mõnegi iseloomustava lookese vesta.

Ants Freimann oli Äpliku-Mäepere pool kohta ära ostnud Hoonete ehitamiseks nappis tal raha. Kahtekümmend viit rubla oleks kibedasti vaja olnud. Aga et üleaedsed kõik ise kotta ostjad olid, siis polnud laenu kuskilt saada. Viimaks juhatati Antsu Hundikõrtsi «vabadiku» Maltsveti juurde. Seal pidavat raha olema — ehk laenab. Ants läheb, ehk küll Maltsvet temale ja tema Maltsvetile võhivõõras on. Ja ennäe, ilmsel pikema jututa laenab Maltsvet Antsule kakskümmend viis rubla — palja sõna peale, ei käemeest, ei võlatähtel!

Sest saadik said mõlemad headeks tuttavateks, kes hiljem teineteisega sagedasti ilmlikkude ja vaimulikkude asjade üle arvamisi käisid vahetamas.

Maltsveti elurõõm sööstis vahel nii tüsedal ja loodusevärskel kujul esile, et ta niihästi vaimuliku mehe kui ka vana inimese tavalise tõsiduse üsna kõrvale heitis; säärasel puhul ei lukutanud ta oma suud tugevama ja nilbemagi naljakese eest.

Ohel suvisel laupäeva-õhtul oli va hallpea Nõmme peres teistega vihtlemas käinud. Pärast sauna kogunesid mehed — neid oli ka naabrusest — talu kambrisse, kus Nõmme Priidik neil hakkas juukseid lõikama ja habet ajama. Ka Maltsvet istus, valge sark seljas, valged püksid jalas, kambris ja ootas järke. Pärast juukselõikamist silmitseb vanamees ennast peeglist, paitab juukseid, silitab oma suurt halli habet ja naeratab nii rõõmsalt ja magusalt. Korraga pöördub ta teiste poole ja ütleb:

«Eks ma ole nüüd jälle ilus noor mees? Võiksin kas või kaheksateistkümnenda-aastasele kosja minna. Ei see tee midagi, et hall olen. Vaadake, noored mehed, mis mu jalad veel teevad!»

Kahmas kõige ligemal seisja kaenlasse ja laskis niisugust taaderatast üle põranda, et tolmu aiva taga! Ise vilistas, laksutas keelt, põrutas jalga vastu maad ja laulis lõpuks ühe õieti vabasisulise laulukese loomailma sugulistest kevaderõõmudest, mida tema suust juba ennegi oli kuulnud.

Kui talle naljatades tähendati, et kas need nüüd ka mõned prohveti ning palvemehe teod ja laulud on, vastas ta healtujul, vaim olevat temast välja läinud. Aga ta ei jätnud ka piiblist näiteid toomata, kuidas pühad mehed vanalgi ajal rõõmsad olnud, nalja heitnud ja tantsinud, pealegi jumala auks ja mitte üksnes omaks lõbuks...

Vahel naljatas ta naisevõtmisest. Tellis endale mõnda hästi ilusat ja noort juhatada — vanemaid teadvat ta isegi. Mõnikord kiitis pruudi juba leitud olevat — ega muud, kui pulmad tulekull! Aga nali jäi naljaks.

Toiduks tarvitas Maltsvet ka nüüd aina tera- ja juurvilja ning piimatoitusid ja joogiks puhast vett või piima. Lihatoitusid ta ei söönud, sealihaga aga põlgas nagu juut; sedasama vaenu avaldas ta viina, õlle ja tubaka vastu edasi ja andis ka teistele külas nõu neist halbadest asjadest loobuda. Nõnda jäi ta oma usule selle poolest surmani truuks. Omal viisil oli ta siis esimene täielik kainuslane ja avalik kainuse-edendaja rahva seas.

Paaril puhul võttis Maltsvet enese kutsutud sõprade juuresolemisel armulauale, misläbi siis ka teatavaks sai, kuidas ta seda toimetas, kuna see muidu teistele nägemata sündis.

Esimene kord valmistas ta enesele ühel laupäeva-öhtul paha öhtusöömaaja Kongi saunas, pesuküna otsal, teine kord, paha päeval, Kongi sepapajas, alasipaku otsas. Nagu tema arvamine oli, et usklik võib igas paigas, mitte üksi kirikus, jumalat paluda, nõnda ei pidanud ta ka kohast lugu, kus ta endale armulaua-sakramenti jagas, ega abinõudest ja ainetest, mida ta seejuures tarvitas. Võttis tüki igapäevast rukkileiba, kapoti puhast külma vett, õnnistas neid kirikuõpetaja tavaliste sõnadega ning hammustas siis leiba ja rüüpas vett peale. Enne ja pärast pühalikku toimingut pidas palvet ning luges piiblist, ja lõpul pöördus ta umbes järgmiste sõnadega oma sõprade poole:

«Nii tõesti, kui teie mind siin enese ees näete ning näinete olete mind Kristuse ihust ja verest osa saavat, tunnistan ma jumala ja teie ees, et mina, jumalast läkitatud prohvet Johannes Teine, nüüd kõigest patust puhast ja lahti olen ning Issanda tema teiseks ilmuniseks teed võin valmistada. Tõesti, mina ütlen teile: Viimnepäev on ligi; mina saan oma suurema silmaga Kristuse teist au-ilmunist näha. Parandage meelt ja käige minu järel — kohtupäev on ukse ees!»

Oma paari lähema sõbra ees püüdis siis vanake prohvetid veel nagu ajaviiteks vahel edasi mängida. Ei sest tulnud paljud enam välja. Ta ise pidi tunnistama, et tema kogudus ja järgijad on «kõik mööda ilma laiali». Aga — lisas ta enesele troostiks juurde — aeg tulevat varsti, kus ta nad jälle kogub ja Issanda palge ette viib.

Siiski leidis tema ümbruses veel üksikuid, kellesse tema kindlatoonilised ennustused viimsestpäevast ja tema enese surematusest mõjuda ei jäänud. Need ebausklikud said alles pärast vanamehe surma oma lapsikusest aru.

Oma endistest prohvetlikest ennustustest väitis Maltsvet kahtlejate ja vaidlejate vastu, et need olevat kõik karvapealt täide läinud. Näiteks kuulutanud ta omal ajal suuremat priiust ette — suurem priius tulnud; peksuõigus võetud mõisnike käest ära. — Ta kuulutanud ette, et tõusvat prohvet, kes ülikliku rahva Egiptusest välja viib. Prohvet — muidugi Maltsvet ise — ilmunud ja viinud usklikud Kaananisse. — Ta kuulutanud ette suurt verevalamist ja paljusid silmapisaraid Türgi sõda tulnud ja teinud tema sõna tõeks. — Isegi seile Tallinna panga langemist, kus tema raha kord intressil olnud, teadnud ta ette, nii et ta oma kapitali sealt õigel ajal ära toonud

Vahel tekkis vanakesele põue igatsus oma pesakese järele. Kord varemalt palus ta Mäepere Antsu ehitada temale oma uue maja külge kamber, mis aga tegemata jäi; pärastpoole pidas ta tõsiselt nõu endale kõrvesse hakata maja ehitama. Juba luulas ta paigagi Vaigita pere maa peale valmis. Aga korraga tuli surm ja määras taadile hoopis teise asupaiga.

Hallpea oli jõudnud Kolga rannast, kus ta jälle kord oma sõpru oli käinud vaatamas, 1886. aasta suve lõpul parajasti kodumaile tagasi. Paar päeva peale seda, kui ta — teelt tulles — Vaigita taadiga, oma hea tuttavaga, ja selle väimehega valjal majaplatsi pärast kaupa oli sobitanud, ilmub Pärtli peremees Toomas Vikat lõõtsutades Vaigitale ja teatab vanataadile:

«Maltsvet palub sind meile tulla. On teine juba teist päeva riial vankris, kust ta ennast põle liigutand. Vist hakkab surema.»

Pärle jõudes leiab Vaigita vana Maltsveti käsipõsekil vankris pikutavat, nähtavasti kärsitult teda oodates.

«Tooge mu kuub lakast maha,» soovib haige.

See sünnib.

«Haruta vooder siit kohast lahtil!»

Vaigita harutab. Voodri vahelt tulevad paberrahad välja.

«Mis sa leidsid?» küsib Maltsvet.

«Raha.»

«Kui palju seda on?»

Vaigita loeb rahad haige nina ette kotile. Pärtli perekond vaatab pealt. Raha on kuus sajarublast ja ligemale sada rubla vähemaid paberrahasid.

«Õige,» ütleb haige nõrga häälega. «Võta see raha nüüd oma kätte, sest ma hakkas surema. Pärast surma vii mind Paidesse poja juurde ja anna need kuus sajarublast temale ära. Peenema raha eest aga osta mulle puusärk ja palka hobused...»

Ta püüab veel midagi juurde lisada, mis kuuldu, kui poleks see tema ainuke raha, aga kõhahoog matab ta jõuetu hääle. Kui see möödas, ägab ja oietab ta veel katkevail sõnul:

«Minu tee — on — käidud! Jumala — — oh — oh — oh —!»

Veel kaks-kolm nõrka hingetõmmet ja vana prohvetit ei ole enam.

Maltsvet ja Juhan Leinberg --- mõlemad on kokku varisenud oma muldse majaga...

Peagi oli ümbruses teada, mis oli sündinud. Mõned ebakindlad läksid nii hirmu täis, et ei julgenud pimedas toast välja minna. Kardeti prohveti suremata hinge, mis ehk kõrvepeetel vahel ringi luusib.

Paar päeva hiljem läks vana Vaigitas kahe teise mehega surnut Paidesse viima, kuna kodus enne väike matusepidu oli peetud, millest lahkunu sõbrad, tuttavad ja muud ümberkaudsed inimesed Vaigita kutsel osa võtsid. Viimane oli nimelt lahkunu taskust veel kakskümmed viis rubla raha leidnud, millepa leinapeo kulud kaeti, sest et omanik rahale muud otstarvet polnud määranud. Mitmed leinalised läksid surnuvankrit järgu sel päeval tüki teed saatma. Paide ligidale, Sillaotsa kotsa juurde, jäid kaks meest surnuga peatuma, kuna Vaigitas linnas läks isa surma ja surnukeha tulekut pojale teatama. Varsti olid sealgi matuse ettevalmistused joones. Kirikukellad pandi helitsema ja mehed hakkasid surnukehaga Sillaotsalt minema. Kui kohalik õpetaja matuseteenistuse kirikus oli ära pidanud, saupitati usuteatri väsinud näitleja Paide surnuaial igavesele rahule.

Vana Liiva-Annus võttis seal mehe oma külma kaissu, keeras rahva peal rusuva vägivalla vastu oma l kombineeritud tarkust mööda protesti oli katsunud tõsta. Teisiti, kui ta tegemist ei mõistnud tema-mees seda teha...

EDUARD VILDE ROMAAN „PROHVET MALTSVET“

«Prohvet Maltsveti» koostamise lugu.

Romaani «Prohvet Maltsvet» loomise ajal (1904—1908) oli Eduard Vilde oma maailmavaatelse arengu ja kirjandusliku kunstmeisterlikkuse tipul.

Tänu proletariaadi klassivõitluse tõusule ning marksistlike ideede võimsale levimisele Venemaal, oli E. Vilde läbi teinud, alates 1895-ndast aastast, suure maailmavaatelse arengu ja omaks võtnud materialistliku ajalookäsitluse põhimõtted. Tutvumine marksismi revolutsioonilise teooriaga teritas Vilde kui suure andega realistliku kirjaniku pilku tegevlikkuse sügavaks mõistmiseks. See juhtis teda erilise huvi ja kirega oma ilukirjanduslikes teostes käsitlema antagonistlikke vastuolusid klassiühiskonnas ning nägema klassivõitlust kui ajaloo arenemise põhitegurit. Oma autobiograafilistes kirjutistes on Vilde näidanud, et ta juba XIX sajandi lõpuaastail jõudis tööliklassi ajaloolise osa mõistmiseni. Nii kirjutas ta hiljem, 1907. aastal, oma maailmavaatelse arenemise kohta 1895/96:

«Nüüd teadsin ja tean ma, missugune ainus seltskonna-klass ja partei, oma tulude ja tuleviku eest võideldes, kõigi rõhutute tulude ja tuleviku eest võitleb ja üksnes õiglaselt ja siinkindlalt võidelda võib, sest et tal, nagu kõigil teistel, midagi kaotada pole, aga kõik võita. Ma tean nüüd ka, kelle «tuleviku-riik» ajaloost vastane, peetuse peal põhjenev utopia on, ja kelle oma ajaloost looduslike jõu ja matemaatilise kindlusega välja on kasvamas. Ma ei usu mitte, et ma selle teadmise kohta kunagi kahtlema löön.»¹

Sellelt revolutsiooniliselt positsioonilt lähtudes lõi Vilde eesti esimesed proletariaadi elu käsitlevad romaanid «Külmale maale» (1896) ja «Raudsed käed» (1898). Rangete tsensuurikammitse tõttu ei saanud kirjanik neis teoseis esitada tööliklassile otsest üleskutset võitluseks kurnajate vastu.

XIX sajandi lõpu ja XX sajandi esimesed aastad, eriti aga 1905. a revolutsiooni päevad sidusid Vildet revolutsiooniliste rahvahulkadega ja temast sai proletariaadi võitlusest aktiivne osavõtja — kirjanik-revolutsionäär. Ta kutsus töölisi üles ühisele internatsionaalsele võitlusele mõisnike, kapitalistide ja nende kantsi — tsarismi vastu.

Oma kirjutises «Kodanluse, proletariaat ja revolutsioon» paljastab Vilde eesti kodanlikke natsionaliste, kes jutlustasid kapitalistide ja töö-

¹ E. Vilde, Isenesest, Kirjatööde kogu, Tallinn 1907, lk 8.

liste ühtseist huvidest. Olles kindel proletariaadi võidus, kutsus Vilde tööliisi ühise lipu alla võitlema kapitali vägivalla vastu, ta kutsus tööliisi ühinema kõigi maade töölistega. 1905. aastal, nii siis p. «Prohvet Maltsveti» loomise ajal, kirjutab ta proletariaadi kohta: «Meie võit on kindel. Ainus lipp, mille ümber proletariaat liituda saab olema, on sotsiaaldemokraatia lipp... Kodumaa töölistes, astuge võitluses kapitali vägivalla vastu radadele, mida töörahvas terveks ilmas õigeteks on tunnistanud ja mida mööda nad annavad juba võidukalt edasi sammuvad! Kõigi maade proletariaadid ühtne negel!»¹

Niisama selgelt ilmneb Vilde revolutsiooniline võitlejalikkus tema poolt 1906. aastal Helsingis pagulaspölvles väljaantud poliitilises pälehes «Kaak» ja teistes eesti proletarsetes pilkelehtedes avaldatud satiirides ning samuti 1905. aasta revolutsioonilistes jutustustes. Neid esitatakse jutustuses «Seadusemees» otsene ning võimas üleskutse rahva vaenlaste hävitamiseks võitluse teel. Need dokumendid tõestavad vaimumatult Eduard Vilde kirglikku revolutsioonilisust kõnesoleval perioodil. Kirjanik lähtub siin proletariaadi võitlusülesannete seisukohalt.

Revolutsiooniliste rahvahulkade võitlusülesannetest on välja kasvanud ka Vilde monumentaalseim töö — ajalooline triloogia: «Maltstra sõda» (1902), «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» (1903) ja «Prohvet Maltsvet» (1905—1908).

Eduard Vilde ajaloolise triloogia kolmas osa «Prohvet Maltsvet» kasvas otseselt välja eelmiste osade «Maltstra sõda» ja «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» valmistamise käigust. Uurides 1858. aasta talupoegade liikumist arhiiviürikute, ajalooliste uurimuste ja ülestõusudest isiklikult osavõtjate mälestuste, kirjalike memuaaride jne. põhjal, hakkas ta huvi tundma samaaegse ulatusliku usulis-sektantliku, nn. Maltsvetliikumise ja sellega seotud väljarändamise vastu Krimmi 1861. ja 1862. aastal. Need sündmused olid väga lähedalt seotud eelmistega ning kujunesid samuti balti junkrute vastaseks rahvalüikumiseks.

Nagu oma esimese ajaloolise romaani «Maltstra sõda» kirjutamisel sai Vilde otsese tõuke rahvalt hulgaliste kirjade ja suuliste soovide ning avalduste näol, nii ka «Prohvet Maltsveti» puhul. 1909. aastal ütles kirjanik: «Isegi «Prohvet Maltsveti» kirjutamiseks anti mulle otsene rahva seast tõuget. Ma annan algatuse-ai rõõmsa uhkusega rahvale kelle vaimline erkus mulle mu töö juures rohkem abiks oli kui muu.»²

See näitab Vilde elavat sidet rahvaga ning tema erksat reageerimist viimase soovidele. See aga omakorda näitab, kus peituvad Vilde kunsti loomingu ammendamatud allikad.

Vilde siirdus 1904. aasta suvel Tallinnast Tartu ajalehe «Uudised» toimetusse, kus ta peatööks oli lehe veste-osa toimetamine.

Tartus tutvus Vilde revolutsiooniliselt meelestatud ja laraldaste vaimsete huvidega 22-aastase «Uudiste» kaastöölise Linda Jürmanniga, kellega ta abiellus kodanlikult 1905. a. septembris. L. Jürmann oli

¹ E. Vilde, Kodanlus, proletariaat ja revolutsioon, «Uudised» 1905 nr 83.

² E. Vilde, Kava, ülevaade, tellitud töö, «Päevaleht» 1909, nr 65.

Tartus Lenini «Iskra» salajasi tellijaid ning levitajaid.³ Vilde ja Jürmanni huvide ühtsust iseloomustab kas või sellinegi fakt, et 1904. a. augustikuus kinkis Vilde oma pruudile sünnipäevaks K. Marxi venekeelse «Kapitali» ja H. Heine luuletuskogu.⁴

Nüüd asus Vilde oma ajaloolise triloogia kolmanda osa kirjutamisega. Selleks tegi ta, nagu eelmistegi osade puhul, süstemaatilist ja põhjalikku eeltööd. Juba sama aasta kevadel oli ta teinud uurimisreise Järva- ja Võrumaale, kus ta tutvus Maltsveti-liikumise, väljarändamise ja Albu verevõuna sündmuste kohtadega ning kogus rahva käest ajaloolisi andmeid. Sügisel võttis ta ette pikema reisi Krimmi ja Kaukaasiasse, et tutvuda sealsete eesti asundustega, kus elas veel endisi maltsvetlasi või nende järglasi. Ta kohtas paljusid isikuid, kes olid osa võtnud 1861. ja 1862. aasta suurtest, kuid kannatusrohkeist rännakuist ning olid kokku puutunud liikumise esialgse juhi Juhan Leinberg-Maltsvetiga. Oma uurimisreise muljeist avaldas ta «Uudistes» veste-osa veergudel (1904—1905) ulatusliku kirjutise «Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks», kus antakse asjatundlik ülevaade sealsete asunike majanduslikust ja kultuurilisest elust. Kirjutis on illustreeritud rohke pildimaterjaliga, sealhulgas ka Kustav Maltsi fotoga.

Tähtsaks allikaks sai kirjanikule Juhan Leinbergi vennapoja, väljarändamise mõtte algataja ning selle juhtiva tegelase Kustav Maltsi 300-leheküljeline käsikiri «Ajalugu Maltsveti usust ja Krimmi rändamisest».⁵ Sellest ilmus Maltsi nime all «Uudistes» peatükk «Kuntangani kurbmäng». Maltsil oli olnud «nõu oma tööd, mis ta paarikümne aasta jooksul paberisse pannud, alles pärast oma surma trükitult avaldada».⁶ Maltsi käsikiri, nagu muugi materjal, on Vilde pagulasaastail kaotsi läinud.

Vilde kriitilisest ajaloolase pilgust pakub suurepärase materjali nimeetatud käsikirja kasutamine. Ta töötas selle läbi ja rakendas seda oma materiaalistliku ajaloomõistmise printsiipide kohaselt. K. Maltsi oli romaani «Prohvet Maltsvet» ilmumise järel väga pettunud ja pahane. Veel 1911. aastal kahetses Maltsi, et ta on teinud suure vea, müües ni odavalt oma käsikirja Vildele «Uudiste» jaoks. Vilde lubanud käsikirja ainult siluda ja ilustada. Aga selle asemel rikkunud ta kogu kirjelise oma «aastapikuse romaniga täitsa ära», nii et lugeja ei saavat kuidagi aru, mis tõsi ehk mis unne on.⁷ «Tõe jalule seadmiseks» kavatses Maltsi koguni endale jäetud ärakirja põhjal «õige» Maltsveti eluloo välja anda. Lisaks sellele sai Vilde ajalehtedes avaldatud üleskutse⁸ põhjal hulgaliselt materjali rahva seast. Selle hulgas ka Lehtsest pärinevalt

¹ Linda Vilde teade käesoleva töö autorile.

² Sellelt samalt saadud teade.

³ E. Vilde, Prohvet Maltsvet, Autorilt, Kogutud teosed XXIV, Tartu 1929, lk. 6. Vt. ka K. Maltsi kiri M. Lipule 1904. aasta novembris A. Kruusberg, Materjale Maltsveti-liikumise kohta, Tartu 1931, lk. 433.

⁴ E. Vilde, Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks, Kogutud teosed XXVIII, Tartu 1934, lk. 56.

⁵ K. Maltsi kirjad Simferopolist V. Reimanile 1911. A. Kruusberg, Materjale Maltsveti-liikumise kohta, Tartu 1931, lk. 441 ja 443.

⁶ Vt. «Uudised» 7. sept. 1904, nr 79, «Sakala» 13 sept. 1904, nr. 63 jt. aialehed.

J. Freimanni käsikirja «Prohvet Maltsveti kolm viimast» mis on koostatud kirjutaja enda ja tema isa ning teiste Maltsveti kaasaeglaste mälestuste põhjal.¹ J. Freimann kirjutab hiljem² (ilmselt 1929. a. dades), et üldiselt olevat Maltsveti isik romaanis nii kehaliselt kui vaimuselt tema kirjelduste järgi kujutatud. Täpselt parinevat sealt Maltsveti vaimuse kirjeldus (lk. 62—64), sabaga tähe (Donati komedii) lühik (lk. 205—209) ja peatüki «Karjane ja kari» algus (lk. 275—276) edasi romaani lõpp (lk. 606—610). Vilde on romaani esimeses trüki viimasele osale juurde lisanud joonealuse märkuse, et lood on pärit J. Freimanni käsikirjast.

Vilde kasutas tööks ka tolleaegset žurnalistikat, või nagu ta ise kirjutab, et: «Maltsveti ajastikku vaimuselt valgustada, kuigi negatiivses suunas, aitas mulle veel J. V. Jannseni «Perno Postimees» ja 1890. a. kasutas ta ajaloolise pildi loomiseks vastavaid uurimusi, kõigepealt an- niümselt ilmunud teost «Eestlane ja tema isand» (1861) ning hiljem saksa historiograafiast O. V. Rutenbergi «Lääneprovintside ajalugu» (1859—1861), missugused tööd oma progressiivse ajalookasutuse pool- lest said valitseva mõisnikeklassi ideoloogide poolt aegade rünnaku te- osalisteks.

Kavatsuse kohaselt pidi «Prohvet Maltsvet» ilmuma hakkama 1905. aasta algul. Kuid 4. jaanuaril teatatakse, et «ainete kogumine ja muud eeltööd rohkem aega nõudsid, kui ette võis teada».³ Veebruaril algul teatatakse veelkordselt, et romaani ilmumine edasi lükkub, sest et «korjatud ainetele ikka veel lisa saadetakse, mis töö täiendamist ja ka mõnes asjas muutmist nõuab».⁴

Nii näeme siis, kuid võrd erksalt reageeris rahvas armastatud kirjaniku üleskutsule saata materjali romaani «Prohvet Maltsvet» jaoks. Aga samuti näeme Vilde kui kirjaniku-ajaloolase põhjalikke eeltöid ja kriitilist suhtumist tema kasutada olevasse ainetikku ning ajalooliste faktide arvestamist oma kirjanduslikus loomingu.

Romaan «Prohvet Maltsvet» hakkas 1905. a. 1. aprillist peale ilmuma «Uudiste» veste-osas. Kuid 1905. aasta lõpul oli Vilde sunni- tud oma revolutsioonilise tegevuse pärast minema maapakku ja «Uudi- sed» suleti valitsusvõimude poolt 1906. aasta algul. Romaanist jõudis kuni 1905. aasta lõpuni ilmuda vaid 307 lehekülge I trüki 740-st lehe- küljest (käesoleva väljaande järgi 264 lk.). Kirjanikul õnnestus romaani peamine materjal päästa.

Tsaari sandarmeeria sai konfiskeerida «Uudiste» sulgemise puhul ainult väikese osa «Prohvet Maltsveti» — enne Vilde pagemist laotud, kuid veel trükkimata 1,5 poognat. Selle pidi kirjanik nüüd uuesti kirjutama.

K. Maltis saatis Vildele tagantjärele Helsingisse ja hiljem Kopenhaa- genisse, kuhu kirjanik jäi pikemalt peatuma seni «Uudistes» ilmunud

¹ Vt. E. Vilde, Prohvet Maltsvet, käesolev trükk, lk. 606.

² J. Freimanni kiri A. Kruusbergile 29. märtsil 1929. A. Kruusberg, Materjale Maltsveti-liikumise kohta, Tartu 1931, lk. 445.

³ E. Vilde, Prohvet Maltsvet, Autorilt, Kogutud teosed XXIV Tartu 1929, lk. 6.

⁴ «Uudised» 4. jaan. 1905, nr. 1.

⁵ «Uudised» 7. veebr. 1905, nr. 11.

omad ning lisaks veel 4 pikemat kirja peamiselt asjaomaste tegelaste karakteristikaga.¹ 1906. aasta algul leppis Vilde Tallinna raamatu- kaupmehe G. Pihlakaga kokku «Prohvet Maltsveti» lõpetamiseks, kuid naja kartusel kehvade honoraringimustega — 40 rubla 32-leheküljelise poogna eest Romaani kirjutamist sai aga Vilde jätkata alles septembris 1906 Helsingis, kuhu ta oli tulnud kavatsusega pääseda tagasi kodu- maale. See kavatsus ei teostunud. Andnud Helsingis välja 3 numbrit poliitilist pilkelehte «Kaak», oli ta jälitamise tõttu sunnitud lahkuma. Vilde jätkas tööd Kopenhaagenis. 26. oktoobril 1906 saatis ta esimese poogna romaani jätkust trükikotta. Nüüd läks töö pidevalt. Nii oli 1907. aasta oktoobris romaani laotud 560 lehekülge. Eelnevad 1,5 poognat saatis Vilde Eestisse Nürnbergist 1907. aasta novembris ja eelnevad 1,5 poognat Münchenist 20. jaanuaril 1908. Sel puhul kirju- tas Vilde kirjastajale, et «Prohvet Maltsveti» lõpp tänase postiga minu vanemate kätte läheb, kust Teie tema honorari ja nimetatud võla summa (50 rubl.) eest kohe kätte võite saada». See näitab, milliseid võtteid tuli Vildel kasutada, et kätte saada 40-rublalist honorari trüki- poogna eest. Romaani trükkimine lõpetati 1908. aasta veebruaris. Kuid olles hirmul teose revolutsioonilisuse pärast, laskis kirjastaja «Prohvet Maltsveti» välja alles 1908. aasta juunis (liraa? 2000, hind 2 rubla 50 kopikat). 5. juulil 1908 teatas Vilde Stuttgardist, et ta on saanud kätte «Prohvet Maltsveti» iluköites, mis talle meeldivat.

Kogu kirjutamise aja jooksul on Vilde kirjastajaga pidanud ägedat võitlust honorari pärast, mida viimane ei saatnud lepingu järgi õige- aegselt. Romaani teise poole saatis Vilde nii siis välismaalt Eestisse poognate kaupa, et saada honorari enda ülalpidamiseks. Selle kohta kirjutab ta hiljem, et ta pidi töötama «otsa tuljakutaktis», mitte ainult sellepärast, et ei tulks trükikojas vahet ladumisele «vaid ka igapäevase leiva pärast, sest kirjastaja saatis mulle lepingut mööda iga valminud trükipoogna eest 40 rubla honorari, ilma milleta oleksin jäänud nälga. Nõnda teostus 740-leheküljeline romaan — esimene nii suur algu- pärand Eestis».²

«Prohvet Maltsvet» ilmus siis täielikult alles aastal 1908. Esimene osa trükiti ajalehe vana lao järgi, mis pärast esimese trüki tütelleht kannab aastaarvu 1906 (tsensori luba on antud juba 13. aprillil 1905). 1929. aastal ilmus «Prohvet Maltsvet» autori enda poolt mõnes osas lühenda- tuh, teksti kohatiste ümberpaigutustega ja stiililiselt ning keeliliselt parandatuna.

II

«Prohvet Maltsveti» tegevustiku ajaloolis-sotsiaalne taust.

Vilde annab oma ajaloolises triloogias põhjaliku ülevaate Eestimaa sotsiaalseist oludest XIX sajandi esimesel poolel. Kuna seda küsimust lähemalt käsitletakse seoses triloogia esimese osaga «Mahtra sõda», siis

¹ K. Maltis kiri V. Reimanile 14. veebr. 1911. A. Kruusberg, Materjale Maltsveti-liikumise kohta, Tartu 1931, lk. 440 jj.

² E. Vilde, Prohvet Maltsvet, Autorilt, Kogutud teosed XXIV, Tartu 1929, lk. 7.

puudutatakse siin ainult mõningaid probleeme, mida kirjanik on «Prohvet Maltsvetis» erilisel valgustanud.

«Mahtra sõja» tegevustik lõpeb 1859. aasta algusega, «Prohvet Maltsvetis» peasündmustik hargneb aga Eestimaal kuni 1863. aasta Krimmis koguni kuni 1886. aastani. Mainitud aastad tähistavad kapitalismi kiire arenemise aega. Liivimaal, mis oli majanduslikult arenenud, algas küla kapitaliseerumine varem, Eestimaal kui mahajäänud maal aga hiljem. Romaanis «Prohvet Maltsvetis» kujutatud olukord on täiesti ajalooline. Seal on käsitletaval ajal veel tundmatuks mõisteks oma poolt koht. Nagu Vilde näitab, takistas selline mahajäänud mõtteviis rahva väljarändajail rida aastaid veel Krimmiski õigel ajal soodsate kaupade maid ostmast. Kui aga Abram Nort 1867. aastal tuleb Krimmist tagasi Eestisse, ostab ta endale Harjumaal päriskohta. Vahepeal ol talude ostmise saanud ka Eestimaal tavaliseks.

Mõis oma sajandite jooksul kindlalt väljakujunenud kurnamis- ja võitluse muga, mõisnike, pastore, kiltrite, kubjaste, opmannidega ja teiste valitsejate suundidega — kogu see feodaalne klass lasus kiskjana talupoegade turjal, imedes temalt nii füüsilist kui vaimset elumahla. Ent orjastatud rahvas jätkas elujõudu, jätkas lepitamatut viha oma igipõlise vaenlase vastu. See klassiviha ei võinud kustuda, see võis vaibuda, et taas puhkeda ja siis juba teravamal kujul. Vilde ajalooline triloogia käsitlebki selle klassivõitluse konkreetset ajaloolist etappi 1850-ndate aastate lõpul.

Baltimaade koloniaalsetes tingimustes kujunes talupoegade vastu mõisnike vastu aja jooksul ühtlasi rahvuslikuks võitluseks. Kuid ka kaua, kuni puudus rahvuslikku ideoloogiat arendav kohalikust rahvuse kodanlus või kuni rahvuslik teadvus ei olnud veel jõudnud talupoegade massini, nagu antud perioodil Eestimaa tingimustes, ei võinud see võitlus võtta veel avalikult rahvuslikku iseloomu.

Nii on Vilde ajaloolised kontseptsioonid õiged, kui ta kujutab 1858. aasta talupoegade vastuhakke, aga samuti maltsvetluse väljaandmist liikumist kui klassivõitlust. Kõige teravamalt on see esile toodud «Mahtra sõjas», kuid ka «Prohvet Maltsvetis» tegevustik põhineb samal klassivõitlusel, see on sama klassiviha avaldumise vorm.

Võllamäe Päärn ja Lõhmuse Taaveti esindavad just seda klassiviha. Kirjanik ütleb Taaveti kohta, et ta «vihkas hinze põhjast kõike, mis oli mõisas ja seisis mõisaga ühenduses» (lk. 243).¹ Kuid see pole ainult isiklik viha, vaid «see oli vanematelt ebateadlikult päritud ja iseenese elust kuhjani täidetud vägev klassiviha» (lk. 243. Märksõrendus. J. K.). See viha on ühtemoodi suunatud nii mõisnike kui nende käsikute vastu (Päärna viha nii vana Heideggi kui ka Kupu Pritsu ja opmann Vinteri vastu, junkru-Otu peks Taaveti ja tema poolt jne.). Mitte juhuslikult, vaid teadlikult on kirjanik kujutanud talupoegade keskel võrsumud suundiaid eriti julmadena (haagrehi kirjutaja Embeck (lk. 199/200), Jüri Vilks (lk. 484), junkru-Otu (lk. 235) sellega teravalt esile tuues käimasoleva võitluse klassi-iseloomu. Kuid see talupoegade klassiviha, see talupoegade revolutsioonilise vaimi saanud veel organiseeruda teadlikeks ülestõusudeks, vaid see purskub ainult stiihiliste vastuhakkudena. Ent mõisnikkond oli nendestki hirmu

¹ «Prohvet Maltsvetis» leheküljed on märgitud käesoleva välja teinud

taluna valvel ja surus tsaariarmee, sandarmeeria ja kohtute abil iga suurema protestivaimu avalduse kõige karmimalt maha.

Mahtra sõja kõrval, kuigi hoopis väiksemas ulatuses, kujunes selline stiihiliseks vihapurskeks vastuhakk Ahula haagikohtunikule V Grünwaldile. Siin avaldus, nagu kirjanik seda suure meisterlikkusega kujutab, talupoegade hinge sügavusest tõusnud enesekaitse-instinkt ja klassiviha (lk. 494 jj.)

Kuivõrd hirmul oli mõisnikkond ja kuidas iga kõige väiksematki iseloomu avaldust feodaalsele klassivõimule ohtlikuks peeti, tõendab Ahula koletu veresaun, kus talupojad ilma mingi kohtuta poolsurnuks peksti, küsimata, kas neil oli mingit süüd või mitte. Peksu eesmärgiks oli ajendada hirmu ja alandlikkust feodaalhärrade ees ning takistada tasuta tööorjade võõrsile rändamist.

Üheks feodaal-ajastu endakaitse- (elu säilitamise) vahendiks ja mõisnikuvastase võitluse vormiks on olnud ka mõisast varastamine.

Kirjanik on kujutanud Lõhmuse Taaveti osava meistrimelena, usina tööajana, aruka talupojana, aga sealsamas vargana. See pole juhuslik, vaid siin on antud väga tüüpiline nähtus mõisnike orjuses vaevlevate talupoegade elust. Haruldase veenvusega näitab kirjanik, kuidas kehtiv kurnamiskord põhjustab vargust, et see on mitte ainult feodaal-, vaid kogu klassiühiskonna paratamatu kaasnähtus.

Psühholoogiliselt erakordse sügavusega antud Taaveti ja Anu vahelises kokkupõrkes tõendab esimene, et kõik, mis silm näeb, on mõisa oma, ka nemad ise, ja et kõik varastavad, ka saksad, sest: «Kust nad on kõik soand, mis neil on? Meie käest. Meie käest on nad oma rikkuse varastand, ei, rõövind, ja rõövivad meid iga päev veelgi. Nemad võtavad meilt palju, meie näppame neilt vähe» (lk. 239). Ja teisel väidab Taavet, et ta võtab ainult sellelt, «kes seda mitte oma hignava vana põld teenind» (lk. 179).

Otse klassikalise analüüsi vargusest kui ühiskondlikust nähtusest on Vilde andnud Seenepalu Andrese ja Juhan Leinbergi vahelises vaidluses (lk. 182—183).

Nimetatud vaidlus toob tavaliselt esile peale mõisa varadesse suhtumise süüsimuse veel teise olulise ning vaadeldavale ajajärgule väga iseloomuliku asjaolu, nimelt külakehvike olukorda. Siit ilmneb selgesti küla diferentseerumine jõukamaiks peremeesteks, keskmikeks ja kehvikuks.

Tavaliselt kihinemist esines külas juba feodaalse korra ajal. Kuid kapitalismi arenedes kujunes talurahva diferentseerumine rikkaks vähemikuks ja vaesunud enamikuks üheks väga iseloomustavaks nähtuseks külaühiskonnas. Seda arengut kiirendasid XIX sajandi esimese poole agraar-seadused, eriti 1816 ja 1856 aasta seadus. Mõisnike huvides oli luua külla jõukas vähemik ning maata tööinimeste massid, kes jäeti täiesti mõisnike ja peremeeste meelevalle alla ning kes pidid sõna otseselt mõttes orjama nii peremeest kui ka mõisa viletsa toidu ja mõne armetu kehakatte-eseme eest.

Vilde ajaloolise triloogia kriitika on suunatud feodaalkorra jäänuste, s.t. balti mõisnike kurnamiskorra vastu. Selles võitluses ühinevad nii peremeeste kui sulaste huvid. «Mahtra sõjas» võitlevad käsikäes nii peremehed kui sulased, samuti Ahulas. Kuid selle juures on Vilde näidanud, et tegeliku võitluse puhkedes on sulased, teomehed etendanud aktiivsemat osa. Nii on Mahtra sõja tõeliseks algatajaks sulane Peeter

Olander, Ahula vastuhakus on esimesi kallaletungijaid sulane ja Vilde, Tagura mõisa junkru-Otu peksust oli kõige rohkem huvitat Kiisa sulane Jaan.

Sulaste ja peremeeste vastuolu ja kehvikute olukord on eriti «Prohvet Maltsvetis» leidnud lähemat käsitlemist. Kuigi autori huviobjektiks on peamiselt peremehed, kes mängisid juhtivat osa Maltsveti-liikumises väljarändamises, annab romaan suski sügava läbilõike küla kihinemisele.

Eesti küla esimeste jõukate isikiteks on öieti ja kordavalt esile toodud kaupmehed-bangeldajad, hobuseparisnikud, mõldrid ja kõrtsmikud, näiteks Aabram Nort (lk 311), kõrtsmik Tihane (lk 13), Amste Thoma (lk 190), Juhan Leinberg enne usujutlustajaks saamist (lk 22) jne. Jõukatena on aga esitatud ka mitmed taluperemehed nagu Seenepala Andres (lk 210, 215), Männiku Aadu (lk 288) ja Juhan Paju (lk 295). Sulaste ja vabadike elu-olu on küll rohkem rüüramisi puudutatud, kuid seejuures siiski esile tuues nende elu olulisi jooni.

Sündmuskeskseks taluks romaanis on Kiisa. Kiisa Mikk on tüüpiline mõisniku poolt tulev kurnamise ohver, aga ta on sealsamas tüüpiline peremees-kurnaja ning usuhull türann. Lootusetus viletsuse langes ta haiglasse imede-usku ning hakkab türanniseerima mitte ainult oma perekonna liikmeid, vaid leiab end õigustatud olevat seda teema ka oma teenijate ja saunikute juures (lk 134 jj.). Nii polenud Altsauna Tõnisel, sel igavesel võlgnikul nii peremehe kui mõisniku ürgus (lk 132 jj.) mingit väljapaasu sellest kehalisest ja usulisest orjusest, esialgu ka mitte Jaanil ega Triinul, sest neil polenud õigust lahkuda talust, kuna ülesütlemise aeg oli möödas. Samuti pakub Lõhmuse ta iseloomustavat pilti peremehe ja teenijate suhetest Lõhmuse tudnik sulane, need «igaveses orjuses kariseks ning okkalseks» muutunud «tõedad, risejad, raske töö ja rõõmuga elu tõttu alalises tusapilves lukuva tööloomad, «kellel ilmas enam midagi ei olnud oodata» (lk 119–121) pakuvad kõige kurvemat pilti maatainimeste elust moodanud sajuvõlkes keskel. Kuigi vabadikud-popsid peale Altsauna Tõnise pere ei leia romaanis lähemat valgustamist, mainitakse siiski korduvalt suures viletsuses ja näljas elavaid popse (näit. lk 108, 121, 182–183 jm.).

Teenivate inimeste palgaoludest annab Vilde ülevaate romaanilõpul võrreldes neid karesti kapitalistlikule põllumajandusele siirduva Kiisa parimate palgaoludega. Siit selgub, kui kohutavalt armetu oli sulaste eriti aga tüdrukute elu nii töö, palga kui ka toidu suhtes (lk 550–551).

Feodalismilt kapitalismile ülemineku «preisi tee» (mille puhul sajad mõisnike majanduslik ja poliitiline ülevõim) julmused ja pinnad lasid täiel määral talupoegade, kõigepealt aga maata või vähese maaga inimeste turjal. Ja kapitalismi arenemise protsess soetas üha juurde maata kehvikuid, mille näiteks osutub Kuglil ja Lõhmuse Taavet, Krimmis ja arvutud põlised elanikud — venelased ja tatarlased Eestimaa algas uue ja massilise talupoegade maast lahti kiskumise protsess just 1856. aasta seaduse ellurakendamise järel 1860-ndaist aastast alates.

Kapitalismi arenemisest tingitud kihinemine lõi ka eeldused välja rändamiseks, mida käsitletakse kõnealuses romaanis. Kuid küla kihinemise seerumine avaldus mõnel määral ka usulistes liikumistes, millest lähemalt tuleb juttu vastavas peatükis.

Külaühiskond Eestimaal XIX saj. keskel on Vilde poolt põhilise

öieti kujutatud. Talle on täiesti võõras kodanlik-natsionalistlik käsitlus Eesti rahvast kui ühtsest tervikust ja ta näitab talurahvas endas suuri vastuolusid juba enne rahvusliku liikumise tekkimist. Andes eesti külast, e t. tegelikult eesti rahvast XIX saj. teise poole algul ajalooliselt õige pildi, kujutades seal esinevaid sisemisi vastuolusid, võitles Vilde kodanlaste rahvustervikluse kontseptsioon vastu. Vilde tõendas oma ajalooliste maanidega, kõigepealt just «Prohvet Maltsvetiga», nagu varem romaaniga «Külmale maale», et pole olnud ega ole mingit ühtset eesti rahvast. Siin peitubki üks peamisi põhjuseid, miks kogu kodanlik kriitika «Prohvet Maltsvetile» nii raevukalt ründas. See lõhkis tõesti kodanluse ühismüüri, nagu iseloomustas teda proletaarne kriitik Gustav Tikerpuu

III

«Prohvet Maltsvet» religiooni paljastajana.

Religiooni olemus seisab teatavasti uus üleloomulikkus. Kõik religioonid jutlustavad headest ja halbade üleloomulikest olenditest, taeva ja põrgu olemasolust, imedest ja ilmutustest, mis määravad inimese saatuse ja juhivad tema maapealset elu. Religioon on tekkinud ürgaegadel inimese primitiivsetest kujutlustest tema enda ja tema ümbritseva looduse kohta. Ürginimese jõuetus võitluses temale tundmata, kuid võimalute loodusjõududega põhjustas usu tekkimise üleloomulikesse loodisnähtustesse, mida hakati kujutama mütolooiliste, personifitseeritud kujundite abil.

Usundi kui ütlaskondliku teadvuse vormi klassikalise definitsiooni on andnud Fr. Engels. «Kuid igasugune religioon pole midagi muud kui fantastiline peegeldus inimeste peades neist välisjõududest, mis valitsevad inimesi nende igapäevases elus, peegeldus, milles maised jõud omandavad ülemaiste jõudude vormi»¹.

Klassiühiskonnas on religiooni areng seotud kõigepealt töötavate rahvahulkade sotsiaalse rohumisega valitseva välimiku poolt. V. I. Lenin analüüsides religiooni reaktsioonilist olemust kapitalistliku ühiskonna tingimustes, on andnud selle kohta järgmise sügava seletuse: «Tänapäeva kapitalistlikes maades on need juured peamiselt sotsiaalsed. Töötavate hulkade sotsiaalne mahasurutus, nende näiliselt täielik abitus kapitalismi pimedate jõudude ees, kapitalism, mis iga päev ja iga tund põhjustab kõige hirmsamaid kannatusi, kõige metsikumaid punu lihtsatele tööinimestele tulat korda rohkem kui igasugused erakordsed sündmused, nagu sõjad, maavärised jne., — selles ongi religiooni kõige sügavam juur tänapäeval.»²

E. Vilde demokratism avaldub juba tema varases nooruses. Eriti on see aga kehtiv Vilde suhtumises usundisse. Vilde on koolipõlvest peale olnud usulise obskurantismi vaenlane, tema ratsionalistlikule mõtteviisile on olnud vastuvõtmatud usundilised eelarvamused. Juba koolipõlves on ta selgesti mõistnud teaduse ja usundi paratamatut vastuolu.

Nii arenes Vilde juba koolieas ateismi suunas. See arenemine jätkus Darwini ja teoste mõjul, saades lõpliku kujutuvumisel sotsialismiga.

¹ Friedrich Engels, Anti-Dühring, Tallinn 1951, lk. 279

² V. I. Lenin, Teosed, 15 kd., Tallinn 1953, lk. 372.

«Nõnda loobusin,» kirjutab ta 1912. aastal, «juba nooremate aegade jooksul religioonist, et kupaemas mehe-eas oma saavutatud vabaduse ja teadusliku sotsialismi poolt teatava määrani kinnitust leida».¹

Tutvumine marksismiga kujundas Vildest teadliku ning järjekohaselt ateisti ja aktiivse usuvastase võitleja, religiooni ja eriti kiriku reaktsioonilisuse paljastaja.

Vilde usuvastane hoiak ilmneb selgesti juba tema varasemas romaanis, kuid teadlikult asub ta kirikut ja usku ründama alates 1896. aastast, mil oli toimunud tema esimene suvenenud tutvumine marksismiga. Vilde esimene ajaloolise materialismi tundmusest teatavalt sulgev kirjutatud teos «Külmaie maale» kujutab pastori kui sudametut mainimise kogajat, kes jagab tanel maaral kurnava klassi seisukohti. Lõpuks satutakse paljastab Vilde kirikut ja pastorite alatust ning moraalse jutustuses «Astla vastu» (1898).

Klassikaliseks tüübiks, kes tõestab kiriku lahutamatu ühtekuuluv ekspluateeriva klassiga, on pastor Berg romaanis «Maatra sõda». Berg veel vastikumat osa ülestõusnud talupoegade morvamise ja püüdnud selle sisseõnnistamisel täidab pastor jutustuses «Seadusemees».

Usundi tekkimise põhjused ning selle arenemist fanatismi ja majanduslik-ühiskondlike põhjuste konkreetsel ajaloolisel etapil on Vilde võtnud sugavama materialistliku analüüsi alla romaanis «Prohv. Maltavet». Veendunud ateistina ja materialistina on Vilde suhtes järjekindluse ja erakordse psühholoogilise oskusega näidanud uskumise võrsumist materiaalselt baasil.

Ajaloolistele faktidele rajanedes toob Vilde esile talurahva vaesuse pimeduse peapõhjuseks feodaalse kurnajate klassi teadliku poliitika, sest «andes rahvale teadust ja tarkust, kutsuti tolleaegse mõisaharja ja kirikhärra kartust mööda hädaoht esile oma piiramata meelevalla, mis absoluutset valitsusevõimu rahva kohta kaotada ning oma alandlikult alistuvast palgata orjast ilma jääda» (lk. 284). Koolides välditi ilmlike õpperaamatuid. Säärase haridusevaenuhku poliitika tulemusena õnnestus mõisnikel koos oma truude abilisest pastoritega enamikku rahvast ümber hoida kogu Euroopas üha laiemalt levinud ilmlikust haridusest. Kõrge kohutava majandusliku viletsusega lõi selline vaimepimedus väga suurel määral mitmesugusteks usulisteks liialdusteks.

Nii siis tuleb meenutada, et harimatus, olles küll usu tekkimise põhjuseks tingimuseks, ei ole mitte selle algpõhjuseks, vaid et harimatus on kehtiva ühiskondliku korra tagajärg. Usu kui ühiskondliku teadvuse vormi alused peituvad inimeste materiaalse elu tingimustes ja seda on Vilde kõnealuses romaanis näidanud. Nii annab ta romaani algul väga kujuka ülevaate eesti talupoegade sotsiaalsest olukorrast ning sealt lähtudes asub kujutama usulisi nähtusi.

Kujutades talurahva armetut elu, kirjutab Vilde, et talupoeg «peab viimase kui ihuõu kokku võtma, et mõisa nõudeid täita, ja see, mille talle enesele järele jäi, oli aganane leib ning hall mure...» Ja kui talumehel pingutuste viljana võis loota ekujärje kosumist, siis lisas ta: «vaba kontrahu» alusel renti, nii et «talupojale jäi varuks meeleheit

¹ E. Vilde, Migu vaime arenemise käik, käsikirj, 1913. E. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum, käsikirjade osakond, fond 36.

Kõige suurem usinus, kõige raudsem hool ja mure ei vunud teda kaugemale, kui et mõis temaga rahul oli ja et ta ise nälga ei surnud» (lk. 38–39).

Kuid ilmlikelt võimudest polnud olukorra parandamist loota, sest talupoeg oli sajandite jooksul harjunud nägema, «et mõisnik tema maal kõik oli ja kõik tegi. Mõisnik oli valitsus, kohus, politsei, tööandja.» Ning talupoja kogemuste põhjal täitis rugivalitsus ainult mõisnike soove. «Mõisniku ja riigivalitsuse poolt haigutas talupojale vastu troostitu õõ» (lk. 39).

Talupoeg, kes ei saanud enam abi loota ilmlikelt võimudest ega ka endalt ning oli nüüsi sunnitud elama «tumuseks tardunud meeleheites» (lk. 194), hakkas pääsu ootama jumala või mõne muu ime kaudu.

Nii jõuab Vilde dialektilist teed mööda täiesti õigele järeldusele, mis vastab marksistlikele põhimõtetele. J. Stalin kirjutab 1924. aastal: «Orjad ja orjapidajad, pärisorjad ja feodaalid, talupojad ja mõisnikud, töölisel ja kapitalistid, rõhutud ja rõhujad, — nii on ehitatud maailm üldsest ajast, nüsugune on ta praegugi rõnuvas enamikus riikides. Kümneid ja sadu kordi on töörahvas sajandite vältel katsunud rohuaid oma turjalt maha heita ja oma seisukorra peremeheks saada. Kuid iga kord on ta olnud sunnitud looduna ning habistatuna taganema, varjades oma hingel ülekohut ja alandust, viha ja ahastust ning sünnitades pilgu tundmatu taeva poole, kust ta lootis pääsu leida»².

Eesti talupoegade, nagu ka kõigi talupoegade ja töötajate lootusetu olukord ning asjatud püüed sellesest olukorrast vabaneda on klassi-ühiskonnas viinud neid sealpoolse maailma ja jumala olemasolu uskumisele. «Ekspluateerivate klasside jõuetus nende võitluses ekspluateeritavatega sünnitab samuti paratamatult usu paremasse hauatagusesse ellu, nagu metsmimese jõuetus tema võitluses loodusega sünnitab usu jumalatesse, kuraditesse, imedesse jne.»³ kirjutab V. I. Lenin.

Amethik kirik ja ka vennastekoguduse palvemajad jutlustasid, et «alles taevast pidi talupoeg parema põlve saama, siin aga oma saatust alandlikult, kaebamata ja nurisemata kannata» (lk. 40). Ent talupoeg teadis küllaliki hästi, kelle kasude eest pastor jutlustas, ta «ei leidnud mõisniku ja kirikuõpetaja vahel muud vahet, kui et esimene näitles teda viitsadega, teine sõnadega. Esimene peksis, teine noomis» (lk. 42). Mõlemad olid ühtemoodi mõisnikud, seega talupoja verivaenlased.

Vilde oma romaanis käsitleb vennastelikkumist, nagu see esines XIX sajandil. Ta ei tundnud selle liikumise vanemaid vorme, mispärast ta alustab Aleksander I ajaga. Hernhuutlik kogudus oli ammu muutunud valitseva klassi ja nendega liituv (ning sellepärast ülaltpoolt soodustatud) alt kerkiva jõukama kihi huve kaitsvaks liikumiseks. Vennastekoguduse «hoolekandjaks» olid ainult jõukad ja liht-talupojast ülemal seisvad meessoost isikud — koolmeistrid, mõisasundijad, kaupmehed, kõrtsmikud, mõldrid, käsitöölised, vallavanemad jne., ... lahtise käega jõukas peremees, ei kunagi vaene vabadik ega sulane» (lk. 44). Too «kiriklik-vennalik kogudus pakkus sama ebameeldivat pilti, mida seisustel ja varalistel liikel põhjenev ilmlik seltskondki» (lk. 45), iseloomustab asja Vilde.

¹ J. Stalin, Teosed, 6. kd., Tallinn 1948, lk. 48.

² V. I. Lenin, Teosed, 10. kd., Tallinn 1952, lk. 64.

Vilde näitab siin, kuidas luterliku härraskiriku kõrval, mis on valitseva feodaalklassi huvi, tekib lihtsamat liiki kogudus oma loomuliku karjastega, mis hakkab õigustama külas toimivas diferentseerumises esilekerkivate varakamate talupoegade, kõrtsmike, mõldrite ja mõisnike käsilaste nii sotsiaalset kui usulis-organisatsioonilist eraldumist rahvamassidest. Too valitseva klassi ees roomav seltskond pidas oma salajasi palvusi kinniste uste taga, kus «nuteti maailma pattude pärast». Ja nutjad olid mõisa kepikandjad — kupjad, kiltrid, aidamehed, mõningad opmannid, need vagad vennad, kelle kepid äripäeval juba mehe kukru kasul nende võimuse alla antud vendade seljas tantsisid. Ja seal nutsid ja palvetasid teiste pattude pärast kõrtsmikud, mõldrid, mõisarentnikud, need vagad vennad, kes elasid ja kogusid rikkust põlatud vendade viimasest jõust» (lk. 46).

Vilde, paljastades siin XIX saj. keskel esinenud vennasteliikumise klassi-iseloomu, ei mõtle loomulikult ainult mainitud usulahku, vaid usku ja kirikut üldse. Seejärel on sellel usulise nähtuse paljastamisel ka üldine tähtsus. Vilde on siin suure sõnakunstnikuna esile toonud ulimalt tüüpilise olukorra usu olemuse selgituseks ja selle konkreetsete esinemisvormide, samuti usujutustajate omase rikkuseahnitsemise kohta.

Vilde käsitus usust ja usulis-sektantliku liikumise — maltsvetluse — tekkimisest on sügavalt materialistlik. Teoses toob ta esile kõigepealt majandusliku baasi ja edasi sellest sõltuva sotsiaalse ning haridusliku olukorra, millel võrsub maltsvetlus, aga samuti maltsvetluse erinevus luteri kirikust ja hernhuutlusest.

Et mõista luteri kiriku, hernhuutluse ja maltsvetluse põhilisi erinevusi, tuleb selgitada, millise klassi või kihi huvi igauks neist kaitseks milliselt baasilt nad olid võrsunud. Luterlik kirik kaitstes kõigepealt muidugi mõisnike, sealsamas ka igasuguse kurnamise põhimõtteid. Hernhuutlik ehk vennasteliikumine oli kapitalismi arenemise perioodil kujuneva küla jõukama kodanluse usuliseks õigustamiseks. Maltsvetlusest olid aga haaratud omaaegsetes Eestimaal oludes mõisa ja talu peremehed kehvikust kuni keskmikuni, kellede seas oli ka üksikuid jõukamaid mehi (Aabram Nort, Tõnu-Petri Madis jt.). Maltsvetlusest jäi põhiliselt kõrvale sulaste ja vabadike kiht, kui pererahvas neid suuri või muul teel kogudusse ei värvanud (nagu Kiisal ja Lõhmusel toimus). Ka maltsvetlaste-väljarändajate hulgas oli vähe kehvikuid, sest selleks puudus neil vajalik raha.

Suurtel joontes võib väita, et hernhuutluses ja maltsvetluses avaldas omaaegne küla kihinemine.

Kujutades nende erinevate usuliste avaldusvormide omavahelisi seoseid, nende vastuosid, millele vaatusele on romaanis kohati isegi lihtsalt tähelepanu ja ruumi pühendatud, näitab Vilde nende kui religioossete nähtuste põhiliselt ühtset alust. Ent täiesti teadlikult eraldab Vilde maltsvetlust kui Juhan Leinbergi poolt levitatavat ja maltsvetlust kui rahvalikumiseks kujunenud nähtust. Leinberg toetub oma seaduse kohtades täiesti piiblidogmadele ning esimesel etapil ei onuta sisuliselt nimetamisväärsel kõrvalekaldumist tavalistest usulistest esinemisvormidest, mispärast ta leidis toetust nii mõisnike kui luteri pastore poolt (vt lk. 65–66). Kuid Leinberg hakkas algusest peale endale poolehoidu võitmiseks ära kasutama rahva sotsiaalselt lootusetust olukorrast tingitud soodsat pinnat usuks imedesse. Jutlustades maltsvetlust

kui ainuõiget usku ning osavasti ära kasutades oma vastaste kui mammonaorjade kuulsust, saavutas ta imede-usk kiiresti poolehoidu. Kui senised usujutustajad, kaasa arvatud J. V. Jannsen oma «Perno Postimehega», kõnelesid ainult hauatagusest paradisist, siis Maltsvetluse poetas targu algusest peale oma «õpetusse» lootuse, et jumal tema jüngerid juba «ihulikus elus aitaks» ja juba «siinse ilma hädadest päästaks» (lk. 69), õpetas, et «jumal võib meid kohe aidata, viibimata» ja «aidata igast hädast» (lk. 72). Selles seisis oluline erinevus piiblidogmade tõlgitsemises maltsvetluse usu ja luterliku kiriku ning vennasteliikumise esindajate vahel, sest viimased rõhutasid just eriti rahulolemist kehtiva orjusega ning töötasid ainult taevast paradisi. Ka Maltsvetluse peamiselt taevast õnnest, kuid andis lootust ka maapealsest viletsusest pääsemiseks.

Ent rahvas, nii usklikud kui uskmatud, oli haaratud mingist neile tundmatust sisemisest sunnist, mingist salajasest aindusest, et keegi peab neid päästma sellest kohutavast viletsusest, millel ei näinud oisa olevat. Vilde väidab, «et see sund ja tung valitsevaist oludest, kõigepealt nende ihulisest hädast tekkis», kuigi rahvas ise sellest teadlik ei olnud (lk. 38). Ja siin ongi see alus, mis maltsvetluse hiljem feodalismivastaseks rahvalikumiseks muutis. Kui prohvet ise üha enam tühistesse välistlesse kombetäitmisest takerdus (toidud, riieus jne.) ning müstikasse kaldus, siis kasvas rahva keskel samal ajal usk, et tulevaste sündmuste kõik neid maisest pörgust, mõisnike orjusest päästab. «Ja nimelt ootas talupoeg salaja oma hinge põhjas loomulikku, ilmlikku, ihulikku, isiklikku abi — abi oma praeguses maapealses elus, abi oleviku kutsuses, ja võimalikult varsti abi, sest häda oli väljakannatamatu» (lk. 40). Romaani üks suuremaid väärtusi ongi rahva pühhoologia toetruu kujutamine, maltsvetluse kui oma aja tingimustes tekkinud rahvalikumise sügav ja realistlik analüüs.

Mõned senised «Prohvet Maltsveti» analüüsijad on Vildet mitte mõistes rõhutanud valitseva klassi mõistmatust, kui nad Leinbergi hakkasid taga kiusama. Vilde, püüdes ajalooliste faktide tõepärasuses, on tegelikult andnud neile näiliku vastuosuliste sündmustele õige tõlgituse. Juhan Leinberg ise ei olnud küll mingi feodalismivastase liikumise õhutaja talurahva keskel, ta oli silmakirjateener ja mõisnike ees lõmitaja, omamoodi võimu- ja kuulsusehull, kes püüdis oma egoistlikke eesmärgi saavutada usulise vormi kaudu. Tal puudus täiesti arusaamine ühiskondlikest oludest ja talurahva võitlusest oma majandusliku olukorra pärast. Oma sõgedust või rahvavaenulikkust tõestas ta just 1858. aasta sündmuste puhul. Rännates maltsvetluse piirkonnas ringi, kutsus ta oma poolehoidjaid üles mitte osa võtma mõisnike-vastasest liikumisest. Seejärel kujuneski otse kurioosseks Leinbergi vangistamine palvetunnis, kus ta parajasti kirikuulsat püblisalmi jutlustas, milles manitsetakse alamaid jumalast seatud ülemaile nurisemata alla heitma, sest vastuhakkamine oleval patt. Jumala tahte vastu (vt lk. 197–199). Vilde, tuginedes K. Maltsi mälestustele, lasab Leinbergi vangistada haagikohtunik Roseni käsul 26. septembril 1858. aastal Albu vallas Mõnnvere külas — palvetunnis. Tegelikult vangistati ta samal ajal Paides ning mitte palvetunnis. Kuid see ei muuda asia tuuma. Vilde on andnud mainitud palvetunni ja Maltsveti seal vangistamise meisterliku kirjeldusega ülimalt tüüpilise karakteristika Leinbergi kohta.

Prohvet Maltsveti vangistamine feodaalhärrade ja luteri usu pastori koostöö tulemusena polnud mingi arusaamatus nende klasside seisukohast, sest see akt oli suunatud kaugeltki mitte ainult Lenin isiku vastu, vaid kogu maltsvetliku liikumise vastu, mis ähvardas enam võtta mõisnikevastase iseloomu (nagu see toimus üle saja varem vennasteliikumisega). See kõik näitab valitseva klassi hirmu põlvkondsete talupoegade ees ja äärmist valvelolekut oma klassihuvide ees. Mõni isegi nii kaugele, et oma «heategija» ahelaisse pandi, nagu loomustas nende tegu Lõhmuse Taavet (lk. 212).

Vilde ateistina pole kaugeltki piirdunud ainult maltsvetluse sekantliku usulise liikumise olemuse ja tekkimise põhjuste analüüsiga, vaid on seadnud endale ülesandeks üldse kristliku usu ja piiblidogma paljastamise. See joon läbib kogu teost. Eriti aga väärib esiletoomist suure veenvuse ja ateistlikult usulis-filosoofilise sügavusega ülesehitatud diskussioon Juhan Leinbergi ja Lõhmuse Taaveti vahel (lk. 167–179). See vaidlus mainitud probleemi alal on eesti kirjanduses kõige põhjalikum, konsekvantsem, seejuures aga kunstilise veenvuse poolest otse klassikaline. Lõhmuse Taavet esitab siin kirjaniku seisukohti, mis lihtsa harimata talupoja kohta esinevad vahetult läbimõelduna ja süstematiseerituina. Kuid peapõlles võttes esindab Taavet seda elutervet ja töötava rahva keskel esinevat loomulikku arukust ning sügavamõttelisust, mida võime leida iga rahva eesrindliku osa juures. Leinberg seevastu, oma loomulikust arukusest hoolimata, paljastab siin põhjalikult oma purutagurlikku ja rahvavaenulikku olemust.

Taavet, terava ja kaine mõistusega nagu ta on, esindades kirjaniku vaateid, teeb siin selgeks feodaalse kurnamise ja usulise pimeduse ühtekuuluvuse. Maltsveti jutlustamine hingelisest õndsusest ja taevast õnnest ei leia tema peas pinda. Taavet lahtub igapäevast muredest. Ta väidab, et «jumal põle veel kellegi põllul kaind rukist leikama» ning et jumalat paludes jääb talupoeg nälga. Aga kui Maltsvet toimulike võltsijana esitab retoorilise küsimuse, et kumb on sus õigem «teenida mammonat või jumalat», siis löikab Taavet oma vaheda satiiriga: «Kas sa... siis aganast leivapalukest, mis inimesel hunc vaevalt sees hoiab, koa mammonaks loed?» (lk. 168), paljastades sellega halastamatult Maltsvetti, aga samuti igasuguste usujutlustajate variserlikku palet, kes õigustavad kurnatavate maist viletsust ja orjuse kui ettevalmistust taevasele õnnele. Taaveti suu kaudu toob Vilde meile välja usu reaktioonilisuse põhialuse, näitab, et see on igasuguse ekspluatatsiooni ja sellega kaasas käivate pettuste õigustaja.

Taavet esitab sügavalt läbimõeldud seisukoha, kui ta kõrtsis toimuva usulises vaidluses romaani algul väidab, et talupoja peale kärgib pastori kirikus, hauguvad palvevennad ja paugub külast külla hulkuv Maltsvet: «Kõigil on midagi keelata, ühelgi pole midagi lubada. Muudkui tee tööd ja palu jumalat.» Ning jätkates: «Aga imelik on, et mina pean tööd tegema ja paluma, aga need, kes mulle seda õpetavad, ei tee mitte tööd, vaid paluvad ja — söövad» (lk. 27 ja 28). See Vilde sõnastus on kooskõlas legunliku õpetusega usust. «Seda, kes kogu eluaeg töötab ja tunneb puudust,» kirjutab Lenin, «õpetab usk alandlikuks ja kannatlikuks maises elus, lohutades lootusega taevasele tasule. Neid aga, kes elavad võõrast tööst, õpetab usk heategevusele maises elus,» pakkudes

neile väga odavat õigustust kogu nende ekspluataatorlikule eksistentsile ja müües soodsa hinnaga pileteid taevasele heaolule.¹

Edasi väidab Taavet, et «usul, olgu sinu või minu või kiriku usk, põle inimese elu ja tegudega midagi tegemist, ... et usk ei tee mitte inimese elu ja tegusi» (lk. 177/178 ja 179). Viimase väitega näidatakse, et religioonil ei ole inimese elus positiivset tähtsust, et usk ei määra inimeste igapäevast, s.t. majanduslikku elu.

Muidugi ei hakka me Taavetile-Vildele etteheiteid tegema, et ta ei näita, missugustest teguritest olenevad inimese elu ja teod, s.o. kehtivast majanduslikust baasist, tootmissuhetest, vaid me tunnustame Vilde meisterlikkust usundi reaktioonilise olemuse paljastamisel laiadele rahvahulkadele suure veenvuse ja piltlikkusega.

Taavetile on selge, et usk kartses rikkaid ja õigustab nende ülekohut vaeste, kurnatute suhtes. Kuid romaani oleks kasuks tulnud, kui Taaveti mõtteavaldustes ja kogu teose käigus oleks veel teravamalt esile toodud religiooni kui ühiskondliku teadvuse vormi aktiivselt pidurdavat mõju rahva elu arenemisele, veel selgemalt näidatud religiooni kui rahvamasse pimestavat nähtust, mis takistab klassivõitlust, takistab edasiviivaid jõude. Põhiliselt on Taavet aga õigete seisukohtadel, mõistes, et ei maltsvetlus ega mingi muu usuline liikumine või parandada talurahva rasket elu ja et usk ainult hõlbustab mõisnike vägivalda. Vilde on andnud Taavetile küllaldaselt kainust ja arukust, et näha usus vaid pettust ja vaimset sõgedust.

Tegelaste omavahelistes vaidlustes, Maltsveti ja teiste jutlustajate kõnedes ja romaani sündmuste arengus on Vilde range järjekindlusega kiskunud maha kristliku kiriku autoriteeti ning naeruvääristanud piiblit kui ristiusu dogmade põhiallikat. Lõikava satiiriga on ta näidanud, kuidas piiblitõdedest lähtudes võidakse tõestada täiesti vastandlikke seisukohti ja kuidas omavahel vaenulikud ususektid õigustavad eneste olemasolu «pühast raamatust» pärinevate, üksteisele risti vastu käivate argumentidega. Lõhmuse Taavet, kellele peale autori enda satiiriliste analüüside on usu mõttetuse paljastamisel ning naeruvääristamisel antud teoses keskne koht, väidab kõrtsis areneva usulise vaidlase puhul, et «pühakirja põhjal võib igaüks uue usu teha... Ja iga usk on õige» (lk. 32). Ning ironiseerib edasi: «Kui mul rohkem aega oleks, ma teeks teile paar tosinat uusi uskusi valmis, üks niisama «õige» kui teinud» (lk. 35). Vilde on suure asjatundlikkuse ja osavusega piiblis esinevaid vastuolusid ja mõtteusi ära kasutanud, et paljastada sajandeid jutlustatud dogmat piiblit kui jumalast loodud ja seega kui absoluutselt eksimatust raamatust.

Vilde on veenvalt näidanud, kuidas maltsvetlus kui usuline hullus muudab inimese metsikuks, tigeaks, südameetuks, kuidas usuline «fanatism» teeb kõige heldema inimese vägivaldlaseks, kasvatab vagusast tuvi-kesestki küünistava kulli» (lk. 110). Küüsa Mikk, keda üle jõu käiv mõisaorjus ja sellega kaasas käivad õnnetused olid viinud täiesti majandusliku laostumiseni, püüdis kasvava vaesuse vastu võidelda vagadusega, muutes oma maja «jumala orjamise» kojaks (lk. 110). Täites pimesi Vanas Testamendis kirjapandud heebrea rahva muistseid kombeid, pani Mikk koos oma naise Liisuga talus «vaimaliku vägi-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 10. kd., Tallinn 1952, lk. 64 j)

vallavahtsuse» kehtima, nagu tegid seda teisedki. Oma usulises laad tismis tegid nad oma lastest silmakirjateenrid, «õpetasid noori rikkuma inimesi valetama, petma ja salgama, istutasid neisse aususe ja avameelsuse asemele kelmust ja kavalust» (lk. 113).

Vilde on andnud Kiisa, Tõnu-Petri jt. perede kaudu väga tüüpilised karakterid tüüpilistes olukordades, mis on olnud omased kõigile klassiühiskonnale kõigil aegadel, ta on näidanud, kuidas usuline fanatism tekkinud kas rikkuse- või võimuahnusest või lootusetust viletsusest, ruineerib inimesed nii füüsiliselt kui vaimselt ja moraalselt.

Usuliste nähtuste sõltuvus materiaalse elu tingimustest on kõnealuses romaanis leidnud järjekindlat põhjalikku ja sügavat esitust. Samavõrvusega näitab autor teose lõpus, kuidas vastavalt muutustele majanduslikus olukorras muutub ka inimeste teadvus, kuidas maltsvetus usk asendub nisku-usuga, kuidas «palvevaimu asemel puged nad äriavaim seniste maltsvetlaste sisse. Ja see kasvas sel määral, kuni nende ainelised lootused täide hakkasid minema» (lk. 584).

Tehes kokkuvõtet Maltsveti kui prohvetliku kuulsuse kustumise kohta oma seniste jõugrite hulgas «lihtsaks patuseks» motiivtjaks, ütleb Vilde «Usk näitas jälle kord, kui lähedalt ta kõhuga ühenduses seisab, kui väga ta seistsinatsesst kurjast ainelisest ilmast pärit on» (lk. 543).

IV

Väljarändamisliikumise käsitlus «Prohvet Maltsvetis».

Üheks feodaalisandate-vastase liikumise vormiks on sajandeid olnud mõisaorjusest põgenemine. Arvukad ajaloolised faktid tõestavad see juures eesti ja vene talupoegade vastastikust abistamist põgenemisel, ja eesti talupojad on leidnud kaitset vene talupoegadelt ja vastupidi.

XIX sajandi 40-ndaist aastast peale alanud ning sajandi lõpuni kestnud väljarändamine aga kujutab endast uut etappi mõisnikevastases võitluses. See kasvas välja juba kujuneva kapitalismi aja tingimustest. Esialgu oli see põhiliselt antifeodaalne nähtus, kuid selles hakkas järk-järgult ikka rohkem osa mängima küla enese kihinemine. Väljarändamine oli üheks osaks kapitalismi tekkimise ajajärgule omasest tööjõu suurest liikumisest.

1840-ndais aastais hakati Baltimailt siirduma Sise-Venemaa kubermangudesse. Kuid tolleaegsetes tingimustes suutsid mõisnikud selle neile majanduslikult ohtliku liikumise kergesti summutada, eriti just selle tõttu, et väljarändamine ei leidnud tol korral veel tsaarivalitsuse poolt toetamist. Ometi tekitas seegi väike liikumine palju kartust, viha ja vastupropagandat feodaaljunkrute ja pastorete hulgas.

1847. aastal üritas suurem rühm Tartu- ja Võrumaa talupoegi Sise-Venemaale siirduda. Kuid mõisnikud tõid nad sundkorras Pihkvast tagasi, kuna neil polnud seaduslikku õigust kubermangu piiridest lahkuda.

Mõisnikud, arvestades mineviku kogemusi ja tegelikku olukorda, olid pidevalt hirmul väljarändamise pärast ning võitlesid seepärast uute talurahva-seaduste koostamisel XIX sajandi keskel kõigest hingest liikumisvabaduse laiendamise vastu üle kubermangu piiride. Kuid areneva kapitalismi vajadus vaba tööjõu turu järele dikteeris rugivalt

susele, samuti ka mõisnikele enestele talurahva liikumisvabaduse laiendamise, mis sajandi keskel saigi teoks.

Ja kui tsaarivalitsus 1850-ndail aastail hakkas asustama Lõuna-Venemaa hõredalt rahvastatud kubermange (Samaara, Krimm), sai eesti talupoegade põgenemine balti parunite kurnamise alt legaalse ja ühtlasi massilise kuju.

Väljarändamine ise ja uues kohas eluvõimaluste loomine oli seotud suurte rahaliste kuludega, mistõttu see nõudis vaestelt talupoegadelt üleüldist pingutust ja tohutuid kannatusi. Et talupojad neist raskustest hoolimata massiliselt võõrile siirdusid, tõendab nende olukorra ääretult viletsust ja lootusetust. Osal eesti väljarändajast õnnestus suurte pingutustega aastate jooksul rajada oma majapidamised, kuid paljud laostusid ja suurendasid seega kas Sise-Venemaal või Eestisse tagasi pöördunult (milliseid oli siiski vähe) omakorda maakehviistu või linna-proletariaadi ridu.

Eestist algas ulatuslik väljarändamine 1850-ndate aastate keskel. Nii siirdus Lõuna-Eestist, Võrumaalt 1855. aastal hulk perekondi Samaarasse. Ulatuslikum väljarändamine kujunes aastail 1859–1861 samuti Lõuna-Eestist. Põhja-Eestis algas massiline Sise-Venemaale siirdumine 1860-ndate aastate algul, muutudes samal ajal massiliseks ka Lõuna-Eestis. Eestimaa talurahva-asjade komisjoni aruandest keisrile 1860. aasta kohta ilmneb, et nimetatud aastal oli 873 talupoega ilmunud kubermanguvalitsusse väljarändamiseks seaduslikke passe saama.¹ Tallinna saksakeelne ajaleht kurdab 1861. aastal, et saja talupoja kohta leiduvat 10–15 ja rohkemgi välja rännata soovijat.² 1856. aasta seadus lubas aga kubermangust lahkuda vaid viiel protsendil talunikest.

Mõisnikud tegid kõik, et massiliseks muutunud väljarändamist takistada, sest see tähendas neile ju «paljude maksu- ja tööturjade kaotust» (lk. 290). Nad võtsid selleks tarvitusele kogu oma julmuse, toimides sealjuures täiesti seadusevastaselt. Nii anti metsavahi-Aadule 100 kepihoopi lihtsalt sellepärast, et ta oli toonud Tartust mõningaid andmeid Samaara kohta. Albu veresauna peapõhjuseks oli samuti mõisnike püüd talupoegi välja rändamast ära kohutada.

Järva- ja Harjumaa väljarändamisliikumise tekkimise ja arenemise käigust annab Vilde põhjaliku ülevaate peamiselt Kustav Maltsi andmete põhjal, lastes kohati Maltsil endal sündmusi jutuetada. Selle kõrval on ta kasutanud «Perno Postimehe» artikleid väljarändajate tekkimise üle.

Vilde eraldab Maltsveti-liikumises juba algusest peale ühelt poolt «prohveti» isiklikku ning puhtakujulist usulist fanatismi ja teiselt poolt rahvast kandvaks jõuks kujunevat igatsust talumatust mõisaorjusest pääseda. Leinberg on algul koguni väljarändamise vastu. Siitpeale kaotab ta oma juhtiva positsiooni ja püüab hiljem oma autoriteeti päästa sellega, et ta (rahvale õnnetuks) seob väljarändamisliikumise, tundes selle jõudu, oma usulise liikumisega. Tuleb seega meele pidada, et mitte maltsvetlus ei algatanud väljarändamist, vaid et maltsvetlus petlikult viimasega ühendati. Et asjale veenvust anda, lavastas Maltsvet

¹ A. Kruusberg, Materjale Maltsveti-liikumise kohta, Tartu 1931, lk 312.

² «Revalsche Zeitung» 1861, nr. 57.

ilmutuse Minna Renningu kaudu. Maltsvetlased pidid selle järgi sunnivietsusest Kaananimaale ära vudama (vt. lk. 293—294, 298, 302 j. d). Siinjuures ei arvestanud Maltsvet sugugi tegelikke olusid ja valda rändamisega seoses olevaid raskusi, nagu ametliku loa saamist või vajalikku kapitali. Sellest tuli hiljem rahvale suuri kannatusi.

Kui Vilde asus kavandama romaani «Prohvet Maltsvet», oli ta ilmselt Juhan Leinbergist ja väljarändamisest Krimmi hoopis eemal arusaamine, võrreldes sellega, mis esineb romaanis. Nii kõneleb Vilde oma ajalehe-üleskutses materjali saatmiseks «prohvet» Maltsveti kohta Leinbergist kui väljarändamise juhust.¹ Tutvunud aga talle saadetud teema enda poolt kogutud materjalidega, annab Vilde väljarändamist ajalooliselt õige kujutuse.

Maltsvetlaste väljarändamise algatajaks ning ühtlasi praktiliseks organiseerijaks saab Leinbergi vennapoe, 22-aastane Kustav Malt. Vilde järgi on Krimmi rändamise idee parit Maltstilt, kes oli lugenud «Perno Postimehest» (1860, nr. 31) talariaste massilisest siirdumisest Krimmist Türgimaale ja nende kaest vabanenud maa soodsaist rentimis- ja ostmistingimustest.

Ajalooliselt huvitavaks osaks on K. Maltst j. t. kui väljarändajate saadikute käik keisri juurde Peterburi. Huvitavaks esiteks sellepärast, et siit ilmneb talupoegade naiivne usk tsaarisse kui nende kaitsjasse mõisnike vastu, mis oli omane kogu Venemaa, sealhulgas ka Balti maade talupoegadele. Teiseks on eriti tähelepanuväärne Samaarasse rändajate saadikute pöördumine keisri poole palvekirjaga 16. jaanuaril 1861. Nende palvekirjas oli rida julgeid kaebusi mõisnike peale («et nende taludele pandavat palju tegu ja renti peale, et mõisnikud karistavat neid isegi vähema kui süü eest kangesti, eriti raske ihumuhtlusega jne.», lk. 366). Kaebajad langesid raske karistuse alla (vt. lk. 375). (Mõned aastad hiljem said veel karmima kohtlemise osaliseks Viljandimaa talupoegade delegatsiooni liikmed, eriti selle juht Pector Peterson, kelle vabastatavate vanglast alles selleks eriti antud senati otsus Kuid hiljem saadeti Peterson mõisnike pealekäimisel siiski Vjatka asumisele.)

Saadikute käigust keisri juurde selgub ühtlasi, milhisteks ohtudeks pidid talupojad valmis olema, püüdes riigivalitsuselt esitada andmeid tõelisest olukorrast Baltimail. Balti parunid olid valvel, et tõde pääseks valitsusvõimudeni. Kõik keisri juurde polnud lihtsalt palvekirja üleandmine, vaid pingeline võitlus mõisnikkonna esindajatega, kes sel juhul, kui keiser andis palvekirjale jaatava vastuse

ainult meeleheiteni astud viletsus võis talupoegi sundida ette võtta sellist keerukat ja ränka teekonda, nagu on reis Samaarasse või Krimmi. Sellele lisanesid veel balti mõisnike poolt rakendatud majanduslik ja moraalne surve ning kehalised karistused. Kui arvestada väljarändamise kogu käiku algusest lõpuni, alates passisaamise keeruka protseduuriga, maakuulamisega talupoegadele täiesti tundmatuis maades, jalgsi rännakuga tuhandete kilomeetrite ulatuses ning lõpetades asumisel üleskerkivate paljude raskustega (kuigi viimaseid teadmatuset tõttu ei osatud esialgu arvesse võtta) — siis alles saab mõistatavaks see ebainimlik olukord, mis talupoega sundis saarasele teekonnale minema.

E. Vilde, Palve, «Uudised» 7. sept. 1904, nr. 79.

Vilde näitab aga, kuidas väljarändamisliikumine talupoegade poolel muutub otseseks ja kangelaslikuks võitluseks balti mõisnike orjuse vastu Samaara, Saraatov ja Krimm tähendasid talupoegade kujutluses orjapõlvest pääsemist, pääsemist mõisniku peksust ja tööst, mille palgaks oli nälg (lk. 285).

«Hullem kui siin ei või mu põli kuskil enam olla,» ütles endale nälgiv, aganaleivaga hinge sees hoidev talupoeg, «küll aga võib ta parem olla, kuigi ehk ainult sedavõrd, et mõisa kepid mu kurnatud seljal enam ei tantsi» (lk. 291). Kuid nagu Vilde arvuliste andmete võrdlemisega näitab, olid Samaara kubermangus ja Krimmis asunikele antava maa põlsrendi tingimused võrratult soodsamad siinseist teoorjuse-aegseist renditingimustest, rääkimata sealsete maade päriseks-ostu eriti soodsaist hindadest.

Kui Kustav Maltst kainete argumentide varal püüdis Krimmi asumist maha latta, ei tahtud väljarändamise kavatsusest mingil tingimusel loobuda, vaid värdeti: «Kui Krimmis vähegi elada võib, kui sinna nälga ja janusse otskohe ei sure, siis ei jää meie mõtteski enam siia sakste vaevata ega piinata!» (lk. 419). Vilde on väljarändamisliikumise kohta andnud ajalooliselt õige hinnangu, kui ta kirjutab: «Mitte petiste poolt ohutatud sõge tuhin ei ajanud eesti talupoegi oma kaasikuid ja kiusikuid, oma narmi ja aasu, oma allikaid ja ojasid, oma kinkusid ja orgusid, millega nad põliste sidemete kaudu olid ühte kasvanud.» maha jätma. «vaid kodumaal teise nime all edasivalitsev pärisorjus ühes kõigi selle põlve õudustega» (lk. 419).

Vilde toob siin väljarändamise peapõhjuseks esile küll õieti pärisorjuse, kuid ei seota seda küllalt kapitalismi arenguga külas. Pärisorjus kestis sajandeid, kuid väljarändamist varem ei tuntud, see tekkis alles XIX sajandi keskelt alates. Teorendi kujul edasi elav pärisorjus takistas talupojal edasi arenemast, kapitalismi teele liikumast. Üheks võimaluseks sellele teele siirduda oli väljarändamine, mille teostamine vajab aga omakorda vastavaid, kapitalismi arenemisega loodud tingimusi.

Maltsvetlaste saatuse tegi veelgi traagilisemaks nende kuni viimase haiguseni arenenud usulisest hullusest tingitud kergemeelsus ja mõtlematus senise elu ülepeakaala likvideerimisel ning kodudest lahkumisel, et «valgel laeval» igatsetud õnnemaale purjetada. Kui Lasnamäe ja Aegna «valge laeva» traagikoomilised lood ei oleks ajaloolised faktid, ei tahaks nende tõepära nagu uskuda, kuigi Vilde on osanud kõike seda meisterlikult kujutada. «Vilde käsitleb «valge laeva» lugu ühelt poolt kui meeleheitelise vaevleva rahva traagikat, teiselt poolt aga kui sellega ühendatud usulist sõgedust, mida ta satiirilisel paljastab.

Kui aga lõpuks Lasnamäe «valge laeva» ootajate usk imedesse ja usk «prohvet» Maltsvetisse julma reaalsuse vastu puruneb, jõuavad nad raskest kogemustest saadud karmile veendumusele: «Kes orjuseviletsusest tahab pääseda, see võib seda, aga üksnes omast jõust» (lk. 529). Kirjanik on siin väliendanud vääramatu revolutsioonilise tõe.

E. Vilde poolt «Prohvet Maltsvetis» kujutatud talupojad leiavad kogemuste teel küll õige edasiminekute tee, kuid antud ajaloolises olukorras viis see välja ainult stiihilisele vastuhakule Ahula haagi-kohtunikule ning edasi väljarändamisele Krimmi. Vilde on seda tõde eriti selgelt esile toonud oma romaani «Mahtra sõda» ideestikis ning samuti selle kommentaarides, näidates, et «talupoeg peab ennast võitluse

läbi ise autama».¹ Kaesoleval etapil kujunes selliseks feodalismiks vastaseks võitluseks väljarändamine, või nagu Vilde ise seda väljendab: «See on ju seetsama teo-orjade liikumine rõhuva feodalismi vastu, «Mahtra sõda» ja osalt «Anija mehi» täidab».²

Ühenduses «valge laeva» sündmustega näitab Vilde, et ka maltsvetilise kui rahvalikumine oli suunatud feodalismi vastu: «Usulise lukumise majanduslikud vedrud ohd nähtavale tulnud» (lk. 468), nii et rahvas vaenlasedki taipasid, et kogu selle lukumise taga oli «iha parumite ja ja piitsa alt eemale pääseda» (lk. 469).

Maltsvetiluse muutumist feodaalsandate-vastaseks lukumiseks tähendab juba ainult seegi fakt, et maltsvetilaste koosolekud, eriti aga nõupidamised väljarändamise asjus, haagikohtunike poolt rangelt ära keelati.

«Prohvet Maltsvetis» kujutatud väljarändamine toimub 1860-ndate aastate algul, Eestimaa feodaalsest teo-orjusest põgenevad talupojad on ääretul teekonnal puutuvad kokku vene saatuskaaslastega ajal, mil oli laia Venemaa käsisid 1861.—1863. aasta revolutsioonilise liikumise lainel. Romaani lõpus puudutab Vilde mõõdamines, aga õieti hinnates Venemaa talurahva «vabastamist», kuid mainitud liikumisest ei kuule me midagi. On ilmne, et Vilde ei tundnud 1860-ndate aastate vene talupoegade revolutsioonilist liikumist. Ametlikes ajalugudes ei kõneldud sellest arusaadavalt sõnagi. Nähtavasti ei olnud eesti väljarändajail otsest kontakti vene revolutsiooniliste sündmustega, enamik neist ei mõistnud vene keeltki, lisaks ei lasknud kohutavalt vilets teekond laiemat hõlma tunda pikal rännakul nähtud vene talupoegade vastu. Vastasel korral oleks Kustav Malte ja teiste mälestuses sellest ikka midagi säilinud. Ja Vilde ei oleks mingil juhul selliseid teateid kasutamata jätnud. Krimmi olude kohta oli aga ajaloolist arenemist mõistval kirjanikul konkreetset materjali, millest ta tegi ka õiged järeldused ja üldistused, mis on lahutamatuks seotud 1860-ndate aastate suurte ja põlvkondlike reformidega Venemaa majanduslikus ja ühiskondlikus elus.

1861. aasta reformid Venemaal olid oma sisult kodanlikud. «Kui võrd talupoeg pärisorjapidaja võimu alt välja rabeles» iseloomustab Lenin 1861. aasta reformi, «niivõrd sattus ta raha võimu alla sattus kaubatootmise tingimustesse, sattus sõltuvuse tekkinud kapitalistide ja pärast 61. aastat hakkas kapitalism Venemaal arenema niusuguse kiirusega, et mõne aastakümnega toimusid muudatused, mis mõned vanades Euroopa maades olid nõudnud terveid sajandeid».³ See loomustus on kehtiv ka Baltimaade suhtes.

Vilde ajaloolise triloogia sündmustik lopeb põhiliselt just selle üldise kapitaliseerumise protsessi eel. Kuid «Prohvet Maltsveti» epiloogia lõpp langeb just ülal karakteriseeritud ajajätku. Vilde, kes oli õppinud tundma käsitletava aja majandusliku, sotsiaalse ja kultuurilise elu arengu nähtusi seoses maltsvetilaste-väljarändajate eluga Krimmis aastail 1860—1880, on suure realistina näidanud lennilike teeside kehtivust ka endiste eesti teo-orjade, nüüdsete Krimmi asunike suhtes. Rea-

konkreetsete faktidega illustreerib Vilde eesti väljarändajate elu arenemist pärast esimest rasket ja kannatusriikast aastat uuel kodumaal. Ta näitab, kuidas rahakamad või siis ettevõtlikumad eesti talupojad paari aastakümne jooksul muutuvad kapitalistideks. Ajalooliselt on õige, et just Krimm, Tauria kubermang, oli üheks kõige kuremini kapitalistlikuks arenevaks Venemaa osaks. Tatarlaste massiline siirdumine pärast Krimmi sõda (1853—1856) Türgimaale oli vabastanud rohkesti maad, mis-tõttu selle hind oli siin esialgu suhteliselt odav. Maid müüsid ka paljud aadlikud-mõisnikud, kes ei suutnud kohaneda uutele tingimustele. Maa muutus kaubaks, kaupmehed ja kulakud muutsid maa spekulatsioon-objektiks. Rahamajandus muutis ka endised «vagad» maltsvetilased südametuiks, halastamatuks äritsejaks, nagu Vilde seda ilmekalt on näidanud Kadikõi mõisa looga (lk. 593—595). Kuid et maa saaks rikkuse allikaks, selleks oli vaja maata, vajata talupoegade hulka. Viimase puudumine oligi esialgu üheks maa hinna madaluse põhjuseks. Veel ilmekam on Tarhani mõisa ostmise, mille kohta Vilde annab järgmise hinnangu: «Eestlaste kapital kangutas siin maa päriselanikud, tatarlased, toitva mullapiinna küljest lahti, nagu seda tegi sakslaste, venelaste ja teiste muulaste kapital muus Krimmi kohtades veel suuremal määral. Tuhanded ja kümned tuhanded tiinud maad läksid üksikute kapitalistlike ekspluaatorite kätte, kellede töö ajutised «palgatöölised ära tegid. Põlised talupojad «tõugati hulkuma, lisaks «odavate tööjõudude» maata ning koduta tagavaraväele» (lk. 597). Nii hävitati «raha vägeval võimul» mitmed sajad külad Krimmis ja mujal, nagu veendus Vilde oma Krimmi matkal.⁴

Kapitalistlikule tootmisele omane tehnika rakendamine soodustas ka teatava osa eesti asunike matapidamise kiiret arenemist (vt. lk. 599 j.). Vilde väide on siingi kooskõlas Lenini teesiga, et kapitalism lõi Venemaal «esmakordselt põllumajandusliku suurtootmise, mis on rajatud masinate kasutamisele ja tooliste laialdasele kooperaerumisele».⁵ Ka Krimmi eesti asunike juures näeme, kuidas «puuadra ja koodi, vesiveski ja käsi-kangastelgede Venemaa hakkas kiiresti muutuma raudadra ja rehepeksumasina, anruveski ja mehaaniliste kangastelgede Venemaaks».⁶

Pärast 1861. aasta reformi hakkas Venemaal kapitalism kiiresti arenema. Talurahva kihinemine oli 1880-ndaiks aastaiks üsna kaugele jõudnud. Ka Vilde seob eesti asunike diferentseerumise sama aastakümnega. K. Maltsi käsikiri Tarhani asunduse ajalooast algas 1879. aastaga, romaanis kõneldakse jõukaist asunikest alates 1880-ndaist aastaist.

Diferentseerumisega tulid kaasa suured muutused eluviisides. «Prohvet Maltsveti» jaoks tehtud uurimisreise tulemusena koostatud kirjelduses «Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks» toob Vilde hulgaliselt materjali eesti asunike elust 1904. aastal ning ajaloolisi tagasivaateid. Muuseas võrdleb ta Järva-Madisel Orgmetsa külas asetsevat Kustav Maltsi endise kodutalu viletsat suitsutaret, mida ta oli külastanud samal

¹ E. Vilde, Minu vaimlise arenemise käik, käsikiri, 1913. TA Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond, fond 36.

² Sealsamas.

³ V. I. Lenin, Teosed, 47 kd., Tallinn 1953, lk. 92.

⁴ E. Vilde, Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks, Kogutud teosed XXVIII, Tartu 1934, lk. 80.

⁵ V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., Tallinn 1950, lk. 259.

⁶ Sealsamas, lk. 501.

aastal, ja Krimmi asunike avaraid elamuid¹ ning näitab, kuidas üh- majanduslike muutustega muutub ka inimeste teadvus ja ellusuhte- mine.

1860-ndate aastate reformid hariduse alal võimaldasid ühiskondlik- asutistel ja eraisikutel koole asutada. Ka eesti asundused rajasid oma keelseid koole, näit. Tarhanis, kuhu K. Malts 1882. aasta algul kutsus Eestist juhatajaks A. F. Raudkepi, «Sakala» tulise pooldaja. Kui Krimmi kohalik pastor tahtis viimasele keelata asundusse koolijuhatajaks sõitmast, vastas Malts, et «õnneks on need ajad... möödas, kui kirikuõpetajal meie kooli üle voli oli. Meie kü iseseisvad inime- sed ei lähe tema käest luba küsima, keda meie endile kooliõpetajaks võtame.»²

Endised Eestimaa mõisniku teo-orjad, kes tegid läbi palju raskusi kannatusi ja vaevarikka paari tuhande kilomeetrilise pika rännaku ning seejärel palgatöölise elu Krimmis, olid kasvanud, võrreldes endistega uuteks inimesteks.

Vilde on ise väitnud, et ta asub ajaloolise materialismi pinnal ning on võtnud endale ülesandeks neid põhimõtteid rakendada ka eesti väljarändajate asunemislöö kirjeldustes. Kuid just siin ilmneb, et tal on puudusi ajaloolise materialismi põhimõtete käsitleluses. Väärrib tervik- likku tsiteerimist Vilde lõppkokkuvõte eesti asunike kohta:

«Endistest Eestimaa teoretnikkudest, vabadikkudest, sulastest, eriti nende järeltulevast põlvest, said Krimmis kapitalistliku arenemise teel iseseisvad põllupidajad ja krundiomanikud, kes oma aastasi sissetulekuid tuhandetega arvutasid. Endistest pektud, piinatud, väljaimeetud too- orjadest ja nende lastest kujunesid tööandjad, kes nüüd proletaarlikkude tööjõudude najal ise rikastusid. Nende suure ja raske töö tegid väheste koduste teenijate kõrval ära rändavad ukraina põllutöölised, need maa- vaesed väikevõne talupojad, kellele kuulsa «priiusega» hingemaa nime all põline nälj osaks anti» (lk. 601).

Siit selgub esiteks, et Vilde on kahtlemata õieti mõistnud 1861. aasta talurahva «vabastamist» Venemaal, nimelt, et see suurendas «oda- vate tööjõudude» armeed, kes oma tööjõulisi liikmeid vähese leiva ja palga eest müüsid neile, «kellel on olnud võimalus kõigi töötavate käte pärast olevast emalikust maapinnast teatavat osa endale «päriseks» omandada» (lk. 601).

Kuid siit selgub samuti, et Vilde pole küsimust eesti asunike suhtes kaugeltki õieti käsitletud. On eba-ajalooline üldistus, et vabadikkudest ja sulastest said jõukad pärisperemehed. Esiteks oli vabadikke ja sula- seid väljarändajate hulgas väga vähe, sest väljarändamine nõudis teatud kapitali, ja teiseks ei võinud palja töökuse ja usinusega, nagu Vilde seda siiski rõhutab, veel rikkaks pärisperemehes saada. Rikastu- mine võõra tööjõu kurnamise teel, milleks oli tarvis kõigepealt maad ning töövahendeid, vajas samuti kapitali.

Kirjeldades talurahvast Eestimaal, on Vilde suure realistina kujutanud seda teravalt diferentseerununa, kuid Krimmi eesti asunike puhul ei ole ta seda enam sellise järjekindlusega suutnud teha. Nagu romaani esimene

¹ E. Vilde, Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks, Kogutud teo- sed XXVIII, Tartu 1934, lk. 97.

² Sealsamas, lk. 90.

osa on nii sisuliselt kui kujundushkult küpsem, läbimõeldum ja teine osa on jäänud vaid lühikokkuvõtteks, nii ilmneb ka selles põhilises küsimuses siin läbimõtlema, teatavat pinnapealsust. Ka Vilde enda käsitleluses esineb olulisi vastuolusid, mis tõendavad, et autor ei olnud kõiki probleeme lõpuni mõelnud. Kasutades realistina enda kogutud materjale ja reisimuljeid Krimmi asunike juurest ning Kustav Maltsi faktidele toetuvat, kuigi ühekülgselt valgustatud käsikirja, on Vilde andnud õige pildi eesti väljarändajate elust, kuid on eksinud kokku- võtteis, tähendab pole suutnud anda ajaloolise materialismi seisukohalt õigeid hinnanguid ega üldistusi, nagu ilmnes eelmisest tsitaadist. Ei romaanis «Prohvets Maltsvet» ega uurimismatka kirjelduses «Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks» ole kirjanik andnud ühegi popsi ega sulase kuju, kes oleks Krimmis rikkaks saanud. Kui neid oleks olnud, oleks autor neist kahtlemata ka kõnelnud.

Vilde maalib romaanis pildi mugavustes ja «kultuurset» elavast eesti asunikust — kulakust, milliseid ta oma matkakirjelduses esitab ka teiste rahvuste esindajate kohta. Missugustes tingimustes aga toimus võõra tööjõu eksploatimine neis jõukais asuniketaludes just selles osas on romaanil mõningaid puudujääke. Oma reisikirjel- duses annab Vilde siiski väga ilmeka ülevaate tolle «kultuurset» mugat- seva kulaku rikkuse allika — sulase elust. Vilde kirjeldab, kuidas sulane aasta läbi pidi elama Krimmi «moe» järgi hobusetallis, magades mõnes vankrikes. Töö oli väga ränk ja tööpäev pikk, eriti suvel. Magamiseks jäi vaid 3—4 tundi.¹ Suulistena ekpluateeriti rändavaid vene ja ukraina kehvikuid, aastasulastena ja «tüdrukutena eestlasi. Pere- mehed laskisid viimastel omal kulul Krimmi sõita, aga kuna eesti sulane ega tüdruk ei tahtnud nii ränka tööd teha, nagu sealsetele palgalistele peate pandi, siis rändasid nad sageli tulnud teed tagasi. Eesti mõisa- rendiperemehed, kes mõnikümmend aastat tagasi olid elanud viletsas suitsutares koos teenijatega, ei pidanud Krimmi kulakutena neid enam rohkem väärt olevaks kui hobusetallis magamiseks. Aga romaanis on kõik see jäänud esile toomata.

Oma uurimismatka kirjelduses on Vilde ka Krimmi asunike rikastumist kaubaks muutunud tööjõu arvel väga õieti iseloomustanud, kirjutades: «Müüdavaks ja ostetavaks kaubaks on inimlik jõud ning seega inimene ise. Selle jõu suuruse ja väreuse — inimese vanaduse, sugu, tugevuse järgi käib makstav hind. Nõnda jagunevad inimlikud töölised oma välimuse, aga ka kättehärjutatud oskamise kohaselt mitmesugustesse headuseliikidesse, nagu muudki tööloomad põllumehe laadal.»²

Kuid siinjuures on põhjust meenutada ka kapitalismi arenemise progressiivset osa üldises arengus, mida V. I. Lenin on selgesti esile toonud Venemaa olude kohta XIX sajandi viimaseil aastakümneil. Lenin kirjutab: «Teiseks katkestas põllumajanduslik kapitalism esma- kordselt meie põllumajanduse saiaanditepikkuse stagnatsiooni, andes hiiglatõuke tema tehnika uuendamisele ja ühiskondliku töö tootlike jõu- dade arenemisele. Mõned aastakümned kapitalistlikku «lammutust» tegid

¹ E. Vilde, Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks, Kogutud teo- sed XXVIII, Tartu 1934, lk. 107 jj.

² Sealsamas, lk. 106.

selles suhtes rohkem kui terved sajandid eelnenud ajaloogu.¹ Ka väljarändajad Krimmis andsid sellele progressile oma panuse.

Vähesed väljarändajaist tõusid kapitalismi arenemisele omases diferentseerumisprotsessis linna ühiskonnas palgatööjõu kasutamisele varaka linnakodanluse hulka, näit. Lõhmuse Taavet tollassepa-töökoha omanikuks, Kustav Malts majaomanikuks jne., omandades ühtlasi sellele vastavad töökspidamised ja harjumused.

Vilde jätab aga vaatluse alt välja selle osa väljarändajaist, kes laenuksid ning kes elasid rentnikena ja palgatöölisena nii maal kui linnas kes seega lütsid tõusva proletariaadi ridadega.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Vilde on siin esitanud kirjanduslik vormis oma teoreetilist veendumust, mida ta 1912. aastal on sõnastanud järgmiselt: «Ma mõistsin korraga, miks üks inimlik seltskondlik ühiskond] oma nägu muutma peab, kui tema tootmise ja produktide jaotuse viis teisenenud tingimuste mõjul muutunud on, ma mõistsin, miks üks seltskondlik [= ühiskondlik] vorm kui majanduslike vahetõrgete väljenduse teise «välja lunastas» — kõrgem madalama s. o. kapitalism kui kõrgem vorm feodalismi kui madalama vormi

V

Rahvusküsimus E. Vilde käsitusel.

E. Vilde loomingus on olulist tähelepanu pühendatud rahvusküsimusele ning ajalooliselt kõigiti põhjendatult, sest Venemaal, eriti aga Baltimaade rahvaste elus oli see probleem eriti oluline. Vildele on alati võõras ja vastuvõetamatu olnud šovinism. Oma lukuva, ääretult erksa iseloomu tõttu ja hiljem poliitilise paguluse ajal puutus ta kokku paljude rahvustega ning õppis neid tundma ja hindama. Tutvumine marksismiga aitas tal leida õige orientatsiooni rahvusküsimuses.

XX sajandi algul kerkis rahvusküsimus Venemaal kui paljurahvulises riigis tööliikumise väga hoogsalt arenedes teravalt üles. Kodanlikud ringkonnad ajasid oma piiratud natsionalistlikku joont, mida jagasid ka föderalistid. Ainuõiget rahvuspoliitikat teostasid bolševikud. Teatavasti kirjutas J. Stalin neil aastail oma tööd «Kuidas käsitleda sotsiaaldemokraatia rahvusküsimust» (1904) ja «Marksism ja rahvusküsimus» (1913), milles ta arendab edasi rahvusküsimuse teooriat imperialismi tingimustes.

Kuigi Vilde pole rahvusküsimust teoreetiliselt käsitleanud, on tema seisukohad selles asjas selged. Vilde õppis rahvaid tundma mitte kui üksikutele vaenulikele rahvastele, vaid kui rahvastele, kes kõik jagunevad põhiliselt kahte vaenuliku klassi — kurnajaks ja kurnatavaks. Vilde tunnustas rahvushõlgu omapära, rahvuslikku erinevust, kuid nägi rahvaste tõelist vabadust proletariaadi ühises võitluses kapitalismi vastu ja võidus kapitalismi üle. Vilde ei tõmba käimasolevas klassivõitluses mingeid

rahvushõlgu piire, olles põhiliselt ühtse, internatsionaalse töölispartei platvormil.

Rahvusküsimust on Vilde oma ilukirjanduslikus loomingus kõige ulatuslikumalt käsitleanud ajaloolises triloogias. Arusaadav, et Eestimaa 1858. aasta tingimustes erines rahvusküsimus tunduvalt veel eesti rahvusliku liikumise kõrgaja omast, rääkimata olukorrast, mis valitses triloogia kirjutamise ajal, XX sajandi algul Venemaal.

Juba ainult Baltimail tuli mitmesse rahvusse kuuluvail elanikel koos elada. Ajaloolistel ja sotsiaalsetel põhjustel oli valdav enamik balti sakslasi eesti rahva suhtes, kelle põhimassiks oli talurahvas, vaenulikuks, koloniaalselt kurnavaks klassiks. Kuid balti sakslus ei esindanud sugugi saksa rahvast. Ja Vilde on selles küsimuses õieti orienteerunud. Balti paruneid ja nende truimaid abilisid pastoreid on Vilde kujutanud kui talurahva vaenlasi, lähtudes klassivõitluse põhisest seisukohast. Seejuures leiame Vilde töös rea saksa rahvusest progressiivseid, rahva huvide eest võitlevaid tegelasi, nagu Konrad Huber romaanis «Kui Anija mehed Tallinnas käisid», Gottlieb Lustig «Mahtsa sõjas». Sveitsist pärit prantslanna Juliette Marchand esindab tollal Lääne-Euroopa kodanlik-demokraatlikke vaateid.

Lähtudes ajaloolisest tõepärasest ning oma isiklikest kogemustest ja tähelepanekuid, on Vilde õieti kujutanud eesti ja vene rahva suhteid. Vilde teeb ilmselt vahet vene rahva ja tsarismi ning teda toetavate vene mõisnike vahel, kuigi see vahetegemine pole konsekvantne. Vene mõisnikke puudutab ta vaid möödaminnes, kuid tavaliselt esinevad need kui talurahva kurnajad, kui talurahva vaenlased. Kui vene talupojad said eesti nälgivailt väljarändajailt teada, et nende kodumaalt põgenemise põhjuseks on julm kurnamine mõisnike poolt, «siis piilusid nad endi mõisade poole» ning «nokutasid taibates pead», kirjutab Vilde (lk. 529).

On selge, et Venemaal ei olnud balti parunite südamestumaid julmu-reid. See ilmneb ka kõne all olevast romaanist, kus Krimmi mõisnikke kujutatakse inimlikemana kui Eestimaa paruneid.

Vilde puutus venelastega kokku Eestimaal, ta elas ka Moskvast ja reisis korduvalt Venemaal, eriti enne «Prohvet Maltseti» kirjutamist, õppis tundma ja armastama vene rahvast, eriti vene proletariaati. Moskvast nägi ta tohutuid vastuolusid määratute rikkuste ja vaesuse vahel. Vene tööliste on Vilde suhtunud hindavalt ja lugupidavalt. Ta kirjutab 1896. aastal Moskvast: «Nagu venelane üldse, on ka vene tööline hariduse kohta imekspeetmisväärt vastuvõtlik, terane aru saama, väle järele tegema, eeskujul võtma ning erk mõtlema.»²

Mitte juhuslikult, vaid täiesti põhjendatult ja teadlikult kujutab Vilde suure armastuse ja poolehoidu 1904. aastal kirjutatud jutustuses «Kõrdu ajal» vene üliõpilast Kurbatovit progressiivse tegelasena, asetades ta edukalt võitlema eesti töusikkodanluse ja balti parunite reaktsiooniliste vaadete vastu. Romaanis «Raudsed käed» kujutab Vilde eesti ja vene tööliste sõbralikus koostöös Narva Kreenholmi vabrikus ning vene tööliste südamekkust ja elujõulisust.

Eriti annab aga ajalooline triloogia rea hülzavaid näiteid Vilde avarast rahvusküsimuse mõistmisest ja ajalooliselt õigest suhtumisest vene

¹ E. Vilde, Vaated Vene elusse, «Postimees» 1896, nr. 227

² V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., Tallinn 1950, lk. 258.

³ E. Vilde, Minu vaimlise arenemise käik, käsikirj, 1913. Tallinn Kirjandusmuuseum, käsikirjade osakond, fond 36.

rahvasse. Eesti talupojal oli vähe kokkupuutevõimalusi laiemate rahvahulkadega, nükaua kui tal puudus liikumisvabadus. Tsaari valitsuse mitmesugused vene rahvusest ametnikud ei esindanud kaugeltki vene rahvast, sest enamikus olid need truud tsarismi, seega suurt rühujate klassi huvide kaitsjad. Tsaarismi julma režiimi kõige efektiivne maks teostajaks oli armee, kelle abi balti mõisnikud väga agarad olid kasutama talurahva keskel üha tugevneva ülestõusuvaimu vastu summutamiseks. Nii ei saanud sõjavägi soodustada eesti ja vene rahva põhiste sõprustunnete süvenemist.

Kuid kõigest sellest hoolimata leidis riigiametnike ja eriti balti sõdurite hulgas isikuid, kelle ametniku- või sõjaväelase mundri alt tih nähtavale mitte ainult inimlik süda ja siras poolehoid balti mõisnikulma ekspluatatsiooni ja hirmuvalitsuse all vaevleva eesti talurahva vastu, vaid kes püüdsid võimalust mööda pakkuda kannatajatele ka oma abi.

«Mahtra sõjas» käib Ants Tertsius Kärü vene preestriilt kui tema arvates ainukeselt usaldusväärse isikult uue seaduse kohta selgitust saamas. «Prohvet Maltsvet» leiavad Krimmi siirdunud talupojad seadete võimumeeste, näiteks Tauria kubernerit jt. poolt sõbralikku kohtlemist ning vajaduse korral kaitsesid balti mõisnike vastu. Muidugi tulid arvestada, et Krimmi võimumehed kaitsesid sellega ühtlasi ka krooni ja kohalike mõisnike huve, asustades tühjaks jäänud maid (vt. «Prohvet Maltsvet», lk. 397 jj).

Tsaararmee oli ülesseeritud kuulekaks isevalitsuse kaskude tahtjaks nii vene kui teistest rahvastest talupoegade ja hiljem tööliste ülestõusude veristel mahasurumistel. Kuid sõjaväkke varvati sündkorras kõigest rahvastest mehi. Ei ole muudugi juhus, et Mahtra lahingus tunakse silmatorkavalt esile eestlasest soldat, kes laseb maha oma kaasmaalase talumehe ja südamest haavab üht naist. Kirjanik näitab sellega, et karistusvõlle ei tule vaadata rahvuslikust aspektist, vaid kui valitseva klassi võimuorganile.

Ajaloolised andmed jutustavad, et 1841. aasta nn. Pühajärve sõjale järgnenud talupoegade peks kujunes suhteliselt pehmeks selle tõttu, et vene sõdurid ei löönud tugevasti. Vilde kõneleb ühenduses Mahtra sõjaga vene soldatite heatahtlikust ja isegi sõbralikust suhtumisest eesti talurahvasse. Ta kirjutab: «Soldatite olek kohaliku talurahva vastu oli üldiselt heatahtlik, isegi sõbralik. Venelase lihtlapselik südamehäda tikkus tihti esile. Oli märgata sõdurite seas otsekohest kaastundmust nende vaeste rõhutatud ja hirmunud inimeste vastu, kellega nad siin, neile võõras ringkonnas, kokku puutusid.» Samal ajal suhtusid vene soldatid mõisasundijasse ilmse vaenulikkusega.

Ometi teostasid needsamad soldatid äärmiselt julma veretööd talupoegade kallal nii Mahtra väljal ja Tallinna turul kui ka Albu mõisa. Vilde näitab nii Tallinna Vene turu kui ka Albu veretöö puhul, kust «pidi see tõhus võim tulema, mis nende rinnas jätkuse oma töö kohta maha suruks, mis nende silmadele kaed ette paneks, et nad õieti ei näeks, mida nad teevad, mis nende kõrvad kurdiks teeks, et nad oma ohvrite kisa ei kuuleks» («Prohvet Maltsvet», lk. 489). Selleks osutus nii

¹ E. Vilde, Mahtra sõda, Kogutud teosed XXI, Tallinn 1924, lk. 487.

Tallinnas kui Albus talupoegade endi higi ja vaevaga pruulitud kange ning haisev mõisa puskar, millest soldatid lasti ohtrasti juua julgust ja verehimu inimeste veristamiseks, kellest nad midagi paha ei teadnud» (sealsamas).

Vilde näitab ühelt poolt, kuidas balti parunid tsarismiga käsikäes töötavad, ning teiselt poolt eesti ja vene talupoegade saatuskaaslust. Eriti ilmekalt avaldub see romaanis «Prohvet Maltsvet», sest siin avanes tõsioludele truaks jääval kirjanikul erilne võimalus näidata eesti ja vene rahva südamlikkust vahekorda, konkreetset — vene rahva südamlikkust ja abivajadust õnnetute eesti väljarändajate suhtes. Tuleb vaid kahetseda, et kirjanik, andes romaanis sellest osast ainult lühendatud kokkuvõtte, ei saanud seda süžeeiliselt küllaldaselt välja arendada.

Eesti väljarändajad-maltsvetlased, aga samuti väga paljud teised, kellest romaanis ei kõnelda, sooritasid paari tuhande kilomeetrilise reisi läbi Vene alade, kusjuures neil oli tihedaid kokkupuuteid kohalike talupoegadega. Romaanis «Prohvet Maltsvet» näitab Vilde ilmse südamesoojusega, et kuigi «eesti talupoeg leidis vene saatusevenna varaliselt niisama armetu olevat, kui ta ise oli, paljuti aga veelgi armetuma» (lk. 528), ometi püüdsid nad õnnetuid väljarändajaid abistada. Vilde kirjutab: «Vene rahva heldet, kaastundlikku südant õppisid eesti väljarändajad rohkem määratundma. Kus midagi oli, seal anti lahtisel käel, ja mitte raha eest, vaid armuannina» (lk. 528). Armastust ja heldust saavad eesti väljarändajad tunda ka Odessa kodanikest (lk. 575), vähemal määral Simferopolis. Oma uurimismatka kirjelduses rõhutab Vilde Krimmis elavate väga paljude rahvaste vahelisi sõbralikke suhteid.¹

Lähem nõukogudeaegne uurimine on tõestanud, et Vilde ajaloolise triloogia sisulises kujunemises on olulist osa etendanud XIX sajandi keskpaiku ja Vilde kaasajal progressiivse eesti ja vene intelligentsi poolt väljaantud teosed ning ajakirjanduses ilmunud artiklid. Selliseks teoseks oli kõigepealt 1861. aastal anonüümselt ilmunud, balti mõisnikke vihaselt ründav ja eesti talupoegi kaitsv töö «Eestlane ja tema isand». Kuigi kuni tänaseni pole tähendatud teose autoruse küsimust lõplikult lahendatud, on Vilde teadliku kavatsusega oma romaanis «Prohvet Maltsvet» lehekülgedele toonud selle töö autorina V. T. Blagoveštšenski kui vene progressiivse ühiskondliku mõtte esindaja.

Vilde kirjutab vihaga, kuidas Tallinna linna saksa soost kodanikud tundsid lõbu Lasnamäe valge laeva ootajaist, keda sinna olid toonud parunite poolt loodud ebainimlikult julm orjus ja vaimne sõgedus, ja kuidas saksa ajalehe «Revalsche Zeitung» toimetaja ja eesti ajalehe «Perno Postimees» toimetaja «rahvasõber» J. V. Jannsen südamest nende õnnetute üle irvitasid, nimetades neid «pärdukuks». Just sellele kontrastina ühendab Vilde Lasnamäe traagiliste sündmustega vene rahva, vene intelligentsi esindaja V. Blagoveštšenski «vihast väriseva, kaastundest hõõguva, hoolega kogutud teadmiste rajatud võimsa protesti» (lk. 410) eesti talupoja põliste vaenlaste, balti parunite vastu. Vilde

¹ E. Vilde, Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks, Kogutud teosed XXVIII, Tartu 1934, lk. 112.

² Neid küsimusi valgustatakse lähemalt E. Vilde romaanide «Mahtra sõda» ja «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» järelsõnades.

kõneleb siin, et Blagoveštšenski kirjutas armastusest eesti rahva vastu ja põlevast vihast halti mõisnike vastu raamatu «Eestlane ja tema isand» — vägivaldast ja viletsusest, mida kannatas eesti talurahvas. Raamat sai ilmuda tol ajal ainult välismaal. Aga «eestlase isandad» olid teda lugenud ja hoobid olid pihta läinud. Seda tunnistas nende avahkkude häälekandiate sapisülitamine, see osutus viimaste vingerdavaist katseist protestikirjas seisvaid tõsiasi valeks ajada,» kirjutab Vilde (lk. 411)

Vene eesrindlik mõtte esindajad, võldeides vene talupoegade vabaduse eest, mõistsid ühtlasi teravalt hukka tsarismi kolonisaatorliku vahemuse rahvaste orjastamise poliitika. Need progressiivsed vene ühiskondlikud mõtlejad võitlesid mitte ainult vene rahva õiguste ja vabaduse eest. E. Vilde on sellelt alalt esitanud kultuurilooliselt suurepärase kuju — vene progressiivse mõtleja Blagoveštšenski, kes kogu oma südamesooviga ja vabadusearmastusega astus välja eesti talurahva kaitseks.

Vilde on selle kaudu kõige veenvamalt näidanud eesti ja vene rahva ühist võitlust mõisnike kurnamiskorra vastu. Vilde on vene XIX sajandi ühiskondliku mõtte ulatuse ja ajaloolise tähtsuse kohta andnud Blagoveštšenski kaudu kaaluka tõendi. Esiteks selgub siit, et Blagoveštšenski võitles süüdliselt ja kartmatult vaikerahva (eestlaste) vabaduse eest, jätkates sellega vene rahva igapäevast võitlust eesti rahva võitlusele saksa peritöötlite ikke vastu. Teiseks on see tõendiks vene progressiivse ühiskondliku mõtte viljastavast mõjust Eduard Vilde maailmavaatelisele arengule ja kunstilisele loomingule.

Vilde töödest ilmneb, et talle on alati südamelähedane olnud rahvaste sõprus. Vilde kui marksismist mõjutatud kirjanik on omaks võtnud õige rahvuspoliitika ja on seda ka oma töödes korduvalt esile toonud, on näidanud, et töötavad inimesed, olenemata nende rahvusest, moodustavad ühise sõbraliku pere. Seejuures on ta erilist esile toonud eesti ja vene rahva sõprust.

VI

Kunstilise vormi rakendamise probleem «Prohvet Maltsveti».

E. Vilde ulatuslikest töödest on romaan «Prohvet Maltsvet» kõige komplitseerituma kompositsiooniga. See on kirjanikult nõudnud erilist tähelepanu ning on reas sisemiste loominguliste vastuolude ja väliste põhjuste tõttu kujunenud ebaühtlaseks.

Ajaloolise triloogia esimese osa, romaani «Mahtsa sõda» süžeeiline ülesehitus on rajatud peamiselt ajalooliste sündmuste raamides tegutseda mõttekujutuslikele tegelastele. Seejuures keskendub tegevus ühele ajalisele lühikesele ning kindlapiirilisele sündmusele, Mahtsa sõdale. Kõik see võimaldas kirjanikul vabamalt tegutseda ja luua kompositsioonilt ühtlane, kompaktne teos.

Võrratult keerulisemaks ja raskemaks osutus «Prohvet Maltsveti» disponeerimine. «Prohvet Maltsveti» tegevustik areneb ajaliselt ning eriti ruumiliselt hoopis ulatuslikumais mõõtnes ja on läbi mõõtnud mitme ühiskondlikult väga komplitseeritud sündmusega. «Prohvet Maltsveti» peategevus areneb ajaliselt 1857. aasta kevadtalvest kuni 1863. aasta suveni, kuid ühenduses Juhan Leinbergi eluga haarab ta 1840-ndaid

aastaid ning lõpeb aastaga 1886; romaan teises trükis mainitakse koguni ühenduses Kustav Maltsi surmaga aastat 1924. Geograafiliselt toimub romaan tegevustik peamiselt Põhja-Eestis, Krimmis ja paari tuhande kilomeetri pikkusel teekonnal Eestist Krimmi ning hiljem sealt Kaukaasiasse. Lähemat miljöölist ja ajaloolist vaatlemist peale Eestimaa kubermangu on leidnud Krimm — nii geograafiliselt kui sotsiaal-majanduslikult.

Romaani tegelastest on ühed täiesti mõttekujutuslikud (kõik Kugli tegelased), teised aga rangelt ajaloolised, kellede kohta Vilde on kasutada nii käsikirjalist kui suulisest traditsioonist kogutud rikkalikku materjali.

«Prohvet Maltsveti» kirjutamisel rakendatud loomingulisi põhimõtteid kompositsiooni ja stiili alalt on Vilde valgustanud ning motiveerinud ühes erakirjas¹ 1908. aastal, kus ta kirjutab: «Ka polemikata isa Jannseni vastu ei kahetse ma — miks ei võinuksugune poliitiline roman, nagu «Maltsvet», polemikata pidada, pealegi nii üldlase tähtsusega asja? Minu plaan oli «Maltsv.» «Mosaik-romani» teha: sinna sisse lüüa lühikalist luulet, draamalist pathost, tantsivat feuilletoni, poliitilist-sotsialset kainust, nalja jne. läbi segi panna — ikka seejärele, keda peatüki aine seda nõuab või välja kannatab. Mina ei pea seesugust käsitamist sugugi «keelatuks», nagu ma üldlase igascholasikalise kitsenduse vastane olen».

See Vilde seisukoht loomingulise meetodi kohta «Prohvet Maltsveti» puhul annab meile võtme romaani kompositsiooniliseks ja stiililiseks analüüsiks. Kahtlemata on kirjanik siin õieti toiminud ning vastavalt neile põhimõtetele loonud kunstiväärtusliku teose. Et «Prohvet Maltsveti» kompositsioonis esineb siiski üsna tunduvalt ebakõla, et romaan esimese pool on antud hoopis suurema psühholoogilise süvenemisega ja kunstilise kujunduslikkusega kui teine pool, ka selle kohta on autor andnud motiveeritud seletuse: ««Maltsvet»... sai kirjanikuna ja minu vaesuse ohvriks,» kirjutab ta sealsamas. «Ma pidin ta leivatööna tulist-ruttu valmis treima... ja teiseks käis kirjanikuna ühtlugu kurjalt peale, et ruttu lõpp tuleks — minna liig suureks. Mul oli aga määratu rohke ja hea materjal, mida ma ei raatsinud kõrvale jätta. Nõnda pidin ta raamatu teise poole sisse vägivaldselt ära tuupima, kuna romaan 1/2 või vähemalt 1/3 osa võtt suurem oleks pidanud snama, kui ma terve ainevara tegelaste näjal oleksin välja tõotanud. Sel lool ei seisa romaan esimese ja teine pool sugugi kokkukõlas — esimene on eeposlik kujutus, teine juhtkirjalik kokkuvõte. Kui see töö kord teises trükis peaks ilmuma, siis tuleks teine köide veel juurde.»

Ometi ei saa öelda, et teos oleks ilukirjanduslikult ebaõnnestunud, sest mainitud kompositsioonilisest puudusest hoolimata moodustab «Prohvet Maltsvet» tervikuna kunstiväärtusliku teose.

«Prohvet Maltsveti» esimene 1/3 moodustab kirjanduslikult väljaarendatud ja ühtlase terviku. Suulises liikumises mängivad tähtsat osa nii ajalooline isik Juhan Leinberg ehk Maltsvet kui Kugli meelekujutuslikud tegelased, kõigepealt Kiisa Mikkli pere ja Lõhmuse Taavet. Ent

¹ Avaldatud autori enda poolt «Tartu Päevalehes» 1915, nr. 42, hiljem ilmunud «Loomingus» 1946, nr. 7/8, lk. 885

väljarändamislukumine on arendatud annuüksi ajalooliste isikute, peamiselt Kustav Maltse najal, kusjuures Kugli tegelased on sellega nõrgalt seotud. Selle osa ilukirjanduslikult väljaarendamatus tõttu pole väljarändamist suudetud kujutada seniste juhtivate tegelaste vaheliste konfliktide arendamisega ega psüühilistes nähtustes konkretiseerituna. Antud sulge on sunnitud ajaloolase-publisti, mitte aga ilukirjaniku suunetuse. Vilde on tahtnud ära kasutada nii Kustav Maltse käsikirja, mis väljarändamise osas oli kahtlemata sisukam ja usaldusväärsem materjal, mille luse kui usulise liikumise kujutamisest, kui ka rikkahkku materjali, mille autor oli saanud uurimisreisilt Krimmi eesti asunike juurde. Seepärast esineb siin tarbetut kuhjarmist. Kompositsiooni seisukohalt ülearuseks tuleks lugeda näit. 24. peatükki, kus kujutatakse ühe väljarändajate rühma täiesti juhuslikke vintsutusi Peterburis kelmide küüsis; romaani kui sotsiaalse ja kompositsioonilise terviku seisukohalt on ülearune ka nii mitme rühma teekonna ja Krimmi asumise detailne jälgimine. Teiselt poolt võime aga neile asjaoludele leida ka õigustust. Nende sündmuste kaudu on kirjanik loonud realistliku pildi neist tohutuist ja mitmesugusist raskustest, mis kerkisid üles väljarändamisel ja mida tuli võita. Kõigi esitatud aparduste ja õnnestuste kuhjamine ühe ning ainukese kirjeldatava reisirühma selga oleks olnud ebausutav ja seega ebarealistlik. Ajalooliselt pakuvad need osad igal juhul nii tänapäeva kui tuleviku lugejale väärtuslikku materjali nii faktiliselt kui ka Vilde kunstilise loomingu seisukohalt, sest kirjanik on kujutanud kõiki neid sündmusi suure kunstilise oskusega.

Romaani kompositsioonilist ebaühtlust ja laialivalguvust suurendab rea oluliste sündmuste paralleelne, s. t. kahekordne käsitus. Nii näiteks kirjeldatakse Lasnamäe valge laeva ootamist esiteks kui ajaloolist nähtust ja siis hiljem eraldi Kugli tegelaste seisukohast. Viga tulenebki sellest, et Kugli tegelastest pole ükski juhtivalt ühendatud romaani peamiste sündmustega — väljarändamisega, mis aga oleks olnud täiesti mõeldav. Romaani kui kunstiteose tervikluse huvides oleks tahtnud näha just peaarühma, kuglilaste rännaku hoopis üksikasjalisemat kujutamist, mis oleks olnud sisustatud peategelaste isikupäraste elamuste ja draamatiliste konfliktidega ning kus oleks leidnud praegusest detailsemat esitamist väljarändajate kokkupuuted teekonnal vene talupoegadega. Praegusel kujul aga on antud kuglilaste rännust vaid ülevahtlik kirjeldus, isegi Lõhmuse Anu ja Taavet kaovad üldiselt massi, et Krimmis siiski veelkordseks endile tähelepanu tõmmata — senise perekonna- ja armastusdraama õnnelikuks lahendamiseks sõltuvalt muutunud majanduslikest tingimustest. Romaani üldilmele ei lisa ka enam midagi juurde viimane peatükk nüüd jälle Juhan Leinbergiks muutunud prohvet Maltsveti viimaseist eluaastaist, sest ta kaotas oma juhtiva osa juba väljarändamise algul ning ei mänginud pärast Krimmi pagemist enam mingit rolli.

Vilde on haruldane karakterite looja, võiks öelda, et suurepärase portreemeister. Vilde tüüpe loov anne on õitsele puhkenud just romaanides «Mahtia sõda» ja «Prohvet Maltsvet». Neist esimeses antud karakterite skaala on laiem mõisnike ja intelligentide osas, viimases aga rikkalikum, mitmekesisem talupoegade osas.

Romaani esimese poole keskmaks kujukaks on Juhan Leinberg, rahva suus prohvet Maltsveti nime all tuntud. J. Leinbergist (1812—1885) Vilde poolt antud Leinbergi surma-aasta 1886 on ekslik) on Vilde

pöödnud anda ajalooliselt tõepärane, kuid ühtlasi nukirjandusliku kuj. Selleks tuli tal terava kriitikaga suhtuda kasutada olevasse materjalisse kus Leinberg oli idealiseeritud. Vildel on õnnestunud esile tuua «prohvet» Maltsveti inimlikud jooned ja luua temast elav, psühholoogiliselt usutav karakter.

Olgu siin Vildele võrdluseks toodud kaasaegse Eestimaa tsiviilkuberneri W. v. Ulrichi 1861. aasta ametlikust ettekandest karakteristika, mida Vilde ei tundnud, kuid mis aitab lugejal Leinbergi lahti mõtestada: «Leinberg ise, 45—50 aastat vana, suure ja tugeva kehaehitusega, esineb ametivõimude ees tõsiselt, mõõdukalt ja ettevaatlikult, kuid ühtlasi teatava aplombiga kui mees, kes selles, mis ta usub ja kõneleb, on kindlasti veendunud; vaimselt väga andekas, omab ta eestlaste juures ebaharilikul määral kõnecosavust, nobedust ja elegantsi väljenduses; ta pilk on vaimukas ja avaldab kõnelemisel fanaatilise meelekindluse muljet.»¹

Tähelepandava iseloomustuse on Leinbergi kohta andnud üks tema suurimaid vaenlasi — Kuusalu pastor E. Ahrens (vt. ka romaani lk. 279—280) ametlikus ettekandes 1859. aastal Eestimaa kindralsuperintendendile. Ahrens kirjutab, et Leinberg «tarvitab kurjasti oma suurepärase mäluga ja haruldast kõneannet, et inimeste ees mängida Jumalast inspireeritud prohveti osa».² Ja edasi: «Need, kes end hellitavad lootusega, et ta mõju talupoegadele on soodus ja juhib neid kõrvaldama mässulistest mõtetest, võivad veel kibedasti pettuda. Et ta möödunud aastal on rahule manitsenud, pole mingi tagatis tuleviku jaoks... Kuigi ta tööpoolest kunagi ei õhutaks mässu, on suur meeletutus, mille ta oma jutlustega on esile kutsunud, iseenesest juba kardetav, sest selle laad võib väga kergesti muutuda ja see usuliselt alalt siirduda poliitilisele».³

Ahrens, pidades Leinbergi ekslikult «kardetavaks õõnestajaks», väljendab siin esiteks pastorite muret kaotada oma autoriteet rahva silmis Leinbergi populaarsuse tõttu ja teiseks hirmu talurahva «mässuliste» mõtete ees, mis olid haaranud laiu talurahvahulki 1858 aastal.

Vastupidiselt eelmisele väidab tolleaegne Ida-Harju haagikohtunik R. v. Tritthoff, et Leinberg oli manitsenud rahutuste ajal talurahvasõnakuulelikkusele ülemuste ja mõisnike vastu, mispärast ta soovitas teda just oma piirkonda.⁴

R. v. Tritthoff rõhutab nimelt oma aruandes 3. novembril 1858 aastal Eestimaa tsiviilkubernerile, et Leinberg on «igal ajal manitsenud maarahvast sõnakuulelikkusele ülemuse ja mõisnikkude vastu, kuna mul pole ühtegi tunnistust, et ta oma kõnedega või käitumisega kedagi oleks õhutanud vastuhakkamisele» ja et Kolga ranna valdade vanemad tõendanud, et Leinberg möödunud suvel talupoegade rahutuste ajal «ronkem... kui inimliku kannatusega rannikutalupoegi manitsenud loobuma oma kuritegelikest kavatsustest, ja kuigi ta tol korral pole suutnud märatsevate hulka... mõistlikuks muuta, on ta igatahes mitmed mõistlikumad

¹ A. Kruusberg, Materjale Maltsveti-liikumise kohta, Tartu 1931, lk. 161.

² Sealsamas, lk. 100.

³ Sealsamas, lk. 101.

⁴ Sealsamas, lk. 46 ja 100.

talupojad tagasi hoidnud vastuhakkamisest...»¹ (Kõne on 1858. aasta talupoegade-ühkumise osavõtjaist, keda mõisnik nimetab enda eri kohast kuritegelikeks.)

Esitatud Ahrensi hinnanguis suhtutakse Leinbergisse mõisnikevastas seks muutunud rahvalukumise seisukohalt. Tritthoff aga iseloomustab Leinberg'i kui usujutustajat.

Vilde kujutab Leinberg'i kui väliselt imposantset isikut ja andekas kõnemeest, osavat vaidlejat, kes on piibli tundmises kui puht-vaidluse tehnilistes võtetes oli peajagu kõrgemal oma vastastest, ka «akadeemilise haridusega» pastoreist. Kuid seejuures jäi ta ometi väga piiratuks, sest ta «puutus õige arusaamise ja selgem vaade inimeste olude kohta üldiselt ja talurahva ihuliku nädapolve kohta eriliselt» (lk. 197). Pärast kõige kitsarinnalisemalt kinni usudogmaades, mürgitas ta tegelikult rahva mõistust ja unustas kurnajatevastast klassiviha, nii et Lõhmuse Taavetil oli täiesti õigus teda nimetada sakste heategjaks. Seepeale pole romaani lõpus antud hinnang Leinbergi kohta, et ta «rahva peal rüüstava vägivalga vastu oma l kombel ja oma tarkust mõõda protesti oli katanud tõsta» (lk. 610), kuidagi õigustatud. Vilde on sunnitud rääkinud kogu romaani läbivale põhilisele ning õigele käsutusele, mille järgi maltsvetlus kui antifeodaalne rahvalikumine arenes just Leinbergi kiuste ja temast sõltumata.

Vilde järgi elas Leinberg peale Krimmist Eestimaale tagasitulekut rahus. Nähtavasti polnud K. Maltsi ega samuti J. Freimanni käsikirja andmeid selle kohta, et Leinberg vangistati kahel korral Eestis 1865 aastal ja mõisteti passita Krimmis käimise ning valepassi tarvitamise pärast 3 kuuks vangi ja kandis karistuse Toompea vanglas.

Vilde on kasutanud Leinbergi iseloomustamiseks ja tema mineviku esiletoomiseks kunstiliselt õnnestunud võtet, lastes romaani tegelastel jutustada rahva elus liikuvaid mitmesuguseid lugusid temast kui endisest mõldrist, kõrtsmikust, hobusepariisnikust, aga samuti tema hilisemast pettusest, mis olid mõeldud selleks, et tõsta oma jüngrite hulgas «prohveti» oreooli.

Kui Leinberg on antud silmapaistva kunstilise meisterlikkusega, siis romaani teise poole juhtiv tegelane Kustav Malts on jäänud kunstiliselt täiesti väliaarendamata kujuks. Ta esineb ainult ajaloolise isikuna, mitte kirjandusliku tegelasena.

Kirjaniku ideede kandjaks, niipalju kui autori enda ohtrate mõtte- ja meelsuse-avalduste kõrval romaani tegelastest keegi seda on, tuleb pidada Lõhmuse Taavetit. Kirjanik on Taavetit kujutanud erilise südamesoonuse ja a mastusega, kuid seejuures teda idealiseerimata. Taavet on ärksa ja aruka talupoja realistlik ning usutav kuju. Temas kehastub talurahva elav ja võimas klassiviha feodaaljunkrute või nende käsilaste vastu (vt lk. 243-244 jm.), mis leiab väljendust ka stiibilistes kätemaksu-aktides, nagu junkru-Otu peksmise ja Ahula vastuhaku näol. Taavet ei ole mingi teadlik võitleja ega organisator, kuid siiski innustaja. Kirjanik on veenvalt esitanud Taavetit kui mõisnike poolt tuleva kurnamise (vt eriti lk-d 239-240, 243 jm.), eriti aga kui maltsvetluse ja üldise religiooni paljastajat.

¹ A. Kruusberg, Materjale Maltsveti-liikumise kohta, Tartu, 1931, lk. 46.

Kirjanik on individualiseerinud Taavetit kui erandlikku inimest. Ta on tugevate emotsioonide inimene, nagu see on omane andekaile, loovaile, kunstiliste kalduvustega isikule. Kuid siin peituvad ka ta nõrkused — tasakaalutus ja vahestine enesekontrolli kaotamine.

Taavet on kujutatud oma aja talupoja tingimustes sügava mõtlejana, järjekindla juurdlejana ja loogiliste järelduste tegijana. Ta on vaikne, teravmeelne, osava ja meisterliku väljendusoskusega vaidleja ning kõnleja. See kõik ilmneb haruldase ilmekusega näiteks Lõhmuse Taaveti ja Juhan Leinbergi vahelises diskussioonis, kus viimane kui tüüpiline usujutustaja paljastab oma rahvavaenulikkust, tagurlikku palet, esimene aga esindab talupoja tervet, loovat mõistust ning arukat kainust nii reaalsete olukordade hindamisel kui abstraktsete, seekord usuliste probleemide analüüsimisel. Lõhmuse Taaveti ja Seenepalu Andrese, aga samuti Vikerpuuri, sulase Jaani, Taaveti õe, Pärtli Juula jt. kaudu on kujutatud rahva loomulikkust, arukust, raugematut elujõudu ning alistumatu iseteadvust.

Romaani lõpul saab Taavetist Krimmis jõukas linnakodanlane, kes kehastab seega talupoja arenemist feodaalse kurnamiskorra vastu võitlejast tüüpiliseks rahunenud kodanlaseks. See on ajalooliselt õige ja realistlikult antud areng.

Küla kõige raskema kurnamise all kannatavaid põlgatöölisi esindavad Kiisa Jaan ja Triinu, kellede elab protestivaim nii peremehe kui mõisa orjuse vastu. Nende otseseks käsutajaks on peremees, aga ka mõisa-sundijad. Nii kannatavad teenijad kaheko-dset sundi. Jaanil ja Triinul tuleb võidelda veel peremehe usulise türannia vastu. Nad peavad kannatama mitmekordselt, sest neil kui maata inimestel pole kuskilt kaitset loota. Kuid Jaan ei alistu, ta maksab kätte nii isiklikule vaenlasele, pruudi teotajale, kui ka mõisasundijale.

Saunikuid esindavad Kiisa Altsauna Tõnis ja Viu oma lastekarjaga. Tõnis on erakordse meisterlikkusega joonistatud kuju, esitades vabadiku raskele elule omaseid jooni. Ta peab oma hurtsiku ja maalapikese pärast orjama kolme- ja neliakordselt — talu ja mõisa. Tal on kaks peremeest, kaks kurnajat, ja mõlemale peab ta koos naisega aasta läbi tegu tegema. «Kuid asjata kõik — Tõnise võlg on igavene» (lk. 132). See mürgitas ta elu väljas ja kodus. Nii iseloomustab Tõnist tabavalt ta enda korrutatud lause: «Ja ning ei... Nõnna või teisiti... Eks soa näha, kui saab näha!» Ja nüüd sunnib peremees peale veel usuorjuse ja sellega ühenduses Tõnise ainukesest lõbust, tubakast loobumise. Ent Tõnis ei alistu, oma piibust ei loobu ta nii kergesti. Altsauna Tõnis on kirjaniku poolt kujutatud sädeleva huumoriga, kuid sealsamas näeb lugeja temas kehastuvat vabadikupõlve koledusi ja piinu. Ka Krimmis ei saavutanud Tõnis mingit õnne ega jõukust.

Kiisa Mikkeli ja tema naine Liisa esindavad fanaatilisi usumäratseid. Mikkeli «kuuepäeva-koht, maade poolest kurb liivasalv, vaevles ülekohtuse hindamise tõttu liia orjuse ja abiteo all, kuna mõisamaksud, kodused tööd jne. terves vallas nälgimise kõrguseni olid kruvitud» (lk. 111). Mikkeli püüdis liigsest orjusest ja õnnetustest tuleneva vaesuse vastu võidelda vagadusega, kuid asjata. Vilde näitab, kuidas usuline fanatism muudab inimese pimedaks, südameetuks ja egoistiks. Eriti ilmneb see Liisu muutuses (vt lk. 111).

Satir, millega paljastatakse Mikkeli usulist sõgedust ja türanniat, peh-

meneb vahetevahel kaastundlikumaks huumoriks. Vilde nagu andestab Mikkli tema kurva surma puhul Krimmi teekonnal, kui ta kirjutab «Vaene mehe ei saanud töölatud maad, millest ta oma lapseus kogu vanaaasta oli unistanud, enam näha... «Peaks ma ometi vähegi tahagi veel jõudma ja läbi pulkade voodata soama,» sosistas ta mõni tund enne surma» (lk. 530).

Kiisa Mikkli ja Lõsu usuline fanatism ruineerib täiesti tema poja Miku, samuti viib see tütre Elsu mõisnike tõprahke kirgede objektiks. Ode Ana oma pimeduses ainult aitab kaasa, et Elsu-taoline kirglik ja elujõuline noor naine satub eksiteele. Elsu päästjaks saab Aadu Viketpuur, kes on mitmetigi huvitav ja tõetruu kuju, kuuludes oma mõtteviisilt ja veendumustelt Lõhmuse Taaveti sõpruskonda. Kuid Elsu ja Viketpuuri vahetõrje on romantiseeritud.

Kiisa vanim tütar Anu, Lõhmuse Taaveti naine, on naiskujudest keskseim. Anu on mitmesugustel põhjustel teose üks fanaatilisemaid maltsetelasi, kuid pärast kannatusi ja pettumusi avanevad ta silmad pikemaajaks. Kui Anu üldiselt jääb vähe individualiseerituks, siis ta vabanemine usufanatismi kütkest on antud hea psühholoogilise veenvusega. See vabanemine algab juba Eestimaal ja jõuab õnneliku lõpuni Krimmis.

Kui Kiisa Mikkli esindab kehvik-keskmikku, kes oma naiivsuses ja vaimses pimeduses otsib lootustust olukorrast väljapääsu usuimede kaudu, siis Tõnu-Petri Madis on jõukam rendiperemees ja tüüpiline silmakirjatseja-vagatseja, kellel usk on kas võimu, auahnuse või kirgede rahuldamise vahendiks. Tõnu-Petri Madises on kirjanik loonud tüübi, kelle edasine arenemine kapitalistlikes tingimustes kujundab südameetnaka ja julmaka kulakuks või nendetaoliste käsilaseks, nagu seda on Vilde romaani «Külmal maal» Virgu Andres.

Kirjanik on Madise karakteri kujundamisele palju tähelepanu pühendanud, luues seega meeldeööbiva kuju. Tema kaudu paljastatakse äärmise vihaga usulise maski taha peidetud kurnajaid-rahvavaenlasi. Küla kihinemisprotsessi arenedes kujunesid just sääraseid isikuist uue kurnajateklassi kõige vastikumad esindajad. Seepärast oli oluline neid paljastada. Vilde on Madise kuju suhtes olnud väga järjekindel, romaani algusest kuni lõpuni on see leidnud psühholoogilist lahendamist. Isegi Krimmis, kus Kugli mõttekujutuslikud tegelased mängivad väga väikest osa, on just Tõnu-Petri Madise tõelise olemuse paljastamisele pühendatud suuremat tähelepanu. Madis on romaani üks järjekindlamaid ja õnnestunumaid karaktereid.

Vilde on võrratu satiirimeister. Tema sõnavaralise rikkuse ja kunstiliste väljenduste kujundlikkuse allikaks on olnud rahva keel ja rahva fraseoloogia. Vilde on eesti kirjandusliku keele suuremaid ja teenekamaid arendajaid ning rikastajaid. Just Vilde oma töödes on andnud hüljgavaid näiteid eesti keele kui ilukirjandusliku loomingu vahendi väljendusrikkusest.

Andeka sõnameistrina on Vilde oma parimais töödes loonud klassikalisi näiteid sisu ja vormi ühtsusest. Sellisteks näideteks on kõigepealt romaanid «Mahtra sõda» ja «Prohvet Maltset». Vastavalt sisule kasutab autor siin väga mitmesuguseid väljendusvorme — sügava emotsionaalsusega antud pildirikast poeetilist stiili, tühedat rahvapärast argipäevakeelt, lõikavat publitsistlikku ja kainelt teaduslikku väljendust. Kord

kordab ta oma sädeleva, võltsimatu huumoriga, naeruvääristades näiteks maltsetluse usufanatismi ohvreid (Altsauna Tõnise piibu lugu, Aegna valge laeva ootamine jt.), sealsamas lööb ta vaheda satiri ja hävitava sarkasmiga, eriti paljastades rahva verivaenlasi balti paruneid ja nende alatud käsilasi mõisades või kultuurilisel alal (hernhuutlastest, kirikust, Jannsenist jne. rääkides). Kõneldes aga talupoegade, rahvahulkade kannatustest ja vaevadest, muutub Vilde südamlikuks, kaastundlikuks. Kuid siingi kohtame igal leheküljel väljendeid, mis on inspireeritud vihast kurnajate vastu. Jälgides ajaloolise trioloogia, eriti «Prohvet Maltseti» või «Mahtra sõja» lehekülgi stiili seisukohalt, tunneme kogu aeg, kuidas kirjanik on loonud suure andumuse ja kirega, kuidas kirjaniku väljendused muutuvad vastavalt sisule, vastavalt kirjaniku kaasa-tundvale, andestavale või süüdistavale, hukkamõistvale suhtumisele teoste tegelastesse ja ajaloolistesse sündmustesse. Vilde pole kunagi erapooletu jutustaja või kirjeldaja, ka mitte kõige asjalikumates ajaloolistes ülevaadetes, vaid kõikjal on tunda kirjaniku hindamisaluse printsiipiaalsust, demokraatlikkust.

Romaani «Prohvet Maltset» leheküljed on tulvil piltidest ja väljenditest, kust ilmneb talurahva ränk orjus ja masendav viletsus ühes sellele liituvale kustumatu vihaga füüsiliste orjastajate ja vaimsete pimestajate vastu. Meenutagem siin Lõhmuse rehetoa kirjeldust, mis lõpetatakse sõnadega: «See elamu on kurb nutmiseni. Ta on vaene kerjamiseni» (lk. 165—166). Vilde kõneleb talurahva «mustast murest» (lk. 14), mõisa poolt tulevaist koorimistest, mis «nälgimise kõrguseni olid kruvitud» (lk. 111), näljaajast, mil «lehmaka sai kaev, leivakõrvaseks vesi» (lk. 236) ja kuidas talupoeg oli sunnitud «tuimuseks tardunud meeleheite» elama (lk. 194). Talurahva kõige vaesemast kihist, sulaseist ja vabadikest kõneldes kasutab ta korduvalt väljendit «nälgiv pops». Altsauna Tõnise lootusetu olukorra kujutamisel öeldakse, et «Tõnise võlg oli igavene, Tõnis võis võlglast nimest lahti saada alles hauas, ja kes teab, kas sealgi» (lk. 132); teenijaid karakteriseeritakse kui «igaveses orjuses karuseks ning okkaliseks läinud tööloomi» (lk. 120) jne. Parunite võimu ja kiskjalikkust iseloomustatakse: «Mõisniku ja riigivahitsuse poolt haigutas talupojale vastu troostitu õõ» (lk. 39); «Jumal võis olla vägev, keiser võis olla vägev, aga kõigist vägevam oli saks» (lk. 92); «Ime oli, et talupojalt ka õhu eest, mida ta hingas, orjust ja abitegu ei nõutud» (lk. 236). Tagura parunit Kempenit iseloomustatakse: «Kärkimise asemel pilkas ta parem, haukumise asemel susises, hammustamise asemel nõelas» (lk. 377). Eriti salavaks muutuvad Vilde väljendused rafineeritud rahvavaenlasest J. V. Jannsenist kõnelemisel, kes «pappide kuuesabas ripptis» (lk. 220) ja kelle ajaleht, «sakste taktipulga järgi laulev «Perno Postimees»» (lk. 292), oli «täis madalat ilalakkumist ülemuse, mõisnikkude ja pappide vastu» (lk. 220).

Ahulas toimunud kahe klassi, talupoja ja mõisniku vahelise kokkupõrke kirjeldus on antud tugeva seismise pingega, mis ilmneb ka kokkusurutud, nappides väljendustes. Õnnestunud sõnastusega on antud haagikohtuniku kui rahvatimuka kalk kuju ja temale vastandatud õnnatud talupojad, kelle allasurutud klassiviha muutub tegelikuks vastuhakuks, kui nende kannatus ja alandus on viidud viimse piirini (lk. 487—493). Vilde, kasutades temale omase taidurlikkusega mitmekesiseid stiilivõtteid (tabavaid võrdusi ja kontraste, ilmekaid epiteete

me.), on loonud kunstiliselt meisterliku pildi tollest stiililisest talupoegade vastuhakust

Vene demokraatlikust publitsistist Blagoveštšenskist kirjutab Vilde et ta avaldas «vihast värisevat, kaastundest hõõguvat, hoolega kogutud teadmiste rajatud võimsat protesti» (lk. 410), milline tundeküllane in-loomustus vastab nimetatud autori teose võitlevale sisule.

Väljarändajate diferentseerumispõtsessi Krimmis kujutades kasutab Vilde kapitalistlike tootmisahetele karakterseid väljendeid, nagu «kapitalistliku arenemise teel» (lk. 601), «kapital kangutas... ma päriselanikud... mullapinna küljest lahti» ja «rahvas tõugati hulkuma, lisaks «odavate tööjõudude» maata ning koduta tagavaraväele» (lk. 597), «proletaarhkkude tööjõudude najal ise rikastusid» (lk. 601), maltsvetlaste usk muutus «nisu-usuks» (lk. 584), «tööandjana... rahameheks saanud» (lk. 601), «hoiusemma väärtpaberina» (lk. 602). Maltsveti arengule antakse iseloomustus: «Endine maltvõtja tõstis tema jälle pead» (lk. 585) jne.

Jõulise ning emotsionaalse poeetilise stiiliga paistab Vilde eriti silma kevade ärkamise kirjelduses peatüki «Puurilind» algul (lk. 249 jj.) Poeetilise elavuse ja silmapaistev on ka näiteks meisterlik pilt valge laeva nägemuslikust ilmnemisest ja kadumisest (lk. 407—408), mis on autori poolt juurde lisatud teose teises trakis (1929)

Vilde on meister personifitseerima, meister kasutama kunstiparast väljendeid, võrdlusi, epiteete, metafoore, mõtlemisel ja Romaani «Prohvet Maltsvet» leheküljed on Vilde keele ja stiili rahvalikkuse, ilmekuse ja kujundlikkuse suurepäraseks tõendiks.

E. Vilde oli spontaanselt loov kirjanik. Luues palavikulise kire ja andumusega, saavutas Vilde oma loomingus süguse, selguse, suure piltlikkuse ja kujundite rohkuse, mis kõik on täis elamuslikke väljendusi. Luues südame ja võltsimata tunnetega, valas ta oma loomingusse rahva viha kurnajate vastu ja igatsuse paremasse tulevikku. Selline suhtumine loomingusse määras ära ka Vilde karakterite selgejoonelisuse, psühholoogilise usutavuse ja tunnete süguse, aga samuti keele rahvalikkuse ja stiili kujundlikkuse

VII

Kokkuvõtteid ja järeldusi romaani «Prohvet Maltsvet» ning kogu ajaloolise triloogia kohta.

E. Vilde ajaloolise romaani «Prohvet Maltsvet» kohta võib anda järgmise kokkuvõtliku hinnangu

E. Vilde kirjutas oma ajaloolised romaanid 1905—1907. aasta kodanlik-demokraatliku revolutsiooni perioodil ja revolutsiooniliselt meelestatult. Ta sai tõuke nende romaanide kirjutamiseks otseselt rahva käest. Ajaloolises triloogias kulmineerib Vilde looming, olles ühtlasi suurimaks ja progressiivsemaks saavutuseks eesti klassikalise kirjanduse. Vilde on ajaloolisi sündmusi kasutanud rahvamasside klassiteadvuse kasvatamiseks ja klassivõitluse õhutamiseks. Vilde käsitleb ajalugu kui klassivõitluse ajalugu.

«Prohvet Maltsvet» paljastab Vilde suure järjekindlusega usundi reaktsioonilisust ja selle lahutamatu seost kehtivast feodaalsest kurnamisest tuleneva viletsusega ning rahva ääretult lootusetu olukorraga

Eestimaa talupoegade olukord XIX sajandi keskel leiab suu materia- listlikku käsitlemist

«Prohvet Maltsveti» teiseks põhiliseks teemaks on eesti talupoegade väljarändamine Sise-Venemaale ja Krimmi. Esmakordselt eesti ajaloolises kirjanduses on Vilde seda ulatuslikku liikumist vaadelnud kui teo-orjuses vaevleva talurahva võitlust balti parunite kurnamiskorra vastu.

«Prohvet Maltsvetis» paljastab Vilde põhjalikult balti-saksa ajaloo- laste ja eesti kodanlike natsionalistide väärtetooria sakslastest kui kul- tuuritoojaist. Balti mõisnike ja pastoreid kujutab ta kui eesti talurahva füüsiliselt orjastajaid ja vaimselt pimestajaid.

«Prohvet Maltsvetis» üheks suureks teeneks on veel kahe kultuuri olemasolu esiletoomine eesti kodanlik-rahvuslikus kultuuris. Haruldase teravuse ja konkreetsusega paljastab ta J. V. Jannseni rahvavaenuliku palet.

«Prohvet Maltsvetist» selgub ühtlasi, et Vilde sügavalt demokraatliku kirjanikuna oli õigetel seisukohtadel rahvuspoliitika küsimuses. See romaan kasvatas sõprustundeid Venemaa eri rahvaste vahel, eriti aga armastust vene talupoegade vastu

Tuleb juurde lisada, et «Prohvet Maltsveti» ilmumisest peale on klerikaalsed ja kodanlik-natsionalistlikud krtikud kas püüdnud surnuke- vaikida selle teose suurt progressiivset ühiskondlikku tähtsust ja kunsti- list väärtust või on otse laimavalt teda käsitletud. Eriti selgelt ilmnes selline teadlikult laimav suhtumine dekadentide noor-eestlaste juures.

«Prohvet Maltsvet» on esiteks kõrgelt hinnatav ajalooline uurimus eesti talurahva elust XIX saj. keskel ja teiseks kõrge kunstilise väärtu- sega ilukirjanduslik teos, millele on omased suure emotsionaalsusega loodud kujundid, karakterite sügav psühholoogiline analüüs ja väga- rahvalik ning kujundirikas keel ja stiil. Teose puuduseks on komposit- siooniline ebaühtlus ja süžeealine väljaarendamatus teose lõpuosas.

Romaanil «Prohvet Maltsvet» on ka tänapäeval suur esteetiline ja kasvatuslik väärtus, eriti usundlike igandite vastu võitlemisel ja materia- listliku maailmavaate kasvatamisel.

Vilde oli lapsepõlvest alates kõige tihedamas kontaktis rahvaga, tema kõige laiemate kihtidega ja nende võitlusega kurnajate ja orjastajate vastu. Ta õppis avara pilguga tundma elu ning kasutas oma kirjan- dusliku loomingu protsessis ära neid suuri kogemusi ja tähelepanekuid

Vilde kirjanikupalge kujunemisel on tema varasest noorusest peale viljastavat mõju avaldanud maailmakirjanduse — nii vene kui Laane- Euroopa klassika. XX sajandi algusest peale sai talle lähedaseks suur vene proletaarne kirjanik Maksim Gorki. Vilde oli otse vaimustuses Gorki näidendist «Põhias», mida ta nägi esmakordselt Berliini «Väikeses Teatris» 15. aprillil 1903. aastal, olles pikemal reisil Kesk-Euroopasse. Oma reisikirjelduses kirjutab ta selle kohta: «Aga niisuguse hinge kinnipidava põnevusega pole mina veel eluajal ühtegi näitemängu vaadel- nud kui seda. Niisugust näitemängu pole ka veel keegi kirjutanud. Säherdusi isikuid võis ainult kirjanik kujutada, kellel mitte üksnes suur algupäraline anne ei ole, vaid kes nende seas ise on elanud, neid tähele- pannud, läbi ja läbi uurinud, nagu Maksim Gorki.»¹

¹ E. Vilde, Mööda maad ja merd, «Teataja» 1903, nr. 79.

Vilde kindlusest M. Gorki loomingusse ja selle põhjalikust tundmisest kõnelevad ka tema Krimmi reisikirjeldused romaani «Prohvet Maltšveti» ainetiku kogumisel Smferopoli turgudel ja trahterites lükkumisel meenuvad talle korduvalt Gorki suurepäraseid karakterid, mille prototüübid on pärit Krimmist.¹ Kirjeldades kontamist uhe palja jalgsiga, ütleb Vilde: «Mul molkus kogu aja meeles üks Gorki jutoke, milles kirjanik sadamatoolisena — kui ma ei eksi, Kertši sadamas — üht hulguseks saanud nälgivat Gruusia vürsti oma vaeasusest toidab.»²

Vilde huvi Gorki loominguga, eriti aga tema kui proletarise, kui nõukogude kirjanduse suurima esindaja vastu on olnud pidev ja on jätkunud kuni ta elu lõpuni. Nii ütleb Vilde ühes intervjuus 1930. aastal, et proletariaadi kirjanduse alal on Maksim Gorki maailmakirjanduses seni jäänud ületamatuke. Sealsamas hindab Vilde kõrgelt ka taani kirjaniku-kommunisti Andersen Nexö't.³

Vilde oli ühelt poolt suure emotsionaalse jõuga loov kirjanik, kuid teiselt poolt laialdaste teoreetiliste teadmistega kriitik Maailmavaateli materialist, oli ta kunstikäsituses, kunstiteoorias realist. Ta kirjutab: «Kunst on üks elu mõistmise vormidest — ta püüab teisel teel selleksamale eesmärgile nagu teaduski. Kunst tahab tunde kaudu sedasama kätte saada, mida teadus mõistuse kaudu»⁴ Ja edasi: «Ainult kunst, mis elu allikast aineid hoovab, võib ja elu ning seega ühiskondlike vahetõrgete ja vastuolude loovat mängu kunstiliselt tabada, see on, mõista ja mõistmist neile edasi anda, kelle hinged selle toe järele vanunevad — neile, kes tulevat uut ja paremat igatsevad.»⁵

Esitatud seisukohtades on Vilde andnud tõetunnendamise protsessile teaduses ja kunstis õige tõlgitsuse, mis on sisult väga lähedane vene suure kriitiku Belinski määrangule kunsti ja teaduse ülesannetest ja erinevustest.

Kuigi Vilde tutvumine marksismiga ei olnud küllalt sügav ja kuigi tema ajaloolise materialismi tundmises on lünki, ometi on nendel revolutsiooniliste õpetustega tegelemine tema loomingu kujunemisprotsessis mänginud niivõrd otsustavat osa, et pole kujuteldav tema kõnealuse perioodi ilukirjanduslik toodang ilma selle teoreetilis-maailmavaatelise ettevalmistuseta.

Vilde maailmavaatelisi ja loomingulis-metoodilisi veendumusi «Prohvet Maltšveti» kirjutamise ajal iseloomustab tema järgmine mõtteavaldus aastast 1912:

«Minule kui sotsialistile, s. o. kui kirjaniku-isikule, kes ühiskondlikult vananenut ühiskondlikult uuemale ja paremale näeb aset andvat, kelle silma ees kaks ilma vaenulikult võitluses seisavad, kuna mul kahtlust ei ole, kumma poole võit jääb — mulle on realistlik kunst veel

sellepärast omane, et ainult tema, nagu loomuhk, esteetilis seitskonnas — ühiskonnas — kriitikat võib tarvitada»¹

Eespoolses avaldub Vilde mitte ainult realistina, vaid ta osutab ka püüet elunähtusi dialektiliselt käsitleda. Vilde on seadnud oma kunstilise loomingu ülesandeks tunnetada ajaloolise arengu seaduspärasusi, anda võimalikult sügav ja objektiivne elutõe kujutus, näidata ühiskondliku elu arenemist vastandlike jõudude võitluse vormis, kujutada uue võitlust vanaga ning ühiskonna progressi kui tootlike jõudude ja tootmissuhete ajalugu. Vilde on seda ülesannet suutnud põhiliselt ka täita, kuigi moningate puudujääkidega.

Kunstilises loomingus nõuab ja teostab Vilde demokraatlike ideede väljendamist tüüpiliste karakterite ja tüüpiliste olukordade kaudu. Labast ja lapergust tendentsi tarvitab ainult ebakunstnik,» ütleb ta.²

Kunstilist loomingut käsitlevad Vilde põhimõtted on autori ajaloolises triloogias leidnud põhiliselt õiget ja õnnestunud rakendamist. Kuid raskete elutingimuste tõttu, milles tal tuli luua oma parimad teosed ja mis ei võimaldanud kirjanikul töid viimistleda (vunast põhjustas omakorda ka Vilde rahutu, püsimatu iseloom), pole Vilde mõneski suhtes suutnud neid põhimõtteid täies ulatuses rakendada. Kuigi Vilde on kogutud ja temal kasutada olnud suure ainehulga sügava kriitikaga läbi töötanud ja loova, andeka kirjanikuna selle kunstiks vorminud, on ajaloolises triloogias, eriti aga «Prohvet Maltšvetis» ometi teataval määral ajaloolise arengu seisukohalt sügavamalt läbimõtestamata ja kunstiliselt ümberkujundamata ürikulist, publitsistlikku ja muud materjali.

E. Vilde, kes oli haaratud marksismist, on oma loomingus erilise huvi ja kirega käsitlenud ühiskondlikke probleeme. Nii on see külg ajaloolises triloogiaski, seejuures ka «Prohvet Maltšvetis», kõige tugevam ja õnnestunum. Ühiskondliku elu ajaloolist arenemist Eestimaal 1850-ndail aastail on ta kujutanud dialektiliselt, näidates seda kui vastandlike jõudude võitluse kujul arenevat liikumist. Kogu triloogiat, kõigepealt aga «Mahtsa sõda» ja «Prohvet Maltšvetit», iseloomustab talurahva-masside stiililine võitlus feodaalse eksploatatsiooni vastu. «Mahtsa sõjas» näidatakse selle puhkemist jõulises verises ülestõus, «Anija mees» näidatakse protesti mõisaorjuse vastu, sellele järgnevat mõisnike-timukate veretööd Tallinna Vene turul ning linnakodanluse protestivaimu balti junkrute vastu. «Prohvet Maltšvetis» kujutatakse talurahva ahastuslikku püüdu pääseda feodaalsest kurnamisest naiivselt-pimeda usulise fanatismi abil, milline liikumine võtab aga peatselt teravama ning konkreetsema, nimelt väljarändamise kuju, muutudes kohati otseseks vastuhakuks (Org-metsa Männiku Aadu lugu, vastuhakk Ahula haagikohunikule), selleks, «et pääseda mõisniku tagakiusamisest ja tapvast orjusest.»³

Vilde kujutab erilise viha ning hukkamõistuga feodaalse kurnamise äärmuslikku julmust ja näitab, kuidas just viimane teravdab eksploatatavais talupoegades sügavat klassiviha ning protesti ja kuidas see kasvav klassiviha ning protestivaim omakorda kujundab, arendab inimesi, kisub

¹ E. Vilde, Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks, Kogutud teosed XXVIII, Tartu 1934, lk. 57 j-jd.

² Sealsamas, lk. 61.

³ E. Vilde, «Rahva Sõna» 1930, nr. 55, lk. 2.

⁴ E. Vilde, Katked minu elust, käsikiri, 1913. TA Kirjandusmuuseum, käsikirjade osakond, fond 36.

⁵ Sealsamas.

¹ E. Vilde, Katked minu elust, käsikiri, 1913. TA Kirjandusmuuseum, käsikirjade osakond, fond 36.

² Sealsamas.

³ E. Vilde, Kui Anija mehed käisid Tallinnas, Autorilt, Kogutud teosed XXII, Tartu 1929, lk. 6.

neid välja senisest tardunud olekust ja kuidas see stiihiline vastupanu hakkab võtma konkreetsemat klassivõitluse kuju.

E. Vilde loomingust on kõige suurema ühiskondliku funktsiooniga olnud just ajalooline triloogia. Rahvahulki sügavalt haarates ja oma määratu populaarsusega aktiveeris see laiu masse võitluseks balti mõisnike ja nende väimsete ideoloogide — pastorite vastu.

Vilde ajalooline triloogia on kõige otsesemalt inspireeritud talurahva-hulkade revolutsioonilistest võitlusmeeleoludest (mida kirjanik ise on korduvalt rõhutanud). Ning jõudnud kunstiteosena tagasi rahva sekka, aktiveerisid sinna kätetud progressiivsed ideed omalt poolt sama rahvast võitlema mõisnike, seega ka tsarismi vastu.

Ajaloolise ja kaasaegse tegelikkuse tundmine ja rahva eluavalduste õige mõistmine, progressiivsete ideede arvestamine — selles peituvad Vilde kunstiloomingu ammendamatud allikad. Suure andega kirjanikuna oskas ta kunstiliselt meisterlikku vormi valada rahva elu kõige tüüpilisemaid nähtusi.

E. Vilde parimate tööde sügav ideelisus ja kõrge vormimeisterlikkus on teinud temast eesti demokraatliku kultuuri ühe suurima esindaja, kelle loomingul on jäädav väärtus ka nõukogude ühiskonnas.

Juhan Käosaar.

BIBLIOGRAAFILISI ANDMEID

1. Ajalehe «Uudised» erilis as «Uudiste veste-osa» 1905, nr. 26—99 (1. aprillist kuni 30. detsembrini), pealkirjaga: Prohvet Maltvet. Eduard Vilde ajalooline romaan (ilmus umbes 2/3 teosest, käesoleva väljaande järgi 263 lk.; viimased sõnad: «Võib-olla ehk uputab mu ennem kaevu ära, kui laseb mõisa minna.»).
2. Eduard Vilde, **Prohvet Maltvet**. Ajalooline romaan. G. Pihlaka kirjastus, Tallinn 1906. (Tegelikult lõpuni trükitud 1908. a. algul ja ilmunud 1908. a. keskel.)
3. Eduard Vilde, **Kogutud teosed XXIV**. Romaanid IX: Prohvet Maltvet. Esimene osa. «Loodus», Tartu 1929.
Eduard Vilde, **Kogutud teosed XXV**. Romaanid IX: Prohvet Maltvet. Teine osa. «Loodus», Tartu 1929.
Eduard Vilde, **Kogutud teosed XXVI**. Romaanid IX: Prohvet Maltvet. Kolmas osa. «Loodus», Tartu 1929.
4. Eduard Vilde, **Teosed**: Prohvet Maltvet. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1951.

SISUKORD

Prohvet Maltsvet.

1. Ta tuleb!	5
2. Üks jumalavallatu	27
3. Maltsvet	38
4. Seeme	90
5. Oras	104
6. Vili	139
7. 1858	189
8. Jumalalapsed	218
9. Kuglil	230
10. Puurilind	249
11. Hind	267
12. Karjane ja kari	275
13. Saraatov ja Samaara	285
14. Jumala ilmutus	298
15. Egiptuses	306
16. Pidalitõbine	322
17. Halastav õde ja Jeesuse print	341
18. Abimees	356
19. Keisri palge ees	362
20. Kugli talv	377
21. Saadiku kiri	390
22. Valge laev	401
23. Saadik tagasi	415
24. Suguvend Jegor Antonovič, tema sõber Gavril Ivanovič ja majesteet Rumalus	424
25. Veeteedel Krimmi poole	445
26. Ligimene	456
27. Liigub siiski!	468
28. Albu veresaun	484
29. Pärast seda	505
30. Kaks, kes nende asemel häbenesid	515
31. Verst viletsust	524
32. Kõrbenud Kaananis	533
33. Kaduvad kaed ja pudenevad pühadused	552
34. Asumas ja kosumas	571
35. Jõuproovid	589
36. Juhan Leinberg	605

Eduard Vilde romaan «Prohvet Maltsvet».

Juhan Käosaar

1. «Prohvet Maltsveti» koostamise lugu	613
2. «Prohvet Maltsveti» tegevustiku ajaloolis-sotsiaalne taust	617
3. «Prohvet Maltsvet» religiooni paljastajana	621
4. Väljarändamisliikumise käsitlus «Prohvet Maltsvetis»	628
5. Rahvusküsimus E. Vilde käsilluses	636
6. Kunstilise vormi rakendamise probleeme «Prohvet Maltsvetis»	640
7. Kokkuvõtteid ja järeldusi romaani «Prohvet Maltsvet» ning kogu ajaloolise triloogia kohta	648

Bibliograafilisi andmeid	653
--------------------------	-----

Toimetuskolleegium:
P. Rummo (vastutav toimetaja),
E. Elisto, J. Käosaar, L. Raud, E. Sõgel.

Toimetajad:
E. Elisto ja T. Huik.
Kunstiline toimetaja
H. Vitsur.

Tehniline toimetaja
H. Veber.

Korrektorid:
E. Toots ja S. Ridala.

Ladumisele antud 3. V 1954.
Trükkimisele antud 18. IX 1954.
Trüklarv 20 000. Paber 54:84, 1/4.
Trükipoognald 41 + 25 lisalehte.
Formaadile 60:92 kohaldatud trü-
kipoognald 35. Arvutuspoognald
40,68. MB-17313. Trükikoda
«Õhiselu», Tallinn, Pikk tn. 40/42.
Tellimise nr. 1501.

На эстонском языке.

Эдуард Вильде.
Пророк Малтсев.

Hind rubl. 15.85

